

ҚАЗТҰТЫНУОДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІ
КАРАГАНДИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА
KARAGANDA UNIVERSITY OF KAZPOTREBSOYUZ

IX «ЗАМАНАУИ ЖАСТАР: ИННОВАЦИЯНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРЫП, БОЛАШАҚҚА
ҰМТЫЛУ»

Халықаралық студенттер слетінің

2024 жылғы 11-12 сәуір 1 ТОМ

IX Международного слёта студентов
«СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЕЖЬ: СОЗИДАЯ ИННОВАЦИИ – СТРЕМИМСЯ В
БУДУЩЕЕ»

11-12 апреля 2024 года ТОМ 1

International Student Meeting
IX «MODERN YOUTH: CREATING INNOVATION - STRIVING FOR THE FUTURE»
April 11-12, 2024 VOLUME 1

Қарағанды, 2024

УДК 378
ББК 74.58
С 78

Руководители редколлегии:

Главный редактор М.Р. Сихимбаев М.Р.– проректор по научной работе и инновациям, д. э. н., профессор;

Зам. главного редактора Т.А. Ханов – директор НИИ экономических и правовых исследований, д. ю. н., профессор.

Члены редколлегии: к.э.н., доцент Н.Д. Кенжебеков, к.т.н., доцент А.В. Баширов, д. ю. н., профессор Қ.А. Бакишев, д.э.н., профессор Д.Р. Сихимбаева, к.ю.н., доцент Б.У. Сейтхожин, к. ю. н., доцент А.Х. Феткулов, О.А. Кулов.

«СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЕЖЬ: СОЗИДАЯ ИННОВАЦИИ - СТРЕМИМСЯ В БУДУЩЕЕ»: IX Международный слет студентов, ТОМ 1

Международная научно-практическая конференция докторантов, магистрантов и студентов: «Молодежь и наука: новое видение и диалектика развития» под эгидой научных школ д.э.н., профессора Аймагамбетова Е.Б., д.э.н., профессора Алимбаева А.А., д.э.н., профессора Лернера М.Г.

«Современный мир и молодежь: новое видение и диалектика развития»:

Международная научно-теоретическая конференция, 11 апреля 2024 года / Под общ. ред. д.э.н., проф. М.Р.Сихимбаева, д.ю.н., проф. Т.А. Ханова.– Қарағанды: КарУ Казпотребсоюза, 2024. – 934с.

ISBN 978-601-235-661-8

В сборнике опубликованы материалы, представленные на Международную научно-практическую конференцию на тему: **«Молодежь и наука: новое видение и диалектика развития»**, которая состоялась **11 апреля 2024 года** в онлайн и офлайн формате на базе Карагандинского университета Казпотребсоюза

УДК 378
ББК 74.58

Отпечатано с авторских оригиналов

ISBN 978-601-235-661-8

© Карагандинский университет Казпотребсоюза, 2024.
© Коллектив авторов, 2024

НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА АЙМАГАМБЕТОВА Е.Б.
 СЕКЦИЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В НОВОМ КАЗАХСТАНЕ:
 ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АХМЕТОВА А.С., СТАВБУНИК Е.А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ УРБАНИЗАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ	19
2	ЖОЛАМАНОВА М.К., СТАВБУНИК Е.А. ТҰРАҚТЫ ДАМУ ЖӘНЕ ҚОРШАҒАН ОРТА: ПЛАНЕТАНЫҢ БОЛАШАҒЫ ТУРАЛЫ АЛАҢДАУШЫЛЫҚ	22
3	ГАБИДЕНОВ И. Т., БУКАТОВ Е.Б. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ В КАЗАХСТАНЕ	26
4	ЕРҒАЛИ А., СИДИКОВА Г.Б. ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТТЕР	30
5	РАЙЫМБЕКОВ Ә., ТАПЕНОВА Г.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ БАСҚАРУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ	35
6	КАКЕН А.Б., СПАНОВА Б.К. ОЦЕНКА УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ КАЗАХСТАНА	39
7	ТУЛЕНОВА М., СТАВБУНИК Е.А. СТРАТЕГИИ СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВА И БИЗНЕСА В сОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	44

СЕКЦИЯ. «СОВРЕМЕННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ И ВЛИЯНИЕ
РЫНКА ТРУДА»

№	ФИО автора и название статей	стр
1	БАКИБАЙ А., АРЫНОВА З.А. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНА	50
2	ВАСИЛЬЕВА М., КУЛЬЖАНБЕКОВА А.Ж. ОПТИМИЗАЦИЯ ИЗДЕРЖЕК ПРОИЗВОДСТВА НА ФИРМЕ	55
3	ДАУЛЕТОВА Н.К., КЕНЕШЕВА Г.А ЖАҒАНДЫҚ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ТРЕНДТЕРІ	59
4	ЖАҚСЫЛЫҚОВА Д., УЛАКОВ С.Н. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР: АҒЫМДАҒЫ ҮРДІСТЕР МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	61
5	KAIDAROV A.A., MOLDABAEVA A.K., KAIDAROVA S.E. CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF THE LABOUR MARKET IN THE ERA OF DIGITAL ECONOMY	65
6	КАШУБА Ю., ГАТАУЛЛИНА З., БЕЗЛЕР О.Д. АНАЛИЗ МОЛОДЕЖНОЙ БЕЗРАБОТИЦЫ В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ И ПУТИ ЕЕ СОКРАЩЕНИЯ	69
7	КОЙШЫБАЕВА С., КЕНЕШЕВА Г.А. НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖАЛАҚЫ	75
8	КАРКЕНОВ Б., УЛАКОВ С.Н. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ	79
9	НИЯЗАЛИЕВА А., МУСИНА С.Т. РОЛЬ ЖЕНЦИН В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА	83
10	ОЛЖАТАЙ Р., УЛАКОВ С.Н. ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ	87
11	САЛДЕШОВА А.М., ИБИТАНОВА К.Қ. ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ РЕТТЕУДЕГІ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ РӨЛІ	91

СЕКЦИЯ. «ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ»

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АХМЕТОВА А.Ш. ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К. ЦИФРЛАНДЫРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ	95
2	АБДРАИМОВА И.Е. ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К. МОДЕЛЬ СИСТЕМНОГО УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ	99
3	АЛЕКСЕЕВА С.С. ПРИТВОРОВА Т.П. ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ХАРАКТЕРНЫЕ ПРИЗНАКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СЕТЕЙ	104
4	АМАНГЕЛЬДЫЕВА А.С. ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К. ҰЙЫМНЫҢ КАДРЛЫҚ РЕЗЕРВІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ПРИНЦИПТЕРІ	108
5	АХТУРСУНОВА А.О. ТЛЕУБЕРДИНОВА А.Т. ИННОВАЦИИ В ТУРИЗМЕ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКОГО СЕКТОРА	111
6	АМАНТАЙ А.Е. КУРМАНГАЛИЕВА Л.А. ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ӘДІСТЕРІ	114
7	АҢСАҒАНҚЫЗЫ Н. САЛАУАТОВА Д.М. ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР	118
8	ДОСТАНОВА Д. АУБАКИРОВА Ж.Б. СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ	121
9	ЖОЛМУХАМЕТОВА К. КУРМАНГАЛИЕВА Л.А. ТИІМДІ КОМАНДА ҚҰРУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ	126
10	ИБРАЕВА А.Т. КОСЕ Ж.К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДДЕРЖИВАЮЩИХ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ОРГАНИЗАЦИИ И СУЩНОСТЬ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ОСНОВЕ РЕИНЖИНИРИНГА	130
11	КОРГАНБЕКОВА А.Т. ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К. ҚАЗІРГІ ТӘЖІРИБЕДЕГІ КӨШБАСШЫЛЫҚТЫҢ ЗАМАНАУИ МОДЕЛЬДЕРІ	134
12	ҚАЛЫШПАЙ М. САҒЫНДЫҚ Т.Д. НЕСИПБАЕВ Р.Е. ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ: ИКЕМДІ ЖҰМЫС КЕСТЕЛЕРІНЕН БАСТАП КЕРІ БАЙЛАНЫС ЖҮЙЕСІ	138
13	МУКАЕВА М.М. КОШКАРБАЕВА А.Р. ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К. НЕСИПБАЕВ Р.Д. СПОРТТЫҚ ҰЙЫМНЫҢ ЖӘНЕ СПОРТШЫНЫҢ ИМИДЖІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ФАКТОРЛАРЫ	140
14	ОНАЛБЕКОВ Е.С. БЕСПАЕВА Р.С. СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	145
15	ОРДАБАЕВ К.А. КОСЕ Ж.К. ЭЛЕМЕНТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И ФАКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ	150
16	РҮСТЕМҰЛЫ М. МАМБЕТОВА С.Ш. ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ШЕТ ЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАҢДА ДАМУЫ	154
17	РАХЫМ І.Е. ДАУЛЕТОВА А.М. БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТТЕРІН ІЛГЕРІЛЕТУ ЖҮЙЕСІНІҢ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫН ТАЛДАУ	159
18	РАХИМГУЛОВ И.Б. ЛЕГОСТАЕВА А.А. КОМАНДООБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	161
19	ТЛЕУБЕКОВА А.К. ЖУМАБЕКОВА М.Б. СОВРЕМЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	

		166
20	ТЛЕУБЕКОВА А.Қ. КУРМАНГАЛИЕВА Л.А. ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ	169
21	ТЕН М.Н. ЛЕГОСТАЕВА А.А. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕС-ПЛАНА	173
22	ТУЛЕУОВ А.Ж. САЛАУАТОВА Д.М. ЛИДЕРСТВО В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ	178
23	ТЛЕУБЕРДИНОВА А.Т. ШОХАМАНОВА А.М. ЖАСТАР ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ	183
24	УШТАЕВ А. АУБАКИРОВА Ж.Б. ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ	186
25	ЯВТУХОВСКИЙ М.А. КУРМАНГАЛИЕВА Л.А. СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ	189
26	ADYSHEV A.J. MUKATAY A. HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT	191
27	KIM K.A. BLYALOV B.E. MANAGEMENT 3.0: HOW ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS CHANGING MANAGEMENT AT UNIVERSITIES IN KAZAKHSTAN	195
28	KABYZHANOV B. NESSIPBAEV R.E. INNOVATIVE APPROACHES IN MODERN MANAGEMENT	199
29	TURKESHEV Y.K. JAZYKBAYEVA. B.K. THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT	201

СЕКЦИЯ. «АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ»

№	ФИО автора и название статей	стр
1	AKHMEDOVA N. MUSTAFA KEMAL ATATURK AND THE CHANGES OF TURKEY	206
2	АХМЕТОВА Ж., КАЛИЕВА Г.К. СЕВЕРОАТЛАНТИЧЕСКИЙ АЛЬЯНС КАК ИНСТРУМЕНТ ДОСТИЖЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ США	209
3	ГОРШКОВА А. ПРОБЛЕМА ПУБЛИЧНОСТИ ПРИ ВЕДЕНИИ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ	213
4	ЖОЛЖАКСЫНОВА Ж., АНДАРОВА Р.К. ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА И ЯПОНИИ	218
5	КРЕМЕР К., ЧЕРКАШИНА Е. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВСТУПЛЕНИЯ ТУРЦИИ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ	222
6	ҚАТПА Т.С., МУСАЕВА Э.А. ОҢТҮСТІК-ШЫҒЫС АЗИЯ АЙМАҒЫНДАҒЫ БОЛАШАҚТА БОЛУЫ МҮМКІН АЗЫҚ-ТҮЛІК ТАПШЫЛЫҒЫ МӘСЕЛЕСІ	227
7	МАДЕТ М., КАЛИЕВА Г.К. ПРОКСИ ВОЙНЫ И ЕГО ПРОБЛЕМАТИКА	231
8	МАКСЫМБЕКОВА Э., ПАЗЫЛОВА А. С. ВЛИЯНИЕ КРЕАТИВНЫХ ИНДУСТРИЙ НА ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И СОЗДАНИЕ РАБОЧИХ МЕСТ В РЕГИОНАХ	235
9	МАМЫКИНА К.Д., АРЫСТАН М.И. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	239
10	ОРАХАТОВА А.О., АРЫСТАН М.И. ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ КАЗАХСТАНА	243
11	РАХИМЖАНОВА Т.Е., ИСАТАЕВА А.Г. ҚЫТАЙДАҒЫ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ САЯСАТ	245
12	ТОЛЕУБЕКОВА Д.Т., БЛЯЛОВА Н.Г. ВОЗМОЖНОСТИ И ПРЕДЕЛЫ ПЕРЕГОВОРНЫХ ПРОЦЕДУР ПРИ РАЗРЕШЕНИИ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ	249
13	УАЛИЕВА К.Ж., ДАУРЕНОВА Д.Д., МУСАЕВА Э.А. ТАЙВАНЬ ҚАҚТЫҒЫСЫНЫҢ ДАМУЫН БАҒАЛАУДАҒЫ АҚШ ПЕН ҚХР САЯСИ ЭЛИТАЛАРЫ	253
14	УСТЕМИРОВА А.Б., ИСАТАЕВА А.Г. ҚАЗІРГІ ЕУРОПАДАҒЫ МҰСЫЛМАНДАРДЫҢ ИММИГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРІ	256

СЕКЦИЯ. «ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА В ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО
РАЗВИТИЯ»

№	ФИО автора, название статьи	стр
1	АБАКИРОВА Н., КУАНЫШБАЕВ М.Т. ҚАРАҒАНДЫ ҚАЛАСЫНЫҢ АУЫЗ СУ САПАСЫНА БАҒА БЕРУ	262
2	БЕЛОЗЕРОВА К.Е., МОЛЧАНОВА В.А ВЛИЯНИЕ ШУМОВОГО ЗАГРЯЗНЕНИЕ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	265
3	ДОСАЛИЕВА Т., КУАНЫШБАЕВ М.Т. ҚАРАҒАНДЫ ҚАЛАСЫНЫҢ РМ 2.5 РМ 10 БОЙЫНША ЛАСТАНУ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ МОНИТОРИНГ	269
4	ӨЗІМБЕК Қ.Б., ЖУМАДИЛОВА А.К. ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА ЭКОТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	273
5	МАДБЕКОВА А.Т., КУАНЫШБАЕВ М.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЯДРОЛЫҚ ҚАРУДЫ СЫНАУ ПОЛИГОНДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА МЕН АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ	276
6	НИКОЛАЕВА К.В., ДЖАНАЕВА Ж.М. РАЗВИТИЕ БИОЭНЕРГЕТИКИ В КАЗАХСТАНЕ	281
7	УКУБАСОВА П.Т., МОЛЧАНОВА В.А. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ ГИГИЕНЫ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ	284
8	ЦОЙ Е., ДЖАНАЕВА Ж.М. ОЦЕНКА ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ КАК ИНСТРУМЕНТ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ	287
9	УСМАНОВА Э.Б., ОСПАНОВА Г.К. ЖАСЫЛ ҚҰРЫЛЫС - ҚОРШАҒАН ОРТАНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗДЫ ЭЛЕМЕНТІ	292
10	НҰРБОЛАТ Г., ТУРГАМБЕКОВ Г.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОТУРИЗМ ЖАҒДАЙЫ	296
11	КАБДЫКАРИМ А., ТУРГАМБЕКОВ Г.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭНЕРГОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ	300
12	СЕЙТКАСЫМОВА Г. Ж., УКУБАСОВА П. ЭКОЛОГО-ГИГИЕНИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	302

СЕКЦИЯ «РАЗВИТИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ»

№	ФИО автора, название статьи	стр
1	АЛИБЕКОВА А., БӘДЕЛХАН М.Б. ҚЫТАЙ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ҚИЫНДЫҚТАРЫ	307
2	АКНМЕТОВА А., АУБАКИРОВА Г.Т. THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN THE LIFE OF MODERN YOUTH	309
3	АХМЕТОВА Ж., НУРКЕЕВА Б.А. ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО КОММУНИКАЦИИ	312
4	БАЛТАБАҒАҒА З., АУБАКИРОВА Г.Т. NEW APPROACHES AT THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGES IN MODERN CONDITIONS	314
5	BASSUEV A., MUSSINA N.M. THE SYMBOLISM OF COLOR IN FRANCIS SCOTT FITZGERALD'S «THE GREAT GATSBY» NOVEL	317
6	БАЯНДУРЯН А., КИНАС М., МАКСИМОВА О.И. ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ И ОБУЧАЮЩИХ ПРИЛОЖЕНИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	319
7	БЕКМУРЗИНА А., ЛАПИНА И.В. ГИБРИДНЫЙ ФОРМАТ ОБУЧЕНИЯ В ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ	323
8	ВЛАСКОВА А. , ЕГОРОВА А.А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	327
9	ВОРОПАЕВА М., ГАЙНУТДИНОВА Г.Ф. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИИ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	331
10	GENERALOV A., DUBININA G.A. FACILITATING STUDENTS' ENGLISH LANGUAGE CROSS-DISCIPLINARY COMPETENCE IN MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT	335
11	GOLOSNAYA U., KORYTNIKOVA M., DUBININA G.A. ROLE OF CODE SWITCHING IN FACILITATING PERCEPTION OF ACADEMIC DISCIPLINES	339
12	GORBACHEV E., DUBININA G.A. TRIGGERS TO STUDENTS' PROFESSIONAL AWARENESS AT CONTEMPORARY UNIVERSITY	344
13	ГРИГОРЬЕВА С., ГАЙНУТДИНОВА Г.Ф. АДАПТАЦИЯ АНГЛИЦИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ИНТЕРНЕТ-ЛЕКСИКИ)	348
14	ДЖАНКЕЕВ А., СИДИКОВА Г.Б. ТІЛ ҮЙРЕНУДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ РӨЛІ	355
15	DOSSYMKHANOV D., АУБАКИРОВА Г.Т. THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING BUSINESS ENGLISH AT A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY	357
16	YERTYSBAYEVA A., MINZHANOVA G.N. INTERCULTURAL COMMUNICATION ISSUES	359
17	ЗНАКСЫЛЫКОВА Д., АУБАКИРОВА Г.Т. FORMATION OF ACADEMIC WRITING SKILLS IN THE MASTER'S PROGRAM OF A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY	362
18	ЗНАПАРШОВ А., АУБАКИРОВА Г.Т. GLOBAL LANGUAGE PLATFORMS IN THE PROCESS OF LEARNING THE	365

	ENGLISH LANGUAGE ASSOCIATED WITH THE PROCESS OF GLOBALIZATION	
19	ҚАТПА Т., БӘДЕЛХАН М.Б. ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДИАЛЕКТТЕРДІҢ ӨЗГЕШЕЛІГІ	368
20	КОРЕНЕВА Д., АТЯКШЕВА Д.А. ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ И ПЕРЕДАЧИ ЯЗЫКОВ КОРЕННЫХ МАЛЫХ НАРОДОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА ПРИЕРЕ ХАНТЫЙСКОГО И МАНСИЙСКОГО ЯЗЫКОВ	371
21	КУРМАЕВА А., ТАРАСОВА К., ГОРИН С.Г. ТРАНСФОРМАЦИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ СУБЪЕКТНОСТИ В ХОДЕ ПРИБРЕТЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО ОПЫТА	375
22	МЕДЕТ М., НУРКЕЕВА Б.А. АББРЕВИАТУРА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	378
23	MIZAMBAYEVA K., BAZARBAYEVA L.T. THE IMPORTANCE OF ENGLISH IN THE INFORMATION AGE	382
24	MURUMBAY D., MAKHAYEVA A.K. THE ROLE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY	385
25	NURLAN A., MINZHANOVA G.N. INTEGRATED APPROACH IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS IN RURAL SCHOOLS	388
26	RAKHIMZHANOVA T., MUKUSHEVA G.R. IDIOMS IN ENGLISH	389
27	РАХИМЖАНОВА Т., НУРКЕЕВА Б.А. ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	392
28	САРТБАЕВА М., СИДИКОВА Г.Б. ШЕТ ТІЛДЕРДІН ОҚЫТУДА ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ	395
29	STAROSTINA M., ZHUMAGALIYEVA A.A. TECHNOLOGIES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES: FROM TRADITIONAL METHODS TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND VIRTUAL REALITY	398
30	СУЛЕЙМЕНОВА Д., НУРКЕЕВА Б.А. ИСКУССТВО РЕЧЕВОЙ МАНИПУЛЯЦИИ	401
31	SYZDYKOV T., AUBAKIROVA G.T. THE FUTURE OF ENGLISH LANGUAGE IN KAZAKHSTAN	405
32	ТАЙМАСОВА А., НУРКЕЕВА Б.А. КНИГА ВЧЕРА, СЕГОДНЯ, ЗАВТРА	407
33	ХАБИБУЛЛИНА А., ЕРЕМИНА О.В. ВАЖНОСТЬ И РАЗВИТИЕ ПОНИМАНИЯ НА СЛУХ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	410

СЕКЦИЯ. «НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГУМАНИТАРНОМ НАПРАВЛЕНИИ»

№	ФИО автора, название статьи	стр
1	АБИНОВА Э. ЛАКОВА А. БАЕРБЕКОВА А.Е. ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ ОККАЗИОНАЛИЗМ ҚҰБЫЛЫСЫ	412
2	АЙЫМБЕТҚЫЗЫ Т. КЕЛЬМАГАМБЕТОВА Ш.С. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ	414
3	АРАЛБАЕВ А. ЖУКЕЕВ Т.Б. ҚАЗІРГІ ҚОЛДАНЫСТАН ШЫҒЫП ҚАЛҒАН САЛТ ДӘСТҮРЛЕР АТАУЫ	417
4	АУБАКИР Е. АКАТАЕВА Ш.Б. ҚОРҚЫТТАН ҚАЛҒАН АСЫЛ ҚАЗЫНА	420
5	БІЛӘЛОВА Ж. АКАТАЕВА Ш.Б. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КИІМ АТАУЛАРЫНЫҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАБИҒАТЫ	424
6	ГУСЫРЕВА Т. ОРКЕН К. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СЛЕНГ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ	428
7	ЕРТЫСБАЕВА А. КЕЛЬМАГАМБЕТОВА Ш.С. ҒАЛАМТОРДАҒЫ АҚПАРАТТЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ДАМУЫ	432
8	ЕРБАТЫР М. МУХИЯДИН Ж. БАЕРБЕКОВА А.Е. ӘБУ АЛИ ИБН СИНАНЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ	435
9	ЖАКУПОВ Б. ОРКЕН К. М.Ж.КӨПЕЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ САТИРА КӨРІНІСІ	439
10	ЖҰМАХАН А. АКАТАЕВА Ш.Б. ТҮРКІТІЛДЕС ХАЛЫҚТАРДЫҢ ЛАТЫН ӘЛПБИІНЕ КӨШУДЕГІ ТӘЖІРИБЕСІ	442
11	ЗАУАТБЕК А. БАЖИКЕЕВ К.К. МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ЖӘНЕ ТҮРІКШІЛДІК ИДЕЯСЫ	444
12	ҚАБДУЛХАМИТОВ Н. ЖУКЕЕВ Т.Б. АТЫ ЖӨНІМІЗДЕН ҚАЗАҚ ЕКЕНІМІЗ КӨРІНІП ТҰРУЫ КЕРЕК	450
13	ҚАЛЫСОВА Г. ЖАНҒАБУЛОВА З.К. АНТРОПОНИМ ЖАСАУДАҒЫ ЕСІМШЕ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ РӨЛІ	452
14	ҚОЖАБЕКОВА Ж. ОРКЕН К. «АҢЫЗДЫҢ АҚЫРЫ» РОМАНЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	456
15	КЕНЖЕБЕК Н. АҚШАБАЕВА Л.М. М.МАҚАТАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ	460
16	НҒЫМЕТ М. КЕЛЬМАГАМБЕТОВА Ш.С. ӘЛЕМГЕ ТАНЫЛҒАН АБАЙ	464
17	РАХИМЖАНОВ Т. УСТЕМИРОВА Б. БАЕРБЕКОВА А.Е. ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ БАЛАМАСЫЗ ҰҒЫМДАР: ЛАКУНАЛАР	468
18	САПАРОВА Д. ТОПАШОВ М.А. МАҒЖАН ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ТӘҢІРЛІК ТҮРКІЛІК ТАНЫМ	472
19	СЕЙТБЕКОВА А. ТОПАШОВ М. БҰҚАР ЖЫРАУ ТОЛҒАУЛАРЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ–ТАҚЫРЫПТЫҚ СИПАТЫ	475
20	ТҰРАР С. ЖАНҒАБУЛОВА З.К. ТЕҢЕУ МӘНДІ БІРЛІКТЕРДІҢ ЭТНОТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ	477
21	УСЕНОВА Д. ТОПАШОВ М.А. ЖАЗУШЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ УАҚЫТ ПЕН ҚАҒАРМАН	480

НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА
АЛИМБАЕВА А.А.

СЕКЦИЯ «ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ»

№	ФИО автора и название статей	стр
1	МҰСАҒАЛИ А.А. АРТАКШИНОВА В.С. ТӨЛЕМ БАЛАНСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫРТҚЫ ҚАРЖЫ АҒЫНДАРЫ	484
2	РУСЛАН А.Р., ТАҢСЫҚПАЕВА А.М., ТЛЕУОВА Н.Е., ТОПШАХОВА Г.Р. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САНДЫҚ ТЕҢГЕНІ ЕҢГІЗУДІҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ	487
3	РАИМБЕКОВА К. ОРЫНБЕКОВА Г.А. ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ДОРОЖНО-СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ: МЕТОДИКА И ПРАКТИКА ОЦЕНКИ	491
4	НУРЛАНОВА А.М. КУРМАНАЛИНА А.К. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ DIGITAL BANKING В КАЗАХСТАНЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ДИДЖИТАЛИЗАЦИИ	498
5	АКСЕРКИНА Г.Ж. КУРМАНАЛИНА А.К. ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҮРАҚТЫ ДАМУЫНА ӘСЕРІ	500
6	ИСАНОВ Т. САЙФУЛЛИНА Ю.М. THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE PERSPECTIVE DIRECTIONS FOR THE FORMATION OF BANKING RESOURCES IN ECONOMY OF KAZAKHSTAN	504
7	ЕКПІНОВА А. АНСАБАЕВА Р.С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	508
8	КЕНЕС Д. КУЛЬБАЕВА Б.М. ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ КАЗАХСТАНА	511
9	АКАНОВ А. УЛАКОВ Н.С. НАЛОГОВЫЕ ЛЬГОТЫ В КАЗАХСТАНЕ: ПОДДЕРЖКА МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА	515
10	ИВАНОВА А. УЛАКОВ Н.С. ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДОХОДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ	518
11	ОМАРОВА Г. БОРИСОВА Е.И. АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ	522
12	МУҚАШ А. ЕРМЕКОВА К.А. КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДАМУЫ	526
13	КАБАКОВА Л. КУЗБАЕВА Г.Х. АКЦИЗЫ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ	533
14	КИМ К. ИБРАЕВА А.Д. НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ	537
15	АЛИМБАЕВА А. ГУСМАНОВА Ж.А. ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	543
16	КАНДИБУЛАТОВ К, КУЗБАЕВА Г.Х. НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ В СФЕРЕ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ	548
17	КАЛИНИНА А. ГУСМАНОВА Ж.А. ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА	551
18	ЖЕНСХАН Д. ЖАКУПОВА Ж.Ж.	

	АГРОПАРК – АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДАҒЫ БИЗНЕСТІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖЕЛІЛІК МОДЕЛІ РЕТІНДЕ	556
19	СТАНКЕВСКАЯ А. ГУСМАНОВА Ж.А. ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА: КАК НАЦИОНАЛЬНЫЙ БАНК КАЗАХСТАНА РЕГУЛИРУЕТ БАЗОВУЮ СТАВКУ	561
20	ХАСЕНОВ Ж. МАЙКЕНОВА А.Е. ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТА: ПОНЯТИЕ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПУТИ РЕШЕНИЯ	566
21	КАЛИНИНА А. АУБАКИРОВА А.Т. ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ И ВИДЫ РИСКОВ В ПРИМЕНЕНИИ ЦИФРОВЫХ АКТИВОВ	571
22	НУРБИЕВ Е. КАДЫРОВА А.Н. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЛИЗИНГТІК НАРЫҒЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ	576
23	ДАНИЯРҚЫЗЫ Б. ЕРМЕКОВА К.А. ҚАЗАҚСТАНДА ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕУДІҢ ДАМУЫ	581
24	ЖАКУП А. ЕРМЕКОВА К.А. КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ВАЛЮТА ОПЕРАЦИЯЛАРЫ	586
25	ОНАЛБЕКОВ Е.С., БЕСПАЕВА Р.С. СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	591
26	ЖУНИСОВА А. ЕРМЕКОВА К.А. БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕ САЯСАТЫ	597
27	ЧУРИЛОВА А. БОРИСОВА Е.И. ИНВЕСТИЦИИ В ЭКОЛОГИЮ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННЫХ ФИНАНСОВ В КАЗАХСТАНЕ	601
28	КИНЧИК А. ИДИРИСОВА А.Т. РАЗВИТИЕ БАНКОВСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ	605
29	ТКАЧЕНКО Э. КУЗБАЕВА Г.Х. СТРУКТУРА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТА, ЕГО АНАЛИЗ И ЖИЗНЕННЫЙ ЦИКЛ	609
30	ОРЛОВА А., ТАТИЕВА Г.А. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ	612
31	ФЛЕК А.А. СИХИМБАЕВ М.Р. ВЛИЯНИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ НА РЫНОК ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	615
32	АБИЛКОСИМОВА С.ГУСМАНОВА Ж.А КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДАМУЫ	621
33	ЕКПІНОВА А. ЕРМЕКОВА.К.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӨЛЕМ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУЫ	625

СЕКЦИЯ «БУХГАЛТЕРЫ БУДУЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ: ИЗМЕНЕНИЯ
И ОЖИДАЕМЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ»

№	ФИО автора и название статей	стр
1	АГАФОНОВА К.С., КОСОПЛЕЧЕВ А.В. ОСОБЕННОСТИ УЧЁТА И КОНТРОЛЯ В МАРКЕТПЛЕЙСАХ	631
2	ГОДИНА А.В., ПАРАСОЦКАЯ Н.Н. УЧЕТ И АУДИТ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	635
3	КАЛКАН К. Б., ЕРОХИН С. Г. УЧЕТ И АУДИТ УСТАВНОГО КАПИТАЛА ОРГАНИЗАЦИИ	639
4	ПОГИБЕЛЕВА Т.Р., СТАШИНА Ю.С РАЗВИТИЕ РЫНКА КРИПТОВАЛЮТЫ: ВЫЗОВ ОБЩЕСТВЕННОМУ СОЗНАНИЮ И СЛОЖНОСТИ ДЛЯ АУДИТА	643
5	ТАНАРВЕРДИЕВА С.И., ПАРАСОЦКАЯ Н.Н. ПРИМЕНЕНИЕ БЛОКЧЕЙНА И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ВЕДЕНИИ УЧЕТА И АУДИТА	648
6	РЯБОВА М.В., ЕРПЕЛЕВ А.В УЧЕТ И АНАЛИЗ РАСЧЕТОВ С ПЕРСОНАЛОМ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА	653
7	МИЛОВАНОВА М.Е., СТАШИНА Ю.С. УЧЕТ И АУДИТ КОММЕРЧЕСКИХ РАСХОДОВ ОРГАНИЗАЦИИ	657
8	ВАРГАС О.Х., ПАРАСОЦКАЯ Н.Н. КОМПЛЕКСНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕСА В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ ИСПАНИИ	661
9	АБЕУОВА Н.Б., НЫЙКАНБАЕВА А.И. ВЕДЕНИЕ УЧЕТА АРЕНДОВАННЫХ ИМУЩЕСТВ В СООТВЕТСТВИИ МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТОМ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ 17 «АРЕНДА»	665
10	БАХТЫБАЕВА Л., НЫЙКАНБАЕВА А.И. ОРГАНИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РАМКАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ	668
11	КОНДРАТЮК Е., НЫЙКАНБАЕВА А.И. ПОРЯДОК ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА НА ПРИМЕРЕ ТОО «AUTOCENTER-09»	671
12	САБИТОВА М.В., НЫЙКАНБАЕВА А.И. АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ	675
13	СЫЗДЫКОВ Т.Н., НЫЙКАНБАЕВА А.И. МЕТОДЫ НАЧИСЛЕНИЯ АМОРТИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ НА ПРАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛАХ В ТОО «САНЖАР»	679
14	БРЕНОВА А. А., МУСИПОВА Л. К. РОЛЬ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В ФОРМИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	682
15	БУРМИСТРОВА Д.М., МУСИПОВА Л. К. ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ И УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПОКУПАТЕЛЕЙ И ЗАКАЗЧИКОВ В ТОО «КРИСТАЛЛ»	687
16	SYZDYKOV T.N., AUBAKIROVA G.T. THE FUTURE OF THE ACCOUNTING PROFESSION	690
17	KERIMOVA A.R., AUBAKIROVA G.T. THE ACCOUNT AT A SOCIALISM AND THE NEED OF ITS REFORM DURING A STAGNATION ERA	693
18	KONDRATYUK E. A., AUBAKIROVA G.T. HISTORY OF ACCOUNTING IN THE ANCIENT WORLD	697
19	ТОЛЕГЕНОВА А.Т., МАДИЕВА К.С.	699

	ШЫҒЫНДАР: ҚЫЛЫҒЫ, ЖІКТЕЛУ, ЕСЕБІ	
20	ИВАНОВА А.В., РАЗЛИВАЕВА Л.В. ФИНАНСОВЫЙ БЮДЖЕТ ПРЕДПРИЯТИЯ: НАЗНАЧЕНИЕ, ПРИНЦИПЫ И ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ СОСТАВЛЕНИЯ	702
21	ОВЧАРЕНКО Д.О., МЕДВЕДЕВА А.М. УЧЕТ ДВИЖЕНИЯ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НА ПРИМЕРЕ ТОО «STATION 19»	706
22	БЛИВЕРНЕЦ М.Н., МЕДВЕДЕВА А.М. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АУДИТА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	711
23	ВИЛИСОВА А. В., НЫЙКАНБАЕВА А.И. ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ ЗАПАСОВ И ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИИ «KAZ MINERALS»	715
24	ШАЯПОВА А.И., КУТЖАН И.Д. СОСТАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВОГО ОТЧЕТА О ДВИЖЕНИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТОМ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ (МСФО)	717
	СЕРІКБАЙ А.М., КҰТЖАН І.Д КӘСПОРЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЕСЕБІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ	720
25	АЙТХОЖАЕВА.Б.И. МАХСУТОВА.Н.Ж., МАДИЕВА.Қ.С. БАСҚАРУШЫЛЫҚ ЕСЕПТІ ДАМУ ТУДЫҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ	724
26	КОЗИЕВ.С.У., КҰТЖАН.І.Д. ШЫҒЫНДАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАЛДАУ	730
27	САДИКОВА Д.М., КУТЖАН И.Д. ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ	732
28	СЕВОСТЬЯНОВА А.А., КУТЖАН И.Д. УЧЕТ АМОРТИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ	735
29	САТЫЛГАНОВА С.Б., КҰТЖАН І.Д. ПЕРВИЧНОЕ ПРИЗНАНИЕ И ОЦЕНКА ЗАПАСОВ ПО МСФО	739
30	ВАКНТУВАЕВА L.M., АУВАКИРОВА G.T. HISTORY OF ACCOUNTING IN THE MIDDLE AGES	741
31	ИБРАЕВА С., МАДИЕВА Қ. С. ӨНДІРІСТІК ЕСЕП ЖӘНЕ ОНЫҢ КӘСПОРЫНДЫ БАСҚАРУДАҒЫ РӨЛІ	743
32	ДЮСЕНБЕКОВА.У.С., МАДИЕВА.Қ.С. ТАРГЕТ-КОСТИНГ	746
33	БЛИВЕРНЕЦ М.Н., БЕРЕЗЮК В.И ИСКАЖЕНИЕ ОТЧЕТНОЙ ИНФОРМАЦИИ: ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И МЕТОДЫ ВЫЯВЛЕНИЯ	750
34	ОВЧАРЕНКО Д.О., БЕРЕЗЮК В.И. ИЗМЕНЕНИЯ В НАЛОГОВОЙ СФЕРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	754
35	ФИЛИМОНОВ Д.А., МЕДВЕДЕВА А.М. УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ И ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ КАК ИНСТРУМЕНТЫ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕСОМ	757

СЕКЦИЯ «ИННОВАЦИИ В МАРКЕТИНГЕ И ЛОГИСТИКЕ: ОТ ИССЛЕДОВАНИЙ К ПРАКТИКЕ»

№	ФИО автора и название статей	стр
1	ХАЙРУЛЛИНА Э.Р. ИШМУХАМЕТОВ Н.С. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ ДЛЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ПРОДАЖ (НА ПРИМЕРЕ TELEGRAM)	762
2	KUBAYEVA A. DAVLETOVA M.T DEVELOPMENT OF MOBILE MARKETING IN KAZAKHSTAN	765
3	САЙДИКРАМОВ З., МАЦУКОВА Д., БИТАС А., ТЕНТИЕВ Д. АБДУРАХМАНОВА З.А., ЖАСАН Г.Ж. РАЗРАБОТКА БИЗНЕС-ПЛАНА ПО РАЗВИТИЮ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	770
4	НУРЖАНОВА И. СОЛДАЕВА А. МАЖИТОВА С.К ИНСТРУМЕНТЫ И ТЕХНОЛОГИИ ОНЛАЙН-МАРКЕТИНГА.	776
5	НИКОЛАЕВ АЛЕКСЕЙ. СУЛТАНОВ МУРАД. МАЖИТОВА С.К. ПРИМЕНЕНИЕ ДРОНОВ И БЕСПИЛОТНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ В ЛОГИСТИКЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ.	781
6	ДЫГА НИКИТА. ГУСЬ КИРИЛЛ. МАЖИТОВА С.К ТРАНСПОРТНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЛОГИСТИКЕ	784
7	ЧИКИШЕВ В. МАЖИТОВА С.К ВИДЫ ЛЕТАТЕЛЬНЫХ АППАРАТОВ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ЛОГИСТИКЕ	790
8	КУСМАРЦЕВ.В, ОВЧИНИКОВ.М. МАЖИТОВА С.К ВИДЫ БЕСПИЛОТНЫХ ЛЕТАТЕЛЬНЫХ АППАРАТОВ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ЛОГИСТИКЕ	793
9	АЙСАБЕКОВА М., ПАНЧЕНКО Е. МАЖИТОВА С.К. ВНЕДРЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПОВСЕДНЕВНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ	797
10	ХАСЕНОВА С.Б. МАЖИТОВА С.К. ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ	802
11	БАЛТАБЕК А. КАСЫМОВА Б.Т МАРКЕТИНГТЕГІ ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БИЗНЕСКЕ ӘСЕРІ	807
12	ОМАРОВА К.Ж. САДЫКОВА А.К. СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ ЛОГИСТИКИ	810
13	АМАНЖОЛОВ А. ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б. РОЛЬ И ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОПТИМИЗАЦИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ	814
14	АРЫНОВА А. ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б РОЛЬ ЛОГИСТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	819
15	КАСУМОВА Х. КАСУМОВА С. САДЫКОВА А.К. МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ	824
16	АХМЕТЖАНОВА Д. СОЛТАНОВА С. КРАСНОЩЕКОВА Е.А. ПРИМЕНЕНИЕ СЕРВИСОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ RENNİLK	829
17	САРСЕНБАЙ М. ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІНДЕГІ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҮЙЛЕСТІРУ: ТИІМДІЛІКТІҢ КІЛТІ	834
18	ГЛАДЫШЕВА Е. РАЙЫМБЕКОВА А.К. ИННОВАЦИИ В МАРКЕТИНГЕ И ЛОГИСТИКЕ: ОТ ИССЛЕДОВАНИЙ К ПРАКТИКЕ	836
	ЖАПАШОВ А. У., БОРБАСОВА З.Н ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МАРКЕТИНГ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	838

СЕКЦИЯ «НОВЫЕ ВЫЗОВЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ»

№	ФИО автора и название статей	стр
1	ВАНЮРКИН А.С. ЦИЦИНА А.С. РАЗРАБОТКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА ПРЕДПРИЯТИЯ	842
2	ДЮСЕМБАЕВА А. ОМАРОВА Ш.Е. РАЗРАБОТКА ВЕБ-ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	845
3	КАРИМОВ Ж. ТАЖБАЕВА А.М. УПРАВЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЕМ ИТ-ПРОЕКТА «THE LORDS OF THE ELEMENTS»	850
4	КОЖАНОВ Ж. АРЫНОВА З.А. ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЖЕРГІЛІКТІ ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ЕҢБЕК НАРЫҒЫН ОҢТАЙЛАНДЫРУ	853
5	КОНЮХОВ Д. ТУРГАМБЕКОВА К.М. РАЗРАБОТКА НОВОСТНОГО САЙТА	857
6	КУРГАН А.Д. ЧЕРНОГОРОВ В.А. АВТОМАТИЧЕСКИЙ КОНТРОЛЛЕР ТЕМПЕРАТУРЫ И ВЛАЖНОСТИ ДЛЯ ДОМАШНИХ ПИТОМЦЕВ НА БАЗЕ ARDUINO	861
7	МЕРГАСИМОВ Д.Ч. МҰРАДӘЛІ М.Р. ИБРАГИМОВА М.С. НЕЙРОНДЫҚ ЖЕЛІЛЕРДІ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП, АҒЫНЫНДАҒЫ ҚИМЫЛДАРДЫ ТАҢУҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕНІ ЖОБАЛАУ	865
8	МУНАСЫПОВ И. АЙКОБЕНОВ Д. ТАЖБАЕВА А.М. УПРАВЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЕМ ИТ-ПРОЕКТА «BIZTALKER»	870
9	НАДЫРОВ Р. ОМАРОВА Ш.Е. РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ ПЛАТФОРМЫ ОНЛАЙН ТЕСТИРОВАНИЯ СРЕЗА ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ШКОЛ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ	874
10	САҒИДОЛЛА Е. КЫДЫРМАНОВА С.К. SCADA-ЖҮЙЕСІ — ДЕРЕКТЕРДІ ЖИНАУҒА ЖӘНЕ ДИСПЕТЧЕРЛІК БАСҚАРУҒА АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ПАКЕТ	878
11	ЧЕКМАРЕВ Д.А. БАЛГИНОВ А.Г. ДРОЗД В.Г. РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ПРОГРАММНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ИНФОРМАЦИИ	883
12	ЛУКАНИН В.А. ТЕН Т.Л. КЫДЫРҒАЛИҮЛЫ Д.К. РАЗРАБОТКА СОБСТВЕННЫХ ПЕЧАТНЫХ ПЛАТ	888

СЕКЦИЯ. «ВЫСШАЯ МАТЕМАТИКА И ЕЕ ПРИЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ».

№	ФИО автора и название статей	Стр.
1	АЙТХОЖАЕВА Б., СЕРІКБАЙ А., ОРАЗҒАЛИЕВА Ш.Е. ТАҢДАМАЛЫ СИПАТТАМАЛАР	891
2	АРТОУЗ А., АЙТЕНОВА М.С. МАТРИЦЫ В МАТЕМАТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ.	896
3	АБЕУОВА Е., АЛИБЕКОВА С., АХМЕТОВА С.С. МАТЕМАТИКА ЖҰМБАҚТАРЫ: ТАРИХЫ, КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЖҰМБАҚТАР МЕН ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕРІ	899
4	БАКИРОВА А., ОРАЗҒАЛИЕВА Ш.Е. ӨНДІРІСТІ ОҢТАЙЛАНДЫРУ: КОББ-ДУГЛАС ФУНКЦИЯСЫ	902
5	БАЧАЛО Э., ГАРАНИН В. ОМАРОВА М.Т. ПАРНАЯ ЛИНЕЙНАЯ РЕГРЕССИЯ И КОРРЕЛЯЦИЯ	904
6	ИВАНОВА А., АЛИМОВА Б.Ш. АНАЛИЗ ЦЕН НА НЕДВИЖИМОСТЬ В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ	909
7	КРИВОРУЧКА В., АЛИМОВА Б.Ш. МАТЕМАТИКА В СОВРЕМЕННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ	912
8	МАХСУТОВА Н., АЙТЕНОВА М.С. МУЛЬТИКОЛЛИНЕАРЛЫҚ	914
9	НУРТАЙҚЫЗЫ Ұ., АРАЛ А., АХМЕТОВА С.С. ГЕОМЕТРИЯДАҒЫ МАКСИМУМ ЖӘНЕ МИНИМУМ ЕСЕПТЕУЛЕРІ	919
10	САЛДЕШОВА А., ОРАЗҒАЛИЕВА Ш.Е. ЖҰПТЫҚ СЫЗЫҚТЫҚ РЕГРЕССИЯ ЖӘНЕ КОРРЕЛЯЦИЯ	923
11	СИДИКОВА Б., ЕРМЕК Ж., АХМЕТОВА С.С. АРИФМЕТИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ	925
12	ТЛЕУБЕРГЕН Е., ОРАЗҒАЛИЕВА Ш.Е. ЛОГИСТИКАДАҒЫ БОЛЖАМДАУДЫҢ ҚАРАПАЙЫМ ӘДІСТЕРІ	928

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ УРБАНИЗАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АХМЕТОВА А.С.

ГМУ-23-1к PhD тобының докторант ы

СТАВБУНИК Е.А.

Ғылыми жетекші, PhD, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстандағы урбанизация мәселелері, урбанизация үдерісі, оның дамуы талданған. Сонымен бірге урбанизация тәуекелдері – өсіп келе жатқан теңсіздік, қолжетімсіз тұрғын үй, көлік кептелісі және ластану – өнімділіктің өсуін, экономиканы әртараптандыруды, жаңа нарықтарды құруды және инфрақұрылымды жақсартуды мәселелері қарастырылған. Урбанизация гендерлік теңдікті ілгерілетуге, жұмысқа орналасу мүмкіндіктеріндегі гендерлік алшақтықты азайтуға, қызметтер мен инфрақұрылымға қол жеткізуге және гендерлік әлеуметтік-мәдени шектеулерді жеңілдетуге мүмкіндігі қозғалған. Қала және ауыл тұрғындарының үлесі, халық саны талданған.

Кілт сөздер: урбанизация, урбанизация үдерісі, қала, ауыл, инфрақұрылым, экономика, урбанизация тәуекелі, урбанизацияланған аймақ.

Өркениеттің негізгі жетістіктері урбанизация үдерісімен байланысты болғанын тарих нанымды түрде дәлелдеген.

Дамыған елдердің тәжірибесі табыстың жоғары деңгейі мен ірі қалалардың дамуы арасындағы тікелей байланысты көрсетеді. Дамыған елдер өндірісті, адам ресурстарын, кәсіпорындарды ірі қалаларға шоғырландыру арқылы олардың өзара тығыз байланысын қамтамасыз етеді, сол арқылы олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Сонымен қатар урбанизация бір мезгілде көптеген экологиялық және экономикалық мәселелерді тудырады, бұл урбанизация мәселелерін зерттеуде кешенді тәсілді қолдануды талап етеді.

Қазақстанда, біздің планетамыздың басқа да көптеген елдеріндегі сияқты, қалаларда тұруды таңдаған азаматтардың саны артып келеді, өйткені олар ауылдық жерлерге қарағанда қызметтердің алуан түрлілігін және жеке және экономикалық дамуы үшін үлкен мүмкіндіктерді ұсынады. Сонымен қатар, қала халқының көбеюі қоршаған ортаның ластануымен, көлік кептелісімен, халықтың денсаулығына қауіп төндіретін, инфрақұрылымның шамадан тыс жүктелуімен, мемлекеттік қызметтермен және т.б. байланысты күрделі мәселелерді тудырады.

Урбанизация – Қазақстан Республикасындағы салыстырмалы түрде жаңа әлеуметтік-экономикалық құбылыс, мұнда халық тығыздығы төмен елді мекендер мен ғимараттары сирек қоныстану дәстүрі қалыптасқан. Урбанизация тәуекелдері – өсіп келе жатқан теңсіздік, қолжетімсіз тұрғын үй, көлік кептелісі және ластану – өнімділіктің өсуін, экономиканы әртараптандыруды, жаңа нарықтарды құруды және инфрақұрылымды жақсартуды қоса алғанда, агломерацияның пайдасын алатын жақсы ойластырылған саясаттың мақсаты болуы керек. Оның үстіне, халық қалаларда көбірек шоғырланған сайын, өндіріс пен тұтырудың жаңа формалары пайда болып, білім кеңейіп, инновациялар күшейе отырып, экономикалар өнімдірек, тиімдірек және әртараптандырылған болады. Қалалық аумақтар әлеуметтік трансформация мен инновацияның табиғи зертханасы ретінде де әрекет етеді. Дұрыс жобаланған және басқарылатын қалалық инфрақұрылым бір

уақытта әлеуметтік байлықты бөлудің, қоршаған ортаға әсерді азайтудың және экономикалық өсуді қолдаудың тиімді құралы болып табылады. Қалалар адамдардың еркіндігі мен мүмкіндіктерін арттырады және осылайша адамдарға бағытталған дамуды қолдайды.

Урбанизация гендерлік теңдікті ілгерілетуге, жұмысқа орналасу мүмкіндіктеріндегі гендерлік алшақтықты азайтуға, қызметтер мен инфрақұрылымға қол жеткізуге және гендерлік әлеуметтік-мәдени шектеулерді жеңілдетуге мүмкіндік береді. Кемсітушілік пен маргинализация әртүрлі жыныстарға бірдей әсер етпейтіндіктен, қаланы жоспарлау мен басқаруда гендерлік сезімтал тәжірибелерді енгізу маңызды болып табылады. Бұл әйелдерді ресми құрылымдарға қосуды және олардың шешім қабылдау деңгейіндегі өкілдігін арттыруды ғана емес, сонымен қатар гендерлік қажеттіліктер туралы хабардарлықты арттыруды, билік, билік пен заңдылықтың қолданыстағы құрылымдарын қалыптастыру тұрғысынан әртүрлі басқару деңгейлерінде қабылданған шаралардың әсерін зерттеуді қамтиды.

Урбанизация дегеніміз не? Қарапайым сөзбен айтқанда, урбанизация – бұл күшті болу үшін бірге өмір сүретін адамдар. Қалалық аймақтар ластанудың жоғары деңгейіне тап болғанымен, олар өзгерістердің негізгі катализаторларына айналууда. Қалалар сондай-ақ жерді пайдалануға қатысты шиеленісті азайтады және жасыл технологияларды пайдалана отырып дамыса, жан басына шаққандағы экологиялық іздерін азайта алады. Сонымен бірге халық тығыздығының артуы салық салуға, мемлекеттік қызметтерді көрсетуге және қоршаған ортаны қорғауға байланысты шығындарды азайтады. Сонымен қатар, қалалар үкімет пен азаматтардың арасындағы тікелей өзара әрекеттесуді қолдайды, бұл үлкен еркіндіктерге ықпал етеді, осылайша адамның дамуына ықпал етеді [1].

Даму қарқыны Қазақстан Республикасындағы халық санының өсу қарқынынан бірнеше есе жоғары. Мәселен, ағымдағы жылдың жеті айының қорытындысы бойынша қазірдің өзінде 7,7 млн. шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді, бұл бір жыл бұрынғыдан 10,3 пайызға артық. Бұл ретте жалпы көлемнің төрттен үш бөлігі қалаларда іске қосылды: 5,7 млн. шаршы метр, плюс бір жыл ішінде 9,8%. Биылғы жылы барлығы 17 млн. шаршы метрден астам тұрғын үйді пайдалануға беру жоспарланған – бұл жаңа рекордтық көрсеткіш. Салыстыру үшін: 2020 жылы 15,3 млн. шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді, бұл 2019 жылғы «коронана дағдарысы алдындағы» көрсеткіштен бірден 16,7%-ға көп.

Бұл ретте Қазақстан халқының өсімі жыл сайын шамамен 1,3%-ды құрайды. Биылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша Қазақстан Республикасында 19 млн. қала тұрғындарының саны 2 пайызға дерлік өсіп, 11,3 миллион адамға жетті. Бұл Қазақстан Республикасы халқының жалпы санының 59,2% құрайды, бір жыл бұрынғы бірінші тоқсандағы 58,8%, бес жыл бұрынғы 57% және он жыл бұрынғы 54,6%.

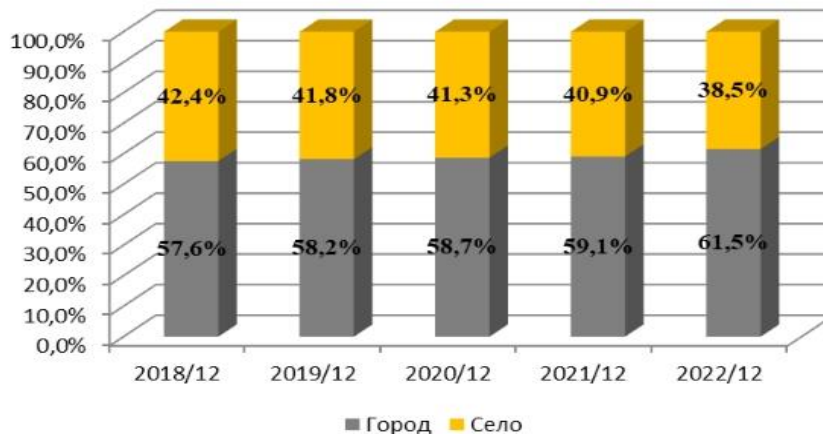
БҰҰ-ның Экономикалық және әлеуметтік мәселелер департаментінің болжамы бойынша 2050 жылға қарай Қазақстан Республикасындағы урбанизация деңгейі 69,1%-ға жетеді, яғни еліміздің 10 тұрғынының 7-і қалаларда тұрады. Салыстыру үшін: әлемдік орташа болжам көрсеткіші – 68,4%, Азия үшін – 66,2%, Орталық Азия үшін – небәрі 60,5%. Табысы жоғары елдер бойынша болжам 88,4% болса, табысы төмен елдер үшін 50,2% ғана. Осының аясында Қазақстанға арналған болжам өте оптимистік болып көрінеді [2].

Қазақстанда қала мен ауыл халқының саны арасындағы алшақтық ұлғайды. 2022 жылдың соңында урбанизация деңгейі 2025 жылға қарай қол жеткізуді көздеген деңгейге дерлік жетті. Соңғы жылдары (2018 жылдан 2022 жылға дейін) елдегі қала халқының үлесі 4 пайыздық тармаққа дерлік өсті, яғни 57,6%-дан 61,5%-ға дейін. Ауыл тұрғындарының үлесі тиісінше азайып, 2023 жылғы 1 қаңтарда 38,5%-ды құрады (сурет 1).

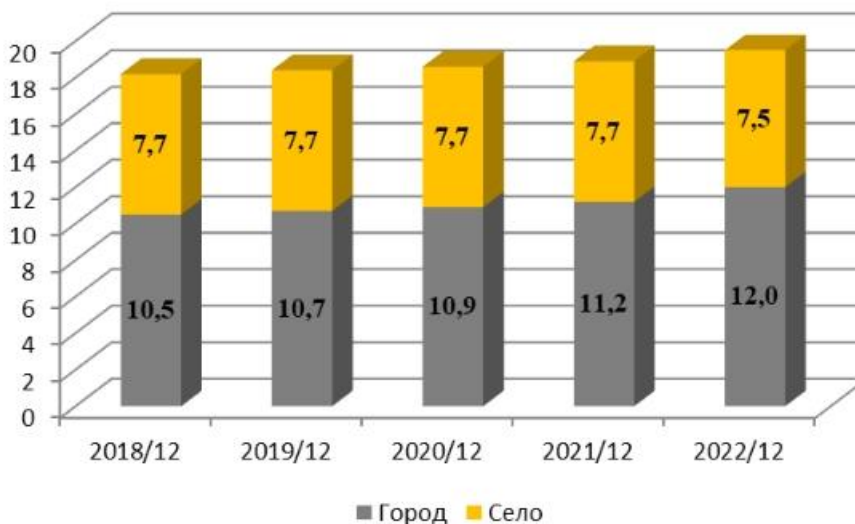
Сандық мәнде 2018 жылдан 2022 жылға дейін қалалар 1,5 миллион тұрғынды (плюс 14,7%) қосты, қала тұрғындарының саны 12 млн. адамға жақындады. Қалалар туу

көрсеткіші есебінен де, көші-қон ағыны есебінен де өсті. Осы жылдар ішінде қалалардың көші-қон сальдосы оң болды, 2022 жылы ол 60,1 мың адамды құрады.

Ауылдарда бұл үрдіс басқаша. Соңғы бес жылда ауыл халқы 193 мыңға (минус 2,5%) азайып, 7,5 млн. адамды құрады. Бұл «минусқа» ішінара халықтың ауылдардан кетуі себепші. Мәселен, 2022 жылы ауыл халқының көші-қон сальдосы минус 67 мың адамды құрады (сурет 2).

Сурет 1 – Қала және ауыл тұрғындарының үлесі. Қаңтар-желтоқсан (%)

Сурет 2 – Халық саны. Қаңтар-желтоқсан (млн. адам)

Ауыл тұрғындары Қазақстанның ішінде де, ірі елді мекендерге де, шетелге де көшіп келді. Өңірлер ішіндегі негізгі бағыт – облыстың ірі қалаларына. Өңірлік көші-қон статистикасы Қонаевтан басқа барлық облыс орталықтарында оң сальдо бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, қалалардың халық санымен салыстырғанда өсуі соншалықты маңызды болмады және айтарлықтай экономикалық нәтиже беруі екіталай. Мысалы, Қарағанды қаласының облысшілік көші-қон сальдосы 2022 жылы 3,3 мың адамды құрады. Жарты миллион халқы бар тау-кен капиталы үшін бұл небәрі 0,6% құрайды. Тағы бір мысал, Түркістан қаласы, онда өз аймағының тұрғындары есебінен көші-қон сальдосы небәрі 583 адамды (жалпы санның 0,3%) құрады [4].

Урбанизация – бұл еріксіз үдеріс, дейді мамандар. Жұмыс іздеп, тұрмыс жағдайын жақсарту мақсатында адамдар ауылдан қалаға көшіп жатыр. Бұл ретте ауыл тұрғындары Қазақстан ішінде де, шетелде де көшіп-қонып жүр. Өңірлер ішіндегі негізгі бағыт – ірі елді мекендер.

Ең урбанизацияланған аймақ Қарағанды қаласы болып табылады, онда урбандалу деңгейіміз 80%-ға жетті. Қарағанды облысында бізде облыстық маңызы бар 6 қала және облыстық маңызы бар 2 қала бар. Сондай-ақ, Қарағанды облысынан кейін Ақтөбе облысы урбанизацияға ұшыраса, статистика бойынша келесі орында Павлодар облысы тұр.

Қазақстанда барлығы 6 мыңнан астам ауылдық елді мекен бар, оларда 7,5 млн. адам тұрады. 12 жыл ішінде ауыл халқының үлесі шамамен 5%-ға қысқарды. Ал бұл көрсеткіш күн сайын азайып келеді. Ауыл шаруашылығын дамытудың әлеуеті бар елдер және Қазақстан солардың бірі болып табылатын елдер үшін провинцияларға ішкі миграцияны «кері қайтару» туралы ойланатын кез келгенін атап өтуге болады. Ол үшін ауылда өмір сүруге қолайлы жағдай жасау қажет.

Қала тұрғындары да бірдеңе жеуге мәжбүр. Тамақты кім береді? Негізінен ауыл шаруашылығы. Ал мұндай өнімдерді экспортқа көптеп тәуелді болғымыз келмесе, ауыл шаруашылығына көңіл бөліп, оны тиімді дамытудың еш зияны жоқ еді. Ауылдық елді мекендер жастарға өз кәсібін дамытуға мүмкіндік берсе, жастар да ауылдық елді мекендерде қалар ма еді.

Ал мұндай жобалар біздің елде де бар. Бірнеше жылдан бері Қазақстанда ауылды дамытуды көздейтін «Ауыл-ел бесігі» бағдарламасы жұмыс істеп келеді. Сондай-ақ Өңірлерді дамытудың 2028 жылға дейінгі тұжырымдамасы, «Ауылдардағы денсаулық сақтауды жаңғырту» ұлттық жобасы, «Дипломмен ауылға» бағдарламасы жұмыс істейді. Тағы бір мәселе – оларды жүзеге асыру сапасы.

Қорытындылай келе, урбанизация әлемдік үрдіс екенін айтқым келеді. Дегенмен, бұл үдерістің оң және теріс салдары бар. Бұл бір жағынан экономиканың дамуына, жаңа жұмыс орындарының ашылуына, өмір сүру деңгейінің жақсаруына ықпал етеді. Екінші жағынан, бұл бірқатар проблемаларды тудырады – тұрғын үй тапшылығы, жұмыссыздық, туу деңгейінің төмендеуі. Сондықтан бұл үдерістің барлық аспектілерін қарастырып, оның жағымсыз салдарын барынша азайту үшін шаралар қабылдау маңызды [3].

Әдебиеттер тізімі

1. Национальный доклад о человеческом развитии 2019. – Программа Развития ООН в Республике Казахстан, декабрь, 2019
2. https://www.inform.kz/ru/urbanizacii-v-kazahstane-7-iz-10-chelovek-budut-zhit-v-gorodah-k-2050-godu_a3833209
3. <https://khabar.kz/ru/news/ekonomika/item/154799-kak-urbanizatsiya-vliyaet-na-ekonomiku-kazakhstan>
4. <https://finprom.kz/ru/article/uroven-urbanizacii-v-kazahstane-dostig-615-no-mozhno-li-nazvat-etot-process-upravlyaemym>

ТҰРАҚТЫ ДАМУ ЖӘНЕ ҚОРШАҒАН ОРТА: ПЛАНЕТАНЫҢ БОЛАШАҒЫ ТУРАЛЫ АЛАНДАУШЫЛЫҚ

ЖОЛАМАНОВА М.К.

ГМУ-23-1к PhD тобының докторант ы

СТАВБУНИК Е.А.

Ғылыми жетекші, PhD, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада тұрақты даму үшін қоршаған ортаны қорғаудың маңыздылығы қарастырылады. Тұрақты даму-бұл болашақ ұрпаққа зиян келтірместен

қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған тұжырымдама. Қоршаған ортаны қорғау тұрақты дамудың негізгі элементі болып табылады, өйткені ол табиғи ресурстардың сақталуына, экожүйелердің сақталуына және қоршаған ортаға жағымсыз әсерлердің азаюына кепілдік береді. Мақалада табиғи ресурстарды басқару, ластануды бақылау, жасыл технологияларды дамыту және экологиялық сана сияқты қоршаған ортаны қорғаудың әртүрлі аспектілері талданады.

Кілт сөздер: қоршаған ортаны қорғау, тұрақты даму, табиғи ресурстар, ластану, жасыл технологиялар, экологиялық хабардарлық

Қоршаған ортаны қорғау-бұл табиғат әлемін және оның ресурстарын болашақ ұрпақ үшін сақтауға бағытталған тәжірибе мен саясат. Ол қоршаған ортаның ластануын азайту, табиғи мекендеу орындары мен жабайы табиғатты сақтау және климаттың өзгеруін азайту сияқты көптеген іс-шараларды қамтиды.

Қоршаған ортаны қорғаудың негізгі мақсаты-Жер ресурстарын тұрақты пайдалануды қамтамасыз ету және тіршілікті қамтамасыз ететін табиғи жүйелерге қайтымсыз зақым келтірудің алдын алу. Бұл қалдықтар мен ластануды азайтуды, табиғи мекендеу ортасы мен биоәртүрлілікті сақтауды және парниктік газдар шығарындыларын азайтуды талап етеді.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы негізгі міндеттердің бірі-экономикалық өсу қажеттіліктері мен қоршаған ортаны қорғау қажеттіліктері арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізу. Бұл экономикалық өсу мен даму туралы идеяларымызды өзгертуді және тұрақты және экологиялық көзқарасқа көшуді талап етеді.

Қоршаған ортаны қорғау шараларының мысалдары:

- парниктік газдар шығарындыларын азайту және жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды ынталандыру бойынша саясат пен ережелерді енгізу;
- ормандар мен сулы-батпақты жерлер сияқты табиғи мекендеу орындарын сақтауды қолдау және жойылып кету қаупі төнген түрлерді қорғау;
- қоғамдық көлікті пайдалануды ынталандыру және жеке көлік құралдарын пайдалануды азайту.

Соңғы жылдары қоршаған ортаны қорғау мен тұрақты дамудың маңыздылығы барған сайын таныла бастады. Үкіметтер, компаниялар және жеке тұлғалар қоршаған ортаға әсерін азайту және тұрақты дамуға жәрдемдесу үшін шаралар қабылдауда. Мысалы, қазіргі уақытта көптеген компаниялар көмірқышқыл газының шығарындыларын азайту және жеткізу тізбегіне тұрақты тәжірибелерді енгізу сияқты «жасыл бастамаларды» жүзеге асыруда.

Тұрақты даму-бұл болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетіне нұқсан келтірмей, қазіргі заманның қажеттіліктерін қанағаттандыруға ұмтылатын тұжырымдама. Ол үш негізгі элементті қамтиды: экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тұрақтылық.

Экономикалық тұрақтылық дегеніміз-экономиканың уақыт өте келе өзінің өндірістік қуатын ұстап тұру және арттыру қабілеті. Ол үшін экономикалық өсуді табиғи ресурстарды сақтау мен қоршаған ортаны қорғаумен теңестіру қажет.

Әлеуметтік тұрақтылық жеке адамдар мен қауымдастықтардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға, соның ішінде білімге, денсаулыққа және лайықты жұмысқа қол жеткізуге бағытталған. Ол сондай-ақ әлеуметтік және экономикалық теңсіздіктерді жоюды, әртүрлілік пен инклюзияны ілгерілетуді және әркімнің толыққанды өмір сүру мүмкіндігіне ие болуын қамтамасыз етуді қамтиды.

Экологиялық тұрақтылық болашақ ұрпақ үшін табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны сақтауды көздейді. Бұған парниктік газдар шығарындыларын азайту, биоәртүрлілік пен табиғи тіршілік ету ортасын қорғау, қалдықтар мен ластануды азайту кіреді.

Тұрақты дамудың міндеті-болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетін сақтай отырып, қазіргі заманның қажеттіліктерін қанағаттандыру. Бұл

экономикалық өсу, әлеуметтік даму және қоршаған ортаны қорғау туралы түсініктерімізді өзгертуді, сондай-ақ біртұтас және интеграцияланған тәсілді қажет етеді.

Тұрақты тәжірибенің мысалдары:

- жел, күн және гидроэлектростанциялар сияқты жаңартылатын энергия көздерін дамыту. ;

- қайта өңдеу және компосттау бағдарламалары арқылы қалдықтарды азайту, қаптаманы азайту және бір реттік өнімдерді пайдалануды барынша азайту;

- жылу оқшаулау, екі қабатты терезелер және тиімді жылыту және салқындату жүйелері сияқты энергияны үнемдейтін ғимараттарды енгізу;

- экологиялық таза көздерден материалдарды сатып алу және қауіпті химиялық заттарды пайдалануды азайту сияқты жеткізу тізбегін басқаруда тұрақты тәжірибелерді енгізу[1].

Тұрақты даму барған сайын маңызды бола түсуде, өйткені климаттың өзгеруінің салдары барған сайын айқын бола бастады және халық саны өсуде. Тұрақты тәжірибелер мен саясатты жүзеге асыра отырып, біз планетамыздың және болашақ ұрпақтарымыздың тұрақты болашағын құру үшін жұмыс істей аламыз.

Рим Папасы Франциск айтқандай: «қоршаған орта-бұл адамның тұтынуы үшін ресурс қана емес, сонымен қатар барлық түрлердің тіршілігі үшін қажетті тіршілік көзі». Біз планетаны болашақ ұрпақ үшін қорғауға және сақтауға және біздің бүгінгі әрекеттеріміз оның болашақта өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетіне қауіп төндірмейтініне көз жеткізуге жауаптымыз.

Климаттың өзгеруі негізінен қазба отындарын жағу, ормандарды кесу және ауыл шаруашылығы сияқты адам әрекеттерінен туындайтын Жердің климаттық жағдайындағы ұзақ мерзімді өзгерістерді білдіреді. Климаттың өзгеруінің салдары кең таралған және температураның көтерілуін, теңіз деңгейінің көтерілуін және ауа-райының күрт өзгеруін қоса алғанда, ауқымды салдарға әкеледі. Климаттың өзгеруі экожүйелерге, жабайы табиғатқа және адам денсаулығына, сондай-ақ әлемдік экономикаға айтарлықтай әсер етеді.

Климаттың Өзгеруі Жөніндегі Үкіметаралық Топтың (IPCC) мәліметтері бойынша, жаһандық жылынуды Цельсий бойынша 1,5 градусқа дейін шектеу үшін 2050 жылға қарай жаһандық парниктік газдар шығарындыларын нөлге дейін азайту керек. Бұл төмен көміртекті энергия көздеріне жылдам көшуді және парниктік газдар шығарындыларын айтарлықтай азайтуды талап етеді.

Үкіметтер, кәсіпорындар және жеке тұлғалар климаттың өзгеруін азайтуда шешуші рөл атқаруы керек. Бұған жаңартылатын энергия көздеріне көшу, энергия тиімділігін арттыру және таза технологияларға инвестициялау сияқты шығарындыларды азайту бойынша саясат пен шараларды жүзеге асыру кіреді. Ол сондай-ақ қауымдастықтар мен экожүйелердің тұрақтылығы мен болашаққа дайындығын қамтамасыз ету үшін теңіз деңгейінің көтерілуі және ауа-райының күрт өзгеруі сияқты климаттың өзгеруінің әсеріне бейімделуді қамтиды.

Климаттың өзгеруін азайтудың тиімді бастамаларының мысалдары:

- көмірқышқыл газының шығарындыларына баға белгілеу және жаңартылатын энергия көздерін пайдалану сияқты мемлекеттік саясат;

- шығарындыларды азайту және экологиялық таза жеткізу тізбегі тәжірибесін енгізу сияқты корпоративтік тұрақтылық бастамалары;

- жел және күн энергиясы сияқты таза технологиялар мен жаңартылатын энергия көздеріне инвестиция салыңыз. ;

- электромобильдерге көшу және тамақ қалдықтарын азайту сияқты қауымдастық деңгейіндегі күш-жігер.

Климаттың өзгеруі-қоғамның барлық салаларының жедел әрекет етуін талап ететін жаһандық проблема. Шығарындыларды азайту және тұрақты тәжірибелерді енгізу

бойынша бірлесіп жұмыс істей отырып, біз климаттың өзгеруін азайтуға және барлығына салауатты және гүлденген болашақты қамтамасыз етуге көмектесе аламыз.

Экологиялық бастамалар тұрақты дамуға жәрдемдесуге және адам қызметінің қоршаған ортаға әсерін азайтуға бағытталған саясат пен тәжірибенің кең ауқымын білдіреді. Бұл бастамаларды жеке тұлғалар, компаниялар, үкіметтер және басқа ұйымдар жүзеге асыра алады және энергияны тұтынуды азайтуға, жаңартылатын энергия көздерін дамытуға, қалдықтарды азайтуға және табиғи ресурстарды қорғауға бағытталуы мүмкін.

«Жасыл» бастамалардың негізгі қозғаушы күштерінің бірі климаттың өзгеруіне және оның қоршаған ортаға және адам денсаулығына әсеріне қатысты алаңдаушылықтың артуы болып табылады. Климаттың өзгеруінің салдары барған сайын айқын бола бастаған сайын, парниктік газдар шығарындыларын азайту және азайту шараларын қабылдау қажеттілігі артып келеді [2, 261-306 б.].

Компаниялардағы «жасыл бастамалар» жылу оқшаулау, екі қабатты терезелер және тиімді жылыту және салқындату жүйелері сияқты энергияны үнемдейтін ғимараттарды енгізуді қамтуы мүмкін; жел, күн және гидроэнергетика сияқты жаңартылатын энергия көздерін ілгерілету; қайта өңдеу және компосттау бағдарламалары арқылы қалдықтарды азайту, қаптаманы азайту және бір реттік өнімдерді пайдалануды барынша азайту, олардың жеткізу тізбегіне экологиялық таза көздерден материалдарды сатып алу және химиялық заттарды пайдалануды азайту сияқты тұрақты тәжірибелерді енгізу.

Қоршаған ортаны қорғау қоршаған ортаны қорғаудың маңызды аспектісі болып табылады, ол табиғат әлемін және оның ресурстарын болашақ ұрпақ үшін сақтау мен қорғауды қамтиды. Бұған табиғи мекендеу ортасын сақтау, жабайы табиғатты қорғау және жойылып кету қаупі төнген түрлердің өмір сүруін қамтамасыз ету кіреді.

Табиғатты қорғау әрекеттері көптеген нысандарда болуы мүмкін, соның ішінде ұлттық саябақтар, жабайы табиғат қорықтары және теңіз қорғалатын табиғи аумақтар сияқты қорғалатын аумақтар, сондай-ақ деградацияға ұшыраған мекендеу орындарын қалпына келтіру және жойылып кету қаупі төнген түрлерді қорғау бойынша табиғатты қорғау бастамалары. Табиғатты қорғау сонымен қатар табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды, мысалы, балық аулау квоталарын енгізуді және су ресурстарын ластанудан және шамадан тыс балық аулаудан қорғауды білдіреді.

Қоршаған ортаны қорғаудың негізгі міндеттерінің бірі-адамдардың қажеттіліктері мен жабайы табиғат пен экожүйелердің қажеттіліктері арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізу. Мысалы, көптеген қорғалатын табиғи аумақтар ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы немесе адамның басқа да іс-әрекеттері үшін маңызды аудандарда орналасқан. Мұндай жағдайларда табиғатты қорғау жұмыстары қоршаған ортаны сақтай отырып, оларды осындай пайдалануға бейімдеу жолдарын табуы керек.

Жабайы табиғат пен тіршілік ету ортасын қорғаудан басқа, табиғатты қорғаудың маңызды әлеуметтік, экономикалық және мәдени артықшылықтары да бар. Қорғалатын табиғи аумақтар Жаяу серуендеу, балық аулау және жабайы табиғатты бақылау сияқты құнды рекреациялық мүмкіндіктерді қамтамасыз ете алады және туризм мен ресурстарды тұрақты басқару арқылы жергілікті қауымдастықтарға қолдау көрсете алады.

Сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау табиғат әлемін және оның ресурстарын болашақ ұрпақ үшін сақтау үшін өте маңызды. Тиімді экологиялық шараларды жүзеге асыру және адамдардың қажеттіліктерін қоршаған ортамен теңестіру арқылы біз барлығына салауатты және тұрақты болашақты қамтамасыз ете аламыз [3].

Қорытындылай келе, қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму бүгінгі планетамыздың алдында тұрған ең маңызды міндеттер болып табылады. Климаттың өзгеруі біздің планетамызға және оның тұрғындарына үлкен қауіп төндіреді және біз оның салдарын азайту үшін шаралар қабылдауымыз керек. Бастамаларды жүзеге асыру және қоршаған ортаны қорғауға жәрдемдесу арқылы біз планетамыздың және оның ресурстарының болашақ ұрпақ үшін өмір сүруін қамтамасыз етуге көмектесе аламыз. Рим

Папасы Франциск айтқандай: «қоршаған орта-бұл адамның тұтынуы үшін ресурс қана емес, сонымен қатар барлық түрлердің тіршілігі үшін қажетті тіршілік көзі.» Біз бәріміз планетамызды қорғау және оның болашақ ұрпақ үшін тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдауымыз керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Пискулова Н.А. «Зеленые» технологии в глобальной экономике // Российский совет по международным делам (РСМД)
2. Смит, Сьюзан Л. (2015). «**Экологически устойчивое развитие: интеграция экономики, экологии и права**». Обзор законов Уилламетта. 31 (2): 261–306.
3. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). М., 2019.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ В КАЗАХСТАНЕ

ГАБИДЕНОВ И. Т.

студент группы ГМУ-32

БУКАТОВ Е.Б.

доктор PhD, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены принципы и основные тенденции привлечения иностранных инвестиций в Казахстан. Также авторами проанализированы изменения в показателях инвестиционного климата страны, с учётом международных рейтингов. Актуальность темы исследования обуславливается значительным увеличением конкуренции за инвестиционные ресурсы, как среди развитых, так и среди развивающихся стран. В современном мире с каждым годом усиливается борьба за свободные финансовые ресурсы, которые могут принести с собой не только свободный капитал, но и новые технологии, международный уровень управления (менеджмент), новые рабочие места, приток налогов, развитие инфраструктуры, интеграции экономических связей и т.д. Цель статьи заключается в рассмотрении особенностей инвестирования и анализе влияния различных принципов и тенденций на формирование инвестиционного климата в Казахстане.

Ключевые слова: принципы инвестирования, формы инвестирования, совместные предприятия, инвестиционный климат, инвестиционная политика.

При многообразии принципов привлечения иностранных инвестиций, Казахстан, согласно НПА, опирается на одиннадцать основных принципов, представленных на рисунке 1. Так согласно первому принципу, перед законом страны должны быть равны все участники инвестиционного рынка (отечественные инвесторы, иностранные инвесторы, государственные органы, квазигосударственные структуры и т.д.). Второй принцип предполагает равное и справедливое отношение ко всем участникам инвестиционного процесса.

Рисунок 1 – основные принципы привлечения инвестиций в РК [1]

Третий принцип, отдаёт ведущую роль частным инвесторам и частному сектору, малому и среднему бизнесу. Четвёртый принцип направлен на привлечение качественных вложений в высококонкурентоспособные предприятия и производства. Пятый принцип предполагает взаимовыгодное сотрудничество и обеспечение надёжной взаимосвязи между государством и инвесторами. Шестой принцип основан на том, что принимаемые шаги на инвестиционном рынке должны быть экономически обоснованными и социально ориентированными. Седьмой принцип ориентируется на взаимодействие инвестиционных процессов с политикой, проводимой государством, с учётом региональных особенностей и отраслевой специфики. Восьмой принцип основан на доступности необходимой инвестору информации, информационной открытости органов власти и полноты статистической информации. Девятый принцип предполагает социальную ответственность инвесторов. Десятый принцип направлен на инвестиции направленные на создание экологически безопасных производств и соответствующие устойчивому развитию страны. Ну и последний, одиннадцатый принцип ориентируется на системном мониторинге инвестиционной ситуации и оценки инвестиционных процессов в экономике.

Рассмотренные принципы непосредственно участвуют в формировании инвестиционного климата в стране. Кроме этого, на формирование благоприятного инвестиционного климата влияют следующие факторы:

1. Социально-экономические факторы;
2. Нормативно-правовые факторы.

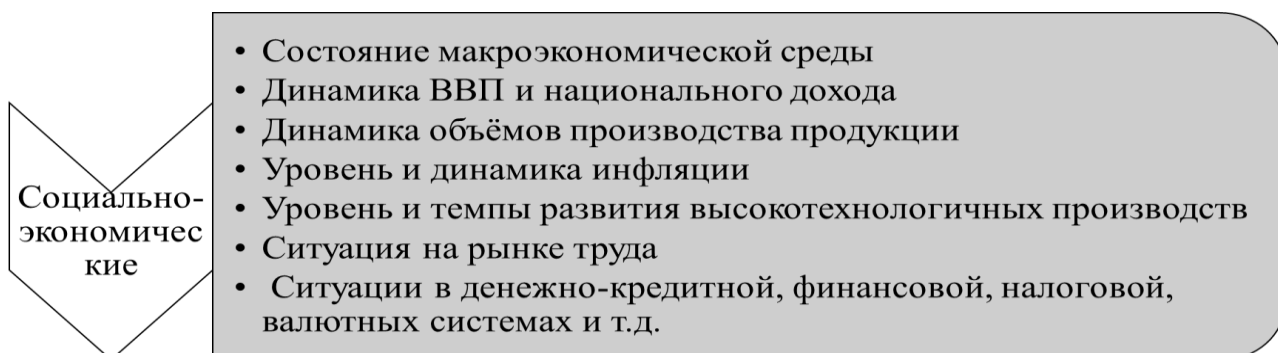

Рисунок 2 – основные социально-экономические факторы, формирующие инвестиционный климат

Так на рисунке 2, показаны основные социально-экономические факторы, влияющие на инвестиционный климат. Так благоприятная макроэкономическая среда, рост динамики

ВВП и национального дохода будут способствовать привлечению инвестиций. Снижение динамики объёмов производства товаров и услуг может насторожить иностранных инвесторов, также как галопирующая инфляция и гиперинфляция. Ухудшение или улучшение ситуации в развитии высокотехнологичных производств, изменения на рынке труда, а также изменения в денежно-кредитной, бюджетно-налоговой и валютной политиках несомненно отражается на формировании инвестиционного климата.

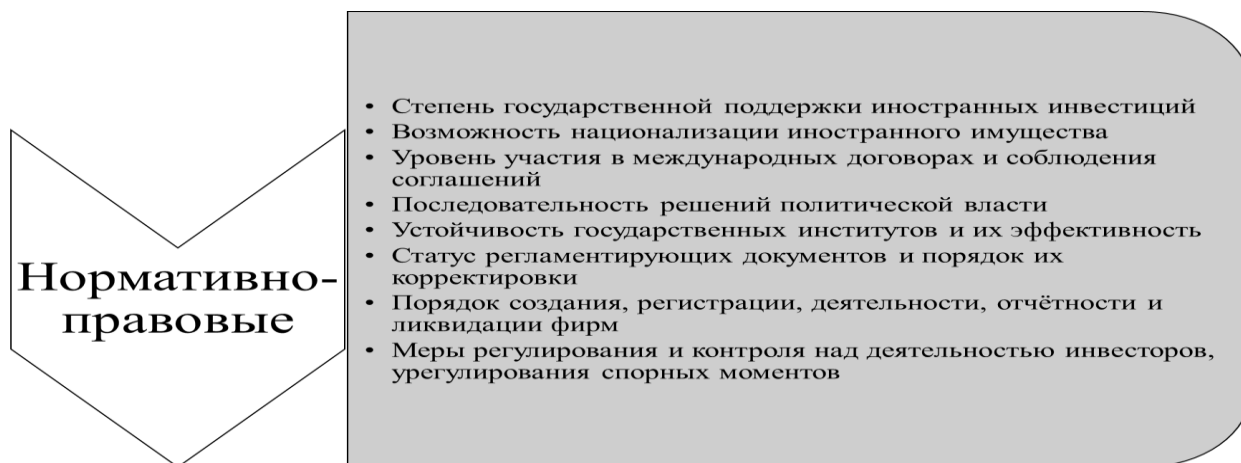

Рисунок 3 - основные нормативно-правовые факторы, формирующие инвестиционный климат

Нормативно-правовые факторы также играют большое значения для формирования благоприятной инвестиционной обстановки, на рисунке 3 представлены основные из них. Рассмотренные социально-экономические и нормативно-правовые факторы способствуют формированию инвестиционного климата в стране и воздействуют на инвестиционные показатели. Всемирный банк ориентируется на три основных показателя демонстрирующих изменения в инвестиционных климатах различных стран.

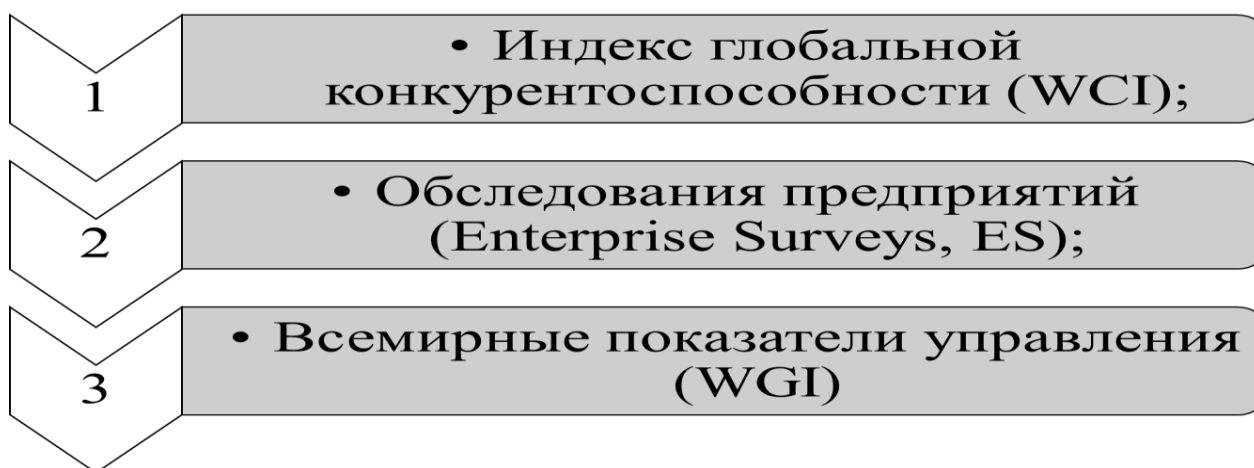

Рисунок 4 – основные мировые показатели инвестиционного климата [2]

Так, первый показатель демонстрирует глобальный индекс конкурентоспособности между странами. Данный индекс рассчитывается с 1979 года и выходит ежегодно. При составлении индекса используются двенадцать индикаторов, такие как инфраструктура, состояние рынка труда, уровень развития инноваций и т.д. Казахстан в данном индексе в 2023 году занял 37 место, годом ранее страна находилась на 43 месте. В 2019 году страна

занимала наиболее высокую позицию за всю историю независимости 34 место, в 2020 году во время COVID-19 страна опустилась на 42 место, в 2021 году Казахстану удалось приблизиться к утерянным показателям и занять 35 место. Тем не менее хотелось бы отметить, ухудшение показателей по отдельным позициям, так по экономическому развитию страна с 2019 года опустилась с 45 место до 57 места в 2023 году. Показатель «эффективность бизнеса» снизился с 2019 года с 29 места до 33 места в 2023 году. Показатель «эффективность правительства» снизился с 2019 года с 21 места до 23 места в 2023 году. Показатель «инфраструктура» снизился с 43 места в 2019 году до 47 места в 2023 году [2].

Второй рейтинг показывает опрос казахстанских предприятий, а именно менеджеров топ уровня и непосредственно владельцев компаний. Всего расчёт по данному индексу проводится в 68 странах мира. Опрос включает в себя большое количество индикаторов, показывающих развитие предприятий и эффективность их работы. Например, Казахстан в 2019 году значительно опережает средние показатели всех стран (10.4) по индикатору «% фирм, которые будут дарить подарки на встречах с налоговиками» (11.9). По индикатору «дни для получения лицензии на деятельность» Казахстан опережает средние мировые показатели, так, чтобы получить лицензию на деятельность в Казахстане необходимо 26 дней, в Европе 40 дней, средний показатель всех экономик 32,4 дня. Стоит отметить, что в опросе участвовали 1446 казахстанских компаний [3].

Третий рейтинг «всемирный показатель управления» составляется на основе шести индикаторов. Данные индикаторы представлены в таблице 1. По четырём показателям наблюдается улучшение позиций начиная с 2020 года: показатели коррупции, права, эффективность правительства, подотчётность и мнение населения. Значительно ухудшилась ситуация по двум индикаторам, так индикатор «качество законодательство» снизился с 60,48 пунктов в 2020 году до 52,83 пункта в 2023 году. Индикатор «политическая стабильность и отсутствие насилия» снизился с 41,51 пункта до 32,55 пункта в 2023 году [4].

Таблица 1. Основные индикаторы Казахстана по рейтингу «Worldwide Governance Indicators (WGI)»

Индикаторы качества государственного управления	2020 г.	2021г.	2022 г.	2023 г.
Учёт мнения населения и подотчётность	14,49	15,94	18,84	19,81
Политическая стабильность и отсутствие насилия	41,51	38,21	38,21	32,55
Эффективность работы правительства	54,76	55,71	55,24	58,49
Качество законодательства	60,48	56,67	55,71	52,83
Верховенство права	32,86	36,19	33,33	35,85
Сдерживание коррупции	45,24	40,95	47,14	48,58
Примечание: составлено авторами по источнику [4]				

Стоит отметить, что Казахстан долгое время ориентировался на показатель «Doing Business», до его закрытия в 2021 году. Данный рейтинг закрылся по причине внешнего вмешательства и подтасовки данных. В стратегическом плане развития Казахстана до 2020 года, одним из индикаторов было вхождение страны в ТОП-50 стран рейтинга. Рейтинг рассчитывался с 2002 года по 10 критериям и охватывал более 190 стран мира. В 2008 году Казахстан занимал 71 место в рейтинге, в 2013 году вошёл в ТОП-50 заняв 49 место. К 2019 году Казахстан поднялся до 25 места и занимал лидирующие позиции среди стран СНГ.

Для иностранных инвесторов также имеет важное значение «индекс восприятия коррупции», который составляется с 1995 года и основывается на 11 источниках. В опросах обычно принимают участие бизнесмены, эксперты в области коррупции. В Казахстане идёт планомерная работа по борьбе с коррупцией и результаты этой работы

можно наблюдать в данном индексе. Если в 2012 году Казахстан располагался на 133 месте с показателем 28, то в 2023 году Казахстан занял 93 место с показателем 39.

Таким образом, наличие хорошего инвестиционного климата является важным показателем для любой страны. Основываясь на различных принципах привлечения инвестиций, государства формируют инвестиционную политику с учётом современных глобальных вызовов и жёсткой конкуренции за инвестиции. Казахстан за последние 10 лет значительно улучшил свой инвестиционный климат и остаётся лидером в центрально-азиатском регионе по привлечению инвестиций. Однако, государству необходимо не останавливаться на достигнутых показателях и продолжать создавать благоприятный инвестиционный климат. Необходимо учитывать проблемные вопросы иностранных инвесторов, которые возникают при инвестировании в нашу страну [5]. Данные проблемы широко известны и включают в себя следующие вызовы: административные барьеры и бюрократия, коррупция, ухудшение правовой среды, санкции и политические риски, возникающие в соседних странах, высокий износ инфраструктуры, слабое развитие финансового сектора страны.

Список литературы:

1. Концепция инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 июля 2022 года № 482.
2. Группа Всемирного банка. Точка доступа: <https://www.worldbank.org/en/home>. (Дата обращения 02.03.2024).
3. World Bank Enterprise Surveys (WBES). Точка доступа: <https://www.enterprisesurveys.org/en/enterprisesurveys>. (Дата обращения 10.03.2024).
4. Worldwide Governance Indicators. Точка доступа: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators>. (Дата обращения 5.03.2024).
5. Абылхатова, С. О возможных рисках в инвестиционных проектах / С. Абылхатова // Инновации и инвестиции. – 2021. – № 5. – С. 19-23.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТТЕР

ЕРҒАЛИ А.

*ПиМО-23-1к тобы студенті
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

СИДИКОВА Г.Б.

*Ғылыми жетекші
Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің
аға оқытушысы*

Аңдатпа. Ұлтымыздың ұлттық құндылықтары жайлы, ұлтымыздың ерекше бір дәстүрлері жайлы жеткізілген. Ұлттық құндылықтарымыз мәңгі елде сақталуына көмектесетін, естен кетпейтін дәстүрлері мен, біздің қағидалар мен ұлтымыздың ерекше бір тәуелсіздігін сақтауға көмектескен. Халқымыздың көрнекті қоғам және мемлекет қайраткерлері, оларда қазақ елінің құндылықтары біз үшін өте маңызды деген, бірақ қазіргі таңда заман өзгергенге қарай көптеген құндылықтар, салт дәстүрлер жойылып, ұмытылып бара жатыр деген. Және қазіргі заманда біздің елдің атын шығаратын, рухын қорғайтын, мемлекетке пайдасы бар азамат пен азаматша шықпайды деген қоғам

қайраткерлері. Тағы қазақ елі тәуелсіздік алғаннан кейін, өз күшімен өзінің салт-дәстүрлерімен, ерекше құндылықтарымен әлемге танылған. Және тәуелсіздікте өз қиындықтарымен, өз күштерімен алған, қаншама уақыт кетті, қаншама қиындық, қаншама азап болды. Бірақ сонда да осы тәуелсіздікке біз жеттік. Және қазақ елі қаншама қиындықты бастан кешірген, қаншама мықтыларды құлатқан, ең бастысы өз тәуелсіздігімізді сақтап қалған, және өз абыройларын ешкімге бермеген. Қазақтың ең басты құндылықтары менің ойымша, біздің тәуелсіздігіміз деп ойлаймын.

Кілт сөздер: Ұлттық құндылықтар, Таңбалы, Мәңгілік ел, Отбасы, Тәуелсіздік, Білім, Ғылым, Толық адам, Мәдениет.

1. Ұлттық құндылықтар – әр халықтың болмысында ғасырлар бойы атадан балаға мұра болып келе жатқан адамгершілік қағидалары деп білемін. Халқымыздың тілі, мәдениеті, салт-дәстүрі, әдебиеті мен өнері, рухани байлығы – ғасырдан ғасырға өсіп келе жатқан халықтың байлығы. Осы құндылықтардың арқасында біз ұлттық мәртебемізді сақтап, әлемге танылдық деп ойлаймын. Ендеше құндылықтарымыз кешеден бүгінге қалай келді және оларды ертеңге көшіре аламыз ба деген сұрақтарға жауап іздеп көрейік.

Халықтың өмірі мен берекесі отбасынан, шаңырағынан басталады. Отбасы – тамаша тәрбие мектебі деп білемін. Біз үлкенді құрметтеуге, ана тілімізді қастерлеуге, салт-дәстүрімізді сақтауға тәрбиеленсек, ұшқанда да, қайда жүрсек те осы құндылықтарды қастерлейтін боламыз. Әке мен бала, қызы мен анасы, ер бала мен қыз баланың жақсы қарым-қатынасы отбасында ұлттық салт-дәстүрді сақтаудың бір жолы. Халқымыз ұл-қыздарын қастерлеп, үлкенінен тыныштық тапқан, ел қорғайтын ерден ерлік іздеген. Осы тәрбиенің арқасында оның құндылықтары қалыптасты. Және осы күнге дейін жетті. [1]

2 Қазіргі жаһандану үрдісінде ұлттық құндылықтарды, өзін-өзі бағалауды, ізгі дәстүрді сақтау үшін күрес – ұлттық бірегейлікті сақтау үшін күрес сол бізге белгілі. Ұлттық тәрбие дегенде ана тілін, ата-баба тарихын, төл мәдениетін, ұлттық салт-дәстүрін меңгеру негізінде жеке тұлғаның ұлттық санасы мен мінез-құлқын қалыптастыруды айтамыз. Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым сөзбен айтқанда, ұлттық мәдени құндылықтар – белгілі бір халыққа, ұлт азаматтарына тән дүниелер, адамдық қадір-қасиет, яғни халықтың ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтары. Қазақ халқының ұлттық рухани және материалдық құндылықтарын дәріптеуге, құрметтеуге, дамытуға лайық осындай ұлы да құнды ойларды неге халық игілігіне, келешек ұрпақтың игілігіне, азамат тәрбиесіне пайдаланбасқа? Әр халықтың, ұлттың, рудың табиғаттан мұра болып қалған өз тарихы мен орны бар. «Таңбалы» тарихи-мәдени және табиғи қорық-мұражайы қазақ халқының тарихында ерекше атауға тұрарлық киелі орындардың бірі. [2]

3. Ұлттық құндылықтарымыз – ұлтымыздың мәңгілік қорғаныш шамшырағы. Ұлттың тірегі – ұлттық болмысымызды танытатын тіліміз, салт-дәстүріміз, рухани мұрамыз. Кезінде ата-бабаларымыз «Ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен» елдігімізді қорғағаны сияқты, ұлттық болмысымыз да жаһандану айдаһарынан қорғайды.

Халқымыздың көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері Мұстафа Шоқай: Шоқай: «Ұлттық құндылықтардан жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халықтың мүддесі мен мұқтажын жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды» деген. Ұлттық құндылықтар – әр халықтың болмысында ғасырлар бойы атадан балаға мұра болып келе жатқан адамгершілік қағидалары. Халықтың ғасырдан ғасырға мұрасы – тілі, мәдениеті, салт-дәстүрі, әдебиеті мен өнері – халқымыздың рухани байлығы. Ұлттық құндылықтарымыздың арқасында ұлттық мәртебемізді сақтап, әлемге танылдық. Сонымен, біз бұл құндылықтарды кешеден бүгінге қалай жеткіздік және оларды ертеңге жеткізе аламыз ба? - уайымдауымыз керек.

Абай атамыз <Адамды заман билемек, заманға жаман күймелек> деген. Бұл әлемдік даму жолын түсінуге мүмкіндік береді. Жаһандану дәуірінде жасанды, виртуалды әлемде адаспау, ұлттық болмысымызды, ұлттық болмысымызды, рухани болмысымызды сақтау біз үшін өте маңызды. 21 ғасырда әлемдік мәдениетпен бәсекеге түсе алатын кезеңде

рух жоғары. Бұл ең маңызды сұрақтардың бірі. Біз үшін еліміздің гүлденуі, ұлттық болмысымызды, ұлттық құндылықтарымызды сақтау – асыл қазына. Әрине, халқымызда ұлттық құндылықтар көп. Соларды іріктеп, бес қырынан қарауды уақыт талап етіп тұрғандай.

Біз үшін бірінші құндылық – тәуелсіздік пен тарихи таным деп аталу керек. Тәуелсіздіктің арқасында әлем қазақ елін, Қазақстан халқын таныды. Тәуелсіздіктің белгісі – Туымыз, Әнұранымыз, Елтаңбамыз. Ту ұлтты біріктіреді. Ұлттық сананың биігін көрсетеді. Тәуелсіздік еркіндік пен еркіндік әкеліп қана қойған жоқ, ұлтымыздың санасын өзгертіп, сапасын арттырып, барын сезінді. Тарихи білімнің астарында өткен жылдар мен көне ғасырлардың сыры ғана жатыр. Ұлттың өзіндік санасы, санасы, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы, кәсібі, ұстанымы мен білімі бірде әлсіреп, бірде жетіліп отырады. Тарих – ұлттың тәрбиешісі, ақылшысы, ақылшысы. Тарихы мықты халық тура жолда болады. Бірегей көп томдық мемлекеттік тарихымызды жазбай, ұлттық құндылықтарымызды орнықтыра алмаймыз.

Ал екінші құндылық ел мен жер деп ойлаймын. Қазақта «Хакімсіз ел кетеді, қожасы жоқ ел кетеді» деген мақал бар. Ата-бабаларымыз ұланғайыр алқапты көздің қарашығындай сақтап қалды. Қылышының ұшымен, найзаның ұшымен қорғанды. Қазақ жері киелі. Ол бүгінгі жаһандық шиеленіс жағдайында ұлттық бірліктің символы болып қала береді.

Үшінші құндылық болса тіл, әдебиет, руханият. Тіл мен әдебиет – ұлттың жаны мен жады, оның келбеті, өткені, бүгінгі және болашағы. Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы тілдің ұлт үшін маңызын бір ауыз сөзбен түйіндеген: «Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады». Тілді қорғау – ұлтты қорғау деген сөз. Ана тілі – ұлттың жүрегі, ұлт тілегі. Тіл болашағы – ұлт болашағы! Олар тіл халықтың бүкіл болмысын, рухын, ішкі дүниесін көрсетеді дейді. Қазақ тілінен қазақ халқының қаншалықты дарынды екенін түсінуге болады. «Дауға салса алмастай қаған, сезімге салса қырандай қалқыған, ойға салса қорғасындай балқыған, өмірдің кез келген орайында әрі қару, әрі қалқан болған әрі байырғы, әрі мәңгі жас отты да ойнақы ана тілінен артық қазақ үшін бұл дүниеде қымбат не бар екен?! «Туғанда дүние есігін ашады өлең. Өлеңмен жер қойнына кірер деген»-дегендей, қазақтың ұлттық болмысын ұлы данышпанымыз Абай Құнанбайұлындай ешкім бір ауыз сөзбен айтып жеткізе алмайды. Иmandылық бар жерде тәртіп, тыныштық, адами құндылықтар сақталады. Сонда ғана ұлттық құндылығымызды жаңартып, дамыта аламыз. Абай атамыз 38-қара сөзінде «Толық адам» деген ұғымды ұсынған. Алланың жолын ұстанған білімді адам ғана толық адам болып саналады дейді. Бұл дүние тіршілігін ұмытып, жай ғана сәжде емес. Бұл – білім мен ғылымды дамытып, елге адал қызмет ету, әділдік жолынан адаспау, тұлғаның ақысын төлеу деген сөз.

Төртінші құндылық – ұлттық дәстүр мен отбасы. Халықтың тіршілігі, оның ұлықталуы отбасынан, ошақ қасынан басталады. Отбасы – тамаша тәрбие мектебі. Үлкенді құрметтеуге, ана тілімізді қастерлеуге, салт-дәстүрімізді сақтауға тәрбиеленсек, ұшқанда да, қай жерде жүрсек те осы құндылықтарды ұлықтап жүреміз. Расында, ұлттық дәстүр мен отбасы тәрбиесі патриотизмнің бастауы екенін ұмытпайық. Баланы бесіктен бастап тәрбиелеу – ұлттық ұғымның кілті.

Бесінші құндылық – білім мен дағды. Білімді ел ілгерілейді, ғылымы жоқ ел азаяды. Елімізде білім мен ғылым саласына көп көңіл бөлінді. Өйткені, кез келген қоғам адам капиталы есебінен дамиды. Ұлттық құндылықтарды қалыптастыратын, дамытатын білімді де білікті мамандар. Әл-Фараби атамыз: «Дүниеде тәрбиесіз берілген білімнен қауіпті ештеңе жоқ» деген. Сондықтан білім мен тәрбиені бір процестің екі жағы деп қарау керек.

Ұлттық құндылықтар ұлтты құрметтеуден басталады. Ұлтты құрметтеу – атап өткен барша ұлттық құндылықтарды дәріптеу, құрмет көрсету, тарихи-мәдени мұраларды қорғау. Осы орайда айта кетсем, қазіргі таңда тарихи-мәдени мұраларды қорғау, сақтау мәселелері музейлерде жиі талқыланады. Қазақ елі тәуелсіздікке қол жеткізген ширек ғасырда

барымыз түгенделіп, тарихи жадымыз жаңғыра бастады. Кең байтақ Қазақ жеріндегі қойнауына тарихтың небір тылсым құпияларын тығып жатқан тарихи-мәдени мұраларымызды сақтау мен қорғау жұмыстары уақыт өткен сайын күн тәртібінде өзекті бола түсуде. Ел тәуелсіздік алғаннан кейін, 1992 жылы «Тарихи мәдени мұраларды қорғау және пайдалану» Заңы қабылданды. Бұрын «тарих және мәдени ескерткіштерді қорғау» дейтін болса, енді «тарихи-мәдени мұраларды қорғау және пайдалану» мәселесіне баса мән берілді. Мұрамыз ретінде тек ескерткіштерді ғана емес бұрын айтылмай келген аңыздар, жыр-дастандар, күйлерді де қорғауға күш салынып жүр. Кейбір ақпараттарға сүйенсек, қазір республикада 30-35 мыңдай тарихи-мәдени мұра бар екен. Бұл тарихи мұраларды сақтап, қорғаумен қатар келесі жас ұрпаққа оның маңыздылығын түсіндіру, дәріптеу де маңызды деп ойлаймын. Мысалы, мектеп оқушыларын, студенттерді жиі мұражайларға, тарихи орындарға апару, ұлттық, адами құндылықтарды дәріптейтін тәрбие сағаттарын міндетті пәндерге кіргізу.[3]

4. Кез келген халықтың мәдениетінің тарихи кеңістігінде, мемлекеттің рухани өмірінде оның дамуының қозғаушы күші, әсіресе оның тарихында зиялы қауым, зиялы қауымның іс-әрекеті, әсіресе, олардың іс-әрекеті, зиялы қауымы болып саналады. ерекше құбылысы бар. Әр халықтың мәдениеті өзінің болашағы үшін саналы тұлғаларды тәрбиелейтіні тарихтан белгілі. Мәдениеттің өзі қоғамның рухани деңгейі арқылы дамиды. Әсіресе, ұрпақтың ұлт болмысына негізделген, оның өмір сүру жағдайларынан туындап, тәжірибе арқылы қалыптасқан рухани шығармашылық қызметі қашанда ұлт мәдениетін дамытудың қозғаушы күші болып табылады. Ұрпақтың рухани белсенділігінсіз, оның ішінде зиялы адамдардың дәстүрлері болмаса, мәдени игіліктер қалыптаспады және ұлттың бүкіл өмір сүруіне біркелкі таралмады. Әл-Фараби атамыз айтқандай, мемлекеттің жоғары мәдениетке жетуінің негізі – қоғамның (халықтың) игілігін тану және оған жету жолын дұрыс таңдау. Интеллектуалдық белсенділік деп адамның тарихи және ұлттық сана негіздерімен бекітілген рухани қасиеттерден тұратын кәсіби деңгейдегі шығармашылық қызметін түсінеміз. Интеллектуалдық әрекетте тұлғалық қасиеттермен қатар адамның шығармашылық қасиеттері де көзге түседі. Ұлттық интеллигенцияға тән қасиеттердің қалыптасуы және оның жалпы игілікке айналуы тарихи уақыттың басталуы мен даму кезеңдерін анықтайды. Ұлттың тарихы мен мәдениетінің қалыптасуы барысында қалыптасқан интеллектуалдық тәжірибе оның қоғам өміріндегі тұлғалық дәстүрдің қалыптасу ерекшеліктерін де бекітеді. Ұлт тарихының басталуының жарқын белгісі – тарихи сана.

Мәдениет деген-философиялық ілім, ол философияның бір бөлігіне, дәлірек айтқанда, мәдениет философиясына жатады. Мәдениет саласындағы ғылыми-зерттеу жұмыстарында түрлі әлеуметтік топтарға жататын адамдардың қызметі мен іс-әрекеті заңдылықтарың зерттейтін әлеуметтік социологияның мәліметтерінің алатын орны ерекше, өйткені олардың мәдени іс-әрекет көріністері белгілі бір психологиялық сарында байланысты болғандықтан, мәдениет саласындағы зерттеу жұмыстарында бұл факторларды ескермеске менің ойымша болмайды.

Мәдениет адамның өз қолымен және ақылымен жасаған және жасайтын барлық нәрселерін қамтиды. Мәдениет саласының өрісі кең: қарапайым сауаттылық пен тазалықтан бастап, өмірге ұқсас туындылар жасауға дейін. Мәдениет – тарихи құбылыс. Оның дәрежесі мен сипаты қоғамдық өмірдің жағдайларына байланысты өзгеріп отырады. Тарихи дәуірлердегі өзгерістер сөзсіз мәдениеттің мазмұны мен формаларында терең өзгерістер туғызады. Мәдениетті жеке тұлға ретінде қарастыру кезінде бірнеше маңызды ұғымдарға тоқталу қажет, олардың ең маңыздылары, олар:

- Мәдени шаралар
- Мәдени орта
- Мәдени құндылықтар мен қажеттіліктер және
- Мәдени ұйымдар мен ұжымдар.

Олардың ішіндегі ең радикалдысы – мәдени әрекет. Іс-әрекет – адамның және жалпы қоғамның өмір сүру салты, тіршілік тірегі. Мәдени қызмет жалпы түрде мәдени игіліктерді өндіруге, таратуға және тұтынуға бағытталған әлеуметтік әрекеттерді білдіреді. Мәдени игіліктерді үздіксіз жасау нәтижесінде адам өзінің мәдени деңгейін арттырады. Ғылым адам және мәдени қажеттіліктерді осы қызметтің қайнар көзі және соңғы қозғаушы күші ретінде қарастырады. Олардың қатарына адамның келесі қажеттіліктерін жатқызамыз: өмірдің мәні мен мақсатын іздеу, өмірде өз орнын табуға ұмтылу, шығармашылыққа ұмтылу, альтруизм, адамгершілік және т.б. Мәдени орта ұғымы мәдениеттің коммуникативті (қарым-қатынас) сипатымен тығыз байланысты. Мәдени орта материалдық және қоғамдық ұйымдар мен топтардан, рухани қызмет көрсету орындарынан тұрады. Оларға технология мен техниканың даму деңгейі, тұрмыстық мәдениет деңгейі, адамдардың білімі, кәсіби шеберлігі, рухани мәдениетті сақтау және насихаттау ұйымдары (мұрағаттар, мұражайлар, кітапханалар, клубтар және т.б.) жатады.[4]

5. Алғашында бұл дүниенің мәдениеті басқаша болды, кейін этностар бірігіп, айырмашылықтары азаяды, ғылым мен техниканың көмегімен бұл айырмашылықтарды жоюға және ортақ саяси, экономикалық және мәдени негіз болуы мүмкін екенін айтатындар бар. құрылуы. қол жеткізуге болады.Шындығында, этникалық топтар арасындағы айырмашылықтар тек сырттан ғана көрінеді, ал шын мәнінде топтардың негізгі құрылымдық мәселелерде әрқашан бір-біріне ұқсас екендігін дәлелдейтін теоретиктер де әрбір қоғам бірдей процестерді бастан өткере отырып, түптеп келгенде біртұтас нәтижеге қол жеткізеді деп есептейді. адамзат қоғамы, яғни әмбебап мәдениет.Болашақта мұндай әмбебап мәдениеттің негізі – батыс өркениеті деген пікір бар. Бұл теория батыстық империализм мен әмбебап мәдениеттің қайнар көзі Батыс өркениеті деген идеяға негізделген. Бұл үдерісті Батыстың қазіргі жүйесін сақтап қалу, капиталистік өндіріс, нарық пен капитал арасындағы кедергілер мен тығырықты бәсеңдету үшін ойлап табылған шара деп білетіндер бар.Бұл біртүрлі өзгеру үрдісі – идеологиялық қалыптасу процесі, ал үгіт-насихат біз болмай қоймайтын процесте жүргендей өршіп тұр. Олар жаһандану барлық лаңкестік пен соғысты тоқтатып, бейбіт өмір басталатынына сенеді. Жаңа соғыстар халықаралық емес, ел ішіндегі аймақтық-этникалық соғыстар дейді. Мұндай жағдайда жаһандануға бөгет болып отырған ұлттық мемлекеттер, ұлттық имандылық, мәдениет сынды құрылымдарды жойып, жікке бөліп, аймақтық субъектілерді қолдау арқылы жаһанданудың оңай жұтылатын күліне айналдыру қажет.

Көріп отырғанымыздай, қазақ елі үшін жаһандану үрдісіне сіңіп кетпеу үшін ұлттық сана, ұлттық ізденіс, шешімдер ұлттық саясатты қажет етеді. Өйткені, қазақ болмысына қауіп төніп тұр; жаһандану идеологтары ұлттық бірлік пен мемлекеттің заманы өтті деп жариялайды. Ұлтымызды, қазақы болмысымызды енді ғана сезініп жатқанда бұл үлкен мәселе. Сондықтан, ең алдымен, мәдени іргетастың мәні мен ұстанымына мән беру керек.Біз мәдениетті кең мағынада адамның қоршаған ортадан, өскен ортасынан алған ақпараты мен біліміне сүйене отырып, дүниеге келген сәттен бастап сезінетін құндылықтар мен қамқорлық әлемі ретінде қарастырамыз. Мәдениеттің негізгі тамыры – дін, дүниетаным, ақпарат, тарихи сана және жады.

Мәдениет осы қоғамның материалдық және рухани салаларынан, яғни мұрадан шығармашылықпен туған «бала» болса, бұл мұраның иелері әр «ғасыр тоғысында» оған қамқорлық жасай білуі және олардың жанашырлығын дәлелдей білуі керек. ол. төл мәдениетін тілімен емес, ісі мен іс-әрекетімен. Әйтпесе, мұндай қоғам мұраның иесі емес, жетім қалады. Бұл жағдай қоғамда хаос пен бақытсыздыққа әкеледі. Ал хаос ешқашан ұзаққа созылмайды. Оның бос орнын басқа дақылдар оңай толтырады. Бұл құбылыс өзімен бірге «саныраулық» деп аталатын нәрсені, яғни «өзіндік» немесе «ұлттық бірегейлік» мәселесін алып келеді. Өзін ұмытқан адам ақымақ. Оның мақсаты мен бағытын тек «жел» анықтайды. Мәдениетін ұмытқан қоғамның жағдайы осындай. Шығыс ойшылы, Нобель сыйлығының иегері М.Икбал: «Бұл езілген халықтарды өздерінің болмысын, өзіндік

болмысын ұмыттыруға, тарихтан өшіруге бағытталған астыртын әдіс пен ойын» деп, «...жоққысы келмейтін ұлт. өзін жоғалтып, оның өткені, бүгіні және болашағы арасындағы қан тамырларын кесіп алмау керек», - деп ескертеді ол. Сондықтан әрбір халық «мықты тарихи сана арқылы, ұлы сүйіспеншілік арқылы ата-баба тарихымен бірлікте болу керек» десе, «тарих – мәдениеттің негізі, оның тіршілігі сақталып, мәңгілік өмір сүруі» деген ойымызды шыңдай түседі. жаңартылды». Дегенмен, тіл, дін, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, құндылықтар, тарихи сана мен сезім т.б.. Әр адамның организмінің «ұлттық болмысын» құрайтын ұғымдар беретін арналарды әлі аша алмағанымыз да шындық. мәдениетті және оларды шыншыл және сыни тұрғыдан талдайды.

Біз тәуелсіз елдің өскелең ұрпақтары ұлттық құндылығымызды сақтап қалу үшін не істей аламыз? Қазақ тілін бірінші орынға қойып, ұлттық құндылығымызды дәріптеп, бойымызға сіңіріп, болашақ ұрпаққа жеткізу арқылы сақтап қала аламыз.

Біз қазақ - талай қиындықты бастан кешірген, талай мықтыларды құлатқан, ең бастысы ұлттық құндылығымызды сақтап қалған ұлтпыз! Америка сияқты экономикасы асқақтап тұрған алпауыт мемлекеттер қазақ сияқты бола алмайды, біздің елімізге қызығушылықпен қарайды. Себебі, бізде ұлт бар, ұлттық құндылықтарымыз, ұлттық патриоттық сезім, ұлттық рух бар!

Қорытындылай келе, халық саны аз мемлекеттерді ұлттық құндылықтарынан айыру арқылы жер бетінен жойып жіберу саясаты жүріп жатқан қатігез заманда, ата-бабамыздың аманатына айналған ұлттық құндылығымызды, ұлттық бірегейлігімізді сақтап қалу- бізге артылған міндет. "Өткеннің өнегесі - бүгінгінің баға жетпес байлығы» екендігін естен шығармай, мәдениетімізді терең зерделеу арқылы "Мәңгілік ел" алатынымыз хақ.[5]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ф.А.Қозыбақова,Г.Досымова, - «Ұлттық құндылықтар:кеше және бүгін» мақаласы,2020ж.
- 2.<https://naqtygazeti.kz/kk/tarihi-m-deni-eskertkishterdi-or-au-men-sa-taudy-ma-yzdyly-y/>
3. Г.Бекжан, - «Ұлттық құндылықтар ұлтты құрметтеуден басталады»2022ж.
4. Т. Ғабитов., Ж.Мүтәліпов., А.Құлсариева., - «Мәдениеттану» оқулық. Алматы «Рарипет» 2002ж.
- 5.<http://mazhab.kz/kk/maqalalar/galymdar-minberi/dosai-kenjetai/jahandanu-jane-ulttyq-madeniet-2625/>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ БАСҚАРУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ.

РАЙЫМБЕКОВ Ә

ГМУ-23-1к тобының студенті

ТАПЕНОВА Г.С.

Ғылыми жетекші: PhD, ЭТ және МЖБ

кафедрасы

*Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды.қ Қазақстан Республикасы*

Аннотация: Қазақстан Республикасының цифрлық мемлекеттік қызметін басқару тенденциялары мен дамуы. Бұл мақала Қазақстан Республикасының цифрлық қызметтер бөліміне жаңа нұсқасын қосу, әрекет шеңберінің даму мәселелері мен іс-шараларына назар аударады. Мақалада цифрлық жүйелермен сауалнаманы басқару, ұзақ

мерзімделік тиісті қызметтердің көлемін азайту, жағдайларды шешу және кибер қауіптілікке қарсы көмекшілерді дамыту үшін кеңес беріледі.

Түйінді сөздер: цифрландыру, мемлекеттік қызмет, басу, үрдіс, даму, Қазақстан (Қазақстан Республикасы), цифрлық трансформация, электрондық үкімет, инновациялар, цифрлық инфрақұрылым, киберқауіпсіздік, цифрлық мемлекеттік қызметтер, цифрлық білім беру, цифрлық медицина

Цифрлық мемлекет-ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) мемлекеттік қызметтер көрсетуде, билік пен азаматтар арасында ақпарат алмасуда, шешімдер қабылдау процестерін цифрландыруда және Ақпаратқа қол жеткізуде шешуші рөл атқаратын мемлекеттік басқару тұжырымдамасы

Сандық күйдің негізгі сипаттамаларына мыналар жатады:

1.Электрондық қызметтер: азаматтар мен компанияларға Үкіметпен өзара әрекеттесуге және үйден немесе кеңседен шықпай-ақ қажетті қызметтерді алуға мүмкіндік беретін онлайн-платформалар арқылы мемлекеттік қызметтерді ұсыну.

2.цифрлық сәйкестендіру жүйелері: Мемлекеттік қызметтер мен ақпаратқа қауіпсіз және ыңғайлы қолжетімділікті қамтамасыз ететін азаматтарды электрондық сәйкестендіру тетіктерін енгізу.

3.цифрлық платформалар: азаматтар мен кәсіпорындарға әртүрлі мемлекеттік қызметтерге, ақпаратқа және есептілікке қол жеткізуді қамтамасыз ететін цифрлық Ақпараттық жүйелер мен порталдар құру.

Ашық деректер: мемлекеттік органдардың қызметі, бюджет шығыстары, мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы мен жариялылығына ықпал ететін статистикалық және басқа да ақпарат туралы ашық мәліметтерді тарату.

5.киберқауіпсіздік: құпия ақпаратты қауіпсіз сақтау мен өңдеуді қамтамасыз ету үшін ақпаратты қорғау және киберқауіпсіздік жүйелерін әзірлеу.

Қазақстандағы мемлекеттік басқаруды цифрландыруға тарихи шолу

Мемлекеттік басқарудағы цифрлық технологияларды дамытудың негізгі кезеңдерін бірнеше кезеңге бөлуге болады:

1. Электрондық пошта мен кеңсе бағдарламаларын енгізу: мемлекеттік мекемелерде құжаттарды басқару және ақпарат алмасу үшін компьютерлер мен электрондық поштаны пайдалануды бастау.

2. Мемлекеттік қызметтердің электрондық порталдарын құру: азаматтарға түрлі мемлекеттік қызметтер мен ақпаратқа қол жеткізуді ұсынатын алғашқы онлайн-платформалардың пайда болуы.

3. Құжат айналымын жүргізу процестерін цифрландыру: құжаттарды басқару процестерін оңтайландыру және мемлекеттік мекемелер жұмысының тиімділігін арттыру үшін электрондық құжат айналымы жүйелерін енгізу.

4. Ақпаратты басқарудың электрондық жүйелерін дамыту: мемлекеттік органдарда ақпаратты өңдеу, сақтау және талдау үшін цифрлық ақпараттық жүйелерді, деректер базасын және талдамалық құралдарды енгізу.

5. Электрондық (цифрлық) үкімет (E-Gov) тұжырымдамасын қалыптастыру: мемлекеттік қызметтер көрсету және азаматтар мен бизнеске ақпарат жеткізу үшін бірыңғай интеграцияланған платформа құру.

6. Қалалық басқаруда интернет заттары (IoT) технологиялары мен смарт технологияларды енгізу: қалалық инфрақұрылымды, көлікті басқару, энергия тұтынуды есепке алу және қаланы басқарудың басқа аспектілері үшін цифрлық технологияларды ауқымды пайдалану.

Мемлекеттік басқарудағы цифрлық технологияларды дамытудың әрбір кезеңі автоматтандыру деңгейін арттырумен, мемлекеттік қызметтердің қолжетімділігін жақсартумен, мемлекетпен өзара іс-қимыл рәсімдерін оңайлатумен және мемлекеттік

құрылымдар мен азаматтар/бизнес арасындағы неғұрлым тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз етумен сипатталады.

Даму тенденциялары

Қазақстанда цифрлық технологияларды дамытуға және оларды мемлекеттік басқарудың түрлі салаларында қолдануға бағытталған бірнеше саясат пен бағдарламалар іске асырылуда. Міне, олардың кейбіреулері:

1. "Цифрлық Қазақстан" - цифрлық инфрақұрылымды құрудан және инновацияларды қолдаудан бастап, цифрлық технологияларды пайдалана отырып, білім беру мен денсаулық сақтауды дамытуға дейінгі кең ауқымды бағыттарды қамтитын цифрлық экономиканы дамыту мен қоғамды цифрландырудың кешенді бағдарламасы.

2. Ақпараттық технологиялар мен цифрлық инфрақұрылымды дамытуды, экономика мен жалпы қоғамды цифрландыруды ынталандыруды қамтитын "Қазақстан-2050" Стратегиясы.

3. "Электрондық үкімет" бағдарламасы Мемлекеттік басқарудың электрондық жүйесін дамытуға және электрондық форматта мемлекеттік қызметтердің кең спектрін ұсынуға бағытталған.

4. Қоғамның әртүрлі салаларын цифрландыру деңгейін арттыруға және тұтастай алғанда цифрлық әлемді дамытуға бағытталған Қазақстанның 2020 жылға дейінгі ақпараттық-коммуникациялық сәйкестендіруді дамытудың ұлттық стратегиясы.

Бұл бағдарламалар мен стратегиялар Қазақстанда цифрлық трансформацияны ынталандырады және цифрлық технологияларды дамыту үшін қолайлы инвестициялық ахуал жасауға бағдарланған, цифрлық инфрақұрылымды дамытуға жәрдемдеседі, инновацияларды және экономиканың жоғары технологиялық секторларын дамытуды ынталандырады. Олар сондай-ақ денсаулық сақтау, білім беру және көлік сияқты қоғамның әртүрлі салаларында цифрлық басқару жүйелерін дамытуға ықпал етеді

Қазақстанда мемлекеттік қызметтердің тиімділігі мен қолжетімділігін арттыру, сондай-ақ мемлекет пен қоғам арасындағы өзара іс-қимылды жақсарту мақсатында мемлекеттік басқаруды цифрландыру бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Осы салада бірнеше жетістіктер мен мәселелерді бөліп көрсетуге болады.

Жетістіктер:

1. Электрондық Үкімет: Қазақстан азаматтар мен компанияларға онлайн - порталдар мен мобильді қосымшалар арқылы түрлі мемлекеттік қызметтерге қол жеткізуді ұсынатын цифрлық платформа-"Электрондық үкімет" жүйесін белсенді енгізуде.

2. Цифрлық сәйкестендіру: Қазақстанда цифрлық сәйкестендіру жүйелері белсенді дамып келеді, бұл мемлекеттік ақпарат пен қызметтерге қол жеткізуді жеңілдетеді.

3. Электрондық құжат айналымы: электрондық құжат айналымына көшу бойынша жұмыс жүргізілуде, бұл құжаттармен жұмыс істеу рәсімдерін жеңілдетеді және бюрократиялық жүктемені азайтады.

Мәселелер:

1. Киберқауіпсіздік: цифрлық технологияның дамуы киберқауіпсіздік қаупін арттырады, сондықтан ақпаратты қорғаудың сенімді жүйелерін құруға көп көңіл бөлінеді.

2. Сандық теңсіздік: цифрлық технологияларға қарамастан, барлық азаматтар интернет пен цифрлық ресурстарға тең қол жеткізе алмайды. Бұл сандық бөлінуді тудыруы және әлеуметтік теңсіздіктерді күшейтуі мүмкін.

3. Біріздендірудің жетіспеушілігі: жаңа жүйелерді енгізу кезінде кейбір мәселелер туындауы мүмкін, өйткені әртүрлі қуат деңгейлері мен әртүрлі салалар цифрландыруға әртүрлі көзқарастар мен көзқарастарға ие болуы мүмкін.

Тұтастай алғанда, Қазақстанда мемлекеттік басқаруды цифрландырудың бірқатар елеулі жетістіктері бар, алайда оларды шешу үшін одан әрі назар аударуды және күш-жігерді талап ететін проблемалар бар

Менің ойымша, Қазақстанның цифрлық технологияларды дамыту үшін елеулі әлеуеті бар және бұл саладағы перспективалар өте жігерлендіреді. Міне, Қазақстанда цифрлық технологияларды дамытудың бірнеше ықтимал бағыттары:

1. Цифрлық инфрақұрылым: кең жолақты интернет пен ұялы байланыс технологияларын қоса алғанда, цифрлық инфрақұрылымды дамыту халық пен бизнес үшін цифрлық технологиялардың қолжетімділігін арттыруға ықпал ететін болады.

2. Цифрлық білім беру: цифрлық сауатты жұмыс күшін дайындау және білім берудегі инновацияларды ынталандыру мақсатында цифрлық технологияларды білім беру ортасына интеграциялау.

3. Цифрлық мемлекеттік қызметтер: азаматтар мен кәсіпкерлер үшін осы қызметтерді алудың қолжетімділігі мен ыңғайлылығын арттыратын электрондық үкіметті және Мемлекеттік қызметтерді көрсету үшін ыңғайлы онлайн-порталдарды дамыту.

4. Инновациялар мен стартаптар: цифрлық стартаптардың дамуына қолайлы жағдай жасау үшін жас кәсіпкерлер мен инновацияларды, әсіресе ақпараттық технологияларды қолдау.

5. Киберқауіпсіздік: сандық кеңістіктегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін ақпаратты қорғау және киберқауіпсіздік жүйелерін дамыту.

6. Цифрлық медицина: Денсаулық сақтау қызметтерінің сапасы мен қолжетімділігін жақсарту алатын электрондық медициналық карталарды, телемедицинаны және талдау жүйелерін қоса алғанда, денсаулық сақтау саласына цифрлық технологияларды енгізу.

Цифрлық технологияларды дамытудың бұл бағыттары Қазақстандағы экономикалық және әлеуметтік салаларды жақсартуға, сондай-ақ елдің әлемдік цифрлық экономикадағы бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға ықпал етуі мүмкін

Зерттеудің негізгі қорытындылары:

1. Қазақстанда мемлекеттік басқаруда цифрлық технологиялардың айтарлықтай дамуы байқалады, бұл жалпы мемлекеттік қызметтер сапасын жақсартуға және мемлекеттік құрылымдар жұмысының тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

2. "Цифрлық Қазақстан" және "электрондық үкімет" сияқты бағдарламалар мен стратегиялар мемлекеттік басқаруды цифрландыруды ынталандыруда және цифрлық технологияларды дамыту үшін қолайлы экожүйені құруда маңызды рөл атқарады.

3. Осы жетістіктерге қарамастан, қосымша назар аударуды қажет ететін киберқауіпсіздік және цифрлық теңсіздік сияқты белгілі бір мәселелер бар.

Қазақстанда цифрлық мемлекеттік басқаруды одан әрі дамыту жөніндегі ұсынымдар:

1. Кең жолақты интернет пен инновациялық байланыс технологияларын қоса алғанда, цифрлық инфрақұрылымды дамытуға инвестиция салуды жалғастыру.

2. Киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету және мемлекеттік ақпараттық жүйелерді киберқауіптерден қорғау жөніндегі шараларды күшейту.

3. Көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің ыңғайлылығына, қолжетімділігіне және сапасына назар аудара отырып, электрондық үкімет жүйелерін дамытуды жалғастыру.

4. Инновацияларды қолдау және цифрлық стартаптарды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау арқылы цифрлық технологияларды дамытуды ынталандыру.

5. Тиісті қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін жақсарту үшін денсаулық сақтаудың, білім берудің және қоғамдық басқарудың басқа салаларының цифрлық жүйелерін дамытуды жалғастыру.

Жалпы, осы ұсынымдарды іске асыру Қазақстанға мемлекеттік басқаруда цифрлық технологияларды табысты дамытуды жалғастыруға көмектеседі, бұл өз кезегінде азаматтардың өмір сүру сапасын арттыруға, экономиканы дамытуға және елдің әлемдік аренадағы ұстанымын нығайтуға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі:

-ҚР цифрлық мемлекеттік қызметтерді басқару тенденциялары: https://egov.kz/cms/ru/articles/egov_trends
- ҚР цифрлық мемлекеттік қызметтерді басқару жүйелері: <https://egov.kz/cms/ru/services>
- ҚР цифрлық мемлекеттік қызметтерді басқару жүйелерінің дамуы: <https://egov.kz/cms/ru/news>

ОЦЕНКА УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ КАЗАХСТАНА

КАКЕН А.Б.

студент группы ГМУ-23-2

СПАНОВА Б.К.

*Научный руководитель, доктор PhD, доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. Статья поднимает актуальные вопросы оценки управления государственными финансами Республики Казахстан. В статье отмечено, что за последнее время были проведены ряд значимых, взаимосвязанных реформ в бюджетной сфере. Дан анализ таким видам оценок, как: оценка реализации документов Системы государственного планирования, эффективности деятельности государственных органов, реализации бюджетных инвестиций, эффективности управления государственным имуществом. Выявлено, что в успешном функционировании местных бюджетов важная роль отводится системе межбюджетных отношений между центром и регионами.

Ключевые слова: управление, государство, финансы, оценка, бюджет, бюджетное регулирование, система.

Финансы - это общественная форма, обусловленная существованием денег. Возникновение финансовых отношений является результатом потребности общественного развития, а не результатом деятельности государства, его волеизъявления, государство само "есть продукт общества на известной ступени развития".

Важным признаком финансов как экономической категории является распределительный характер финансовых отношений, которые появляются только тогда, когда начинается реальное движение денежных средств. Известно, что понятие производства включает в себя создание продукта или услуги, необходимых для удовлетворения потребностей индивидов общества, состоит из совокупности всех операций в процессе создания полезной вещи и оказания услуг вплоть до передачи блага в распоряжение конечного пользователя.

Государство занимает ключевые позиции в регулировании общественных отношений, связанных с денежными средствами, выступая одновременно и как собственник, и как административный субъект. Именно роль и деятельность административного субъекта и представляет институт административного права "управление финансами, кредитом и налогами" [1, с.71].

Государственное управление в такой сфере, как финансы, осуществляется посредством специальных исполнительных органов, наделенных административно-властными полномочиями, с помощью которых осуществляется регулирование движения потоков денежных средств. Доходы, полученные на рынке и в хозяйстве, должны быть перераспределены таким образом, чтобы обеспечить необходимыми денежными средствами функционирование всего государственного механизма.

В этой связи уместно вспомнить афористичное высказывание ученого Жан Бодена: «Финансы - это нерв республики» [1, с.62].

Управление экономикой в условиях перехода к рынку заключается в регламентации финансового рынка. Бесперебойное формирование финансовых ресурсов, их наиболее эффективное инвестирование и целенаправленное использование обеспечиваются с помощью финансового рынка, представляющего собой особую форму организации движения денежных средств и функционирующего как в виде рынка ценных бумаг, так и рынка ссудных капиталов.

В Конституции Республики Казахстан (статьи 53,54) закреплены основы финансовой деятельности государства, которые служат базой для текущего финансового законодательства [2].

Государственная власть и государственные финансы взаимосвязаны, существование их порознь невысказуемо. Финансы являются одновременно и базой осуществления государственной власти. Власть, распоряжающаяся денежными средствами, воспринимается как более эффективная, чем та, которая действует методами правового принуждения. Но воплощенная в правовом принуждении власть необходима для обеспечения государства финансовыми средствами, особенно для взимания налогов. Таким образом, государственные финансы - предпосылка, средство и одновременно объект деятельности государства.

Основа финансовой мощи - деньги, и они обладают двумя качествами: обеспечивают свободу и наделяют властью. Поэтому в государстве распределение полномочий, равно как и определение масштабов и границ деятельности в области финансов имеют существенное значение и заслуживают особого внимания.

Правительство Республики Казахстан разрабатывает и представляет в Парламент бюджет и обеспечивает его исполнение, представляет отчет о его исполнении, обеспечивает проведение в Республике Казахстан единой финансовой, кредитной и денежной политики.

С момента обретения независимости Казахстан прошел большой путь становления и совершенствования системы бюджетного регулирования. Были проведены ряд значимых, взаимосвязанных и хорошо продуманных реформ в бюджетной сфере [3].

Важной реформой бюджетной системы Казахстана стало создание в 2000 году Национального фонда Республики Казахстан с целью накопления финансовых ресурсов для будущих поколений посредством сбережения нефтяных доходов, а также снижения зависимости республиканского бюджета от ситуации на мировых сырьевых рынках. НФРК стал важным инструментом поддержания макроэкономической стабильности в стране.

Создание НФРК позволило в период "пиковых" уровней цен на сырьевых рынках нивелировать внешние шоки кризисов 2000-х годов посредством выделения средств на реализацию масштабных антикризисных программ.

Целями направления основного объема доходов от нефти в НФРК в сочетании с фиксированным трансфертом в бюджет являются ограничение влияния волатильности нефтяных доходов на бюджет и повышение бюджетной дисциплины.

В Казахстане виды рисков, способных оказать влияние на экономику страны, рассматриваются Правительством при разработке Прогноза социального экономического развития на среднесрочный период, который является основой планирования республиканского бюджета.

Укрепление доходной базы бюджета осуществляется за счет принимаемых мер в части повышения качества налогового и таможенного администрирования с учетом использования цифровых технологий, в результате которых ежегодно обеспечивается порядка 700-800 млрд тенге дополнительных поступлений в доход республиканского бюджета. Создаваемая в стране система бюджетирования, ориентированная на результаты,

требовала дальнейшего развития системы оценки результатов с внедрением новых инструментов оценки [3].

В соответствии с Системой ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, города республиканского значения, столицы предметом оценки эффективности была определена степень реализации возложенных задач и функций государственного органа [4].

Вопрос оценки бюджетных расходов для Казахстана приобрел актуальность в процессе внедрения новой системы бюджетного планирования, ориентированной на результат.

В настоящее время в системе государственного управления Казахстана действуют следующие виды оценки:

- оценка реализации документов Системы государственного планирования;
- оценка эффективности деятельности государственных органов;
- оценка реализации бюджетных инвестиций;
- оценка эффективности управления государственным имуществом.

Все указанные виды оценки результатов проводятся на ежегодной основе с предоставлением результатов оценки с соответствующими выводами и рекомендациями в уполномоченные и вышестоящие органы.

В целях обеспечения сбалансированности государственного бюджета и Национального фонда налогово-бюджетная политика должна была формироваться исходя из постепенного снижения нефтяного дефицита относительно ВВП до 6,0 % к 2025 году.

Необходимость достижения приоритетов и целей, определенных в документах стратегического планирования, качественного рывка в социально-экономическом развитии в условиях ограниченности бюджетных ресурсов увеличивает актуальность разработки и реализации системы мер по совершенствованию бюджетной политики страны, в том числе пересмотра существующей бюджетной модели на основе построения системы новых бюджетных правил [3].

Открытость и подотчетность бюджетного процесса. Немаловажной остается проблема излишней бюрократизации процессов, незавершенности автоматизации и интеграции процессов стратегического и бюджетного планирования.

Взаимоотношения налогоплательщиков и налоговых органов будут выстроены на основе сервисной модели налогового администрирования через элементы цифровизации.

В 2016 году в рамках реализации норм Закона Республики Казахстан "О доступе к информации" внедрен онлайн-портал "Открытые бюджеты" как компонент веб-портала "электронного правительства", обеспечивающий размещение бюджетной отчетности, консолидированной финансовой отчетности, гражданского бюджета, результатов государственного аудита и финансового контроля, а также публичное обсуждение проектов бюджетных программ и отчетов о реализации бюджетных программ [5].

Однако на сегодняшний день портал не решает поставленные задачи по причине несистематизированности данных, отсутствия информации для сравнения, сжатости сроков для обсуждения, низкого качества и нарушения сроков размещения информации.

В этой связи существует объективная необходимость в проведении всестороннего анализа и выработки эффективных рекомендаций по совершенствованию портала "Открытые бюджеты", направленных на обеспечение прозрачности и подотчетности бюджетных средств.

Основа бюджетно-налоговой политики должна обеспечивать макроэкономическую и бюджетную стабильность в краткосрочном периоде, способствовать достижению устойчивости бюджета в среднесрочном периоде и соответствовать долгосрочным целям Правительства в области развития.

Темпы и масштабы восстановления мировой экономики остаются неопределенными. На фоне роста государственного долга и высоких бюджетных дефицитов доступ к внешнему финансированию в мире будет ограничен, и финансирование крупных дефицитов остается трудной задачей, учитывая ограниченные возможности увеличения доходов.

Необходимо начать стратегию бюджетной консолидации. Для успешной консолидации бюджета необходимы:

- 1) построение крепкого фундамента налогово-бюджетной политики;
- 2) мобилизация ненефтяных доходов и пересмотр налоговой системы;
- 3) сокращение низкоэффективных расходов, которые искажают стимулы для частного сектора, и перенаправление средств на расходы, повышающие производительность.

Обеспечение сбалансированности бюджета через контрциклический характер бюджетной политики подразумевает меры бюджетно-налоговой политики, которые противодействуют влиянию экономического цикла. При замедлении темпов роста экономики контрциклические меры фискальной политики направлены на стимулирование экономического восстановления. Так, одной из таких мер является увеличение государственных расходов или снижение налогов. Контрциклический характер бюджетной политики позволяет не только смягчить эффект от внешних макроэкономических шоков, но также создает дополнительные бюджетные резервы, когда страна переживает экономический подъем.

Обеспечение устойчивости бюджета и снижение волатильности фискальной политики будут обеспечиваться за счет системы гибких бюджетных правил. Важным требованием к системе бюджетных правил является согласованность различных элементов правил между собой, при котором следование одному из правил способствует исполнению остальных.

Таким образом, будет создана эффективная система бюджетных правил, которая будет способствовать усилению макроэкономической стабильности, где каждое правило будет взаимосвязано дополнять друг друга.

Помимо выстраивания эффективной системы бюджетных правил важнейшей задачей в области обеспечения устойчивости государственных финансов являются учет и анализ бюджетных рисков и долгосрочной устойчивости государственных финансов, отражаемых в аналитическом отчете о бюджетных рисках и долгосрочной устойчивости государственных финансов.

В целях повышения ликвидности рынка государственных ценных бумаг Министерства финансов и построения безрисковой кривой доходности уполномоченным органом по исполнению бюджета ведется совместная последовательная работа с Национальным Банком Республики Казахстан [6].

Одним из основополагающих факторов развития и роста внутреннего фондового рынка является увеличение базы инвесторов с привлечением иностранных инвесторов на локальный рынок, что позволит приумножить ликвидность национального фондового рынка и снизить стоимость заимствования.

Это требует комплекса мер, в частности, проведения мероприятий по включению ГЦБ в международные индексы развивающихся стран, а также внедрения международной клиринговой системы с обеспечением доступа иностранных инвесторов к внутреннему рынку ценных бумаг и увеличения спроса на ГЦБ.

Повышение ликвидности и привлекательности выпускаемых ГЦБ окажет положительное влияние на формирование рыночной стоимости заимствования для государства на внутреннем рынке.

Задача по повышению эффективности бюджетного планирования требует совершенствования используемых при планировании бюджета методов и инструментов. В

этой связи планируется проработка подходов по внедрению элементов блочного механизма планирования бюджета, позволяющего государственным органам самостоятельно планировать свой бюджет в пределах стабильных среднесрочных лимитов.

В сфере государственных расходов есть большие возможности для повышения эффективности, но консолидация бюджета, основанная исключительно на сокращении общих государственных расходов, нецелесообразна[3].

Необходимость сокращения нефтяного дефицита означает, что прежде чем проводить какие-либо существенные увеличения в расходах, следует осуществить такие корректировки государственных расходов и доходов, при которых неэффективно используемые средства были бы направлены на более продуктивные меры, поддерживающие государственные цели, в том числе цели по повышению производительности и стимулированию ориентированного на рынок экономического роста, особенно в нефтяных торгуемых секторах, созданию более качественных рабочих мест в более продуктивной экономике. В этих целях будут введены обзоры расходов, что позволит перераспределить ресурсы в соответствии с новыми приоритетами расходов.

Повышение устойчивости государственных финансов и снижение волатильности фискальной политики будут обеспечиваться через определение системы бюджетных правил.

Для увеличения налоговых поступлений предусматривается принять меры по совершенствованию косвенных налогов (НДС, акцизы), корпоративного подоходного налога с учетом международного опыта, в том числе опыта стран ЕАЭС. Данные мероприятия призваны укрепить устойчивость государственных финансов к шокам и повысить эффективность контрциклических мер.

Таким образом, основа бюджетно-налоговой политики должна обеспечивать макроэкономическую и бюджетную стабильность в краткосрочном периоде, способствовать достижению устойчивости бюджета в среднесрочном периоде и соответствовать долгосрочным целям правительства в области развития.

Список литературы:

1. Мельников В.Д., Ильясов К.К. Финансы. - Алматы, 2002 г. – 250с.
2. Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. - https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
3. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции управления государственными финансами Республики Казахстан до 2030 года» от 10 сентября 2022 года № 1005. - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005>
4. Указ Президента Республики Казахстан «О Системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы» от 19 марта 2010 года № 954.- https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000954_
5. Закон Республики Казахстан «О доступе к информации» от 16 ноября 2015 года № 401-V ЗРК. - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401>
6. Национальный Банк Республики Казахстан. - <https://www.nationalbank.kz/ru>

СТРАТЕГИИ СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВА И БИЗНЕСА В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ТУЛЕНОВА М.

студент ка группы ГМУ-21-2

СТАВБУНИК Е.А.

Научный руководитель, PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда., РК

Аннотация: В условиях глобализации экономики и усиления конкурентной борьбы на международном уровне, стратегии сотрудничества государства и бизнеса приобретают особую актуальность. Казахстан, стремясь к ускоренному экономическому развитию и повышению своего международного статуса, активно ищет эффективные механизмы взаимодействия между государственным и частным секторами. Это сотрудничество направлено на создание благоприятных условий для развития предпринимательства, привлечения инвестиций, инноваций и технологического обновления экономики страны. В этом контексте, изучение существующих стратегий и выработка новых подходов к сотрудничеству государства и бизнеса обладают высокой научной и практической значимостью. Целью данной статьи является изучение стратегий сотрудничества государства и бизнеса в современном Казахстане, выявление основных вызовов и перспектив развития данных отношений. Объектом изучения являются стратегии сотрудничества между государством и бизнесом в Казахстане, а предметом изучения выступают конкретные механизмы, формы и результаты взаимодействия государственного и частного секторов, а также вызовы и перспективы, связанные с этим процессом.

Ключевые слова: сотрудничество, государство, бизнес, экономика, инновации, инвестиции, предпринимательство, технологическое обновление, синергия, устойчивое развитие.

Вклад малого и среднего бизнеса в развитие отечественного ВВП невелик и составляет 35,5%. Следует уточнить, что нормальной считается экономика страны, если этот показатель превышает 65%. Общее количество малых и средних предприятий в Казахстане значительно ниже, чем за рубежом. Как и в развитых странах, большинство малых и средних предприятий составляют микропредприятия и индивидуальные предприниматели (95%), на долю малых предприятий приходится 4,3%, средних - 0,8%. На средние предприятия Казахстана приходится лишь 3,9% оборота и 3,2% занятости [5]. Действующая налоговая система Казахстана отличается тем, что она не учитывает особенности затрат малого бизнеса и носит чисто фискальный характер. Налоговая система направлена на максимальное изъятие средств хозяйствующих субъектов, что практически лишает их прибыли. Также можно отметить наметившуюся в последнее время тенденцию к увеличению налогового бремени предприятий.

Главным ключом эффективного сотрудничества государства и бизнеса в Казахстане является образование. Сейча бизнес-образование в Казахстане расцветает на глазах, в становление этого нового сектора рынка вовлечены тысячи людей и сотни организаций по всей стране. Практически каждый руководитель со временем начинает задумываться о том, как и где повысить квалификацию. Развитие стратегии бизнес-образования в Казахстане требует повышения качества подготовки бизнес-профессионалов в соответствии с требованиями современной экономики. Поэтому приоритетным направлением в рамках сотрудничества государства и бизнеса является развитие образования по программам MBA и DBA для молодых людей, которые хотят получить серьезные и фундаментальные знания

и стремятся к управленческой деятельности. Однако существующая система образования имеет ряд проблем:

- несоответствие большинства программ принципам эффективной образовательной модели;
- отсутствие или ограниченное применение компетентностного подхода;
- отсутствие инновационной инфраструктуры образовательного процесса (бизнес-парки проектов, бизнес-инкубаторы, технопарки);
- отсутствие программ с возможностью бюджетной основы обучения [2].

Успех бизнеса зависит от условий среды, в которой функционируют предпринимательские структуры. В таблице 1 приведены характеристики условий предпринимательской среды, определяющие эффективность деятельности бизнес-единиц

Таблица 1. Условия предпринимательской среды, определяющие условия функционирования бизнеса

№	Условия предпринимательской среды	Характеристики
1	Экономические условия	Определить особенности использования ресурсов и предпринимательской деятельности в экономической среде, исходя из конъюнктуры рынка, уровня экономической свободы, доходов населения, налоговой политики, конкурентной среды и т.д.
2	Правовые условия	Раскрыть сущность развития законодательства, в частности экономического, и особенности регулирующего воздействия государства через нормативно-правовую базу
3	Социально-культурные и демографические условия	Охарактеризуйте специфику формирования потребностей и потребителей и их спроса на товары и услуги, а также формирования определенного типа экономической культуры в обществе
4	Технологические условия	Определить тип осуществления производственного процесса на предприятиях и уровень применения ими научных достижений и инноваций
5	Природно-географические условия	Дать представление о том, как природные условия и географические особенности влияют на уровень развития предпринимательских структур
6	Организационные условия	Охарактеризовать систему органов государственной власти, регулирующих деятельность предприятий малого и среднего бизнеса и их влияние на бизнес-единицы

Сейчас по данным Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, в настоящее время девять государственных университетов нашей страны находятся на переходном этапе процедур международной аккредитации образовательных программ. Два из них - Казахский национальный университет имени аль-Фараби - прошли аккредитацию в немецком аккредитационном агентстве ASIIN на 10 образовательных программ бакалавриата и магистратуры, Казахский национальный технический университет имени К. Сатпаева - аккредитацию в немецком аккредитационном агентстве ASIIN на 5 программ бакалавриата и в аккредитационном агентстве ABET на одну специальность. Национальные форматы магистерских программ бизнес-образования или получения второго высшего экономического образования глубоко интегрированы в академическую систему высшего образования. В результате возникают сети

взаимоотношений, которые являются взаимовыгодными для участвующих организаций. С.А. Ахметжанова проанализировала отношения бизнеса и государства в РК с точки зрения различий между «открытыми», «закрытыми» и «приглашенными» общественными пространствами [1]. Например, существующие образовательные нормативы делают практически невозможным переход на кредитно-модульную систему учебного процесса и полноценное использование дистанционных образовательных технологий.

Таблица 2. Стратегические образовательные показатели бизнес-процесса

Стратегические задачи	Стратегический показатель эффективности
Заказчики	
<ul style="list-style-type: none"> - укрепление позиций заказчиков и статуса бизнес-школ в сфере образовательной деятельности. - подготовка высококвалифицированных специалистов для удовлетворения потребностей рынка. - поддержание высокого уровня бизнес-образования. - поддержание и расширение клиентской базы (клиентуры). 	<ul style="list-style-type: none"> - лидирующая позиция в общем рейтинге ведущих бизнес-школ РК. - доля выпускников (магистров, докторантов и студентов). - уровень удовлетворенности компаний качеством выпускаемых менеджеров. - уровень удовлетворенности студентов качеством образовательных услуг бизнес-школы.
Внутренние функции	
<ul style="list-style-type: none"> - повышение качества образовательных услуг. - совершенствование образовательных и инновационных функций. - интеграция обучения и практических исследований, проводимых в рамках предпринимательской деятельности. 	<ul style="list-style-type: none"> - количество аккредитованных образовательных программ. - количество контрактов в сфере образования с зарубежными бизнес-школами. - введение новых специальностей, отвечающих запросам бизнеса и экономики на соответствующих менеджеров. - внедрение высоких образовательных технологий. - количество инновационных идей, проектов, изобретений, открытий, патентов профессором совместно со студентами.
Перспективы	
<ul style="list-style-type: none"> - потенциал для дальнейшего развития инфраструктуры бизнес-школы. - развитие материально-технической базы. - обеспечение развития и совершенствования профессорско-преподавательского состава. - расширение информационно-методической базы. 	<ul style="list-style-type: none"> - адекватное обеспечение образовательной деятельности всеми видами ресурсов. - развитие учебных площадей и их техническое оснащение. - количественное и качественное обеспечение образовательной деятельности сотрудников бизнес-школы. - общее количество научных публикаций, выступлений на конференциях и семинарах.
Финансы	
<ul style="list-style-type: none"> - обеспечение финансовой устойчивости бизнес-школ. 	<ul style="list-style-type: none"> - максимальный доход от бизнес-образования.

- разработка и использование многоканального механизма финансирования бизнес-школ.	- увеличение доли средств в бюджете бизнес-школы за счет привлечения дополнительных источников финансирования.
- совершенствование механизма приоритетного распределения и использования средств.	- доля средств бизнес-школы, инвестируемых в повышение результативности обучения.
- улучшение материального положения сотрудников.	мотивация персонала.

Кроме того, в реальном секторе экономики Казахстана, несмотря на огромный ресурсный потенциал сырьевых отраслей, возможности наращивания производства за счет экстенсивных факторов в значительной степени исчерпаны. Еще одна форма сотрудничества между бизнесом, государством и университетами - экспертные центры, которые выступают связующим звеном в рамках сотрудничества между несколькими исследовательскими группами из университета и несколькими партнерами из промышленности [3]. Основная задача экспертного центра - способствовать проведению проблемно-ориентированных междисциплинарных исследований, а также трансформации новых знаний и компетенций в новые продукты, процессы и услуги. В Казахстане принцип функционирования инновационных предприятий при университетах представляет собой триаду: от фундаментальных университетских знаний через национальные лаборатории к коммерциализации технологий. При ведущих университетах создаются крупные национальные лаборатории, вокруг которых действует так называемый пояс малых и средних предприятий.

По мнению А. Даубаев, если культура правительства, образования, регулирующих органов, банков, профессий и крупного корпоративного сектора не соперживает МСП, то выживание и развитие этого сектора будет невозможным [4]. Поэтому среда заинтересованных сторон должна быть такой же предпринимательской, как и сам сектор МСП. Организации заинтересованных сторон, содействующие и поддерживающие предпринимательство, являются ключевыми компонентами в создании равных условий для игры и прочной основы для культуры предпринимательства. Так, например, микрофинансирование широко рассматривается как замена неформальных источников финансирования и как средство стимулирования предпринимательского роста и борьбы с бедностью. Микрофинансирование стимулирует развитие малого бизнеса, способствуя росту, регистрации и формализации предприятия, включая социализацию в рамках стандартизированных кредитных отношений.

Казахстанское законодательство не пытается полностью разделить формальную и неформальную экономику, а недоверчивые предприниматели привычно скрывают свое состояние. Лишь немногие МСП могут брать кредиты в банках из-за высоких процентных ставок и чрезвычайно высокой стоимости требуемого залога: в 2023 году только 24% МСП имели банковский кредит или кредитную линию [5]. По сравнению с банками, МФО в Казахстане предлагают индивидуальные кредиты с более гибкими процентными ставками, менее строгими требованиями к гарантиям по кредитам, возможностью получения дальнейших кредитов по упрощенным процедурам и на льготных условиях. Предоставление разнообразным МФО возможности хранить сбережения имеет значительный потенциал для роста микрофинансового сектора и увеличения его вклада в стимулирование роста бизнеса и экономического развития в Казахстане.

Показателен тот факт, что между регионами РК существуют значительные различия в выживаемости и росте сектора МСП. Доказано, что в регионах с высоким потенциалом МСП экономический рост выше, чем в регионах с относительно слабым предпринимательским сектором. Таким образом, можно сделать вывод, что каждому региону необходима своя стратегия сотрудничества государства и бизнеса. Отраслевой

мониторинг малых и средних предприятий может включать измерение отношения к началу и развитию бизнеса. Предпринимательский климат также требует постоянного мониторинга, то есть сложная среда, в которой функционирует бизнес. Основными политическими условиями, способствующими развитию сотрудничества между государством и предпринимательством, являются:

- макроэкономическая стабильность;
- предсказуемость или прогнозируемость экономической ситуации;
- прозрачность законов и нормативных актов и их эффективное применение на практике;
- развитая производственная инфраструктура и т.д.

Поэтому важно создать бизнес-инкубаторы во всех моногородах для поддержки начинающих предпринимателей. Бизнес-инкубаторы будут включать в себя предоставление помещений, оказание комплексной поддержки начинающим предпринимателям, в том числе по вопросам ведения бизнеса, разработки бизнес-плана, микрокредитования, оказания услуг, налаживания связей с сетью профессионалов и потенциальных потребителей. Будет осуществляться постоянное обучение сотрудников инкубаторов с привлечением сотрудников АО Фонд развития предпринимательства «Даму» и зарубежных экспертов в рамках программ международных организаций и финансовых институтов, и их последующая стажировка в успешных международных аналогах. К созданию и развитию бизнес-инкубаторов будут привлекаться крупные компании в рамках реализации партнерских программ. Бизнес-инкубаторы будут создаваться за счет средств местных исполнительных органов, а также спонсорской помощи крупных компаний в рамках реализации партнерских программ. Методическая поддержка бизнес-инкубаторов будет осуществляться через НПП «Атамекен» с привлечением ресурсов международных организаций. Спектр услуг центров будет включать:

- консультации по открытию и ведению бизнеса;
- информирование о программах поддержки предпринимательства;
- разъяснение условий работы с финансовыми институтами и консультирование по вопросам сбора документов для получения поддержки.

По данным Министерства национальной экономики Казахстана, на реализацию программы в 2023 году из бюджета было выделено 954,4 млрд тенге, причем анализ структуры показывает, что эти средства не были напрямую связаны с реализацией политики взаимоотношений: на практику обучения предпринимателей было выделено всего 15,1% от общих расходов (129,1 млрд тенге). Здесь государство предоставляет площадку для предприятий и научных организаций, способных решать эти технологические задачи. Таким образом, формируются консорциумы, в которых предприятия будут финансировать исследования, объединенные единой тематикой - платформой. Также в Республике Казахстан создана соответствующая инновационная инфраструктура, включающая девять технопарков, пять национальных центральных и пятнадцать региональных лабораторий, девять венчурных фондов, уже созданы три конструкторских бюро. В конечном итоге все меры по развитию эффективного сотрудничества должны привести к созданию и развитию стабильной системы, позволяющей производить высокотехнологичную продукцию с высоким уровнем валовой добавленной стоимости, поддерживать научные исследования и способствовать эффективному внедрению научных разработок и трансферу технологий.

В заключении отметим, что отправной точкой любого сотрудничества государства и бизнеса является определение четких целей. Эффективное межсекторальное сотрудничество является ключом к успеху любого партнерства по реализации политики. Координация может быть достигнута различными способами: обменом информацией, совместным использованием ресурсов и совместными действиями. Подводя итог

рассмотренным аспектам мер по стимулированию и поддержке инновационного предпринимательства в Казахстане, следует отметить, что в рамках определенных стратегических позиций Казахстана государство проводит активную политику по разработке и реализации мер по всесторонней поддержке и мотивации хозяйствующих юридических лиц. Таким образом, основными целями мер государственной поддержки, реализуемых в данном направлении, являются:

- содействие реализации бизнесом произведенной продукции;
- обеспечение соответствия продукции, произведенной субъектами предпринимательства, действующим международным стандартам качества;
- обеспечение субъектов предпринимательства производственными мощностями;
- создание финансовой поддержки субъектов предпринимательства производственной и инновационной деятельности, включая доступ предприятий к передовым формам инвестиционной поддержки;
- оснащение содержания предприятий в организации современных высокотехнологичных, наукоемких производств и инноваций;
- обеспечение условий для свободной конкуренции.

Список использованной литературы:

1. Ахметжанова С.А. Теоретическая ретроспектива эффективной стратегии сотрудничества государства и бизнеса // Научно-методический электронный журнал Концепт. – 2022. – №5. – С. 114-120.
2. Бисек Е.А. Стратегии политического взаимодействия государства и бизнес-структур в современном Казахстане // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2015. – №6-2. – С. 193-198.
3. Гарнов А.П., Горохова И.В. Форсайт: сотрудничество государства и бизнеса в создании конкурентоспособных инноваций и стратегий // Вестник экономического университета им. ГВ Плеханова. – 2021. – №8. – С. 9-18.
4. Даубаев А. Государство и бизнес в Казахстане: перспективы сотрудничества // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2020. – №3. – С. 324-329.

СЕКЦИЯ. «СОВРЕМЕННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ И
ВЛИЯНИЕ РЫНКА ТРУДА»

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ
ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНА**

БАКИБАЙ А.

магистрант группы МГМУ-22н

АРЫНОВА З.А.

научный руководитель, к.э.н., доцент,

Торайгыров университет,

г. Павлодар, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются ключевые стратегии и меры, необходимые для повышения инвестиционной привлекательности региона. Автор рассматривает различные аспекты, влияющие на инвестиционный климат, такие как инфраструктура, налоговая политика, правовая система, человеческий капитал и др. В статье обсуждаются конкретные методы и инструменты, которые могут быть использованы для улучшения инвестиционной привлекательности региона, а также приводятся примеры успешного применения этих подходов в различных регионах мира. На основе анализа инвестиционного потенциала предлагается набор рекомендаций для региональных властей и бизнес-сообщества с целью создания благоприятной инвестиционной среды и стимулирования экономического роста региона.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность региона, инвестиционный потенциал, инвестиционный риск, инвестиционный климат, инвестор, специальная экономическая зона, рейтинг, инвестиционные проекты.

С переносом центра тяжести экономических реформ на региональный уровень регулирование инвестиций все в большей степени смещается в сторону регионов. Инвестиционные процессы на уровне региона являются движущей силой не только развития территории, но и страны в целом.

При этом инвестиционные возможности регионов определяются степенью их финансовой и экономической самостоятельностью. Чем выше финансовая и экономическая самостоятельность регионов, тем больше свободы у них в выборе методов реализации инвестиционной политики.

Инвестиционный потенциал Павлодарской области - крупнейшего промышленного региона Казахстана, обусловленный, с одной стороны, его уникальностью, как одной из богатейших территорий страны, с другой стороны - его активностью в экономической, научной и культурной жизни республики определяется целым комплексом составляющих частей преимущественного характера.

Павлодарская область – это динамично развивающийся регион с диверсифицированной, конкурентоспособной и сбалансированной экономикой. Развитие области до 2030 года определяется стратегическими приоритетами по развитию ключевых драйверов роста экономики региона, в обобщенном виде представленных в таблице 1.

Таблица 1 – Стратегические приоритеты развития Павлодарской области в разрезе секторов экономики

Ключевые драйвера роста	Стратегические приоритеты
Базовые сектора –	Развитие промышленной и транспортной инфраструктуры

металлургия, нефтепереработка и машиностроение, химия и нефтехимия, металлургия, электроэнергетика, транспорт и логистика	Привлечение иностранных инвестиций
	Обеспеченности доступности сырья
	Подготовка квалифицированных кадров
	Поддержка экспорта
Сектора, обеспечивающие занятость – сельское хозяйство, торговля, туризм, строительство, услуги для населения	Развитие транспортной инфраструктуры
	Модернизация и повышение технологического уровня производства
	Обучение персонала
	Поддержка экспорта
Сектора, обеспечивающие опережающий экономический рост – машиностроение, инжиниринг, производство продуктов питания, электрооборудования, экологических продуктов и услуг	Формирование центров компетенций и подготовки персонала
	Развитие промышленной инфраструктуры
	Поддержка экспорта
Сектора будущего – биотехнология, фармацевтика, ИТ-технологии, альтернативная энергетика, роботизация	Развитие инновационного предпринимательства
	Развитие инновационной инфраструктуры
	Обучение персонала
	Поддержка экспорта

В целом в инвестиционной сфере региона наблюдаются позитивные изменения. Это касается как ее ресурсной составляющей, так и результативных характеристик. Однако их уровень в основном находится в зоне кризисного и даже неудовлетворительного состояния. То есть инновационный потенциал и по мере способности, и по степени готовности может быть охарактеризован как недостаточный для формирования инновационно активной экономики региона.

2. Среди ресурсных характеристик наиболее проблемными выглядят финансовый и научный блоки. Несмотря на то, что в последние годы происходит постоянный рост доли инвестиций в промышленность региона, их научная и инновационная составляющая находится на весьма низком уровне.

Для научной сферы также характерны негативные тенденции в ее кадровой сфере и в секторе материально-технического обеспечения.

3. Более удовлетворительной выглядит ситуация в технико-технологической и кадровой сферах. Здесь происходит постепенное улучшение выделенных показателей.

В частности, наблюдается незначительное сокращение уровня износа основных производственных фондов, вырос коэффициент их обновления. Однако показатель, характеризующий материальную базу для производства конкурентоспособной и инновационной продукции - доля оборудования со сроком эксплуатации до 10 лет - не только значительно сократился, но и находится в зоне неудовлетворительного состояния.

В кадровой сфере заметен постепенный рост образовательного уровня работающих, что обусловлено положительной динамикой показателей, характеризующих подготовку и переподготовку персонала предприятий.

Однако, сложившаяся в настоящее время в регионе отраслевую структуру инвестиций, нельзя считать оптимальной, ибо она постоянно воспроизводит далеко не совершенную отраслевую структуру экономики в целом. Для преодоления подобного положения, первостепенное значение имеет развитие рыночных отношений, становление частного предпринимательства, прежде всего, в сферах финансовой и производственной инфраструктур, в области оказания услуг производственного и потребительского

характера, приватизации предприятий бытового обслуживания и становления рыночных форм инвестирования отраслей этих сфер.

В Павлодарской области активизация инвестиционной деятельности в промышленности напрямую связана со стимулированием создания новых производств, активизация промышленного освоения научно-технических разработок. [1]

Высокая конкурентоспособность Павлодарской области в перспективе до 2030 года будет обеспечиваться за счет развития приоритетных кластеров, а также за счет появления новых отраслевых секторов экономики. Так, к приоритетным кластерам «сегодняшнего дня» относятся: металлургический кластер, включая производство конечных изделий; кластер железнодорожного машиностроения; агропищевой кластер в соответствии с таблицей 2.

Таблица 2 – Кластеры Павлодарской области

Кластеры		
Приоритетные кластеры	Смежные кластеры	Потенциальные кластеры
Металлургический кластер, включая производство конечных изделий; Кластер железнодорожного машиностроения; Агропищевой кластер	Кластер химии и нефтехимии Кластер дорожной и строительной техники Транспортно-логистический кластер; Кластер современных производственных технологий и инжиниринга Кластер производства компонентов для машин и оборудования Кластер промышленной электротехники и оборудования для энергетики.	Кластер ресурсоэффективности и экологичной переработки Кластер новой энергетики Кластер инновационной медицины Туристическо-рекреационный кластер.
Примечание – составлено автором		

Успех в развитии приоритетных кластеров в перспективе создаст спрос и условия для формирования смежных кластеров «завтрашнего дня», к которым относятся: Кластер химии и нефтехимии; Кластер дорожной и строительной техники; Транспортно-логистический кластер; Кластер современных производственных технологий и инжиниринга; Кластер производства компонентов для машин и оборудования; Кластер промышленной электротехники и оборудования для энергетики.

Также потенциально могут зародиться кластеры «будущего дня»: Кластер ресурсоэффективности и экологичной переработки; Кластер новой энергетики; Кластер инновационной медицины; Туристическо-рекреационный кластер.

В результате реализации стратегии по развитию трех приоритетных кластеров в регионе могут появиться или полноценно развиваться еще более десяти новых высокопроизводительных отраслевых секторов.

Лидирующие позиции занимает металлургический кластер, на долю которого приходилась наибольшая часть - 27,6% от общего выпуска промышленности области. Металлургический кластер региона представлен производством продуктов черной металлургии: чугун, сталь, ферросплавы и алюминиевой промышленностью: добыча бокситов и производство первичного алюминия. Павлодарская область является единственным производителем алюминия в стране.

На текущий момент в кластере производятся: алюминиевые чушки, слитки, трубы, арматура, литые заготовки, шары катанные, мелющие и помольные, ферросплавы и прочее. Тем не менее, производство продукции высоких переделов остается неразвитым. Такое положение может объясняться неразвитостью или отсутствием в цепочке создания стоимости поддерживающих вспомогательных услуг, инфраструктуры логистики и других элементов. Существуют сложности с наличием доступного сырья: в области отсутствует месторождение железной руды. Другое сырье – металлолом доступен в малых количествах, в виду его активного экспорта в Китай.

Помимо основного в металлургии фактора сырье, на кластер оказывают влияние уровень развития других факторов, таких как: доступность рынков сбыта, развитая инфраструктура, финансовые ресурсы, административное регулирование, наличие компетенций и уровень развития предприятий. В производстве глинозема и первичного алюминия используются бокситы из Тургайского и Краснооктябрьского месторождений в Костанайской области, принадлежащих АО «Алюминий Казахстана».

Развитые производства готовых металлических изделий. В настоящее время в области осуществляют деятельность следующие предприятия ТОО «Кастинг» изготовление литых заготовок, арматурного проката, литых шаров; ПФ ТОО «KSP Steel», производство стальных бесшовных труб и рельсов, ТОО «Павлодарский трубопрокатный завод», выпуск стальных труб, ТОО «Технологические линии» – изготовление формованных деталей, штампов и т.д. Но при этом алюминиевая промышленность региона представлена низкими переделами: 67% производимого глинозёма и 95% первичного алюминия экспортируются.

Павлодарская область производит до 50% всей электроэнергии Казахстана, что сделало возможным создание алюминиевого производства в регионе. С целью оценки сильных и слабых сторон данного кластера был проведен SWOT – анализ, результаты которого представлены в таблице 3. Данный анализ был проведен с целью выявления возможностей для дальнейшего развития и невилирования угроз.

Таблица 3 - SWOT – анализ металлургического кластера

Сильные стороны	Слабые стороны
Низкая стоимость электроэнергии Наличие собственной сырьевой базы в алюминиевой промышленности в рамках одного холдинга ERG Оснащенность предприятий черной металлургии современным оборудованием и модернизация	Нехватка металлолома – основного сырья черной металлургии Низкое качество бокситов Высокая себестоимость производства Высокая степень износа основного оборудования Неразвитое производства продукции высокого передела в алюминиевой промышленности
Возможности	Угрозы
Наличие значительного потенциала по наращиванию производства ферросплавов, развивая экспорт и внутренний рынок	Рост дефицита металлолома в РК Увеличение производства алюминия и складских запасов в Китае, стимулирующее дальнейшее падение
Развитие сектора переработки вследствие падения цен на сталь Развитие производства конечных продуктов (черная металлургия, алюминиевая промышленность).	цены на алюминий Рост тарифов естественных монополий Негативная реакция населения на открытие новых «вредных» производств
Пр и м е ч а н и е – составлено автором	

Основными стратегическими направлениями по развитию металлургического кластера являются следующие:

1. Программа по повышению производительности.
2. Повышение квалификации кадров.
3. Поддержка в поиске контрактов на поставки металлолома из других регионов РК и РФ.

4. Инициирование пролонгации закона о запрете экспорта металлолома
5. Разработка совместной программы с ERG по реализации алюминиевых чушек в регионе.
6. Стимулирование спроса на продукцию металлургии.
7. Поддержка развития системы поставщиков (ж.д. машиностроение, автопром, прочие).
8. Интеграция в международные цепочки создания стоимости.
9. Создание исследовательского центра.
10. Стимулирование предприятий к повышению экологических стандартов производства.
11. Содействие предприятиям в заключение долгосрочных контрактов по тарифам с КТЖ.
12. Создание кластерной ассоциации.
13. Разработка и получение альтернативных источников сырья для производства стали (например, синтиком).
14. Поддержка развития экспорта, экспорт ориентированной продукции
15. Проведение исследований по производству новых видов металлосодержавщих продуктов (термоупаковка, взрывчатые вещества и т.д.).

Результаты проведенного анализа вытекает, что основными направлениями повышения эффективности инвестиционной деятельности в павлодарской области, в настоящее время и в ближайшей перспективе, будут:

- улучшение воспроизводственной структуры капиталовложений, повышение удельного веса затрат на техническое перевооружение и реконструкцию действующих предприятий за счет уменьшения удельного веса нового строительства в производственной сфере;

- усовершенствование технологической структуры капитальных вложений, увеличение в их составе удельного веса оборудования и сокращение, соответственно, строительно-монтажных работ;

- изменение отраслевой структуры капитальных вложений с точки зрения значительного повышения жизненного уровня населения, в пользу отраслей, которые вырабатывают продукты питания и предметы личного потребления (сельское хозяйство, перерабатывающие отрасли, легкая и пищевая промышленность), сфера обслуживания;

- приоритетное обеспечение капитальными вложениями прогрессивных направлений научно-технического прогресса, которые способствуют снижению ресурсоемкости производства и повышению качества продукции;

- увеличение объемов капитальных вложений на строительство комфортного жилья и других объектов общественного пользования и медицинского обеспечения;

- сбалансированность инвестиционного цикла. [2]

Резюмируя вышесказанное, отметим, что усиление инвестиционного потенциала в регионе нам видится в решении трех взаимосвязанных задач:

- в активизации ресурсных возможностей развития инвестиционного потенциала (в первую очередь - финансовой составляющей, по сути, определяющей все остальные его компоненты),

- повышении результативных показателей инвестиционного развития, в том числе через сокращение значительных различий в пространственном развитии инвестиций (как в отраслевом, так и в территориальном разрезе);

В Павлодарской области активизация инвестиционной деятельности в промышленности напрямую связана со стимулированием создания новых производств, активизация промышленного освоения научно-технических разработок.

Таким образом, необходима корректировка инвестиционной политики в направлении роста эффективности использования инвестиционных ресурсов, частных, в том числе

иностранных и государственных. Это позволит усилить эффект государственного регулирования и поддержки процессов индустриализации и диверсификации промышленного производства.

Дальнейшая деятельность региона по привлечению инвестиций будет осуществляться с учетом новых стимулов для иностранных и внутренних инвесторов, предусматривающих дифференцированный подход для крупных инвесторов в приоритетных секторах экономики.

Список литературы:

1. Основные направления развития Павлодарской области до 20230 года//Приложение к постановлению акимата области от «26» марта 2015 года №77/3-дсп

ОПТИМИЗАЦИЯ ИЗДЕРЖЕК ПРОИЗВОДСТВА НА ФИРМЕ

ВАСИЛЬЕВА М.

Студентка группы Э-21-2

КУЛЬЖАНБЕКОВА А.Ж.

Научный руководитель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассмотрены все виды издержек производства на фирме и как они влияют на прибыль и себестоимость. Показаны пути оптимального снижения издержек производства на фирме.

Ключевые слова: прибыль, затраты, себестоимость, переменные затраты, постоянные затраты, общая стоимость, производственные затраты.

Прибыль компании в большей степени зависит от ее производственных затрат, чем от выручки. На цену продукта повлиять сложно-она формируется рынком, а вот производственные затраты-это контролируемый фактор. Чтобы знать, как контролировать затраты, необходимо правильно их распределять. О том, как это сделать, рассказывается в данной статье.

Независимо от сферы деятельности предприятиям всегда нужны затраты. Затраты могут быть единовременными (например, инвестиции в покупку оборудования) или регулярными (например, заработная плата сотрудников, содержание офиса, закупка сырья). Экономическая деятельность всегда связана с потреблением различных видов ресурсов и амортизацией машин, оборудования и имущества.

После запуска производственного процесса все циклы должны пройти так, чтобы деятельность была прибыльной. Иными словами, весь доход, полученный за определенный период, должен покрыть затраты, понесенные в процессе производства и реализации продукции.

Себестоимость-это стоимость ресурсов, используемых для производства товаров и услуг в течение определенного периода времени. Себестоимость-это стоимость ресурсов, приобретенных для производства и продажи товаров и услуг [1, с. 36].

В ситуациях, когда ресурсы ограничены, производители всегда стремятся минимизировать затраты. Это означает поиск поставщиков с самыми низкими ценами и низкой стоимостью доставки или изменение технологии производства.

Издержки компании влияют на стоимость производственного процесса и формируют конечную стоимость продукта. Правильно оценивая затраты, производители могут принимать бизнес-решения и влиять на конечную прибыль. Классификация и

распределение затрат зависят от специфики бизнеса. Существует несколько видов классификации затрат, включая переменные и постоянные затраты, прямые и косвенные затраты, производственные и непроизводственные затраты.

Переменные и постоянные затраты

Наиболее распространенная классификация затрат. Распределяются в зависимости от объема производства. Переменные затраты изменяются в зависимости от объема производства, в то время как постоянные затраты совершенно не зависят от объема производства.

Переменные затраты растут с увеличением объема производства. Существует три типа переменных затрат:

- пропорциональные затраты-увеличиваются или уменьшаются прямо пропорционально объему производства. Например, если производственная мощность увеличивается на 10%, то и расход сырья увеличится на те же 10%;

- убывающие-увеличиваются прямо пропорционально объему производства. Например, затраты на ремонт и обслуживание оборудования;

- прогрессивные-увеличиваются быстрее, чем объем производства.

К переменным затратам относятся следующие затраты:

- стоимость сырья и расходных материалов
- закупка товаров для перепродажи
- доставка произведенной продукции
- расходы на электроэнергию и топливо.

Постоянные затраты являются противоположностью переменных затрат. Постоянные затраты не зависят от объема производства. Если и предприятие не имеет дохода, оно несет расходы. Примерами постоянных затрат являются

- арендные платежи
- заработная плата офисных работников
- коммунальные расходы
- административные расходы и расходы на охрану.

Графическое представление постоянных затрат имеет вид прямой линии. (По своему определению постоянные затраты всегда постоянны, независимо от изменений в хозяйственной ситуации компании). В то же время переменные затраты увеличиваются или уменьшаются пропорционально объему производства продукции.

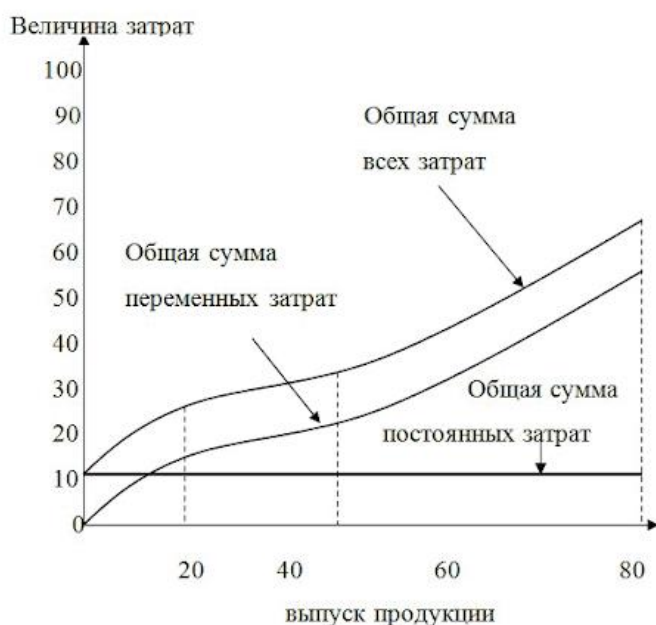

Рисунок 1 - Производственные и непроизводственные затраты

Данная группировка показывает вовлеченность затрат в производственный процесс. Классификация очень проста:

- производственные затраты-все, что так или иначе связано с производством продукции: закупка сырья, материалов, содержание оборудования, заработная плата рабочих и т.д;

- непроизводственные затраты-все остальное, например, аренда офиса, коммунальные услуги, заработная плата обслуживающего персонала, коммерческие расходы и т.д.

Еще одним отличием является классификация затрат:

- явные (затраты, которые могут быть отражены на счетах) и неявные (экономические затраты-не учитываются)

- возвратные (затраты, которые могут быть возвращены после реализации продукции-например, сырье, материалы) и невозвратные (например, страхование, банковские услуги);

Каждое предприятие имеет определенную себестоимость, которая формируется из факторов производства в процессе формирования конечного продукта. Такой себестоимость называется себестоимостью производства, то есть стоимостью фактора затраты производства на создание товара, выраженные в денежной форме [2, с. 24].

Существует классификация производственных затрат по-разным критериям.

Внешние и внутренние. Внешняя (явная) стоимость - это оплата стороннему владельцу ресурса. К ним относится заработная плата работника, налоги, обязательные платежи и т.д. Внутренние (неявные) издержки - это следующие затраты.

Используя свои собственные ресурсы. Средние и предельные. Средняя стоимость - это стоимость за единицу продукции. Предельные приходятся на одну дополнительную единицу продукции. Постоянные, переменные и общие. Постоянные затраты, величина которых не зависит от объема их производства. Переменные издержки зависят от объема производства и увеличиваются или уменьшаются пропорционально ему.

Общая стоимость-это сумма постоянных и переменных величин. Существуют краткосрочные и долгосрочные периоды производства. В краткосрочной перспективе существуют как постоянные, так и переменные величины затраты являются переменными, в долгосрочной перспективе все затраты являются переменными. Себестоимость продукции зависит не только от стоимости ресурсов, но и от их количества. Начиная с определенного момента, добавление переменной resource выглядит следующим образом: неизменяемая константа приводит к уменьшению возвращаемого значения. Таким образом, с увеличением переменных ресурсов в производстве объем будет при первом ускоренном темпе производства увеличиваться, и увеличивается со скоростью уменьшения, достигает своего максимального значения и начинает уменьшаться. Это происходит в соответствии с законом уменьшения выручки. Все компании хотят снизить издержки и производить одновременно максимальное количество продукции. Для этого необходимо проанализировать долгосрочные изменения затрат с использованием isocost. Isocost-это строка, все точки, отражающие комбинацию производственных факторов характеризуется одинаковой общей стоимостью. Равно частотность, представляющая собой кривую, отражающую комбинацию, также используется для факторов производства, которые приводят к производству одинакового объема продукции. Когда эти линии соединяются, точки объединяются. Пересечение показывает минимальную величину затрат на производство определенного количества продукции.

Пути снижения издержек фирмы. Как увеличить прибыль компании. Некоторые предприниматели делают ставку на увеличение продаж. Но есть и другой способ снизить издержки.

В условиях кризиса нужно задуматься о снижении постоянных затрат. Рекомендуется рассмотреть 5 простых способов.

- Оптимизация налоговой базы

Сначала ознакомьтесь с налоговым кодексом. Здесь вы можете найти все законные способы сэкономить на налогах, которые подходят вашей компании.

Стоит обратить внимание на выбор системы налогообложения. При УСН, например, мы предполагаем более скромную налоговую нагрузку. За некоторыми исключениями, вам не нужно платить НДС, подоходный налог или налог на имущество [3, с. 52].

Но в OSNO нет ограничений по виду деятельности, персоналу и максимальной прибыли. И если доход ООО или индивидуального предпринимателя за 3 месяца не превышает 20 млрд тенге, то НДС может быть не уплачен.

Для некоторых видов нерегулярной работы вы можете привлекать самозанятых, а не нанимать новых сотрудников. Часть работы может быть передана на аутсорсинг. Таким образом, вы сможете сэкономить на налогах и страховых взносах.

- Пересмотрите свои варианты аренды. Прежде всего, попробуйте договориться с владельцами помещений о вариантах снижения арендной платы. Или поищите другие помещения. Арендная плата часто дороже в центре города и ниже в пригородах, но качество и условия неплохие. Главное - сразу разобраться с логистикой, осуществить поставки и подумать о том, удобно ли доставлять сотрудников на работу.

- Замените покупки лизингом. Лизинг транспортных средств и спецтехники поможет уменьшить налоговую базу. Например, компания, использующая УСН, может вычесть НДС в полном объеме, предоставив счет-фактуру от арендодателя, в то время как компания, использующая УСН, может уменьшить налоги на уплаченную сумму.

А если вы работаете по тендеру и нуждаетесь в необходимом количестве оборудования на некоторое время, то вы не можете позволить себе дорогостоящие, порой катастрофические покупки или воспользоваться заемными средствами.

- Просмотрите список поставщиков

Лучшим вариантом является создание базы данных поставщиков. Это поможет вам рассчитать шаги и обезопасить себя от форс-мажорных обстоятельств в том случае, если один из поставщиков внезапно прервет поставку.¹ Во времена кризиса стоит договориться об уступках с основным поставщиком, и если бы достичь соглашения не удалось, он мог бы обратиться к предложениям других поставщиков из базы данных.

- Управление фондом заработной платы. Убедитесь, что ваши сотрудники работают максимально эффективно и не получают зарплату за время, проведенное на работе. Подумайте о том, где желательно ввести заработную плату за выполненную работу. Какие ключевые показатели эффективности вы можете разработать?

Некоторые сотрудники могут переехать в отдаленные районы и не могут платить за дополнительное рабочее место.

Основная цель любой коммерческой организации - получить как можно больше прибыли быть наиболее прибыльной. Поэтому для максимизации прибыли необходимо минимизировать всевозможные затраты. Для того чтобы максимизировать прибыль, необходимо минимизировать все возможные затраты. Затраты возникают на всех стадиях производственного процесса, поэтому затраты на каждой стадии должны быть оптимизированы. Поскольку затраты специфичны для каждой стадии, их невозможно применить.

Применить методы оптимизации не представляется возможным. Необходимо так же понимать будущий потенциал инновационных технологий.

Таким образом, на казахстанских предприятиях затраты на инновационные технологии являются скорее исключением, чем правилом.

Список литературы

1 Искаков У., Макыш С., Бокаев Д. Издержки на предприятии: Учебник. – Алматы: Экономика, 2021г

2 Утибаев Б.С., Жунусова Р.М., Саткалиева В.А Прибыль как показатель деятельности организации и ее анализ. Учебник/ Под общ. Ред. К.э.н., доцента Б.С. Утибаева. – Алматы, Экономика, 2020г

3 Бейсенова Л.З., Берстембаева Р.К. Эффективные способы сокращения расходов компании. Учебное пособие. Мастер ПО – Алматы: Эпиграф, 2021г

ЖАҒАНДЫҚ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ТРЕНДТЕРІ

ДАУЛЕТОВА Н.К

Э21-1к тобының студенті

КЕНЕШЕВА Г.А

Ғылыми жетекші: PhD, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Еңбек нарығындағы қалыптасқан жағдай әрқашан мемлекеттің, бизнестің және жалпы қоғамның назарында болады. Бұл елдің экономикалық дамуына, әлеуметтік саясатқа, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіне де, жеке адамның әлауқатына да әсер етеді. Сонымен бірге, Еңбек нарығының өзі демографиялық, экономикалық, технологиялық және саяси тенденциялардан қатты әсер етеді, бұл оны әр елде ерекше етеді. Бұл оны жаһандық деңгейде де, ұлттық деңгейде де жан-жақты талдау қажеттілігіне әкеледі.

Кілт сөздері: еңбек нарығы, демография, жұмыссыздық

2023 жылдың III тоқсанында жұмыспен қамту деңгейі 15 жастан үлкен жастағы халық санына шаққанда 65,5%, жұмыс күшінің санына шаққанда – 95,3% құрады. Жұмыссыздық деңгейі (Халықаралық еңбек ұйымының әдістемесі бойынша) 4,7% құрады. Жұмыссыздар саны (ХЕҰ әдістемесі бойынша) 451,5 мың адамды құрады.

Халықтың жұмыспен қамтылуын іріктеп зерттеу деректері бойынша 2023 жылғы III тоқсанда Қазақстан экономикасының әртүрлі салаларында 9,1 млн адам жұмыспен қамтылды, оның ішінде 6,9 млн Адам (экономикада жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының 76%) жалдамалы жұмыспен қамтылды, 2,2 млн Адам (экономикада жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының 24%)–өзін-өзі жұмыспен қамтығандар.

2022 жылғы III тоқсанмен салыстырғанда жалпы жұмыспен қамту 134,5 мың адам немесе жалдамалы қызметкерлер (78,4 мың адам) есебінен ұлғайды, сондай-ақ өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны (56,1 мың адам) өсті.

Жұмыспен қамтылғандардың ең көп үлесі сауда (16,6%), білім беру (12,8%), ауыл шаруашылығы (12,2%) және өнеркәсіп (12,1%) салаларында байқалды. Негізгі жұмыста орта есеппен бір жұмыспен қамтылған халыққа аптасына нақты жұмыс істеген сағаттары 38 сағатты, бір жалдамалы қызметкерге – 40 сағатты, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерге – 34 сағатты құрады.

Жұмыссыз, бірақ жұмыс іздемеген немесе жұмысқа кірісуге дайын емес адамдар саны (әлеуетті жұмыс күші) 23 мың адамды құрады.

Демографиялық үрдістерге байланысты жыл сайын еңбек нарығы 40 млн.адамға толықтырылып отырады, бұл 2030 жылға дейін жаһандық экономикада 600 млн. астам жаңа жұмыс орындарын құруды талап етеді. Бұл ретте жұмыс орындары қызмет көрсету секторында құрылатын болады, оған бүгінде барлық жұмыспен қамтылғандардың шамамен 50% - ы тиесілі

Тағы бір жаһандық проблема-25 жасқа дейінгі жастардың жұмысқа орналасу мүмкіндігінің болмауы. Жастардың жұмысқа орналасу мүмкіндігі ересектерге қарағанда

әлдеқайда аз, ал жастардың жұмыссыздық деңгейі 13% немесе ересек тұрғындардан (4,3%) үш есе жоғары.

Жұмыспен қамтудың айтарлықтай мүмкіндіктерінің және әлеуметтік тұрақтылықтың болмауы халықтың көші қонының негізгі факторы болып табылады

Соңғы онжылдықтың тақырыбы-Төртінші өнеркәсіптік революция (роботтық техника, нанотехнология, 3D басып шығару, биотехнология және т.б.) және оның жақын болашақта еңбек нарығына қалай әсер ететіні.

Бір жағынан, инновация кәсіпорынның өнімділігін арттыруға көмектеседі, бұл еңбек ресурстарына сұранысты азайтады. Екінші жағынан, өнімділіктің артуы кәсіпорын шығындарының төмендеуіне, демек, өнім бағасының төмендеуіне әкеледі, бұл сұраныстың артуына, өндірістің кенеюіне және нәтижесінде қосымша жұмыс орындарының құрылуына әкелуі мүмкін. Қалай болғанда да, кәсіпорынның, сектордың және елдің сипатына байланысты жаңа технологияны енгізу нәтижесі әр түрлі болады, сондықтан оны болжау қиын. Қазіргі уақытта келесі сұрақтар жиі қойылады – қандай мамандықтар ескіреді, Роботтар кімді ауыстырады, қандай тапсырмалар автоматтандырылады, қандай мамандар мен тәжірибе қажет?

Қазіргі уақытта бұл сұрақтарға жалпы жауап жоқ. Әр түрлі сарапшылар мен ғалымдар автоматтандыруға байланысты жұмысшылардың қысқаруына әкелетін "технологиялық" жұмыссыздықтың әртүрлі бағалауларын келтіреді.

Жұмыс орындарының поляризациясына қатысты негізгі мәселелер мәселелердің бірі-табыс теңсіздігіне ықтимал әсер ету.

Орта буын мамандарын жұмысқа орналастыру мүмкіндіктерін төмендету, біліктілігі төмен жұмыс орындарында олардың біліктілігін арттыру бейресми сектормен айналысуға немесе кетуге тура келеді. Бұл жұмыс орындары үшін күресте қосымша бәсекелестік туғызу, қоғамның одан әрі жіктелуіне жағдай жасайды.

1-кесте - ҰҚЖ мамандықтар топтарын дағдылар деңгейі бойынша бөлу

Ұлттық қызметкерлерді жіктеу		Біліктілік деңгейі
1	Басшылар мен мемлекеттік қызметшілер	Жоғарғы
2	Кәсіби мамандар	
3	Техниктер және басқа да кәсіби көмекшілер қызметкерлер	
4	Әкімшілік саласындағы қызметшілер	Орта
5	Қызметтер және сауда-саттық сала қызметкерлерінің	
6	Ауыл, орман, және балық шаруашылығы шаруа қожалықтары және т.б жұмысшылар	
7	Өнеркәсіпте, құрылыста және т. б. байланысты кәсіптердің қызметкерлері	
8	Өндірістік жабдықтың операторлары, құрастырушылары және жүргізушілер	
9	Біліктілігі жоқ жұмысшылар	Төменгі

Жоғары білікті жұмыс қорыдан тыс ойлау мүмкіндіктер, құру, күрделі мәселелерді шешу және т. б. өйткені олар дағдыларды қажет етеді және техникалық жағынан күрделі, жоғары автоматтандырылған еңбек, өйткені өнімділік ауыстыру мүмкін емес. Сонымен қатар, оқыту, дәлелдеу және тапсырмаларды шешу ретінде топтық жұмысты қажет етеді аудандарда машиналар адамдарды алмастыра алмайды.

Орта білікті қызметкерлердің өндірістік тапсырмалары әдетте "ескіруге" негізделген

тапсырмалар бар, яғни нақты нұсқаулыққа сәйкес және сәйкес орындалуы мүмкін тапсырмалар оларды автоматтандыру оңайырақ. Цифрландыру қазіргі уақытта қысқартылып жатқан мамандықтарға байланысты сметашы, кітапханашы, call-орталық операторлары, бухгалтерлер, трейдерлерге, әкімшілік қызметкерлерге және т. б.

Қоғамдық тамақтану сияқты біліктілігі төмен жұмыс орындары қолмен орындалатын тазалау саласындағы жұмыстар демек, оларды қазір үлкен көлемде автоматтандыру дейін қиын болып табылады.

Жұмыспен қамтуды және әлеуметтік саясатты қолдау жөніндегі, әсіресе жұмыспен қамту сипатындағы құрылымдық өзгерістерді ескере отырып, белсенді шараларды қайта қарау қажет. Еңбек жағдайлары тұрақты болып табылмайтын қызметкерлерді икемді және жан-жақты әлеуметтік қамтамасыз ету мәселелерін қарастыру қажет. Бұдан басқа, жұмыстан босатылған қызметкерлердің бұрынғы жұмыс орындарынан жаңасына тиімді көшуін қамтамасыз ету қажет.

Еңбек заңнамасында белсенді талқыланатын шаралардың бірі, сөзсіз, базалық кірісті енгізу болып табылады. Ол көптеген әлеуметтік қорғау және жұмыссыздыққа қарсы бағдарламаларды қысқартып, сол арқылы мемлекеттің әлеуметтік шығындарын төмендетуі керек. Негізгі табыс-жұмысқа орналасу мәртебесіне қарамастан салық салынбайтын ақшалай сома барлық адамдарға төленеді. Бұл тәсіл жұмыстан босатылған жұмысшыларға, ұзақ мерзімді жұмыссыздарға және еңбек нарығында өз орнын табуға мүмкіндігі жоқ адамдарға мүмкіндік береді қалай төлеу керектігі туралы ойланбастан бірдеңе жасағысы келетін басқа азаматтарды қолдауға арналған.

Осы бөлімде қарастырылған жаһандық тенденциялар ұлттық еңбек нарығына әр түрлі әсерсіз сөздер, сондықтан қабылданған шараларар да әр түрлі болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1) <https://stat.gov.kz/https://www.oecd.org/employment/jobs-strategy/https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek?lang=ru>
- 2) Goldman Sachs Funds Annual Report October 31, 2023
- 3) <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/the-2023-mckinsey-global-payments-report>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР: АҒЫМДАҒЫ ҮРДІСТЕР МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

ЖАҚСЫЛЫҚОВА Д.

Э-23-1(НП) магистранты

УЛАКОВ С.Н.

Ғылыми жетекші, к.э.н. профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Демографиялық процестерді болжау дегеніміз-жекелеген елдер, олардың аймақтары, аймақтық құрылымдар, сондай-ақ бүкіл әлем бойынша азаматтардың болашақ санын, жыныстық-жас құрылымын есептеу. Мемлекеттік экономикалық және әлеуметтік жағдайды стратегиялық жоспарлау кезінде халық саны маңызды. Бұл зерттеу жұмысында Қазақстан Республикасының мысалында демографиялық болжамды талдау келтірілген.

Кілт сөздер: демография, болжау, халық, демографиялық саясат

Зерттеудің мақсаты 2000-2023 жылдар аралығындағы Қазақстан халқының санын талдау, ерекшеліктерін анықтау және 2050 жылға дейінгі халық санын болжау болды.

Зерттеу барысында талдау, синтез, индукция, дедукция және болашақ процестердің мінез-құлқын болжау әдісі сияқты әдістер қолданылды.

Халықтың әлеуметтік-демографиялық құрылымын талдау әлеуметтік-экономикалық және демографиялық саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеудің маңызды шарты болып табылады. Бұл демографиялық процестерді зерттеуді қажет етеді, олардың дамуы мамандарды қатты алаңдатады.

Қазіргі кезеңде болып жатқан әрбір егемен мемлекет қоғамының экономикалық және әлеуметтік жағдайындағы елеулі өзгерістер кейбір жағдайларда демографиялық жағдайды ушықтырып, барабар демографиялық саясатты жүргізуді талап етті.

1998 жылдан бастап Қазақстан Республикасының әлеуметтік-демографиялық даму сипаты негізінен объективті процестермен де, елдің қарқынды экономикалық дамуымен де айқындалды. Болған өзгерістердің нәтижесінде соңғы жылдардағы әлеуметтік-демографиялық жағдайды жалпы қолайлы деп бағалауға болады: туу көрсеткіштері мен өмір сүру ұзақтығы жақсарады, жалпы өлім-жітім төмендейді, көші-қонның оң сальдосы бар.

Жалпы тәуелсіздік жылдарында республиканың әлеуметтік-демографиялық дамуында үш кезеңді ажыратуға болады.

1. Бірінші кезең (1993-1997) экономикалық және әлеуметтік саладағы күрделі жағдаймен сипатталады. Осы кезеңде республика халқының саны 16,4 млн. - нан 14 млн. адамға дейін қысқарды. бұл нәтиже туу деңгейінің төмендеуімен қатар, халықтың Қазақстаннан басқа елдерге көші-қонының үлкен және орнықты ауқымына байланысты.

2. Екінші кезеңде (1997-2000) әлеуметтік-экономикалық саланың біршама тұрақтануы орын алды, бұл бірқатар жағымсыз тенденциялар динамикасының төмендеуіне әкелді. Осы кезеңде әлеуметтік - демографиялық көрсеткіштерді одан әрі жақсарту үшін негіз қаланды.

3. Үшінші кезеңде (2000 жылдан бастап) экономикалық дамудың жақсаруы мен объективті демографиялық факторлардың арқасында Қазақстанда оң үрдістермен және көптеген көрсеткіштердің өсуімен сипатталатын әлеуметтік-демографиялық жағдай қалыптасты[1].

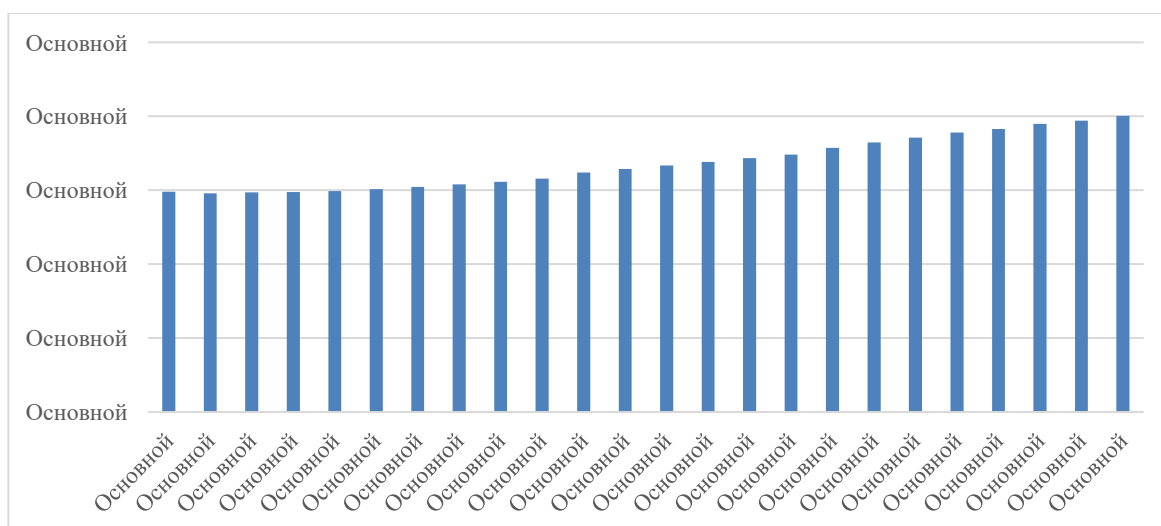

Диаграмма 1. 2000 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңдегі Қазақстандағы негізгі демографиялық көрсеткіштер

Статистикалық деректер бойынша Қазақстан Республикасында халық санының өсіп келе жатқанын байқауға болады. Егер 2000 жылы 1 млн 490 мың адам болса, 2010 жылы 16 млн 204 мың адам және 2020 жылы 19 млн 131 мың адам Қазақстанда тұрады. Ал қазіргі деректер бойынша 2023 жылғы қарашадағы жағдай бойынша демографиялық деректер 20 млн адамды құрайды[2].

Соңғы бірнеше жылда елде халықтың саны мен таралуында айтарлықтай өзгерістер болды және бұл тенденцияларды түсіну бізге болашаққа дайындалуға көмектеседі.

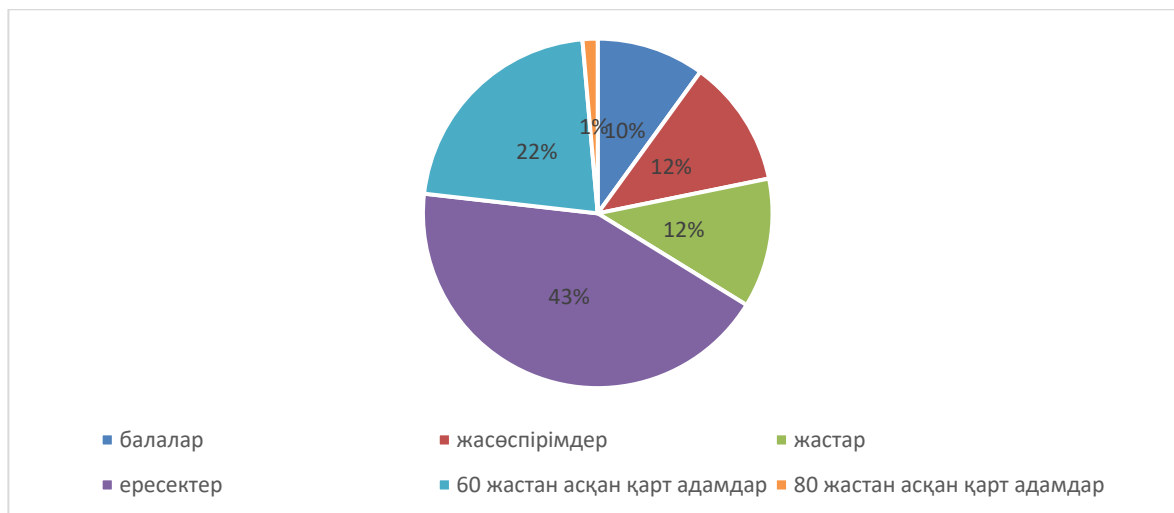

Диаграмма 2. ҚР халық санының жас бойынша көрсеткіштері

Қазақстан статистика комитетінің соңғы мәліметтеріне сәйкес, 2023 жылғы жағдай бойынша ел халқы 20 миллионға жуық адамды құрады. Бұл өткен жылдармен салыстырғанда шамалы өсуді көрсетеді, халық жылына орта есеппен 1,6% өседі.

Енді Қазақстан халқының жасына және гендерлік бөлінуіне жүгінейік. Көптеген басқа елдер сияқты, Қазақстан да қарт азаматтардың үлесі артып келе жатқан халықтың қартаюын бастан кешуде. 2023 жылғы жағдай бойынша халықтың шамамен 21,8% - ы 60 жастан асқан және бұл көрсеткіш 2030 жылға қарай артуы мүмкін деп күтілуде[3].

Алайда, Қазақстанның орташа жасы небәрі 30 жыл болатын салыстырмалы түрде жас халқы бар. Бұл дегеніміз, халықтың көп бөлігі үшін әлі де көптеген жылдар бойы жұмыс күшіне қатысу мүмкіндігі бар.

Гендерлік бөлу бойынша Қазақстан біркелкі бөлінген. 2023 жылғы жағдай бойынша халықтың шамамен 51,2% — ы әйелдер, 48,8% - ы ер адамдар. Дегенмен, әртүрлі жас топтарында қызықты айырмашылықтар бар. Мысалы, жыл сайын қыздарға қарағанда сәл көбірек ұлдар туады, яғни халық қартайған сайын гендерлік тепе-теңдік еркектерге қарай ауытқып келеді.

Халықтың саны мен таралуын бақылай отырып, біз болашақты жақсырақ жоспарлай аламыз және қауымдастықтарымыздың ұзақ жылдар бойы сау және гүлденуін қамтамасыз ете аламыз.

Туу көрсеткіштері халықтың денсаулығы мен өміршеңдігінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Соңғы онжылдықта Қазақстанда туу коэффициенттерінде елеулі өзгерістер болды, бұл ретте қалалық және ауылдық аудандар арасындағы айырмашылықтар болды[4].

Соңғы онжылдықта Қазақстанда туу деңгейінің тұрақты төмендеуі байқалды. 2010 жылы туудың жалпы коэффициенті бір әйелге 2,6 баланы құрады, алайда 2020 жылға қарай

бір әйелге 2,1 балаға дейін төмендеді. Қазақстанда туу деңгейінің төмендеуі экономикалық өсу мен урбанизация әдетте туу деңгейінің төмендеуіне әкелетін көптеген басқа дамушы елдердің төмендеуіне ұқсас.

Қазақстанда туу коэффициенттері қалалық және ауылдық аудандар арасында айтарлықтай ерекшеленеді. Соңғы мәліметтерге сәйкес, қалалық жерлерде туудың жалпы коэффициенті бір әйелге шамамен 1,8 баланы, ал ауылдық жерлерде бір әйелге шамамен 2,4 баланы құрайды. Ауылдық жерлерде құнарлылықтың жоғары коэффициенті көптеген факторларға, соның ішінде көп балалы отбасыларға мәдени көзқарасқа және егіншілікке арналған жердің болуына байланысты.

Қазақстан Үкіметі дені сау және серпінді халықты қамтамасыз ету үшін туу деңгейін арттырудың маңыздылығын мойындады. Нәтижесінде туу коэффициентін арттыруға бағытталған бірқатар стратегиялар мен бастамалар қабылданды.

Ең маңызды бастамалардың бірі - екі баладан асатын отбасыларға қаржылық ынталандыруды қамтамасыз ететін отбасын қолдау бағдарламасы.

Тағы бір бастама - мектептерде жыныстық тәрбиенің кешенді бағдарламасын жүзеге асыру. Бағдарлама студенттерге жыныстық қатынас, контрацепция және отбасын жоспарлау туралы нақты және жас ерекшеліктеріне сәйкес ақпарат беруге арналған. Үміт мынада: жастарға олардың репродуктивті денсаулығы туралы саналы шешім қабылдау үшін қажетті ақпаратты беру арқылы Үкімет жоспарланбаған жүктілікті азайтуға және туу деңгейін арттыруға көмектесе алады.

Сонымен, үкімет отбасылардың экономикалық және әлеуметтік жағдайларын жақсартуға бағытталған саясат жүргізеді. Бұған Денсаулық сақтау, білім беру және жұмыс орындарын құруға инвестициялар, сондай-ақ кәсіпкерлікті қолдау және шағын бизнесті дамыту бастамалары кіреді.

Туу коэффициенттері халықтың денсаулығы мен өміршеңдігінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Отбасыларға қаржылық ынталандыру, мектептерде жыныстық тәрбие беру бағдарламаларын жүзеге асыру және отбасылардың экономикалық және әлеуметтік өмір сүру жағдайларын жақсарту арқылы Үкімет алдағы жылдары туу деңгейін көтеріп, сау және белсенді халықты қамтамасыз етуге үміттенеді. Қазақстанда соңғы онжылдықта халық саны тұрақты өсуде, бірақ бұл өсіммен проблемалар туындауда. Ең маңызды мәселелердің бірі-өлім мен өмір сүру ұзақтығы. Бұл мақалада біз Қазақстандағы өлім-жітімнің негізгі себептерін, соңғы онжылдықтағы өлім-жітім үрдістерін және өмір сүру ұзақтығының болжамдарын қарастырамыз.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) мәліметтері бойынша Қазақстанда өлімнің негізгі себептері жүрек-қан тамырлары аурулары, қатерлі ісік және тыныс алу аурулары болып табылады. Бұл үш ауру елдегі барлық өлімнің 80% - дан астамын құрайды. Өлімнің басқа себептеріне жарақаттар, ас қорыту жүйесінің аурулары, жұқпалы және паразиттік аурулар жатады.

Соңғы онжылдықта Қазақстанда өлім-жітім деңгейінің төмендеуі байқалды. БҰҰ мәліметтері бойынша, елдегі өлім-жітімнің жалпы деңгейі 2010 жылы 1000 адамға шаққанда 8,1 өлімнен 2020 жылы 1000 адамға шаққанда 7,4 өлімге дейін төмендеді. 2023 жылғы мәліметтер бойынша өлім-жітім деңгейі 1000 адамға шаққанда 6,44 өлімді құрайды. Бұл төмендеу денсаулық сақтаудың жақсаруына, медициналық мекемелерге қол жетімділіктің артуына және медициналық технологияның жетістіктеріне байланысты болуы мүмкін.(5)

Өлім-жітім көрсеткіштерінің төмендеуіне қарамастан, Қазақстанда өмір сүру ұзақтығы дамыған елдер бойынша орташа көрсеткіштен төмен болып қалуда. Дүниежүзілік банктің хабарлауынша, Қазақстанда орташа өмір сүру ұзақтығы 72 жыл, ал әйелдер еркектерге қарағанда ұзақ өмір сүреді. Дегенмен, үкімет 2025 жылға қарай орташа өмір сүру ұзақтығын 75 жылға дейін ұзартуды мақсат етіп қойды.

Біріккен Ұлттар Ұйымының болжамдары Қазақстанда өмір сүру ұзақтығы алдағы бірнеше онжылдықта өсе беретінін көрсетеді. 2050 жылға қарай орташа өмір сүру ұзақтығы 77 жыл болады деп күтілуде. Алайда, бұл болжам елдің денсаулық сақтау жүйесін қолдау және жақсарту қабілетіне байланысты. Азаматтардың орташа жасын ескере отырып, Қазақстан-жас ұлт, бұл бізге адами әлеуетті сақтауға, дамуға және жастарға инвестиция салуға, дұрыс демографиялық саясатты құруға үлкен мүмкіндік береді.

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің тапсырысы бойынша дайындалған Қазақстан бойынша 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді демографиялық болжамды Еңбек ресурстарын дамыту орталығы (МДМ) бөлісті.

Олардың пікірінше, Республикалық маңызы бар қалаларда тұрғындар санының барынша артуы болжануда: Астана – 2,7 есе (1,9 млн.), Алматы – 1,8 есе (1,6 млн.) және Шымкент – 2,4 есе (1,5 млн.).

Оған қоса, Маңғыстау облысының халқы екі есе (1,4 млн адамға дейін), 500 мың адамға – Түркістан (2,5 млн адамға дейін), 700 мың адамға – Алматы (2,8 млн адамға дейін) өседі.

Айта кетейік, 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді демографиялық болжам халықтың жалпы саны, халықтың жас құрамы, 2050 жылға дейінгі сценарийлер бойынша жас құрамындағы айырмашылықтар, өңірлік диспропорциялар, өңірлер бойынша халық саны, демографиялық динамика, жұмыс күшінің саны, жұмыс күшінің құрылымы және орташа жасы сияқты бағыттар бойынша құрастырылған.

Осылайша, демографиялық және көші-қон процестерін тиімді басқару үшін мемлекеттік институттар елдегі әлеуметтік-экономикалық ахуалды жақсарту мәселелерін шешуге, адами капиталға инвестиция салуға және қалалар мен ауылдарда қазіргі заманға сай инфрақұрылым құруға ерекше назар аударуы қажет. Қазақстанның демографиялық саясаты туу мен өлім процестерінің оңтайлы қарқындылығын, сондай-ақ демографиялық құрылымдардың көбеюін және Халықтың көші-қонын қамтитын демографиялық оптимумға қол жеткізуге бағытталуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.demoscope.ru/weekly/2011/0451/analit01.php>
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0
3. <https://bdex.ru/naselenie/kazakhstan/?ysclid=lp04jb17ne349993811>
4. <https://zaymonline.kz/blog/demografiya-v-kazaxstane-2023/?ysclid=lp02o84q6a530543395>

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF THE LABOUR MARKET IN THE ERA OF DIGITAL ECONOMY

KAIDAROV A.A.

student of group EN-102

MOLDABAEVA A.K.

Master's student

KAIDAROVA S.E.

Supervisor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Torayghyrov University

Pavlodar city, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article examines the labour market in the context of the development of the digital economy. Currently, the impact of digital transformation on the labour market

continues to spread across various segments of this market. The purpose of this article is to explore the challenges, prospects and potential threats that accompany the digitalisation of the economy and its impact on the labour market.

Keywords: labour market, digitalisation, innovation, skills, flexible employment, online services.

In modern conditions, the impact of digital transformation on the labour market and the interests of its participants is significant and continues to spread actively across various segments of this market. Today it can be confidently stated that digitalisation is increasingly rapidly covering various spheres and aspects of the labour market.

Currently in the Republic of Kazakhstan, more than 95% of state services in the field of social security and labour are available in electronic format, ranging from registration for social benefits for child care to requesting a pension. More than 20 state services are provided to citizens in a proactive mode, and in the future it is planned to expand this list through the introduction of the Digital Family Card and the development of a digital employment ecosystem based on the Electronic Labour Exchange.

Overall, thanks to digital tools, since the beginning of the year citizens have received 15.6 million public services, or 87 per cent of the total number of services provided, and 330,000 people have received social support in a proactive format. Digital technologies are also creating new employment opportunities. Territorial boundaries for finding a job are being erased, and online employment services make it possible to promptly receive the necessary support. Since the beginning of 2022, 354,000 jobseekers, or 60 per cent of the total, have registered online. The share of those employed through digital employment centres was 106 thousand people or 30%. Thanks to the development of new technologies, working through online platforms has become not just a fashionable trend, but a dynamically developing area. Platform employment has become a source of income for more than half a million Kazakhstani people, but most of them remain unprotected from social risks. Therefore, the Ministry of Labour and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan is actively working to liberalise the labour market and create social and legal guarantees for all working citizens regardless of their form and schedule of work. Taking into account the expected increase in the number of working age population in the next decade due to the inflow of young workers into the labour market, it is important to effectively use demographic changes to ensure the country's economic growth potential. At the same time, it is also necessary to take into account the new conditions in the digital reality.

Digitalisation is changing the economic structure, labour, social narrative and social paradigm at a rapid pace. Today, almost all spheres of life use such concepts as smart objects, machine learning, augmented or virtual reality, drones, artificial intelligence and so on. All this helps people to be more efficient, use their time more productively, develop their creativity without wasting precious time on routine tasks. Companies that can quickly adapt to the new market demands imposed by technological progress will become more competitive and have the opportunity for rapid growth. New technologies are already changing the world of work and we often hear that in the near future society will face "technological unemployment" and we will face massive consequences.

The digitalisation of society has become possible due to technological changes in the global and domestic economy, which were accompanied by the development of a certain type of technological mode. In turn, the development of each of these modes is accompanied by the formation of characteristic industries. The fifth technological mode is identified as the generally accepted approach, which has transferred information and knowledge to a qualitatively new level, making them fundamental factors of production in the economy [1, p. 389].

According to the estimates of both domestic and foreign researchers, innovative technological achievements have a significant direct and indirect impact on all areas of social development [2, p. 4].

Digital technologies, services, online platforms for work are developing intensively, changing local and global labour markets [3, p. 350]. As a result, there is an increase in labour productivity, income levels in certain professions and public welfare. These dynamics contribute to the creation of new jobs in emerging markets. In addition, there is an increase in employment in existing occupations [4, p. 15].

The digitalisation of the economy does offer new opportunities for learning, acquiring new skills and professional development. At the same time, as with most socio-economic changes, it is accompanied by contradictory consequences. This includes the reduction of jobs that have lost their relevance, as well as changes in the requirements for skills, knowledge and competences of employees when entering new jobs [5, p. 13].

In the conditions of digitalisation, many countries face a shortage of qualified IT specialists, and Kazakhstan is no exception. The availability of good IT personnel becomes an important condition for the development of companies and the state. RK.

Today 69.5 thousand ICT specialists have 84.1 thousand electronic labour contracts with Kazakhstani enterprises. This means that 21 per cent of ICT specialists simultaneously work in several organisations. The average monthly salary was 516 thousand tenge and the median salary was 352 thousand tenge [6].

Further innovation and economic growth depend primarily on the level of human capital development. In the digital age, nothing will remain unchanged, and it is important for us to be able to adapt quickly, develop new skills and not be afraid of having to change several professions during our careers. Thanks to the digital employment ecosystem, citizens have the opportunity to learn new skills at Skills.enbek.kz, find a job or an employee through Enbek.kz, start their own business through Business.enbek.kz, and formalise labour relations online through Hr.enbek.kz.

In 2023, the situation in Kazakhstan's labour market still leaves much to be desired. Despite the fact that business and production in the country are actively developing, the candidate market is literally suffocating from staff hunger.

At the beginning of the year, employers posted 12% more vacancies on the platform than in the fourth quarter and 29% more than in the same period a year earlier.

The diagram shows that many people do not want to work in their speciality. Thus, 19% of respondents reported that they do not intend to work at all, and another 40% stated that they would like to try themselves in their own business, i.e. to work for themselves.

The same study shows that only 26.8% of "zoomers" plan to build a career in Kazakhstan, and the rest either have not decided (43.8%) with plans, or will go to work where it will be interesting (19.6%) without being bound to a particular country, or have already decided to leave (9.8%). In this situation, despite the increase in the share of young people in the labour market, we risk not getting an increase in the number of candidates ready for permanent employment (Figure 1).

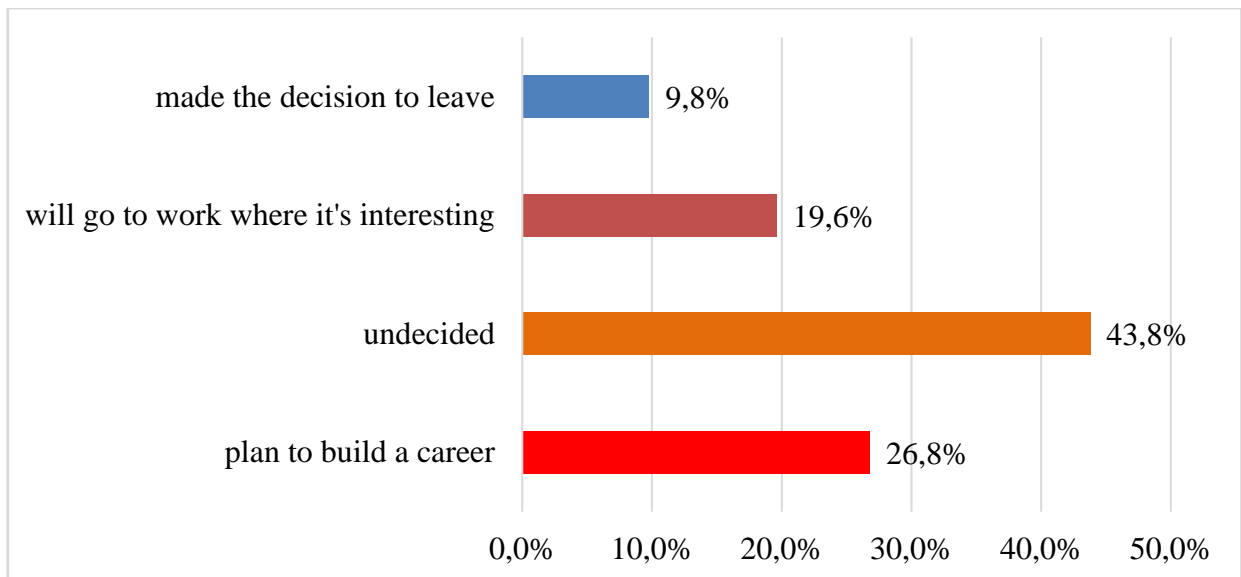

Figure 1 - Employment survey results

Research shows that the technological advances inherent in the digital economy, along with the clear favourable effects for innovation, present challenges for society as a whole. One of these challenges is the impact of digital technologies on the labour market, where, on the one hand, millions of jobs that do not fit into the realities of Industry 4.0 are disappearing and, on the other hand, there is an acute shortage of qualified personnel. The search for solutions to this and other problems is difficult in the light of the fact that the prospects for deepening the digital economy are quite limitless and cannot be fully predicted [9, p. 21].

The analysis of current trends in the development of the labour market in the digital economy reveals the following key problems and prospects.

Key challenges:

1. Automation and a shrinking labour force: Digital technologies and artificial intelligence are accelerating the automation of many work processes, which may lead to a reduced demand for certain types of labour and higher unemployment.
2. Need to update skills: With the rapid development of technology, workers constantly need to update their skills to remain competitive in the labour market. This can create problems for people who are not ready to learn and retrain.
3. Flexible employment and precarious working conditions: The rise of platform and freelance employment models can lead to instability and uncertainty in employment conditions, which can make it difficult to access social security and insurance.
4. Inequalities in access to digital opportunities: Not all groups have equal access to education and technological resources, which can exacerbate inequalities in the labour market.

Perspectives:

1. Development of new professions: The digital economy is creating new opportunities for the labour force, including IT specialists, data analysts, cybersecurity specialists, etc. These occupations are in high demand and offer new job opportunities.
2. Flexible and remote working: Digital technology enables remote working and provides flexibility in organising working hours. This can be beneficial for workers, reducing the need for long commutes and increasing work-life balance.
- 3 Education and reskilling: The development of the digital economy requires an increased focus on education and training. Investing in education and reskilling programmes can help workers adapt to the changing demands of the labour market.

4. Social protection: With the development of the digital economy, legislation and social systems need to be revised to accommodate new forms of employment and provide social protection for all workers.

Thus, in summary, the digital economy presents both challenges and opportunities for the labour market, and effective management of these changes requires integrated approaches by public and private actors.

Acknowledgements: This article was published under the IRN grant project AP19676438 "Mechanism to ensure balanced interaction between the labour market and the education system in the conditions of digitalisation of the economy" (funding source - Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan).

List of literature:

1 Slavyanov A.S., Khrustalev O.E. Technological patterns in the innovative development of the economy // Scientific Journal. - 2017. - № 126. - с. 386-402. - doi: 10.21515/1990-4665-126-029

2 Linkages between the social and production spheres Gaps, pillars and challenges. Repositorio.cepal.org. [Electronic resource]. - URL: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/42269/1/S1700768_en.pdf.

3 Adams A. Technology and the labour market: the assessment // Oxford Review of Economic Policy. - 2018. - № 3. - p. 349-361. - doi: 10.1093/oxrep/gry010.

4 Schmidt F.A. Digital Labour Markets in the Platform Economy Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work. Library. [Electronic resource]. - URL: <http://library.fes.de/pdf-files/wiso/13164.pdf>

5 Horton J., Kerr W.R., Stanton C. Digital Labour Markets and Global Talent Flows. Working Paper. [Electronic resource]. - URL: https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/17-096_813abb74-09c5-4ea6-989f-5ef03b2d7f31.pdf

6 Muratova K. Labour market of Kazakhstan: on the way to digital reality [Electronic resource]. - URL: <https://ztgzt.kz/rynok-truda-kazahstana-na-puti-k-czifrovoj-realnosti/> [date of address 28.02.2024].

7 Arntz M., Gregory T., Zierahn U. Digitalisation and the Future of Work: Macroeconomic Consequences // SSRN Electronic Journal. - 2019. - № 19-24. - doi: 10.2139/ssrn.3413653.

АНАЛИЗ МОЛОДЕЖНОЙ БЕЗРАБОТИЦЫ В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ И ПУТИ ЕЕ СОКРАЩЕНИЯ

КАШУБА Ю.

ГАТАУЛЛИНА З.

студентки группы Э-20-2

БЕЗЛЕР О.Д.

Научный руководитель, PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Рынок труда Казахстана характеризуется межрегиональным различием. Среди факторов, влияющих на спрос и предложение рабочей силы - отраслевая специфика различных регионов, их экономическое развитие, плотность населения, миграционные процессы, уровень профессиональной подготовки, деятельность предприятий, деятельность государственного сектора, эластичность спроса и предложения на рынке труда и рынке образовательных услуг. В статье авторы провели статистический анализ

занятости региональной молодежи Казахстана и попытались раскрыть другие факторы, влияющие на ее уровень. Сделанные авторами выводы и предложения могут быть учтены в Программах развития регионов и учтены в Индексе развития молодежи.

Ключевые слова: рынок труда, молодежь, занятость, безработица, NEET.

В период экономического кризиса молодежь часто относится к уязвимым слоям населения. Действительно, когда экономический рост падает, молодые люди одними из первых ощущают влияние кризиса. Вместе с тем, в трудные экономические времена трудоустроиться особенно молодым людям непросто. В информации, опубликованной информационными агентствами со ссылкой на Комитет по статистике МНЭ, отмечается, что уровень безработицы в Казахстане в 2021-2023 годах колебался в пределах 4-5 процентов.

Уровень безработицы среди молодежи за данный период составил 3,9 процента. А по методике Международной организации труда уровень безработицы среди молодежи достигает 7,7%. Комитет по статистике МНЭ РК отметил, что разница между показателями возникает за счет включения в расчет индекса NEET всех не вступающих в рабочую силу, за исключением обучающихся очной формы обучения. То есть уровень в 3,9 процента высчитывается без учета экономически неактивного населения [1].

Анализ ситуации с занятостью молодежи - обычно он направлен на изучение ситуации на рынке труда в отношении молодежи в возрасте от 14 до 35 лет. Молодежь является важной социальной группой страны, и успешная интеграция молодежи на рынок труда имеет большое значение для социально – экономического развития страны. Согласно данным, указанным на рис.1, можно видеть, что большинство молодых людей в Карагандинской области стремятся получить высшее или техническое образование, что является положительным фактором развития рынка труда. Высокий уровень образования повышает вероятность роста производительности труда, а также трудоустройства молодежи.

Рисунок 1 - Уровень образования молодежи на рынке труда Карагандинской области в 2023 году, в процентах

Примечание: составлено авторами на основе официальных данных [1]

Как указано в таблице 1, в 2023 году в Карагандинской области в сфере экономической деятельности занятой молодежи больше всего занятых в сфере промышленности и оптовых и розничных продаж, ремонта автомобилей и мотоциклов, услуг по водоснабжению, сбору, переработке и утилизации отходов, ликвидации загрязнений и электроэнергией, газом, подачей пара и кондиционированием воздуха в

отраслях снабжения работает минимум молодежи. Это требует подготовки специалистов всех отраслей.

Таблица 1. Соотношение отраслей в видах экономической деятельности занятой молодежи в Карагандинской области в 2023 году

По отраслям	%	По отраслям	%
Сельское, лесное, рыбное хозяйство	2	Информация и связь	3
Промышленность	1	Финансовая и страховая деятельность	3
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	1	Операции с недвижимостью	5
Обрабатывающая промышленность	1	Профессиональная, научная и техническая деятельность	13
Электроэнергетика, газоснабжение, подача пара и кондиционирование воздуха	3	Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	8
Деятельность по водоснабжению, сбору, переработке и утилизации отходов, ликвидации загрязнений	2	Государственное управление и оборона, обязательное социальное обеспечение	4
Строительство	5	Образование	1
Продажа оптом и в розницу, ремонт автомобилей и мотоциклов	10	Здравоохранение и социальное обслуживание населения	1
Транспорт и комплектация	4	Искусство, Развлечения и отдых	6
Услуги по проживанию и питанию	2	Предоставление иных видов оказанных услуг	18

Примечание: составлено авторами на основе официальных данных

Как показано на рисунке 2, с 2002 года уровень молодежной безработицы в Карагандинской области резко снизился до 2013 года и не превысил показателя 3,3% до 2023 года. Это говорит о том, что меры, принятые государственной властью и частным сектором для трудоустройства молодежи, оказались эффективными и привели к значительному сокращению числа безработной молодежи.

Рисунок 2 - Уровень молодежной безработицы в Карагандинской области за 2002-2023 годы, в процентах

Примечание: составлено авторами на основе официальных данных [1]

Для снижения безработицы молодежи, содействия в трудоустройстве и накопления опыта работы молодежи государственными органами в области активно проводятся различные мероприятия. Среди них особое внимание уделяется третьему направлению в государственной Программе развития продуктивной занятости и массового предпринимательства «Еңбек» [2]. В рамках третьего направления организуются прием на молодежную практику, трудоустройство на первое рабочее место (проект «первое рабочее место») и трудоустройство с получением и последующей заменой опыта работников, приближающихся к пенсионному возрасту (Проекты «Контракт поколений», «Молодежная практика», «Первое рабочее место», «Социальные рабочие места») [3].

Молодежная практика-вид трудовой деятельности для выпускников организаций образования, реализующих образовательные программы технического и профессионального, среднего, высшего и послевузовского образования с целью накопления первоначального опыта работы по полученной профессии. В нем могут участвовать молодые люди в возрасте до 29 лет, которые не нашли работу по своей специальности в течение последних трех лет. Как показано на рисунке 3, в 2021-2023 годах на молодежную практику направлено 7 905 человек. Из числа завершивших работу на социальных рабочих местах на постоянную работу трудоустроено 49,5% или 3 915 человек.

Рисунок 3 - Количество лиц, принявших участие в молодежной практике в 2021-2023 годах и трудоустроенных на постоянную работу после завершения молодежной практики

Примечание: составлено авторами на основе официальных данных [1]

Первое рабочее место-это проект, ориентированный на предоставление профессиональных знаний и навыков на первом рабочем месте для молодежи не старше 29 лет. Продолжительность работы на первом рабочем месте не более 18 месяцев, по окончании участнику предоставляется постоянное рабочее место на срок не менее 12 месяцев. Как показано на рисунке 4, в 2021-2023 годах на первые рабочие места планировалось направить 295 человек. План выполнен на 102%, на первые рабочие места направлено 300 человек.

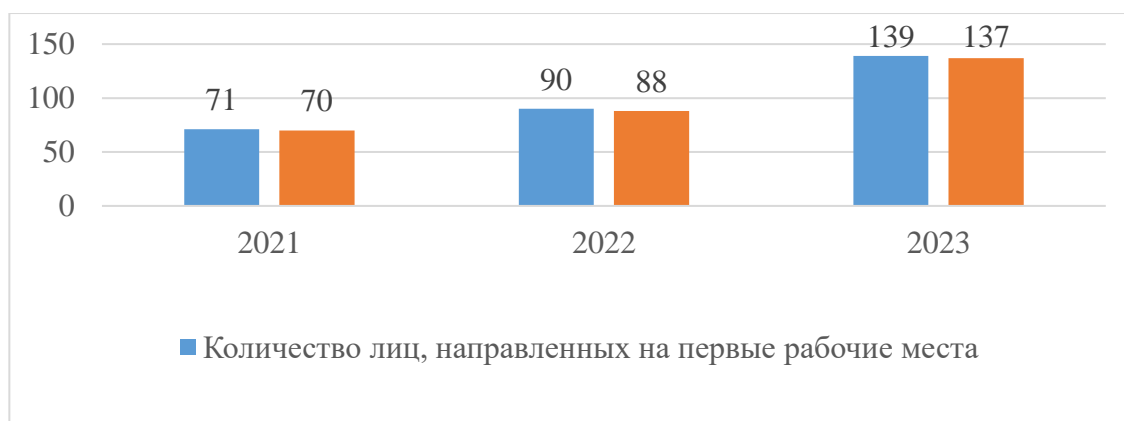

Рисунок 4 - Количество лиц, планируемых и направляемых на первые рабочие места в 2021-2023 годах

Примечание: составлено авторами на основе официальных данных [1]

Контракт поколений – это специально созданное рабочее место, которое не превышает 6 месяцев для передачи накопленного опыта и навыков работающим сотрудникам пенсионного возраста. В контракте поколений участвуют выпускники учебных заведений не старше 29 лет, окончившие обучение 2 года назад. Как показано на рисунке 5, в 2021-2023 годах из 271 человека, запланированного к отправке по контракту поколений, было отправлено 244 человека, и план был выполнен на 90%.

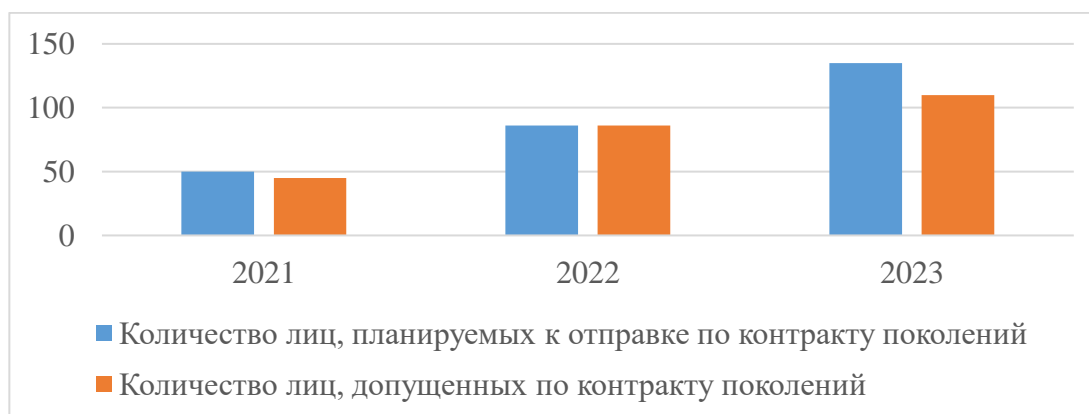

Рисунок 5 - Количество лиц, планируемых и допущенных к направлению на рабочие места по контракту поколений в 2021-2023 годах

Примечание: составлено авторами на основе официальных данных [1]

В результате проведения данных мероприятий молодые люди получают возможность получить опыт работы, освоить новые профессии и найти постоянное место работы. Это способствует росту производительности труда, снижению молодежной безработицы и повышению качества жизни подрастающего поколения. Таким образом, наше государство играет важную роль в интеграции молодежи на рынок труда и стимулировании их участия в экономической жизни страны.

В результате проведения данных мероприятий молодые люди получают возможность получить опыт работы, освоить новые профессии и найти постоянное место работы. Это способствует росту производительности труда, снижению молодежной безработицы и повышению качества жизни подрастающего поколения. Таким образом, наше государство играет важную роль в интеграции молодежи на рынок труда и стимулировании их участия в экономической жизни страны.

В Карагандинской области предложены пути совершенствования модели занятости молодежи через следующие механизмы: послевузовское распределение, создание профсоюзов для молодежи и открытие совета работодателей при университетах. На рисунке 5 показаны пути совершенствования модели занятости молодежи в Карагандинской области.

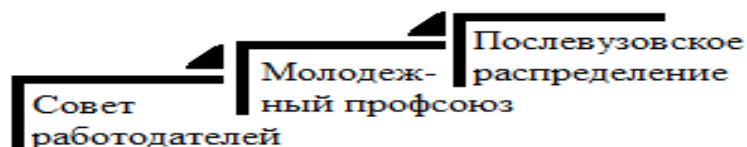

Рисунок 5 - Модель занятости молодежи в Карагандинской области

Примечание: составлено авторами

Послевузовское распределение. Обращаясь к опыту прошлых лет, мы видим, что в советское время после окончания высших и средних учебных заведений безработица молодежи практически отсутствует, поскольку студенты обучались за счет государственного заказа, а также это связано с четкой системой оказания государственной помощи в трудоустройстве молодежи, в частности, послевузовского распределения.

Трудоустройство по распределению – обязательный опыт трудоустройства как для самого выпускника вуза, так и для работодателя на определенный срок. Распределение проводилось в последние месяцы обучения в университете, и специальная комиссия в соответствии с приказами соответствующих отделов трудоустроила выпускников на предприятия и организации, нуждающиеся в специалистах данного профиля.

Часть данной практики можно применить и в сегодняшнее время, хотя бы для выпускников бакалавриата, получивших высшее образование за счет государственного гранта. Для внедрения распределительного подхода в нашу страну предлагается немного изменить структуру получения государственных грантов. Абитуриент при поступлении в университет заключает договор с учебным заведением и предприятием, указавшем потребность в кадрах. В связи с этим в договор необходимо включить пункт о том, что государство/предприятие найдет первое рабочее место выпускнику с возможностью выбора предприятия после успешного окончания обучения, а также информацию о том, что молодой специалист должен проработать по специальности не менее трех лет после окончания вуза. При этом государство может оправдать затраченные средства на обучение молодых специалистов, обучавшихся по гранту.

Создание молодежного профсоюза. В последние годы профсоюзы по всему миру быстро теряют влияние и членов. В разных странах это связано с рядом социально-экономических и политических факторов по разным причинам. Чтобы противостоять этой тенденции, профсоюзы часто прилагают усилия для улучшения своей репутации, внедряя новые стратегии, такие как привлечение новых членов, объединение сообществ и создание коалиций. Основная идея всех этих подходов заключается в повышении привлекательности профсоюзов в глазах групп, которые традиционно не принимают активного участия в профсоюзном движении, в том числе рабочей молодежи.

Совет работодателей формируется на основе независимого добровольного объединения представителей работодателей, местного исполнительного органа, бизнес-ассоциаций и университета. Совет работодателей решает множество задач, в том числе:

- содействие развитию профессионального образования с учетом рекомендаций работодателей при формировании компетенций выпускников;
- участие в разработке образовательных программ, учебных планов и каталога элективных дисциплин;

- анализ предложений по совершенствованию учебных программ в соответствии с требованиями рынка;
- вовлечение в образовательный процесс, практику и поддержку инновационной деятельности.

Таким образом, используя предложенные методы развития модели занятости молодежи, такие как распределение выпускников вузов, молодежные профсоюзы и советы работодателей, можно добиться снижения молодежной безработицы в Карагандинской области.

Список литературы:

1 Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс] URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения 15.03.2024).

2 Постановление Правительства РК от 13 ноября 2018г. № 746 «Об утверждении Государственной программы развития занятости и массового предпринимательства на 2017-2018 гг «Еңбек» [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (дата обращения 20.03.2024).

3 Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 гг. [Электронный ресурс] URL: <https://www.gov.kz/situations/18/95?lang=ru>(дата обращения 04.04.2024).

НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖАЛАҚЫ

КОЙШЫБАЕВА С.

Э-21-1к тобының студенті

КЕНЕШЕВА Г.А

Ғылыми кеңесші-PhD, доцент

Қазтұтыну одағы Қарағанды экономикалық университеті
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: меншік нысандарының қайта құрылуы және әлеуметтік-еңбек қатынастарының екі жаңа субъектісі – жұмыс берушілер мен қызметкерлердің қалыптасуы сияқты рекшеліктерімен сипатталатын Қазақстан Республикасындағы нарықтық өзгерістердің жаңа кезеңі көптеген экономикалық мәселелер бойынша дәстүрлі көзқарастарды қайта қарауды талап етеді. аспектілері. жалақы сияқты санаттар. Сондықтан қазіргі жағдайда жалақыны реттеудің нарықтық механизмдерін қалыптастыру мәселесі нарық жағдайында еңбекақы құны мен оның мөлшерін саралаудың объективті факторларын анықтау қажеттілігін тудырады.

Кілт сөздері: еңбек ақы, еңбек, өндіріс

Нарықтық экономикада еңбек ерекше тауар ретінде қарастырылады. Ол еңбек нарығында сатып алынады және сатылады, оның құны мен бағасы белгіленген сұраныс пен ұсыныс негізінде анықталады. Тиісінше, сұраныс пен ұсыныс жалақының дифференциациясының анықтаушы факторлары болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, нарықтық экономикасы дамыған елдерде жалақыны реттеу өзара байланысты екі әдіс негізінде жүзеге асырылады: мемлекеттік және ұжымдық шарттар. Ұжымдық келісім-шартты реттеу еңбекақы төлеу мәселелеріне бағытталған. Еңбек шығындарын ұжымдық реттеуді жүзеге асырудың негізгі нысаны салалық, корпоративтік, аймақтық келісімдер мен ұжымдық шарттар болып табылады.

Қазақстан Республикасында болып жатқан өзгерістердің сипаты әлеуметтік әріптестік шеңберіндегі әлеуметтік-еңбек қатынастарын ұжымдық шарттық реттеуде еңбекақы төлеу мәселелерін ескеруді талап етеді.

Бұл жалақы жұмыс күшінің бағасы ретінде жұмыс күшінің құнына, оның соңғы жылдардағы құнсыздануына және еңбекақыны салалар, аймақтар және жұмысшылардың кәсіби топтары бойынша дұрыс бөлінбеуіне байланысты.

Сонымен, еңбек рыногы дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, жалақының құнын жұмыс күшінің бағасы немесе құны ретінде сипаттайтын болсақ, жұмыс күшінің жалақысының бағасының өзгеруі келесідей болады:

- физиологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін ғана емес, сонымен қатар жұмысшы мен оның отбасы үшін әлеуметтік және мәдени игіліктерді қамтамасыз ету үшін жұмыс күшінің ұдайы өндірісін кеңінен қамтамасыз ету.

- еңбек нарығындағы еңбек бағасын көрсететін еңбекақыны реттеудің ұжымдық шарт жүйесін өркениетті түрде қалыптастыру.

- жалақыдағы айырмашылықты объективті есептеу.

Жоғарыда аталған шарттар бір-бірімен тығыз байланысты және оларды жүзеге асыру теориялық және әдістемелік жұмыстарды қамтитын құқықтық-нормативтік шараларды қолдануды талап етеді.

Жалақыны еңбек бағасы ретінде жасырын түсіну оның объективті және дәлелденген айырмашылығын анықтау үшін жаңа нұсқауларды талап етеді.

Жұмысшы өз еңбегі, атқарған еңбегі және өндірген өнімі үшін жалақы алады. Бұған оның еңбегіне төленетін ақы, әлеуметтік нәтиже беретін осы жұмыстың қажеттілігін жұртшылықтың мақұлдауы және жұмыс берушінің табысы дәлел болады, бірақ сыйақы тек еңбек нәтижесі үшін төленетін төлем емес. Сыйлықтың рөлі оның ынталандырушы әсерінен көрінеді: төлеу тәртібі мен ұйымдастыру элементтері әдетте адамның еңбекке деген жеке қызығушылығын дамытады.

Осылайша, жалақы екі түрлі рөл атқарады: бір жағынан, ол еңбек нәтижесі үшін төлем, ал екінші жағынан, еңбекке ынталандыру.

Жоғарыда аталған себептердің барлығы бүгінгі таңда қызметкерлердің еңбекақысын ұйымдастырудың қажеттілігі мен өзектілігін көрсетеді.

Жалақы мөлшерін қарастырған кезде, біз жалдамалы жұмысшылар, яғни өз еңбегі үшін ақы алатын адамдар туралы айтып отырғанын есте ұстаған жөн. Экономикалық категория ретінде жалақы дегеніміз не? деген сұрақ туындауы мүмкін.

Жалақы – қызметкер табысының элементі, онымен байланысты еңбек ресурстарын экономикалық іске асырудың дұрыс нысаны. Сонымен бірге еңбек ресурсын өндіру факторларының бірінің сапасын арттыру мақсатында жұмыс беруші сатып алушыға өндіріс шығындарының элементтерінің бірі ретінде жұмыскерлерге жалақы төлейді.

Нарықтық экономика жағдайында жалақыға бірқатар нарықтық және нарықтық емес факторлар әсер етеді.

Нарыққа өткеннен кейін жалақыға қатысты жаңа қатынастар пайда болады. Яғни, нарықтық ресурс болатын еңбек нарығы пайда болады. Оның субъектілері: жұмыс беруші (жеке кәсіпкер, бірлескен кәсіпкерлер) болады. Олар еңбек ресурстарының белгілі бір көлеміне сұранысты білдіреді. Сонымен бірге қызметкерлер еңбек ресурстарының иелері болып табылады. Олар еңбек нарығында еңбек ресурстарының жоғары сапалы санын қамтамасыз етеді. Ал объект дегеніміз – белгілі бір уақыт аралығында сапалы еңбек ресурстарының санын пайдалану құқығы.

Еңбек бірлігінің нарықтық бағасы белгілі бір уақыт бірлігіне кәсіптік сипаттамасы бар шарттық және тарифтік мөлшерлемені білдіреді. Жалақы мөлшерлемесі жұмыс күшінің құнымен анықталады, яғни жақсы күндік жұмысты қамтамасыз ету үшін қажетті тұтыну тауарлары, қызметтер және күнкөріс. Бірақ қазір нарықтық экономикасы дамыған елдерде еңбекақы мөлшерлемесі өндірістік минимумнан асып түседі және ол осы елдегі және саладағы нақты жоғары сапалы жалақы деңгейінен құрылады. Сонымен қатар, жалақы мөлшерлемелерін кейде «алшақтықты теңестіру» деп атауға болады — жұмыс орындарын ауыстыру кезіндегі айырмашылықтарды көрсететін төлемдер.

Жалақының негізгі элементі – жалақы мөлшерлемесі. Бірақ бұл жұмыс нәтижесіне әсер ететін жұмысшылардың мүмкіндіктерін, физикалық күнін және реакциясын ескермейді. Демек, жалақы құрылымында тағы бір элементті – өтпелі бөлікті бөліп көрсетуге болады. Ол еңбек қызметінің жеке нәтижесінің айырмашылығын көрсетеді: (жәрдемақы, қосымша ақы және т.б.). Бұл ретте табыстың басқа да түрлері бар. Бұл қызметкердің нақты кәсіпорында алатын мүмкіндігі (материалдық көмек, бағалы сыйлық, зейнетақы сақтандыру).

Жоғарыда айтылғандардан басқа, қызметкердің жалақысы отбасының әл-ауқатын жақсартатын табыс болып табылады.

Жұмыс берушінің өз қызметкерлеріне еңбекақы төлеуге жұмсайтын шығындары жұмыс күшін жалдау шығындары болып табылады. Сонымен қатар жұмыс беруші өнім бірлігіне жұмсалатын еңбек шығындарын азайтуға ұмтылады.

Жалақының нақты мөлшері нарықта, қоғамдық қатынастарда және өндірісте туындайтын әртүрлі факторларға байланысты.

Еңбек құны адамның өз жұмысы үшін алатын ақшасына байланысты. Әр топтың бұл құнның өзіндік жоғарғы және төменгі деңгейі болады.

Ең төменгі деңгейге өмір сүруге қажетті қаражат көлемі кіреді. Олар отбасын асырауға, кәсіптік білім алуға және жұмысшының еңбекке қабілеттілігін арттыруға пайдаланылады. Көптеген елдерде бұл ең төменгі күнкөріс деңгейі болып саналады. Бұл кедейлік шегі – біліктілігі төмен жұмысшылардың еңбек қызметін қамтамасыз ететін қаражат көлемі.

Кейбір елдерде әдеттегідей, әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерді жабуға арналған қосымша шығындар жұмыс күші болып табылады.

Біз атқарған қызметтеріне қарай жалақының мәнін анық көреміз. Ол жүзеге асады: өндірісте, тұтытуда. Жалақы бес функцияны орындайды:

1. Үздіксіз өндіріс
2. Ынталандырушы
3. Бөлгіш
4. Ұйымдастыру ресурсы
5. Төлем қабілеттілігі бар қоғамдық сұранысты қалыптастырушы

1. Үздіксіз өндіріс қызметі. Бұл жұмысшылар мен олардың жанұяларын еңбек өндірісі мен ұрпақ үшін өмірге қажетті заттармен қамтамасыз етуге байланысты. Мұнда тұтынуды арттырудың экономикалық заңы жүзеге асты. Бұл функция еңбекақыны мемлекеттік реттеудегі айырмашылықтарға, заңмен белгіленген ең төменгі мөлшерге, еңбектің үздіксіз өндірісін қамтамасыз етуге байланысты.

2. Белсенділікке ынталандыру. Оның мәні мынада: жалақыны жұмысшының еңбек үлесіне байланысты анықтау кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметінің нәтижесіне байланысты.

3. Өлшеу және бөлу функциясы. Бұл қызмет өндіріс құралдары мен жұмыстардың иелері арасында тұтыну заттарын бөлу еңбегін білдіреді. Жалақы негізінде өндіріс процесіне әрбір қатысушының еңбек үлесіне сәйкес тұтыну қорының жеке бөлігін анықтауға болады.

4. Ресурстарды ұйымдастырушы қызметі. Қазіргі уақытта бұл функцияның маңыздылығы айтарлықтай артып келеді. Оның мәні еңбек ресурстарын Еңбек өнімділігі өсу темпінің орташа жалақы өсу темпінен жоғары болуын қамтамасыз ету табылады. Егер еңбек өндірісі саласындағы мемлекеттік реттеу минимумға жақын болса, ал еңбек ресурстары жұмыскердің еркіндігі жағдайында ғана жұмыс істей алатын болса, онда өмір сүру деңгейін жақсартуға ұмтылу жұмыспен қамту мақсатымен түсіндіріледі. бұл оның қажеттіліктерін қанағаттандырады.

5. Халықтың тиімді сұранысын қалыптастыру бойынша іс-шаралар.

Бұл функцияның мәні сұранысты төлем қабілеттілігімен салыстыру, сол арқылы тұтынушының бай сатып алушыларға көзқарасының пішінін түсіндіру болып табылады. Тиімді сұраныс екі негізгі фактордың: қоғамның тұтынуы мен табысының әрекетімен қалыптасатындықтан, жалақының көмегімен сұраныс пен тауар ұсынысы арасында қажетті пропорция белгіленеді. нарықтық жағдайлар.

Өртүрлі меншік нысанындағы кәсіпорындарда еңбекақы төлеудің жалпы нысандары: біржолғы және мерзімдік.

Кесу формасы – өнімнің әрбір данасы үшін немесе орындалған жұмыс көлеміне байланысты төлем. Тұрақты жалақы тарифтік жүйеде көзделген күнтізбелік уақыт үшін емес, жұмыс уақыты үшін төлем болып табылады.

Жартылай және мерзімді төлем нысандарын жүйелі түрде көрсетуге болады.

1- кесте - Еңбек ақының жүйелері мен нысандары

Еңбекақының төлеудің жүйелері мен нысандары	
Кесімді	Мерзімді
Қарапайым кесімді	Қарапайым мерзімді. Ол:
Кесімді сый ақылы	а) Сағаттық
Жанама кесімді	ә) Күндік
Аккордтық	б) Апталық
Кесімді үдемелі	Мерзімді сый ақылы
Жеке дара	Ұжымдық

Көп жағдайда дұрыс төлем әдістерін таңдаған дұрыс.

Жалақыны ішінара қолдану жағдайлары:

- нақты қызметкерге байланысты қызметкердің сандық көрсеткішінің болуы.
- Аяқталған жұмысты нақты бағалай білу.
- өндірісті ұлғайту немесе белгілі бір бөлімде жұмыс істеу мүмкіндігі.

Егер кесімді еңбекақыны пайдалану келесі жағдайларға әкелсе, онда оны пайдалану тиімсіз болады:

- өнім сапасының төмендеуі;
- технологиялық режимді бұзу;
- жабдықты ұстау шығындарын азайту;
- жабдықтың қауіпсіздік талаптарын бұзу;
- шикізатты көп тұтыну;

Тұрақты жалақыны қолдану жағдайлары:

- өндірісті ұлғайту мүмкіндігінің болмауы;
- өндірістік процестің қатаң мерзімдері белгіленді;
- жұмысшының қызметі технологиялық процесті басқаруға негізделген;
- өндірістің өсуіне немесе сапаның төмендеуіне әкеледі;

Пайдаланған әдібиеттер тізімі:

1. Асалиев, А. М. Экономика труда: Учебное пособие / А.М. Асалиев, Г.Г. Вукович, Л.И. Сланченко. — М.: НИЦ ИНФРА-М, 2019. — 171 с.
2. Аширов, Д.А. Управление персоналом (3-е изд.). — М.: ТК Велби, 2018. — 510с.
3. Аширов, Д.А. Организационное поведение. — М.: Проспект, 2017. — 533с.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

КАРКЕНОВ Б.

Э-21-1кНП тобының магистранты

УЛАКОВ С.Н.

Ғылыми жетекші: э.ғ.к., профессор

Қазтұтыну одағы Қарағанды экономикалық университеті

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: мақалада Қазақстан Республикасының экономикасына шет елдерден тартылатын инвестицияның жағдайы талданған. Инвестиция тартудың және оның қолдануын мемлекеттік реттеудің негізгі бағыттары айқындалған. Экономикалық әлеуетті жоғарлату үшін Қазақстанда жағымды инвестициялық ахуалды қалыптастыру қажет болып отыр. Мемлекеттің экономикасының дамуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі инвестициялық саясатты қалыптастыру болып табылады.

Кілт сөздері: инвестиция, шетелдік инвестициялар, инвестициялық қызмет

Тұрақты экономикалық тұрақтандыру, оның үстіне жекелеген салалардың тоқыраудан экономикалық өсуге көшуі едәуір дәрежеде мемлекеттің экономикалық саясатының құрамдас бөлігі болып табылатын инвестициялық саясаттың түбегейлі өзгеруіне байланысты болады. Инвестициялық белсенділік пен экономикалық өсудің байланысы біржақты емес. Бұл, ең алдымен, өзара тәуелділік туралы айту керек, өйткені экономикалық өсу, инвестициялық белсенділікке байланысты, өз кезегінде, дамудың әр нақты кезеңінде елдің инвестициялауға нақты мүмкіндіктерін анықтайды. Басқаша айтқанда, ЖҰӨ, ЖІӨ, ұлттық табыстың өсу қарқыны неғұрлым жоғары болса, инвестициялық ресурстарды кеңейтілген молайту және осының арқасында ең ұтымды инвестициялық саясатты қалыптастыру үшін мүмкіндіктер соғұрлым жоғары болады.

Белгілі болғандай, инвестициялық қызметтің жай-күйі мынадай көрсеткіштердің серпінімен сипатталады: инвестициялардың жалпы көлемі; ЖІӨ-дегі инвестициялардың үлесі; инвестициялардың жалпы көлеміндегі нақты инвестициялардың үлесі; негізгі капиталға жіберілетін нақты инвестициялардың жалпы шамасы және олардың үлесі және т. б.

Осы жылдар ішінде негізгі капиталға инвестициялар 3064967 млн.теңгеге немесе 65,9%-ға ұлғайды. Сонымен қатар, негізгі капиталға салынған инвестициялардың өсу қарқыны негізгі құралдарды пайдалануға беру қарқынынан асып түседі. 2014 жылдың 2 жартысынан бастап негізгі капиталға салынған инвестициялардың өсу қарқынының баяулауы байқалады. Олардың оң динамикасын құрылыс-монтаждау жұмыстары қамтамасыз етті, ал машиналар мен жабдықтарға Инвестициялар 6% - ға төмендеді. Бұл өнеркәсіптің тоқырауымен және теңгенің девальвациясынан кейін импорттық жабдықтардың салыстырмалы түрде қымбаттауымен алдын-ала анықталды.

3-кестенің деректері көрсеткендей, 2023 жылдың 10 айында негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 450 076 млн.теңгені құрады.

Кесте 3- Негізгі капиталға инвестициялар, млн. теңге

Айлар	2021	2022	2023	Абсолют.к		%	
				2020/2018	2020/2019	2020/2018	2020/2019
қаңтар	20143	25969	33062	12919	7093	39,08	21,45
ақпан	25723	25833	31535	5812	5702	18,43	18,08
наурыз	32186	29238	40632	8446	11394	20,79	28,04
сәуір	52954	40750	32984	-19970	-7766	- 60,54	- 23,54

мамыр	66338	38964	49445	-16893	10481	- 34,17	21,20
маусым	58355	43400	47083	-11272	3683	- 23,94	7,82
шілде	45163	39291	38162	-7001	-1129	- 18,35	- 2,96
тамыз	36666	48142	38088	1422	-10054	3,73	- 26,40
қыркүйек	34390	80065	71314	36924	-8751	51,78	- 12,27
қазан	44807	73556	67771	22964	-5785	33,88	- 8,54
қараша	31939	48768	0				
желтоқсан	51016	62271	0				
Жыл	499680	556247	450076	-49604	-106171	- 11,02	- 23,59
10 ай	416725	445208	450076	33351	4868	7,41	1,08
Ескерту: https://stat.gov.kz/							

Әлемдік экономикадағы дағдарыстық құбылыстарға қарамастан, Қазақстан экономикасына инвестициялар 2023 жылы 2021 жылдың осы кезеңіндегі негізгі капиталға инвестициялардан 8% - ға және 2022 жылдың көрсеткішінен 1% - ға жоғары.

Өткен 2023 жылдың нәтижелері бойынша ел бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялар 2021 жылдың көрсеткіштерінен асқан жоқ. Өңірлік бөліністе екі айқын көшбасшы – Түркістан облысы мен Шымкент қаласы байқалады, олардың көрсеткіштері 1,5 есе өсті.

Атырау-өңірлер арасындағы үлес салмағы бойынша тарихи көшбасшы-инвестициялар көлемін 34% - дан 27% - ға дейін қысқартты, бұл барлық өңірлер арасындағы үлестің айтарлықтай төмендегенін көрсетеді. Құлдыраудың негізгі себептері мұнай өндірушілердің инвестициялық белсенділігіне айтарлықтай әсер еткен баға белгілеулерінің төмендеуінің салдары болып табылады.

2023 жылдың бірінші жартыжылдығында тікелей шетелдік инвестициялар көлемі 3 034,9 млн. АҚШ. Бұл ретте 2023 жылдың бірінші жартыжылдығында Қазақстан экономикасына таза тікелей шетелдік инвестициялар 1 881 млн. АҚШ долл. құрады, оның ішінде өндіру саласына – 1 514,9 млн. АҚШ долларын, өңдеуші өнеркәсіпке – 45,3 млн. АҚШ долларын, ауыл шаруашылығына-6,9 млн. АҚШ.

Бұл ретте таза тікелей шетелдік инвестициялардың ең көп ағыны АҚШ-тан келді және 673,3 млн. АҚШ долларын, Нидерландыдан – 667,1 млн. АҚШ долларын, Гонконгтан-492,6 млн. АҚШ долл., Ұлыбританиядан-284,1 млн. АҚШ долл., Кипрден – 165,1 млн. АҚШ долл., Түркиядан-136,0 млн. АҚШ.

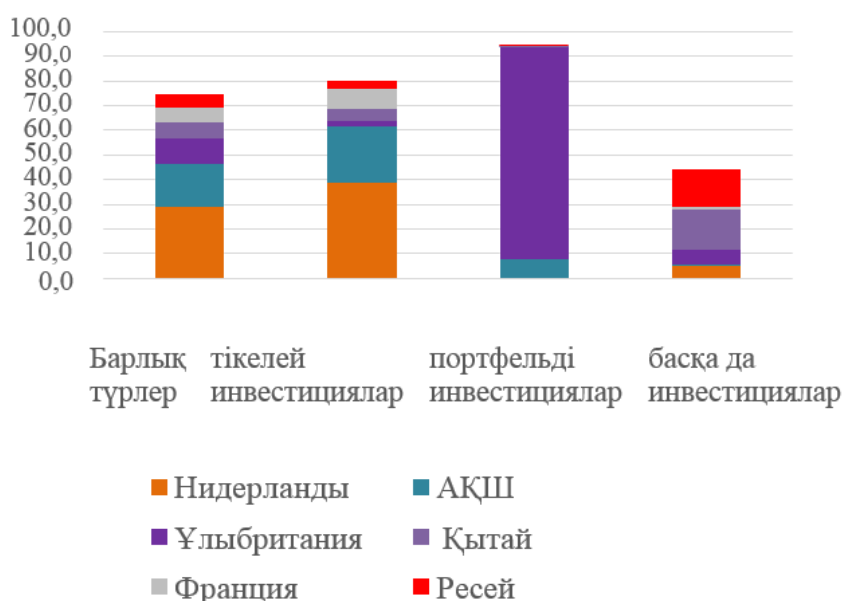
Қазақстан экономикасына шетелдік инвестицияларды тарту проблемаларын қазақстандық та, шетелдік те ғалымдар кеңінен қамтып отыр. Бұл ретте шетелдік инвесторлардың шығу елдері бойынша белсенділік үрдістерін зерттеу қазіргі уақытта ерекше өзектілікке ие, өйткені соңғы жылдары Қазақстанға инвестициялар ағынымен байланысты жағдай айтарлықтай өзгерді.

Осы кезеңде шетелдік инвестициялардың түсуі екі жақты тенденциялармен сипатталады (сурет. 1). 2012 жылдан бастап тікелей шетелдік инвестициялардың (ТШИ) жалпы ағынының өсуі тоқтап, оның қысқаруы басталды. Содан кейін ТШИ таза ағыны көлемінің тұрақты төмендеу үрдісі пайда болды, ол 2020 жылы 15 жылдық минимумға дейін қысқарды, ал 2014 жылдан бастап барлық түрдегі жинақталған шетелдік инвестициялар көлемінің тоқырауы байқалады [9].

Сурет 1. Қазақстанға шетелдік инвестициялар ағынының негізгі көрсеткіштерінің серпіні (млн.)

01.01.2024 ж. жағдай бойынша Қазақстанда жинақталған инвестициялар көлемі бойынша 10 млрд., алты мемлекет – Нидерланды, АҚШ, Ұлыбритания, Қытай, Франция және Ресей. Оларға республика экономикасына барлық түрдегі жинақталған инвестициялардың 75% – ы, оның ішінде тікелей инвестициялардың 80% – ы, портфельдік инвестициялардың 94,5% – ы және өзге инвестициялардың 44,2% - ы тиесілі (сурет. 2).

Сурет 2. Қазақстанда жинақталған шетелдік инвестициялардың жалпы көлеміндегі ірі инвестор елдердің үлес салмағы, %.

Тікелей инвестициялар шетелдік инвестициялардың негізгі түрі болып табылады, оған республика экономикасына жиналған барлық шетелдік капитал салымдарының 72% - дан астамы келеді [10].

Елге тартылатын шетелдік капиталдың көлемі көбінесе инвестициялық климатпен анықталатыны белгілі. Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанның мемлекеттік саясатының басым міндеттерінің бірі қолайлы инвестициялық ахуалды қалыптастыру және ел экономикасына ТШИ ағынын ынталандыру болып табылады.

Өздеріңіз білетіндей, кез-келген мемлекеттің инвестициялық тартымдылығын үш негізгі фактор анықтайды: елде бай табиғи және минералды ресурстардың болуы, мемлекеттің қолайлы географиялық жағдайы және қолайлы инвестициялық заңдармен, инвестицияларды қолдаудың тартымды шараларымен, сондай-ақ экономикалық және саяси тұрақтылықпен қолдау көрсетілетін елдің бизнес-климаты.

Инвестициялық ахуалды жақсарту үшін мемлекет инвестицияларды тарту бойынша кешенді іс-шаралар жоспарын әзірледі, оған сәйкес басым бағыттар бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізілді:

1. Мемлекеттік қолдаудың қосымша шараларын енгізу:

- объектіні пайдалануға бергеннен кейін мемлекет тарапынан күрделі шығындардың 30% - ына дейінгі өтемақысы, яғни инвестициялық субсидия;

- корпоративтік табыс салығын төлеуден босату;

- ұлттық холдингтер мен компаниялар, сондай-ақ мемлекеттік мекемелер тарапынан инвесторлардың өніміне ұзақ мерзімді кепілдендірілген тапсырыс.

2. Инвесторлармен жасалатын келісімшарттар шеңберінде заңнаманың "тұрақтылығы" қағидатын енгізу:

- салық саласында бұл мөлшерлемелерге, салық салу объектілеріне, салық базасына қатысты;

- көші-қон қатынастары саласында;

- экология саласында табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін төлем ставкаларының мөлшері өзгертілмейді;

- тарифтік салада болжанатын реттелетін тарифтер мен бағаларды енгізу арқылы.

3. Инвесторлар үшін "бір терезе" қағидатын енгізу. Бұл ретте рұқсат беру құжаттары мен инвесторлардың сұрау салулары бойынша ақпарат беруді үйлестіру жөніндегі функцияларды ҚР Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің Инвестициялар комитеті орындайды.

4. Энергия тасымалдаушыларға және өнімді жеткізу бойынша тасымалдауға арналған шығындардың бір бөлігін субсидиялауды жүзеге асыру.

5. Инвесторларға инвестициялық жобаны іске асырудың бүкіл кезеңіне және объект пайдалануға берілгеннен кейін қосымша 1 жылға квотадан тыс және шетелдік жұмыс күшін тартуға рұқсат алмай шетелдік жұмыскерлерді тартуға құқықтар беру.

Инвестициялық қызмет туралы заң жобасына енгізілген өзгерістер шетелдік және отандық инвесторлардың құқықтары мен жеңілдіктерін теңестіреді. Бұл ретте жеңілдіктер инвестициялау саласын ескере отырып, бес жыл мерзімге беріледі. Басқаша айтқанда, преференциялар республика экономикасының басым салаларында жұмыс істейтін инвесторларға беріледі.

Пайдаланған әдібиеттер тізімі:

1. <https://stat.gov.kz/>

2. Асаул А.Н. Инвестиционная привлекательность региона: учебник / А.Н. Асаул, Н.И. Пасяда; под ред. засл. строителя РФ, д-ра экон. наук, проф. А.Н. Асаула. – СПб.: СПбГАСУ, 2008. – 120 с.

3. Казанцев В.В. Методические подходы к рейтинговой оценке инвестиционной привлекательности регионов // Инновационная наука. – 2015. – №12–1. – С. 120–122.

4. <https://kz.kursiv.media/2022-11-08/kazakhstan-nazvali-samoj-privlekatelnoj-v-regione-stranoj-dlya-investicij/>

РОЛЬ ЖЕНЩИН В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА

НИЯЗАЛИЕВА А.

студентка группы ПиУП-32р-21

МУСИНА С.Т.

Научный руководитель, м.э.н., ст.преподаватель

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Статья рассматривает недостаток поддержки и стартовых возможностей для женщин-предпринимательниц по сравнению с их мужчинами-бизнесменами. В статье перечисляется перечень программ по выдаче льготных кредитов для женщин-предпринимательниц и указываются их основные преимущества и результаты. В контексте Казахстана поддержание и повышение уровня гендерного равенства в экономике может способствовать достижению страной значительных экономических успехов в будущем.

Ключевые слова: гендерное равенство, экономически активное население, индивидуальное предпринимательство, показатель рабочей силы, численность занятых

Гендерное равенство является одним из важнейших показателей развитости страны в современном мире. И это логично: двое работающих людей лучше, чем один.

В 2023 году по рейтингу «Индекс прогресса по Целям устойчивого развития» (Sustainable Development Goals Index) Казахстан поднялся на несколько уровней, с 2019 года с 77-го на 66 место, набрав 71,6 из 100 баллов. Если судить по данным исследования, то и уровень гендерного равенства у нас достаточно высокий. Показатель соотношения рабочей силы мужчин и женщин на 2022 г. составил 86.65%.

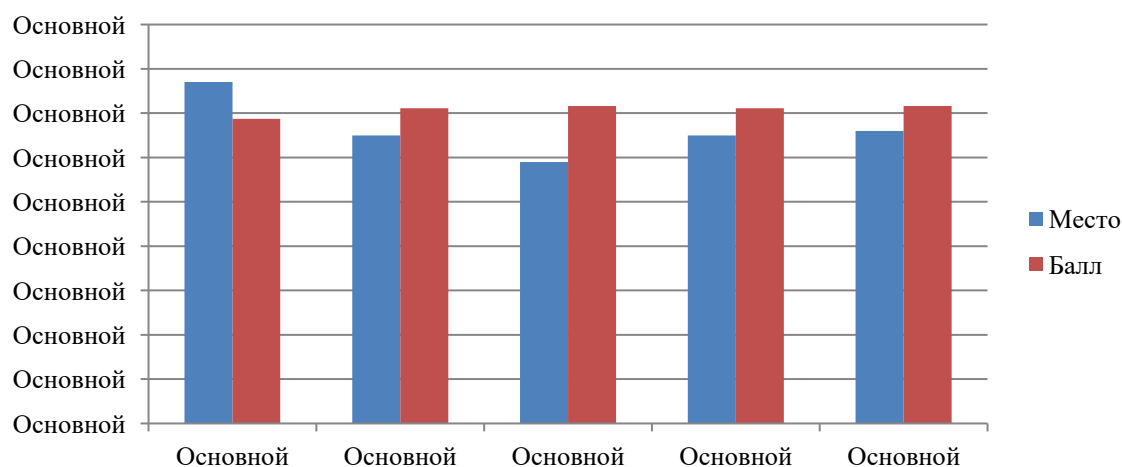

Рисунок 1. Индекс прогресса по целям устойчивого развития

Примечание – источник [1]

Также в Казахстане очень хороший показатель среднего количества лет полученного образования в соотношении мужчин и женщин. Женщины в нашей стране получают высшее образование даже больше, чем мужчины.

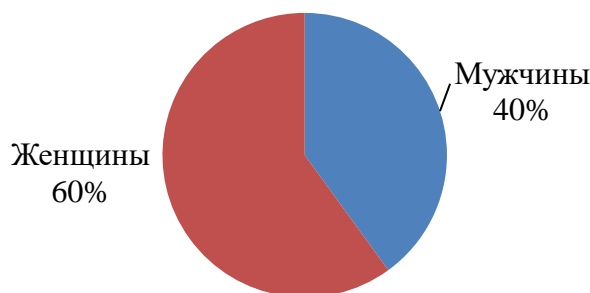

Рисунок 2. Полученное образование в соотношении мужчин и женщин
Примечание – источник [2]

По данным на 2023 год, количество женщин получивших образование составило 54.7% от общего числа. Более того, образованные женщины способствуют развитию общества в целом, внося свой вклад в экономику, культуру и другие сферы.

Почти половина экономически активного населения в Казахстане – это женщины, 48,5%, это притом, что еще в 1940г. во всем СССР этот процент был намного ниже. Помимо общечеловеческого развития, пришедшего со временем, признающего тот факт, что женщины такие же полноправные членами общества, которые могут вносить свой вклад в экономическое развитие страны, свою роль играет и новая модель семьи, где одна заработная плата не может полностью обеспечить целую семью. Из-за роста инфляции средний мужчина-казахстанец не зарабатывает достаточно, чтобы кормить жену и детей. Именно поэтому многие женщины встали за станки и начали приносить деньги в дом.

Женщины в индивидуальном предпринимательстве на сегодняшний день занимают важную позицию. Число женщин предпринимателей в 2023 году составило более 719 тыс. Также статистика показывает, что действующие ИП, в которых руководители молодые женщины до 29 лет, возросло на 37,2% в 2023 году.

В малом и среднем предпринимательстве женщин-предпринимателей, к началу 2021 года составляла 1,1 млн. человек — 31,1% от общего числа предпринимателей. Вклад в ВВП страны женского предпринимательства формирует около 40%.

По предположениям компании McKinsey, к 2025 году женщины смогли бы стать наравне с мужчинами в экономике, что прибавило бы к мировому ВВП 28 трлн долл. США, то есть 11-26%. А следственно ВВП вырос бы и в Восточной Европе, Центральной Азии, на Ближнем Востоке и в Северной Африке.

Также Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР), по своим исследованиям сообщал, что если бы к 2020 году гендерное неравенство было устранено, то к 2030 году доход на душу населения увеличился на 12%.

Следует отметить, что в Казахстане действует политика, обеспечивающая женщин законодательной поддержкой. Данная политика направлена на предотвращение дискриминации пола и гендерного дисбаланса.

Эти данные подчеркивают огромный потенциал, который необходимо развивать, чтобы достичь более справедливого и процветающего общества, основанного на равенстве полов. Увеличение участия женщин в экономике имеет значительные выгоды не только для отдельных стран, но и для всего мирового сообщества.

У женщин работа по дому занимает намного больше времени, чем у мужчин. Если рассматривать современную систему семейных отношений, где оба взрослых члена семьи работают на работе, то можно сделать вывод о том, что, помимо прямого повышения влияния эффективного вклада каждого человека в экономику, это влечет за собой логичную ситуацию, когда за бытом нужно следить третьему лицу.

Это создает необходимость обращаться к различным услугам и компаниям, которые могут помочь в решении бытовых задач. Клининговые компании, например, предлагают услуги по уборке дома, что позволяет сэкономить время и силы семье. Дошкольные учреждения для занятий с детьми в маленьком возрасте становятся неотъемлемой частью повседневной жизни семей, где оба родителя работают, так как они обеспечивают заботу и развитие детей в их отсутствие.

Также агентства различных направлений, предлагающие услуги по домашнему обслуживанию, покупке продуктов, уходу за растениями и животными, могут стать незаменимыми помощниками для семей, где время на бытовые заботы ограничено. Эти услуги могут быть как единоразовыми, так и регулярными, в зависимости от потребностей семьи.

Самый густонаселенные и развитых урбанистические города чаще пользуются такими услугами, что свидетельствует о перераспределении быта на эти компании. Таким образом, спрос на подобные услуги, вызванный сложившейся моделью семьи, стимулирует развитие бизнеса в сфере бытовых услуг. Это, в свою очередь, способствует росту экономики, созданию новых рабочих мест и повышению уровня комфорта и удобства для семей в современном мире.

Главная проблема всех предпринимателей – это финансирование, получение кредитов.

Один из инструментов поддержки женщин в РК — ипотека от Отбасы банка «Ұмай». Отбасы банк запустил этот продукт совместно с международным институтом — Азиатским банком развития (АБР).

Преимущества «Ұмай» заключаются в том, что первоначальный взнос — всего от 15%: если у потенциальной заемщицы ежемесячный доход семьи не превышает 550 тыс. тенге, она может получить кредит при наличии всего 15% первоначального взноса, если от 550 тыс. до 630 тыс. тенге — 20%. Ипотечный срок варьируется от 6 месяцев до 25 лет, что обеспечивает низкие ежемесячные платежи для казахстанок, принимающих участие в программе "Ұмай". Кроме того, через "Ұмай" можно получить кредит на ремонт до 3,7 миллионов тенге.

В 2021 году в рамках начальной фазы женской программы "Ұмай" с общим финансированием в размере 8,4 миллиарда тенге кредиты были выданы 954 женщинам из Казахстана. Наибольший интерес к женскому продукту проявили жительницы Астаны, а также жительницы Карагандинской и Актюбинской областей.

С 2015 года в стране осуществляется свою деятельность программа «Женщины в бизнесе», которая оказывает помощь в льготном кредитовании, оказывает консультации, проводит конференции для женщин. Данную программу реализовывает ЕБРР, также оказывают поддержку такие организации, как Банк ЦентрКредит, КМФ и другие банки и микрофинансовые организации. В сотрудничестве с КМФ Iskerhanymy, ЕБРР разработал еще один проект по поддержке женщин в бизнесе, который создает комфортные условия труда, осуществляет обучение, наставничество и помощь. В нем участвует 68% женщин, которые по большей части проживают в сельской местности.

Благодаря государственной программе Фонда «Даму» были созданы рабочие места – 2858, производство продукции реализовано на 2,8 млрд. тенге, поступила налогов на сумму 177,1 млрд. тенге. Более того, женщины могут испытывать трудности, которые связаны с неуверенностью, с нехваткой жестких качеств, мотивации, также для женщин важна поддержка семьи. Программа «Ұміт» проводит курсы, тренинги, что позволяет участникам получить все необходимые знания для успешного открытия бизнеса и реализации своих идей. Также по программе Фонда «Даму» задействованы все отраслевые сферы, руководителями являются женщины. Эти сферы: сельское хозяйство, торговая деятельность, оказание разливных видов услуг, промышленность. На первых местах по этим видам деятельности стоят города Астана, Алматы, области южной части Казахстана

и Восточно-Казахстанская область. Программой «Үміт» воспользовалось более 20.5 тыс женщин, и реализовано 96 тыс. бизнес-идей.

Европейский Банк реконструкции и развития стал первым в Казахстане, который разработал программу по поддержке женщин-предпринимательниц. Она была успешно реализована, женщины смогли получить разные виды обучения, которые повысили их уровень знаний в этой сфере. В данной программе участвовало около 14 тыс. представителей женского пола и получивших кредитов на сумму 27,1 млрд. тенге.

Введение подобных программ демонстрирует понимание властей важности равноправия и инклюзии в бизнес-сфере. Это является следствием того, что все больше женщин занимают места на государственной службе, что дает большую репрезентацию этой части населения в парламенте.

Поддержка женщин-предпринимательниц способствует не только развитию их собственных предприятий, но и увеличению общего экономического роста и процветания страны.

Таблица 1. Основные показатели малого и среднего предпринимательства в Казахстане за 2023 г.

Основные показатели малого и среднего предпринимательства в Казахстане				
Показатель	Всего	В том числе		
		Юрлица	ИП	КХ
Всего субъектов МСП	1 818 764	343 508	1 234 536	240 720
Субъекты МСП, возглавляемые женщинами	891 904	99 906	726 885	65 113
%	49,04	29,08	58,88	27,05
Всего занятых в МСП	4 106 991	2 106 098	1 678 463	322 430
Занятых в МСП, возглавляемых женщинами	1 385 806	586 870	719 589	79 347
%	34	28	43	25
Примечание – источник [3]				

Исходя из данной таблицы можно сказать, что процент субъектов МСП, которые возглавляют женщины, составил 34 % из всех занятых субъектах МСП. Делая вывод, женщины обеспечивают собственную занятость и дополнительные рабочие места.

Современный Казахстан свидетельствует о растущем активном участии женщин в экономике страны. Государство принимает важные меры, разрабатывая программы по поддержке женщин-предпринимательниц, что является важным шагом в стимулировании их участия в экономической жизни страны.

Также следует отметить, что увеличение числа женщин в государственной службе может оказывать положительное воздействие на развитие женского предпринимательства. Это может быть следствием увеличения числа женщин, имеющих доступ к финансовым и образовательным ресурсам, необходимым для успешного ведения бизнеса.

Таким образом, активное участие женщин в экономике Казахстана, поддерживаемое государственными программами, является не только важным элементом социальной справедливости, но и ключевым фактором в достижении устойчивого экономического развития и процветания страны в целом.

Список литературы:

1.Официальный сайт Института экономический исследований:
https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5769/arch=2023_6

- 2.Официальный сайт Бюро национальной статистики: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/3921/>
- 3.Официальный сайт ForbesKazakhstan // https://m.forbes.kz/news/2022/03/04/newsid_270920
- 4.Официальный сайт McKinsey&Company // <https://www.mckinsey.com/kz/our-work>
- 5.Официальный сайт Отбасы банка // <https://hcsbk.kz/ru/to-get-a-loan/umai/>
- 6.Официальный сайт Государственных органов // <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/press/news/details/170252?lang=ru>

ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ

ОЛЖАТАЙ Р.

Э-22-1кНП тобының магистранты

УЛАКОВ С.Н.

*ғылыми жетекші, э.ғ.к., профессор
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация: мақалада қазіргі жастар халықтың басқа көптеген топтарына қарағанда жоғары бейімделу дәрежесіне ие, бұл олардың жаңа жердегі өмірді игеруі мен реттеуін көрсетеді. Сондықтан мемлекет жастардың еңбек нарығындағы көші-қон механизмін реттеу кезінде аталған үдерісті әлеуметтік қорғауға, оңтайлы салық салуға, қаржы және көлікпен қамтамасыз етілуіне, заңдық қолдауға және т.б. тұжырымдалған қажетті құқықтық және экономикалық нормалармен қамтамасыз ету туралы қамқор болуы тиіс. өмірдің түрлі аспектісі контекстінде Қазақстан жастарды дамытудың қазіргі жағдайын зерделеу және мемлекеттік жастар саясатын іске асыру тиімділігін арттыру бойынша ұсыным әзірлеу.

Кілт сөздері: әлеуметтік әріптестік, жастар, еңбек нарығы, жастар жұмыссыздығы, реттеу тетіктері

"Жастар" - бұл жас адамдар, олардың қоғамның әлеуметтік құрылымындағы орны және қызметі, олардың айрықша қызығушылықтары мен құндылықтары қоғамдық жағдай ерекшеліктерінің базасында жасымен негізделіп айрықшаланатын, әлеуметтік-демографиялық топ. Адамның жастық шағында оның өмірлік цикліндегі басты әлеуметтік және демографиялық оқиғалар орын алады: жалпы білімді аяқтау, мамандық таңдау және кәсіби даярлыққа ие болу, еңбек қызметінің басталуы, некеге тұру, балалы болу. Халықтың бұл тобы еңбек нарығындағы олардың жағдайын анықтайтын бірқатар топқа жіктеледі [1].

Жастардың еңбек нарығын реттеудің әлеуметтік тетігіне жастардың көші-қонын реттеу механизмі де жатады. Жастар, әлеуметтік жік ретінде жалпы көшіп-қонушылар санының үлесін елеулі көбейтеді және көші-қонның басым бөлігінің жастар құбылысы ететін белгілі бір сапалық сипаттамаларды иеленген. Жастарға ата-аналарынан бөлініп, өз бетімен тәуелсіз тұру тілегі тән. Басқа қалаға немесе тіпті басқа елге көшіп-қону өз бетімен өмір сүруді және тәуелсіздікті көбейтеді, жас адамның ересектенуін тездетеді.

Жастардың еңбек нарығын реттеудің әлеуметтік тетігіне сондай-ақ кәсіптік білім беру жүйесінің жұмыс істеуін жатқызу керек. Қазіргі жағдайларда оқу орындары өздерінің бағдарламаларын еңбек нарығы талаптарына бейімдеуге тырысады. Сондықтан бұл жерде негізгі курсқа қосымша оқушылардың дүниетанымын кеңейтетін немесе көбіне кәсіптік-техникалық, орта арнайы және жоғары оқу орындарының бірлескен күшімен жүзеге асырылатын біріктірілген бағдарламалар деп аталатынды енгізу қажет. Соңғылары түлектерді "оқып-үйренуге", яғни біртіндеп барлық күрделірек мамандықтарды игеруге

және өз қабылетінің деңгейіне байланысты біліктіліктерін арттыруға үйретуге бағытталуы тиіс.

Берілген мәселелерді шешу барысында әлеуметтік тұрғыда әлсіз қорғалған және аз бәсекеге қабілетті еңбек ресурстары топтарының жағдайын ерекше ескерген жөн, олардың біріне оларды толықтыру көздерінің бірі болып табылатын жастар жатады.

Жастардың еңбек нарығына енуі ең алдымен олардың мамандық таңдау барысында, негізінен, оның еңбек нарығындағы қажеттілігіне емес, қоғамдағы танымалдылығы мен беделділігіне бағдарлануына, негізделген едәуір қыйындықтар мен қарама-қайшылықтармен қатар жүреді. Осы тұрғыда, оқу орнын аяқтап, жастардың көпшілігі мамандық иесі атанғаннан кейін жұмыс орнына мамандық бойынша немесе мүлде орналаса алмайды, бұл өз кезегінде жастар жұмыссыздығының артуына алып келеді. Нәтижесінде жастардың осы бөлігінің білім алуына жұмсалған қаражаттар әрдайым ақтала бермейді.

Жастарға білім беру саласында да барлығы біркелкі емес. Жастардың университеттерде және колледждерде білім алуға ұмтылуы әлбетте жетістік болып табылады. Сонымен қатар кәсіби білім алған түлектердің жұмыс орнына орналасуында мәселелер бар. Нәтижесінде олардың көпшілігі мамандығына сай келмейтін қызмет атқаруға міндетті. Әрине, жастар әлеуметтік топ ретінде өзіндік ерекшеліктерге ие. Жиі олар заманауи әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделу қыйыншылықтарымен байланысты: кәсіби және әлеуметтік өзін-өзі тану, жұмысқа орналасу, тұрғын үй мәселелері және т.б.

Тенденцияларды талдау көрсеткендей, еңбек нарығындағы жастардың бәсекеге қабілеттілігінің төмен болуының себептері қажетті біліктілік пен еңбек дағдыларының болмауымен, жұмыс берушінің кәсіпорынға қажетті кәсіби жоқ жас адамдарды кәсіби оқытумен байланысты қосымша қаржылық және ұйымдастырушылық шығындар көтеруді қаламауымен, кәсіби білім мен еңбек мәдениетінің жетіспеушілігімен; жастардың беделді емес, жас адамдардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктеріне байланысты төмен еңбек ақы төленетін жұмыс орнына орналасуды қаламауы, олардың жоғары жалақыға бейімделуімен байланысты.

Жастардың басым көпшілігі үшін қызметтің беделді салалары мен аялары тартымдырақ болып табылады. Бұл жағдайда басымдылық еңбекақы мөлшерімен сәйке келеді. Қалаулары келесідей түрде көрініс табады: қаржы және банк саласы, кәсіпкерлік, құқық қорғау органдары, күзет қызметі, сауда және делдалдық қызмет саласы, экономисттер мен менеджерлер, дәрігерлер, оқытушылар және бәрінен кем мәдениет, ауыл шаруашылығы, әлеуметтік жұмыс салалары [4].

Сонымен қатар мемлекеттік емес секторда да жастардың жұмыспен қамтылу саласы кең таралуда. Бұл тенденция тұрақсыз жұмысбастылық, жоғары ағымдылық, еңбек пен кәсіби білім алуды біріктірудің кепілді жағдайларының болмауына, біліктілікті талап етпейтін жұмыстың басым болуына қарамастан сақталып келеді. Осылайша, мемлекеттік секторда жас қызметкерлер үлесінің азаюы, олардың коммерциялық секторға, шағын бизнес жүйесіне ағылуы олардың жұмыспен қамту саласында тұрақтылыққа кепіл бермейді.

Жастардың қоғамдағы жағдайы бірқатар объективті және субъективті факторларды бейнелейді: материалдық қамтамасыз етілу деңгейі, өзін кәсібисалада жүзеге асыру мүмкіндігі, білім алу, мансап құру, өзінің азаматтық құқықтары мен әлеуметтік кепілдіктерін қамтамасыз ету. Жастар жұмыссыздығы халықтың жұмыссыздық мәселелерін қарастыру барысында өзінің жағымсыз салдарларының өткірлігі үшін де айрықшаланады.

Жастарға әлеуметтік сауалнама жүргізу нәтижелері бойынша, жастардың жұмысқа орналаса алмауға кедергі болатын: ең алдымен жұмыс өтілінің болмауы, айлық ақының төмен мөлшері, алған білім мен жұмыс орнының функционалдық сәйкес келмеуі, және т.б..

Осы жұмыс барысында біз 16 дан 29 жас аралығындағы жастар еңбегінің сұранысы мен ұсынысы тенденцияларын талдауға тырысып көрдік. Дәл осы жас аралығында олардың негізгі бөлігі қоғамдық және әлеуметтік салада тұрақты кәсіптік - еңбек дәрежесін иеленеді. Жастар деп кемінде үш кіші топты айтамыз:

Бозбала, бойжеткен тобы (18 жасқа дейінгі жастар) негізінен орта мектеп және кәсіптік мектеп оқушыларынан тұрады. Негізінен олар еңбек үрдісіне тартылмаған. Алайда халықтың көп бөлігінің өмір деңгейінің едәуір төмендеуі жастардың осы бөлігінің өмірлік ұстанымдарын өзгертті. Олардың көпшілігі қаражат табуға ұмтылады. 18 бен - 24 жас аралығындағы жастар - бұл кәсіби даярлықты аяқтағалы жатқан немесе аяқтаған студенттер және жас адамдар. Олар еңбек нарығына енетін ең әлсіз топ болып табылады, себебі жеткілікті кәсіби және әлеуметтік тәжірибеге ие болмайды, сол себепті бәсекеге қабілеттілігі. Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің артуы және жастарға ұсынылатын жұмыс орындарының сапасыздығы мәселелері қазіргі заманғы еңбек нарығының негізгі проблемаларының қатарында. Соңғы онжылдықта 15 пен 24 жас аралығындағы жұмыссыз жастардың саны тұрақты өсуде; жүздеген миллион жастардың жұмысы бар, бірақ әлі де кедейлікте өмір сүруде. Бүгінде жастар әлемдегі барлық жұмыссыздардың жартысын құрайды. Бұл үрдіс әсіресе жастар жұмыс күшінің едәуір бөлігін құрайтын елдерде байқалады. Жастар еңбек нарығына шығу кезінде әртүрлі қиындықтарға тап болады. Аймақ елдері осы қиындықтардың кейбірімен бөліседі.

Жастар жұмыссыздығы-әлемнің көптеген елдеріндегі қоғамның маңызды мәселелерінің бірі. Жастар белгілі бір жас тобы ретінде еңбек нарығында айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Экономикалық дағдарыстар мен жоғары жұмыссыздық кезеңдері жас халыққа теріс әсер етеді, бұл жалпы елдің адами капиталының сапасына теріс әсер етеді. Халықаралық еңбек ұйымының бағалауы бойынша

(ХЕҰ), әлемдегі жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 2021 жылы 15,6% - ға бағаланды, бұл үш ересек тұрғындарға қарағанда бір есе жоғары. 2021 жылы 75 миллионға жуық жас жұмыссыз, 408 миллион адам еңбек нарығында, 732 миллион адам жұмыс күшінен тыс қалды [1].

Қазақстанда, әлемнің көптеген елдеріндегідей, жұмыспен қамтуға және азаматтардың әл-ауқатына жәрдемдесу белсенді және пассивті бағдарламалар арқылы іске асырылады. Пассивті шаралар жоғалған кірісті алмастыру мақсатында жұмыссыздық кезеңіне әлеуметтік төлемдерді қамтиды. Жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеу жұмыскерлер мен жұмыс берушілердің сақтандыру аударымдары есебінен қалыптастырылатын мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры (МӘСҚ) арқылы жүзеге асырылады.

Жастар арасындағы жұмыссыздық ел экономикасына әсер етуші өткір мәселе. Жұмыссыз адамның күнкөріске қаражаты жетпегендіктен, оның соңы әртүрлі физикалық және психологиялық залалдардың пайда болуына алып келеді. Жұмыссыздық қылмыс жасауға итермелеуі мүмкін. Сондықтан жұмыссыздық мәселесін шешу арқылы еліміздегі кедейшілікті азайып, халық тұрмысын түзей аламыз.

Сарапшылардың айтуынша, 2023 жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойынша еліміздегі жұмыссыздар саны – 453,5 мың адам. Бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 0,1%-ға артық. Қалалардағы жұмыссыздар саны бір жылда 0,9%-ға, яғни 278,7 мың адамға дейін өсті. Ал ауылдық жерлерде керісінше, 1,2%-ға, 174,8 мың адамға дейін қысқарды.

Осылайша, биылғы бірінші тоқсанның қорытындысы бойынша жұмыссыздық деңгейі 4,8% деп белгіленді (бұрын 4,9% болған). Ауылдарда ол 4,9% (бұрын – 4,8%), ал қалаларда – 4,7% (бұрын – 5%) құрады.

Жаңа заманның жастары жұмысты жиі ауыстыратыны да белгілі. Олар тұрақсыз келеді ме, көбінесе бір жерде ұзақ уақыт жұмыс істей бермейді. Қазіргі уақытта жиі болмаса да, белгілі бір мерзімнен соң жұмыс орнын ауыстыруды ешкім теріс санамайды. Сонымен қатар, әсіресе, үлкен қалаларда бір жұмыспен, аз жалақымен күн көру де қиын.

Біздің облыстағы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің көрсеткіші көңілге қонымды емес.

Атап өту керек, Қазақстан өңірлерінің жартысында ресми жұмыссыздық деңгейі орташа статистикалық көрсеткіштен едәуір жоғары, тек алтауында ол төмен. Ең жоғары көрсеткіштер Жетісу, Қызылорда, Маңғыстау және Түркістан облыстарында тіркелді – әрқайсысында 5%. Ал ең төменгісі Қарағанды және Ұлытау облыстарында байқалды – 4,2%. Қалалардағы ең жоғары жұмыссыздық Жетісу (5,3%), Абай және Жамбыл облыстарында (5,1%). Ал Ұлытау облысы тағы да қала тұрғындары арасында жұмыссыздардың ең төмен үлесімен ерекшеленді – 4%. Ауылдық жерлерде жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі Маңғыстау (5,5%), Ақмола және Шығыс Қазақстан (5,2% бойынша) облыстарында тіркелді.

Ауылдардағы ең аз жұмыссыздық Қарағанды облысында тіркелді 3,7%. Алматы мен Шымкентте жұмыссыздық деңгейі 4,9%, ал Астанада – 4,5%-ды құрады.

Жоғары оқу орнын бітірген жастардың көп бөлігі жұмысқа орналасып кетуі қиын. Қолында жоғары білімін растайтын дипломы болғанымен, тәжірибенің жоқтығы оларға үлкен кедергі келтіруде. Сондай-ақ, түрлі кәсіпорындардың жұмыс орнының қысқаруына байланысты да жұмыссыз жастар саны көбеюде.

Жастар жұмысқа тұру мүмкіндігі шынайлығын бағалауы: 13,5% - жұмыстың оңай табатынына сенімді, 36,2% – оны мүмкін санайды.

Жұмыс орнын таңдаудағы басты фактор – материалдық құраушы (62,0%), үштен бірі кәсіби өсудің маңыздылығын айтты. Респонденттердің үштен бірі үшін әрі қарай білім алу да өзекті. Сонымен қатар басты уәждеме негізінен мансаптық, кәсіби өсумен байланысты.

Жастар арасында жұмыс іздеудің ең тиімді әдісі – әлеуметтік байланыстарды пайдалану. Зерттеуде, респонденттердің пікірінше, мемлекет бастамашылық еткен жастарды жұмыспен қамту механизмдерінің тиімділігі төмен деңгейде екенін анықтады: жұмыспен қамту орталықтарына, enbek.kz сайтына жүгіну және бос орындар жәрмеңкелері.

19% респонденттің кәсіпкерлік қызмет тәжірибесі бар. Сауалнамаға қатысқандардың үштен бірі кәсіпкерлікпен айналысқысы келеді. Сонымен бірге сарапшылар мүмкіндіктер теңсіздігі жастардың еңбек құндылықтарын қалыптастыруда із қалдырады деп санайды. Еңбек нарығында

«Қазақстан жастары» қиындықтарға тап болған жастар меритократия қағидаттарын елемеге кезігеді, бұл қазіргі әлеуметтік лифтілердің тиімсіздігі проблемасын ушықтырады.

Сондай-ақ сарапшылар еңбек нарығы үнемі жаңа мамандықтармен толықтырылып отыратынын айтты. Бұл ретте экономиканың дәстүрлі өндіруші салалары болашақта өз қажеттілігін жоғалтатын болады. Болашақ кәсіптерінің ландшафтын өндірісті цифрландыру және автоматтандыру айқындайтын болады.

Ең танымал мамандықтар ІТ саласындағы мамандықтар мен техникалық мамандықтар болады. Бұл ретте әлеуметтік маңызы бар жұмыс орындары өзгеретін жағдайларға бейімделу үшін өз дағдыларын үнемі арттыруды қажет етеді.

Кең бейінді мамандарға шамадан тыс көбейіп кетуі – Қазақстан еңбек нарығының әлсіз тұсы. Жастарға икемді дағдыларды – сыртқы және қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау, өзін ұстай білу, мақсаттарын тұжырымдай білу және түсіну қабілеттерін дамыту қажет. Бүгінгі таңда жастар үшін қоғаммен тиімді қарымқатынас жасау маңызды дағдыға айналып келеді. Еңбек нарығында командада жұмыс істей білу, шешендік қабілеттер, тіл білу, оқуға және өз бетінше білім алуға деген қызығушылық та бағаланатын болады.

Қазіргі цифрлық сауаттылық деңгейі азаматтарға жоғары технологиялық ортада өмір сүру мен жұмыс істеудің артықшылықтарын пайдалануға мүмкіндік бермейді. Бұл өз кезегінде бүкіл елдің тиімді цифрлық трансформациядағы мүмкіндіктерін шектейді және әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің түйінді проблемаларын тереңдетеді.

Пайдаланған әдібиеттер тізімі:

- 1) Жастарды жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу мәселелері. Д. Сихимбаева, М. Оразбекова. ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. -Қаорағанды. -2016 ж.
- 2) <https://stat.gov.kz/>
- 3) <https://www.oecd.org/employment/jobs-strategy/>
- 4) <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek?lang=ru>

ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ РЕТТЕУДЕГІ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ РӨЛІ

САЛДЕШОВА А.М.

УА-22-3ск топ студенті

ИБИТАНОВА К.Қ.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Бұл мақалада жұмыспен қамтуды реттеудегі еңбек нарығының рөлі мен оларды басқару мәселелері қарастырылған.

Негізгі сөздер: еңбек нарығы, жұмыс күші, жұмыс күшінің бағасы, еңбек ақы, жұмыспен қамту қорлары.

Жұмыспен қамту мәселелерін, нарықтық қатынастарды дамыту саласындағы еңбек ресурстарын қалыптастыру және пайдалану процестерін зерттей отырып, еңбек нарығы өзіне ерекше назар аударуды талап етеді. Шынында да, еңбек нарығында олардың сұранысы экономикалық ресурс түрінде көрінеді, сонымен бірге еңбек ресурстары оның жұмыс берушілер мен жалдамалы жұмысшылар сияқты элементтерін құрайды. Егер жұмыс берушілер еңбекке деген сұранысты білдірсе, онда еңбек ұсынысы еңбекке қабілетті халықтан келеді.

Еңбек нарығы тарихи тұрғыдан жұмысшыны өндіріс құралдарынан, ең алдымен жерден бөліп, оған заңды еркіндік ұсынылған кезде пайда болды. Алайда, заңды түрде еркін, бірақ өндіріс құралдарынан айырылған ол өмір сүруге жарамсыз болып шықты. Аштықтан өлмеу үшін ол өзінің еңбек қабілетін немесе жұмыс күшін сатуға мәжбүр. Осылайша жаңа нарыққа өз атын беретін жаңа өнім пайда болды.

Көрнекті ағылшын экономистері, саяси экономика классиктері А. Смит пен Д.Риккардо қарастырылып отырған нарықтағы тауар еңбек деп санайды, «Еңбек өзінің табиғи және нарықтық бағасына ие». Қазіргі уақытта экономикалық ойдың неоклассикалық бағытының өкілдері де осындай пікірде [1, 93 б.].

19 ғасырда көрнекті неміс экономисі, философы және әлеуметтанушысы К. Маркс «Капитал» жұмысында нақты тауар еңбек емес, жұмыс күші - еңбек ету қабілеті екенін өте сенімді түрде көрсетті. Осы жерден нарықты кейбір экономистер еңбек нарығы деп атай бастады, ал басқалары К. Маркс ілімінің ізбасарлары - жұмыс күші нарығын өзінше сипаттады [2, 62 б.].

Көбінесе экономикалық әдебиеттерде (шетелдік және классикалық) «еңбек нарығы» немесе «жұмыс күші нарығы» және «еңбек ресурстары нарығы» терминдері бір-бірінің орнына қолданылады. Сонымен қатар, олардың әртүрлі күш жүктемесін көтеретінін көруге болмайды. Еңбек нарығы тек әлеуметтік - еңбек қатынастарын білдіреді, олар біріншіден, жұмыс күшіне сұраныспен байланысты, өз кезегінде қоғамдағы тауарларға сұраныспен анықталады; екіншіден, адамның қабілеттерінің бөліктерін пайдалану және сыйақы;

үшіншіден, жұмыс күшін пайдалану уақытымен; төртіншіден, жаңадан құрылған құнды бөлүмен.

Тек осы жағдайда ғана еңбек нарығы және жұмыс күші нарығы бір-бірінің орнына қолдануға болатын бірдей ұғымдар ретінде әрекет етеді. «Еңбек нарығы» термині әлемдік экономикалық әдебиеттерде кеңінен қолданылғанын және қарастырылып отырған нарықтағы тауар-ақша, әлеуметтік-еңбек қатынастарының мәнін неғұрлым толық білдіретінін ескере отырып, оларға «еңбек ресурстары нарығы» терминін ауыстырған жөн.

Сонымен, еңбек нарығы - бұл жұмыс күшін жалдау, пайдалану және өмір сүру құралдарына айырбастау шарттары бойынша әлеуметтік-еңбек қатынастарының кешенін және оны өзін-өзі жүзеге асыру механизмін, еңбек бағасының (жалақының) өзгеруі түрінде келетін ақпарат негізінде жұмыс істейтін сұраныс пен ұсыныс механизмін қамтитын динамикалық жүйе.

Еңбек нарығы, кез-келген жүйе сияқты, өз құрылымына ие. Құрылымдауды қазіргі өркениетті еңбек нарығының жұмыс істеуі үшін қажетті ең маңызды компоненттер бойынша жасауға болады [3, 121 б.]:

1. еңбек нарығының субъектілері;
2. субъектілер қабылдаған құқықтық нормалар, экономикалық бағдарламалар;
3. нарық механизмі (жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныс, жұмыс күшінің бағасы және бәсекелестік);
4. жұмыссыздық және онымен байланысты әлеуметтік төлемдер;
5. еңбек нарығының инфрақұрылымы.

Аталған компоненттердің жиынтығы және олардың өзара байланысы еңбек нарығының пайда болуы мен жұмыс істеуі үшін жеткілікті. Аталған компоненттердің негізгі сипаттамалары төменде қарастырылады.

Еңбек нарығының субъектілері - жалдамалы жұмысшылар (және олардың одақтары), жұмыс берушілер (және олардың бірлестіктері), мемлекеттер және оның органдары.

Мемлекет және жергілікті өзін-өзі басқару органдары нарықтық қатынастардың субъектілері ретінде әртүрлі функцияларды орындайды. Әлеуметтік - еңбек саласында оларға келесілерді жатқызуға болады [4, 98 б.]:

– нарықтық қатынастарды дамыту үшін жағдай жасау, экономиканың барлық секторларында жаңа жұмыс орындарын сақтау мен құруды ынталандыру, жұмыс күшін дамыту арқылы толық жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету функциялары;

– заңдарды, құқықтық нормалар мен ережелерді әзірлеу және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету;

– еңбек нарығының барлық субъектілерін қорғау;

– еңбек нарығын реттеу;

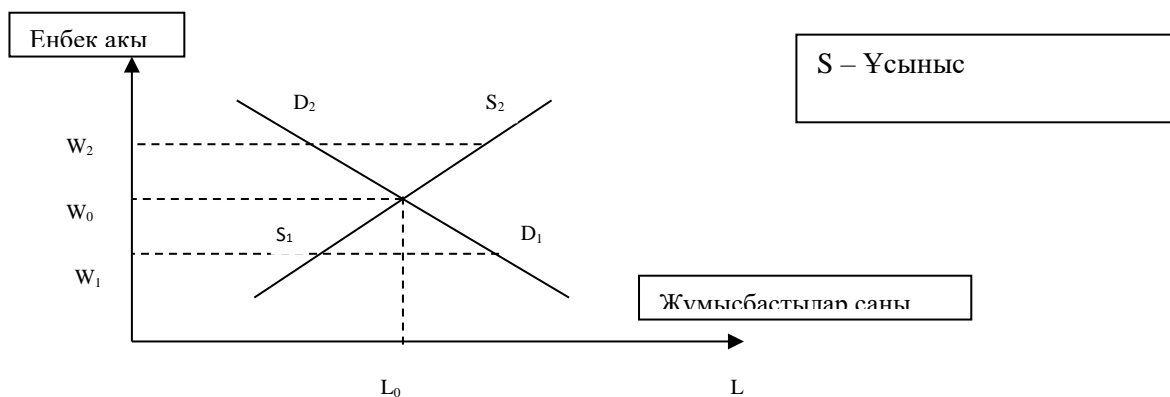
– мемлекеттік және муниципалды кәсіпорындарда жұмыс берушінің қызметін қамтамасыз ету.

Еңбек нарығының тетігі еңбек бағасының өзгеруі (жұмыс істейтін жұмыс күші) түрінде алынған ақпарат негізінде жалдау бойынша жұмыс істегісі келетін жұмыс берушілер мен еңбекке қабілетті халықтың әртүрлі мүдделерінің өзара іс-қимылы мен келісімі болып табылады. Оның белгілі бір құрылымы бар, оған келесі элементтер кіреді: еңбекке сұраныс (жұмыс күші), еңбек ұсынысы (жұмыс күші), еңбек бағасы (жұмыс күші бағасы), бәсекелестік. Бұл элементтердің өзара әрекеттесуі сұраныс пен ұсыныс механизмі немесе баға механизмі деп аталды, яғни.кез-келген ресурстар немесе тауарлар нарығындағыдай атау.

Жұмыс күшінің бағасы - бұл жұмыс күшінің қалыпты көбеюі үшін қажет өмірлік құралдардың бағасы. Бірақ оны жалдамалы жұмысшылар автоматты түрде төлемейді, бірақ олар мен жұмыс берушілер арасындағы шарттың (сауда-саттықтың) мәні болып табылады. Нәтижесінде олардың әрқайсысы өз бағасымен өнер көрсетеді. Қызметкер (сатушы) қымбатырақ сатуға тырысады, ал жұмыс беруші (сатып алушы) арзанырақ сатып алуға

тырысады. Нәтижесінде келісімшарттық төлем сатушының бағасынан төмен, бірақ сатып алушының бағасынан жоғары деңгейде белгіленеді.

Төмендегі 2 суретте егер қандай да бір факторлардың әсерінен жалақы W_1 деңгейіне дейін төмендесе, онда бұл жағдайда қызметкерлердің бір бөлігі жұмыстан шығуы мүмкін екендігі көрсетілген. Еңбек ұсынысы S_1 шамасын құрайды. Өндірілген тауарға сұранысты сақтай отырып, жұмыс күшіне сұраныс D_1 болады, яғни жұмыс күшінің тапшылығы туындайды. Нәтижесінде жұмыс берушілер арасында жұмыс күшін жалдау үшін бәсекелестік туындайды. Олар жұмысшыларды өз кәсіпорындарына тарту үшін еңбек сыйақысын арттыруға тырысады. Нәтижесінде жалақы W_2 -ге дейін көтерілуі мүмкін. Бұл жалақы деңгейінде еңбек ұсынысы S_2 мөлшеріне дейін артады. Бірақ мұндай сыйақы жұмыс берушілердің шығындарын арттырып, тауарлар бағасының өсуіне әкелуі мүмкін.

Сурет 2 – Еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныс

Сонда оларды жүзеге асыру қиын болады. Сондықтан жұмыс берушілер өндірісті қысқартуға немесе жалақыны төмендетуге мәжбүр болады жұмыс күшіне сұраныс D_2 деңгейіне дейін төмендейді. Жалдамалы жұмысшылар арасындағы бәсекелестік жұмыс берушілердің жалақы деңгейін төмендетуді жеңілдетеді. Нәтижесінде жұмысшылар жалақы деңгейіне қойылатын талаптарды төмендетеді. Ол W_0 дейін төмендейді, сонда сұраныс пен ұсыныс теңестіріліп, жұмыс берушілер мен жұмысшылардың мүдделері сәйкес келеді. Сөйтіп, нарық тепе-теңдік күйіне келеді. Бұл кәсіпорындарда басқа сыйақылар болмайды дегенді білдірмейді. Бірақ W_0 деңгейіндегі жалақы жұмыс берушілер мен жұмысшылар есептелетін басым болады. Бұл еңбек бағасы (жалақы) тепе-теңдікке айналады. Демек, тепе – теңдік бағасы - бұл сұраныс көлемі ұсыныс көлеміне тең болатын еңбек бағасы. Бәсекелестік нарық моделі осылай жұмыс істейді.

Бұл тәуелділіктер сұраныс пен ұсыныстың, бәсекелестіктің, құнның, жұмыс күшінің қоғамдық пайдалылығының және шекті еңбек өнімділігінің әсерін көрсетеді. Олар таза бәсекеге қабілетті нарықта толық көрінеді. Бірақ бүгінде мұндай нарық тек идеалды модель болып табылады. Еңбек нарығында өз шарттарын белгілей алатын күштер бар. Сонымен, оған сатып алушының монополиясы қатты әсер етеді. Монополистер (мысалы, көптеген шағын және тіпті ірі қалалардың экономикасы тәуелді болатын ірі фирмалар), егер жұмысшылардың жұмысқа орналасатын жері болмаса, еңбек бағасын төмендетуге бағыттай алады, өйткені мұндай елді мекендердегі кәсіпорындардың саны аз [5].

Төртінші компонент - жұмыссыздық және онымен байланысты әлеуметтік төлемдер қазіргі өркениетті еңбек нарығы үшін міндетті болып табылады. Нарықтық экономика заңдарының қолданылуы кәсіпорындардан үнемі босатылып, кәсіпорынға жұмыс күшін тартумен қатар жүреді. Бұл ретте қабылданатын қызметкерлердің саны жұмыстан шығарылатындардың санына толық сәйкес келмейді. Нәтижесінде жұмыссыздық пайда болады және үнемі сақталады. Жұмыссыздардың едәуір бөлігі жұмыс іздеуде, қайта даярлауда, жұмыссыз және жалақысыз кезеңдегі материалдық қолдауда белгілі бір көмекке

мұқтаж. XX ғасырда алдымен дамыған, содан кейін көбірек мемлекеттер халықты жұмыспен қамту туралы заңдар қабылдай бастады, онда мұндай көмек, оның ішінде жұмыстан босату кезінде өтемақы, жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеу, материалдық көмек көрсету қарастырылған.

Бесінші компонент - нарықтық инфрақұрылым-жұмыспен қамтуға жәрдемдесу, кадрларды кәсіптік даярлау және қайта даярлау, еңбекке қабілетті халықты кәсіптік бағдарлау институттарының жиынтығы. Оған Жұмыспен қамту қорларының, еңбек биржаларының (жұмыспен қамту орталықтарының), жұмыс күшін даярлау және қайта даярлау орталықтарының және т. б. тұтас желісі кіреді.

Жұмыспен қамту қорлары - бұл жұмыс берушілердің (және көптеген елдерде жұмысшылардың табысынан сақтандыру сыйлықақыларын) және жеке еңбек қызметімен айналысатын, бюджетті бөлетін, кәсіпорындар мен азаматтардың ерікті жарналарын жинайтын ұйым.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, еңбек нарығы еңбек ресурстарын жалдау және пайдалану шарттары туралы сатып алушылар мен сатушылар арасындағы жиынтық әлеуметтік-еңбек қатынастары бола отырып, тауар нарығының нарығынан кейбір айырмашылықтарға ие екенін атап өтуге болады. Еңбек нарығының механизмін реттеу толық жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, жұмыссыздықты азайту, жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы, кәсіподақтар, мемлекет және жұмыс беруші арасындағы еңбек қатынастарын реттеу сияқты әртүрлі мақсаттар мен міндеттерді қамтиды. Нәтижесінде жұмысшылардың, жұмыс берушілердің және мемлекеттің мүдделерінің белгілі бір тепе-теңдігіне қол жеткізіледі, ал еңбек нарығында сұраныс көлемі ұсыныс көлеміне тең болады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Волгин Н.А. Экономика труда; Социально-трудовые отношения; Учебник. – М.; Экзамен, 2020 г.
2. Рофе А.И. и др. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда; Учебное пособие / А. РОФЕ., М., изд «МИК», 2017г.
3. Буланов В.С. Рынок труда; Учебник – М., Экзамен 2023 г.
4. Косяков П.О. Эффективная занятость населения. – М., «Экономика», 2022 г., 144 с.
5. Мельдеханова М.К. Занятость населения и экономический рост, методология, стратегия и механизм регулирования.– Алматы; Институт экономики МН и ВО РК, 2017 г.

**ЦИФРЛАНДЫРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ**

АХМЕТОВА А.Ш.

МН-22-1қ. тобының студенті

ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К.

Ғылыми жетекші, PhD, профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды

университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Мемлекеттік басқаруды жаңғыртудың қазіргі кезеңінде мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мәселелері мемлекеттік басқарудың қазіргі тәжірибесінде ерекше маңызға ие. Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру үшін мемлекеттік басқару үдерісіне әртүрлі әдістер жаңартылып, енгізілуде. Мақала демократияландыру, орталықсыздандыру, басқару мен билік нысандары арасындағы функцияларды ажырату негізінде Қазақстандағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру мәселелеріне арналған.

Түйінді сөздер: мемлекет, билік, демократияландыру, мемлекеттік басқару, мемлекеттік басқарудың тиімділігі, әкімшілік реформа, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау жүйесі.

БҰҰ деректері бойынша Қазақстан қазіргі уақытта электрондық үкіметтің даму индексі бойынша 193 елдің ішінде 29-орында, Е-қатысу индексі (ЕPI) бойынша 26-орында, желілік дайындық индексі бойынша 139 елдің арасында 39-орында және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту индексі бойынша 52-орында. Үкіметтің ашық деректер индексі бойынша Азия елдері арасында ел 1-орынды, онлайн — қызметтер индексі бойынша – Азия елдері арасында 3-орынды және жалпы әлемдік рейтингте 11-орынды иеленді. Көріп отырғанымыздай, бізде көп нәрсе бар. Болашақта интернет нашар дамыған елдер мен цифрландыру деңгейі жоғары елдер арасындағы айырмашылық тек артады. Цифрлық алшақтық, елдердің дайындығының әртүрлі дәрежесі және цифрлық экономикадағы нарықтық ықпалдың жоғары шоғырлануы 2018-2022 жылдар кезеңінде «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын қабылдау қажеттігін көрсетті.

Бұл міндеттерді шешу ЕО-да қабылданған тиісті мемлекеттік басқару стандарттарына бағдарланған елдер үшін ерекше маңызды болады. Көрсеткіштер жақсырақ шешімдер қабылдауға, мемлекеттік құрылымдардың қанағаттанарлық жұмыс істеуіне және кірістерді басқару, сатып алу және азаматтармен өзара әрекеттесу сияқты мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру процесінде ресурстарды ұтымды бөлуге негіз береді.

Цифрландыру жоғары сапалы қызметтерді тиімдірек ұсынуға, мемлекеттің есептілігі мен ашықтығын арттыруға және сыбайлас жемқорлықты азайтуға мүмкіндік береді.

«Цифрлық мемлекет» бағдарламасы бойынша мемлекеттік қызметтердің 83,7% онлайн режимінде көрсетіледі. 2021 жылы электрондық түрде қызмет көрсету деңгейін 90% - ға дейін арттыру жоспарлануда. Қазіргі уақытта бағдарламаға халықты маңызды жалпымемлекеттік міндеттерді талқылауға тарту арқылы түзетулер енгізілуде. Азаматтардың сұраныстары уақтылы реттелетін «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы іске асырылуда. Сонымен, электронды форматта барлық онлайн-арналардан 54 млн-нан астам қызмет көрсетілді. Орталық және жергілікті мемлекеттік органдардағы Цифрландыру кеңселері арқылы салаларды цифрландыруды кеңейту бойынша үлкен жұмыс жүргізілуде. Денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік-еңбек,

цифрлық даму, салық қызметі, Индустрия және энергетика салаларында цифрлық вице-министрлер тағайындалды.

Мемлекеттік қызметтердің автоматтандырылған жүйесі азаматтар мен бизнестің өтініштерін қарау кезінде құжаттарды дайындау сапасына, орындалу мерзімдеріне тұрақты бақылау жүргізеді. Жыл сайын кәсіпкерлік және инвестициялар басқармасының сайтында мемлекеттік қызметшілер мен ұйым басшыларының табыстары мен мүлкі туралы мәліметтер жарияланады. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Агенттігінің Мемлекеттік қызметшілердің қызметтік куәліктерінің (ID-карталарының) жаңа форматын енгізу жөніндегі жобаны дәйекті іске асыруға назар аударған жөн. Агенттік аппаратының басшысы ID-карта және оған енгізілген ЭЦҚ көмегімен ЭҚАБЖ жүйесіне кіруді көрнекі түрде көрсетті және электрондық құжаттардың жобаларына қол қойды.

Цифрландыру нәтижесінде елде электрондық еңбек биржасы жұмыс істейді Enbek.kz азаматтарды жұмысқа орналастыру процесін қысқартқан. Биржа жұмысының ашықтығы жұмыс берушілер мен ізденушілердің шығындарын азайтты. Порталда 119,5 мыңнан астам бос жұмыс орны және 122,1 мың түйіндеме жарияланды. Бүгінде Биржаның қызметтерін 479,1 мыңнан астам жұмыс беруші және 1575,4 мың жұмыс іздеуші пайдаланды. 2021 жылдан бастап ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі портал арқылы Жұмыспен қамту орталығының қашықтан қызмет көрсету бойынша пилоттық жобасын іске қосты Enbek.kz. Онлайн режимінде тіркеудің барлық кезеңдерін қадағалауға болады және жұмыссыз статусын алғаннан кейін жұмысынан айрылу үшін әлеуметтік төлем алуға өтініш беріп, бос орынды таңдауға болады.

Іске қосылған «АСТАНА-1» ақпараттық жүйесі онлайн режимде кедендік рәсімдердің өтуін орталықтандырылған бақылайды, баждарды төлеу есебін жүргізеді, контрабанда деңгейін қысқартады, кедендік декларацияны шығару 1 минутқа дейін қысқартылды. «Электрондық шот-фактуралар» ақпараттық жүйесі мәмілелерді қағаз құжаттарды пайдаланбай ресімдейді және жүргізілетін операциялардың ашықтығын қамтамасыз етеді. «Электрондық шот-фактуралар» жүйесінде 70 мыңнан астам заңды тұлға тіркелген. бұл ҚҚС төлеушілердің 75% құрайды.

Сот саласын цифрландыру бөлігінде «Е-татуластыру» сервисі құрылды, соттарда цифрлық қылмыстық сот ісін жүргізу іске қосылды, онда өтініштер электрондық түрде беріледі. Істерді тіркеу 1 сағаттан 15 минутқа дейін, ал істерді судьяға беру 5 сағаттан 1 сағатқа дейін қысқартылды. Тиімді виртуалды сот аумақтық кедергілерді жойды, уақытты үнемдеді және іс бойынша тараптардың қашықтықтан қатысуын қамтамасыз етті. Осылайша, мобильді бейнеконференциялар мен гаджеттердің көмегімен 2/3 мыңнан астам сот отырысы өткізілді.

«Ақылды қала» (Smart city) тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде елімізде 2019 жылы Инновациялық технологиялар арқылы өңірлердің орталық мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылының эталондық стандарты бекітілді. «Ақылды» қала өмірінің айқындаушы салалары өмір сапасы мен қауіпсіздігін арттыру, инфрақұрылым мен инвестициялық тартымдылықты дамыту, көлік және экологиялық проблемаларды шешу, энергия мен суды пайдалану тиімділігі, коммуналдық қызметтер және қызмет көрсету сапасы болып табылады.

2020 жылы «Ақылды» қалалар бойынша ішкі рейтинг бірінші орында Алматы (70,4%), екінші орында Астана, Қарағанды және Атырау (64%) болды.

Білім беру саласында балаларды мектепке дейінгі мекемелерге қабылдау және қабылдау процесін автоматтандыру жүйесі 53% - ға енгізілді. 2019 жылы орта білім беру жүйесінде электрондық күнделіктер мен журналдарды қолдану 90% құрады (7475 мектептің 6359 -). Жалпы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар білім берудің қолжетімділігін 70% - ға дейін жақсартуға, ауылдық және қалалық мектептер арасындағы білім беру сапасындағы алшақтықты 30% - ға қысқартуға мүмкіндік берді.

Алайда, азаматтардың биометриялық және қаржылық деректерінің таралу қаупінен басқа, мемлекеттік басқару саласына цифрлық технологияларды енгізуге байланысты басқа да проблемалар бар. Бұл тәуекелдердің дәрежесі жаңашылдық пен күрделілікпен сипатталады, бұл оларды жеңілдету үшін құралдар мен тәжірибенің жетіспеушілігін анықтайды. Бұл, мысалы, робототехниканың дамуына байланысты жұмыс орындарының қысқаруы. Мамандарды даярлаудың жеткіліксіз деңгейі және қазіргі заманғы білім беру бағдарламаларын еңбек нарығының өзгеруіне бейімдеу қажеттілігі. Қойылған міндеттерді шешуде компьютерлік технологияларды жылдам пайдалану үшін жас ерекшеліктерін, гендерлік ерекшеліктерін есепке алу. Қажетті заңнамалық базаның жоқтығын атап өткен жөн, мұнда көптеген қолданыстағы әртүрлі құжаттар ақпараттық-коммуникациялық желілерді қолдана отырып, заңды түсіндіру мен нақты экономикалық қылмыс арасындағы алшақтықты көрсетеді. Кемшілігі «Сбер» тұлғасында жеке ойыншының цифрлық технологияларының шоғырлануы болады.

Осыған байланысты, осы тәуекелдердің туындау ықтималдығын төмендету үшін Қазақстан толық ақпараттық-коммуникациялық тәуелсіздікке ұмтылуға, ал қазақстандық нарыққа ақпараттық-технологиялық шешімдерді жеткізгісі келетін компаниялардан өз технологияларының бастапқы кодын ашуды талап етуге және егжей-тегжейлі тексеруге дайын болуға тиіс.

Электрондық үкіметтің жетілуін бағалау үшін Gartner Group әзірлеген цифрлық Үкіметтің жетілуін бағалау моделі қолданылады. Бұл модель төменде 5-кестеде келтірілген цифрлық Үкіметтің жетілуінің бес (1) кезеңінен тұрады. Онда мемлекеттік секторды цифрландырудың соңғы даму тенденциялары ескерілді.

1-кесте

Цифрлық Үкіметтің жетілуінің Бес (5) кезеңі

Кезең мазмұны	Кезең мазмұны
1	2
Бастапқы электрондық үкімет	Ақпараттық портал
Дамушы, Ашық үкімет	Ақпараттық қызметтерді кеңейту және Мемлекеттік қызметтерді электрондық форматта ұсыну үшін ашық деректерді ұсыну
Анықталған, деректерге бағытталған	Деректерге, сенімділікке, қайталануды жоюға, ақпараттық мәліметтер базасын біріктіруге баса назар аударылады
Басқарылатын, толық сандық	Бұл бизнес-процестерді оңтайландыруды және толық цифрландыруды, тік және көлденең интеграцияны, аналитикалық жүйелерді құру үшін BigData технологияларын пайдалануды көздейді
Оңтайландыратын, ақылды	Сандық инновацияларды қолдана отырып, интеграцияланған мәліметтер базасы мен ашық ресурстарға негізделген терең аналитикалық жүйелер құрыңыз

Зерттеу аясында әлеуметтік секторды цифрландыруға жауапты министрліктердің басшылығымен сараптамалық сұхбат жүргізілді. Әлеуметтік саланы цифрландыруды дамытудың проблемалары мен перспективаларын бағалау және цифрлық проактивті үкімет моделін енгізу үшін министрліктердің жоғары буынының 9 басшысынан сұхбат алынды.

Сараптамалық сұхбат жүргізу сценарийі.

Респонденттердің жасы-25-тен 50 жасқа дейін, респонденттердің білімі жоғары, негізінен техникалық (78%). Сауалнамаға қатысқандардың тек 22% - ы әйелдер:

1. Жалпы мемлекеттік басқаруды және атап айтқанда әлеуметтік саланы цифрландырудың қазіргі проблемалары

Респонденттердің көпшілігі әлеуметтік салада цифрландыруға кедергі келтіретін негізгі себептер материалдық-техникалық базаның жоқтығы, цифрлық инфрақұрылымға дайындығы, ауылдық жерлерде Интернетке қол жетімділіктің нашарлығы болып табылатынын атап өтті. Олар халықтың АКТ-сауаттылығының төмендігін және Мемлекеттік қызметтерді электрондық форматта пайдалануға халықтың қызығушылығының жоқтығын атап өтті. Тек бір респондент халықтың әлеуметтік процестерге әлсіз қатысуы себеп деп жауап берді. Ол азаматтарды цифрлық трансформация процестеріне тарту қажеттілігі туралы айтты.

Респонденттердің бірінің айтуынша, мемлекеттік секторды цифрландырудың үлкен проблемасы мемлекеттік қызметшілердің өз жұмысында цифрлық технологияларды қолдануға, өзін-өзі дамытуға құлықсыздығы болып табылады. Алайда, мемлекеттік қызметшілер қағазбастылықты пайдалануды жалғастыруда және цифрлық форматта жұмыс істеудің барлық қажетті құралдары мен шарттары бар болса да, бұрынғысынша жұмыс істеуде. Мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік басқаруды оңтайландыру мен цифрлық трансформациялауға деген ынтасы мен қызығушылығының әлсіздігі байқалады;

2. Цифрлық үкіметті енгізуді жетілдіру жөніндегі шешімдер/ұсыныстар

Жалпы, респонденттер (d қосымшасы) Үкіметтің іс-әрекеті дұрыс деп санайды, оң прогресс байқалады. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын және тиісті салаларды цифрландыру жобаларын іске асыруды жалғастыру қажет. Олар халықпен ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу, цифрлық инфрақұрылымды дамыту, ауылдық жерлерді Интернетпен қамтуды күшейту, халықтың компьютерлік сауаттылығын арттыру қажет деп санайды. Сонымен қатар, бірнеше респонденттер қаржыландыруды ұлғайту, мемлекеттік ақпараттық жүйелерді құру және ақпараттық жүйелерді интеграциялау арқылы мемлекеттік басқаруды цифрландыруды жақсартуға болатынын атап өтті;

3. Қазақстандағы цифрлық үкіметтің даму перспективалары

Сауалнамаға қатысқан сарапшылардың пікірінше, мемлекеттің цифрлық трансформациясын дамыту перспективалары ашықтықты қамтамасыз ету және ықтимал сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту үшін экономиканың, әлеуметтік саланың барлық секторларын цифрландыру болып табылады. Сондай-ақ, барлық мемлекеттік қызметтерді электрондық форматқа ауыстыруды қамтамасыз ету, мемлекеттік органдардың ішкі бизнес-процестерін автоматтандыру қажет. Бір респондент әлеуметтік саланың бизнес-процестерін құрылымдау және оңтайландыру қажет деп санайды, өйткені мемлекеттік функцияларды орындау кезінде хаос орын алады. Ашықтық пен ашықтыққа Үкімет пен азаматтар арасындағы, сондай-ақ мемлекеттік органдар арасындағы неғұрлым тиімді өзара іс-қимыл арқылы қол жеткізуге болады. Олар біртұтас механизм ретінде жұмыс істейді.

4. Халықты тарту тұрғысынан мемлекеттің цифрлық трансформация процесіне әсері

Респонденттердің көпшілігінің пікірінше, азаматтардың цифрландыру үдерістеріне тартылуы қоғамның белсенділігінің төмендігі мен халықтың АКТ-сауаттылығына байланысты. Екі респонденттің пікірінше, халықтың аз қатысуы мемлекеттік әлеуметтік бастамаларға сенімсіздікпен және жаңа цифрлық мүмкіндіктерді игеруге құлықсыздықпен байланысты. Бір респонденттің айтуынша, кейбір үкіметтік жобаларды пайдалану өте ыңғайлы, мысалы, салық декларациясын тапсыруға арналған электрондық үкімет порталы. Алайда, барлық мемлекеттік қызметкерлер онлайн режимінде баспана бермейді, өйткені олар оқымайды және жаңа құралдарға қызығушылық танытпайды. Сол сияқты, адамдар күнделікті өмірде цифрлық технологияны қолдануға қызығушылық танытпайды.

Қазақстандағы мемлекеттік басқаруды цифрландырумен ағымдағы жағдайды талдауға байланысты мынадай жұмыстар жүргізілді:

1. Әлеуметтік сектордағы мемлекеттік басқаруды цифрландырумен ағымдағы жағдайға талдау жүргізілді. Ол цифрландыру контекстіндегі Қазақстанның Мемлекеттік әлеуметтік саясатын талдаудан тұрады.

2. Басшылық лауазымдарды атқаратын және әлеуметтік саланы цифрландыруға

жетекшілік ететін мемлекеттік қызметшілердің сараптамалық сауалнамаларының нәтижелеріне талдау жүргізілді.

Екіжақты әлеуметтік қызметтер көрсетудің бизнес-процестеріне және электрондық үкімет порталының функционалына контент-талдау жүргізілді. Сондай-ақ, электрондық үкіметті енгізудегі кемшіліктер анықталды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Добрынин Н. М. Теория и практика государственного управления: учебник для студентов высших учебных заведений / Н.М. Добрынин; Ин-т проблем освоения Севера, Сибирское отд-ние Российской акад. наук, Ин-т государства и права Тюменского гос. ун-та. - Новосибирск: Наука, 2006. - 509 с.

2. Зеркин Д. П., Игнатов В. Г. Основы теории государственного управления. Курс лекций. - Ростов Н/Д: издательский центр «МарТ», 2000. - 448 с.

3. Уваров В.Н. Теория государственного управления: учеб. пособие. Ч.2. Система государственного управления / В.Н. Уваров. - Алматы: КазГЮА, 2001. - 348 с.

4. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы. - Кіру сілтемесі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>

МОДЕЛЬ СИСТЕМНОГО УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

АБДРАИМОВА И.Е.

магистрант 2-го года обучения ОП 7М04105 «Менеджмент»

Научный руководитель – ***ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К.***

PhD, профессор кафедры Менеджмента и инноваций,

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан

Аннотация. Статья поднимает актуальные вопросы активизация инновационной деятельности регионов. В статье изложена модель системного управления инновационным развитием предприятия. Представлены интерпретация интегрального показателя уровневой оценки инновационного потенциала промышленного предприятия.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационный потенциал, управление инновационным потенциалом, производственный потенциал.

На сегодняшний день важным направлением развития экономики Республики Казахстан является активизация инновационной деятельности регионов, объемов производства, прежде всего наукоемкой продукции, насыщение рынка современными конкурентоспособными товарами, повышение научно-технического потенциала, создание экспортоориентированных и импортозамещающих производств, укрепление материально-технической базы всех отраслей хозяйственного комплекса [1].

В этой связи актуальной является разработка механизмов эффективного управления инновационным потенциалом предприятия. Устойчивое развитие таких сложных открытых социально-экономических систем, как регион, в современных условиях невозможно без широкого системного использования результатов научно-технической деятельности, без опоры на инновации. Для применения этих результатов необходима

адекватная организация инноваций. Это требует создания соответствующего механизма управления, способного принимать выполнение заданных функций.

Предложенная модель управления инновационной деятельностью и инновационным потенциалом промышленного предприятия, основанная на следующих функциях: стимулирование активизации инновационной деятельности, формирование и определение стратегий инновационного развития, развитие инновационного менеджмента в промышленном комплексе, требующее создания эффективной системы управления, организации управленческих решений и корпоративной культуры. Определенное сочетание рациональности и нерациональности в управлении может стать «движущей силой» инновационного развития и развития предприятий. Поэтому можно говорить о новом уровне рациональности в управлении и его методах.

Критерий рациональности управления инновационным развитием предприятия можно считать объективным, так как наличие целей развития позволяет создать основу для сравнения конкурентоспособности, учитывать стоимость проектов и действующих контрактов, а также учитывать мотивацию и заинтересованность работников предприятия в создании правильного климата.

Описание особенностей предлагаемой модели.

Цель построения модели-интеграция всех функций менеджмента, связанных с управлением инновационной деятельностью промышленного предприятия, в единый целостный комплекс, способный значительно повысить уровень инновационной активности предприятий за счет максимального использования инновационного потенциала и его постоянного развития.

Типовые цели:

- 1) Единая интеграция всех управленческих процессов в области инноваций;
- 2) Содействие решению всех вопросов управления инновационной деятельностью путем развития и использования инновационного потенциала предприятия;
- 3) Формирование интегрированной корпоративной системы управления инновационной деятельностью (включая образование, инновационный потенциал, инновационную деятельность) с учетом внешних и внутренних факторов, угроз и возможностей.

Модель имеет два интегрированных блока: внешнюю среду и внутреннюю среду, анализ которых одинаково важен при планировании стратегии инновационной деятельности.

Внешняя среда включает в себя всю среду предприятий, включая государственные органы, их влияние на развитие отрасли, региона, предприятия с точки зрения поддержки, продвижения и стимулирования инноваций.

Внутренняя среда в модели характеризуется внутренним инновационным климатом, созданным посредством организации, управления, контроля и стимулирования функций управления – инновационной деятельности и инновационного потенциала.

Корпоративная система управления инновационной деятельностью и инновационным потенциалом предприятия в модели включает политику и тактику, нормы, принципы и формы осуществления инновационной деятельности, включает блоки: планирование, организацию, контроль, оценку и мониторинг, а также стимулирование инновационной деятельности посредством развития и активного использования инновационного потенциала.

Модель служит эффективным инструментом, характеризующим желаемое состояние бизнеса с последующим потенциалом инновационного развития, учитывает эволюцию организационной стратегии, отражающей необходимость дальнейших изменений. Инновационная динамика изменения требует заранее определенного набора инструментов, которые могут быть многомерными. При таком подходе менеджеры должны знать основы

методологии стратегического мышления и формирования соответствующих ценностей и установок.

Система управления должна стимулировать инновационный климат и готовность к изменениям, расширять возможности развития исследовательского сектора, стимулировать творческую активность всех сотрудников и вовлекать их в процессы инновационного развития.

Предлагаемая модель основана на внедрении корпоративной системы управления инновационным и инновационным потенциалом в управление предприятием. Разработанная и предложенная модель динамична, так как учитывает факторы внутренней и внешней среды предприятия, а также охватывает весь процесс управления инновационной деятельностью, начиная от принятия стратегии и заканчивая выводом готового результата инновации.

Данная модель может быть использована любым промышленным предприятием в рамках своей деятельности, что позволяет значительно ускорить инновационно-индустриальную модернизацию каждого предприятия в отдельности и отраслей национальной экономики в целом.

Как было установлено ранее, сущность инновационного потенциала мы рассматриваем как особое совокупное состояние его структурных элементов, в частности кадрового, научно-технологического и финансового.

В результате анализа существующих методов оценки инновационного потенциала мы пришли к выводу, что при оценке инновационного потенциала необходимо учитывать инновационные возможности и существующий уровень инновационной деятельности. Таким образом, учет современного уровня инновационного потенциала предприятия должен стать одним из фундаментальных факторов построения стратегии инновационного развития.

Оценка инновационного потенциала должна основываться на следующих постулатах:

1) Комплексность, организационно-правовые формы и размеры методики для предприятий различных отраслей.

2) Достоверность и объективность используемых сведений, т.е. использование только необъективной информации, предполагающей представление показателей независимо от субъекта оценки.

3) Наличие прямых количественных оценок по всем изученным показателям.

4) Наличие стандарта сравнения, позволяющего четко интерпретировать полученные значения.

5) Построение оценки интегрального показателя с учетом иерархической структуры инновационного потенциала.

Уровни инновационной чувствительности производственного потенциала предприятия приведены в таблице 1.

Таблица 1.

Уровни инновационной чувствительности производственного потенциала предприятия

Инновационный класс развития инновационного потенциала промышленного предприятия	Интервал инновационного коэффициента развития инновационного потенциала	Оценка эффективности инновационного развития инновационного потенциала	Характеристики инновационной чувствительности инновационного потенциала
А	0,80 - 1	низкий	низкая чувствительность
В	0,60 - 0,79	средний	чувствительный

C	0,40 - 0,59	высшее	очень чувствительный
D	0,20 - 0,39	низкий	низкая чувствительность
E	0 - 0,19	ноль	нечувствительный
Примечание – Составлено автором			

Интерпретация полученного значения интегрального показателя уровневой оценки инновационного потенциала осуществляется по шкале, построенной с использованием функции Харрингтона, приведенной в таблице 2.

Таблица 2

Интерпретация интегрального показателя уровневой оценки инновационного потенциала промышленного предприятия

Содержательная характеристика градаций	Числовое значение
1	2
Низкий уровень инновационного потенциала характерен для экономических субъектов, которые не придают значения инновационной деятельности, способствующей расширению деловой ценности, но нацелены на достижение краткосрочных целей и задач, т. е. получение прибыли в текущем периоде. Необходимы фундаментальные меры для развития инновационной составляющей, которая станет важной частью долгосрочных целей, направленных на повышение конкурентоспособности предприятия.	0.0-0.2
Остановка инновационного потенциала, т.е. Такое состояние элементов системы инновационного потенциала, которое не может создать условий для успешного прохождения инновационного процесса в связи с проблемами в производственной деятельности, кадрах, финансовом кризисе и т.п.; что приводит к нарушению принципов расширенного производства.	0.2-0.37
Устойчивый инновационный потенциал-это такое качественное состояние системы, при котором синергетический эффект взаимодействия структурных элементов инновационного потенциала позволяет обеспечить стабильность уровня инновационного развития, позволяет повысить его уровень, способствует повышению инновационной способности продукции (работ, услуг) и деловой ценности вне зависимости от воздействия дестабилизирующих макросреды – и микросреды.	0.37-0.64
Инновационный потенциал активного роста, где возможен быстрый рост конкурентных преимуществ за счет качественного изменения каждого структурного элемента системы инновационного потенциала. Инновационный потенциал данного типа характеризуется положительной динамикой показателей оценки уровня его развития и реализации стратегии «следование за лидером» и «рост бизнеса».	0.64-0.8
Высокий инновационный потенциал. Данный вид инновационного потенциала характерен для предприятий, являющихся ведущими игроками рынка, реализующих стратегию «лидерство в конкуренции», что способствует повышению	0.8-1

<p>эффективности от инноваций, в частности, сокращению периода от момента развития до практической реализации инноваций.</p>	
<p>Примечание – Составлено автором</p>	

Особое место в совершенствовании и развитии инновационной деятельности занимает использование и защита прав интеллектуальной собственности (методы распространения интеллектуальной собственности, усиление защиты информации, признание важности роли изобретателей, снижение и ускорение стоимости регистрации патентов, их выпуск, предотвращение производственного шпионажа и хищений интеллектуальной собственности, противодействие выпуску контрафактной продукции и др.).

По результатам исследования сделаны следующие выводы:

1) Оба предприятия постепенно развиваются, периодически внедряют новшества в какие-то процессы и продукты.

2) В целом оба предприятия обладают всеми основными компонентами инновационного потенциала предприятия, достаточно развитыми для реализации инноваций, но инновационная деятельность осуществляется только в силу производственной и управленческой необходимости, при которой возникает инновация, не стратегически ориентированная, формально не закреплённая.

2) В структуре предприятий отсутствуют подразделения или сотрудники, ответственные за инновационное развитие, поэтому развитие инновационного потенциала на предприятиях не анализируется и не контролируется.

3) Приоритетные направления деятельности в основном направлены на достаточный уровень персонала, достаточный уровень технологического оборудования и финансовую поддержку деятельности.

4) Основные компоненты инновационного потенциала недостаточно развиты для повышения темпов инновационной активности предприятий.

5) На предприятиях отсутствует система управления образованием и интеллектуальной собственностью. Оформление прав на созданную на предприятиях интеллектуальную собственность практически не осуществляется, не вводится даже режим ноу-хау.

6) Предприятия не проводят рыночных исследований инновационной продукции, а также не разрабатывают стратегии продвижения такой продукции на рынок.

7) В целом, несмотря на то, что управление инновационным потенциалом предприятия и некоторые из его элементов хорошо развиты, отсутствует целостный эффективный механизм управления.

Список литературы:

1. Гамидуллаева Л.А., Досжан Р.Д. Устойчивые инновации: систематический обзор литературы // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. №3(35), 2020, С. 30-42
2. Корпоративный сайт АО «Тыныс» URL: <https://tynys.info/> (дата обращения: 07.12.2023).
3. Данные АО «Altyntau Kokshetau» http://www.kazzinc.com/ru/Altyntau_Kokshetau (дата обращения: 09.11.2024).

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ХАРАКТЕРНЫЕ ПРИЗНАКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СЕТЕЙ

АЛЕКСЕЕВА С.С.

магистрант

ПРИТВОРОВА Т.П.

Научный руководитель, д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются основные особенности предпринимательских сетей. Дана характеристика «жестким» и «мягким» формам интеграции, а также преимуществам объединения компаний.

Ключевые слова: предпринимательские сети, слияния, предпринимательство, интеграция, объединение.

В последнее время в экономике произошли значительные изменения, направленные на глобализацию. Они вызваны, прежде всего, переходом к иной системе развития общества, основанной на внедрении рыночных отношений и активизации предпринимательской деятельности.

Важное значение приобретают взаимоотношения и поведение людей на разных уровнях их участия в деловой активности: между предпринимателями и наемными работниками, предпринимателями и государственными учреждениями, предпринимателями и высшими учебными заведениями и т.д.

В результате воздействия процессов глобализации в мировой экономике наблюдается трансформация понятия объекта хозяйственного управления. Если в индустриальном обществе объектом управления выступают организации, которые включают в себя несколько предприятий, то в постиндустриальном обществе основным объектом управления становятся предпринимательские сети. Предпринимательские сети представляют собой сеть компаний, которые объединяются на основе долгосрочных контрактов, участвующих в проектировании, производстве, реализации и в сервисном обслуживании продукта [10, с. 151].

Подобные объединения имеют, как правило, сложную управленческую структуру, что не всегда позволяет им достаточно четко и своевременно реагировать на изменения внешней среды. Кроме того, они имеют тенденцию к монополизации.

Тенденции развития бизнес-групп были проанализированы Т. Долгопятовой. Проведенный ею опрос показал существенные потребности организаций в объединении усилий с целью взаимной поддержки и отстаивания общих интересов. Около 72% организаций находились в тесном взаимодействии со своими партнерами, а 85% производителей продукции выразили желание войти в отраслевые объединения, при этом наиболее сильное стремление проявили производители различных видов продукции.

В экономике понятие сети относится к способу организации взаимодействия участников процесса на основе сотрудничества и особых отношений, отличающемся от привычных рыночных механизмов.

Предпринимательские сети представляют собой объединения организаций, направленные на совместное использование ресурсов и реализацию проектов для достижения общих целей.

Предпринимательские сети могут быть объединены между собой по:

- горизонтали;
- вертикали.

Горизонтальные и вертикальные слияния представляют собой стратегические действия бизнеса для укрепления позиций на рынке и увеличения эффективности деятельности. Горизонтальные слияния позволяют объединять конкурирующие предприятия для совместного использования экономических выгод и защиты от конкурентов.

В то же время вертикальные слияния направлены на объединение компаний, действующих на разных этапах производственной цепочки, с целью обеспечения доступа к необходимым ресурсам и рынкам сбыта. Горизонтальные и вертикальные отношения в бизнесе формируются в ответ на изменения в рыночной среде, которые могут быть вызваны повышением конкуренции, развитием технологий или изменениями в потребительском спросе. Понимание различий между этими видами слияний позволяет компаниям принимать более обоснованные стратегические решения по укреплению своего бизнеса и повышению конкурентоспособности.

Контрагенты предпочитают использовать горизонтальные связи и механизмы специализации и взаимодополнения, так как это помогает им достигать лучших показателей и результатов. Предпринимательские сети, в свою очередь, являются новой формой взаимодействия между компаниями, которая получила широкое распространение в развитых странах.

Характеристики предпринимательской сети включают:

- общую цель сети;
- четкую внутреннюю структуру;
- высокую степень взаимосвязи между структурными элементами;
- взаимодействие с внешней средой.

Эти компоненты призваны обеспечить эффективное функционирование предпринимательской сети и способствовать достижению её целей и задач.

Цель представляет собой конечный желаемый результат. Определение четкой общей цели является основным вопросом, который должны решить группы-участники предпринимательской сети. Цели служат исходным моментом прогнозирования и планирования ее деятельности. Они лежат в основе построения организационных отношений [88, с. 15].

Если цели не определены, их установление становится одной из главных задач управления и целеполагания. Формирование целей предпринимательской деятельности играет важную роль в хозяйственной деятельности, управлении инвестициями и финансами, а также контроле над затратами.

Цель предпринимательства в основном заключается в том, чтобы удовлетворять потребности общества через предоставление товаров и услуг. Однако, помимо этой основной цели, предпринимательство может иметь и другие важные цели, такие как создание рабочих мест, инновации, улучшение качества жизни, развитие экономики и т.д. Сложность современных предпринимательских систем обусловлена также быстрыми технологическими изменениями, глобализацией, жесткой конкуренцией на рынке. Важно для предпринимателя уметь адаптироваться к изменяющейся среде, быть гибким и инновационным. Системный подход к предпринимательству помогает понять и учесть разнообразные факторы, влияющие на успешность бизнеса.

Одной из ключевых особенностей предпринимательской сети является ее зависимость от взаимодействия с внешней средой. Внешняя среда предоставляет предпринимательской сети необходимые ресурсы для поддержания ее потенциала. Это взаимодействие обеспечивает выживаемость предпринимательской сети, так как она постоянно обменивается ресурсами с внешней средой. Однако, ресурсы внешней среды ограничены, поскольку их используют множество других организаций, действующих в этой среде. Важно учитывать, что существует риск того, что предпринимательская сеть может столкнуться с трудностями в получении необходимых ресурсов из внешней среды.

Это может привести к ухудшению потенциала сети и вызвать негативные последствия для ее функционирования [16, с. 77].

Предпринимательские сети выделяются своей ориентацией на предпринимательство. Они стремятся к решению задач управления рынком путем стимулирования предпринимательских инициатив, гибкости, стратегической гибкости и постоянного внедрения инноваций. Размеры предпринимательских сетей могут быть разнообразными – от объединения малых и средних предприятий до интеграции деятельности разнообразных малых компаний в области деятельности крупных предприятий. Еще одной характеристикой предпринимательских сетей является их гибкость в том смысле, что они не ограничены территориальными рамками. Они могут быть как локальными, так и иметь различные масштабы. Эта подвижность размеров позволяет достичь большей гибкости, адаптивности и мобильности предпринимательской деятельности [21, с. 111].

В работе "Корпоративный бизнес" Е.В. Ленский, анализируя межфирменную интеграцию, выделяет ее жесткие и мягкие формы: "жесткие" – трест, концерн (холдинг); "мягкие" – ассоциации, консорциумы, стратегические альянсы.

Ассоциации являются группировками, где члены стремятся к взаимодействию, сохраняя при этом свою автономию. Закон не устанавливает ограничений на количество участников ассоциации. Участники сохраняют свою независимость и статус юридического лица. Основными учредительными документами ассоциации являются Устав и учредительный договор.

Консорциумы – это временные объединения компаний на основе договора, создаваемые для реализации конкретных экономических проектов. В консорциум могут вступать как большие, так и малые компании, которые хотят участвовать в проекте, но не имеют достаточных ресурсов. Присоединение к консорциуму является добровольным, и участники имеют возможность выйти из него в любое время.

Предприятие, входящее в консорциум, может быть одновременно членом нескольких консорциумов.

Стратегический альянс представляет собой сотрудничество двух или более организаций с целью достижения общих долгосрочных целей. Для успешного стратегического альянса необходимо иметь долгосрочное планирование, координацию стратегий, построение доверия между партнерами и активное участие высшего и среднего руководства компаний-партнеров.

Мягкие формы альянсов позволяют совмещать работу партнеров, сохраняя при этом их юридическую и экономическую самостоятельность. При этом возможно использование преимуществ корпоративной структуры без утраты хозяйственной и юридической автономии участников. Важно помнить, что грани между различными формами сотрудничества достаточно размыты и могут быть истолкованы по-разному специалистами. Обычно жесткие формы альянсов предполагают создание нового юридического лица, например, корпорации.

Трест является формой объединения предприятий, при которой они теряют свою юридическую и коммерческую самостоятельность, объединяясь в единый производственный комплекс под централизованным управлением. Прибыль треста распределяется согласно долям участия отдельных предприятий. Организации, входящие в трест, становятся его подразделениями.

В отличие от треста, концерн представляет собой объединение, осуществляющее совместную деятельность на основе централизации управления функциями развития, научно-технического прогресса, инвестиций, финансов и внешнеэкономической деятельности. Концерны активны в отраслях с крупным производством и применением высоких технологий. Они объединяют от 10 до 100 и более компаний и являются довольно жесткой формой интеграции.

По количеству участников предпринимательские сети могут быть:

- малые (две – три предпринимательские единицы);
- средние (до десяти предпринимательских единиц);
- крупные (свыше десяти предпринимательских единиц).

По отраслевой принадлежности можно выделить следующие крупные отрасли, в которых чаще всего происходит объединение предпринимателей:

- промышленная отрасль;
- строительная отрасль;
- сельскохозяйственная отрасль;
- транспортная отрасль;
- медицинская промышленность;
- торговля и общественное питание и др. отрасли.

Основной причиной слияния компаний, когда одни предприятия объединяются с другими, является прежде всего желание увеличить свою прибыль. Часто в результате слияния объединяются даже конкуренты. [23, с. 121].

Преимущества объединения предприятий в предпринимательские сети:

1) Экономия на закупках: Путем объединения компаний можно оформлять общие заказы на товары, что позволяет сократить затраты за счет сотрудничества, повысить конкурентоспособность цепочки поставок, оптимизировать разработку продуктов и сократить сроки выхода новой продукции на рынок.

2) Совместное отстаивание интересов: Чем больше компаний поддерживают общие цели и задачи, тем вероятнее, что решения, принимаемые в их интересах, будут поддержаны. Объединение участников позволяет эффективнее выступать и защищать общие интересы.

3) Обмен опытом: Обмен опытом между компаниями в сети способствует повышению информационной прозрачности рынка, сравнению результатов и опыта, расширению продуктовой линейки, изучению передовых технологий и бизнес-процессов, а также установлению своих стандартов работы. Объединение компаний в сети предпринимательства обеспечивает возможность взаимодействия и сотрудничества, что способствует совместному развитию, обмену знаниями и опытом, а также укреплению позиций на рынке.

Изучив основные характеристики и ключевые аспекты формирования и развития предпринимательских сетей, можно заключить, что объединение участников таких сетей способствует эффективному решению основных задач, связанных с производством, маркетингом и сбытом товаров и услуг. Одной из основных особенностей такого объединения является достижение оптимальной экономической эффективности за счет эффективного использования ресурсов. Для того чтобы предприятия могли объединяться без ущерба для своего бизнеса, необходимо четко устанавливать правила и контролировать процессы взаимодействия.

Список литературы

1. Гераськин М.И. Согласование экономических интересов в корпоративных структурах [Текст] / М.И. Гераськин. М.: ИЛУ РАН, Анко, 2005. 293 с.

2. Игнатова М.А., Селезнева И.А., Ульянова Е.А. Муниципальная экономика: модель финансовой сети внутреннего рынка [Электронный ресурс] // 39 Современные проблемы науки и образования. 2014. № 2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12901> (дата обращения: 06.06.2018).

3. Чепуров Е.Г., Демина М.И., Исайчик К.Ф., Ранюк С.В. Концепция реализации локальной платежной системы на примере студенческого сообщества [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 1-2. URL: <http://www.science-education.nl/ni/article/view?id=19776> (дата обращения: 23.12.2017).

4. Чепуров Е.Г., Назарова Ю.Ю., Медведева М.А., Ранюк С.В., Берг Д.Б. Локальная платежная система: разработка и возможности практического применения [Текст] // Журнал «Научное обозрение». 2016. № 16, с. 106-113.

5. D.B. Berg, A.O. Kolomytseva, A.V. Apanasenko, K.F. Isaichik. Modeling of the municipality entrepreneurial community functioning using the methods of system dynamics // Preprint submitted to 17th IF AC Workshop on Control Applications of Optimization. Received June 5, 2018 [в печати].

ҰЙЫМНЫҢ КАДРЛЫҚ РЕЗЕРВІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ПРИНЦИПТЕРІ

АМАНГЕЛЬДЫЕВА А.С.

«Менеджмент» мамандығы бойынша 1 курс магистранты

ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К.

Ғылыми жетекші - PhD, профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды
университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Андатпа. Мақалада кәсіпорындағы кадрлық резервтің қалыптасу принциптерінің теориялық аспектілері қарастырылады. Кадрлық резервпен жұмыс істеудің әртүрлі тәсілдері арасындағы айырмашылықтар сипатталады.

Түйін сөздер: кадрлық резерв, кадрлық резервті қалыптастыру, кадрлық құзыреттілік.

Компанияның стратегиялық мақсаттарына қол жеткізудің бірі – персонал және олардың құзыреті. Ұйым өзінің стратегиялық мақсаттарына жауап беретін жаңа қызмет салаларын құру қажеттілігі туындаған кезде қалыптасады және жаңа бизнес-процестерді жасайды. Ұйым персоналы осы бизнес-процестердің функционалдығын қамтамасыз етуі керек. Осылайша, HR қызметінің алдында мынадай сұрақ туындайды: белгіленген лауазымдарға сыртқы жұмысшыларды таңдап алу және олардың жан-жақты дамуымен айналысу немесе олардың негізінде кадрларды оқытудың жеке кешенді жүйесін құру арқылы ішкі ресурстарды пайдалану. Сырттан менеджерлерді тарту үлкен уақыт шығындарымен және төмен қаржылық нәтижелермен байланысты екенін ескере отырып, көптеген компаниялар дамудың екінші жолын таңдап, бар кадрларға жаңаша көзқараспен қарауды, өз қызметкерлерінің жеке және кәсіби әлеуетін дамытуды шешеді. Ең оңтайлы шешім. Бұл мәселе – жеке кадрлық резервті даярлау жүйесін құру.

Бүгінгі таңда кадрлық резерв санатының мазмұны ұйымдық контекстпен тығыз байланысты — кадрлық резервті қалыптастыру және басқару көбінесе ұйымның персоналды басқару жүйесінің бөлігі ретінде қарастырылады.

1-кесте.

«Кадрлық резервті анықтау мазмұнын талдау»

Автор	«Кадрлық резерв» түсінігінің анықтамасы
Кибанов А.Я.	Кадрлық резерв – жоғары лауазымдарды атқаруға қабілетті ұйым персоналының әлеуетті белсенді және дайындық бөлігі, біліктілігі жоғары жұмыс орындарына тұру үшін жүйелі оқытудан өтетін персоналдың бір бөлігі.
Базаров Т.Ю.	Кадрлық резерв – бұл басқарушылық қызметті жүзеге асыруға қабілеті бар, белгілі бір дәрежедегі лауазымның талаптарына сәйкес келетін, іріктеуден өткен және мақсатты біліктілік оқуынан өткен басшылар мен мамандар тобы.

Веснин В.Р.	Кадрлық резерв – кәсіби қызметінде оң нәтижелерге қол жеткізген, басқаруға бейімділік пен қызығушылық танытатын және белгілі талаптарға сай келетін басшылар мен мамандардың арнайы таңдалған мақсатты тобы.
Егоршин А.П.	Кадр резерві – біліктілігі жоғары мамандар мен басшылар лауазымдарына орналасу үшін жүйелі оқытудан өтетін кадрлардың бір бөлігі.
Дейненко А.В.	Кадрлық резерв – бұл олардың басшылық лауазымға жарамдылығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін іскерлік, моральдық және кәсіби қасиеттері бар қызметкерлер санаты.

Осылайша, осы авторлардың көзқарастарын біріктіру және дамыту арқылы кадрлық резервті желілік және функционалдық менеджерлер, басқарушылық қызметті жүзеге асыруға қабілетті ұйымдық әзірлеушілер, сондай-ақ іріктеп алынған әлеуеті жоғары жас мамандар тобы ретінде анықтауға болады. әртүрлі деңгейдегі басшылық лауазымдарға қойылатын талаптардың негізі және тиісті бос орындар пайда болған кезде басшылық лауазымдарға орналасуға өтініш беру.

Кадрлық резервті басқару – бұл персоналды басқару ғылымы мен тәжірибесінде қалыптасқан ұғым және персоналды басқару жүйесінің құрамдас бөлігі. Кадрлық резервпен жұмыс істеу функциясы оның дамуында бірнеше кезеңдерден өтті. Алғашында бұл ауыстыруды жоспарлау (replacement planinig), содан кейін кадрлық резервпен және әлеуеті жоғары резервтермен жұмыс істеу (succession planning), содан кейін талантты басқару (high potentials), ең соңында (talent management), стратегиялық таланттарды басқару (strategic talent management). 2-кестеде кадрлық резервпен жұмыс істеудің әртүрлі тәсілдері арасындағы айырмашылықтар келтірілген.

2-кесте.

Кадрлық резервпен жұмыс істеудің әртүрлі тәсілдері арасындағы айырмашылықтар

Даму тарихы	Ауыстыруды жоспарлау	Мұрагерлікті жоспарлау	Таланттарды басқару
Мақсаты	Тәуекелді басқару	Стратегиялық персоналды жоспарлау және дамыту	Дарындылықты анықтау және дамыту
Объект	Негізгі басшылық лауазымдар	Потенциалы жоғары резервшілер	Бүкіл ұйым
Баға	Кәсіби потенциал	Көшбасшылық құзыреттердің даму динамикасын және тиімділігін арттыру	Кез келген құзыреттерді дамыту нәтижелері
Нәтиже	Негізгі орынды ауыстыру жоспары	Резервтегілердің дамуы мен мансаптық жоспары	Персоналды басқару процестеріне енгізілген дарынды анықтау және ашу жүйелері
Қызметкердің көзқарасы	Келісім	Жартылай қатысуды мақұлдау	Қатысу толық қатысу

Егер сіз кадрлық резервпен жұмысты байыппен және терең қабылдайтын болсаңыз, дамудың белгілі бір кезеңінде кадрлық резервті санаттау мәселесі туындайды. Кадрлық резервті басқару теориясы мен тәжірибесінде кадрлық резервті жіктеудің бірнеше тәсілдері бар, олар 3-кестеде келтірілген.

3-кесте.

Кадрлар резервтерін жіктеудің негізгі тәсілдері

Жіктеу тәсілі	Кадрлық резерв санаты	Ескертпе
Қызмет түрі бойынша	1. Даму резерві	Кәсіптік немесе басқарушылық жаңа бизнес салаларына резерв
	2. Жұмыс істейтін резерв	Ұйымның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін басқару резерві
Кездесі уақыты бойынша	1. А группасы	Жақын арадағы жарнама
	2. Б группасы	2-3 жылдан кейінгі жарнама
Кадрлар санаты бойынша	1. Ілгерілету үшін резерв	Негізгі лауазымдарға жоғарылату үшін мамандардың резерві
	2. Басқару резерві	Басшы лауазымдарының баспалдағымен көтерілу үшін резерв

Кадрлық резервті қалыптастырудың негізгі принциптеріне мыналар жатады:

1. Инновация — кадрларды ұдайы өндірудің дәстүрлі саясатынан (стандартты жұмыс және көлденең және тігінен кәсіби өсу) мансапты басқаруға және жаңа буын мамандарын дамытуға көшу;

2. Эшелондау – бұл сіздің компанияңыздың ең оқытылған және тиімді басшы қызметкерлерін, менеджерлері мен мамандарын кадрлық резервке жүйелі түрде енгізу, сонымен қатар басқа салалардан тәжірибелі және жоғары білікті жұмысшыларды тарту;

3. Престиж – жаңа буын мамандары үшін осы ұйымдағы мансапты бәсекеге қабілетті ететін компанияда жұмыс істеудің тартымдылығын арттыру;

4. Бәсекеге қабілеттілік – кадрлық резервке енгізу бәсекелестік және барлық қатысушылар үшін тең шарттар және жетістіктер мен әлеуетті объективті бағалау негізінде жүзеге асырылуы тиіс;

5. Резервке енгізуге үміткерлердің толықтығын бағалау бірқатар әртүрлі параметрлер негізінде және компания қызметінің әртүрлі бағыттарын ұсынатын кәсіби сарапшылардың қатысуымен жүргізілуі керек.

Бүгінгі күннің экономикалық шындығы сондай, орта және әсіресе ірі компаниялардың барлығы дерлік кадрлар резервін басқару жүйесін құруда. Кадрлық резерв жүйесін құрудың танымалдылығының артуы себептері айқын. Нарықтың қарқынды өсу кезеңінде кәсіби мамандардың айтарлықтай тапшылығы байқалады. әр түрлі қызмет салалары пайда болды. Тек өзіміздің құзыретті кадрларды өсіру ғана компанияларды толтырылмаған бос орындардың пайда болуынан сақтай алады. Дағдарыс кезінде жеке адами ресурстарды сақтау ең білікті адам ресурстарын тиімді пайдалануға және бизнес үшін ең тиімді емес қызметкерлермен толықтай бөлісуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, кадрлық резервті құру компанияны қажет болған жағдайда өзінің жұмыс саласын ғана емес, сонымен қатар басқа салаларда да жұмыс істеуге дайын құзыретті қызметкерлермен жақсы қамтамасыз ету үшін қажет екенін атап өткен жөн. Кадрлық резервте дайындалған мамандардың болуы компанияға жаңа қызметкерлерді қабылдау және бейімдеу шығындарын айтарлықтай азайтуға, сондай-ақ персоналды дамытуға инвестициялар жүйесін құруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде

қызметкерлердің материалдық емес уәждемесін айтарлықтай арттырады және өз үлесін компанияның сақталуына қосады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Копкова Е.С., Белкин И.О. Анализ стратегий управления кадровым резервом в современных компаниях // Проблемы региональной экономики. - 2018. - № 42. - С. 37-48.
2. Масалова, Ю. А. Инновационный менеджмент в управлении персоналом : учебное пособие для вузов / Ю. А. Масалова. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 191 с.
3. Управление персоналом : учебник и практикум для вузов / А. А. Литвинюк [и др.] ; под редакцией А. А. Литвинюка. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 498 с.

ИННОВАЦИИ В ТУРИЗМЕ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКОГО СЕКТОРА

АХТУРСУНОВА А.О.

докторант 1 курса ИМ-23-3

ТЛЕУБЕРДИНОВА А.Т.

Научный руководитель, д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Казахстан

Аннотация. В наше современное время туризм становится одной из самых стремительно развивающихся сфер деятельности, и инновационные технологии играют все более значимую роль в ее процессе развития. Отделение своего внимания на решение проблем с безопасностью, конкуренцией, финансовыми ресурсами и регулированием соответствующих законодательных норм поможет нам развивать инновационные способы и методы в туристической индустрии. В данной статье автором рассматриваются инновации, которые используются для повышения эффективности, устойчивости и конкурентоспособности туристического сектора

Ключевые слова: инновации, туризм, устойчивое развитие, экономика.

Отрасль туризма находится впереди других секторов экономики в контексте влияния цифровой трансформации и инноваций. В качестве одной из важнейших глобальных сфер, туризм не только стимулирует экономический рост, но также содействует культурному обмену и сохранению окружающей среды. Появление новых технологий и тенденций вызывает значительные изменения в методах управления туризмом, что требует пересмотра традиционных подходов в соответствии с изменяющейся динамикой. Этот динамический сдвиг поддерживается интеграцией передовых технологий, таких как искусственный интеллект (ИИ), виртуальная реальность (VR), блокчейн и Интернет вещей, которые совместно изменяют стратегии маркетинга, восприятие и управление туристическими направлениями. Инновационный процесс в туристском секторе сопряжен с несколькими препятствиями, которые могут помешать росту. Найда-Яношка и Копера (2014) подчеркивают взаимосвязанный характер организационных, экологических и инновационных препятствий, эти трудности часто возникают на стыке интересов местных участников туристского бизнеса, что затрудняет их преодоление [1]. Децелле (2006) обсуждает, как национальная и отраслевая практика может улучшить туристские инновации. Понимание такого поведения, а также возможного влияния туристической политики может помочь в решении некоторых проблем отрасли [2]. Продуктовые,

технологические, управленческие, маркетинговые и институциональные инновации - все это примеры инноваций в туристском секторе. Согласно Хьялагеру (2010), основными факторами инноваций являются предпринимательство, технологический рывок и наличие территориальных отраслевых кластеров, представление знаний также важно для формирования характера и распространенности инноваций [3]. Согласно Оттенбахеру (Ottenbacher, 2007), гостиничные организации разрабатывают инновации с учетом конкретных задач, применяя многочисленные методы для эффективного мониторинга успеха [4].

Инновации - многогранная проблема в секторе туризма, но они также открывают множество перспектив для роста, устойчивости и улучшения потребительского опыта. Туристский сектор может продолжать меняться и адаптироваться к меняющимся требованиям и ожиданиям пассажиров по всему миру, преодолевая препятствия и внедряя цифровые технологии, устойчивое развитие и междисциплинарные подходы. В последние годы темпы технологического прогресса ускорились, что привело к смене парадигмы в ожиданиях и поведении потребителей. Сегодня туристы требуют более персонализированных, привлекательных и беспроblemных впечатлений, что побуждает туристских операторов и менеджеров принимать инновационные решения для удовлетворения этих ожиданий. Кроме того, глобальное стремление к устойчивому развитию туризма усилило потребность в технологиях, которые могут помочь эффективно управлять ресурсами, снизить воздействие на окружающую среду и обеспечить, чтобы туризм приносил пользу местным сообществам. Согласно Ахмаду, Юджину и Ndia (2022), приток туристов оказывает благоприятное влияние на сокращение загрязнения окружающей среды и экономический рост, что свидетельствует о существенном прогрессе в направлении устойчивого развития [5]. Стимулируя инновации, технический прогресс усилил озабоченность окружающей средой. Такие исследователи, как Раттен и Брага (2019), подчеркивают междисциплинарный характер исследований инноваций в сфере туризма, которые требуют свежего взгляда для того, чтобы разобраться в различных сложностях отрасли [6]. Пересечение технологий, инноваций и управления туризмом открывает как огромные возможности, так и серьезные проблемы. С одной стороны, это открывает потенциал для повышения конкурентоспособности туристских направлений, повышения удовлетворенности посетителей и содействия устойчивому развитию регионов, а с другой стороны, это требует от заинтересованных сторон понимания вопросов, связанных с цифровой грамотностью, развитием инфраструктуры, конфиденциальностью данных и этичным использованием технологий.

Изучение инноваций в управлении туризмом, особенно через призму новых тенденций и технологий, вызвало значительный академический интерес. Вэйци Конг (Weiqi Kong, 2023) исследует интеграцию новых медиа-технологий в управление туризмом в контексте быстро развивающегося туристического сектора Китая. Конг подчеркивает роль мобильных устройств и социальных сетей в преодолении традиционных ограничений времени и пространства, тем самым повышая скорость распространения туристической информации. Это исследование подчеркивает потенциал новых технологий для диверсификации и ускорения каналов коммуникации в индустрии туризма, способствуя ее здоровому и устойчивому развитию [7]. Наталья Добрянская, Светлана Черноусова и Лада Саленко исследуют влияние технологических инноваций на оптимизацию и модернизацию индустрии туризма. Их работа подчеркивает, как современные технологии, включая искусственный интеллект, аналитику данных и виртуальную реальность, способствуют повышению эффективности туристического сектора и реагированию на меняющиеся потребности путешественников. В исследовании также рассматриваются такие важные вопросы, как устойчивость, информационная безопасность и персонализация услуг, что обеспечивает всестороннее понимание текущих тенденций и их влияния на отрасль [8]. Елена Никольская (2022) исследует влияние цифровых потребительских привычек на

управление инновациями в индустрии гостеприимства и туризма, особенно в контексте восстановления отрасли после пандемии COVID-19. Никольская определяет ключевые тенденции в поведении потребителей как векторы развития индустрии гостеприимства и туризма, предлагая соответствующие информационные инструменты, которые могут облегчить путешествия, обеспечить безопасность и восстановить доверие потребителей. Этот анализ дает представление о стратегиях, которые туристские предприятия могут использовать для привлечения большего числа гостей и получения конкурентных преимуществ на международном рынке [9]. Анализ последних научных работ раскрывает многогранный взгляд на то, как новые технологии и инновации меняют индустрию туризма.

Использование новых медиа и цифровых платформ произвело революцию в способах распространения и потребления туристической информации. Такие технологии, как смартфоны и сайты социальных сетей, позволили осуществлять интерактивную коммуникацию в режиме реального времени между поставщиками туристических услуг и потребителями, значительно повысив скорость и разнообразие распространения информации. Такие технологии, как искусственный интеллект, аналитика данных и мобильные приложения, повышают операционную эффективность в управлении туризмом. Они способствуют персонализации впечатлений от путешествий, используя данные для понимания и прогнозирования предпочтений потребителей, тем самым позволяя туристским операторам предлагать индивидуальные услуги и рекомендации. Внедрение виртуальной реальности, дополненной реальности и других иммерсивных технологий открыло новые возможности для маркетинга туристских направлений и предоставления уникальных впечатлений посетителям. Эти технологии позволяют потенциальным туристам виртуально исследовать места назначения, обогащая процесс принятия решений и улучшая впечатления на месте благодаря интерактивному дополненному контенту. Новые технологии также играют решающую роль в содействии устойчивому развитию индустрии туризма. Устойчивые технологии, включая возобновляемые источники энергии и системы обращения с отходами, интегрируются в туристскую деятельность для минимизации воздействия на окружающую среду и поддержки усилий по ее сохранению. Несмотря на потенциальные выгоды, внедрение новых технологий в управление туризмом сопряжено с трудностями. Такие проблемы, как конфиденциальность данных, цифровой разрыв и необходимость значительных инвестиций в инфраструктуру туризма и развитие необходимых навыков, создают препятствия для широкого внедрения этих инноваций.

В заключение, интеграция новых тенденций и технологий в управление туризмом представляет собой ключевой сдвиг в том, как работает отрасль и взаимодействует с потребителями. Выводы подчеркивают значительные возможности, которые эти инновации открывают для повышения эффективности, устойчивости и конкурентоспособности туристического сектора. Однако реализация этих преимуществ требует решения проблем, связанных с внедрением технологий, включая развитие инфраструктуры, нормативно-правовую базу и просвещение заинтересованных сторон.

Список использованной литературы:

1. Najda-Janoszka M., Kopera S. Exploring barriers to innovation in tourism industry—the case of southern region of Poland // *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Т. 110. – С. 190-201.
2. Decelle X. A dynamic conceptual approach to innovation in tourism. – 2006.
3. Hjalager A. M. A review of innovation research in tourism // *Tourism management*. – 2010. – Т. 31. – №. 1. – С. 1-12.

4.Ottenbacher M. C. Innovation management in the hospitality industry: different strategies for achieving success //Journal of hospitality & tourism research. – 2007. – Т. 31. – №. 4. – С. 431-454.

5.Ahmad N., Youjin L., Hdia M. The role of innovation and tourism in sustainability: why is environment-friendly tourism necessary for entrepreneurship? //Journal of Cleaner Production. – 2022. – Т. 379. – С. 134799.

6.Ratten V., Braga V. Tourism innovation //Journal of Hospitality and Tourism Management. – 2019. – Т. 41. – С. 171-174.

7.Kong, W. (2023). Innovation and Technology Application in Tourism Management. Journal of Innovation and Development, 4(2).

8.Добрянская, Н., Черноусова, С., Саленко, Л. (2023). Инновации как инструмент принятия управленческих решений в индустрии туризма и гостеприимства относительно оптимизации и модернизации на международном уровне. Европейский журнал, 4 (2023). <https://dx.doi.org/10.15276/ej.04.2023.2>

9.Елена Юрьевна Никольская, Екатерина Сергеевна Кваша, Влияние цифровых потребительских привычек на управление инновациями в индустрии гостеприимства и туризма. Международная экономика. 2022;4. <https://dx.doi.org/10.33920/vne-04-2204-04>

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ӘДІСТЕРІ

АМАНТАЙ А.Е.

МН-21-1к тобының студенті

КУРМАНГАЛИЕВА Л.А.

Ғылыми кеңесшісі, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада персоналды басқарудың екі шетелдік моделі қарастырылады және қазақстандық тәжірибемен салыстыру жүргізілді. Бұл жүйелердің негізгі белгілері мен сипаттамалары, сондай-ақ олардың қазіргі әлемдегі халықаралық басқару моделінде бірігуі анықталады.

Түйінді сөздер: басқару модельдері, персоналды басқару, еңбекті ұйымдастыру, халықаралық басқару моделі.

Адам ресурстарын басқару жүйесі кез-келген ұйымда маңызды рөл атқарады. Оның мақсаты-компанияны қажетті қызметкерлермен қамтамасыз ету және жұмыс тиімділігін арттыру үшін іс-шаралар өткізу ғана емес, сонымен қатар қызметкерлердің жұмысын ұйымдастыру. Әлемде бір ғасыр бұрын болған еңбек ұйымдарының нақты жүйелері жоқ: жапон, американдық, Батыс Еуропа. Олардың барлығы бір-бірімен араласып, қазіргі менеджменттің бір бөлігіне айналған халықаралық модельдерді құрайды. Еңбекті ұйымдастыруды ғылыми тұрғыдан қарастырған алғашқы ғалымдардың бірі Ф.Тейлор болды. Ол қызметкерлерді оқыту бағдарламаларын жүзеге асыруда ғылыми әдістерді қолдану арқылы жоғары еңбек өнімділігіне қол жеткізуді ұсынды. Бұған персоналды басқару моделімен қалыптасқан міндеттерді сауатты түсіндіру және оларды орындау әдістерін қалыптастыру арқылы қол жеткізілді

С.А.Перегудова мен М.С.Агафонованың пікірінше американдық басқару моделіне индивидуализм сияқты қасиет тән. Бұл екі ерекшелікте көрінеді: сөз бен істің бірлігі (менеджерлер әрқашан және олар атқаратын жұмысқа толық жауап береді) және қызметкерлердің құзыреттілігі. Соңғысына ерекше назар аударылады, өйткені

қызметкерлердің дамуы компанияның әлемдік экономикадағы жетекші мәртебесінің маңызды факторларының бірі болып табылады

Бірақ американдық жүйеде кадрларды іріктеу технологиясы еңбек нарығына негізделген, онда әр үміткер жүйені дараландыруға байланысты бәсекеге қабілетті болуы керек. Американдық жүйенің жарқын қарама-қарсы мысалы - адам ресурстарын басқарудың жапондық моделі. Ол еңбекті ұйымдастырудың ұжымдық формасымен сипатталады. Оның негізі - ұжымда жұмыс істей білу, адамдармен қарым-қатынас орнату. Ұйымның барлық мүшелері жоспарлар мен жобаларды әзірлеуге қатысады, басқа қызметкерлермен қатар басқару қабілеттерін көрсетеді. Мұның бәрі қызметкерлердің адалдығы мен ұйымға деген адалдығынан көрінетін топтық жауапкершілік пен шынайы мотивацияны қалыптастырады. Бұл ерекшеліктер кадрлардың ауысуын азайтуға және қызметкерлердің жетіспеушілігін шешуге мүмкіндік береді, өйткені әр қызметкер ұзақ мерзімді жұмысқа орналасуға мүдделі.

Американдық жүйеде ұзақ мерзімді қатынастар сирек кездеседі - көбінесе қызметкерлер келіп, компанияның өмірлік циклінің белгілі бір кезеңінде оған берілетін қажетті тапсырмаларды орындайды, содан кейін, егер оларға қажеттілік жоғалса, онда қызметкерлер жұмыстан шығарылады. Қызметкерлердің функционалдығын анықтауға жауапты көптеген жүйелер қызметкердің ұтқырлығын міндеттерді орындау кезінде қажетті негізгі сипаттама ретінде қарастырады. Үміткерлердің икемділігі мен ұтқырлығына қоса, үміткердің болашақ жұмыс орнына тез үйрену қабілеті де ерекше ескеріледі. Компанияда кадрлар бөлімінің басшылары жұмысқа қажетті дағдыларды жаңа қызметкерге тиімді жеткізе білуі керек.

Қызметкерлерге арналған американдық жүйеде бір фирмадағы үлкен жұмыс өтілі маңызды фактор емес, ал жапондық модельде жалдау жүйесі компаниядағы жағдайдың жасына және тәжірибесіне тікелей тәуелділігін анықтайды: Жапонияда жас директорлар жоқ және жалақы деңгейі қызметкердің тәжірибесіне тікелей байланысты.

Американдық жүйедегі лауазымдар міндеттер мен жауапкершіліктер жиынтығымен анықталады, сондықтан әр қызметкер кімге бағынатының және есеп беретінін білуге тырысады. Лауазымдардың өз атаулары бар және компания әлемдік экономикада неғұрлым жоғары болса, бұл атаулар соғұрлым "қатты" естіледі. Осыған қарамастан, әр лауазымның маңыздылығы жауапкершілік мөлшерімен, бағынатын сектордың кірістілігімен, компания үшін стратегиялық маңыздылығымен анықталады.

Жапонияда үш деңгейлі басқару жүйесі бар және американдық жүйеден айырмашылығы, басшылық лауазымына сырттан адамдар сирек шақырылады. Жапондық корпорациялардағы басқарудың ұйымдастырушылық құрылымы, әдетте, сызықтық-функционалды принцип бойынша құрылады: көлденең және тік байланыс, ал американдық жүйеде компаниялардың көпшілігі тек тік принципке сәйкес келеді: ол жұмысшылар арасында жұмыс міндеттерін бөлуде дәлдік пен жоғары ұйымшылдықты атап өтеді. Жапонияда ұйымдарда әзірленген құрылымдық схема жоқ.

Қазір көптеген компаниялар персоналды басқару модельдерін компанияның мемлекеттік немесе жеке меншік түріне қарай таңдайды. Мемлекетке тәуелсіз корпорацияларда жапондық және американдық жүйелердің жекелеген ерекшеліктерін біріктіруден тұратын халықаралық басқару моделіне көшу байқалады. Кез-келген жұмыс қатынастары белгілі бір құқықтық нормалармен бекітілген еңбек қатынастарына негізделген. Енді персоналды халықаралық басқаруды ел санаты мен жұмыспен қамтылған персонал тобын ескере отырып жүзеге асырылатын төрт фактор — іріктеу, дамыту, өтемақы және көшбасшылық арқылы ұйымда адам ресурстарын қолдану ретінде анықтауға болады.

Американдық және жапондық басқару модельдерін алғашқылардың бірі болып салыстыра бастаған В. Оучи. Ол жапон ұйымының жеті негізгі сипаттамасын атап өтті. Олар:

- өмір бойы жалдау;
- ұзақ мерзімді бағалау және қызметкерлерді мансап сатысында баяу жылжыту;
- белгілі бір жұмысқа емес, жеке қасиеттерге қызметкерлерді жалдау;
- басқарудың жасырын тетіктері;
- ұжымдық шешім қабылдау;
- ұжымдық жауапкершілік;
- ұжымда қолайлы қарым-қатынасты қалыптастыру (жұмыс беруші мен жұмысшы арасындағы еркін байланыс).

Және әдеттегі американдық компаниялардың сипаттамалары:

- қысқа мерзімді жалдау;
- жұмыстың орындалуын сандық бағалау және жылдам алға жылжу;
- мансап сатысы бойынша тар маманданған қызметкерлерді жалдау;
- нақты лауазымға фнақты және ресми бақылау;
- механизмі жеке шешім қабылдау;
- жеке жауапкершілік;
- адамға тар қызығушылық.

Жапониялық мен Американдық басқару әдістерін зерттей отырып Қазақстандағы адам ресурстарын басқарудың ерекшеліктеріне сәйкес SWOT талдауың ұсынылады.

Кесте 1. Басқару әдістерін SWOT талдау

	Жапониялық	Американдық	Қазақстандық
Күшті жақтары	- Компанияға берілгендіктің жоғары деңгейі және қызметкерлермен ұзақ мерзімді қарым-қатынас. - Персоналды оқыту мен дамытуға үлкен көңіл бөлу.	- Ұтқырлық пен инновацияға ықпал ететін икемді және серпінді еңбек нарығы. - Ынталандыру және марапаттау жүйесіне байланысты қызметкерлерді ынталандырудың жоғары деңгейі.	- Жас және білімді жұмыс күші үшін үлкен әлеует. - Мансаптық өсуге мүмкіндік беретін дамушы еңбек нарығы мен экономика.
Әлсіз жақтары	Басқарудағы икемділіктің болмауы және өзгерістерді баяу қабылдау. - Ұйымдардың иерархиялық құрылымы инновациялар мен шығармашылыққа кедергі келтіруі мүмкін.	- Тұрақтылық пен компанияға берілгендіктің жоқтығынан кадрлардың жоғары ауысуы. - Мәдени және этникалық әртүрлілікке байланысты қақтығыстар мен келіспеушіліктердің туындау қаупі.	- білім беру және кәсіптік оқыту жүйесінің жеткіліксіз дамуы. - мәдени және әлеуметтік тәжірибелердің біркелкі еместігі, персоналды басқаруда қиындықтар туғызады.
Мүмкіндіктер	- Инновацияларды ынталандыру үшін персоналды басқарудың неғұрлым икемді әдістерін енгізу. - Шетелдік мамандарды тарту үшін халықаралық HR тәжірибесін дамыту.	- Нарықтың тез өзгеретін қажеттіліктерін қолдау үшін кадрларды даярлау және қайта даярлау жүйесін дамыту. - HR процестері мен коммуникацияларды жақсарту үшін технологияны пайдалану.	- адам ресурстарын басқару тәжірибесін жетілдіру үшін шетелдік инвестициялар мен тәжірибені тарту. - Адам ресурстарын дамыту мен инновацияларды қолдау үшін инфрақұрылымды дамыту.
Қауіп қатерлер	- Демографиялық дағдарыс пен халықтың қартаюы жұмыс күшінің тапшылығына әкелуі мүмкін.	- Жаһандану мен мамандардың миграциясына байланысты еңбек нарығындағы бәсекелестіктің күшеюі.	- Саяси және экономикалық жағдайдың тұрақсыздығы, ұзақ мерзімді жоспарлауға

	- HR басқару жүйесі икемді және тиімді елдермен бәсекелестік.	- Экономикалық дағдарыстардың жұмысбастылық деңгейіне және компаниялардың тұрақтылығына теріс салдары.	және кадрлық дамуға кедергі келтіреді. - Инвестициялар мен мамандарды тартуда аймақтағы басқа елдермен бәсекелестік.
--	---	--	---

Жапонияда, Америкада және Қазақстанда адам ресурстарын басқарудың SWOT талдауына сүйене отырып, Қазақстан Жапония мен Америка тәжірибесінен келесі элементтерді қабылдай алады:

1. Жапониядан:

- Қызметкерлермен ұзақ мерзімді қарым-қатынасқа баса назар аудару және компанияға берілгендік деңгейін арттыру.

- жоғары білікті жұмыс күшін құру үшін кадрларды даярлау және дамыту жүйесін дамыту.

- Еңбек қатынастарында тұрақтылық пен болжамдылыққа ықпал ететін HR тәжірибесін енгізу.

2. Америкадан:

- персоналды ынталандыру және таланттарды сақтау үшін икемді ынталандыру және марапаттау жүйелерін құру.

- еңбек нарығының тез өзгеретін қажеттіліктерін қанағаттандыратын кадрларды даярлау және қайта даярлау тетіктерін әзірлеу.

- Кадрлық процестер мен коммуникацияларды жақсарту, тиімділік пен ашықтықты арттыру үшін технологияны пайдалану.

Осы тәжірибелерді енгізу Қазақстанға неғұрлым тұрақты және ынталы жұмыс күшін құруға, сондай-ақ жаһандық еңбек нарығы мен тез өзгеретін экономикалық орта тудыратын сын-қатерлерге дайындалуға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «HR-менеджментіндегі тәсілдер: стратегиялық, ұйымдастырушылық, жаһандық» - Гари Деслер (2020)

2. «Адам ресурстарын басқару» - Дэвид Лепак, Мариан Ньюман (2021)

3. «Қазіргі заманғы адам ресурстарын басқару» - Стивен П. Роббинс, Тимоти А. Джаддер (2022 ж.)

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

АҢСАҒАНҚЫЗЫ Н.

Менеджмент ББ 2 курс магистранты

САЛАУАТОВА Д.М.

PhD, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Денсаулық сақтау жүйесін сәтті басқару үшін бәсекеге қабілеттілікке әсер ететін факторларды, сондай-ақ олардың өзгеруіне реакцияларды тіркеу, талдау қажет. Мақалада денсаулық сақтау жүйесіне әсер ететін факторлардың жіктелуі келтірілген, олардың мәні ашылған, денсаулық сақтау жүйесінің қызметін оңтайландыру жолдары ұсынылған.

Түйінді сөздер: фактор, бәсекеге қабілеттілік, басқару, денсаулық сақтау жүйесі.

Денсаулық сақтау кез келген елдің және аумақтық білім берудің табысты және табысты дамуы үшін маңызды қызмет саласы болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі реформалау процесінде тұр, бұл ретте осы саланың дамуы мен жұмыс істеуі дағдарыс сәттерімен де сипатталады [1]. Елдің экономикалық дамуының тұрақтылығы мен қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылық халыққа сапалы және қолжетімді медициналық көмек көрсетуге ұйымдық, қаржылық-экономикалық, кадрлық дайындыққа байланысты. Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі мемлекеттік және мемлекеттік емес секторлармен ұсынылған. Мемлекеттік денсаулық сақтау секторы денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік органдардан, мемлекеттік меншік құқығына негізделген денсаулық сақтау ұйымдарынан тұрады [2]. Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінде халыққа ақылы медициналық қызмет көрсету секторы ұсынылған, ол қазіргі қоғамның нарықтық шындығына негізді және табиғи түрде сәйкес келеді.

Денсаулық сақтау нарығындағы кәсіпорынның бәсекелестік позицияларын талдау оның күшті және әлсіз жақтарын ғана емес, сонымен қатар белгілі бір дәрежеде сатып алушылардың қарастырылып отырған ұйымға деген көзқарасына әсер ететін факторларды анықтауды қамтиды. Фактор-бұл өндірістік, экономикалық қызметтің нәтижесіне әсер ететін экономикалық, өндірістік процестердің қозғаушы күші [3].

Өз кезегінде, бәсекеге қабілеттілік факторлары кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметі мен қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінің құбылыстары мен процестері болып табылады, бұл өндіріс шығындарының абсолютті және салыстырмалы мөлшерінің өзгеруіне, нәтижесінде кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілік деңгейінің өзгеруіне әкеледі. Факторлар кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату немесе төмендету бағытында өзгерте алады. Басқаша айтқанда, факторлар – бұл мүмкіндіктерді шындыққа айналдыруға ықпал ететін нәрсе. Бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін факторлардың өзі жеткіліксіз деп айту керек. Факторларға негізделген бәсекелестік артықшылыққа ие болу олардың қаншалықты тиімді пайдаланылатынына және қай салада қолданылатынына байланысты.

Бәсекеге қабілеттілік факторларына мыналар жатады:

- кәсіпорынның қаржылық жағдайы;
- өзінің ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелері үшін базаның жай-күйі және оларға жұмсалатын шығыстар деңгейі;
- озық технологияның болуы;
- жоғары білікті кадрлармен қамтамасыз ету;
- өнімді және бағаны маневрлеу мүмкіндігі;

- өткізу желісінің болуы;
- техникалық қызмет көрсету жағдайы;
- несиелеу мүмкіндігі; жарнама мен сатуды ынталандыру құралдарының тиімділігі;
- ақпаратпен қамтамасыз ету, негізгі сатып алушылардың төлем қабілеттілігі [4].

Кез-келген ұйымның бәсекеге қабілеттілігі келесі факторлардан тұрады:

1) ресурстық, яғни өндірілетін қызмет бірлігіне ресурстардың шығындары. Ұйымның өзі еңбек өнімділігінің, капитал табыстылығының, өндірістің жалпы тиімділігінің артуын, демек, бәсекеге қабілеттіліктің өсуінің ресурстық факторын бақылай алады;

2) баға-барлық пайдаланылатын ресурстар мен дайын қызметке баға деңгейі мен динамикасы. Бұл факторды ұйым тарапынан бақылау қиын, өйткені елдегі баға деңгейі көбінесе мемлекеттің экономикалық саясатына байланысты;

3) «қоршаған орта факторы» – бұл санатқа мынадай компоненттер кіреді: елдегі экономикалық және саяси жағдай және мемлекеттің нарықтық контрагентке әсер ету дәрежесі [5].

Ұйымның бәсекеге қабілеттілік факторларының осы жіктемесіне сүйене отырып, кәсіпорын бәсекеге қабілеттіліктің барлық факторларын бақылай алмайтындығын, сондықтан құқықтар мен міндеттердің қазіргі кепілі ретінде әрекет ететін экономикалық процестерге мемлекеттің белсенді араласуы барған сайын маңызды бола түсетіндігін атап өткен жөн.

Кез-келген ұйымның қызметі экономика субъектісі мен басқару міндеті арасындағы тығыз байланыста болатын факторларға да, Кәсіпорынның сыртқы ортамен ашық өзара әрекеттесуінен туындайтын факторларға да әсер етеді. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілік факторларының жиынтығын 1-суретте көрсетілгендей сыртқы және ішкі деп жіктеуге болады [6].

1-сурет - Ұйымның бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін факторлар

Сыртқы факторлар-бұл кез-келген ұйымға баға мен бағалық емес сипаттамаларға сәйкес тартымды өнім шығаруға мүмкіндік беретін әлеуметтік-экономикалық және ұйымдастырушылық қатынастар.

Сыртқы факторларды түсіну керек:

1) мемлекеттік ықпал ету шаралары: экономикалық сипаттағы (амортизациялық, салық, қаржы-кредит саясаты, Инвестициялық саясат, Халықаралық еңбек бөлінісіне қатысу); әкімшілік сипаттағы (заңнамалық актілерді әзірлеу, жетілдіру және іске асыру, экономиканы монополиясыздандыру, стандарттау мен сертификаттаудың мемлекеттік жүйесі, тұтынушылардың мүдделерін құқықтық қорғау);

2) осы кәсіпорынның нарығының негізгі сипаттамалары (оның түрі мен сыйымдылығы, бәсекелестердің болуы мен мүмкіндіктері);

3) қоғамдық және мемлекеттік емес институттардың қызметі;

4) елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды қалыптастыратын саяси партиялардың, қозғалыстардың, блоктардың қызметі.

Ішкі факторлар кәсіпорынның өзінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мүмкіндіктерін анықтайтын объективті критерийлер болып табылады. Оларға келесі компоненттерді жатқызуға болады:

1) маркетингтік қызметтердің әлеуеті;

2) ғылыми-техникалық әлеует;

3) өндірістік-технологиялық әлеует;

4) қаржылық-экономикалық әлеует;

5) кадр әлеуеті (құрылымы, кәсіби-білікті құрамы);

6) жарнаманың және өткізуді ынталандыру құралдарының тиімділігі;

7) материалдық-техникалық қамтамасыз ету деңгейі;

8) өнімді сақтау, тасымалдау, буып-түю шарттары;

9) талаптарға сәйкес жүзеге асырылатын тиеу-түсіру жұмыстары мен Көлік қызметтерінің деңгейі;

10) өндірістік процестерді дайындау және әзірлеу, өндірістің оңтайлы технологиясын таңдау;

11) өндірістік бақылаудың, сынақтардың, зерттеп-қараудың тиімділігі;

12) өндірістен кейінгі кезеңдегі техникалық қызмет көрсету деңгейі;

13) сервистік және кепілдік қызмет көрсету деңгейі [7].

Осылайша, денсаулық сақтау жүйесіндегі кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі, бір жағынан, кәсіпорынның өзі (ішкі факторлар) сипаттамаларының жиынтығы, ал екінші жағынан, оған қатысты сыртқы факторлар болып табылады.

Ұйымдардың қызметін басқару және олардың құқықтары мен міндеттерін кеңейту және өзгерістерге бейімделу қажеттілігі жағдайында Қазақстанда бәсекеге қабілеттіліктің тиісті деңгейін қамтамасыз ету өте қиын.

Біздің елімізде маңызды рөл атқаратын сыртқы ортаға икемді бейімделу экономика субъектісінің жұмыс істеу шарттарының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда сыртқы орта факторларының маңызы маңызды. Бұл жағдайда белгілі бір уақыт кезеңінде денсаулық сақтау ұйымының жұмысына әсер ететін факторлардың нақты жиынтығын таңдау керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аймагамбетов Е.Б., Тынгишева А.М. Современное состояние системы здравоохранения Карагандинской области // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». - Караганда, 2019. - № 2. - С. 11-17.
2. Жетписбаева М., Бейсембекова А. Управление системой здравоохранения в Республике Казахстан // Вестник КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. - 2019. - № 1(52). - С. 22-25.
3. Белоусов В.Л. Анализ конкурентоспособности фирмы // Маркетинг в России и за рубежом. 2008. № 5. С. 25.
4. Замураева Л.Е. Факторы, обеспечивающие конкурентные преимущества организации. Проблемы экономики отраслей и предприятий. Тюмень: МИФУБ ТюмГУ. 2007. С. 53—58.
5. Кревенс Д. Стратегический маркетинг. М.: Вильямс, 2009.
6. Портер М. Конкуренция: учеб. пособие. М.: Международные отношения, 2010.
7. Швец А.А., Морозов А.Н. Факторы, влияющие на конкурентоспособность предприятия // Проблемы региональной экономики. 2009. № 10. С. 33.

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

ДОСТАНОВА Д.

Студентка группы МН-20-2

АУБАКИРОВА Ж.Б.

Научный руководитель, магистр, ст.преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В настоящее время социальная политика предприятий, ориентирована на выбор целей и направлений деятельности, адаптацию к неопределенности внешней среды, формирование организационной структуры управления, проведение кадровой политики, оплаты труда работников, обеспечение необходимых условий труда и быта, повышение конкурентоспособности.

Ключевые слова: социальная политика, предприятие, персонал, социальные программы

Социальная политика является одним из ключевых элементов успеха любой компании, особенно в условиях рыночной конкуренции. Она определяет общие ценности, нормы поведения, а также методы решения проблем, используемые внутри организации. Культура компании может оказывать существенное влияние на продуктивность, мотивацию и удовлетворенность сотрудников, а также на ее финансовые показатели.

В условиях рынка компании сталкиваются с усиленной конкуренцией и вынуждены адаптироваться к изменяющимся условиям быстро и эффективно. Поэтому управление социальной политикой становится еще более важным в этих условиях. Компаниям нужно иметь гибкую культуру, которая позволяет быстро реагировать на изменения внешних и внутренних условий, сохраняя при этом свои ценности и идентичность.

Управление социальной политикой включает в себя множество аспектов, в том числе определение ценностей, формирование лидерства, поощрение сотрудничества и инноваций, обеспечение эффективной коммуникации и многие другие. Для успешного управления культурой компании необходимо обладать глубоким пониманием ее ценностей

и принципов, а также уметь эффективно коммуницировать и вовлекать сотрудников в процесс ее создания и развития.

В целом, управление социальной политикой является важным аспектом управления любой компанией. В условиях рынка компании, которые стремятся добиться успеха, должны активно развивать и поддерживать свою культуру, создавая гибкие, открытые и инновационные среды работы для своих сотрудников.

Социальная политика управления — набор общих ценностей, убеждений, практик и поведенческих стандартов, которые определяют, как организация управляется и как ее сотрудники работают между собой. Социальная политика управления охватывает такие аспекты, как коммуникация, лидерство, мотивация, управление конфликтами, организационная структура и процессы.

Социальная политика — это набор ценностей, норм и поведенческих моделей, которые определяют, как организация функционирует и как ее члены взаимодействуют друг с другом, с клиентами и социальной средой. Социальная политика также может быть определена как уникальная идентичность организации, которая проявляется в ее атмосфере, традициях, общей этике, отношении к инновациям и т.д. [1]

Основными элементами социальной политики являются:

Ценности: основные принципы, которыми руководствуется организация при принятии решений и взаимодействии с внешней средой;

Нормы: правила и ожидания, которые регулируют поведение сотрудников в организации;

Символы: образы, предметы и события, которые являются символами идентичности организации и ее социальной политики;

Поведенческие модели: привычки и образцы поведения, которые характеризуют работников организации и формируют ее социальную политику.

Социальная политика управления — это набор ценностей, норм, принципов и практик, которые определяют, как управление осуществляется в организации. Зарубежный опыт социальной политики управления является богатым и разнообразным, включая различные подходы и модели, применяемые в различных странах и регионах мира.

В США, например, социальная политика управления часто связана с концепцией "вовлеченности сотрудников". Компании стараются создать рабочую среду, которая позволяет сотрудникам чувствовать себя ценными, доверенными и уважаемыми, и содействовать их личному и профессиональному росту. Они также часто стремятся к инновационному мышлению и поощряют сотрудников к выражению своих идей и мнений.

В Японии, с другой стороны, социальная политика управления часто связана с концепцией "каizen", что означает "непрерывное улучшение". Компании стремятся к улучшению своих процессов и продуктов, постоянно ищут новые способы оптимизации и сокращения потерь. Кроме того, в Японии большое внимание уделяется коллективному решению задач и принятию решений, а также уважению к старшим и опытным сотрудникам.

В Европе социальная политика управления часто связана с концепцией "социальной ответственности бизнеса". Компании стараются учитывать влияние своих действий на общество и окружающую среду, и принимают на себя ответственность за свои экологические и социальные последствия. Они также активно поддерживают развитие своих сотрудников и уделяют внимание их благополучию и комфорту на рабочем месте.

В общем, зарубежный опыт социальной политики управления представляет собой множество разнообразных подходов и концепций, которые могут быть применены в организациях в различных странах мира. Некоторые компании стремятся создать более гибкие и плоские структуры, где сотрудники имеют большую свободу действий и ответственности, а руководители играют роль наставников и коучей. Другие компании

предпочитают более иерархические структуры, где руководители принимают ключевые решения и контролируют работу подчиненных.

Рассмотрим зарубежный опыт на основе компаний «Google» и «Amazon»

Социальная политика в компании Google часто описывается как инновационная, открытая, коллаборативная и разнообразная. В целом, компания Google старается создавать среду, которая позволяет ее сотрудникам проявлять свои творческие и профессиональные способности, а также предоставляет возможности для развития и обучения.

Одной из ключевых черт социальной политики Google является фокус на инновациях и поиске новых идей. Компания ставит перед собой задачу создавать продукты и услуги, которые изменяют мир, и поощряет своих сотрудников выступать с нестандартными идеями. Также Google старается поддерживать свободную обстановку, в которой все сотрудники имеют возможность высказать свои мысли и мнения.

Google поощряет своих сотрудников выступать с нестандартными идеями и предлагает им различные возможности для инноваций. Компания признает, что инновации могут происходить в любой части организации, и поэтому она обеспечивает свободную обстановку, в которой все сотрудники имеют возможность высказать свои мысли и мнения. В Google существует множество программ, которые способствуют инновациям и поиску новых идей. Например, в компании существует программа "20% времени", которая дает сотрудникам возможность тратить до 20% своего рабочего времени на работу над проектами, которые не относятся к их основным обязанностям. Это позволяет сотрудникам заниматься проектами, которые они считают важными и интересными, и может привести к созданию новых продуктов и услуг. [2]

Кроме того, Google активно развивает свои инновационные лаборатории, такие как Google X, которые занимаются разработкой продуктов и технологий, которые могут изменить мир. Эти лаборатории работают над проектами, которые могут показаться невозможными или нереализуемыми, но при этом могут иметь огромный потенциал.

Компания также активно продвигает разнообразие и включение в рамках своей культуры. Google стремится создать рабочую среду, в которой все сотрудники чувствуют себя комфортно и могут успешно работать, независимо от своего пола, расы, этнической принадлежности, возраста, ориентации и т.д.

Помимо этого, Google заботится о благополучии своих сотрудников, предоставляя множество привлекательных бенефитов и удобств, включая бесплатную еду и напитки, медицинскую страховку, гибкий график работы и многое другое. Компания также поощряет своих сотрудников работать над персональными проектами и заниматься волонтерской деятельностью, чтобы помочь нашему обществу.

Наконец, Google также уделяет большое внимание обучению и развитию своих сотрудников. Компания предлагает множество возможностей для обучения и развития, включая курсы и тренинги, конференции и мероприятия, а также внутренние программы обучения и развития.

Одной из уникальных черт социальной политики Google является принцип "Не делай зла". Это означает, что компания стремится создавать продукты и услуги, которые приносят пользу обществу, а также следует высоким этическим стандартам в своей деятельности. Этот принцип также подразумевает ответственность компании перед своими сотрудниками, клиентами и обществом в целом. [3,4]

В целом, социальная политика в компании Google является фундаментальной основой ее успеха и важным элементом, который привлекает талантливых и амбициозных людей со всего мира. Она помогает компании оставаться лидером в своей отрасли, а также создает благоприятную среду для развития и роста ее сотрудников.

Социальная политика в компании Amazon известна своей высокой конкурентоспособностью и стремительным темпом работы. Ключевыми элементами культуры Amazon являются инновации, лидерство и целеустремленность.

Amazon уделяет особое внимание найму и подбору кадров, которые соответствуют этим ценностям. Сотрудники Amazon ожидают быть высокопрофессиональными и мотивированными, и культура компании направлена на поддержку этой требовательности.

Культура Amazon также подчеркивает инновации и эксперименты. Компания пытается внедрить новые технологии и идеи, даже если они могут потенциально не сработать. Amazon также признает значение быстрого обучения на ошибках, что позволяет учиться на своих неудачах и улучшать свой опыт.

Лидерство также является важным элементом социальной политики Amazon. Сотрудники ожидают быть лидерами, не только в своих собственных задачах, но и внутри компании в целом. Это подчеркивает важность коллективной работы и поддержки других внутри команды.

Одной из особенностей социальной политики Amazon является также высокий уровень работы над проектами и выполнения задач. Сотрудники ожидают работать быстро и эффективно, чтобы достигать поставленных целей и соблюдать крайние сроки. Это может быть вызовом для новых сотрудников, но в конечном итоге это помогает компании оставаться конкурентоспособной на рынке.

Культура Amazon также подчеркивает значимость клиента и его опыта. Сотрудники стремятся предоставлять лучший сервис и продукты для удовлетворения потребностей клиентов. Это означает, что компания ставит клиента на первое место и ориентирована на его потребности и желания.

Однако, социальная политика Amazon также получила некоторую критику, связанную с высоким уровнем стресса и изнурительной работы, которые некоторые сотрудники могут испытывать. Кроме того, в прошлом были предъявлены обвинения в отсутствии разнообразия и инклюзивности в компании.

Несмотря на эти проблемы, социальная политика Amazon продолжает оставаться одной из наиболее успешных и инновационных в мире. Она направлена на удовлетворение клиентов, рост и развитие, и привлечение, и поддержку высококвалифицированных и мотивированных сотрудников.

Сначала следует отметить, что обе компании имеют высокий уровень инновационности и стремятся к развитию и прогрессу в своих областях. Однако у них есть разные подходы к этому. Google является более экспериментальной и инновационной компанией, которая ставит перед собой цель организовать информацию по всему миру и сделать ее доступной и полезной. Amazon, с другой стороны, имеет более ориентированный на практику подход и стремится быть самой потребительско-центричной компанией на земле, где потребители могут найти все, что они хотят купить онлайн.

Одним из ключевых различий между Google и Amazon является подход к лидерству. Google считается более инновационной и прогрессивной компанией, в то время как Amazon сконцентрирована на достижении амбициозных целей и является более конкурентоспособной. Это отражается в их коммуникации и методах работы в команде: Google предпочитает открытый, гибкий подход, в то время как Amazon более жестко и прямо взаимодействует с сотрудниками.

Карьерный рост также отличается в обеих компаниях. Google поддерживает развитие своих сотрудников, устанавливая высокие ожидания и помогая в развитии их навыков, тогда как в Amazon больше ориентированы на результаты, и ожидания от сотрудников высоки.

Наконец, гибкость в работе и клиентоориентированность различаются у этих двух компаний. Google имеет более гибкий подход к работе, а также настраивает сотрудников на максимальное удовлетворение клиентов, тогда как Amazon более жестко следит за стандартами работы и ориентирована на удовлетворение потребностей клиента.

В целом, Google и Amazon имеют свои уникальные подходы к социальной политике, которые отражают их цели и приоритеты. Каждая компания имеет свои сильные и слабые

стороны, и эти различия могут быть полезны для работников в зависимости от их предпочтений и целей.

Для тех, кто ищет более инновационный и открытый подход к работе, Google может быть более подходящим вариантом. В то время как для тех, кто нацелен на быстрое достижение результатов и высокие стандарты работы, Amazon может быть более привлекательным местом для работы.

Однако, следует отметить, что таблица представляет только общую картину и не отображает индивидуальные различия и опыт работы в каждой из компаний. Кроме того, социальная политика может изменяться со временем, и эти различия могут быть более или менее актуальными в различные периоды времени. [5,6]

В целом, анализ сравнительной таблицы социальной политики компаний Google и Amazon позволяет лучше понять их подходы к работе и ценности, что может помочь работникам и потенциальным кандидатам в выборе наиболее подходящего места работы в зависимости от их личных целей и предпочтений.

В целом, зарубежный опыт социальной политики управления показывает, что эффективная социальная политика является ключевым фактором успеха организации. Компании, которые вкладывают усилия в создание и поддержание положительной социальной политики, имеют более мотивированных и лояльных сотрудников, что способствует росту производительности и прибыли.

Список использованных источников:

1. Борзов, А. В. Социальная политика предприятия и её использование в управлении персоналом / А. В. Борзов. —// Молодой ученый. — 2022. — № 19 (414). — С. 170-172.

2. Игнатова, И. О. Социальная политика Японии / И. О. Игнатова. — Текст: непосредственный // Вопросы экономики и управления. — 2019. — № 5 (21). — С. 19–25.

3. Строева, О. А. Корпоративная социальная ответственность: российские и зарубежные стандарты / О. А. Строева, Н. В. Мироненко, Х. М. Иванов // Среднерусский вестник общественных наук. — 2016. — № 1.

4. Речан Ю. М., Шихвердиев А. П. Социальная ответственность бизнеса как фактор конкурентоспособности // Форум молодых ученых. — 2017. — № 7(11).

5. Jacques Defourny, Marthe Nyssens. Social enterprise in Europe: recent trends and developments // EMES International Research Network. URL: http://www.emes.net/site/wp-content/uploads/WP_08_01_SE_WEB.pdf

6. Warner R., Mandiberg J. An Update on Affirmative Businesses or Social Firms for People With Mental Illness // Psychiatric services. 2006. Vol. 57. № 10.

ТИІМДІ КОМАНДА ҚҰРУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

ЖОЛМУХАМЕТОВА К.

МН-21-1к тобының студенті

КУРМАНГАЛИЕВА Л.А.

Ғылыми кеңесшісі, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Динамизм мен бәсекеге қабілеттілік шешуші рөл атқаратын заманауи бизнесте тиімді команда құру табысты басқару мен ұйымдастырудың ажырамас элементіне айналады. Командалық білім - бұл бірлесіп жұмыс істеуге, сенім мен өзара түсіністікке негізделген жалпы нәтижелерге қол жеткізу мақсатында адамдар тобын құру және дамыту процесі. Бұл мақалада менеджменттегі команда құрудың негізгі принциптері, сондай-ақ осы процесті басқару мен ұйымдастырудың негізгі әдістері, адам ресурстарын басқару және оның ерекшеліктері, персоналды басқару әдістері және олардың практикалық қажеттілігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: менеджмент, команданы құру, басқару, мақсат, міндет.

Команданың болуы жоғары тиімді ұйымның белгілерінің бірі болып табылады. Топтық жұмыс қызметкерлерде ұйымның жедел өсуіне ықпал ететін қасиеттерді қалыптастырады. Сондықтан командада жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру негізгі міндеттердің біріне айналады.

Менеджменттегі команда құру - бұл ұйымдардың сәтті жұмыс істеуінде шешуші рөл атқаратын күрделі және маңызды процесс. Бұл процесс ортақ мақсаттар мен міндеттермен біріктірілген адамдар тобын құруды, сондай-ақ оның қатысушылары арасындағы тиімді өзара әрекеттесуді дамытуды қамтиды.

Кесте 1. Команда құру жолдары

Баптама	Сипаттама
Мақсатты белгілеу	Команда мақсаттары мен міндеттерін белгілеу
Рөлдерді белгілеу	Әр бір қолданушының рөлі мен міндеттерін белгілеу
Қолданушыларды іздеу	Команданың қолданушыларын іздеу
Мүмкіндіктерді бағалау	Қолданушылардың мүмкіндіктері мен тәжірибелерін бағалау
Лидерді тағайындау	Команданың басшысын тағайындау және оның рөлін белгілеу
Команданы жасау	Команданы жасау және құрылған команданың ресми түрін атау
Оқыту және бейімдеу	Жаңа команда мүшелерін командада жұмыс істеу және қабылдау
Команданы дамыту	Команданың дағдылары мен байланыстарын дамыту

Команда құрудың негізгі принциптерінің бірі-команда қол жеткізуі керек мақсаттар мен міндеттерді нақты анықтау. Жалпы мақсаттарды нақты түсіну топ мүшелеріне өз жұмысын бағдарлауға және нақты нәтижелерге қол жеткізуге күш салуға көмектеседі. Сонымен қатар, команда құрамының әртүрлілігі табысты команда құруда маңызды рөл атқарады. Әр түрлі тәжірибесі, дағдылары мен көзқарастары бар адамдардан тұратын топ

мәселелерді шешуге шығармашылық және инновациялық көзқараспен қарауға қабілетті. [1]

Ұйымдардың қазіргі басшылары динамикалық сыртқы және ішкі орта факторларының өзгеруіне тез жауап бере алатын басқару жүйелерін құруда ерекше қажеттілікке ие және бұл персоналды тиімді басқарусыз мүмкін емес, бұл, сөзсіз, ұйымның стратегиялық маңызды және бірегей ресурсы болып табылады, ол табысты жұмыс істеуді, бәсекелестік өркендеуді және кәсіпорынның оң имиджін қамтамасыз етеді. Осыған байланысты қызметкерлерге әсер етудің ең тиімді әдістерін, әдістері мен құралдарын енгізудің тікелей қажеттілігі туындайды. Мұндай персонал-технологиялар, біріншіден, еңбек әлеуетін толық ашуды, әрбір қызметкердің кәсіби қасиеттерін іске асыруды және жоғары нәтижелерге қол жеткізуді, екіншіден-қызметкерлердің көзқарастары мен іс-әрекеттерінің бірлігін, ұйымның ұйымшылдығы мен міндеттемесін, жеке және ұйымдастырушылық мақсаттарға қол жеткізуге бағытталуын қамтамасыз етуі тиіс. Басқаша айтқанда, қазіргі заманғы ұйым қызметінің тиімділігі Тұрақты және жоғары нәтижелі кадрлар құрамын (персоналды) қамтамасыз ете алады. Ұйым персоналының тұрақтылығының басты қатері кадрлардың ауысуы болып табылады. Қолайлы параметрлерде кадрлардың ауысуы кәсіпорындар үшін табиғи құбылыс болып табылады. Алайда, оның шамадан тыс жоғары деңгейі ұйымның қызметіне кері әсерін тигізеді, әсіресе егер оны жоғары білікті қызметкерлер тастап кетсе және оның орнына көптеген жаңа тексерілмеген кадрларды жалдауға тура келсе. Бұл жағдайда еңбек ұжымының тұрақтылығына қауіп төнеді. Персоналды әлеуметтік технология ретінде тұрақтандыру оның тұрақтылығын арттыру мақсатында еңбек ұйымының ішкі жүйелерінің элементтері мен параметрлеріне мақсатты әсер етуден тұрады. Бұл әсер жанама түрде, еңбек ұйымының материалдық-материалдық параметрлерін және оның құрылымын өзгерту арқылы, сондай-ақ олардың қажеттіліктерін, құндылық бағдарларын және еңбек мінез-құлқының мотивтерін өзгерту мақсатында қызметкерлерге тікелей әсер ету арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. [2]

Команда мүшелері арасындағы сенім мен құрмет сонымен қатар табысты команда құрудың ажырамас аспектілері болып табылады. Бұл идеялар мен сындарлы кері байланыстың еркін алмасуына ықпал ететін ашықтық пен қолдау атмосферасын жасайды. Сонымен қатар, команда жұмысының нәтижелері үшін жалпы Жауапкершілік командалық құрудың маңызды қағидасы болып табылады. Команда мүшелері өздерінің жеке міндеттері үшін ғана емес, сонымен қатар команданың жалпы жұмысының нәтижесі үшін де жауапкершілікті сезінуі керек.

Команда құруды басқару және ұйымдастыру әдістері. Командалық білім беруді сәтті басқару және ұйымдастыру үшін менеджментте әртүрлі әдістер мен тәсілдер қолданылады. Негізгі әдістердің бірі-команда құрамын дұрыс таңдау. Менеджер үміткерлердің кәсіби қасиеттерін ғана емес, сонымен бірге олардың ынтымақтастық, байланыс және командалық жұмыс қабілеттілігін де ескеруі керек. Командалық білім беруді ұйымдастыруда міндеттер мен мақсаттар қою да маңызды рөл атқарады. Тапсырмалар мен мақсаттарды нақты анықтау қатысушыларға не нәрсеге ұмтылатынын және жалпы процесте қандай рөл атқаратынын түсінуге көмектеседі. Тапсырмалар қол жеткізуге болатын, өлшенетін және ұйымның жалпы мақсаттарына сәйкес болуы керек. [3]

Көшбасшының өз ұйымында команда құру туралы шешімі жаһандық өзгерістердің тұтас қабатын білдіреді. Өзара әрекеттесу принциптерін қайта құра бастағанда, көшбасшы ұжымда қабылданған нормаларға, дәстүрлерге, ережелерге әсер етеді. Нәтижесінде, командалық рух пен жүйелік ойлауды қалыптастырудан бастап, өзін-өзі оқыту жүйесін құруға дейінгі қызметкерлермен байланысты барлық нәрсеге деген көзқарас өзгереді. Алдымен топ мүшелеріне жеке, функционалды және иерархиялық шектеулер кедергі келтіреді және оларды жеңу, бір-біріне және жалпы командаға деген сенімге ену үшін көп уақыт қажет.

Осы команданы құру бірнеше маңызды шарттармен мүмкін болады:

- кәсіби қасиеттері мен дағдылары бір-бірін толықтыратын білікті қызметкерлер қажет;
- команданың алдында барлық қызметкерлер қабылдайтын және олардың жеке мақсаттарына сәйкес келетін ерекше мақсаттар болуы қажет;
- ұйымның корпоративтік мәдениеті қолдайтын ортақ құндылықтар қажет;
- ұйымда барлық қызметкерлер қабылдайтын және сақтайтын мінез-құлық ережелері болуы қажет;
- қызметкерлердің жеке және ұжымдық жауапкершілікке дайындығы қажет.

Команданы қалыптастырудың төрт негізгі тәсілі бар: мақсатты (мақсатқа негізделген), тұлғааралық (тұлғааралық), рөлдік және проблемаға бағытталған [4].

Командалық білім үлкен қаржылық шығындар мен интеллектуалды күш-жігерді қажет ететін күрделі шығармашылық процесті білдіреді. Әрбір көшбасшының бұл үшін қажетті дағдылары, Білімі мен уақыты жоқ, және, мүмкін, персоналды басқару мамандары көбінесе ұйымның кадрлық қызметтеріне командаларды қалыптастыру жұмыстарын жүктеуді ұсынады. Алайда, олардың көмегі пайдалы болғанымен, бағыныштыларды пікірлес командаға біріктіруде басты рөлді команданың тікелей басшысы атқаруы керек және бұл, сайып келгенде, оның басты міндеті. Бұл оларға ұжымдық мәдениеттің іргелі негізі ретінде құндылықтардың біртұтас жүйесін дамытуға, шабыттандыратын мақсаттар қоюға, қажетті жағдайларды жасау және қол жеткізу құралдарымен қамтамасыз ету арқылы керемет нәтижелерге қол жеткізуге ынталандыруға көмектесуі керек. Тиімді команда - бұл ортақ мақсаттарға жетуге бағытталған үйлесімді ынтымақтастық. Қазіргі бизнес әлемінде командада жұмыс істей білу барған сайын маңызды бола түсуде, өйткені тапсырмалар күрделене түседі және нәтижеге қойылатын талаптар артады.

Тиімді командалар көбінесе өнімділікке ықпал ете отырып, олардың сәттілігін қамтамасыз етуге көмектесетін ерекше сипаттамаларға ие. Команданы шынымен тиімді ететін нәрсені талдап көрейік.

Тиімді команданың принциптері:

1. Сыйластық-сенімнің негізі. Тиімді команданың іргетастарының бірі-құрмет. Топ мүшелері бір-бірін құрметтегенде, сенімге негізделген қарым-қатынас қалыптасады. Топ мүшелері сенім мен түсіністікті сезінгенде, бұл ашық қарым-қатынас пен өзара әрекеттесуге түрткі болады.

2. Байланыс - түсінуге көпір. Ұжымның әрбір мүшесі өзін жайлы сезінетін, еркін сөйлесетін және өз идеяларымен бөлісетін атмосфераны құру маңызды. Тиімді команда өз ойларын айтудан қорықпайды және барлық қатысушылардың идеяларын құптайды. Тиімді қарым-қатынас пен ынтымақтастық үшін заманауи құралдарды қолданыңыз.

3. Нақты мақсаттар-нәтиженің кілті. Мақсаттар нақты қойылуы керек, сондықтан олар өлшенеді және әр қызметкер жалпы табысқа қандай үлес қосатыны туралы нақты түсінікке ие болады. Барлығы нені мақсат ететінін білгенде, команда сағат сияқты үйлесімді жұмыс істейді. Команда өздерінің жетістіктерін бағалай алатындай етіп, қол жеткізгіңіз келетін нәрсеге сілтеме жасау және осы мақсаттарға назар аудару маңызды.

4. Ашықтық-жалпы түсінудің жолы. Ашықтық-тиімді команданың алтын кілті. Түсініспеушіліктер мен қақтығыстардан аулақ болу, сондай-ақ сенім мен өзара көмек атмосферасын құру маңызды. Бірақ ашықтық тек керемет байланыс пен кері байланыс емес. Команданың әр мүшесіне компания туралы барлық ақпарат қол жетімді болуы керек: сандар, жоспарлар, тапсырмалар. Осылайша, команда не істеп жатқанын біліп қана қоймай, үлкен суреттегі кішкентай тапсырмалардың маңыздылығын түсінеді.

5. Тану-мотивацияның қозғалтқышы. Ең бастысы-адамдар, команданың жетістіктерін мойындау. Ғалымдар адам үшін басты мотивация ақша емес, тану екенін дәлелдеді. мақтау сөз ұжымның өнімділігін 10 есе арттыра алады.

6. Жауапкершілік-сенімділіктің кілті. Тиімді командалар әр қатысушының жауапкершілігі арқылы жетістікке жетеді. Кез-келген қызметкер өз міндеттерін біліп қана қоймай, олар үшін толық жауап беруге дайын болуы керек. Командада кез-келген

қатысушы механизмдегі беріліс сияқты өз рөлін атқарады. Әр жоба, әр тапсырма – бұл ортақ мәселе және сәттілік үшін жауапкершілік команданың әр мүшесіне жүктеледі. Командада бәрі өзін жалпы істің бір бөлігі ретінде сезінетін атмосфераны құру өте маңызды.

7. Адалдық-бірліктің құрылысшысы. Команданың тиімді жұмысы көптеген факторларға байланысты, бірақ сәттіліктің негізгі аспектілерінің бірі-адалдық. Адалдық командада сенімділікті қалыптастыруға негіз болады. Табысты ұжымдар бірлікте жұмыс істей отырып, өзара түсіністік пен ашықтықтың арқасында қиындықтарды жеңеді-барлығы үшін және барлығы бір үшін. Қателіктерге қарамастан, топ мүшелері бір-біріне адал болған кезде, олар қиындықтарды жеңу үшін тиімді жұмыс істейді. Адалдық сенімділікті қалыптастырады, жанжалдарды шешуге көмектеседі, мотивацияны арттырады және тиімді қарым-қатынасты қамтамасыз етеді. Адалдық принциптеріне негізделген командалар керемет нәтижелерге қол жеткізеді.

Тиімді команда құру және қолдау – бұл инвестиция.

Осылайша, командалық менеджменттің белгіленген артықшылықтарын ескере отырып, ол ұйым персоналының динамикалық тұрақтылығын сақтауда пайдалы экономикалық және әлеуметтік әсерді қамтамасыз ете алатын заманауи персонал технологияларының негізіне айналады деп айтуға болады. Әрине, команда құру кезінде ұйымның ерекшеліктерін, оның мақсаттарын, миссиясын, даму стратегиясын, қызметінің ауқымы мен ерекшелігін ескеру қажет. Командалық білім беру процесінде көшбасшының ерекше рөлін есте сақтау маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Королева Е.А. Аэроғарыш компанияларында тиімді команданы құру және дамыту // Гагарин оқулары - 2019. - М.: Мәскеу авиациялық институты (Ұлттық зерттеу университеті) (Мәскеу), 2019. - 1034-1035 б.
2. Печеркина, И.Ф. Прикладные исследования в управлении персоналом : учебное пособие / И.Ф. Печеркина. – Тюмень : ТюмГУ, 2018. – 282 с.
3. Толкунова, Е.Г. Управление персоналом в эпоху цифровой экономики / Е.Г. Толкунова // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2019. – Т.9. (№6А). – С. 138-143.
4. Базаров, Т. Ю. Психология управления персоналом : учебник и практикум для вузов / Т. Ю. Базаров. – Москва : Издательство Юрайт, 2020. – 381 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДДЕРЖИВАЮЩИХ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ОРГАНИЗАЦИИ И СУЩНОСТЬ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ОСНОВЕ РЕИНЖИНИРИНГА

ИБРАЕВА А.Т.

Студент гр.МН-20-2

КОСЕ Ж.К

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В работе рассмотрен процесс подхода к управлению и развивающихся сфер бизнеса. А именно отмечена сфера общественного питания. Для анализа бизнес-процессов на предприятиях общественного питания нами было проведено интервьюирование сотрудников различных управленческих уровней, их расширенное обследование в аспекте ведения административно-хозяйственной деятельности, что позволило нам оценить стратегические преимущества делового процесса.

Ключевые слова: бизнес-процессы, процессный подход, управление персоналом, реинжиниринг.

Процессный подход к управлению — это одна из концепций управления, в соответствии с которой вся деятельность организации рассматривается как набор бизнес-процессов. В условиях динамично меняющихся условий внешней среды одним из важных аспектов процессного управления является непрерывное совершенствование бизнес-процессов.

В настоящее время одной из самых динамично развивающихся отраслей является сфера общественного питания, которая представлена различными типами и видами предприятий общественного питания. Карагандинский регион не является исключением в этом плане.

В Карагандинской области действует 1699 предприятий общественного питания, что представлено в таблице 1.

Таблица 1 – Количество предприятий общественного питания в Карагандинской области

Предприятия общественного питания	2013 г.	2015г.	2020 г.
всего	1 816	1 739	1 699
рестораны	97	111	115
кафе	657	830	272
бары	84	116	60
столовые	573	392	368
прочие объекты общественного питания	405	290	885
Составлено автором на основе данных [1]			

Как видно из таблицы 1, если в 2013 году число предприятий общественного питания составляло 1816, то в 2020 году их число уменьшилось на 7% и составило 1699. Значительные изменения коснулись таких видов предприятий общественного питания как кафе, их число уменьшилось почти в 3 раза. Сократилось число баров и столовых. На фоне этого увеличилось число прочих объектов общественного питания, куда относятся кофейни, фаст-фуды, пиццерии. Это закономерно, особенно в условиях пандемии

коронавирусной инфекции, так как эти предприятия общественного питания ориентированы на доставку. Наиболее динамично развивается сегмент, который представлен демократичными предприятиями общественного питания, в которых средний чек составляет около 3000 – 5000 тенге, и имеет свою целевую аудиторию.

Для анализа бизнес-процессов на предприятиях общественного питания нами было проведено интервьюирование сотрудников различных управленческих уровней, их расширенное обследование в аспекте ведения административно-хозяйственной деятельности, что позволило нам оценить стратегические преимущества делового процесса.

В интервьюировании приняли участие 79 сотрудников различных управленческих уровней предприятий общественного питания. В состав фокус-группы 8 директоров, 16 менеджеров, 47 специалистов и 8 предпринимателей.

Для анкеты использовалась категоризация вопросы с применением процедуры кодирования, т.е. через присвоение каждому вопросу количественного информационного значения. Нами было определены следующие категории вопросов, характеризующие состояние, структуру и эффективность функционирования бизнес-процессов на предприятиях общественного питания:

Осуществляется ли управление бизнес-процессами на Ваше предприятии общественного питания? Категория вопроса: закрытый. Ответ: Да / Нет

Применяются ли передовые методы в управлении бизнес-процессами в Вашей организации? Категория вопроса: закрытый. Ответ: Да / Нет

Необходимы ли передовые методы управления бизнес-процессами для успешной деятельности компании? Категория вопроса: закрытый. Ответ: Да / Нет

Предприятие общественного питания успешно функционирует, стоит ли внедрять инновации в бизнес-процессах? Категория вопроса: закрытый. Ответ: Да / Нет

Какая модель развития наиболее предпочтительна на Ваш взгляд: реинжиниринг или организационные инновации? Категория вопроса: закрытый. Ответ: реинжиниринг/организационные инновации?

Оцените факторы, препятствующие развитию управлению бизнес-процессами по степени влияния. Категория вопроса: закрытый. Ответ: Шкала Лайкерта: 1,2,3,4,5баллов

Оцените факторы, способствующие развитию управлению бизнес-процессами по степени влияния. Категория вопроса: закрытый. Ответ: Шкала Лайкерта: 1,2,3,4,5баллов

Оцените факторы, способствующие генерации идей по управлению бизнес-процессами на предприятиях общественного питания. Категория вопроса: закрытый. Ответ: Шкала Лайкерта: 1,2,3,4,5баллов

Оцените факторы, препятствующие генерации идей по управлению бизнес-процессами на предприятиях общественного питания. Категория вопроса: закрытый. Ответ: Шкала Лайкерта: 1,2,3,4,5баллов

Насколько эффективен процесс финансирования идей на Вашем предприятии общественного питания. Категория вопроса: закрытый. Ответ: Шкала Лайкерта: 1,2,3,4,5баллов

Результаты интервьюирования были представлены в абсолютных и усредненных значениях, а также в разрезе по занимаемым управленческим позициям и сводятся к следующему.

Не все предприятия общественного питания г. Караганды демонстрируют управление бизнес-процессами. По ответам респондентов данный показатель составляет 56%, что нельзя рассматривать как позитивное значение в условиях повышения управленческой, корпоративной культуры, необходимости структурной перестройки предприятий общественного питания, готовности к инновациям, поддержанию системного управления деловыми процессами. На фоне применения инновационных методов управления бизнес-

процессами у 17% респондентов формируется твердое убеждение о низкой значимости этого процесса на предприятиях общественного питания.

Факторами, которые не позволяют реализовываться инновационным методам в управлении бизнес-процессами, по оценкам респондентов являются «неслышащий менеджмент», «отсутствие HR стратегии и политики развития управления бизнес-процессами», «бюрократические процессы». Факторами способствующими эффективному управлению бизнес-процессами, по мнению респондентов является «вовлеченность сотрудников» и «заинтересованный менеджмент». Все респонденты единодушны во мнении, что вовлечение персонала выступает основным и очень эффективным фактором определяющим управленческий эффект развития бизнес-процесса на предприятиях общественного питания. Данный фактор, по усредненным оценкам, соответствует 4,1 балла.

Генерации идей в рамках управления бизнес-процессами способствуют такие факторы как «эргономика и комфорт условий труда», «мотивация персонала». К факторам, которые снижают или не способствуют генерации идей, респонденты отнесли «дискомфортные условия труда», «низкая мотивация сотрудников», «отсутствие патернализма». Наиболее влиятельным факторов в направлении генерации идей являются комфортные условия трудовой деятельности.

Таким образом, наиболее влиятельными факторами на процесс генерации идей являются рабочие условия сотрудников и их мотивация. Стоит отметить, что в разрезе групп высокие оценки были у фактора «уровень коллаборации сотрудников». Изучение в разрезе групп дает основания полагать, что двигателями данного фактора были директора и менеджеры.

Традиционно бытующее в бизнес среде мнение о том, что именно финансирование определяет тренды развития подтверждают и оценки респондентов. Оценки респондентов подтверждает данное утверждение. Достаточный финансовый бюджет позволяет обеспечить стратегический план работы как предприятия, так и сотрудника. Наивысший балл по этому вопросу поставлен респондентами-предпринимателями, а наименьшее количество поставлено респондентами -менеджерами

В современном процессном управлении можно выделить два основных концептуальных подхода совершенствования бизнес-процессов, как основных, так и поддерживающих:

постепенный (пошаговый) подход совершенствования процессов (по Демингу) в рамках существующей организационной структуры управления, требующий незначительных капиталовложений или не требующий их вообще [2, с. 105].

кардинальный подход (по Хаммеру и Чампи), ведущий к существенным изменениям процесса и фундаментальным изменениям в организационной структуре управления [3, с. 16].

В ходе интервьюирования, нами было установлено присутствие понимания о необходимости совершенствования поддерживающих бизнес-процессов. Около 53 респондентв это отмечают в своих ответах. Однако, в последующем они указывают именно на внедрение инноваций, а не на реинжиниринг бизнес-процессов. Понимание в данном контексте демонстрирует желание респондентов сиюминутного достижения результата, и использование тактических подходов в организационно-управленческой деятельности, а не стратегического планирования в управлении бизнес-процессов. На наш взгляд, реинжиниринг бизнес-процессов для отдельных предприятий общественного питания необходим, и является одной из активных мер совершенствования.

Из подвергшихся анализу предприятий общественного питания присуща функциональная или линейно-функциональная организационная структура управления. Данные виды организационных структур имеют в своей основе большое число ненужных согласовательных действий, которые ведут к повышению штатной численности персонала,

особенно в плане узкопрофильных специалистов, управленческих уровней в организационной структуре, снижается значимость делегирования полномочий и ответственности персонала. В результате складывается ситуация незаинтересованности в результативности, снижения адаптивности и гибкости, росту непроизводительных расходов, снижению качества предоставляемых услуг.

Управление направлено на создание постоянно взаимодействующего социального образования с очень значимой целью и назначением. Как современная и культурная социальная наука, менеджмент играет важнейшую роль в построении организации и обеспечении прогресса, а также в служении местному и глобальному сообществу. Кроме того, некоторые виды менеджмента имеют особые функции.

Управление в компаниях и организациях, например, область, необходимая для выживания, строительства и развития человека и общества. Оно помогает создать развитую цивилизацию. Передовой менеджмент необходим для создания аккредитованных долгосрочных учреждений. По сути, организации и учреждения посредством своего управления необходимы для выживания групп в современную эпоху, так принципы управления следующие:

- делать результаты работы главной целью изменения поведения и навыков;
- постоянно увеличивать количество часов обучения;
- убедиться в том, что каждый постоянно знает, что означают его результаты деятельности и изменяет их в соответствии с целями и результатами организации в целом.
- помещать людей в положение, помогающее им учиться на деле, и своевременно предоставлять им необходимую информацию и поддержку.

Функция и роль управления человеческими ресурсами обычно сводится к следующему:

- помощь высшему руководству;
- помощь исполнительной дирекции в реализации политики в области человеческих ресурсов;
- поддержка высшего и исполнительного руководства в оценке и контроле системы человеческих ресурсов, оценка успеха политики в области человеческих ресурсов и выявление проблем, связанных с персоналом.

Большинство профессионалов в области человеческих ресурсов согласны с тем, что работа менеджеров по персоналу сосредоточена на следующих функциях:

1. Планирование: установление целей и стандартов, разработка систем и процедур, разработка планов и прогнозов.
2. Организация: поручение каждому подчиненному конкретной задачи, определение отделов и подразделов, делегирование полномочий подчиненным и определение каналов связи для координации работы между подчиненными.
3. Лидерство. Координация усилий других людей для выполнения работы, поднятие их морального духа и мотивация.
4. Контроль. Установление стандартов квот продаж и стандартов качества, сопоставление достигнутых целей с запланированными и исправление отклонений в случае необходимости.

Таким образом, люди являются наиболее важными компонентами организации, а поведение персонала - гарантом любого успеха и развития учреждения. Именно человеческие ресурсы, обладающие знаниями и навыками, отличающиеся мягкостью, креативностью и быстрой реакцией, позволяют руководству функционировать должным образом и достигать того, к чему оно стремится. Поэтому он является истинной движущей силой организации, и, исходя из этого, роль функции человеческих ресурсов, направленная на улучшение степени соответствия между кадрами, является самой важной должностью в организации. Функция человеческих ресурсов развивалась для того, чтобы повысить уровень развития организации и ее человеческих ресурсов.

Управление персоналом, как поддерживающий бизнес-процесс, охватывает весь процесс производства и оказания услуг, и по своей сути определяет конкурентные преимущества предприятий общественного питания. При этом сам процесс управления персоналом относится к нелокализованным, сквозным процессам организации, что позволяет активно участвовать как менеджерам по управлению персоналом, самим владельцам бизнес-процессов. Предприятиям общественного питания требуется сфокусироваться на процессном меж функциональном взаимодействии подразделений, оптимизировать ответственность в бизнес-процессе.

Реинжиниринг поддерживающего бизнес-процесса управление персоналом ориентирован на интеграцию процессов управления человеческими ресурсами, управления компетенциями, поддержку организационной культуры. Такого рода созидание способно создать стимулы в управление персоналом для вовлечения сотрудников, творческого поиска, желания делиться и передавать накопленный опыт. Это потребует пересмотра кадровой политики как основополагающего документа реформирования поддерживающего бизнес-процесса управление персонала.

Список использованных источников:

1. Основные социально-экономические показатели Карагандинской области. Режим доступа: <https://stat.gov.kz/region/256619?lang=ru>
2. Деминг, У. Э. Выход из кризиса. Новая парадигма управления людьми, системами и процессами. — М. : Альпина Паблишер, 2011. — 420 с.
3. Хаммер, М. Реинжиниринг корпорации. Манифест революции в бизнесе. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2011. — 288 с

ҚАЗІРГІ ТӘЖІРИБЕДЕГІ КӨШБАСШЫЛЫҚТЫҢ ЗАМАНАУИ МОДЕЛЬДЕРІ

КОРГАНБЕКОВА А.Т.

*«Менеджмент» мамандығы бойынша 2 курс магистранты
ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К.*

Ғылыми жетекші - PhD, профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Андатпа. Мақалада көшбасшылықты зерттеудің жаңа тәсілдерін әзірлеу қажеттілігі, дәстүрлі және ситуациялық тәсілдер жетекшінің мінез-құлық ерекшеліктеріне мән берілген. Сонымен қатар көшбасшылықтың үш заманауи модельдері қарастырылған: атрибутивтік көшбасшылық тұжырымдамасы; харизматикалық көшбасшылық тұжырымдамасы; трансформациялық көшбасшылық тұжырымдамасы.

Түйін сөздер: көшбасшылық, көшбасшылық үлгілері, әрекет стильдері, тиімді көшбасшылық.

Кез келген ұйымды екі жағынан қарауға болады: ресми және бейресми. Оларда қарым-қатынастың екі түрі туындайды: формальды – ресми, қызметтік және бейресми – эмоционалды, психологиялық. Көшбасшылық – формальды, ресми қатынастар құбылысы, ал көшбасшылық – бейресми қатынастар жүйесі тудыратын құбылыс.

Менеджер сырттан, жоғары тұрған басшылықпен тағайындалады және тиісті өкілеттік алады. Көшбасшыны айналадағы өзіне тең дәрежедегі адамдар арасынан

тағайындайды. Көшбасшылық – белгілі бір жағдай үшін әртүрлі билік көздерінің ең тиімді комбинациясына негізделген және адамдарды ортақ мақсатқа ынталандыруға бағытталған басқарушылық өзара әрекеттесудің бір түрі.

Көшбасшылық сенімге, біліктіліктің жоғары деңгейін мойындауға, барлық талпыныстарда қолдау көрсетуге, жеке жанашырлыққа және оң тәжірибені қабылдауға ұмтылуға негізделген қарым-қатынастарды сипаттайды. Көшбасшылық теорияларында көшбасшылықты және оның басқарушылық әсерлерін өлшеуге және оңай анықтауға болатын дәстүрлі және ситуациялық тұжырымдамалар бар. Өкінішке орай, іс жүзінде бұл әрдайым бола бермейді. Көшбасшылықты зерттеудің жаңа тәсілдерін әзірлеу қажеттілігі дәстүрлі және ситуациялық тәсілдер жетекшінің мінез-құлқына немесе ол өзіне қажетті стильді таңдаған жағдайға біржақты мән беруінен туындады.

Менеджер өз қызметінде өзінің жұмыс стилінің мәселелерін ойлауы керек. Стильді үнемі жаттықтыру керек. Ол үшін мыналарды білу керек: жұмыстың талаптары, сіздің қабілеттеріңіз бен бейімділіктеріңіз. Әртүрлі әрекет стильдері және оларды жаңа жағдайлардың талаптарына бейімдеу жолдары туралы да білім қажет.

Харизмалық жетекшілік. Харизмалық жетекшілік – ұғымы – жетекшінің харизма сынды жеке қасиетіне сүйенетін теория. Харизма-жеке тұлғалар арасында бір-біріне ықпал етуде қолдау мен қабылдау туғызады. Басқа да тең жағдайда, харизмасы бар адам харизмасы жоқ адамға қарағанда айналасындағы адамдарға көбірек ықпал ете алады. Мысалы, харизмасы көп басшы қарамағындағыларға ықпал етуде өте табысты болады, ал харизмасы аз адам ондай емес. Сонымен, ықпал ету – осы концепцияның негізі факторы.

Бүгінгі күні, сарапшылар харизмалы жетекшілердің үш қасиетін мойындап отыр. Біріншіден, жетекші болашақты көре білуі, өзін-өзі ұстауда – жоғары деңгей көрсете білуі және осы – жоғары деңгейге сай бола білуі керек. Харизмалы жетекші сонымен қатар өз қызығушылығы, сенімі мен жетістіктері арқылы басқаларды да сондай жоғары деңгейге тарта алатын адам болуы тиіс. Харизмалы жетекші өзгелерге сенім білдіреді, оларды қолдайды және олармен бірге уайымдайды.

Харизмалы жетекші идеясы менеджерлер арасында кең тараған және ол туралы көптеген кітаптар мен мақалалар жазылды. Өкінішке қарай, харизмалы жетекшіні анықтау мен оған ықпал ету мәселесіне арналған зерттеулер тым аз. Харизмалы жетекшіге қатысты бірнеше тұрақты этикалық проблема алаңдатады.

Трансформациялық жетекшілік. Жетекшілікке деген жаңа көзқарас көптеген жаңа атаулар тудырды: харизмалық жетекшілік, қолдаушы жетекшілік, символикалық жетекшілік және трансформациялық жетекшілік. Трансформациялық жетекшілік – миссияның идеясынан тыс, оқыту мен жаңаша ойлау форматын қолдауға арналған жетекшілік. Трансформациялық жетекшілер аталған уақытта бизнес жетістігінің ұдайы өзгерістер мен тұрақсыздық жағдайларындағы өмірлік маңызды факторы ретінде қабылданып келеді.

Қазіргі заманға танымал зерттеулер табысты жетекші көңіл аударуы тиіс жеті нәрсені бөліп қарастырып отыр: қарамағындағыларға деген сенім, стратегиялық кіріспе, нақты талқылау, тәуекел, кәсібилік, ашық түрде талқылау және ыңғайластыра білу. Аталған тізім жетекшілік туралы әдебиеттерді қарапайым тұрғыда зерттеуден туындаған, сөйте тұра, трансформациялық жетекшіліктің алғышарттарын жасап берді.

Стратегиялық жетекшілік. Стратегиялық жетекшілік – жетекшілікті басшының рөлімен тікелей байланыстыратын жаңа тұжырымдама. Стратегиялық жетекшілік ұйымның құрылымының күрделілігін түсіну және ұйым мен қоршаған орта арасындағы сәйкестілікке қол жеткізуде ұйымда өзгерістер жүргізу қабілеті.

Стратегиялық жетекшілікке ие менеджердің ұйым жайлы мынадай мәселелер жөнінде толық және анық түсінігі болуы керек: тарихы, мәдениеті, күшті және әлсіз тұстары. Бұдан бөлек, жетекші ұйымның ортасын терең түсіне білуі қажет. Бұл түсінік ауқымына ағымдық шарттар мен жағдайлар, сонымен қатар ұйымнан тыс болып жатқан

маңызды тенденциялар мен проблемалар кіруге тиіс. Стратегиялық жетекші компания нақты жағдайда өзін қоршаған ортаға қаншалықты сәйкес келетінін, яғни тиімді тұстарын жіті қадағалап отырғаны абзал. Сондай-ақ экологиялық тенденциялар мен проблемаларды қарастыра отырып, стратегиялық жетекші ағымдық түзетулер жасаумен қатар бұлардың болашақтағы жағдайларға сәйкестігін жақсарту бағытында жұмыс істейді.

Мәдениетаралық жетекшілік. Жетекшіліктегі келесі бір жаңа ұстаным мәдениетаралық проблемаларға негізделген. Бұл контексте мәдениет халықаралық ерекшеліктерді, сондай-ақ бір мәдениеттің өзіндегі ішкі айырмашылықтарды қамтитын кең ауқымды тұжырымдама ретінде қолданылады.

Стратегиялық жетекшілік сияқты жұмысшылардың әртүрлілігі мәдениетаралық факторлардың да ролін арттырып отыр.

Этикалық жетекшілік. Адамдардың басым көпшілігі әдетте, жоғары деңгейдегі менеджерлерді этикалық адамдар деп есептейді. Әйтсе де кейінгі жылдарда корпоративтік даулардың көбеюі топ-менеджерлерге деген сенімді біраз әлсіретті. Қазіргі уақытта мінез-құлықтың жоғары стандарттары тиімді жетекшіліктің алғышарты ретінде қабылданады. Нақты айтқанда, топ-менеджерлер өздерінің мінез-құлықтарында жоғары этикалық стандарттарды ұстанады. Өзгеріс барысында этикалық мінез-құлық таныта отырып, осы стандарттар бойынша қызметкерлерді ұйымда сақтап, оларға қолдау көрсетуі тиіс.

Бизнеске жаңа жетекшілерді жалдау үшін жетекші менеджерлердің мінез-құлқы аталмыш талаптар негізінде мұқият тексеріледі.

Корпоративтік басшылықтың моделіне көп көңіл бөлу бұдан әрі этикалық стандарттары жоғары және өз жауапкершіліктерін сезінетін және өз әрекеттеріне жауап бере алатын қызметкерлер таңдауына негізделетін болады.

Көшбасшылық теорияларында көшбасшылықты және оның басқарушылық әсерлерін өлшеуге және оңай анықтауға болатын дәстүрлі және ситуациялық тұжырымдамалар бар. Өкінішке орай, іс жүзінде бұл әрдайым бола бермейді.

Көшбасшылықты зерттеудің жаңа тәсілдерін әзірлеу қажеттілігі дәстүрлі және ситуациялық тәсілдер жетекшінің мінез-құлық ерекшеліктеріне немесе ол өзіне қажетті стильді таңдаған жағдайға біржақты мән беруінен туындады. Сондықтан көшбасшылықтың соңғы тұжырымдамалары осы екі жақсы зерттелген аспектілерді біріктіруге тырысады.

Демек, көшбасшылықтың үш заманауи моделі бар: атрибутивтік көшбасшылық тұжырымдамасы; харизматикалық көшбасшылық тұжырымдамасы; трансформациялық көшбасшылық тұжырымдамасы.

Атрибуциялық көшбасшылық концепциясы – бұл концепция атрибуция теориясына негізделген, ол болған оқиға мен адамдар болған оқиғаның себебі деп санайтын нәрсе арасындағы себеп-салдар байланысын түсіндіреді. Көшбасшылыққа атрибуциялық көзқарас көшбасшының қорытындылары, сондай-ақ ізбасарларының мінез-құлқы көшбасшының соңғысының мінез-құлқына реакциясымен анықталады деп болжайды. Бағыныштылардың жұмысын бақылай отырып, басшы оның қалай орындалатыны туралы ақпарат алады. Осыған байланысты ол әрбір қызметкердің мінез-құлқы туралы қорытынды жасайды және бағыныштысының мінез-құлқына адекватты түрде жауап беретіндей өзінің мінез-құлық стилін таңдайды.

Харизматикалық көшбасшылық концепциясы – көшбасшы имиджін қалыптастыруда қарама-қарсы екі позиция бар. Біреуі көшбасшының ұйымдық тиімділікке кез келген ықпалын мүлде жоққа шығарады, ал екіншісі көшбасшылық харизмаға әкеледі және ізбасарлардың көшбасшыға дерлік сиқырлы, ал кейбір жағдайларда құдайлық қасиеттерді жатқызуға тырысады. Харизма – көшбасшылықты қолдау мен мойындауды тудыратын, харизма иесіне ізбасарларының үстінен билік беруді қамтамасыз ететін жеке тартымдылық арқылы басқаларға әсер ету нысаны. Көшбасшылық күшінің көзі ретінде харизма

көшбасшының жеке қасиеттері мен көшбасшылық стилі арқылы бағыныштыларға әсер ету қабілетімен байланысты үлгі күшін білдіреді.

Трансформациялық көшбасшылық тұжырымдамасы - Трансформациялық немесе реформаторлық көшбасшылық тұжырымдамасы харизматикалық көшбасшымен көп ұқсастыққа ие, бірақ маңызды түрде түсіндіріледі. Көшбасшы-реформатор ізбасарларды мақсаттың маңыздылығы мен құндылығын сезінудегі сана деңгейін жоғарылату, оларға жеке мүдделерін ортақ мақсатпен біріктіру мүмкіндігін беру, сенім атмосферасын құру және ізбасарларды қажеттілікке сендіру арқылы ынталандырады. өзін-өзі дамыту үшін. Трансформациялық немесе реформаторлық көшбасшылық моделі көшбасшы мен ізбасарлардың белгілі бір мінез-құлыққа ие болуын болжайды, бұл модельді жасаушылардың пікірінше, дағдарыс жағдайында мәселені шығармашылықпен шешуге қолайлы.

Жаңа тәсілдер көшбасшының проблеманы шешуге жаңа көзқарас құру қабілетіне және оның харизмасын пайдалана отырып, оның мәнін ізбасарларға мақсатқа жету үшін әрекет етуге шабыттандыратын және жігерлендіретін етіп жеткізуге бағытталған.

Тиімді көшбасшылық икемділік пен әртүрлі жағдайларға және команданың қажеттіліктеріне бейімделуді талап ететінін түсіну маңызды. Басшы қол астындағыларды жігерлендіріп, ынталандырып, жағымды жұмыс ортасын жасап, алға қойған мақсаттарына жете білуі керек.

Қызметкерлердің нәтижелі жұмыс істеуі үшін ұжымның әрбір мүшесінің ортақ мақсатқа жету үшін жұмыс істеуі маңызды, сонымен қатар ұжымдағы психологиялық климат маңызды болады; Зерттеу негізінде тұтынушыларға қызмет көрсету бөлімінің басшысына келесі ұсыныстар жүйесі әзірленді және ұсынылды:

- өз мүмкіндіктеріңізді объективті бағалаңыз және сіздің беделіңізді арттыруға көмектесетін және сізге үлгі болуға мүмкіндік беретін бойыңыздағы жетіспейтін қасиеттерді дамытыңыз (мысалы, басқа адамдардың мәселелеріне назар аудару, адалдық, тыңдай білу);

- жағдайға байланысты басшылықтың әртүрлі әдістерін қолданыңыз, бірақ неғұрлым демократиялық стильді ұстаныңыз және жалпы мәселелерді шешу кезінде қызметкерлердің пікірін ескеріңіз, бұл әртүрлі жағдайларда басқарудың тиімділігін арттырады;

- өзгелерге ғана емес, өзіне де талап қою, жақсартуға ұмтылу;

- әрбір қызметкерге оның жеке ерекшеліктері мен іскерлік қасиеттерін ескере отырып, көзқарас іздеу;

- стильіңізді нақты жағдайға бейімдеу, оны шындыққа бағыттау;

- тәуекел мен жауапкершіліктен қорықпай, конструктивті, кез келген, тіпті жанжалды жағдайларды пайдалануға ұмтылу;

- басқаларды сендіру кезінде икемділік пен ымыраға келу қабілетін көрсету, өйткені стильдің икемділігі менеджер сапасының маңызды белгісі болып табылады;

- оң моральдық-психологиялық ахуалды бағалау және құру бойынша тұрақты жұмыс жүргізу. Ең алдымен адамдардың бір-біріне, ортақ іске деген қарым-қатынасынан көрінетін ұжымның психологиялық ахуалы мұнымен әлі де таусылған жоқ;

- персоналды басқару тиімділігіне әсер ететін интеллектуалдық, ұйымдастырушылық, психологиялық және коммуникациялық қабілеттерді дамыту;

- бақылауды қоса алғанда, өндірістік процестің өнімділігі мен тиімділігін арттыруға ұмтылу.

Қорытындылай келе, кез келген дәрежедегі және топтың көлеміне қарамастан әрбір көшбасшының өзінің жеке көшбасшылық стилі бар, бұл көбінесе оның жеке қасиеттеріне байланысты деп қорытынды жасауға болады. Дегенмен, әмбебап қабілеттерге ие және кез келген жағдайда бірдей тиімді көшбасшы жоқ және болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Егоршин, А. П. Карьера одаренного менеджера : научно-популярное издание / А. П. Егоршин, С. Г. Захарова. — 2-е изд., доп. и перераб. — Москва : Логос ; Нижний Новгород : НИЭМ, 2020. — 376 с.
2. Тихомирова, О. Г. Транзакционный менеджмент: геймификация управления компаниями и людьми : монография / О.Г. Тихомирова. – Москва : ИНФРА-М, 2021. – 178 с.
3. Егоршин, А. П. Карьера одаренного менеджера : научно-популярное издание / А. П. Егоршин, С. Г. Захарова. — 2-е изд., доп. и перераб. — Москва : Логос ; Нижний Новгород : НИЭМ, 2020. — 376 с.

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ: ИКЕМДІ ЖҰМЫС КЕСТЕЛЕРІНЕН БАСТАП КЕРІ БАЙЛАНЫС ЖҮЙЕСІ

ҚАЛЫШПАЙ М. САҒЫНДЫҚ Т.Д.

МН-22-1к тобының студенттері

НЕСИПБАЕВ Р.Е.

Ғылыми жетекші-э.ғ.м., аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университет

Қарағанды қаласы.

Аннотация: «Персоналды басқарудың инновациялық әдістері: икемді жұмыс кестелерінен кері байланыс жүйесіне дейін» мақаласы тиімді және қанағаттанарлық жұмыс ортасын құруға бағытталған персоналды басқарудың заманауи тәсілдерін қарастырады. Екі инновациялық әдіске ерекше назар аударылады: икемді жұмыс кестесі және кері байланыс жүйесі. Икемді жұмыс кестелері қызметкерлерге өз уақыттарын еркін ұйымдастыруға мүмкіндік береді, осылайша жұмыс пен өмір арасындағы тепе-теңдікті жақсартады. Кері байланыс жүйесі менеджерлер мен бағыныштылар арасындағы тұрақты және құрылымдық сөйлесулерді қамтиды, бұл қарым-қатынасты жақсартуға және қызметкерлердің дамуына ықпал етеді.

Кілтті сөздер. Инновация, бизнес, персонал, әдістер, бәсеке, қызметкерлер.

Персоналды басқарудың инновациялық әдістері: икемді жұмыс кестелерінен бастап кері байланыс жүйесі. Бизнес ортасы үнемі өзгеріп отырады. Заманауи әлемде персоналды тиімді басқару кез-келген ұйым үшін сәттіліктің негізгі факторына айналады. Қазіргі заманғы ұйымдар персоналды басқарудың дәстүрлі әдістері қазіргі еңбек нарығының сұраныстары мен қызметкерлердің талаптарына сәйкес келмейтінін көбірек түсінеді. Технологияның қарқынды дамуы, өзгертін бизнес үлгілері және мәдени өзгерістер жағдайында компаниялар бәсекеге қабілетті және талантты мамандар үшін тартымды болып қалуға мүмкіндік беретін басқарудың жаңа тәсілдерін іздеуге мәжбүр. Персоналды басқарудың инновациялық тәсілдері компанияларға жаңа қиындықтарға бейімделуге, қызметкерлердің өсуі мен дамуына жағдай жасауға, бизнестің өнімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көмектеседі. Бұл мақалада біз қызметкерлерді басқарудың бірнеше инновациялық әдістерін, соның ішінде икемді жұмыс кестелері мен кері байланыс жүйесін, олардың артықшылықтары мен заманауи ұйымдар үшін маңыздылығын қарастырамыз.

Икемді жұмыс кестелері дүйсенбіден жұмаға дейін 9:00-17:00 стандартты жұмыс уақытын қамтитын дәстүрлі жұмыс кестелері енді жалғыз мүмкін емес. Икемді жұмыс кестелерін енгізу қызметкерлерге өз уақыттарын еркін ұйымдастыруға және олар үшін ыңғайлы режимде жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Бұл қашықтықтан жұмыс істеу мүмкіндігін, жұмыс күнінің икемді басталуы мен аяқталуын және жұмыс аптасын төрт күнге дейін қысқарту мүмкіндігін қамтуы мүмкін. Икемді жұмыс кестелері

қызметкерлердің жұмыс пен өмір тепе-теңдігін жақсартуға, олардың қанағаттануы мен мотивациясын арттыруға және өнімділікті арттыруға ықпал етеді.

Кері байланыс жүйесі жыл сайынғы немесе жартыжылдық шолуларға негізделген өнімділікті бағалаудың дәстүрлі әдістері қазіргі бизнес әлемінде тиімдірек бола бастады. Оның орнына, басшылар мен бағыныштылар арасындағы тұрақты және құрылымдық сөйлесулерді қамтитын кері байланыс жүйесін енгізуге көбірек көңіл бөлінеді. Қызметкерлер ресми және тиімсіз деп қабылдауы мүмкін өнімділікті бағалаудың дәстүрлі әдістерінен айырмашылығы, кері байланыс жүйесі басшылар мен бағыныштылар арасындағы тұрақты және ашық сөйлесулерді қамтиды. Бұл тәсіл проблемаларды жедел анықтауға, жанжалдарды шешуге, сондай-ақ әр қызметкер үшін даму жоспарларын жасауға мүмкіндік береді. Кері байланыс жүйесі басшылардың көшбасшылық қасиеттерін дамытуға, ұйымдағы байланысты жақсартуға, сондай-ақ қызметкерлердің қанағаттану деңгейін арттыруға ықпал етеді. Персоналды басқару - бұл комплекстік шешімдер жүйесі, мұның нақты көрінісі 1-ші суретте көрсетілген.

Сурет 1 - Персоналды жоспарлаудың құрамдас бөліктері
Ескерту – автордың құрастыруы

Тұтастай алғанда, персоналды басқарудың инновациялық әдістері қолайлы және өнімді жұмыс ортасын құруда шешуші рөл атқарады. Мұндай тәсілдерді түсіну және енгізу компанияларға талантты қызметкерлерді тартуға және сақтауға ғана емес, сонымен қатар өз бизнесінде жаңа биіктерге жетуге мүмкіндік береді.

Қорытынды: икемді жұмыс кестелері және кері байланыс жүйесі сияқты персоналды басқарудың инновациялық әдістері қазіргі ұйымдарда маңызды рөл атқарады. Олар қызметкерлердің жұмысына қолайлы жағдай жасауға, олардың қанағаттануы мен ынтасын арттыруға және жалпы бизнестің өнімділігін жақсартуға көмектеседі. Осы инновациялық әдістерді енгізу икемділікті, өзгерістерге ашықтықты және үнемі жетілдіруге дайын болуды талап етеді, бірақ олар әкелетін нәтижелер, әрине, тұрарлық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аллен, Т. Д., Алтын, Т. Д., & Шокли, К. М. (2015). How effective is telecommuting? Assessing the status of our scientific findings. *Psychological Science in the Public Interest*, 16(2), 40-68.
2. Grant, A.M. (2013). Giving time, time, and more time: Chronemics research in management. *Journal of Organizational Behavior*, 34(7), 880-888.
3. London, M. (2015). Reversing the Lens: Reframing the Employee-Employer Relationship. *Organizational Dynamics*, 44(1), 18-25.

4. Rosen, C.C., & Levy, P.E. (2017). When organizations fail to adapt: Examining the role of implicit person theories in the relationship between climate strength and well-being. *Journal of Applied Psychology*, 102(6), 943-956.
5. Tims, M., Bakker, A.B., & Derks, D. (2013). The impact of job crafting on job demands, job resources, and well-being. *Journal of Occupational Health Psychology*, 18(2), 230-240.

СПОРТТЫҚ ҰЙЫМНЫҢ ЖӘНЕ СПОРТШЫНЫҢ ИМИДЖІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ФАКТОРЛАРЫ

МУКАЕВА М.М.

ФКиСМ-20-1қ. тобының студенті

КОШКАРБАЕВА А.Р.

МН-20-1қ. тобының студенті

Ғылыми жетекшілері:

PhD, профессор ДЖАЗЫКБАЕВА Б.К.

аға оқытушы НЕСИПБАЕВ Р.Д.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақала «Спорттық ұйымның имиджін қалыптастыру факторлары» тақырыбындағы кафедрааралық проект негізінде орындалған. 6В01402 «Дене шынықтыру және спорт менеджменті» және 6В01402 «Менеджмент» Білім беру бағдарламалары.

Кілтті сөздер: спорт, ұйым, имидж, ақпарат

Спорттық имидж ұйымды қабылдауды, оның жалпы қаржылық және материалдық емес мәнін, оның қызметкерлерінің, басшылығының, спорт командасының идеясын және олардың қызметінің тиімділігін қамтиды. Жалпы спорттағы имидж – бұл екі ұшты ұғым. Бір жағынан, кәсіби спорт командасының имиджі спорт саласында жұмыс істейтін және тұтынушыларға өз өнімін ұсынатын компанияның имиджі - спортшылардың әртүрлі деңгейдегі жарыстарда өнер көрсетуі. Екінші жағынан, спорт индустриясындағы имидждің басқа салалардан салыстыруға келмейтін өзіндік ерекшеліктері бар. Бірақ, кез келген басқа саладағы сияқты, командалық табыс пен спорттық жетістіктер корпоративтік имиджбен тығыз байланысты және онсыз мүмкін емес.

Имидждің өздігінен қалыптасуы спорт ұйымы үшін әрқашан адекватты және қолайлы бола бермейді, сондықтан таңдау имидждің болуы немесе болмауы арасында емес, оның басқарылатын және басқарылмайтын формасы арасында жасалады. Спорт ұйымы үшін имидж - қол жеткен табыстың көрінісі, қоғамдағы және экономикадағы позицияның символы: қызмет көлемінің ұлғаюымен оның имиджінің пропорционалды түрде артуының кепілдігі. Спорт ұйымының позициясы неғұрлым оң және тұрақты болса, соғұрлым оның табысы жоғары және серіктестердің, жұртшылықтың, бұқаралық ақпарат құралдары мен клиенттердің қарым-қатынасы соғұрлым жақсы болады. Спорттық ұйымдардың қаржылық табысы кез келген спорттық іс-шараның коммерциялық табысының маңызды факторы болып табылатын жағымды имиджге тікелей байланысты.

Спортта имидждің мәні мен қолданылуы мәселесіне келер болсақ, бұл мәселенің маңыздылығы мен өзектілігіне қарамастан, осы уақытқа дейін оған менеджерлер, имиджмейкерлер, қоғаммен байланыс саласындағы мамандар тиісті назар аудармағанын атап өткен жөн. Ең алдымен спорттағы менеджмент пен қоғаммен байланыс рөлін түсіну керек. Біріншіден, спорттық ұйымның спорттық ұжым сияқты әртүрлі коммуникациялық процестерге қатысатынын және оның көпшілікке мұқтаж екенін атап өткен жөн. Қоғамдық топтардың, серіктестердің, мемлекеттік органдардағы ықпалды адамдардың қолдауы оның

калыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етудің басқа аспектілері сияқты маңызды. Байланыс процестері ұйым үшін дұрыс бағытта жүруі үшін оларды басқару керек. Екіншіден, қазіргі нарық жағдайында спорт мемлекеттің толық қаржыландыру объектісі болудан қалып, бизнес саласына айналуға тиісінше, әрбір спорт ұйымы өзінің бәсекелестік артықшылықтарын арттыруы керек, бұл нарықта өзінің нақты позициясын дамытуды білдіреді. Осылайша, бәсекелестік ортаны дамыту ұйымның «бағалық емес» деп аталатын параметрлерін - оның имиджі мен беделін құруды талап етеді. Үшіншіден, ең маңызды аспектілердің бірі - ұйым ішіндегі оң өрісті құру, өйткені кез келген ұйымда адам факторы маңызды рөл атқарады. Мақсаты ортақ, басшылық пен жаттықтырушының саясатымен бөлісетін, жүктелген мәселелерді бірлесіп шешуге дайын команда – спорттағы басты міндет.

Спорттық менеджменттің назардан тыс қалдыруға болмайтын өте маңызды ерекшелігі бар. Спорттық ұйымдармен жұмыс істеу әдістері жеке спортшылардың имиджін қалыптастырудан айтарлықтай ерекшеленеді. Мақсатты аудитория алдындағы спорттық команданың имиджі команданың жетістіктеріне толығымен байланысты емес. Жанкүйерлер кез келген жағдайда өздерінің фавориттерінің спорттық жетістіктеріне немесе сәтсіздіктеріне өте сезімтал болатындықтан, олар командаға адал болып қала береді. Өз кезегінде демеушілер де жеңістерге қызығушылық танытады, өйткені бұл олардың жеке имиджін сақтауға мүмкіндік береді. Алайда, бұл жағдай командалық спорт түрлеріне, мысалы, футбол немесе хоккей клубтарына тән екенін ескеру қажет. Спортшының сауатты жеке көтерілуіне келетін болсақ, белгілі бір негізгі жетістік деңгейінің болуы оның танымалдығының спорттық нәтижелерге тәуелділігін жоюға мүмкіндік береді. Әрине, спортшылар алғашында тек жетістіктерінің арқасында ғана танымал болатынын ұмытпауымыз керек. Спортшы айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізіп, көрерменге әлі де қызықты және әсерлі шоу ұсына алса, имиджінің нәтижеге тікелей тәуелділігі айтарлықтай төмендейді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығынан басқа, спорт ұйымының имиджін қалыптастыруда басқару идеяларын қолданудың басқа да бірқатар ерекшеліктерін атап өткен жөн. Біріншіден, алға жылжыту объектілерінің алуан түрі бар - бұл спортшылар, командалар, ұйымдар, іс-шаралар (жарыстар) және т.б. Сонымен қатар, барлық осы құрамдас бөліктердің имиджі бір уақытта қалыптасады. Екінші ерекшелігі, жарнамалық объектілердің бір-бірінен бөлінбеуі: спортшының имиджі команданың бейнесінде жұмыс істейді, ал команда жарыстың имиджіне әсер етеді. Үшіншіден, мақсатты аудиторияға әсер етудің тар фокусы. Төртінші ерекшелігі, спортта имиджді қалыптастыруға бағытталған әрекеттердің бастамашылары көбінесе объектілердің өздері емес, үшінші тұлғалар – көбінесе команданың имиджі мен беделін өз мақсатына пайдаланғысы келетін демеушілер болып табылады. Бесінші ерекшелігі – өзара PR (көбінесе мұндай қарым-қатынас демеуші мен спортшы арасында туындайды). Алтыншыдан, бұл үлкен ұйымдар мен мемлекеттік органдардың қолдауы. Мұндай компаниялар спортқа қомақты қаражат салуға және өз қаражаты есебінен ауқымды шаралар мен акциялар өткізуге мүмкіндік береді. Мемлекет спортты қолдайды, өйткені ол оның маңызды әлеуметтік мәні.

Спортқа қарағанда бизнес үшін имиджді қалыптастыру қолайлы деген пікірдің туындау себебі бизнес саласының көбірек зерттелгенімен тікелей байланысты. Бизнес пен спорттағы корпоративтік имидж мен бедел арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар қызметтің осы салаларының арасындағы айырмашылықтардың салдары болып табылады. Тұтынушы немесе өнеркәсіптік нарыққа өнім шығаратын компания негізінен қоршаған ортадан ажыратылған. Көбінесе сыртқы ортаның - тұтынушылардың, серіктестердің, бұқаралық ақпарат құралдарының, жұртшылықтың назары әдеттен тыс нәрсе болған жағдайда өндірушіге аударылады. Және бұл оқиға жиі жағымсыз болуы мүмкін, компанияның имиджіне нұқсан келтіреді. Спортта жағдай басқаша. Спорт ұйымы үнемі

жұртшылықтың назарында, тіпті маусымаралық кезеңде де оларға деген көңіл бәсеңсімейді.

Спорттық ұжымның қызметі шеңберінде менеджмент және қоғаммен байланыс құралдарымен шешілетін негізгі міндеттері:

1. ұйымның жағымды имиджін қалыптастыру, имиджді қажетті ортада дамыту;
2. команданың немесе спорт ұйымының басшылығына жағымды беделді қалыптастыру;
3. спорттық іс-шараларға әлеуметтік мән беру;
4. ұйымның барлық деңгейдегі тиімді коммуникациялық жүйесін құру;
5. ұйымның ақпараттық өрісін қалыптастыру;
6. ұйымдағы жағдайдың нашарлауына байланысты қоғамдық пікірді түзету (қаржы тапшылығы, допинг және т.б.);
7. мемлекеттік органдарда ұйымның мүддесін лоббирлеу;
8. фандрейзинг – қаржылық ресурстар мен демеушілік инвестицияларды іздеу;
9. ұйымда жағымды атмосфера құру.

Осылайша, бұл жұмыстың сипатын және оның имиджді қалыптастыру ерекшеліктеріне арналған тар мамандануын ескере отырып, спорттық командадағы имидж тұжырымдамасын құрайтын компоненттерге назар аударған жөн.

Бұл компоненттердің барлығы бір-біріне тәуелді және өзара байланысты екенін ескеру қажет. Ішкі имиджі спорттық ұйымның сыртқы ортасынан толық көрсетуге болады, тіпті бизнеске қарағанда айқынрақ көрінеді. Көбінесе командадағы ішкі келіспеушілік, сондай-ақ жаттықтырушы мен спортшылар арасындағы шиеленіс, ең алдымен, спорттық нәтижелерге теріс әсер етеді. Мұндай психологиялық аспектілерді ешқашан назардан тыс қалдыруға болмайды - мәселелерді шешуге жұмыс істеу менеджменттің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Жағдай қараусыз қалса, онда ол өсе береді, яғни табыстың болмауы жанкүйерлер, серіктестер мен демеушілер алдында команданың тартымдылығын төмендетеді. Командалар демеушілік қаражатқа соншалықты тәуелді болған кезде, демеушілер алдында қолайлы командалық имидж мәселесі маңызды болып табылады. Команда үздіксіз өзара әрекеттесетін басқа серіктестер алдында имиджі бірдей маңызды. Бұл әртүрлі спорт құрылымдары, департаменттер, мемлекеттік органдар, бизнес құрылымдары және т.б. Бұл ұйымдарды қабылдаудағы оң имидж спорт ұйымы мүдделерін ілгерілетуде үлкен маңызға ие болуы мүмкін. Осылайша, спорттық ұйым имидж мазмұнының барлық аспектілері бір-бірімен тығыз байланысты екенін атап өткен жөн. Имиджді қалыптастыру саясатын тек барлық салаларда сауатты жүзеге асыра білу қазіргі жағдайда спорттық ұйымның табысты өмір сүруінің шарты болып табылады және қазіргі заманғы күрделі экономикалық жағдайлар мен ел спортының ұлттық ерекшеліктерін ескеру қажет.

Дегенмен, жеке спортшының имиджінің құрылымын да қарастырамыз, өйткені олар үнемі жұртшылықтың назарында және онымен тығыз қарым-қатынаста болып, бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аударатын белсенді нысандар болып табылады. Жеке спортшының имиджі келесі сипаттамаларға негізделген:

1. спортшының кәсіпқойлығы мен біліктілігі – спорттық жетістіктер мен табыстары;
2. спортшының жеке қасиеттері, оның мінезі және сыртқы деректері;
3. спортшының спорт алаңынан тыс қызметі мен өмірі;
4. жаттықтырушылармен, ұйыммен, ұйым басшылығымен және бұқаралық ақпарат құралдарымен қарым-қатынасы;
5. Жарыстар кезіндегі мінез-құлық (табыстар, допинг, жарақаттар).

Осы факторлардың барлығы кәсіпқой спортшының имиджін құруға ықпал етеді, дегенмен, бұл имидждің қандай болатыны оған ғана емес, сонымен қатар ұйым алдындағы шарттық міндеттемелерге де байланысты, өйткені жеке спортшының имиджі кәсіби спортшының имиджінің бір бөлігі ретінде құрылады. Спорттық ұйымдардың жұмыс

істеуінің заманауи жағдайында спорт ұйымдары өз спортшыларының әртүрлі қоғамдық шаралар мен акцияларға қатысуына қарсы емес, тіпті ықпал етеді, жарнамалық іс-шаралар жүргізеді.

Сонымен қатар, спорттық командалардың дұрыс имиджін қалыптастыру қажеттілігінің тағы бір маңызды фактісін атап өтуге болады. Соңғы жылдары ғалымдар спортты бақылау элементі ретінде қарастыруда. Бұл бизнестің басқа салаларынан үлкен артықшылығы бар спорт, өйткені оның өзі күшті PR құралы. Спорт әлеуметтік тәжірибенің элементі бола отырып, тұлға мен қоғамға күшті әсер ете алады. Және бұл әсер тек ұйымдар немесе функционалдық бөлімшелер деңгейінде спорттық принциптер мен ұқсастықтарды қолданумен ғана шектелмейді, бірақ әлдеқайда үлкен мүмкіндіктерге ие. Ал бұл әлеуетті сауатты пайдалану қоғамның гүлденуі мен елдің стратегиялық дамуына қол жеткізу үшін басқару шешімдерін қабылдаудың тиімді құралы бола алады.

Спорттық ұйымның жағымды имиджін қалыптастыру өз жанкүйерлерінің командаға немесе әрбір спортшыға адалдық бағдарламасын құру бөлігі ретінде басшылықтың басым міндеттерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, қолайлы имидж тек беделді ғана емес, қаржылық мәселелерді де шешуге мүмкіндік береді: серіктестермен және демеушілермен тиімді жұмысты орнату, толық ауқымды коммерциялық жобаларға қатысу және т.б. Ал, спорт өнім ретінде кең аудиторияға арналғандықтан, ол елеулі қолдауды, бедел мен имидж бойынша жұмысты қажет етеді. Өйткені, көп жағдайда команданың немесе спортшының жетістігі оның жанкүйерлерінің ықыласы мен назарына тікелей байланысты. Жеңіс пен жеңіліске қарамастан, спортшылар да, командалар да бір деңгейде болуы керек. Осылайша, спорт саласындағы имидж ең маңызды сипаттама болып табылады. Жақсы қалыптасқан имидж команда өмірінің негізгі мәселелерін шешуге ғана емес, сонымен бірге бұл процесті жеңілдетеді. Команданың жағымды имиджін қалыптастырудың дұрыс стратегиясы дағдарыс кезінде де командаға деген жағымды көзқарасты сақтауға көмектеседі, спорттық сәтсіздіктер нәтижесінде «ұмыту» қаупін азайтады. Имидж қалыптастыру барысында тікелей имиджді құру стратегиясы осы спорт түріне қатысты барлық нюанстарды ескеруі керек және жеке спортшының және тұтастай алғанда бүкіл команданың имиджін құруға тікелей симбиотикалық тәуелділікте құрылуы керек.

Спорт ұйымының немесе команданың жағымды имиджін қалыптастыру ұзақ және қиын процесс. Бұл ұзақ мерзімді, жүйелі және мақсатты саясат, ол ішкі және сыртқы ортада ұжымның оң қабылдауын дамытуға шын мәнінде ықпал ете алады. Жағымды имиджді қалыптастыру стратегиясы күндер немесе айлар үшін емес, жылдар бойы ойластырылған және ешқандай оқиғаға байланбаған кезде ғана нақты пайда әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, әрбір нақты салада атқарылатын жұмыстар тек спорт ұйымының немесе ведомствоның қоғаммен байланыс жөніндегі мамандарының ғана емес, сонымен қатар ұйым мен ұжымның тікелей басшылығының, сондай-ақ команда қызметкерлерінің мұқият бақылауында болуы керек.

Спорт саласы, ең ерекше салалардың бірі ретінде, имиджді қалыптастырудың өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтарына ие - жарыстардағы жеңіліс, спортшылар мен команда немесе спорт ұйымы басшылығының қате мәлімдемелері, жанкүйерлердің бейтарап мінез-құлықтары имиджге елеулі зиян келтіруі мүмкін. Мұндай оқиғалар спорттық PR мен менеджменттің жұмысын көрсетеді. Егер ол толыққанды басқару функциясы ретінде танылмаса, онда құруға жылдар қажет болатын құрмет пен жағымды имидж бірнеше секундта жойылып, ұйымға үлкен шығын әкеледі. Кез келген спорт ұйымы, әуесқой немесе кәсіпқой, қоғаммен байланыс теориясында «сенімділік» деп аталатын нәрсені алады.

Спорттық команданың және оның құрамдас бөліктерінің имиджін қалыптастыру процесі басқаруды қажет етеді және оны бірнеше кезеңге бөлуге болады:

1. зерттеу (мақсатты аудиторияны анықтай отырып, ұйымның немесе ұжымның сыртқы және ішкі ортасын талдау және бақылаумен тікелей байланысты);
2. ұйымдастырушылық (имиджді дамыту стратегиясын қалыптастыру);

3. имиджді жүзеге асыру процесі (стратегияны жүзеге асыру бойынша жоспарланған шараларды кезең-кезеңімен жүзеге асыру);

4. бақылау (имидждің ағымдағы жағдайын – бақ басылымдарында да, қызметкерлердің, серіктестердің, тұтынушылардың көз алдында да тұрақты бақылау).

Спорттық команданың имиджін құрудың мұндай ойластырылған және мақсатты стратегиясы команда имиджін ілгерілету үшін бір реттік науқандарға қарағанда бірқатар артықшылықтарға ие. Сонымен қатар, байыпты зерттеулерге негізделген стратегия дұрыс бағытта әрекет етуге және имиджіңізді жақсарту қадамдарын жүзеге асыру процесінде әрекеттеріңізді уақтылы реттеуге мүмкіндік береді. Зерттеулерді үнемдей отырып, ұйым өз акцияларының мәні мен сипатын анықтау кезінде бірқатар қателіктер жіберуі мүмкін. Ал имиджді қалыптастыру кезінде бастапқыда таңдалған қате бағыт жоспарларды жүзеге асыруға бөлінген бюджетті ғана сарқылады.

Зерттеу кезеңі ұжымның және оның аудиториясының барлық қажеттіліктерін сауатты зерттеуге көмектеседі. Елімізде ұжым имиджіне ауқымды зерттеулер жүргізу әлі үйреншікті емес, ал шетелде мұндай зерттеулер жиі кездеседі.

Ұйымдастыру кезеңінде таңдалған стратегия қалыптасады және ұйым немесе ұжым үшін осы имиджді жүзеге асыру жоспары жасалады.

Спорттық команданың имиджін жүзеге асыру үдерісінде тиімді стратегия шеңберінде ең маңызды нәтижелерге қол жеткізу үшін қажетті менеджменттің өзіндік құралдары бар. Негізінен, спорттық команданың таңдалған имидждік стратегиясын жылжыту келесі құралдар арқылы жүзеге асырылады:

- коммуникацияны орнату, коммуникациялық саясатты әзірлеу, спорттық ұйымның ақпараттық өрісін қалыптастыру;

- корпоративтік бірегейлікті (корпоративтік түстер, логотип, ұран және т.б.) және ішкі корпоративтік атмосфераны қалыптастыру;

- арнайы іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу;

- фандрайзинг (қаржылық немесе материалдық ресурстарды іздеу);

- жарнамалық қызмет;

- консалтинг.

Жоғарыда атап өткеніміздей, спорттық команданың имиджін қалыптастырудағы басты рөлді бұқаралық ақпарат құралдары атқарады, олар ұйымның қызметін жіті қадағалап, ұйымның серіктестері мен жанкүйерлерін команда имиджіне әрқашан жағымды әсер ете бермейтін ақпаратпен қамтамасыз етеді. Спорттық ұйымның оқиғалары мен өмірі бұқаралық ақпарат құралдарының үнемі назарында және жарияланатын нысаны болып табылады.

Ұйымның ішкі имиджін қалыптастыру да қоғаммен байланыс қызметінің басым міндеттерінің бірі болып табылады. Ұйымның корпоративтік сәйкестігін сақтау сияқты - корпоративтік түстерді сақтау (спорттық ерекшеліктерде команда түстері өте маңызды екенін ескеріңіз), тиімді ұранды әзірлеу (немесе басқа мақсаттарға арналған ұрандар, мысалы, жарнамалық науқан). Басқа нәрселермен қатар, қазіргі жағдайда ұйымның немесе жарыстың бейресми символына көбірек көңіл бөлінеді, корпоративтік қаһарман деп аталады - ол көптеген командаларда жанкүйерлер деңгейінде танылады, басқаларында ол дәрежеге көтеріледі.

Қорытындылай келе, спорт ұйымының имиджін қалыптастыру процесі имиджді қалыптастыруға қажетті технологияларды зерттеуді, ұйымдастыруды, енгізуді және бақылауды қамтитын басқарушылық процесс екенін айтқан жөн. Біріктірілген бұл технологиялар ұйымға жағымды имиджді құруға ғана емес, оны тиісті деңгейде ұстауға мүмкіндік береді.

Спорт ұйымының имиджін қалыптастыру процесі, ең алдымен, қоғаммен байланыс саласындағы қажетті кәсіби білімді, құзыретті стратегияны әзірлеуді, қаражатты инвестициялауды және ең бастысы, ол ұзақ мерзімді және мақсатты болуы керек. Спорттық

команданың имиджін қалыптастыру ұзақ мерзімді елеулі нәтижелерге жету үшін қажет ұйымның болашағына инвестиция болып табылады. Тек жақсы қабылданған команда ғана қолдау алып, айтарлықтай жетістікке жете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тульчинский Г. Л. PR фирмы: технология и эффективность / Г. Л. Тульчинский [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://economuch.com/pr/imidj-firmyi-reputatsiya.html>
2. Усачева А. Создание имиджа спортсмена [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.taby27.ru/studentam_aspirantam/image_wse/imidzhelogija_sdacha_ra_bot/506.htm

СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

ОНАЛБЕКОВ Е.С.

магистрант

БЕСПАЕВА Р.С.

Научный руководитель: доктор PhD, ассоц. профессор (доцента)

Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина,
г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. Современные условия функционирования отечественных молокоперерабатывающих предприятий, как и предприятий других отраслей экономики, характеризуются ограниченностью финансовых ресурсов да обострением конкурентной борьбы. Однако особенностью данных предприятий есть их зависимость от географических и сезонных условий. Объемы операционной деятельности указанных предприятий колеблются под влиянием сезонности и уровня конкуренции в соответствующем географическом рыночном сегменте. Поэтому основным направлением улучшения их финансового состояния есть применение новейших инструментов да технологий управление доходами да расходами, какими есть финансовый контроллинг. В данной статье рассмотрены современные инструменты финансового контроллинга, что позволит повысить эффективность управления расходами молокоперерабатывающих предприятий.

Ключевые слова: контроллинг, система показателей, эффективность управления, конкуренция, финансовые ресурсы.

Развитие теоретических и методических основ управлению затратами посвящены труды таких ученых, как Бабяк Н.Д. [1], Красноусова А.В. [6], Милош И.В. [6], Саблина Н.В. [8] да др. Тем не менее, недостаточно исследуемыми остаются вопрос управление расходами предприятий на основе внедрение инструментария финансового контроллинга.

Целью статьи является разработка подхода к оценке эффективности управления расходами на основе системы сбалансированных показателей А поэтому были поставлены такие Задание: проанализировать имеющиеся подходы к оценке эффективности управления затратами, разработать подход к оценки эффективности управление расходами на основе сбалансированных показателей.

Сегодня все большее распространение приобретает система сбалансированных показателей (СЗП) как один из стратегических инструментов финансового контроллинга. СЗП разработана профессорами Гарвардского университета Д. Нортон и Р. Каптаном (США) в 1992 году[4]. Именно они предложили оценивать эффективность бизнеса с точки

зрения не только финансовых, но и нефинансовых показателей, что дало возможность управлять реализацией долгосрочной стратегии.

Под сбалансированной системой показателей понимается система управление, что обеспечивает планомерную реализацию стратегических планов предприятия, их интерпретацию на язык операционного управление и контроль над осуществлением стратегии на основе ключевых показателей деятельности [6, с. 246].

При применении сбалансированной системы показателей стратегия обычно рассматривается за четырьмя перспективами: финансы, клиенты, бизнес-процессы, обучение и развитие персонала. Каждый из аспектов должно содержать информацию о:

- 1) цели, какие стремится достичь организация;
- 2) показатели, за помощью которых можно измерить успеваемость достижение целей;
- 3) целевые значение показателей, какие свидетельствуют о уровень достижение поставленной цели;

4) стратегические инициативы, то есть о комплексе мер, направленных на ликвидацию так называемого разрывы между фактическими значениями показателей и их целевыми значениями. Каждая стратегическая инициатива должна быть обеспечена достаточное количество ресурсов: человеческих, финансовых, технических. Стратегические инициативы должны быть определены для каждого показателя и способствовать достижению целевого показателя, именно реализация стратегии осуществляется путем реализации инициатив [3].

Погорелов И.М. отмечает, что СЗП можно рассматривать как метод, какой разрешает расширить возможности измерение, оценки и контроля эффективности деятельности как на уровни стратегического управление компанией, так и операционного, при этом состав и структура СЗП могут достаточно легко модифицироваться [7, с.98].

За последние двадцать лет система сбалансированных показателей приобрела значительного развития да разных модификаций [2].

Автором предложен методический подход к оценке эффективности управления затратами на основе сбалансированной системы показателей, позволяющей интегрировать оперативный и стратегический уровни управления, увязать между собой ключевые показатели и полностью описать все бизнес-процессы. По нашей мнение, эффективность должна учитывать как финансовые, так и нефинансовые показатели и включать все направления деятельности предприятия: финансы, клиенты, бизнес-процессы, обучение да развитие персонала.

Оценка эффективности отражает определенный подход к определению ключевых факторов и критериев и в зависимости от их выбора может давать разные результаты. Обоснование критериев выбора показателей, какие включаются в сферу сбалансированной системы показателей должно быть продумано с позиции специфики деятельности молокоперерабатывающих предприятий. При формировании системы показателей эффективности управление расходами предлагается использовать следующий критерий их выбора: взаимосвязь факторов формирование расходов предприятий с направлениям их оптимизации (таблица 1).

Таблица 1. Балансирование факторов формирования расходов молокоперерабатывающих предприятий, направлений оптимизации расходов и проекций СЗП

Фактор формирования расходов	Цель	Проекция СЗП	Степень влияния факторов
сезонность производства молока	обеспечение равномерного поступления сырья и создание вспомогательных холодильных камер и складских помещений	бизнес-процессы	1

качество да цена молочной сырья	уменьшение себестоимости продукции из-за повышения качества закупочной сырья да оптимизации закупочной цены	финансы	1
уровень цен на топливо да электроэнергию	уменьшение себестоимости продукции через установка оптимальных цен на топливо и электроэнергию	финансы	2
планирование, учет и контроль расходов	создание эффективной системы планирование, учета и контроля расходов	бизнес-процессы	3
квалификация работников	повышение квалификации персонала	Развитие персонала	3
выбор способов доставки сырья	создание эффективной системы логистики, оптимизация транспортных расходов да расходов на сбыт	бизнес-процессы	1
спрос на продукцию да покупательная способность население	повышение спроса на продукцию	финансы	2
автоматизация и компьютеризация	внедрение информационных технологий, создание условий работы для работников	бизнес-процессы, развитие персонала	3
современные технологии производства молочной сырья	использование современных технологий производства молочной сырья, привлечение инвестиций	бизнес-процессы	3
короткие сроки хранение сырья	создание эффективной системы логистики, оптимизация транспортных расходов	бизнес-процессы	1
качество да ассортимент продукции	повышение качества да увеличение ассортимента продукции; сохранение и расширение клиентской базы	клиенты	3
уровень производительности труда	повышение производительности труда	Развитие персонала	3
объем производства	увеличение объема производства, рост продаж	финансы	1
уровень цен на средства производства	установка оптимальных цен на средства производства	финансы	2
рыночная власть, закупочные цены на молоко	установка оптимальных закупочных цен на молоко на минимизацию себестоимости продукции	клиенты	3
состояние развития молочного скотоводство, количество на производительность КРС	увеличение количества да производительности КРС (большой рогатой скота)	финансы	1

Для разработки авторского подхода оценки эффективности управление расходами на основе использование системы сбалансированных показателей на молокоперерабатывающих предприятиях да отбора необходимых показателей было применено корреляционно-регрессионное моделирование, что дало возможность обосновать значительный влияние расходов (факторная признак) на финансовые результаты испытываемых предприятий (результативная признак).

Применение метода корреляционного анализа дало возможность выучить тесноту связи между показателями затрат и финансовыми показателями деятельности молокоперерабатывающих предприятий за 2018-20123 годы (таблица 2). В роли результативного фактора избранные финансовые показатели – показатели ликвидности, показатели финансовой стойкости; показатели деловой активности; показатели рентабельности), в роли фактора-признаки - показатели затрат.

Таблица 2. Коэффициенты парной корреляции между показателями расходов да группами показателей оценки финансового состояния молокоперерабатывающих предприятий за 2018-2023 годы

Показатель	Годы					
	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Показатели финансовой устойчивости						
Коэффициент платежеспособности (автономии)	-0,01	0,04	0,04	-0,02	-0,12	0,18
Коэффициент финансирования	0,51	0,4	-0,54	-0,19	-0,67	0,41
Коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами	-0,13	0,1	-0,18	-0,15	-0,4	-0,25
Коэффициент маневренности собственного капитала	-0,29	-0,43	0,21	0,1	0,74	-0,45
Показатели ликвидности						
Коэффициент покрытие	-0,13	0,24	0,21	0,23	0,12	-0,03
Коэффициент быстрой ликвидности	0,75	0,16	-0,08	-0,08	-0,31	-0,17
Коэффициент абсолютной ликвидности	-0,17	-0,06	0,12	0,1	0,11	-0,09
Показатели рентабельности						
Рентабельность имущества (активов)	0,26	-0,04	-0,27	-0,2	-0,05	0,35
Рентабельность собственного капитала	-0,4	0,5	-0,67	0,43	-0,42	0,32
Рентабельность основных средств	0,3	-0,12	-0,27	-0,18	-0,08	0,23
Рентабельность деятельности	0,33	0,13	-0,3	-0,34	-0,07	0,33
Рентабельность продукции	-0,02	-0,05	0,02	0,27	-0,31	0,05
Показатели деловой активности						
Коэффициент оборачиваемости активов	-0,38	-0,21	-0,04	-0,1	0,15	0,34
Коэффициент оборачиваемости кредиторской задолженности	-0,34	0,18	0,37	0,14	0,39	0,44
Коэффициент оборачиваемости дебиторской задолженности	0,03	0,07	0,14	0,07	0,59	0,68
Коэффициент оборачиваемости материальных запасов	0,1	0,04	0,03	0,07	0,21	-0,08
Коэффициент оборачиваемости основных средств (фондоотдача)	-0,25	-0,2	-0,15	-0,14	-0,16	-0,27
Коэффициент оборачиваемости собственного капитала	0,38	0,3	0,62	-0,43	-0,68	0,46

Значение рассчитанных коэффициентов парной корреляции между показателями затрат и показателями оценки финансового состояния испытуемых предприятий (за помощью числового редактору Excel встроенной функции КОРРЕЛ) изменяется в пределах от -1 до +1. Чем больше значение коэффициентов корреляции, тем теснее связь между показателям [8].

Как показал анализ, существует тесная связь между показателями затрат и показателями финансового состояния молокоперерабатывающих предприятий. Наибольшее влияние показатели расходов имеют на показатели рентабельности. На основе такой зависимости можно выявить причины избыточности затрат, оценить эффективность их финансового контроллинга да разработать мероприятия относительно сокращение.

Оценку эффективности управление расходами предлагается осуществлять путем вычисление общего показателя эффективности (Z_e), являющегося суммой значений частичных показателей, скорректированных на вес коэффициентов:

$$Z_e = a_{\phi} * K_1 + a_k * K_2 + \dots + a_n * K_n,$$

где Z - общий показатель;

$K_1 \dots K_n$ - значение коэффициентов;

a_{ϕ} , a_k , $a_{\text{бп}}$, $a_{\text{нр}}$ - вес коэффициентов (за проекциями).

Каждая проекция характеризуется определенным набором показателей, что представлены в таблице 3. Частичные оперативные да стратегические показатели скучают за проекциями да умножаются на подходящие коэффициенты, сумма которых должно

составлять 1.

В зависимости от степени влияния факторов на формирование расходов (табл. 3), высшее приоритетность в оценке эффективности управления затратами, и соответственно наибольшую величину веса коэффициентов (0,075) имеют частичные показатели проекции финансы да проекции бизнес-процессы. В соответствии, вес коэффициентов при частичных показателях проекций клиенты, обучение да развитие персонала составляют 0,05.

Расчет осуществляется за 5 (и больше) лет.

Таблица 3. Сбалансированная система показателей оценки эффективности управление расходами молокоперерабатывающих предприятий

Проекция	Цели	Частичные показатели	Вес коэффициента	Целевое значение
Финансы	рост продаж, увеличение объема производства, повышение качества сырья да уменьшение закупочной цены, минимизация себестоимости продукции, оптимальные цены на средства производства	рентабельность деятельности	0,075	Max
		рентабельность расходов деятельности	0,075	Max
		рентабельность основных средств	0,075	Max
		коэффициент стабильности экономического рост	0,075	Max
		индикатор скрытого банкротство	0,075	> 1,616
		коэффициент реальной стоимости имущества	0,075	Max
Клиенты	расширение клиентской базы, повышение степени удовлетворение клиентов, повышение качества да увеличение ассортимента продукции	чистая рентабельность продажа	0,05	Max
		рентабельность расходов на сбыт	0,05	Max
Бизнес-процессы	создание эффективной системы логистики, оптимизация транспортных расходов да расходов на сбыт, использование современных технологии производства, внедрение информационных технологий	рентабельность операционных расходов	0,075	Max
		рентабельность управления производственными процессами	0,075	Max
		оборачиваемость средств в расчетах	0,075	Max
		рентабельность административных расходов	0,075	Max
Качество и развитие персонала	повышение квалификации персонала, повышение производительности труда, создание условий работы работников	рентабельность персонала	0,05	Max
		производительность труда	0,05	Max
		рентабельность расходов на зарплату за операционной прибылью	0,05	Max

Предлагаемый подход к оценки эффективности управление расходами молокоперерабатывающих предприятий на основе инструментария финансового контроллинга разрешает благодаря определенным отклонением способствовать выявлению слабых сторон в управлении расходами, которые будут впоследствии учтены в работе подразделения системы контроллинга.

В заключении можно отметить, сбалансированная система показателей является оптимальной системой комплексной оценки и управления затратами предприятия, поскольку дает возможность исследовать как финансовую, так и нефинансовую составляющую, интегрировать оперативную и стратегическую уровни управления, увязать между собой ключевые показатели и полностью описать все бизнес-процессы. Проведенное корреляционно-регрессионное моделирование дало возможность выучить тесноту связи между показателями затрат и финансовыми показателями деятельности предприятия и послужило основой для разработки системы показателей-индикаторов эффективности управление издержками, на нашу мнение, сформированная система

показателей-индикаторов комплексно учитывает все аспекты управления затратами предприятия да помогает сориентировать руководство на принятие эффективных управленческих решений.

Результаты проведенного научного исследования могут быть положены в основу дальнейшего развития научно-методических засад формирование сбалансированной системы показателей оценки эффективности управление расходами на отечественных предприятиях.

Список использованных источников:

1. Babiak N.D. Balanced scorecard in evaluating the effectiveness of management of costs at the milk processing enterprise // Innovative economy. Scientific and industrial magazine. – 2015. – № 4 (59).
2. Deyhle A. Controller-Praxis, 1 Bd., Unternehmensplanung und ControllerFunktion, 8. Aufl. Munchen, 1998.
3. Aschenbrucker A. Controlling in a volatile environment // Контроллинг. – 2021. – № 51. – С. 22–30.
4. Kaplan, R.S. Measuring the strategic readiness of intangible assets // Harvard Business Review. – 2004. – № 82 (2). – P. 1–52.
5. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions. – Chicago, 1962. – 210 p.
6. Чурилова, А.Н. Особенности внедрения и развития системы контроллинга на предприятиях пищевой промышленности // Экономика, управление и учет на предприятии. – 2019. – № 7. – С. 89–91.
7. Худякова Т.А. Эволюция теории контроллинга в мировой практике // Экономика и менеджмент систем управления. – 2015. – Т. 16. – № 2.2. – С. 300–305.
8. Фалько С.Г. Контроллинг для руководителей и специалистов. – М.: Финансы и статистика, 2022. – 272 с.

ЭЛЕМЕНТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И ФАКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ

ОРДАБАЕВ К.А.

Магистрант группы

КОСЕ Ж.К.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются основные элементы процесса стратегического планирования в компании, а также дано описание основным угрозам и факторам, воздействующим на реализацию стратегии. Выделены аспекты управленческой деятельности в процессе стратегического планирования.

Ключевые слова: стратегия, анализ, стратегическое планирование, стратегические цели, план.

Стратегия представляет собой детальный всесторонний комплексный план, который создается с целью обеспечить выполнение миссии компании и достижение ее целей [1]. Обычно стратегия разрабатывается высшим руководством, но для ее успешной реализации необходимо участие всех уровней управления. Стратегический план должен базироваться

на обширных исследованиях и фактических данных. Для эффективной конкуренции в современном бизнес-мире компании должны постоянно собирать и анализировать большое количество информации об отрасли, конкурентах и других факторах. Стратегический план придает компании определенный характер, что помогает привлекать определенные категории сотрудников, а также не привлекать кандидатов, которые не соответствуют компании. Кроме того, стратегические планы должны быть гибкими, чтобы при необходимости можно было вносить изменения и пересматривать направления. Общий стратегический план следует рассматривать как долгосрочную программу, которая направляет деятельность компании и учитывает постоянные изменения в деловой и социальной среде, требуя постоянных корректировок.

Стратегическое планирование на предприятиях применимо к любой проблеме, которая связана с глобальными целями предприятия, ориентирована на будущее, затрагивает внешние факторы, влияющие на результаты деятельности предприятия [8].

Глобальная цель. Решение о снижении затрат в подразделениях, как правило, не вписывается в стратегическое планирование, так как не напрямую связано с основной целью компании. Это скорее стремление к экономии ресурсов, чем к достижению основной цели организации. В то время как стратегическое планирование фокусируется на эффективности, то есть на соответствии результатов деятельности целям компании. Решения, касающиеся внедрения новых продуктов или услуг, обычно имеют стратегическое значение, в то время как вопросы о конкретных действиях по продвижению новой услуги могут быть отнесены к оперативным вопросам.

Прогнозирование будущего. Решение, связанное с элементом деятельности компании, которого пока нет или который находится в разработке, можно назвать ориентированным на будущее. Изменения, касающиеся существующего ассортимента продукции и рынков, обычно не являются стратегическими, но значительные изменения в текущей деятельности, например, рассмотрение закрытия определенной услуги или продукта, могут иметь стратегическое значение. Принятие решения о найме определенного сотрудника обычно не считается стратегическим, за исключением случаев, когда это касается найма ключевого руководителя или специалиста, который способен помочь компании достичь ее основных целей.

Внешние факторы являются важным аспектом стратегического планирования, поскольку они могут серьезно повлиять на будущее банка. Прежде чем определить стратегические цели и направления, необходимо учитывать социальные, экономические, научно-технические, юридические и политические факторы, которые могут оказать воздействие на деятельность банка. Например, экономический кризис или изменения в политической среде могут существенно изменить ход развития банка.

Анализ внешней среды помогает контролировать внешние факторы, получать важные результаты и готовиться к возможным угрозам и возможностям. Это позволяет разрабатывать систему раннего предупреждения, прогнозировать будущие события, планировать реагирование на непредвиденные обстоятельства и разрабатывать стратегии для управления изменениями. Важно определить текущее положение организации, ее позицию в будущем и действия, которые необходимо предпринять руководству для достижения поставленных целей. Только учитывая внешние факторы и проводя анализ окружающей среды, можно разработать эффективную стратегию развития компании.

Угрозы и возможности, с которыми сталкивается фирма, можно выделить в семь областей [9]:

1) Экономические аспекты. В экономической сфере следует постоянно анализировать и оценивать ряд факторов, поскольку состояние экономики оказывает влияние на стратегические цели компании. Важно учитывать темпы инфляции, ситуацию в международном платежном балансе, уровень занятости и другие факторы, которые могут представлять как риски, так и новые возможности для бизнеса.

2) Политическая обстановка. Участие предпринимательских структур в политической жизни страны свидетельствует о значимости государственной политики для организации. Поэтому важно внимательно отслеживать нормативные акты местных органов власти, решения федерального правительства и другие политические аспекты.

3) Рыночные условия. Рыночная среда всегда несет определенные риски для компании. Среди факторов, влияющих на успехи и неудачи организации, можно выделить распределение доходов населения, уровень конкуренции в отрасли, изменения в демографической структуре и легкость вхождения на рынок.

4) Факторы технологий. При анализе технологической среды следует учитывать изменения в производственной технологии, использование компьютерных технологий в проектировании и предоставлении продукции и услуг, а также прогресс в технологиях средств связи. Руководители компаний должны внимательно следить за технологическими инновациями, чтобы не допустить резких оборотов событий, которые могут нанести ущерб организации.

5) Факторы конкуренции. Компании должны изучать деятельность своих конкурентов, анализировать их стратегии на будущее, оценивать текущие действия конкурентов, изучать особенности отрасли, в которой действуют конкуренты, а также выявлять сильные и слабые стороны своих соперников.

6) Социокультурные факторы. Эти факторы включают в себя изменение ценностей, ожиданий и общественных норм (включая роль предпринимательства, участие женщин и национальных меньшинств в экономике и движение за права потребителей). Организации должны учитывать эти изменения в своем стратегическом планировании.

7) Международные факторы. Руководство компаний, работающих на международных рынках, должно постоянно оценивать и контролировать изменения в мировой экономической среде, учитывая геополитические сдвиги, валютные колебания и международные торговые соглашения.

Путем проведения анализа внешней среды организация может определить как риски, так и возможности, существующие в данной среде. Для эффективного планирования необходимо, чтобы руководство имело четкое представление не только о внешних угрозах, но также обо внутренних потенциальных возможностях и слабостях компании.

Планирование играет ключевую роль в достижении целей фирмы, таких как увеличение доли рынка, предвидение потребностей потребителей, улучшение качества продукции, обеспечение своевременных поставок, установление конкурентоспособных цен и поддержание репутации у потребителей. Задачи планирования должны быть определены каждой фирмой индивидуально, учитывая ее специфику деятельности. В общем, стратегические цели любой фирмы включают в себя планирование увеличения прибыли, оптимизации издержек, увеличения доли рынка и продаж, а также улучшения социальной политики компании.

Таким образом, главной целью планирования является достижение максимальной прибыли путем выполнения основных функций, таких как планирование маркетинга, производительности и инноваций. Процесс стратегического планирования включает четыре взаимосвязанных этапа, которые проводит руководство компании совместно с сотрудниками отделов маркетинга. Эти этапы включают в себя: установление общих целей; определение конкретных и детальных целей на определенный отрезок времени (2, 5, 10 лет); определение способов и методов их достижения; контроль за достижением поставленных целей путем сравнения плановых показателей с реальными результатами.

Важно, чтобы любая компания уделяла внимание как долгосрочному, так и краткосрочному планированию. Например, при разработке плана производства продукта, который является ключевым элементом рыночной стратегии, эффективно использовать долгосрочное и оперативное планирование вместе. Это связано с тем, что производственное планирование обладает своими особенностями, которые определяются

целями, сроками достижения этих целей, видом продукции и другими факторами. Долгосрочный план обычно охватывает периоды в три или пять лет. Он скорее описывает стратегию компании и ее общие цели, поскольку сложно предсказать все возможные ситуации на такой длительный срок. Долгосрочный план разрабатывается руководством компании и включает основные стратегические цели предприятия на будущее.

Основные области долгосрочного планирования включают в себя:

- организационную структуру;
- производственные мощности;
- капитальные вложения; -
- финансовые потребности;
- исследования и разработки;
- долю на рынке и так далее.

Краткосрочное планирование охватывает различные временные периоды, начиная от года до месяца и даже короче. Планирование на год включает в себя определение объема производства, расчет ожидаемой прибыли и другие аспекты. Оно направлено на согласование планов с партнерами и поставщиками, чтобы обеспечить эффективное взаимодействие и достижение общих целей. Особое внимание уделяется краткосрочному финансовому плану, который позволяет контролировать ликвидность предприятия и резервировать необходимые средства для обеспечения его финансовой устойчивости.

Планирование играет важную роль в обеспечении единства целей внутри организации. Процесс стратегического планирования служит инструментом для принятия управленческих решений и стимулирования инноваций и изменений в организации.

В рамках этого процесса можно выделить четыре основных аспекта управленческой деятельности:

1. Распределение ресурсов: это включает в себя эффективное распределение ограниченных организационных ресурсов, таких как финансовые средства, компетентные кадры и технологический опыт.

2. Адаптация к внешней среде: стратегические действия, направленные на улучшение взаимоотношений предприятия с его внешней средой. Организация должна адаптироваться к возможностям и угрозам, выявлять соответствующие стратегии и эффективно приспосабливать свою стратегию под изменяющиеся условия.

3. Внутренняя координация: координация стратегических действий для выявления сильных и слабых сторон организации с целью интеграции внутренних процессов и операций.

4. Организационное стратегическое предвидение: разработка систематического подхода к развитию мышления управленческого персонала с целью обучения организации на основе предыдущего опыта.

Это позволяет организации корректировать свое стратегическое направление и повышать профессионализм в сфере стратегического управления. Руководители высшего звена имеют ключевую роль не только в запуске процесса стратегического планирования, но и в его реализации, координации и оценке.

Общие цели предприятия формулируются и устанавливаются на основе общей миссии организации и определенных ценностей, на которые ориентируется руководство. Чтобы эффективно способствовать успеху компании, цели должны отвечать определенным требованиям.

Во-первых, цели должны быть конкретными и измеримыми. Используя ясные и измеримые формулировки, высшее руководство создает четкий критерий для оценки прогресса и принятия решений.

Следующей характеристикой эффективных целей является четко определенный временной горизонт. Цели могут быть установлены как на долгосрочную перспективу,

примерно на пять лет, так и на краткосрочные, часто в рамках одного года. Среднесрочные цели, в свою очередь, имеют планируемый горизонт от одного до пяти лет.

Достижимость цели является также важным критерием для повышения эффективности работы организации.

Наконец, множественные цели организации должны взаимодействовать друг с другом. Действия и принятые решения, направленные на достижение одной цели, не должны препятствовать достижению других целей компании.

Производственные цели разрабатываются и устанавливаются на основе общей миссии компании, ее ценностей и приоритетов, которые определяются высшим руководством.

1. Общие (глобальные) цели компании:

- Отражают стратегическую концепцию компании.
- Разрабатываются на долгосрочную перспективу.
- Определяют основные направления развития компании.
- Должны быть четко сформулированы и выровнены с имеющимися ресурсами.
- Цели должны быть упорядочены по степени приоритетности.

2. Специфические цели вырабатываются для каждого производственного подразделения компании в соответствии с общими целями и выражаются в количественных и качественных показателях (например, рентабельность, прибыльность).

Некоторые специфические цели это:

- Маркетинговые цели (объем продаж, диверсификация, сеть распределения, объем продаж).

- Научно-исследовательские цели (разработка новых продуктов, качество продукции, уровень технологий).

- Производственные цели (оптимизация издержек, повышение качества продукции, экономия материальных ресурсов, инновационная продукция).

- Финансовые цели (структура капитала, источники финансирования, стратегии прибыли, налоговая эффективность).

ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ШЕТ ЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДА ДАМУЫ

РҮСТЕМҰЛЫ М.

*«Менеджмент» мамандығы бойынша 2 курс магистранты
МАМБЕТОВА С.Ш.*

*Ғылыми жетекші - э.ғ.к., профессор
Бөкетов университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Андатпа. Мақала әлеуметтік кәсіпкерліктің қалыптасу ерекшеліктерінің теориялық негіздері, әлемдік кеңістіктегі әлеуметтік кәсіпкерліктің эволюциясы, әлеуметтік кәсіпкерлікті қалыптастырудың аймақтық аспектісі, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы мен болашағы, әлеуметтік кәсіпкерліктің мәселелері және оларды шешу жолдары талданған. Әлеуметтік кәсіпкерліктің пайда болуының жеке деңгейі әлеуметтік инновациялық мектептің назарында сипатталған. Қоғамның әлеуметтік маңызды мәселелерін шешудегі жеке әлеуметтік кәсіпкерлердің рөлін бағаламауға болмайтындығы қарастырылған. Көбінесе әлеуметтік бастамалардың кеңеюі мен таралуының нәтижесінде шешілетін мәселелердің ауқымы мен қамтуының ұлғаюы ғана емес, сонымен қатар институционалдық деңгейде өзгерістердің басталуы да орын алуы мүмкін.

Кілт сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, инновация, пайда, қоғам, бизнес, экономика, нарық, тұтынушылар.

Әлемде әлеуметтік кәсіпкерліктің кеңінен қолданылуына және оған зерттеушілердің қызығушылығының артуына қарамастан, қазіргі уақытта әлеуметтік кәсіпкерліктің бірыңғай, жалпы қабылданған анықтамасы жоқ. «Әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымының нақты шекараларының болмауы бұл құбылыстың институционализациялануын тежеп, эмпирикалық және теориялық зерттеулердің дамуын шектейді.

Әлеуметтік кәсіпкерлік анықтамаларының қолданыстағы жиынтығын екі топқа бөлуге болады: тар және кең мағынада түсіну.

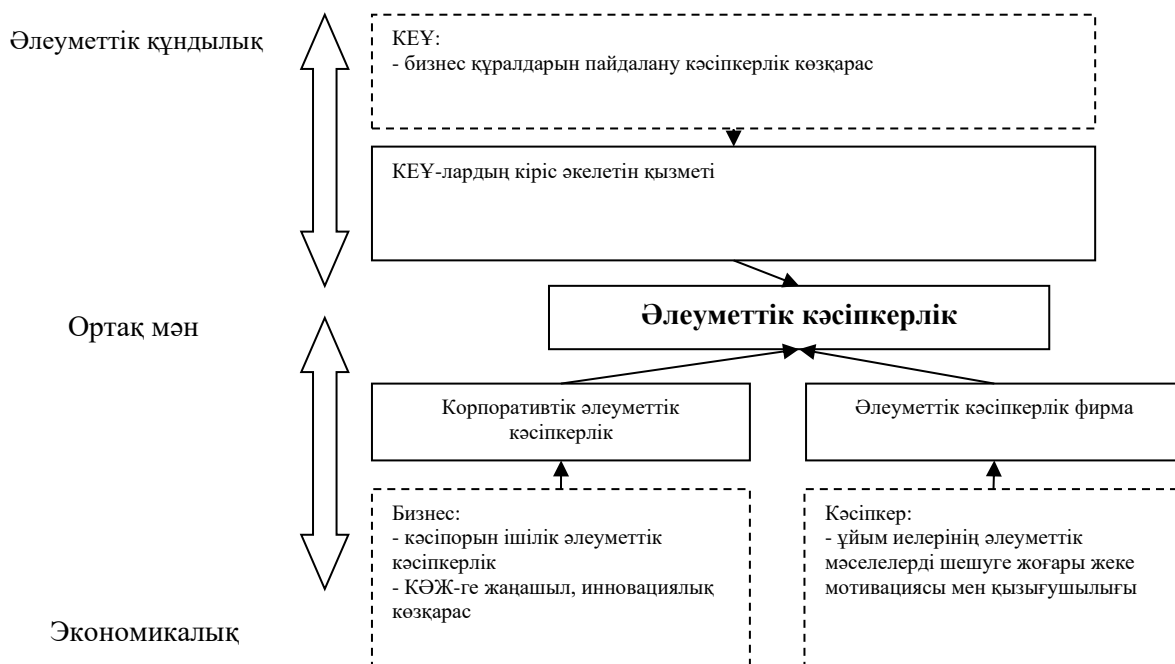
1. Әлеуметтік кәсіпкерлік тар мағынада коммерциялық емес ұйымдардың табыс алу мақсатында инновациялық тәсілдерді қолдануын білдіреді.

2. Әлеуметтік кәсіпкерлік кең мағынада коммерциялық (әлеуметтік бағытталған коммерциялық компаниялар, корпоративтік әлеуметтік кәсіпкерлік) және коммерциялық емес сектордағы немесе олардың түйіскен жерінде – аралас типтегі ұйымдардағы әлеуметтік бағытталған инновациялық қызмет деп түсініледі.

Көптеген зерттеушілер әлеуметтік және коммерциялық кәсіпкерлік арасындағы айырмашылықтарға негізделген әлеуметтік кәсіпкерлікті анықтауға тырысты. Сонымен, Дж.Остин, Г.Стивенсон және Дж.Вей-Скиллерн кәсіпкерліктің екі түрін салыстыра отырып, әлеуметтік кәсіпкерлік «қоғам игілігі үшін әлеуметтік құндылық жасауға бағытталғанын, ал коммерциялық кәсіпкерлік жеке тұлға үшін пайдалы операцияларды қолдауға бағытталғанын» атап көрсетеді. Алайда авторлардың өздері мұндай қарсылықтың асыра сілтеу екенін атап көрсетеді, өйткені бизнес, пайдаға бағытталған сонымен қатар жұмыс орындарымен, тауарлармен және қызметтермен қамтамасыз ету, жұмысшыларға жалақы төлеу және т.б. арқылы әлеуметтік игіліктерді жасайды. Көптеген авторлар коммерциялық және әлеуметтік кәсіпкерлік арасындағы айырмашылықтардан гөрі көбірек ұқсастықтарды табады және әлеуметтік кәсіпкерлікті жалпы кәсіпкерлік түрлерінің бірі ретінде таниды.

«Әлеуметтік кәсіпкерлік» түсінігін анықтаудағы маңызды аспектілер өзін-өзі қамтамасыз ету, қаржылық тұрақтылық, залалсыздық болып табылады. Бірқатар зерттеушілер үшін табыс әкелетін қызметтің болуы коммерциялық емес ұйым мен әлеуметтік кәсіпкерлікті ажыратудың айқындаушы критерийі болып табылады. Бұл ретте кірісті не әлеуметтік бағдарламаларға, не операциялық шығыстарға қайта инвестициялау және/немесе оларды бизнесті кеңейту, дамыту және дамыту үшін сақтау (мүдделі тараптар арасында ішінара бөлуге болады) әлеуметтік жауапты бизнес пен әлеуметтік кәсіпкерлікті саралау критерийі болып табылады.

Әлеуметтік кәсіпкерлік шектеулі және контекстпен тығыз байланысты құбылыс және оның типологиясы осы ерекшелікті көрсетеді. Әлеуметтік кәсіпкерлік кәсіпкердің саналы таңдауы, коммерциялық емес ұйымдардың бизнесті жүргізу құралдары мен кәсіпкерлік әдістерін қолдануы нәтижесінде туындауы мүмкін, оның көмегімен мұндай ұйымдар, сонымен қатар, әлеуметтік, сонымен қатар экономикалық мәнге ие. Ол сондай-ақ коммерциялық компаниялардың корпоративтік әлеуметтік жауапкершілікке және компания ішіндегі әлеуметтік кәсіпкерлікке инновациялық тәсілдерді әзірлеуінен туындауы мүмкін. Суретте әлеуметтік кәсіпкерліктің пайда болуының екі деңгейін сипаттау әрекеті схемалық түрде берілген (сурет 1).

Сурет 1. Әлеуметтік кәсіпкерліктің бастаулары

Әлеуметтік кәсіпкерліктің пайда болуының жеке деңгейі әлеуметтік инновациялық мектептің назарында. Қоғамның әлеуметтік маңызды мәселелерін шешудегі жеке әлеуметтік кәсіпкерлердің ролін бағаламауға болмайды. Көбінесе әлеуметтік бастамалардың кеңеюі мен таралуының нәтижесінде шешілетін мәселелердің ауқымы мен қамтуының ұлғаюы ғана емес, сонымен қатар институционалдық деңгейде өзгерістердің басталуы да орын алуы мүмкін. Мұның жарқын мысалы Grameen Bank болып табылады, ол өзінің ұйымдық өсуі арқылы бүкіл әлемде микроқаржылық бастамалардың пайда болуын ынталандыра алды.

Кез келген мемлекет үшін әлеуметтік кәсіпкерлік қызметтің маңызы зор. Біріншіден, әлеуметтік кәсіпкердің қажетті жинақтау қабілеті ресурстарды пайдалану және анықталған нарықтық сәтсіздіктерге негізделген инновациялық шешімдерді әзірлеу жалпы экономикаға ұзақ мерзімді оң әсер етеді. Екіншіден, кәсіпкерлердің тәуекелге баруға және инвестициялауға дайындығы инновациялық идеялар мен керемет ауқымдағы жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Үшіншіден, кез келген әлеуметтік кәсіпорынның критерийі – елдің стратегиялық дамуы мен бюджетіне тиімді әсер ететін өзін-өзі қамтамасыз ету және қаржылық тұрақтылық. Мысалы, жақында АҚШ-та уақыт үлкен мемлекеттік қарызға байланысты бірлескен кәсіпорынға қызығушылық артты. Бұл әр түрлі деңгейдегі бюджеттерден ресурстардың тапшылығына байланысты бірлескен кәсіпорынды ілгерілетуге мемлекеттің қаржылық мүддесінің пайда болуын түсіндіреді.

Әлеуметтік кәсіпкерлік бізге шетелден келді. Бұл біз үшін өте жас тренд. Мысалы, АҚШ әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуда көшбасшылардың бірі болып саналады. Жалпы, зерттеулерге сәйкес, әлеуметтік кәсіпкерліктің даму деңгейі мемлекеттік қолдауға тікелей байланысты. Бұл бағыттың дамуына мемлекеттің өзі мүдделі болуы керек. Өйткені біз экономиканы дамытып, әлеуметтік мәселелерді шешеміз. Израильдің тамаша үлгісі бар, мұнда қызықты қолдау бағдарламалары бар, ірі бизнесмендер мен әлеуметтік жобаларды дамыту үшін арнайы бағдарламалар жасайтын кәсіпорындар бар. Сондықтан шетелдік әріптестерден әлі де үйренеріміз көп. Тәжірибе алмасу бағдарламалары бар, онда сіз елге барып, өз тәжірибесін бізбен бірге қолдана аласыз.

Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті кәсіпкерлік қызметтің ерекше нысаны ретінде тек дамушы экономикалық құбылыс деп санауға болады. Нарықтық экономиканың қарқынды дамуы қоғамымыздағы әлеуметтік мәселелерді шешуге кері

әсерін тигізді. Ал экономикамыз әлеуметтік бағытты болғанымен, қазіргі таңда әлеуметтік мәселелердің біршама бөлігі мемлекет назарынан тыс қалып отыр.

Мұндай үдерістер тек біздің елімізге ғана емес, басқа да көптеген елдерге, соның ішінде жоғары дамыған елдерге де тән екенін атап өткен жөн. Ал бұл елдерде әлеуметтік кәсіпкерлік қоғамның бірқатар әлеуметтік мәселелерін шешудің тиімді құралына айналды. Қазақстан да шет қалмады.

Бүгінгі таңда елімізде әлеуметтік кәсіпкерлік өз дамуында тек қана қарқын алып келеді. Бірақ ол қазірдің өзінде айтарлықтай кедергілерге тап болды: жеткілікті қаржыландыруды алудағы қиындықтар, заңнаманың жетілдірілмегендігі, халықты ақпараттандырудың төмен деңгейі, мұндай жобаларды ұйымдастырушылардың іскерлік құзыреттілігі және т.б.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлік аясында айтарлықтай көп жобалар жүзеге асырылуда. Сонымен, жоғарыда айтылғандай, олардың негізгі үлесі коммерциялық емес ұйымдар жүзеге асыратын жобаларға тиесілі.

Мұндай жобаларды жүзеге асырудың ерекшелігі, ҰЕҰ белгілі бір әлеуметтік мәселелерді шешуге шақырылады, бірақ олардың қаржылық тәуелсіздігін арттыру мақсатында өз қызметін ешбір жағдайда ұйымдастырмайды. Сондықтан сыртқы көздерден (мемлекет, меценаттар, демеушілер, гранттар, меншікті қаражат) қаржыландыру азайған жағдайда ҰЕҰ қызметі тоқтатылады немесе оның тиімділігі төмендейді. Ал бүгінде көптеген ҰЕҰ өзін-өзі қамтамасыз ету жолын іздестіру қажеттілігімен бетпе-бет келіп отыр.

Осылайша, олар ҰЕҰ классикалық түсінігінен негізгі айырмашылығы – әлеуметтік әсер, инновация, өзін-өзі қамтамасыз ету, қаржылық тұрақтылық, кәсіпкерлік көзқарас және осы әлеуметтік жобаның ауқымдылығы болып табылатын әлеуметтік кәсіпкерлер дәрежесіне өтуге тырысуда. Бірақ көптеген ҰЕҰ өкілдері өз қызметін монетизациялау процесін ұйымдастыруда жеткілікті дағдылардың жоқтығына тап болады. Әлеуметтік кәсіпкерлерге мемлекет тарапынан көмек көрсетілмейді деп айтуға болмайды. Мысалы, әлеуметтік жобаларды іске асыруды қолдау аясында «Samruk-KazynaTrust» әлеуметтік жобаларды дамыту қоры («Самұрық-Қазына» квазимемлекеттік корпорациясының құрылымына кіреді) жұмыс істейді, оның мақсаттарының бірі әлеуметтік кәсіпкерлерді қолдау болып табылады.

Әлеуметтік кәсіпкерліктің инновациялық қызметі қазіргі таңда әлеуметтік капиталдың таза өсімін қалыптастыратын бизнес тиімділігіне әсер етеді. Инновациялық қызмет коммерциялық емес секторда да, корпоративтік әлеуметтік кәсіпорында да әлеуметтік мақсаттарды іске асыруға ықпал етеді, сондықтан, коммерциялық кәсіпорындар ретінде жұмыс істейтін әлеуметтік кәсіпорындар дәстүрлі әлеуметтік коммерциялық емес кәсіпорындарға қарағанда тиімді. Еуропада сарапшылар әлеуметтік кәсіпкерлікті – ынтымақты экономика деп атайды. Мысалы, Ұлыбритания мен Франциядағы жаңа субъектінің үлесі ЖІӨ-нің 10%-ына дейін жетеді.

Бүгінгі таңда кәсіпкерліктің қарастырылып отырған түрі бойынша жасалған көзқарастарды үш аспектіде қарастыруға болады, олар 2 суретте келтірілген.

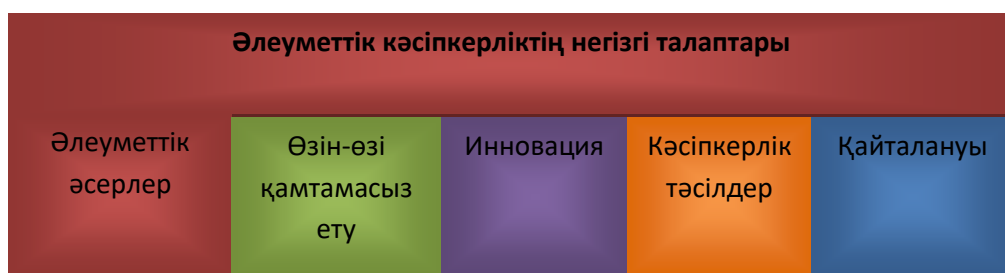

Сурет 2. «Әлеуметтік кәсіпкерлікті» анықтаудың негізгі тәсілдері

Осылайша, әлеуметтік кәсіпкерлік: белгілі бір мақсаттар бойынша әлеуметтік құндылықтарды қалыптастыру, әлеуметтік маңыздылықтарды түсіндіру үшін қажетті мүмкіндіктерді қолдану және іске асыру, инновацияларды пайдалану, қызмет жағдайындағы тәуекелдердің орын алу кезіндегі төзімділік, қолда бар ресурстарға шектеулерді қабылдаудан бас тарту секілді жағдайларды қамтамасыз етуі тиіс.

Әлеуметтік кәсіпкерлік – экономиканың таяуда ғана пайда болған секторы екендігін ескерсек, оны кейбір зерттеушілер коммерциялық салаға, ал кейбіреулері коммерциялық емес салаға жатқызуға тырысуда. Бірақ «Атамекен» ҚР-ның Ұлттық кәсіпкерлер палатасының сарапшылары әлеуметтік кәсіпкерлік профиттік және нон-профиттік секторлар элементіне ие болатынын көрсеткен. Сарапшылар әлеуметтік кәсіпкерлікті өзінің жеке заңдарымен дамып жатқандығын көрсеткен.

Кез келген бизнестің мақсаты – жоғары табысқа қол жеткізу екендігі жалпыға белгілі. Ол нарық қатысушыларының мінез-құлық ережелерімен айқындалған. Алайда коммерциялық емес сектордың негізгі міндеті – бұл қоғамдық қажеттіліктерді қамтамасыз ету, барынша жоғары әлеуметтік әсерге қол жеткізу. Ал кәсіпкерліктің қарастырылып отырған бұл түрі, оның сипаты мен мақсаты, міндетін ескеретін болсақ, оның табыстылық, пайда алу жағдайларымен ерекшеленуінде. Оның логикасы, шешім қабылдау механизмі, табыстылық критерийлері және басқалары белгіленген қажеттілікке сәйкес құрылады. Коммерциялық саладан да, комерциялық емес саладан да бөлек жатқан жаңа кеңістікте де орын алып отырған себебі де осында. «Атамекен» ҚР-ның Ұлттық кәсіпкерлер палатасының сарапшыларының атап отырған профиттік және нон-профиттік секторларда әрекет етуші тұлғалар осы жерден табылады, бірақ олардың өз мақсаттары, құндылықтар жүйесі, өзара байланыс, әрекеттері, логикасы мен мотивациясы бар. Қоғамдық пайда мен қоғамдық маңызды түйткілдерді шешуге бағытталған өзіндік қарым-қатынас жүйесі бар. Әлеуметтік кәсіпкерлік – дәл осы ортаның өнімі. Келтірілген мәліметтер аясында, әлеуметтік кәсіпкерлікті бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады. Әлеуметтік кәсіпкерлер тек мәселенің шешілуіне ғана емес, жалпы қоғаммен байланысты барлық әлеуметтік мәселелерге ықпал етеді, осылайша ауқымды және тұрақты өзгерістерді қалыптастырады. Әлеуметтік кәсіпкерліктің негізгі талаптары әдетте 3 суретте ұсынылған талаптарды қамтиды.

Сурет 3. Әлеуметтік кәсіпкерліктің негізгі критерийлері

Бүгінде әлеуметтік кәсіпкерлер қоғам мен бизнестің белсенді бөлігіне айналуға, олар тәуекелге баруға, жаңа кәсіп ашуға және дамытуға, жұмыс орындарын ашуға, тәуелді емес мәдениетті қалыптастыруға, әлеуметтік мәселелерді шешуге дайын. Қазақстан жағдайында бұл өте жас құбылыс.

Бұл ретте Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту барлық мүдделі тараптар – кәсіпкерлер, мемлекет және қоғам үшін маңызды қызметке айналуға. Ал, кез келген бизнестегідей, мемлекет тарапынан даму үшін әділ және нақты жағдай жасау – ойын ережелері басымдық болып табылады.

Талқылауға қатысқан бірқатар сарапшылардың пікірінше, кәсіпкерлердің өздері тарапынан әлеуметтік салада белсенділік аз. Кейбір әлеуметтік кәсіпкерлердің қызметі инвесторларды емес, грант берушілерді іздеумен шектеледі және бизнеске емес, үкіметтік емес немесе қайырымдылық ұйымға ұқсайды. Сарапшылардың пікірінше, бұл бизнес саласын дамыту үшін тек әлеуметтік жауапкершілікті ынталандыру жеткіліксіз екенін ескерген жөн. Әлеуметтік кәсіпкерлерді кәсібилендіру, қызметтің стратегиялық маңыздылығын түсіну, жүйелі көзқарас, халықаралық тәжірибе мен озық тәжірибені пайдалану Қазақстанда ынтымақтастық экономикасының пайда болуын көруге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Куратко Д.Ф. – Кәсіпкерлік: теория, процесс, практика. 10-басылым. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018 жыл. – 480 бет.
2. www.ranking.kz
3. <https://and.kz/socialnoe-predprinematelstvo>

БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТТЕРІН ІЛГЕРІЛЕТУ ЖҮЙЕСІНІҢ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫН ТАЛДАУ

РАХЫМ І.Е.

МН-23-1к нп(зн) топ магистранты

ДАУЛЕТОВА А.М.

Ғылыми жетекші, доцент, э.ғ.к.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада білім беру қызметтерін ілгерілету жүйесіндегі маркетингтік коммуникациялардың рөлі анықталған. Мақалада маркетингтік коммуникацияның негізгі құралдары мен әдістеріне салыстырмалы талдау жасалады.

Кілт сөздер: маркетинг, білім беру қызметі, білім беру қызметтерін ілгерілету, маркетингтік коммуникациялар.

Қазіргі уақытта бизнес пен өндіріс саласында маркетинг өте маңызды рөл атқарады: тауарларға сұранысты қалыптастыруға және дамытуға, нарықтық қатынастарға қатысушылар қызметінің ең тиімді стратегияларын әзірлеуге және іске асыруға ықпал етеді. Білім беру жүйесінде маркетингті қолдану әлі қалыпты жағдайға айналған жоқ, көптеген университеттер интуитивті маркетингке сүйенеді, бұл дамыған маркетингтік стратегиядан гөрі көшбасшының таланты мен еркіне байланысты.

Жоғары білім нарығында білім беру қызметтерін ілгерілету де жоғары оқу орындары қызметінің ажырамас бөлігіне айналды. Жоғары оқу орындары өздерінің білім беру қызметтерін ілгерілету үшін коммуникациялық ықпал ету құралдары мен әдістерінің кең жиынтығын пайдаланады. Жоғары оқу орындары жиі қолданатын маркетингтік коммуникация құралдарының қатарына мыналар жатады: баспасөздегі жарнама, теледидар мен радиодағы жарнама, сыртқы жарнама, баспа және кәдесый өнімдері, білімге байланысты көрмелер мен жәрмеңкелер, Ашық есік күндері, ғылыми конференциялар мен семинарлар, интернет-жарнама және Интернет арқылы коммуникацияның басқа түрлері, сайтты құру және жүргізу, әлеуметтік желілердегі беттер мен қауымдастықтар және т. Б.

Білім беру қызметтерін ілгерілетудің жоғарыда аталған әдістерімен қатар қаладағы ЖОО-ның орналасқан жері, ЖОО ғимараттары мен құрылыстарының жай-күйі, оның сыныптары мен зертханаларының заманауи жабдықтармен жабдықталу дәрежесі үлкен маңызға ие. Мұның бәрі осы қызметтерді жылжытудың сәттілігіне әсер ететіні сөзсіз.

Маркетингтік коммуникациялар кешеніндегі маңызды компонент-қоғаммен байланыс. Білім беру жүйесіндегі PR рөлін күшейтуге оқу орнының білім беру кеңістігін кеңейту, оны біртұтас әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялау мәселесін шешу қажеттілігі ықпал етеді. Қоғаммен байланыс мамандарының пікірінше, егер сіз өзіңіздің жеке имиджіңізді мақсатты түрде құрмасаңыз, ол өздігінен және біз оны қалай көргіміз келетініне қарамастан қалыптасады.

Алайда, маркетингтегі коммуникация мәселелері жарнама мен PR мәселелерінен асып түседі. Бұл білім беруде жеке байланыс түріндегі қарым – қатынас бірінші орынға шығады, өйткені білім беру процесінің өзі әрқашан жеке тұлғалардың қарым-қатынасы болып табылады. [1] Сонымен қатар, мұнда бейресми байланыс арнасы өте белсенді жұмыс істейді – көршілердің, достардың, отбасы мүшелерінің, әлеуетті білім алушылардың әріптестерінің және білім беру мекемелерінің қызметкерлерінің қатысуымен. Дәстүрлі түрде қымбат, қауіпті тауарлар мен қызметтерді сатып алу кезінде маңызды беделді сұхбаттасушының жеке әсері білім беруде ерекше маңызды.

Университеттің имиджі оның нарықтағы жағдайын қалыптастыруда орталық позицияны алады. Әдетте, бұл туралы пікір тікелей жарнамадан емес, buzz маркетингі (қауесет маркетингі) арқылы қалыптасады. Ол «желі түйіндері» арқылы ақпараттың таралуымен сипатталады: қарапайым түйіндер(басқа «қарапайым» адамдар үшін ақпарат көзі ретінде әрекет ететін» қарапайым « адамдар); әлеуметтік түйіндер (сенімді тудыратын харизматикалық әлеуметтік белсенді тұлғалар); мега түйіндер (пікір жетекшілері – БАҚ-дағы жұлдыздар, саясаткерлер және басқа да атақты адамдар БАҚ); интернеттегі түйіндер (Интернет арқылы ақпаратты белсенді түрде тарататын»қарапайым» адамдар); түйіндер-сарапшылар (кейбір тар саладағы мамандар); нақты қауымдастықтар (кәсіби бірлестіктер, компаниялар); виртуалды қауымдастықтар (блогтар, форумдар).[2]

Қазіргі білім беру қызметтері нарығын талдайтын маркетингологтар тұтынушылардың сұранысына әсер ететін жалпы шешуші фактор – бұл хабардарлық. Университетте оқудың күшті жақтары, оның артықшылықтары және талапкерлер үшін ашылатын мансаптық мүмкіндіктер туралы ақпарат тұтынушылардың сатып алу мінез – құлқына әсер етудің күшті ынталандырушысы болып табылады. [3]

Егер компания өз тұтынушылары арасында қолайлы имиджге ие болса, маркетингтің мақсаттарына аз күш жұмсау арқылы қол жеткізіледі. Білім беру мекемесінің имиджін арттыру үшін баспасөзбен жақсы байланыс орнату, мерейтойлық басылымдар шығару, өз

аумағында экскурсиялар жүргізу, қоғамдық одақтар немесе клубтар құруға бастамашы болу және т. Б. Жоғары білімнің білім беру қызметтерінің маркетингінде бұл іс-шаралар келесі формада болуы мүмкін: факультеттердің мерейтойлық сыйлық жинақтарын шығару немесе университеттің ғылыми мектебін сипаттау; жоғары сынып оқушылары үшін ашық тегін дәрістер өткізу; қызығушылықтары бойынша студенттік клубтар ашу және оларға жоғары сынып оқушыларын тарту, болашақ талапкерлермен тегін қосымша сабақтар ұйымдастыру. ЖОО-ның имиджін қалыптастыруға басшылықтың, профессорлық-оқытушылық құрамның және ЖОО студенттерінің қатысуымен өңірлік теледидарда телебағдарламаларды бастау ықпал етуі мүмкін.

Білім беру жүйесінде білім беру қызметтерін әлеуетті сатып алушылар (өтініш берушілердің ата-аналары) жоғары оқу орны қызметкерлерінің жеке пікірлеріне көбірек сенеді; Сондықтан жеке сату технологияларын маркетингтік білім беру қызметтері үшін өте перспективалы деп санауға болады. Бұл технологияның арқасында қызметті алға жылжыту ғана емес, сонымен қатар оған сұраныс тудыру мүмкін болады. Дегенмен, жеке сату білім беру қызметтерін жылжыту жүйесіндегі ең әлсіз буын болып табылады.

Осылайша, жүргізілген талдау білім беру қызметтері нарығында бәсекелестіктің өсуі жағдайында жоғары оқу орны білім беру қызметін нарыққа жылжытудың тиімді әдістері мен құралдарын табудың ерекше маңызды болатынын көрсетті.

Пайдаланылған әдебиеттердің тізімі

1. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании. М.: Интерпракс, 1995. 240 с.
2. Кони́на О.В. Маркетинговые коммуникации в продвижении вуза [Электронный ресурс]//Education and Science. URL: http://www.rusnauka.com/25_DN_2008/Economics/29193.doc.htm
3. Шевченко Д.А. Маркетинговые коммуникации образовательных услуг (на примере РГГУ) // Практический маркетинг. 2001. № 3. С. 9–14.

КОМАНДООБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

РАХИМГУЛОВ И.Б.

магистрант Группы МН 23-2 (НП)

ЛЕГОСТАЕВА А.А.

Научный руководитель, к.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Командообразование является не только одним из современных и наиболее эффективных методов управления человеческим капиталом в компании, но и позволяет осуществлять культурные и организационные изменения в команде. В статье проведено исследование повышение эффективности командообразования в условиях цифровой экономики с позиции оптимальности количественного состава команды и уровня компетенцией членов команды. Последнее раскрыто с позиции смены концепций профессиональный навыков: с концепции жестких и мягких навыков к концепции экзистенциальных навыков и метанавыков, которые и будут повышать эффективность командообразования в Индустрии 4.0.

Ключевые слова: командообразование, команда, цифровые технологии, цифровая трансформация, управление. hard skills, soft skills.

В условиях формирования Индустрии 4.0 цифровая трансформация представляет собой составляющую корпоративной стратегии, когда компании внедряют инновационные цифровые технологии для осуществления культурных и операционных изменений. И здесь на первый план выходит командообразование которое в эпоху цифровизации демонстрирует не просто модификацию возможностей построения межличностного общения через использование технологий, но и трансформацию компетенций [1, с. 64].

Командообразование представляет собой процесс построения особого способа взаимодействия членов трудового коллектива, объединенных в команду, который способствует эффективной реализации их профессионального, интеллектуального и творческого потенциала в соответствии со стратегическими задачами деятельности предприятия [2, с. 57].

Командообразование является одним из самых перспективных инструментов увеличения эффективности как коллектива, так и всей организации [3, с. 76]. Команду, в данном случае, представляет автономная самоуправляемая группа профессионалов, способная оперативно и качественно решать поставленные задачи.

Повышение эффективности команды включает в себя два направления:

- 1) Оптимальный состав команды.
- 2) Уровень профессиональных компетенций.

В самом начале процесса командообразования необходимо определиться с оптимальным количеством ее членов: их не должно быть слишком много (проблемы: высокие затраты по фонду оплаты труда и сложности управляемости), но также их не должно быть слишком мало (проблема: недостаточность набора знаний и компетенций для решения поставленных задач). Оптимальным количеством для большинства организаций является 5-9 человек в зависимости от уровня цели и количества ресурсов. Справедливости ради заметим, что в условиях казахстанской действительности часто присутствует фактор приглашения в любые объединения сотрудников по принципам личного знакомства, что является значительным препятствием для повышения эффективности деятельности команды.

В условиях перехода современного общества к цифровой экономике, нарастающей конкуренции, увеличения темпов развития бизнес-процессов возможности цифровых технологий помогают выйти на новый уровень управления командами. В ходе оперативного развития проектов вырабатывается потребность в сокращении производственных и непроизводственных временных затрат на коммуникацию, обмен проектной информацией.

Также существуют и другие способы для определения оптимального состава команды, например подход, основанный на метаэвристике оптимизации муравьиной колонии [4, с.32]. Можно дать следующее определение метаэвристики. Метаэвристика - это такой метод решения широкого класса вычислительных задач путем комбинирования существующих процедур с открытым интерфейсом и закрытой реализацией, которое приводит к максимально эффективному решению.

Метаэвристический подход обычно применяется для решения задач, не имеющих удовлетворительного специфического для задачи алгоритма, или в том случае, когда нет практической необходимости реализовывать такой метод. Наиболее часто метаэвристики используются в решении задач КО, но также они могут применяться к любым другим, которые можно свести к решению логических уравнений.

Цифровая трансформация диктует также появление в области командообразования следующих разновидностей команд, формирование которых осуществляется уже по новым правилам, неприемлемым традиционным:

- команда партнёров, работающих на значительно удалённом географическом расстоянии друг от друга с осуществлением сотрудничества через глобальную сеть (так называемые, виртуальные команды);

- фриланс-команда (аналог удалённой работы с неполным режимом рабочего времени), подразумевающее трудовую деятельность, осуществляемую также посредством глобальной сети;

- проектная фриланс-команда (виртуальные команды, члены которой работают на удалённом расстоянии по принципам фрилансерства), подразумевающая достижение одной проектной цели, основной характеристикой которой обычно является сложность достижения, зачастую сопряжённая с технологическим прорывом [5. с. 64].

Современные тренды развития цифрового общества представлены на рисунке 1.

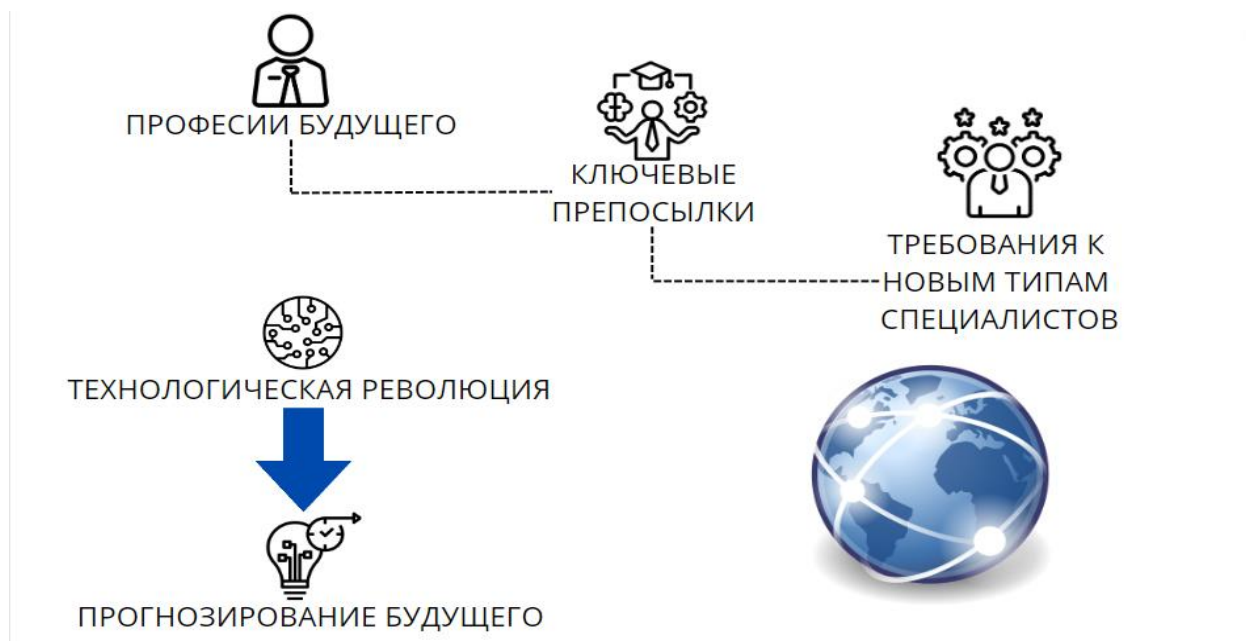

Рисунок 1- Тренды развития цифрового общества

Инструментом повышения эффективности команд является повышение уровня профессиональных компетенций не только членов команды, но и всего коллектива в целом [6, с.64].

Сегодня в управленческой теории выделяют три подхода к рассмотрению профессиональных компетенций как инструмента повышения эффективности командообразования:

- Деление навыков на мягкие и жесткие.
- Деление навыков в зависимости от скорости их приобретения.
- Новая трёх-четырёхкомпонентная теория деления навыков.

Согласно исследованию Гарвардского Университета, 85% успеха в командообразовании - это не профессиональные знания, а «гибкие навыки» (soft skills) и «жестких навыков» (hard skills).

1. Hard skills («жесткие» навыки) — узкоспециализированные навыки для выполнения определенных задач в работе. Например, навык программиста — писать код на python. hard skills можно научиться в школе, университете, на работе, курсах или тренингах.

2. Soft skills («гибкие» навыки) — набор социальных навыков, которые помогают человеку решать задачи в жизни: коммуникация, лидерство, работа в команде, управление людьми, эмоциональный интеллект [7, с. 15].

Гибкие навыки нельзя освоить на тренинге, они формируются в детстве и развиваются в течение всей жизни.

Простая модель профессиональных компетенций

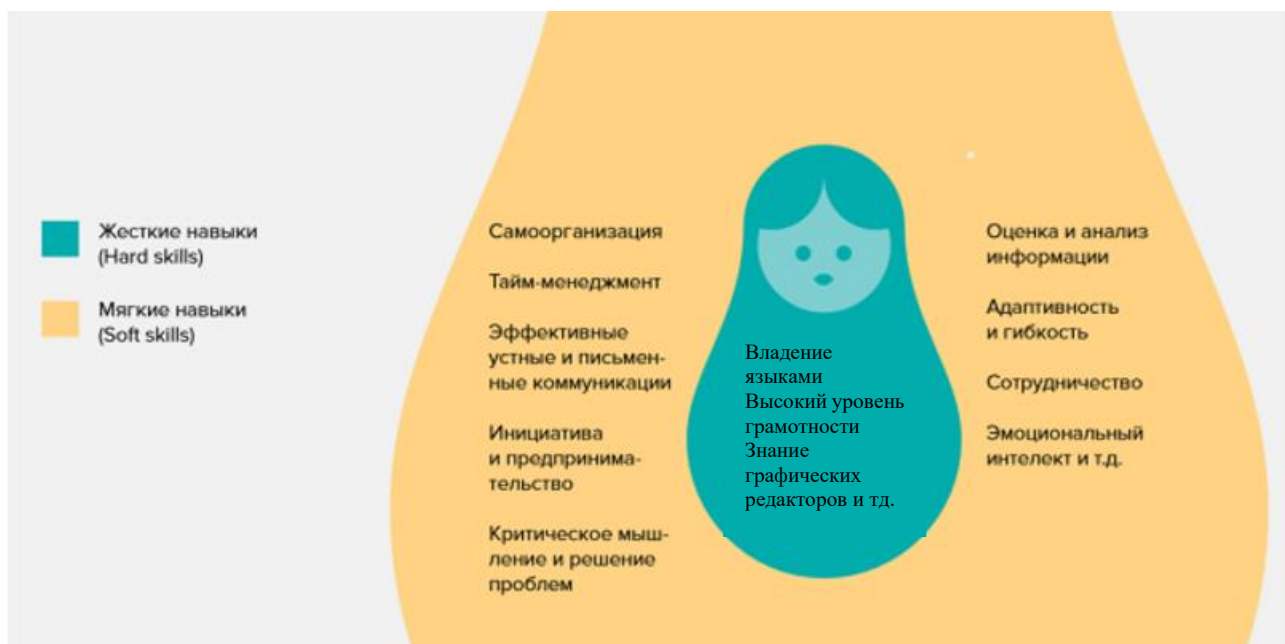

Рисунок 2- Простая модель профессиональных компетенций.

Наша способность преуспевать в различных контекстах зависит не только от мягких и жестких навыков, но и в первую очередь от фундаментальных аспектов человеческой личности, которые определяют, как человек живет и действует.

В условиях цифровой экономики модель компетенций меняется и расширяется.

Наиболее точно иллюстрирует эту мысль и отражает то, что сейчас происходит с навыками, модель компетенций Павла Лукши, профессора практики Московской школы управления «Сколково», эксперта Центра трансформации образования (SEDeC). Эта модель представлена в виде матрёшки, где верхняя часть — контекстные/специализированные навыки, средняя матрёшка — это кроссконтекстные навыки, и маленькая матрёшка — экзистенциальные и метанавыки. (ссылка <https://dzen.ru/a/YIp0k-1v1223jGoN>)

Это представлено на рисунке 3.

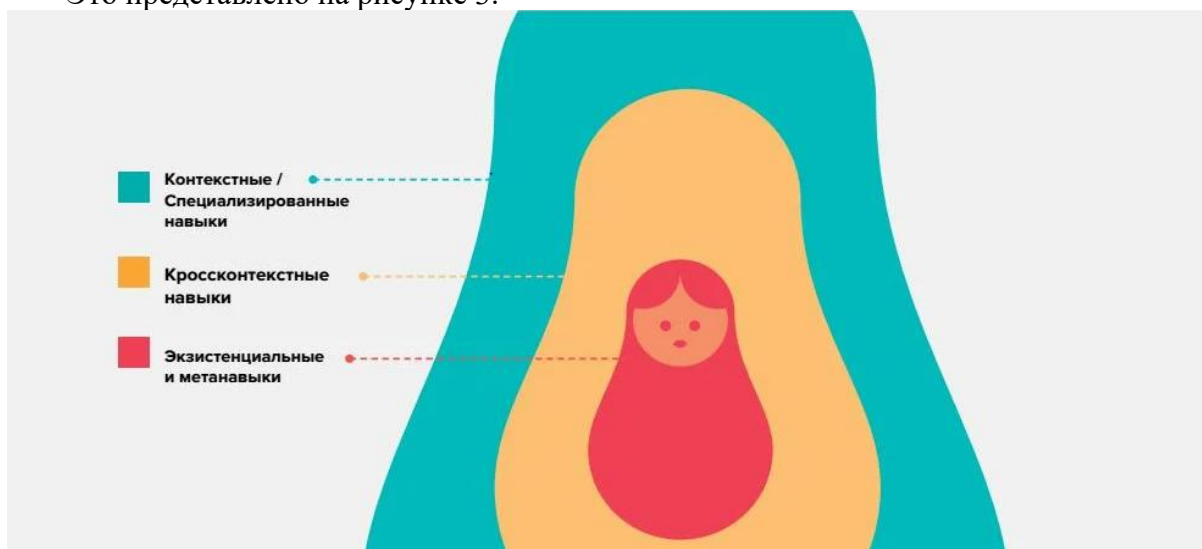

Рисунок 3-Новая модель навыков XXI века

Контекстные/узкоспециальные навыки - это навыки, которые развиваются и применяются в конкретном контексте, и включают в себя жесткие навыки - например водить автомобиль, но не ограничивающиеся ими.

Кроссконтекстные навыки - это навыки, которые могут быть применимы в более широких сферах социальной или личной деятельности: навыки чтения, письма, тайм-менеджмента, навыки работы в команде, навыки ведения переговоров.

В аспекте командообразования важными и востребованными являются экзистенциальные и метанавыки - навыки будущего:

- осознанность,
- эмпатия,
- эмоциональный интеллект,
- умение входить в контакт и взаимодействовать с другими людьми,
- умение учиться и переучиваться,
- критически и системно мыслить.

Это те навыки, которые важно развивать у всех сотрудников компании.

Метанавыки — это различные режимы управления объектами в нашем разуме или в физическом мире, близкие к тому, что Говард Гарднер называл «множественными интеллектами» или «модальностями интеллекта», от логико-математического до телесно-кинестетического и межличностного.

Вышеперечисленные навыки имеют определенный жизненный цикл. Контекстные навыки, включая *hard skills*, можно приобрести за месяцы или несколько лет, но из-за меняющегося контекста они могут быстро устареть. Кроссконтекстные навыки устаревают дольше, но на их освоение понадобится больше времени. Метанавыки и экзистенциальные навыки имеют самый долгий жизненный цикл. Обычно их приобретают в детстве, такие навыки редко меняются, но это возможно [8 с. 132].

Таким образом, процесс командообразования в условиях цифровой экономики должен осуществляться на основе определения оптимального состава команды и требований новой компетентностной модели членов команды.

Список используемой литературы

1. Оттенко В. И., Доронин С. А. Организационное обеспечение формирования профессиональных команд управленческого персонала с помощью соционики // Бизнес Информ. 2018. № 8(487). С. 217-224.
2. Морозова И. С., Чумак А. С. Особенности процесса командообразования в российских организациях // Молодой ученый. 2017. № 39(173). С. 36-38.
3. Полежаева Д. В., Курмышева Д. С., Боркова В. А. Особенности формирования команд в российских организациях // Научный форум: экономика и менеджмент. 2017. № 5. С. 57-61.
4. Петров С. В. Эффективность командообразования в современном процессе управления персоналом // Управление. 2019. Т. 7. № 1. С. 86—90.
5. Танненбаум С., Берд Р., Салас И. Тимбилдинг и его влияние на команду. - Лондон: Оксфорд, 2020. - 21 - 402 с.
6. Тулембаев А. - Проектное управление на предприятиях РК. - Астана: НУ, 2021. - 144 с.
7. Некрасова Н.А. - Управления командой проекта в организации. - Алматы: КИМЭП, 2018. - 17 с.
8. Гоулман Д. – Эмоциональный интеллект. – МииФ, 2015. – 358 с.
9. Карьера и обучение- <https://dzen.ru/a/YIp0k-1v1223jGoN>

СОВРЕМЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ТЛЕУБЕКОВА А.К.

студентка группы МН-21-1к

ЖУМАБЕКОВА М.Б.

доктор PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Современный период развития мировой экономики и экономики Казахстана предъявляет особые требования к банковской деятельности. Грамотный менеджмент является основой успеха любого предприятия, так как от него зависят процессы выполнения управленческих решений всеми сотрудниками банка.

Совершенствования менеджмента в банковской сфере обосновывается необходимостью повышения эффективности менеджмента, включая повышение производительности труда менеджеров в этой сфере в целях интенсификации производственно-хозяйственной деятельности в банковской сфере.

Несмотря на то, что исследованием проблемы совершенствования менеджмента банковской деятельности занимались и занимаются представители разных экономических концепций и школ менеджмента, эта проблема требует дальнейшего рассмотрения ввиду своего актуального характера в современных условиях развития экономики Республики Казахстан.

Использование современных достижений науки и практики в сфере управления имеет положительную роль для экономики страны.

Ключевые слова: менеджмент банковской деятельности, банки второго уровня, экономика, кризис, риски.

В условиях современного финансово-экономического кризиса важную роль в повышении устойчивости банков второго уровня имеют мероприятия по управлению банковскими рисками. Комплексная модель менеджмента рисками в банке базируется на применении основных методов менеджмента рисками: передача риска (страхование, хеджирование); признании части риска, соответствующего капиталу банка; уклонений от риска; сокращение риска (регламентирование и ограничение операций, потеря, диверсификация, формирование резервных средств для погашения убытков от неплатежей).

Важным элементом менеджмента рисками является его оценка. Она может применяться как математическими, так и статистическими методами оценки рисков, при помощи расчетов дисперсии, стандартного отклонения и коэффициента вариации. При этом действительную величину риска можно узнать только после его осуществления.

Особую роль в безопасности банковской деятельности имеют такие направления совершенствования подходов к менеджменту финансовыми рисками, как использование методики Value-at-risk (VaR - стоимостной меры риска), управление через GAP (метод стратегического анализа, с поддержкой которого выполняется поиск шагов для получения заданной цели), метод внутренних рейтингов, система оценки кредитоспособности клиента и др.

В последние годы банки все чаще применяют методы прогнозирования, в том числе методологию стоимостной меры риска. Ценность этой методики для обеспечения экономической безопасности заключается в том, что она дает возможность рассчитать предельные убытки, которые с может понести банк в случае негативных колебаний, сложившихся на рынке.

Методы управления риском, включают в себя такие пути как уклонение, локализация, диссипация и компенсация. Кроме того, эта методика учитывает факторы диверсификации банковских рисков, которые не рассматриваются в действующих методиках, основывающихся на суммировании величин некоторых банковских рисков, а также разрешает реализовать переход от оценки частных банковских рисков к анализу совокупного риска банка.

Одним из методов оценки обеспечения противодействия угрозам экономической безопасности банков второго уровня является постоянный контроль системы безопасности банка, который предполагает проверку соблюдения конкретных процедур, принципов или правил обеспечения безопасности банков второго уровня [1].

Исследователи риск-менеджмента в банковской сфере отмечают о необходимости оценки рисков [1], поскольку грамотный и своевременный внутренний аудит банков второго уровня позволит выявить слабые места в обеспечении безопасности банков второго уровня. Кроме того, аналитики выделяют роль моделирования рисков для своевременного уклонения от кризисных ситуаций.

Положительные стороны таких исследований заключаются в том, что они позволяют учесть все варианты компиляций угроз и банковских рисков, возникающих в связи с глобализацией экономических процессов, развитием мирового финансово-экономического кризиса, в странах ЕАЭС в том числе.

В условиях современного финансового кризиса в банковской сфере назрела острая необходимость применения комплексных мер в обеспечении безопасности банков второго уровня, в структуру которых должны входить конкретные механизмы, формы и способы создания экономических отношений, ориентированных на предупреждение угроз безопасности банков второго уровня и соответствующее управление банковскими рисками [2].

Сущность безопасности банков второго уровня в условиях кризиса, с точки зрения современных авторов [2], сводится к предотвращению возможных угроз деятельности банка и осуществлению эффективного управления рисками, дающему возможность для стабилизации и устойчивого развития БВУ в условиях кризиса. Наряду с исторически присущими банковскому бизнесу кредитному риску и риску ликвидности возрастает актуальность управления операционным и репутационным рисками, зависящих от большого количества косвенных влияний социального характера, как например, недобросовестных действий конкурентов, персонала, роста криминализации рыночной среды во время кризиса.

В этих условиях, одним из новых и перспективных инструментов современного риск-менеджмента для банков второго уровня считается стресс-тестирование.

Об актуальности и необходимости введения стресс-тестирования банков в условиях финансовых кризисов отмечали многие авторы [3]. Необходимо отметить, что в мировой практике стресс-тестирование практикуется в течение многих лет, первоначально использовалось отдельными банками, а впоследствии было внедрено централизованно государственными надзорными органами практически всех развитых странах. Последняя методология стресс-тестирования банковской деятельности по проверке устойчивости банков по различным сценариям кризисных условий апробирована Европейским Центральным банком в октябре 2014 года, в Казахстане стресс-тестирование как обязательный элемент проверки банков второго уровня органами банковского надзора пока еще не практикуется. Поэтому банки второго уровня должны периодически проводить самостоятельные проверки своей чувствительности на те или иные риски.

Ключевым шагом в процессе стресс-тестирования является выявление потенциально возможных рисков, которые следует подвергнуть стрессовому тестированию. Для уточнения потенциальных рисков банкам следует учитывать характер кредитных

операций, возможные исходы корреляционных зависимостей между факторами риска, которым подвержены ссудные портфели.

Риски финансовых активов и портфелей оцениваются изменчивостью их рыночной стоимости. Одним из наиболее часто применяемых критериев риска является отклонение к изменениям рыночной стоимости или VAR (value at risk— стоимостная мера риска), представляющая собой максимальный убыток, который будет нанесен портфелю в течение точно установленного периода времени. Тогда, стресс-тест чувствительности обособит воздействие на стоимость портфеля со стороны одного или большего числа предварительно установленных изменений в определенном факторе рыночного риска или незначительного числа тесно взаимосвязанных факторов рыночного риска.

В связи с тем, что банковские риски в процессе стресс-тестирования могут погашать влияние друг на друга, а могут усиливать [3], для получения более точной картины воздействия потенциальных рисков на деятельность банка необходимо рассматривать влияние сразу нескольких рисков (рыночного и кредитного), и при рассмотрении ситуации с учетом влияния нескольких факторов риска следует использовать многофакторные сценарии стресс-тестирования, хотя анализ единичных факторов риска показывает более точные результаты при использовании стресс-тестов чувствительности.

Существует ряд типов тестирования в стрессовых ситуациях: анализ чувствительности (который квалифицирует воздействие изменений под влиянием одного фактора), сценарный анализ, который рассматривает воздействие одновременных изменений множества факторов; оценка максимального убытка и теория экстремальных значений (или теория наихудшего результата), рассматривающая характеристики «хвоста» распределения функций, с учетом рассмотрения приведенных методик наиболее достоверную картину методом является сценарный анализ. Данные факторы включают события, происходящие с низкой вероятностью по всем типам банковских рисков, в том числе различные компоненты рыночного, кредитного или операционного рисков.

В условиях современного финансового кризиса в банковской сфере назрела острая необходимость применения комплексных мер в обеспечении безопасности банков второго уровня, в структуру которых должны входить конкретные механизмы, формы и способы создания экономических отношений, ориентированных на предупреждение угроз безопасности банков второго уровня и соответствующее управление банковскими рисками.

Список литературы:

1. Bluhm C., Overback L., Wager C. An introduction to credit risk modeling. CRC Press, 2002. – 384 p.
2. Бартон Т.Л. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься / пер. с англ. Т.В. Клекоты и др. – М.: Вильямс, 2003. – 207 с.
3. Беляков А.В. Банковские риски: проблемы учета, менеджмента и регулирования М.:БДЦ-пресс, 2004. – 256 с.

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

ТЛЕУБЕКОВА А.Қ.

МН-21-1к тобының студенті

КУРМАНГАЛИЕВА Л.А.

Ғылыми кеңесшісі, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл жұмыс персоналды басқарудың негізгі аспектілерін, соның ішінде заңдылықтарды, принциптер мен әдістерді қамтиды. Автор адам ресурстарын тиімді басқаруға негізделген негізгі принциптерді зерттейді, сонымен қатар персоналды басқарудың заманауи тәжірибесінде қолданылатын әртүрлі әдістер мен құралдарды қарастырады. Қызметкерлерді жалдау, ынталандыру, дамыту және сақтау стратегиялары, сондай-ақ ұйым ішіндегі және сыртындағы өзгермелі жағдайларға бейімделу ерекшеліктері талқыланады.

Түйінді сөздер: персоналды басқару, мәліметтерді жинау, кадрларды басқару, персоналды басқару принциптері.

Персоналды басқару кез-келген ұйымның сәтті жұмысының ажырамас бөлігі болып табылады. Адами капиталдың қаншалықты тиімді басқарылатындығы еңбек өнімділігінен бастап компанияның нарықтағы жалпы табысына дейінгі көптеген аспектілерге байланысты. Бұл мақалада біз қызметкерлер үшін де, тұтастай алғанда ұйым үшін де жоғары нәтижелерге қол жеткізуге және қанағаттануға мүмкіндік беретін персоналды басқарудың негізгі заңдылықтарын, принциптері мен әдістерін қарастырамыз. Бұл бизнес міндеттерін шешу үшін тиімді команда құру және қолдау жөніндегі жұмыс. Бұл бірнеше кезеңнен тұратын күрделі циклдік процесс:

- компанияның кадрлық құрамын жоспарлау;
- жаңа қызметкерлерді жалдау және бейімдеу;
- бизнес мақсаттарына жету үшін қызметкерлерді тікелей басқару;
- қызметкерлерді ұстап қалу және ынталандыру;
- оларды оқыту және дамыту;
- мансаптық өсуді бағалау және басқару.

Персоналды басқару заңдылығы-құбылыстардың объективті түрде бар қажетті байланысы, себеп пен салдар арасындағы ішкі маңызды байланыс, персоналды басқаруға байланысты құбылыстар арасындағы тұрақты қатынас, адамдар арасындағы қатынастар және олардың сипатына айтарлықтай із қалдырады. Жетекші экономистер жүргізген зерттеулердің нәтижелерін, сондай-ақ бірқатар ұйымдарда персоналды басқару жүйелерін құру тәжірибесін пайдалана отырып, біз ұйымның персоналды басқару жүйесі мен технологиясына қойылатын талаптардың объективті негізі болып табылатын негізгі заңдылықтарды береміз.

Персоналды басқару қағидаттары:

Персоналды басқару қағидаттары адам ресурстарын басқарудың тиімді жүйесінің негізін құрайды. Олардың ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

1. Әділдік пен теңдік қағидаты-әрбір қызметкер құрметпен қарауға және кәсіби өсу мен даму үшін тең мүмкіндіктер алуға тиіс.

2. Мотивация принципі-қызметкерлерді сыйақы, көтермелеу және олардың еңбегін тану жүйесі арқылы ынталандыру.

3. Икемділік принципі-жұмыс үшін ыңғайлы жағдай жасай отырып, қызметкерлердің әртүрлі қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне бейімделу мүмкіндігі.

4. Кәсіби даму принципі-қызметкерлердің кәсіби деңгейін арттыру үшін оларды үнемі оқыту және біліктілігін арттыру.

Персоналды басқару әдістері:

Персоналды басқарудың көптеген әдістері бар, олардың әрқайсысы белгілі бір мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуге бағытталған. Ең көп таралғандардың ішінде мыналарды ажыратуға болады:

1. Персоналды жалдау және іріктеу әдістері – кандидаттарды іріктеуді, әңгімелесу өткізуді, құзыреттерді бағалауды және кадр резервтерін дайындауды қамтиды.

2. Ынталандыру және ынталандыру әдістері-сыйақы жүйелерін, бонустық бағдарламаларды, қызметкерлердің жетістіктерін тану мен көтермелеудің әртүрлі нысандарын қамтиды.

3. Персоналды бағалау және дамыту әдістері - өнімділікті бағалауды, мансаптық өсуді жоспарлауды, қызметкерлерді оқыту мен дамытуды қамтиды.

Персоналды басқару кез-келген ұйымның табысты жұмысының маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Персоналды басқару принциптері тиімді және өнімді жұмыс ортасын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады.

Питер Друкер: "Менеджмент - бұл адамдарды тиімді басқару. Бұл команда құру, қызметкерлерді ынталандыру және алға қойған мақсаттарға жету мүмкіндігі. Персоналды басқару сонымен қатар білікті мамандарды тартуға және сақтауға ықпал ететін компанияның оң имиджін құруды және сақтауды қамтиды. Бұл мәлімдемелер персоналды басқару саласындағы әртүрлі тәсілдер мен философияларды көрсетеді, олардың әрқайсысының өзіндік ерекше принциптері мен әдістері бар. персоналды басқару заңдылықтарының өзара әрекеті. Персоналды басқару процестерінің барысы нәтижесінде әр түрлі қолданылатын күштердің нәтижесі болып табылады, олардың әрқайсысы белгілі бір басқару заңдылығына бағынады. Заңдылықтар бір-біріне олардың қасиеттерімен әсер етіп, интеграцияланған, нәтижесінде пайда болатын күш қалыптастырады.

Персоналды басқару заңдылықтары барлық басқару қызметіне енеді, ұйымның басқару жүйесінің барлық ішкі жүйелері мен элементтерінің жағдайына әсер етеді, олар адамның еркі мен қалауына тәуелді емес. Заңдылықтарды зерттеу және олардың әрекет ету және өзара әрекеттесу бағыттарын білу қажет. Оларды елемей адам тарапынан жағымсыз салдар мен проблемаларды тудыратын әрекеттерге әкелуі мүмкін, оларды шешу қосымша еңбек пен ресурстарды қажет етеді. Сондықтан адам оларды саналы түрде қолдануы керек.

Жаңа персоналды басқару қызметтері әдетте кадрлар бөлімі, еңбекті ұйымдастыру және еңбекақы төлеу бөлімі, еңбекті қорғау және қауіпсіздік бөлімі және басқа қызметтер сияқты дәстүрлі қызметтер негізінде құрылады. Жаңа қызметтер мәселелері-ұйымдағы еңбек ресурстарын басқару жөніндегі іс-қимылдарды үйлестіру және кадр саясатын орындау. Осыған байланысты олар өз функцияларының ауқымын кеңейте бастайды, сонымен бірге таза кадрлық мәселелер еңбекті ынталандыру жүйесін құруға, кәсіби ілгерілеуді басқаруға, жанжалдардың алдын алуға, еңбек ресурстары нарығын зерттеуге және т. б.

Бірқатар ұйымдарда кадрлармен жұмыс істеуге қатысы бар директордың персоналды басқару жөніндегі орынбасарының (вице-президенттің) бірыңғай басшылығымен барлық бөлімшелерді біріктіретін персоналды басқару жүйесі қалыптасады.

Ұйымның персоналды басқару жүйесі-персоналды басқару функциясын жүзеге асыратын жүйе. Ол жалпы және сызықтық жетектердің ішкі жүйелерінен, сондай-ақ біртекті функцияларды орындауға маманданған бірқатар функционалды ішкі жүйелерден тұрады.

Персоналды басқару заңдылықтарын, принциптері мен әдістерін талдау Қазіргі бизнестегі маңызды міндет болып табылады. Бастау үшін персоналды басқарудың негізгі принциптері қарастырылады:

1.Сәйкестік принципі: қызметкерлер ұйымның мақсаттары мен Стратегияларына сәйкес келуі керек. Бұл қажетті дағдылар мен құзыреттерге ие қызметкерлерді таңдауды қамтиды.

2.Бағыну принципі: қызметкерлер басшылыққа Бағынып, белгіленген процедуралар мен ережелерді сақтауы керек.

3.Парасаттылық принципі: персоналды басқару негізделген болуы керек және эмоцияларға немесе біржақтылыққа емес, деректер мен фактілерді талдауға негізделуі керек.

4.Мотивация принципі: қызметкерлер жоғары өнімділікке жету үшін ынталандырылуы керек. Бұған ынталандыру бағдарламалары мен сыйақылар сияқты әртүрлі мотивациялық құралдарды пайдалану кіреді. Қызметкерлерді ынталандыру жоғары өнімділік пен сапалы нәтижелерге қол жеткізуде шешуші рөл атқарады. Менеджерлер әр қызметкердің мотивтерін анықтай білуі керек және материалдық сыйақы, жетістіктерді ынталандыру, кәсіби өсу және даму мүмкіндіктері сияқты тиісті ынталандыру әдістерін қолдана білуі керек. Мотивацияның тиімді жүйесі талантты қызметкерлерді ұстап тұруға және ынтымақтастық пен бірлескен жетістіктер атмосферасын құруға ықпал етеді.

5.Даму принципі: ұйым оқыту, тренингтер және мансаптық жолдарды дамыту арқылы өз қызметкерлерінің дамуын қамтамасыз етуі керек.

Қызметкерлер-бұл басқа ресурстармен қатар мақсатқа жету үшін қажет компания ресурстарының бірі. Бұл іс жүзінде барлық басқару оқулықтарында жазылған.

Қаншалықты сенімсіздік болса да, мұнда тәуекелдерді басқару жүйесімен және жабдықтың сенімділігімен ұқсастық жасауға болады. Персоналды ынталандыру жүйесінің мақсаттары ұқсас-минималды шығындармен максималды өнімділікті қамтамасыз ету.

Екі шама да - өнімділік пен шығындар өлшенетінін ескеріңіз. Персоналды ынталандыру жүйесі-бұл оның қызметінен алынған кіріске сәйкес персонал шығындарының бюджетін әділ басқару тетігі деп айтуға болады (және бұл қазірдің өзінде Персоналдың тиімділігін ресми бағалау).Жалпы алғанда, персоналдың шығындары-бұл компанияның персоналдың қызметін қамтамасыз етуге, оның еңбегіне ақы төлеуге және әлеуметтік пакетті іске асыруға байланысты барлық шығындары.

Персоналды дамыту табысты басқарудың ажырамас бөлігі болып табылады. Басшылар қызметкерлердің үнемі кәсіби өсуі мен құзыреттерін дамыту үшін жағдай жасауы керек. Бұған оқыту бағдарламаларын, тренингтерді, мониторингті жүргізу, сондай-ақ жаңа білім мен технологияларға қол жеткізуді қамтамасыз ету кіреді. Персоналды дамыту қызметкерлердің біліктілігін арттырып қана қоймай, тұтастай алғанда ұйымның инновациялық дамуына ықпал етеді.

Өнімділікті бағалау жүйесі персоналды басқарудың негізгі әдістерінің бірі болып табылады. Бұл басшылыққа қызметкерлердің жұмыс тиімділігін бағалауға, олардың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға, оқыту мен даму қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Тұрақты кері байланыс және жұмыс нәтижелерін бағалау қызметкерлердің өнімділігін жақсартуға және мақсаттарға жетуге көмектеседі.

Енді персоналды басқару саласындағы зерттеу әдістеріне көшейік:

1.Деректерді талдау: персоналды басқару тиімділігін бағалау және проблемалық аймақтарды анықтау үшін статистикалық мәліметтер мен аналитиканы қолдану.

2.Сауалнамалар мен сауалнамалар: қызметкерлердің басқару сапасы, жұмысқа қанағаттану деңгейі және жақсарту ұсыныстары туралы пікірлерін анықтау үшін сауалнамалар жүргізу.

3.Персонал аудиті: оқыту мен дамытудың қажеттілігін анықтау үшін персоналдың құзыреттілігі мен дағдыларына аудит жүргізу.

4.Кадр ресурстарын талдау: қызметкерлердің қажеттіліктерін бағалау, жұмыспен қамту құрылымын талдау және кадрлық резервті жоспарлау.

5. Сұхбат және бақылау: басқару процестері мен ықтимал жақсартулар туралы тереңірек түсінік алу үшін қызметкерлермен сұхбат жүргізу және олардың жұмысын бақылау.

Бұл әдістер персоналды басқарудың қазіргі жағдайын бағалауға, проблемаларды анықтауға және оларды шешу және ұйымдағы басқару процестерін жақсарту стратегияларын жасауға мүмкіндік береді. асқарудың негізгі күші – бұл жұмыс істеу тілектерін және қажетті білімдерді жасау. Көптеген заңнамалар және қағидаттар жұмыс байланысты ережелерді, стандарттарды және жағдайларды бекіту үшін мүдделерді береді. Олар ұйымның ішкі байланыстарын және сотталуларды аманаттарын қамтыған шарттарды талдайды.

Персоналды басқарудың екі бағыты бар.

Бірінші бағыты бойынша, бизнестің старатегиялар шеңберінде ұйым мен жұмыскерлер арасындағы қарым – қатынастарды ретеу негізінде ұйымның бәсекеге қабілеттілік жағдайлары мен ұзақ мерзімді дамуын қамтамсыз етуге мүмкіндік туғызады.

Екінші бағыты бойынша, ағымдағы кадрлық жұмыстар жүргізіледі;

кадрлар қажеттілігінің қазіргі жағыдайы мен жоспарлауы, штаттық кестелерді жасау персоналды бағалау және іріктеу, таяудағы кадырлық ауқымдарды, жұмыстан босатуды жоспарлау; біліктілігін жоғарлату және қайта даярлау. Жалпы алғанда, персоналды басқару ұйымды қажетті өндірістік тәртіпті сақтайтын, өндірістік функцияларды қызыға орындайтын жұмыскерлердің қажетті саны мен қамтамсыз ету болып табылады.

Зерттелген мәліметтер нәтижесінде келесідей жоспар әдістері қарастырылады, жылдам өзгертін бизнес ортасы мен технологияның үздіксіз дамуын ескере отырып, персоналды басқару заңдылықтарын, принциптері мен әдістерін түсіну және қолдану ұйымның табысты дамуының негізгі факторына айналады. Персоналды сәтті басқару тек принциптер мен әдістерді білуге ғана емес, сонымен қатар ұйымда барлық қызметкерлер үшін сенім, ашықтық және қолдау атмосферасын құруға негізделгені бойынша ұсынылады.

Болжамды түрде, анықталған заңдылықтар мен принциптерге негізделген персоналды басқарудың заманауи әдістерін енгізу ұйымның өнімділігін, қызметкерлердің қанағаттануын және нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін жақсартады деп күтілуде. Сондай-ақ, кадрлық резервтің жақсаруын және қызметкерлердің кәсіби құзыреттілігінің өсуін күтуге болады, бұл ұйымның ұзақ мерзімді табысына ықпал етеді.

1. Жекелендірілген тәсілдерді дамыту: технологиялар мен аналитиканың дамуымен персоналды басқару барған сайын жекелендіріледі. Жұмыс берушілер жеке ынталандыру, дамыту және өнімділікті басқару бағдарламаларын құру үшін қызметкерлердің деректерін белсенді пайдаланады.

2. Әділдік пен теңдік қағидаттарын нығайту: әлеуметтік трендтер мен заңнамадағы өзгерістер персоналды басқаруда әділдік пен теңдік қағидаттарын нығайтуды қолдайтын болады. Бұл ашық сыйақы жүйелерін, кемсітушілікті жоюды және барлық қызметкерлер үшін тең мүмкіндіктерді қолдауды қамтиды.

3. Персоналды дамытудың маңыздылығының өсуі: технологиялардың қарқынды дамуы және бизнес-ортадағы өзгерістер жағдайында персоналды басқару қызметкерлердің құзыреттерін дамытуға баса назар аударатын болады. Оқыту, тренингтер, менторлық және мансаптық мүмкіндіктер талантты қызметкерлерді тарту мен сақтаудың негізгі факторлары болады. Бұл болжамдар персоналды басқару іскерлік ортадағы және жалпы қоғамдағы өзгерістерге жауап ретінде тиімдірек және икемді бола отырып, заманауи талаптарға бейімделуді жалғастыратынын көрсетеді.

Қорытындылай келе, персоналды басқару заңдылықтарын, принциптері мен әдістерін зерттеу қазіргі ұйымдағы тиімді басқарудың негіздерін түсінуге мүмкіндік береді. Біз осы тақырыптың маңыздылығын көрсететін бірнеше негізгі ойларды қарастырдық:

1. Персоналды басқарудағы заңдылықтар: психологиялық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық заңдылықтарды түсіну қызметкерлердің жеке ерекшеліктері мен

қоршаған орта жағдайларын ескере отырып, басқару процестерін оңтайландыруға көмектеседі.

2. Персоналды басқару принциптері: әділеттілік, тиімділік, мотивация және даму – бұл принциптер жоғары өнімді және үйлесімді жұмыс ортасын құруға ықпал ететін персоналды табысты басқарудың негізі болып табылады.

3. Персоналды басқару әдістері: өнімділікті бағалау жүйелері, мотивациялық бағдарламалар, персоналды оқыту және дамыту және тиімді коммуникация – бұл әдістердің барлығы адам ресурстарын басқару арқылы ұйымның стратегиялық мақсаттарына жетуде маңызды рөл атқарады. Персоналды басқару заңдылықтарын, принциптері мен әдістерін түсіну және қолдану өнімділіктің өсуіне, қызметкерлердің жұмыс сапасын жақсартуға және ұзақ мерзімді перспективада ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аверин А.Н. Управление персоналом, кадровая и социальная политика в организации/ А.Н. Аверин. - 3-е изд. - М. : Флинта: МПСИ, 2018. - 224 с.

2. Климов, Н. А. Стратегическое управление персоналом в организациях / Н. А. Климов, Л. Л. Чиркова // Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral». 2019. – №2. – С. 54-59.

3. Маслова, В. М. Управление персоналом : учебник и практикум для вузов / В. М. Маслова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 431 с.

4. Кибанов, А.Я. Управление персоналом организации: актуальные технологии найма, адаптации и аттестации : учебное пособие / А.Я. Кибанов, И.Б. Дуракова, Л.Н. Кибанова – Москва: КноРус, 2021. – 360 с.

5. Шиббаева В.С. Digital hr: технологии управления персоналом // Цифровая экономика: проблемы и перспективы развития. - 2019. - №1. - С. 190-191.

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕС-ПЛАНА

ТЕН М.Н.

Магистрант группы СМиЛ-23-2

ЛЕГОСТАЕВА А.А.

*Научный руководитель кандидат экономических наук,
профессор кафедры Менеджмента и инноваций
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. Актуальность исследования эффективности бизнес-планирования в современном предпринимательстве обусловлена необходимостью обоснования инвестиций, сокращением рисков и максимизации прибыли. Цель данного исследования – раскрыть значимость бизнес планирования, рассмотреть методы оценки эффективности бизнес-плана и определить их применимость для повышения качества принимаемых управленческих решений.

Результаты исследования позволили выявить различные методы оценки бизнес-планов, включая финансовые моделирования, метод оценки по аналогии, SWOT-анализ, а также метод реальных опционов и другие. Перспективы развития исследования включают дальнейшее совершенствование методов оценки бизнес-планов на основе новых технологий и аналитических подходов, а также разработку стандартов и рекомендаций для более эффективного использования бизнес-планов в практике управления предприятием.

Ключевые слова: бизнес-планирование, инвестиции, эффективность бизнес-плана, SWOT-анализ, финансовое моделирование, управление предприятием

В настоящее время мировой экономике свойственен переменчивый характер. XXI век – век цифровой революции, интенсивного роста инновационных решений, высокотехнологических стартапов, перестройки и модернизации производственных мощностей. Изменчивые бизнес-модели и инновационные решения сегодня – тенденция перманентная. В результате чего, большое значение приобретает вопрос оценки эффективности любой деятельности. Особую актуальность для абсолютного большинства руководителей имеет планирование процессов работы в непредсказуемых условиях и повышенного риска. Так как анализ эффекта, а также возможностей и перспектив успешной работы предприятия возможен благодаря детальному планированию.

Допускаем тот факт, что меньшинство предпринимателей планируют деятельность своим фирм, и, как правило, процесс этот происходит бессистемно и не погружаясь в полной мере в него: подбор кадров, ожидаемый объем прибыли, срок окупаемости инвестиций и др. Однако залогом успешного развития любого бизнеса является объективная, доскональная проверка и анализ всех деталей функционирования предприятий различного уровня и объемов. Таким образом переход к формализованному планированию является вполне закономерным и обоснованным.

Систематическое планирование зависит от различных факторов, таких как сфера деятельности компании, местоположение, конкурентная среда, целевой рынок и опыт управления. Чем более значимы эти факторы, тем сильнее потребность предпринимателей в решении поставленных задач.

Стратегическое планирование играет важную роль в обеспечении инвестиционной привлекательности, финансовой устойчивости и конкурентоспособности. Оно позволяет определить глобальные цели компании, оптимизировать использование ресурсов, разрабатывать новые стратегии и улучшать логистические системы.

Однако при реализации стратегического плана могут возникнуть проблемы, такие как непонимание целей, неопытность в решении задач, страх перед предстоящими переменами.

Руководителям на постоянной основе приходится задумываться о достижении максимальной эффективности от деятельности компании.

Решение этого вопроса заключается в анализе рыночной ситуации, разработке конкретных мероприятий, оценке рисков и эффективности. Все это становится возможно благодаря такому важному инструменту в современной экономике как бизнес-планированию.

Бизнес-планирование принято делить на следующие виды: краткосрочное (охват как правило составляет от нескольких месяцев до года), среднесрочное (укладывается в период от 1 года до 5 лет) и долгосрочное (рассчитывается на длительный период: от 5 лет и выше).

Внедрение новых инвестиционных проектов любых сроков, как правило сопровождается построением финансовых моделей и бизнес планов. Однако, для принятия того или иного решения необходимо произвести качественную и количественную оценку эффективности предлагаемых мер и инструментов, и рассчитать инвестиционный потенциал проекта.

Основным документом в бизнес-планировании является бизнес-план.

По мнению автора Пластининой А. В.: «Бизнес-план – это форма представления проектов и других деловых предложений, которая содержит в себе обоснованную и полную информацию обо всех видах деятельности предприятия и оценку перспектив, условий и форм сотрудничества в достижении социально-экономических целей» [1].

Как заявляет автор Тасуева А.: «Бизнес-план есть «структурированный плановый документ, описывающий направления развития бизнеса» [2].

Кузнецов А. И. в своем научном исследовании пришел к выводу, что: «Бизнес-план — это объективная оценка собственной предпринимательской деятельности предприятия и важный инструмент производства продукции в соответствии с потребностями рынка и сложившейся ситуации» [3, с. 11].

В составлении качественного бизнес-плана всегда присутствует определение необходимых для его реализации ресурсов (денежных, трудовых, материальных и т. д.), а также оценка потенциальной эффективности осуществления предлагаемых мероприятий в четко отведенный период времени. Если рассматривать целевую аудиторию бизнес-плана, то это может быть, как сам владелец предприятия, так и его потенциальные или действующие инвесторы, кредиторы, бизнес-партнеры фирмы.

Стоит подчеркнуть, что бизнес-план представляет ценность в нескольких аспектах:

В условиях конкуренции помогает определить жизнеспособность проекта.

Предоставляет основу для разработки стратегий развития.

Устанавливает ориентиры, по которым предприниматель будет вести работу на этапе развития фирмы.

Служит важным инструментом для информирования заинтересованных внешних сторон, таких как спонсоры и банки.

Способствует укреплению внутренней коммуникации, обеспечивая мотивацию к выполнению задач и поддержку.

Можно также выделить основные заинтересованные категории участников проектов и сотрудников предприятий для кого разработка бизнес-плана имеет принципиальный интерес:

Менеджеры, которые создают бизнес-план, получают выгоду от самого процесса планирования, помимо конечных результатов.

Собственники и заинтересованные лица используют бизнес-план в качестве инструмента для воздействия на менеджеров и достижения целей развития фирмы.

Кредиторы, в основном банки, рассматривают бизнес-план как обязательный документ, подтверждающий коммерческую выгоду проекта и показывающий перспективы возврата инвестиций.

Другие деловые партнеры.

Решение об инвестировании в проект обычно опирается на анализ экономической выгоды, изложенный в бизнес-плане. Этот анализ включает в себя набор критериев, которые сопоставляют инвестиционные расходы с ожидаемыми результатами, позволяя оценить экономическую выгодность одних инвестиций по сравнению с другими.

Таким образом, оценка эффективности бизнес-плана заключается в анализе баланса между доходами и расходами, чтобы решить, стоит ли вкладывать деньги в проект. В процессе оценки учитываются три основных аспекта: доходность проекта, период окупаемости и финансовые риски, связанные с проектом.

Приведем наиболее распространенные и используемые в практике методы, и инструменты оценки эффективности бизнес планов:

➤ Финансовый анализ – включает в себя расчет ключевых финансовых показателей, таких как чистая приведенная стоимость (NPV), внутренняя норма доходности (IRR), срок окупаемости и точка безубыточности. Эти показатели помогают оценить финансовую жизнеспособность проекта.

➤ Анализ чувствительности – используется для определения степени влияния изменений ключевых переменных (например, цен, объемов продаж, стоимости сырья) на результаты проекта. Этот метод позволяет оценить риски, связанные с возможными колебаниями рыночных условий.

➤ SWOT-анализ – метод, позволяющий определить сильные и слабые стороны проекта, а также выявить возможности и угрозы из внешней среды. SWOT-анализ способствует комплексному пониманию потенциала проекта и его уязвимых мест.

➤ Анализ сценариев – заключается в разработке нескольких вариантов развития событий (базовый, оптимистичный, пессимистичный) и оценке их воздействия на проект. Это позволяет подготовиться к различным рыночным условиям и снизить риски.

➤ Метод оценки по аналогии – заключается в сравнении проекта с аналогичными успешными или неуспешными проектами. Этот метод особенно полезен на ранних этапах планирования, когда недостаточно информации для полномасштабного финансового анализа.

➤ Экспертные оценки – включают в себя привлечение внешних или внутренних экспертов для оценки потенциала и рисков проекта. Экспертные оценки полезны для получения мнений специалистов по специфическим вопросам, требующим глубоких знаний.

➤ Метод реальных опционов – применяется для оценки гибкости управления проектом в условиях неопределенности. Этот метод позволяет оценить стоимость возможности изменения направления проекта в ответ на изменение рыночной ситуации.

Выбор метода оценки зависит от специфики проекта, стадии его разработки и доступности данных. Обычно рекомендуется комбинировать несколько методов для получения более объективной и всесторонней оценки эффективности бизнес-плана.

В рамках проведения оценки эффективности бизнес-планов чаще всего применяются статистические и динамические значения. Их использование сочетание способствует повышению результата корректности и точности экономического анализа и оценки эффективности бизнес-планов, что переходит в принятое верное управленческое решение.

С целью анализа существующим методов оценки проведем сравнительную диагностику на предмет преимуществ и недостатков (таблица 1):

Таблица 1. Преимущества и недостатки методов оценки эффективности бизнес-плана

Метод	Преимущества	Недостатки
Финансовый анализ	Количественная оценка Объективность Идентификация рисков Определение эффективности инвестиций	– Упрощения модели – Игнорирование нетангибельных факторов – Чувствительность к предположениям – Ограниченная прогнозная способность – Не учитывает временной фактор
Анализ чувствительности	Улучшение понимания проекта Планирование на основе рисков Гибкость в принятии решений Поддержка стратегического планирования	– Ограниченность – Зависимость от качества данных – Не показывает вероятность – Может привести к параличу анализа – Игнорирование взаимосвязей между переменными
SWOT-анализ	Комплексный подход Идентификация стратегических факторов успеха Определение проблемных областей Основа для стратегического планирования Инструмент коммуникации	– Субъективность – Недостаточность данных – Ограниченность в прогнозировании – Неоднозначность интерпретации – Недостаток детализации

Анализ сценариев	<ul style="list-style-type: none"> - Учет неопределенности - Гибкость - Поддержка принятия решений - Определение стратегических направлений - Подготовка к изменениям в окружающей среде 	<ul style="list-style-type: none"> - Сложность анализа - Подверженность ошибкам и предположениям - Ограниченность прогнозирования - Сложность интерпретации результатов - Возможность недостаточного учета реальных условий
Метод оценки по аналогии	<ul style="list-style-type: none"> - Использование опыта - Экономия времени и ресурсов - Простота применения 	<ul style="list-style-type: none"> - Ограничение области применения - Необходимость корректного сопоставления - Ограниченность вночь внедряемых идей - Риск копирования ошибок - Не всегда актуальность данных
Экспертные оценки	<ul style="list-style-type: none"> - Экспертное мнение - Инсайты и идеи - Быстрота 	<ul style="list-style-type: none"> - Субъективность - Возможность ошибок - Недостаток консенсуса - Ограниченная область применения - Затраты на экспертов
Метод реальных опционов	<ul style="list-style-type: none"> - Учет гибкости - Оценка дополнительных возможностей - Снижение рисков - Адаптация к изменениям рыночной среды 	<ul style="list-style-type: none"> - Сложность оценки - Ограниченность применимости - Неопределенность результатов - Сложность принятия решений - Высокая стоимость анализа

Примечание: составлено авторами на основе анализа источников [4], [5], [6].

При изучении методов оценки бизнес-планов важно отметить, что нет универсального метода для точного определения результатов и принятия решений. Наиболее надежным подходом будет использование комбинации нескольких показателей, особенно динамических, таких как дисконтированный срок окупаемости и внутренняя норма рентабельности.

Оценка бизнес-плана представляет собой логическое завершение процесса бизнес-планирования, которое позволяет определить целесообразность реализации конкретного проекта. Такая оценка необходима при поиске инвесторов, выборе наиболее выгодных условий кредитования, разработке инвестиционного проекта с учетом его рентабельности, а также при определении условий страхования различных рисков и других ситуациях, связанных с уточнением неопределенностей.

Подводя итог работе, мы можем сделать несколько выводов, которые представим ниже.

На основе мнений различных исследователей в данной области, мы попытались раскрыть собственную трактовку определения бизнес-плана. Бизнес-план — это стратегический выстроенный сценарий, раскрывающий интеллектуальную и креативную структуру бизнес-идеи, связывающий прогнозируемые действия с финансовыми планами и целями, воплощающий амбиции его создателей в реальность с помощью индивидуального подхода к анализу и планированию.

Стратегическое и бизнес-планирование тесно связаны и являются необходимыми этапами управленческой деятельности для достижения максимальной эффективности в каждой компании и любом проекте. Продуманная до мелочей разработка бизнес-плана позволит избежать серьезных ошибок и принять обоснованные решения о целесообразности инвестиций, планировании перспектив, эффективном использовании ресурсов и успехе компании в целом.

Выбор одного метода для точной оценки результатов и принятия решений невозможен. Лучше всего применять сочетание различных показателей, в частности, таких динамических, как дисконтированный период окупаемости и внутренняя норма доходности.

А постоянное совершенствование методов оценки бизнес-планов на основе новых технологий и аналитических подходов открывает широкие перспективы. Это в первую очередь включает использование алгоритмов машинного обучения и искусственного интеллекта для более точного анализа данных, улучшение прогнозирования результатов и рисков, а также автоматизацию процесса оценки. Новые технологии также способствуют улучшению визуализации и интерактивности бизнес-планов, что делает их более доступными и понятными для различных заинтересованных сторон. В конечном итоге, это помогает предпринимателям и инвесторам принимать более обоснованные и эффективные решения на основе качественного анализа данных и имеющейся информации.

Список литературы:

1. Пластинин, А. В. Экономическая эффективность инвестиций: учебно-методическое пособие к выполнению контрольных работ, расчетно-графических заданий и экономической части выпускных квалификационных работ и магистерских диссертаций / сост. А. В. Пластинин О. П. Сушко. – Архангельск. –2017. – 73 с.
2. Тасуева А.А. Основные принципы и методы оценки качества бизнес-плана на предприятиях // Молодой ученый. – 2018. – №42. – С. 226-229.
3. Кузнецов А.И. Технология бизнес-планирования: учеб. пособие. М., 2008. 192 с
4. Бузыцков Д.И., Бунтова Е.В. Оценка эффективности инвестиционных проектов, Научно-исследовательский журнал "Вектор экономики" - 2017. - №12.
5. Захарова Е.А., Владимирова А.С. Сравнение методов оценки эффективности инвестиционного проекта. НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК МГТУ ГА № 106 серия Менеджмент, экономика, финансы. – 2006. - №106. – С.68-77.
6. Дыбов А.М. Особенности оценки инвестиционных проектов с учетом факторов риска и неопределенности. Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право». – 2010.

ЛИДЕРСТВО В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

ТУЛЕУОВ А.Ж.

Магистрант MBA «Стратегический менеджмент и лидерство» 1 курса

САЛАУАТОВА Д.М.

PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Статья поднимает актуальные вопросы лидерства в системе управления, обозначая цели и проблемы. В статье раскрывается роль и значение лидерства в системе управления, методы решения через развитие лидерских навыков и применение

современных управленческих подходов. Представлены результаты и перспективы развития, направленные на формирование эффективного лидерского потенциала в организации

Ключевые слова: лидерство, управление, предприниматель, стиль руководства

На современном этапе развития стратегического менеджмента большое внимание в экономической науке и практике уделяется вопросам лидерства. Принципы лидерства рассматриваются как неотъемлемой чертой предпринимателя. Предприниматель как руководитель бизнеса обязан видеть направление стратегического развития предприятия и вести за собой коллектив, уметь разрабатывать тактический план достижения цели, формулировать задачи, определять и находить источники ресурсов, мотивировать работников.

Лидерское поведение очень важно для успешного управления любыми организациями. Оно важно для создания атмосферы доверия и взаимопонимания между руководителями и их подчиненными. Правильное лидерское поведение может быть сильным фактором для вовлеченности сотрудников в работу организации.

Вовлеченность в любую организацию означает, что сотрудники имеют глубокое отношение к работе, которую они выполняют, а также к организации в целом. Они готовы приложить дополнительные усилия и время для достижения более высоких результатов. Именно поэтому важно, чтобы лидеры возглавляли организации с правильным подходом к управлению и давали подчиненным достаточно поддержки для того, чтобы они могли работать с интересом [1].

В первую очередь, руководитель организации должен быть лидером и должен строить отношения со своими подчиненными на основе доверия и уважения. Они должны понимать, что руководитель готов принимать их идеи и предложения во внимание. Таким образом, лидер должен принимать активное участие в жизни своих подчиненных и делать все возможное, чтобы они чувствовали себя значимыми и активными участниками организации.

Другим важным аспектом правильного поведения лидера является привлечение внимания к индивидуальным потребностям и интересам подчиненных. Например, лидер может поощрять индивидуальные достижения, предоставлять полезные ресурсы для развития и давать им возможность изменять процессы и процедуры, которые не совсем подходят их работе. Использование развития лидерства в качестве инициативы организационной культуры дает много преимуществ, поскольку изменения культуры наиболее успешны, когда есть поддержка наверху организации. Организационная культура - это ценности и убеждения, разделяемые сотрудниками организации. Когда эти ценности и убеждения моделируются высшим руководством, устанавливаются нормы поведения, которые так или иначе распространяются во всей организации. Интеграция деятельности по развитию лидерства в инициативу организационного развития ни в коем случае не является новой концепцией, но она часто может давать гораздо лучшие результаты, чем когда эти два усилия работают изолированно друг от друга. Неэффективное лидерское поведение руководителя может оказать неблагоприятное влияние на вовлеченность и удовлетворенность работой сотрудников. Начиная от недостатка четкого представления о том, как должна выглядеть работа, до отсутствия мотивации, даваемой сотрудникам для достижения конкретных целей и проявления креативности, лидер может мешать работе и способствовать ухудшению отношений в команде.

Наиболее важным элементом успешного лидерства является четкая постановка задания задач и понимание механизма их реализации. Если руководитель не предоставляет понятные метки и не указывает на важные задачи, то вовлеченность и удовлетворенность работой сотрудников могут уменьшиться. Также руководитель должен постоянно

поощрять сотрудников и придавать им чувство уважения. Это помогает им сосредоточиться на поставленных задачах и увеличивает их вложение в них.

Также важно, чтобы руководитель принимал во внимание мнение и идеи своих сотрудников. Это помогает создать благоприятную атмосферу для работы и вовлечения в процесс. Если руководитель постоянно игнорирует идеи и предложения сотрудников, его решения могут быть неэффективными и могут привести к разочарованию сотрудников [2].

Таким образом, неэффективное лидерское поведение руководителя может привести к существенному снижению вовлеченности и удовлетворенности работой сотрудников. Руководитель должен придерживаться правильных подходов и техник лидерства, обеспечивающих высокую эффективность работы. Он должен придавать внимание идеям и предложениям сотрудников и поощрять их к креативности и стремлению к достижению высоких результатов. Эффективность руководства в значительной степени зависит от его стиля. Под стилем руководства понимаются стабильно проявляющиеся особенности взаимодействия руководителя с коллективом, формирующиеся под влиянием как объективных и субъективных условий управления, так и индивидуально-психологических особенностей личности руководителя [3]. Стиль руководства определяется под влиянием различных факторов: размер предприятия, количество работников, сфера деятельности, объем целевого рынка и др. Их совокупность образует систему факторов развития управленческих отношений, суть которой закладывается диалектикой всеобщего, особенного и единичного при формировании стиля управления. Различают три взаимосвязанные формы стиля:

- социально-экономическая,
- индивидуальная,
- единичная.

Организационно технико-технологическая форма стиля управления определяется потребностью в согласованном движении - технико-технологических средств производства. Данный аспект стиля обусловлен реализацией кибернетических законов и непосредственно тем, как используются организационно-распорядительные методы управления, техника личной работы, технология управленческого труда. Рассматриваемая сторона стиля выступает и как отражение развития и использования организационной техники - технических средств управления. Она включает, в частности, стиль технологического управления (управление режимами работы оборудования) и технический контроль качества изготовления продукции.

Социально-экономическая - форма стиля управления является основной. Она выражает структуру и содержание экономических и социально-психологических методов управления и определяется тем, как они используются. Эта форма подчеркивает сущностное содержание стиля и необходимость тесного сочетания социальных и экономических методов управления, между которыми нет строгого различия. Практическое сближение экономических и социальных стилеобразующих условий составило важнейшую тенденцию социальной рыночной экономики. Индивидуальная форма стиля обусловлена тем, что труд руководителя всегда субъективен.

Система стилеобразующих факторов - это совокупность предпосылок создания стиля управления, условий, которые непосредственно или опосредованно влияют на формирование и развитие его компонентов. Соотношение объективного и субъективного в такой системе, как и в самом стиле управления, неустойчиво [4].

Объективные факторы — предпосылки формирования стиля (законы, принципы, задачи, функции, цели управления) определяют только единую основу стиля, которая по-особому проявляется на каждом уровне иерархии. Решающая роль в формировании стиля управления при этом принадлежит руководителю, а также параметрам ситуации.

Субъективные стилеобразующие факторы не сводятся только к ресурсам личности субъекта управления. К ним примыкают характеристики трудового коллектива,

производственного процесса (объекта управления), хозяйственных и рыночных ситуаций. Субъективные факторы обуславливают разнообразие проявлений стиля управления, определяют или объясняют технологию производства управленческих решений.

Для стиля управления важен не столько процесс расходования руководителем рабочей силы (в физиологическом смысле), сколько особая целесообразная форма, в которой лидер реализует свои управленческие качества (расходует рабочую силу). Это еще не форма отношений управления, но уже сформировавшийся логический фактор данных отношений, т.е. комплексный фактор индивидуального стиля.

Разнообразие индивидуальных стилей - это следствие разнообразия единичных факторов и причина разнообразия стиля аппарата управления. Вместе с тем индивидуальный стиль - это и форма выражения стиля работы аппарата управления.

Системный подход к стилю управления проявляется в том, что индивидуальные стили выступают исходными первичными элементами стиля работы аппарата управления. Системность заключается также в том, что факторы развития индивидуальных стилей являются одновременно и факторами более сложных формирований стиля как системы. Взаимосвязи общих, особенных и единичных факторов формирования стиля управления определяются системой управления, управленческим процессом, его внешними и внутренними условиями развития.

Следовательно, единство стилеобразующих факторов проявляется во взаимодействии:

- а) информационных, социальных, организационных, личностных, коллективных, экономических, технико-технологических условий управления на предприятии;
- б) функций управления различных уровней системы;
- в) применяемых руководителем принципов и методов управления;
- г) руководителей различных уровней и подразделений;
- д) объективных и субъективных условий развития системы управления и личности руководителя [5].

Качества-факторы - это требования к формальному лидеру, которые становятся слагаемыми стиля только в той мере, в которой они задействованы. Следовательно, как факторы качества они относительно постоянны, как слагаемые стиля неустойчивы и персонифицированы.

Взаимосвязь личности и стиля управления проявляется в ограничении личности руководителя системой профессиональных качеств. В этом случае понятие личности характеризуют способности руководителя выполнять функции управления.

В действительности личность лидера сложнее, чем ее толкуют все дополняющие друг друга теории личности. Она обладает определенными качествами, в том числе управленческими, по которым можно оценивать личность руководителя. Однако личность в целом всегда более значительна, чем сумма любого числа ее качеств. На формирование личности гораздо больше влияет определенная комбинация ее качеств, чем сумма любого числа этих качеств и их оценок. Каждое качество имеет границы развития, которые нельзя преодолеть. Развитие личности как системы качеств не имеет таких границ.

Стиль управления развивается в связи с применением тех или иных методов управления. Но, кроме того, происходит его развитие как своеобразной настройки управленческих качеств на функции управления при решении соответствующих задач. Недостаточный уровень профессиональных качеств руководителя не может компенсировать даже самая совершенная система управления [6].

Всякая деятельность требует от того, кто ее осуществляет, определенных качеств.

Качества руководителя проявляются в его выборе методов, приемов и способов выполнения работы. При этом именно знания руководителя, его предпринимательские качества и организаторские умения сказываются на выборе самих методов управления.

Особенности стиля управления сказываются на формах реализации управленческих отношений. Следовательно, стиль управления представляет собой единство формы управленческих отношений и содержания качеств руководителя. Форма отношений управления в этом единстве является способом развития качеств руководителя как лидера. Индивидуальный стиль отражает специфику не руководителя, а его работы. Переход от качеств руководителя к стилю управления — это реализация способности управлять [7].

В настоящее время качественное управление сотрудниками является одной из главных задач в любой организации. Это становится возможным при подходящем стиле лидерства у руководителя. Высококвалифицированные менеджеры помогают повысить результативность и качество работы своих подчинённых, направляют их и ориентируются на наделение их большей свободой, что тесно связано с поведением сотрудников. Для достижения наилучших результатов в работе необходимо, чтобы топ-менеджеры выполняли не только формальные функции управления, но и выступали в качестве мотиваторов и моральных лидеров. Это поможет укрепить доверие сотрудников и повысить их производительность, а также создать благоприятную атмосферу в коллективе, которая сподвигнет к развитию поведения подчинённых за рамками их основных обязанностей [8].

Исследования в данной области показали, что помимо материальных нужд, важность имеют также социальные и эмоциональные потребности персонала. Важно отметить, что чем больше руководители проявляют интерес и заботу о своих подчинённых, тем выше их уровень удовлетворенности работой. Задача для руководителей является создание благоприятной атмосферы в коллективе и умение управлять эмоциями сотрудников, поскольку от этого во многом зависит их производительность.

Стоит заметить, что ключевым фактором успешности организации является эффективное лидерство. Работающие под руководством такого лидера сотрудники, как правило, обладают высокой мотивацией, лояльностью и преданностью своей работе и организации. Кроме того, стиль лидерства может влиять на поведение сотрудников, то есть на их поведение, которое выходит за рамки официальных требований и ожиданий. Такое поведение может содействовать улучшению результатов работы организации.

Список литературы:

1. Чудинова, Н. В. (2022). Понятие лидерства в системе менеджмента. StudNet, 5(6), 6777-6786.
2. Корнеева, О. Д., & Семенов, К. Б. (2022). Лидерство как основа формирования управленческой компетентности. Проблемы современного педагогического образования, (74-4), 121-124.
3. Селезнева, Е. (2022). Лидерство. Учебник и практикум для академического бакалавриата. Litres.
4. Бальнская, Н. Р., Коптякова, С. В., & Зиновьева, Е. Г. (2021). Технологии лидерства в системе муниципального управления. Самоуправление, (2), 11-17.
5. Рейханова, И. В., Сафонова, С. Г., & Ягудин, А. Д. (2021). Управление и лидерство: концептуальные основы и сравнительный анализ теорий. Сурский вестник, (2), 88-91.
6. Жохова, А. А. (2020). Лидерство в государственном управлении. Ученые записки Тамбовского отделения РoСМУ, (18), 131-137.
7. Ильченко, С. В. (2020). Лидерство в контексте инновационной деятельности предприятия. Вестник экспериментального образования, (1 (22)), 30-41.
8. Ригин, А. А., & Елин, А. М. (2021). Понимание аспектов лидерства в структуре управления организацией. Экономика, предпринимательство и право, 11(11), 2623-2636.

ЖАСТАР ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

ТЛЕУБЕРДИНОВА А.Т.

Ғылыми жетекші, э.ғ.д., профессор
ҚР БҒМ ҒК Экономика институты,
Алматы қ, Қазақстан Республикасы

ШОХАМАНОВА А.М.

ИМН-22-2 тобының 2 курс докторанты
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Мақалада жастар инновациялық кәсіпкерлігінің мәні мен мазмұны анықталды. Зерттеудің, талдаудың әдіснамалық негізі ғалымдардың жастар мәселелері мен кәсіпкерлік саласындағы инновацияларды зерттеу саласындағы ғылыми еңбектері және статистикалық талдаулар болды. Осы орайда кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, инновациялық кәсіпкерлік ұғымдарына шетелдік, ресейлік, отандық авторлардың берген анықтамалары топтау, жалпылау әдістерімен талданды. Нәтижесінде жастар инновациялық кәсіпкерлігі терминіне анықтама ұсынылып, оның мазмұны айқындалды.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, инновациялық кәсіпкерлік, жастар инновациялық кәсіпкерлігі.

Қазақстанда жастардың инновациялық кәсіпкерлігін зерттеудің маңыздылығы елдің экономикалық өсіміне, технологиялық жаңғыртуға, әлеуметтік өзгерістерге, халықаралық интеграцияға және білім беру мен дамуға тигізер әсерінде болып табылады. Жас кәсіпкерлер жаңа идеялар мен технологияларды әзірлей отырып, жұмыс орындарын жасап, жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейін азайтуға үлес қосады. Қазіргі таңдағы 2017 – 2023 жылдардағы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі Қазақстан Республикасының облыстар бөлінісінде 1 кестеде көрсетілген.

1 кесте. 2017 – 2023 жылдар аралығындағы жастар жұмыссыздығының деңгейі (15-34 жас)

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	2	3	4	5	6	7	8
Қазақстан Республикасы	3,9	3,8	3,7	3,8	3,8	3,8	3,5
Абай	-	-	-	-	-	2,9	2,7
Ақмола	3,0	2,9	3,0	3,2	3,1	3,0	3,3
Ақтөбе	2,9	2,9	3,2	2,9	2,8	2,8	2,5
Алматы	3,0	2,9	3,0	3,4	3,4	3,3	3,1
Атырау	2,2	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,6
Батыс-Қазақстан	3,9	3,8	3,8	3,9	3,9	4,0	3,8
Жамбыл	2,5	2,9	2,8	2,9	2,8	3,0	3,1
Жетісу	-	-	-	-	-	4,2	3,8
Қарағанды	4,9	4,9	4,8	5,0	4,7	4,5	3,0
Қостанай	3,0	3,1	3,3	3,2	3,0	2,8	3,1
Қызылорда	4,3	4,2	4,2	4,3	4,1	4,0	3,5
Маңғыстау	3,7	2,9	3,1	3,6	3,7	3,4	4,1
Оңтүстік-Қазақстан	-	-	-	-	-	-	-
Павлодар	3,3	3,6	3,0	3,0	2,8	2,7	2,6
Солтүстік-Қазақстан	2,7	3,0	3,0	3,9	2,9	3,6	4,8
Түркістан ³⁾	4,3	3,2	3,2	3,4	3,6	3,9	2,8
Ұлытау	-	-	-	-	-	4,3	3,7

Шығыс-Қазақстан	3,9	3,8	3,4	3,2	3,0	3,9	3,4
Астана қаласы	4,5	4,5	4,5	4,6	4,6	4,6	4,0
Алматы қаласы	6,7	6,4	6,1	5,9	5,8	5,5	5,2
Шымкент қаласы ³⁾	3,8	4,2	3,9	3,7	3,7	3,7	3,7
Ескертпе: кесте ҚР Ұлттық статистика бюросының ақпараты негізінде құрастырылған							

Жоғарыдағы статистикалық мәліметке мән беретін болсақ, Қазақстанда 2017 жылдан бастап 2023 жылға дейін жастардың жұмыссыздық деңгейі шамамен бір деңгейде болған, алайда соңғы 2023 жылы 0,3%-ға азайған. Бұл өте аз көрсеткіш, біздің мақсат осы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейін азайту, оның бірлен-бір жолы жастар инновациялық кәсіпкерлігін дамыту болып табылады. Сондай-ақ жастар инновациялық кәсіпкерлігін дамыту ұлттық экономиканың өсуіне үлес қосады. Олардың технологияға деген бейімділігі және жаңашылдығы елдің жаһандық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Жастардың кәсіпкерлік белсенділігі арқылы қоғамдық мәселелерді шешіп, өз қызметтерімен әлеуметтік жақсартуларға ұмтылады. Сонымен қатар, бұл қызметтер жаһандық нарыққа шығуға жол ашып, Қазақстанның халықаралық аренадағы рөлін нығайтады. Жастардың бұл саладағы белсенділігі олардың білімдерін, дағдыларын жетілдіріп, кәсіби дамуына жол ашады. Қазақстанның жастарындағы бұл кәсіпкерлік қабілетті дамыту және қолдау қажеттілігі барын айқын көрсетеді, бұл ұзақ мерзімді экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

Жастардың инновациялық кәсіпкерлігін дамытудың теориялық негіздері кәсіпкерлік теорияларына, инновациялық кәсіпкерліктің қағидаларына және бұл құбылыстың жастардың экономикалық және әлеуметтік дамуына қалай ықпал ететініне байланысты. Кәсіпкерлік теориялары кәсіпкердің басты рөлін, кәсіпкерлік мүмкіндіктерді тану және пайдалану процестерін зерттейді. Й. Шумпетер және оның «креативті жою» теориясы, инновацияларды енгізу арқылы нарықты қайта құру және дамыту туралы ұсыныстар береді. Шумпетердің моделі бойынша, инновациялық кәсіпкерлік жаңа технологиялар, өнімдер, қызметтер және жаңа нарықтарды құру арқылы экономикалық өсімді тудырады. Ал инновациялық кәсіпкерлік жаңашылдыққа, тәуекелге дайындыққа және креативтілікке негізделген. Бұл үрдіс жаңа идеяларды коммерцияландыруға, нарықтық үстемдікке және әлеуметтік өзгерістерге бағытталған. Жастар кәсіпкерлігіне ықпал ететін маңызды аспектілерге сандық технологиялар, желілік экономика және стартап мәдениеті жатады. Осы тұста «жастар кәсіпкерлігі» терминінің мәнін ашу үшін бірнеше авторлардың еңбектері қарастырылды, ол 2 кестеде көрсетілген. Онда шетелдік, ресейлік және отандық ғалымдардың анықтамалары талданды.

2 кесте. «Жастар кәсіпкерлігі» ұғымының анықтамаларына теориялық шолу

№	Автор	Анықтама
1	2	3
1	Chigunta, 2002, p. 2	The practical application of enterprising qualities such as initiative, innovation, creativity, and risk taking into the work environment (either in self-employment or employment in small start-up firms), using the appropriate skills necessary for success in that environment and culture [1].
2	Schoof, 2006	Entrepreneurship is the recognition of an opportunity to create value, and the process of acting on this opportunity, whether or not it involves the formation of a new entity. While concepts such as “innovation” and “risk taking” in particular are usually associated with entrepreneurship, they are not necessary to define the term [2]
3	Emmanuel Kojo Oseifuah	... youth entrepreneurs are defined as young people from 15 to 35 years old who recognise an opportunity to create value or wealth in an existing or new enterprise, irrespective of the sector [3].
4	Sonia Riahi	Youth entrepreneurship benefits an economy by creating jobs, increasing competitiveness, creating innovative goods and services, creating a strong community and cultural identity, and producing income [4].

5	Мезенцева Е.В.	... автор к молодежному предпринимательству относит граждан в возрасте от 14 до 30 лет, осуществляющих предпринимательскую деятельность в форме индивидуального, коллективного или корпоративного предпринимательства, проявляющих инициативу и действующих на свой страх и риск с целью получения предпринимательского дохода для удовлетворения социальных, культурных, материальных потребностей, обеспечения достойного уровня жизни семьи [5].
6	Ахиярова, Н. В.	... молодежное предпринимательство есть самостоятельная деловая активность предприимчивых молодых людей, не противоречащая закону и основанная на определенных ресурсах, автономной социально-экономической инициативе, инновационности, личностных качествах и ответственности, нацеленная как на получение прибыли и достижение материального благополучия, так и на свободную самореализацию и самоутверждение молодого человека [6].
7	Шиляева А. С.	... молодежное предпринимательство можно охарактеризовать как нормативно-определенные и неформальные общественные отношения, возникающие в результате активной и инициативной деятельности молодежи (14 – 35 лет), как хозяйствующих субъектов (индивидуальных или коллективных) в сферах производства, обмена, распределения и потребления материальных и духовных благ, зависимость от специфики социальных систем, уровня развития рыночных отношений и личностных качеств предпринимателя (возраста, накопленных знаний и опыта, ценностных ориентаций, способности рисковать и нести ответственность за результат своей деятельности) [7].
8	Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М.	Молодежное предпринимательство – это особый самостоятельный сегмент малого и среднего предпринимательства, представленный предпринимателями в возрасте до 30 лет, осуществляющими инициативную предпринимательскую деятельность в различных организационно-правовых формах и эффективно объединяющими факторы производства на основе своих специфических личностных качеств (гибкость, мобильность, энергичность, инновационная активность, предрасположенность к риску) для удовлетворения существующих или создаваемых общественных потребностей с целью получения предпринимательского дохода [8].
Ескертпе: кесте автормен құрастырылған		

Жоғарыдағы анықтамаларды талдай келе, жастар кәсіпкерлігі бастамашылықпен, инновациямен, жаңа өнім жасау арқылы пайда табумен байланысты екені анықталды. Жастардың инновациялық кәсіпкерлігі жұмыспен қамту мәселелерін шешуге, тұрақты өсімге қол жеткізуге және әлеуметтік инклюзивтілікті арттыруға көмектеседі. Мысалы, жастар бастаған стартаптар жергілікті экономикаға инвестиция тарту және жаңа жұмыс орындарын ашу арқылы әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан оң әсер етеді.

Жастар кәсіпкерлігін дамытуға ықпал ететін негізгі факторларға білім беру жүйесіндегі кәсіпкерлікке бағытталған бағдарламалар, қолдау инфрақұрылымы (инкубаторлар, акселераторлар), қаржылық ресурстардың қолжетімділігі және заңнамалық орта жатады. Кедргілерге кәсіпкерлік мәдениеттің дамымауы, бюрократия және жоғары салық ставкалары жатады. Егер біз осыларды тиісті деңгейде реттесек, және жастар инновациялық кәсіпкерлігін бөлек сала ретінде қарастырсақ экономикамыздің ілгері дамуына үлес қоса аламыз.

Жастардың инновациялық кәсіпкерлігі экономикалық дамудың, шағын және орта бизнесті дамыту есебінен мемлекеттік бюджетті толықтырудың, сондай-ақ инновациялық идеяларды іске асырудың драйвері болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Chigunta F. Youth Entrepreneurship: Meeting the Key Policy Challenges. - Oxford University: Oxford Univ. Press, 2002. -320 p.

2. Schoof, Ulrich., 2006. "Stimulating youth entrepreneurship : barriers and incentives to enterprise start-ups by young people," ILO Working Papers 993881573402676, International Labour Organization.-105 p.

3. Oseifuah, Emmanuel Kojo. "Financial Literacy and Youth Entrepreneurship in South Africa." African Journal of Economic and Management Studies 1.2 (2010): 164–182.

4. Riahi, S. 2010. Youth Entrepreneurship: Ottawa's Portfolio in Talent Development. Open Source Business Resource, (November 2010).

5. Мезенцева Е.В. Социально-экономическая оценка развития предпринимательства в молодежной среде: автореф. дис. к. э. наук. - Ставрополь: Ставроп. гос. аграр. 2009. - 23 с.

6. Ахиярова, Н. В. Социально управленческие проблемы государственной поддержки молодежного предпринимательства в республике Башкортостан: автореф. дис.. к. соц. н. - Уфа: Уфимский государственный нефтяной технический университет, 2009.-24 с.

7. Ценностные ориентации молодых предпринимателей в современной России (на примере северо-западного региона): Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук // Санкт-Петербургский государственный электротехнический университет. – 2018 - 202 стр.

8. Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Адилова Ж.Г., Бектлеева Д.Е., Абаюова Г.М. Развитие молодежного предпринимательства в механизме индустриально-инновационного роста Республики Казах- стан: Монография. - Караганда: ТОО Изд-во «Арко», 2020. - 388 с.

ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ

УШТАЕВ А.

Студент группы МН-20-2

АУБАКИРОВА Ж.Б.

Научный руководитель, магистр, ст.преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются основы организации и управления безопасностью труда на предприятии. Важность обеспечения безопасности труда и здоровья персонала, один из ключевых целей любого успешного предприятия, так как безопасность труда влияет на прямую на качество производства в целом.

Ключевые слова: безопасность труда, предприятие, персонал, охрана труда.

Безопасность труда и здоровье персонала являются одним из важнейших аспектов в общей системе обеспечения безопасности в организации. Основная цель этого направления заключается в обеспечении сохранения и защиты здоровья работников через создание и поддержание нормальных условий труда, постоянное совершенствование рабочих процессов и минимизацию рисков возникновения потенциальных угроз и их последствий.

Обеспечение безопасности труда и здоровья персонала становится неотъемлемой частью деловой стратегии организации, поскольку это напрямую влияет не только на благополучие работников, но и на эффективность производственного процесса и репутацию компании. Это также содействует снижению числа несчастных случаев, профессиональных заболеваний и иных негативных последствий, которые могут возникнуть в результате неблагоприятных условий труда.

Организация безопасности труда и здоровья персонала требует системного подхода и внимательного анализа всех аспектов рабочей среды. Это включает в себя не только соответствие нормативным актам и законодательству в области безопасности, но и регулярное обновление технического оборудования, проведение профилактических

мероприятий, обучение персонала и многое другое. Реализация эффективной системы управления безопасностью труда требует постоянного мониторинга и адаптации к изменяющимся условиям, чтобы обеспечить оптимальные условия для работы персонала и минимизировать риски возникновения производственных аварий или травм.

Безопасность труда – состояние защищенности работников, обеспеченное комплексом мероприятий, исключающих воздействие вредных и (или) опасных производственных факторов на работников в процессе трудовой деятельности. Условия безопасности и охраны труда на предприятии регламентированы Трудовым кодексом РК

Охрана труда и здоровья работников представляет собой комплекс мер и мероприятий, направленных на обеспечение безопасных и здоровых условий труда для всех работников в рабочей среде. Она включает в себя различные аспекты, такие как организация безопасности труда, профилактика производственных травм и заболеваний, а также мониторинг и контроль условий труда с целью предотвращения возможных угроз здоровью работников.

Охрана труда и здоровья работников включает в себя следующие основные аспекты:

1. Профилактика производственных травм и несчастных случаев: Разработка и внедрение мероприятий по предотвращению производственных травм, а также обучение работников правильным методам и приемам работы с целью минимизации рисков возникновения несчастных случаев.

2. Создание безопасной рабочей среды:

Обеспечение безопасных условий труда путем поддержания порядка и чистоты на рабочем месте, устранения опасных факторов и обеспечения соответствующего освещения, вентиляции и прочих аспектов, которые могут повлиять на здоровье работников.

3. Медицинский контроль и мониторинг здоровья работников:

Проведение медицинских осмотров, анализов и иных мероприятий для контроля состояния здоровья работников, а также выявления и профилактики профессиональных заболеваний.

4. Обучение и информирование работников:

Проведение обучающих мероприятий по вопросам безопасности и здоровья на рабочем месте, а также предоставление информации о потенциальных рисках и мерах предотвращения.

5. Правовое регулирование:

Соблюдение законодательства и нормативных актов в области охраны труда и здоровья работников, а также регулярное обновление и адаптация политики безопасности и процедур к изменяющимся требованиям.

Охрана труда и здоровья работников является важной составляющей корпоративной культуры и социальной ответственности организации, и ее реализация способствует созданию комфортной и безопасной рабочей среды, что положительно сказывается на производительности и благополучии персонала.

Основополагающую роль в системе управления безопасностью и охраной труда играют настройки, установленные работодателем или его уполномоченным руководителем организации. Они должны определить и официально зафиксировать цели и задачи (обязательства) в области безопасности, обеспечивать передачу принятых ими решений всем работникам организации, поддерживать их и реализовывать на всех уровнях управления. Также важной является периодическая рецензия и корректировка политики организации в данной сфере с целью обеспечения ее постоянного соответствия изменяющимся потребностям организации.

Система управления охраной труда (СУОТ) определяет общий порядок организации деятельности по обеспечению безопасных условий и охраны труда в компании, а также

основные обязанности всех ее работников в соответствии с требованиями нормативно-правовых актов в сфере охраны труда.

СУОТ представляет собой неотъемлемую часть общей системы управления (менеджмента) организации, направленной на управление рисками, связанными с охраной здоровья и безопасностью труда в ходе ее деятельности. Эта система включает в себя организационную структуру, деятельность по планированию, распределение ответственности, а также процедуры, процессы и ресурсы, направленные на разработку, внедрение и достижение целей, анализ результативности, а также формулирование политики и мероприятий по охране труда в организации.

Система управления охраной труда выступает ключевой компонентой в механизме управления предприятием. Интеграция таких систем на предприятии приносит положительные результаты, сокращая воздействие негативных внешних факторов и повышая производительность труда. Этот положительный эффект получил признание со стороны государственных органов, работодателей и персонала предприятий.

Законодательство и государственные службы гарантируют заботу о здоровье работников предприятия. Стандарты охраны труда предоставляют надежный инструмент для систематической оценки уровня безопасности и гигиеничности трудовых условий в организациях.

Эффективная деятельность Системы управления охраной труда (СУОТ) напрямую зависит от деятельности службы охраны труда, в которой обычно действует несколько специалистов. Эта служба несет ответственность перед руководством предприятия и играет ключевую роль в обеспечении функционирования СУОТ.

Выводы: и так, на основе изложенного выше мы можем сделать несколько заключений относительно проведенной исследовательской работы.

Прежде всего, следует подчеркнуть, что приоритет в сохранении жизни и здоровья работников представляет собой универсальный принцип, выраженный в Трудовом кодексе Республики Казахстан. Этот принцип устанавливает первоочередную обязанность работодателя обеспечивать безопасные и комфортные условия труда для своих сотрудников. В случае невыполнения этих требований, работодатель несет ответственность за нарушение стандартов в области охраны труда.

Ответственность за обеспечение условий труда и охраны труда в организации ложится на работодателя, что закреплено в законе об основах охраны труда. Несмотря на введение в последние годы ряда важных законодательных актов, направленных на повышение уровня охраны труда, реализация этих мер не всегда становится приоритетной задачей в сфере трудовых отношений. Игнорирование работодателями своих обязанностей по обеспечению условий труда, соответствующих стандартам безопасности и гигиеничным требованиям, приводит к значительному увеличению числа несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве.

Список использованных источников:

- 1.Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.02.2024 г.)
- 2.Закон Республики Казахстан "Об обязательном социальном страховании от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний" (2017).
- 3.Методические рекомендации: "Организация системы управления охраной труда на предприятии" (Министерство труда и социальной защиты населения РК, 2020).
- 4.Международная организация труда (МОТ), "Стандарты безопасности труда" (различные публикации).
- 5.Шишков, Ю.И. "Управление безопасностью труда на производстве". М.: Издательство, 2008. – 250 с.

6.Липатов, А.А. "Охрана труда на производстве: Учебник для вузов". М.: Издательство, 2019. – 320 с.

СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЯВТУХОВСКИЙ М.А.

Студент группы ПИМ-23-2

КУРМАНГАЛИЕВА Л.А.

магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются стратегии, способы, проблемы и методы управления персоналом. Как устроена профессия управляющего.

Ключевые слова: стратегия, персонал, работники, управляющий, мотивация, прибыль

Работа управляющего не такая уж и простая как может показаться на первый взгляд профессия, многие люди думают, что данная работа заключается в том, чтобы ходить и указывать людям что им нужно делать, но это далеко не так.

Главной задачей управления персоналом является наиболее эффективное использование трудовых ресурсов. Управление персоналом не простое дело и не каждый человек способен выдержать данную профессию. Ведь нужно разработать стратегию для своих работников, найти к каждому работнику особый подход, помогать в трудных ситуациях, обучить как правильно вести разговор с клиентами, дать понять, что от каждого работника зависит будущее компании, ведь без хорошо обученного человека ни одна компания долго не проживет. Управляющему при работе с персоналом важно понимать что компания понесет убытки если персонал не будет выполнять требования управляющего. Работник в свою очередь должен уметь выходить из любой ситуации - импровизировать, стараться максимально удовлетворить потребности покупателя и принести прибыль своей компании. Существует множество книг на данную тематику, в свою очередь можно выделить следующие произведения: “Практика Менеджмента” автора Питера Друкера, Автор “Практика менеджмента” является известным экономистом прошлого века и рассказывает, как и с помощью каких стратегий ему удалось добиться таких результатов “Сильнейшие” Патти Маккорд. В книге “Сильнейшие” автор рассказывает о том, как он проработал в компании Netflix 14 лет и на что стоит обратить внимание при наборе персонала на работе, и из этого собрать команду профессионалов, а также “Жесткий менеджмент” от Дэна Кеннеди. В книге с интересным названием – “Жесткий менеджмент” говорится о многих принципах управления, которые можно объединить под одну черту.

Можно выделить пять основных стратегий по управлению персоналом которые являются самыми успешными.

1. Стратегия динамического роста. Суть данной стратеги и заключается в том, что сотрудники должны быстро анализировать любую ситуацию и принимать решения без каких-либо сомнений в своих действиях. Благодаря решению сотрудников зависит будущее компании. Исходя из правильности принятого решения, управляющий должен поощрять своих сотрудников премиями, а также обеспечивать карьерный рост и повышение квалификации работника. Каждый должен понимать, что именно от его решения будет зависеть свое будущее и будущее компании.

2. Предпринимательская стратегия. Смысл данной стратегии заключается в том, чтобы работник ощутил себя на месте предпринимателя и выполнил поставленную задачу так, будто он является управляющим данного предприятия. Данная стратегия развивает находчивость рабочего, повышает мотивацию, и рабочий будет стремиться к более

высокой должности. Работодатель в свою очередь должен поощрять стремление рабочих выполнить задачу более находчивым методом путем премий или повышения должности.

3. Стратегия — это прибыль на предприятии. Основа стратегии — организованная система управления. Сотрудники работают по правилам и в условиях ограниченности времени. Поскольку здесь в первую очередь важна прибыль предприятия, каждый сотрудник контролируется, а его задачи часто могут выйти за рамки должности. Мотивация заключается в четком выполнении нужной задачи и стремлении занять новую должность. На повышение квалификации влияет компетентность сотрудника.

4. Ликвидационная стратегия. Эта стратегия заключается в том чтобы спасти компанию от кризиса. Максимально сокращаются расходы на сотрудников. Найм новой рабочей силы производится в случае крайней необходимости, повышение квалификации сотрудника возможно при показе сотрудником великолепных результатов в проделанной им работе.

5. Циклическая. В данной стратегии цель ставится на том, чтобы сохранить бизнес. Приходится минимизировать количество рабочей силы. Тем сотрудникам, которые остались работать на фирме, приходится адаптироваться к новым условиям, принимать все изменения в работе и быть более гибким в выполнении поставленных задач. Но, в реальной ситуации работники будут немотивированными новыми условиями в работе. Проблемы в компании приводят к тому, что сотрудникам из-за нехватки рабочей силы приходится выполнять задачи, которые раньше делали другие работники и переквалифицироваться. Найм новых сотрудников практически не осуществляется. Заработная плата зависит исключительно от эффективности персонала.

Управляющий должен в свою очередь соблюдать для себя как минимум три цели:

- Выплата конкурентоспособной заработной платы, мотивирующей работников на лучший результат.

- Управляющий должен понимать, что в дни кризиса работнику будет некомфортно, и тот свою очередь должен исправить данный дискомфорт всеми способами.

- Повысить квалификацию работников для более успешной и качественной работы.

Например разберем компанию Spotify которая является очень популярным в наши дни и предоставляет услуги по прослушиванию музыки. Данная компания применяет стратегию сохранения гибкости. Руководство сервиса всегда поддерживало гибкую политику главными целями которой являлись общая цель и автономность. Сотрудники объединены в небольшие отряды (4–6 человек), каждый из которых отвечает за решение определенных задач от А до Я, например, алгоритм выдачи рекомендаций. Все решения принимаются автономно и никак не согласовываются с руководством. Следующим уровнем является объединения в племена - более крупные подразделения которые в свою очередь работают над более крупными проектами. Внутри племени формируются отделы в которых есть свой коуч, который может поделиться опытом, помочь в трудных ситуациях, что способствует росту квалификации работников. Эта стратегия позволяет мотивировать сотрудников и повысить эффективность работы без ущерба для процессов и персонала. В компании считают, что проведенные часы в офисе никак не влияют на эффективность компании, поэтому компания дает возможность работать своим сотрудникам с любой точки мира, а также с любого гаджета. Данные подходы показывают, что компания заботится о своих сотрудниках, и делает все для их удобства. В связи с этим эффективность работы компании не снижается, а только стремительно растет.

Компания Amazon - один из самых крупных интернет магазинов в мире. После скандалов из-за плохих условий труда, компания рассмотрела новую практику Amazon. Суть конфликтов заключалась в том что из за плохих рабочих мест работники не могли нормально отдохнуть в перерывах рабочего дня. Компания в свою очередь предоставило решение - комнаты для медитации. На складах были построены небольшие комнаты с

растениями внутри и плакатами для медитации, внутри которых работник мог уединиться и отдохнуть.

Стратегия управления персоналом очень важна и является неотъемлемой частью любой компании ведь без стратегического планирования будет сложно добиться желаемых результатов в работе. Важно оценивать труд работников достойно и выдавать вознаграждения за хорошую работу сотрудников.

Список использованных источников:

1. Практика менеджмента, Друкер П., 2015. Патти Маккорд - „Сильнейшие”
2. Жесткий менеджмент, Заставьте людей работать на результат, Кеннеди Д., 2012
3. Патти МакКорд. «Сильнейшие. Бизнес по правилам Netflix». Часть 1
4. <https://www.amazon.com/>
5. <https://open.spotify.com/>

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

ADYSHEV A.J.

Master's student of the group 22- MH-2-M-O-P

MUKATAY A.

*Scientific supervisor, Ph.D, Professor in the Department of Business,
Kazakh-American Free University (KAFU)
Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan*

Annotation. Further activation of the innovation process in recent decades is associated with the formation of a new type of economic development based on a continuous change in the production base and the nature of products, on the continuous creation of fundamentally new technologies and new types of goods and services. The article examines the role of man in the production process.

Key Words: human capital, labor force, production, national economy, scientific theory.

The innovative nature of development has changed the nature of the flow of production processes. The main part of innovation shifts is generated in the processes of human activity, outside the sphere of mass production, either in the development of an idea for a product and service, or in the implementation of a product on the market. Mass production processes are becoming more transparent, optimized, and available for copying. Scientists and practitioners have already realized that the role of material factors is becoming more and more mediated, dependent on the creation of new ideas of an organizational, scientific, and technical nature by man organically included in the national economic structure[1].

For the first time the idea of a new role of man in economic development was expressed by T. Schultz, based on the research of E. Denison. The latter proved on a large statistical body of data that only half of the increase in the gross national product received by the United States in the twentieth century was due to technical innovations and production equipment. The understanding by the world scientific community of the new role of man in the production process and the theoretical generalization of this new socio-economic form of realizing a person's ability to work has introduced the category of "human capital" into world science.

The application of the term capital to the human factor of production was justified by the fact that:

-Both of them are the main factors of social reproduction and in a market economy are able to deliver income;

- Their interaction with each other takes place as part of the aggregate productive capital that brings profit;

- Formation of both requires significant costs and occurs at the expense of current consumption. It follows from this thesis with implacable logic that, like investment in physical capital, investment in human capital can take place and should be considered as a subject of research;

- Investments in both types of capital can provide a long-term effect;

- Both types of capital can accumulate and act as a stock;

- Each of them has a monetary value, and the result of their use can be measured in kind and in monetary terms;

- Both types of capital are subject to physical and moral deterioration.

The skill and acquired abilities of a person increase their quality as productive units (which was already pointed out by Karl Marx). therefore, the skill and ability of a person are integral qualities of the employee and it is hardly advisable to talk about them separately from the individual.

It should be noted that scientific thought in previous eras, one way or another, recognized the importance of the level of professional training of the labor force for the production process.

The origins of this concept can be traced in the works of the classics of economic science, since the idea that labor is one of the factors of production, and the reproduction process in a broad aspect includes not only the reproduction of goods, but also labor power is revealed in the works of A. Smith, K. Marx, J. Stuart Mill and many other theorists.

Of particular importance in considering the economic category of human capital, the process of its reproduction, are the views and theoretical positions of Karl Marx, which are outlined by him in many works.

Considering the views of Karl Marx, it is impossible not to notice that he considers the category of "labor", and not the category of "human capital", considering, as you know, this difference is fundamental.

Moreover, he conducts a discussion with some representatives of the classical school who equated labor and capital, which in their interpretation brings interest in the form of wages. In the third volume of Capital, he gives two arguments in favor of his point of view:

- The worker must work to get his "interest," and he cannot convert the capital value of his labor into hard currency for transferring to another.

- The annual value of his labor power is equal to his average annual wage, and with his labor he must replace for the buyer of his labor power precisely this value plus surplus value, that is, its increase .

In fact, Karl Marx believed that the employee owns his labor force, which, being a commodity, is alienated from the employee through purchase and sale, acquiring the form of variable capital belonging to the employer.

These are the most general concepts that consider capital as a technical factor from the point of view of its role in the production process, and not capital as a category of social relations.

If, nevertheless, we argue in the mainstream of political economy, that is, in the context of social economic relations, then it is obvious that in fact labor, not being capital when it is sold, becomes such at the disposal of the entrepreneur when it is used in the production process. Labor power, being a commodity, has a value and a use-value. The value of labor power is reduced to the value of the welfare of the worker and his family. Naturally, the worker is interested in such a level of wages that would allow him to acquire the necessary amount of living goods. So the worker is interested in the price of his ability to work - wages.

At the same time, it should be noted that scientific thought, agreeing with the interpretation of "human capital", focused on education and investment in education, as the main factor that determines the value of human capital in market conditions. The classics of the direction E. Denison, T. Schultz, G. Becker, L. Throw, J. Mintser, I. Higuchi focused in their research

programs precisely on establishing the relationship between the level of education of an individual worker and the benefits received from it, both by himself and the whole society.

J. Kendrick proposed his own method for assessing the accumulation of human capital at the macro level, which is based on the method of "continuous inventory", counting the costs of the family and society in the following types:

- keeping children until they reach working age and receive a certain specialty;
- retraining;
- training;
- labor migration;
- healthcare, etc.

The national economic level substantiates the macro-effect of investments in human capital. According to G. Myrdal, economists have long been "inclined to ignore the instrumental value of such investments, for the reason that the effect obtained from improving the quality of the population is too scattered, manifests itself a long time later and is difficult to measure."

However, at the end of the 20th century, a group of experts from the World Bank substantiated an expansive concept of national wealth, highlighting three main components in it: human capital; natural capital; reproducible capital (fixed and non-productive assets, working capital, household property) [2].

According to these calculations, the share of human capital in the structure of national wealth in regions that differ significantly in terms of economic development is greater than the other two types of capital. In the most developed regions and corresponding countries (North America, Western Europe, East Asia) the share is the highest at 75-76%.

Such results of the analysis of national wealth, based on theoretical studies and discoveries by T. Schultz, E. Denison and others, reflected the process that has been going on in economic systems since the middle of the 20th century - the formation of a new role for human capital in the modern economy. The growing role of human capital was a reaction to changes in technological processes, which began to be renewed more than once every 35-40 years, as before, on average after 10-8 years. At the beginning of the 21st century, the average period of renewal of technologies and equipment was reduced to 4-5 years, and in the most developed industries, to 2-3 years. The innovative type of development determined the features of the formation and functioning of the human resource in the modern economy:

- Continuous connection of education with production activities throughout the entire working life - continuous retraining;

- Significant creative element in labor processes, i.e. not just the accumulation of new knowledge and skills in the process of labor activity, but also the ability to apply them creatively, tk. develop new methods and techniques in daily work;

- The requirement of continuing education and the activation of creative opportunities applies not only to individual employees, but also to the team as a whole. That is, we are talking about the formation of the intellectual capital of the company as part of its intangible assets. (Such assets include two structural parts: the body of knowledge and skills of employees, coupled with their creativity and culture of the firm, and the structural capital of the firm: its information bases, organizational system, patents and trademarks belonging to it.)

- The basic principle of managing the innovation process, both at the firm level and at the state level, is becoming the principle of synergy, which is implemented in knowledge management: managing the flow of information of a technological, patent, market nature, which makes specific requirements for both employees and managers.

The intellectual capital of a firm and the country as a whole becomes a necessary prerequisite for the inclusion of firms and countries in the global economic space with the greatest benefit for the country and the standard of living of its citizens. Among the four main determinants included by M. Porter in the "national diamond" of competitiveness, the factor of human capital is an obligatory part of it, which determines the country's competitiveness in the world economic

system. Full and productive participation of the country in the new economy, which is growing on a global scale, is impossible without the modern quality of human capital. The effective implementation of human capital in the context of globalization of economic life is unthinkable without inclusion in innovation networks, which are a feature of the global system of division of labor. For the modern economy, the phenomenon is divided into four main types of labor:

- Production of high-value products related to high technologies;
- Production of mass products, the competitiveness of which in the world market is determined by low labor costs;
- Production of raw materials;
- Labor unclaimed in modern conditions.
- The rapid pace of production of high-tech goods (HTT) and the growth of employment in these sectors of the economy indicate an increase in intellectual capital in the world economy.

The productive potential of the latest technology depends on the quality of training systems and the skill level they provide. In fact, mastering high-quality professional skills and competencies and their creative improvement becomes a necessary response to changes in production technology, dynamically changing requirements for quality and labor productivity.

At the same time, the significance of the educational system, scientific base, information networks, institutions and culture that have developed in the country is growing sharply. M. Porter writes about this phenomenon as follows: "Globalization leads to a paradox. It is tempting to assume that the home country no longer plays a role in ensuring the international success of its firms. At first glance, firms have become more important than the country. But in fact, the competitiveness of advanced industries is increasingly determined by specific knowledge, skills and the level of innovation, which are increasingly embodied in a skilled workforce and organizational mechanisms [3].

In this regard, the state has serious responsibilities in connection with the provision of the economy and competitive clusters with human resources of appropriate quality. The emergence of high-tech industries and a modern level of service dictates a high level of education, professional skills, knowledge and culture, and the ability to handle modern technology. A high level of education and the formation of the ability to develop one's potential is a necessary prerequisite for the adaptation of an employee to the permanent process of improving production processes. In order to carry out such a complex activity, a person needs not only creative education, but also high-quality healthcare, the possibility of labor mobility, the availability of information fields and the ability to work with them, and other conditions. Therefore, education, health care, vocational training, the search for economically significant information, labor mobility, upbringing and childcare are considered by Western economists to be the main areas of "investment in human capital."

It is necessary to make a qualitative shift in the standard of living of the population on the basis of the development of human resources and ensuring the modern quality of social infrastructure services.

Investment flows of the state into human capital pass through the social sphere, the importance of which in this regard, firstly, has increased, and secondly, has acquired a new content. Previously, the social sphere was seen rather as a need for state paternalism for socially vulnerable members of society, since all other layers of society can use private education, health care, etc. At the present stage, it is necessary to ensure a high level of social infrastructure for all, to make it accessible to every member of society in order to ensure a high quality of human potential for the nation as a whole, and not only for its individual groups.

Summarizing all of the above, we can draw the following conclusions. The core of the development of modern competitive countries is the availability of innovative systems and human potential capable of supporting and developing these systems.

Despite the conceptual incompleteness of the theory of human capital, the causal relationship between the level of education, health and mobility of human resources and the level

of competitiveness of the national economy is scientifically substantiated and recognized by the world community.

Bibliography:

1. N. Ivanov. Human capital and globalization. // ME and MO, no. 9, pp. 19-31.
2. Kunte A., Hamilton K., Dixon J., Clements M. Estimating National Wealth. Methodology and Results. Oct. 1998.
3. Porter M. Competition. - St. Petersburg: Williams Publishing House, 2002. - 495s

**MANAGEMENT 3.0: HOW ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS CHANGING
MANAGEMENT AT UNIVERSITIES IN KAZAKHSTAN**

KIM K.A.

student of group PIM-21-2

BLYALOV B.E.

Associate Professor of the Department of Management and Innovation

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract: In conditions of rapid economic growth, more and more demands are placed on a young specialist who must not only and not so much possess deep theoretical knowledge as practical skills. This article is devoted to the application of artificial intelligence technologies in the higher education system. In the course of the study, the authors consider the tools for using AI, as well as their advantages and disadvantages. The paper shows the impact of AI on the work of teachers, conducted a survey among students in order to identify awareness and readiness for the use of artificial intelligence. The conclusion is made about the need to form the digital competence of graduates, the active use of AI technologies, and possible ways to solve problems related to this process.

Keywords: Artificial intelligence (AI), higher education, management, management decision-making, Information technology.

Recently, artificial intelligence (AI) has been actively introduced into all spheres of human activity. The sphere of higher education in the Republic of Kazakhstan is particularly highlighted, which is undergoing a digital transformation, as a result of which it is becoming mobile and open. The educational sector is one of the most promising areas of application of AI technologies. The use of such technologies contributes to the improvement of the educational and developing potential of the electronic information and educational environment. They allow us to saturate this environment with intelligent tools for interaction and communication, as well as to increase the effectiveness of the management of educational material and the learning process. Artificial intelligence is understood as a set of methods and algorithms that allow computers to simulate human cognitive functions. "AI technology is recognized as an acceptable means to improve the effectiveness of learning, teaching and research, as well as academic management." [1, p. 28].

Within the framework of the Management 3.0 concept, artificial intelligence is used to implement the principles of personalization, analytics, openness and continuous learning. AI can automate routine tasks such as data processing, scheduling, and documentation. When using AI to solve problems (electronic assistance, proctoring, analysis of personal and group, and educational data, etc.), the objects of managerial influence are the Ministry of Education and Science, departments of education management of the region, educational institutions (organizational structure, teaching staff, students). The main task of AI is to model the intellectual cognitive

processes of analysis, decision-making, planning, forecasting, management, etc. The application of AI technologies in the field of education is developing in several directions:

Development of systematic methods and learning tools that support the management of the educational process as a whole;

Development of teaching methods and tools aimed at teachers;

Development of student-centered learning methods and tools, i.e. tools to support and assess the level of the learning process.

Modern artificial intelligence (AI) technologies provide a unique opportunity to create software, information and communication technologies that can increase efficiency and involvement in the educational process. For example, Table 1 shows the most common applications and software products in the field of higher education.

Table №1. Characteristics of AI application technologies in the field of higher education.

Name of the technology	Description	Advantages	Disadvantages
Technologies for personalizing learning	- a set of tools and methods that allow you to adapt the learning process to the individual needs of students	Improving the quality of education; Increased motivation; The development of independence.	High cost; The complexity of the implementation; The need for qualified personnel.
Machine learning	- An algorithm that has been trained on a dataset and is designed to predict student academic performance.	Scalability; Automation; Improved decision-making capabilities; Data saving potential.	Complexity; The need for a large amount of high-quality data; Lack of transparency of decisions
Proctoring	- the procedure for monitoring compliance with the rules during online exams and tests.	Reducing exam costs; Increasing the flow of students; Reducing the time for verification; Reducing write-offs.	Technical malfunction; Confidentiality; Complexity.
Smart Campus	- a digital environment for providing educational activities, improving efficiency, management, training and research.	Improved accessibility; Cost reduction; Safety.	Cybersecurity
Intelligent learning system	- "a computer system aimed at organizing automated monitoring of students' academic performance and providing feedback on learning outcomes and building an individual learning trajectory." [2]	Personalization; Improving efficiency; Expanding access to education.	It carries high costs; Data privacy
Computer vision	- AI area for image and video analysis	High speed; Objectivity; Automation.	Requires a lot of big data for training; Limitations.
Data analysis (data science)	- a set of technologies for analyzing a huge amount of information based on numbers.	Improving decision-making Improving competitiveness Creation of new jobs	Data access; Confidentiality of data.
<i>Source: developed by the authors</i>			

"Now fruitful work is underway on the digitalization of universities, the introduction of artificial intelligence and new technologies in higher education. The task includes the development and implementation of educational programs at universities and research centers, as well as providing additional training and advanced training for teachers and researchers," said D.R. Shcheglova, Vice Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

In Kazakhstan, as well as all over the world, there is an active development of artificial intelligence technologies in the field of education. Among the most promising areas of AI in Kazakhstan's education are: automated assessment, natural language processing, virtual assistants, chatbots (ChatGPT, Gemini), hackathon (pedagogical technology for solving a problem task), web quest (helps students find information in a virtual environment).

In the context of digital transformation, Kazakhstan is actively using and implementing artificial intelligence programs at universities such as: Nazarbayev University, Kazakh-British Technical University. Nazarbayev University is a leader in the field of IT and AI technologies. The university has an artificial intelligence center that develops and implements AI solutions for education.

Artificial intelligence (AI) is playing an increasingly important role in education, influencing student learning and providing significant assistance to teachers. Let's look at some areas of education in which AI is used:

1. One of the main directions is the automation of educational management processes in an educational institution. (scheduling, issuing certificates, receiving documents from applicants, etc.)

2. Another direction is the personalization of the educational process. AI can be used to create individual educational programs, depending on the interests, needs and abilities of a particular student, as well as to analyze and predict learning outcomes.

3. The use of AI allows you to optimize the process of preparing a teacher for classes (drawing up plans, selecting text material, automating the control and evaluation of the development of educational material by students)

4. Solving organizational issues. For example, checking academic papers for anti-plagiarism, monitoring student learning activities in the process of students completing group projects.

Will AI be able to replace a teacher in the future? In our opinion, AI is not able to assess the creativity of a particular job, which reduces the value of this work and leads, in turn, to a decrease in motivation among students. A survey was organized to assess students' attitudes towards personalized learning. 136 students of Karaganda University of Kazpotrebosoyuz of 1-4 courses aged 18-22 years took part in the survey.

Table №2. Students' awareness of the use of AI technologies

№	Question	Answer option, %					Statistical characteristics	
		1	2	3	4	5	Average (x)	(M ₀)
1	What do you think artificial intelligence (AI) is?	58,8	36	2,2	0,7	0,7	19,68	1
2	What examples of the use of AI in the field of education do you know?	22,1	11	64,7	0,11	0,7	19,722	3
3	How do you assess the prospects of using AI in university management?	46,3	47,8	3,7	2,1	0,7	20,12	1
4	What advantages can AI have at universities?	65,4	16,9	16,4	0,7	0,7	20,02	1

5	What are the risks associated with the use of AI in universities?	8,1	32,4	52,2	1,5	1,4	19,12	2
6	What areas of university management, in your opinion, are the most promising for the use of AI?	11	15,4	23,5	45,6	2,2	19,54	3
7	Do you think AI can change education in Kazakhstan in the long term?	20,6	42,6	17,6	8,8	8,8	19,68	2
8	Do you use GPT or Gemini chat to facilitate the learning process?	61,8	38,2				50	1
<i>Source: developed by the authors</i>								

The results of the survey of students in order to identify awareness and readiness for the use of artificial intelligence in higher education institutions are presented in Table No. 2. The analysis of the data obtained allows us to conclude that the level of students' awareness of the potential of AI technologies is at a good level. This is shown by the answers to B.1: $(x)=19.68$, $M_0=1$, where the majority of respondents are convinced that artificial intelligence implies a program that can perform tasks requiring human intervention, and the smallest part of the surveyed students believe that AI is better used for processing big data than to use it in the educational process.

In B.2: $(x)=19.722$, $M_0=3$, the respondents gave examples of the use of AI in the field of education: chatbots for answering students' questions; automated knowledge verification systems. "The advantages of using AI in education are undeniable, but at the same time, the introduction of AI will lead to a shift in the educational paradigm. ChatGPT, a text generator with artificial intelligence, which was opened at the end of 2022, is called the future of the job market, but not everyone is sure about it." [3]. This factor was noted in B.8: $(x)=50$, $M_0=1$, where almost 70% of the interviewed students use ChatGPT or Gemini to facilitate the learning process.

In V.4: $(x)=20.02$, $M_0=1$, students noted a number of advantages of using AI technologies in the educational field, such as improving work efficiency, reducing costs, and automating work processes.

Noting a number of advantages of using artificial intelligence systems in universities of the Republic of Kazakhstan, certain risks can be identified:

- High costs of implementing AI technologies that require significant investments;
- The threat to privacy and data security;
- Reduced autonomy and creativity;
- Ethical issues (discrimination, manipulation);
- Lack of qualified specialists.

Also, in a survey conducted among students of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz in V.5 "What risks are associated with the use of artificial intelligence (AI) in universities of the Republic of Kazakhstan" : $(x)=19.12$, $M_0=2$, it can be noted that the main risks associated with AI in the educational process are: loss of jobs, decrease in the quality of education, loss of motivation for creativity.

Thus, we can conclude that the use of AI in education significantly expands the possibilities of teaching. With the help of AI, you can plan and analyze, assemble people into teams, create individual programs, and improve subject skills. However, despite all the advantages, the use of

AI should be meaningful and balanced, and the student–teacher contact, as the most important aspect of education, should remain unchanged.

Bibliographic list

1. Guidelines for the use of artificial intelligence (AI) in academic activities // ADAL // 2023
2. Sysoev P.V. Artificial intelligence in education: awareness, readiness and practice of using artificial intelligence technologies by teachers of the higher school in their professional activities // Higher education in Russia. 2023. Vol. 32. No. 10. pp. 9-33. DOI: 10.31992/0869-3617-2023-32-10-9-33
3. Moiseeva, T.V. Introduction of artificial intelligence into higher professional education / T.V. Moiseeva // Modern science: actual problems of theory and practice. Series: Humanities. – 2021. – No. 2-2. – pp. 70-76. – DOI 10.37882/2223-2982.2021.02- 2.21. – P. 71.

KABYZHANOV B.

student of group MN-22-1k

NESSIPBAEV R.E.

Master, senior teacher of
«Management and Innovation» department
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Republic of Kazakhstan

INNOVATIVE APPROACHES IN MODERN MANAGEMENT

Abstract: This article examines the main issues of the management approach. These issues are connected with the changes in economic and business structures at different levels. The most common to date theoretical and practical innovative approaches in management are presented in the article.

Keywords: management, technology innovation.

The problems and prospects of the development of the modern economy require changes in the general theory and practice of management. In the near future, new opportunities for accelerated economic development are expected to appear, allowing us to go beyond the boundaries of the inertial option:

- expansion of investment potential associated with an increase in the volume of "long money" in the economy and an increase in capital imports from other countries;
- growth of capitalization of companies and international technological cooperation;
- expansion of investment demand in natural monopoly industries;
- expansion of investment and consumer demand from the population associated with an increase in mortgage and consumer lending;
- improving the infrastructure of the economy, etc.

Thus, there is nothing permanent in the current economic environment. Innovations and changes are emerging in all sectors of the economy. In such conditions, management is considered to be the most mobile branch of knowledge that meets the needs of the market. Modern changes occurring in management can be divided into three groups:

1) Innovations in management methodology. It consists in the emergence of new directions and branches in the theory of management. The effects of different cultures and national characteristics, as well as the multidirectional positive actions of the ongoing processes of globalization and integration in the environment of the functioning of management methodology contribute to the emergence of new directions in the development of management theory, which include:

– Synergetic management, where, due to the chronic imbalance of any socio-economic systems, the phenomenon of self-organization (synergy) in management systems is spontaneously realized.

– Creative management is used when economic and (or) technical problems cannot be formalized, and the application of standard schemes to solving problems does not bring the desired results. In this regard, experts suggest considering the organization as an object of entrepreneurial initiative. The main task of the manager in this case is to organize the production process as a new connection of resources.

– Team management is a branch of the theory and practice of organization management based on the integrated and constructive use of team effects: mutual assistance and mutual effort in achieving a common goal; self-motivation of employees; willingness to take personal responsibility for the unsuccessful work of the group and share team success; proactive exchange of resources; developed corporate culture and more [2].

2) Innovations in internal structural types of general management. At large enterprises in different sectors of the economy, they are divided into: production management, marketing management, financial management, personnel management, innovation management, etc.

Thus, in production management, innovations occur in the organization of production; resource conservation; in the technical and design features of products that change the production technology and its management. The patterns of development of innovative processes in industry modernize methods and solutions, taking into account the main factors and conditions that determine the effective implementation of the modern production management process.

3) Innovations in the fundamentals of science and practice of general management. This is especially true of the management mechanism as a complex of interrelated elements of influence on the management object (principles, methods, management functions and elements of normative, informational and personnel support).

New principles of organization management have appeared in the management mechanism: decentralization - preservation of autonomy while recognizing individual logic; self-generation; polysemy - self-formation of multiple interpretations; crisis, etc. [3]

Thus, modern methods of cognition of the science of management, theoretical views on the nature, essence and development of modern management, reforms in the management system enhance the role of a leader, a new leader and, accordingly, change the training of managers at the university. Modern managers should be able to: generate innovative ideas; mobilize staff to adequately respond to challenges; organize the process of managing the continuous development of the organization; create an environment with conditions in which employees will become part of the organization. The competencies of future managers should help to reduce the gap between the organizational and economic aspects of management science and practice.

List of literature

1. Gerchikova I.N. Management: textbook. – M.: 2010. – 512 p.
2. Kurakov L.P., Krasnov A.G., Nazarov A.V. Economics: innovative approaches: A textbook. – M.: Helios, 1998.
3. Vikhansky O.S., Naumov A.I. Management: Studies. – M.: Higher School, 2009. – S.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT

TURKESHEV. Y.K.

student of group MN-22-2 SP

JAZYKBAYEVA. B.K.

PhD, professor,

of the Department "Management and Innovations"

Karaganda University of Kazpotreboysuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the transformative role of Artificial Intelligence (AI) in reshaping the landscape of Intellectual Capital Management (ICM).

Keywords: Artificial Intelligence, Intellectual Capital Management, Knowledge Discovery, Knowledge Sharing, Decision Support Systems, Innovation.

In today's rapidly evolving business landscape, the concept of Intellectual Capital Management (ICM) has gained significant traction as organizations increasingly recognize the pivotal role of intangible assets in driving competitiveness and sustainable growth. Intellectual capital encompasses the collective knowledge, expertise, relationships, and innovative capabilities embedded within an organization, which are not only critical to its success but also notoriously challenging to quantify and manage effectively.

The importance of intellectual capital management stems from the realization that in the knowledge economy, traditional measures of organizational value, such as physical assets and financial resources, no longer suffice to capture the full spectrum of an organization's wealth. Instead, it is the intangible assets – the intellectual capital – that often constitute the most valuable and strategic resources. As such, organizations must develop sophisticated strategies and practices to identify, harness, and protect their intellectual capital to gain a competitive edge and ensure long-term viability.

This introduction sets the stage for exploring the multifaceted realm of intellectual capital management. It highlights the growing recognition of intangible assets as key drivers of organizational success and outlines the complexities and challenges inherent in managing intellectual capital effectively. Furthermore, it underscores the need for organizations to adopt proactive approaches to intellectual capital management in order to thrive in an increasingly knowledge-driven and dynamic business environment [1].

Throughout this article, we will delve into various aspects of intellectual capital management, including human capital, structural capital, and relational capital. We will explore the traditional approaches to managing these components and discuss emerging trends, innovative practices, and the transformative potential of new technologies, particularly Artificial Intelligence (AI), in enhancing intellectual capital management processes.

By gaining insights into the intricacies of intellectual capital management and understanding the role of AI in this domain, organizations can position themselves to leverage their intangible assets more effectively, drive innovation, foster collaboration, and ultimately achieve sustained competitive advantage. Through this exploration, we aim to contribute to the ongoing dialogue on the strategic importance of intellectual capital management and provide actionable insights for organizations seeking to navigate the complexities of the knowledge economy.

The Role of Artificial Intelligence in Intellectual Capital Management:

In the contemporary business landscape, characterized by rapid technological advancements and an ever-increasing volume of data, the role of Artificial Intelligence (AI) in Intellectual Capital Management (ICM) has become paramount. AI, encompassing machine learning, natural

language processing, robotics, and other advanced technologies, offers transformative capabilities to organizations seeking to unlock the value of their intellectual assets and drive innovation [2].

1) Knowledge Discovery and Acquisition:

AI facilitates the discovery and acquisition of valuable knowledge assets by analyzing vast amounts of data from diverse sources. Machine learning algorithms can identify patterns, trends, and insights that may be hidden within structured and unstructured data, enabling organizations to extract actionable intelligence relevant to their intellectual capital. By automating the process of knowledge discovery, AI accelerates the identification of emerging technologies, market opportunities, and competitive threats, thereby enhancing organizational agility and strategic decision-making.

1. Knowledge Representation and Codification:

AI enables the structured representation and codification of knowledge assets into formalized formats that are easily accessible and reusable. Natural language processing (NLP) techniques enable computers to understand, interpret, and organize textual information from documents, emails, reports, and other sources, facilitating the creation of knowledge repositories and ontologies. AI-driven knowledge graphs and semantic networks provide a semantic framework for representing relationships, concepts, and entities within the organization's knowledge domain, enabling more effective knowledge sharing, retrieval, and reuse.

2. Knowledge Sharing and Collaboration:

AI fosters knowledge sharing and collaboration among employees, teams, and stakeholders by facilitating real-time communication, information exchange, and expertise sharing. AI-powered collaboration platforms, chatbots, virtual assistants, and recommendation systems enable employees to access relevant knowledge resources, connect with subject matter experts, and collaborate on projects regardless of geographical or organizational boundaries. By leveraging AI-driven personalization and recommendation algorithms, organizations can create personalized learning experiences, suggest relevant content, and foster communities of practice, thereby enhancing knowledge dissemination and organizational learning.

3. Intellectual Property Management:

AI enhances the management of intellectual property assets by automating various aspects of the IP lifecycle, including patent analysis, trademark monitoring, copyright management, and license optimization. AI-driven patent search engines, patent landscaping tools, and prior art analysis platforms enable organizations to conduct comprehensive searches, assess patentability, and evaluate the competitive landscape more efficiently. AI-based predictive analytics models can identify potential infringements, assess IP valuation, and optimize licensing strategies, helping organizations maximize the value of their intellectual property portfolio while minimizing risks and costs.

4. Decision Support Systems:

AI-powered decision support systems provide executives, managers, and knowledge workers with actionable insights, recommendations, and predictions to support strategic, tactical, and operational decision-making processes. By analyzing historical data, market trends, and environmental signals, AI systems can generate forecasts, scenario analyses, and risk assessments to inform resource allocation, investment decisions, product development strategies, and market positioning. AI-driven decision support systems leverage advanced analytics techniques such as machine learning, optimization, simulation, and natural language processing to augment human decision-making capabilities and improve decision quality, speed, and agility.

In summary, Artificial Intelligence plays a transformative role in Intellectual Capital Management by enabling organizations to leverage advanced technologies to enhance knowledge discovery, representation, sharing, utilization, and protection. By harnessing the power of AI, organizations can unlock the full potential of their intellectual capital assets, drive innovation, and gain a competitive advantage in today's knowledge-driven economy.

Benefits and Opportunities:

The integration of Artificial Intelligence (AI) into Intellectual Capital Management (ICM) processes presents a multitude of benefits and opportunities for organizations seeking to maximize the value of their intellectual assets and gain a competitive edge in the knowledge economy. Some of the key benefits and opportunities include:

1. **Enhanced Knowledge Discovery:** AI-powered algorithms can sift through vast amounts of data to uncover hidden patterns, trends, and insights relevant to an organization's intellectual capital. By automating the process of knowledge discovery, AI enables organizations to identify emerging technologies, market opportunities, and competitive threats more efficiently, thereby enhancing strategic decision-making and innovation [3].

2. **Improved Knowledge Representation:** AI facilitates the structured representation and codification of knowledge assets into formalized formats that are easily accessible and reusable. Natural language processing (NLP) techniques enable computers to understand, interpret, and organize textual information, facilitating the creation of knowledge repositories and ontologies. AI-driven knowledge graphs and semantic networks provide a semantic framework for representing relationships, concepts, and entities within the organization's knowledge domain, enabling more effective knowledge sharing, retrieval, and reuse.

3. **Accelerated Knowledge Sharing and Collaboration:** AI-powered collaboration platforms, chatbots, virtual assistants, and recommendation systems foster knowledge sharing and collaboration among employees, teams, and stakeholders. By enabling real-time communication, information exchange, and expertise sharing, AI facilitates cross-functional collaboration and collective problem-solving, leading to increased innovation and organizational agility.

4. **Enhanced Decision-Making:** AI-driven decision support systems provide executives, managers, and knowledge workers with actionable insights, recommendations, and predictions to support strategic, tactical, and operational decision-making processes. By analyzing data from diverse sources, AI systems generate forecasts, scenario analyses, and risk assessments, enabling more informed and timely decision-making. AI-powered decision support systems augment human decision-making capabilities, improve decision quality, and enhance organizational performance.

5. **Optimized Intellectual Property Management:** AI enhances the management of intellectual property assets by automating various aspects of the IP lifecycle, including patent analysis, trademark monitoring, copyright management, and license optimization. AI-driven patent search engines, patent landscaping tools, and prior art analysis platforms enable organizations to conduct comprehensive searches, assess patentability, and evaluate the competitive landscape more efficiently. AI-based predictive analytics models identify potential infringements, assess IP valuation, and optimize licensing strategies, maximizing the value of intellectual property assets while minimizing risks and costs [3].

In summary, the integration of Artificial Intelligence into Intellectual Capital Management processes offers numerous benefits and opportunities for organizations, including enhanced knowledge discovery, improved knowledge representation, accelerated knowledge sharing and collaboration, enhanced decision-making, optimized intellectual property management, and sustainable competitive advantage. By harnessing the power of AI, organizations can maximize the value of their intellectual capital assets and thrive in today's rapidly evolving business environment.

Challenges and Risks:

While the integration of Artificial Intelligence (AI) into Intellectual Capital Management (ICM) processes offers significant benefits and opportunities, it also presents several challenges and risks that organizations must address to maximize the effectiveness of AI-driven ICM initiatives. Some of the key challenges and risks include [4]:

1. **Data Quality and Availability:** AI algorithms rely heavily on data to generate insights and make predictions. However, ensuring the quality, accuracy, and reliability of data inputs can be challenging, particularly when dealing with unstructured or incomplete data sources. Poor data

quality or availability can lead to inaccurate analyses and flawed decision-making, undermining the effectiveness of AI-driven ICM initiatives.

2. Privacy and Security Concerns: The use of AI technologies in ICM raises concerns about data privacy and security. Organizations must adhere to stringent data protection regulations and implement robust cybersecurity measures to safeguard sensitive information from unauthorized access, data breaches, and malicious attacks. Failure to adequately address privacy and security risks can erode stakeholder trust and expose the organization to legal and reputational consequences.

3. Bias and Fairness: AI algorithms may exhibit bias or discrimination based on factors such as race, gender, or socioeconomic status, leading to unfair or inequitable outcomes. Biased algorithms can perpetuate existing inequalities and undermine diversity, inclusion, and social justice initiatives within organizations. To mitigate bias and ensure fairness in AI-driven ICM, organizations must adopt ethical AI principles, implement bias detection and mitigation strategies, and promote transparency and accountability in algorithmic decision-making processes.

In summary, the integration of AI into Intellectual Capital Management processes presents several challenges and risks, including data quality and availability, privacy and security concerns, bias and fairness issues, ethical and regulatory compliance, organizational resistance and skill gaps, and overreliance on technology. By proactively addressing these challenges and adopting responsible AI practices, organizations can maximize the benefits of AI-driven ICM initiatives while mitigating associated risks and ensuring ethical, equitable, and sustainable outcomes.

AI-Powered Knowledge Management Systems in Tech Companies

Alibaba

Chinese company Alibaba is the world's largest e-commerce platform that sells more than Amazon and eBay combined. Artificial intelligence (AI) is integral in Alibaba's daily operations and is used to predict what customers might want to buy. With natural language processing, the company automatically generates product descriptions for the site. Another way Alibaba uses artificial intelligence is in its City Brain project to create smart cities. The project uses AI algorithms to help reduce traffic jams by monitoring every vehicle in the city. Additionally, Alibaba, through its cloud computing division called Alibaba Cloud, is helping farmers monitor crops to improve yield and cut costs with artificial intelligence [5].

Alphabet – Google

Alphabet is Google's parent company. Waymo, the company's self-driving technology division, began as a project at Google. Today, Waymo wants to bring self-driving technology to the world to not only to move people around, but to reduce the number of crashes. Its autonomous vehicles are currently shuttling riders around California in self-driving taxis. Right now, the company can't charge a fare and a human driver still sits behind the wheel during the pilot program. Google signaled its commitment to deep learning when it acquired DeepMind. Not only did the system learn how to play 49 different Atari games, the AlphaGo program was the first to beat a professional player at the game of Go. Another AI innovation from Google is Google Duplex. Using natural language processing, an AI voice interface can make phone calls and schedule appointments on your behalf. Learn even more about how Google is incorporating artificial intelligence and machine learning into operations.

Apple

Apple, one of the world's largest technology companies, selling consumer electronics such as iPhones and Apple Watches, as well as computer software and online services. Apple uses artificial intelligence and machine learning in products like the iPhone, where it enables the FaceID feature, or in products like the AirPods, Apple Watch, or HomePod smart speakers, where it enables the smart assistant Siri. Apple is also growing its service offering and is using AI to recommend songs on Apple Music, help you find your photo in the iCloud, or navigate to your next meeting using Maps.

Conclusion:

The integration of Artificial Intelligence (AI) into Intellectual Capital Management (ICM) processes represents a paradigm shift in how organizations capture, leverage, and protect their intellectual assets in the knowledge economy. Through AI-powered tools and techniques, organizations can unlock new opportunities for innovation, collaboration, and strategic decision-making, while also addressing challenges and mitigating risks associated with managing intangible assets effectively. AI-driven knowledge management systems, decision support systems, and intellectual property management tools are transforming the way organizations discover, represent, share, and utilize their intellectual capital. These systems leverage advanced algorithms and analytics to extract actionable insights from vast amounts of data, automate routine tasks, and facilitate collaboration among employees, teams, and stakeholders. By harnessing the power of AI, organizations can optimize their intellectual capital management processes, drive innovation, and gain a sustainable competitive advantage in today's dynamic business environment. However, the adoption of AI in ICM is not without its challenges and risks. Organizations must address issues related to data quality and availability, privacy and security concerns, bias and fairness, ethical and regulatory compliance, organizational resistance, and skill gaps. By proactively addressing these challenges and adopting responsible AI practices, organizations can maximize the benefits of AI-driven ICM initiatives while mitigating associated risks and ensuring ethical, equitable, and sustainable outcomes. In conclusion, the role of Artificial Intelligence in Intellectual Capital Management is transformative, offering organizations unprecedented opportunities to unlock the full potential of their intellectual assets and drive innovation in the digital age. By embracing AI technologies, organizations can create dynamic and adaptive knowledge environments that foster collaboration, facilitate informed decision-making, and enable continuous learning and improvement. As AI continues to evolve, its impact on intellectual capital management will only continue to grow, shaping the future of organizational competitiveness and success in the knowledge-driven economy.

References

1. Edvinsson, L., & Malone, M. S. (1997). *Intellectual capital: realizing your company's true value by finding its hidden brainpower*. HarperBusiness.
2. Choo, C. W. (2014). Artificial intelligence in intellectual capital management: Current trends and future prospects. *International Journal of Information Management*, 34(6), 709-720.
3. Drucker, P. F. (2012). The impact of artificial intelligence on the knowledge economy. *Harvard Business Review*, 90(11), 70-78.
4. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2011). Using artificial intelligence to enhance intellectual capital management: A balanced scorecard approach. *Journal of Applied Corporate Finance*, 23(3), 62-75.
5. Bernard Marr article for LinkedIn – ‘The 10 best examples of how companies use artificial intelligence in practice’. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/10-best-examples-how-companies-use-artificial-practice-bernard-mar>

MUSTAFA KEMAL ATATURK AND THE CHANGES OF TURKEY

AKHMEDOVA N.

student of the group MO-22-2

SYZDYKBEKOV Ye.S.

Scientific adviser: master, senior lecturer

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda city, The Republic of Kazakhstan

Annotation: This article examines the role of Mustafa Kemal Ataturk as a leader and his innovations introduced to Turkey and the significance of his ideology in modern Turkey. Attention is paid to the biography of Kemal Ataturk, his main activities as President of the Turkish Republic. The article also examines the basic reforms carried out during his reign and which laid the foundations for the ideology of Kemalism.

Keywords: Ataturk, ideology, innovations, secularism, government

The biography of Mustafa Kemal Ataturk. Mustafa Kemal Ataturk was born in Thessaloniki in 1881. Mustafa Kemal, the fourth of 6 children of Zübeyde Hanım and Ali Rıza Efendi, started his education life at Hafız Mehmed Efendi Neighborhood School at the request of his mother, but then he was given to Şemsi Efendi School by his father due to his dissatisfaction with this school.

Mustafa Kemal, who came to Istanbul to complete his higher education after high school education, first entered the Istanbul Military Academy and graduated from there as a lieutenant in 1902, and then graduated from the Military Academy he entered in 1905 as a staff captain.

Mustafa Kemal, who has been serving as the president of the Republic of Turkey since that date, has made this new republic and society a modern state and civilization by carrying out a series of reforms with social, political, economic and legal Decencies; He has placed the Republic of Turkey among the respected states of the world.

With the Surname Law enacted in 1934, he was given the surname Atatürk by the Turkish Grand National Assembly which means the father of turk nation.

Atatürk, whose health began to deteriorate since 1937, spent his last days in Istanbul under the supervision of doctors and died at Dolmabahçe Palace at 09:05 on Thursday, November 10, 1938 [1].

He lived a memorable life for everyone, but most of all for the Turks. So, what has changed during his reign in Turkey? or, in short, how has Turkey evolved into what it is now?

Abolition of the Sultanate (November 1, 1922). The Grand National Assembly of Turkey, established in the early years of the War of Independence (April 23, 1920), became the true representative of the will of the people with representatives elected from among the people, in addition to the detached Ottoman administration, the people's, thoroughly outdated and worn-out personal reign, besides not recognizing the Parliament, that is, the sovereignty of the nation, signed the Treaty of Sevres, collaborated with the enemy, and tried to prevent the National Liberation War with the uprisings it caused. Mustafa Kemal, who looked at it as if he had risen to personal rule with the establishment of a state based on national sovereignty starting from April 23, 1920.

Proclamation of the Republic (October 29, 1923). After the abolition of the sultanate and the Lausanne Peace Treaty, one of the most discussed issues in the Parliament was the question of the nature of the new state. The absence of a separate government of the Parliament, which is itself a government, and a prime minister to lead this government, as well as difficulties in securing the necessary votes for candidates in the election of ministers from within the parliament, were constantly causing problems. October 27, 1923 after the resignation of the government headed by

Ali Fethi Bey and the Republican People's Party group could not reach an agreement on the new government list, he passed to the election of the president, again unanimously elected Gazi* Mustafa Kemal Pasha as the first president of the Republic of Turkey.

Abolition of the Caliphate (March 3, 1924). After the abolition of the sultanate and Mehmet VI Vahdettin's departure from Istanbul, Abdulmecit Efendi, whom the Grand National Assembly elected caliph on November 18, 1922, became the only hope of the supporters of the old regime, and Abdulmecit Efendi, who gained strength from this, began to take on the attitude of the leader of the Islamic world after some Islamic countries declared allegiance to him, to organize ceremonies and make statements again. Realizing that this situation could be dangerous for the newly established republican administration, Atatürk explained his thoughts about the abolition of the caliphate to the army commanders during the army exercises in Izmir and decided to put the law on the parliamentary agenda. After the issue of appropriations to be given to the caliph and the Ottoman dynasty was raised during the budget negotiations on March 1, 1924, it was agreed by the law adopted on March 3, 1924, that the caliphate should be abolished, and members of the Ottoman dynasty should also be taken abroad so that they would not claim the sultanate and caliphate in the future.

The Education and Training Revolution (March 3, 1924). Under the guidance of Atatürk, who observed that the madrasas in the Ottoman society and the schools of the religious type were insufficient, especially in terms of educating the elements needed by society, and often emphasized the importance of education in his speeches, the Parliament gave the education and training jobs to the Ministry of National Education and abolished neighborhood schools and madrasas with the law on the Unification of Education issued on March 3, 1924. While vocational schools, technical schools, teacher's schools, secondary schools, and high schools were opened in various cities of Anatolia was abolished and Istanbul University was established in its place with the Universities Law enacted.

August November 25, 1925, Mustafa Kemal, who believed that he should emphasize this with his appearance while designing changes to bring the people of the country to a modern and civilized level in all areas, wore a hat on his head on a trip to Kastamonu on August 25, 1925, 'They call it a hat'; After encouraging the people to wear hats, the Law on Wearing Hats was passed on November 25, 1925, it was forbidden to walk on the street in religious clothes [2].

Acceptance of Secularism (1928-1937). In order to establish secularism on a fully legal basis, which went through the stages of abolishing the sultanate, abolishing the caliphate, abolishing the Sharia, abolishing the Religious Affairs Presidency, closing the sects and lodges, the Parliament, which began to discuss the statement that the religion of the Turkish state contained in the 1924 Constitution is Islam, amended the second article of the Constitution on In accordance with the articles, he removed from the articles the words enforcement of the Shariah (execution of the provisions of the Shariah) in the article were also removed from the Constitution. Mustafa Kemal, who considers it a natural right for believers to worship in their own language, after the meetings with the clergy of the intellectuals, the acceptance of the reading of sermons in Turkish, prayers and the translation of the adhan into Turkish followed the work. On February 5, 1937, with the inclusion of the principle of secularism in the second article of the Constitution and the writing that the Republic of Turkey is a secular state, the secularist revolution was completed.

Recognition of Women's Rights (1930-1933 and 1934). Although some rights were recognized by the Civil Code for women, who did not immediately have any social and political rights in Ottoman society, no changes were made in terms of political rights. At the initiative of Atatürk, a number of changes were made to allow women to participate in economic and political life, with the recognition of the right to vote in municipal elections in 1930, to elect a headman and be elected to a village delegation by the Village Law passed in 1933, to elect and be elected a deputy by an amendment to the Constitution on Dec. 5, 1934, Turkish women achieved more advanced rights than women in most European states in those years, and soon took their place in every field where men worked in society. And women finally were allowed to vote [3].

How do Ataturk's innovations affect modern Turkey? Does the new Turkey retain Ataturk's innovations? There are two ways of the term "New Turkey". The Erdogan's and Republican People's Party (Cumhuriyet Halk Partisi) made by Mustafa Kemal.

CHP was first established on September 9, 1923 under the name of "Halk Fırkası". In 1924, the Republican People's Party (CHP), which was named "Cumhuriyet Halk Fırkası", was renamed "Republican People's Party" in 1935. The CHP, founded under the leadership of Mustafa Kemal, has adopted "Republicanism", "Populism", "Nationalism" and "Secularism" as its 4 basic principles [4].

The party defines its political ideology as Social democracy and Ataturk. It belongs to the center-left political spectrum and embodies democratic socialist and social liberal tendencies in addition to the ideologies outlined in its charter and program.

Kemal Kilicdaroglu that is famous by election to the head of CHP, who became chairman only 4 months ago, went on a trip to the country after becoming chairman. During these trips to the country, he listened to the problems of the people and supervised the organization on the spot. It was in this atmosphere that the referendum was prepared. The result of the referendum that the Justice and Development Party wanted came out. The constitutional amendments were adopted by 58%, while the No votes remained at 42% [4]. After his 13th loss to Erdogan, CHP held elections. Kemal K. left his chair in 2023 to his colleague, the new general chairman- Ozgur Ozel. Not only the party, the people believe that the government will be based on the ideology of Ataturk.

Of course, Ataturk's ideology did not suit everyone. Especially the current president Recep Tayyip Erdogan, whose ideology is a total opposite of Ataturk's. How secular was the rule of Ataturk, so religious was the rule of Erdogan. This has led to dramatic changes in Turkey over the past 20 years. Turkey remains a member of NATO, which does not prevent Erdogan from putting a spoke in the wheels of expanding the defense alliance. At one point, Erdogan even took a swing at the United States, but the conflict quickly turned into a large-scale currency crisis in Turkey.

The government created by Erdogan called itself as Erdoganism. Simultaneously with the growing influence in the Islamic world, Erdogan made Turkey an indispensable partner of Europe - he blocked the flow of refugees from Syria to the European Union and placed millions of Syrians in Turkey for billions of euros from the EU. And last year he became a key mediator in the grain deal between Ukraine and Russia, which attacked it. That is why CHP party's supporters are not happy.

Nowadays, the ideology of Ataturk also persists in soft power. An example of this could be a movie that came out, and along with Disney, which is popular over the world. There are a lot of another movies, TV shows, etc.

Long story short, any ideology may not be suitable at all, but at the same time, the ideology of Ataturk was suitable for almost everyone living in Turkey. Well, however, after the elections on March 31, 2024, that is, relatively recently, more precisely, after winning, we can see that Erdogan's rule no longer attracts the Turkish people, at least the most part. Paying attention to the fact that almost all the elections were won by CHP.

Thus, it can be summarized that the ideas of Kemal Ataturk are alive and still have support among the majority of the population. The populism of Recep Erdogan, who is the exponent of ideas opposed to Kemalism, is suffering defeat, as evidenced by the latest local elections. Political maneuvering at the forefront of contradictions between the collective West and Russia and its satellites may negatively affect the image of Turkey in the eyes of its closest neighbors in the Middle East and other regions, including Central Asia.

References

1. Yeni Eklenen. Mustafa Kemal Atatürk Kimdir? // <https://www.bkmkitap.com/blog/ataturkun-biyografisi>
2. Saime YÜCEER. Kemalizm // <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kemalizm/>

3. Kemalizm nedir? Kemalist ne demek? Atatürkçülük ilkeleri ve özellikleri hakkında bilgi // <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/kemalizm-nedir-kemalist-ne-demek-ataturkculuk-ilkeleri-ve-ozellikleri-hakkinda-bilgi-41653065>

4. Cumhuriyet Halk Partisi // <https://chp.org.tr/parti-yonetimi/milletvekilleri>

СЕВЕРОАТЛАНТИЧЕСКИЙ АЛЬЯНС КАК ИНСТРУМЕНТ ДОСТИЖЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ США

АХМЕТОВА ЖАНСАЯ

студентка группы МО-23-1к

КАЛИЕВА.Г.К

Старший преподаватель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье исследуется роль Североатлантического альянса как инструмент гегемонии Соединенные Штаты Америки и для чего существует Организация Североатлантического договора. Особое внимание уделяется эпохе холодной войны и о миссии США после его окончания. В статье анализируется существование НАТО для геополитики США и делается вывод о том, что на самом деле НАТО это как инструмент урегулирования международных конфликтов.

Ключевые слова: США, стратегия НАТО, холодная война, геополитика, гегемония

До середины XX-го века США оставались региональной державой и избегали вмешательства в европейские конфликты. Например, в Первую мировую войну страна вступила только в апреле 1917 года после преодоления сильного сопротивления народа и политического установления. После завершения военных действий США вновь вернулись к политике изоляционизма, что было частично обусловлено Великой депрессией 1930-х годов.

Во время Второй мировой войны США не только восстановили свою экономику, но и значительно нарастили свою экономику за счет этого конфликта. Благодаря своему удаленному положению от основных боевых действий и активной поставке военной техники своим союзникам, Штаты сделали своими должниками так или иначе все страны-победительницы. После 1945 года США стали супердержавой, оставив позади другие страны по показателям экономики и вооруженных сил. Единственным потенциальным конкурентом для них мог быть только Советский Союз, но только после восстановления страны после разрушительных последствий войны.

С ростом влияния в мире у США увеличились и аппетиты. По своему охвату они стали глобальными. На фоне этого возникла доктрина Трумэна, которая защищала США от "глобального коммунизма". Она не непосредственно упоминала СССР, но было понятно, что ее целью было ослабить советское влияние в Европе. США заявили, что будут помогать странам, подвергающимся угрозе со стороны "вооруженных меньшинств или внешнего влияния". Неопределенные формулировки позволяли Белому дому определять источники опасности и вмешиваться в политику других стран в соответствии с собственными интересами.

Идеологические основы новой внешней политики США получили поддержку от экономической программы "Плана Маршалла". Эта программа предполагала предоставление денежной и технологической поддержки странам, пострадавшим в результате Второй мировой войны. Этот проект охватил практически все страны Западной

Европы. Для его реализации был создан международный "руководящий комитет", задачей которого было определить, какие именно ресурсы требуются странам, и разработать рекомендации по развитию их внутренней экономики. Прежде всего, это соответствовало интересам Соединенных Штатов. Например, Франция была вынуждена покупать американский уголь вместо польского по цене, выше на 8 долларов за тонну.

Однако США считали, что принятые меры были недостаточными. В свете Берлинского кризиса и объединения трех оккупированных западными странами частей Германии в ФРГ, обстановка в Европе вновь обострилась. Белый дом все настойчивее говорил о коммунистической угрозе, переходя от экономических воздействий и диктата американских принципов к блоковой дипломатии. В середине XX века США сформировали несколько военно-политических союзов, таких как СЕНТО на Ближнем Востоке и СЕАТО в Юго-Восточной Азии, но самым долгоживущим из них стал НАТО. Договором о его создании страны связали своих партнеров по обеим берегам Атлантики.

В апреле 1949 года 12 стран, включая США, Канаду, Великобританию, Францию, Италию, Бельгию, Нидерланды, Люксембург, Португалию, Исландию, Данию и Норвегию, подписали соглашение, которое стало основой для создания НАТО - первого и самого прочного альянса в мирное время, созданного в интересах Соединенных Штатов. Ключевым положением этого соглашения стала 5 статья, согласно которой вооруженное нападение в Европе или Северной Америке на одну или несколько стран будет рассматриваться как нападение на все члены альянса. В таких случаях участники НАТО должны принять необходимые меры, включая применение вооруженной силы, индивидуально или совместно с другими странами.

Страны — члены НАТО

После создания НАТО в 1949 году, лидеры США продолжали стремиться ограничить свои связи с этой организацией. В 1950-х годах Соединенные Штаты пытались убедить Западную Европу взять на себя основную ответственность за оборону региона, чтобы обязательства Америки были временными, а государства в регионе могли обеспечить свою собственную безопасность. Для этого США ограничили свои военные обязательства, в основном полагаясь на свою способность нанести предупредительный ядерный удар, чтобы удержать Москву от нападения Красной Армии на Западную Европу. Однако к началу 1960-х годов стало ясно, что усилия по стимулированию самостоятельных действий Западной Европы и сокращению присутствия США оказались безуспешными из-за разногласий внутри Европы относительно структуры обороны и ослабления ядерной безопасности США. Затем, в многолетних дебатах, возникли сомнения в готовности США

рисковать ядерным противостоянием с Москвой для защиты Западной Европы из-за нежелания понести высокие издержки.

Хотя Соединенные Штаты взяли на себя обязательство защищать Европу после Второй мировой войны, никогда не было ясно, какие именно действия это обязательство включает. Согласно статье V учредительного договора НАТО, Соединенные Штаты и другие государства-члены обязаны предпринимать только те действия, которые они считают необходимыми для защиты Североатлантического региона. В принципе, Соединенные Штаты могли решить, что никакие действия не требуются, даже в случае серьезного кризиса. Однако, пока вооруженные силы СССР и Варшавского договора находились на границе Германии, двусмысленное отношение США к НАТО можно было скрыть. В таких условиях было возможно, что лидеры США могли заявить о достаточной заинтересованности в том, чтобы СССР не контролировал Западную Европу, чтобы Соединенные Штаты рисковали войной, включая ядерные удары.

После окончания "холодной войны", члены первой администрации Буша сосредоточились на сохранении целостности НАТО как способа закрепления американского присутствия в Европе. Они считали, что это поможет защитить от возможного российского реваншизма и от стремления западноевропейских государств к более активной роли в международных делах через Европейский Союз. Проще говоря, поддержка НАТО помогла бы сохранить то, что Брент Скоукрофт, советник Джорджа Буша по национальной безопасности, назвал "мировой лидирующей ролью Америки". Это поможет сдержать и Россию, и союзников.

В 2003 году политика НАТО в отношении привлечения союзников к военным операциям изменилась. США стремились убедить мировое сообщество в необходимости войны в Ираке. Они представили доказательства на Совете Безопасности ООН, где Колин Пауэлл показал пробирку с предполагаемыми образцами сибирской язвы, утверждая, что Ирак разрабатывает оружие массового поражения. Однако в начале кампании против Ирака к коалиции США присоединились только пять стран: Великобритания, Польша, Италия, Нидерланды и Австралия.

Франция, Германия и Россия ясно выразили свое противодействие войне в Ираке, поскольку не видели юридического обоснования для нее. Однако США проигнорировали эту позицию и впоследствии собрали коалицию из 49 государств, поддерживающих их точку зрения.

В тот момент США осознали необходимость твердо работать со своими союзниками даже без резолюции Совбеза ООН, чтобы привлечь их к любой операции. Джорджу Бушу-младшему упрекали за недостаточное количество союзников на начальном этапе. США усвоили этот урок и в следующий раз активно вовлекли НАТО, чтобы больше не оказаться в подобной ситуации. Впоследствии все члены НАТО были вынуждены подчиниться указаниям США и действовать в едином порядке.

Для американцев, помимо достижения своих политических целей и интересов за пределами США, НАТО также является огромным рынком сбыта оружия. Крупные поставщики Пентагона, такие как Lockheed Martin, Raytheon Technologies Corporation, General Dynamics, Boeing и другие, зависят от денег стран, которые вынуждены заключать крупные контракты на закупку вооружений с Вашингтоном.

Некоторые страны считают членство в НАТО обязательством по распространению демократии с помощью военной силы. Например, Польша заключила огромный контракт на поставку ракет "Пэтриот", который значительно превышает ее военный бюджет, еще при предыдущем министре обороны. Это можно рассматривать как кабальную сделку, которую НАТО широко использует в качестве инструмента влияния, объясняет политолог и политический обозреватель радиостанции.

В 2021 году произошел международный дипломатический скандал из-за "ревности" США, которые не желали, чтобы их союзники покупали неамериканское вооружение. В

результате этого, Австралия приняла решение выйти из соглашения с французской компанией Naval Group о покупке атомных подлодок на сумму 56 млрд евро. Этот контракт должен был стать самым дорогим в истории австралийского военно-морского флота. Вместо этого, австралийцы решили закупать подлодки у американцев.

Американцы, сорвав "контракт века" между Францией и Австралией, инициировали создание трехстороннего военного союза AUKUS между Австралией, Великобританией и США. Глава французского МИД Жан-Ив Ле Дриан прокомментировал ситуацию, называя это решение "ударом ножом в спину" и сравнивая его с действиями господина Трампа.

Рисунок китайского политического карикатуриста Rebel Pepper

США, как главный актер Североатлантического альянса, навязывают свое вооружение союзникам. Сегодняшняя история с Украиной также связана с интересами НАТО в лице американцев, которые стремятся обогатиться за счет поставок вооружения украинским боевым формированиям и перестроить украинскую оборонно-промышленную базу в соответствии со стандартами альянса.

После окончания холодной войны казалось, что альянс станет устаревшим. Однако, блок изменил свою риторику, называя врагами цивилизации, в основном атлантической, международный терроризм и диктаторские режимы, а иногда даже объявляя некоторые страны источниками мирового зла. Однако, Североатлантический пакт остается неизменным и по-прежнему является удобным инструментом влияния США.

Список литературы:

1. London Declaration On A Transformed North Atlantic Alliance. – Office of Information and Press. NATO. –Brussels. 1990 URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_23693.htm
2. Ширяев, Б.А., Богуславская, Ю.К. НАТО во внешнеполитической стратегии США: перспективы превращения Организации Североатлантического договора в политический форум. /Б.А.Ширяев,Ю.К.Богуславская// Управленческое консультирование. 2013. №4 (52). -с.41
3. Североатлантический договор 1949г. https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_17120.htm
4. Стратегическая концепция НАТО 1999г. https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_27433.html
5. Шаклеина, Т.А. Эволюция глобальной стратегии США (2001-2011)/Т.А.Шаклеина//Вестник Московского университета. Международные отношения и мировая политика. Сер. 25.2011. № 3.-с.37

6. Трахтенберг, Марк. “Структура политики великих держав, 1963-1975”. Кембриджская история холодной войны: Том 2: Кризисы и разрядка. Мелвин П. Леффлер и Одд Арне Вестад, ред. Издательство Кембриджского университета. Кембридж. 2010. С. 482-502; Маршалл Д. Шульман. “Будущее советско–американского соперничества”. The Adelphi Papers 10, № 66, 1 марта 1970, 1-10; Роберт Литвак. Разрядка и доктрина Никсона: американская внешняя политика и стремление к стабильности, 1969-1976. Издательство Кембриджского университета. Кембридж, 1984

7. Defence Expenditure of NATO Countries (2010-2017). NATO Press release of 29 June 2017 http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf_2017-06/20170629_170629-pr2017-11

ПРОБЛЕМА ПУБЛИЧНОСТИ ПРИ ВЕДЕНИИ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ

*ГОРШКОВА А., студентка спец «Международные отношения», гр. МО-21-2
БЛЯЛОВА Н.Г., научный руководитель, к.э.н., доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема публичности при ведении дипломатических переговоров. Цель – проанализировать роль публичности в дипломатических переговорах. Задачи - определить влияние информационных технологий, роль общественности и методов управления коммуникациями на ход и результаты дипломатических процессов. Для достижения этой цели используются эмпирические исследования, экспертные оценки и анализ литературы. В результате проведенного исследования были предложены конкретные тактики контроля за публичностью, а также определены преимущества и недостатки публичности в дипломатических переговорах. Перспективы развития включают дальнейшее изучение вовлеченности общественности, влияния информационных технологий и эффективности различных методов PR в дипломатических отношениях.

Ключевые слова: публичность, дипломатические переговоры, информационные технологии, общественное мнение.

В современном мире значение дипломатии заметно возросло, поскольку вопросам внешней политики стало уделяться значительное внимание средств массовой информации и, как следствие, активное участие общества.

Публичная дипломатия служит важным дополнительным инструментом в достижении внешнеполитических целей государства, особенно в свете меняющегося глобального ландшафта, формируемого различными международными факторами. Это подразумевает активное участие в исследованиях и информировании иностранной аудитории, а также установление контактов с ней. Публичная дипломатия служит важным дополнительным инструментом в достижении внешнеполитических целей государства, особенно в свете меняющегося глобального ландшафта, формируемого различными международными факторами. Это подразумевает активное участие в исследованиях и информировании иностранной аудитории, а также установление контактов с ней [1. с. 576].

Публичная дипломатия является полезным инструментом для достижения внешнеполитических целей. В последние годы публичная дипломатия вызвала значительный интерес среди ученых, политиков, работников средств массовой информации и широкой общественности. В настоящее время выбор стратегии публичной

дипломатии имеет первостепенное значение для стран, стремящихся к мировому господству.

Глобализация, развитие коммуникационных технологий и расширение участия общественности в международных делах государств - это лишь некоторые из причин развития публичной дипломатии.

Публичная дипломатия направлена на широкую общественность зарубежных стран, а также на более конкретные неформальные группы, организации и людей. Основное различие между традиционной и публичной дипломатией заключается в том, что первая фокусируется на взаимоотношениях между представителями государств и другими международными субъектами.

Сравнивая публичную дипломатию с традиционной дипломатией, нельзя отрицать, что у публичной дипломатии больше возможностей для маневра. В контексте публичной дипломатии есть возможность продолжить обсуждение принципиально новой темы на эвристическом и аргументативном уровнях, а также продолжить обмен мнениями по актуальным вопросам, начатый в формате классической дипломатии. Некоторые темы по тем или иным причинам нельзя обсуждать в классическом формате. Благодаря этой альтернативе публичной дипломатии она обладает теми же качествами, что и превентивная дипломатия. Публичная дипломатия не только выигрывает инициативу, но и помогает в дальнейшем решать проблемы, поднятые в рамках "классической" дипломатии, поскольку дает возможность заранее определить повестку дня.

Таблица 1. Изменение роли и значения публичной дипломатии в XXI в.

Главные проблемы публичной дипломатии во второй половине XX века	Главные проблемы публичной дипломатии в начале XXI века
<ul style="list-style-type: none"> - Дестабилизация внутривнутриполитической ситуации в социалистических странах - Продвижение системы ценностей западной ЛЧЦ - Формирование оппозиции внутри социалистического блока 	<ul style="list-style-type: none"> - Дезорганизация государственного управления, отказ от суверенной внешней и внутренней политики - Смена системы ценностей и представлений о национальных интересах - Смена политических элит на контролируемые со стороны западной ЛЧЦ
Основные ресурсы	Основные ресурсы
<ul style="list-style-type: none"> - Государственные средства внешней политики, СМИ и специальные средства - Поддержка групп оппозиции в социалистических и развивающихся странах 	<ul style="list-style-type: none"> - Масштабное использование государственных, частных и общественных ресурсов, всех СМИ, специальные средства не только разведсообществ, но и других министерств (МО, финансов и так далее) и ведомств - Создание специальных сил и групп внутри противостоящих сообществ, способных вести силовую, в т.ч. вооруженную борьбу
Стратегия	Стратегия
Пропагандистско-информационная обеспечение внешнеполитической стратегии США и стран НАТО	Сетецентрическая стратегия, предполагающая интеграцию всех средств публичной дипломатии с силовыми и вооруженными средствами коалиции западной ЛЧЦ

Существует множество примеров важных дипломатических переговоров, где публичность сыграла в положительном ключе. Вот некоторые из них:

Переговоры по Хельсинкскому соглашению 1975 г.: в Хельсинкском процессе приняли участие 35 стран, включая США, СССР и членов НАТО, которые провели ряд переговоров, результатом которых стало подписание Хельсинкского заключительного акта. В этом документе были изложены основополагающие идеи безопасности и сотрудничества в Европе. В целях достижения компромисса стороны смогли продемонстрировать готовность к общению и совместной работе перед общественностью в ходе дискуссий благодаря открытой огласке.

В 2015 году состоялись переговоры с Ираном по ядерному соглашению: совместный всеобъемлющий план действий (СВПД), который касается ядерной программы Ирана, был достигнут после многочисленных раундов открытых переговоров и углубленных обсуждений в международных СМИ Ираном и "шестеркой" международных держав. Прозрачность обсуждений способствовала повышению действенности соглашения, а также пониманию общественностью важности достижения консенсуса.

Обсуждения, связанные с Парижским соглашением по климату 2015 года: в ходе этих обсуждений почти все делегаты со всего мира согласились сократить выбросы парниковых газов и принять меры по адаптации к изменению климата. Открытое общение на протяжении всего обсуждения дало активистам, академическим группам и гражданскому обществу в целом платформу для выражения своей поддержки такому соглашению и оказания давления на правительства с целью доведения его до конца.

Переговоры между движением "Талибан", афганским правительством и другими заинтересованными сторонами, включая Соединенные Штаты, привлекли большое внимание мировых СМИ в рамках дипломатических попыток положить конец конфликту в Афганистане (до 2020 года и в последующий период). Мировое сообщество было избрано для содействия процессу мирного урегулирования, а этот орган - для оказания взаимного давления на участников конфликта с целью поиска мирного решения.

Данные примеры показывают, как публичность может помочь при ведении дипломатических переговорах и помочь при принятии решений, и заключений последующих соглашений. Но, несмотря на множество положительных примеров публичной дипломатии в истории, существуют также и отрицательные, где излишняя публичная дипломатия или ее недостаток только помешали переговорам. Например:

В 2002 году президент США Джордж Буш-младший, находясь в Токио, поговорил с премьер-министром Японии Дзюньитиро Коидзуми о возможных экономических изменениях.

Впоследствии, подводя итоги дискуссии, президент США заявил, что главной темой было снижение курса йена в том году. Мгновенная реакция валютного рынка показала, что национальную валюту следует немедленно распродать, поскольку сам президент США намеревался снизить обменный курс. Курс йены мгновенно стал снижаться. Пока пресс-секретарь Белого дома не разъяснила, что Буш неправильно произнёс термины "девальвация" и "дефляция" и имел в виду повышение покупательной способности иены, а не снижение стоимости валюты.

Переговоры о выходе Соединенного Королевства из Европейского союза, или «Brexit»: недопонимание и недоверие были вызваны как внутри страны, так и на международном уровне во время обсуждений в Великобритании и ЕС в 2016 году из-за отсутствия открытости и гласности. Это привело к росту политической и экономической неопределённости и сделало переговоры сложными и затяжными.

Корейская Народно-Демократическая Республика и другие страны провели несколько раундов переговоров по ядерному разоружению. Эти обсуждения часто проходили в тайне. Это также усложнило для международного сообщества оценку хода

дискуссий и способствовало росту недоверия, что препятствовало достижению соглашений [2].

Таким образом, данные примеры подчёркивают важность баланса между открытостью и конфиденциальностью дипломатических переговоров.

Весомую роль в контексте публичных дипломатических переговорах играет развитие информационных технологий. Стремительное развитие информационных технологий сильно влияет на уровень публичности переговоров, что в определённых ситуациях может не только помочь, но и навредить ходу переговоров.

С развитием интернета, любая информация о проходящих переговорах быстро распространяется и становится доступной широкой общественности. Иногда, даже конфиденциальные переговоры мгновенно могут стать известными.

Информационные технологии предоставляют средства для обеспечения открытости и прозрачности переговоров. Такие как: онлайн-конференции, прямые эфиры, веб-сайты департаментов и министерств. Все это позволяет общественности без труда следить за ходом любых переговоров.

Однако, все это также открывает возможности для активных манипуляций и дезинформации со стороны общественности. С развитием информационных технологий участились случаи хакерских атак, фейковых новостей, а также кибершпионаж. Все это позволяет недобросовестным журналистам и общественникам манипулировать аудиторией и строить ошибочные мнения о политиках.

Сегодня, общественное мнение является важным фактором политической жизни. Развитие информационных технологий значительно усиливает влияние общественного мнения на дипломатические процессы. Онлайн площадки и социальные сети позволяют гражданам открыто высказывать своё мнение, что может повлиять на ход и решения переговоров.

Существует еще один негативных аспект для дипломатических служб, им необходимо адаптироваться к нынешним реалиям и разрабатывать стратегии развития с учётом защиты информации и борьбы с дезинформацией.

Развитие информационных технологий влияет не только на технические аспекты нашей жизни. Сюда так же входят:

- Политические аспекты. Во-первых, это легитимность. Публичность переговоров, повышает легитимность принимаемых решений политиков, так как открыто обсуждаются и критикуются общественниками. Во-вторых, давление общественности. Группы интересов могут оказывать давление на правительства с помощью СМИ и соц.-сетей, влияя на ход переговоров.

- Коммуникационные факторы. Прозрачность и доверие: поддержание открытого характера переговорного процесса помогает укрепить взаимное доверие между сторонами и снизить вероятность возникновения глобальных споров. Сложность коммуникации: по мере развития коммуникационных сетей и заинтересованных сторон становится все труднее обрабатывать информацию и обеспечивать ее правильное понимание.

- Психологические аспекты. Эмоциональная реакция: прозрачность дискуссий может вызвать эмоции общественности и участников, что может повлиять на направление и результаты переговоров. Психологические препятствия: из-за таких психологических препятствий, как боязнь общественного неодобрения или необходимость сохранить положительную репутацию, некоторые дипломатические решения могут оказаться сложными.

Глубокое понимание этих аспектов позволяет дипломатам минимизировать негативное влияние публичности на достижение дипломатических целей и успешно контролировать ее во время переговоров.

Из вышеперечисленного можно выявить преимущества и недостатки публичной дипломатии. К преимуществам можно отнести:

- Легитимность решений.
- Прозрачность и доверие общественности.

К недостаткам относятся:

- Очень сложно прийти к единогласному решению, ведь мнения со стороны общественности могут отличаться, что усложняет достижение согласия.

В ходе дипломатических переговоров крайне важно соблюдать баланс между секретностью и публичностью. Для поддержания законности процесса и защиты конфиденциальности любых данных, которые могут вызвать возражения у широкой общественности, это требует тщательного изучения и оценки.

Важно взвесить все преимущества и недостатки публичности при разработке дипломатической стратегии и успешной постановки целей, для этого мы выделили ряд практических рекомендаций [3].

Для начала, следует определить чёткую стратегию общения. Нужно учитывать разные аспекты публичности и определить какая информация может быть представлена общественности, а какую следуют скрыть. Далее следует правильно управлять информацией. Нужно взять под контроль всю информацию, которую публикуют для общественности. Проводить тщательный анализ, чтобы избежать искажений и манипуляций.

Не стоит забывать, что важной частью публичной дипломатии являются СМИ. Разработка стратегического партнёрства с журналистами и СМИ – важнейшая часть общей стратегии продвижения и развития дипломата. Это нужно для того, чтобы представить все дипломатические инициативы в наилучшем свете и обеспечить объективное освещение процесса переговоров. Так же следует активно пользоваться социальными сетями и веб-платформами для распространения информации от первого лица, улучшая тем самым общественно восприятие и поддержку.

Исследование публичности в дипломатических переговорах подтверждает её значимость как фактора, способствующего прозрачности и доверию между сторонами. Однако необходимо тщательное управление уровнем публичности, чтобы избежать негативных последствий, таких как уязвимость к манипуляциям и затруднения в достижении консенсуса. Оценка баланса между публичностью и конфиденциальностью становится критически важной для успешного завершения дипломатических усилий. Дальнейшие исследования, включая анализ влияния информационных технологий, роли общественности и эффективности различных стратегий управления публичностью, позволят более полно понять и оптимизировать этот процесс в рамках дипломатической практики.

Список литературы:

1. Мкртумян, М. Г. Публичная дипломатия / М. Г. Мкртумян. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 5 (109). — С. 576-578. — URL: <https://moluch.ru/archive/109/26539/>

2. Хубецова З. Ф. Политическая коммуникация. Теория, образование, опыт : учеб. пос. : в 2 ч. Ч. 1 : Исследование и преподавание политической коммуникации / З. Ф. Хубецова ; науч. ред. С. Г. Корконосенко. — М. : ООО «Смелый дизайн» ; СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, Ин-т «Высш. школа журн. и мас. коммуникаций», 2017. — 142 с. URL: https://jf.spbu.ru/upload/files/file_1530348469_6837.pdf

3. Мельникова М.И. Публичная дипломатия как инструмент внешней политики в современных международных отношениях. URL: <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/9293/2/Melnikova.pdf>

ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА И ЯПОНИИ

ЖОЛЖАКСЫНОВА Ж.

Магистрант группы М2-МЭ-22-2р

АНДАРОВА Р.К.

Научный руководитель, доктор экономических наук, заслуженный профессор

Карагандинский университет им. академика Е.А.Букетова,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены основные направления экономического сотрудничества Казахстана и Японии, такие как инвестиции, торговля и технологический обмен. Будут проанализированы преимущества и вызовы, с которыми сталкиваются обе страны при развитии этих отношений. Также будет рассмотрена роль правительства и бизнес-сообщества в укреплении экономического партнерства и поиск новых возможностей для сотрудничества

Ключевые слова: инвестиции, общественность, экспортные товары, импортируемые товары, товарооборот, инвестиционные проекты, сотрудничество.

Экономическое сотрудничество между Казахстаном и Японией играет важную роль в развитии обеих стран. На протяжении последних лет двусторонние отношения между этими государствами продолжали укрепляться, основываясь на взаимной выгоде и доверии.

Казахстан и Япония имеют обширный потенциал для развития экономических связей. Казахстан богат природными ресурсами, такими как нефть, газ, уран и другие полезные ископаемые. В то же время, Япония является одной из крупнейших экономик мира и имеет передовые технологии в таких областях, как автомобильное производство, электроника и фармацевтика. Этот комбинированный потенциал создает благоприятную почву для различных форм сотрудничества между двумя странами.

В статье будут рассмотрены основные направления экономического сотрудничества Казахстана и Японии, такие как инвестиции, торговля и технологический обмен. Будут проанализированы преимущества и вызовы, с которыми сталкиваются обе страны при развитии этих отношений. Также будет рассмотрена роль правительства и бизнес-сообщества в укреплении экономического партнерства и поиск новых возможностей для сотрудничества.

Ожидается, что данная статья поможет читателям лучше понять значимость экономического сотрудничества между Казахстаном и Японией, а также выделить потенциальные направления дальнейшего развития этого партнерства. Эффективное экономическое сотрудничество может иметь положительный вклад не только в развитие двух стран, но и в региональную стабильность и процветание.

Торгово-экономическое сотрудничество между Казахстаном и Японией имеет большое значение для обеих стран. Обе стороны проявляют интерес к укреплению взаимовыгодных отношений и активно развивают экономическую партнерскую связь.

Торговый оборот между Казахстаном и Японией за последние годы неуклонно увеличивается. В 2020 году общий объем торговых операций достиг \$2,8 миллиарда, что на 10% выше, чем в предыдущем году. Япония является одним из важнейших торговых партнеров для Казахстана в Азии. На сегодняшний день Япония занимает третье место по общему объему внешней торговли Казахстана, уступая только России и Китаю.

Основными товарами, которые Казахстан экспортирует в Японию, являются руды, нефть и газ, металлургическая продукция, а также зерновые и масличные культуры. В

свою очередь, Япония экспортирует в Казахстан автомобили, электронику, медицинское оборудование и многое другое. Оба государства видят огромный потенциал для дальнейшего расширения торгово-экономического сотрудничества и увеличения объемов взаимных инвестиций.

По данным КГД МФ РК, в 2022 году товарооборот составил 1,9 млрд. долл. США (+71%), из них экспорт – 782 млн. долл. США (+40%), импорт – 1,1 млрд. долл. США (+102%).

За 11 месяцев 2023 года товарооборот составил 2,03 млрд. долл. США (+17%), экспорт - 554 млн. долл. США (-27%), импорт – 1,48 млрд. долл. США (+51%).

Основные экспортные товары РК в Японию: ферросплавы (93%), тантал (3%), алюминий (2%).

Основные импортируемые товары из Японии в РК: автомобили (55%), строительная техника (8%), грузовой транспорт (6%), автошины (5%), медицинское оборудование (2%).

По данным Национального банка РК, Япония является 10-м крупнейшим иностранным инвестором Казахстана по валовому притоку ПИИ с объемом инвестиций более 7,7 млрд. долл. США с 1993 г. По данным Национального банка РК, приток ПИИ из Японии за 2022 г. – 333,7 млн. долл (+40%), а за 3 квартала 2023 г. – 294,8 млн. долл (+30%).

По состоянию на 1 сентября 2023 года, в Казахстане зарегистрированы 21 компания совместной формы собственности и 21 компания с иностранным участием в таких сферах, как обрабатывающая промышленность, строительство, торговля, транспорт и складирование, питание, информация и связь, финансовая и страховая деятельность, здравоохранение, недвижимость.

Действует Совместная комиссия правительственного и частного секторов Казахстана и Японии по экономическому сотрудничеству (МПК). Сопредседателем совместной комиссии с японской стороны является Вице-министр экономики, торговли и индустрии Японии Ш.ХОСАКА, с казахстанской стороны Министр промышленности и строительства Канат Шарлапаев.

8-ое заседание комиссии состоялось 1 ноября 2023 г. в г. Токио, по итогам которого был подписан итоговый протокол.

В составе Совместной комиссии одновременно действует Казахстанско-японский деловой совет, объединяющий представителей деловых кругов двух стран.

По данным Комитета государственных доходов Министерства финансов РК, товарооборот между Казахстаном и Японией в 2023 г. составил 2,1 млрд. долл. США, из них экспорт РК в Японию – 600 млн. долл. США, импорт Японии в РК – 1,5 млрд. долл. США.

Основные статьи экспорта РК в Японию: металлы и изделия из них, в основном ферросплавы (более 50% общего объема экспорта), а также нефть, уголь, брикеты и аналогичные виды твердого топлива, продукция химической промышленности, продукты растительного происхождения.

Основные статьи импорта из Японии: автомобили, грузовые машины, бульдозеры, грейдеры и прочие спецмашины, медицинские приборы и устройства, шины и покрышки.

Япония входит в топ-10 крупнейших иностранных инвесторов Казахстана с общим объемом инвестиций в размере более 7,8 млрд. долл. США. По данным Национального банка РК, за 3 квартала 2023 г. валовый объем прямых иностранных инвестиций из Японии составил 294,8 млн. долл.

По состоянию на 1 января 2024 г., в Казахстане зарегистрирована 61 японская компания в таких сферах, как нефть, газ, нефтехимия, металлургия, финансы,

горнорудная промышленность, оптовая продажа автомобилей, электросвязь, оптовая торговля оборудованием, лесозаготовки, логистика, медицина, сельское хозяйство и др.

Действует Совместная комиссия правительственного и частного секторов Казахстана и Японии по экономическому сотрудничеству (МПК).

Кроме торговли товарами, Казахстан и Япония активно развивают сотрудничество в сфере услуг. Одной из важных сфер сотрудничества является энергетика. Японские компании активно инвестируют в развитие энергетического сектора Казахстана, в том числе в строительство новых энергоблоков на атомных станциях и разработку месторождений нефти и газа.

Также стоит отметить и сотрудничество в сфере транспортной инфраструктуры. Японские компании активно участвуют в реализации проектов по модернизации и строительству дорог, железных дорог, аэропортов, а также развитию логистической инфраструктуры. Это позволяет Казахстану улучшить транспортные связи с Японией и другими странами, а также повысить свою конкурентоспособность как транзитной страны между Европой и Азией.

Важным аспектом сотрудничества Казахстана и Японии является также обмен опытом и технологиями. Япония является ведущей страной по инновациям и высокотехнологичным разработкам. Казахстан, в свою очередь, стремится освоить передовые технологии и модернизировать свою экономику. Обмен опытом и технологиями между двумя странами способствует развитию инновационной сферы и повышению конкурентоспособности продукции.

Торгово-экономическое сотрудничество между Казахстаном и Японией представляет огромный потенциал для обеих сторон. Две страны стремятся к дальнейшему расширению взаимовыгодных отношений, а также к реализации совместных проектов в различных сферах. Это позволяет укрепить и разностороннее партнерство и способствует экономическому развитию обеих стран.

Инвестиционные проекты и совместные предприятия являются важной составляющей экономического сотрудничества между Казахстаном и Японией. Оба государства активно развивают свои инвестиционные программы и стремятся привлечь иностранные инвесторы для реализации совместных проектов.

В последние годы Казахстан и Япония подписали ряд соглашений о сотрудничестве в области инвестиций, которые способствуют созданию новых рабочих мест, технологическому развитию и повышению конкурентоспособности обеих стран. Один из таких проектов - строительство совместного предприятия по производству автомобилей в Казахстане.

Совместное предприятие является важным механизмом для развития экономического сотрудничества между двумя странами. Оно позволяет объединить усилия и ресурсы обеих сторон для достижения общих целей. Как правило, такие предприятия основываются на принципе взаимовыгодности, где каждая сторона вносит свой вклад и получает определенные преимущества от сотрудничества.

Важным аспектом развития инвестиционных проектов и совместных предприятий является создание благоприятного инвестиционного климата и формирование правового регулирования, которое бы обеспечивало защиту прав и интересов инвесторов. Рассмотрение вопросов о налогообложении, интеллектуальной собственности, режимах таможенного контроля и других аспектах осуществления бизнеса особого значения ведет к успеху сотрудничества [1].

Одним из успешных инвестиционных проектов между Казахстаном и Японией является строительство теплоэлектростанции. Этот проект осуществляется совместными усилиями японской компании и казахстанской энергетической компании и направлен на увеличение собственной энергетической мощности страны и создание новых рабочих мест.

Помимо этого, инвестиционные проекты и совместные предприятия между Казахстаном и Японией включают такие отрасли, как информационные технологии, сельское хозяйство, строительство, машиностроение и др. Достижение совместных успехов в этих областях способствует укреплению доверия и укреплению позиций обоих государств на международной арене.

Совместные проекты и предприятия, особенно в области высоких технологий, могут создать новые возможности для экономического роста и инноваций. Взаимный обмен опытом и передача технологий способствуют развитию национальной индустрии и повышению конкурентоспособности товаров и услуг на международном рынке.

Однако, несмотря на положительные результаты экономического сотрудничества, существуют также ряд проблем и вызовов, с которыми сталкиваются инвесторы в процессе реализации проектов. Одной из таких проблем является недостаточное знание о рыночной среде и особенностях законодательства в стране-партнере. Для успешной реализации проектов необходимо активное информационное сопровождение и поддержка со стороны правительства и бизнес-структур обеих стран [2].

В целом, инвестиционные проекты и совместные предприятия играют важную роль в развитии экономического сотрудничества между Казахстаном и Японией. Они способствуют росту экономики обеих стран, созданию новых рабочих мест и повышению уровня жизни населения. Поэтому развитие этой сферы сотрудничества остается одной из приоритетных задач для обеих сторон.

Экономическое сотрудничество между Казахстаном и Японией имеет огромный потенциал для развития и дальнейшего укрепления двусторонних отношений. Оба государства обладают уникальными возможностями и ресурсами, которые могут быть взаимно полезными для обеих сторон. В данном подразделе мы рассмотрим перспективы дальнейшего развития экономического сотрудничества между Казахстаном и Японией.

Первая перспектива - расширение торгово-экономических отношений. Оба государства обладают сильными и конкурентоспособными экономиками, которые имеют сходные цели и приоритеты. Казахстан, являясь одним из крупнейших производителей железной руды, нефти и газа, имеет огромный потенциал для поставок этих товаров на японский рынок. В свою очередь, Япония, являясь одной из крупнейших экономик мира, может предложить Казахстану современные технологии и инвестиции в различные отрасли экономики. Расширение взаимной торговли и инвестиций будет способствовать развитию обоих государств и созданию новых рабочих мест.

Вторая перспектива - развитие транспортной инфраструктуры. Казахстан является стратегическим транзитным пунктом на маршруте из Европы в Азию, а Япония - ведущей экономической державой Азиатско-Тихоокеанского региона. Сотрудничество в области транспортной инфраструктуры может иметь важное значение для обеих стран. Развитие железнодорожного сообщения, морских и авиационных соединений позволит сократить время и стоимость доставки грузов между Казахстаном и Японией, а также стимулировать торговлю и инвестиции. Возможность использования казахстанской территории для транзита японских товаров также может привлечь новые инвестиции и создать дополнительные рабочие места [3].

Третья перспектива - развитие сельского хозяйства и пищевой промышленности. Казахстан - аграрная страна с большим потенциалом в сельском хозяйстве, а Япония - страна, где сельское хозяйство ограничено территориальными рамками. Взаимное сотрудничество в области сельского хозяйства позволит Казахстану экспортировать свои сельскохозяйственные продукты, а Японии - получить доступ к качественным и натуральным продуктам. Обмен опытом и передача технологий в области сельского хозяйства может привести к совместной реализации проектов по интенсивному

развитию аграрного сектора, внедрению новых методов возделывания почвы и повышению производительности.

Четвертая перспектива - развитие промышленности и инноваций. Япония является одним из лидеров мировой промышленности и инноваций, в то время как Казахстан стремится развивать свою промышленность и модернизировать экономику. Взаимное сотрудничество в области промышленного производства и передача технологий могут привести к созданию совместных предприятий и инновационных проектов. Развитие высокотехнологичных отраслей, таких как информационные технологии, энергетика и машиностроение, может стимулировать экономический рост и привлечь инвестиции.

В заключение, экономическое сотрудничество между Казахстаном и Японией имеет большой потенциал для развития и взаимного выгодного сотрудничества. Расширение торговли и инвестиций, развитие транспортной инфраструктуры, сельского хозяйства и промышленности являются основными направлениями сотрудничества между двумя странами. Успешная реализация перспективных проектов и профессиональный обмен опытом и технологиями помогут укрепить экономические связи между Казахстаном и Японией, что принесет пользу обеим сторонам и способствует устойчивому развитию общества.

Список литературы:

1. *Надыров Ш., Бинь Ч. Возможности и риски для Казахстана на экономическом поясе нового шелкового пути // Вестник КазНУ. Серия географическая. – 2022. – № 4 (67). – С.32-36*

2. *Додонов В.Ю. Азиатский вектор международного экономического сотрудничества Казахстана: тенденции, сферы, основные партнёры // Проблемы национальной стратегии. – 2021. – № 5 (68). – с.72-89*

3. *Ашимова З. Казахстан в системе интеграционных процессов Центральной Азии // Россия и мусульманский мир. – 2010. – № 8. – С. 69-71.*

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВСТУПЛЕНИЯ ТУРЦИИ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ

КРЕМЕР К., ЧЕРКАШИНА Е.

студентки группы МО-22-2

СЫЗДЫКБЕКОВ Е.С.

Научный руководитель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Статья посвящена вопросу изучения проблемы вступления Турции в Европейский Союз, анализу позиций стран Европейского Союза по вопросу присоединения Турции в данное экономико-политическое объединение. Актуальность — проблема вступления Турции в Европейский Союз вызывает ожесточенные дискуссии среди политиков и общественности. Цель данной статьи — это выделение основных аспектов и причин, почему Турцию не принимают в Европейский Союз, а также анализ мнения турецкого населения по данному вопросу.

Ключевые слова: Турция, международные отношения, Европейский Союз, сотрудничество, кипрский вопрос.

В современном мире одним из дискуссионных вопросов является стремление Турецкой Республики присоединиться к Европейскому Союзу (ЕС), что вызывает много волнений и разногласий как в европейском обществе, так и среди турецкого населения. С момента подачи заявки на вступление в ЕС в 1987 году Турция прошла длительный путь реформ и изменений в своей политике и экономике. Тем не менее, вопрос о ее членстве все еще остается одним из самых обсуждаемых и спорных вопросов в современной политике.

Турция, являясь крупнейшей по численности населения страной на Ближнем Востоке и относительно крупной по площади, имеет огромный экономический потенциал. Благодаря своему географическому положению, наличию ресурсов и разнообразию отраслей экономики, Турция имеет все возможности стать ключевым экономическим партнером для ЕС. В случае вступления в ЕС Турция смогла бы укрепить свои отношения с западными странами и получить доступ к единому рынку, что стимулировало бы развитие ее экономики.

Вступление Турции в ЕС также имело бы большое значение с политической точки зрения. Турция, являясь общим государством и переходным звеном между Востоком и Западом, могла бы привнести дополнительную стабильность и безопасность в регион. Вступление Турции в ЕС также означало бы более правовое и демократическое развитие страны, что в свою очередь сказалось бы на качестве жизни граждан Турции.

Кроме того, интеграция Турции с ЕС послужила бы большим прогрессом в культурном плане. Страна, смежная с рядом стран Ближнего Востока, Закавказья и Балканского полуострова, представляет собой уникальный микс культур и традиций. Вступление Турции в ЕС могло бы способствовать укреплению культурного разнообразия и взаимопонимания между различными народами и культурами.

У Турции существуют экономические предпосылки для интеграции в ЕС, о чем свидетельствуют факты сотрудничества между ЕС и Турцией на довольно высоком уровне: Турция – один из членов-основателей ОЭСР (Организация экономического сотрудничества и развития, 1961), ОБСЕ (Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, 1971), а также ассоциативный член Западноевропейского союза с 1992 по 2011 годы. Помимо этого Турция – член-основатель Большой индустриальной двадцатки (1999), которая имеет тесные связи с Евросоюзом. Страна также входит в состав региональной группы ООН «Западная Европа и другие государства» [1, с.47].

Турция является одним из основателей Совета Европы с 1949 года и, благодаря подписанному 12 сентября 1963 года Соглашению об ассоциации между ЕЭС и Турцией, является также «ассоциированным членом» (создаёт рамки для сотрудничества между сторонами) ЕС и его предшественников с 1964 года.

Страна формально подала заявление на вступление 14 апреля 1987 года, но понадобилось 12 лет, чтобы получить статус кандидата на саммите Хельсинки 1999 года. После саммита в Брюсселе 17 декабря 2004 года Европейский совет объявил официальной датой начала переговоров по вступлению Турции 3 октября 2005 года. Процесс проверки законодательства начался 20 октября 2005 года [2, с.63].

Однако, несмотря на все вышеперечисленные преимущества, вступление Турции в ЕС сталкивается с рядом проблем и вызовов. Одной из ключевых проблем является недостаточное выполнение Копенгагенского критерия, включающего в себя демократию, правовое государство, права человека и защиту меньшинств.

Таким образом, вопрос о вступлении Турции в ЕС входил в число самых проблематичных в послевоенной Европе. Однако остаётся ли этот вопрос также актуален в настоящее время именно для турецкого населения?

В 2022 году турецким независимым исследовательским институтом Infakto Research Workshop было проведено исследование «Турецкое представление о Европейском Союзе». Исследование проводилось со 2 по 26 марта 2022 года с участием 2180 человек из городских и сельских районов 27 провинций, представляющих население Турции в

возрасте 18+. Погрешность исследования составляет 2% и основана на методе простой случайной выборки [3]. Интервьюером был задан вопрос «С кем Турция должна наиболее тесно сотрудничать по международным вопросам?», и предложены варианты ответов. Население в ходе исследования, поделили на 2 группы: от 18 до 24 лет, и остальное население, достигнувшее 18 лет. Были сделаны выводы: наибольший процент населения выбрали страны Европейского союза и следует учесть тот факт, что большее количество выборов было сделано именно молодым поколением от 18 до 24 лет. Если сравнить голоса за 2021 год, то будет видно, что в 2021 году турецкое общество больше было заинтересовано в укреплении международных отношений с ЕС.

Также исследователями был поставлен вопрос "В целом, какое лидерство даст лучшие результаты для большинства человечества в решении глобальных проблем?", предложенные страны не меняли. По данным исследования выбор группы людей от 18 до 24 лет, преимущественно составил 43,8% в пользу стран Европы, которые «обеспечат лучшее лидерство в решении глобальных проблем». В то время как 39,6% второй возрастной группы считают, что никакое лидерство не даст лучших результатов [3]. Этот вывод показывает, что население Турции в целом не уверено в том, какое лидерство может наиболее эффективно решить глобальные проблемы. Молодое поколение видит же определенные преимущества в европейском лидерстве.

По поставленным вопросам можно заметить, что отношение турков к европейцам достаточно позитивное, но все же имеются негативные мнения как среди молодого поколения, так и 24+. С разницей 25,2% преобладает одобрительное мнение [3].

По результатам данного опроса, по мнению народа Турции, для полноправного членства Турецкой Республики в ЕС необходимо уделить внимание таким факторам, как: улучшения экономики и положений, связанных с правами человека, реализация необходимых правовых реформ.

По общественному мнению, у ЕС могут быть общие интересы с Турцией. Группа от 18 до 24 лет выделяют такие проблемы, как: решение проблем с беженцами (42,6%), ситуация в Украине (41,5%), борьба с ИГИЛ (33,6%), гражданская война в Сирии (30,6%). Группа людей от 24+ имеет схожее представление об интересах Европы по проблеме с беженцами (32,8%), но в этой группе также выделен интерес по направлению «Энергетический центр Восточного Средиземноморья» (31,7%) [3]. По результатам опроса можно заметить, что молодое поколение в большей степени выделяет вооружённые конфликты и социальные кризисы, в отличие от старшего поколения, которое в большей мере обеспокоено экономическими и геополитическими вопросами. Эти факторы могут помочь в сближении стран Европы с Турцией.

Турция в настоящее время принимает более 4 миллионов беженцев, в основном из Сирии. ЕС заинтересован в сотрудничестве с Турцией, чтобы обеспечить защиту и помощь этим беженцам, включая предоставление убежища, основных услуг и возможностей для интеграции. ЕС оказывает Турции значительную финансовую помощь. Эта помощь включает в себя средства на гуманитарную помощь, образование, здравоохранение и другие основные услуги.

Турецкое общество считает, что для развития отношений с ЕС в особенности необходимо уделить внимание либерализации визового режима и облегчению поездок в страны ЕС, сотрудничать по вопросам иммигрантов и беженцев, сотрудничать в борьбе с терроризмом.

В заключение исследования «Турецкое представление о Европейском Союзе» можно сделать вывод, что сами турки всё также выступают за сотрудничество с Европейским Союзом, но их стремление занять полноправное членство в ЕС по сравнению с 2021 годом уже не столь динамичное. Однако остаются те факторы, которые всё ещё могут сблизить Турцию с Европой. Возможно, в будущем Турецкая Республика будет занимать особое место в ЕС на равных условиях с нынешними членами ЕС.

Другие страны – сторонники вступления страны в ЕС утверждают, что, являясь ключевой силой в регионе и имея крупную экономику и вторые по величине в НАТО вооружённые силы, Турция усилит позицию ЕС в роли глобального геостратегического игрока. Учитывая географическое положение Турции, её экономические, политические, культурные и исторические связи в регионах, богатых полезными ресурсами, это непосредственно в геополитической сфере влияния Евросоюза: Восточное Средиземное и Черноморское побережья, Каспийское море и Ближний Восток.

Тем не менее, в ЕС также существует оппозиция вступлению Турции, в частности, поддерживаемая бывшим президентом Франции Николя Саркози и канцлером Германии Ангелой Меркель. Противники вступления утверждают, что с законодательством, подобным потенциально репрессивной 301-й статье Уголовного кодекса Турции (статья, запрещающая «оскорбление турецкой идентичности», реформированная 30 апреля 2008 года), и значительной ролью армии в политике Турции, осуществляемой через Совет национальной безопасности Турции, она не соблюдает ключевых принципов, ожидаемых от либеральной демократии, таких как, например, свобода слова.

Помимо этого, значительная численность населения Турции изменит баланс сил в представительных европейских учреждениях. При присоединении к ЕС 70-миллионное население позволит иметь второе по величине представительство в Европейском парламенте. Согласно демографическим данным, Турция – самая населённая страна Европы. По состоянию на 2022 год ее население превышает население Германии.

Валери Жискар д'Эстен выступил против вступления, опасаясь, что членство Турции может затронуть дальнейшие планы расширения, в особенности, увеличив число желающих вступить стран. По его мнению, вслед за Турцией в ЕС могут попроситься страны Ближнего Востока и Северной Африки, и, в первую очередь, Марокко. Марокко уже было отказано в членстве на основании географического положения, и Турция, в отличие от Марокко, располагает территорией в Европе. В январе 2007 года Николя Саркози, будучи кандидатом в президенты, сообщил, что «у Европы есть определённые границы, и далеко не все страны могут стать её полноправными членами, это касается и Турции, которой нет места в Евросоюзе; безграничное расширение ЕС может привести к разрушению европейского политического союза» [4].

Кроме того, некоторые возражают против вступления страны, являющейся в большой степени мусульманской (несмотря на преимущественно мусульманские страны Балканского полуострова, входящих в ЕС, такие как: Босния и Герцеговина, Албания и Косово).

Лишь малая часть территории Турции находится в Европе, как её общепринято географически определять – это территория исторической области, именуемой как Восточная Фракия. Также в Европе расположена большая часть крупнейшего города страны – Стамбула. Однако член ЕС Кипр располагается к югу от Анатолии и является частью континентального шельфа полуострова, таким образом, географически находясь в Азии. Из этого можно сделать вывод, что отказы на вступление Турции не могут быть связаны только с географическим положением.

Ещё одной проблемой является кипрский конфликт. ЕС и большинство стран мира считают северную треть Кипра частью Республики Кипр. Однако де-факто эта часть острова контролируется правительством Северного Кипра, признанным Турцией. Турция, в свою очередь, не признаёт правительство Республики Кипр, затягивая решение конфликта, предлагаемое ООН, а также содержит на территории Северного Кипра 40 000 турецких военнослужащих.

В январе 2015 года президент Турции Реджеп Тайип Эрдоган констатировал, что его страну больше не интересует вопрос вступления в ЕС. Ранее об этом же говорил и вице-премьер Бюлент Арынч, а министр по делам ЕС Волкан Бозкыр отметил, что переговоры о вступлении «не могут продолжаться в том формате, которого требует ЕС», и подчеркнул,

что демократия в Турции находится на более высоком уровне, чем в некоторых странах Европы. Эрдоган заявил, что «если в ЕС думают, что Турция будет умолять о своём вступлении в эту структуру, то они ошибаются» [4].

В октябре 2017 года президент Эрдоган заявил, что Турция больше не нуждается в членстве Евросоюза, но при этом страна не намерена выходить из переговоров о вступлении. Однако уже в марте 2018 года Эрдоган назвал вступление в ЕС стратегической целью страны. Также 11 декабря 2019 года Эрдоган заявил о нежелании Евросоюза принимать Турцию в свой состав, сказав, что истинной причиной этого является не большая численность турецкого населения, а то, что турки по вероисповеданию являются мусульманами. По результатам опросов в 2017 году 75,5 % граждан Турции хотят вступить в ЕС, но лишь 36 % полагает, что страна когда-либо будет принята [5, с.7].

Исходя из слов Реджепа Эрдогана, можно сделать вывод, что он меняет своё мнение по поводу вступления Турции в ЕС на протяжении нескольких лет. Это всё больше увеличивает негативные настроения населения по отношению к политическим структурам страны.

29 ноября 2023 года Европейская комиссия представила некоторые рекомендации, касаемые ЕС и Турции: расширение сотрудничества с Турцией в области торговли, энергетики, транспорта и управления миграцией. ЕС готов к возобновлению диалога о создании обновленного таможенного союза с Турцией при условии, что она поддержит усилия по пресечению обхода европейских санкций против России.

Главным камнем преткновения стала неспособность посредничать в урегулировании кипрского вопроса и продолжающийся отказ Турции признать Республику Кипр. Этот спор препятствует любым усилиям по углублению сотрудничества в области обороны, несмотря на членство Турции в НАТО. Блок также яростно критикует откат от демократии в Турции, особенно с конца 2016 года, когда президент Реджеп Эрдоган принял радикальные меры для укрепления своей власти после попытки свержения его правительства. До сих пор отношения между ЕС и Турцией остаются напряженными [6, с.593]. Брюссель также осуждает отсутствие прогресса в реформировании Анкарой судебной системы и обеспечении свободы слова.

ЕС также говорит о глубоких разногласиях во внешней политике между двумя сторонами: по данным ЕС, в 2023 году уровень совпадения позиций составляет всего 10 % по сравнению с 8 % в 2022 году. Эти разногласия становятся все более очевидными на фоне конфликта на Ближнем Востоке. Также Эрдоган отменил запланированный визит в Израиль и заявил законодателям от своей партии, что ХАМАС – это "не террористическая организация, а освободительное движение, группа моджахедов, которая борется за защиту своих земель и граждан". В ответ Еврокомиссия осудила правительство Эрдогана за "поддержку террористической группировки ХАМАС после её нападения на Израиль", заявив, что это "полностью расходится с подходом ЕС" [6, с. 594].

После того, как ЕС осудил вторжение России в Украину, Анкара предпочла не присоединяться к санкциям Запада, пытаясь сохранить свои связи с Москвой. Турцию также обвиняют в том, что она содействует обходу санкций на фоне резкого увеличения экспорта критически важных товаров в Россию.

Таким образом, Турция оставляет шанс на интеграцию с ЕС, всё ещё находясь в роли кандидата на вступление. Однако в последние годы правительство Турецкой Республики обращает свой взор в сторону Востока и демонстрирует сильную заинтересованность в укреплении своих отношений с тюркскими государствами. Этот интерес был особенно заметен в контексте усилий по диверсификации международного партнерства и построению более тесных связей с региональными игроками [7, с.81]. Одним из ключевых направлений внешней политики Турции является укрепление связей с тюркским миром, включая государства Центральной Азии, такими как: Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан, Азербайджан и другими. Казахстан был одним из инициаторов создания ТЮРКСОЙ –

международной организации, которая объединяет тюркские страны, а Турция активно поддержала Казахстан в данном вопросе.

В Турции существует определенное разочарование в отношении перспектив своего вступления в ЕС. Несмотря на длительные усилия Турции по подготовке к вступлению в ЕС, процесс этот затянулся, что подтолкнуло Турцию к поиску альтернативных стратегий и партнеров в других регионах, включая тюркский мир. Например, отношения с Казахстаном Турция выстраивает долгие годы, и эти страны являются стратегическими, экономическими и культурными партнерами. В системе турецких приоритетов Казахстан занимает особое место, как развитое государство в Центральной Азии. В связи с этими факторами, с каждым годом Турция всё меньше и меньше заинтересована в сотрудничестве и интеграции с Европейским Союзом.

Список литературы:

1. Гаджиев А.Г. Трудности на пути вступления Турции в ЕС // Вестник РУДН, серия Международные отношения. – 2009 г. - № 1. – С. 47
2. Маврина Ю.В. Европейский вектор Турецкой внешней политики // Известия Саратовского университета. Новая серия. Международные отношения. - 2019. - №3. - С.61-67
3. Turkish Perceptions of the European Union//Turkish Perceptions of the EU Survey – 2022//<https://www.gmfus.org/sites/default/files/202204/Turkish%20Perceptions%20of%20the%20EU%202022%20English.pdf>
4. European Union (2021, 6 апреля). // <https://www.consilium.europa.eu/en/>
5. Шумилин А.И. Евросоюз-Турция: Конфликтное партнёрство // Научно-аналитический вестник Института Европы РАН. – 2020. – №5. – С. 1-9
6. Козлов А.Р. Политика Европейского Союза в отношении Турции: исторический аспект // Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ». – 2023 г. - № 11 (68) Том 2. – С. 593-594
7. Зубов В.В. Взаимодействие Европейского Союза и Турции по проблеме миграционного кризиса: глубинные противоречия как следствие изменения геополитических реалий// Гуманитарные науки. Вестник финансового университета. – 2019 г. -№ 4. – С. 81

ОҢТҮСТІК-ШЫҒЫС АЗИЯ АЙМАҒЫНДАҒЫ БОЛАШАҚТА БОЛУЫ МҮМКІН АЗЫҚ-ТҮЛІК ТАПШЫЛЫҒЫ МӘСЕЛЕСІ

ҚАТПА Т.С.

МО -21-1к тобының студенті.,

МУСАЕВА Э.А.

Магистр., аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттері қауымдастығының (АСЕАН) аймағындағы азық-түлік қауіпсіздігінің ілгерілеуі, қиындықтары және болашағы қарастырылады. COVID-19 пандемиясы АСЕАН-ның азық-түлік жүйесінің осалдығын анықтап, бар мәселелер мен осалдықтарды күшейтті. Ол өсіп келе жатқан халықты жеткілікті, қолжетімді және құнарлы азық-түлікпен қамтамасыз етудің өзекті мәселесін шешуге баса назар аударып, АСЕАН-ның алдында тұрған азық-түлік қауіпсіздігінің көп қырлы мәселелерін зерттейді.

Кілт сөздер: АСЕАН, Азия, экономика, халықаралық, COVID-19, азық-түлік, ресурс, ауыл шаруашылығы, жетіспеушілік, форум, өсу, қауіпсіздік.

Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерінің қауымдастығына (АСЕАН) 10 ел кіреді - Бруней, Даруссалам, Камбоджа, Индонезия, Лаос, Малайзия, Мьянма, Филиппин, Сингапур, Тайланд және Вьетнам. 2020 жылы АСЕАН халқының жалпы саны шамамен 661 миллионға жетті, бұл оны әлемдегі ең көп қоныстанған аймақтардың біріне айналдырады [1]. Аймақ халқының өсуі жалғасады деп болжануда, бұл барлығына жеткілікті қоректік тағамдарды қамтамасыз ету үшін азық-түлік жүйелеріне жүктемені арттырады. 2030 жылға қарай халық саны 723 миллионға жетеді деп болжануда [2]. Халықтың жылдам өсуі, қолда бар табыстың артуы, урбанизация және диетаның өзгеруі АСЕАН елдерінде азық-түлік тұтыну үлгілерінің өзгеруіне әкеледі. Оңтүстік-Шығыс Азиядағы кірістер мен урбанизацияның өсуі мал өндірісі мен ет тұтынудың, әсіресе құс еті мен шошқа етінің көбеюіне ықпал етеді [3]. Бұл тенденция мен халықтың өсуі аймақтағы азық-түлік қауіпсіздігіне үлкен қиындықтар туғызады.

Ауыл шаруашылығы ЖІӨ мен жұмыспен қамтуға айтарлықтай үлес қоса отырып, АСЕАН елдерінің экономикасында маңызды рөл атқарады: 2020 жылы ауыл шаруашылығы АСЕАН аймағындағы ЖІӨ-нің шамамен 11%, ал Камбоджа мен Мьянма сияқты кейбір елдерде ЖІӨ-нің 20%-дан астамын құрайды. Сонымен қатар, 2019 жылы ауыл шаруашылығы Лаос, Мьянма және Вьетнам сияқты елдерде жұмыспен қамтудың негізгі көзі болып қала береді және жалпы жұмыспен қамтылғандардың 35%-дан астамын құрайды [4]. Бұл секторда дәстүрлі түрде күріш өндірісі басым, бірақ соңғы уақытта өндірістік қызметтің өзгеруі байқалады: ауылшаруашылық өнімдерінің құнындағы күріштің үлесі төмендеді, ал пальма майы өзінің жоғары құны мен өзгеретін тамақтану әдеттерінің арқасында танымал бола бастады. Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің ауыл шаруашылығы да климаттың өзгеруіне байланысты қиындықтарға тап болды: 2008 және 2018 жылдар аралығындағы төтенше ауа райы оқиғалары шамамен 21 миллиард АҚШ долларын құрайтын айтарлықтай өндірістік шығындарға әкелді [5, p.25]; COVID-19 вирусының пандемиясы секторды одан әрі бұзды, 2020 жылға қарай ауылшаруашылық өндірісі 3,1 пайызға және ЖІӨ 1,4 пайызға төмендеді [5, p.15].

Шынымен-ақ, COVID-19 пандемиясы жаһандық азық-түлік жүйесінің осалдығын атап өтті және АСЕАН контекстінде азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізудегі бар мәселелер мен осалдықтарды күшейтті. Пандемия халық үшін қауіпсіз және қоректік өнімдердің қолжетімділігін, арзандығын қамтамасыз ету қажеттілігін атап өтті. Ол келесі факторларға тұрақты азық-түлік жүйелерін құру қажеттілігін атап өтті жеткізу тізбегінің бұзылуы, сауданы шектеулер және әлеуметтік-экономикалық салдарлар АСЕАН-ның азық-түлік қауіпсіздігі алдында тұрған климаттың өзгеруі, ресурстардың шектеулілігі, инфрақұрылымның жеткіліксіздігі және сыртқы күйзелістерге осалдық сияқты көп қырлы мәселелерді шешудің маңыздылығын атап өтті. Олар оның салдарымен күресіп жатқанда, аймақтық ынтымақтастықты нығайту, инновациялық шешімдерге инвестиция салу және болашақ күйзелістерге төтеп бере алатын және өсіп келе жатқан АСЕАН халқының әл-ауқатын қолдайтын тұрақты және қауіпсіз азық-түлік жүйелерін құру үшін тұрақты ауыл шаруашылығын ілгерілету қажеттілігі туындайды.

Азық-түлік қауіпсіздігі АСЕАН-ның негізгі мәселелерінің бірі болып табылады, өйткені АСЕАН негізінен өмір сүруді қамтамасыз етуде, әлеуметтік тұрақтылықты сақтауда және экономикалық өсуді ынталандыруда маңызды рөл атқаратын ауыл шаруашылығына тәуелді. Азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу барлық адамдардан олардың тағамдық қажеттіліктері мен қалауларына сәйкес келетін қауіпсіз, қоректік, қолжетімді тағамға қол жеткізуді талап етеді. Азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты дамудың әртүрлі мақсаттары арасындағы байланыс АСЕАН-дағы азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін шешудің өзектілігін көрсетеді. Соңғы жылдары COVID-19 пандемиясы азық-

түлік қауіпсіздігінің маңыздылығын одан әрі атап өтті және азық-түлік жүйелерінің осалдығын анықтады. COVID-19 пандемиясы бүкіл әлемдегі азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндірді және халықтың ең осал топтарына, соның ішінде шағын фермерлер мен ауылдық байырғы тұрғындарға қауіп төндірді [6,р.45]. Жаһандық жеткізу тізбегіндегі бұзушылықтар, сауда шектеулері және қозғалыс шектеулері азық-түлікке, әсіресе халықтың осал топтарына қол жеткізуге әсер етті. Азық түлік қауіпсіздігін нығайту болашақ дағдарыстардың салдарын азайту және тұрақтылықты арттыру үшін АСЕАН ның негізгі міндеті болып табылады. АСЕАН ықтимал дағдарыстарға төзімділікті арттыру үшін өзінің интеграциялық күн тәртібінде азық-түлік қауіпсіздігіне басымдық береді. Бұл құжат АСЕАН-дағы азық-түлік қауіпсіздігінің қиындықтарын, жетістіктері мен болашағын қарастырады. Ол АСЕАН елдерінің азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізудегі көп қырлы мәселелерін қарастырады, азық-түлік қауіпсіздігін жақсартудың негізгі мүмкіндіктерін анықтайды және болашақ болашағын талқылайды. Сонымен қатар саясат нұсқаларын және АСЕАН-да азық-түлік қауіпсіздігі мен тұрақты дамуға қол жеткізу үшін халықаралық серіктестермен және ұйымдармен ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетеді.

АСЕАН түрлі бастамалар мен келісімдерді жүзеге асыра отырып, аймақтағы азық-түлік қауіпсіздігін нығайтуға айтарлықтай күш салуда. Бұл бастамалар климаттың өзгеруімен, халықтың өсуімен және азық-түлік жеткізу тізбегіндегі бұзылулармен күресуге бағытталған.

Маңызды бастамалардың бірі - 1979 жылдың қазан айында құрылған АСЕАН азық-түлік қауіпсіздігі резерві (AFSR). AFSR сонымен қатар табиғи апаттардың азық-түлік қауіпсіздігіне әсерін азайтуға бағытталған АСЕАН төтенше күріш резервін (AERR) қамтиды. Оның мақсаты-әлемдік нарықтағы қалыпты сауданың бұзылмауын қамтамасыз ете отырып, кедейлікті азайту және аймақтағы дұрыс тамақтанбауды жою [7,р.3]. Қатысушы елдер төтенше жағдайда күріштің болуын қамтамасыз ету үшін күріштің белгілі бір мөлшерін сақтауға міндеттенеді. Күріш қорларын беру рәсімдік ережелерге сәйкес жүзеге асырылады, оның ішінде басқа қатысушы елдерді хабардар ету және бағалар мен шарттар туралы екіжақты келіссөздер жасау. Алайда, AFSR құрылғаннан бері қолданылмайды [8,р.10] және кеңейтілген дауларды шешу механизмі (EDSM) тексерілмеген күйінде қалады.

1997-1998 жылдардағы Индонезия сияқты азық-түлік тапшылығының өткен кезеңдерінде халықаралық қаржы институттарынан несиелену сияқты балама шаралар қолданылды[9, р.56].

2012 жылдың қазан айында құрылған АСЕАН төтенше күріш резерві тағы үш (APTERR) АСЕАН-ға мүше елдер, Қытай, Жапония және Оңтүстік Корея арасындағы азық-түлік қауіпсіздігін нығайту үшін аймақтық ынтымақтастыққа бағытталған APTERR төтенше қорларды, жинақталған қолма-қол ақшаны және күріш қорларын, сондай-ақ болашақ келісімшарттар мен қайырымдылықтар сияқты жинақтаудың басқа түрлерін қамтиды. Оған күріштің мақсатты және физикалық қоры кіреді [10]. APTERR үш деңгейлі коммерциялық келісімшарттар, төтенше гранттар мен несиелер, сондай-ақ күріштің төтенше қайырымдылықтары жүйесінде жұмыс істейді [11]. APTERR келісімі тараптарға заңды түрде міндетті міндеттемелер жүктейді және APTERR келісімі тараптарға заңды түрде міндетті міндеттемелер жүктейді, олардың нақты әрекеттерге берілгендігіне кепілдік береді [5,р.22]. Алайда, АСЕАН-ға мүше мемлекеттердегі дауларды шешу достық келіссөздерге негізделген, саяси, дипломатиялық немесе қарым-қатынасқа негізделген құралдар заңды құралдардан басым. APTERR, AFSR сияқты, оны жүзеге асыру кезінде ұлттық мүдделер мен заңға баса назар аударады және тараптар белгілі бір талаптарды орындауы керек. APTERR, AFSR сияқты, оны жүзеге асыру кезінде ұлттық мүдделер мен құқықтарға баса назар аударады және тараптар белгілі бір процедураларды орындауы керек.

АСЕАН елдерінде өндірілетін, тұтынылатын және сатылатын негізгі дәнді дақылдар күріш пен жүгері болып табылады, олар 2020 жылы АСЕАН елдеріндегі жалпы астық өндірісінің 99% құрайды, ал соя, бидай, арпа, құмай, тары, қанар тұқымы және қара бидай тек 1% құрайды [12]. АСЕАН елдеріндегі артық өндіріс көбіне негізгі тағам болып табылатын күрішпен шектеледі. Күріш ең маңызды азық-түлік болып қала берсе де, жүгеріге, сояға және бидайға сұраныс артып келеді, өйткені АСЕАН елдеріндегі қазіргі өндіріс деңгейі өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру үшін жеткіліксіз, ал кірістің өсуі, урбанизация және туризм жануарлардан алынатын өнімдерге сұранысты арттырады, жүгері мен соя мал азығы ретінде ерекше маңызды болды. Бұл сұранысты қанағаттандыру АСЕАН-дан тыс айтарлықтай импортты қажет етеді. АСЕАН хатшылығы тек 2020 жылы АСЕАН-дан 61 миллиард АҚШ доллары көлеміндегі ауылшаруашылық өнімдерін импорттайды деп есептейді. Мысалы, 2021 жылы Индонезия 3,5 миллиард АҚШ доллары көлемінде бидай импорттайды. Бұл кеспе, нан және мал азығы сияқты негізгі тағамдарды өндірудің маңызды құрамдас бөлігі [13].

Қорытындылай келе, демографиялық өзгерістерден басқа, тұтынушылардың қалауының өзгеруі, Covid-19 салдарынан жеткізілім тізбегінің бұзылуы және Ресей мен Украинадағы қақтығыс, АСЕАН-дағы азық-түлік қауіпсіздігінің басты мәселесі-климаттың өзгеруінің ауылшаруашылық өндірісіне әсері. Оңтүстік-Шығыс Азия климаттың өзгеруінің әсеріне әлемдегі ең осал аймақтардың бірі ретінде кеңінен танылды. Аймақ климаттың өзгеруінің жағымсыз әсерлеріне, соның ішінде температураның жоғарылауына, жауын-шашынның өзгеруіне және құрғақшылық пен су тасқыны сияқты төтенше ауа-райына өте осал. Бұл климаттық мәселелер ауыл шаруашылығының өнімділігіне тікелей әсер етеді, нәтижесінде өнімділік, егіннің жоғалуы және мал өлімі төмендейді.

АСЕАН елдеріндегі ауылшаруашылық жұмыс күшінің көп бөлігін құрайтын шағын фермерлер ресурстарға қол жетімділігі мен бейімделу қабілетінің шектеулі болуына байланысты бұл климаттық тәуекелдерге осал. Олар сондай-ақ ресурстарға қол жетімділіктің және бейімделу әлеуетінің шектеулі болуына байланысты климатқа байланысты тәуекелдерге осал. Ауыл шаруашылығы ауылда тұратын және негізінен егіншілікпен айналысатын кедей шағын фермерлердің 80% - ы үшін өте маңызды, өйткені бұл аштықты азайтуға, кірісті арттыруға және азық-түлік қауіпсіздігін арттыруға көмектеседі. Климаттың өзгеруінің күшеюі жағдайында шағын фермерлер өздерінің егіншілік әдістерін бейімдеудің шұғыл қажеттілігіне тап болады. Фермерлік жүйелерді бейімдеу қажеттілігі артып келеді. Алайда, бейімделу стратегияларының сәттілігі фермерлердің климаттың өзгеруін және оның салдарын қаншалықты жақсы түсінетіндігіне байланысты.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Sundram P. Food security in ASEAN: progress, challenges and future: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsufs.2023.1260619/full>, 2023
2. Future of Consumption in Fast-Growth Consumer Markets: ASEAN, The World Economic Forum, 2020.
3. Lee T., Hansen J. Southeast Asia's Growing Meat Demand and Its Implications for Feedstuffs Imports, <https://www.ers.usda.gov/amber-waves/2019/april/southeast-asia-s-growing-meat-demand-and-its-implications-for-feedstuffs-imports/>, 2019.
4. Deloitte. The future of agrifood tech in Southeast Asia: Agriculture in the digital decade. Available at: <https://kr-asia.com/the-future-of-agrifood-tech-in-southeast-asia-agriculture-in-the-digital-decade>. 20 Apr 2022

5. Asian Development Bank. Asian Development Outlook 2021 Update Transforming Agriculture in Asia. Available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/726556/ado2021-update.pdf>. 2021, - 245 p.

6. Jerath S.G., Kapoor R., Downs S., Ahmed S., Dhasmana, A., Singh, A., Ahmed, S. Effect of COVID-19 Pandemic on Food Systems and Determinants of Resilience in Indigenous Communities of Jharkhand State, India: A Serial Cross-Sectional Study. *Frontiers in Sustainable Food Systems*. 2022, 45 p.

7. Asian Development Bank Institute . Building food security in Asia through international agreements on Rice reserves. Policy Brief. Available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/439876/adbi-pb2018-1.pdf>. 2022, 3 p.

8. Trethewie, S. The ASEAN plus three emergency Rice reserve (APTERR): cooperation, commitment and contradictions. https://www.academia.edu/11038095/The_ASEAN_Plus_Three_Emergency_Rice_Reserve_APTERR_Cooperation_commitment_and_contradictions

9. Yoshimatsu, H. Comparing institution-building in East Asia: Power politics, governance, and critical junctures. https://www.academia.edu/11038095/The_ASEAN_Plus_Three_Emergency_Rice_Reserve_APTERR_Cooperation_commitment_and_contradictions. 2014, 56 p.

10. Trethewie, S. The ASEAN plus three emergency Rice reserve (APTERR): cooperation, commitment and contradictions. 2013.

11. ASEAN Plus Three Emergency Rice Reserve . APTERR Programs. Available at: <https://www.apterr.org/how-we-work/apterr-programmes>. 2023.

12. Food and Agriculture Organization. Crops and livestock products. UN FAOstat database. Available at: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>. 2021.

13. Teng, P. Reducing ASEAN's food import dependency. Available at: <https://www.eastasiaforum.org/2022/08/25/reducing-aseans-food-import-dependency/>. 2022.

ПРОКСИ ВОЙНЫ И ЕГО ПРОБЛЕМАТИКА

МАДЕТ М

студент группы МО-23-1к

КАЛИЕВА.Г.К

Старший преподаватель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Прокси-война - Согласно универсальному англо-русскому словарю, это военный термин, который обозначает опосредованную войну, войну, которая ведется между двумя державами через третью сторону. В политике этот термин также обозначает войну чужими руками.

Прокси-война - это попытка двух государств достичь своих личных целей, используя ресурсы третьего государства и поддерживая военные операции, проводимые на месте, под видом решения внутренних проблем третьего государства.

Ключевые слова: Прокси-война, государство, Международные законы, события.

В современном мире широкое распространение прокси-войн напрямую связано с выпуском и распространением ядерного оружия. Применение ядерного оружия может иметь разрушительные последствия для сторон, вовлеченных в ядерный инцидент. В результате государства, обладающие ядерным оружием, вступают в прокси-войны, чтобы не допустить прямых организованных столкновений между собой.

Традиционное определение прокси-войны было предложено южноамериканским политологом Карлом Дойчем в 1964 году: "международный инцидент между двумя государствами, которые под видом решения внутренних проблем третьего государства стремятся достичь своих личных целей путем военных действий против земель и ресурсов этого государства".

В своем концерте 34-й президент Соединенных Штатов Америки Дуайт Эйзенхауэр определил прокси-войны (известные как "программы иностранной помощи") как "войны, ведущиеся чужими руками". Дипломаты рассматривали такие инциденты как "самый дешевый способ достижения национальных целей" и "самую дешевую страховую политику". Подобные войны, по их мнению, снижали финансовые затраты и политические риски по сравнению с прямым военным вмешательством.

Центр по вопросам национальной безопасности определяет прокси-войну как "конфликт, в котором третья сторона косвенно участвует в личных интересах, оказывая военную, организационную, ресурсную, политическую или иную поддержку одному из двух участников инцидента".

Издание рассказывает о том, что война по доверенности имеет долгую историю, но стала более распространенной с появлением ядерного оружия. Например, государства, обладающие ядерным оружием, стараются избегать прямых организованных военных конфликтов между собой, поскольку применение ядерного оружия может привести к трагическим последствиям. Во времена холодной войны не прямые военные действия были обычным явлением. Например, Корейская война (1950-1953), Вьетнамская война (1957-1975) и Афганская война (1979-1989) в исследованиях называются войнами по доверенности.

Южноамериканский исследователь международных отношений Эндрю Мамфорд в своей книге "Прокси-войны" включает в эти события государственные войны в Анголе (1975-2002), а южноамериканский романист и политолог Грэм Фуллер - израильское проникновение в Ливан (2006).

Мамфорд отмечает, что не только государства имеют возможность участвовать в не прямых войнах. Согласно его тексту, позитивным направлением развития прокси-войн является повсеместное создание и функционирование личных боевых компаний (ЧВК). Исследователь считает, что роль ЧВК будет возрастать в будущих войнах на стороне иностранных государств.

Исследовательский центр Defence Task изучает парадокс, который в последнее время приобрел новое значение: двойная прокси-война. Двойная прокси-война - это конфликт, в котором третьей стороной, роль которой скрывается правительством, является транснациональная корпорация (ТНК) или частная военная компания, имеющая интересы в стране, где происходит конфликт. В этом случае военные действия могут происходить не между государствами, а между ТНК и государством.

Прокси-война - не самый простой термин для описания простейших инцидентов. Ее суть заключается в том, что два или несколько государств поддерживают сторону, которая отстаивает их интересы. Таким образом, вместо прямого конфликта авторитетные державы

поддерживают своих доверенных лиц и выступают в роли "посредников". Этот конфликт может иметь как военные, так и политические и финансовые намерения. Прокси-войны часто возникают из-за желания взять под свой контроль важный регион или ресурс. Распространенный пример - две соседние страны с разными партнерами, поддерживающими их издалека.

Говоря о прокси-войнах, предположим, что между двумя школьниками возникли разногласия. Один из них привлекает последователей, которые не хотят пачкать руки, но готовы поддержать своего победителя. В итоге в инцидент оказывается вовлечено гораздо больше людей, чем два главных антагониста. Это увеличивает масштаб конфликта и делает его разрешение более трудным и сложным. Войны по доверенности могут длиться годами, а иногда и десятилетиями. А последствия выходят за пределы государства, вовлеченного в инцидент.

Почему государства выбирают такую форму ведения войны? Используя прокси, государства-гиганты могут перенести свое влияние за пределы собственных стран. Это снижает непосредственную опасность для государства, ведущего войну, и делает его собственную роль менее заметной. Таким образом, война по доверенности - это способ проливать чужую кровь вместо крови собственной страны. Кроме того, она позволяет защитить финансовые и военные ресурсы. Это связано с тем, что нанимать наемников или поддерживать соседние группировки выгоднее, чем создавать функциональные боевые эффекты.

Одним из известных примеров прокси-войны является холодная война. США и СССР не вступали в прямой военный конфликт, но активно поддерживали своих сторонников. Они снабжали их оружием, знаниями, деньгами и разведданными. Например, когда происходили инциденты в Афганистане, Советский Союз поддерживал одну сторону, а США - другую. Подобные меры не побуждали державы к прямому вмешательству в инциденты. Тем не менее, результатом такой политики стала серьезная дестабилизация региона.

Это похоже на мир стратегических игр, но последствия реальны. Люди, живущие в зонах прокси-войн, часто сталкиваются с тяжелыми последствиями. Разрушаются дома, гибнут люди, уничтожается инфраструктура, что приводит к долгосрочным социальным проблемам. В результате международные ассоциации пытаются найти способы остановить эти инциденты. Однако сложность заключается в том, что почти все воюющие стороны не пришли к официальному соглашению. В результате зачастую сложно определить, кто стоит за инцидентами.

Войны по доверенности отражают современный мир с этой точки зрения. Глобализация и взаимосвязь государств привели к тому, что прямые войны между крупными державами стали редкостью. Тем не менее, негласные конфликты и помощь в локальных инцидентах стали повседневным явлением. При таких критериях стратегия и тактика превалируют над силой и прямым военным конфликтом. Тем не менее, войны по доверенности остаются опасными и способны привести к масштабным последствиям даже без объявления войны между крупными державами.

Несмотря на очевидную выгоду для крупных держав, стоит задуматься о последствиях для тех, кто находится в центре событий. Соседнее население обычно страдает от насилия и является пешками в большой игре между крупными державами. Их земля становится полем битвы за иностранные интересы. Кроме того, гражданское население сталкивается с нехваткой продовольствия, медицинского обслуживания и образования. Эти трудности сильнее ощущаются после окончания военных действий и начала восстановления.

Практика марионеточных войн срочно требует особого внимания со стороны международного сообщества. Необходимо разработать стратегии по смягчению конфликта и оказанию помощи пострадавшим районам. Страны, участвующие в качестве доноров,

должны нести ответственность за результаты. Необходимо укреплять пространство и прочность, а не возлагать вину на "большую игру". Обязанность международных организаций и дипломатических миссий - вести переговоры и находить компромиссы.

С юридической точки зрения, дело о прокси-войне довольно сложное. Не всегда можно четко определить, какой вид влияния или вмешательства считается законным. Международное право, касающееся вооруженных инцидентов, может не учитывать возникающие проблемы. Невозможность обосновать прямую связь между стороной, которой оказывается помощь, и ее спонсором создает проблемы. В качестве более серьезных проблем поднимаются вопросы национальной интеграции и нарушения прав человека.

Важно также признать, что прокси-войны связаны не только с политическими качествами. Экономические мотивы часто рассматриваются как основная причина для помощи той или иной стороне. Контроль над поставками ресурсов и фактическими методами торговли является краеугольным камнем стратегии. В результате государства, обладающие необходимыми ископаемыми или стратегическим положением, часто становятся площадкой для прокси-войн. Но, как ни странно, такие государства часто оказываются не в лучшем финансовом положении после инцидента.

Нелегко переоценить влияние прокси-войн на международные отношения. Прокси-войны способны изменить баланс сил в конкретном регионе или в мире в целом. Государства используют подобные методы для укрепления собственных позиций. Однако это влияние часто компенсируется риском дезинтеграции или нестабильности государства в целом. Столкнувшись с такими сложными вызовами, мирные коалиции должны найти новые способы контроля и реагирования.

На нашем собственном уровне мы можем только предполагать, какие трудности и страдания связаны с прокси-войнами. Прокси-войны оставляют шрамы на душах тех, кому пришлось их пережить. Страдают семьи, а воспоминания о потерянных соседях хранятся годами. Мирное небо становится мечтой многих людей, живущих на острие страсти.

Однако, несмотря на сложную атмосферу, люди всего мира должны сделать все возможное. Усилия по предотвращению инцидентов и поиску путей мирного урегулирования конфликтов крайне важны. Прокси-войны - это лишь один из бесчисленных вызовов нашего времени. Мы должны извлечь уроки из этой ситуации и стремиться к миру.

В заключение хочу сказать, что прокси-войны - это не просто элементарные предложения, а реальные действия, которые накладывают свой отпечаток на ситуацию. Легкого пути к миру не существует, но общие усилия имеют все шансы скрасить будущее. Ведь шаг к признанию и диалогу - это шаг к лучшему миру для всех нас. Давайте беречь Вселенную и работать над ее сохранением и укреплением.

Список использованной литературы:

1. Технологии, методы и инструменты войн XXI века - Страница 164 Анатолий Белоус · 2023 <https://www.labyrinth.ru/books/961693/>
2. Война в 21 ом веке <https://www.meloman.kz/sociologiya-obshestvoznание/kuman-kov-a-vojna-v-xxi-veke.html>
3. Войны XX века - Денис Креленко · 2020 <https://www.labyrinth.ru/books/755242/>

ВЛИЯНИЕ КРЕАТИВНЫХ ИНДУСТРИЙ НА ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И СОЗДАНИЕ РАБОЧИХ МЕСТ В РЕГИОНАХ

МАКСЫМБЕКОВА Э.

студентка группы ФиК-1-20

ПАЗЫЛОВА А. С.

Научный руководитель, преподаватель
Ошский Технологический Университет,
г. Ош, Кыргызская Республика

Аннотация. В статье представлен анализ креативных индустрий в контексте инвестирования. Значительный рост в ВВП и уровне занятости в креативных секторах экономики, способствует оживлению и продвижению регионов и привлечению иностранных инвестиций. Подчеркивается, что государственная политика, направленная на поддержание креативных индустрий, является значимым стимулом для экономического роста регионов страны.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, креативные индустрии, креативная экономика, регион, инвестиционная привлекательность.

Введение. Каждый день мы пользуемся продуктами креативных индустрий: например, когда смотрим фильмы, выбираем, что надеть, заказываем еду, гуляем по городу. Сектор креативной экономики насчитывает до 16 направлений в зависимости от классификации и включает в себя искусство, дизайн, моду, компьютерную графику, анимацию, разработку компьютерных игр, IT, архитектуру и урбанистику, кино, ТВ, новые медиа, музыку и саунд-дизайн, маркетинг и коммуникации, издательское дело, журналистику, образование в области креативных индустрий.

Экономическое влияние культурных и творческих индустрий (КТИ) глубоко и многогранно, затрагивая различные аспекты мировой экономики: от значительного вклада в валовой внутренний продукт (ВВП) до стимулирования занятости и содействия инновациям. Помимо своего прямого экономического вклада, КТИ играют ключевую роль в развитии и возрождении городов, превращая города в яркие культурные центры, привлекающие таланты, туризм и инвестиции.

КТИ признаны жизненно важными двигателями экономического роста, вносящими значительный вклад в мировой ВВП. Согласно отчетам ЮНЕСКО и других международных организаций, на долю КТИ приходится примерно 3% мирового ВВП, и эта цифра подчеркивает экономический вес этого сектора. Этот вклад еще более выражен в некоторых регионах, где культурная и творческая продукция является основным экспортным товаром. Экономическое значение КТИ заключается не только в их прямой продукции, но и в их способности стимулировать рост смежных секторов посредством творческого содержания, дизайна и инноваций [1].

В определении UNCTAD (Конференция ООН по торговле и развитию) креативные индустрии — это синтез креативности, культуры, экономики и технологий. Они строятся на талантах и идеях людей и служат драйвером экономики. Например, недавний всплеск интереса международной аудитории к южнокорейской культуре, музыке и сериалам возник неспроста. С 2009 по 2017 год в Южной Корее работало специально созданное правительственное агентство креативного контента КОССА. Этот спецпроект позволил наладить работу с креативными индустриями и вывести корейский контент на международный рынок. Экспорт корейских креативных индустрий в 2016 году составил более \$6 млрд [2].

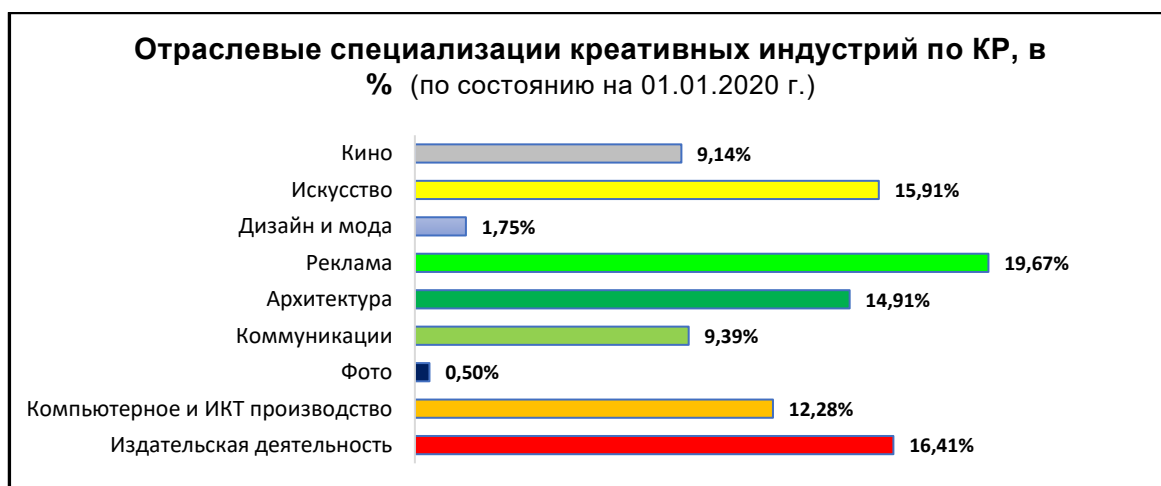
По данным Агентства стратегических инициатив (АСИ), на креативную экономику приходится чуть более 6,1% мирового валового внутреннего продукта (ВВП), что в

среднем составляет от 2 до 7% национального ВВП по всему миру. Например, в Германии совокупный оборот креативных индустрий по итогам 2019 года составил около €174,1 млрд, превысив годовые обороты таких отраслей экономики страны, как химическая промышленность, электроэнергетика и финансовый сектор [3].

Методы и материалы исследования. Креативная экономика в последние годы является одним из наиболее динамично развивающихся секторов мировой экономики. В Кыргызстане креативная экономика может рассматриваться как перспективный сектор экономики, основанный на «мягкой инфраструктуре» и знаниях, не требующий долгосрочных капиталовложений, способствующий росту доходов и занятости населения, увеличению экспорта и развитию инновационного предпринимательства.

В государственном классификаторе экономической деятельности, сектор креативной экономики Кыргызстана представлен в 12 отраслях деятельности (издательское дело, информационно коммуникационные технологии (включая компьютерные игры), музыка, фото, коммуникации, архитектура, реклама, дизайн и мода, искусство, кино, ювелирное дело) и включает 20 видов отраслевых специализаций креативных индустрий.

Таблица 1. Отраслевые специализации креативных индустрий по Кыргызской Республике

Источник: Национальный статистический комитет КР.

В целом, анализ отраслевых специализаций юридических лиц показал, что на рынке креативных индустрий Кыргызстана представлены предприятия, осуществляющие деятельность в сфере производства и предоставления услуг по основным 12 направлениям (см. выше Таблица 1. Классификация креативных индустрий в Кыргызской Республике) [4].

От общего числа креативных индустрий в стране наибольшее развитие получили рекламная индустрия (деятельность рекламных агентств, СМИ по предоставлению рекламных услуг) - 19,67%, издательская деятельность (издание книг, газет, журналов и периодических публикаций, прочая издательская деятельность) - 16,41%, искусство (артистическая деятельность, включая сценическое искусство, вспомогательная деятельность в области артистического искусства, деятельность в области прочих видов искусства, театральные и концертные залы, библиотек и архивов, музеев, по сохранению и посещению исторических мест и зданий) - 15,91%, архитектура - 14,91%, ИКТ индустрия (издание компьютерных игр, разработка программного обеспечения, использование Web-порталов интернета) - 12,28%, коммуникации (радиовещание, телевидение, деятельность информационных агентств) - 9,39% и кино (производство кинофильмов, видео и телевизионных программ, компоновка кинофильмов, видео и телевизионных программ,

распространение кинофильмов, видео и телевизионных программ, показ кинофильмов) - 9,14% (см. Таб. 1).

Концепция развития креативной экономики на 2021-2023 годы включает в себя анализ вклада креативных индустрий в экономику страны, оценку потенциала креативных индустрий республики и видение развития креативной экономики Кыргызской Республики в среднесрочной перспективе [5].

Концепция призвана заложить основы для развития и продвижения инновационного направления экономической политики. Реализация Концепции позволит сформировать основы для развития сектора креативных индустрий как новой отрасли экономики будущего и внесет существенный вклад в социально-экономическое развитие Кыргызской Республики. Планируется использовать сильные стороны, на которых специализируются регионы, и создавать условия для креативного предпринимательства [6]. Но что креативные индустрии дают самим регионам и их жителям? Вот несколько причин, по которым важно развивать креативную экономику на территориях:

- повышается инвестиционный и туристический потенциал региона;
- улучшается качество жизни населения;
- создаются новые рабочие места;
- благоустраиваются территории;
- развиваются другие секторы экономики (общественное питание, уличная торговля, спортивная сфера, логистика);
- растет стоимость жилья в районе основных точек притяжения.

Креативная экономика помогает создавать нематериальные ценности, обеспечивать устойчивое развитие, ориентированное на человека, способствует диверсификации экономики, повышению качества жизни, развитию локальной экономики, туризма. Поэтому для развития креативного сектора экономики необходимы государственные инициативы и поддержка. Регионам нужно рассмотреть возможность создания особых налоговых зон для резидентов креативных кластеров.

Выводы. Как показывает практика, успешность развития креативных индустрий в регионах зависит от нескольких факторов: мер поддержки администрации, заинтересованности крупного и малого бизнеса в развитии территорий и инициативности творческих людей, готовых реализовывать свои идеи и создавать новое.

Креативная экономика, являясь одним из важных направлений развития передовых стран мира, все больше привлекает внимание как зарубежных, так и отечественных исследователей, стремящихся найти ответы на многие вопросы, связанные с данным феноменом.

Креативные индустрии Кыргызстана имеют различные степени креативности, обусловленные объемом участия государственных организаций в секторе. В регионах, отдельные специализации, в международной практике относящиеся к креативным индустриям (архитектура, искусство, киноиндустрия, телевидение, радио, издание книг, газет и другие) в большинстве представлены государственными предприятиями, которые осуществляют деятельность преимущественно в заданном формате госучреждений, что свидетельствует об отсутствии или низкой степени креативности. Подобные виды деятельности в регионах не рентабельные, осуществляют деятельность на ресурсах государства (здания, материально-техническая база и другие ресурсы). В данном случае, у креативной индустрии, ограничены возможности генерирования доходов и индустрии могут сделать вклад только в обеспечение занятости или развития социально значимых проектов на местах. В силу ограниченности возможностей государственного финансирования и не рентабельности для бизнеса, возможным механизмом стимулирования роста креативных индустрий рассматривается государственно-частное партнерство.

Сектор креативных индустрий Кыргызстана имеет значительный потенциал для расширения, за счет развития инновационных продуктов в области искусства, дизайна, информационно-коммуникационных и компьютерных технологий, индустрии развлечений и отдыха, исследований и разработок, экопроектов и индивидуального творчества (ремесленничество, ювелирное дело, производство эксклюзивных товаров и услуг). В период расширения цифровизации перспективным направлением роста могут стать продукты креативных индустрий, базирующиеся на экономике знаний.

Кроме этого развитию креативной экономики будет способствовать и государственная поддержка. Согласно Концепции развития творческих индустрий, планируется привлекать венчурное и заемное финансирование, внедрять модели государственно-частного партнерства, открывать арт-резиденции, инклюзивные творческие лаборатории, школы креативных индустрий в регионах. Помогать регулировать и развивать креативные индустрии в регионах уже осенью начнет Центр развития креативной экономики.

Важно, не столько для развития креативного сектора, сколько для экономики региона в целом. Креатив необходим не только в креативных индустриях, но и в основных компаниях, которые уже развивают экономику региона. В связи с текущими экономическими условиями и трендами: импортозамещением, оттоком кадров за рубеж, перестройкой логистических цепочек, выходом на новые рынки, развитием территорий — на креативный класс нужно обратить внимание и сотрудничать с ним для решения своих стратегических задач. Маркетинг, коммуникация, упаковка, брендинг, разработка диджитал-продуктов могут помочь бизнесу встать на новые рельсы, масштабироваться, запустить новые линейки продуктов, выйти на новые рынки.

Список литературы:

1. [Электронный ресурс]: Santosh G, The Power of Creativity: Cultural and Creative Industries for Inclusive and Sustainable Growth URL: https://in.linkedin.com/in/ersantoshg?trk=article-ssr-frontend-pulse_x-social-details_comments-action_comment_actor-name
2. [Электронный ресурс]: UNCTAD/ Trends in International Trade in Creative industries 2002-2015 [Internet]. 2018 URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditcted2018d3_en.pdf
3. [Электронный ресурс]: Как креативные индустрии влияют на развитие российских регионов URL: <https://trends.rbc.ru/trends/social/cmrm/64d4cfee9a79470ed4fa36ea?from=copy>
4. Приложение № 1 «Расчет и разбивка креативных индустрий КР по отраслевым специализациям» на основе Статистических данных НСК КР по видам экономической деятельности 2018-2019 г.г.»
5. [Электронный ресурс]: Концепция Креативной Экономики в Кыргызстане URL: <https://mineconom.gov.kg/ru/post/6849>
6. [Электронный ресурс]: Программа по привлечению инвестиций в Кыргызскую Республику на 2022–2026 годы URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/159444/edition/1186845/r>

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

МАМЫКИНА К.Д.

студентка группы МЭ-22-3с

АРЫСТАН М.И.

к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассмотрены особенности и перспективы развития рынка ценных бумаг в Республике Казахстан. Ценные бумаги имеют большое значение для обеспечения платежных операций государства и привлечения инвестиций. Фондовый рынок, на котором обращается множество ценных бумаг, является основой экономики и способствует передаче капитала от инвесторов к эмитентам. Таким образом, фондовый рынок играет важную регулируемую роль в экономике.

Ключевые слова: фондовый рынок, рынок ценных бумаг, инвестор, акция, ликвидность, портфель, эмитент.

Развитие фондового рынка в Казахстане является критически важным фактором для обеспечения экономического роста и конкурентоспособности государства. Эта тема серьезно обсуждалась в последние годы, однако ощутимого воздействия на рост экономики рынок ценных бумаг пока не оказал. Основы казахстанского фондового рынка уже сформированы, и существуют положительные тенденции в динамике рыночных показателей. Правительство и бизнес осознают необходимость его дальнейшего развития и активно работают в этом направлении.

Фондовый рынок служит каналом привлечения инвестиций в экономику. Он позволяет компаниям привлекать финансирование для расширения бизнеса, модернизации производства и внедрения инновационных технологий. Инвестиции в ценные бумаги дают возможность частным и институциональным инвесторам получать доход и формировать сбережения. Развитие фондового рынка способствует повышению прозрачности и эффективности корпоративного управления. Компании, акции которых торгуются на бирже, вынуждены соблюдать более строгие стандарты отчетности и раскрытия информации. Это повышает доверие инвесторов и способствует привлечению капитала.

Фондовый рынок также играет важную роль в развитии финансовых институтов. Брокеры, дилеры и управляющие компании получают стимул для развития и внедрения передовых технологий обслуживания клиентов. Укрепление финансового сектора, в свою очередь, способствует повышению стабильности и устойчивости экономики.

Нестабильная мировая конъюнктура и сокращение источников внешнего заимствования обуславливают необходимость развития и использования внутренних источников, прежде всего инструментов фондового рынка.

В Послании Главы государства народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» обозначена необходимость придания импульса для развития фондового рынка, расширения возможности для населения инвестировать свои сбережения, прежде всего, в различные виды ценных бумаг и принятия мер, направленных на активизацию отечественного фондового рынка.

В этой связи, с учетом вызовов и задач, стоящих перед Республикой Казахстан в текущих экономических и геополитических условиях, задача по развитию и повышению привлекательности отечественного фондового рынка, стимулированию эмитентов и инвесторов за счет создания безопасной и благоприятной среды приобретает особую важность и приоритет [1].

Развитый фондовый рынок в Казахстане может стать финансовым центром для Центрально-Азиатского региона. Он может предоставить доступ к капиталу и инвестиционным возможностям для стран региона и способствовать интеграции их финансовых рынков.

Отличительной чертой фондового рынка Казахстана, как и других стран с формирующимся рынком, является высокая концентрация: около 85% капитализации рынка акций обеспечивают 10 крупнейших компаний, представляющих сырьевой и банковский сектор. Только две компании (ENRC и Казахмыс) обеспечивают 50% капитализации акций, при этом первичное размещение их акций было произведено на LSE и акции этих компаний практически не торгуются на АО «Казахстанская фондовая биржа» (далее — Казахстанская фондовая биржа).

Объем торгов акциями в 2023 году в сравнении с 2022 годом вырос на 26,3 млрд тенге, или на 8,5%, и составил 333,6 млрд тенге. Капитализация рынка акций с начала года выросла на 5,6 трлн тенге, или на 26,4%, и составила 26,7 трлн тенге. Индекс KASE обновил исторический максимум, преодолев отметку в 4000 пунктов. Всего по итогам 2023 года значение индекса KASE увеличилось на 28,8% до 4187,4 пункта (рис.1). Наибольший рост при этом показали акции банка Центр Кредит, компании Казатомпром и Kaspi [2].

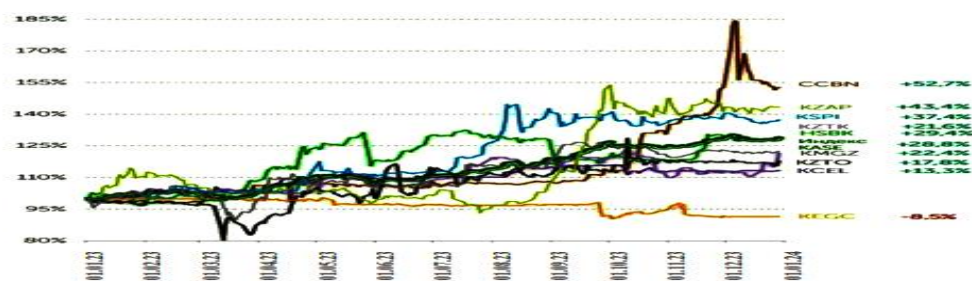

Рисунок 1. Динамика составляющих индекса KASE за 2023 год [2]

Объем торгов на вторичном рынке вырос на 78% и составил 301,1 млрд тенге. В разрезе основных категорий инвесторов на вторичном рынке наиболее активными стали физические лица, на долю которых пришлось 43% брутто-оборота торгов акциями. Участие банков оценивается в 4,3%, брокерско-дилерских организаций – в 9,8%, других институциональных инвесторов – в 6,5%, на долю прочих юридических лиц пришлось 36,4%. Участие нерезидентов оценивается в 29,8%. Количество сделок на биржевом рынке выросло на 53% - если в 2022 году было 905 тыс сделок, то в 2023 году их число выросло до 1,4 млн. Капитализация рынка акций выросла на 26%. В сегменте KASE Global объем торгов составил 36,5 млрд тенге, увеличившись в сравнении с 2022 годом на 10,8 млрд тенге, или на 41,7%. Наиболее популярными были акции Tesla, Ford и Intel.

Дальнейшее развитие фондового рынка в Казахстане требует комплексного и поэтапного подхода, включающего всесторонние реформы, инфраструктурное развитие, образовательные инициативы и целенаправленную работу по привлечению инвестиций. Это не только принесет экономические выгоды, но и повысит глобальную конкурентоспособность Казахстана и укрепит его роль в качестве регионального финансового.

Развитие фондового рынка в Казахстане требует решения ряда задач.

Во-первых, необходимо расширить круг обращающихся на бирже ценных бумаг и привлечь на рынок больше эмитентов [3]. Сегодня большинство сделок на Казахстанской фондовой бирже приходится на государственные и квазигосударственные ценные бумаги. Вовлечение большего числа частных компаний в процесс привлечения капитала на фондовом рынке позволит повысить его ликвидность и привлекательность для инвесторов.

Во-вторых, следует улучшить законодательную базу и усилить регулирование фондового рынка. Эффективное регулирование необходимо для обеспечения защиты прав инвесторов, предотвращения манипулирования рынком и поддержания доверия к нему.

В-третьих, требуется повысить финансовую грамотность населения. Инвесторы должны обладать достаточными знаниями, чтобы принимать взвешенные решения и управлять своими рисками на фондовом рынке. Необходимо развивать программы финансового просвещения и повышать доступность информации о фондовом рынке для широких слоев населения.

Развитие фондового рынка в Казахстане имеет ряд преимуществ. Во-первых, это привлечение инвестиций в экономику и создание новых рабочих мест. Во-вторых, повышение прозрачности и эффективности корпоративного управления. В-третьих, укрепление финансового сектора и повышение его устойчивости. Наконец, в-четвертых, финансовое просвещение и защита прав инвесторов. Реализация последовательных мер по развитию фондового рынка позволит создать прочную основу для устойчивого экономического роста Казахстана в долгосрочной перспективе.

В целом, развитие полноценного фондового рынка в Казахстане требует реализации всеобъемлющей концепции, охватывающей следующие ключевые направления:

1) Государственная политика:

- Внедрение прогрессивных рыночных реформ в структуре рынка, включая модернизацию законодательства и регулирующей базы.
- Расширение перечня публично торгуемых акций для увеличения выборки инвестиционных инструментов.
- Создание благоприятных налоговых и регуляторных условий для привлечения и удержания инвесторов.
- Внедрение эффективных механизмов надзора и мониторинга рынка для обеспечения его стабильности и прозрачности.

2) Инфраструктурное развитие:

- Создание надежной и современной инфраструктуры рынка, включая биржи, депозитарии и расчетные организации.
- Внедрение электронных торговых платформ для повышения эффективности и доступности сделок.
- Обеспечение конфиденциальности и безопасности сделок через надлежащие протоколы кибербезопасности.

3) Образовательные программы:

- Реализация масштабных образовательных инициатив по повышению финансовой грамотности населения.
- Подготовка квалифицированных специалистов в области финансов и инвестиций.
- Повышение осведомленности о фондовом рынке среди эмитентов и потенциальных инвесторов.

4) Стратегические задачи: Для достижения ощутимого прогресса фондовому рынку Казахстана необходимо решить основные стратегические задачи:

- Преодоление дефицита инвестиционных инструментов;
- Поощрение выхода на биржу новых эмитентов, особенно из ключевых отраслей экономики.
- Стимулирование выпуска разнообразных ценных бумаг с различными условиями и сроками погашения.

5) Мобилизация внутренних инвестиций:

- Разработка и внедрение механизмов привлечения сбережений населения на фондовый рынок.

- Создание возможностей для пенсионных фондов и других институциональных инвесторов вкладывать в казахстанские ценные бумаги.
- Обеспечение доступных и выгодных условий для участия индивидуальных инвесторов.

б) Интернационализация рынка. Помимо внутреннего развития, для казахстанского фондового рынка также важно стремиться к интернационализации:

- Создание благоприятных условий для участия иностранных инвесторов.
- Создание двухсторонних соглашений и договоренностей с другими странами для упрощения трансграничных инвестиций.
- Участие в региональных и международных финансовых инициативах.

Ближайшей задачей должен стать доступ к рынку для розничных инвесторов, однако эта задача не только техническая, должны быть приняты меры в отношении структуры рынка, перечня акций, создания условий для портфеля, роста ликвидности бумаг. Определенную роль должны сыграть реклама, тематические телепрограммы, буклеты и постеры.

Для развития фондового рынка необходимо разработать и дополнить отраслевые программы информированием и обучением населения Казахстана в сфере образования о рынке ценных бумаг, включая внедрение в общеобразовательные курсы предметов по рынку ценных бумаг. Не повысив финансовые и инвестиционные знания, трудно рассчитывать на грамотность в действиях людей со своими средствами в будущем. Если не будет создана качественная, развитая система, то есть рынок, где будут комфортно себя чувствовать не только крупные компании, холдинги или корпораций, но и физические лица, естественно, от программы не стоит ждать нужных результатов.

Таким образом, для обеспечения бесперебойного и высокоэффективного функционирования фондового рынка необходимо стимулировать процессы развития и совершенствования инфраструктуры рынка ценных бумаг, также уделяя особое внимание поиску источников финансирования необходимых реформ и изменений.

Список литературы

1 План совместных действий Правительства РК и НБРК по развитию национального фондового рынка на 2018-2021 годы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000032>.

2 Кудряшова О. Что изменилось на фондовом рынке Казахстана в 2023 году. URL: <https://www.zakon.kz/finansy/6421178-cto-izmenilos-na-fondovom-rynke-kazakhstan-v-2023-godu.html>.

3 Берстембаева Р.К., Асилова А.С. Инструменты фондового рынка в финансовом обеспечении экономики РК // Вестник КазНУ. Серия экономическая. №1 (127). 2019. – С.66-78.

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ КАЗАХСТАНА

ОРАХАТОВА А.О.

студентка группы МЭ-21-3с

АРЫСТАН М.И.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние внешней торговли на экономический рост Казахстана. Целью исследования является оценка роли внешней торговли в развитии экономики Казахстана. Для достижения этой цели используется методология экономического анализа и сравнения данных о торговле и экономическом росте Казахстана. Результаты исследования показывают, что внешняя торговля играет значительную роль в стимулировании экономического роста Казахстана. Выводы подчёркивают необходимость развития торговых отношений и укрепления позиции Казахстана на международном рынке.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, таможенный союз, внешняя торговля, внешнеторговый оборот, экспорт, импорт.

Внешняя торговля является важным стимулом для экономического роста и развития государства. Казахстан, расположенный в центре Евразии, обладает значительными природными ресурсами, такими как нефть, газ, редкоземельные металлы и другие. Эти ресурсы являются ключевым фактором привлечения внимания зарубежных стран и инвесторов. Большой спрос на казахстанские ресурсы стимулирует развитие внешней торговли и способствует экономическому росту страны. Однако внешняя торговля имеет гораздо более широкое влияние на экономику Казахстана, чем просто экспорт природных ресурсов. Развитие торговых отношений с другими странами открывает перед Казахстаном новые возможности для экспорта своей продукции, расширения рынков сбыта и притока иностранных инвестиций. Кроме того, внешняя торговля способствует обмену технологиями, передаче знаний и развитию логистической инфраструктуры.

Внешняя торговля позволяет Казахстану продавать свою продукцию и услуги на международных рынках. Увеличение объемов экспорта способствует росту производства и созданию новых рабочих мест. Кроме того, экспорт приносит в страну валюту, что способствует укреплению национальной валюты и улучшению баланса платежей.

Участие во внешней торговле даёт возможность Казахстану диверсифицировать свои экспортные рынки. Расширение рынков сбыта снижает зависимость от одного рынка и повышает устойчивость экономики. Кроме того, доступ к новым рынкам представляет возможность продвигать и продавать новые продукты и услуги.

Экономика Казахстана является экспортоориентированной и импортозависимой одновременно, и внешняя торговля оказывает определяющее влияние на ее основные макроэкономические параметры.

Одним из основных способов, которым внешняя торговля способствует экономическому росту Казахстана, является увеличение экспорта товаров и услуг. Казахстан является крупным экспортером нефти, газа, металлов и других сырьевых материалов. Увеличение экспорта этих товаров позволяет стране получать больше доходов от их продажи на международном рынке. Это в свою очередь стимулирует экономический рост, так как увеличивает объемы производства и способствует привлечению внешних средств в экономику Казахстана.

Рост импорта также играет значительную роль в экономическом развитии Казахстана. Казахстан импортирует машины, оборудование для горнодобывающей отрасли, предприятий черной и цветной металлургии, машиностроения и др., продукты питания и другие товары массового спроса для удовлетворения внутренних потребностей и развития экономики. Развитие импорта способствует разнообразию товаров и услуг на рынке Казахстана, что в свою очередь способствует экономическому росту.

Еще одним способом, которым внешняя торговля влияет на экономический рост Казахстана, является привлечение иностранных инвестиций. Иностранные инвестиции играют важную роль в развитии экономики Казахстана. Иностранные компании, заинтересованные в торговле с Казахстаном, часто инвестируют в строительство производственных предприятий и развитие инфраструктуры. Они способствуют внедрению новых технологий, созданию новых рабочих мест и развитию отраслей экономики. Примерами успешных иностранных инвестиций в Казахстан являются инвестиции в нефтяную и газовую отрасли промышленности.

На данном этапе развития необходимо учитывать приоритеты и ограничения во внешней торговле Казахстана. Если рассматривать географические приоритеты, то в качестве ключевых торговых партнеров следует отметить Китай и Россию. Дальнейшее развитие сотрудничества с этими странами может принести значительные выгоды для Казахстана.

Если рассматривать товарную структуру, то основной задачей для Казахстана является диверсификация экспорта. В настоящее время экспорт Казахстана в основном зависит от сырьевых товаров, таких как нефть, газ и металлы. Однако для устойчивого экономического роста необходимо разнообразить экспорт и развивать другие отрасли экономики, такие как сельское хозяйство, туризм и услуги. Например, развитие экспорта сельскохозяйственной продукции может способствовать развитию сельского хозяйства в стране и созданию новых рабочих мест.

Для развития экономики Казахстана также важно совершенствовать меры поддержки отечественных экспортеров. Предпринимаемые в настоящее время меры в целом недостаточны, в основном направлены на продвижение готовых товаров и носят преимущественно сервисный характер (участие в выставках, компенсация расходов на рекламу и т.п.). На наш взгляд, большего внимания заслуживают промышленные предприятия инновационной направленности, и расходы на их поддержку следует ранжировать в зависимости от степени готовности производимого ими продукта – чем выше уровень передела, тем большая доля затрат должна возмещаться из государственного бюджета.

Вывод: внешняя торговля является одним из ключевых факторов, способствующих развитию экономики Казахстана и повышению уровня жизни населения. Внешняя торговля играет важную роль в экономическом росте Казахстана, она способствует увеличению экспорта, насыщению внутреннего рынка за счет импорта и привлечению иностранных инвестиций. Однако для устойчивого экономического роста необходимо разнообразить экспорт и совершенствовать меры по его стимулированию.

Список литературы

1 Аргынгазинов А.А. Внешняя торговля Казахстана: современные тенденции и особенности экспорта // Российский внешнеэкономический вестник. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-torgovlya-kazahstana-sovremennye-tendentsii-i-osobennosti-eksporta> (дата обращения: 30.03.2024).

2 Аналитический портал внешней торговли РК. URL: <https://www.kdb.kz/analytics/analytical-portal-foreign-trade-of-the-RK/>.

ҚЫТАЙДАҒЫ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ САЯСАТ

РАХИМЖАНОВА Т.Е

МО-22-1к тобының студенті

ИСАТАЕВА А.Ғ

магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Аннотация: бұл мақалада, Қытайдың энергетикалық саладағы рөлі мен экономикасындағы жүргізілетін саясаты қарастырылады. Қазіргі таңда Қытай Халық Республикасы экономикалық тұрғыда дамыған елдердің қатарында. Қытайдың әлем бойынша экономикалық өсімі айтарлықтай жоғары және энергетикалық ресурстарды тұтыну бойынша энергетикалық нарықтағы жаһандық ойыншы мемлекеттердің бірі. Осыған байланысты, оның энергетикалық стратегиясын зерттеу өзекті.

Кілт сөздер: энергетикалық саясат, энергетикалық кешен, мұнай-газ көздері, нарық, геосаяси бәсекелестік.

XXI ғасыр әлем бойынша мемлекеттер мен олардың шекараларына әсер ететін жаһандану процестерінің бүкіл әлемде жан жақты таралуымен, халықаралық қоғамдастықтың саяси және экономикалық көп полярлығымен қоса, аймақтық және энергетикалық қауіпсіздікті бірінші орынға қояды. Сонымен қатар, XXI ғасыр азия мемлекеттерінің арасында белсенді сыртқы саясаттың дамуы мен табысты өнеркәсіптік салаларда, елдер арасындағы экономикалық және саяси салалардағы жаһандық позициялардың нығаюымен қатар, нәтижесінде бәсекеге қабілеттіліктің жоғарылауына сипатталады. Қазіргі әлемде энергетикалық даму салалары елдер арасындағы геосаяси бәсекелестік құрал ретінде қарастырылады[1].

Ғылыми-техникалық төңкерістерді ескере отырып, халық санының өсуі қатар халықтың энергетикалық ресурстарға сұраныстың өсуіне байланысты, энергетикалық дипломатияны іске асыру шаралары мемлекеттің стратегиялық міндеттерінің бірі болып саналады. Бұл міндеттердің ерекшелігі ретінде энергетикалық секторда бұрын соңғы болмаған дәлел ретінде, мұнай бағасының күрт секіруіне байланысты[1].

Қытай Халық Республикасының экономикасындағы отын-энергетикалық кешенінің маңызы өте үлкен және ол экономиканың барлық шаруашылық салаларын отынмен, энергетикалық ресурстармен қамтамасыз ететіндігімен ғана емес, сонымен қатар бұл кешеннің қолма-қол ақша мен валютаның түсуіне ықпал ететіндігімен маңызды. Қытайдың халықаралық қатынастарда жаңа қатысушы мемлекет ретінде алға шығуы қуатты экономикалық әлеуеті бар әлемдік экономиканың конфигурациясы мен құрылымының күрделенуіне алып соғады. Бір жағынан, экономикалық жаһандану процестері Қытайдың экономикасына әсері артып келе жатыр. Қытайдың энергетикалық саясатында кез келген өзгерістер халықаралық энергетика нарығында айқын көрініс табады[2].

Статистикалық ерекшеліктерге байланысты, Қытай қазіргі әлемдік өндіріс пен тұтыну нарығында көшбасшы елдердің қатарында және оның экономикалық маңыздылығын елдің жалпы өнімінің жалпы өсу көрсеткіштері дәлелдейді. Қытай Халық Республикасының қарқынды экономикалық өсімі. мемлекеттің импорттық энергия ресурстарына тәуелді болуына ықпал етті. Бұл әрекет Қытайдың әлемдік энергетикалық нарықтарға және энергетикалық ресурстардың бағасы мен басқа елдердің энергетикалық саясатына, өндірістің өсуін ынталандырды, жабдықтардың жаңа арналарын қайта өлу мен құруға өз әсерін тигізе бастады. Сонымен қатар, Қытай Коммунистік партиясы үшін энергетикалық қауіпсіздік, экономикалық даму қарқының сақтау, қоршаған ортаны қорғау мәселесін айналды[2].

Энергетика мәселесі қазіргі таңда әлемнің ең өзекті әлеуметтік-экономикалық, саяси мәселелерінің бірі болып табылады. Көмірсутектік шикізат өнімдерінің шектеулі болғандықтан, елдер арасында осы мәселе бойынша бәсекелестік арту үстінде. Сонымен қатар, экспорттаушы елдер тарапынан халықаралық қатынастарда өз пайдалары үшін энергетика ресурстарын арқылы қысым көрсету әрекеттерін жүзеге асырады. Бұл мәселеде консенсусты анықтау керек[3].

Қытай энергетика мәселелеріне байланысты энергетикалық стратегияны жоспарлауға көп көңіл бөледі. Мысалы, энергетика саласы бойынша арнайы мемлекеттік органдардың құрылуы, осы берілген қызметті Қытай Коммунистік партияның басқаруы. Қытай Халық Республикасының стратегиясы мемлекеттің алдағы ұзақ мерзімге елді жан-жақты дамыту мен жаңғырту саясатының маңызды құрамдас бөлігі. Қазіргі кезеңде орта даму көрсеткіштері бойынша мемлекеттің саясаты айтарлықтай бір қалыпта қалыптасқан. Пекинде экологиялық мәселелерге қарамастан, энергетикалық жетістіктеріне байланысты өзінің көмір өнеркәсібінің технологиялық дамуының пайдасы мен тиімділігін түсінеді. Дамыған елдерге қарағанда Қытай экономикалық өсу қарқынын бәсеңдетпеу үшін, тұтынылатын энергия көздеріне шектеу қоюдан бас тартты. Егер Қытай өзінің энергиялық сиымдылығын азайтатын болса, ол мемлекетті қамтамасыз ететін ауыр өнеркәсіп түрлерімен, транспорт құрылғылары, құрылыс салаларына әсер ететін құрылымдық өзгерістерге әкеп соқтыруы мүмкін. Оларды жаңарту әрекеттеріне үлкен технологиялық және инвестициялық көмектерді қажет етеді[4].

Ресей Федерациясы Қытай мемлекетінің экономикалық дамуын қолдау үшін энергетикалық ресурстармен қамтамасыз ету әрекеті жетекші орында. Ресейдің бірнеше салаларға қатысуына мүмкіндіктер ашық, мысалы, мұнай мен газ өнімдерін жеткізу көлемін ұлғайту, инфрақұрылымдық жобалардың дамуы үшін және Шығыс Сібірдегі ресурстық базаны үлкейту үшін Қытайдың инвестицияларын пайдалану және өзінің Қиыр Шығыс аймақтарын дамыту жұмыстарын жақсарту. Геосаяси және экономикалық мүдделерге сүйене отырып, Қытай мен Ресей ұсынатын стратегиялық әріптестер үшін энергетикалық стратегияларды үйлестіру маңызды болып келеді. Ресей мен Қытайдың тарихи тәжірибесін ескере отырып, Қытайдың әр тараптарға ұмтылыстары мен импорттық арналарды бейімдеу мен экологиялық талаптарды жаңарту әрекеттері екі елдің арасындағы әлем бойынша энергетикалық тығыз әрі тиімді бірлестікке әкеледі[5].

Қазіргі кезеңдегі Қытай басшылығының энергетикалық дипломатиясы негізінен Ресей, Орталық Азия және Таяу Шығыс елдерімен энергетикалық салада қарым-қатынасты орнықтыру болып табылады. Қытай импорт жағынан өзінің көршілес мемлекеттері-Оңтүстік Корея мен Жапонияны қамтамасыз етіп отыр.

Қытайдың энергетикалық саясатының бөлінуіне орай, электро-энергетика, жылу энергетикасы, гидроэнергетика, ядролық энергетика бойынша саясатын жүзеге асырып отыр. Қытайдағы атом энергетикасының дамуы басқа елдерге қарағанда, күн, су, жел энергиясымен қатар қарастырылады. Стратегиялық жоспарлаудың негізгі ережелері арасында ядролық энергетика ерекше орын алады. Мемлекеттік энергетика әкімшілігі Қытайдың ядролық энергетика технологиясында жаһандық көшбасшылыққа ұмтылады және оның өзінің энергетикалық жүйесінің негізіне айналдыруды жоспарлап отыр. Экологиялық тәртіп пен энергетикалық қауіпсіздікке баса мән беру атом энергетикасының жоспарларында көрініс тапты. Атом электр станциясының қалдықтарын өндейтін бірнеше кәсіпорын салу мен қатар жаңа технологияларды дамыту басты көзқарасқа ие. Осылайша, атом энергиясы көмірге балама болып отыр және осы мәселе бойынша ресми түрде жоспарланған. Қытай ядролық қаруды әр тараптан қамтамасыз ету технологиялық стратегиясын ұстанады, тек өз аумағында ядролық станцияларды салуды ғана қоймай, басқа мемлекеттердің аумағынан ядролық реакторларды сатып алу әрекеттерін іске асыруда[6].

Қытайдың энергетикалық стратегиясына сәйкес энергия ресурстарын қамтамасыз ету үшін оның санын 85%-ға өсіру жоспарланып отыр. Импорттау санын 15%-ға қысқарту арқылы, энергия тұтыну құрылымында газдың үлесі ұлғайып, ал көмір үлесі азаюы керек деген тұжырымдамаға сәйкес іске асырылып отыр. Қытай басшылығы өзінің тәуелділік әрекеттерінің өсуі бойынша АҚШ, соның құрамында Ресей Федерациясы, Иранға және Венесуэлаға қарсы қолданған санкциялардың әсерінен елдің экономикасына зардап тигізетін әрекеттері мен шығындарды азайту жолдарын қарастыруда. Осы қауіп қатердің алдын алу үшін Пекин Шанхай биржасында юаньмен мұнайды айырбастау әрекеттеріне көшуді көздеп отыр[7].

Жоғары қарқынмен, жоғары шығындармен экологиялық мәселелердің шешілуі мен қатар Қытайдың энергетикалық стратегиясында маңызды рөлді алып отыр. Қытайдың қазіргі кезеңде ұлттық энергетикалық қамтамасыз етудегі сыртқы саясаты екі негізгі бағыт бойынша жұмыс істейді. Біріншіден, бұл энергия көздерін пайдалану тиімділігін арттыру және керек кен өндіру кәсіпорындары инвестицияларды тарту. Екіншіден, бұл энергия ресурс көздерін әртараптандыру, ұлттық капиталдың белсенді қатысуымен көмірсутек ресурстарына бақылау орнату.

Қытайдың заманауи энергетикалық дипломатиясы шетелдік компаниялардан отын-энергетика кешендеріне инвестициялар мен шетелде мемлекеттік энергетикалық компанияларды белсенді қолдау. Мемлекеттік ішкі нарықты энергия ресурстарының сенімді көздерімен қамтамасыз етуге ұмтылысы Қытайдың сыртқы сауда саясатын қатыстыруға мәжбүр болады. Бұл Қытай Халық Республикасының бүкіл әлем бойынша ықпал ету аясының кеңеюіне себеп болады[8].

Қытай мемлекеттегі саясаттың жүзеге асуы үшін интеграцияланған стратегиялық тәсілді қолданады. Энергетикалық ресурстармен қамтамасыз ету мәселесі мемлекеттік сыртқы саяси және экономикалық шаралар кешенімен қамтамасыз етілу шаралары мемлекеттің геосаясатына жатады. Стратегияны жүзеге асыруда экономикалық мақсаттар мен міндеттер саясатқа бағынады және елдің энергетикалық саясатының сыртқы, сондай-ақ ішкі өлшемдерінің өзара тәуелділігі маңызды рөл атқарады. Қазіргі кезеңде әлемдік экономика мен экономикалық ынтымақтастық орталығының Қытайды қамтитын батыстық емес елдерге қарай бағытталуы байқалады. Оның энергетикалық секторы халықаралық энергетика кешеніне толық интеграцияға ұшырамаған.

Қытайдағы энергетикалық стратегиясының қарқынды өсу себебіне мемлекеттегі «жасыл» энергетикасының жақсы дамуы мен сәтті іске асып келе жатқанына байланысты. Бұл «жасыл» энергетика экологиялық мәселелерге көп көңіл бөлуімен ерекшеленеді. Ресми түрде мемлекеттің энергетикалық жетістіктері артуының есебінен экологиялық факторларға аз көңіл бөлінуі мүмкін. Осыған орай, елде «таза аймақтар» және «таза қалалар» атақты иелену үшін осы «жасыл» энергетиканы қолға алуда. Экологиялық мәселелердің өршіп кетуі, мемлекеттің энергетикалық секторында нарықтағы қатынастарды орнатуда біршама күрделі үрдістермен қатар, нарықта энергетикалық ресурстардың бағаларды белгілеу мәселелерімен байланысты. Қытайдың нарықтағы мемлекеттік реттеу мақсатына отын мен энергияға ішкі бағалардың өзгерістердің құбылмалылығын азайтуға ұмтылу болып табылады. «Жасыл» энергетика саясаты Қытайдың экологиялық мәселелеріне энергетиканы дамыту жоспарларын көп көңіл бөледі. Бұл мәселеге көңіл бөлуі мемлекеттің тұрақты экономикалық даму стратегиясын қалыптасты дамытуға байланысты қалыптасады. «14-бесжылдық шеңберінде жаңартылатын энергия көздерін дамыту жөніндегі» энергетика саласына жетекшілік ететін мемлекеттік органдар мен осы саладағы жетекші компаниялар шығындарды қысқарту және пайдалануды кеңейту үшін инновациялық технологияларды энергия өндіру ауқымы дамыту қажеттігін жариялады[8].

Сондай-ақ әлемдік қоғамдастықтың жасыл энергияны енгізудің шараларының төмен екенін ескерген жөн. Бұл саясат бойынша одақтастық туралы емес, Батыс мемлекеттерінің

тарапынан сауда шектеулері мен Қытай аумағынан күн модульдері мен жабдықтарды импорттауға дейінгі шектеулерді енгізу. Сонымен қатар, энергетикалық жаққа көшуінен мемлекетте пайдалы қазбаларға күрт сұраныс артып кетуі мүмкін.

Қытай Халық Республикасындағы энергетикалық саясатына көшу шараларында біршама өзгерістер енуі мүмкін, бұл елде орын алатын экологиялық «жасыл» бағдарламасының әсерінен орын алуы мүмкін. Себебі, экологиялық мәселелерді шешу жөнінде мемлекетті отын-қазбасыз қалдыруы мүмкін. Бұл мемлекеттің энергетикалық саясатына байланысты көмірді пайдалану көрсеткіштерін азайту арқылы, газды қолдану көрсеткіштерін арттыру қызметтері болып табылады[9].

Мемлекеттер үшін энергетика өнімдерін өз елінен импортқа шығармай, басқа көршілес аумақтардан экспорттау әрекеттері болып табылады. Бұл әрекеттің энергетикалық қауіпсіздігі ретінде, импорттаушы елдердің энергиямен қамтамасыз етілуін қадағалау үшін және әлемдік экономиканың отын мен шикізат секторларын тұрақтандыруға көмектеседі[].

Қытайдың энергетикалық саясаты жөнінде Қытай Коммунистік партиясының тарапынан мемлекеттің энергетика саласында біршама өзгерістер мен қатар қазбалардың әртүрлі түрлерін дамытуда іске асырып отырған стратегиялық жоспары іске асып жатыр. Қытайдың жылу, электро, гидроэнергетика мен ядролық энергетикасының экономикалық дамуына байланысты басқа мемлекеттермен геосаяси қарым-қатынасы оры алуда. Бұл жағдай мемлекеттегі экономикалық тұрақсыздықпен, көршілес мемлекеттер арасында одақтастықты қалыптастырады. Қытай Халық Республикасының осы саясат жөнінде алдағы 2040-2050 жылдары халықтың тарапынан отын-қазба өнімдеріне сұранысты азайту болып отыр. Осы шешімнен кейін мемлекеттегі ядролық энергетиканы технологиялық жағынан дамыту үшін жобаларды қарастыру әрекеттері бақылануда. Бұл елдің энергетикалық саясатының дамуы басқа мемлекеттер арасында экономикалық бәсекелестікпен теңестіру үстінде. Себебі, экономикалық тұрғыдан қарастырса осы жағдай мемлекеттің жалпы ішкі өнімдерінің өсуіне әкеледі, бұл саясатты ұстану мемлекеттің экономикалық жағдайына тиімді. Қытай өзінің энергетикалық саясатымен әлем бойынша экономикалық тұрғысынан дамушы елдердің қатарында лайықты орынды иеленіп отыр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Энергетическая политика, общественно-деловой научный журнал. <https://energypolicy.ru/wp-content/uploads/2020/02/%D0%BD%D0%BE%D1%8F%D0%B1%D1%80%D1%8C-2019.pdf>
2. Global Energy Statistical Yearbook-2019 edition. <https://www.enerdata.net/about-us/company-news/energy-statistical-yearbook-updated.html>
3. G. A. Khamdamova. «ENERGY POLICY AND ENERGY EFFICIENCY AND ITS IMPLEMENTATION». <https://farspublishers.org/index.php/ijessh/article/view/1985>
4. Anthony A. Ullman. «DRIVERS OF CHINA'S ENERGY SECURITY». <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1150816.pdf>
5. Tomberg I. R. "Formation of the energy policy of the PRC at the beginning of the XXI century: internal resources and world economic prospects" / FANO of Russia. Institute of Oriental studies of the Russian Academy of Sciences. // Moscow. 2017. 250 p.
6. В.А. Матвеев. Внешние и внутренние вызовы современной энергетической политики Китая. <https://sectormedia.ru/news/ekonomika-i-rynki-neft-i-gaz/vneshnie-i-vnutrennie-vyzovy-sovremennoy-energeticheskoy-politiki-kitaya/>
7. А. Захаров. Внешнеэкономические аспекты энергетической стратегии КНР и роль постсоветского пространства. <https://mirec.mgimo.ru/upload/ckeditor/files/the-external-aspects-of-energy-security-strategy-of-china.pdf>

8. Фан Тинтин. Энергетическая политика КНР на современном этапе. <https://www.dissercat.com/content/energeticheskaya-politika-knr-na-sovremennom-etape>

ВОЗМОЖНОСТИ И ПРЕДЕЛЫ ПЕРЕГОВОРНЫХ ПРОЦЕДУР ПРИ РАЗРЕШЕНИИ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

ТОЛЕУБЕКОВА Д.Т.

студентка группы МО-21-2

БЛЯЛОВА Н.Г.

Научный руководитель, доктор PhD, профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Статья рассматривает возможности и ограничения переговорных процедур в разрешении вооруженных конфликтов. Акцент делается на методах взаимодействия сторон, выявлении общих интересов и поиске компромиссов. Результаты и перспективы развития подчеркивают важность диалога для мирного урегулирования конфликтов.

Ключевые слова: переговоры, вооруженные конфликты, методы решения, диалог, компромисс, мирное урегулирование, результаты.

Анализ конфликтов последних лет показывает, что вооруженные конфликты стали одним из важнейших факторов глобальной нестабильности. Из-за плохого управления в него включается и растет все больше и больше субъектов, создавая угрозу всему человечеству. Поэтому важно мобилизовать все законные средства для решения этой проблемы. Наиболее эффективным способом разрешения вооруженных конфликтов являются переговоры.

Переговоры как метод разрешения конфликтов известны с древнейших времен и использовались задолго до начала судебных разбирательств. Однако «технология» его реализации долгое время игнорировалась и стала предметом тщательного научного анализа лишь во второй половине XX века.

Переговорный процесс в условиях конфликтных отношений очень сложен и имеет свои особенности.

Одной из ключевых черт переговоров является тот факт, что интересы сторон могут совпадать или различаться. Если интересы совершенно разные, возникает конкуренция, военные действия, конфликты, конфронтация и, в конечном итоге, война. Тем не менее, как отмечал Т. Шеллинг, даже во время войн у сторон могут быть общие интересы. Однако, если интересы сторон полностью совпадают или полностью расходятся, это приводит к другим формам взаимодействия между ними [1].

Случайность и разнообразие интересов создают противоречия в общении, поскольку привносят одновременно элементы сотрудничества и конфронтации.

Среди всех интересов следует выделять те, которые либо исключают друг друга, либо не пересекаются. В случае взаимоисключающих интересов стороны преследуют одни и те же цели, например, претендуют на одно и то же пространство. Непересекающиеся интересы означают, что достижение интересов одной стороны не воздействует на интересы другой стороны, то есть эти интересы нейтральны, и каждая сторона может самостоятельно реализовывать свои непересекающиеся интересы.

В конфликтных ситуациях баланс интересов является нормальным, поскольку существуют фактически противоположные интересы. Более того, различия интересов в конфликтных ситуациях становятся больше и глубже.

Взаимозависимость участников переговоров обусловлена сложным взаимодействием и переплетением их интересов, что делает невозможным достижение целей каждой стороной самостоятельно путем односторонних действий. Вторая ключевая особенность переговоров заключается в том, что чем сильнее стороны взаимозависимы, тем ограниченнее становятся их возможности для односторонних действий, что приводит к необходимости совместного поиска решения через переговоры. Сторонам важно понимать взаимозависимость. В противном случае усилия по разрешению конфликта односторонними мерами увенчаются успехом.

В частности, если возобладают односторонние действия сторон, направленные на обеспечение альтернативы согласованному решению, переговоры завершатся. Более того, какое-то время они могут «продолжаться» извне. Это означает, что стороны делают вид, что ведут переговоры. Они проводят собрания, обсуждают вопросы повестки дня, но на самом деле не осмеливаются этого сделать. Рано или поздно такой «разговор» закончится. Опасаясь, что другая сторона пойдет по этому пути, участники переговоров иногда используют предварительные соглашения, базовые соглашения и т. д., чтобы повлиять на поведение партнеров. В частности, усиливается взаимозависимость.

Взаимодействие представляет собой неоднородный процесс, состоящий из нескольких фаз, различных видов деятельности, каждая из которых имеет свои особенности. Более того, это целостный процесс, и ни один шаг не может рассматриваться как независимый от другого.

Анализируя этапы взаимодействия разных исследователей, стоит выделить следующие этапы.

- Предварительные переговоры – подготовка переговоров самостоятельно.
- Процесс оформления и достижения соглашения, когда переговоры завершаются подписанием.
- Имплементация – анализ результатов переговоров и выполнения заключенного договора [2].

Выбор данных стадий обусловлен спецификой целей и характером взаимодействия участников переговоров. На начальной и завершающей стадиях участники сконцентрированы в основном на внутренней работе в рамках своей делегации или стороны, в то время как на стадии взаимодействия акцент делается на совместной работе с партнером.

Коммуникация, как неотъемлемая составляющая переговоров, является ключевым фактором, который обуславливает возможность их проведения. Без общения между сторонами переговоры не могут иметь место, поскольку они представляют собой процесс активного обмена информацией и обсуждения проблем. По мнению ученых Р. Фишера и У. Юри, общение является неотъемлемой частью переговоров, без которой они невозможны [3]. Шведский исследователь К. Йонссон в своем монографическом исследовании подробно рассматривает коммуникативный аспект именно международных переговоров [4].

В случае конфликта диалог зачастую затруднен из-за негативных стереотипов о сторонах, а также других явлений восприятия и отсутствия каналов связи. Однако есть и обратная сторона, когда процесс коммуникации правильно организован, общение развивает спорные вопросы и способствует более адекватному восприятию участников.

Коммуникация предоставляет участникам переговоров обширное поле для обсуждения, позволяя не только глубже исследовать основную тему повестки дня, но и выйти за ее пределы, затрагивая более широкий спектр вопросов. Однако это возможно, если диалог во время переговоров будет основан на сочувственном отношении к проблемам и нуждам другой стороны. Когда такие отношения успешно выстраиваются, общение становится одним из наиболее конструктивных элементов политического развития. Сосредоточение внимания на совместном решении проблем является важнейшей

задачей переговоров. Реализация этой возможности зависит от заинтересованности участников в поиске взаимоприемлемых решений.

Американский специалист по переговорам Дж. Дин классифицирует переговоры на три вида в зависимости от степени заинтересованности сторон в достижении соглашения [5]. Первый тип – это общение, при котором участник (или один из участников) не особо заинтересован или безразличен к положительным результатам. Второй тип общения распространен, но это также дискуссия, связанная с общей перспективой, хотя стороны заинтересованы в достижении результата. Третий тип — общение, при котором участники искренне заинтересованы в совместном решении проблем. По словам эксперта, если все партнеры сосредоточатся на третьем типе, переговоры увенчаются успехом, а значит, решение проблемы может быть найдено. Если у одной стороны есть умеренный интерес, а у другой — больший, соглашение возможно. Если у сторон низкие интересы, соглашение не достигается.

Реализация функции «совместного решения проблем» посредством взаимодействия не означает окончательного решения. Здесь доступны различные варианты. Например, стороны понимают опасность односторонних мер и вступают в переговоры. Однако на этом этапе участники осознают, что не видят возможного решения посредством общения и не готовы предпринимать совместные действия и решения либо считают его неэффективным или преждевременным. Цель таких переговоров – «предотвратить» дальнейшее развитие противоположных отношений. Переговорный процесс может помочь предотвратить односторонние действия, создавая взаимозависимость между воюющими сторонами.

На большинстве переговоров по урегулированию конфликтов, помимо основной цели, присутствуют также дополнительные функции. Поскольку переговоры всегда неотъемлемы от более широкого политического контекста и являются средством решения определенных внутренних и внешнеполитических проблем, переговоры с различными оперативными целями могут быть использованы. В результате они могут выполнять разные функции. Некоторые задачи согласуются на решение проблемы с другой стороной, что является основной целью переговоров, а другие противоречат основной задаче. Последнее также привело к появлению в правовой теории понятия «антипереговоры».

Наряду с основной функцией, переговоры выполняют ряд других важных и часто реализуемых функций, таких как: информационно-коммуникативная; регулятивная; содействие в решении внутри- и внешнеполитических задач; пропагандистская. Существуют две стратегии переговоров: торг (bargaining) и совместное решение проблем с участником (joint problem-solving).

В первом случае участники видят способ выиграть беседу, когда их цели и интересы будут полностью реализованы. Они стараются «разменять» для себя наиболее выгодные итоговые документы, независимо от целей и интересов другой стороны, от того, насколько партнер удовлетворен итогами переговоров, насколько хорошо решена проблема в целом.

В ходе сделки обе стороны самостоятельно ищут решения и пытаются навязать свои решения другой стороне. Иногда в результате длительных конфликтов участники могут участвовать в специальных совещаниях и приходиться к компромиссам, то есть совместному принятию решений. Короче говоря, переговоры – это продолжение конфронтационных идей и, по сути, продолжение односторонних действий, учитывающих лишь необходимость того, чтобы партнеры сели за стол переговоров и согласились принять окончательное решение.

Альтернативный подход фокусируется не только на принуждении или побуждении партнера к принятию совместного решения, но также на совместном исследовании проблемы и поиске возможных вариантов ее решения. Этот подход подразумевает сотрудничество и партнерство, поэтому его часто называют партнерским или кооперативным подходом к переговорам. Он также включает совместный анализ проблемы

и поиск решений с партнером. В этом контексте успех переговоров определяется как достижение согласия путем разрешения разногласий и удовлетворения интересов всех участников: стороны решают проблему на основе взаимозависимости и совместимости со всеми сторонами, что делает договор более мощным и в конечном итоге более эффективным.

Однако простое усвоение концепций победы и успеха не служит основой для выявления различий между двумя подходами. В ходе торгов стороны стремятся влиять на действия друг друга. Они дают как можно меньше информации о своих действительных интересах и намерениях, делают большой акцент на своих первоначальных потребностях, используют угрозы, ультиматумы, шантаж и пытаются оказать давление на них для достижения необходимых решений.

Найти решение проблемы с партнером по переговорам означает открыть сознание обоим участникам и создать интерактивные отношения. В ходе беседы участники пытаются по-разному увидеть проблемы и пути их решения. Переговоры между сторонами приводят к созданию новых отношений, целью которых является будущее сотрудничество и взаимопонимание.

Отмечается, что иногда прием, основанный на партнерстве, описывается как совместное с партнером разрешение проблемы. Однако такая терминология представляется не вполне точной, поскольку любое принятое на переговорах решение всегда является результатом совместных усилий, независимо от используемого подхода. Это отражает основную цель переговорного процесса.

Дискуссия о том, какой подход предпочтительнее - партнерский или торговый, является нетривиальной задачей для разрешения. С начала 90-х годов многие исследователи начали выражать более точное понимание того, что противопоставление этих подходов - торгового и совместного анализа проблемы с партнером, - является условным. В результате возник концептуальный «мост» между этими подходами.

С теоретической точки зрения сравнение двух подходов исходит из двойственной природы переговорного процесса, а именно частичного соблюдения интересов сторон и частичного отхода. В самом переговорном процессе можно предположить, что найти «чистые» компромиссы с партнерами или одновременно «чистый» анализ проблем сложно. Оба подхода возможны одновременно. Именно это волнует тех, кто больше всего участвует в переговорном процессе.

Поэтому переговоры являются важным способом разрешения вооруженных конфликтов, и проведение переговоров должно быть приоритетом для сторон вооруженного конфликта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Schelling, Thomas C. The strategy of conflict, 1960 - https://archive.org/details/strategyofconfli0000sche_m0a3
2. Лебедева М.М. Вам предстоят переговоры, 1993 - https://vk.com/wall-122520412_560
3. Roger Fisher, William Ury. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In, 1981 - <https://www.rhetoricinstitute.edu.gr/wp-content/uploads/2017/09/fisher-getting-to-yes.pdf>
4. Jonsson C. International Negotiations And Cognitive Theory, 2023 - <https://archive.org/details/jonsson-c.-international-negotiations-and-cognitive-theory>
5. Types of Negotiations - <https://www.negotiations.com/articles/negotiation-types/>

ТАЙВАНЬ ҚАҚТЫҒЫСЫНЫҢ ДАМУЫН БАҒАЛАУДАҒЫ АҚШ ПЕН ҚХР САЯСИ ЭЛИТАЛАРЫ

УАЛИЕВА К.Ж.

ДАУРЕНОВА Д.Д.

МО 20-1К тобының студенттері

МУСАЕВА Э.А.

Магистр., аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақалада Тайвань қақтығысы және қарама-қайшылықты шешу үрдісінде АҚШ пен ҚХР элиталарының халықаралық қатынастары көрсетілген. Таңдалған тақырыптың өзектілігі ХХІ ғасырдағы қақтығыстың күшеюімен және Тайвань аралына бақылау орнатуға мүдделі елдердің даулы саясатымен анықталады. Мақалада қақтығысты шешудің ықтимал сценарийлері мен оның халықаралық қатынастарға әсері келтірілген. Нәтижелер қақтығыстың даму болашағын түсінуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: Саяси элита, қақтығыс, саяси концепция, дипломатиялық серіктестер, келіссөздер, АҚШ, Қытай, Тайвань.

Әлемдік державалар өздерінің жеке мүдделері мен мақсаттарын көздеп, оны әлі де жалғастырып жатқандықтан, Тайвань мәселесі Қытай мен Америка Құрама Штаттарының арасындағы үнемі кедергі болды, және болып қала береді. ХХІ ғасырда бұл елдердің саяси элиталары экономикалық қатынастардағы келешегі мен қиындықтарға сүйене отырып, бір-біріне қатысты сыртқы саясат қозғалысының векторын құрды. Сондықтан да АҚШ пен ҚХР басшылары арасындағы қақтығыс бірте-бірте жаңа деңгейге көтеріліп, әлемдік қауымдастықта күрделі шиеленіс тудыруда [1]. Бүгінгі таңда Оңтүстік Қытай теңізіндегі дауды шешуге қатысты бірде-бір дұрыс пікір әлі жоқ. Қақтығысқа қатысушы әр түрлі тараптар өз мақсаттарын көздейтіні, сондықтан сыртқы саяси күресте өздеріне тиімді позицияларды ұстанатыны анық. Тайвань мәселесіне әсер ететін ең үлкен сыртқы фактор АҚШ-тың болашақ қайшылық бағытында басты рөл атқаратыны сөзсіз. Олардың араласу дәрежесі ҚХР-дың бірлескен күші мен халықаралық мәртебесіне байланысты болады. Осыны ескере отырып, зерттеушілердің көпшілігі Қытай мен Америка Құрама Штаттары арасында саяси келіссөздер үшін, сондай-ақ пікір алмасу, мемлекеттік мүдделерді теңестіру және аймақтағы қауіпсіздікті сақтау үшін қолайлы сенімді орта құру аумақтық қақтығысты шешуге көмектеседі деген қорытындыға келеді [2].

Мақаланың мақсаты – АҚШ пен Қытай арасындағы қарым-қатынастардың динамикасын талдау және бүгінгі қақтығыстың заңдылықтарын анықтау. Американдық-қытайлық өзара әрекеттесу векторы қазіргі заманның екіжақты қатынастарындағы ең маңыздылардың бірі болып саналады, өйткені ол танылған және әлеуетті супер державаның саяси элиталық қатынастарын білдіреді. Көптеген саясаттанушылар мен тарихшылар ҚХР біртіндеп өсіп келе жатқан әлемдік державаға айналуға деген пікірге сүйенеді. Қытайдағы жетекші батыс сарапшыларының бірі Фрэнк Сиренның пікірінше, соңғы жылдары «халықаралық ойын ережелері мен экономикалық даму векторларын көбірек белгілейтін мемлекет – Қытай мемлекеті, және Бейжің өзінің қарқынды дамуында демократияның батыстық үлгісі мен батыс либералдық құндылықтарын мүлде ұстанбай, цифрлық технологиялардың өсуіне үлкен мән береді» [3]. Соңғы онжылдықтардағы Тайвань мәселесінің шиеленісуі тараптар арасындағы қарым-қатынасты тез бұзды, және Американың Азия-Тынық мұхиты аймағындағы ҚХР саясатына одан да ауыр араласуына ықпал етті. Шынында да, ҚХР алдында тұрған міндеттердің күрделілігі саяси элиталар арасындағы тенденциялардың өзгермелілігін анықтайды, бірақ қоғамдық-саяси және халықаралық жағдайды тұрақтандыруға қол жеткізу үшін Қытай элитасына топтасу қажет

екені сөзсіз. Бұл постулат 1980 жылдары ҚХР-дың көшбасшысы Дэн Сяопин ұсынған «Бір ел, екі жүйе» тұжырымдамасында көрініс тапты. Соған сәйкес Қытайдың саяси жүйесі де өзгерістерге ұшырауға мәжбүр болды. ҚХР Сыртқы істер министрлігінің ресми сайтында тұжырымдама «елді біріктіру мәселесін шешу үшін ұсынылып, бүкіл қытай халқының, оның ішінде Тайвань отандастарының байырғы мүдделерін қорғауды ғана емес, сонымен бірге олардың өмір салтын құрметтеуді жақтады» деп хабарлайды. Бүгінгі таңда бұл саяси сенім Қытайдың партиялық элитасы қызметінің негізі болып саналады, бұл туралы Си Цзиньпин ҚКП-ның 19-шы Бүкілқытайлық съезінде қайта мәлімдеді. Ол өз сөзінде «Мемлекеттік қауіпсіздікті, ұлттық қорғаныс пен армияны сақтау, «бір ел, екі жүйе» саясаты және Отанды біріктіру» сияқты мақсаттарға тоқталды [4].

Қытай республикасының жағдайы басқа танылмаған құрылымдарға ұқсамайды. Оның даму тарихы 1971 жылы жоғалған және оның халықаралық құқық субъектілігінің қысқаруын белгілеген толық субъектілік, дипломатиялық тану және БҰҰ-ға мүшелік кезеңіне бөлінеді. Көптеген елдер ішінара танылған мемлекетке айналған Тайваньмен дипломатиялық байланыстарды үзу туралы шешім қабылдағанына қарамастан, байланыстарды шектеу тек саяси салаға қатысты болды, ал экономикалық және гуманитарлық көмек жүзеге асырыла берді. Мұндай өзгерістердің себебі Коммунистік елдің «Бір Қытай саясатымен» әлемдік қоғамдастыққа әсері болды, бұл тұжырымдамаға сәйкес Тайвань немесе ҚХР жағында болуы керек еді. ҚХР тарапын сондай-ақ әлемдік аренада ықпалы жоғары АҚШ пен оның стратегиялық одақтастары-Батыс Еуропа елдері, Канада, Жапония, Австралия және басқа да мемлекеттер қабылдады.

Дегенмен, шындық өте қайшылықты болды. Кеңестік және ресейлік экономист В.Б. Супянның айтуынша, «Тайбэйдің саясатына араласпау мәселенің тек ресми жағы болды: іс жүзінде Вашингтон мен оның одақтастарынан аралға көмек және оның өміріне толық қатысу жалғасты». Америка аралдың Қытайдың бақылауына өтуіне бірнеше рет жол бермеді. Дегенмен, бұл факторды да оның кейбір оң салдары тұрғысынан, ең болмағанда американдық саяси элиталардың пікірі тұрғысынан қарастырған жөн. Бұл әсіресе «Тайвань халқымен» бейресми қарым-қатынастарды қолдау және жергілікті билік органдарын қорғаныс қаруымен қамтамасыз ету міндетін қамтитын «Тайваньмен қарым-қатынас туралы» бірегей «Заңда» көрініс тапты. Аралдың оқшауланған мәртебесіне кез келген қол сұғушылыққа қатысты АҚШ-тың пікірі ерекше атап өтілген болатын.

Осылайша, американдық элита Бейжіңге де, Тайбэйге де тежеуші әсер етіп, Тайвань бұғазындағы статус-квоны сақтауға көмектесті және Тайвань бастамаларына қолдауды шектеді. Б.Клинтонның президенттігі кезінде (1990 ж.) аралға қару-жарақ жеткізуге көзқарас өте теңгерімді болды. Саяси ғылымдар докторы Я. В. Лексютина «Америка Құрама Штаттары Тайбэйге үкіметтік емес халықаралық ұйымдарда ғана қолдау көрсетті» деп атап өтті. Тайваньның ықыласпен сатып алатын американдық қару-жарақтың әрбір жаңа жеткізілімі ҚХР үкіметін алаңдатқанымен, ең заманауи және тиімді әскери техника түрлері аралға келмеді. 1979 жылдан бері АҚШ-тың Тайвань мәселесіне қатысты жоспарының негізі «стратегиялық түсініксіздік саясаты» деп аталатын саясатты жүргізу болды. Бірақ уақыт өте мұқият құрастырылған американдық тетік сәтсіздікке ұшырай бастады. Қытайдың әскери әлеуеті артқан сайын АҚШ-қа жеткізілетін жүк көлемі де артып, ҚХР-дың күшіне төтеп бере алатын жаңа жүйелер қосыла бастады. 1970 жылдардың соңынан бері американдық және тайваньдық көшбасшылар арасындағы алғашқы ашық диалог 2016 жылғы президенттік сайлаудағы жеңісінен кейін Цай Йи-Вэн мен Дональд Трамптың телефон арқылы сөйлесуі болды.

2018 жылы американдық көшбасшының бастамасымен Қытай мен АҚШ арасында сауда соғысы басталды, бұл соңғы мен Тайбэйдің жақындасуына және Бейжіңге қысымның күшеюіне әкелді. Бұл оқиғаны американдық «The New York Times» күнделікті газеті жазып, Трамптың ҚХР-мен қарым-қатынаста «Тайвань картасын» ойнау туралы шешімін «Тайвань мәселесінде атқарушы және заң шығарушы тармақтар арасындағы дәстүрлі

тежеу мен тепе-теңдік жүйесін жоюдың себебі» деп атады. Осыған байланысты Конгресс емес, Ақ үй Аралмен байланысты нығайтуға бастамашы болған кезде қызықты жағдай туындады. Конгрессмендер модерация мен прагматизм элементтерін бірінші орынға қоя отырып, американдық көшбасшы мен оның қызметкерлерінің импульсивті шешімдерін түзетуге ерекше назар аударуға мәжбүр болды.

Дегенмен, президент әкімшілігінің ең көрнекті қадамы Трамптың 2020 жылғы сайлаудағы жеңілісінен кейін, Америка Құрама Штаттарының жаңа саяси көшбасшысының инаугурациясы қарсаңында болды. Ол ондаған жылдар бойы қолданыста болған «Тайвань ережесін» жоюдан тұрды. Оның аясында америкалық шенеуніктердің Тайваньмен байланысы шектелді. Бұл іс-шараның мақсаты республикамен қарым-қатынасты дамыту емес, Джо Байденнің АҚШ-Қытай қатынастарының өткір дағдарысын шешуге тырысып, өз жұмысын бастауға мәжбүр болған жаңа саяси командасының жағдайын қиындату болды. Зерттеуші Ц. Цзя «Уақыт өте келе Байден Тайвань көмегімен ҚХР-ға қысым жасаудың бұрынғы стратегиясын ұстануға ғана емес, сонымен қатар тиімділікті арттыру үшін түзетулер енгізуге ниетті екені белгілі болды» деп атап көрсетеді [5].

Мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастарға салыстырмалы талдау жүргізе отырып, біз Д. Трамп командасының Қытай жағын арандатуға, Тайвань мен Американың мүдделеріне барынша зиян келтіруге бағытталған көрнекті ым-ишараға және әрекеттерге бейімділігі бар деген қорытындыға келеміз. Өз кезегінде, Байден мен оның сыртқы саясат жөніндегі кеңесшілерінің көзқарасы неғұрлым ойластырылған стратегиялық ұмтылысқа негізделген. Саясаттанушы Бонни С. Глейзер «бұл Бейжіңнің өткір теріс көңіл-күйін тудырмайтын, бірақ сонымен бірге ұзақ мерзімді перспективада аралдың ұстанымын нығайта алатын Тайбэйдің қауіпсіздігін нығайту жолдарын табу болды» деген қорытындыға келді. Бұл ҚХР-мен текетіреске әсер ететіні сөзсіз.

2022 жылдың 14 қарашасында Си Цзиньпиннің Бали аралында АҚШ президенті Джо Байденмен кездесуінде Қытай көшбасшысы: «Қытай-Америка қарым-қатынасының қазіргі жағдайы екі елдің және олардың халықтарының байырғы мүдделеріне, сондай-ақ халықаралық қауымдастықтың ұмтылыстарына жауап бере алмайды» деген қорытындыға келді. Бұл шешім әлі де өзінің өзектілігін жоғалтқан емес. Ол ҚХР мен АҚШ тарихқа, әлемге және халыққа жауапты көзқарасты басшылыққа алып, жаңа кезеңде негізделген шешімдер қабылдау жолдарын зерделеп, «Қытай-Америка қатынастарын екі елдің және бүкіл әлемнің игілігі үшін салауатты және тұрақты даму форматына қайтаруға ықпал ететін екіжақты қатынастарды дамытудың осындай бағытын іздеуді жалғастыру» қажеттігін атап өтті .

Тайвань мәселесін Қытай мен Батыс арасындағы текетірес жағдайында шешу үшін барлық тараптардың мүдделерін ескеретін және қақтығысты тұрақты және бейбіт жолмен шешуді қамтамасыз ететін кешенді іс-қимыл жоспарын әзірлеу қажет. Осы жоспардың бөлігі ретінде келесі негізгі қадамдарды анықтауға болады:

1. АҚШ медиаторларының қатысуымен Қытай мен Тайвань өкілдері арасындағы диалог пен келіссөздерді жалғастыру. Диалог егемендікті, тәуелсіздікті және демократияны құрметтеу қағидаттарына негізделуі тиіс.

2. Ықтимал әскери инциденттер мен шиеленістің өршуіне жол бермеу үшін сенім мен қауіпсіздік тетіктерін құру. Бұған шабуыл жасамау туралы пактілерді жасау, әскери әрекеттер туралы ақпарат алмасу және бірлескен әскери жаттығулар өткізу жатады.

3. Тайваньда оның демократиялық институттарын нығайтуға, адам құқықтарын қорғауға және экономикалық өркендеуді қамтамасыз етуге бағытталған реформалар жүргізу. Бұл Тайваньның халықаралық сахнадағы позициясын нығайтуға және материктік Қытай халқы үшін оның тартымдылығын арттыруға көмектеседі.

4. Барлық тараптардың тұрақты дамуына ықпал ететін ортақ экономикалық кеңістік құру мақсатында Қытай, Тайвань және АҚШ арасындағы экономикалық қатынастарды

дамыту. Бұл сауда келісімдерін жасауды, инновациялар мен технологиялар бойынша ынтымақтастықты және басқару тәжірибесімен бөлісуді қамтуы мүмкін.

5. Барлық мүдделі тараптардың, соның ішінде Қытай, Тайвань, АҚШ, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың өкілдерінің қатысуымен Тайвань мәселесі бойынша халықаралық конференция өткізу. Конференцияның мақсаты – қақтығысты шешудің ықтимал сценарийлерін талқылау және оны шешудің жалпы іс-қимыл жоспарын әзірлеу.

Қорытындылай келе, Тайвань мәселесін Қытай мен АҚШ арасындағы текетірес жағдайында шешу барлық тараптардың мүдделерін ескеретін және қақтығыстың тұрақты және бейбіт шешімін жасауға ұмтылатын кешенді көзқарасты талап етеді. Бұл мақсатқа жетуде диалог, сенім, реформалар және экономикалық ынтымақтастық басты рөл атқарады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Киссинджер Г. Қытай туралы, 2020 - https://vk.com/wall-51258417_34096
2. Тайвань аралы: тәуелділік пен тәуелсіздік арасында, 2018 - <https://newsland.com/user/4297655705/content/ostrov-taiwanmezhdzavisisimostiunezavisimosti/6416284>
3. Лексютина, Я. В. АҚШ және «Бір Қытай» саясаты. 2022 - <https://elibrary.ru/item.asp?id=35531154>
4. Тайвань мәселесі және Қытайдың бірігуі (Ақ кітап) - <https://web.archive.org/web/20101031100230/http://www.fmprc.gov.cn/rus/ziliaozt/zfbps/t25316.htm>
5. Christensen, T. (2015). The China challenge: shaping the choices of a rising power, 2015 - https://www.researchgate.net/publication/308130275_The_China_Challenge_Shaping_the_Choices_of_a_Rising_Superpower

ҚАЗІРГІ ЕУРОПАДАҒЫ МҰСЫЛМАНДАРДЫҢ ИММИГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРІ

УСТЕМИРОВА А.Б

МО-22-1к тобының студенті

ИСАТАЕВА А.Ғ

магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Аннотация: бұл мақала, мұсылмандардың Еуропаға көшу мәселесіне, олардың еуропалық шындыққа бейімделуіне, олардың еуропалық құндылықтарды қабылдау мәселелеріне арналған. Себептері, еуропалық келген мұсылмандарды ассимиляциялау саясатының сәтсіздігі, сондай-ақ мультикультурализм анықталды. Мұсылмандардың жас буынының келеңсіз әлеуеті ашылды сонымен қатар олардың арасында радикалды исламистік көзқарастардың өсуі қазіргі таңдағы өзекті тақырып.

Кілт сөздер: исламизм, миграция, мультикультурализм, терроризм, экстремизм

Кезінде Еуропа елдері екінші дүниежүзілік соғыстан кейін пайда болған жұмыс күші тапшылығы мәселесін шешу үшін жаулап алған елдерден және өз колонияларынан мигранттарды тарту арқылы әрекет жасады. Осылайша, Ұлыбритания Үндістан мен Пәкістаннан келген иммигранттар үшін пана болды; Францияда алжирлер мен марокколықтардың өкілдігі айтарлықтай өсті; Германия бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде одақтастық және екінші дүниежүзілік соғыстың соңына дейін дерлік бейтарап достық қарым-қатынаста болған Түркиядан келген мигранттармен толықты. Шетелдік

жұмыс күшіне жүгіну туралы саяси шешім болған жағдайда мигранттарды қабылдаушы қоғамдастыққа оның іргелі нормалары мен құндылықтарын ассимиляциялау шарттарында біріктірудің дәйекті саясаты болған жоқ. Қоныс аудару саясаты өзара байланысты шаралар кешені ретінде Еуропа елдерінде жүргізілмеді және олар ресми түрде иммиграция елдері деп саналмады. Олардың заңнамасында «иммигрант» ұғымы «шетелдік» ұғымымен ауыстырылғаны кездейсоқтық емес. Биліктің гастарбайтерлердің кіруі уақытша болады деп күтуі өзін ақтаған жоқ. Жұмысқа алынған 20 миллион шетелдіктердің өз еліне тек жартысы ғана оралған болатын. «Біз жұмысшыларды қаладық, бірақ қарапайым халықты алдық», - деп Швейцариялық жазушы Макс Фриш 1960 жылдардағы көші-қон саясатының нәтижелерін сипаттады. Мұнай дағдарысынан кейін 1973 жылдан бастап көші-қон мәселесі ғана емес жұмыс орындарының күрт қысқаруында үлкен мәселеге айналды. Биліктің қабылдаған шешімі, болып жатқан жағдайды сақтау және реттеу әрекеттері оң нәтижесін алып келудің орнына керісінше әсер етті. [1]

Уақытша еңбек мигранттары еуропалық аумаққа оралу мүмкіндігінен біржола айырылып қалудан қорқып, негізінен Азия мен Африканың мұсылман елдерінде қалды. Еуропадағы ықшам мұсылман қауымдарының анклавтары құрыла бастады. Исламдық ұйымдар жұмыс істемейтін, бірікпеген бірде-бір еуропалық мемлекет жоқ. Қазіргі уақытта тек сандық көрсеткіштерге сүйене отырып, біз ислам еуропалық мәдени ландшафттың ажырамас бөлігіне айналды деп сенімді түрде айта аламыз.

Демографиялық жарылыс нәтижесінде «ислам әлемі» әлеуметтік-экономикалық жағынан гүлденген аймақтарға, ең алдымен АҚШ пен Батыс Еуропа елдеріне көші-қонның күшеюіне куә болып отыр. Осы фактордың әсері және Еуропалық Одақтың (ЕО) жалғасып жатқан кеңеюінің нәтижесінде ислам Еуропадағы ең серпінді және дамып келе жатқан дінге айналуда. Әртүрлі бағалаулар бойынша, мұсылмандар қазіргі әлемдегі ең жылдам дамып келе жатқан қауымдастық болып табылады. Бүгінгі таңда мұсылмандар әлемнің 30-дан астам елінде халықтың басым бөлігін құраса, басқа да көптеген елдерде де олар ықпалды түрде жеткілікті болып табылады. Дегенмен, исламдық халықтың өсуі исламдық бірегейліктің жаңғыруы және сапалы жаңа исламдық қозғалыстың (исламдық радикалдар қозғалысы) пайда болуына алып келеді.

Еуропадағы мұсылмандар санына келетін болсақ, олар тұрақты түрде өсіп жатыр. Егер 2010 жылы мұнда 44 миллионнан сәл астам мұсылман болса, 2030 жылға қарай олардың саны 52 миллионнан асады, бұл Еуропаның жалпы халқының 8,6 пайызын құрайды деп есептелініп жатыр. Әрине, Еуропаның бірқатар елдерінде мұсылмандар жергілікті халық болып келеді. (Албания, Болгария, Босния және Герцеговина, Македония, Черногория, өзін Косово). Дегенмен, мұсылмандар Еуропалық Одақтың барлық жаңа елдеріне «басқыншылық жасауда». Мұсылмандар санының өсу тенденциясы әсіресе Ұлыбританияда байқалады, онда олардың үлесі алдағы 20 жылда екі есе өседі – 4-тен 8%-ға дейін. Осы уақыт аралығында мұсылмандар Франция халқының 10,3%-ын, Бельгияның 10,2%-ын, Швецияның 10%-ға жуығын және Германияның 6%-дан астамын құрайтын болады. Данияда мұсылмандар халықтың 3,8 пайызын ғана құрайды. Бірақ елде дүниеге келген балалардың шамамен 10%, ал астанада туылғандардың 25% -ы мұсылмандар. Амстердам, Гаага және Роттердамда Аллаға сенушілер 20 жасқа дейінгі халықтың 60 пайызын құрайды. Бұдан шығатын қорытынды – 10-15 жылдан кейін мұсылман студенттері университеттердегі студенттердің шамамен 50%-ын құрайды. Бала туу деңгейі жоғары аймақтардан көші-қон толассыз келеді (Таяу Шығыс, Солтүстік Африка, Оңтүстік Азия) Еуропаның жыл өткен сайын мұсылман бола беретінін білдіреді. Мұсылмандардың туу көрсеткіші мұсылман еместерге қарағанда үш есе жоғары және бүгінгі күні Еуропадағы балалар мен жастардың 20%-дан астамы мұсылман отбасыларынан шыққан [2] Нәтижесінде Еуропадағы мұсылман қауымдары әдетте мұсылман еместерге қарағанда әлдеқайда жас. Мысалы, Франциядағы мұсылмандардың үштен бірі 20 жасқа толмаған болса, француздар арасында бұл жас тек 21% құрайды; Германиядағы мұсылмандардың

үштен бірі 18 жасқа толмағандар, ал неміс халқы үшін бұл көрсеткіш 18% құрайды; Ұлыбританиядағы мұсылмандардың үштен бірі 15 жасқа толмағандар, британдықтардың тек 20%-ы; Бельгиядағы мұсылмандардың үштен бірі 15 жасқа толмағандар, ал бельгиялықтардың тек 18%, т.б. [3, б. 27]. Кейбір болжамдар бойынша, осы ғасырдың соңына қарай Еуропадағы мұсылмандар саны жергілікті халық санынан асып түсуі мүмкін.

Осылайша, дәстүрлі христиандық Еуропа исламдану мәселесіне әлемнің кез келген басқа аймағына қарағанда тезірек тап болады. Ислам бүгінде Батыс Еуропадағы екінші үлкен дін болып табылады. Бұл көптеген Еуропа елдерінде исламофобия мен ұлтшылдық реакциялардың күшеюіне алып келеді. Бұл өз кезегінде кедейлік пен жұмыссыздық өте жоғары болатын әртүрлі қауымдастықтарда тұратын көптеген мұсылмандардың жеке басын анықтау процестерін күшейтеді. Бұл факторлар, тиісінше, жергілікті тұрып жатқан халықтың теріс реакциясын күшейтеді. Сонымен бірге, Еуропадағы мұсылмандар біртекті топ емес екенін атап өткен де жөн. Еуропаның әртүрлі елдерінде мұсылмандардың әртүрлі этникалық топтары тұрады. Бұрынғы отаршыл державаларда, атап айтсақ, Ұлыбритания, Франция сынды елдерде бұрынғы колониялардың халқы тұрады; отар емес елдерде яғни, Швеция, Норвегия, Германия елдерінде мұсылмандардың басқа санаттары кездеседі.

Заманауи жаһандану процесі, тек қана барлық жерде жойылуға емес, жергілікті бірегейліктердің, мәдениеттердің, қауымдастықтардың жаңа өрлеуіне, қоғамның бөлшектенуіне және плюрализациясына әкеледі. Еуропада бұрын ұлттық мемлекеттерге біріктірілген қауымдастықтар бүгінде өздерінің жеке басын, бөлектігін, автономиясын және т.б. жақтайды. «Балқыту қазандығы» принципі бойынша әртүрлі нәсілдер, этностар, тілдік топтар жойылып, оларды біріктіретін белгілі бір бірегейлік пайда болатын, бүгінде ол АҚШ-та да, Батыс Еуропада да жұмыс істемейді.

Батыс елдеріне келген мұсылмандар жалпы еуропалық азаматтық қоғамның заңдары бойынша емес, өздерінің мәдени болмысының заңдылықтары бойынша өмір сүретіні белгілі болды. Өйткені мәдени және діни бірегейліктер азаматтық қоғамның нормалары мен кодекстерінен әлдеқайда байыпты, іргелі және тереңірек. Осы сәйкестікті елемеуге негізделген еуропалық құқық енді оның ыдырап, түбінде тозып бара жатқанымен бетпелі келіп отыр. Мұны еуропалық қоғамға интеграцияланбаған немесе басқа елдерден келушілердің сыни массасы жинақталғанымен немесе біріктірілген, бірақ өте үстірт бейімделетінімен түсіндіруге болады. Өздерінің мәдени бірегейлігін сақтай отырып, олар бұл жағдайда басқа елдің мәдениетін сақтамайды және бастапқы өмір сүру анклавтарын жасайды, олардың ішінде қабылдаушы мемлекеттер мен қоғамдардың барлық бейресми әлеуметтік императивтері еленбейді. [4]

Еуропалық тәжірибе, егер олардың жалпы саны белгілі бір аумақты (ауыл, қала, аудан, облыс, ел) мекендейтін тұрғындардың 10%-ынан аспаса, қабылдаушы мемлекет елге келетін мигранттарды біріктіруге, тіпті ассимиляциялауға қабілетті екенін дәлелдейді. Сонымен қатар, көшіп келушілер қауымдарының анклавтық өмір салтын жеңу керек, ол жабық, қорғаныш сипатта болады, сондықтан келген мұсылмандардың жергілікті қоғамдарға жеке, тәуелсіз тұлға ретінде бірігуіне кедергі болады. Еуропада ұзақ уақыт бойы түрлі мәдениеттердің қатар өмір сүруін, өзара енуін және өзара баюын болжайтын мұсылмандарға қатысты мультикультурализм саясаты жүргізілді. Алайда, Еуропадағы мұсылмандар саны көбейген сайын мультикультурализм ұғымында жарықтар көбейе бастады. Мұсылмандар «еуропалық құндылықтарды» түсінуге мүлде құштар емес екені бірақ Құран қағидаларына негізделген параллель қоғам құруды жөн көретіндігі белгілі болды.

Осылайша, 2010 жылдың тамыз айында Германияда белгілі неміс саясаткері және қаржыгері Тило Сарразиннің «Германия өзін-өзі жоюда» атты кітабы жарық көрді. Сарразин өз кітабында этникалық немістер тіпті қарапайым адами түрде де көбеймей, қарттықтан өлетінін атап өтеді. Нәтижесінде, оның пікірінше, 100 жылдан кейін Германияда небәрі 25 миллион неміс сонымен қатар 35 миллион мұсылман мекен ететін

болады деді. Бастапқыда Тило Сарразиннің мұсылман иммигранттарының неміс қоғамына кірігуі мүмкін еместігі туралы пікірлері көптеген Еуропа елдерінде, соның ішінде Германияда да сынға ұшырады. Алайда көп ұзамай жағдай күрт өзгерді. Еуропаның жетекші елдерінің (Ұлыбритания, Германия және Франция) басшылары ғана емес, сонымен бірге басқа ЕО елдерінің өкілдері де Еуропадағы мультимәдениет саясатының сәтсіздігі туралы бір мезгілде ашық айтты. Осы себептен, Франция мен Бельгия қоғамдық орындарда бетті жауып тұратын паранжа киюге тыйым салатын заң қабылдады. Швейцария мұнара салуға тыйым салуға дауыс берді. Еуропаның кез келген жерінде саяси платформалары көбінесе иммигрантқа қарсы сипатта болатын оңшыл партиялар саяси салмаққа ие болды. Осыған байланысты Еуропада тұратын мұсылмандардың үш ұрпағы туралы көбірек айтылады. Біріншісі мұнда 60-жылдары XX ғасыр негізінен экономикалық көші-қон арналары арқылы келгендер (олардың орташа жасы бүгінде 70 жас шамасында). Екінші ұрпақ - олардың жас кезінде келген немесе тіпті Еуропаның әртүрлі елдерінде туып-өскен балалары (олар қазір 40 жаста). Үшінші ұрпақ Еуропада туып-өскен, білім алған, Еуропа мемлекеттерінің азаматтары болып табылатын алғашқы мигранттардың немерелері. Зерттеушілер мұсылмандардың екінші және әсіресе үшінші ұрпағын еуропалық қауымдастықтарға біріктіру біріншіге қарағанда әлдеқайда қиын екенін атап өтеді [5, б. 222]. Үшінші ұрпақ (жастар) радикалды идеологияларды ассимиляциялауға бейім, көбінесе жергілікті халықпен қақтығысады, еуропалық құндылықтардан бас тартады. Олардың көпшілігі өздерін дүние жүзіндегі Ислам үмбетінің мүшелеріміз деп санайды. Мұндай сезімдер Еуропаның барлық дерлік елдеріндегі жас мұсылмандарға тән. Бұған, әсіресе, Францияда жүргізілген әлеуметтік сауалнама дәлел. Содан кейін француз мұсылмандарының төрттен үш бөлігі ислам құндылықтары Франция Республикасының құндылықтарымен үйлесетінін атап өтті, дегенмен 25 жасқа толмаған жас мұсылмандар арасында әрбір төртінші адам ғана француз болмысын жақтаған болатын [3, б. 44].

Еуропаны алаңдатқан мұсылмандық террор 2001 жылы 11 қыркүйекте болған болатын. Америка Құрама Штаттарындағы бірқатар нысандарға жасалған лаңкестік шабуылдарға қатысқан мұсылмандардың көпшілігі Америкаға келген және Еуропа елдерінде ұзақ жылдар бойы өмір сүрген эмигранттар немесе арабтар болды. Олардың дүниетанымы, сөзсіз, батыс қоғамдарының құндылықтарын жоққа шығаратын радикалды исламизм идеяларының таралуы мен өсуіне жағдай жасалған Еуропа жағдайында қалыптасқан болатын.

2004 жылы 11 наурызда Мадридте яғни, Испанияда лаңкестік әрекеттер жасады деп айыпталғандардың көпшілігі иммигранттардың бірінші буыны емес жас мұсылмандар болған болатын. Тергеу барысында алынған мәліметтерге сәйкес, бұл топтың мүшелері өздерін ізбасарлар деп мәлімдегенімен, «Әл-Каидамен» немесе басқа да халықаралық террористік желімен тікелей байланысы жоқ екені анықталды. Бұл топ негізінен радикалды веб-сайттардағы ақпаратты пайдалана отырып, халықаралық жиһадтың радикалды идеологиясына бірте-бірте сіңісіп кеткен, негізінен мароккалық шыққан Мадридтің заңды тұрғындарынан құралған. Олар дүкендерді ұрлау, тонау және есірткі саудасы сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау арқылы өз операцияларын қаржыландырған. Қолдан жасалған 13 жарылғыш затта осы Мадридтен табылған болатын. Лаңкестік шабуылдар Мадридтің үш вокзалында жасалып, нәтижесінде 191 адам қаза тапты.

2005 жылы 7 шілдеде Лондонда (Ұлыбритания) жасалған шабуылдарды Ұлыбританияда туылған жас мұсылмандар және Ұлыбритания азаматтығын алған адамдар жасаған болатын. 11 қыркүйектен кейін америкалықтар ұстаған лаңкестік топтарға қатысы бар деген күдікке ілінген 20-дан астам адам мұсылмандар, олардың екеуі ғана АҚШ азаматтары. Оның үстіне 2001 жылдың қыркүйегі мен 2003 жылдың басы аралығында еуропалық елдерде лаңкестікке күдіктілер АҚШ-қа қарағанда жиырма есе көп тұтқындалды. Оның үстіне олардың көпшілігі Еуропада «мәдени шокты» бастан өткерген жастар, орта тап өкілдері болған болатын. Олар өздерін еуропалық қоғамдарға

кіріктірілмеген, зайырлылық пен материализмнен бас тартқан, жеке дағдарысты бастан кешіріп, өмірдің мәні мен мақсатын радикалды исламшыл әрекеттерден тапқан [3, б. 34].

Осылайша, исламды радикалданған және агрессивті түсіндірулер белгілі бір мағынада Батыстың, әсіресе Батыс Еуропаның нақты жағдайларының жемісі болып шығады. Осыған байланысты, бірқатар объективті және субъективті себептер мен факторлардың әсерінен Еуропа террористік қызметкерлер мұсылман жастары үшін өзіндік инкубаторға айналды деп айтуға болады. Зерттеушілер бүгінде исламшыл радикализмнің қалыптасуына Карачи, Каир, Джакарта немесе Жидда емес, Париж, Мюнхен, Лондон немесе Амстердамның шетінде көбірек мүмкіндіктер мен негіз бар екенін атап өтті. Тілі арабша емес, ағылшын тілінде сөйлейтін космополиттік ислам зиялылары түп-тамырынан ажырап, радикалды идеялар мен идеологиялардың тасымалдаушысы болып шығады.

Исламның көптеген радикалды түсіндірмелері ислам елдерінде емес, Батыстағы эмигрант қауымдастықтарында туатыны сондықтан. Жаһандық желідегі жиһадты насихаттайтын веб-сайттардың көпшілігі Батыста орналасқан. Пәкістан мен Иорданиядағы лаңкестік шабуылдарды Лондонда тұратын шейх Омар Саид және Калифорниядан (АҚШ) келген студент Раид Хиязи ұйымдастырды. Сонымен қатар «Хизб ут-Тахрир» исламдық фундаменталистік ұйымы (Ислам азаттық партиясы) Орталық Азияда, Пәкістанда және Таяу Шығыста өз ықпалын таратқан болатын. Себебі оның штаб-пәтері Лондонда орналасқан [6].

Француз қызметтері өз кезегінде белгілі бір мұсылман қауымындағы радикалды фундаменталисттердің санын анықтау формуласын әзірледі. Оған сәйкес, кез келген мұсылман қауымында дерлік бес пайызға дейін фундаменталистік идеологияны таратушылар бар; Олардың шамамен үш пайызы лаңкестік әрекеттерге қатысуға дайын. Бұл Францияда 300 мыңнан астам фундаменталист және кемінде 9 мыңнан астам ықтимал террористтер өмір сүретінін білдіреді [4].

Террорлық қауіптер Еуропаның басқа елдерінде де тіркеледі. Рас, оларға деген көзқарастар, радикалдардың, экстремистердің және террористердің әртүрлі мемлекеттердегі, тіпті бір мемлекеттің ішіндегі ықтимал санын анықтау әртүрлі. Сонымен, Конституцияны қорғау жөніндегі федералдық кеңсенің мәліметтері бойынша, Германияда исламистік ұйымдар белсенділерінің саны шамамен 30 мың адамды құрайды, яғни неміс мұсылмандарының жалпы санының 1%-дан азы [7, б. 147–148].

Осылайша, еуропалық интеграциялық жүйе тиімсіз болып шықты деп айта аламыз. Сонымен бірге, көші-қонға ең алдымен әлеуметтік-экономикалық факторлар әсер ететіні анық. Дегенмен, еуропалықтар мұсылман әлемінің байлығын, соның ішінде мұнайды сорып, қуыршақ режимдер орнатып, мұсылмандарды өсімдікке айналдырған отаршылдық тонау мен соғыстан кейінгі неокOLONиализм заманын ұмытпауымыз керек. Оның үстіне Батыс Еуропа мен көптеген араб елдері арасындағы әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіндегі алшақтық азайып қана қоймай, үнемі өсіп отырады. Демографияның кеңеюі және ілеспе көші-қон процестері аясында экономикалық теңсіздіктің тереңдей түсуі экстремизмді шетте қалдырып қоймайды.

Бұдан мынадай қорытынды жасауға болады: егер Батыс мұсылман шығысында атышулы «араб көктемі» рухы секілді келесі «түрлі-түсті революцияларды» бастамай, көші-қон ағынын бәсеңдетуге немесе тіпті кері қайтаруға болады. Мұсылман елдерінің экономикалық дамуы, соның нәтижесінде тұтас халықтардың өмір сүру деңгейі бұл мәселені шешуі мүмкін. Бұл үдерістердің Еуропа мен Азия елдері үшін тағылымы мол сияқты: өз қателігінен гөрі өзгенің қателігінен сабақ алған дұрыс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі :

1. Мусульманские диаспоры в Европе. https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/17/laguta_am.doc.pdf

2. ЧИСЛЕННОСТЬ МУСУЛЬМАН В ЕВРОПЕ: ПРОГНОЗЫ ЭКСПЕРТОВ.
<https://applied-research.ru/ru/article/view?id=6489>
3. Savage, Timothy M. Europe and Islam: Crescent Waxing. Cultures Clashing. The Washington Quarterly, Vol. 27, № 3. Summer, 2004
4. Европейская политика интеграции мигрантов-мусульман
<file:///C:/Users/Student/Downloads/3193-5163-4-PB.pdf>
5. The Radicalisation of Muslim youth in Europe: The reality and the threat. Testimony of Claude Moniquet, Director General European Strategic Intelligence and Security Center. 2005. April 27.
6. Roy Oliver. Globalised Islam: The Search for a New Ummah. London: C. Hurst and Co, 2004.
7. Дрожжин С. Исламизм в Германии // Аналитические записки. 2004. № 1.

СЕКЦИЯ. «ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА В ДОСТИЖЕНИИ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ»

ҚАРАҒАНДЫ ҚАЛАСЫНЫҢ АУЫЗ СУ САПАСЫНА БАҒА БЕРУ

АБАКИРОВА Н.

Эко-22-1к тобының студенті

ҚУАНЫШБАЕВ М.Т.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті

Қарағанды қ., Қазақстан республикасы

Аннотация: Қарағанды қаласының ауыз су сапасына химиялық-физикалық әдістерді пайдалана отырып баға беру және тұтынуға жарамдылығын анықтау.

Түйін сөздер: су, көрсеткіштер, сынамалар, қасиеттер, ШРК.

Су адам өмірінде өте маңызды рөл атқарады және оның денсаулығына айтарлықтай әсер етеді. Адам ағзасы 60-70% судан тұрады, онсыз біздің өмірлік белсенділігіміз өмір сүре алмайды. Су денеге дұрыс температураны сақтауға көмектесіп қана қоймайды және ас қорыту процестеріне қатысады.

Су біздің өмірімізде және денсаулығымызда маңызды рөл атқарады. Бірақ судың қай түрі бізге пайдалы, жақсы? Мен эксперимент ретінде Қарағанды қаласының әртүрлі аймақтардан суларды алдым: Юго-Восток аумағындағы Университетская, Академическая көшелерінен және де сол аумақтағы сүзілген су мен қайнатылған суларды салыстырдым.

Осы кезекте сұрақ туындайды-неліктен қран суын ғана емес сүзілген су мен қайнатылған суды да алдым? Қазіргі уақытта су проблемасы халықтың назарын алатын Қарағанды қаласында ғана емес, жалпы Қазақстан бойынша бұл үлкен проблема. Кейбір адамдар қран суын ішпейді, фильтр суын немесе тек ғана қайнатылған суды қолданады. Осы себеппен мен барлық пробалардың айырмашылығын көрсетемін және де қысқаша мәлімет айта кетемін.

Сүзілген су одан химиялық ластаушы заттарды, микробтарды және басқа да зиянды заттарды кетіретін арнайы сүзгілер арқылы өтеді. Ол тұтынуға ең қауіпсіз болып саналады, өйткені оның сапасы бақыланады және стандарттармен қамтамасыз етіледі.

Қайнатылған су ең қолжетімді және арзан, бірақ ол қайнағаннан кейін де қауіпсіз болып шығады, өйткені ол бактериялар мен зиянды заттарды жояды. Дегенмен, қайнату процесінде дәм мен қоректік заттарды жоғалтуы мүмкін.

Ал енді Қарағанды қаласының суды қайдан алатыны туралы жайлы қысқаша мәлімет айта кетсем. Қарағанды қаласын сумен жабдықтау көзі «Қаныш Сәтбаев атындағы Канал» РМК суы болып табылады. Каналдан жылдық су алу жылына 61 млн. текше метрді құрайды. Қаланы сумен жабдықтау схемасы аудандардың шалғайлығына байланысты екі аймаққа бөлінген.

1974 жылға дейін Қарағанды қаласы мен спутниктік қалаларды сумен жабдықтау ұңғымалардан жүзеге асырылды (қазіргі уақытта тоқтатылған жерасты су қабылдағыштары). Қарағанды қаласының тұрғындары санының артуына және қала аудандарының ұлғаюына байланысты су жеткіліксіз болды.

Осыған байланысты, 1974 жылдың тамызында "Қарағанды Су"ЖШС су тазарту құрылыстары пайдалануға берілді. Су тазарту құрылыстары-бұл «Қаныш Сәтбаев атындағы каналдан» ауыз судың сапасына дейінгі бастапқы суды дайындаудың күрделі кешені.

Бұл мәселеден келесі сұрақ туындайды-Қарағанды қаласы тұрғындарының су сапасына шағымдары бар ма? Интернет кеңістігінде қарағандылықтардың соңғы кездері

ыстық судың сапасына шағымы пайда болды: «Су мөлдір емес және оның иісі бар», - деп жазады қала тұрғындары.

Тағы да бір пікір бойынша: «Жақында Гоголь көшесіндегі № 3-а үйінің тұрғыны ауыз суынан құртқа ұқсас тіршілік иесін тапты.

Бұл жағдайлардан кейін өзіме қызықты болды біздің күнделікті өмірде қолданатын суымыз қандай екені, сондықтан да өзімнің еңбегім жайлы айтқым келеді.

Жұмыстың мақсаты: Қарағанды қаласының ауыз су сапасына химиялық-физикалық әдістерді пайдалана отырып баға беру және тұтынуға жарамдылығын анықтау

Мен тәжірибелік зерттеулерге негіз ретінде судың сапалы талдауының нәтижелерін алдым.

Қысқаша тәжірибеде қолданылған заттар туралы мәлімет айта кетсем.

1. Қышқылдық (лат. aciditas) – ерітінділер мен сұйықтардағы сутегі иондарының активтілігінің сипаттамасы.

Медицинада биологиялық сұйықтықтардың (қан, зәр, асқазан сөлі және т.б.) қышқылдығы науқастың денсаулық жағдайының диагностикалық маңызды параметрі болып табылады. Гастроэнтерологияда бірқатар ауруларды, мысалы, өңеш пен асқазанды дұрыс диагностикалау үшін бір реттік немесе тіпті орташа қышқылдық мәні маңызды емес. Көбінесе органның бірнеше аймағында күндізгі қышқылдықтың өзгеру динамикасын түсіну маңызды (түнгі қышқылдық жиі күндізгі уақыттан ерекшеленеді). Кейде белгілі бір тітіркендіргіштер мен стимуляторларға реакция ретінде қышқылдықтың өзгеруін білу маңызды.

2. Хлорид – хлордың электр терістілік қасиеті өзінен төмен болып келетін элементтермен түзетін қосылыстары.

– Хлоридтер адам ағзасына қалай әсер етеді?

Натрий хлоридінің ағзаға шамадан тыс түсуі жүрек-қан тамырлары ауруларының жиілігін арттырады; гипертониялық күйге бейімділік бар, тамырлардың реактивтілігі жоғарылайды;

– Хлоридтер не үшін қажет?

Натрий хлориді немесе ас тұзы күнделікті тұрмыста, калий хлориді ауыл шаруашылығында тыңайтқыш ретінде, ал кальций хлориді суды бойына жақсы сіңіретін болғандықтан лабораторияда газдарды құрғатуда және эфир, т.б. органикалық заттарды сусыздандыруда қолданылады.

3. Сульфаттар кристалды ұнтақ түріндегі шикізат болып табылады. Негізінде бұл күкірт қышқылының реакциясы нәтижесінде алынған күкірт қышқылының тұздары. Сондықтан оларды: магний сульфаты, мырыш сульфаты, марганец сульфаты, темір сульфаты, мыс сульфаты деп атайды.

Сульфаттар адамға улы болмаса да, олардың мөлшерінің артық болуы судың органолептикалық қасиеттерін нашарлатады (тұзды дәм пайда болады) және организмге физиологиялық әсер етеді. Бұл заттардың іш жүргізетін әсері бар, бұл асқазан-ішек жолдарының бұзылуына әкеледі.

4. Темір - адам ағзасындағы маңызды микроэлемент. Ең бастысы, бұл микроэлемент адамның тіндерін, ағзаларын және жүйелерін оттегімен қамтамасыз ету үшін қажет, темір - жайлы өмірдің және организмнің әртүрлі процестерінің дұрыс жұмыс істеуінің негізі.

Қандағы темір:

- гемоглобин түзілуіне қатысады, қанда оттегі қорын қалыптастырады және оны ағзаларға тасымалдауға қатысады.
- қалқанша безінің жұмысын қолдайды.
- организмнің патогенді бактерияларға төзімділігін арттырады, иммунитетті күшейтеді.
- зат алмасу процестеріне қатысады.
- организмді улы заттардың әсерінен қорғайды.

5. Судың кермектігі— құрамында кальций мен магний иондарының (негізінен карбонат түрінде) болуынан қалыптасатын судың қасиеті.

Қатты суды қолданудың елеулі кемшілігі - бауыр мен бүйректе, сондай-ақ тіс эмальында және буындарда тастардың пайда болу ықтималдығы. Денеге шамадан тыс мөлшерде түсетін магний тұздары жүйке жүйесіне теріс әсер етеді.

Қатты су не істейді?

Судағы еритін магний мен кальций тұздарының мөлшері судың кермектігін анықтайды. Мұндай тұздар көп болса, суды қатты деп атайды. Мұндай су ыдыс-аяқта қақ қалдырады, шайдағы дақтарды қалдырады, жабдықты бұзады және көбінесе адам денсаулығына зиянды әсер етеді. Кермек су - ластаушы зат, онымен күресу керек.

Және де судың органолептикалық қасиеттерін сипаттайтын көрсеткіштерді анықтаудың физикалық әдістері жайлы тоқталып кетсем.

Жұмыстың міндеті: су сапасын органолептикалық бағалаумен таныстыру. Судың сапасын органолептикалық бағалау суды санитарлық-химиялық бақылаудың міндетті бастапқы процедурасы болып табылады. Органолептикалық қасиеттер адам қабылдауының қарқындылығына қарай стандартталған. Бұл жерде түсін, мөлдірлігін, иісін, дәмін қарастырдым.

- Судың түсін зерттеу.
- Судың түсі сарыдан қоңырға дейін өзгеріуі мүмкін. Зерттеуім бойынша сынамалардың түстерінің қатты өзгеріске ұшырамады және де қалыпты нормасынан аспады.
- Мөлдірлігін анықтау.
- Су сапасының класын анықтау критериясы бойынша сынамалар таза күйде болып келеді.
- Судың иісін анықтау.
- Ауыз судың иісі норма бойынша 2 баллдан аспауы керек. Барлық сынамалар нормаға сәйкес келеді.
- Судың дәмін анықтау.
- Дәмді тек шамалы иісі бар немесе мүлде иісі жоқ су үлгілерінде ғана анықтауға болады. Судың дәмі фильтрланған су мен кран суында ғана айырмашылығы бар. Өзіме краннан алынған су қышқыл болып келді, бірақ нормасына сай болып келеді.

Сонымен эксперименттік деректерге сүйене отырып, менің пікірім үлгілерінің құрамы келесідей болады:

Зерттеу барысында анықталды: су салқын, мөлдір, жұқа қабатта түссіз, бөлшектері жоқ, дәмі мен иісі жоқ.

Кесте 1. Сынамалар бойынша нәтиже көрсеткіштері.

Сынамалар	Қышқылдығы	Хлоридтер	Сульфат	Темір	Кермектілігі
Университетская	8,0	284 мг/л	192,1 мл	0,01 мг/дм	4,5 мл
Академическая	7,5	213 мг/л	192,1 мл	0,02 мг/дм	5 мл
Живая вода	7,0	71 мг/л	76,8 мл	0,04 мг/дм	2 мл
Қайнаған су	6,5	213 мг/л	192,1 мл	0,01 мг/дм	4,2 мл
Норма	6,5-9,5	350 мг/л	500 мл	0,3 мг/дм	7 мл

Осылайша, мен алған су сынамалары зерттеу жүргізілген критерийлер бойынша ШРК талаптарына сәйкес келеді деп қорытынды жасауға болады, демек, менің болжамым расталды.

Ауыз суын да, фильтренген суды да ішуге және тамақ дайындауға пайдалануға болады!

Мен өз жұмысымда судың адам өміріндегі зор маңызын көрсеттім. Халықтың таза, мөлдір, түссіз, дәмсіз, иіссіз ауыз суға мұқтаждығы сөзсіз. Мен өз жұмысымда судың органолептикалық және физика-химиялық қасиеттерін анықтауға мүмкіндік беретін тәжірибелік әдістемелерді таңдап, меңгердім. ауыз су құбырының сапасына зерттеу жүргіздім. Алынған нәтижелер талданды. Сынақ қорытындысы бойынша ішетін суларымыз экологиялық тұрғыдан қауіпсіз деп санауға болады. ШРК-дан аспаған, барлық нормалары сақталған.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1) «Экологиялық мониторинг» пәні бойынша «Лабораториялық практикум»
- 2) <https://kar-su.kz/en/node/1680>
- 3) <https://qazdauiri.kz/news/auyz-sudyn-sapasy?ysclid=luso0cq0xf365590834>
- 4) <https://kazpravda.kz/n/mogut-li-zhiteli-karagandy-bez-riska-dlya-zdorovya-pit-voduz-pod-krana/?ysclid=lusopvufb1932205591>
- 5) https://vk.com/wall-31297981_482770?ysclid=lusp3zc28116692067
- 6) <https://kar-su.kz/ru/vodosnabzhenie>

ВЛИЯНИЕ ШУМОВОГО ЗАГРЯЗНЕНИЕ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

БЕЛОЗЕРОВА К.Е.

Студент группы Эко-22-2

МОЛЧАНОВА В.А

Научный руководитель, зав.лабораторией

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация- Шум- это нежелательный звук или звуковые колебания, которые, которые могут восприниматься как мешающие, раздражающие или вредные для человека и окружающей среды. Шум может иметь различные источники, такие как транспорт, промышленность, строительство, музыкальные мероприятия и многие другие. Он может оказывать воздействие на здоровье людей, животных и экосистем, и поэтому изучение его воздействия на окружающую среду и методы управления шумовым загрязнением являются важной темой для исследования и регулирования. В статье рассматривается влияние шумового загрязнения на окружающую среду а также меры, принимаемые для улучшения ситуации. Проведено практическое исследование по определению шумового загрязнения по городу Караганда.

Ключевые слова- шум, шумовое загрязнение, уровень шума, здоровье человека.

Шумовое загрязнение окружающей среды - это проблема, вызванная избыточным или вредным шумом, создаваемым человеческой деятельностью, который может привести к негативным последствиям для здоровья человека и экосистемы. Шумовое загрязнение может иметь разные источники, такие как транспортные средства, промышленные установки, строительные работы, музыкальные мероприятия, аэропорты и другие источники.

Последствия шумового загрязнения включают в себя проблемы сна, стресс, потерю слуха, ухудшение обучения и концентрации, а также повышенный риск сердечно-сосудистых заболеваний. Кроме того, шум может оказывать влияние на животных, нарушая их поведение и способность охоты, общения и размножения.

Борьба с шумовым загрязнением включает в себя регулирование уровней шума, установление стандартов шумовой активности для различных видов деятельности, применение звукопоглощающих материалов, улучшение технологий и методов транспорта, а также образование общественности о вреде шума и способах его уменьшения.

Целью является выявить уровень шумового загрязнения на территории города Караганда, влияние его на здоровье и на работоспособность населения.

Задачи, связанные с проблемой шумового загрязнения и его воздействием на окружающую среду, могут включать в себя следующие аспекты:

Оценка уровней шумового загрязнения: измерение и анализ уровней шума в различных окружающих средах и регионах.

Воздействие на здоровье: влияние шума на здоровье людей, включая физиологические и психологические эффекты, такие как стресс, сон и общее благополучие.

Шум- беспорядочное сочетание различных по силе и частоте звуков; способен оказывать неблагоприятное воздействие на организм. С физической точки зрения шум представляет собой механические волновые колебания упругих твердых тел различной частоты и интенсивности. На сегодняшний день существует огромное количество источников дополнительных шумов, создающий дискомфорт и неудобства. Современные строения, особенно многоквартирные высотки, имеют тонкие стенки, что дает возможность легко проходить звукам и шумам извне.

Отдельные звуки в целостности образуют бытовой шум, которые варьируется в диапазоне от 16 до 20000Гц. Шум по своему происхождению можно разделить на два вида- структурный и воздушный. В воздухе распространяется воздушный шум, ну а структурный- в твердых телах. Например, если вы слышите соседские голоса или лай собак за стеной-это воздушный шум. Звук передвигающейся мебели, хлопанья двери или звук движущегося лифта-это структурный шум, который в свою очередь может быть ударным.

Как уже было сказано, уровень шума измеряется в единицах, выражающих степень звукового давления- децибелах. Это давление воспринимается не беспрельдно. Уровень шума в 20-30 децибелов практически безвреден для человека, это естественный шумовой фон. Что же касается громких звуков, то здесь допустимая граница составляет примерно 80 децибелов, и то при уровне шума 60-90дБ возникают неприятные ощущения. Звук в 120-130 децибелов уже вызывает у человека болевое ощущение, а 150 становится для него непереносимым и порой приводит к необратимой потере слуха.

Для измерения уровня шума мы выбрали город Караганда. Для этого мы выбрали три территориальные точки : 45 квартал, остановка Шыгыс и Центральный парк.

Остановка наземного транспорта 45-й квартал Караганды: самый удобный способ добраться до нужного вам места. Так как в данном месте располагается оживленная дорога, отсюда следует то, что здесь атмосферные и шумовые загрязнения. Уровень шума превышает норму около трассы, от 60 до 80 дБА из-за сильного потока машин. Мы отошли от дороги на 1 км и показатели были равны 62 дБА.

Если мы рассматриваем остановку Шыгыс, которая является крупнейшим оптово-розничным комплексом Караганды, то там можно наблюдать большое скопление людей и машин. Уровень шума превышает норму около трассы, от 60 до 85 дБА из-за сильного потока машин. На данной территории находится рынок, где проходимость данной территории значительно больше нежели на предыдущей. Отсюда следует то, что в данном месте больше всего возрастает дБА.

Центральный парк, который является бывшим парком культуры и отдыха имени 30-летия Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодежи. На сегодняшний день парк стал любимым местом отдыха для жителей, гостей города. Центральный парк является огражденной территорией от трасс, но в праздничные и выходные дни, аттракционы являются источником шумового загрязнения. В будние дни уровень

загрязнения шума составил от 40 до 60 дБА. На момент исследования у этой территории низкие показатели. этому следует несколько факторов:

1. Хорошее местоположение (отделенное от магистрали).
2. Данное озеленение поглощает звуковое загрязнение.

Так же в ходе исследования мы провели опрос на трех территориях. Проходим были заданы три вопроса, где был сделан следующий анализ. «рис.1» «рис.2» «рис.3».

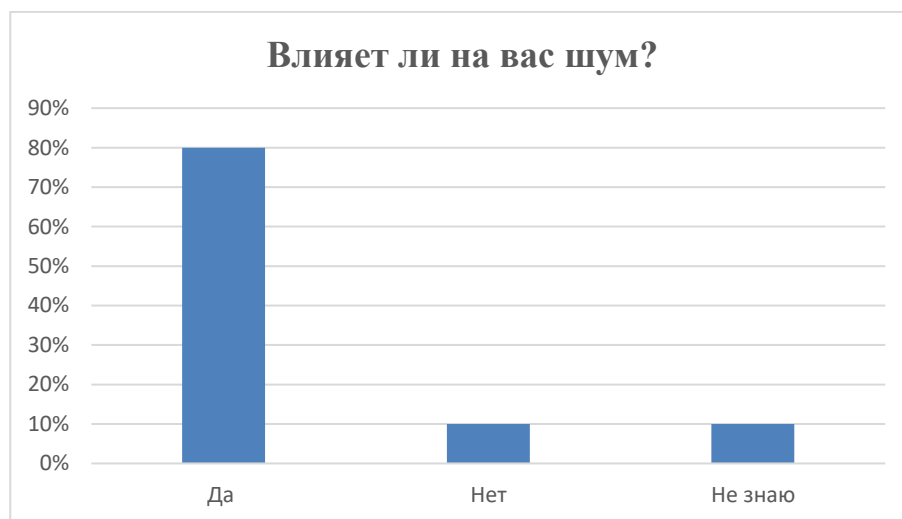
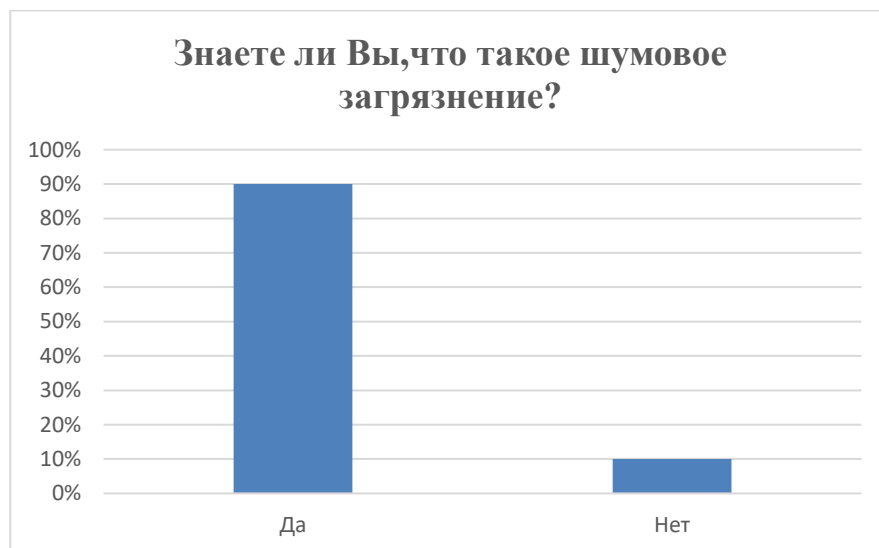

Рисунок 3 Вопрос №3

На третий вопрос большая часть прохожих ответили, что не знают как бороться с шумовым загрязнением. Люди которых волнует тема экологии предложили свои варианты решения проблемы: уменьшить количество машин, расширить дороги, перейти на электромобили, запретить говорящие билборды рядом с жилыми секторами.

На данный момент проблема шумового загрязнения не так хорошо изучена, как проблема атмосферного загрязнения, бытовых отходов и т.д, но уже сейчас можно выделить три основных пути ее решения. На данный момент можно выделить три основных решения.

1.Проектировка зданий и инфраструктурных сооружений с учетом различных особенностей местности. Это самый дешевый и оптимальный способ борьбы с громкими звуками, так как на этапе проектировки можно просчитать все возможные пути снижения шума так , чтобы он не превышал допустимые нормы. Однако проблема в том, что эта мера не закреплена законодательно, поэтому многие объекты проектируются без учета издаваемых ими шумов, так как это требует дополнительных затрат.

2.Подавление уже имеющихся шумов. Для этого используют системы пассивного и активного шумоподавления. Пассивное шумоподавление-это звукоизоляция живых помещений, установка звукопоглощающих экранов вдоль дорог, установка специальных окон в зданиях и т.д. Активные системы шумоподавления создают в окружающей среде звуковые волны, но противоположны тем, что уже в ней есть. Таким образом две звуковые волны смешиваются и взаимоподавляют друг друга, снижая общий звуковой фон.

Переход к благоприятным видам транспорта: трамваи, троллейбусы, метро, т.к в первых случаях используются электрические двигатели, издающие намного меньше шума, чем ДВС, а в случае метро сказывается его расположение под землей.

Таким образом, проблемы шумового загрязнения требуют решения, т.к круглосуточное воздействие шума на человеческий организм вызывает раздражение ,агрессию, звон в ушах, головные боли, повышение давления и другое. особенно уязвимы для воздействия шума пожилые люди, в их случае проблема усугубляется наличием у них хронических заболеваний.

Список литературы:

1. Жиганов Н.Е. Шумовое загрязнение среды// Современные наукоемкие технологии.2019. №8-1.С. 13-14.
2. Карагодин И.Д., Осипов Г.Л., Шишкин И.А.,//Борьба с шумом в городах, Медицина, Москва-2012 г., 483 с.

3. Лабораторный практикум по дисциплине «Экологический мониторинг» кафедры «Экологии и Оценки».
4. Алексеев С.П., Казаков А.М., Колотиков Н.П., Борьба с шумом и вибрацией в машиностроении.-М.: Машиностроение, 1970-207 с.
5. Wikireadia «Шумовое загрязнение»: https://ru.wikipedia.org/wiki/Шумовое_загрязнение

ҚАРАҒАНДЫ ҚАЛАСЫНЫҢ РМ 2.5 РМ 10 БОЙЫНША ЛАСТАНУ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ МОНИТОРИНГ

ДОСАЛИЕВА Т.

Эко-22-1к тобының студенті

КУАНЫШБАЕВ М.Т.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті

Қарағанды қ., Қазақстан республикасы

Аннотация. РМ2.5 және РМ10 ұғымдарына анықтама бере отырып РМ 2.5 РМ 10-ның Қазақстандағы проблемасын қарастыру. РМ 2.5 РМ 10 адам денсаулығына әсерінің қалай екендігін бақылау. Қарағанды қаласының соңғы 10 жылдағы көрсеткішін салыстыру. 2022жылғы айлық көрсеткішті салыстыру.

Түйін сөздер: РМ 2.5., РМ 10., ауа ластануы, шаңдар, концентрация, мониторинг.

РМ 2.5 дегеніміз- қатты микробөлшектер мен сұйықтықтың ұсақ тамшыларынан тұратын ауа ластағышы болып табылады. Көлемі өте кіші 2,5мкм-ге дейін жетеді. РМ 10- бұл диаметрі 10 микрометрден және одан кіші ауадағы шаңдар.

1-сурет. РМ 2.5 және РМ 10 шығу көздері

PM 2.5 бөлшектері соншалықты кішкентай, олар тыныс алғанда өкпеге оңай енеді. Кішігірім мөлшеріне байланысты олар жиі тыныс алу жүйесіндегі кедергілерді (мұрын ішіндегі шаштар, шырышты беттер және т.б.) жеңіп, альвеолаларға жетеді. Бұл шаңның жеңілдігі соншалық, ол ауада күндер бойы тұрып, ауа массаларымен ұзақ қашықтықты жүріп өтіп, бастапқы шығарындылардан өте алыс тұратын адамдардың денсаулығына әсер етеді. Бірнеше дамыған елдерде жүргізілген бірнеше медициналық зерттеулер PM2.5 бөлшектерінің үй-жайдағы концентрациялары көбінесе сырттағыдан айтарлықтай жоғары екенін көрсетті.

PM 2.5 бөлшектерінің қауіптілігі уақыт өткен сайын байқала бастады. 1990 жылдан 2010 жылдар аралығында осы PM 2.5 бөлшектерінің әсерінен 3,1 млн адам қайтыс болғандығы және PM 2.5 зиянды бөлшектері адам өмірін 6-8 айға қысқартатындығы белгілі болды.

Ауада үнемі болатын PM 2.5 бөлшектерінің шығу тегі әртүрлі, табиғи және антропогендік.

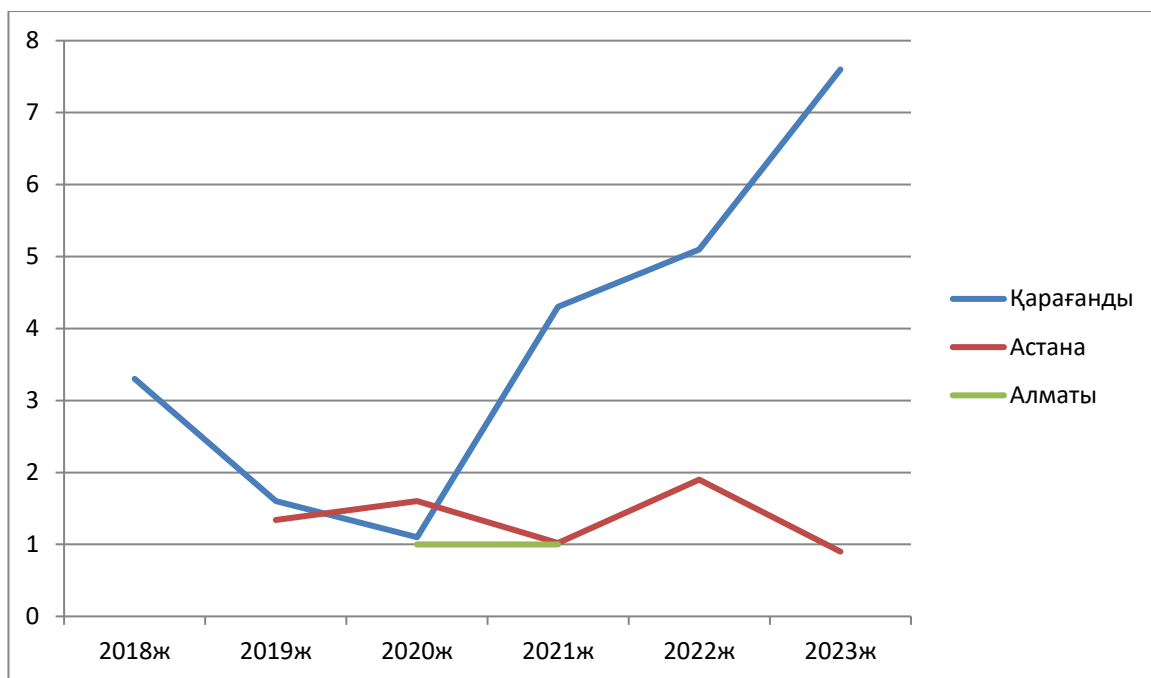
Оларға минералды тұздардың микроскопиялық бөлшектері, күйе, құм және асфальт, ауыр металл қосылыстары, өсімдік тозандары, микроорганизмдердің қалдықтары (мысалы, шаң кенелері), бактериялар және сұйықтықтардың ұсақ тамшылары (аэрозоль бөлшектері деп аталады), газ жатады.

Егер біз PM 2.5 шығу тегіне тереңірек үңілсек, бастапқы және қосалқы бөлшектерді ажырата аламыз. Шығу тегі бойынша бастапқы болып табылатын бөлшектер ауаға дайын түседі, бірақ қайталама бөлшектер әртүрлі химиялық реакциялар мен әртүрлі заттардың қосылыстарының арқасында тікелей ауада түзіледі.

PM 2.5 PM 10 Қазақстандағы проблемасы

Қазақстан 2021 жылы PM_{2,5} орташа жылдық концентрациясы 31 мкг/м³ (117 елдің ішінен) әлемдегі ең ластанған елдердің арасында 23-орынды иеленді. Қыста біздің кейбір қалалар PM_{2.5} концентрациясы 100-200 мкг/м³ аралығындағы әлемдегі ең ластанған он, тіпті бес мегаполистің қатарына кіреді. Ауа сапасының нашарлығы Қазақстанның ірі қалаларының тұрғындарының денсаулығына үлкен қауіп төндіреді. Ауа сапасын бақылаудың жаһандық платформасы IQAir мәліметтері бойынша, Алматыдағы PM_{2.5} концентрациясы ДДҰ-ның ауа сапасы бойынша нұсқаулықтарымен белгіленген шектен үнемі асып түседі. Қыс айларында бұл нормадан асу 17 есе болуы мүмкін. Бұл дегеніміз Қазақстанның әсіресе көмірді көп пайдаланатын қалаларында PM 2.5-пен ластану мөлшері жоғары екеніне дәлел бола алады.

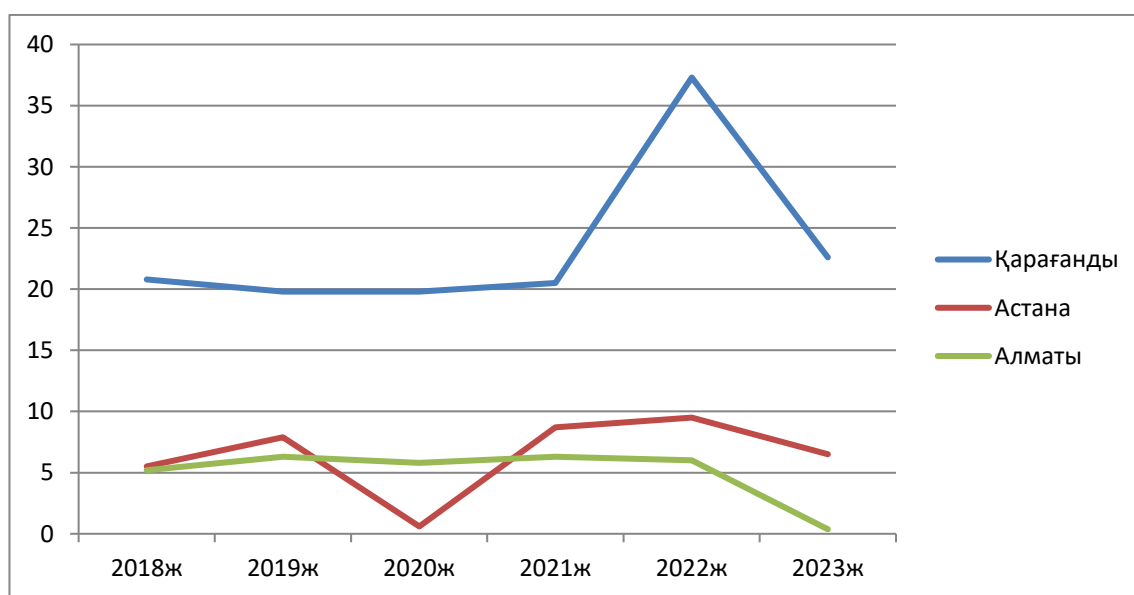
Біз “Казгидромет” мәліметтеріне сүйене отырып, өз зерттеу жұмысымызды жүргіздік. Зерттеу нысаны ретінде Қарағанды, Астана және Алматы қалалары алынды. Жұмыс мақсаты- осы бойынша соңғы 6 жыл ішіндегі PM 2.5 және PM 10 көрсеткіштерін анықтап, салыстыру болды. Дәлірек айтсақ, осы заттардың ШРК_{от} мен ШРК_{мб} – бойынша концентрациясының қатынасын анықтадық.

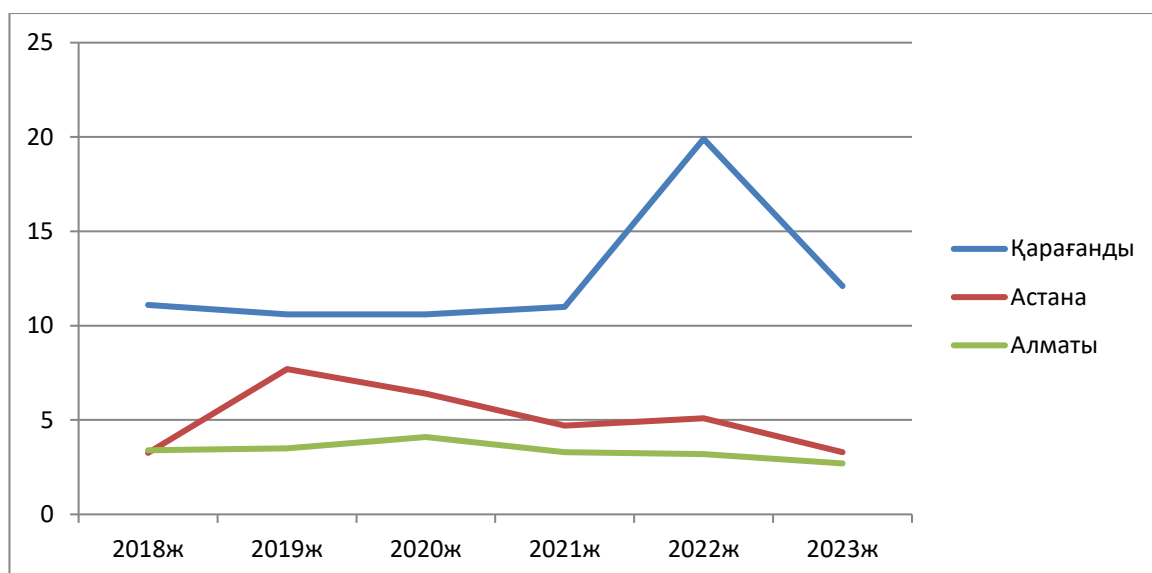
2-сурет. Қарағанды, Астана, Алматы қалалары бойынша РМ 2.5 жылдық концентрация көрсеткіштерінің ШРК_{от} қатынасы (2018-2023ж)

2-суреттен көріп отырғаныңыздай, РМ 2.5 көрсеткіші нормадан әрқашан жоғары болған. Бұл жерде Қарағанды қаласы бойынша үлкен ластануды қадағалаймыз. Ал, Алматы қаласы бойынша тіпті ресми көздерде ақпарат көрсетілмеген. Осы зерттеу жұмысында РМ 10 үшін де ШРК_{от} – ға қатысты сызба сызуға тырыстым. Дегенмен ақпарат жылдар бойынша толық болмағанына байланысты графиктан динамиканы көру мүмкін болмады.

Келесі 3 және 4 суреттерде дәл осы заттар концентрациясының ЦРК_{мб}- ға қатынасы зерттелген.

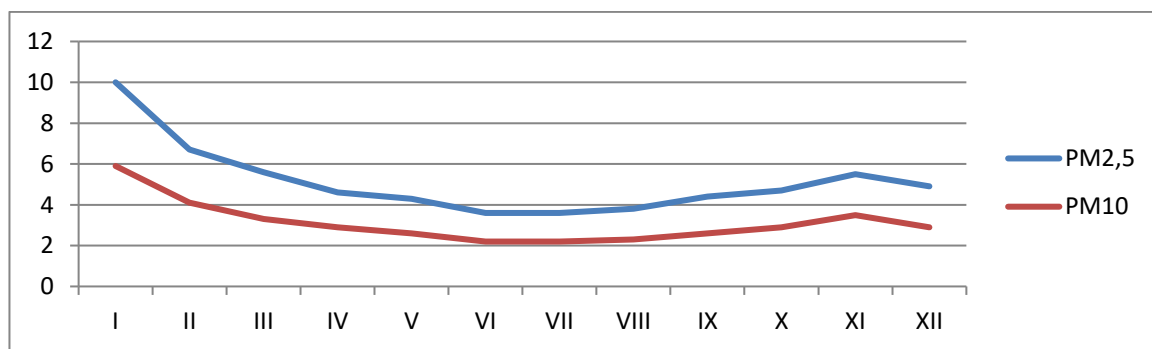
3-сурет. Қарағанды, Астана, Алматы қалалары бойынша РМ 2.5 жылдық концентрация көрсеткіштерінің ЦРК_{мб} қатынасы (2018-2023ж)

4-сурет. Қарағанды, Астана, Алматы қалалары бойынша РМ 10 жылдық концентрация көрсеткіштерінің ШРК_{мб} қатынасы (2018-2023ж)

Жоғарыда байқалғандай ШРК_{мб} бойынша салыстырсақ екі зат бойынша да ластану көрсеткіштері өте жоғары болып отыр. Бұл суреттен де Қарағанды қаласының жоғары ластануын қадағалаймыз.

Бұның себебі Қарағанды қаласында және оның маңында өндіріс пен өнеркәсіптердің орналасуы, қаланың ЖЭС- орындарының көмірмен жұмыс істеуі және жер үйлердің жалпылама жылу жүйесіне қосылмауы болуы мүмкін. Пайымдауымызды тереңірек бекіту үшін соңғы жыл бойынша Қарағанды қаласының әр айлық көрсеткішіне тоқталдық. Жұмыс нәтижесі 5- суретте көрсетілген.

5-сурет. Қарағанды қаласы бойынша РМ 2.5 концентрациясы орташа көрсеткішінің 2023 жыл ішіндегі ШРК_{от} – ға қатынасы

Бұл суретте РМ 2.5 және РМ 10 заттарының ШРК_{от} – ға концентрация көлемінің қатынасы көрсетілген. Сызбада екі заттың да ауадағы деңгейі бірдей толқынды қайталайды. Демек, бұл РМ 2.5 және РМ 10 – ның шығу көздері, оларға әсер етуші факторлар ұқсас немесе бірдей болуы мүмкін деген тұжырымға итермелейді. Және де жыл бойы РМ 2.5 көрсеткішінің РМ 10 көрсеткішінен әрқашан жоғары болғанын көреміз.

Сонымен қатар, ластанушы заттар көрсеткішінің маусым бойынша өзгеруін нақты бақылауға болады. Қыс айларындағы концентрация жаз айымен салыстырғанда 2-3 есе жоғары екені анықталды. Бұл жоғарыда айтылған пайымдауымызға дәлел деп те айтсақ болады.

Сонымен, біз өз зерттеуімізде РМ 2.5 және РМ 10 заттарының әрқашан нормадан жоғары болатындығын анық дәлелдедік. Яғни, бұл жағдайды осы күйінде қалдыру халық денсаулығына және ұлт болашағына үлкен қауіп төндіреді. Сондықтан ауадағы аталған ластанушы заттар деңгейін азайту үшін біршама жұмыстар жүргізілуі қажет.

Өз тарапымынан төмендегідей ұсыныс түрлерін көрсетемін;

- Жаңа Экологиялық Кодекс бойынша қатаң қадағалау жұмыстарын жүргізу
- Қалалардағы ЖЭС- тарды жаңарту, тазарту қондырғыларын қою немесе толығымен газ, отын түріне көшіру
- Жасыл энергетика түрлерін дамыту
- Өнеркәсіптерге тазарту қондырғыларын қоюды қадағалау
- Қала архитектурасы мен дамуында табиғи жағдайларды қатаң ескеру.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://www.kazhydromet.kz/ru/>
2. https://kaz.breeeth.com/blog/ochistitelivozdukha/chto_takoe_chasticy_pm_25/
3. <https://bilim-all.kz/article/8048-PM25-bolshekteri-degen-ne>
4. <https://www.airkaz.org/pm25.php>
5. <https://www.atmostech.ru/potrebitelyam/stati/chto-takoe-indeks-rm-2-5.php>

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА ЭКОТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

ӘЗІМБЕК Қ.Б.

6B05212 - «Өнеркәсіптік мекемелердің экологиясы» БББ,

2 курс студенті

ЖУМАДИЛОВА А.К.

Ғылыми жетекші, т.ғ.к., қауымдастырылған профессор

М.Х.Дулати атындағы ТӨУ, Тараз қ, ҚР

Аннотация: Мақалада туризм саласын дамыту бүгінгі күннің маңызды көрсеткіші екендігі айтылған. Соның ішінде Жамбыл облысының өңірінде экотуризм саласын дамытуға әлеуеті зор. Туризм саласын дамыту арқылы экономикалық көрсеткіштерді көтере отырып, өңірдің мәдени-тарихи, экологиялық салаларын дамытуға жол ашамыз. Туристік салада өңірлік брендерді қалыптастыра отыра, сонымен қатар жарнамалық ақпараттық ресурстарды дұрыс, қол жетімді пайдалану арқылы қол жеткізуге болады.

Түйін сөздер: туризм, әлеует, ландшафт, ресурстар, экология, инфрақұрылым, қалпына келтіру.

Туризм әлемдік экономиканың ірі дамуы саласы болып саналады. Әлемнің көптеген елдерінде валютаның негізгі көзі болып табылады. Туризмді дамыту болашақтың тиімді және ұзақ пайдалы экономикалық мүмкіндігі, туризм шетел валютасының ағынын қамтамасыз етеді және елдің экспорттық жиынтығы.

Қазіргі уақытта Қазақстанда туризмге деген қызығушылық артып келе жатыр, еліміздің туристік әлеуеті үлкен, бірақ та туристік әлемдік ағымда елеусіз үлесті алады (1,5%). Қазақстанның туризмге деген қызығушылығы осы саалдағы қызметтердің құқықтық қамтамасыз етумен ерекшеленеді.

Әлеуметтік көқарасқа бойынша туризм саласы аудандарға да үлкен әсер етеді: туризмнің дамуы жүздеген жұмыс орнының ашылуына, коммуникациялық жүйелер дамып, жергілікті тұрғындардың сауаттылығы мен мәдениеттілігі артады. Кейбір аудандарда

өндірістік орындар мен мәдени орталықтар жоқ жерлерде тек осы сала ғана бұл қызметтердің барлығын орындайды.

Жамбыл облысында көп мөлшерде биологиялық және ландшафттық аймақтардың орын алуы экотуризмнің дамуына мол мүмкіншілік береді, мысалы Жамбыл облысының батыс Тянь-Шанның солтүстік аймақтарын айтуға болады. Мұнда керемет флора мен фаунасы және көптеген өсімдіктері Қызыл кітапқа енген [1].

2018 жылдан бері қаланың шығыс жағында орын алған «Тектұрмас» кешенінің қайта қалпына келтіру жұмыстарының жаңдандыруы мәдениеттің тарихи мұрасын сақтаумен қатар туристерді тарту мақсатында болып отыр. Әулие ата-Қараханның 13 метрлік фигурасы мен он метрлік Лауха (скипетр) Тараздың айналасын безендірді, үлкен баспалдақ пайда болды, бақылау алаңдары салынды, басқа сәулет элементтері жасалынды. Хан шатыры түрдегі билеушілердің есімдеріменен 14 ескерткіш орын алды. Ортағасырлық бекіністі, Анырақай және Атлах шайқастары бейнеленген барельефті қабырғаны тұрғызу көзделді, сарқырама жасалды, жағалау жұмыстары жабдықталды.

Туризмді дамыту үшін үлкен әлеуметіміз баршылық соны мүмкіндігінше пайдалануымыз керек. Ол үшін әулиеата жеріндегі қасиетті тарихи ескерткіштерді жаңартып, оларды қала тұрғындарымен қала қонақтарына таныстырып, көрсете білуіміз керек.

Жамбыл облысы сұлу табиғи ландшафтымен, қайталанбас мәдени-тарихи мұрасымен, флора мен фаунаның аулантүрлігімен ерекшеленеді. «Қазақстанның 100 сакральды орны» республикалық жобасы аясында сакральды картаға тарихи-мәдени нысандардың сегізі енген болатын. Олар: Қарахан, Айша-биді, Бабаджи-Хатун мавзолеилері, Тектұрмас кешені, Байзақ батыр Мамбетұлы мавзолейі, Тараз қалашығы, Жайсан қорығы және Ақыртас жұмбақ сарай кешені. Облысымызда туризм саласының дамуының басты приоритеті болып «Ежелгі Тараз» археологиялық паркінің жобасы болып саналады, облыс орталығының орталық бөлігінде-Республикалық маңызы бар тарихи ескерткіш, онда толық ауқымды археологиялық қазбалар мен ғылыми зерттеулер жалғасуда.

Жамбыл облысының бес тарихи нысаны Бүкіләлемдік мәдени мұра ЮНЕСКО тізіміне енген, Ақтөбе қалашығы (Степнинское), Құлан, Өрнек, Қостөбе және Ақыртас. Ұлы Жібек жолында орналасқан бес мемлекеттік табиғи қорық пен бес мәдени ескерткіштер Бүкіләлемдік мәдени мұра ЮНЕСКО тізіміне ене отырып, Жамбыл облысын туристер үшін әсерлі ете түседі.

Біздің облыста 3365 мәдени-тарихи ескерткіштер бар, оның 2934 археологиялық ескерткіштер, 111 тарихи, 97 сәулет және 28 өнер монументтері. Туристік инфрақұрылымды дамыту үшін белсенді жұмыстар жүруде, қонақ үй желілері, транспорттық инфрақұрылымдар, сервистік қызметтер, іс-шаралық туризм дамуда. 44 турфирмалар, 150 қонақ үй, бір киіз үй қалашығы, 8 демалыс аймағы, 10 балалардың демалыс лагерлері, бірегей емдік балшықтары мен минералды сулары бар 5 санаторий-курорттық шипажай.

Батыс Еуропа - Батыс Қытай халықаралық көлік дәлізі салынды, оның бойында жол бойындағы сервис кешендері салынуда. Бірнеше ірі инвестициялық жобалар әзірленді- "Қаралма" тау шаңғысы базасы, "Көксай "Киіз үй қонақ үйі" кешені, "Тау Самалы", "Балқаш-Нұрсая" және "Шаушен" базалары.

Облыста мәдени-тарихи және экологиялық түрдегі туризмнің 33 нысандары жасалынған. Дәстүрлі түрде және практикалық тұрғыдан барлық туризмнің салалары танымдық, ойын-сауықтық, этникалық, ат спорты, экологиялық және экстремалдық түрлері дамуда. Экологиялық туризмді дамыту үшін алты маршрут, ал екеуі тарихи және танымдық туризм үшін жасалынған [2].

Жамбыл облысында биылғы жылы негізгі туристік нысандардың саны артты, яғни 37-ден 65 ке, 45 жаңа туристік маршруттар жасалынған. Гид-экскурсоведтердің, экскурсиялық-ақпараттық, ұйымдастырушылық туристерге қызмет көрсету жұмыстарының санының артатыны күтілуде [3].

Соңғы жылдары біздің өңірге келетін туристер ағынының өсуі байқалады, бұл облыста ірі туристік аймақтардың ашылуына, туристік бизнес өкілдері ұсынатын қызмет түрлерінің кеңеюіне, орналастыру орындарының санының артуына, ішкі туристік ағындардың өсуіне ықпал етеді.

1-кесте. Туристік климатты қалыптастырудың мүмкіндіктері

№	Мақсаттық индикатор	Өлше м бірл	2019 ж. нақты	2020 ж. баға	Жоспар				
					2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	2024 ж.	2025 ж.
1	Өткен жылмен салыстырғанда өңірдегі орналастыру орындарымен қызмет көрсетілген келушілер санының артуы	%	119,1	56,0	104,0	108,0	112,0	116	120

Туристік саланың дамытудың жолдары:

-жаңа туристік нысандарды құруға және жұмыс істеп тұрғандарын жаңғыртуға, қонақ үйлердің, үйлер мен демалыс базаларының, санаторий-курорттық шипажайлардың материалдық-техникалық базасын жаңартуға, көлік инфрақұрылымын дамытуға, сондай-ақ өңірдің туристік имиджін қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды іске асыру;

-потенциалдық ресурстардың арасында кең таралатын 1000 бірлікте өңірдің туристік әлеуметі туралы жарнамалық материалдарды мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде шығару (видеороликтер, сувенирлер, журналдар, карталар, буклеттер және т.б.);

-2021-2025 жылдары жыл сайын туристік қызметтерді ілгерлету үшін ішкі және халықаралық нарықта туристік өнімдерді ірі республикалық және халықаралық шараларға қатысуды жоспарлау;

Жамбыл өңіріне туризмді дамыту және туристерді тарту жөніндегі шараларға мыналар жатады [4]:

Біріншіден, Аймақтың мүмкін болатын бірегейлігін анықтау керек. Бірегейлігін көрсету арқылы брендті анықтау керек.

Екіншіден, қолайлы инфрақұрылым - қонақ үйлер, көрікті жерлерге көліктермен, туристік ақпараттық орталықтарды құру.

Үшіншіден, туристік бағытты дамытудағы ең маңыздысы - бұл аймақ туралы қол жетімді, түсінікті (бірнеше тілде), қызықты және сенімді ақпарат.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://pandia.ru/text/77/340/35696.php>
2. <https://profi.travel/news/32753/details>
3. https://el.kz/ru/udivitelnye_turisticheskie_obekty_zhambylskoy_oblasti_40804/
4. <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl/documents/details/128984?lang=ru>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЯДРОЛЫҚ ҚАРУДЫ СЫНАУ ПОЛИГОНДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА МЕН АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ

МАДБЕКОВА А.Т.

Эко 22-1к тобының студенті

КУАНЫШБАЕВ М.Т.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті

Қарағанды қ., Қазақстан республикасы

Аннотация: Еліміздегі сынақ полигондары қазіргі таңда үлкен уайым тудырып отыр. Қазақстандағы сынақ полигондары – ядролық қару сыналған және радиоактивті қалдықтар көмілген аумақтар болып табылады. Бұл полигондар қоршаған ортаны ластау және адам денсаулығына қауіп төндіретін күрделі мәселелердің көзіне айналды. Бұл мақалада Қазақстандағы полигондардың ластануымен байланысты негізгі мәселелер қарастырылған, сонымен қатар оларды шешу жолдары ұсынылған. Ластанған аумақтарды қалпына келтіру шаралары, ластануды бақылау және бақылау жүйелері, сондай-ақ радиациялық қауіпсіздік бойынша ақпараттандыру қарастырылған. Полигонда өткізілген сынақтар қоршаған орта мен барлық тіршілік иелеріне әсер етті. Және оның салдары қазіргі таңға дейін бізге әсер етуде.

Түйін сөздер: Ядролық сынақтар, радиоактивті ластанулар, мониторинг, радиация, ұшу-сынақ аймақтары, жарылыс.

Қазақстан Республикасында әскери, соғыс полигондары болғаны бәріне мәлім. Олардың жалпы аумағы 30 млн гектардан асқан. Полигондарда атом бомбалары, техникалық қарулар, ракеталар және т.б сынақтар өткізілетін аймақ болып табылады. Еліміздегі полигондарға тоқталып кетсек олар: Семей, Нарын (Капустин Яр), Азғыр, Байқоңыр ғарыш айлағы, Сарышаған сынақ полигондары жатады.[1]

Семей полигоны - КСРО ядролық сынақ полигондарының бірі, аса маңызды стратегиялық объектісі болды. КСРО заманында Қазақстан аумағында атом бомбалары сынақтан өтті. Ол үшін арнайы 18 млн га жер бөлініп, Семей ядролық полигоны ашылды. Бастапқысында адамдарға, жануарлар мен табиғатқа тікелей зардабын тигізген ашық сынақтар жасалды. Сосын оларды жер астына жасай бастады. Атом бомбаларының жарылыстары сұмдық ауыр болды. Семей маңындағы радиациялық әсер аймағында тұратын 500 мыңдай адам осы сынақтан азап шекті. Ядролық сынақтарға жаппай тыйым салу шарты ұйымының арнайы хабарламасында Елбасының 1991 жылы 29 тамызда әлемнің ең ірі ядролық полигондарының бірі – Семей ядролық полигонын жабу туралы шешімі адамзат тарихындағы бұрын-соңды болмаған ядролық сынақтарға алғашқы заңды тыйым ретінде ғана емес, сонымен бірге Халықаралық күнді белгілеу үшін маңызды негіз болды» деп атап көрсетілген.[2]

Капустин яр ядролық полигоны – бұрынғы КСРО Қорғаныс министрлігі мен Атом өнеркәсібі министрлігінің ядролық жарылыстар өткізген сынақ аймағы. Полигон 1949 жылы құрылған. Атырау және Батыс Қазақстан облыстарының батыс аймақтары (Нарын құмы) мен Ресей Федерациясының Астрахан, Волгоград облысының шығыс бөліктерін қамтиды. Бұл полигонда, негізінен, ұшақтар мен ракеталардың ядр. жарылыс заттарын тасымалдау әдістері зерттелген. “Капустин яр” ядролық полигонының орт. және ұшу-сынақ аймақтарын қоса есептегендегі жалпы аумағы 6,5 млн. га, оның ішінде Батыс Қазақстан облысындағы аумағы 1,5 млн. га. Полигонда әр түрлі қару-жарақ жер бетінде және әуеде сынақтан өткізілген (24 мың ракета жарылған, 177 соғыс техникаларының түрлері сынақтан өткізілген, 619 СС-20 ракеталары жойылған).

Азғыр ядролық полигоны (әскери шартты аты «Галит») – бұрынғы КСРО Қорғаныс министрлігі мен Атом өнеркәсібі министрлігі және Бүкілодақтық эксперименттік физика ғылыми-зерттеулер институты («Арзамас-16») мамандарының басқаруымен ядролық жарылыстар сыналған құпия сынақ аймағы. Ауданы — 0,6 млн. га. Онда 1966 жылы көкектен 1977 жылы қазан айы аралығында 17 ядролық жарылыс (165-1500 м тереңдікте) сынағы жүргізілді.

Байқоңыр — Қызылорда облысы Қармақшы ауданының аумағында орналасқан ғарыш алаңы. Іргесі 1955 жылы қаланған. Байқоңыр әлемдегі ең ірі жер беті ғылыми ғарыш полигоны болып табылады, оның басты және көмекші нысандарының жалпы ауданы 6717 шаршы шақырым.

Сары-Шаған-Қазақстанда орналасқан зымыранға қарсы қорғаныс сынақ полигоны. 1956 жылы 17 тамызда Кеңес Одағының Министрлер Кеңесі Балқаш көлінің батыс жағалауындағы Сары-Шаған жерінде орналасқан зымыранға қарсы қорғаныстың эксперименттік нысанын салу жоспарын бекітті. Нысаннан ұшырылған алғашқы зымыран, 1958 жылы 16 қазанда V-1000 болды, бірақ толық сынақтарға арналған қондырғылар тек 1961 жылы дайын болды. Соңғы белгілі ұшырылым 2022 жылдың 2 желтоқсанында өтті. Семей ядролық полигонындағы сынақтардың жалпы саны 456 ядролық және термоядролық жарылысты құрады. Олардың 116-сы ашық болды, яғни жер бетіндегі немесе әуе кеңістігінде жасалды. Семей полигонында әуеде және жер бетінде сынақтан өткізілген ядролық зарядтардың жалпы қуаты 1945 жылы Хиросимаға тасталған атом бомбасының қуатынан 2,5 мың есе көп болды. 1949-29 тамызда түп-тура таңғы сағат жетіде көз ілеспес жылдамдықпен ұлғайып бара жатқан отты доп кенеттен Жер денесіне қадалып, оны шарпып өтіп, аспанға көтерілген. Отты шардан соң, сұрапыл қуат пен көз қарастырар сәуле бас айналдырып жібергендей бір сәтте жер қабығының ыстық күлі мен иісі көкке көтерілген. Жер лыпасының өртең иісі қолқа атар түтіннің ащы иісін қолдан жасалған жел әп-сәтте жан жаққа таратты. Таяу жерлердегі сирек ауылдарда тұратын адамдар дір ете түскен жер мен жарты аспанды алып кеткен от-жалынға таңырқап, үйлерінен қарап тұрған. Жалғыз түп шөп қалмаған, түтігіп қарайып кеткен даланың тұл жамылғысы. Жан-тәсілім алдында жанталасқан тышқандардың, қарсақтардың кесірткелердің өлі денесі табылған. Жаңадан келгендер бұл тозақты Семей ядролық сынақ полигоны ретінде белгілі № 2 оқу полигонында РДС-1 (зымырандық көрсеткіш снаряды) плутоний зарядан жер бетінде сынақтан өткізу жарылысы деп атады. Бұл КСРО-да тұңғыш атом бомбасының жарылуы еді. Полигонда жаңа таталды жұлдыздың тууын Лаврентий Берия, Игорь Курчатов, әскери бастықтар мен атақты ғалымдар, Кеңестік атом бомбасының толып жатқан идеологиялық, идеялық және техникалық аталары тасадан бақылап тұрды.

Семей ядролық полигонындағы сынақтардың адамдарға, қоршаған ортаға әсері өте қауіпті әрі жойғыш болды. Тұңғыш атомдық жарылыстың радиоактивті өнімдері аймақтың барлық елді мекендерін жауып қалды. Көрші қонған әскери объектіде не болып жатқаны туралы титімдей түсінігі жоқ жақындағы ауылдардың тұрғындары радиациялық сәуленің сұмдық дозасын алды. Халыққа сынақ туралы ескертілмеген де еді. Ядролық жарылыстар туралы халыққа 1953 жылдан бастап қана ескертіле бастады. Онда адамдар мен малды радиоактивті заттардың таралу аймағынан уақытша көшіру, оларды қарабайыр қорғаныш объектілеріне, орларға немесе кепелерге жасыру көзделді. Алайда жарылыстан кейін адамдар радиациядан былғанған жерлердегі өз үйлеріне оралып отырды. Жарылыс толқыны көптеген үйлер терезесінің шынысын ұшырып жіберген, кейбір үйлердің қабырғалары қирады. Кейінірек сынақ алдында уақытша көшірілген адамдар полигон жанындағы туған жерлеріне қайтып орала бастағанда, олардың көбісі үйінің орнын сипап қалды, не қақырап кеткен қабырғаларды көрді. Семей ядролық полигонындағы сынақтардың әсері туралы алғашқы шын да жүйелі деректер Қазақ КСР Ғылым академиясы жүргізген кең ауқымды медициналық-экологиялық зерттеулердің нәтижесінде алынды.

Зерттеулерді, ғылыми экспедицияларды профессор Б. Атшабаров басқарды. Радиацияның адамға ықпалының механизмі қазіргі кезде едәуір жақсы парықталған. Бұл орайда ең қауіптісі – иондалатын радиацияның ықпалы гендік кодты дауасыз өзгерістерге соқтыруға мүмкін екендігі. 1949 жылғы алғашқы жер бетіндегі жарылыстан бастап Семей және Павлодар облыстарының радиациялық сәулеленудің ықпалына ұшыраған басқа аумақтардың тұрғындарының арасында сырқат санының ұдайы өсіп келе жатқаны байқалады. Бұлар өкпе мен сүт бездерінің рагы, лимфогемобластоз және басқа да қатерлі ісікті патологиялары. Жалпы алғанда рак ісігі сынақтар басталғалы бері үш есе өсті. Семей полигонына жақын нақ сол аудандарда жетілуіндегі әртүрлі ауытқулар, тәндік және естік кемшіліктер әрқилы сәбилер дүниеге ерекше көп келеді. Мамандардың айтуынша, соны бәрі нақ қысқа мерзімді және қалдықты радиацияның кесірінен болатын генетикалық мутациямен байланысты. Адамдар ғана емес, жер де азап шегеді. Жылма-жыл радионуклидтердің жинала беруі жердің құнарлығын азайтады. Жерде орасан зор микроэлементтер: темір, мыс, магний және басқа металдар әртүрлі дәнді дақылдар адам организміне сіңеді.

Нарын(Капустин Яр) аймағында сыналған қару-жарақтар.

Нарын (Капустин Яр) полигонындағы алғашқы зымыран R-1 зымыраны болды. Ол 207 шақырым ұшты. Бірақ бұл Кеңес үкіметінің зымыраны емес еді. Себебі, Сергей Королев немістердің Фау-2 зымырандарына қарап, оларды үлгі ретінде қолданып ең алғаш Кеңес үкіметінің зымырандары шығарды. Капустин Яр полигоны зымыран деп саналғанымен, мұнда ядролық сынақтар да жүргізілді. Толық емес мәліметтер бойынша, Нарын аймағында жер астында 18 ядролық жарылыс және атмосферада 11 жарылыс болған, олардың қуаты Хиросимаға тасталған 65 бомбаға тең. Алайда, бұл мәліметтер өте төмен деп саналады. Полигон қолбасшылығы 1992 жылға дейін Нарын жерінде ядролық бомбаларды сынау фактілерін мүлдем жоққа шығарды. Сол полигонда 25 мыңнан астам зениттік-басқарылатын зымырандар ұшырылды, оның ішінде бірінші дәрежелі гептилді отыны бар бірнеше жүздеген зымырандар. Әскери техниканың 180-ге жуық үлгісі сыналды, оның 168-і ұсынылды және қабылданды. 619 орташа қашықтықтағы зымыран жер бетінде жойылды, олардың әрқайсысы атмосфераға 50 тонна өте улы заттарды тастады.[3]

Қоршаған орта мен адамдарға әсері.

Полигон аймағында топырақ пен су құрамында цезий-137, стронций-89 және басқа да радиоактивті заттар мен шамадан тыс жоғары болған. Медициналық тексерулер барысында полигонға іргелес аумақтарда жергілікті тұрғындар арасында психикалық аурулардың (әсіресе балаларда) деңгейі Батыс Қазақстан облысы бойынша орташа деңгейден 2,3 есе және Қазақстан бойынша деңгейден 2,1 есе жоғары екендігі анықталды. Қатерлі ісіктер, өкпе аурулары, иммундық жүйенің бұзылуы және жиі кездеседі. Мысалы, 1980-1989 жылдары қатерлі ісіктері бар науқастардың саны 1972 жылмен салыстырғанда 4 есе өсті. 2009-2013 жылдары Батыс Қазақстан облысының Капустин Яруға іргелес аудандарында жүргізілген зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес Жаңақала ауданында балаларда туа біткен ақаулардың жиілігі, сондай-ақ жүктілік барысы мен босану нәтижелерінің асқынулары байқалды.[3]

Азғыр ядролық полигоны

Онда 1966 жылы көкектен 1977 жылы қазан айы аралығында 17 ядролық жарылыс (165-1500 м тереңдікте) сынағы жүргізілді. Ядролық қуат күші 10-25 тротилдің килотоннасына тең дәрежеге жеткен. Осының салдарынан жер астынан жалпы көлемі 1,2 млн. м³ 9 қуыс пайда болды. 1991—92 жылы осы қуыстарды тексеру кезінде ыдырайтын радиоактивті заттардың сақталғаны анықталды (“Азғыр” ядролық полигонындағы 9 жер асты қуысындағы радиоактивтік заттардың қалдықтары 1996 — 1997 жылы көмілді). 1966-1979 жылдары тұз қабаттарында қуыстар жасау технологиясын пысықтау үшін жерасты ядролық жарылыстары жүргізілді. Азғыр ауылының тұрғындарының айтуынша, әр

ядролық сынақ кезінде жер сілкініп, дірілдеп тұрған. Тұрғын үйлер, клубтар, мал қоралары және басқа да қосалқы ғимараттар қиралған. Ауыз су құдықтары мен мал суаратын орындар істен шықты. Азғырдағы ескі мектеп жарылып кетті.[4]

Адамдар мен табиғатқа әсері.

1991—92 жылы осы қуыстарды тексеру кезінде ыдырайтын радиоактивті заттардың сақталғаны анықталды. Сондай-ақ бұл жерлерде таллий, қорғасын, кадмий, мышьяк, бром, хлорид, сульфаттардың мөлшері рұқсат етілген шектен бірнеше есе жоғары болып отыр. Жер асты сулары ауыр металдармен ластанған. Радиоактивті заттармен ластанған топырақты, суды, егістік жерлерді, мал жайылымдарын тазартып, залалсыздандыру жұмыстары аяқталмаған. “Азғыр” ядролық полигонындағы жергілікті тұрғындарды мед. тексеруден өткізгенде, ауруға шалдыққандары мен қайтыс болғандарының саны (әсіресе балалардың) облыстағы орташа деңгеймен салыстарғанда 2-2,5 есе жоғары болған. Әсіресе рак, сүйек тіндерінің аурулары, иммунды жүйелер мен қан құрамының бұзылуы басым (балалардың 95-і анемия ауруына шалдыққан). Сонымен қатар мал өлімі де көбейген. Мысалы, 1992 жылы Құрманғазы ауданында ірі қараның 40-і, жылқының 35%-і, түйенің 30%-і, қойдың 20%-і өлген.[4]

Байқоңыр ғарыш айлағында ұшырылған зымарандар.

1957 жылы 4 қазанда Байқоңыр ғарыш алаңынан тұңғыш ғарыш ракетасы сәтті ұшырылды. Ол - дүние жүзіндегі ең бірінші Жердің жасанды серігін (ЖЖС) орбитаға шығарды. Байқоңыр әлемдегі ең ірі жер беті ғылыми ғарыш полигоны болып табылады, оның басты және көмекші нысандарының жалпы ауданы 6717 шаршы шақырым. Байқоңырдан 1961 жылы 12 сәуірде адамзат тарихында тұңғыш рет Юрий Алексеевич Гагарин "Восток" ғарыш кемесімен ғарышқа аттанды. Байқоңыр одан кейін де ғарыш кеңістігін игеруде көптеген жаңашыл бастамалардың старттық орнына айналды. Байқоңырдан Күннің, Айдың, Шолпанның алғашқы жасанды серіктері, "Восток", "Восход", "Союз", "Прогресс" ғарыш кемелері, "Салют", "Мир" орбиталық станциялары, жұмыстар жүргізуге арналған "Протон", "Зонд", "Прогноз", байланыс мақсаты үшін пайдаланылатын және метеорологиялық бақылаулар жүргізуге арналған "Молния", "Экран", "Горизонт", "Радуга", "Метеор", т.б. ЖЖС-тері ұшырылды. Айды, Марсты және Шолпанды зерттеуге арналған ғарыш аппараттары бар РТ-лар да Байқоңырдан аттандырылды. 1991 ж. 2 қазанда тұңғыш қазақ ғарышкері Т. Әубәкіров "Союз Т-13" ғарыш кемесімен Байқоңырдан ғарышқа көтерілді. Ресеймен бірлескен бағдарлама бойынша қазақ ғарышкері Т.А. Мұсабаев ғарышта 3 рет (1994, 1998, 2001) болды.[5]

Сары- Шаған полигонында сыналған қару-жарақтар.

Нысаннан ұшырылған алғашқы зымыран, 1958 жылы 16 қазанда V-1000 болды, бірақ толық сынақтарға арналған қондырғылар тек 1961 жылы дайын болды. Сары-Шаған жұмыс істеп тұр, Соңғы белгілі ұшырылым 2022 жылдың 2 желтоқсанында өтті. Сары-Шаған қаласы 2005 жылға дейін жабық қала болды.[6] Полигонда барлығы мыналар сыналды: 6 зымыранға қарсы кешен; 12 зениттік зымыран кешені; 7 зымыранға қарсы түрі; 12 зениттік басқарылатын зымыран түрі; 14 өлшеу жабдығы түрі; 18 радиолокациялық жүйе және жаңа физикалық принциптерге негізделген бірнеше жүйе. 15 стратегиялық зымыран кешенін және олардың модификацияларын тестілеу қарастырылған.

Қазақстандағы радиациялық қауіпсіздік жөніндегі ғалымдар мен сарапшылардың зерттеулері полигондардың радиоактивті заттармен және улы материалдармен ластануына байланысты елеулі проблемаларды растайды. Міне, Қазақстандағы полигондардың жай-күйі туралы ғалымдардың зерттеулері мен тұжырымдарының бірнеше мысалдары:

1. Қазақстанның радиациялық қауіпсіздік орталығы жүргізген зерттеу Семей полигонында бұрын жүргізілген ядролық сынақтардың салдарынан радиоактивті ластанудың жоғары деңгейін анықтады. Ғалымдар бұл аумақты одан әрі бақылау және оңалту қажеттілігін атап өтті.

2. Халықаралық Атом энергиясы агенттігінің (МАГАТЭ) радиоактивті ластанған аумақтарды оңалту бағдарламасы аясында жүргізген зерттеуі Байқоңыр полигоны ондаған жылдар бойы ғарыштық ұшырудан кейін радиоактивті заттармен ластанғанын көрсетті.

3. Назарбаев университетінің ғалымдарының Азғыр полигоны аймағындағы су ресурстарының ластану қаупі туралы зерттеуі жер асты сулары арқылы радиоактивті және химиялық ластанудың таралу мүмкіндігіне алаңдаушылық туғызды.

Зерттеулердің бұл мысалдары Қазақстандағы полигондардың ластану проблемасының ауырлығын және осы аумақтарды оңалту мен мониторингтеу бойынша одан әрі күш салу қажеттігін растайды. Ғалымдар мен мамандар қоршаған ортаға және осы полигондардың жанында тұратын адамдардың денсаулығына қауіп-қатерді азайту стратегияларын әзірлеуде белсенді жұмыс істейді.

Сынақтарды өткізу нәтижесінде көптеген өзгерістер пайда болды. Соның бірі Семей термалды аймағы. Бұрынғы Семей ядролық полигонының аумағындағы термалды аймақ алғаш рет 1997 жылы ғарыштық суреттердің көмегімен табылды, деп хабарлайды "Интерфакс". Ол шамамен 20 шаршы метр аумақты алып жатыр. Бұл аймақта топырақтың температурасы аумаққа іргелес учаскелерге қарағанда 10-15 градусқа жоғары. Қыста қалыпты емес дақ ешқашан қармен жабылмайды. Ғалымдардың пікірінше, термалды аймақ ауысуы мүмкін және полигоннан тыс жерде, Сібірде бекітілген. Қазіргі уақытта ғалымдар қалыптан тыс аймақтың шығу тегі туралы әртүрлі нұсқаларды қарастыруда, бірақ қазіргі уақытта ешқандай нұсқада "нақты растау" жоқ. Академик Сұлтанғазин бұл учаске жер асты ядролық жарылыстарынан туындаған тектоникалық өзгерістер орнында пайда болды деген нұсқаға сүйенетінін айтты. Термиялық өзгерістер белгілі бір қауіп төндіреді, радиоактивті қалдықтардың "ағуы" жоққа шығарылмайды.

Қорытынды

Қазақстандағы полигондардағы ластану проблемаларын шешу үкімет, ғылыми мекемелер, халықаралық ұйымдар мен жұртшылық тарапынан кешенді тәсіл мен бірлескен күш-жігерді талап етеді. Осы мәселелерді шешудің бірнеше жолы:

1. Аумақтарды оңалту: полигондардағы ластанған учаскелерді тазарту және қалпына келтіру бойынша кешенді шаралар жүргізу қажет. Бұл радиоактивті материалдарды залалсыздандыруды, топырақ пен суды тазартуды және ландшафтты қалпына келтіруді қамтуы мүмкін.

2. Мониторинг және бақылау: қоршаған ортаға және адамдардың денсаулығына төнетін қауіп-қатерлерге жедел әрекет ету үшін полигондарда ластануды үнемі бақылау жүйесін құру маңызды. Бұл ластанудың жаңа көздерін анықтауға және сақтық шараларын қолдануға мүмкіндік береді.

3. Білім беру және ақпараттандыру: полигондардағы ластану қаупі мен қорғау әдістері туралы халықтың хабардарлығын арттыру үшін Радиациялық қауіпсіздік туралы білім беру бағдарламалары мен ақпараттық кампанияларды жүргізу қажет.

МАГАТЭ-нің Қазақстанды қоса алғанда, түрлі елдердегі радиоактивті ластанған аумақтарды оңалту жөніндегі бағдарламасы табысты тәжірибенің мысалы болып табылады. Сарапшылардың бірлескен күш-жігері мен халықаралық ұйымдарды қаржыландырудың арқасында ластанған аумақтарды тазарту және қалпына келтіру бойынша маңызды нәтижелерге қол жеткізілді. Полигондардағы ластану мәселелерін шешу ұзақ күш пен қаржыландыруды қажет ететінін ескеру маңызды, бірақ дұрыс көзқарас пен күш-жігерді үйлестіру арқылы осы аумақтардың жағдайы мен қоршаған ортаны қорғауда айтарлықтай жақсартуларға қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. https://kk.wikipedia.org/wiki/Қазақстан_полигондары
2. https://kk.wikipedia.org/wiki/Семей_полигоны

3. <https://dzen.ru/a/Yk3VDMPDjwYx3AXh>
4. <https://www.caravan.kz/gazeta/yadernyj-poligon-azgir-что-скрывали-под-grifom-sekretno-83537/>
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Байконур>
6. <https://www.drive2.ru/b/643402594688972448/>

РАЗВИТИЕ БИОЭНЕРГЕТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

НИКОЛАЕВА К.В.

студентка группы ЭПП-23/2

ДЖАНАЕВА Ж.М.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати,

г. Тараз, Республика Казахстан

Аннотация: В настоящее время большая часть энергии в Казахстане вырабатывается тепловыми электростанциями. В качестве основного сырья для этих тепловых электростанций используются нефть, газ и уголь. Сжигая это сырье, они не только получают энергию, но и загрязняют окружающую среду. Кроме того, эти источники сырья не безграничны, их можно исчерпать за день. Поэтому поиск альтернативных источников энергии является важным вопросом. В настоящее время альтернативные источники энергии стремительно развиваются, причиной этого является ухудшение состояния окружающей среды и истощение ресурсов. На самом деле, существует множество видов альтернативной энергетики. К ним относятся: солнечная энергия, энергия ветра, гидроэнергетика, геотермальная энергия, энергия биомассы.

Ключевые слова: биоэнергетика, энергия биомассы, окружающая среда, электростанция, Казахстан, биогаз, биотопливо, отходы.

Энергия биомассы – это энергия, получаемая из биологических организмов и их отходов. Это экологически чистый источник энергии без отходов. Например: биотопливо получают путем переработки растительных остатков, отходов лесного хозяйства, отходов животноводства. Само биотопливо бывает жидким, твердым, газообразным.

Что касается жидкого биотоплива, то к ним относятся биотопливо, биодизель и биоэтанол. Жидкое биотопливо получают из растений и их масел. Жидкие топлива используются в качестве топлива для автомобильных двигателей. Эти жидкие биотоплива заменяют топлива на нефтяной основе.

Лесохозяйственные отходы, древесные отходы, сельскохозяйственные отходы перерабатываются и прессуются в топливные гранулы. Эти гранулы сжигают на мощных тепловых электростанциях. А значит, помогает не исчерпать запасы угля, сжигаемого на тепловых электростанциях.

Газообразное биотопливо получают путем ферментации органических отходов, содержащих соединения метана. Например, биогаз получают путем ферментации отходов животноводства и сельскохозяйственных отходов. Этот биогаз можно использовать для обогрева домов и получения электроэнергии. Развитие этой биогазовой энергетики будет эффективным в Казахстане. Это связано с тем, что животноводство в Казахстане хорошо развито. В этом случае возможно получение биогаза путем ферментации навоза животных по специальной технологии. Особенно выгодно устанавливать эти биогазовые технологии на фермах в отдаленных регионах. Это связано с тем, что снабжать их газом из центральных газопроводов неэффективно, так как это требует больших денежных средств.

А если вы установите биогазовую технологию, вы сможете превращать навоз животных на своей ферме в газ и использовать его для обогрева дома.[1,15]

Уже сейчас, в стране можно производить около 2 млн т. биогаза в год. Например, 15 м³ биогаза обеспечивают один дом (60 м²) с семьей из 4-5 человек теплом и горячей водой на сутки. По расчету на 1 м³ биогаза - 0,4 л керосина, 1,6 кг угля. Это эквивалентно 0,4 кг бутана или 2,5 кг отходов животноводства.

Продуктов биомассы в Казахстане достаточно, потому что в нашей стране хорошо развито животноводство, поэтому есть возможность производить тепло или электроэнергию с помощью биогаза. Перерабатывая биогазовые продукты с помощью электробиогазогенераторной установки, можно производить 35 млрд. кВтч энергии в год (этого достаточно для обеспечения половины энергии, необходимой для сельского хозяйства).

Биоэнергетические установки более экологически безопасны, чем традиционные электростанции. Они способствуют очистке окружающей среды от загрязнения различными отходами. Например, анаэробная ферментация является не только эффективным средством утилизации отходов животноводства, но и обеспечивает экологическую чистоту. Потому что твердая органика уничтожает запахи и становится непривлекательной для грызунов и насекомых (при разложении).

Городские отходы и твердые отходы, отходы лесозаготовительной и деревообрабатывающей промышленности являются потенциальными источниками серьезного загрязнения окружающей среды, а также сырьем, из которого получают энергию, удобрения и ценные химические вещества. Поэтому широкое развитие биоэнергетики будет выгодно с экологической точки зрения.

Однако необходимо учитывать негативное воздействие на объекты природной среды при энергетическом использовании биомассы. При прямом сжигании древесных материалов образуется большое количество твердых частиц, органических соединений, угарного газа и других газов. По концентрации некоторых загрязняющих веществ они превосходят продукты сжигания нефти и ее производных.

По сравнению с древесиной биогаз является наиболее чистым топливом, не выделяющим вредных газов и частиц. Кроме того, необходимо соблюдать меры предосторожности при производстве и использовании биогаза, так как метан взрывоопасен. Поэтому при его хранении, транспортировке и использовании необходимо проводить регулярный контроль для выявления утечек газа. В процессах ферментации переработки биомассы в этанол образуется большое количество побочных продуктов, загрязняющих окружающую среду (промывные воды и отходы газоперегонки), так как их масса превышает массу этилового спирта в несколько раз (до 10 раз)[2,27].

Годовой объем органических отходов в сельском хозяйстве Казахстана составляет около 40 млн. тонн. Переработка этих отходов по биогазовым технологиям позволяет получить около 18 миллиардов кубометров биогаза, что составляет 14-15 миллионов кубометров условного топлива эквивалентное тонне. Частичное использование этих ресурсов позволило бы снизить потребность в централизованном снабжении завозимым издалека топливом сельским и отдаленным потребителям, а также значительно снизить затраты на электроэнергию для целей отопления.

Устойчивым источником биомассы для производства энергии в Казахстане являются отходы животноводства. Годовой выход отходов животноводства и птицеводства в сухом весе составляет 22,1 млн. тонн. или 8,6 млрд. куб. м. газа (крупный рогатый скот - 13 млн.т, овцы - 6,2 млн.т, лошади - 1 млн.т), растительные отходы - 17,7 млн.т (пшеница - 12 млн.т, ячмень - 6 млн.т или 8,9 млрд. куб.м), это эквивалентно 14-15 миллионам условных единиц топлива, 12,4 млн. тонн мазута или более половины объема добычи нефти.

Около 2 миллионов тон в год возможно получение биогаза. Производство этого газа в электрогазогенераторах составляет 35 млрд. кВтч/час (половина всего энергопотребления при потребности сельского хозяйства в 19 млрд) и при этом 44 млн. Гкал позволяет получать тепловую энергию.

Если биогаз используется для производства электроэнергии, его стоимость составляет всего 0,025-0,075 долларов США за кВт/час по сравнению с 0,1-0,15 долларов США за кВт/час электроэнергии из традиционных источников. Таким образом, биогаз в 2-4 раза экономичнее[3,77].

В настоящее время все развитые и развивающиеся страны мира создают свои программы производства биоэтанола с учетом особенностей биомассы, в том числе Россия и Китай, ближайшие соседи Казахстана.

Казахстан можно считать лидером и в этом направлении: Казахстан производит много продукции растениеводства, в первую очередь, «твердую» пшеницу. Но каждый год у нас без толку сжигается большое количество сельскохозяйственных отходов – соломы, лузги подсолнечника, которые можно было бы использовать для производства биоэтанола.

В Северо-Казахстанской области компания «Баско» построила завод по производству биоэтанола – это производственный комплекс «Биохим». Также возможен учет мировых процессов в энергетике и использование мощной производственной базы и инфраструктуры для производства биоэтанола в Степногорске.

В Казахстане отходы сельскохозяйственного производства являются стабильным источником биомассы для производства энергии.

Благодаря их переработке можно получить около 2 млн. биотоплива в год.

Отходы лесной промышленности также представляют интерес с точки зрения возобновляемых источников энергии. Общая площадь лесного фонда Республики Казахстан составляет 23,4 млн. кв. га.

Их неоднородное распределение характерно для лесов Казахстана.

Около 80 % запаса древесины приходится на север и северо-восток страны, причем половина этого запаса приходится на хвойные леса Восточно-Казахстанской области (Восточно-Казахстанская – 47 %, Северо-Казахстанская – 18,6 %, Акмолинская – 11 %).

Кроме того, растительные ресурсы могут быть использованы в качестве сырья для биоэнергетики. Посевная площадь в Казахстане в 2017 году составила 18,95 млн. кв. ха. Основная часть посевных площадей в Казахстане (80,1%) занята зерновыми и зернобобовыми культурами, в основном пшеницей.

Также значителен потенциал животноводства по получению сырья для возобновляемых источников энергии. Общая площадь пастбищ для скота в Казахстане составляет 188,9 млн. га, в том числе 184,1 млн. га неулучшенных пастбищ и 4,8 млн. га улучшенных пастбищ (2,5%). Казахстан занимает пятое место в мире по площади пастбищных угодий [4,57].

За счет использования энергии биомассы, окружающая среда частично очищается от сельскохозяйственных отходов, отходов животноводства, бытовых отходов. Кроме того, это альтернативный источник энергии. Подводя итог, можно сказать, что Казахстан очень богат энергетическими ресурсами биомассы. Сейчас в связи с этим необходимо увеличить количество электростанций на биомассе в Казахстане, привлечь инвесторов и профинансировать их. Энергия биомассы является перспективным альтернативным источником энергии.

Список литературы:

1. Куаининг Ф. Системы возобновляемых источников энергии [Мэтин]: учебник / Ф. Куаининг; Пер с немецкого. - Астана: Фолиант, 2013. - 432 б.: DVD.

2. Стоянов Н.И. *Использование вторичных энергоресурсов и возобновляемых источников энергии. Энергоаудит: учебное пособие (курс лекций) Северо-Кавказский федеральный университет, 2019. — 121 с. — Текст: электронный // Электронно-библиотечная система IPR BOOKS: [сайт]. — URL: <https://www.iprbookshop.ru/92693.html>*

3. Алинов М.Ш. *Основы зеленой экономики [Текст]: учебное пособие/ М.Ш. Алинов. - Алматы: Бастау, 2016. - 340 с. - ISBN 978-601-281-173-5*

4. Алинов М.Ш. *Основы энергосбережения и энергоэффективности [Текст]: учебное пособие/ М.Ш. Алинов. - Алматы: Бастау, 2015. - 288 с.*

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ ГИГИЕНЫ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ

УКУБАСОВА П.Т

Студент группы Эко-22-2

МОЛЧАНОВА В.А

*Научный руководитель, зав.лабораторией
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан*

*Аннотация-*В статье рассматривается значение экологической безопасности, главные проблемы гигиены городской среды, а также меры, принимаемые для улучшения экологической ситуации в городах.

*Ключевые слова-*Экологическая безопасность, гигиена городской среды, загрязнение, утилизация отходов, здоровье, эко-образование, устойчивое развитие.

Современная урбанизация сопровождается ухудшением состояния городской окружающей среды, особенно в развивающихся странах. В них оно стало угрозой для здоровья населения, стало тормозом преодоления хозяйственной отсталости. В городах развивающихся стран переплетаются проявления и последствия ряда кризисов, оказывающих пагубное воздействие на все стороны их жизни. К числу этих кризисов относятся продолжающийся в развивающихся странах демографический взрыв, голод и недоедание значительной части их населения, вызывающее ухудшение качества человеческого потенциала. Особенно неблагоприятно состояние окружающей среды в городах в крупнейших центрах с населением свыше 250 тыс. жителей. Именно эти города растут особенно быстро, увеличивая свое население примерно на 10% в год. Происходит разрушительное нарушение экологического равновесия в крупнейших и крупных центрах всех регионов и стран «третьего мира».

Целью данной работы является изучение рекомендаций и мер, по улучшению экологической ситуации в городах.

Основные задачи:

Рассмотреть экологические проблемы города Караганды.

Изучить качество атмосферного воздуха в г.Караганда

Мероприятия для улучшения экологической безопасности в городах.

Взаимосвязь урбанизации и состояния окружающей природной среды обусловлена рядом факторов в сложной системе социально-экономического развития и взаимодействия общества и природы. Понимание общих и конкретных особенностей состояния окружающей природной среды в городах развивающихся стран важно для выработки долгосрочной стратегии международного сотрудничества в области глобальных проблем населения и окружающей среды. Крупные и крупнейшие центры стали средоточием большинства глобальных проблем человечества. Именно они оказывают наиболее масштабное воздействие на состояние окружающей среды на обширных пространствах.

В наши дни урбанизация стала одним из основных факторов загрязнения

окружающей среды. Именно с ней связано более 75% общего объема загрязнения. Большие города существенно влияют на экологическую обстановку данного региона. Жители называют их «смогополисами».

По данным химических исследований, проведенных обществом «Greenpeace», шлейф загрязняющего и теплового воздействия крупных городов прослеживается на расстояние до 50 км, охватывая площадь в 800 -1000 квадратных километров.

В последние годы отмечается резкий рост урбанизации населения. Урбанизация сопровождается ростом крупных городов-миллионеров, загрязнением окружающей среды около промышленных центров, ухудшением условий жизни в регионах.

Атмосферный воздух в городах содержит значительно большие концентрации токсических примесей по сравнению с сельской местностью.

Из-за того что из сельской местности многие уезжали в города сельское хозяйство не могло удовлетворить возросшие потребности населения. В целях повышения урожайности почв начали использоваться искусственные удобрения. При использовании нетрадиционных удобрений почва перенасыщалась соединениями металлов. Освоение ядерной технологии, создание ядерного оружия сделали человека способным оказывать разрушительное воздействие на экосистему (трагедия в Чернобыле). Двадцатое столетие ознаменовалось потерей устойчивости в процессах роста населения Земли и его урбанизации. Это вызвало крупномасштабное развитие энергетики, промышленности и сельского хозяйства, транспорта, обусловило значительный рост антропогенного и техногенного воздействий. В результате активной техногенной деятельности человека во многих регионах нашей планеты разрушена биосфера и создан новый тип среды обитания – техносфера.

Техносфера была создана для:

Повышения комфортности среды обитания

Обеспечения защиты от естественных негативных воздействий.

Например, в городе Караганда наблюдается проблема накопления промышленных и твердых бытовых отходов, замусоривание экосистем. Проблема складирования и утилизации промышленно-бытовых отходов является весьма актуальной не только для нашего города, но и для всех городов Казахстана. Здесь вблизи действующих и неработающих, многочисленных горнодобывающих предприятий, шахт, рудников, карьеров сохранились крупные промышленные отвалы, которые негативно влияют на экологическую ситуацию в регионе.

Как показывают исследования – в Караганде самые тяжелые экологические условия. Даже, как все считают, загрязненный Темиртау идет следующим в списке.

В Карагандинской области действует 332 предприятия, которые осуществляют выбросы в окружающую среду. По данным департамента экологии области, в год эти предприятия выбрасывают 585 тысяч тонн загрязняющих веществ.

Качество атмосферного воздуха в Караганде отслеживают 7 постов наблюдения (из них 3 автоматические станции, 4 поста ручного отбора проб), 10 пунктов наблюдения ТОО

«Экосервис – С». И одна передвижная лаборатория. В целом по городу определяется 13 показателей:

взвешенные частицы (пыль);

взвешенные частицы РМ-2,5;

взвешенные частицы РМ-10;

диоксид серы;

оксид углерода;

диоксид азота;

оксид азота;

сероводород;

формальдегид;
аммиак,
фенол,
озон,
мышьяк.

За период с 18 по 24 октября 2022 года были зарегистрированы следующие показания: в Караганде было зафиксировано 752 случая превышения предельно-допустимых концентраций, воздух города наиболее загрязнен в районе улицы 3-й Кочегарки (Пришахтинск). Найденные вещества: CO, H₂S, NO, NO₂, PM 10, PM 2.5

Активным загрязнителем окружающей среды также является автомобильный транспорт. Согласно данным экологов, на 1 января 2022 года в Карагандинской области числилось более 290 тысяч машин на бензине, почти 23 тысячи машин на дизельном топливе, 378 – на газе, более 13 тысяч – смешанного типа и 215 электрокаров.

По показателям смертности на 100 тысяч человек Карагандинская область также лидирует. Жители нашей области часто погибают от болезней органов дыхания, ишемической болезни сердца и инсультов.

Урбанизация- мощный фактор загрязнения окружающей среды. Защита городской среды от загрязнения является важной проблемой охраны природы большинства крупных городов и промышленных центров Казахстана.

Загрязнение ландшафтов токсичными веществами, нарушение их естественного геохимического фона. Многие города Казахстана с характерными градообразующими центрами в виде мощных предприятий угольной промышленности, черной и цветной металлургии имеют сильно загрязненные тяжелыми металлами почвогрунты и растительность (гг. Темиртау, Караганда, Жезказган, Усть-Каменогорск и др.).

Загрязнение окружающей среды – важная экологическая проблема охраны природы.

Нарушение ландшафтного разнообразия. Нарастающий процесс урбанизации, антропогенное воздействие приводит к неуклонно возрастающему процессу «окультуривания» природной среды. В Казахстане остро необходима реализация программы создания не менее 25 новых заповедников.

Нарушение экологического равновесия в биосфере Земли. Охрана природы предполагает не только активные, техногенные мероприятия по защите окружающей среды от загрязнения. Необходимо также выявление потенциальных возможностей природы к восстановлению в отдельных регионах, характеризующихся способностью к саморегулированию и самоорганизации (например, лесовосстановление, закрепление сыпучих песков и т.д.).

Предотвращение техногенных катастроф. Проблема предотвращения экологической дестабилизации окружающей среды в результате возникновения чрезвычайных техногенных ситуаций. К ним следует отнести вероятные аварии на нефти и газопроводах, тектонические нарушения земной коры в районах добычи угля, нефти и газа, наводнения, вызванные прорывом плотин и дамб водохранилищ.

Предотвращение крупных техногенных аварий. На Земле резко возросла опасность возникновения крупных аварий на промышленных предприятиях, на транспорте, электростанциях, гидротехнических сооружениях и т.д.

В результате моего изучения данной темы, можно выделить главные проблемы гигиены городской среды:

Загрязнение воздуха: выхлопные газы автомобилей и промышленные выбросы повышают уровень загрязнения воздуха вредными веществами.

Загрязнение воды: необработанные сточные воды и промышленные сбросы в реки и озера угрожают водным экосистемам.

Утилизация отходов: проблемы с утилизацией отходов приводят к загрязнению окружающей среды, скоплению мусора на несанкционированных свалках.

Меры для улучшения экологической безопасности в городах:

Эко-образование: повышение уровня экологического образования и проведение программ обучения и просвещения населения о важности экологической безопасности.

Зеленые зоны: развитие парков и зеленых зон для очищения воздуха и создания здоровой обстановки в городах.

Экологические технологии: поддержка, развитие, внедрение новых экологических технологий и очистных сооружений для снижения выбросов вредных и токсичных веществ в окружающую среду.

Учет экологических факторов: внедрение процедур, требующих учета экологических факторов при принятии строительных и промышленных решений.

Развитие общественного транспорта и поддержка использования более экологичных средств передвижения.

Создание системы раздельного сбора мусора и повышение эффективности способа их утилизации.

Список литературы:

1. Кожина Ж.М., Пухнярская И.Ю. Учебное пособие «Экология и устойчивое развитие».- Караганда, 2010
2. Пухнярская И.Ю. Дузбаева Н.М. Учебное пособие «Геоэкология»,-Караганда,2015
3. Караганда лидирует по уровню загрязнения окружающей среды <https://ekaraganda.kz/?mod=newsarch&cat=32>
4. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 2 августа 2022 года № ҚР ДСМ-70. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 3 августа 2022 года № 29011.
5. Качество воздуха в Казахстан <https://www.iqair.com/ru/kazak>

ОЦЕНКА ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ КАК ИНСТРУМЕНТ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ЦОЙ Е.

студентка группы ЭПП-21/2

ДЖАНАЕВА Ж.М.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати,

г. Тараз, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается опыт и перспективы применения оценки воздействия на окружающую среду в контексте эколого-экономической оценки. Освещаются текущие вызовы и перспективы развития ОВОС в условиях изменяющегося климата и стремления к устойчивому развитию, анализируются возможности использования ОВОС для принятия обоснованных эколого-экономических решений в различных секторах экономики.

Ключевые слова: оценка воздействия на окружающую среду, экологическая оценка, экономическая оценка, устойчивое развитие, эколого-экономическая оценка, экологическая эффективность, экономическая выгода, опыт и перспективы.

Оценка воздействия на окружающую среду (ОВОС) играет ключевую роль в современном управлении ресурсами и принятии решений в различных отраслях. В силу растущей осознанности необходимости устойчивого развития, ОВОС приобретает все большее значение как инструмент анализа воздействия человеческой деятельности на

окружающую среду. ОВОС позволяет предвидеть, измерять и оценивать последствия различных проектов, программ и политик на окружающую среду. Он способствует принятию информированных решений, направленных на минимизацию негативных экологических последствий и наращивание положительных воздействий на окружающую среду. Значение ОВОС заключается в том, что он обеспечивает основу для устойчивого развития, где учитываются и экологические, и экономические аспекты деятельности. ОВОС и эколого-экономическая оценка тесно взаимосвязаны, поскольку обе направлены на достижение устойчивого развития. В рамках ОВОС учитывается не только экологическое воздействие, но и его экономические последствия. Эколого-экономическая оценка, в свою очередь, основывается на данных, полученных в процессе ОВОС, для анализа экологических и экономических параметров проектов и принятия решений, способствующих достижению устойчивого развития[1].

Оценка воздействия на окружающую среду (ОВОС) представляет собой процесс анализа и оценки потенциальных последствий, которые может иметь проект, план, программа или политика на окружающую среду и человеческое здоровье. Она выполняется на этапе планирования и разработки проекта, чтобы выявить и предотвратить негативные воздействия на окружающую среду, а также способствовать устойчивому использованию природных ресурсов.

Основная цель оценки воздействия на окружающую среду - обеспечить управление рисками и минимизировать негативные последствия для окружающей среды и человеческого здоровья. Для достижения этой цели процесс оценки включает в себя следующие этапы: определение потенциальных воздействий проекта на окружающую среду, таких как изменение климата, загрязнение воздуха и воды, утрата биоразнообразия и т.д.; оценка характера, масштаба, длительности и вероятности воздействия проекта на окружающую среду, а также выявление ключевых факторов, влияющих на эти воздействия; разработка и оценка различных вариантов проекта с целью выбора наиболее эффективного с точки зрения минимизации негативных воздействий на окружающую среду; предоставление возможности для обсуждения и комментирования результатов оценки общественностью, заинтересованными сторонами и экспертами; принятие обоснованных решений на основе результатов оценки и разработка мер по управлению рисками для минимизации негативных последствий[2, с.61].

При проведении оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС) необходимо придерживаться следующих основных принципов:

1. Принцип интеграции (комплексности): На всех этапах подготовки документации необходимо рассматривать вопросы воздействия на природу, хозяйство и население комплексно.

2. Принцип альтернативности (вариативности решения): Оценка воздействия должна включать рассмотрение нескольких альтернативных вариантов проекта и различных путей достижения цели.

3. Принцип превентивности (упреждения): ОВОС должна проводиться до принятия окончательного решения о начале планируемой деятельности, чтобы предотвратить негативные последствия.

4. Принцип приоритетности: Экологические последствия реализации проекта не должны игнорироваться из-за других соображений.

5. Принцип достоверности: Процедура ОВОС должна базироваться на достоверной информации, а степень ее детализации должна соответствовать экологической значимости воздействия.

6. Принцип совместимости: Планируемая деятельность не должна ухудшать качество жизни людей и наносить ущерб другим видам деятельности.

7. Принцип сохранения: Планируемая деятельность не должна негативно влиять на биоразнообразие и качество окружающей среды.

8. Принцип учета региональных особенностей: Планируемая деятельность должна учитывать состояние экосистемы, перспективы социально-экономического развития региона и его исторические, культурные и этнические интересы.

9. Принцип гласности: Информация о проектных решениях должна быть доступна для общественности с самых ранних стадий планируемой деятельности.

10. Принцип гибкости: Процесс ОВОС может варьировать по масштабам, глубине и виду анализа в зависимости от характера планируемой деятельности. [3, с.10]

Оценка воздействия на окружающую среду (ОВОС) сталкивается с рядом вызовов и перспектив в условиях изменяющегося климата и стремления к устойчивому развитию. В современном мире становится все более явным, что изменения климата и экологические проблемы требуют внимательного и всестороннего рассмотрения при планировании и реализации проектов. Это подразумевает учет климатических рисков и адаптацию к ним, интеграцию социальных и экологических аспектов в оценку воздействия, улучшение информационных технологий для более точной и всесторонней оценки, повышение осведомленности участников процесса, включая общественность и заинтересованные стороны, и развитие глобального сотрудничества для обмена опытом и разработки общих стандартов в области ОВОС. Такие вызовы требуют гибких и инновационных подходов к проведению ОВОС, а также постоянного совершенствования методов и инструментов оценки для обеспечения устойчивого развития и защиты окружающей среды.

Оценка воздействия на окружающую среду (ОВОС) представляет собой процесс анализа и оценки потенциальных воздействий планируемой деятельности на окружающую природную среду. Этот инструмент позволяет оценить различные аспекты воздействия, включая экологические, социальные и экономические последствия, а также выявить возможные риски и разработать меры их смягчения.

В сельском хозяйстве ОВОС может использоваться для оценки воздействия сельскохозяйственных практик на земельные ресурсы, водные системы, биологическое разнообразие и качество почвы. Это позволяет определить, какие аспекты сельскохозяйственной деятельности могут оказать наибольшее негативное воздействие на окружающую среду, и разработать стратегии устранения или снижения этих воздействий.

В промышленности ОВОС помогает оценить воздействие производственных процессов, выбора сырья, технологий и оборудования на окружающую среду. Это включает анализ выбросов вредных веществ, утилизацию отходов, потребление природных ресурсов и другие аспекты. Результаты оценки позволяют разработать меры по уменьшению загрязнения и повышению энергоэффективности производства[4].

В сфере строительства и градостроительства ОВОС используется для оценки воздействия новых строительных проектов на окружающую среду и население. Это включает анализ использования земельных ресурсов, изменения ландшафта, транспортной инфраструктуры, а также влияние на качество воздуха и воды. Оценка позволяет выявить возможные проблемы и разработать меры по их предотвращению или смягчению.

В энергетическом секторе ОВОС играет ключевую роль при оценке воздействия различных источников энергии на окружающую среду. Это включает оценку выбросов парниковых газов, загрязнение воздуха и воды, использование природных ресурсов и другие аспекты. Результаты оценки помогают определить наиболее экологически и экономически эффективные варианты энергетической стратегии и разработать меры по их внедрению.

Оценка воздействия на окружающую среду (ОВОС) играет важную роль в принятии эколого-экономически обоснованных решений в различных секторах экономики. Ее роль состоит в том, чтобы предоставить всестороннюю информацию о воздействии планируемой деятельности на окружающую среду, что позволяет принимать обоснованные решения, учитывая как экологические, так и экономические аспекты. Рассмотрим подробнее, как ОВОС способствует принятию таких решений:

1. Идентификация и анализ потенциальных воздействий. ОВОС позволяет идентифицировать различные аспекты, которые могут быть затронуты проектом, такие как качество воздуха, воды, биоразнообразие, а также социокультурные и экономические факторы. Анализ этих потенциальных воздействий помогает понять, как проект может повлиять на окружающую среду и общество.

2. Определение альтернативных вариантов. ОВОС требует рассмотрения различных альтернативных вариантов проекта, что помогает выбрать наиболее эффективное с точки зрения экологической и экономической устойчивости решение. Это включает выбор наилучших технологий, материалов, местоположения и методов реализации проекта.

3. Оценка стоимости и выгод проекта. ОВОС помогает оценить стоимость реализации проекта, включая как прямые, так и косвенные экологические и экономические затраты. Это позволяет принять обоснованные решения, учитывая все стороны, а также оценить потенциальные выгоды, такие как сокращение экологических рисков и улучшение общественного благополучия.

4. Участие общественности и заинтересованных сторон. ОВОС обеспечивает участие общественности и заинтересованных сторон в процессе принятия решений. Это способствует прозрачности, позволяет учитывать мнения и интересы всех заинтересованных сторон, а также повышает легитимность принимаемых решений.

5. Содействие устойчивому развитию. ОВОС способствует реализации проектов, которые способствуют устойчивому развитию, балансируя экологические, социальные и экономические аспекты. Это важно для обеспечения долгосрочной устойчивости и сохранения ресурсов для будущих поколений.

Анализ флуктуирующей асимметрии является одним из инструментов оценки воздействия на окружающую среду. Этот метод не только помогает ученым определить степень воздействия окружающей среды на живые организмы, но и предоставляет ценные данные для разработки стратегий охраны окружающей среды и поддержания биоразнообразия[5].

Важно продолжать исследования в этой области, чтобы получать более глубокие и точные сведения о воздействии различных факторов на живые организмы, и чтобы разрабатывать более эффективные методы сохранения природы и биоразнообразия в условиях изменяющейся окружающей среды.

Листья являются важными вегетативными органами для древесных растений. Под воздействием антропогенных факторов происходят морфологические изменения в листьях, такие как появление асимметрии и уменьшение площади листовой пластины. При формировании листовой пластины деревьев, под воздействием накопления токсичных веществ, ростовые процессы замедляются, что приводит к деформации листа. Деревья, подвергающиеся высокой техногенной нагрузке, имеют окончательные листовые пластины меньшей площади по сравнению с теми, что растут в более благоприятных условиях. Особенно хорошими биоиндикаторами в городских условиях являются листья березы, причиной этому является то, что это дерево обладает высокими поглотительными качествами и может эффективно реагировать на окружающие изменения. Характеристика листовой пластины березы повислой стала ключевым показателем стабильности развития и состояния деревьев. Таким образом, для того чтобы оценить состояние окружающей среды, был выбран метод флуктуирующей асимметрии (Захаров, 1979).

Флуктуирующая асимметрия - это небольшие случайные отклонения от идеальной симметрии в морфологических признаках организмов. Этот термин часто используется в биологических исследованиях и является показателем степени разнородности или стресса в окружающей среде. Основное требование к признакам, по которым ведется определение флуктуирующей асимметрии - относительно равная их величина, отсутствие влияния на них ряда факторов, среди которых большое значение имеет вычисление из общей

асимметрии двух ее форм: направленной асимметрии и антисимметрии (Криволицкий, 1993) [6].

С.Г. Баранов и Д.Е. Гавриков в своей работе "Сравнение методов оценки флуктуирующей асимметрии листовых пластин *Betula pendula* Roth", сравнивали разные методы оценки окружающей среды с помощью исследования морфологических показателей, и сделали вывод, что этот метод может быть использован для оценки качества среды, т.к. разными работами методами были выявлены сходные тенденции в флуктуации листовых пластин березы повислой (*Betula pendula* Roth). Признаки листовой пластинки березы повислой (*Betula pendula* Roth) являются основным объектом при характеристике стабильности развития и состояния среды.

Проведенные анализы по методике Захарова (1979) указывают на то, что флуктуирующая асимметрия березы может служить чувствительным биоиндикатором качества окружающей среды. Умеренное отклонение от симметрии листьев указывает на наличие стрессовых условий, а значительные изменения могут свидетельствовать о серьезных проблемах в окружающей среде. Анализ флуктуирующей асимметрии может предоставить информацию о степени стресса, которому подвергается береза. Повышение данного показателя свидетельствует о негативном воздействии на окружающую среду, таком как загрязнение воздуха или почвы.

В заключение, оценка воздействия на окружающую среду (ОВОС) представляет собой мощный инструмент для эколого-экономической оценки проектов и решений. Ее значение становится все более явным в условиях изменяющегося климата и стремления к устойчивому развитию. В ходе изучения данной темы мы обнаружили, что ОВОС способствует принятию обоснованных решений, учитывая как экологические, так и экономические аспекты, что важно для достижения долгосрочной устойчивости и сохранения окружающей среды.

ОВОС не только помогает выявить потенциальные воздействия проектов на окружающую среду, но и способствует разработке альтернативных вариантов, оценке их стоимости и выгод, а также участию общественности и заинтересованных сторон в процессе принятия решений. Кроме того, ОВОС является важным инструментом для достижения целей устойчивого развития, поскольку способствует реализации проектов, которые совмещают экономические интересы с охраной окружающей среды [7].

Однако для эффективного использования ОВОС важно продолжать развивать методологию оценки, учитывать изменяющиеся условия и вызовы, а также повышать уровень осведомленности и участие общественности. Только таким образом можно обеспечить устойчивое развитие и сохранение нашей планеты для будущих поколений.

Список литературы:

1. Израэль, Ю. А. Экология и контроль состояния природной среды / Ю. А. Израэль. - М.: Гидрометеиздат, 1984.
2. Рябухина, Е. В. Оценка воздействия на окружающую среду / Е. В. Рябухина; Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. - Ярославль : ЯрГУ, 2010. - 60 с.
3. Руководство по ОВОС для государств - участников СНГ. Программа ООН по окружающей среде. Центр международных проектов. - М., 2003.
4. Витульская, Н. В. Прикладная экология: учебное пособие / Н. В. Витульская. - Краснодар, 2001. - 272 с.
5. Новиков Ю.В. Экология, окружающая среда и человек. – М., 2002. – 560 с.
6. Захаров В.М. Флуктуирующая асимметрия билатеральных структур животных в природных популяциях: автореф. дисс. канд. биол. наук. М.: Инт биологии развития АН СССР, 1979. 19 с.

7. Максименко, Ю. Л. Оценка воздействия на окружающую среду (ОВОС).
Пособие для практиков / Ю. Л. Максименко, И. Д. Горкина. - М., 1999

ЖАСЫЛ ҚҰРЫЛЫС - ҚОРШАҒАН ОРТАНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗДЫ ЭЛЕМЕНТІ

УСМАНОВА Э.Б.

Эко-21-1к тобының студенті

ОСПАНОВА Г.К.

Ғылыми жетекші, х.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Қазіргі уақытта әртүрлі технологиялардың дамуымен, адамдардың мегаполистерде өмір сүруге деген ұмтылысымен бүкіл әлем экологиялық жағдайды жақсартуды қажет етеді. «Жасыл құрылыс» - бұл ғимараттың бүкіл өмірлік циклі үшін экологиялық жауапты және ресурстарды үнемдейтін құрылымдарды құру және процестерді пайдалану тәжірибесі: құрылыс алаңын таңдаудан бастап ғимаратты немесе құрылысты жобалауға, салуға, пайдалануға, техникалық қызмет көрсетуге, жөндеуге және бұзуға дейін. Бұл тәжірибе ғимараттарды жобалаудың классикалық мәселелерін кеңейтеді және толықтырады: үнемділік, пайдалылық, беріктік және жайлылықты орнатады. Мақалада «жасыл» құрылыстың негізгі қағидаттары, «жасыл» құрылысты дамытудағы мүмкіндіктер мен кедергілер, «жасыл» құрылыстың тенденциялары мен перспективалары қарастырылады.

Түйінді сөздер: жасыл құрылыс, ресурстардың тиімділігі, пайдалылығы, беріктігі, ресурстарды сақтау, қоршаған орта.

Қазір әлемдік климаттың орташа температурасы өткен ғасырға қарағанда 1°C-қа артқан. Бұл жылынудың негізгі себептерінің бірі технологиялық даму екендігі белгілі. Адамдардың экологиялық мәселелерге салғырт қарауы мен көмірқышқыл газының мөлшерден тыс бөлінуі атмосферадағы парниктік газдардың көбеюіне әкелді. Мұндай климаттық өзгерістер нәтижесінде экономикалық және әлеуметтік мәселелер де ұлғайып жатыр.

Осы себепті қазіргі уақытта адамдар экологиялық мәселелердің маңыздылығына мән бере бастады. Сәйкесінше, олар тұрақты және экологиялық таза орта құруға барынша ұмтылуда. Климаттың өзгеру мен табиғи ресурстардың сарқылу қаупінің алдын алу мақсатында «жасыл құрылыс» мәселесі қазіргі заманның күн тәртібіне шықты [1].

Қазірде көптеген елдер ғимараттарды жобалау және құрылысын жүргізу кезінде экологиялық аспектілерді ескеру қажеттілігін мойындайды. «Жасыл» құрылыс - бұл қоршаған ортаға аз әсер ететін ғимараттар құрылысын салу. «Жасыл» құрылыс - материалдарды таңдаудан бастап қалдықтарды жоюға дейінгі процестің әр кезеңінде экологиялық аспектілерді ескеретін құрылыс тәсілі.

«Жасыл» құрылыстың негізгі мақсаты - инженерлік ізденістерді, жобалауды, құрылыс салуды, пайдалануды, күрделі жөндеуді, реконструкциялауды, ысыруды қоса алғанда, ғимараттың барлық өмірлік циклі ішінде ішкі ортаның жайлы жағдайларын бір мезгілде қамтамасыз ету кезінде энергетикалық және материалдық ресурстарды тұтыну деңгейін төмендету.

«Жасыл» ғимараттар мен құрылыстардың құрылысы классикалық құрылыс жобалауын пайдалылық, үнемділік, ұзақ мерзімділік және жайлылық ұғымдарымен толықтырады [2].

Жасыл құрылыстың негізгі принциптері энергия тиімділігі, қайта қалпына келетін энергия көздерін және экологиялық таза материалдарды пайдалану, өндірістік және тұрмыстық қалдықтарды тиімді басқару болып табылады. Кез-келген ғимаратты жылыту, салқындату және жарықтандыру үшін айтарлықтай энергия қажет. Ал жасыл құрылыс жылуды бойында ұстап қалу, энергияны үнемдейтін жылыту және салқындату жүйелері, тиімді жарықтандыру және энергияны басқару сияқты әдістерді қолдана отырып, энергияны тұтынуды азайтуды алдына міндет етіп қояды. Сондай-ақ, күн және жел энергиясы сияқты қайта қалпына келетін энергия көздерін пайдалану - жасыл құрылыстың негізгі принциптерінің бірі.

Осындай принциптер негізінде салынған ғимараттар күн батареяларын, жел генераторларын және табиғи көздерден энергия алуға мүмкіндік беретін басқа жүйелерді кеңінен пайдаланады [3]. Бұл электр энергиясын тұтынуды азайтып қана қоймай, сонымен қатар климаттың өзгеруіне қарсы күресте маңызды фактор болып табылатын парниктік газдар шығарындыларын азайтуға көмектеседі.

Жасыл құрылыстың тағы бір маңызды аспектісі - қайта қалпына келетін экологиялық таза материалдарды пайдалану. Өндіру кезінде энергияны көп тұтынатындықтан және процес барысында зиянды шығарындылар деңгейінің жоғары болуына байланысты темірбетон және болат сияқты дәстүрлі құрылыс материалдары қоршаған ортаға теріс әсер етеді. Жасыл құрылыста ағаш және шыны талшықты арматура сияқты қайта қалпына келетін көздерден алынған қоршаған ортаға зияны жоқ материалдар белсенді қолданылады.

«Жасыл құрылысты» дамытудағы мүмкіндіктер мен кедергілер 1-ші кестеде берілген.

1-кесте

«Жасыл құрылысты» дамытудағы мүмкіндіктер мен кедергілер

Мүмкіндіктер	Кедергілер
Төмен техникалық қызмет көрсету шығындары (мысалы, коммуналдық шығындар, жалпы қызмет көрсету шығындары) - жасыл ғимараттардың көпшілігінің құны <2%, ал пайда ғимараттың бүкіл өмірлік циклі ішінде 10 есе көп	Жоғары бастапқы шығындар - жаңа қондырғылар мен заманауи технологиялар орташа бағадан жоғары болады
Жылжымайтын мүліктің жоғары құны	Саяси қолдаудың/ынталандыру бағдарламаларының болмауы-жасыл өсу-бұл қоғамның жоғары назарын қажет ететін салыстырмалы түрде жаңа бағыт
Адамдар үшін қолайлы орта	Нарықта сұраныстың болмауы
Жоғары жалдау бағасы	Жұртшылықты хабардар етпеу
Толтырудың жоғары деңгейі	Жасыл құрылыс саласында оқытылған мамандардың болмауы
Экологиялық пайда	Капиталға қол жеткізу

Жасыл құрылыс стандарттарын әзірлеу және қолданысқа енгізу инновациялық технологиялар мен экономикалық дамуға әсер етіп, қоғамның өмір сүру сапасын және қоршаған ортаның жай-күйін жақсартады. «Жасыл стандарттарды» Еуропалық Одақ, Солтүстік Америка, Австралия, Азия елдері және Ресей кеңінен қолдануда. Бұл стандарттарды әлемдік деңгейде сертификаттайтын арнайы жүйелер бар. Олардың

көшбасшысы ретінде 1990 жылы әзірленген Ұлыбританиялық BREEAM (BRE Environmental Assessment Method) жүйесі және 1998 жылы жасалған американдық LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) жүйесін айтуға болады [4].

LEED және BREEAM екеуі де сапалы орта құруды, энергия мен суды үнемдеуді, қауіпсіз жергілікті материалдарды және қайта өңделетін материалдарды пайдалануды, қалдықтарды бөлек жинауды, қоршаған орта мен үй-жайлардың параметрлерін басқаруды реттейді. LEED талаптарына сәйкес сертификатталған ғимараттар қарапайым ғимараттарға қарағанда электр энергиясын 25%-ға, суды 30%-ға дейін үнемдейді [5].

Соңғы жылдары бұларға тағы да американдық екі жүйе WELL және Fitwell қосылды. Бұл - тұрғындардың денсаулық деңгейін және оған сәулет пен қоршаған ортаның қалай әсер ететінін бағалайтын жаңа деңгейдегі стандарттар түрі. Мысалы, WELL бойынша шатырда жемістер мен көкөністерді өсіре алатын жылыжайлардың болуы, сондай-ақ психологиялық және физикалық денсаулыққа оң әсер ететін эко-демалыс (бау-бақша, мал шаруашылығы) ортасын құру өте маңызды.

Мысалы, LEED талаптары бойынша «Меркурий-Сити» мұнарасы, «Гиперкуб» кеңсе орталығы, «Нордстар Тауэр» бизнес орталығы, Sok, Eightedges, Лахта-центр смарт-кеңселері ғимараттары сертификатталса, Trinity Place, «Электро», Ducat Place III, Central City Tower сияқты ғимараттар BREEAM стандарттарына сәйкестендірілген.

Қазақстанда да «жасыл» жобалар әзірленіп, қолданысқа беріліп жатқан құрылыс нысандары да аз емес. Солардың қатарына Алматыдағы «Greenville» қалашығы, «Esentai Tower» және «BNC Plaza» бизнес орталықтары, «Ergo Group» тұрғын үй кешені, Астанадағы «Talan Towers» бизнес орталығы, Астана Халықаралық қаржы орталығы, «MEGA Silk Way» және «Abu Dhabi Plaza» сияқты сауда және бизнес орталықтары жатады. Елімізде мұндай «жасыл» құрылысқа себепкер болған 2017 жылдың 10 маусымымен 10 қыркүйек арасында Астанада ұйымдастырылған «ЭКСПО-2017» көрмесі деп айтуға болады. Себебі, «Болашақ энергиясы» деген атпен өткізілген бұл көрменің жалпы мақсаты «жасыл құрылыс» нормаларына және энергия үнемдеудің әлемдік стандарттарына сәйкес құрылыс нысандарын салу еді. Мұндай әлемдік стандарттарға сай сертификаттау жүйелері «жасыл» нарықтың кеңеюіне үлес қосатыны сөзсіз. Бұл процес ерікті болса да, жылжымайтын мүлікке деген өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру мақсатында құрылыс компаниялары осы стандарттарға сай болуға барынша ұмтылып жатыр.

Дегенмен, мұндай тұрғын үйлердегі пәтерлердің бағасы және бизнес орталықтардағы алаңдарды жалға алу құны дәстүрлі материалдардан салынғандар ғимараттарға қарағанда әлдеқайда жоғары. «Жасыл» ғимараттардың қымбат болуының негізгі себебі - экологиялық таза құрылыс материалдарының әдеттегі құрылыс материалдарынан қымбат болуы. Сонымен қатар, «жасыл» технологиялар қосымша қызмет көрсетуді қажет етеді. Бұл, өз кезегінде, жылжымайтын мүлік иелері үшін қосымша шығын. Жасыл құрылыстың баяу ілгерілеуінің тағы бір себебі - әлемдік ұйымдардың сертификаттау құнының жоғары болуы. LEED сертификаттау стандарты 100000 АҚШ долларынан жоғары соманы құраса, BREEAM сертификатын алу үшін 70000 АҚШ доллары және 15-20% кеңесшінің жұмысы үшін қосымша төлем жасау керек.

Осы мәселелерді ескере отырып, әлем елдері өзінің ерекшеліктеріне сәйкес жергілікті «жасыл» стандарттарды қалыптастыра бастады. Мысалы, ресейлік GREEN ZOOM жүйесі Францияның HQE, Германияның DGNB, Австралияның Green Star, Швейцарияның Minergie, БАӘ-нің Estidama және әйгілі LEED пен BREEAM жүйелерінен ерекшеленеді [6].

Қазақстан да бұл процесстен қалыс қалмады. 2015-2018 жылдары «Жасыл құрылыс жөніндегі Қазақстандық кеңестің» бастамасымен ғимараттарды экологиялық сертификаттайтын «OMIR» атты қазақстандық жүйесі әзірленді. Ол Қазақстанның географиялық, климаттық, экономикалық және өзге де өңірлік ерекшеліктерін, сондай-ақ қазақстандық құрылыс индустриясының мүмкіндіктерін ескере отырып дайындалған. «OMIR» сертификаты Қазақстанда алғаш рет 2022 жылы Астана қаласында «Гранд

Виктория» тұрғын үй кешеніне табысталды. Бұл кешен «M2 Development» компаниясы тарапынан алдын ала «жасыл» талаптарға сәйкес жобасы жасалып, жоғары сапалы үш қабатты панельдерді және қасбеттік әрлеуі бар индустриялық өндірісті қолдану арқылы салынған. Аталмыш кешен - «OMIR» сертификатын иеленген әзірше еліміздегі жалғыз құрылыс нысаны.

Еуропалық Одақ пен АҚШ-та жасыл құрылыстың басталуына елдегі қымбат электр энергиясы себепкер болса, оның қарқынды жүруіне мемлекеттің арнайы саясаты тікелей әсер етті. Мәселен, АҚШ-та LEED сертификатын алған тұтынушыға орташа есеппен 0,45%-ға дейін ипотека бойынша төмендетілген жеңілдік ұсынылады. Ал тұрғын үйді міндетті сақтандыру мөлшерлемесі қарыз алушыға байланысты орта есеппен 0,2-0,4%-ке төмендетіледі. Ипотека бойынша жеңілдіктерден басқа, АҚШ-та салықтық жеңілдіктер белсенді қолданылады. Мысалы, Флоридада үй иелері энергияны үнемдейтін жабдықты орнатқаннан кейін мүлік салығынан 100% босатылады [7]. Жасыл тұрғын үйдің құны нарықтағы қарапайым тұрғын үйден қымбат болғанына қарамастан, ол коммуналдық төлемдердің үнемділігіне, ғимараттардың қызмет ету мерзімінің ұзақтығына және экологиялық таза үйде өмір сүру үрдісіне байланысты әлдеқайда тиімді.

Ал Қазақстанда экологиялық стандартқа көшу инвесторлар үшін экономикалық жағынан тартымды болуы тиіс және мемлекет тарапынан толықтай қолдауға ие болуы керек. Мысалы, АҚШ-тағыдай энергияны үнемдейтін технологияларды қолданатын тұрғындар үшін салықтық жеңілдіктер, ресурстарды тұтыну шығындарының төмендеуі, сондай-ақ компаниялар үшін «жасыл» облигацияларды пайдалану сияқты арзан қаржыландыру сияқты артықшылықтарға ие болу мүмкіндігі бар.

«Жасыл» құрылыста орындалған жұмыстардың көлемі туралы мәліметтер 2-ші кестеде келтірілген.

2-кесте

«Жасыл» құрылыста орындалған жұмыстардың көлемі

№		Өлшем бірлігі	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Орындалған құрылыс жұмыстарының көлемі (қызметтер)	млн. теңге	2896 877,0	3258 031,0	3 509 295,9	3 862 994,9	4 431 666,2	4 934 069,2	5 530 680,7
2.	Жасыл құрылыста орындалған жұмыстардың көлемі	млн. теңге	24 201,8	3 250,7	14 371,1	9 687,4	12 103,2	13 884,0	58 329,0
3.	Жасыл құрылыста орындалған жұмыстардың үлесі	%	0,8	0,1	0,4	0,3	0,3	0,3	1,1

Сонымен қатар, мұндай құрылысты жеңілдетілген несиелеу арқылы ынталандыруға да болады. Қазақстанда 2023 жылдың қаңтар айының бастап «Жасыл ипотека» бағдарламасы іске қосылды. «Жасыл ипотека» - қоршаған ортаны қорғауға бағытталған талаптарға сәйкес келетін дайын жылжымайтын мүлік нысанын сатып алу үшін банк тарапынан берілетін несие. Ол бойынша тек OMIR, ГОСТ P, BREEAM, LEED жүйесіне сәйкес арнайы экологиялық стандарттарға сай келетін тұрғын үй кешендерінен пәтер сатып

алуға болады. Әзірше бұл бағдарлама бойынша «Отбасы банк» ғана жұмыс жасауда. Ипотека шарты бойынша 20% алғашқы жарна төлеу арқылы жылдық 12,5%-бен 35 млн. теңгеге дейін банк несиесі береді. Дегенмен, бұл еліміздің қаржы жүйесі шеңберінде басқа банктік несиелермен салыстырғанда әлдеқайда тиімді бағдарлама болып отыр. Енді «Жасыл ипотека» елімізде «жасыл» құрылысты кеңінен дамыту үшін ынталандырушы фактор болды.

Қорытындылай келе, бірқатар қиындықтарға қарамастан, жылжымайтын мүлік нарығында тұрақты даму идеясы қарқын алып келе жатқандықтан елдегі «жасыл» құрылыс болашағынан зор үміт күттіреді. Уақыт өте келе тұрғындар экологиялық таза үйлердің пайдасына таңдау жасайтыны анық.

Бүгінде «жасыл» ғимараттар тек экологиялық мәселелерді шешуші құрал ғана емес, шығындарды азайту мен жылжымайтын мүліктің құнын арттырудың маңызды экономикалық құралына айналды. Оның үстіне, сертификатталған ғимараттар коммуналдық төлемдер жағынан тиімді және экологиялық таза болғандықтан нарықта сертификаты жоқ ғимараттарға қарағанда едәуір қымбат тұрады. Мемлекет үшін «жасыл» құрылыс азаматтардың денсаулығына әсер ететін экологиялық және одан туындайтын әлеуметтік мәселелердің, сонымен қатар жақын болашақта туындауы мүмкін су және электр энергиясымен қамтамасыз ету тапшылығын жоюын экономикалық мәселелердің шешімі болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Алимова Д., Перькова М. «Жасыл» құрылыс процестерін реттейтін халықаралық экологиялық стандарттарды салыстырмалы талдау. Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова - 2023., 4, б. 55-66.

2. Бабкин А., Курчиева Г., Апрельова Л. Салауатты қала тұжырымдамасын іске асыру жағдайындағы жасыл құрылыс мәселелері. *π-Economy*, 2 (15) - 2022., б. 59-78.

3. Біріккен Ұлттар Ұйымы 13-мақсат: Климаттың өзгеруіне және оның салдарына қарсы шұғыл шаралар қабылдау. <https://www.un.org/>

4. Біріккен Ұлттар Ұйымы Қайта қалпына келетін энергия дегеніміз не? <https://www.un.org/ru>

5. Дементеев Д.С., Калиткин А. П., Шеина Г. С. Жасыл құрылыстың жаңа еуропалық стандарттары: WELL және FitWel. *Инженерный вестник Дона* - 2021, 9 (81), б. 37-45.

6. Гельманова З.А. «Жасыл» құрылыс аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің тиімді құралы ретінде. *Научное обозрение: Экономические науки*, 2016, 1, б. 12-15.

7. Густова Н. Экологиялық құрылыстың әлемдік астанасы аталды. <https://realty.rbc.ru/news/>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОТУРИЗМ ЖАҒДАЙЫ

НУРБОЛАТ Г.

Эко-23-1к тобының студенті

ТУРГАМБЕКОВ Г.М.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақалада экологиялық туризмнің табиғатқа әсері, экологиялық туризм арқылы табиғаттың қорғалуы, тиімді пайдаланылуы туралы. Елімізде жасыл туризмді дамыту үшін зор әлеует бар. Ондаған табиғи саябақтар мен қорықтар мемлекет

қорғайтын аумақтар тізіміне енгізілген. ҚР Жаңа Экологиялық кодексінде қорық аймақтарына экскурсиялар ұйымдастыру кезінде туроператорлар ескеруі тиіс міндеттемелер көзделген. Қазақстандағы экотуризмнің танымал орындары Қазақстандағы қорғалатын табиғи аумақтардың жалпы ауданы 26 млн га құрайды.

Түйін сөздер: табиғат, экологиялық білім, экотуризм, саяхат, қорық

Экотуризм – адамдар жайлы қонақүйлерден, көліктерден және басқа да нәрселерден бас тартып, қоршаған ортаның игілігін көздейтін туризм бағыты. Бұл онымен айналысуға бел буған адам жабайы табиғатта өмір сүріп, табиғатқа жан-жақты көмектесетінін білдіреді. Экологиялық туризм таза табиғат орындарымен танысуды ғана емес, сонымен бірге оларды қорғауды да қарастырады. Қазақстанның экотуризмді дамыту үшін елеулі әлеуеті бар, өйткені оның орасан зор қорық аумақтары бар. Олардың көпшілігі отандық және шетелдік туристер үшін танымал орынға айналды. Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің деректеріне сәйкес, елдің ерекше қорғалатын табиғи аумақтарының (ЕҚТА) жалпы ауданы 26 млн га, яғни шамамен 0,26 млн км² құрайды, бұл - экотуризмді дамыған бірқатар елдерге қарағанда он есе көп аумақ.

Экотуризм туралы ең көп таралған түсінік – таза табиғи аумақтарға бару. Бұл ұғымды 1980 жылдары мексикалық эколог Эктор Себаллос-Ласкурайн енгізді. Содан бері ол кеңейіп, қазір туристер қоршаған ортаның сақталуына және экожүйелердің тұтастығына жауапкершілікпен қарау принципін басшылыққа алатын саяхатты білдіреді. Туризмнің бұл түрі адамға рухани өсуге серпін береді. Таза табиғатпен өзара әрекеттесудің әртүрлі мақсаттары бар. Осыған байланысты елдің әртүрлі қорықтарында экотуризмнің мынадай түрлері дамуда: ғылыми, қорық аймақтарына келушілер табиғатты зерттеуге қатысқанда, далалық бақылаулар жүргізеді. Табиғи тарих турлары, қорық аймақтарына қоршаған ортаны білу мақсатында барады. Бұл жалпы тақырыптық экскурсиялар [1].

Шытырман оқиғалы-белсенді демалыс тәсілі: тау туризмі, су, шаңғы, сүңгу, сондай-ақ атпен саяхаттау. Бұл экотуризмнің қымбат, бірақ тез танылған түрі. Табиғи резерваттарға, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың аймақтарына саяхат. Олардың кез-келген осы бағыттары экотуризмнің мәніне сәйкес келеді, егер оның негізгі принциптері сақталса: жабайы табиғат пен жергілікті әдет-ғұрыптармен танысу, экологиялық білім және ағарту.

Экотуризмнен түсетін кірістер табиғи объектілерді қорғауға ынталандыратын жергілікті тұрғындардың қатысуы. Қорық аумақтарына келушілер сақтауы керек негізгі қағидалардың бірі-ештеңені бұзбау немесе ластамау [2].

Елімізде жасыл туризмді дамыту үшін зор әлеует бар. Ондаған табиғи саябақтар мен қорықтар мемлекет қорғайтын аумақтар тізіміне енгізілген. ҚР Жаңа Экологиялық кодексінде қорық аймақтарына экскурсиялар ұйымдастыру кезінде туроператорлар ескеруі тиіс міндеттемелер көзделген. Қазақстандағы экотуризмнің танымал орындары Қазақстандағы қорғалатын табиғи аумақтардың жалпы ауданы 26 млн га құрайды.

Қорық аймақтарының ішінде шетелдік және отандық туристерге Алакөл көлі, Ақсу-Жабағылы қорығы, Бурабай табиғи паркі, Катонқарағай ұлттық паркі, Қорғалжын қорығы, Қызыларай тау жотасы ерекше танымал.

Алакөл - құрамы жағынан бірегей суы бар көл. Бірақ жағажай демалысымен қатар, құстардың көптеген түрінің мекендейтін жерлеріне экскурсиялар танымал.

Ақсу-Жабағылы - ең көне және ірі қорықтың бірі. 1926 жылы Оңтүстік Қазақстан облысында Талас Алатауы тауларында құрылған. Мұнда туристер Ақсу каньонына, ежелгі жартастағы суреттері бар автотұраққа барады. Қорықта жабайы табиғатты, құстардың, бауырымен жорғалаушылардың, арқарлардың, маралдардың және басқа да сирек кездесетін жануарлардың жүздеген түрлерін бақылауға болады. Қорықта экологиялық экскурсиялар, соның ішінде балаларға арналған, атпен саяхаттар ұйымдастырылады. Бурабай табиғи паркі бұл қорғалатын курорттық аймақта кез-келген экономикалық

қызметке тыйым салынады. Көркем көлдерде қарағай, қайың, көктерек өседі. Саябақта жануарлардың 305 түрі — бұғы, бұлан, елік, қабан мекендейді. Табиғатпен қарым-қатынаста денсаулықты қалпына келтіру мүмкіндігін толықтыратын танымал туристік маршруттар бар.

Катонқарағай ұлттық паркі Шығыс Қазақстан облысындағы қорық аумағы табиғи кешеннің ерекшелігімен таң қалдырады. Бұл қылқан жапырақты ормандар, дауылды өзендер, әсем сарқырамалар, таза көлдер. Әлемнің түкпір-түкпірінен келген туристер Алтайдағы ең үлкен Көккөл сарқырамасын, Белуха тауын, Рахманов минералды бұлақтарын біледі.

Қорғалжын қорығы Ақмола облысында фламинго, бұйра пеликан және басқа да сирек кездесетін құстардың тіршілік ету ортасы ретінде белгілі бірегей сулы-батпақты жерлер бар. Мұнда құстардың көші-қонының екі маңызды жолы қиылысады, сондықтан қорық дүниежүзілік табиғи мұра орындарының қатарына кіреді.

Қызыларай Балқаштың солтүстігінде далада тау жотасы бар. Бұл ежелгі жанартаулардан қалған биіктігі 1565 м Аксоран шыңы. Шыңның етегінде экотуристер арасында танымал Шабанбай би ауылы орналасқан. Мұнда олар қазақтардың ұлттық тұрмысы мен мәдениетіне қол тигізе алады. Осы жерден олар монументалды қабірлерге, даладағы тас мүсіндерге және ежелгі үңгір суреттеріне экскурсияға барады. Ауылдарда экотуристер қазақтардың тұрмысы мен мәдениетімен танысады: Depositphotos Қазақстан экотуризмді дамыту үшін үлкен мүмкіндіктер ашады. Мұнда көптеген шетелдіктер оның шексіз кеңістігін көруге, қазіргі өркениеттің толып жатқанынан құтылуға келеді [3].

Қазіргі уақытта экотуризмнің төрт түрі бар:

1. Ғылыми туризм. Ғылыми экотурлар барысында туристер табиғатты зерттеудің әр түріне қатысады, далалық бақылаулар жүргізеді. Мысалы, Латын Америкасындағы құстардың мінез-құлқын бақылаумен, Тынық мұхитындағы киттердің популяциясын санаумен байланысты экотурлар кеңінен танымал. Әдетте, мұндай турлардағы туристік бағыттар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саналады: қорықтар, ұлттық саябақтар, табиғи ескерткіштер. Ғылыми туризмге шетелдік ғылыми-зерттеу экспедициялары, сондай-ақ университеттер мен институттардың жаратылыстану-ғылыми факультеттерінде оқитын студенттердің далалық тәжірибелері кіреді.

2. Табиғат тарихының турлары. Бұл қоршаған табиғат пен жергілікті мәдениетті білуге байланысты саяхаттар. Әдетте, мұндай турлар арнайы жабдықталған экологиялық соқпақтармен іргелес оқу, ғылыми-көпшілік және тақырыптық экскурсиялардың жиынтығы болып табылады. Көбінесе олар қорықтар мен ұлттық саябақтардың аумақтары бойынша ұйымдастырылады. Бұған оқушылардың жорықтары да кіреді, оның барысында мұғалім, гид табиғат туралы экскурсиялар мен әңгімелер өткізеді.

3. Шытырман оқиғалы туризм. Бұл түр табиғатта қозғалудың және демалудың белсенді әдістерімен (outdoor) байланысты барлық саяхаттарды біріктіреді, оның мақсаты жаңа әсер алу, және спорттық нәтижелерге қол жеткізу. Бұған альпинизм, мұзға өрмелеу, спелеотуризм, тау және жаяу серуендеу, су, шаңғы және шаңғы туризмі, каньонинг, ат туризмі, тау велосипедтері, сүңгу, парапланмен секіру және т. б. сияқты туризм түрлері кіреді. Туризмнің осы түрлерінің көпшілігі жақында пайда болды және экстремалды болып саналады. Сонымен қатар, бұл экотуризмнің ең жылдам дамып келе жатқан, тиімді, қымбат болса түрі. Шытырман оқиғалы туризм көбінесе "ауыр экотуризм" деп аталады, өйткені туристердің шытырман оқиғаға деген құштарлығы табиғатты қорғау мотивтерінен басым болады.

4. Табиғи резерваттарға саяхат. Бірегей және экзотикалық табиғи нысандар мен құбылыстардың жоғары тартымдылығы көптеген туристерді қызықтырады. Мысалы, Латын Америкасына келетін туристердің 48% - ы табиғи резерваттарға саяхаттауды мақсат етеді. Көптеген ұлттық саябақтар мен қорықтардың басшылығы экологиялық экскурсияларды нағыз шоуға айналдырады [4].

Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту қажеттілігі экономикалық факторларға - жаңа жұмыс орындарын құруға, шалғай өңірлерде жергілікті қоғамдастықтарды дамытуға ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік тапсырысқа – халықтың денсаулықты сақтау және бос уақытты пайдалану проблемаларына неғұрлым тұтас, жүйелі көзқарасқа деген қажеттілігіне байланысты. Дүниежүзілік туристік ұйым сарапшыларының пікірінше, экологиялық туризм соңғы он жылда ең танымал болып келеді және кез келген мемлекеттің тұрақты даму құралдарының бірі болып табылады.

Туристік әлеуетті зерттеу қорытындылары көрсеткендей, Қазақстанның экологиялық туризмді дамыту үшін үлкен мүмкіндіктері бар. Оның негізін Еуразия орталығындағы бірегей табиғи жағдайлар мен ландшафттар, әртүрлі тарихи кезеңдерде Қазақстан аумағын мекендеген халықтың көптеген табиғи, тарихи ескерткіштері, мәдени және этникалық мұралары құрайды. Қазіргі уақытта Қазақстанда экологиялық туризмнің дамуы байқалады.

Алайда, экологиялық туризм туризмнің басқа түрлерінен табиғи ортаға шамалы әсерімен ерекшеленетініне және ерекше дамыған инфрақұрылымды қажет етпейтініне қарамастан, бұл бағыттағы қызмет рекреациялық-туристік инфрақұрылымның басым бөлігінің әлі қалыптасу сатысында болуына байланысты елеулі қиындықтарға тап болады.

Қазақстандағы экологиялық туризмнің экономикалық әлеуеті іс жүзінде шексіз, алайда оның қалыптасуы мен дамуы үшін қомақты инвестициялар мен шығындар қажет. Экологиялық туризм үшін қажетті инфрақұрылымды құру туристер үшін табиғаттың бірегей бұрыштарының қолжетімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Экотуризмнің табысты дамуы қоршаған ортаның жай-күйіне ғана емес, сонымен қатар өңірлерде шағын бизнестің қалыптасуына ықпал етеді, сондай-ақ белгілі бір саланың мәдениеті мен табиғи сұлулығы туралы білімді тарату көзі болып табылады, сондай-ақ тұтастай Қазақстан бойынша туризмді дамыту үшін әлеует болып табылады [5].

Қазақстанды керемет туристік мүмкіндіктері бар және әлемдік бәсекеге қабілеттілікті құру үшін одан әрі өзгерістерді асыға күтетін туристік гауһармен салыстыруға болады.

Экологиялық туризм қазіргі мемлекеттің экономикасын қалыптастыру процесінің ажырамас бөлігі, қоршаған табиғи ортаны қорғау және қалпына келтіру қоғам дамуындағы барған сайын айқын өлшемге айналуда.

Қазақстандағы экологиялық туризмнің экономикалық әлеуеті шексіз – Щучье-Бурабай аймағы, "Сары-Ағаш", "Арасан - Қапал", "Моялды", "Баянауыл", "Жаңақорған", "Каспий" – Қазақстанның "інжу-маржандарының" тізбесі мұнымен де шектелмейді.

Экотуризм табиғат үшін де, инвестиция үшін де тартымды сегмент. Қазақстан үшін экотуризмге негізделген ішкі туризмді дамыту мүмкіндігі дәл қазір өзекті әрі тиімді. Ел ішінде саяхаттаушы отандық туристер саны көбейген сайын жергілікті өңірлердің қаржылық мүмкіндіктері артып, ел азаматтарының табысы сыртқа ағылмай, ішкі нарықтарда қала береді әрі ел ішіндегі экологиялық мәселелерге билік пен қоғам ортақтасып ықпал ете алады деген сөз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ердәулетов С.Р. «Туристік Қазақстан». Алматы. Қайнар.2003 жыл Храбченко В.В.
2. Экологиялық туризм М. «Қаржы және статикалық негіз» баспасы, 2013 ж.
3. Гужин Иност Кубан Беликов М.Ю. Клименко Б.В. «Ішкі туризмдегі менеджмент». Күнгізбе: Университет баспасы 2006 ж
4. Хашимов Г.А. «Орталық Азияның діни-рухани ескерткіштері» Алматы 2011 ж.
5. <https://azattyq-ruhy.kz/society/57134-kazakstandagy-ekoturizm-kandai-bagyttar-basymdykk-a-ie>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭНЕРГОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ

КАБДЫКАРИМ А.

Эко-23-1к тобының студенті

ТУРГАМБЕКОВ Г.М.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Энергияны мұнай мен көмірден алу технократтық жаңалықтарды өмірге әкелгені белгілі. Алайда энергияны мұндай жолмен өндіру экологияға зиян келтіретіні кеш білінді. Жердің климаттық өзгерісін тоқтату үшін ғалымдар баламалы, зиянсыз жолдармен қуат өндіру мәселесін жаппай талқылай бастады. Баламалы энергия деп қоршаған ортаға зиянын тигізбейтін табиғи таза энергия өндіру көздерін айтамыз. Мұндай энергия көздері экологияға еш зиянын тигізбейді, мұнай мен көмір тәрізді пайдалы қазбаларды игерудің қажеттілігі тумайды. Бүгінгі таңда әртүрлі жүйелер ішіндегі энергия тиімділігі мен адам қызметінің экологиялық тазалығын кешенді арттырудың оңтайлы жолдарын табу үшін ғылыми энергоэкология тәсілі қажет.

Түйін сөздер: энергоэкология, күн энергиясы, экология, қоршаған орта, технология

Тұрақты дамудың ғаламдық энергоэкологиялық стратегиясы қазіргі заманғы өркениеттің ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Әлемдік тәжірибенің шешімі (Стокгольм 1972, Рио- де-Жанейро 1992, Йоханнесбург 2002, Копенгаген 2009, Канкун 2010) бұл мәселенің экономикамен тығыз байланысты екенін анықтап берді.

Ғаламдық энергоэкологиялық стратегияның басты мақсатын былайша тұжырымдауға болады: «Өркениеттер серіктестігі негізінде ХХІ ғасырдың ортасына қарай ғаламшардағы барлық өркениеттердің және елдердің энергетикалық және өзге табиғат қорларына ұтымды қажеттіліктерін қанағаттандырудың оңтайлы деңгейіне жету. Бұл келешек ұрпақтың мүддесінде энергетикалық қорларды сақтау, парниктік газдардың шығарындыларын және қоршаған ортаны ластаудың басқа да түрлерін шамамен екі есеге қысқарту, өндіріс пен тұтынудың ноосфералық энергоэкологиялық тәсілін орнату арқылы мүмкін болады» [1].

Ғалымдар мен саясаткерлердің зерттеулері бойынша қазақстандағы энергоэкологиялық стратегияны 3 кезеңге бөліп қарастыруға болады. 1. Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі қабылданған даму жоспарына негізделді. Атап айтқанда, бұл кезеңде энерготасымалдаушылардың біріншілік көздерін өндіру деңгейіне қарағанда қайта өндіру салаларының өсуі артты. Бұл жағдайда біздің экономикамыздың бәсекеге қабілеттілігі энергия шығындарын төмендетуді және энергия тиімділікті жүзеге асыруды қамтамасыз ететін тиімді технологияларды дамыту көзделген. Сонымен қатар, еліміздегі аймақтардың экономикасы мен ауылшаруашылығын қарқынды дамыту жолға қойылған. 2. 2040 жылға дейін жалғасады. Бұл уақытта мұнай мен табиғи газдың азайып біту мәселелеріне байланысты басқа елдер сияқты қазақстан да энергетикалық дамудың кепілі болуы тиіс. Сондықтан елімізде күн сәулесі мен жел энергияларын жаппай пайдалану және көмірді пайдаланудың экологиялық таза тәсілін дамыту жоспарланған. Сол уақытта сутектік энергетика мен биоэнергетика технологияларын меңгеру қарқынды басталады. Мұндай бастамалар қазақстанда ары қарай болашақта энергоэкологиялық даму жағдайларын толығымен орындауға мүмкіндік береді. 3. 2050 жылға дейінгі энергоэкологиялық даму Қазақстандағы жаңа технологиялық құрылымымен сипатталады. Оның құрылымына келесі құраушылары жатады:

- күн энергетикасының қуатты секторын толық қалыптастыру;
- биотехнологиялық секторды қалыптастыру;
- жел энергетикалық секторды қалыптастыру;

- «кіші гидроэнергетика» секторын қалыптастыру;
- Қазақстан энергетикасына сутектік жанармайды енгізу;
- көмірді өндіру мен қайта өңдеудің таза экологиялық технологияларын іске толық масштабты енгізу;
- Қазақстандағы атомдық энергетиканың ары қарайғы дамыту туралы мәселелерін шешу [2].

Қазіргі заманды электр энергиясынсыз елестету мүмкін емес. Сол себепті де, электр энергиясын алудың экологиялық таза көзі Күн энергиясын тиімді пайдалану әдістері мен фотоэлектрондық түрлендіргішті құрастыру және орнатудың тиімді жолдарын көрсетті. Күн энергиясы-жер бетіндегі ең таза және қол жетімді энергия көздерінің бірі. Оның әлеуеті зор және бұл ресурсты пайдалану парниктік газдар шығарындыларын азайту және тұрақты өмір салтына көшу контекстінде маңыздырақ болып келеді. Бұл есепте біз күн энергиясын пайдаланудың негізгі аспектілерін және оның артықшылықтарын қарастырамыз.

Күн энергиясын пайдаланудың артықшылықтары:

- Экологиялық тазалық: күн энергиясы парниктік газдар шығармайды және қоршаған ортаны ластамайды.
- Жаңартылатын энергия көзі: Күн энергиясы шексіз көбейеді және барлық жерде қол жетімді.
- Экономикалық пайда: күн энергетикалық жүйелеріне салынған инвестициялар ұзақ мерзімді перспективада электр энергиясына жұмсалатын шығындарды азайту арқылы өтеледі.
- Орталықтандырылған энергия көздерінен тәуелсіздік: күн жүйелерін шалғай немесе жету қиын жерлерде орнатуға болады, тіпті алыс объектілерді де энергиямен қамтамасыз етеді.

Күн энергиясын пайдалану экологиялық және экономикалық аспектілерді қамтитын көптеген артықшылықтарды ұсынады.

1. Экологиялық артықшылықтар:

- Парниктік газдар шығарындыларын азайту: күн энергиясын пайдалану көмірқышқыл газын, күкірт диоксидін немесе азот оксидтерін шығармайды, бұл климатқа теріс әсерді азайтады және жаһандық жылынудың алдын алуға көмектеседі.
- Қоршаған ортаны қорғау: күн көздерінен энергия өндіру қазба отындарын өндіруді және жағуды қажет етпейді, бұл экожүйелердің бұзылуын, су мен топырақтың ластануын азайтады және биоәртүрлілікті сақтайды.
- Тұтыну орнындағы энергия: күн жүйелерін энергияны тұтыну орындарына тікелей орнатуға болады, бұл энергияны беру және тарату қажеттілігін азайтады және тарату желілеріндегі энергия шығынын азайтады.

2. Экономикалық артықшылықтар:

- Энергия шығындарын азайту: күн панельдерін немесе коллекторларды орнатуға инвестиция салғаннан кейін, иелері электр немесе жылу шығындарын едәуір азайта алады, өйткені күн энергиясы ақысыз және пайдалану үшін ақы төлеуді қажет етпейді.
- Инвестицияның қайтарымы: күн энергиясы жүйелерінің ұзақ қызмет ету мерзімі және минималды пайдалану шығындары бар, бұл бастапқы инвестицияны тез қайтаруға және тіпті ұзақ мерзімді перспективада пайда табуға мүмкіндік береді.
- Экономиканы ынталандыру: күн энергетикасы саласын дамыту күн жүйелерін өндіру, орнату және қызмет көрсету саласында жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етеді, сондай-ақ энергетика саласындағы зерттеулер мен әзірлемелер сияқты сабақтас салаларды дамытуға ықпал етеді.

3. Әлеуметтік артықшылықтар:

- Энергияға қол жетімділікті жақсарту: күн энергиясы орталықтандырылған инфрақұрылымы жоқ шалғай және дамымаған аймақтарда энергетикалық қауіпсіздік пен электр қуатына қол жеткізудің негізгі шешімі бола алады.

- Өмір сүру деңгейінің жоғарылауы: энергия шығындарының төмендеуі үй шаруашылықтары мен кәсіпорындарға білім беру, денсаулық сақтау және бизнесті дамыту сияқты басқа қажеттіліктерге қаражат бөлуге мүмкіндік береді, бұл өмір сапасы мен экономикалық өсуге ықпал етеді [3].

Күн энергиясын пайдалану климаттың өзгеруімен күресуге және қоршаған ортаны сақтауға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар жалпы қоғамға айтарлықтай экономикалық және әлеуметтік пайда әкеледі. Қазақстандағы индустриальды-инновациялық дамудың тұрақтылығы және Қазақстанның тұрақты даму мәтініндегі білімде негізделген қоғамға көшуі энерго-экологиялық даму стратегиясын жүзеге асыруға сенімді негіз бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Туманова А.А. Инженерлік экология: /А.А.Туманова. – Алматы: АЭЖБУ, 2015. – 55б
2. Глобальная энергетика развития/Под ред. О.Л. Кузнецова, Н.А. Абыкаева, А.Т. Спицына, А.С. Щеулина. – М.: Экономика, 2014
3. <https://massaget.kz/layfstayl/tehnobilesiz-be/62136/>

ЭКОЛОГО-ГИГИЕНИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

СЕЙТКАСЫМОВА Г. Ж.

*Директор Центра развития научных исследований
Карагандинского университета Казпотребсоюза,
к.т.н, доцент*

УКУБАСОВА П.

*Студент группы Эко-22-2р, ОП “Экология”
Карагандинский университет Казпотребсоюза*

Аннотация.

На протяжении веков человечество безрассудно использует природные богатства, рассматривая их как неисчерпаемые и подвластные. Однако настоящее понимание природы подчеркивает ее уязвимость, ограниченность и восприимчивость к разрушительной деятельности человека. Принятие принципов ответственного взаимодействия с окружающей средой становится неотложной и глобальной задачей.

В работе показан анализ результатов исследования эколого-гигиенического состояния поверхностных вод горнорудных территорий Республики Казахстан выявлено, что водоемы, предназначенные для хозяйственно-бытовых нужд населения, обнаруживают повышенное содержание тяжелых металлов марганца, железа, цинка и меди. Вода систем децентрализованного водоснабжения, в определенных участках, не соответствует гигиеническим нормам, а также характеризуется повышенной жесткостью, высоким содержанием железа, кальция и нитратов. Указанные аномалии представляют потенциальные риски для общественного здоровья и требуют системных мероприятий для обеспечения экологической устойчивости водных ресурсов.

Ключевые слова: Казахстан, горные, рудные территории, водоемы, питьевая вода, загрязнения, анализ, тяжелые металлы.

Актуальность проблемы загрязнения окружающей среды отходами горнодобывающей и перерабатывающей промышленности подчеркивает её масштабность и многогранное воздействие на экосистемы. Эксплуатация месторождений полезных ископаемых приводит к генерации значительных объемов отходов, включая твердые отходы, сточные воды и выбросы в атмосферу, содержащие различные токсичные вещества, такие как тяжелые металлы, сернистые и азотистые соединения. Данное обстоятельство влечет за собой ряд экологических проблем, включая загрязнение почв, поверхностных и подземных вод, ухудшение качества воздуха, а также негативное воздействие на биоразнообразие и здоровье человека.

Указанные проблемы требуют разработки и реализации комплексных стратегий экологического управления и мониторинга. Необходимо внедрение устойчивых технологий добычи и переработки полезных ископаемых, сокращение объемов и токсичности отходов, а также реабилитация нарушенных территорий. Важно обеспечить строгий экологический контроль и надзор за деятельностью предприятий, с целью снижения экологического воздействия и предотвращения долгосрочного ущерба для окружающей среды и общественного здоровья.

В этом контексте, особенно заметным и негативным аспектом становится воздействие на водные объекты, играющие ключевую роль в хозяйственно-бытовых нуждах населения, рыболовстве и рекреационной сфере.

Целью данного исследования явилась оценка комплексного воздействия как антропогенных, так и природных факторов на состояние водных ресурсов горнорудных территорий Республики Казахстан.

Обширная минерально-сырьевая база Казахстана в области черной и цветной металлургии занимает лидирующие первые три позиции в мировых запасах: вольфрамовых, ванадиевых, хромосодержащих и марганцевых руд. Республика Казахстан также представляет собой значительный резерв меди и железа, цинка, свинца, составляя, 10%, 13%, 19% соответственно.

Бурное развитие цивилизации и повышение благосостояния человека с одной стороны, необратимые негативные последствия, многократное увеличение количества разных отходов с другой стороны и вместе с этим богатством природных ресурсов возникла глобальная проблема управления отходами.

В свете обнаруженных данных отмечается, что в пределах горнодобывающих и рудоперерабатывающих предприятий Казахстана накоплено более 1 миллиарда тонн отходов, преимущественно в областях Карагандинской и Костанайской. Данный факт свидетельствует о нарастающей проблеме управления отходами в указанных регионах. Утверждается, что требуется внедрение сбалансированного подхода к добыче и переработке полезных ископаемых, учитывающего принципы устойчивости экосистем и превентивные меры в отношении негативного воздействия на окружающую среду.

Большой накопленный объем отходов на ограниченных территориях порождает интенсивную экологическую обстановку в регионах промышленных предприятий, как в их ближайшей окрестности, так и за её пределами. Прежде всего, под угрозой находятся водные системы Республики Казахстан, взаимодействие с горными породами медно-цинковых, свинцовых и прочих рудных составов предопределяет данный контекст.

Отмеченный факт приводит не только физическим воздействием, но и нарушениями гидрогеологического режима территорий, а также интенсивным освоением месторождений, что соответственно приводит к дестабилизации экосистем водных объектов.

Территория Карагандинской области представляет собой уникальную экосистему с высокой концентрацией полезных ископаемых и вызывает большое влияние как на природные, так и на антропогенные компоненты окружающей среды.

Наличие больших запасов марганца в Казахстане и других металлов, таких как вольфрам, молибден, свинец, медь, уголь и редкоземельные элементы, подчеркивает геологическое разнообразие и минералогическое богатство региона. Данное обстоятельство, в свою очередь, способствует развитию следующих отраслей промышленности, как угольная и цветная металлургия, включая добычу и выплавку меди и молибдена, а также добычу полиметаллов.

Интенсивное развитие промышленных процессов, связанных с добычей и переработкой полезных ископаемых, несет потенциальные риски для экологической устойчивости региона. Рассматриваемые риски включают загрязнение почвы, водных ресурсов и атмосферы тяжелыми металлами и другими токсичными веществами, а также негативное воздействие на биоразнообразие и здоровье населения.

Существует необходимость в балансе между эксплуатацией природных ресурсов и сохранением экологического благополучия. Данный вопрос требует интеграции устойчивых методов добычи, использования передовых технологий для минимизации экологического воздействия и усиления мер по охране окружающей среды.

В Карагандинском регионе размещены основные водотоки, такие как Сарысу и Нура, а также притоки Шерубайнура, Соқыр, Кара-Кенгир, испытывающие гидрологические проблемы из-за их расположения в бессточных бассейнах Балхаша и мелких озер. Данные условия приводят к низкому уровню воды и значительному уменьшению объема воды в летний период, что часто влечет за собой пересыхание некоторых рек.

Важность рассматриваемых водотоков усиливается стратегическими мерами по улучшению водоснабжения, включая строительство водохранилищ и канала Иртыш–Караганда, обеспечивающих водными ресурсами как промышленные центры, так и сельскохозяйственные районы.

Исследования прошлых лет подтверждает, что влияние горнодобывающей деятельности в Казахстане создает комплекс неблагоприятных факторов, обусловленных как техногенными, так и природными условиями. Указанные факторы влекут за собой необходимость комплексного подхода к управлению водными ресурсами.

На территории Республики Казахстан осуществляется многогранный анализ воздействия техногенных источников на состояние водных объектов, выявляя ключевые факторы, оказывающие негативное воздействие на экосистемы водных ресурсов.

Промышленные предприятия региона, включая Карагандинский металлургический комбинат, литейно-механический завод, Жезказганский и Балхашский горно-металлургические комбинаты, а также Карсақпайский медеплавильный завод и марганцевые рудники в Жезде, Каратасе и Найзатасе, оказывает большое влияние на экологическое воздействие на регион. Указанные предприятия являются значительными источниками выбросов тяжелых металлов и других загрязняющих веществ, что приводит к ухудшению качества окружающей среды и способствует экологическому дисбалансу.

Марганцевые рудники и месторождения медных руд в Жезказгане, Коунраде, Саяке и других локациях оказывают существенное воздействие на почвы, поверхностные и подземные воды, а также атмосферный воздух региона, способствуя накоплению тяжелых металлов и других токсичных веществ. Отмеченные обстоятельства загрязнения влияют на биоразнообразие, здоровье населения и общее экологическое состояние территории.

Таким образом, необходимо признать, что промышленная деятельность в Карагандинской области приводит к значительному экологическому воздействию, требующему углубленного изучения и разработки мер по минимизации негативного влияния. Важно акцентировать внимание на усилении экологического контроля и мониторинга за деятельностью промышленных предприятий, а также на внедрении технологий экологического очищения и рекультивации земель, затронутых промышленным загрязнением и позволит достичь более устойчивого развития региона с учетом экологических требований и норм.

Эти промышленные объекты обладают специфическими характеристиками выбросов, формирующими экосистемы водных объектов и обуславливающими сложность вопросов экологической устойчивости. Обобщенный анализ указанных источников загрязнения предостерегает относительно высокие уровни металлического загрязнения, особенно в водных системах, находящихся в близости к указанным промышленным объектам. Неотъемлемой частью данного контекста является также оценка влияния на гидрогеологический режим территорий, что дополняет картину негативных последствий воздействия горнодобывающих комплексов на водные ресурсы.

Процессы загрязнения водных объектов в Республике Казахстан выявляются на различных стадиях горнодобывающих операций, начиная от геолого-разведочных работ и горной добычи, продолжая эксплуатацию обогатительных комплексов и работы металлургических комбинатов. Особенно высокий уровень риска представляют отработанные месторождения, выведенные из баланса горнодобывающих предприятий, поскольку они не обладают коммерческой привлекательностью из-за низкого содержания полезных компонентов. Эти отработанные территории, несмотря на свое списание, становятся источниками серьезного загрязнения водных ресурсов. Водоносные системы, взаимодействующие с отработанными месторождениями, подвергаются негативному воздействию за счет выбросов токсичных веществ и изменения гидрогеологического режима. Низкое содержание ценных компонентов не исключает наличие токсичных элементов, что усиливает возникновение неблагоприятных последствий, отрицательных изменений в природе: химическое загрязнение в окружающей среде, экологическое бедствие и экологические риски.

Количественный показатель загрязненности воды реки Нура (ИЗВ) характеризовалась как "грязная".

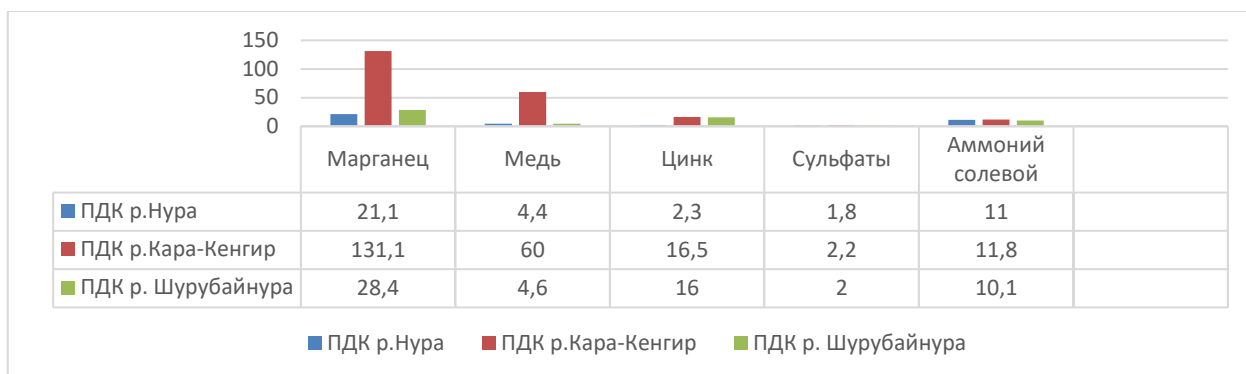
На основе анализа данных о загрязнении водных ресурсов в реках Кара-Кенгир, Шерубайнура, Сокры и Нура имеет смысл сделать следующий научный вывод:

Высокий уровень индекса загрязнения воды в рассматриваемых реках, классифицирующий как "чрезвычайно грязные", что указывает на серьезные экологические проблемы в регионе. Значительное количество случаев высокого и экстремально высокого загрязнения, особенно в реках Нура (213 случаев), Кара-Кенгир (50 случаев высокого и 13 случаев экстремально высокого загрязнения), а также в реках Шерубайнура и Сокры (31 и 13 случаев высокого загрязнения соответственно), подтверждает критическое состояние водных экосистем.

Данный факт свидетельствуют о наличии значительных концентраций загрязняющих веществ, включая тяжелые металлы, пестициды, нефтепродукты и другие токсичные соединения, которые могут оказывать негативное воздействие на водную флору и фауну, а также на здоровье человека.

Таким образом, требуется комплексный подход к решению проблемы загрязнения водных объектов в регионе. Мероприятия включают в себя усиление мониторинга качества воды, установление и соблюдение строгих экологических норм и стандартов для предотвращения дальнейшего загрязнения, а также разработку и реализацию мер по очистке и восстановлению загрязненных водоемов. Особое внимание следует уделить источникам загрязнения, включая промышленные стоки, сельскохозяйственную деятельность и бытовые отходы, с целью минимизации их воздействия на водные экосистемы.

Состояние воды в озере Балхаш оценено как "умеренно-загрязненное". В реке Нура отмечены превышения предельно допустимых концентраций (ПДК) по марганцу (21,1 ПДК), меди (4,4 ПДК), цинку (2,3 ПДК) и сульфатам (1,8 ПДК).

В реке Кара-Кенгир наблюдаются превышения ПДК по марганцу (131,1 ПДК), меди (60,0 ПДК), цинку (16,5 ПДК) и аммоний солевому (11,8 ПДК). Река Шерубайнура характеризуется превышением по марганцу (28,4 ПДК), азоту нитритному (25,5 ПДК), аммоний солевому (10,1 ПДК) и меди (4,6 ПДК).

Результаты наблюдений за качеством питьевых вод на территории Республики Казахстан, представленные в материалах исследований, выявили признаки загрязнения водных ресурсов на ограниченных локациях. Конкретно, в ходе анализа водоснабжения города Балхаш было выявлена повышенная минерализация употребляемой воды, достигающей значений до 1348 мг/л, и высокое содержание марганца, до 0,3 мг/л.

Наблюдаемые концентрации цинка, меди, кобальта, нитратов и хлоридов не превышали установленных гигиенических регламентов. Эти данные указывают на необходимость внимательного мониторинга качества питьевых вод и оценки их соответствия нормативам. Присутствие марганца в воде может вызывать опасения с точки зрения здоровья, а повышенная минерализация также представляет риск для общественного здоровья.

Предлагаемые рекомендации включают в себя меры по очистке и обезвреживанию водных ресурсов, улучшению систем водоснабжения и водоотведения, а также проведению регулярного мониторинга качества воды с целью своевременного выявления и устранения загрязнений.

Результаты исследования подчеркивают критическую необходимость принятия мер для обеспечения безопасности и качества питьевой воды на горнорудных территориях. Внедрение эффективных методов очистки воды, повышение осведомленности населения о рисках, связанных с употреблением загрязненной воды, и усиление государственного контроля за состоянием водных ресурсов значатся важными элементами в обеспечении здоровья и благополучия населения в рассматриваемых регионах.

Рекомендации направлены на снижение потенциальных рисков для здоровья, включая меры по улучшению качества воды и обеспечению безопасности для употребления. Такие инициативы стремятся к поддержанию здоровья населения и обеспечению устойчивого и безопасного использования водных ресурсов в горнорудных территориях Казахстана.

Литература

1. Качество поверхностных вод на территории Республики Казахстан за 2015 год (обзор водного компонента информационного бюллетеня Департамента экологического мониторинга РГП «Казгидромет» «О состоянии окружающей среды Республики Казахстан за 2015 год»). – Астана, 2015. – 131 с.

2. Валеев Т.К., Сулейманов Р.А., Егорова Н.Н. и др. Материалы эколого-гигиенических исследований качества водных объектов на территориях горнорудного района // Вода: химия и экология. – 2015. – №3. – С.30-33.

ҚЫТАЙ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ҚИЫНДЫҚТАРЫ

АЛИБЕКОВА А.

МО -21-1к тобының студенті

БӘДЕЛХАН М.Б.

Ғылыми жетекшісі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Қытай тілін үйрену – оны көптеген басқа тілдерден ерекшелендіретін заттары бар. Бұл мақалада қытай тілін үйренудің қыр-сыры, оның айрықша жазу жүйесі, грамматикасы мен сөйлем құрылымы, сөздік қоры, мәдени контекст, тыңдау және сөйлеу ерекшеліктері қарастырылады және болашақ зерттеушілерге кеңестер беріледі. Қажетті ресурстармен, мотивациямен және табандылықпен адамдар осы қызықты саяхатқа шығып, жаңа мәдени және кәсіби мүмкіндіктер ашатын болады.

Кілт сөздер: Қытай тілі, ерекшеліктер, зерттеу, қиындықтар, грамматика, сөздік, аналитикалық тіл, мотивация, кеңес беру, әдіс, табандылық, ресурстар.

Қытай тілі - әлемдегі ең көне және кең таралған тілдердің бірі. Оның бай тарихы, мәдениеті мен әдебиеті, сонымен қатар қазіргі экономикаға, саясатқа және ғылымға ықпалы зор. Қытай тілін үйрену көптеген білім, мансап және саяхат мүмкіндіктерін ашады, сонымен қатар басқа өркениетті жақсырақ түсінуге және құрметтеуге көмектеседі.

Дегенмен, қытай тілін үйрену көптеген студенттерге, әсіресе ана тілі құрылымы, дыбыстары және жазуы бойынша қытай тілінен ерекшеленетін студенттер үшін үлкен қиындық тудырады. Бұл мақалада біз қытай тілін үйренудің кейбір ерекшеліктері мен қиындықтарын қарастырамыз, сонымен қатар оларды қалай жеңуге болатыны туралы кеңестер береміз.

Қытай тілінің оны ерекше және қызықты ететін бірнеше ерекшеліктері бар, бірақ сонымен бірге үйренуді қиындатады. Мұнда олардың кейбіреулері бар:

– Тасымалдаушылардың үлкен саны. Қытай тілі Қытайдың, Тайваньның, Сингапурдың ресми тілі және БҰҰ-ның алты ресми тілінің бірі. Дүние жүзінде 1,3 миллиардтан астам адам қытай тілінде сөйлейді, бұл әлем халқының шамамен 16% құрайды [1]. Қытай тілін үйрену арқылы сіз көптеген адамдармен тіл табыса аласыз, олардың пікірлерін, қызығушылықтарын, проблемалары мен қажеттіліктерін біле аласыз.

– Мансап пен бизнестің болашағы. Қытай әлемдегі екінші ірі экономика және көптеген елдердің ең ірі сауда серіктестерінің бірі болып табылады. Қытайлық компаниялар белсенді түрде дамып, халықаралық нарықтағы қатысуын кеңейтуде, сондай-ақ әртүрлі салалар мен жобаларға инвестиция салуда. Қытай да жаһандық саясатта, ғылым мен технологияда маңызды ойыншы болып табылады. Қытай тілін үйрену арқылы сіз жұмыс табу, мансап сатысымен жоғары көтерілу және қытайлық әріптестер мен серіктестермен іскерлік байланыстар мен ынтымақтастық орнату мүмкіндігін арттыра аласыз [2].

– Қытай тілі - тонды тіл. Бұл дегеніміз, бір буынның дыбыс деңгейі мен интонациясының әр түрлі айтылуына қарай әр түрлі мағынаға ие болуы мүмкін. Мысалы, «ма» сөзі оған қандай реңк берілгеніне қарай «ана», «ат», «соғыс» немесе «сұраулы бөлшек» дегенді білдіреді. Қытай тілінде төрт негізгі реңк және бір бейтарап реңк бар, оларды түсінбеушілік пен қателіктерді болдырмау үшін дұрыс ажыратып, шығару керек.

– Қытай тілі – иероглифтік тіл. Бұл әріптермен емес, иероглиф немесе қытай

таңбалары деп аталатын белгілермен жазылғанын білдіреді. Әрбір кейіпкер сөздің айтылуымен, мағынасымен немесе тарихымен байланысты болуы мүмкін бейнені немесе идеяны білдіреді. Қытай тілінде есте сақтау және штрихтардың пішіні, тәртібі және бағыты бойынша танылуы керек мыңдаған таңбалар бар. Қытай тілінде оқу және жазу үшін кем дегенде 2000-3000 таңбаны, ал одан да жоғары деңгей үшін 5000-8000 таңбаға дейін білу керек.

– Қытай тілі – аналитикалық тіл. Бұл оның кейбір басқа тілдердегідей грамматикалық жалғаулары, септіктері, жалғаулары және жыныстары жоқ екенін білдіреді. Оның орнына ол әртүрлі грамматикалық қатынастар мен мағыналарды білдіру үшін сөз тәртібін, қызметтік сөздерді, контекст пен логиканы пайдаланады. Мысалы, қытай тілінде уақытты көрсету үшін етістіктің түрін өзгерту қажет емес, жай ғана өткенді, қазіргі немесе болашақты көрсететін сөздерді қосу керек. Қытай тілінде санды көрсету үшін зат есімнің түрін өзгерту қажет емес, тек жекеше немесе көпше санды көрсететін сөздерді қосу жеткілікті [3, с. 39].

Осы ерекшеліктерге байланысты қытай тілі көптеген студенттер үшін, әсіресе ана тілі қытай тілінен мүлде басқаша оқитындар үшін қиын тіл. Міне, қытай тілін үйренушілердің кейбір қиындықтары:

– Тондарды қабылдауда және жаңғыртуда қиындықтар. Алғашқы тілі тондық тіл емес көптеген студенттер үшін қытай тіліндегі тондық айырмашылықтарды ажырату және дұрыс айту қиын. Бұл түсінбеушілік пен қарым-қатынасқа, сондай-ақ сөздерді қате еске түсіруге әкелуі мүмкін. Бұл қиындықты жеңу үшін көп тындап, ана тілінде сөйлейтіндерден кейін қайталау керек, сонымен қатар тондық жаттығулар мен ережелерді жаттықтыру керек [4, с. 7].

– Иероглифтерді есте сақтау және жазу қиын. Алғашқы тілінде әліпбилік жазу жүйесін қолданатын көптеген студенттер үшін егжей-тегжейлері көп және әрқашан дыбыстарға сәйкес келмейтін таңбаларды есте сақтау және жазу қиын. Бұл шатасуға және ұмытуға, сондай-ақ оқу мен жазу жылдамдығының баяулауына әкелуі мүмкін. Бұл қиындықты жеңу үшін иероглифтерді көп оқып, жазу, сонымен қатар олардың шығу тегін, құрамын, мағынасын, ережелерін зерттеу қажет.

– Грамматиканы түсіну және қолдану қиындықтары. Ана тілінде күрделі грамматикалық жүйе бар көптеген студенттер қытай грамматикасын түсіну және қолдану қиынға соғады, бұл қарапайым болып көрінгенімен, әрқашан анық бола бермейді. Бұл қателер мен сәйкессіздіктерге, сондай-ақ ойлар мен сезімдердің нашар көрінуіне әкелуі мүмкін. Бұл қиындықты жеңу үшін көптеген грамматикалық ережелер мен құрылымдарды зерттеп, қолдану керек, сонымен қатар контекст пен логикаға назар аудару керек [5].

Қытай тілін үйренуге арналған кеңестер туралы айтып кетсек. Қытай тілін үйрену көп уақытты, шыдамдылықты және күш-жігерді қажет етеді, сонымен қатар көп көңілді, білім мен мүмкіндік береді. Мұнда студенттерге қытай тілін сәтті үйренуге көмектесетін кейбір кеңестер берілген:

Мотивация мен мақсатты табыңыз. Қытай тілін үйрену жеке қызығушылыққа, тілекке және қажеттілікке негізделуі керек. Студенттер қытай тілін не үшін үйреніп жатқанын, олардың мақсаттары қандай және оларға қалай жетуге болатынын білуі керек. Бұл олардың ынтасын сақтауға, оқуға бағыт-бағдар беруге және үлгерімін бағалауға көмектеседі.

Сәйкес әдіс пен материалды табыңыз. Егер студенттер өздері үшін дұрыс әдіс пен материалды таңдаса, қытай тілін үйрену тиімді және қызықты болуы мүмкін. Студенттер өздерінің деңгейін, стилін, қарқынын және оқу қалауын, сондай-ақ ресурстардың қолжетімділігі мен сапасын ескеруі керек. Бұл оларға курстар, кітаптар, қолданбалар, бейнелер, подкасттар немесе басқа форматтар арқылы қытай тілін үйренудің ең жақсы жолын табуға көмектеседі.

Мүмкіндік пен серіктес табыңыз. Егер студенттер тәжірибе жасауға мүмкіндіктер

мен серіктестер тапса, қытай тілін үйрену оңай әрі қызықты болуы мүмкін. Студенттер қытай тіліндегі білімдері мен дағдыларын сабақта, желіде, шынайы өмірде немесе саяхатта қолдану үшін әртүрлі жағдайлар мен арналарды іздеп, пайдалануы керек. Бұл олардың түсінігі мен сөйлеуін жақсартуға, сондай-ақ ана тілінде сөйлейтіндермен және басқа қытай тілін үйренушілермен байланыс пен достық қарым-қатынас орнатуға көмектеседі.

Тепе-теңдік пен әртүрлілікті табыңыз. Қытай тілін үйрену, егер студенттер оқуда тепе-теңдік пен әртүрлілікті тапса, үйлесімді және әртүрлі болуы мүмкін. Студенттер қытай тілінің айтылу, жазу, грамматика, сөздік, мәдениет және коммуникация сияқты барлық аспектілеріне, сондай-ақ қытай тілінің әртүрлі тақырыптарына, жанрларына, деңгейлері мен стильдеріне назар аударуы керек. Бұл оларға қытай тілін толық және теңдестірілген білім мен тәжірибе алуға көмектеседі.

Қорытындылай келе, қытай тілі күрделі ғана емес, сонымен қатар Қытай өркениетінің ғажайып әлеміне жол ашатын әдемі тіл. Қытай тілін үйрену қиын болуы мүмкін, бірақ егер студенттер кейбір кеңестер мен стратегияларды орындаса, бұл қызықты әрі пайдалы болуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сколько людей на каком языке говорят в мире. - <https://ataksi.ru/skolko-lyudei-na-kakom-yazyke-govoryat-v-mire> (30.08.2023)

Chart of the Day: This is how the \$88 trillion global economy is spread around the world. - <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/global-economy-gdp-growth-covid-19/> (Oct 13, 2020)

2. Насибулина, П.Б. Основные трудности в изучении китайского языка и пути их преодоления// Волгоградский государственный социально-педагогический университет, г. Волгоград. – 39 с.

3. Смольников, Р.С. Трудности обучения китайскому языку студентов неязыкового вуза/ Л. В. Павлова// Humanitarian and pedagogical research, - 2022. – № 3. – 7 с.

4. Горелов, В.И. Грамматика Китайского языка: Учебная литература/ Издательство «Просвещение», 1982 г. – 256 с.

THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN THE LIFE OF MODERN YOUTH

AKHMETOVA A.

postgraduate student of the group J-23k SP

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Annotation. This article examines the role and importance of foreign languages for the modern youth. The world is developing at a very high speed. All the countries of the world aim to interact with each other and become more united. Accordingly, the role of a foreign language is getting more and more important because there should be no barrier in understanding each other. It is a well-known fact that knowledge of foreign languages opens many doors not only for the whole nation but also a single citizen. So, is learning foreign languages as vital as it is claimed to be? Should children be really taught a foreign language together with their mother tongue from the very childhood?

Key words: a foreign language, importance, education, successful people, strengthening cooperation

Nowadays, learning foreign languages is an important aspect of modern human life.

Knowledge of a foreign language gives a person the opportunity to get acquainted with the culture and traditions of other countries, contribute to the development of thinking, imagination and memory. This knowledge is also necessary for effective interaction of states with each other in many spheres, life, science, politics, culture, art and others. Nowadays, proficiency in a foreign language is one of the conditions of professional qualification.

The world is witnessing the process of globalization of emergence of a hybrid world culture, mixing national traditions, strengthening cooperation between nations. It manifests itself in the unification and unity of the most diverse aspects life activities of people - their worldview and worldview, politics and economy, social life and production, science and education, culture and art, religion and language, sports, etc. The process of world globalization and integration has also led to rapid growth of intercultural contacts in all spheres of our lives.

There are communication between people from different countries, studying at school and universities for exchange, professional internships, international conferences, travel, exhibitions, world tours, sports competitions, etc.

Thus, one of conditions for successful adaptation in the social space is the knowledge the foreign languages.

There is a need for specialists who understand foreign languages.

Such people are required in schools to teach children a foreign language (usually, this English, French or German, sometimes two foreign languages). Translators are required in the printing houses, in the companies, and they are also required in linguistic centers.

English language proficiency is an important part of the education of successful people. People who, in addition to their native language, know at least two more foreign languages, produce a favorable impression on others. Today's youth extracts the necessary information from the pages on the Internet, and most pages on the Internet are written in English. Without thinking about the reliability of the content, there can be ridiculous or even funny situations due to the fact that the owner of the information is not competent in knowledge of the language.

Holidays abroad are very popular among young people. Here the knowledge of English may be needed if tourists do not have to explain everything on fingers. Going to make a trip abroad, you can master a minimum lexical and grammatical material. Knowledge of English will allow tourists to meet interesting people living in different countries.

A very large number of English words came to the Russian language and widely used in youth. The simplest reason is that the vocabulary is changing under the influence of a new culture. Every centuries, more precisely, the language changes, or rather the vocabulary.

For example, for those who love sports, new types of sports activities are emerging: arm wrestling, freestyle, skateboard, kickboxing. With the development of computers, appeared terms related to computer technology: the computer itself, the display, the file, interface, and others. Learning English is one of the most important components of a modern successful person.

English is the most common taught language, it is more complementary to other languages. People who learn languages much more focused, attentive, diligent, because to study any language takes time, strength and patience. In general, the political, economic, scientific, sports life of the whole world "flows" in English.

English is the official and working language of the United Nations. The meeting of Heads of State, the signing of laws and decrees, negotiations and debates are all conducted in English.

International trade, the work of the banking system, the activities of the transport systems on land, at sea and in the air are carried out in English.

This language is a living tool of communication for academicians, doctors of sciences, scientists of all over the world. After all, international conferences, study of world experience and exchange of information of scientific minds takes place only using English language.

Many young people want to get the opportunity to be trained or internship in foreign countries. To achieve this, it is necessary to write tests with high results and pass the competitive selection, which will mark the level of the knowledge of English.

In addition to European languages, the demand for Chinese has also increased. Cooperation between our companies and China is gaining momentum every year. In recent years, specialists have developed an interest in Czech, Polish, Slovak, as well as to the languages of the Scandinavian group - Finnish, Swedish, Norwegian.

Reading literature or watching feature films in the original language allows you to better understand the work of writers and directors.

Let's clearly identify the factors that determine the study of foreign languages:

work - knowledge of a foreign language will help you to find a more promising job, get a promotion, go on a business trip to another country and so on.;

science - it is impossible without knowledge of foreign languages by scientists familiarization with foreign sources and interaction with foreign colleagues;

study - to study in other countries and study their culture and arts;

emigration;

travel;

religion - preaching religion in different countries of the world;

personal motives - international marriages, communication with friends of foreign citizens, hobbies.

In the modern world, language acts as:

intercultural communication mechanism;

means of mutual understanding and tolerance of peoples;

means of self-development and enrichment of the inner world;

means of direct acquaintance with the achievements of foreign literature, culture and technology.

References:

1. Balezin D. Why study foreign languages? 2007. [Electronic Resource]//URL: http://www.yourfreedom.ru/zachem-izuchat_inostrannye_yazyki/ (accessed on: 24.03.2024).

2. Barlybaev Kh. A. Globalization: questions of theory and practice//Century of globalization. No. № 2. 2008. [Electronic resource] URL: <http://www.scionauki.ru/journal/articles/129849/> (access date: 24.03.2024).

3. Voitovich I. K. Foreign languages in the context of continuing education: monograph/ed. T. I. Zelenina. - Izhevsk: Publishing House "Udmurt University, "2012. - 212 p.

4. "Knowledge of foreign languages opens up great opportunities," they are convinced Russians//Corporate culture. 2008. URL: <http://www.superjob.ru/community/life/19100/> (accessed on: 24.03.2024).

5. Tilene L.P. Additional linguistic education should develop on a qualitatively new level//Boss. 2011. № 2. URL: <http://www.bossmag.ru/view.php?id=4915> (access date: 24.02.2024).

6. Sites: <https://scienceforum.ru/2014/article/2014004656>
. https://kopilkaurokov.ru/angliiskiyYazik/prochee/rol_anghliiskogho_jazyka_dlia_sovrie_miennoi_molodiezhi

ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО КОММУНИКАЦИИ

АХМЕТОВА Ж.

студентка группы МО-23-1к

НУРКЕЕВА Б.А.

старший преподаватель, магистр

Карагандинский университет

Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика

Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение языка в коммуникативной природе, особое внимание уделяется связи между языком и обществом, их взаимодействию и взаимозависимости. Утверждается, что язык является основой взаимопонимания, социального мира и развития. Важность языка проявляется в его практическом использовании и выполнении коммуникативных функций. В статье анализируется коммуникативное значение языка, и делается вывод о том, что язык является неотъемлемым средством человеческого общения.

Ключевые слова: язык, средство общения, коммуникация, взаимосвязь с обществом, социальный феномен

Язык - это исторически сформировавшаяся система содержательных форм, с ее помощью люди могут превращать свои мысли в некое общественное достояние и даже в духовное богатство общества. Такое средство общения, как язык, сформировалось исторически, по мере развития человеческого общества и его потребностей. Природа языка знаковая, это означает, что каждое слово, являющееся знаком, имеет четкую связь с предметами и явлениями внешнего мира. Природа языка выделяется в его двойственной функции: он является и орудием мышления и способом общения для людей. Язык еще и хранит духовные ценности социума, работает как механизм социальной, культурной наследственности.

Язык - это средство общения и познания, но не только. Он также является средством накопления и передачи социального опыта. Благодаря общению через язык представления о реальности в сознании одного человека дополняются представлениями в сознании другого.

Целью статьи является раскрытие сущности языка как средства общения.

В современном словаре лингвистических терминов приводятся следующие определения понятию "язык":

1. Язык - это система фонетических, лексических и грамматических средств, которая служит средством выражения мыслей, чувств, волеизъявлений и является основным средством общения между людьми.
2. Язык также может быть определен как разновидность речи, отличающаяся определенными стилистическими признаками.

Язык играет важную роль в формировании и развитии человеческого сознания, поскольку мыслительная деятельность человека неразрывно связана с использованием языка. Использование языка позволяет человеку выполнять основные мыслительные операции, а также является основным средством коммуникации и передачи информации и знаний.

Индивидуальное познание человека неотъемлемо связано с языком: через язык он осознает окружающую действительность, отражая на нее свой опыт общественной жизни. Процессы памяти, воображения и мышления сформированы, главным образом, на основе языка, который обеспечивает разнообразное содержание и бесконечные возможности

коммуникации. Богатство языка отражается в его структуре: звуки - морфемы - слова - предложения.

Язык - это основное средство коммуникации между людьми. Он проявляется в реализации коммуникативных и познавательных функций, которые являются основными в речевой деятельности. Люди постоянно взаимодействуют друг с другом, обмениваются опытом, новостями, мнениями. Язык необходим для того, чтобы выразить свои мысли, идеи, чувства. Он играет важную роль в быту, культурной жизни и является неотъемлемой частью человеческого общества.

Всемирно известный философ Г.Г. Гадамер характеризует язык, рассматривая его функцию общения, следующим образом: «Именно язык есть то, что несет в себе и обеспечивает общность мироориентации. Общение – это отнюдь не взаимное размежевание... разговор – это не два протекающих рядом друг с другом монолога. Нет, в разговоре возделывается общее поле говоримого». Общение необходимо для формирования личности, без него не обходится ни один вид деятельности человека.

Коммуникативная функция языка заключается в том, что язык является основным средством общения людей. Язык проявляется в речи, как внешнем проявлении языка (вербальное средство общения). Известный американский мыслитель, политик и бизнесмен Даниэл Уэбстер однажды сказал о важности речи в жизни человека следующее: "Заберите у меня все, что у меня есть, но оставьте мне мою речь. И вскоре я снова обрету все, что имел." Действительно, без яркой красноречивой речи, умения убеждать своих аргументов и четко выражать свои мысли, бизнесмен не сможет добиться успеха в мире деловых отношений. Косноязычный предприниматель вряд ли сможет сделать карьеру. В процессе коммуникации с помощью языка говорящий выражает свои мысли, его собеседник понимает выраженные посредством языка мысли. Результатом коммуникации можно считать реакцию слушающего, принятие сказанного к сведению, смена поведения или мысленных установок. Все это было бы невозможно без языка, возникновение и существование которого связано именно с желанием людей общаться, обмениваться информацией. Исходя из этого синонимами коммуникации являются понятия "общение", "обмен информацией". Язык, будучи системой знаков, может передавать информацию от человека к человеку благодаря этим знакам.

Древние ученые уже осознавали социальную природу развития языка и связь между человеческим обществом и языком. Аристотель, например, писал: "Среди всех живых существ только человек обладает способностью к речи". Он имел в виду не только отдельного индивида, но и общественного человека, так как основная цель языка заключается в обеспечении коммуникации между людьми.

Изменения в обществе и его развитие приводят к изменению условий коммуникации. В новых условиях меняется сам язык и условия его использования в обществе. В процессе коммуникации все чаще используются технические устройства, а также параллельно или совместно с естественным языком применяются искусственные языки и различные коды. Количество искусственных языков и кодов постоянно увеличивается.

Исходя из вышесказанного, можно сделать следующие выводы:

1. Язык является социальным явлением.
2. Основная цель языка заключается в обеспечении коммуникации между людьми, обеспечении общения между членами общества и функции коллективной памяти социального коллектива.
3. Язык и общество развиваются на основе тесной взаимосвязи, взаимозависимости и взаимовлияния, они не могут существовать независимо друг от друга.
4. Язык является основой взаимопонимания в процессе коммуникации, социального мира и развития, он является явлением духовной культуры человечества, самым важным интегратором общества.

Список литературы:

1. Леонтьев А. А. Проблема глоттогенеза в современной науке // Энгельс и языкознание. М., 1972. С. 135–157.
2. Краткий психологический словарь / Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. С. 229.
3. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. М.: Искусство, 1991. 368 с.
4. Высказывания о красноречии [Электронный ресурс]. URL: <http://www.orator.ru/rass16.html> (дата обращения: 23.11.2018).
5. Мирошниченко А. А. Бизнес-коммуникации. Мастерство делового общения: практическое руководство. М.: Книжный мир, 2008. 384 с.

NEW APPROACHES AT THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGES IN MODERN CONDITIONS

BALTABAYEVA Z.

student of group YA-24-3 mag P zym

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor

Karaganda University of Kazpotreboysuz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article analyzes the global trend of learning foreign languages in modern society among the younger generation, including the fundamental research of foreign scientists on foreign languages and the factors that provide prerequisites for learning foreign languages.

Key words: Learning foreign languages, the reasons for learning a foreign language, means of communication, education, professional skill, career benefits,

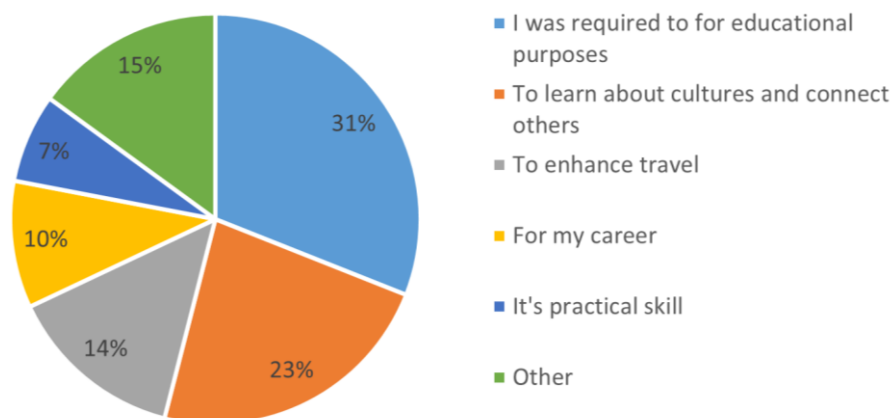
Facing the challenge

Currently, learning foreign languages is quite popular among young generation. Currently, being bilingual or better – multilingual, brings a lot of benefits in ordinary life and professional career as well. Nowadays, it is hard to imagine at least one person who does not know couple of words on foreign language. As an example, many words in the Russian were borrowed from English, in other words have English origin. There are: computer, account, college, notebook and etc.

Having such skill demand efforts so learning a foreign language involves making mistakes and facing challenges, which can be intimidating for some people. Individuals primarily use a foreign language for occasional or non-essential purposes, they may feel less motivated to invest time and effort into learning it when app translators can fulfill their immediate translation needs. App translators provide a safety net by avoiding the risk of embarrassment or failure, which can decrease motivation to engage in language learning. Also, these apps provide immediate translations, offering instant gratification without the need for long-term learning and practice. This can lead to a mindset of preferring quick solutions over investing time and effort into language acquisition.

So, as we understood the main key for smooth and successful adaptation in the social space is the knowledge of foreign languages. The ability to communicate in the host language helps the foreign employees engage better with the working community. Language skills can additionally set you apart from your monolingual peers as this remains to be one of the most demanded competences in the labor market. Even such English-speaking country like United Kingdom faced

with problem that majority of citizens, in fact, had to learn foreign language. A study conducted by the British Council found that 72% of language learners were motivated by the desire to improve their career opportunities. [1, p. 324] Below is survey data, which is describe more details in the picture 1.

Picture 1 – Reasons of learning foreign language, according to the online survey in UK

Benefits

The more relationships between countries grow, the more need increases to speak a foreign language, which cause demand in specialists who have abilities to speak briefly foreign languages. Such kind of people are required in schools, in a printing house, in a company and linguistic centers.

Also, the process of globalization and integration has led to a rapid growth of intercultural contacts in all spheres of our lives. There are communications between people from different countries, exchange studies at schools and universities, professional internships, scholarships, international conferences, tourist trips, exhibitions, world tours of celebrities, sports competitions, etc. Such plethora of opportunities might be available only with language skills. [2, p. 174]

The importance of proficiency increases especially when it comes to the scientific field, due to international conferences, seminars and meetings are held abroad. After all, international conferences, the study of world experience and the exchange of information of scientific minds take place only using the English language. Learning foreign language is very popular despite the fact that access to the Inthernet gave us opportunity of using voice assistant, which translate everything for couple of seconds. [3, p. 156]

Mentioning research, many scientists have proven the usefulness of learning a foreign language, because it improves human memory, develops thinking and imagination, opens up a different point of view, studies a variety of cultures, travel becomes multifaceted, and impressions are brighter. Learning a foreign language also opens up a lot of access to foreign content, freeing you from the dependence of waiting for translation and gives you the opportunity to get acquainted with the information in the original, this applies to books, TV series or films, which expands boundaries and horizons. Foreign languages open the door to art, music, dance, fashion, cuisine, film, philosophy, science. [4, p. 43]

There are all eventually make a person educated. Foreign language study is simply part of a very basic liberal education: to “educate” is to lead out, to lead out of confinement and narrowness and darkness.

Methods

The efforts involved in learning a second language may require commitment and determination, which may intimidate some people. When learning another language, it is natural to make mistakes and to face challenges, as it is part of the process. However scientists find out the most effective ways to improve yourself at learning foreign language, there are:

- a. Practice - Practicing regularly and consistently to strengthen knowledge and build experience with the target language.
- b. Repetition - Repeating words and phrases as much as possible to familiarize yourself with them.
- c. Trial and error - Trying something new and making errors to learn what works best for you.
- d. Positive attitude - Approaching learning with an open mind and a willingness to make mistakes and improve.
- e. Feedback - Seeking feedback from instructors or more advanced fellow learners to ensure correct pronunciation, grammar, and meaning.

Conclusion

Learning new foreign language is a great approach to improve yourself and stand out from the competition. As the most illustrative example of such impact is English. Because this language is on its way to becoming the world's universal language for better or for worse. In fact, it is the language of the internet, it is the language of finance, it is the language of air traffic control, of entertainment, scientific researches and inventions, global events in international affairs and etc. Due to recent researches, there are many approaches in learning foreign language. Examples: watching movies and shows in original, online free courses, even reading electronic books and articles allow younger generation to explore and gain useful vocabulary. [5, p.61]

Young adults are more likely to be able to communicate with people from other cultures, which can lead to increased understanding and positive international relations. It also shows that language is something that needs to be taught and encouraged throughout life, not just in childhood. As more people are able to communicate in multiple languages, it will create a more connected world.

Language learning opens doors to new opportunities, expands horizons, and fosters meaningful connections with diverse cultures and communities. Whether starting from scratch or aiming to enhance your language skills, remember that every step taken towards learning a new language is a step towards personal growth and an enriching cultural experience.

References:

1. Kate Burridge & Alexander Bergs, *Understanding language change*; Cambridge University Press 2017, 449.
2. Wyss (eds.), *Language and New Media: Linguistic, Cultural, and Technological Evolutions*; Hampton Press, 2009, 406.
3. Watts, Richard J., *Language Myths and the History of English*; Oxford University Press, 2011, 352.
4. Dennis Freeborn, *From Old English to Standard English: A course book in language variation across time*; University of Ottawa Press, 2006, 118.
5. Ruhlen, Merritt, *The Origin of Language: Tracing the Evolution of the Mother Tongue*; Wiley Press, 1994, 256.

THE SYMBOLISM OF COLOR IN FRANCIS SCOTT FITZGERALD'S «THE GREAT GATSBY» NOVEL

BASSUEV A.

student of the group IR-23-2

MUSSINA N.M

Scientific adviser, master, teacher

*Karaganda University of Kazpotrebsouyz,
Karaganda, the Republic of Kazakhstan*

Abstract. The article is devoted to the issue of symbolism of color in Francis Scott Fitzgerald's "The Great Gatsby" novel and raises the question of the meaning of using a certain color to reveal the image of the characters in the novel and their psychological states. Also, a certain color scheme not only helps the reader to immerse himself in the world that Francis Scott Fitzgerald describes but also shows its role in the development of the plot of the novel.

Key words: Fitzgerald F.S., The Great Gatsby, color symbolism, American literature, color, symbol, character.

"The Great Gatsby" is one of the outstanding novels of the American writer Francis Scott Fitzgerald published in 1925. The novel is a classic of American literature and a historical portrait of the Jazz Age and the Roaring Twenties. It tells the story of Jay Gatsby, a mysterious rich young man who lives on the shores of Long Island Sound. His goal in life is to win the love of one of the most popular girls – Daisy.

The novel consists of a large number of different symbols (verbal and non-verbal) that help convey the underlying themes of the work. The use of color symbolism in the novel emphasizes themes and imagery creating an atmosphere and visual representation of the era for readers. This allows you to “see” the work of F.S. Fitzgerald's deeper and more multifaceted and helps readers understand the true motives and temper of the characters.

One of the clearest examples of symbolism in the novel The Great Gatsby is color symbolism which helps readers understand the deeper aspects and imagery in the story. The novel focuses on five main symbolic colors: green, yellow, white, gray and blue.

In the F.S. Fitzgerald's “The Great Gatsby” novel green color is often associated with one of the novel's main characters – Daisy Buchanan. Throughout the novel Daisy is often associated with the color green whether through her clothing, the cars she drove or even the green light from the lighthouse near her home. As a character Daisy is one of the representatives of the “American Dream” whose main goal in life is to become rich, successful and to have a high social status. The color green is also associated with the illusions and dreams that Daisy represents for Gatsby and other characters in this novel. The color green is often considered a symbol of impeccable beauty, ideal and desires which can lead to disappointment, loss of faith in something ideal, and frustration from unfulfilled hopes.

One example of the color green in the novel is the light from the signal light outside Daisy Buchanan's house. We first meet the green light at the end of the first chapter. The narrator of the novel Nick Carraway saw his neighbor Gatsby stretching his hand towards the dark water as if trying to reach something: “Involuntarily I looked in the direction of his gaze but saw nothing; only somewhere far away there was a green light shining, it must have been a signal lamp on the edge of the pier” [1, p. 18]. This green light becomes a metaphor, a symbol of the unattainable dream that Gatsby is attracted to, a dream that is impossible for him to achieve.

Overall, the color green in The Great Gatsby is often used to reflect the theme of illusion and disappointment. Its presence in the novel helps convey the complex and deep aspects of Daisy's character and her relationships with other characters in the story.

Another important color is yellow which in the novel is associated with wealth, luxury,

and corruption. Some characters chose clothes that contained the color yellow; objects and attributes of their lives were also yellow or had a yellowish tint. This tendency can be seen throughout the entire work. Gatsby often chose yellow decorations for his home and his parties. This was done to demonstrate his wealth, since yellow is a symbol of wealth, money, gold. He believes in the fact that Daisy loved only him throughout her life and therefore he tries to win her back with the help of material values like money, expensive things, etc.

On the other hand, yellow is a color that is associated with autumn and foliage. It is a symbol of end, death and destructive power. Before his death Jay Gatsby hides among the trees the leaves of which have already begun to turn yellow, swims in a pool of leaves. All this may hint at Gatsby's imminent death. Gatsby's beloved yellow car is also a symbol of the end of life not only for Mrs. Wilson but also for Gatsby himself. After all it was precisely due to the color of the car which was familiar to every person in the city Mr. Wilson realized that Jay Gatsby was involved in the death of his wife. For Gatsby the color yellow is a means of achieving dreams and confidence but also a thing that destroys both his dreams and his life.

The color white in the novel can be viewed from various symbolic perspectives. It is often associated with purity, innocence and idealism. For example, Daisy's clothes are often described as white which can symbolize her external flawlessness, innocence and attractiveness. In this context the color white can serve as a symbol of idealized beauty, a nobility that reveals the purity of her outer appearance while her inner world is marred by wicked actions and decisions.

However, the color white can also have other symbolic meanings in the novel such as representing emptiness, immaturity, or even false morality. For example, girls often wore light-colored dresses to extravagant and noisy parties at Gatsby's house. In this case it may be a symbol of carelessness, indifference and the inability to achieve true meaning and values. Thus, the color white in *The Great Gatsby* can represent not only innocence and idealism, but also emptiness, lies and absurdity.

In the novel the color gray is seen as a symbol of the monotony of life, the loss of vitality and aspirations. This color scheme is often used to describe the mundanity and everyday life of characters. For example, the gray landscape of the Valley of Slag or gray clothes can symbolize despondency, depression: "a ghostly field in which slag sprouts like wheat, piles up with hills and is scattered with quaint gardens; in front of you appear slag houses, chimneys, smoke rising to the sky, and finally if you look very hard, you can see slag-gray men who seem to blur in a dusty fog" [1, p. 20]. In addition to the description of Slag Valley we can find the color gray in scenes that involve Tom's lover Mrs. Wilson: the description of her living room (it is often filled with gray smoke), the accident in which she dies, etc.

The color blue is a symbol of sadness in this novel. Often when describing the internal state of Jay Gatsby F.S. Fitzgerald used the blue color which indicated the melancholy state of the character, his loneliness with a large number of acquaintances, friends, and with a large number of parties he himself held: "Male and female silhouettes hovered like moths in the blue of his garden" [1, p. . 118]. It is important to note that despite the fact that he organized a large number of parties in his house he did not take part in them, no one knew him which made the guests so actively discuss his life. People have often wondered about the reality of the existence of such a person as Jay Gatsby.

Thus, F.S. Fitzgerald in his "The Great Gatsby" novel uses five main color symbols to describe the characters and the things around them. The color green is a symbol of the dreams and hope that Jay Gatsby tried to achieve for so long. The color yellow is associated both with wealth, money and also with decay, the end. White is often associated with Daisy, with beauty and innocence but it is also seen when describing carelessness and lack of moral principles. Blue is the color of melancholy and loneliness of the characters despite the huge number of people around. The main color in the novel is gray as it symbolizes disappointment, the destruction of dreams and ideals and sometimes even the death of the heroes of the novel.

References:

1. Фицджеральд Ф. С. Великий Гэтсби: Роман/Пер. с англ. Е. Калашниковой. - СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2013. - 256 с.

ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ И ОБУЧАЮЩИХ ПРИЛОЖЕНИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

БАЯНДУРЯН А., КИНАС М.
студенты группы УПП22-2
МАКСИМОВА О.И.

Научный руководитель, старший преподаватель Кафедры английского языка и профессиональной коммуникации
Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации,
г. Москва, Россия

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение взаимодействия социальных сетей и приложений для изучения английского языка в контексте эффективного обучения. Проведен анализ возможностей интеграции двух популярных ресурсов, ABA English и HelloTalk, с целью оптимизации процесса изучения английского языка. Статья описывает преимущества обоих сервисов и предлагает стратегии совместного использования их функционала для достижения лучших результатов в обучении языку. Полученные выводы могут быть полезны как для студентов, так и для преподавателей, заинтересованных в повышении эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: современные технологии, ABA English, HelloTalk, приложения, комбинация двух сервисов.

Современные технологии имеют значительное влияние на изучение иностранных языков, превращая процесс обучения в динамичный и увлекательный опыт. Интеграционное использование социальных сетей и образовательных приложений для изучения языков становится важным элементом этого процесса.

Первоначально компьютерные технологии в образовании стали применяться более полувека назад, но сегодняшний этап развития характеризуется появлением новых информационных и коммуникационных технологий, а также виртуальной реальности. Специальные программы и приложения, такие как онлайн-курсы, мобильные приложения для изучения языка и игровые платформы, предоставляют пользователям возможность учиться в интерактивном и адаптированном под их потребности формате.

Сегодня знания и навыки в области технологий играют важную роль в обучении иностранным языкам. Пользователи активно взаимодействуют между собой через глобальные сети, обмениваясь информацией и опытом. Использование социальных сетей в обучении становится не только способом практиковать язык в реальном времени, но и средством для создания сообщества студентов и преподавателей, где они могут обсуждать проблемы и находить ответы на вопросы, делиться советами и ссылками на ресурсы. [3, с. 2].

Глобальная компьютерная сеть позволяет интегрировать данные с различных устройств, что приводит к глобализации образовательного процесса. Это открывает новые возможности для сотрудничества и обмена знаниями между учащимися и преподавателями в разных уголках мира.

Внедрение новых технологий в образование не только изменяет методику преподавания, но и способствует созданию новых форм обучения, сфокусированных на информационной среде. Информатизация образования становится ключевым элементом в развитии современного общества, где используются современные средства передачи информации и методики обучения, направленные на эффективное освоение знаний и навыков, включая изучение иностранного языка.

В свете вышеуказанного авторы статьи рассмотрели и проанализировали приложение ABA English и социальную сеть HelloTalk. Оба ресурса дают возможность использования инновационных подходов к изучению английского языка. ABA English предлагает структурированные уроки, основанные на методике коммуникативного обучения и включающие в себя видеоролики, аудиофайлы, тексты и интерактивные упражнения. Социальная сеть HelloTalk, в свою очередь, предоставляет платформу для общения с носителями языка со всего мира, обмена сообщениями, голосовыми и видеозаписями, а также возможностью обучения на основе обратной связи от других пользователей.

Анализ в статье будет сосредоточен на том, как можно использовать эти два инструмента во взаимодействии для повышения эффективности изучения английского языка. Возможные сценарии включают в себя использование HelloTalk для практики языка и общения с носителями, а ABA English для систематического изучения грамматики и расширения словарного запаса. Параллельное использование этих сервисов может помочь студентам получать более полный и разнообразный образовательный опыт, а также улучшить их языковые навыки в реальном времени.

ABA (American and British Academy) English – популярный онлайн-курс английского языка. Он пользуется большим спросом благодаря обширной методической базе и инновационным технологиям [1, с. 3].

Преимущества курса ABA English включают в себя:

Полнота курса: ABA English предлагает полный курс английского языка, состоящий из 144 модулей, охватывающих уровни от A1 до C1 в соответствии с Европейской шкалой владения иностранными языками.

Интерактивные обучающие видеофильмы: Курс использует короткометражные фильмы для обучения, которые содержат диалоги и жизненные ситуации. Это позволяет студентам погрузиться в англоязычную среду и практиковать понимание речи на слух.

Разнообразие упражнений: ABA English предоставляет множество разнообразных онлайн-упражнений для развития всех языковых навыков. Это включает упражнения на грамматику, письмо, чтение, аудирование и даже упражнения на запись собственной речи.

Сертификация и возможность поделиться успехами: По завершении каждого уровня студент получает сертификат, который можно поделить в социальных сетях, таких как LinkedIn, что помогает студентам демонстрировать свой прогресс и достижения.

Структура курса ABA English включает в себя просмотр короткометражных фильмов, изучение выражений для повседневного общения и закрепление материала через упражнения и групповые уроки с преподавателями. Каждый уровень состоит из 24 модулей, что обеспечивает студентам систематичное и всестороннее изучение языка. На официальном сайте ABA English акцентируется внимание на том, что их курс английского языка предоставляет опыт обучения, сравнимый с изучением языка в Лондоне или Нью-Йорке. Заявленный метод обучения основан на полном языковом погружении, при котором студенты начинают говорить на английском с самого первого дня занятий. Как следствие, вне зависимости от исходного уровня владения языком, учащиеся демонстрируют положительные результаты обучения всего за несколько месяцев обучения.

В рамках курса ABA English предусмотрены групповые уроки для закрепления материала, а также возможность индивидуальной практики разговорного английского без ограничений. Студенты могут принимать участие в ежедневных уроках разговорной практики на всех уровнях. Эти уроки включают в себя дебаты, уроки по культуре,

произношению, ролевые игры и многое другое, что способствует погружению в англоязычную среду и практике общения на английском языке.

Студенты также имеют возможность работать с индивидуальным преподавателем, который будет поддерживать и сопровождать их на протяжении всего обучения. Преподаватели курса ABA English готовы объяснить непонятные моменты, ответить на вопросы и помочь студентам планировать их обучение. Такое индивидуальное внимание и поддержка способствуют эффективному усвоению материала и достижению лучших результатов в изучении английского языка.

Эффективность метода ABA English подтверждается множеством пользовательских отзывов и успехами студентов, достигших заметного прогресса в изучении английского языка всего за несколько месяцев занятий.

В академии ABA English предоставляется возможность изучения иностранного языка как совершенно бесплатно, так и с использованием платной версии. Бесплатная версия курса ограничена по количеству модулей и фильмов, но позволяет студентам попробовать методику обучения и оценить ее эффективность. Платная версия, Premium, предоставляет доступ к полному курсу, а также дополнительным функциям, таким как получение сертификатов, неограниченное общение с наставником и возможность работы в приложении в офлайн-режиме. Более того, академия гарантирует возврат денег в течение 2 недель, если курс не соответствует ожиданиям студента. Это позволяет потенциальным студентам испытать курс без риска и оценить его пригодность для себя.

Таким образом, ABA English представляет собой комплексный онлайн-курс английского языка, который сочетает в себе натуральный метод обучения с использованием интерактивных видеofilмов, многочисленных упражнений и возможностью индивидуальной практики разговорного английского.

HelloTalk — это мобильное приложение, которое открывает двери к мировому общению и языковому обмену. Основными преимуществами данного сервиса являются:

- Общение с носителями языка из 150 стран;
- Большое количество пользователей (около 50 миллионов);
- Улучшение языковых навыков;
- Погружение в новые языковые культуры;
- Удобный и понятный интерфейс;
- Развитие коммуникативных способностей.

Основная идея сервиса заключается в том, что пользователи могут обмениваться сообщениями на разных языках, исправлять ошибки друг друга, общаться через голосовые и видеозаписи. Таким образом, пользователи могут учиться в коллективе, обмениваться эмоциями и впечатлениями. Интерфейс социальной сети включает перечень различных инструментов, которые делают языковую практику простой, увлекательной и удобной.

Отличительной чертой социальной сети является возможность проведения прямых эфиров, как совместных, так и индивидуальных. Также, у пользователей есть возможность создавать голосовые комнаты, к которым другие члены сообщества могут присоединиться бесплатно.

HelloTalk предлагает удобные инструменты для языкового обучения, такие как словарь, функция перевода, возможность сохранения изучаемых слов и фраз, а также возможность создания заметок для самостоятельного изучения. [2, с. 5]. Приложение поддерживает множество языков, что делает его доступным для широкого круга пользователей. Данный сервис помогает людям из разных стран практиковать своё профессиональное общение. Так, например, менеджер по продажам, изучающий немецкий язык для работы с немецкими клиентами, имеет возможность через HelloTalk найти носителя немецкого языка, с которым можно практиковаться в телефонных разговорах для улучшения навыков делового общения на иностранном языке. В приложении есть раздел Моменты, в котором пользователи могут писать посты, обмениваться своим мнением на

разные темы, делиться фотографиями и ставить реакции на публикации других пользователей.

Таким образом, HelloTalk - это не просто приложение для изучения языков, а настоящая платформа для общения, обмена знаниями и культурным обогащением. Это уникальная возможность найти друзей, партнёров из разных стран.

В наше время изучение английского языка становится не только важным, но и увлекательным процессом благодаря разнообразию онлайн-ресурсов и приложений. В этом контексте особенно выделяются два популярных приложения: ABA English и HelloTalk. Используя оба приложения вместе, пользователи получают комбинацию структурированного обучения с возможностью непосредственной языковой практики, что способствует более глубокому и эффективному усвоению языковых навыков. Рассмотрим более подробно, как именно можно использовать эти два приложения в совокупности для максимальной пользы при изучении английского языка.

1.Использовать знания, полученные с помощью ABA English, для более качественного общения на HelloTalk. ABA English предоставляет структурированный курс, включающий в себя грамматику, словарный запас и навыки чтения и аудирования. Пользоваться изученным материалом для более уверенного общения на HelloTalk. Применение свои знания грамматики и словарный запас в реальных разговорах с носителями языка, что поможет улучшить вашу коммуникацию и понимание английского.

2.Использование функции записи голосовых сообщений в HelloTalk для практики произношения и интонации. Пользование возможностью записывать голосовые сообщения в HelloTalk, где можно тренировать свое произношение и интонацию. После этого использование обратной связи поможет идентифицировать свои ошибки и улучшить свои навыки произношения.

3.Возможность поделиться своим прогрессом и достижениями с другими пользователями HelloTalk. Получение обратной связи, похвалы и поддержки от своих языковых партнеров поможет оставаться мотивированным и продолжать учиться.

Использование обоих приложений в совокупности позволяет сочетать структурированное обучение с практическим применением языковых навыков в реальных ситуациях общения. Это помогает ускорить процесс изучения английского языка и обеспечить его более глубокое усвоение.

Таким образом, в современном мире изучение английского языка становится не только важным, но и доступным благодаря широкому выбору онлайн-ресурсов и приложений. В данной статье было рассмотрено использование двух популярных приложений, ABA English и HelloTalk, в совокупности для эффективного изучения английского языка.

При интеграции обоих приложений пользователи получают уникальную возможность сочетать структурированное обучение с практикой в реальных условиях. ABA English предоставляет обширный курс с разнообразными материалами и упражнениями для углубленного изучения языка, тогда как HelloTalk предлагает платформу для общения с носителями языка со всего мира.

Используя знания, полученные с помощью ABA English, пользователи могут увереннее общаться на HelloTalk и применять свои навыки в реальных ситуациях. Функционал записи голосовых сообщений в HelloTalk позволяет практиковать произношение и получать обратную связь от языковых партнеров. Кроме того, обмен сообщениями на HelloTalk способствует общению и мотивации, что является важным фактором в процессе изучения языка.

В совокупности ABA English и HelloTalk обеспечивают комплексный подход к изучению английского языка, который объединяет структурированное обучение с практическим применением языковых навыков. Такой подход помогает ускорить процесс обучения, улучшить навыки коммуникации и добиться более глубокого усвоения язык

Список литературы:

1. American & British Academy [Электронный ресурс] // – Режим доступа: <https://www.abaenglish.com/ru/> (дата обращения: 03.04.2024).
2. HelloTalk [Электронный ресурс] // – Режим доступа: <https://www.hellotalk.com/> (дата обращения: 03.04.2024).
3. Ботавина Е.Б., Кайдалова Т.А., Пигасова И.В. Влияние цифровых технологий на изучение иностранных языков. / Ботавина Е.Б., Кайдалова Т.А., Пигасова И.В., 2020 // 8-11 с. – CYBERLENINKA. - [Электронный ресурс] // – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovyyh-tehnologiy-na-izuchenie-inostrannyh-yazykov?ysclid=lujkujctmi623888340> (дата обращения: 03.04.2024).
4. Вакина Н.Д., Пискарева А.В. К вопросу о влиянии современных технологий на изучение и преподавание иностранных языков в России. / Вакина Н.Д., Пискарева А.В., 2020 // 33-37 с. - Гуманитарный научный вестник. - [Электронный ресурс] // – Режим доступа: <https://naukavestnik.ru/doc/2020/07/VakinaPiskareva.pdf?ysclid=lujmxxz1mvo981286595> (дата обращения: 03.04.2024).
5. Витер М. Информационные технологии в обучении иностранным языкам // Витер М., 2019 // 1-4 с. - Образовательный портал «Справочник». — - [Электронный ресурс] // – Режим доступа: <https://spravochnik.ru/informacionnye-tehnologii/informacionnye-tehnologii-v-obuchenii-inostrannym-yazykam/> (дата обращения: 03.04.2024).

ГИБРИДНЫЙ ФОРМАТ ОБУЧЕНИЯ В ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ

БЕКМУРЗИНА А.

студентка группы ПиМО-23-2

ЛАПИНА И.В.

*Научный руководитель, ст. преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье рассмотрено значение гибридного формата обучения для осуществления эффективной языковой подготовки обучающихся в рамках университетского образования, где наблюдается недостаточность аудиторных часов для обеспечения выпускников соответствующим уровнем иноязычной языковой компетенции. В качестве перспективной модели для изучения дисциплин позиционируется гибкая гибридная модель, основывающаяся на возможности объединения очного и дистанционного форматов обучения.

Ключевые слова: обучение иностранным языкам, гибридное обучение, традиционный формат обучения, языковая компетенция, высшее образование, онлайн-обучение.

На сегодняшний день знание иностранных языков востребовано во всем мире и расширяет наши горизонты. Иностранный язык в современности крайне необходим для студентов, которые стремятся получить международную квалификацию и качественное образование. Умение общаться на иностранном языке открывает возможности обучения в лучших учебных заведениях и востребованную работу в любой точке мира.

В настоящее время в высших учебных заведениях обучение иностранным языкам осуществляется только на первых двух курсах, а в остальное время обучения изучение иностранного языка в образовательных программах отсутствует, что влечет за собой негативные последствия. Отсутствие языковых дисциплин на старших курсах обучения приводит к регрессии, утрате знаний и отсутствию языковой компетенции выпускников. Именно тот факт, что обучающиеся не изучают иностранные языки на третьем и четвертом курсах, является результатом того, что многие из них по окончании или во время обучения не могут удовлетворительно сдать экзамены для поступления в магистратуру, аспирантуру, докторантуру или в международные ВУЗы [1, 2].

В рамках исследования, мы провели опрос среди студентов первого курса с целью узнать их мнение о достатке/недостаточности аудиторных часов. Проанализировав результаты опроса, мы выявили, что из опрошенных 38 человек 52% не видят необходимости в дополнительной языковой подготовке. 19% обучающихся считают, что, если бы была возможность, они бы предпочли продолжить языковую подготовку в университете и хотели бы обучаться в очном формате. 29% студентов желают получить дополнительную языковую подготовку в удобных для них условиях, используя как онлайн-формат, так и посещение лекций в стенах университета.

В связи с чем, приходим к выводу о том, что существует необходимость внедрения непрерывной языковой подготовки студентов в виде дополнительных академических часов или языковых курсов в течение всех четырех лет обучения в университете, что позволит выпускникам осуществлять иноязычную коммуникацию в профессиональной деятельности и уверенно подтверждать свои знания в процессе сдачи экзаменов для поступления в магистратуру или докторантуру.

На сегодняшний день языковое обучение в университете осуществляется в традиционном формате. Все студенты посещают аудиторные занятия согласно расписанию. Во время традиционного занятия, которое, к слову, длится 50 минут, преподаватель должен успеть проверить домашнее задание, объяснить новый грамматический и лексический материал, выделить время на его закрепление и получить обратную связь. Очевидно, что этого времени недостаточно для формирования иноязычной языковой компетенции студентов.

Проанализировав результаты обучения студентов, полученные в привычном для нас традиционном формате, мы пришли к выводу, что он имеет свои недостатки. В рамках нашей работы мы выделяем следующие минусы:

Преподавателям сложно работать со студентами, обладающими разным уровнем владения языком.

Нередко студенты пропускают занятия по уважительным (и не уважительным) причинам, что приводит к пробелам в знаниях.

Трудность вовлечь в учебный процесс каждого студента.

Нехватка аудиторных часов, выделяемых по нагрузке преподавателя.

Таким образом, считаем актуальным изучение и в дальнейшем внедрение более подходящих форматов обучения, которые смогли бы разрешить существующие проблемы и быть удобными для каждого студента. В рамках нашего исследования мы постарались найти решение данной проблемы и определить более эффективный формат языкового обучения. С развитием цифровых технологий и благодаря полученному опыту онлайн-обучения во время пандемии, мы обратили свое внимание на использование гибридного формата обучения в ВУЗе.

В ближнем зарубежье гибридный формат обучения изучался К. Баранниковым, Д. Ананиным, Н. Стрикун, О. Алкановой, А. Байзаровым, в дальнем зарубежье такие ученые как Л. Маргулье, М. МакКрэкен и Р. Катрэмбон.

Считаем целесообразным вывести определение понятия «гибридная форма обучения».

Т. Бекишева дает понятию «гибридное обучение» следующее определение: «Под гибридным обучением следует понимать синхронный процесс обучения, когда во время очного аудиторного занятия обучающиеся делятся на два типа — студенты, присутствующие на занятии очно, и студенты, присоединяющиеся к аудиторному занятию виртуально с помощью технологии видеоконференций» [5].

Х. Таскира дает более широкое понятие: «Гибридное обучение — комплексное объединение лучших методов очного и онлайн-обучения. Это модель, объединяющая традиционный аудиторный опыт, цифровые материалы курса, направленная на получение максимального результата для каждой поставленной цели обучения. Цель гибридной модели — объединить преимущества обоих видов образования и создать максимально удобную и эффективную модель обучения» [6].

Разделяя мнение Х. Таскира, полагаем, что на сегодняшний день, в стремительно меняющемся мире образования гибридное обучение набирает популярность как трансформирующий подход, который объединяет традиционные очные занятия с гибкими возможностями онлайн-обучения. Эта инновационная модель выдвигает на первый план роль студента, предоставляя ему больший контроль над своей образовательной траекторией. В этом формате студенты учатся как в аудитории, так и посредством онлайн платформ, используя различные цифровые инструменты, ресурсы и источники информации. Этот подход позволяет учащимся получить более гибкий доступ к образованию и адаптировать учебный процесс под свои потребности и стиль обучения.

Гибридная форма обучения удобна не только студентам, но и преподавателям, ведь данная модель позволяет адаптировать учебный план к индивидуальным потребностям и темпу каждого студента. Преподаватель может обучать одновременно очно и дистанционно, используя нужное программное обеспечение: видеоконференцию, синхронизацию экранов, интерактивные рабочие тетради и учебники, компьютерный класс или лабораторию.

Основными *преимуществами гибридного обучения* в изучении иностранных языков являются:

1. *Гибкость*. Студенты могут самостоятельно выбирать время и место для изучения языка, используя онлайн-ресурсы в удобное для них время, а затем посещать занятия в классе для практики и обсуждения. Возможность обучения в любом удобном месте и времени. Студенты могут изучать материал и выполнять задания дистанционно, не привязываясь к определенному расписанию занятий. Это особенно удобно для тех, кто работает или имеет другие обязанности, так как позволяет им гибко планировать свое время.

2. *Индивидуализация*. Гибридное обучение позволяет студентам работать над своими слабыми сторонами и прокачивать навыки, которые им наиболее необходимы, используя онлайн-ресурсы и индивидуальные задания.

3. *Мотивация*. Использование разнообразных методов обучения, таких как интерактивные упражнения, видеоуроки, онлайн-игры и т.д., помогает поддерживать интерес студентов и повышает мотивацию к изучению языка.

4. *Эффективность*. Комбинирование традиционных занятий в классе с онлайн-ресурсами позволяет углубить знания и навыки студентов, предоставляя им больше возможностей для практики и отработки материала.

5. *Современность*. Гибридное обучение иностранному языку отражает современные тенденции в образовании и подготавливает студентов к использованию новейших технологий в учебном процессе.

6. *Совершенствование учебного процесса*. Гибридное обучение позволяет студентам получать доступ к разнообразным учебным материалам, видеоурокам, интерактивным заданиям и тестам, что способствует более глубокому и эффективному усвоению знаний.

7. *Сокращение времени на обучение*. За счет возможности изучать материалы онлайн

студенты могут самостоятельно продвигаться в учебном процессе, что позволяет сократить время, необходимое для освоения учебной программы.

8. *Развитие коммуникативных навыков.* Благодаря возможности общения с преподавателями и однокурсниками как лично, так и через онлайн платформы, студенты развивают навыки коммуникации и сотрудничества. Наличие возможности общаться онлайн, обмениваться мнениями и идеями, а также работать над проектами в онлайн формате способствует формированию командного духа и развитию социальных навыков у студентов.

9. *Эффективное использование ресурсов.* Гибридное обучение позволяет оптимизировать использование учебных ресурсов и инфраструктуры, так как часть учебного процесса проходит онлайн, что может снизить затраты на обучение.

10. *Цифровые навыки.* Гибридное обучение способствует развитию цифровой грамотности у студентов, так как они активно используют онлайн инструменты и технологии в процессе обучения. Это помогает им приобрести необходимые навыки для успешной работы в цифровой эпохе.

Таким образом, приходим к выводу, что гибридное обучение представляет собой современный и эффективный подход к образованию, который сочетает в себе лучшие аспекты традиционного и онлайн обучения, обеспечивая студентам гибкость, доступность, индивидуализацию и разностороннее развитие. Представляется, что именно гибридное обучение иностранным языкам может быть эффективно использовано для организации дополнительного непрерывного языкового обучения в ВУЗах Республики Казахстан в формате курсов или элективных дисциплин, что будет способствовать повышению уровня владения языковыми компетенциями будущими специалистами.

Список литературы:

1. Ананин Д.П., Стрикун Н.Г. Гибридное обучение в структуре высшего образования: между онлайн и офлайн // Преподаватель XXI век. 2022. № 4. Часть 1. С. 60– 74. DOI: 10.31862/2073-9613-2022-4-60-74

2. Баранников К.А., Ананин Д.П., Стрикун Н.Г., Алканова О.Н., Байзаров А.Е. (2023) Гибридное обучение: российская и зарубежная практика. Вопросы образования / Educational Studies Moscow, № 2, сс. 33–69. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2023-2-33-69>

3. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов высшего и послевузовского образования. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028916>

4. Об утверждении Типовых правил приема на обучение в организации образования, реализующие образовательные программы высшего и послевузовского образования <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017650>

5. <https://skillbox.ru/media/education/chto-takoe-gibridnoe-obuchenie-i-v-chyem-ego-osobennost/>

6. <https://videouroki.net/razrabotki/sovremiennyye-tiekhnologii-v-obrazovanii-instrumenty-i-siervisyy-dlia-orghaniz.html>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

ВЛАСКОВА А.

студентка группы УА 23-2

ЕГОРОВА А.А.

Научный руководитель, преподаватель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Данная статья представляет собой обзор сервисов обучения иностранным языкам с применением искусственного интеллекта, такие как Duolingo, Rosetta Stone, Babbel и Memrise. В статье рассматриваются преимущества и недостатки использования искусственного интеллекта, анализируются методики, особенности и ограничения каждого сервиса, включая геймификацию, персонализацию и адаптивное обучение. Результаты помогут выбирать методики и сервисы в образовании.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение иностранному языку, интерактивные приложения, чат-бот, голосовой и текстовый анализ

В последние годы использование искусственного интеллекта (ИИ) в современном образовании становится все более важной темой исследований. Особенно значимо его применение в обучении иностранным языкам, где технологии искусственного интеллекта открывают новые перспективы для эффективного и персонализированного обучения. Поскольку усвоение языка остается сложной задачей для многих учащихся, появление инструментов и методов, основанных на искусственном интеллекте, открывает многообещающие перспективы для повышения результативности обучения. В данной статье рассматриваются существующие и перспективные подходы и методики использования искусственного интеллекта в изучении иностранных языков, а также анализируются их преимущества и ограничения.

Исследования в области искусственного интеллекта начались в 1950-х годах. В 1956 году выдающийся специалист в области информатики Дж. Маккарти предложил одно из первых и наиболее известных определений искусственного интеллекта. Согласно его предложению, изучение искусственного интеллекта предполагает, что каждый аспект обучения или любая другая характеристика интеллекта в принципе может быть описана с достаточной точностью, чтобы можно было создать машину для ее моделирования [1].

Разберем определение искусственного интеллекта (ИИ). Это область компьютерной науки, которая занимается созданием систем, способных выполнять задачи, обычно требующие человеческого интеллекта. Он использует алгоритмы и модели, чтобы анализировать данные, извлекать закономерности, принимать решения и решать задачи. Искусственный интеллект является мощным инструментом для улучшения процесса обучения [2].

К позитивным аспектам в применении искусственного интеллекта в обучении можно отнести следующее:

1. *Скорость и эффективность.* ИИ может обрабатывать и анализировать большие объемы данных за краткое время, что значительно ускоряет процесс принятия решений.

2. *Точность.* При правильном обучении и настройке модели искусственный интеллект может достичь высокой точности в выполнении задач, превосходя человеческие возможности.

3. *Автоматизация.* ИИ позволяет автоматизировать многие задачи, освобождая человеческие ресурсы для выполнения более творческих или стратегических задач.

4. *Непрерывная работа.* ИИ не устает и не подвержен эмоциональному влиянию, что

позволяет ему работать круглосуточно и обеспечивать стабильность в решении задач.

5. *Способность к обучению на опыте.* Искусственный интеллект способен улучшать свою производительность и точность с течением времени благодаря накопленному опыту и обучению на больших данных.

Подобно другим технологиям, применение искусственного интеллекта (ИИ) в образовании сопряжено с определенными негативными аспектами, которые необходимо учитывать. Рассмотрим некоторые из них:

1. *Необходимость в данных.* Для эффективной работы искусственного интеллекта требуется большой объем данных для обучения и настройки моделей. Без достаточного объема данных модель может быть недостаточно точной или неэффективной.

2. *Зависимость от качества данных.* Качество данных напрямую влияет на качество работы искусственного интеллекта. Неправильные или некорректные данные могут привести к ошибочным выводам и неправильным решениям.

3. *Отсутствие эмпатии и интуиции.* ИИ лишен эмоций и интуиции, что ограничивает его способность понимать контекст и человеческие эмоции в решении некоторых задач.

4. *Недостаточная прозрачность.* Некоторые модели искусственного интеллекта могут быть сложными и непонятными в своей работе, что затрудняет понимание принципов и механизмов их функционирования.

5. *Потенциальные угрозы безопасности.* Неправильное использование или недостаточная защита искусственного интеллекта может привести к серьезным угрозам безопасности, включая нарушение конфиденциальности данных, кибератаки и манипуляции информацией [3].

В целом, искусственный интеллект имеет большой потенциал для улучшения различных сфер жизни, однако необходимо аккуратно учитывать его преимущества и ограничения при его применении.

На сегодняшний день существует множество сервисов для изучения иностранных языков с использованием системы искусственного интеллекта (ИИ). Эти сервисы предлагают различные подходы и методики обучения, включая интерактивные упражнения, обратную связь, персонализированные курсы и т.д. Вот несколько примеров таких сервисов и принцип их работы:

1. Duolingo:

- Принцип работы: Duolingo использует метод гамификации и адаптивное обучение с помощью искусственного интеллекта. Пользователям предлагается выполнение различных упражнений, таких как заполнение пропусков, перевод предложений, произношение слов и фраз, и т.д. ИИ анализирует производительность пользователя и подстраивает уровень сложности материала в соответствии с его прогрессом.

2. Rosetta Stone:

- Принцип работы: Rosetta Stone предлагает метод обучения, основанный на имитации естественного процесса изучения языка. Система использует образцы языка, изображения и аудиофайлы для помощи в усвоении новых слов и фраз. ИИ в этой системе помогает анализировать произношение и дает обратную связь.

3. Babbel:

- Принцип работы: Babbel предлагает персонализированные курсы, которые адаптируются к уровню знаний и целям пользователя. Система использует искусственный интеллект для определения оптимального пути обучения и предоставляет упражнения, основанные на реальных ситуациях общения.

4. Memrise:

- Принцип работы: приложение Memrise применяет метод ассоциативного запоминания и интервальных повторений для эффективного запоминания слов и фраз. ИИ анализирует производительность пользователя и регулирует расписание повторений для

улучшения запоминания.

Каждый из этих сервисов имеет свои плюсы и минусы в обучении. Плюсы включают доступность, гибкость, возможность персонализации и мотивационный аспект геймификации. Однако минусы могут включать ограничения в разнообразии материалов, отсутствие интерактивности в некоторых случаях и неспособность ИИ точно оценить контекст или нюансы языка.

Таблица 1. Краткая характеристика инструментов для изучения иностранных языков, использующих искусственный интеллект

№	Инструмент ИИ	Виды речевой деятельности, которыми осуществляется работа над	Функционал	Доступность для использования преподавателем и студентами
1.	Duolingo	- говорение; - письмо; - чтение; - аудирование	-выстраивание индивидуальной траектории обучения; - анализ ошибок пользователя	Есть бесплатное приложение и 2 варианта платной подписки.
2.	Grammarly	- письмо; - чтение	- проверка письма; - редактирование текстов; - измерение активного словарного запаса	Есть бесплатный функционал и платная подписка.
3.	QuillBot	- письмо; - чтение; - лексика	- изменение структуры предложения (проверка грамматики); - перефразирование текстов; - генератор цитат	Есть бесплатный функционал и платная подписка. Необходимо установить расширение
4.	ChatGPT	- говорение; - письмо; - чтение	- генерация текста по запросу пользователя	Есть бесплатный функционал и платная подписка.
5.	Multitran_bot	- письмо; - чтение; - лексика	- бот переводчик; - интернет-система двуязычных словарей	Представляет собой бесплатный чат-бот
6.	AndyRobot	- говорение; - произношение	- тематические уроки; - практика общения; - грамматические упражнения	Представляет собой бесплатный чат-бот
7.	EnglishSimpleBot	- чтение; - грамматика	- индивидуальный подбор слов и грамматических заданий	Представляет собой бесплатный чат-бот
8.	ELEVENLABS.IO	- говорение; - письмо; - аудирование	- перевод текста в речь; - автоматическое озвучивание аудио/видео	Есть бесплатный функционал и платная подписка

Искусственный интеллект (ИИ) может оказать значительную помощь при изучении языков, предоставляя различные инструменты и функции, такие как:

- голосовой анализ. ИИ может анализировать произношение студента, предоставляя обратную связь и советы по улучшению произношения. Это может включать оценку интонации, акцента, правильности произношения отдельных звуков и фонем.

- текстовый анализ. При помощи ИИ можно анализировать письменные тексты, корректировать грамматические ошибки, предлагать альтернативные варианты фраз и

выражений, а также обеспечивать контекстуальные объяснения и примеры использования слов и конструкций.

- создание текстов и диалогов. ИИ может генерировать тексты и диалоги для учебных целей, предлагая примеры использования новых слов и фраз в различных контекстах. Это может помочь студентам понять правильный контекст использования языковых единиц и улучшить их навыки письма и разговорной речи.

- персонализация обучения. Системы ИИ могут адаптировать материалы и упражнения под индивидуальные потребности и уровень знаний каждого студента. Это позволяет сделать обучение более эффективным и интересным, предлагая задания и упражнения, соответствующие конкретным слабым местам и потребностям студента [4].

- обратная связь и оценка. ИИ может предоставлять мгновенную обратную связь о произношении, правописании, грамматике и стиле, помогая студентам понять свои ошибки и работать над ними. Это способствует более эффективному обучению и улучшению языковых навыков.

Таким образом, искусственный интеллект (ИИ) представляет собой важную область компьютерной науки, посвященную созданию систем, способных выполнять задачи, требующие человеческого интеллекта. Он использует алгоритмы и модели для анализа данных, извлечения закономерностей, принятия решений и решения различных задач. При рассмотрении его применения в обучении иностранному языку выявляются как плюсы, так и минусы.

Среди преимуществ использования искусственного интеллекта в обучении иностранному языку можно выделить его скорость и эффективность, высокую точность выполнения задач, возможность автоматизации и непрерывной работы, а также способность к обучению на опыте. Однако существуют и недостатки, включая необходимость в большом объеме данных, зависимость от их качества, отсутствие эмпатии и интуиции у системы, недостаточную прозрачность и потенциальные угрозы безопасности.

На сегодняшний день существует множество сервисов для изучения иностранных языков с применением искусственного интеллекта. Примеры таких сервисов включают Duolingo, Rosetta Stone, Babbel и Memrise, каждый из которых предлагает свои подходы и методики обучения. При этом каждый из них имеет как свои преимущества, так и недостатки, которые следует учитывать при выборе метода обучения.

В целом, использование искусственного интеллекта в обучении иностранному языку представляет собой перспективное направление, однако необходимо внимательно учитывать как его преимущества, так и ограничения, чтобы максимально эффективно использовать его потенциал в образовательном процессе.

Список литературы:

1. Childs M. John McCarthy: Computer Scientist Known as the Father of AI [Электронный ресурс] // The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/john-mccarthy-computer-scientist-known-as-the-father-of-ai-6255307.html> (дата обращения: 15.03.2024)
2. Maderer J. Artificial Intelligence Course Creates AI Teaching Assistant [Электронный ресурс] // Georgia Tech News Center. URL: <http://www.news.gatech.edu/2016/05/09/artificial-intelligence-course-creates-ai-teaching-assistant> (дата обращения: 15.03.2024)
3. Есионова Е.Ю. Искусственный интеллект как альтернативный ресурс для изучения иностранного языка // Гуманитарные и социальные науки. 2019. № 3. С. 155-166
4. Макаренко Ю.В., Венцель В.А., Зеленская О.Ю. Использование искусственного интеллекта в образовательном процессе высших учебных заведений (на

примере обучения иностранным языкам) // Проблемы современного педагогического образования. 2022. №7 7-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-iskusstvennogo-intellekta-vobrazovatelnom-protssesse-vysshih-uchebnyh-zavedeniy-na-primere-obucheniyainostrannym-1> (дата обращения: 28.03.2024)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИИ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ВОРОПАЕВА М.

студентка группы МО - 21-2

ГАЙНУТДИНОВА Г.Ф.

*Научный руководитель, ст. преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. Статья об использовании искусственного интеллекта (ИИ) в изучении английского языка представляет собой обзор современных технологий, которые помогают учащимся эффективно осваивать английский язык. В статье рассматриваются различные аспекты использования ИИ, такие как автоматизированные системы проверки грамматики и правописания, персонализированные программы обучения, развитие навыков разговорной речи и понимания английской речи, а также использование чат-ботов для практики разговорного английского. Также в статье подробно рассматриваются преимущества использования ИИ в обучении английскому языку, такие как индивидуальный подход к каждому ученику, увеличение мотивации к изучению языка, повышение эффективности обучения и возможность получения обратной связи в режиме реального времени. Кроме того, в статье описываются некоторые вызовы и ограничения использования ИИ в изучении английского языка. В целом, статья представляет собой полный обзор современных технологий и методов использования ИИ в изучении английского языка и подчеркивает их значительный вклад в современное образование.

Ключевые слова: искусственный интеллект, изучение английского языка, инновационные технологии, современное обучение, компьютерные технологии, интеллектуальные помощники

Развитие цивилизации не оставляет без внимания ни один аспект человеческой жизни. Мы живем в эпоху цифровых технологий, где системы искусственного интеллекта играют важную роль. В связи с этим, использование искусственного интеллекта становится все более важным в условиях быстрого развития цифровых технологий. Не осталось без внимания и изучение иностранных языков, а преимущественно английского языка, поскольку использование инновационных технологий в обучении английского языка, в том числе использование элементов ИИ, привлекающих научное и практическое внимание, является одной из особенностей современного обучения.

Многие ученые согласны с тем, что будущее английского образования зависит не только от информационной, электронной и коммуникационной революции, но и от способности осваивать новейшие технологии и новые инструменты. Развитие искусственного интеллекта в этой области открывает новые возможности и создает множество задач, которые могут радикально изменить управление и внутреннюю архитектуру высших учебных заведений. Появление новых технологий всегда вызывает серьезные сомнения в том, какое влияние они оказывают на общество [1]. С развитием технологий, особенно нейросетей, мы произвели революцию в методе изучения английского языка. Каждый метод изучения английского языка, несомненно, эффективен в историческом контексте. Однако развитие нейросетей меняет образ мышления людей в

обществе, что требует внедрения новых технологий, отвечающих потребностям людей и позволяющих оптимально изучать английский язык. Учитывая это, необходимо исследовать и разрабатывать инновационные методы, основанные на современных информационно-коммуникационных технологиях и искусственном интеллекте. Эти исследования позволяют учащимся создавать интерактивную и индивидуализированную среду обучения, которая поощряет активное участие и самостоятельную работу. Все это позволяет эффективно решать задачи, связанные с процессом обучения, и создавать условия для успешного изучения английского языка в современном информационном обществе.

Итак, искусственный интеллект (ИИ) относится к разработке компьютерных систем, которые могут выполнять задачи, требующие человеческого интеллекта, такие как распознавание образов, понимание естественного языка, систематическое принятие решений и решение проблем. ИИ в настоящее время используется в ряде приложений, таких как распознавание голоса, обработка изображений, автономные транспортные средства и языковой перевод. Но конечная цель исследований ИИ — создание систем, способных выполнять человеческие задачи с высокой точностью и эффективностью.

На сегодняшний день особо стало популярно внедрение и использование ИИ в изучении английского языка. Это может включать в себя виртуальных учителей, игры для изучения языка, индивидуальные программы обучения, и как упоминалось ранее, чат-ботов. Нейросети идеально имитируют взаимодействие людей, поэтому студенты могут легко начинать настоящие разговоры с помощью чат-ботов. В недавнем обзоре языкового ИИ в изучении языка авторы обнаружили, что существует пять основных применений языкового ИИ в обучении. Наиболее распространенным является использование более крупной языковой модели в качестве партнера по сотрудничеству в письменной или устной речи, например, в рабочей среде. История использования ИИ в изучении английского языка восходит к первым годам компьютерного изучения языка (CALL) в 1970-х и 1980-х годах, когда компьютерные технологии впервые были использованы для содействия изучению языка. Позже программисты сосредоточились на программах изучения языка, которые обучают студентов лексике и грамматике. В 1990-х и 2000-х годах появление и развитие технологий обработки естественного языка, а также развитие ИИ привели к разработке более сложных программ изучения языка, которые могли бы взаимодействовать с учащимися, как сам человек [2].

Некоторые образовательные приложения и платформы на базе ИИ используют обработку естественного языка для создания виртуальных учителей, которые помогают учащимся взаимодействовать и развивать языковые навыки в свободной среде. Примеры использования ИИ в образовании английского языка включают виртуальных учителей английского языка, которые используют алгоритмы обработки естественного языка и машинное обучение для оценки навыков разговорной и письменной речи учащихся и предоставления индивидуальной обратной связи. Кроме того, виртуальные преподаватели могут создавать практические упражнения и занятия, соответствующие успеваемости и стилю обучения учащихся, что делает процесс изучения языка интерактивным и эффективным.

ИИ одновременно произвел революцию в изучении английского языка, предоставив персонализированный и адаптируемый опыт обучения, упростив навыки разговорной речи и аудирования, а также повысив доступность и предоставив ценную обратную связь. Это позволяет людям контролировать процесс обучения и изучать английский язык самостоятельно. Платформы и приложения на основе ИИ могут анализировать данные об успеваемости учащихся, давать рекомендации для будущих занятий, обеспечивать мгновенную обратную связь по произношению, грамматике и словарному запасу учащихся, а также предоставлять интерактивные действия, которые помогают учащимся воспринимать контент по-новому. Цель ИИ в изучении английского языка — сделать

изучение языка более эффективным, увлекательным и легко доступным для учащихся во всем мире.

Интерактивные мероприятия и игры являются неотъемлемой частью изучения языка, так как они могут помочь учащимся увлекательно усваивать материал. Платформы и приложения на базе ИИ могут анализировать ответы учащихся и предоставлять немедленную обратную связь, которая помогает им определить области для улучшения и работать над достижением своих целей в изучении языка. Также они предлагают широкий спектр интерактивных мероприятий и игр, которые помогают студентам практиковать различные языковые навыки, сохраняя при этом их мотивацию и вовлеченность. Разговорная практика является важнейшим аспектом изучения языка, особенно для развития навыков говорения и аудирования, и связи с этим, ИИ может создавать виртуальных репетиторов, которые используют обработку естественного языка для ведения бесед со студентами и предоставляют им обратную связь об их произношении, интонации и использовании грамматики [3].

Одним из важных направлений искусственного интеллекта в последние годы является большая языковая модель, изменившая многие сферы и аспекты нашей жизни. В быстро меняющемся мире технологий новые разработки появляются не так быстро, как ChatGpt. Менее чем за четыре месяца эта языковая модель на основе искусственного интеллекта охватила весь мир, потому что ChatGpt уникален, поскольку он может имитировать стиль письма автора: от перевода до ответов на вопросы, написания заочных эссе и написания компьютерных программ. В открытом письме генеральный директор OpenAI Сэм Альтман призвал разработчиков прекратить разработку ИИ для моделей большего размера, чем GPT-4, и подтвердил, что следующее поколение GPT будет выпущено только в том случае, если они найдут способ использовать его безопасно и ответственно [4].

Создание интеллектуальных помощников на основе интерактивной технологии — это перспективное направление в образовании и профессиональной подготовке. С этими помощниками процесс обучения кардинально меняется, позволяя учащимся решать сложные задачи и получать ответы на вопросы в режиме реального времени. Умные помощники на базе ИИ эффективны, конкурентоспособны и могут выполнять задачи, которые раньше требовали участия опытных преподавателей. Эти помощники могут быть готовы работать со студентами разного уровня подготовки и оказывать индивидуальную поддержку в зависимости от их индивидуальных потребностей. Одной из наиболее распространенных проблем дистанционного обучения и онлайн-курсов является отсутствие обратной связи с преподавателями. Интеллектуальный помощник может решить эту проблему, предоставляя учащимся необходимую помощь и обратную связь [5].

На мой взгляд, с помощью компьютерных программ можно повысить интерес к изучению английского языка и контролировать результаты обучения в ситуациях, когда традиционные формы общения невозможны. Несомненно, преимущества использования элементов ИИ и облегчения процесса изучения языка можно объяснить эффективным использованием компьютерных технологий. По мере развития приложений и платформ для изучения языка на основе ИИ, ожидается, что ИИ будет играть все более важную роль в изучении английского языка, обеспечивая как персонализированный опыт, так и эффективное изучение языка для учащихся по всему миру. ИИ стал многообещающей технологией, которую можно использовать для улучшения различных аспектов в изучении английского языка, поскольку он обладает потенциалом для улучшения персонализированного обучения, обеспечения обратной связи в режиме реального времени, интерактивных мероприятий, облегчения практики ведения беседы, автоматизации задач оценки, повышения доступности и обеспечения адаптивного обучения [6].

В заключение стоит отметить, что использование искусственного интеллекта (ИИ)

в изучении английского языка представляет собой значительный прорыв в образовании, который открывает новые возможности для учеников и преподавателей. Современные технологии ИИ позволяют создавать персонализированные программы обучения, которые адаптируются под индивидуальные потребности каждого ученика, что значительно улучшает эффективность обучения. Автоматизированные системы проверки грамматики и правописания помогают учащимся улучшать письменные навыки, а развитие навыков разговорной речи и понимания английской речи с помощью ИИ делает процесс изучения более интересным и эффективным.

Преимущества использования ИИ в обучении английскому языку очевидны: индивидуальный подход к каждому ученику, увеличение мотивации к изучению языка, повышение эффективности обучения и возможность получения обратной связи в режиме реального времени. Однако, необходимо учитывать и вызовы, с которыми сталкиваются ученики и преподаватели при использовании ИИ в образовании, такие как доступности технических устройств, а также необходимость разработки качественного контента для обучения.

В целом, использование ИИ в изучении английского языка представляет собой огромный потенциал для улучшения качества образования и подготовки учащихся к глобальному рынку труда. Современные технологии ИИ могут значительно улучшить процесс изучения языка, делая его более доступным, интересным и эффективным. Важно продолжать развивать и совершенствовать эти технологии, чтобы обеспечить им доступность и качество, и продолжать исследовать новые возможности использования ИИ в образовании.

Список литературы:

1. Влияние Новых Технологий на общество - <https://www.the-next-tech.com/review/the-impact-of-emerging-technologies-on-society/>
2. История и современное состояние компьютерного обучения иностранным языкам - https://www.researchgate.net/publication/304147920_The_History_and_the_Current_Status_of_Computer_Assisted_Language_Learning
3. Преподаватели с искусственным интеллектом для изучения английского языка и языкового образования - <https://instructobot.com/ai-tutors-for-learning-english-revolutionizing-language-education/>
4. "Мы немного напуганы": Генеральный директор OpenAI предупреждает о рисках, связанных с искусственным интеллектом - <https://www.theguardian.com/technology/2023/mar/17/openai-sam-altman-artificial-intelligence-warning-gpt4>
5. Учителя обращаются за Помощью к Решениям на основе ИИ - <https://edtechmagazine.com/k12/article/2018/06/teachers-are-turning-ai-solutions-assistance>
6. Как Инструменты на базе ИИ Могут Обеспечить Большую Доступность для Учащихся?

FACILITATING STUDENTS' ENGLISH LANGUAGE CROSS-DISCIPLINARY COMPETENCE IN MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

GENERALOV A.

Bachelor student, Group CF23-4, Faculty of Economics and Business

DUBININA G.A.

Scientific adviser, Associate Professor,

Department of English for Professional Communication

*Financial University under the Government of the Russian Federation,
Moscow, Russia*

Abstract. Using English as a medium of instruction (EMI) is a vital part of the modern educational system. The research infers that the English language should be integrated in educational process as an auxiliary medium of instruction, designed to boost students' English language competence in the particular field of study.

Keywords: English as a medium of instruction, cross-disciplinary competence, educational environment

INTRODUCTION /TOPICALITY

Modern educational technologies are admittedly efficient in creating an educational environment that ensures the effective interaction of all participants in the educational process and fostering foreign-language communicative proficiency. EMI is the new reality of the global world. EMI is a new parameter of competitiveness, first in the field of education, and later in all areas of the economy. In all probability, EMI should be considered as a problem that requires special treatment.

Nowadays, educational technologies are highly efficient in creating educational environment which provides the proficient interaction of all those, who participate in the educational process and training students' foreign language communicative competence.

EMI (English Medium Instruction) is a method of using English to teach academic subjects to students', whose mother tongue is not English. As English is considered to be a lingua franca, the language of international communication, EMI has a number of benefits not only for students, but also for the higher education establishment it is practiced in. To begin with, students get the opportunity to access international educational programs. Also, post-graduates can have a chance to cooperate with international scholars or to do research abroad. Moreover, one of the most crucial benefits of EMI is students' increased competitiveness in the labor market. On the other hand, universities get extra recognition within world rankings if instruction at some faculties is carried out in English. Lastly, the presence of EMI at the University makes it more attractive for international students, as the result, the export of educational services increases, which is beneficial both for the particular university and the whole nation.

Being the unique phenomenon of the modern world, EMI is a new parameter of competitiveness, whose importance grows in all areas of the economy. Due to that fact, EMI requires special approach to its analysis.

Today, several educational programs in Russian universities are taught in English. Among such universities is the Financial University under the Government of the Russian Federation, a sizable part of its contingent are English-speaking international students. many other universities the Financial University provides a number of programs taught in English.

One of the most vital goals of today's the Financial University development is strengthening its international reputation in all possible aspects. The creation of English-language content of the University, including printed materials in English, English-language web resources, portals and other information platforms, articles for English-language media, plays a major role in achieving that goal.

LITERATURE REVIEW

It's an open secret that English has a dominant position in higher education all over the world. No wonder we witness an impressive boost of bachelor's and master's programmes with teaching either partly or even fully in English (English-taught programs, ETPs) e.g. in Europe, their number has increased almost ten-fold for the last two decades. [1]. Educationalists dwell into the evolution of EMI. The authors conclude that EMI has undergone a transformation from focused segment of scholastic activity into the dominant trend in higher education. The similar opinion is expressed in the research [3] Moreover, in the article it is pointed out that the focus of learning a foreign language has shifted from purely linguistic aspects to professionally-oriented aspects. The article [4] proposes a valuable feature of EMI -its ability to simplify the realization of transdisciplinary approach, which is highly useful in solving problems requiring knowledge from different disciplines. Another phenomenon, strongly connected with EMI is code-switching, a procedure, which is mainly defined as changing languages from native to foreign during the educational process. The importance and nature of code-switching are thoroughly investigated in [5]. According to researchers [6] English Medium Instruction is part of the system of "soft" CLIL, aimed at teaching content through the medium of a foreign language but with predominantly linguistic objectives. Some researchers [7, 8] state that the efficiency of mastering disciplines can be enhanced by language propaedeutics for mastering special terminology, in particular the use of mathematical apparatus.

METHODOLOGY

The methodology of this research includes such empiric methods as observation, comparison and analysis of literature related to the object of investigation. The core method in analyzing students' English language cross-disciplinary competence in modern educational environment is collecting information about the state of the process of integration the English language in studying process, meaning finding out at which stage of that process it is more efficient to accept the English language in educational materials. In addition to the above, the role of the English language as the medium of instruction and the volume in which the language should be presented in educational contents are also ought to be taken into account. [9] Therefore, these methods help the research to cover various aspects of teaching English language in the higher education establishments and receive more information, that might be used in facilitating students' English language cross-disciplinary competence. [10]

DISCUSSION / ANALYSIS

In order to perform a more thorough analysis on investigated subject the opinion poll has been conducted. The focus group consisted of 60 students from first to fourth year of bachelor programs at the Financial University under the Government of the Russian Federation and Tver' State University. The interviewees were given two questions to answer. The first one regarded the role of the English language as a medium of instruction at the non-linguistic university, the second focused on the matter of determining the most efficient way of integrating English in studying the major disciplines of the university course.

The first question contained four options to choose from. These options can be divided in two groups based on the importance of the English language as a medium of instruction: the first two options defined the English language as an auxiliary medium of instruction, whereas other two options defined the language as a main medium of instruction. Then options specify the purpose of English language. The first answer states that the English language is essential for the deeper studying the particular subject, the second proposes that the language is necessary for improving the foreign language competence of a student, the third marks the widening of worldview as the main goal of learning the language, lastly, the fourth highlights the role of English as a tool which increases student's competitiveness as a future specialist.

Opinion poll showed that the second option prevails, being chosen by 45% of respondents, the fourth option holds the second place with 40% of all choices, being almost as widespread opinion as the second one, the least popular options are the first and the third (6.7% and 8,3%

respectively).

The following diagram shows the results of the opinion polls in the form of a pie chart.

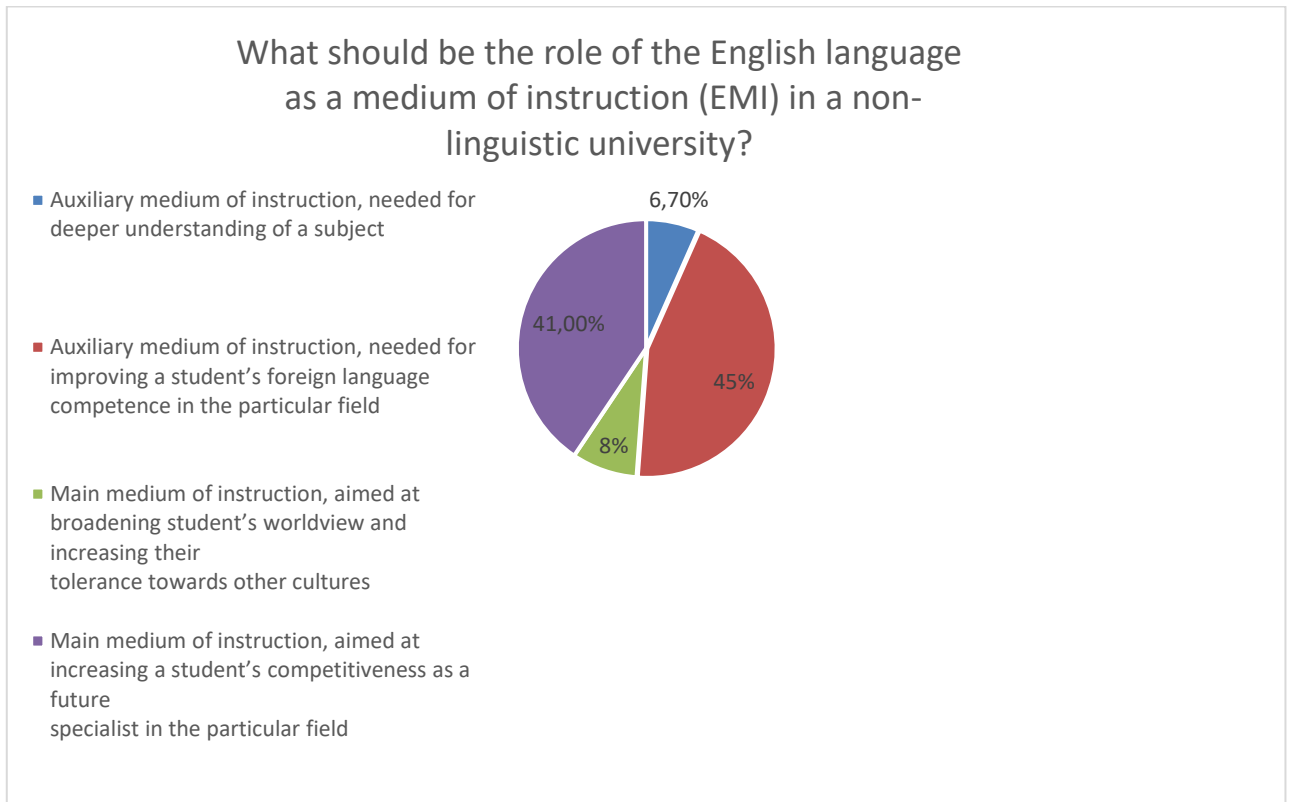

Fig. 1. The role of English as a medium of instruction (compiled by the author).

The second question offers the interviewees three options. The first one focuses on the initial stage of university education and training first year students on the basis of professionally oriented materials, the second puts emphasis on undergraduate education and content for specialized disciplines, suggesting that the part of it should be presented in the English language, the third offers to learn specialized disciplines and elective subjects fully in English in senior undergraduate programs, Master's and postgraduate courses.

The following diagram shows the results of the opinion polls in the form of a pie chart.

Which of the following is more efficient way of improving student's general skills in your perception?

- Teaching junior students English on the basis of professionally oriented materials;
- Training junior undergraduate students for specialized disciplines with part of the content presented in English;
- Teaching specialized disciplines and elective subjects fully in English at senior undergraduate Bachelor courses, Master's and postgraduate courses.

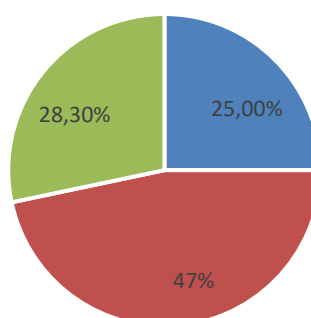

Fig. 2. The efficiency of the ways to improve student's skills (compiled by the author).

Concluding the results of the poll, it can be stated that the English language as medium of instruction is generally perceived as an auxiliary medium of instruction that should be included in the contents of specialized disciplines on junior undergraduate courses. Nevertheless, the importance of other options is also worth considering, however, the majority believes that mastering a foreign language competence in the particular field is a more appropriate goal of learning the English language at higher educational establishments for student than obtaining wide worldview.

CONCLUSION

After carrying out the research several points on the matter of the facilitation of students' cross-disciplinary English language competence could be made. As the direct subjects of this research are students themselves, the results of the opinion polls should be taken into account with all seriousness and have the biggest influence on the meaning of the final statement of this work. Therefore, in order to facilitate the cross-disciplinary English language competence more efficiently, the process have to begin on junior undergraduate courses and be presented as a part of contents of specialized disciplines. However, learning the language should not have the highest priority in the educational process, as a mean of education it has to be auxiliary. Due to the rapid development of technologies these recommendations could be executed with lesser expenses and in bigger volume. For instance, students might solve tests in English using materials, which were provided to them in Russian. Also, in that case, the concept of code-switching can be used. As an example, economics undergraduates may learn English names of currencies, stock markets, worldwide economic organizations and economic alliances while undergoing a course of world economy and international economic relations.

Reaching the remarkably high goals for the growth of Russian economy requires proficient specialists with outstanding knowledge of English language, so they could have an opportunity to compete with their international knowledge. EMI and a well performed facilitation of students' English language cross-disciplinary competence are guarantors of existence of such specialists in near future.

References:

1. <https://educationinwesterneurope.wordpress.com/2017/11/22/why-teaching-in-english-may-not-be-such-a-good-idea/>
2. Dubinina, G. A., & Stepanyan, I. K. (2020). Transfer From Learning English To Teaching Academic Subjects In English. In O. D. Shipunova, & D. S. Bylieva (Eds.), Professional Culture of the Specialist of the Future & Communicative Strategies of Information Society, vol 98. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 386-399). European Publisher. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.12.03.39>.
3. Khalyapina Liudmila , Almazova Nadezhda , Baranova Tatiana. Linguodidactic Analysis of Professionally-Oriented Language Education and CLIL.- in: Examining Content and Language Integrated Learning (CLIL) Theories and Practices (ed.Liudmila Khalyapina). Chapter 2, pp.21-37.2020.-Published in the United States of America by IGI Global book series Advances in Educational Technologies and Instructional Design (AETID).
4. Stepanyan, I.K., Dubinina, G.A., Nikolaev, D.A., Kapranova, L.D., Pashtova, L.G.: Cross-disciplinary case-analyses of investment optimization in a foreign language applying dynamic programming. *Espacios*. 38(62), 19 (2017). <http://www.revistaespacios.com/a17v38n62/17386219.html>.
5. Dubinina, G.A., Konnova, L.P., Stepanyan, I.K.: Cross-Disciplinary Code Switching as Means of Encouraging Creativity. In *Technology, Innovation and Creativity in Digital Society*; Bylieva, D., Nordmann, A., Eds.; Springer Nature: Switzerland, Cham, Volume 345, pp. 683–704 (2022). https://doi.org/10.1007/978-3-030-89708-6_56
6. Baranova, T., Khalyapina, L., Vdovina, E., Yakhyaeva, C.: Soft CLIL v.2.0: Integrating a mobile app and professional content into the language training. *IOP Conf. Ser. Mater. Sci. Eng.* 940, 012140 (2020). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/940/1/012140>
7. Ganina, E.V., Dubinina, G.A., Stepanyan, I.K.: Cross-cultural analysis of bilingualism in preparing international students for mastering professionally oriented disciplines. *Human. Soc. Sci. J.* 9(4), 142-147 (2019). <https://doi.org/10.26794/2226-7867-2019-9-4-142-147>
8. Kobeleva, E.P.: Teaching foreign languages at universities based on cross-disciplinary integration. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. 11–2(38) (2019) <https://doi.org/10.24411/2500-1000-2019-11756>
9. Boraie, D. (2013) 8 Current Trends in Teaching and Learning EFC / ESL. URL: <http://blog.tesol.org/8-current-trends-in-teaching-and-learning-efles/> [Accessed 14 February 2024]
10. Macara, E., Curie, S., Pun, J., An, J., Dearden, J. "A Systematic Review of English Medium Instruction in Higher Education." *Language Teaching*, vol. 51 (1), 2018, pp. 36-76, DOI: 10.1017/S0261444817000350

ROLE OF CODE SWITCHING IN FACILITATING PERCEPTION OF ACADEMIC DISCIPLINES

GOLOSNAYA U., KORYTNIKOVA M.

*Bachelor students, Faculty of Economics and Business,
Financial University under the Government of the Russian Federation*

DUBININA G.A.

Scientific adviser, Associate Professor,
Department of English for professional Communication
Financial University under the Government of the Russian Federation,
Moscow, Russia

Abstract. The research explores how the knowledge of English helps students study academic disciplines. The poll assessing the choice between academic disciplines which require

the general knowledge of English versus the knowledge of English for special purposes is conducted. The impact of cross-disciplinary interaction and code switching is considered.

Key words: knowledge of English; cross-disciplinary study of academic disciplines; code switching.

INTRODUCTION / TOPICALITY

Nowadays, English permeates our lives more and more. First of all, it is an international language of communication. People use it in the business world, academic field, tourism and cultural exchange. If you look closer, you will find that many household items have names in English, for example, various types of clothing, cosmetics, household appliances, and so on. But what is especially interesting is the fact that most scientific research, technical instructions and software are in English. Only by knowing the language you can be one of the first to receive up-to-date information “first-hand” and use it to gain competitive advantages. While the bulk of the population will wait for translations and interpretations (which may not always turn out to be accurate or correct), you will admittedly be aware of the latest trends and mainstreams, and will be several steps ahead of the others. That is why having the skills to read and understand English allows us to keep abreast of the latest technological advances and be competitive in the labor market both in the present and in the future. Therefore, to build a successful career and to acquire a well-paid job, the knowledge of the language is literally necessary. Thus, neglecting the knowledge of English means losing the access to all world innovations, an extensive knowledge base, and not only English or American, because more than 50% of all information in the world is translated and stored in English. It is worth noting that the study by E.P.Kobeleva focuses on the need to educate students in foreign language competencies, because most employers expect employees with such skills [1].

No doubt, the competitiveness of university graduates directly depends on their level of English proficiency. Consequently, some disciplines require specific or general knowledge of the English language.

The object of our research is the cross-disciplinary integration of English and different disciplines at the Financial University.

The subject of our research is interdisciplinary code switching when studying various disciplines based on the poll of students from the Financial University.

The purpose of the study is to find out how the knowledge of the English language helps students study the academic disciplines offered to them.

The personal experience in studying various academic disciplines and English as a foreign language allowed the authors to formulate a hypothesis: some disciplines at the university require either the special or the general knowledge of the English language, as well as the use of code switching between the languages of various academic subjects for their successful study and understanding.

The implementation of this goal is solved by the authors using a number of tasks:

- Study of the phenomenon of “code switching”.
- Analysis of the use of “code switching” in the study of academic disciplines and their impact on the effectiveness of mastering disciplines.
- Conducting a survey among students of the Financial University to determine the disciplines that require general or special knowledge of the English language.
- Summarizing results, conclusions based on the survey and previously studied data.

The novelty of research lies in the idea of assessing the contribution of interdisciplinary code switching to mastering academic disciplines.

Literature review

The term “code switching” is interpreted differently by many researchers. When modeling the professional competence of future economists, an integrated approach and interdisciplinary

code switching between the main disciplines are used [2].

Currently, one can notice a trend in the transition from traditional learning of English to teaching disciplines in English through subject-language integrated learning. In the classroom, the target language, for example English, simultaneously acts as a subject of study and a medium of instruction. [3]

Investigators show how code-switching between economic disciplines, English, mathematics and digital tools may help to form an individual trajectory of the educational activity for students of Economics and Finance [4].

According to the research on foreign language learning by M. Turnbull and K. Arnett, teachers use their native language for pedagogical purposes and to maintain social interaction with students [5]. S. Polio and P. Duff determine that the mother tongue is used by teachers for administrative and managerial purposes, to show cohesion, friendliness or responsiveness, to aid understanding, to translate words or phrases, and to explain grammatical phenomena [6]. D. Liu notes that teachers switch to their native language when their knowledge of the target language is insufficient to convey the message, as well as to save time in the classroom [7].

Code-switching is widely used in content and language integrated learning (CLIL). The main difficulty in implementing the principles of CLIL in the higher education system is the interaction between foreign language teachers and teachers of professional disciplines. [8].

Technologies of CLIL, which contribute to the activation of the process of teaching foreign languages on the basis of its active integration with the process of teaching professionally significant disciplines, various approaches and CLIL models are developed in an online environment [9].

Examples of code switching in learning academic disciplines.

Code switching can be found in many academic disciplines. Firstly, this is, of course, higher mathematics, digital mathematics and programming. Many mathematical functions, concepts, and notations have no analogues in Russian. Let's start with the fact that in various formulas and equations we use some letters from the English alphabet, for example, x , y , z , which we meet not only at university, but also at school. But, if we focus specifically on higher mathematics, then such concepts as integral, limit, elasticity, all types of functions, including the sign of the function itself, logarithm, matrix, derivative, etc. They are expressed in the form of formulas in English. And they are used in the development of online courses, for example , which help to remember the course of school mathematics [10].

When it comes to programming, most of the commands, functions and keywords in programming languages, operating systems, are based on English. This means that knowledge of English is necessary in order to effectively use these tools and understand how they work, and not just in higher mathematics. For example, at the university we study programming in the R language, RStudio. The entire program is built in English. And, to request banal help, you also need to use English functions, for example, `help(topic)`, `help.search("pattern")`, `help(package =)`

Moreover, you will be given help in English, although during the initial installation of the program, you can install a localizer, but it will translate everything very inaccurately and incomprehensibly. And if you look for help on the Internet, then most of the community is English-speaking. That is why, in order to better master and understand this discipline, a student needs not only general knowledge of the English language, but also special knowledge. Of course, this also applies to other programming languages, such as Delphi, Perl, PHP, Ruby, Python, Java, JavaScript, C#, C++. But you don't even have to go deep into the study of these languages to understand that they use code switching; when using these programming languages, special language knowledge will be needed.

With regard to Excel, you can quite often find English terminology there, because most of the programs are translated into Russian for the ease of use. However, you can find a function like "ABS() or anti-lock braking system". Excel also has a VBA or "Visual Basic" section. Most often, VBA in Excel is used to automate repetitive actions, expand the capabilities of spreadsheets, and

interact with other MS Office programs. And in order to take advantage of these benefits of the program, you need to have special knowledge of the English language.

With reference to other subjects, then, of course, there you can find examples of code switching and diglossia. For example, this includes everything related to economic subjects: economic theory, macroeconomics, microeconomics, world economics, etc. The main basis of these subjects is built precisely on English terms, due to the fact that this science was actively developing within the framework of English-speaking countries. And in order for a student to be able to easily remember formulas, understand how they work and formulate the correct definition or build a graph on this basis, special knowledge of the English language is required, specifically in the field of economics. For a better understanding of the completeness of the topic, here are a few examples: P (price), Q (quantity), D (demand), S (supply), TR (total return), FC (fixed costs), VC (variable costs), AFC (average fixed costs), MC (marginal cost) and so on.

If we talk about more humanitarian subjects, then management is a worthy example. Most of the concepts in it are built using English, for example, SWOT, PEST, SMART analyses. In particular, it is worth noting that most of the works of professional managers can only be read in English. This is why a student should study English at both a professional and a general level.

However, in order to finally make sure that some subjects that a student studies at the university use code switching, and as a result, the student needs to have the necessary language knowledge, let us turn to the results of the research we conducted on the basis of the information studied.

Statistics analysis

Question No. 1. Which disciplines require general knowledge of English?

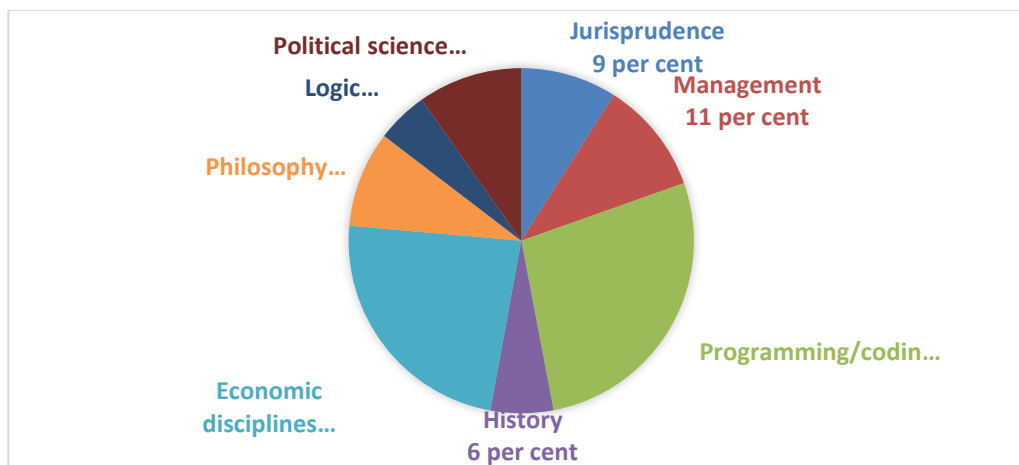

Fig. 1. Answer to Question No. 1. Which disciplines require general knowledge of English?

Based on the data obtained, we can conclude that general knowledge of the English language is most in demand in such disciplines as digital mathematics, programming, economic disciplines, they occupy leading positions; a fairly large part is made up of such disciplines as management, law, political science, philosophy, since in these disciplines it is necessary, in order to be able to read information in English written media, communicate with specialists on forums, thereby learning additional information on the subject being studied, draw analogies when studying disciplines.

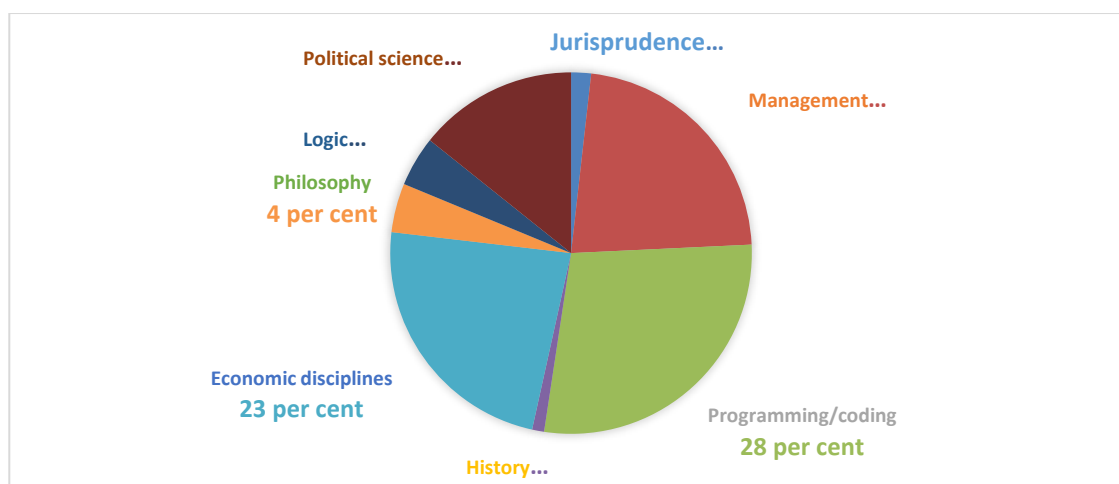

Fig. 2. Answer to Question No.2 “Which disciplines require the knowledge of English for Special Purposes?”

Analyzing the data obtained, we can draw the following conclusion: special knowledge of the English language is necessary when studying such disciplines as programming, digital mathematics, economic disciplines, since with their help it becomes possible to better understand professional literature, consider the discipline from the perspective of another scientific school, read explanations of foreign professors, thereby expanding the knowledge of the disciplines.

Conclusion

In this study, the insight into the phenomenon of “code switching” is offered.

Analysis of the use of the “code switching” phenomenon in the study of academic disciplines showed the great importance of the English language and its influence on the effectiveness of mastering disciplines.

During the survey involving the students of the Financial University, it was found that the special knowledge of the English language is required to study such disciplines as programming, digital mathematics, and economic disciplines. In turn, the general knowledge of the English language is necessary for the following disciplines: management, political science, law.

The conducted research allows us to conclude that the use of the technology of “code switching” in the study of disciplines makes the learning process more effective and practice-oriented. And the process of switching codes allows for a comprehensive approach to the study of various disciplines.

References:

1. Kobeleva, E.P.: Teaching foreign languages at universities based on cross-disciplinary integration. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. 11–2(38) (2019) <https://doi.org/10.24411/2500-1000-2019-11756>
2. Dubinina, G. A; Konnova, L.P.; Stepanyan, I.K. Cross-Disciplinary Code Switching as Means of Encouraging Creativity. In *Technology, Innovation and Creativity in Digital Society*, Bylieva, D., Nordmann, A., Eds.; Springer Nature: Switzerland, 2022; Volume 345, pp. 683–704. https://doi.org/10.1007/978-3-030-89708-6_56
3. Ting, Y. L. T. (2011). CLIL...not only not immersion but also much more than the sum of its parts. *English Language Teaching Journal*, 65(3), 314–317.
4. Dubinina G.A., Stepanyan I.K. Pereklyucheniye kodov kak instrument kross-distiplinarnogo podkhoda k analizu ekonomicheskikh zadach // zhurnal «Samoupravleniye» , 2021 = Dubinina G.A., Stepanyan I.K. Switching codes as a tool for a cross-disciplinary approach to the analysis of economic problems // *Self-government magazine*, 2021. (In Russ.)

5. Turnbull M. & Arnett K. Teachers' use of the target language and first languages in second and foreign language classrooms // Annual Review of Applied Linguistics. – 2002.– Vol. 22.– P. 204-218.

6. Polio C. & Duff P. Teachers' language use in university foreign language classrooms: A qualitative analysis on English and target language alternation // The Modern

7. Liu D., Ahn G., Baek K. & Han N. South Korean high school English teachers' code switching: Questions and challenges in the drive for maximal use of English in teaching // TESOL Quarterly. – 2004.– Vol. 38.– P. 605-638

8. Khalyapina L.P., Popova N.V., Kuznetsova O.V. Interdisciplinary design as a means of implementing integrated subject-language learning at a university // Scientific and Technical Journal of the St. Petersburg State Polytechnic University. Humanities and social sciences. 2017. Vol. 8. Issue 3. pp. 145–152.

9. Dubinina G., Konnova L., Stepanyan I. Technologies for Teaching Mathematics in a Multilingual Digital Environment. Education Sciences. 2022;12(9):590. DOI:10.3390/educsci12090590

10. Konnova, L.; Lipagina, L.; Postovalova, G.; Rylov, A.; Stepanyan, I. Designing Adaptive Online Mathematics Course Based on Individualization Learning. Education Sciences 2019; 9(3), 182. <https://doi.org/10.3390/educsci9030182>

TRIGGERS TO STUDENTS' PROFESSIONAL AWARENESS AT CONTEMPORARY UNIVERSITY

GORBACHEV E.

*Bachelor student, Faculty of Economics and Business,
Financial University under the Government of the Russian Federation,*

DUBININA G.A.

*Scientific adviser, Associate Professor,
Department of English for professional Communication
Financial University under the Government of the Russian Federation,
Moscow, Russia*

Abstract. This research explores the importance of professional awareness for students' competitiveness. The significance of learning English as a foreign language for integration in the educational environment is proved. Benefits of English as a medium of instruction are revealed through the role of pedagogical scaffolding as an individual support for students

Key words: *triggers, professional awareness, innovations, scaffolding.*

INTRODUCTION /TOPICALITY

The challenges caused by the vast digitalization in all the spheres of our life, let alone the recent pandemic, brought to life new requirement to higher education. It is worth mentioning that scientific and technological progress has brought with it a lot of technologies that future specialists should be familiar with, this is the main trigger for the specialization of training. Such situation created a reevaluation of educational approaches within contemporary universities.

A modern specialist must have a variety of soft skills such as adaptability/trainability, decision making, teamwork, critical thinking. Besides, students should understand for themselves when it is most profitable to study profile-oriented materials, this research will be aimed at this question. Many universities today use profiled textbooks and subjects, including the discipline of English. The Financial University under the Government of the Russian Federation has been developing in this direction for several years, all even non-core subjects are closely related to the field of economic and financial activity.

English as an important tool in the modern world should be studied by students, for certain

tasks, this study is aimed at understanding what students would like from this discipline, regarding the current trend of specialized education. The research will address the topic of scaffolding or in another way, the system of creating supports for the effectiveness of learning, including interdisciplinary.

LITERATURE REVIEW

In [1] the difference in mental codes of different generations of students is discussed, as well as the modern world trends used as the direction of developing professional orientation. Researchers [2] investigate the approach to teaching first year students the disciplines of a mathematical cycle in the light of interdisciplinary cooperation with training in English for specific purposes. Some other educationalists [3] admit that due to rapid digitalization innovation is evolving and educational processes undergo dramatic changes while the need for English remains undoubted. Active use of interdisciplinary cooperation, English included, is underlined in [4]. Moreover, a lot of universities transfer from learning English as a philological discipline to teaching academic subjects in English either partially or in full [5]. The CLIL (Content and Language Integrated Learning) technology is regarded by researchers [6] as the most efficient approach to professionally oriented training in basic academic disciplines. According to the research made by [7] educational processes are admittedly facilitated by interdisciplinary multilingual environment, where the languages of different disciplines lead to code-switching between them within the framework of academic activity. A detailed overview of the methodological and instrumental features of e-learning as is presented in [8] in which the authors highlight the importance of mastering English, which is widely used in IT terminology. The authors of the article [9] illustrate the particulars of interdisciplinary cooperation with their experience of creating the glossary of economic terms whose parts are a definition of an economic term in Russian, its international (English) name, its symbolic description, a mathematical formula involved and calculation codes in R. Thus cooperation between English and disciplines of mathematical cycle go in line with the particulars of English as a medium of instruction, which according to [10] can be used as a means of scaffolding in facilitating the perception of basic academic disciplines.

METHODOLOGY

The research has been done with the help of the following empirical and rational scientific methods: analysis of scientific materials, generalization, survey and abstraction. This helped to form certain conclusions and create a kind of research product in the form of a survey.

When innovative learning technologies are applied, then the application of an interdisciplinary approach to students' analysis of current financial and economic problems in English becomes especially fruitful. Therefore, it is necessary to select methods, the number and time of their use carefully, based on the experience of students and teachers

Learning based on an interdisciplinary methodology allows you to:

- to develop creative thinking;
- to apply the competences received for each discipline;
- to find the most optimal solution to the task on the basis of a combination of scientific methods applied in various disciplines.

An cross-disciplinary, career-oriented approach allows students to improve their awareness and erudition in other disciplines, develop skills in various subjects during non-disciplinary time, competencies and find answers to various tasks and questions. One of the most in-demand methods of scaffolding in the modern higher education system is the process of involving a student and maximizing his personal abilities by supporting at each stage of learning and competently dividing educational tasks. Scaffolding proved to be efficient in group work, especially when solving team tasks. Exchanging vocabulary, breaking down tasks, listening to the manner of communication of partners allows even weaker students to learn from their groupmates. Students with a high level of English language proficiency also get a huge boost during this kind of activity, as they often have to explain their thoughts more carefully for the group. One of the

important factors for the success of this method is the active work of all group members. So if, for example, 1 or 2 people are actively working in a group, then they must necessarily touch on the opinion of each participant and emphasize their contribution to the language task. Such a method instills in the student a desire to learn, especially broadly affecting specialized disciplines, since English at universities is closely intertwined with them and increases motivation to expand knowledge.

DISCUSSION / ANALYSIS

As a component of this scientific research, a study was conducted among first-year students studying Economics, 35 students of the Financial University under the Government of the Russian Federation and 31 students of the Bryansk State Institute of Engineering and Technology were involved as respondents.

The questions and results will be presented below in the form of a pie chart (See fig.1,2).

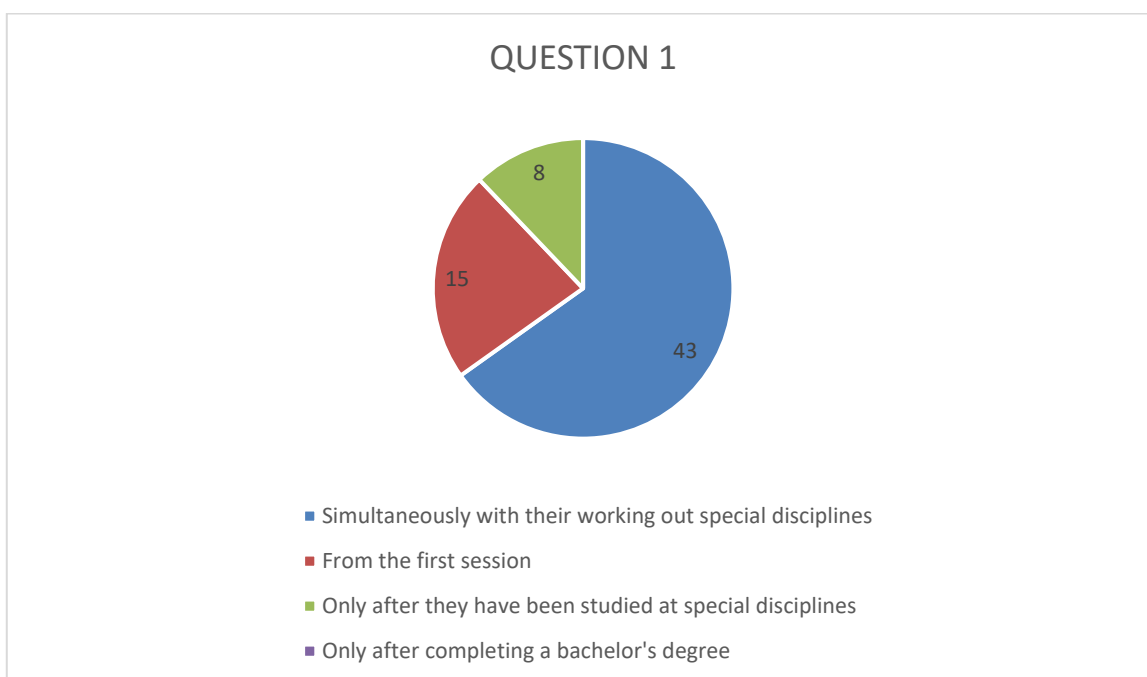

Fig.1 Answers to Question № 1. At what stage of training should the professionally-oriented materials be used in the university course?

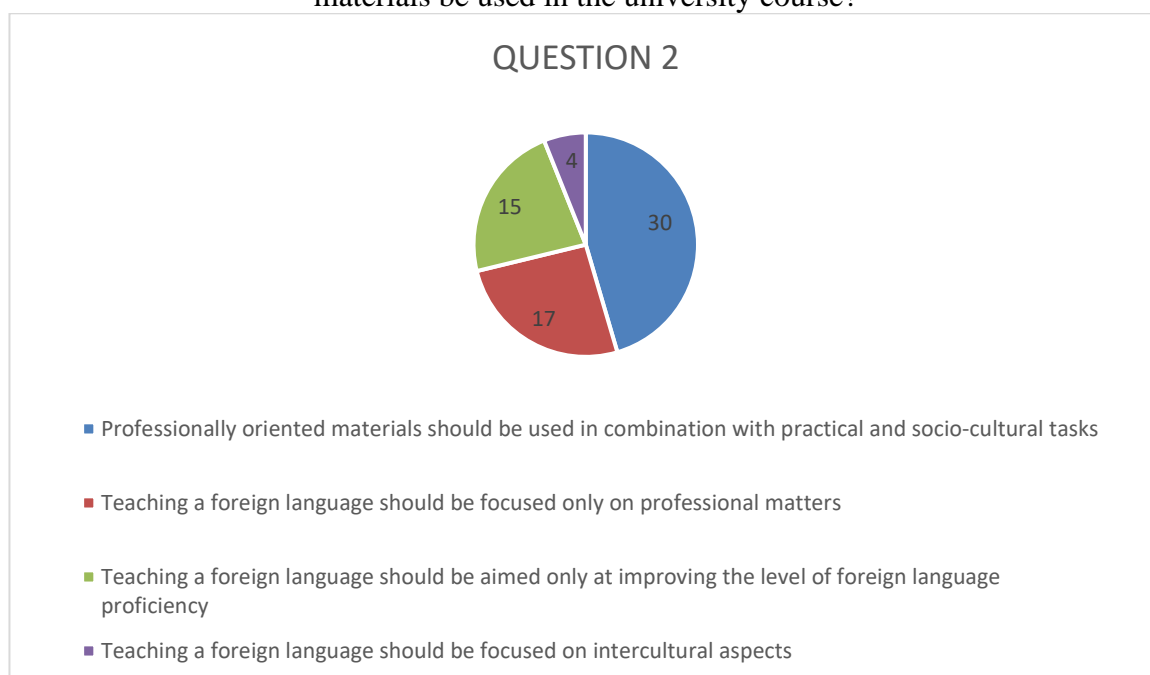

Fig.2 Answers to Question № 2. What should be the degree of profilisation at a non-linguistic university?

Describing the results of the first question, we can say that most of the respondents, namely 65.2% chose the answer option simultaneously with their working out at special disciplines, 22.7% chose from the first session and 12.1% only after they have been studied at special disciplines, only after completing their bachelor's degree 0 respondents chose, which indicates the understanding of the importance of students studying professionally-oriented materials for their future, based on socio-economic changes. Many students have been looking for internships since their first years of study and want to improve in their future activities throughout their studies, regardless of whether they go to get a master's degree or not, this indicates the desire of students to come to greater awareness caused by modern structural triggers. Moreover, most of them chose at the same time as studying them in special disciplines, which makes it clear that an interdisciplinary approach and maximum depth into the profile material are important for students. It is worth noting that some even chose from the first lesson, probably these people really want to be the best professionals in their field.

Summarizing the answers to the first question, it can be concluded that students understand the importance of having professional knowledge for future competitiveness and erudition.

The second question allows us to conclude about the importance of English in an cross-disciplinary and career-oriented learning approach. 45.5 % of respondents chose professionally oriented materials should be used in combination with practical and socio-cultural tasks, 25,8% - teaching a foreign language should be focused only on professional matters, 22,7% - Teaching a foreign language should be aimed only at improving the level of foreign language proficiency, 6,1% - teaching a foreign language should be focused on intercultural aspects.

The answer voted for by the majority allows us to conclude that the language component is obviously important as an important non-core subject for most students, however, during monitoring I noticed a decrease in the share of votes for this answer and an increase in students' choice in favor of strictly professional activities. I think this is due to the fact that the second stage was voted by the students of BSTU, perhaps their economic activities and teaching methods at the university are headed by exclusively professional issues.

The smallest share of the choice related to intercultural aspects is probably related to the current situation in the world and the reduction of relations with English-speaking countries that are unfriendly to us, however, English language remains the most important international unit that allows students to study programming languages, specialized vocabulary, foreign studies, hence the preservation of the importance of this discipline in an interdisciplinary approach.

The survey showed the importance of professional awareness both in teaching in general and in other non-core disciplines, especially on the example of English, scientific and technological progress and fear of unemployment affect everyone, given the particularly high level of competitiveness in the developing higher education system of the Russian Federation.

CONCLUSION

Summing up, it should be said that learning a foreign language during academic disciplines without its separate study, without integration with some kind of professional environment, requires innovations and new educational technologies. It is important to mention that integrated language teaching and content knowledge requires an cross-disciplinary approach, it allows students to improve specialized awareness, develops critical thinking in all subjects. An interdisciplinary approach increases the interactivity and dynamism of the lesson, involving each student in the process.

Thus, the survey showed that every student wants to gain knowledge related to their future profession already during their bachelor's degree. In addition, many people are in dire need of English as a means of studying professional, socio-cultural knowledge, which indicates the relevance of an interdisciplinary approach in modern conditions.

References:

1. Tenkhunen, P. Yu., Eliseyeva Yu. A. Features of perception of educational information by modern students: potential of visual conceptualization. *Integration of Education* 2015, 19, 4(81), 28-34. <https://doi.org/10.15507/1991-9468.081.019.201504.028>
2. Konnova, L.P.; Rylov, A.A.; Stepanyan, I.K. Context Approach as a Way of Early Discipline Profilization of Higher School. *Standards and Monitoring in Education* 2018, 6(4), 15-20. https://doi.org/10.12737/article_5b713bb2508bd2.08888344
3. Yunus, M. M. Innovation in Education and Language Learning in 21st-Century. *Journal of Sustainable Development Education and Research* 2018, 2, 33-34. <https://doi.org/10.17509/jsder.v2i1.12355>
4. Stepanyan I.K. Aktivatsiya mezhdistsiplinarykh svyazey sredstvami elektronogo glossariya v LMS MOODLE // *Sovremennaya matematika i kontseptsii innovatsionnogo matematicheskogo obrazovaniya*. 2021. T. 8. № 1. S. 374-380 = Stepanyan I.K. Activation of interdisciplinary connections by means of an electronic glossary in LMS MOODLE // *Modern mathematics and the concept of innovative mathematical education*. 2021. Vol. 8. No. 1. P. 374-380. (In Russ.)
5. Dubinina G.A., Stepanyan I.K. Transfer From Learning English To Teaching Academic Subjects In English // *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences EpSBS*, Volume 98 - Joint Conferences: PCSF 2020 & CSIS, 2020.– P. 386–399. Doi: 10.15405/epsbs.2020.12.03.39
6. Khalyapina, L.P., Popova, N.V., Kuznetsova, O.V. // Interdisciplinary design as a means of implementing content and language integrated learning in higher education. *Humanities and Social Sciences*. 8(3), 2017. – P/ 145–152 <https://doi.org/10.18721/JHSS.8314>
7. Dubinina, G.A. Interdisciplinary multilingual environment as facilitator of managing educational processes. *Humanities and Social Sciences. Bulletin of the Financial University*. 13(c): 42-46 (2023). <https://doi.org/10.26794/2226-7867-2023-13-c-42-46> (In Russ).
8. Bylieva, D.; Lobatyuk, V.; Safonova, A.; Rubtsova, A. Correlation between the Practical Aspect of the Course and the E-Learning Progress. *Educ. Sci.* 2019, 9, 167. <https://doi.org/10.3390/educsci9030167>
9. Dubinina, G. A; Konnova, L.P.; Stepanyan, I.K. Cross-Disciplinary Code Switching as Means of Encouraging Creativity. In *Technology, Innovation and Creativity in Digital Society*, Bylieva, D., Nordmann, A., Eds.; Springer Nature: Switzerland, 2022; Volume 345, pp. 683–704. https://doi.org/10.1007/978-3-030-89708-6_56
10. Dubinina G.A. The use of educational scaffolding in content-language integrated teaching of specialized disciplines of the university. *Gumanitarnye Nauki. Vestnik Finasovogo Universiteta = Humanities. Bulletin of the Financial University*. 2022;12(C):51-55. DOI: 10.26794/2226-7867-2022-12-c-51-55 (In Russ.).

АДАПТАЦИЯ АНГЛИЦИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ИНТЕРНЕТ-ЛЕКСИКИ)

ГРИГОРЬЕВА С.

студентка группы МЭ-21-2

ГАЙНУТДИНОВА Г.Ф.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается проблема англоязычных заимствований в

современном русском языке на примере использования англицизмов в сети Интернет. Дается обоснование использования иноязычных заимствований и иноязычных вкраплений в русском языке. Статья содержит примеры использования англоязычных заимствований в текстах различной направленности, представленных в сети Интернет, а также способы словообразования новой лексики.

Ключевые слова: Англицизмы, иноязычная лексика, англоязычные заимствования, иноязычные вкрапления, язык-реципиент, язык-источник.

Язык как средство общения между людьми носит ярко выраженный социальный характер. Его общественные функции активно воздействуют на лексику, во многом предопределяя направление ее развития. Проблемы взаимодействия языка и общества, языка и культуры, оставаясь актуальными в современной лингвистике, не могут успешно решаться без изучения специфики использования языка в различных слоях общества, социальных и профессиональных группах, без тщательного исследования его социально-диалектной стратификации и функционально-стилистического варьирования. При этом современные лингвисты отмечают, что необходимо «различать главные и периферийные участки динамики языка в связи с развитием общества и особенностями воздействия на язык различных социальных факторов» [1; с. 5].

Проблема иноязычных заимствований является предметом изучения отечественных и зарубежных исследователей уже на протяжении двух столетий и, тем не менее, в силу современных условий развития общества этот вопрос не перестает быть актуальным. Ряд ученых рассматривает заимствование не только как процесс, но и как результат, как продукт перехода языковой единицы из одного языка в другой [2].

По справедливому утверждению иностранных лингвистов, в мире не существует языка, который бы не имел в своем составе заимствованной иноязычной лексики [2; с. 6]. В последние десятилетия в связи с популяризацией английского языка и англоязычной культуры, словарный состав русского языка заметно пополняется новыми лексическими единицами.

Существует два основных способа пополнения и обогащения языка: заимствования и вкрапления.

По мнению Л. П. Крысина, внесшего значительный вклад в разработку проблемы иноязычных заимствований, необходимо разграничивать иноязычные заимствования и вкрапления [3].

Заимствования – это лексические единицы, прошедшие постепенное проникновение в язык-приемник из языка-источника от разовых, случайных использований до полной словообразовательной адаптации в языковой системе языка-реципиента. То есть, процесс заимствования представляет собой перенесение любого элемента иностранного языка (морфемы, слова и т.д.) в другой язык «по пути его постепенного освоения средствами языковой системы и, в конце концов, включения его как полноправного элемента в систему языка-рецептора с присвоением характеристик, свойственных исконным единицам соответствующих классов».

Иноязычные вкрапления рассматриваются как «слова и выражения на чужом для подлинника языке, в иноязычном их написании или транскрибированные без морфологических изменений» [4]; как слова или выражения, передаваемые в устной и письменной речи языка-реципиента графическими и фонетическими средствами языка-источника.

Различают:

1) полное иноязычное вкрапление I'll come back – популярная фраза киногероя А. Шварцнегера из фильма «Терминатор», ставшая крылатым выражением и означающая «Я вернусь» (полное иноязычное вкрапление); LOL - употребляется в письменной речи (смс-сообщениях, электронных письмах неформального типа) - сокращенное Lots of Love (с

любовью).

2) частичное иноязычное вкрапление, которое сохранило в языке-приемнике исконную графику языка-источника, особенности звучания и свою семантику – easy (легко); call for paper – используется в электронных информационных письмах-извещениях о предстоящей научной конференции, семинаре, симпозиуме и т.д. и означает приглашение принять участие в публикации научных изысканий; deadline (окончательный срок принятия материалов, документов). Данное частичное заимствование используется как в русской графике, сохраняя при этом грамматические признаки английского языка – дедлайн, так и в исконной графике – deadline.

3) русско-иноязычное или контаминированное вкрапление (явление «ломаной речи») – такое выражение «ломаного» английского языка как фейсом об тейбл (от англ. face – лицо и table – стол), под которым понимается состояние шока, изумления, вызванное у окружающих неожиданным или нестандартным (как правило, отрицательным) поведением одного или нескольких членов группы.

4) нулевое вкрапление [5].

Следует отметить, пласт англицизмов представляет собой сложную и многомерную систему. В ней выделяются несколько групп, соотносимых по степени закрепленности в словарях (узуальные и незуальные), по структуре (лексические переводы, кальки, гибридные формы с использованием средств двух языков), по графическому оформлению (с устойчивым и вариантным написанием), по семантике (с более широкой и более узкой структурой). Наличие вариантов в написании свидетельствует об их неустойчивом статусе в языке [6].

Англицизмы являются общепризнанными естественными формами лексико-семантического выражения важнейших понятий современной жизни. Необходимость применения того или иного элемента определяется как лингвистическими (наличие определенных семантических оттенков в значении иноязычного слова), так и экстралингвистическими (появление нового предмета и т.п.) причинами. Не случайно исследователи выделяют такие стадии иноязычной лексики, как проникновение, вхождение и интеграция. В условиях современной жизни путь того или иного иностранного слова от иноязычного вкрапления до лексического заимствования сократился в несколько раз.

Включение иноязычных вкраплений «не принадлежат системе использовавшего их языка» и их появление в языке-приемнике как правило является отражением степени «знакомства говорящего с иностранным языком, некоторыми стилистическими или жанровыми особенностями речи» [3, с. 47]. В свою очередь появление заимствованной лексики в состав языка-реципиента обусловлено «необходимостью, вытекающей из коммуникативной функции языка» [3, с. 49]. Заимствованная лексика появляется в языке-приемнике в результате необходимости обозначать новые явления или объекты, образование или создание которых произошло в культуре языка-источника.

Англицизмы, пришедшие в современный русский язык из других языков, имеют разную степень ассимиляции в языке-приемнике. Часть иноязычной лексики приобретает статус заимствований (полных или частичных), часть – иноязычных вкраплений [7].

В связи с популяризацией Интернета последние три десятилетия охарактеризованы волной массовых заимствований англицизмов. В настоящее время вопрос об адаптации заимствований из английского языка в различных системах языка-реципиента (семантической, графической, грамматической, словообразовательной и фонетической) остается актуальным [8].

Большинство англицизмов проходят фонетическую и графическую адаптацию. Фонетическая адаптация заключается в том, что заимствованное иноязычное слово произносится на языке-приемнике с помощью его фонетической системы, нарушая тем самым правила фонетики языка-источника [9].

Среди заимствованных в последние десятилетия англицизмов, преимущественно используемых в сети Интернет, отмечаются лексические новообразования, которые постепенно из окказиональных слов (слова, не вошедшие в широкое употребление) переходят в статус неологизмов, т.е. слов, вошедших в общезыковое употребление. В рамках данной работы нами были рассмотрены лексические единицы, заимствованные из английского языка на протяжении последних лет, и их производные, образованные различными способами словообразования, характерными для русского языка.

Материалом для исследования англицизмов, заимствованных в русском языке на современном этапе, послужили употребление слов в статьях, представленных в сети Интернет.

Англицизмы, попадая в русский язык, адаптируются с различными структурными особенностями, адаптируясь к грамматической системе русского языка. Одной из ключевых структурных особенностей адаптации англицизмов в русском языке является изменение графической формы слова под влиянием русской орфографии.

Для исследования были использованы данные интернет-системы двуязычных словарей «Мультигран» [10], контексты Национального корпуса русского языка [11], а также примеры употребления данных слов, обнаруженные с помощью поисковой системы «Яндекс».

Но необходимо подчеркнуть, что главное, это разумные заимствования. Как ни крути, а английский прекрасно подходит для точного и краткого выражения очень сложных понятий. И у многих удобных английских слов в русском аналогов нет. Вот некоторые такие слова, без которых нам пришлось бы туго.

К англоязычным заимствованиям, которые перешли в категорию неологизмов или еще находятся на стадии перехода, мы можем отнести ниже представленные лексические единицы, использование которых в современном русском языке было зафиксировано в сети Интернет:

1. *Абьюз* (от англ. abuse – 1) оскорбление, брань, надругательство; 2) плохое, жестокое обращение; 3) оскорблять) – в русском языке используется в контексте «психологическое или физическое насилие, которое агрессор совершает систематически с целью подчинить себе волю другого человека» [Glamour,2018], его производные:

- *абьюзер* (от англ. abuser – обидчик; совершающий насилие) – это человек, использующий критику, обвинения, газлайтинг, манипуляции, а иногда и физическую силу в целях контроля других людей.

- *абьюзивные отношения* (от [англ. abusive relationships](#) — уничижительные отношения; разг. *абьюзерные отношения*, в которых партнёр нарушает личные границы другого человека, [унижает](#), допускает [жестокость](#) в общении и действиях с целью подавления [воли](#) жертвы).

Разберём примеры использования в Интернете:

1) Как понять, что отношения абьюзивны, и что потом делать (<https://www.the-village-kz.com/village/city/instruction/12623-stop-abuse>)

2) «Кто такой абьюзер и что такое абьюз — простыми словами» <https://style.rbc.ru/health/603259989a79472f254af322>

2. *Боди* в переводе с английского языка «body» — означает тело. Этим словом называли нижнюю одежду корсетного типа, которая закрывает корпус от ягодиц до шеи, плотно прилегая к телу. В лексике русского языка представлены следующие производные слова: *бодипозитив*, *бодишейминг*, его производные:

- *Бодипозитив* и его производные бодипозитивизм, бодипозитивщица, бодипозитивщик, образованные путем добавления суффиксов *-изм*, *-щик*, *-щица* и морфемы женского рода *-а*. Бодипозитивизм (от англ. body (тело) и positive (позитив - раннее заимствованное слово, означающее положительное отношение к ч-л. или к-л.) - феминистское движение, целью которого является борьба против навязывания стандартов

красоты.

Примеры использования:

1) Бодипозитив: что это, основные принципы и проблемы (<https://www.nur.kz/family/self-realization/1026816-bodipozitiv-cto-eto-osnovnyye-printsipy-i-problemy/>);

2) Заголовок к Интернет-статье «Азбука бодипозитивизма: главные слова, помогающие принять свое тело» (<https://www.glamour.ru/culture/society/azbuka-bodipozitivizma-glavnye-slova-ctoby-prinyat-svoe-telo>);

3) «7 заповедей бодипозитива: над ними смеются, а они любят своё тело» (<https://www.championat.com/lifestyle/article-3646749-cto-takoe-bodipozitiv-tolstushki-v-mode-fitonjashki-ili-bodipozitiv.html>);

4) Бодипозитивщицы со стажем: 3 звезды, которые не боятся полноты, морщинок и отсутствия макияжа (<https://dzen.ru/a/WzE5TQ7xgACpAWwi>)

5) «Красота требует жертв!? Бодипозитивщицы лентяйки и пофигистки или женщины с другими жизненными приоритетами и ценностями, любящие и принимающие свою телесную оболочку, которая дарит им радость наслаждения прелестями нашего мира» <https://irecommend.ru/content/krasota-trebuets-zhertv-bodipozitivshchitsy-lentyaiki-i-pofigistki-ili-zhenshchiny-s-drugimi>.

6) «Движение бодипозитива представлено разными ресурсами» (<http://www.psychologies.ru/beauty/body/pochemu-bodipozitiv-vyzyivaet-tak-mnogo-negativa/>).

7) «Чем опасен бодипозитив? Обратная сторона популярного движения» <https://www.championat.com/lifestyle/article-4051445-chem-opasen-bodipozitiv-negativnye-posledstviya-socialnogo-techenija.html>

3. *Бодишейминг* (от англ. body (тело) и shame (стыдить, порицать, позорить) – критика, порицание недостатков внешности. Производные: бодишеймер (образование существительного мужского рода при помощи суффикса *-er*); бодишеймеры (добавление суффикса *-er* и морфемы множественного числа *-ы*).

Примеры использования:

1) «Оправдывается ли на самом деле попытка соответствовать канонам глянцевого внешнего, как требуют этого бодишеймеры?» (<https://kolobok.ua/semya/samorazvitie/cto-takoe-bodishejming-i-bodipozitiv-novaja-epidemija-v-sotssetjah-6943.html>);

2) «Сотрудников компании управления транспортной системой Лондона Transport for London (TFL) обвинили в бодишейминге после того, как они посоветовали людям носить подходящую для их тел одежду» (<https://regnum.ru/news/2408238.html>).

4. Каминг-аут (от англ. coming out (обнаруживаться (о секрете), становиться известным, раскрываться) – процесс открытого и добровольного признания человеком своей принадлежности к сексуальному или гендерному меньшинству, либо результат такого процесса. Используется с глаголами «совершить», «сделать» – совершить каминг-аут, сделать каминг-аут (калька от англ. make coming out – make (сделать)).

Примеры использования:

1) «Комен аут», «каминг аут» или «каминг-аут»: как правильно?» , где очень подробно с лингвистической точки зрения рассматривается данное понятие: «И что только с ним не происходит: и «каминг-аут», и «камингаут», и «каминаут»... К общему знаменателю пока не пришли» (<https://mel.fm/gramotnost/gramotny-otvet/3201759-komen-aut-kaming-aut-ili-kaming-aut-kak-pravilno>)

2) «Говорит сообщество: каминг-аут: быть или не быть?» (<https://www.alma-tq.org/post/comingout>);

3) Что сказать близкому, который совершил каминг-аут? (<https://takiedela.ru/notes/cto-skazat/>)

5. *Хейтер* (от англ. «hater» (ненавистник, недруг). Используется для обозначения

человека, размещающего в социальных сетях нелестные, а порой злые, агрессивные комментарии под фотографиями или высказываниями других пользователей.

Примеры использования:

1) «Хотя я замечаю, что оголтелых и бездумных хейтеров не так уж много, и заметное число людей готово к восприятию адекватных идей и к диалогу» (<http://www.psychologies.ru/beauty/body/pochemu-bodipozitiv-vyizyivaet-tak-mnogo-negativa/>);

2) «Но автор статьи знает, что ты, читатель Elle Girl, - не хейтер»; «...хейтеры бездумно болтаются в пространстве интернета и ищут, где оставить мерзкий след» (<http://www.ellegirl.ru/articles/heyteryi-kto-takie-i-kak-bez-nervov-ot-nih-otdelatsya/>).

6. *Фолловер, фолловить, отфолловить (зафолловить)* – термины относящиеся к системе Twitter. Фолловер (от англ. follower (последователь, приверженец, адепт, поборник, сторонник, поклонник, подражатель). При помощи суффиксов *-и-ть*, образующего несовершенный вид, был образован глагол фолловить (от англ. follow (следовать), который означает «возможность получения информации от человека или компании, просматривать информацию на личной странице пользователя в социальных сетях (аккаунты)»).

Производные, полученные аффиксальным способом словообразования при помощи префиксов *-от* и *-за*: отфолловить (зафолловить) несут негативную окраску и означают отказ от подписки и чтения одной из лент в Twitter.

Примеры употребления:

1) «Думай, прежде, чем фолловить» (заголовок к Интернет-статье) <https://vc.ru/flood/2407-dumay-prezhde-chem-follovit>;

2) «Вы пишете безграмотно? Вот из-за этого кстати тоже могут отфолловить» (сохранена авторская орфография) (<http://teenslang.su/content/>).

3) «Фолловеры не в первый раз ловят Викторию Боню на злоупотреблении фотошопом» (<https://scandar.ru/novosti-dom2/2685-follovery-vuyasnili-kak-bonya-vyglyadit-do-fotoshopa-i-posle.html>).

7. *Троллинг* (от англ. «trolling» — ловля на блесну) — размещение на различных интернет-ресурсах провокационных статей, либо сообщений с целью развития конфликта между пользователями с сопровождением взаимных оскорблений и т.п. Троллинг — это провокация или оскорбление, направленные на то, чтобы вызвать волну возмущения, цель которого вызвать агрессию и сделать так, чтобы жертва троллинга потеряла контроль над собой.

Лицо, которое занимается троллингом, именуют *троллем*, изначально это слово происходит именно от рыболовного термина троллинг, а не от мифологических троллей. «Тролль» — провоцирует конфликт и портит настроение, оскорбляя при этом другого участника или участников.

При помощи суффиксов *-и-ть*, образующего несовершенный вид, был образован глагол *троллить* (от англ. to troll (ловить на блесну). Используется с приставкой *по-*: *потроллить*).

Примеры использования:

1) «Кто такие интернет-тролли и какие способы борьбы с ними существуют?» (<https://topfacemedia.com/blog/internet-trolli>);

2) «Сталкивались ли вы когда-нибудь с троллем на работе или в интернете? Тролли встречаются повсюду, и их поведение может быть деструктивным, обидным и даже опасным. В этой статье мы рассмотрим различные типы троллей, их мотивы, а также способы борьбы с ними». (<https://proglib.io/p/trolling-na-rabote-psihotipy-trolley-i-metody-borby-s-nimi-2023-03-30>).

3) «В Интернете означает провоцировать своими сообщениями собеседника или группу людей, затягивая их в конфликтные диалоги. Троллят собеседника с целью вызвать

у него негативные эмоции. Скорее всего происходит от способа ловли рыбы с аналогичным названием, когда приманка ведется по водоему, а рыба нападает на движущуюся добычу. У жертвы троллинга есть два выхода: кормить тролля или отправить [в игнор](https://myslang.ru/slovo/trollit). <https://myslang.ru/slovo/trollit>).

8. *Хайп* (от англ. hype (назойливая реклама) – еще один термин, используемый по отношению к публичным личностям, обсуждаемым в СМИ и социальных сетях. Человек, привлекающий к себе внимание, по словам интернет-пользователей, ловит *хайп* – о нем активно пишут в соцсетях, он в центре всеобщего внимания. В качестве примера могут послужить заголовки к Интернет-статьям: «Собчак призвали не ловить «хайп» ради «хайпа» (<https://riafan.ru/994852-sobchak-prizvali-ne-lovit-khaip-radi-khaipa>); «Почему вокруг ICO Телеграмм так много хайпа» (Шр://рори1агсгурк1.т/20Ш02/06/почему-вокруг-ко-телеграмм-так-много-ха/).

Производными от слова *хайп* являются глаголы хайпить, хайпануть (т.е. создавать шумиху, с целью привлечения внимания), образованные путем добавления морфем *-и-ть* (хайп-и-ть) и морфем *-ан* и *-у-ть* (хайп-ан-у-ть).

Примеры использования:

1) «Автор письма призвала всех желающих «хайпануть» (прославиться - прим. ред.) на выдвижении в президенты остановиться» (сохранена авторская орфография) (<https://riafan.ru/994852-sobchak-prizvali-ne-lovit-khaip-radi-khaipa>).

9. *Агриться* (от англ. angry - злой) - злиться, сердиться. Глагол агриться можно встретить в современных художественных произведениях, представленных в сети Интернет.

Примеры использования:

1) «Если так и дальше продолжится, то к концу похода эта истеричка на меня всерьез агриться начнет. Или не в открытую отомстит, а исподтишка» (В. Кучеренко, И. Ольховская, «Бета-тестеры поневоле» http://litrpg.ru/read.php?id=271&chapter=0#start_read);

2) «Если у тебя все, то хватит меня отвлекать, - я не стал «агриться» на провоцирующие слова Анастасии и решил свернуть разговор» (В. Маханенко, «Путь Шамана. Все только начинается» <https://bookocean.net/read/b/29988/p/38>).

10. *Свайп* (от англ. to swipe – не отрываясь, проводить пальцем по экрану смартфона в нужном направлении).

Слово свайп вошло в состав современно русского языка с появлением сенсорных экранов. Свайп означает жест, которым пользователь смартфона (еще одно заимствованное слово от англ. Smartphone – телефон с большим количеством разнообразных функций (smart (умный) и phone (телефон) или планшета прикладывает палец к экрану и, не отрывая его, скользит им в нужном направлении. Например, при помощи свайпа выводят гаджеты из режима блокировки. Также свайп помогает листать страницы электронных книг, просматривать фотографии в фотогалереи Смартфона. Свайп - это способ ввода текста, без отрыва пальца от сенсорного экрана. Слово свайп приобрело популярность с ростом числа пользователей приложения для быстрых знакомств Tinder, где свайп влево означает, что фото незнакомца/незнакомки не нравится, а свайп вправо - знак того, что пользователь готов к знакомству.

Примеры использования:

1) Заголовок к Интернет-статье «Анатомия свайпа: Как пользователи Tinder выбирают друг друга» (<https://therunet.com/articles/6872>);

2) «Свайп. Кого выберешь ты?» (<https://22games.net/shop/swipe/>).

Все приведенные в исследовании примеры англо-американских заимствований подверглись грамматической адаптации в русском языке, которая заключается в появлении у большинства слов категорий рода, числа и падежа. Кроме того, большинство заимствованных слов меняют свою изначальную фонетическую форму. Например, в слове

фолловер (follower) английский звук 'w' в русском языке традиционно заменяется на 'в'; звук 'r' в окончании - er' английских существительных, образованных от глаголов, не произносится в английском языке, но произносится в русском – хейтер, фолловер, лузер и т.д. [12].

Большинство из приведенных примеров лексических новообразований находятся на этапе адаптации. Иноязычные лексемы варьируются, русифицируются с точки зрения грамматики, образуя различные производные. Этот процесс носит комплексный, поэтапный характер и современным англицизмам предстоит пройти определенный путь, чтобы закрепиться в русском языке.

Список литературы:

1. [Т.М. Беляева, В.А. Хомяков. Нестандартная лексика английского языка. – М.: Либроком, 2010. – 138 с.](#)
2. Зорина А.В. Англицизмы в современном русском языке (на примере интернет-лексики) // Казанский лингвистический журнал. 2018. том 1, № 2 (1). – С. 5-14.
3. Крысин Л. П. Слово в современных текстах и словарях. Очерки о русской лексике и лексикографии. – М.: Знак, 2008. – 320 с.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
5. Листрова-Правда Ю.Т. Отбор и употребление иноязычных вкраплений в русской литературной речи XIX века. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1986. – 144 с.
6. Нечаева И. В. Актуальные проблемы орфографии иноязычных заимствований. М.: Издательский центр «Азбуковник», 2011. – 168 с.
7. Воробьева С. В. Грамматическая ассимиляция новейших англицизмов в русском языке // Вестник Минского государственного лингвистического университета. Сер. 1. Филология. 2009. № 5. – С. 178–186.
8. Брейтер М.А. Англицизмы в русском языке: история и перспективы. М.: Изд. АО «Диалог-МГУ», 1997. – 156с.
9. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX — начала XXI вв.: проблемы освоения и функционирования: автореферат дис. ... доктора филол. наук / Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2008. 44 с.
10. <https://www.multitran.com/>
11. <https://ruscorpora.ru/>
12. Аверьянова Ю. Ю. К вопросу о грамматическом статусе некоторых иноязычных вкраплений // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2015. № 2. – С. 324–358.

ТІЛ ҮЙРЕНУДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ РӨЛІ

ДЖАНКЕЕВ А.

ТПП-23-1к тобының студенті

СИДИКОВА Г.Б.

Ғылыми жетекшісі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақалада біз жасанды интеллекттің тіл үйренудегі рөлін, жасанды интеллектінің перспективалы мүмкіндіктері және болашақта не күтуге болатындығын айтамыз.

Мақала мұғалімдерге, білім беру процесінің кураторларына білім беруде жасанды интеллект жүйелерін қолданудың маңыздылығын түсіну үшін қызығушылық тудыруы

мүмкін, өйткені жасанды интеллекттің көмегімен білім беру процесінің тиімділігі туралы мәліметтер жиналады және талданады, оқу нәтижелерін болжау және т.б.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, білім беру, технологиялар, цифрлық дағдылар, аналитикалық, виртуалды әлем, аралас әлем.

50-ші жылдардың ортасынан бастап адамзат бір уақытта бірнеше тапсырмаларды орындайтын есептеу машиналарының қабілеттеріне таң қалды. Сол кезеңде жасанды интеллект саласындағы алғашқы технологиялар мен зерттеулер пайда бола бастайды. Бұл саладағы зерттеулер адамның интеллектісін зерттеу негізінде жүргізілді, содан кейін алынған нәтижелер компьютерлердің қызметіне қолданылды. Жасанды интеллект бойынша зерттеулерге арналған ақпарат математика, информатика, психология, лингвистика, биология, машина жасау сияқты пәндерден алынады. Осы мәліметтерге сүйене отырып, машиналық оқыту технологияларының көмегімен компьютерлер адамның ақыл-ой әрекеттерін имитациялайды.

Жасанды интеллект әлі де дамудың бастапқы сатысында. Мамандар жасанды интеллект пен машиналық оқыту технологияларын қолдану жақын арада бүкіл білім беру жүйесінің эволюциясының негізгі факторы болады. MarketsandMarkets 2023 жылға қарай білім беру саласына арналған әлемдік жасанды интеллект нарығы 3,68 миллиард долларға өскенін көруге болады (2018 жылдан бастап орташа жылдық өсу қарқыны 47%) [1].

Адаптивті оқыту бұл тіл үйренуде жасанды интеллектке қолданудың ең перспективалы мүмкіндігі, ол әр оқушы мен студенттердің жеке үлгерімін бақылауға көмектесіп, әрбір оқушыларға жеке оқу жоспарын ойлап табады әрбір баланың тіл үйрену қиындықтарын анықтап оған сабақ өткізу жоспарын жасайды.

Жасанды интеллектке негізделген автоматты бағалау жүйесі үй тапсырмасын тексеру кезінде мұғалімдердің мінез-құлқына еліктейтін компьютерлік бағдарламалар қолданып және ол студенттің білімін бағалай алады, жауаптарды талдай алады, жеке кері байланыс бере алады және жеке ерекшеліктерді ескере отырып, оқу жоспарын құру арқылы тілді оқыту қиынлығын түсіруге көмектеседі.[5]

Технологияларды қолдана отырып, тілді үйрету кезінде білім беру әдісі өткен материалды тиімді бекітуге мүмкіндіктерді береді. Поляк инженерлері студенттің нақты не және қашан оқитынын бақылайтын қосымша жасап. Жасанды интеллект көмегімен студенттің жаңа ақпаратты ұмытпау мақсатында оны қайталауға кеңес беріп сабақты оқыту бірнеше тәсілдер арқылы білім алуға көмектеседі.[4]

Жекелендірілген тілді оқыту әдістемесі мен қарқыны әр оқушының қажеттіліктеріне, олардың ерекше қызығушылықтары мен қалауына байланысты болатын білім беру бағдарламаларының кең ауқымы және жасанды интеллект білім беру процесін әр студенттің жеке оқу жылдамдығына бейімдейді және күрделене түсетін тапсырмаларды ұсынады және осы тәсіл барлығына ыңғайлы режимді таңдауға мүмкіндік беріп тез және баяу қарқынмен оқытады.

Болашақта не күтуге болады? Виртуалды әлем пайдаланушыны компьютер жасаған виртуалды ортаға толығымен батырады. Виртуалды әлемді сезіну үшін, әдетте, сыртқы компьютерге немесе ойын консоліне қосылған немесе дербес жұмыс істейтін гарнитура қажет етеді, ең жетілдірілген виртуалды әлемді технологиялары қозғалыс еркіндігін қамтамасыз ете алады-пайдаланушылар сандық ортада қозғала алады, дыбыстарды естіп, кеңістікте бағдарлау және тактильді сезімдерді қайталау үшін арнайы қол контроллерлерін пайдаланады.[2]

Толықтырылған әлемді пайдаланушылар әлі де нақты әлемді көре алады және онымен өзара әрекеттесе алады, сонымен бірге арнайы көзілдіріктер немесе гарнитуралар қол жеткізетін сандық мазмұнды көре алады, сандық мазмұнды нақты ортаға қабаттастырады.

Аралас әлемді виртуалды нысандарды нақты әлеммен біріктіреді және пайдаланушыға екеуімен де өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. Пайдаланушы сандық мазмұнды көріп

қана қоймай, нақты ортада болуы мүмкін виртуалды нысандармен өзара әрекеттесе алады.

Виртуалды, кеңейтілген және аралас қолдану арқылы оқу мазмұны виртуалды әлем тіл білім саласының түбегейлі өзгерте алады, бұл оқуды қызықты етеді алады. Виртуалды әлемі көмегімен оқушылар өз сыныбынан әлемнің кез келген нүктесіне және кез келген жерге бара алады оқиға сәті және онымен виртуалды ортада танысу. Жасанды интеллект тек осы қызықты нәрселерді енгізуге мүмкіндік беріп жаңа технологиялар, сонымен қатар олардың тиімділігін талдау және білім алушыларға бере алатын артықшылықтарын оңтайландыру және оқытушыларға тіл үйрену ерекшеліктерін көресте алады.[3]

Қорыта айтсақ, тіл үйренуде жасанды интеллект әрбір қолданушының сұранысын толық мазмұнды түрде жеткізуге көмектеседі, өйткені ол оқу нәтижелерін болжай алады. Жасанды интеллекттегі аударма нейромашиналық аударма депте аталады. Жасанды интеллектте аударма жұмыстары өте жақсы шығады, өйткені ол үлкен көлемдегі деректермен жұмыс істей алады, дауысты, мәтінді, кескіндерді және тіпті фотосуреттердегі мәтіндіде тани алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Steven_Duggan_AI-in-Education_2020_RUS.pdf Білім берудегі ақпараттық технологиялар бойынша ЮНЕСКО институты авторы: Стивен Дугген.

2. Жасанды интеллект [Электрондық ресурс] // қол жеткізу режимі: <https://www.calltouch.ru/glossary/iskusstvennyy-intellekt>;

3. Білім берудегі жасанды интеллект: жеті қолдану [Электрондық ресурс] // қол жеткізу режимі: <https://the-accel.ru/iskusstvennyiy-intellekt-v-obrazovanii-sem-variantov-primeneniya>;

4. Чулюков, В. А., В. М. Дубов, 2020. Жасанды интеллект және білім берудің болашағы. Қазіргі педагогикалық білім, 3: 27-31. // Кіру режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-budushee>;

5. Жасанды интеллект болашақ білім берудің негізі болады // қол жеткізу режимі: <https://hightech.fm/2016/12/27/online-tutors-and-ai>

THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING BUSINESS ENGLISH AT A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY

DOSSYMKHANOV D.

student of the group MN-23-1

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. Using specific examples, the article examines the effectiveness of the use of information technologies in business English classes, the possibility of using them to improve the quality of the educational process and create conditions for the independent creative development of students.

Key words: information technology, English language teaching, motivation, efficiency of learning, intensification of the educational process.

The potential of using information and communication technologies to improve the teaching of foreign languages .

Has been actively and for a long time used both in university classes and in the independent work of students. A definite advantage of using computer technologies is that they help to actively

influence the formation and development of students' language competence, listening, speaking, reading skills and improvement of written speech. Since in his activity the teacher has to solve not only educational tasks, but also create conditions for independent creative search of students, encourage them to research activities and form orientation skills in the information space, the introduction of computer technologies into the educational process, teaching is an essential condition [2, p.163]. The constantly developing information support system, combined with technical support, makes it possible to significantly improve the quality of the educational process. In particular, the Internet allows teachers to quickly access a variety of materials, taking into account the needs of certain students and thus improving their motivation and learning efficiency. When students complete tasks using certain programs on the Internet, it gives the teacher the opportunity to attract passive listeners to work, make classes more visual, provide the learning process with new, previously unavailable materials that help students show their creative abilities and provide instant feedback. For example, when studying the topic "Making calls" (In business English classes), in order to remember all the necessary qualities that a secretary should possess, students were asked to create a "portrait" of a universal secretary using an online program (<http://www.worth1000.com>) and explain why the secretary they created is universal. Thus, we implemented the principle of taking into account individual characteristics, since students themselves were able to choose the pace of work, the level of difficulty in selecting the text of explanations of the necessary qualities of the secretary. Moreover, it was up to the students to choose the sequence of the task. The basic patterns of the educational process have been preserved: creativity – improved the quality of vocabulary acquisition and clarity – very curious creatures allowed you to memorize new words with greater efficiency. Everyone knows that the use of new technologies contributes to the restructuring of the educational process and increases its effectiveness. Intensification of the educational process, as is known, means achieving the goal of learning with minimal effort, both students and teachers, and takes into account such indicators as the quality of learning and saving time spent on memorizing and memorizing new material [4, p.48]. Also, thanks to the Internet, the teacher can significantly reduce the time for preparing additional materials and visual aids. An example of this is the use of the site <http://www.pimpampum.net> With the help of which, when studying idiomatic expressions on the topic of "Job interview", students were able to compose comics that illustrated the idioms they studied. The advantage of using this site is that students could compose comics at a convenient time for them and the site was an inexhaustible source of ideas for composing and selecting suitable expressions, which undoubtedly contributed to the creative development of the personality. Consequently, the role of the teacher was to organize the educational process in such a way that students were maximally activated, learned to work independently, increased their knowledge, developed creative initiative, collected suitable material and applied it in practice. With this example, we can confirm that electronic information storage devices provide access to an almost unlimited amount of visual information on certain topics, which allows us to solve problems of systematizing work and receiving feedback while maintaining all the patterns of the educational process. It should be noted that during the role-playing game "Job interview", students actively used idiomatic expressions, which they illustrated when composing comics.

Using the example of the studied topics

When studying the topic "Business trip", students actively used the Power Point program and the vast expanses of the virtual network in preparing material about the traditions and peculiarities of foreign countries that they need to know during business visits. By making presentations on a given topic, students carried out an independent interactive user dialogue with the system, independently processed information and learned to navigate in a virtual foreign language environment. Such work demonstrates the advantages of using information technology, that is, a combination of audio and video clarity, which ensures the effectiveness of perception, memorization of educational material and saving educational time. Thus, we carry out effective English language learning, which is based on working with authentic audio, video and printed

materials, which plays a positive role in the formation of students' foreign language communicative competence. In addition, presentations about the culture and traditions of different countries form students' ability to formulate thoughts concisely and in an accessible way, develop the ability to find information in various sources, process it using modern computer technologies, create a language environment conducive to the emergence of a natural need to communicate in English. And what is important, students develop a culture of communication, the ability to tolerate partners from foreign-speaking countries and be tolerant of their culture. The website has played an undeniable role in increasing motivation to learn English TED.com when the students were analyzing the rules for making and preparing a presentation. Each student independently selected an example of a good presentation on the vast expanses of the site TED.com . Then the students justified and explained why they took this presentation as a model, which methods and techniques would be useful to them in further work on their own presentations, which would help make them more effective and accessible. Thus, the teacher created conditions for independent creative search, encouraging them to research activities, formed orientation skills in the information space and students were forced to make decisions on their own. From all of the above, we can conclude that the constantly evolving information support system, combined with its skillful use in foreign language classes, improves the quality of the

References:

1. Pluzhnikova Yu.A. Computer technologies in teaching foreign languages. International scientific and practical conference "Modern technologies of teaching foreign languages", Collection of scientific papers, 2011. – 256c.
2. Sergeeva M. E. New information technologies in English language teaching // Teacher. – 2005. – No. 2. – pp. 162-166 107
3. Sitarov V.A. Didactics: Textbook for students. higher education. institutions / Edited by V. A. Slastenin. – 2nd ed., stereotype. – M.: Publishing center "Academy", 2004. – 368 p.
4. Salaberry, M. R. Using technology to learn a second language: a retrospective. The magazine "Modern Language", 2001, 85 (1), 39-56.
5. Teaching a second language and learning using technology: the views of novice researchers, published by Research-publishing.net Dublin, Ireland, edited by Sylvie Tuesney and Linda Bradley – 2014. – 217 p.

INTERCULTURAL COMMUNICATION ISSUES

YERTYSBAYEVA A.

student of the group TPP-22-1k

MINZHANOVA G.N.

Scientific supervisor, c.p.sc., associate professor

Karaganda University of Kazpotrebooyuz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. Intercultural communication issues can arise in various settings, including business, education, and social interactions. This article explores the challenges individuals face when communicating across different cultural backgrounds, such as language barriers, different communication styles, and cultural norms. The importance of understanding and respecting cultural differences in communication is highlighted, as well as strategies for effectively navigating intercultural communication challenges. By enhancing awareness and sensitivity to cultural differences, individuals can enhance their communication skills and build stronger relationships with people from diverse backgrounds.

Key words: intercultural communication, foreign language, culture

Studying a foreign language is, first of all, an acquaintance with the "foreign", i.e. with the culture of a foreign-speaking country, the historical space of this culture, the way of expressing the "foreign" way of thinking.

Undoubtedly, in the process of teaching a foreign language, the formation of intercultural communication skills should be systematically carried out, because the lack of the latter can lead to various kinds of serious problems. For example, the inability of our specialists to work in international business, where thousands of different cultures and languages are neighbours, may become an urgent problem.

The intensively developing process of internationalisation of social life in the modern world causes the increasing convergence of national economies and further strengthening of socio-political and cultural ties between countries. The concept of global education, which has become widespread, sets one of the central tasks of education - the transfer of knowledge about the multipolarity of the world, about the huge diversity and identity of peoples, languages and cultures existing in the world.

The global vision of the world, the integrity of which is seen as the diverse development and interdependence of the destinies of different nations, countries and peoples, gives a new impetus to their development and brings new adjustments to educational programmes in the current conditions of globalisation. The policy of intercultural communication opens wide the doors for young people to enter the new world with dignity.

At the same time, scientific and technological progress and the efforts of a reasonable and peace-loving part of humanity are opening up new opportunities, types and forms of communication, the main condition for the effectiveness of which is mutual understanding, dialogue of cultures, tolerance and respect for the culture of communication partners.

All of this together - both alarming and encouraging - has led to a particularly close attention to the issues of intercultural communication. However, these questions are eternal; they have concerned humankind since time immemorial. As proof, let us recall a proverb. Proverbs are rightly regarded as clots of folk wisdom, i.e. the very folk cultural experience that is stored in language and passed on from generation to generation.

The Russian proverb, which is alive and in use, and which, unlike many others, has not lost its relevance, teaches: One does not go to another's monastery with one's charter. Its analogue in English expresses the same idea in other words: When in Rome, do as Romans do. So in each of these languages, folk wisdom tries to warn against what is now commonly referred to as a conflict of cultures.

The development of intercultural communication problems strengthens national security in terms of harmonising interethnic relations, establishing peace and harmony between peoples. Recognition and understanding of different cultures leads to interaction, interdependence, interchange, e.g. students, educational technologies; opportunities for cooperation in science, economics and education open up. The role of such events is undoubted, as there is an opportunity to introduce students to the cultural values of different countries, the desire to overcome the difficulties arising from the collision of different cultures, finally, there is an opportunity to form a tolerant consciousness and the ability to participate in a direct dialogue of cultures [1].

Let us now focus on the relationship between language and culture, these two key words and concepts for this paper. Their close interrelation is obvious.

Language is a mirror of culture, it reflects not only the real world surrounding a person, not only the real conditions of his life, but also the public self-consciousness of the people, their mentality, national character, way of life, traditions, customs, morals, value system, worldview, vision of the world.

Language is a treasury, a storehouse, a piggy bank of culture. It stores cultural values - in vocabulary, in grammar, in idiomatics, in proverbs, sayings, in folklore, in artistic and scientific literature, in forms of written and oral speech.

So, language does not exist outside of culture as "a socially inherited set of practical skills and ideas that characterise our way of life" [2]. As one of the types of human activity, language turns out to be an integral part of culture, defined as a set of results of human activity in different spheres of human life: industrial, social, spiritual. However, as a form of existence of thinking and, most importantly, as a means of communication, language is on a par with culture [3].

Language is a powerful social tool that shapes the human flow into an ethnos, forming a nation through the storage and transmission of culture, traditions, and social identity of a given speech collective.

Cultural anthropology deals with the formation and development of human culture. Anthropology, as the name implies, is the science of man.

Culture as a subject of study of cultural anthropology is a set of results of human society's activity in all spheres of life and all factors (ideas, beliefs, customs, traditions) that make up and condition the way of life of a nation, class, group of people in a certain period of time. Cultural anthropology studies the development of culture in all its aspects: way of life, vision of the world, mentality, national character, results of spiritual, social and industrial activities of a person. Cultural anthropology studies the unique human ability to develop culture through communication, through communication, including speech, considers the great diversity of human cultures, their interaction and conflicts. Special attention is paid to the interaction of language and culture.

The development of cultural anthropology is of exceptional importance for modern Kazakhstan, because our country has been cut off from the world, from other cultures for several decades. We either did not know about some cultures at all or had a distorted idea about them, and also about our culture we did not know or had a distorted idea. Nowadays, the need and the opportunity to learn about other cultures have coincided. This necessity stems from the new opportunities for international and intercultural communication [4].

This course and this field of knowledge is particularly important for foreign language learners, since the use of foreign languages as a real means of communication (and not as before: for passive reading of written texts) is only possible if there is extensive background knowledge of the cultures involved, their development and interrelationships - in other words, if there is knowledge of cultural anthropology.

As a branch of language science directly related to the study of culture, **linguoculturology** has recently become increasingly widespread.

According to Professor V. Vorobyov (Peoples' Friendship University of Russia), "today it can already be stated that linguoculturology is a new philological discipline, which studies a certain selected and organised set of cultural values, investigates the living communicative processes of speech generation and perception, the experience of a linguistic personality and national mentality, provides a systematic description of the linguistic "picture of the world" and ensures the fulfilment of educational, educational and intellectual tasks of teaching".

Thus, linguoculturalology is a complex scientific discipline of synthesising type, studying the relationship and interaction of culture and language in its functioning and reflecting this process as a holistic structure of units in the unity of their linguistic and extra-linguistic (cultural) content with the help of systematic methods and with orientation to modern priorities and cultural establishments (systems of norms and social values)" [5].

The phraseological composition of language is of particular interest for research in the field of linguocultural studies. Phraseological phrases are of particular interest and a particular difficulty in communication. Since often the translation of phraseological phrases can be adequate in content, but different in structural-component composition. So, for instance, to make a mountain out of a molehill - in Russian to make an elephant out of a fly; one's in a blue moon - in Russian when the cancer on the mountain will whistle; as like as two peas - in Russian similar as two drops of water; he would not hurt a fly - in Russian he would not hurt a fly; fly in the ointment - in Russian a spoonful of tar in a barrel of honey.

Phraseology contains the richest means of speech expressiveness, gives speech a special expression and unique national flavour. The expressiveness of the language largely depends on its phraseology. The phraseological composition of the language embodies the "cultural and national worldview" of each nation.

References:

1. Тер-Минасова, С. Г. Языки и межкультурная коммуникация // Учебное пособие. - М., Слово, 2000.
2. Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. Язык и культура. М., 1990, с. 26.
3. Э. Сепир. Язык. Введение в изучение речи // Избранные труды по языкознанию и культурологии.
4. Г . А. Антипов, О. А. Донских, И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин. Текст как явление культуры. Новосибирск, 1989.
5. В. В. Воробьев. О статусе лингвокультурологии // IX Международный Конгресс МАПРЯЛ. Русский язык, литература и культура на рубеже веков. Т. 2. Братислава, 1999

**FORMATION OF ACADEMIC WRITING SKILLS IN THE MASTER'S
PROGRAM OF A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY**

ZHAKSYLYKOVA D.

postgraduate student of the group E-23-1

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor

Karaganda University of Kazpotrebooyuz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article addresses the development of academic writing skills among master's students as they learn a foreign language in a non-linguistic university. The article underscores that students become acquainted with contemporary rules of written scientific communication, which must be considered when preparing academic texts in a foreign language.

Key words: academic writing; foreign language; research activity; academic communication; academic texts; master's program; non-linguistic university

Developing competencies in research activities is an essential condition for preparing a modern specialist. Engaging in active scientific research at the university contributes to the manifestation of scientific interests, improving academic communication for presenting one's own research results in a foreign language.

Academic writing in a modern university is one of the most significant components of the research activities of students and novice researchers. Academic writing involves creating texts of academic discourse in accordance with the requirements set by the global community for written scientific communication. Foreign language written scientific communication is one of the criteria that determine the successful academic career of future specialists[1, p.73].

It should be noted that the development of academic literacy is a weak point in the development of foreign language communicative competence in a non-linguistic university, partly due to the limited number of hours allocated to the development of this skill. As a result, students encounter difficulties in writing academic texts, including cognitive ones: (1) inability to organize and structure the text according to norms and requirements; (2) lack of skills in analyzing information and identifying main points; lexical ones: (1) inability to use lexical-grammatical and syntactic means to ensure coherence of the text; (2) inability to select lexical units in accordance with the genre and context of academic text.

The goal of this article is to examine the issues of teaching academic writing in a foreign language at the graduate level in a non-language university.

Academic writing involves the comprehensive development of metalinguistic and linguistic competence to achieve the goal of scientific communication. Effective foreign language written communication in an academic environment presupposes the ability to create texts of various genres based on developed professional skills in written expression, critical thinking, independence, and self-reflection. Genres of written academic discourse include essays, summaries, abstracts, presentations of information, scientific articles, and so on.

The goal of teaching academic writing is to develop the competencies necessary for writing text in accordance with international conventions and to cultivate independent-thinking researchers, active participants in global academic discourse.

In graduate studies, the process of developing academic writing skills is preceded by discussions on a number of issues, including:

- Lexico-grammatical and stylistic features of academic texts (knowledge of general scientific and specialized terminology, specific vocabulary used for text formation, assessment, and defining the writer's stance on the subject being discussed).

- Genre varieties of academic written communication with special attention to annotation and summarization.

- Basic requirements for writing annotations, types, mandatory components of annotations, and describing the requirements for writing annotations.

To develop foreign language academic literacy skills, students engage in a series of preparatory tasks while reading scientific texts in a foreign language. Academic texts used for this purpose aim to convey and transform knowledge in scientific and educational communication spheres (conference abstracts, scientific articles, article abstracts, literature reviews, research grant applications, etc.). During this process, students analyze linguistic features as well as translation errors in specific language materials [2, p. 178-180].

The process of creating a written text within the framework of academic writing instruction can be divided into three stages: planning, implementation, and review. The first stage is dedicated to planning academic discourse, during which the purpose of the text, target audience, semantic realization, and content structuring are determined.

During the second stage, implementation takes place, where the expression is structured according to the plan formulated in the previous stage. The letter is structured using the established IMRaD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) structure of academic work, serving as the foundation for organizing the content of one's own written text.

The final stage is dedicated to working with the written text, involving checking, correcting the text with possible return to previous stages. An important aspect is the ability to control the achieved result to ensure its alignment with the initial intent and developed plan. Multiple readings and editing of the text are crucial as they allow the text to achieve completeness, accuracy, logical coherence, objectivity, and linguistic correctness. It is worth noting that at each stage, specific skills and abilities are actualized. The process of creating a written text is not linear but iterative, involving multiple returns to the text with modifications and editing.

During the analysis of academic texts, the following lexical and grammatical features of the foreign language are identified, which are characteristic of academic written communication:

- Abstractness and generalization (the use of linguistic units with abstract and generalized meanings, abstract vocabulary, including terminology).

- Impersonality (the use of passive, impersonal, and indefinite-person constructions, as well as compound and complex sentences dominated by nouns, adjectives, and non-personal verb forms).

- Emphasized logicity (the use of conjunctions, cause-and-effect connectors, introductory words and phrases, division of statements into logical parts, paragraphs).

- Terminology (selection and use of a large number of specialized terms and words/phrases)

denoting scientific or technical concepts).

- Precision (the use of terms, limitation of synonymous replacements, the use of introductory constructions for clarification, inclusion of bibliographic references and footnotes in the text).

- Objectivity (the use of signs, formulas, and means of visual representation (diagrams, graphs, diagrams, illustrations, tables, etc.).

These features contribute to the clarity, coherence, and academic rigor of the text.

To develop the skill of dividing a text into meaningful parts, identifying the main idea in each part, and developing thoughts within the text, the following exercises are suggested:

- Identify the main idea and underline it.

- Underline topic sentences in each paragraph.

- Choose the most effective topic sentence from the following sentences.

- Identify the topic sentence, supporting sentences, and concluding sentence in the following paragraphs.

- Identify a concluding sentence that summarizes the main point in the text.

- Draw a conclusion based on the information presented in the paragraph.

These exercises contribute to the development of the skill of structured, academically proficient writing in terms of syntactic sentence construction, paragraph organization, and formulation of introductory, main, and concluding parts [3, p. 260-263].

The process of developing academic writing skills in graduate studies includes issues related to writing abstracts, summaries of readings, as the presence of an abstract in English is a mandatory requirement for publication in graduate studies. During this process, students study the genre-specific features of academic texts, become familiar with specific techniques for preparing and writing abstracts for articles, and learn to identify linguistic elements that ensure structural organization and coherence of written communication.

In the process of learning to write abstracts, students examine the main characteristics of abstracts: conciseness, informativeness, compactness, and structure.

Working with graduate students involves a high degree of independent work in learning academic writing, as well as an increase in tasks that involve self-assessment and self-monitoring. Students are first asked to assess their own work, then in pairs, they evaluate each other's texts, compare the results, and edit the identified errors. Mutual feedback and repeated self-revision of the texts contribute to the development of students' abilities to organize texts in a way that makes the author's thoughts clear to the reader. Repeated editing of the text will promote the development of flexibility in language proficiency.

During the editing of written texts, students also develop skills and abilities in self-assessment and self-reflection. These skills are fundamental to forming a valued attitude towards written communication.

The assessment of proficiency in written scientific communication is conducted both directly during classroom sessions and based on the outcomes of students' participation in academic conferences where they present their materials in a foreign language for inclusion in conference proceedings (scientific articles, abstracts, presentations). Written works must meet the requirements characteristic of academic written communication: conciseness, logical coherence, clarity, and structural cohesion of individual parts of the text.

Currently, the development of academic writing skills in universities is one of the most important components of students' research activities, particularly for budding researchers engaging in cross-cultural scientific communication. Teaching academic writing in graduate studies primarily focuses on the enhancement of language competencies in the realm of written scientific communication and the cultivation of skills in working with various genres of written scientific texts, with particular attention to annotations.

The lexical content and examples of typical syntactic structures drawn from academic texts in foreign languages serve as the foundation for creating one's own text. Exercises aimed at structuring text and improving lexical-grammatical skills are offered during the process of writing

one's own academic papers.

References:

2. Колябина Н.С. Лингводидактические особенности жанров иноязычного академического письма / Н.С. Колябина, Т.Н. Астафурова // Известия ВГПУ. — 2018. — № 2(125). — С. 73
3. Хлыбова М.А. Иноязычная письменная компетенция в практике обучения иностранному языку в аспирантуре / М.А. Хлыбова // Балтийский гуманитарный журнал. — 2019. — № 4(29). — С. 178–180
4. Хлыбова М.А. Формирование навыков академического письма в вузе на примере эссе // Проблемы современного педагогического образования. — 2021. — № 70– 3. — С. 260–263

GLOBAL LANGUAGE PLATFORMS IN THE PROCESS OF LEARNING THE ENGLISH LANGUAGE ASSOCIATED WITH THE PROCESS OF GLOBALIZATION

ZHAPASHOV A.

student of the group MK-23-2

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. The article explores advancements in teaching english within the framework of globalization. Emphasis is placed on the global language platform, which enables global interaction and knowledge sharing among students and educators. It discusses challenges, strategies for addressing them, and the future outlook for this educational approach.

Key words: Globalization, education, innovation, knowledge sharing, global language platforms.

Globalization and technological advancements, their influence on English language

In the era of globalization, the demand for English language proficiency has surged exponentially due to its pivotal role as the lingua franca of international communication, trade, and diplomacy. This increasing demand has led to innovations in the process of learning the English language, with a particular emphasis on leveraging global language platforms. These platforms harness technology and connectivity to provide accessible, interactive, and personalized language learning experiences to individuals worldwide.

Globalization entails the deepening interconnections among people, cultures and fostering economic growth across nations. It encompasses the cross-border exchange of ideas, languages, and popular culture. The necessity for effective global communication is undeniable, irrespective of personal beliefs or preferences - it is a reality. Mastery of the English language has become indispensable for professionals across various fields due to the internationalization of the workforce. Proficiency in English not only facilitates personal and professional growth but also fosters cultural enrichment. The universal desire to attain fluency in English underscores its global significance. Its widespread usage reflects the pervasive influence of globalization. Consequently, English assumes a pivotal role in diverse domains such as education, science, technology, politics, and commerce. The integration of foreign language instruction into non-linguistic curricula is essential for cultivating professional communicative competence. Proficiency in a foreign language serves as a benchmark for evaluating modern professionals' educational attainment. In contemporary times, globalization manifests in the emergence of a hybrid global culture, blending

national traditions and fostering cooperation among nations. This phenomenon unifies disparate aspects of human activity, including perception, policies, economics, social dynamics, manufacturing, science, education, culture, art, religion, language, and sports. The 21st century witnesses a burgeoning trend towards closer international ties, propelled by globalization. Among the myriad languages, English stands out as the lingua franca, facilitating communication and collaboration among individuals and nations. Its global reach and development underscore its undeniable significance.

Advancements in technology have revolutionized the field of language learning, providing learners with access to a myriad of tools and resources. Interactive software, mobile applications, and online platforms have democratized language education, enabling learners to engage with language materials anytime, anywhere. Speech recognition technology, artificial intelligence, and machine learning algorithms have enhanced the effectiveness of language learning software by providing personalized feedback and adaptive learning experiences tailored to individual proficiency levels and learning styles.

In the context of globalization, technology has played a crucial role in bridging linguistic and cultural divides. Online platforms and mobile applications facilitate cross-cultural communication and collaboration by connecting learners with native speakers and language instructors from around the world. Through features such as live tutoring sessions, language exchange programs, and community forums, learners can interact with speakers of English from diverse cultural backgrounds, thereby enriching their language learning experience.

Moreover, technological innovations have democratized access to English language education, particularly in regions where traditional educational resources are scarce. Online courses, digital libraries, and language learning apps offer affordable and flexible learning opportunities to individuals regardless of their geographical location or socioeconomic status. This democratization of access to English language education contributes to the process of globalization by empowering individuals to participate in the global economy and society.

Global Language Platforms

Global language platforms, such as Duolingo, Rosetta Stone, and Babbel, represent a significant pre-innovation in English language learning. These platforms offer a diverse range of features and resources, including interactive lessons, gamification elements, speech recognition technology, and adaptive learning algorithms. By leveraging cutting-edge technology, these platforms provide learners with immersive and engaging language learning experiences that cater to their individual needs and preferences. These platforms are just the first step towards the formation of full-fledged global language platforms.

A global language platform refers to an online service or application that facilitates language learning and communication on a worldwide scale. These platforms leverage technology to provide users with access to language courses, interactive exercises, live tutoring sessions, and other resources aimed at improving language proficiency. Key features of global language platforms may include:

Interactive Lessons: The proliferation of online learning platforms has revolutionized English language education. Platforms like Duolingo, Rosetta Stone, Babbel, and others offer interactive and personalized learning experiences accessible to learners worldwide.

Gamification: Gamification techniques, such as points, badges, leaderboards, and rewards, are integrated into language learning platforms to increase engagement and motivation. By turning learning into a game-like experience, students are more likely to stay motivated and persist in their studies.

Adaptive Learning: Adaptive learning technology tailors the learning experience to the individual learner's needs, preferences, and progress. Platforms use algorithms to analyze data and provide customized learning paths, exercises, and feedback, enhancing the effectiveness of language learning.

Speech Recognition: Providing tools that enable users to practice speaking and

pronunciation, with feedback on their accuracy.

Personalized Learning Paths: Tailoring the learning experience to individual needs and preferences, allowing users to progress at their own pace.

Cultural Content: Offering access to authentic materials such as articles, videos, and podcasts to expose users to real-life language use and cultural contexts. Language learning platforms curate a wide range of multimedia content, including articles, videos, podcasts, and interactive exercises, to provide learners with diverse and engaging learning materials. Integration with authentic content helps learners develop language skills in real-world contexts and stay motivated.

Community Features: Facilitating interaction and collaboration among users through features like language exchange programs, forums, and live chat. Social features embedded in language learning platforms facilitate collaboration, communication, and peer support among learners. Features like discussion forums, chat rooms, and language exchange partnerships enable learners to practice English in authentic contexts and receive feedback from peers.

Global language platforms play a crucial role in enabling individuals worldwide to learn new languages, improve their communication skills, and connect with people from different cultures and backgrounds. They contribute to the process of globalization by promoting cross-cultural understanding and facilitating international communication and collaboration.

Conclusion

In conclusion, global language platforms may represent a groundbreaking innovation in the process of learning the English language in the era of globalization. By harnessing technology, connectivity, and authentic cultural content, these platforms provide learners worldwide with immersive, engaging, and personalized language learning experiences. As the demand for English language proficiency continues to rise in the globalized world, global language platforms are poised to play an increasingly vital role in shaping the future of language education and cross-cultural communication.

References:

1. Globalization and the increasing demand for spoken English teachers. Murad Hassan Sawalmeh & Manna Dey. <https://royalliteglobal.com/advanced-humanities/article/view/1097/647>. 2023.
2. GLOBALIZATION AND ITS EFFECT ON LANGUAGE (with reference to Sinhala and English languages). Thilini Ferdinando https://www.researchgate.net/publication/275036808_GLOBALIZATION_AND_ITS_EFFECT_ON_LANGUAGE_with_reference_to_Sinhala_and_English_languages. 2015.
3. The Use of Technology in English Language Teaching at Current Scenario. Bhaskara Rao Chinthu. https://www.researchgate.net/publication/365185221_The_Use_of_Technology_in_English_Language_Teaching_at_Current_Scenario. 2022.
4. The Role of Technology-Based Education and Teacher Professional Development in English as a Foreign Language Classes. Weihong Zhang. 2022. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.910315/full>

дамыды. Саяси және тарихи оқиғалар солтүстікте болды, ал оңтүстік әрқашан біршама тыныш және оқшауланған. Нәтижесінде солтүстік оңтүстікке қарағанда тілде біртектес. Бірқатар диалектілер Қытайдың оңтүстігінде шоғырланған.

Диалектілер бір-бірінен негізінен фонология мен кілтпен ерекшеленеді. Диалектілер басқа халықтардан жиі алынатын лексикамен де ерекшеленеді. Қытайды әр уақытта солтүстікте басқарған ғұндар, моңғолдар, маньчжурлар және Орталық Азия халықтары өздерінің лингвистикалық мұраларын қалдырды.

Қытай диалектілерінің әрқайсысы тәуелсіз тіл критерийлеріне сәйкес келеді. Егер оларды ортақ жазу - байхуа біріктірмесе, олар мұны істейтін еді. Сондықтан байхуа мен мандарин, олардың барлық ішкі әртүрлілігімен, Қытай ұлттық бірегейлігінің негізгі біріктіруші факторларының бірі болып қала береді.

Қытай тілі – тональды тіл. Әрбір перне сөздерге немесе буындарға ерекше мағына береді.

Мысалы, әр түрлі реңкті бір сөз әртүрлі мағынаны білдіреді. Бұл негізгі диалектілерден басқа, кейбір аймақтарда аздаған қытайлықтар қолданатын бірнеше басқа диалектілер бар, олар бөлек топтар ретінде танылмайды.

Диалектілердің алғашқы алты тобында қытай тілінде сөйлейтін халықтың үштен бірі сөйлейді. Бұл диалектілер бір-бірінен қатты ерекшеленеді және Шанхайда тұратын адамның Гуанчжоуда тұратын адамның сөзін түсінуі екіталай. Айырмашылықтар диалектілердің фонетикасында айқын, бірақ жазу жүйесі бір ережелерге негізделген, қиын жағдайлар көбінесе кейіпкерлерді қағазға жазу немесе ауада ым-ишара арқылы шешіледі. ұқсас және түсіну оңайырақ.

Диалектілік айырмашылықтардың себептері

Қытай-үлкен және этникалық жағынан алуан түрлі ел. Диалектілердің пайда болуын анықтайтын негізгі себептер ғасырлар бойы ауызекі тілдердің қалыптасуына әсер еткен тарихи және саяси факторлар болып табылады. Қытайдың ежелгі тарихы әулеттердің өзгеруі, халықтың қоныс аударуы және физикалық-географиялық, әкімшілік және саяси себептерге байланысты мемлекеттік шекаралардың бөлінуі сияқты тарихи оқиғаларға толы.

Қытай диалектілерінің даму процесі дәл осы факторлардың әсерінен болды:

Қытайдағы жиі әскери қақтығыстар этникалық азшылықтардың көші-қонына әкелді.

Табиғи факторлар, өйткені Қытай бірнеше климаттық аймақтарда орналасқан.

Географиялық ерекшеліктері. Диалектілік аймақтардың шекаралары ауыл шаруашылығына жарамды және жақсы дамыған суарылатын жазықтар мен суайрықтар болды

Кең этникалық және демографиялық процестерге қарамастан, Қытайда тұрақты диалектілері бар аймақтар біртіндеп қалыптасты.

Қытайдың солтүстігіндегі саяси оқиғалар білім беру реформаларына және көптеген диалектілердің жақындасуына әсер етті. Бүгін біз Солтүстік диалектілердің сөйлеушілері қарым-қатынаста қиындық көрмейтінін білеміз.

Путунхуаның дамуы

Путунхуа-халықтың шамамен 70% түсінетін қытай тілі және диалектілер арасындағы фонетикалық, грамматикалық және лексикалық айырмашылықтарды жоюға бағытталған негізгі лингва-франка. Жазбаша тілде аббревиатуралар қолданылады, грамматикалық тұрғыдан ол ақ сөйлеуге, ал фонетикалық тұрғыдан мандариннің айтылуына негізделген.

Ғасырлар бойғы тарихы бар басқа диалект топтарымен салыстырғанда, путунхуа әлі де жас диалект болып табылады және оның функционалдығы мен байлығын бағалау әлі ерте. Қалай болғанда да, бұл шетелдіктер Қытай ортасында өздерін жайлы сезіну үшін үйренетін тіл.

Мандарин диалектісі

Мандарин тілінің Солтүстік диалектісі (путунхуа) Қытайдың ресми тілі болып саналады. Мандарин-іскерлік қарым-қатынастың, бұқаралық ақпарат құралдарының, білім берудің және Мемлекеттік басқарудың негізгі тілі. Бұл диалектіде планетада миллиардтан астам адам сөйлейді, сондықтан қытай тілін үйрену кезінде оқыту негізінен сол жерде жүргізіледі.

Оның тарихы Қытай республикасы құрылған 1912 жылдан басталады. 1949 жылы басқарушы коммунистік партия тілге жаңа атау берді - путунхуа.

1964 жылы путунхуа ұлттық тілді біріздендіру мен жеңілдетуге бағытталған реформадан өтті. Бүгінде қытай халқының 80% - ы путунхуада сөйлейді. Бұл ауылдық жерлерге қарағанда қалаларда жиі кездеседі. Сонымен қатар, диалектке жергілікті үстеулер әсер етеді және әр жерде әр түрлі естіледі. Сондықтан Бейжің мен Шанхайдағы мандарин тілінде сөйлейтін қытайлықтар ауызша қарым-қатынаста бір-бірін түсіну қиынға соғады.

Гуандун диалектісі

"Кантон" сөзі (Гуандун) кантоннан шыққан - Оңтүстік Гуандун провинциясының астанасы Гуанчжоу отаршылдық дәуірінің ағылшынша атауы. Бұл диалект тек Гуанчжоуда ғана емес, сонымен қатар жақын аудандарда, соның ішінде Гонконгта да айтылады. Көптеген жағдайларда кантон тілі Қытайдың классикалық стандартты тілі мандарин тіліне қарама-қарсы қойылады. Сондықтан онжылдықтың соңына дейін кантон тілі Шэньчжэнь жастары арасында танымал тіл болды. Ол мектептерде, клубтарда және дүкендерде сөйледі. Алайда, 2010 жылы Гуанчжоу муниципалды билігі екі негізгі телеарнадан ресми мандарин тілінде хабар таратуды талап етті.

Кантон тілінде сөйлейтін қытайлықтар оны "жеңіл"деп атайды. Басқа диалектілерден айырмашылығы, Кантон тілін үйрену мандарин тілінен көрнекі түрде ерекшеленетін дәстүрлі иероглифтерді зерттеуді қажет етеді. Сонымен қатар, Кантон тілінде сөздердің мағынасын толығымен өзгерте алатын алты түрлі тон бар. Кантон тілінің лексикасының көп бөлігі мандарин тілімен қиылысады, бірақ екі тілде сөйлейтіндер бір-бірін түсіну қиынға соғуы мүмкін.

Бейжің диалектісі

Мандарин-Бейжің тұрғындары әлі күнге дейін сөйлейтін диалект. Пекин диалектісі-мандариннің фонетикалық негізі, Қытай, Тайвань және Сингапурдың ресми тілі. Пекин диалектісі мен путунхуа бір-біріне өте ұқсас, өйткені олардың бірі екіншісінің ұрпағы. Путунхуа-Бейжің диалектісінің жеңілдетілген және стандартталған нұсқасы, сондықтан фонетикалық және лексикалық айырмашылықтарға ие, әсіресе архаикалық шығу тегі.

Біздің дәуірімізге дейінгі XVI ғасырда жаңа әулет кезінде ғана қытай кейіпкерлері жануарлардың сүйектеріне сурет сала бастады, бұл ежелгі қытай жазуының негізін қалады. Егер басқа алфавиттерде иероглиф бір әріппен белгіленсе, онда қытай тілінде иероглиф - буын, сөз немесе сөздер жиынтығы. Барлығы 8000-нан астам иероглиф бар, олардың барлығы бүгінгі күні белсенді қолданылмайды. Иероглифтерге көлденең сызықтар, тік сызықтар, нүктелер, оң қисықтар, сол қисықтар және басқа туындылар жатады. Қытай тілінде қарапайым және құрама таңбалар бар. Қарапайым иероглифтер бір элементтен тұрады. Күрделі иероглифтер, керісінше, бірнеше элементтерден тұрады. Орташа алғанда, егер адам 1500 иероглифті білсе, сауатты болып саналады; егер ол 3000 иероглифті білсе, онда ол күрделі мәтіндерді, газеттерді, журналдарды және кітаптарды оқи алады.

Жас қытайлықтар жаңа интернет жаргонын жасауда өте креативті. Мысалы, жақында сөздер мен сөз тіркестерін сандармен ауыстыру танымал болды. Кейбір жалпы мысалдар:

666 (liuliuliu), niuniuniu (牛牛) сияқты айтылады, "салқын" немесе "керемет"дегенді білдіреді.Қытай мәдениетінде бұл сан теріс деп саналмайды, яғни бәрі "салқын".

88 (bada) - алынған "Қош бол" қытай тілінде "Қош бол" дегенді білдіреді.

520 (wǔ ' ài lǐng) - өйткені ол 我爱你 (W à ÀI nhone) сияқты.

233-күлетін, Көңілді. Пиньинь è sān sān интернетте lol ретінде қолданылатын 哈哈 -ға ұқсас.

484 (sibāsi) - 是 三是 (shibushi) сияқты естіледі.

Бұл жаргонда "санды" қолмен көрсетуге болады: мысалы, қытайлық сандар санында б-ны көрсетіп, қол бұлғау.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қытай диалектілерінің әртүрлілігі: тарихы мен ерекшеліктері-
<https://ataksi.ru/skolko-lyudei-na-kakom-yazyke-govoryat-v-mire> (30.03.2024)
2. История и развитие китайского языка: <https://www.wokei.ru/novosti/statiy/dialekty-kitajskogo-yazyka/> (04.02.2023)

ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ И ПЕРЕДАЧИ ЯЗЫКОВ КОРЕННЫХ МАЛЫХ НАРОДОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА ПРИЕРЕ ХАНТЫЙСКОГО И МАНСИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

КОРЕНЕВА Д.Н.

студентка группы П22-1

Финансового университета при Правительстве РФ

АТЯКШЕВА Д.А.

научный руководитель, преподаватель

Финансового университета при Правительстве РФ г.Москва

Аннотация. Проблема сохранения и передачи языков коренных народов, обострившаяся с вовлечением стран в процесс глобализации, активно обсуждается международными организациями в связи с огромным культурным ущербом, который может принести утеря самобытности этих народов. В статье представлен анализ предпосылок исчезновения национальных языков и языков коренных народов на примере языков малочисленных народов, проживающих на территории Западной Сибири – хантыйского и мансийского. Изучена нормативно-правовая база, регулирующая процесс сохранения и передачи языков коренных народов как в Российской Федерации, так и во всем мире. Кроме того, рассмотрена система обучения коренных народов в Ханты-Мансийском автономном округе и проекты, направленные на популяризацию коренных языков. На основе теоретической основы автором предложена реализация приложения для изучения хантыйского и мансийского языка с использованием информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: сохранение языков, образование на родном языке, современные технологии, культурное наследие, метод обучения.

Введение. Глобализация – процесс, который затрагивает все сферы деятельности человека, проявляющийся в превращении мира в единую, целостную систему [5]. Рассматривая глобализацию как один из движущих аспектов модернизации современного мира, невозможно недооценить ее влияние на языки коренных народов. Существенную роль в этом явлении играет и необратимый экспансионизм вестернизации, который вытесняет локальные культурные особенности, заменяя их западными стандартами. В свою очередь, малые языки несут в себе огромное культурное и историческое достояние, формировавшееся не одно столетие; их утрата поведет за собой утрату энциклопедии традиционных, уникальных знаний малых народов, которую невозможно восполнить. В связи с этим, на повестку дня выходит вопрос сохранения коренных языков как носителей самобытной культуры малых народов. Для того, чтобы выявить тенденции развития языков

коренных народов и способы их сохранения, передачи следующим поколениям, необходимо проанализировать статистику употребления малых языков и причины, по которым оно изменяется; изучить нормативно-правовую базу, регулиющую права малочисленных народов; выявить структуру и содержание программ изучения языков в образовательных организациях Российской Федерации.

Актуальность данного исследования обусловлена существенной утратой лингвистического многообразия (по данным ЮНЕСКО более 600 языков исчезли в 20 веке, до 90% существующих исчезнут до конца 21 столетия), повышенным вниманием к решению проблемы международными организациями и учеными.

Цель данного исследования заключается в выявлении эффективных обучающих стратегий, который позволят сохранить языковое многообразие и культурное наследие малых народов путем анализа существующих механизмов регулирования охраны коренных народов.

Данное исследование проведено на примере хантыйского и мансийского языков, носители которых проживают на территории Западной Сибири. Хантыйский и мансийский языки вместе с венгерским относятся к угорской группе финно-угорской семье языков, однако по причине территориальной близости противопоставляются последнему как обособленная группа обско-угорских языков.

Статистический и нормативно-правовой обзор кризиса вымирания национальных языков. Согласно исследованию научного журнала *Nature Ecology and Evolution*, половина из более 7000 задокументированных языков находится под угрозой исчезновения; самые пессимистичные прогнозы говорят о том, что более 90 процентов мировых языков будут утеряны в течение века. В случае с хантыйским и мансийским языками, согласно Всероссийской переписи населения 2020 года, около 44% хантов владело хантыйским языком, тогда как в 1989 году количество владеющих составляло 61%. Количество хантов, считающих родным русский язык, увеличилось: с 36% в 1989 году до 55,2% в 2020 году. Касаемо мансийского языка, согласно переписи 1989 года, около 37% малого народа считали мансийский родным, 61% манси же назвали таковым русский язык. В 2020 году ситуация так же изменилась: 17% указали мансийский в качестве родного, 82% — русский. Легко заметить, что среди носителей этих коренных языков наблюдается языковой сдвиг.

В Советский период хантыйский и мансийский язык получили письменность, как и многие другие коренные языки – однако, несмотря на символическую значимость этого шага, введение искусственного литературного стандарта привело к путанице, которая лишь ослабила статус разговорного языка. Кроме того, единый литературный стандарт в случае с народом ханты не учитывал диалектическую раздробленность языка. В итоге сегодняшнее состояние диалектов хантыйского языка сложно назвать устойчивым – лучше всего сохранился восточный диалект, северный находится под угрозой исчезновения, южный считается практически вымершим [11].

Секретарь Тюменского обкома ВКП (б) Федор Михайлович Чубаров в марте 1948 г. в докладной записке А. А. Жданову отмечал, что по словарному запасу эти языки бедны, обучение в 5–7 классах продолжают единицы из народов ханты и манси. В связи с этим, Ф. М. Чубаровым было внесено предложение исключить со второго года обучения родной язык как предмет. Однако, ЦК отверг предложение Ф. М. Чубарова, подчеркнув, что «перевод обучения детей ханты, манси и ненцев на русский язык отрицательно отразится на развитии национальной культуры».

Русский язык в Советском союзе был единственной возможностью продвинуться по карьерной лестнице, «устроится в жизни» — поэтому родители отдавали предпочтение русским школам, что оказало влияние на количество носителей языков коренных народов. Стоит отметить, что такая ситуация типична для многонациональных государств, поскольку единый язык мог обеспечить межкультурный диалог, стать связующим звеном

для республик. Тем не менее, данные исторические события предоставляют информацию о причинах упадка владения коренными языками.

Кроме того, причиной снижения использования коренных языков в Западной Сибири можно считать то, что на территории проживания сокращается количество традиционных для народов промыслов – оленеводства, рыболовства, собирательства, а также усиливается миграция коренного населения из малых поселков в крупные города, такие как Тюмень. Вследствие нарушения территориальной компактности расселения коренного народа угрозе подвергается и сохранность языка.

Рассматривая влияние глобализации на утрату языков, стоит отдельно рассмотреть процесс вестернизации. Приведение культурных особенностей населения к единому стандарту неминуемо ведет к потере самобытности народа. Ведущую роль в сохранении культурного-языкового богатства народа играют внешние факторы, к которым можно отнести проведение фестивалей, выставок, книжную продукцию, телевидение, сайты в сети Интернет [3]. В условиях вестернизации, все вышеперечисленные факторы существуют в условиях западных «трендов», повсеместном использовании английского языка и американской массовой культуры. В связи с этим необходимо внедрять в массовую культуру элементы самобытной культуры малых народов, предоставить доступ к сети Интернет носителям на их родном языке.

Согласно статье 68 Конституции РФ, Российская Федерация гарантирует всем ее народам право на сохранение родного языка, создание условий для его изучения и развития. Право на сохранение родного языка также указывается в Законе РФ «О языках народов Российской Федерации». В ней отмечается, что защита языков предусматривает научно обоснованную языковую политику, направленную на сохранение всех языков народов на территории РФ, предполагает финансовое обеспечение программ развития языков народов России и проведение в этих целях налоговой политики. Также, в статье 9 данного Закона указывается, что государство оказывает содействие в организации различных форм получения образования на родном языке в соответствии с потребностями граждан.

Стоит также рассмотреть международные акты, направленные на сохранение малых народов и их языков. В 2003 году ЮНЕСКО была принята Конвенция «Об охране нематериального культурного наследия». В тексте нормативного акта указывается, что процессы глобализации вместе с налаживанием диалога межкультурных сообществ являются и источником деградации нематериального культурного наследия. В результате принятия Конвенции был учрежден специальный орган – Межправительственный комитет по охране нематериального культурного наследия [2].

Принятая в 2003 году ЮНЕСКО Рекомендация о развитии и использовании многоязычия и всеобщем доступе к киберпространству стала шагом в направлении развития языков с применением информационных технологий. Согласно Рекомендации, странам надлежит: содействовать изучению родных языков в киберпространстве; обеспечить возможность для доступа к киберпространству на всех языках, включая языки коренного населения; поощрять совместные разработки в области автоматизированного перевода, расширить доступ к Интернету для неимущих групп населения, сельских общин; обеспечивать финансирование для перевода в цифровой формат информации, являющейся общественным достоянием.

Таким образом, в настоящий момент нормативно-правовая база, регулирующая сохранение языков коренных народов, в полной мере учитывает потребности носителей и объективно отражает шаги для решения проблемы утраты языков.

Структура и содержание обучения коренных народов Западной Сибири. Согласно данным Института развития образования Ханты-Мансийского автономного округа, родной язык изучается в 24 образовательных организациях субъектах, из них в 3 школах – как учебный предмет. Количество учителей родного языка в школах округа – 36

человек (мансийский язык – 10 человек, хантыйский – 24 человека). С 2019 года Департамент образования и молодежной политики АО реализовывает проект «Стойбищная школа-сад». Проект направлен на получение образования для населения, проживающего в отдаленных территориях – всего обучается 42 ребенка из 31 семьи.

Проект можно считать достойной заменой образовательных учреждений интернатного типа для детей народов, ведущих кочевой или полукочевой образ жизни, которые приводили к отрыву школьников от привычной этнокультурной среды.

Также, с 2020 года издательством «Просвещение» разрабатываются учебники и буквари на хантыйском языке в трех диалектах. По настоящее время разрабатываются прописи и выпускаются новые учебники на коренных языках, что, безусловно, можно считать эффективным шагом в решении проблемы утраты языков.

В Югре проходят и международные мероприятия, направленные на укрепление языка. Так, совместно с экспертами из Финляндии была организована виртуальная выставка «из Финляндии в Сибирь». Проект знакомит школьников с финскими исследователями, внесшими значительный вклад в изучении культуры и традиций обских угров.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что за последние годы местным самоуправлением и федеральными властями было внесено множество новых программ, которые действительно могут помочь в сохранении коренных языков. Отдельно также стоит отметить внедрение информационных технологий в процесс обучения, которое отвечает современным требованиям.

Заключение. Федеральные и международные нормативно-правовые акты в сфере защиты коренных народов и их языков позволяют разработать эффективный механизм для сохранения лингвистического разнообразия в Ханты-Мансийском автономном округе и Тюменской области. На мой взгляд, стоит и дальше развивать интеграцию информационно-коммуникационных технологий в общеобразовательный процесс и проведение мероприятий по развитию самосознания этносов и поддержке их самобытной культуры. В качестве рекомендации я предлагаю разработать приложение для мобильных устройств с целью популяризации языков коренных народов.

Мобильное приложение может включать в себя:

- Обучающие видеоуроки по стандартам ФГОС с внедренной системой достижений, позволяющей ученикам проследить свой прогресс в изучении языка
- Развивающие игры с применением образов персонажей фольклорных произведений для знакомства юных учеников с ханты-мансийской культурой
- Цифровые хантыйско-русский и мансийско-русский словари
- Афиша культурных мероприятий в субъекте с возможностью покупки билетов на платные мероприятия онлайн (с помощью портала Госуслуги)

Список литературы:

1. Винокурова У. А., Местникова А. Е. С. Х. Хакназаров. Состояние родных языков коренных малочисленных народов Ханты-Мансийского автономного округа - Югры в 2008–2011 годах. Ханты-Мансийск, 2012. // Вестник угроведения. 2012. №2 (9). – С. 202.
2. Всеобщая декларация о культурном разнообразии / ЮНЕСКО Акты Генеральной конференции. Тридцать первая сессия. Том 1 Резолюции, 2002 г. – С. 72–75.
3. Граничина О.А., Жарова М. В., Агапова Е. Н., Трапицын С. Ю. Качество преподавания хантыйского и мансийского языков в Ханты-Мансийском автономном округе - Югре как фактор их сохранения и развития // Вестник угроведения. – 2021. – Т. 11, № 4. – С. 760–770.
4. Доржиева В. В., Слепцова О. Ю. Проблемы сохранения родных языков коренных малочисленных народов Севера (на материалах Магаданской области) // Общество:

философия, история, культура. 2018. №9 (53). – С. 74–79.

5. Карапетян Л. М. О понятиях «глобализм» и «глобализация» // Философские науки. 2003. № 3. С. 58.

6. Клименко Е. М. Проблемы сохранения культуры и родного языка коренных малочисленных народов Дальнего Востока в постсоветский период // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. – 2016. – Т. 2, № 4(28). – С. 13–17.

7. Марфусалова В. П. Проблемы языков коренных малочисленных народов Севера и создание условий для эффективной организации процесса обучения // Мир науки. Педагогика и психология. 2017. №4.

8. Мякшев А. П. Национально-языковое строительство в Советском Союзе в послевоенный период: основные направления и тенденции // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. История. Международные отношения. 2015. №3. – С. 40–48.

9. Новожилов А. Г. Сохранение языков коренных малочисленных народов в условиях глобализации (опыт северо-запада России) // Русин. 2022. №67. – С. 361–374.

10. Шабалина Л. В. Влияние глобализации на инновационную деятельность государства // Актуальные проблемы менеджмента, экономики и экономической безопасности : сборник материалов IV Международной научной конференции, Костанай, 10–11 ноября 2022 года / ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», Костанайский филиал. – Чебоксары: Общество с ограниченной ответственностью «Издательский дом «Среда», 2022. – С. 145–151.

11. Skribnik, Elena and Natalya Koshkaryova. Khanty and Mansi: the contemporary linguistic situation In: Shamanism and Northern Ecology. De Gruyter, 1996.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ СУБЪЕКТНОСТИ В ХОДЕ ПРИБРЕТЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО ОПЫТА

КУРМАЕВА А.Р.

студентка гр. ЮБ-32Уг.

ТАРАСОВА К.А.

студентка гр. ЮБ-34Угу.

ГОРИН С.Г.

*Научный руководитель, канд. ист. наук, доцент
Сибирский университет потребительской кооперации (СибУПК),
г. Новосибирск, Россия*

Аннотация. В статье на основе социологического исследования рассмотрены некоторые вопросы интеграции студентов младших курсов в вузовский учебный процесс и их адаптации к университетской жизни, в частности, удовлетворенность учебной деятельностью, отношение к ее новым формам, использования всех видов печатных и электронных источников, значимости самостоятельной работы и др. В статье актуализирована проблема отношения студентов к директивно внедряемой компетентностно-ориентированной модели образования, отмечено, что большинство опрошенных не имеют представления об образовательных компетенциях, не понимают сущности компетентностного подхода. Многие из них честно ответили, что не знают определения данного понятия, не понимают «компетентностной» риторики, либо вообще воздержались от ответа.

Ключевые слова: формы учебного процесса, студенческая субъектность, учебные источники, компетентностная модель образования

Актуальность темы и постановка задачи. Учебный процесс, студенческая среда меняют ментальность, ценностные ориентации и другие проявления различных форм студенческой субъектности, что, на наш взгляд, в условиях приоритета студентоцентрированного подхода представляет исследовательский интерес и требует детальной научной проработки [1-3]. Анализ процессов трансформации студенческой субъектности по мере приобретения ими академического опыта и профессиональных знаний в условиях реформирования отечественной системы высшего образования обнаруживает в том числе такие негативные проявления, как студенческий конформизм, отсутствие интереса к постоянной самостоятельной работе, непонимание и неприятие компетентностно-ориентированной образовательной модели и др. [4]. Это обусловлено рядом причин, которые рассматриваются в нашем исследовании, иногда на уровне постановки проблемы.

Эмпирическая база исследования. В рамках исследовательского проекта «Влияние академической среды на динамику студенческой субъектности» в социологическом опросе приняло участие 114 (100%) студентов Юридического ф-та СибУПК, которые завершили первый курс бакалавриата дневной формы обучения и сдали экзамены. Каждому респонденту была предложена анонимная анкета, с помощью анализа которой можно сделать выводы о том, насколько студенты удовлетворены уровнем обучения и узнать их отношение к образовательному процессу.

Отношение студентов к учебному процессу. Промежуточные результаты исследования показали, что для четверти респондентов полностью оправдались ожидания от первого года обучения в университете и для половины опрошенных их ожидания в основном оправдались. Только 6 человек от первого года обучения ожидали большего, но никто не оказался полностью разочарованным. 18 студентов (16%) воздержались от предложенных вариантов ответов и написали свое мнение. Например, один из респондентов отметил, что ожидания от учебного года у него были неперспективными (?), поэтому они оправдались. Другой, выбрав вариант ответа, что его ожидания оправдались на 70-80% дополнил, что некоторые предметы, по его мнению, являются лишними в образовательной программе. Эти и другие примеры показывают, что особые мнения студентов мало информативны и интереса не представляют в силу еще недостаточных знаний и отсутствия после первого года обучения академического опыта.

Анализ вопросов анкеты позволяет получить данные о том, что наиболее привлекательными видами занятий по мнению почти половины респондентов являются лекции (43%) и семинарские занятия (41%). Только десятую часть студентов привлекают коллоквиумы и круглые столы и единицы (не более 5%) считают, что самостоятельная работа, а также тесты и контрольные работы является привлекательным видом занятий. Никто не посчитал интересными зачетные и экзаменационные работы. Основная часть студентов считает, что на лекциях и семинарах есть возможность получить большую часть знаний, освоить новый материал, обсудив его в группе и с преподавателем. На семинарах можно получить опыт и навыки ведения дискуссий, отработать приемы ораторского искусства, продемонстрировать свои знания и поделиться ими с аудиторией.

Определенные опасения вызывает слабая мотивация студентов первого курса обучения к самостоятельной работе, что не соответствует ключевым методическим принципам современной национальной системы высшего образования [5]. На наш взгляд, этому предстоит уделять особое внимание и студентам, и преподавателям.

В процессе исследования было выявлено, что менее 10% (11 чел.) опрошенных студентов на самостоятельную подготовку требуется ежедневно 1-2 часа в день, 32,5% (37 студентам) требуется от 2 до 3 часов в день, 29% (33 студентам) необходимо от 3 до 4 часов, 9,6% (11 студентов) на подготовку затрачивают около 5 часов. 4 человека указали, что на самостоятельную подготовку им требуется больше 5 часов, при этом 13,2% (15 студентов) воздержались от ответа на вопрос. Таким образом, большинство студентов затрачивают на

самостоятельную подготовку к занятиям от 2 до 4 часов в день. Некоторые респонденты дополнили, что время на самостоятельную работу зависит от объёма домашних заданий и количества предметов.

Использование источников при самостоятельной работе студентов. Только двое студентов показали, что при самостоятельной работе пользуются интернетом как источником в объёме 20% от общего количества затрат времени на самоподготовку. 20,2% (23 чел.) используют интернет до 50%. 46,5% (53 человека) его используют как источник до 80% времени и 26,3% (30 человек) используют практически только интернет. 6 человек воздержались от ответа или неправильно воспользовались процентным соотношением.

Для выполнения домашних заданий печатными источниками пользуются примерно половина студентов, используя для этого не более 20% времени для самоподготовки. При этом шестая часть респондентов вообще не используют данный вид источников или воздержались от ответа. Таким образом студенты в основном пользуются электронными источниками, при этом исследование показало, что две трети респондентов вообще не используют другие виды источников, кроме Интернета и печатных материалов.

Студенты и компетентностный подход в образовании. Результаты анкетирования показали, что только треть опрошенных каким-то образом пытались трактовать понятие компетенций, определяя их как некую группу требований, выдвигаемых специалисту, включающую знания, умения и навыки для решения профессиональных задач или же совокупность функций и полномочий конкретного лица. Некоторые под компетенциями понимают способность специалиста ориентироваться в своей профессиональной деятельности.

Под компетентностным подходом в образовании треть опрошенных понимают совокупность общих принципов определения целей образования, формирующего компетенции специалистов, столько же компетентностный подход рассматривают как приоритетную ориентацию образования на результат, способность грамотно преподнести информацию по какому-либо предмету. Более половины опрошенных вообще не понимают сущности компетентностного подхода в образовании, многие из них честно ответили, что не знают определения данного понятия, либо воздержались от ответа.

Эти результаты были предсказуемы. Директивное внедрение компетентностно-ориентированного подхода в образовании нарушало принципы академической свободы, а также выбор в перспективе на старших курсах индивидуальных образовательных траекторий (что прогнозировали для себя более трети опрошенных студентов). Повлияло и неполное понимание и в связи с этим негативное отношение к методу со стороны части преподавателей [6].

Таким образом, промежуточные результаты исследования показали, что академический студенческий опыт постепенно формируется в процессе учебы и всей студенческой жизни, динамика его трансформаций интересна и актуальна, особенно для формирования позитивных традиций и социальной адаптации будущих специалистов.

Список литературы:

1. Бегалинова К.К., Горин С.Г. Влияние академической среды на трансформацию студенческой субъектности // Технологии в образовании - 2021. Сборник материалов Международной научно- методической конференции. Под общей редакцией Е.В. Добровольской. Новосибирск. 2021.

2. Молодин В. В., Горин С. Г. Реформирование образовательной системы и перспективы субъектности студента // Высшее образование в России. – 2014. – № 10. – С. 158–163.

3. Sergey Gorin. Transformation of student subjectivity: Humanitarian component of Legal education and internal motivation of the student // VIII International Scientific Conference

Transformational Processes in Law, Regional Economics and Economic Policies: Topical Economic, Political and Legal Issues. Riga, 2019. P. 585-588.

4. Ватлина Л.В., Горин С.Г., Фесенко Е.А. Образовательные трансформации и социальный субъект: некоторые аспекты позитивной динамики // Профессиональное образование в современном мире. 2022. № 1. С.97-104.

5. Горин С. Г. Влияние академической среды на динамику студенческой субъектности // Философия образования. – 2021. – Т. 21, № 2. – С. 53–64.

6. Горин С.Г., Фесенко Е.А. Компетентностно-ориентированный подход в образовании как деструктивный фактор образовательных трансформаций // Наука и социум: материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Новосибирск. 2018. С. 4-9.

АББРЕВИАТУРА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

МЕДЕТ М.

студент группы МО-23-1к

НУРКЕЕВА Б.А.

*Научный руководитель, старший преподаватель, магистр пед.наук
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республики Казахстан*

Аннотация. В статье рассматривается расшифровка значения аббревиатур наиболее часто употребляемых в современном мире.

Ключевые слова: Аббревиатура, морфологическое словообразования, лексикология, акроним.

Сокращением (shortening of words, abbreviation) называется морфологическое словообразование, при котором некоторая часть звукового состава исходного слова опускается. Несмотря на то, что этот способ существует в английском языке сравнительно недавно (приблизительно со второй половины 18 в.), в наше время он играет такую же ведущую роль, как словосложение или словопроизводство.

Одним из самых востребованных и продуктивных способов словообразования на сегодняшний день является аббревиация, которая используется не только в русском или английском языках, но и во всех европейских.

История аббревиации с момента возникновения до нынешних дней насчитывает не один десяток лет, однако изучающие иностранный язык зачастую не уделяют данному способу словообразования должного внимания. Между тем, изучение аббревиации становится сегодня очевидной необходимостью, без которой невозможно представить общую картину словообразования...

Аббревиация обслуживает практически все сферы человеческой деятельности, но наиболее широко распространена в политической, экономической, военной сферах, а также в сфере компьютерных технологий и периодической печати.

В лексикологии современного английского языка существует несколько точек зрения на структурную классификацию английских сокращений и их места в словообразовательной системе языка. Помимо вышеупомянутых и представленных различными учеными точек зрения на эту проблему, в современной лексикологии особого внимания заслуживает следующий подход к структурной классификации сокращений. Согласно ему, существуют следующие структурные типы сокращений:

- а) буквенные сокращения;
- б) слоговые сокращения;

- в) частичные сокращения, состоящие из буквы или слога и полного слова;
- г) смешанные сокращения, состоящие из букв и слогов;
- д) цифровые сокращения, состоящие из букв или слогов и цифр;

При переводе сокращений нужно учитывать, что в русском научно-техническом и газетном стилях сокращенные слова употребляются значительно реже и поэтому многие английские сокращения необходимо развертывать в полнобуквенные слова.

В англо-американской научно-технической, экономической литературе встречается большое количество разного рода сокращений, причем сокращаются как отдельные слова, так и словосочетания.

За последнее время тенденция образования новых слов путем сокращения существующих слов или словосочетаний значительно возросла. Рост числа сокращений можно объяснить тем, что сложные слова и словосочетания, как правило, громоздки и неудобны, и, естественно, появляется стремление передать их кратко, например: laser = light amplification by stimulated emission of radiation (усиление света индуцированным испусканием излучения) (лазер) loran = long-range navigation Система дальней гиперболической радионавигации (лоран) loran = long-range system Точная система радионавигации (лоран)

Данный способ передачи значения лексических единиц, являющихся терминами и несущих в себе определенный смысл, бесспорно, очень удобен и может претендовать на универсальность в языке научной литературы и других специальных подъязыках. Принимая во внимание всю "полезность" лексических единиц этого типа, возникают многочисленные трудности, связанные в первую очередь с их переводом с английского языка на русский или толкованием значения того или иного специального термина.

Названия и имена нередко используются в газетно-информационных материалах в сокращенной форме. Нередко эти сокращения могут быть неизвестны широкому читателю и их значение тут же расшифровывается в самой заметке или сообщении. Но существует немало таких сокращенных названий, к которым читатели газеты давно привыкли и которые поэтому не нуждаются в разъяснениях. Обилие сокращений является характерной чертой газетно-информационного стиля современного английского языка. Например, названия партий, профсоюзов, различного рода организаций и должностей:

AFL-CIO = American Federation of Labor-Congress of Industrial Organizations, GOP = Grand Old (Republican) Party, DD = Defense Department, DA = District Attorney; фамилии или фамильярные прозвища известных политических или общественных деятелей: JFK = John F. Kennedy, Rocky = Rockefeller, Ike = Eisenhower, RLS = Robert Louis Stevenson; географические названия: NJ = New Jersey, Mo. = Missouri, SF = San Francisco, S.P. = South Pacific, E-W = East-West, NBA = National Basketball Association etc.

Сокращение является довольно продуктивным способом словообразования и в современном русском языке, но в нем преимущественное распространение получили сложносокращенные слова, образованные путем сложения начальных частей или слогов буквенные аббревиатуры как более удобная для письменного общения форма сложных терминов. Например: казпотребсоюз, технопарк, комсомол, агитпункт, вуз, МТС.

Мы можем утверждать, что на сегодняшний день английский язык является языком бизнеса, международного права, политики, компьютеров, науки и самых современных технологий. Отсюда, легко прогнозируемая неизбежность, что многие современные английские аббревиатуры станут интернациональными и получат самое широкое распространение уже через 20-30 лет. Однако их переход из языка специальной литературы в язык разговорный будет происходить исключительно благодаря газетному, разговорному, неофициальному стилю, в результате чего этот тип лексических единиц получит несравнимое с сегодняшним днем распространение.

Особую трудность для переводчика представляют аббревиатуры латинского происхождения. Это особенно актуально для языков Европы, в частности, для английского

языка, алфавит которого, в отличие, скажем, от русского, совпадает с латинским, что приводит к неадекватной расшифровке сокращенного термина. Аббревиатуры латинского происхождения распространены как в письменной официальной, так и в неофициальной деловой разговорной речи медицинских специалистов. Они стоят особняком еще и потому, что расшифровки, т. е. латинские прототипы большинства аббревиатур, совершенно забыты, поэтому их справедливо можно считать “условными обозначениями” некоторых английских терминов. Очевиден тот факт, что если в письменном подязыке медицины данный класс сокращений относится к разряду графических, то в профессиональной разговорной речи это “лексические аббревиатуры, находящие широкое применение и по сути своей не отличающиеся от других лексических аббревиатур. Данный класс представлен такими аббревиатурами, как: а.с. “ante cibum, before meals” – перед едой; b.i.d. “bis in die, twice a day” – два раза в день; р.о. “per os, orally” – для приема внутрь и др. Здесь мы остановимся на таком интересном явлении, как лексикализация графической аббревиатуры. При этом у нее появляется собственное произношение, либо алфавитное (например, BP “blood pressure” кровяное давление, GP “general practitioner” врач общей практики, GB “gallbladder” – желчный пузырь, OD “occupational disease” – профессиональное заболевание и т.д.), либо звуковое, в результате чего образуются акронимы (AIMES, JAMA – названия медицинских журналов и т. д.). Зачастую алфавитный способ произнесения находит отражение в орфографическом оформлении: Вее-рее “blood pressure”; Геерее “general practitioner”.

Такая форма, с одной стороны, указывает на состоявшуюся лексикализацию данного сокращения, исключая прочтение аббревиатуры с помощью расшифровки, а с другой стороны, затрудняет процесс перевода, усиливая неоднозначность восприятия данной аббревиатуры. Таким образом, нарушается соотношение между планом содержания и планом выражения. В результате лексикализации аббревиатура обретает “собственную формообразовательную парадигму и не отличается в этом смысле от обычного слова”. Например, OD – ODs “patients with overdosage of some drug” пациенты, получившие передозировку лекарства’.

Лексикализованная аббревиатура может служить основой для последующих актов словообразования: FACP – fasper “Fellow of the American College of Physicians” член Американской Коллегии Терапевтов. Нельзя забывать и о смешанном типе лексических аббревиатур, которые при переводе становятся либо полуалфавитизмами, либо полуакронимами: DDSO [di:di:sou] “diamino-diphenylsulphoxide” диамино-дифенилсульфоксид; TRITC [tri:ti:si:] “tetramethylrhodamine isothiocyanate» тетраметилродамин изотиоцианат. Другой разновидностью смешанного типа является лексема, где одним компонентом является инициализм, другим – полноценное слово: H disease “Hart.s disease” болезнь Харта.

Большое распространение в настоящее время получают так называемые омоакронимы, т.е. акронимы, омонимичные обычным словам: HEAR “hospital emergency ambulance radio” рация больничной кареты неотложной медицинской помощи и to hear слышать; TOP “termination of pregnancy” предполагаемый срок родов и a top наивысшая точка чеголибо. Особенное внимание следует уделить переводу на русский язык акронимов, т.к. этот вид сокращений особенно популярен в письменной речи медицинских статей, аннотаций и т.д.

Вообще, в настоящее время существуют три основные тенденции перевода акронимов на русский язык:

- транслитерация;
- заимствование акронима в исходном виде(на иностранном языке);
- создание адекватной аббревиатуры из русских терминов.

Кроме того, при анализе медицинских акронимов нами обнаружены пограничные случаи, которые мы будем рассматривать наряду с типичными. Итак, при переводе

акронима использована транслитерация, если он переписывается средствами другой алфавитной системы, например: англ. DTIC – усл. “dacarbazine” соответствует рус. ДТИК “дакарбазин” – противоопухолевый препарат; англ. PPD – “purified protein derivative” соотв. рус. ППД – очищенный от белка туберкулин.

Здесь показательно то, что компоненты инициализма не расшифровываются по-русски – заимствуются внешняя оболочка и смысл аббревиатуры как единое целое: англ. LH-RF – “luteinizing hormone-releasing factor” соответствует рус. ЛГ-РФ – “лютеинизирующего гормона гипофиза рилизинг-фактор”. Это пограничный случай, когда происходит максимальное приближение к иноязычному написанию с логичной заменой буквы “h” (hormone) на букву “г” (гормон).

Вторая тенденция перевода акронимов на русский язык – это их заимствование в исходном виде, например: англ. CCNU – “chloroethylcyclohexyl-nitroso-urea” (code designation for lomustine) в русском соответствует CCNU – “ломустин” антинеопластический препарат; англ. LEC – “lupus erythematosus cell” соотв. рус. LE-клетка – волчаночная клетка.

Третья тенденция перевода акронимов на русский язык – это создание аббревиатуры из русских эквивалентных терминов, например: англ. AA – “Alcoholics Anonymous” соотв. рус. ОАА – “Общество Анонимных Алкоголиков”; англ. A/B – “acid-base ratio” соотв.рус. КОС – “кислотно-основное состояние”.

Каждый подход имеет определенные преимущества и недостатки, поэтому стоит выбирать наиболее подходящий в каждом конкретном случае. При выборе способа перевода необходимо учитывать такие факторы, как удобство произнесения и написания на русском языке, традиции перевода данного акронима в других языках (если, к примеру, он имеет универсальное написание во всех европейских языках) и т.д. Еще один интересный и неоднородный класс лексических сокращений – это усечения. Традиционно выделяют усечения, образованные путем апокопы (усечения последнего элемента слова), аферезиса (усечения первого элемента) и синкопы (выпадения звуков или букв внутри слова).

Наиболее продуктивным типом усечения является апокопа. Однако она характерна для разговорной речи, образуя стилистически сниженные сокращенные единицы в современной английской медицинской разговорной речи. Факт преимущества апокопы перед другими типами усечений связывается некоторыми учеными с «концентрацией информации в начале слова и наличием ударения на начальном слоге в большинстве английских слов».

Итак, при переводе английских медицинских сокращений следует, прежде всего, ориентироваться на ту отрасль медицины, в контексте которой употребляется данное сокращение. Это особенно актуально для омонимичных сокращений. Невозможно при переводе английских медицинских аббревиатур обойтись без терминологических словарей, справочной литературы. Примечательно то, что при переводе омоакронимов важную роль играют денотативное значение слова-прототипа, его коннотативные и стилистические оттенки. Здесь большим подспорьем будут словари сленга, диалектизмов. Необходимо также учитывать, что усечения часто формально соответствуют одной части речи, а фактически выступают в функции другой части речи. Таким образом, термин, зрительно воспринимаемый нами обычно, скажем, как прилагательное, в данном контексте является существительным и переводится как существительное.

Подобрать сокращению адекватный перевод часто помогает и принцип аналогии, когда для определения неизвестного значения используются аналогичные модели построения сокращений, имеющие известное значение. И, конечно, немаловажную роль при переводе имеют цели, задачи и условия межъязыковой профессиональной коммуникации.

Роль аббревиации в современной лексикологии трудно переоценить. Аббревиатуры

помогают сократить до минимума речевые усилия, языковые средства и время, оставаясь при этом понятными и доходчивыми. Аббревиатуры также необходимы для того, чтобы упростить длинные наименования в официально-деловой речи. Слова со сложной внутренней структурой имеют при этом сжатую внешнюю форму, что позволяет употреблять их как в разговорной живой речи, так и в научных трудах. Аббревиатуры, получая массовое распространение в специальных сферах, входят равноправными словами в общенародную речь. Аббревиация стала в последнее время одним из наиболее продуктивных способов пополнения словарного состава многих языков. Число сокращенных лексических единиц в развитых языках составляет десятки тысяч.

Список литературы:

1. Бархударов Л.С. Контекстное значение слова и перевод // Сб. научн. тр. Моск. пед. ин-т иностр. языков. – 2004 г. – Вып. 238.
2. Волошин Е.П. Аббревиатуры в лексической системе английского языка: Дис. канд. филол. наук. М, 2005. – С. 12.
3. Ермолович Д. И. Основы профессионального перевода. – М, 2004. – С. 17-22.
4. Галкина Е. Н. Перевод аббревиатур и акронимов на русский язык. // Россия и Запад: диалог культур. – М, 2005. – С. 17.
5. Банкевич В.В. К вопросу о соотношении лексико-семантических и тематических групп // Семантика слова и предложения. – СПб., 2005. – С. 113-115.

THE IMPORTANCE OF ENGLISH IN THE INFORMATION AGE

MIZAMBAYEVA K.

student of the group Tour 23-2

BAZARBAYEVA L.T.

Scientific adviser, Master of Arts,

Senior teacher of Foreign and Russian department,

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Abstract. The article highlights the crucial changes in the use and perception of the English, how the information age offers new opportunities for learning and practicing English, making it more interactive. It analyzes how new forms of communication lead to the emergence of new words and expressions that enrich and make it more dynamic.

Key words: information technology, information age, English language, importance, development, expansion, information technologies, transformation.

The information age has radically changed the use and perception of the English language, affecting language practice, learning and cultural interaction on a global scale. The internet and social networks have become an integral part of our daily lives and have created new opportunities and challenges. Not only have they facilitated access to information and teaching materials, but they have also led to the emergence of new language forms and slang, expanding the traditional boundaries of the English language. Information platforms facilitate the instant exchange of ideas and information, contributing to the rapid spread of new words and expressions. They also facilitate cross-cultural communication, allowing people from different parts of the world to communicate and exchange ideas, which in turn enrich the English language with borrowings and new concepts. In addition, information learning tools and online platforms provide innovative and interactive methods for learning English, making the process more accessible and efficient. This

new reality also underlines the importance of information literacy as a key skill in the modern world.

Information technologies have had a significant impact on the development and expansion of English vocabulary. With the advent of the internet and social networks, thousands of new words have entered our lives, as well as new meanings for existing terms. This change is not only the result of technological advances, but also of changes in the way people live and communicate.

Words like "stream", "troll" and "catfish" originally had completely different meanings, but in the information age they have taken on new connotations associated with the internet and social networks. For example, "stream" is now often associated with online video streaming, and "troll" and "catfish" stand for certain behaviors on the internet.

These changes in language reflect not only technological developments, but also the cultural changes that accompany the use of the internet. The online environment has become a meeting place for different cultures and languages, which also contributes to the enrichment of the English language. Linguistic innovations from the information world are finding their way into everyday communication, expanding the boundaries of traditional language and enriching it with new expressions and meanings.

In addition, the development of technology has led to the emergence of new professions and phenomena that also require new words and terms. For example, words related to cybersecurity, social networks, artificial intelligence and other modern technologies have become an integral part of the language. This not only enriches the vocabulary, but also shows how important it is to constantly update the language to reflect current circumstances.

In general, the information age has had a huge impact on the English language, making it more dynamic and adaptable to changes in the world. This language change is a natural process that evolves along with technology and culture.

The impact of information technologies on the English language is not limited to vocabulary, but also affects grammatical structures and the use of dialects. The Internet and social networks provide a unique opportunity to encounter a variety of dialects and language forms that would be extremely rare in any other context. This interaction contributes to the emergence of new language forms that are characteristic of online communities, such as the unique slang used on platforms like Tumblr.

These new dialects and language structures often emerge under the influence of cultural and social factors specific to online communities. For example, unique expressions of irony, sarcasm and humor emerge in the online environment that may differ from traditional forms. This also leads to a freer and more creative use of language, where grammatical and stylistic norms are adapted or even ignored to achieve a particular effect or to facilitate communication.

In addition, words such as "literally" are increasingly used in a metaphorical and figurative sense, reflecting changes in language perception and usage. This expansion of word meanings is testament to the dynamism and adaptability of the English language, which is able to accommodate new modes of expression and interpretation.

The information age also contributes to the accelerated spread and acceptance of language innovations. New words, expressions and dialects spread quickly among large groups of people via social networks and internet forums, often transcending geographical and cultural boundaries. This not only contributes to the enrichment of the English language, but also opens the door to intercultural exchange and understanding.

Information technologies therefore play a key role in shaping the modern English language, making it more flexible and diverse and reflecting the changing reality of our world. These changes are part of the natural process of language development, which is constantly adapting to new conditions and contexts.

Social networks are having a profound impact on the English language, significantly changing its vocabulary and communication style. This phenomenon not only reflects technological and social changes, but also demonstrates the amazing adaptability of language to

new realities. Terms such as "selfie", "unfriend" and "emoji" came into being thanks to social networks and quickly caught on. They have become part of the everyday lexicon and have even made it into the Oxford Dictionary.

"Selfie", i.e. a self-taken photo, has become popular with the development of smartphones and social networks and underlines the importance of self-expression in the information age. "Unfriend" reflects the new reality of relationships on social networks, where removing people from your friends list has become commonplace. "Emoji" symbolizes the transition to a more visual and expressive form of communication in the information world.

These words and language practices have not only expanded vocabulary, but also changed the way people express emotions and interact with each other. They reflect far-reaching social and cultural changes, including a rethinking of personal relationships and the way people communicate in the information age.

Social networks have also changed the style and tone of communication. Abbreviations, the use of emojis and hashtags have become part of the information dialog and reflect a more informal and concise style of communication. As a result, communication has become more visual, more immediate and sometimes less formal.

In addition, social networks are contributing to the globalization of the English language by expanding its understanding and use outside of English-speaking countries. They have become a platform for the exchange of cultural and linguistic traits, contributing to the mutual enrichment of languages and cultures.

In general, the influence of social networks on the English language is an important example of its development and adaptation to modern conditions. This confirms that the language remains alive and dynamic, constantly evolving in response to the changing conditions and needs of society. The English language continues to be an important tool for global communication while adapting to and influencing cultural and technological changes in the world.

Technology has indeed become one of the key factors determining changes in the English language, and this is especially noticeable in the example of words that have arisen in connection with the development of new applications and technology platforms. The word "WhatsApp", originally the name of a popular messenger, is now used as a verb or noun to describe sending a message. This is just one of many examples of how technological innovations have an impact on language structures and vocabulary.

The transformation of brands and technology names into commonly used verbs and nouns is not a new phenomenon, but in the information age it has acquired new dimensions. Words like "google" (use the Google search engine to find information), "tweet" (post a message on Twitter) or "zoom" (hold a video conference via Zoom) have become part of everyday language. This not only indicates the increased penetration of technology into our lives, but also reflects the flexibility and adaptability of the language to new realities.

These changes in language also reflect the cultural and social shifts taking place under the influence of technology. For example, the use of the word "WhatsApp" as a verb indicates how information communication has become such an important part of our everyday experience that it has generated its own language constructs. It also shows how the international popularity of certain technologies can influence language practices in different parts of the world.

In addition, with the advent of new technologies and platforms, new forms of communication are emerging that require new language tools to describe these experiences. Information communication encourages the use of abbreviations, symbols and new grammatical structures, which also contributes to the development of the language. For example, emojis and memes are often used in online communication as ways of expressing emotions and ideas, which opens up new opportunities for language creativity and self-expression.

In general, technological innovations are a powerful engine for the evolution of the English language, contributing to the emergence of new words, meanings and ways of communication. This reflects the constant dynamics and adaptability of the language, which is changing in

response to the changing needs and conditions of the modern world.

English, like many other languages, is actively evolving in the information age, adapting to new forms of communication and changing information flows. These changes are a response to the rapid development of technologies that have fundamentally changed the way we exchange information and interact with each other.

The Internet and social networks play a significant role in this evolution. They not only provide platforms for global communication, but also stimulate the creation of new words and expressions, enriching language practice. This enrichment takes place through the integration of slang, jargon, as well as through the introduction of new terms related to the latest technological and cultural trends.

In addition, information technologies are making changes to the structure and grammar of the English language. Abbreviations, emojis, memes and other forms of non-standard communication become part of everyday language exchange. These elements contribute to the development of a more informal and concise style of communication, which is especially characteristic of the online environment.

The information age is also affecting how we use language in everyday life. For example, the role of writing is increasing due to the growth of text communication in social networks and messengers. This changes our perception of grammar and spelling, and also contributes to a more expressive use of language.

It is important to note that information technologies also contribute to the globalization of the English language. People from all over the world use English on the Internet to communicate, exchange information and express their ideas. This leads to the inclusion of elements of different cultures and languages, making English more diverse and inclusive.

Thus, information technologies have a profound impact on the English language, making it more dynamic, adaptive and reflecting the changing needs and realities of the modern world. This change is a natural part of the evolution of the language, which continues to evolve and adapt to new forms of communication and information flows.

References:

1. <https://www.cambridge.org/elt/blog/2020/02/12/language-evolution-reflecting-language-change-darwin-day/>
2. <https://www.languageservicesdirect.co.uk/social-media-changing-english-language/>
3. <https://www.businessenglish2go.com/en/momentum-and-business-growth/information-revolution-and-the-importance-of-mastering-the-english-language/>
4. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110472059/html>
5. https://www.researchgate.net/publication/318228254_Language_in_the_information_Era_challenges_and_perspectives
6. <https://link.springer.com/book/>

THE ROLE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY

MURUMBAY D.

student of the group IS-23-2

MAKHAYEVA A.K.

Scientific adviser, master, senior teacher
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article reveals the role of learning English in the framework of training specialists in the field of IT. The arguments and statistical data substantiate the importance of

knowledge of the English language and prove its importance among other languages used in the field of information technology.

Key words: IT, English, information technology, specialist, programming

The modern world dictates new rules for the development of mankind. The industrial era was replaced by the age of high technology, as well as industrial society, was replaced by information society. The areas of information development, nano-engineering, biotechnology, etc. are gaining huge popularity now. In today's globalized world, English has become the universal language of communication, especially in the tech industry.

English is an international working and official language. Most of the world writes, speaks and studies in this language. About 75% of letters, 60% of TV and radio programs, and 50% of printed publications are written and broadcast in English.

More than 57% of the sites on the Worldwide Global Network are written in English. It was the American engineer John Moakley who created the first electronic computing machine; the most popular multinational corporations such as Google, Microsoft, Apple, IBM were also created by Americans [1].

Nowadays, knowledge of English is of great importance when applying for a job. Almost all global IT companies have a large staff of employees: a wide variety of nationalities, peoples, views, confessions. To combine all these into a single friendly team that is able to produce effective results, the world language is used - English. English is the most popular programming language for backend and front-end developers, infrastructure management or the cloud. And, therefore, it is almost impossible to learn how to program without learning the basic verbs. For example, different programming languages and certain syntaxes do the same thing: they give the user an error message. However, writing in English and speaking in English are two different things. Some software developers and engineers can easily write codes in English, but have difficulty communicating verbally. Research has shown that English-speaking programmers have an advantage over other specialists. They solve debugging problems faster and work more efficiently with the operating system and documentation.

One of the main reasons for the dominance of English in the field of information technology is that it was the language used in the development of the internet and computer software. Many programming languages, software tools, and technical documentation are written in English. In order to work in this field, it is essential to have a good command of English in order to understand and communicate effectively with colleagues and clients worldwide.

According to history, the first computers and programming languages had an English interface as the main one. Then it was decided to use English as the main language for information technology. This made it possible to simplify computer processing. Over time, as English became more and more necessary around the world, the importance of the language, as in other fields, increased. However, to start creating a program, you need to understand the operators used when creating it. This applies to all programs, both large and simple. There are so-called high-level programming languages that are designed for the speed and convenience of programmers. Their main advantage is that they have a very cumbersome semantic structure in machine code. Such a programming language definitely requires knowledge of English. Such programming languages use not a simple set of words, but a complex structure. Basic knowledge is not enough to make up an entire formula, which, combined with mathematics, eventually gives a certain sentence - dozens of lines with different numbers, as well as words, prepositions and conjunctions that are the "gears" of a specific program.

Knowledge of technical English in the field of information technology will allow employees to be more productive at work, as it will be easier for them to communicate with their superiors, understand instructions, and easily share ideas and feedback with colleagues [2]. Learning IT- English opens up opportunities to expand the necessary vocabulary and acquire skills in using a foreign language in work. In general, learning a foreign language includes the following

five components: vocabulary, grammar, pronunciation, oral and written language skills [2].

Moreover, the vast majority of technical journals, research papers, and online resources in the field of information technology are written in English. Professionals in this field need to read and understand these resources in order to stay updated with the latest developments and innovations. Without a good grasp of English, it would be difficult for individuals to access this wealth of information and stay competitive in the tech industry. Computer specialists develop and maintain the computer hardware and software that form the backbone of the Internet.

Computer programmers write code in English, test and configure detailed instructions called programs or software that computers follow to perform various functions such as connecting to the Internet or displaying a web page. Furthermore, English is the language of programming. Most programming languages, such as Java, Python, C++, and JavaScript, have their documentation and libraries written in English. In order to write code and develop software applications, programmers need to have a good understanding of English. Software engineers analyze the needs of users in developing software specifications, and then design, develop, test and evaluate programs in accordance with these requirements. Software engineers must have advanced programming skills in English, they usually focus on developing programs that are then coded by programmers.

Computer system analysts develop customized computer systems and networks for clients. They work with organizations to solve problems by developing or adapting systems to meet unique requirements, and then implementing these systems, which are also built in English. By customizing systems for specific tasks, they help their customers maximize the benefits of investing in hardware, software, and other resources [3].

Computer support specialists provide technical assistance to users who have problems with their personal computer or programs. Support can be provided both to employees within the organization, as well as to clients and external users. Thanks to diagnostic programs or their own technical knowledge, specialists identify and solve problems with hardware, software and operating systems. Communication, both in the internal environment of specialists and in the external environment of the services provided, takes place at large corporations in English. This language was chosen by support specialists for a reason. It is the English language that allows you to reach the largest number of users.

In conclusion, the English language plays a crucial role in the field of information technology. It serves as the universal language for communication and collaboration among professionals from different countries and backgrounds. English is used in coding, programming, technical documentation, and communication with clients and colleagues. Without a strong command of English, it would be challenging for IT professionals to excel in their careers and keep up with the latest developments in the industry. Therefore, it is essential for individuals working in information technology to continuously improve their English language skills to stay competitive and successful in this rapidly evolving field.

References:

1. Ismagilova G.K. The role of the English language and information technologies in human education/ G.K. Ismagilova, A.R. Vafina // Innovative science. Ufa, 2017. Issue 4. pp. 173-175.
2. Migunov A.A. Technical English in the field of information technology/ A.A. Migunov, S.V. Migunova// Young Scientist.- 2023.-№ 3 (66).- Pp. 55-57.
3. English for Information Technology. - URL: <https://www.thoughtco.com/English-for-information-technology-121044> (дата обращения: 3.04.2024).

INTEGRATED APPROACH IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS IN RURAL SCHOOLS

NURLAN A.N.

student of KA-22-4 group,

Karaganda Buketov University

MINZHANOVA G.N.

Scientific supervisor, c.p.sc., associate
professor

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article describes an integrated approach to teaching English to students in rural schools. The authors conducted a study and found that in order to effectively teach English in rural settings, it is necessary to use an integrated approach that includes various teaching methods and learning technologies. The article also examines the problems faced by teachers and students in rural areas when learning English, and offers practical recommendations on using an integrated approach to improve the quality of education.

Key words: teaching, foreign language, integrated approach, school.

Language is a necessary condition for the existence of a nation, it is a cultural code that forms the philosophy of human life, its system of values, style of behaviour, way of thinking. Language is not only a means of communication, it contributes to the unification and cohesion of nations, is a means of education and a support that binds people's relationships.

Often in life there is a situation when the possession of a foreign language becomes a necessity. Possession of a foreign language can be a bridge to a new profession. Today, without knowledge of a foreign language it is impossible to enter a university, to get a prestigious job, to grow one's career or simply to have an interesting journey.

As we know, English is considered to be one of the most widespread languages and it can be called the most popular. English is the main language of international communication in such fields as science, technology, business. It is the language of literature, education, modern music, international tourism and sports. Indeed, English is spoken today in almost all countries of the world. Having learnt English from school, not every graduate is fluent in it. Kazakhstan should educate children with a good command of both Kazakh and Russian languages. The emphasis on maths subjects and English should be placed in high school, President Kasym-Jomart Tokayev said in a message to the people of Kazakhstan [1].

In Kazakhstan, as well as in other CIS countries, a special group of educational institutions can be distinguished - these are rural schools. At the present stage, the problem of mastering the English language is particularly acute in such schools. The following problems have emerged in the villages: lack of educated teachers, lack of opportunity to communicate with native speakers, low level of motivation of schoolchildren in the sphere of learning the subject, insufficient provision of schools with modern equipment and monotony of the environment. To solve these problems of English language teaching in rural schools, it is desirable to apply various approaches and methods in lessons. These include game methods of teaching, integrated lessons, etc [4].

One of the ways to solve this problem is integrated learning. An integrated lesson is one of the innovations of modern methodology. In high school integrated lessons are an essential part of the system of inter-subject links. This is one of the ways to link school programmes and, thus, to strengthen the connection of knowledge with the real requirements of life allows to see the interdependence of different sciences. The form of conducting integrated lessons is non-standard, interesting. An integrated lesson has advantages: it awakens interest in the subject, relieves tension, increases cognitive interest, forms the ability to generalise and compare [2].

The use of game activities at lessons promotes cognitive and creative activity of students,

develops their thinking, memory, fosters initiative, allows to overcome boredom in teaching a foreign language. The game helps pupils to remember the learnt material, to enrich their knowledge. For them, the game, first of all, is a fascinating activity. The game is important for the development of personality also because in the course of its development at the lesson creates a situation of experience, when the pupil, involved in the competition, very much wants to help his team, tries to find the right answer, is active. The language material is learnt imperceptibly, and a feeling of satisfaction arises along with it [3].

However, in the context of learning English, many students and teachers face the problem of lack of motivation to learn foreign languages. If in Soviet textbooks there were still texts about rural life, in modern textbooks we can see only ecology and environment topics. In such topics as "Summer Holidays", "At the Seaside", "My Camping Holiday" and others children simply cannot get involved, because many of the pupils have not been to camp or to the sea - their outlook is limited to their place of residence. Children often from single-parent, large families helped all summer to work in the vegetable garden, care for pets, mow hay and sell their crops at the market.

Thus, to implement modern approaches to teaching English in rural schools it is necessary to use such methods as integrated lessons, game methods, which will not only increase interest and motivation for learning English, but will create favourable conditions for the development of creative abilities. The fact that the pupil also speaks English will show the practical importance of learning the language, but will also turn the lesson into a colourful performance involving all participants of the educational process.

References:

1. Токаев К.К. // Из речи Главы государства Токаева К.К., Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана, 02 сентября 2022г.
2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку: Пособие для учителя. М: АРКТИ-Глосса, 2000. – 165 с.
3. Гальскова, Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя/ Н.Д. Гальскова. – М.: АРКТИ, 2004.
4. Internet: <http://www.rae.ru/forum2012/250/2104>

IDIOMS IN ENGLISH

RAKHIMZHANOVA T.

student of the group IR-22-1k

MUKUSHEVA G.R.

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor

Karaganda University of Kazpotrebsouz

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. This article discusses various groups of words and phrases that are an integral part of speech. These are phrases that are frozen and unchanging parts of the language, like idioms. It is impossible to literally translate the idiom and problems often arise in this, but on the other hand, they give the language a bright color. The impact of idioms and language proficiency levels are also revealed.

Key words: idioms, statements, sense, idiomatic expressions, cultural characteristics, vivid speech, native speech, meaning, phraseological units

At a certain stage of language learning, the need to master idioms begins to be acutely felt - speech without them, even correct, dry and lifeless, is often perceived as pupillary. This problem

sometimes seems insoluble, causes almost panic and is accompanied by considerable confusion, because there is no system for studying

Learning idioms is useful for everyone, whatever the level of knowledge of a foreign language. Why and how to do it more efficiently - we will tell in this article. And, of course, we will analyze the idioms in English with explanation and translation

An idiom is a set expression that cannot be translated and whose meaning differs literally from the meaning. Idioms have a wide variety of collocations and generally may not follow the basic rules of grammar.

The study of idioms showed that the least frequent are phraseological units that mark human properties or reflect human activity. The above type of idioms helps to convey in the clearest form the existing impression of a person, with particular expressiveness to emphasize his advantages and disadvantages.

During the study of the work, it was presented that in English phraseological units with a comparison component can mean:

- a) human relations;
- b) comparison of body parts and appearance;
- c) proper names;
- d) qualities of an object and a person.

Modern idioms were also identified - these are everyday phrases that we pronounce every day. In the process of studying phraseological units, we identified several ways of learning them. This is a thematic, alphabetic, dictionary, card method, double or opposite translation method.

Idioms do not have a wide variety of structures and alternations, are mostly immutable and often illogical, and may not obey the main rules of phonetics. There are intralingual and semantic idioms. Phraseologisms have such an unusual structure or selection of words; they do not follow the basic rules of phonetics. We also established that phraseological units are a difficult specificity of the English dialect. There are so many theories about the kinship of idioms. They came from slang statements, from literature, and sensible idioms were knitted with English rituals and traditions.

It should be noted that there are several hundred idioms in both English and Russian. Of course, learning English idioms is extremely useful. They do not have enormous practical intrinsic value for people. Many other phraseological units, although often entertaining and colorful, are not particularly useful in your vernacular English. An individual who knows a huge number of stable expressions is a much more interesting interlocutor. This is called live dating.

Often the syntactic forms and meanings of idioms are not generated by the norms and realities of the modern language, which means that such adhesions are lexical and syntactic archaisms. Phraseologisms are an inseparable part of any dialect. They reflect everything - the history of the page, the history of the formation of the language, various cultural phenomena and the speaker's attitude towards them.

Phraseologisms and idioms also have pervasive explanations of phrases. Idioms are used in different forms and different areas, for example, weather, money, food, time, and in connection with animals. They sound differently and have an emotionally expressive tone to the sentence.

Let's give examples connecting idioms: to egg on - to encourage someone to do something. This does not refer to the word egg but to the word edge. In terms of explanations, it means pushing or approaching the edge of the normal.

Dressed up to the nines - dressed beautifully, pretentiously. The word nine is a modification of the word eyne. This word was used until the 18th century and means eyes in old English. There are suggestions that nine is a high estimate. To compare this idiom, you can take for example the phrase dressed to kill - to slay with your outfit or win hearts with your clothes.

Egghead is literally an egghead. But this expression has a broader meaning. It means a smart person because he thinks a lot or a big head from thinking.

Look like a million dollars means look like millions, gorgeous. Rain cats and dogs - this

has nothing to do with animals, this explanation is related to the weather. If we consider in the literal sense the rain of cats and dogs, this means a weather phenomenon, like pouring from a bucket. Use your loaf means using your head or thinking smartly. Elephant in the room - let's think of it as saying that elephants won't fit into the room or how you can imagine that there is an elephant in the room - and yes, it's obvious.

When pigs fly this idiom is used in English and means “never”. Can you imagine when a pig will fly? So this sounds impossible. This expression can also be found in Russian. If you are familiar with the phrase “when the crayfish whistles on the mountain” then you will immediately understand the meaning of this expression; it is physically impossible and it will never happen. There are a lot of types of such words and expressions, and you cannot imagine what meaning they will have. Many idioms came to the English language from the USA, and there are many different phraseological units associated with ancient tribes - the Indians.

Idioms evolve the language; they are the building blocks of a language and civilization. They also have great intensity to make a language exciting and dynamic. Idiomatic expressions bring a spectacular illustration to everyday speech and provide compelling insights into the use of words, languages, and their speakers' thought processes. Idioms have a sense of mystery and fun about them.

The advantages of learning idioms are:

Knowledge of idioms expands vocabulary and makes speech more varied and lively.

They reflect the nature of the language, retain information about the mentality.

It is a source of knowledge about culture and traditions, and mastering idioms helps to think like a native speaker.

If you can master a range of English idioms, you'll become a more comfortable and natural English speaker, who can chew the fat with native English speakers that you meet.

How to remember them:

1. Use associations.

2. Learn the history of the idiom

3. Teach by topic.

4. Look for analogs. Don't just translate the idiom, but look for phraseological units that are identical in meaning in Russian.

Of course, you could always decide that you don't need to worry about idioms – after all, it's possible to get your point across in English without using idiomatic expressions. However, failing to learn idioms will mean that you don't always understand everything you hear or read. It will also mean you miss out on the true ‘colour’ and personality of the English language and British culture.

Thus, this article proves that the English language is very rich in terms of idioms and phraseological units. These expressions occupy a very large place in the language since it is the main part of speech with the designation of phrases from an emotionally expressive point of view. Even if many expressions are outdated, they are replaced by new and clearly expressed words and phrases.

References:

1. <https://engmaster.ru/idiom>

2. <https://greatstudy.ru/frazeologizmy-v-anglijskom-yazyke/>

3. Sytel V.V. Conversational English idioms. - M.: Education, 1971.

4. Muller V. English-Russian dictionary. - M.: “Russian language”, 1978.

5. <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=444392>

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

РАХИМЖАНОВА Т.

студентка группы МО-22-1к

НУРКЕЕВА Б.А.

Научный руководитель, старший преподаватель, магистр пед.наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республики Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы связанные с языковой культурой в современном обществе. В современном времени проблемы формирования языковой культуры очень актуально. Основные тенденции развития языка связаны с заимствованием нелитературной лексики и нарушением норм речи. Статья предоставляет ряд новых сфер, где используется навыки культуры языка. Проблематика связанная с языковой культурой актуально тем, что затрагивает тему литературных качеств в обществе.

Ключевые слова: речь, культура, лексика, общество, норма речи, письменная речь

Современное состояние устной и письменной речи переносит кризис. Ведь с начала XXI века очень заметны проблемы с коммуникативной культурой, что акцентируют журналисты, лингвисты и научные исследователи речи.

Культура речи объясняется как совершенство коммуникативной речи и способность передавать информацию точно и адекватно, как следствие возможности реализовать процесс общения. Это совокупность навыков человека обеспечивающее развитие в коммуникации в обществе. Способ докладывать, объяснять, резюмировать, собеседовать определенную информацию. Речевая культура функционирует с помощью чистоты речи. Чистота речи это-речь без слов-паразитов, без лишних слов-сорняков, употребление слов выражений для объяснения.

По мнению специалистов по функционированию языка, стоит отметить, что это связано со снижением интеллектуальной планки, с увеличением неблагополучия общества и необразованных сфер по развитию языковых отношений. В данное время в обществе не наблюдается наличие новых изменений по поводу развития уровня речевой культуры. В образцовой жизни каждого носителя своего языка наблюдается замена книжных речей на нелитературную и на разговорную лексику. Следует отметить тот факт, что в каждой эпохе по развитию языка наблюдается неудовлетворенность качеством языковых ценностей [1].

Объективной проблемой считается игнорированием речевого этикета и языковых норм при общении. Эти характеристики приводят к уменьшению роли классической литературы. На сегодняшний день мы можем заметить, что ради привлечения внимания аудитории в больших мероприятиях авторы используют сниженную лексику. Таким способом они начинают «нормировать» свои речи, аудитория с этим способом тоже начинают влиять на формирования речи народа.

В современных условиях чаще вызывают беспокойство состояние современного языка и снижение культурных ценностей лексики. В первую очередь, это касается молодежи, которые принимают не культурные слова как должное. Например, часто используют слова заменители вместо литературных слов или же ненормативную лексику. В молодежной среде чаще встречаются сленги, жаргоны вместо грамотной речи. С ростом массовых коммуникаций в лексику добавляются новые слова отражающие перемены общества. Они используются в средствах массовой информации, и находят свои выражения и в жаргоне, который предоставляет доступ к культурной жизни. Жаргоны и сленги теснят культурную речь и благодаря массовой культуре оставляют свои следы в грамматике разговорной речи [2].

Но не стоит забывать, что культура речи так же значит, умение ясно и грамотно

выражать свои мысли, умение говорить грамотно и четко для того, чтобы привлечь большую часть аудитории. Языковая культура так же предполагает соблюдать правила разговорной лексики, владение нормами литературного языка в устной и письменной форме. Ведь эти соблюдения являются обязательными этапами в коммуникативной среде.

В наше время все глубже становится пропасть между грамотной речью и сленгом. Литературные звучные, красивые слова чаще заменяются словами, за которыми даже нет определенного содержания. Ни для кого не секрет то, что культура речи является общим показателем культуры речи. В современных реалиях неграмотная, жаргонная, некультурная речь, к сожалению становится нормой. Они очень часто встречаются в интернете, в независимых газетах, в текстах художественных произведений, в социальных сетях. Появляются новые словари жаргонных и не литературных слов. Это обозначает то, что в наше время язык сленга пользуется большой популярностью. Но без знания языка невозможно иметь грамотное и полноценное общение. Ведь именно речевая культура играет огромную роль в развитии общения между людьми. Это значит то, что организация в котором используется какой-то тип общения имеет дальнейшее развитие и в других ситуациях [3].

Данная проблематика влияет на ведение человека. Как говорится речь человека так же доказывает о его отношении к разным ситуациям. Использование ненормативной лексики, не литературных или же использование жаргонов и сленгов способствует к дальнейшим изменениям в общении. Например, эти слова характеризуют сокращение, грубость, резкость в звучании слов. Многие слова жаргоны и сленги берутся с западных стран из социальных сетей. Распространение таких слов означают современные стандарты общения, но мы не должны забывать о использовании культурных речевых слов в разговоре так же и в письме. Мы не отрицаем то, что в обществе есть личности, которые очень любят читать или же те, кто увлекается чтением. Стоит отметить, что ощущается разница между двумя категориями людьми в их общении. Это можно заметить в разговоре, например, использование литературных слов, спокойствие при общении и т.д [3].

Займствование иностранных слов считается засорением языковой речи. Активные займствования иностранных слов все чаще встречаются в повседневной речи. Все чаще используется английская лексика, и они заменяют около большинство слов. Обилие займствования иностранных слов влияет на обеднение собственного языка. Следовательно, от этих действий можно заметить уменьшение речевых норм. Но, так же мы должны иметь ввиду, что займствование очень полезна в политике. Использование иностранных слов способствует регулировать экономические, социальные, культурные отношения между странами. По изучению такие слова не должны превышать 10% нашей речи. Бездумное употребление займствованных слов имеют комический эффект, например, вместо слов используемые в повседневной жизни как: «вау», «окей», «easy», стоит употреблять: «великолепно», «хорошо», «легко», так же есть много словарных особенностей с использованием займствованных слов.

Чтение разной литературы улучшает память, так же помогает пополнить словарный запас для разговора или для письменной речи. Литературные слова отличное средство для замены слов паразитов. С помощью литературных слов можно заметить в речи образованность и точность. Ведь не каждому придет на ум конкретно описывающие слова действие на тот момент. Следует отметить, что слушание так же влияет на нормирование речевых навыков. Это как запоминание, и таким образом можно с легкостью найти отличие при разговоре. Чтение, слушание хорошие способы для нормализации грамотной речи. Правописание никто не отменял, с этим способом легче будет запоминать писание сложных слов [4].

В последствии модернизации общества случаются изменения. Считается, что большая часть проблемы в обществе подростков и молодежи, так как они ближе к процессу вестернизации. Но, еще можно, к примеру привести то, что молодежь используют

иностранные термины, которые только набирают обороты. Заимствованные слова не так плохи для использования научных, современных терминов. Например, коуч, агриться, бодишейминг, краудфандинг и т.д.

По данной теме рассматриваются с точки зрения структуры акта коммуникации. Культурная речь используется со стороны различных аспектов, как синтаксические, лексические, интонационные особенности разговорного стиля. Эти аспекты позволяют описать, индивидуальный активный запас языковых средств. Умение использования культурной речи может описать должность человека в обществе и потенциал в ведении себя в диалогах, выступлениях, в различных мероприятиях.

Культура речи сохраняется в разных профессиях по-разному. Например, в политической сфере чаще используются термины, заимствованные с других языков, как термины, в экономической сфере так же. Больше всего профессии, которые имеют отношения к политике должны иметь грамотную речь, говорить четко и ясно расставляя свои позиции при общении с другими должностными лицами [5].

Насчет этой проблемы возникают различные точки зрения с каждого. В современных обществах не каждый может полностью описать процессы, которые влияют на культуру речи. Это доказывает то, что культура речевого общения часто подвергается к изменениям. Так как культура речи порождается с обществом, она подвергается вместе с ним к изменениям. Именно эти изменения в обществе далее приводят к проблемам культурной речи. Выражения, созданные в обществе, которые никак не имеют значения, а определяют какой скрытый замысел. В наше время все чаще используется «вульгаризация» слов, они звучат очень броско, грубо и резко. С этим так же стоит отметить, как усугубляются отношения между сленгами и культурой речи. Нормы соблюдения речевой культуры является показателем общества, где воспитывался или же участвовал этот индивид. Соблюдение данной нормы встречаются среди различных возрастных категорий, с момента как ребенок начинает разговаривать до старшего поколения. Изменения в обществе и время их участия в этом обществе очень активно влияет на мышление человека [5].

Чтобы избежать этих разногласий в обществе молодежи стоит уделять внимание на исключение ненормативной речи, нелитературных слов для чистоты речи. Активная борьба за правильное произношение слов в дальнейшем будут влияет на коммуникацию среди них и дальнейшим поколениям. Они должны участвовать в виде примера для будущей ориентации культуры речи. Начать такие процессы стоит с семьи, давать правильное, не используя ненормативную лексику. Часто можно услышать слова, которые противоречат разговорному этикету, такие слова встречаются в общественных конфликтах в общественных местах. Еще один немаловажный социальный институт, от которого стоит убрать все жаргонные и сленговые слова. Ведь дальнейшее употребление таких слов, открыто демонстрируют образ обучения. Можно с легкостью различить речевые особенности при объяснении какой-то темы или работы [6].

Состояние речевой культуры тесно связан с мыслительным процессом, который проходит у каждого по-разному. Понимание различных тем друг друга, способствует для получения ответа во время коммуникации. Положительные качества в человеке имеют очень большую роль как для средства общения [6].

Подводя итоги данной статьи, соблюдение речевой культуры в обществе очень активно влияет на общение. Соблюдение нормы речевых актов, использование литературных слов помогает улучшить состояние языка. Заимствованные слова с разных языков не имеют никаких отрицательных факторов, но использование слов-паразитов, жаргонов и сленгов это не показатель лучших качеств речевых норм в общественной жизни. Сокращенные слова могут неправильно донести мысль, публикации в которых встречаются орфографические ошибки сильно влияет на состояние речи. Использование основных пластов разговорного стиля открыто взаимодействуют и стремятся к

кодификации во время процесса общения. Умение приспособливать речевых норм для соответствия условиям общения и в коммуникативной среде в целом. Речевые факторы для нормализации литературных слов, очень активно рассматриваются в разных аспектах во взаимодействии. В сфере обслуживания, при публикации, при разговоре, в выступлениях стоит уделять особое внимание соблюдению данных обязательств. Обязывания по типу чтения книг или просмотра документальных фильмов очень хорошо способствуют для нормализации аспектов культурной речи.

Стоит начать процессы установления норм культурной речи с молодежи, для понимания не убирать сразу жаргоны или сленги, следует дать предпочтение чтению книг, статей или журналов. Большая часть используемых для взаимодействия с окружающей средой является главными обязанностями при соблюдении правил грамотной речи.

Список литературы:

1. Караулов, Ю.Н. Культура речи и языковая критика [Электронный ресурс] //Справочно-информационный интернет-портал «Русский язык». 2007. 18 декабря. URL: http://gramota.ru/biblio/magazines/gramota/kultura/28_609 (дата обращения: 04.04.2021)
2. Крысин, Л.П. Языковая норма: жёсткость vs толерантность // Массовая культура на рубеже XX–XXI веков: Человек и его дискурс. М., 2003.
3. Сиротинина, О.Б. Основные критерии хорошей речи // Хорошая речь / под. ред. М.А. Кормилицыной и О.Б. Сиротининой. Саратов, 2001.
4. Актуальные проблемы культуры речи в современном обществе. <https://dzen.ru/a/ҮрСg-wO3OQartdyu>
5. Кравченко А. И. Социология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Екатеринбург, 2012.
6. Проблема культуры речи среди подростков. <https://nsportal.ru/blog/shkola/russkii-yazik-i-literatura/all/2015/02/20/problema-kultury-rechi-sredi-podrostkov>

ШЕТ ТІЛДЕРДІН ОҚЫТУДА ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ

САРТБАЕВА М.А.

МО- 21- 2 тобының студенті

СИДИКОВА Г.Б.

Ғылыми жетекшісі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Білім беруді модернизациялаудың заманауи жағдайында дербес компьютерлерді дамытудағы қарқынды прогресс мұғалімдерді оқытудың заманауи әдістерін жасау қажеттілігіне әкеледі. Техникалық құралдардың, компьютердің, ақпараттық технологиялардың, ақпаратты визуализация құралдарының дамуы, бір жағынан, қазіргі білім берудегі өзгерістер, жаңа тәсілдер, педагогикадағы теориялық және практикалық жетістіктер, екінші жағынан оқу ақпаратымен жұмыс істеудің жаңа мәдениетін қалыптастырудың өзекті қажеттілігі болып табылады

Кілт сөздер: Білім берудегі жасанды интеллект, виртуалды шындық, оқытудың геймификациясы, тіл алмасу, тіл үйренуге арналған мобильді қосымшалар, мәдениетаралық оқыту

Соңғы жылдары технология мен білім саласындағы жетістіктер шет тілдерін үйренудің жаңа көкжиектерін ашты. Зерттеулер мен технологиялық әзірлемелерге негізделген оқытудың инновациялық әдістері тіл үйрену процесін едәуір жеңілдетіп, оны

интерактивті, қолжетімді және тиімді етті. Міне, соңғы уақыттағы ең маңызды жаңалықтар: [1].

Жасанды интеллект (AI) және Machine Learning: AI жекелендірілген оқу жоспарлары мен нақты уақыттағы кері байланысты қамтамасыз ету арқылы тілдерді үйрену жолымызды өзгертті. AI қолданатын платформалар тапсырмалардың мазмұны мен қиындығын бейімдеу, жеке қажеттіліктер мен оқу жылдамдығы үшін оқытуды оңтайландыру үшін оқушылардың жауаптарын талдайды. Ұсынылған әдіс оқытылатын материалды тереңірек түсінуді және есте сақтауды қамтамасыз етеді.

Виртуалды және толықтырылған шындық (VR және AR) арқылы оқыту: VR және AR технологиялары физикалық қозғалысты қажет етпей-ақ шет тілдік ортаға еруге мүмкіндік береді. Арнайы қолданбалар мен құрылғылар арқылы пайдаланушылар виртуалды нысандармен және нақты өмірлік жағдайларды имитациялайтын сценарийлермен әрекеттеседі. Бұл әдіс контексте тілдік дағдыларды дамытуға, түсіну мен қабілетті жақсартуға коммуникациялар көмектеседі[2].

Ойынға негізделген оқыту әдістері: Тапсырмаларды орындау, сыйақы алу және деңгейлер бойынша ілгерілеу сияқты тілді үйренудегі ойынға негізделген элементтер оқушылардың ынтасын және белсенділігін арттырады. Ойын элементтерін қамтитын платформалар мен қолданбалар оқуды қызықты етеді, әрі қарай оқуды және тіл тәжірибесін ынталандырады.

Әлеуметтік медиа интеграциясы: Әлеуметтік медиа студенттерге ана тілінде сөйлейтіндермен және дүние жүзіндегі басқа студенттермен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін тілдік тәжірибе алмасу алаңына айналды. Оқу топтары, тілдік сынақтар және онлайн қызығушылық клубтары күнделікті мүмкіндіктерге ықпал етеді. тәжірибе және мәдени алмасу.

Тіл алмасуға арналған мобильді қолданбалар: мәтіндік хабарлар, дауыстық және бейне қоңыраулар арқылы адамдарды тіл үйренуге байланыстыратын қолданбалар табиғи сөйлесулерде тілді пайдаланудың бірегей мүмкіндігін ұсынады. Мұндай платформалар ана тілінде сөйлейтіндерге олардың түсінігі мен айтылуын жақсартуға мүмкіндік беретін тәжірибе береді.

Бейімделуші тесттер және үлгерімді бақылау: Заманауи технологиялар оқушының қазіргі білім деңгейіне сәйкес материалдың қиындығын бейімдей отырып, үлгерімін дәл қадағалауға мүмкіндік береді. Бұл жүйелер студенттерге нақты уақыттағы кері байланыс пен нұсқаулықты қамтамасыз ету үшін алгоритмдерді пайдаланады, бұл оқуды оңтайландыруға және мотивацияның жоғары деңгейін сақтауға көмектеседі.

Шетел тіліндегі подкасттар мен аудиокітаптар: Подкасттар мен аудиокітаптардың танымалдылығының артуына байланысты нақты әлемдегі тілдік қарым-қатынас контекстінде тыңдауды түсіну және сөздік қорын жақсарту үшін көптеген ресурстар қолжетімді болды. Бұл ресурстар жаңалықтар мен ғылыми жарияланымдардан бастап көркем әдебиет пен сөйлесу подкасттарына дейін кез келген талғамға және күрделілік деңгейіне арналған мазмұнды ұсынады.

Нақты жобалары бар онлайн курстар: Кейбір платформалар студенттер мақсатты тілді пайдалануды талап ететін нақты жобалармен жұмыс істейтін курстарды ұсынады. Бұл тәсіл материалды нығайтуға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар құнды тәжірибені кәсіби ортада қолдануға мүмкіндік береді.

Шетел тілдеріндегі блогтар мен бейнематериалдарды пайдалану: Мазмұнды мақсатты тілде жасау сіздің жазу және сөйлеу дағдыларыңызды айтарлықтай жақсартады. Бейне блогтар, мақалалар және әлеуметтік медиа тәжірибе алмасуға және ана тілінде сөйлейтіндер мен басқа оқушылардан кері байланыс алуға мүмкіндік береді.

Мәдениетаралық оқыту: Тілді туған мәдениет контекстінде үйрену оқу үдерісін байытады, оқытуды тереңірек және мазмұнды етеді. Мәдени аспектілерді фильмдер,

музыка, тарих және дәстүрлер арқылы біріктіру тілді түсінуді жақсартады және тілді тиімдірек меңгеруге ықпал етеді [3].

Оқытудың бұл инновациялық әдістері технологияның екі шет тілін де оқытуды қалай өзгерте алатынын көрсетеді, бұл процесті интерактивті, қолжетімді және тиімді етеді. Зерттелген әдістер оқытуды жекелендірудің, тереңдетудің және тілді өмірлік контекстке біріктірудің маңыздылығын атап көрсетеді. Жаңа технологиялар мен әдістердің пайда болуымен шетел тілін оқыту одан әрі дамып, оқушыларға одан да көп мүмкіндіктер ұсынады [4].

Студенттердің қажетті ақпаратты меңгеруін көздейтін оқу үдерісінің қарқындылығы мен тиімділігін арттыру, өз бетінше ойлау белсенділігін ынталандыратындай оқу процесін құруға көмектесетін оқытудың инновациялық әдістерін мақсатты және ұтымды пайдалану қажеттілігін туындатады. студенттердің жаңа білім алу қажеттілігін тудырып, шығармашылық әлеуетті іске асыруға және практикалық дайындық деңгейін арттыруға көмектеседі [5].

Жүзеге асырылатын педагогикалық технологияларды пайдалану, атап айтқанда, проблемалық оқыту жүйесінде ол бүгінгі күні ақпараттық технологияны қолданумен байланысты. Білім берудегі интернет-технологиялардың мүмкіндіктерін жүзеге асыру үшін орасан зор әлеует береді оқытудағы ізденіс және проблемалық әдістер [6]. Тілді жетілдірудің ең сәтті әдістерінің бірі – соңғы ақпараттық-коммуникациялық құралдар мен технологияларды (АКТ) әзірлеуде «серпіліс» нәтижелерін пайдалану негізінде оқыту.

Ақпараттық технологиялар оқу үрдісінің тиімділігін арттырудың маңызды құралы және мұғалімнің жұмысын жеңілдететін маңызды құрал болып табылады. Ақпараттық технологияны пайдалану кезінде барлық техникалық оқыту құралдарын жан-жақты пайдаланған жөн. Фильм фрагменттерін көрсетуді, статикалық проекцияны және дыбыс жазуды біріктіріңіз. Бұл оқушылардың құбылыстардың шынайы мәнін қабылдауын күшейтеді. Ақпараттық технологияларды пайдалану оқу материалының міндеті мен мазмұнына бағындырылған, негізделген және дәлелді болуы керек.

Қорытынды: Технологияның қарқынды дамуының арқасында біз шет тілдерін оқыту әдістемесінде революциялық өзгерістердің куәсі болдық. Қарастырылып отырған өзгерістер тіл үйрену үдерісін интерактивті, қолжетімді және тиімді ете отырып, студенттерге жаңа мүмкіндіктер ашты. Жасанды интеллект, виртуалды шындық, ойын техникасы, әлеуметтік желілер, мобильді қосымшалар және мәдениетаралық оқыту сияқты инновациялар оқу тәжірибесін байытып қана қоймайды, сонымен қатар оқушылардың ынтасын айтарлықтай арттырады.

Оқу тәжірибесін жекелендіру және нақты уақыттағы кері байланысты қамтамасыз ету үшін жасанды интеллектті пайдалану студенттерге оқуды жеке қажеттіліктеріне бейімдеу арқылы жақсы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Виртуалды және толықтырылған шындық шынайы қарым-қатынас пен мәдени алмасуға барынша жақын тәжірибе ұсына отырып, тілдік ортаға ену үшін шексіз мүмкіндіктер ашады. Ойын техникасы, өз кезегінде, оқуды қызықты үдеріске айналдырады, бұл белсенділікті және оқуды жалғастыруға деген ұмтылысты айтарлықтай арттырады.

Осылайша, жаңа буынның электрондық білім беру ресурстарын пайдалану еңбек нарығында қойылатын заманауи талаптарға сай білім беру сапасына қол жеткізуге және білім беру ұйымдарының беделін арттыруға мүмкіндік береді. Әлеуметтік медиа және мобильді тіл алмасу қолданбалары лингвистикалық нюанстар мен мәдени аспектілерді тереңірек түсінуге көмектесе отырып, әлемнің түкпір-түкпірінен келген ана тілінде сөйлейтіндермен табиғи сөйлесуде тіл үйренудің бірегей мүмкіндігін береді. Мәдениетаралық оқыту, өз кезегінде, студенттерге тілді үйренуге ғана емес, сонымен қатар тілді меңгерудің жоғары деңгейіне жетудің кілті болып табылатын мәдениетті түсінуге мүмкіндік беру арқылы оқу процесін байытады.

Қорытындылай келгенде, шет тілдерін оқытудағы бұл инновациялық тәсілдер оқу

процесін жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар оны тереңірек және жан-жақты етеді және студенттерге тілді үйренуге ғана емес, сонымен бірге онымен белсенді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді, бұл баға жетпес құндылық. қазіргі көптілді әлемде. Бұл инновациялардың маңыздылығын бағаламау мүмкін емес, өйткені қарастырылып отырған әдістер жаңа мәдениеттер мен қоғамдарға есік ашып, әлемді шет тілдерін үйренуге ұмтылатын әрбір адам үшін қолжетімді және түсінікті етеді.

Қолданылған әдебиеттер

1. Goel, A. K., & Polepeddi, L. (2016). Джилл Уотсон: Интернеттегі білім беру бойынша виртуалды көмекші. Джорджия технологиялық университеті.
2. Лан, Ю.-Дж. (2020). Білім берудегі виртуалды шындық: теориялық тәсілдер мен оқу сценарийлері. *Virtual Reality* журналында.
3. Капп, К. М. (2012). Оқыту мен оқытудың геймификациясы: оқыту мен тәрбиелеудің ойынға негізделген әдістері мен стратегиялары. Пфайфер.
4. Росел-Агилар, Ф. (2018). Твиттер тіл үйренудің ресми және бейресми құралы ретінде: потенциалдан дәлелге дейін. «*Innovations in Education and Teaching International*» кітабында.
5. Годвин-Джонс, Р. (2019). Дамушы технологиялар: Подкастинг тілді үйрену құралы ретінде. *Language Learning & Technology* журналында.
6. Байрам, М. (2012). Тәжірибеде мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту. Көптілді мәселелер

TECHNOLOGIES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES: FROM TRADITIONAL METHODS TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND VIRTUAL REALITY

STAROSTINA M.

student of the group ITA 21-2

ZHUMAGALIYEVA A.A.

Scientific adviser, senior teacher, Master of Arts

Karaganda University of Kazpotrebsouz,
Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article highlights the transformation of foreign language teaching methods, emphasizing the transition from traditional approaches to the use of advanced technologies, such as artificial intelligence (AI) and virtual (VR) and augmented reality (AR). The focus is on the opportunities these innovations offer to personalize learning, improve student motivation, and push the boundaries of language skills. The presentation leads to the conclusion about the growing role of innovative technologies in effective and fun learning of foreign languages, offering a new perspective on the future of language education.

Key words: artificial intelligence, adaptive learning, interactive chatbots, virtual reality, augmented reality, gamification, mobile application.

In recent decades, the field of foreign language teaching has undergone significant changes due to the development of technology. From classic textbooks and audiotapes to modern digital tools such as mobile apps, online platforms, artificial intelligence (AI) and virtual reality (VR), teaching methods continue to evolve to make language learning more interactive, accessible and effective.

In the modern world, the ability to communicate in a foreign language is becoming an integral part of successful communication in both personal and professional spheres. With the

advent of new learning technologies on the horizon, opportunities have arisen that were not available before for the effective acquisition of foreign languages. From traditional methods based on textbooks and tutored lessons, to innovative tools incorporating elements of artificial intelligence and virtual reality, the evolution in the field of foreign language teaching continues to surprise and inspire.

In this article we will look at the transition from traditional teaching methods to the use of advanced technologies, including artificial intelligence and virtual reality. The advantages of each approach will be analyzed, as well as their impact on the effectiveness and accessibility of foreign language teaching. Let's consider what opportunities modern technologies provide for personalizing learning, improving motivation and expanding the boundaries of language skills being taught. To summarize, it is clear that the future of foreign language teaching lies in innovative technologies that help students learn effectively, engagingly and with pleasure.

In the process of teaching English, traditional methods played a key role, relying on classical approaches such as studying grammar, vocabulary and speaking practice. These methods included textbooks, study guides, audio and video materials, and lessons with teachers in classrooms. However, with the advancement of technology, English language teaching is undergoing a significant evolution. Artificial intelligence and virtual reality bring new possibilities and perspectives to the learning process: "Artificial intelligence-based systems offer a revolutionary approach to language teaching, adapting material in accordance with the individual level of knowledge and learning speed of each student, allowing significant progress to be achieved in less time" [1, p.63]. Modern applications and online platforms offer personalized courses that adapt to the individual needs and level of knowledge of each student. The use of artificial intelligence allows you to automate the assessment of progress, as well as provide feedback in real time.

Adaptive learning is a methodology that seeks to individualize the learning process, taking into account the needs, level of knowledge and pace of learning of each individual student. In the context of English language learning, adaptive learning is an effective approach that allows students to develop according to their unique characteristics and speed. The student is asked to begin with a test that helps determine his current level of English proficiency.

Adaptive learning began to develop with the advent of computer technology in education at the end of the 20th century. However, the greatest leap in its development occurred with the development of the Internet and artificial intelligence, when it became possible to collect large amounts of data about the learning process of each student and use this information to individualize the educational process. In the 1990s, universities and educational institutions began experimenting with adaptive systems in an attempt to create programs that could adapt to different learning styles and student backgrounds. These early systems were quite primitive and limited in their capabilities, but they laid the foundation for the development of modern adaptive learning technologies.

With the development of machine learning and big data analytics, adaptive learning has become more accurate and efficient. Modern systems can analyze student responses in real time, identify areas where students are struggling, and suggest additional resources or activities to improve understanding of the material. This could be a test for grammar, vocabulary, listening, etc. Based on the test results, an individual curriculum is created that takes into account the student's strengths and weaknesses. The plan may include specially selected lessons, exercises, as well as recommendations for literature and video materials. As the course progresses, the adaptive learning system continuously analyzes the student's progress. If he successfully masters the material, the difficulty level of the tasks gradually increases to maintain his motivation and stimulate development. In case of difficulties, the system may suggest additional materials or repetition of topics that require more attention. One of the important components of adaptive learning is feedback. The system provides the student with information about his successes, mistakes and areas that require additional work. This helps the student understand his progress and direct his efforts in the right direction.

Interactive chatbots are a powerful tool for language practice using artificial intelligence. One example of such apps is Duolingo, which offers a unique and effective approach to learning foreign languages. Duolingo uses chatbots to interact with students and teach language in an interactive way. “Mobile language learning apps such as Duolingo and Babbel have transformed the approach to self-paced learning by offering game-based user experiences that significantly increase student motivation and engagement” [2, p.42]. Chatbots can make suggestions when interacting with a student various task, including writing, listening, reading and speaking tasks. Thanks to the use of artificial intelligence, these tasks can be adapted to the level of knowledge and needs of each individual student. For example, a chatbot can provide a writing exercise to a student by asking a question in English and providing an opportunity to answer it in the target language. After the student submits their answer, the chatbot can provide feedback, correct errors, and explain the correct answer. In addition, chatbots in Duolingo can play back conversations in the target language, providing audio and video lessons for the student to practice listening and speaking skills. This allows students to immerse themselves in a language environment and improve their language skills by simulating real-life conversational situations.

Gamification is a technique that uses game elements such as achievements, rewards and difficulty levels to improve motivation, engagement and learning outcomes. Integrating gaming elements into English language teaching with the help of artificial intelligence can significantly improve the student experience and make the learning process more fun and effective. An achievement system can provide students with motivation to complete certain tasks or achieve certain goals. For example, for successfully completing a lesson or achieving a high level in a certain skill, a student can receive a virtual reward or bonus points. Gradually increasing the difficulty level of assignments and lessons can encourage students to strive to continuously improve their language skills. For example, the app can automatically adapt the difficulty of assignments based on a student's progress, offering more challenging assignments as the student progresses. The opportunity to compete with other students or friends can encourage healthy competition and increase motivation to learn a language. Incorporating interactive elements such as quests, puzzles, or branching stories can make the learning experience more fun and exciting. For example, students can take part in interactive role-playing games where they must use their language skills to achieve goals and resolve situations. “Virtual reality technologies open up new possibilities for immersive language learning, allowing students to experience realistic communication situations that improve both conversational skills and cultural understanding” [3, p.23]. Rosetta Stone: This app offers a unique language learning method based on natural imitation language acquisition. Rosetta Stone also uses gamification to motivate students and offers various game-based activities and exercises.

Learning English through virtual and augmented reality is an advanced technique that opens up new horizons for students. Virtual environments allow you to immerse yourself in an English-speaking atmosphere, interact with virtual characters and solve problems in a playful way. It helps students practice speaking, improve listening skills and expand their vocabulary in realistic situations. Interactive lessons and games in AR and VR make the learning process more fun and motivating. Students can participate in role-playing games, complete quests and solve puzzles in English, feeling like they are part of an exciting adventure. Virtual tours and travel allow students to immerse themselves in English-speaking culture and social life, which complements theoretical knowledge with practical experience: “Students can be directly integrated into art and culture through VR museum tours created by Boulevard. Instead of learning art from textbooks, students can see world-famous masterpieces and study these works of art. In addition, the process is guided by renowned artists, curators and authors who know how to hold the attention of listeners” [4, p.56]. The transition from classical teaching methods to innovative AI and VR/AR technologies represents a revolution in education, providing students with tools for self-directed learning, practice and improvement of language skills in conditions as close as possible to the real language environment.

At the Karaganda University of Kazpotrebsouz, the introduction of advanced technologies such as virtual reality and artificial intelligence is at an early stage. This process opens up new perspectives for teaching and research development, promising to bring significant changes to the educational process. Despite the fact that these technologies are just being introduced, they already represent great potential for improving the quality of education and training of new generation specialists capable of working in a high-tech economy. In the near future, we can expect that these innovations will become part of the economic process, which will lead to a significant expansion of the boundaries of traditional education.

As noted in the book *Artificial Intelligence in Education* (2022), “The use of AI and adaptive technologies in education not only improves the quality of knowledge, but also makes the learning process more flexible and individualized, opening the door to a world of education without boundaries.” [5, p.12] It follows from this that the integration of advanced technologies into the educational process is not only possible, but also necessary for training specialists who can work effectively in the conditions of a modern high-tech economy.

The use of artificial intelligence provides a personalized approach to each student, adapting training to individual needs and learning speed, while virtual and augmented reality technologies open up new opportunities for immersive learning. Modern technologies significantly expand the boundaries of traditional education, making learning foreign languages more accessible, exciting and effective. Not only do they improve student motivation and engagement, but they also provide a deeper understanding of language through immersion in the cultural and real-life context of its use. In conclusion, the evolution of foreign language teaching technologies highlights the importance of innovation in the educational process. From traditional techniques to the use of artificial intelligence and virtual reality, these approaches will continue to evolve, offering increasingly sophisticated tools for learning languages and enriching students' cultural experiences. In the future, we can expect an even greater convergence of technology and education, opening up new horizons for learning and communication in a globalized world.

References:

1. Book by E. Yu. Kamysheva, E. S. Rakhmetova and others “English: technology and innovation”
2. Bax, S. (2003). The end of CLT: A context approach to language teaching. *ELT Journal*
3. Kessler, G. (2018). Technology and the Future of Language Teaching. *Foreign Language Annals*
4. Tira Nur Fitria. The Use of Artificial Intelligence in Education (AIED): Can AI Replace the Teacher's Role

ИСКУССТВО РЕЧЕВОЙ МАНИПУЛЯЦИИ

СУЛЕЙМЕНОВА Д.

студентка группы ПиМО-23-1к

НУРКЕЕВА Б.А.

Научный руководитель,

старший преподаватель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика, Казахстан

Аннотация. Данная статья рассматривает значение речевой манипуляции в современном обществе, исследует теоретические основы, практическое применение и

психологические аспекты этого явления. Отмечаются этические вопросы и предлагаются методы защиты от манипуляции. Автор описывает перспективы дальнейших исследований в области речевой манипуляции. Для представления концепций использованы материалы известных психологов, включая работы Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева и других.

Ключевые слова: Речевая манипуляция, значение, способы, механизмы, эффективные стратегии, исследования.

Искусство речевой манипуляции - это способность использовать слова и язык с целью влиять на мысли, чувства и поведение других людей. Оно может быть использовано как для достижения положительных целей, так и для манипулятивных или вредных целей. Направленные на создание определенного воздействия. Обучение критическому мышлению и развитие эмоциональной интеллектуальности могут помочь людям узнавать и защищаться от манипуляции в общении.

Значение искусства речевой манипуляции в современном обществе.

Искусство речевой манипуляции играет значительную роль в современном обществе по нескольким причинам:

1. Политика и общественное обсуждение. В политике и общественном дискурсе часто используются методы речевой манипуляции для убеждения аудитории в определенных идеях или кандидатах.

2. Реклама и маркетинг. В мире коммерции речевая манипуляция используется для создания убедительных рекламных сообщений и увеличения продаж.

3. Социальные медиа. В эпоху цифровых коммуникаций социальные сети стали площадкой для манипуляции массовым сознанием через речевые приемы, такие как фейковые новости, манипулятивные заголовки и обработка информации.

4. Личные отношения. В повседневной жизни люди могут использовать речевую манипуляцию для влияния на своих друзей, коллег и близких в различных ситуациях.

5. Психология и влияние. Искусство речевой манипуляции изучается в рамках психологии и социологии как один из способов понимания того, как люди взаимодействуют друг с другом и как воздействовать на их поведение.

В современном обществе умение распознавать и понимать речевую манипуляцию становится все более важным навыком для обеспечения эффективной коммуникации и защиты от нежелательного влияния.

Механизмы речевой манипуляции.

Одним из основных механизмов речевой манипуляции является использование эмоционально окрашенной лексики и образов, которые способны вызвать определенные чувства и реакции у аудитории. Другим механизмом является манипулятивное использование фактов и статистики, чтобы подкрепить свои утверждения. Также важным аспектом является использование голосовых характеристик, таких как интонация, темп речи и громкость, для усиления эффекта манипуляции.

Личности склонные к манипуляциям и их характеристика.

Типы личностей	манipулятивных	Описание
Нарциссическая		Личность, сосредоточенная на себе, ищущая постоянного одобрения и восхищения.
Гистрионическая		Эмоциональная и драматическая личность, ищущая постоянного внимания и подтверждения.

Параноидальная

Личность, склонная к подозрениям и недоверию, видит угрозы и заговоры повсюду.

Дилеммы морали и этики при применении манипулятивных техник.

Применение манипулятивных техник взаимодействия может вызывать серьезные дилеммы морали и этики. Есть несколько примеров:

1.Нарушение доверия. Использование манипуляции может привести к нарушению доверия между людьми, так как одна сторона может чувствовать, что была обманута или использована.

2.Несправедливость. Манипулятивные техники могут быть использованы для получения несправедливого преимущества или для ущемления интересов других людей.

3.Ущемление автономии. Манипуляция может ограничивать свободу выбора и автономию других людей, заставляя их действовать в соответствии с желаниями манипулятора, даже если это противоречит их собственным убеждениям или интересам.

4.Негативные последствия. Манипуляция может привести к негативным последствиям для тех, кого она затрагивает, таким как чувство беспомощности, стресс, тревога или утрата самоуважения.

5.Следствия для отношений. Использование манипуляции может повредить отношения между людьми, поскольку оно часто основано на манипуляции или эксплуатации других вместо уважения и взаимопонимания.

Исходя из этого важно осознавать свои намерения и последствия при использовании манипулятивных техник во взаимодействии с другими людьми и стремиться к этичному и уважительному общению.

Стратегии речевой манипуляции.

Существует множество стратегий речевой манипуляции, которые используются для достижения различных целей. Например, использование повторений и утверждений с негативным окрасом может вызвать у слушателей чувство необходимости действия или изменения. Также часто используются приемы акцентирования внимания на определенных аспектах сообщения для усиления его воздействия.

Практические способы защиты от речевой манипуляции:

1. Развитие критического мышления. Учите себя анализировать информацию, задавать вопросы и проверять факты, прежде чем сделать выводы. Это поможет вам отличать манипулятивные приемы от правды и лжи. В работах Л.С. Выготского и А.Н. Леонтьева подчеркивается важность развития критического мышления для определения манипулятивных приемов и предотвращения их воздействия

2. Обратная связь. Если что-то кажется вам сомнительным или неправильным в коммуникации с другими людьми, не стесняйтесь запрашивать дополнительные объяснения или доказательства. Это поможет выявить скрытые мотивы и намерения.

3. Установление границ. Определите четкие границы в коммуникации и не дайте другим людям манипулировать вами или заставлять себя чувствовать неловко или неудобно.

4. Улучшение эмоциональной устойчивости. Развивайте свои навыки управления эмоциями и умение понимать эмоции других людей. Это поможет вам распознавать манипулятивные приемы, основанные на эмоциях.

5. Изучение техник влияния. Понимание основных приемов и стратегий влияния поможет вам лучше понимать, когда вас пытаются манипулировать, и как защитить себя от этого.

6. Поддержание здорового самоуважения. Повышение своего самоуважения и уверенности поможет вам не поддаваться на манипуляцию, поскольку вы будете чувствовать себя достаточно уверенно, чтобы отстаивать свои права и интересы.

7. Повышение эмоционального интеллекта: В работе Д.Г. Бойцовой "Эмоциональный интеллект: структура, динамика, развитие" подчеркивается важность развития эмоционального интеллекта для понимания эмоциональной манипуляции и эффективной защиты от нее.

Применение этих практических методов поможет вам стать более защищенным от речевой манипуляции и лучше контролировать свое общение с другими людьми.

Подведение итогов и обозначение перспектив дальнейших исследований в области речевой манипуляции.

Подводя итоги, исследования в области речевой манипуляции выявили ее значимость в современном обществе и разнообразные способы ее применения. Исследования также подчеркнули серьезные дилеммы морали и этики, связанные с использованием манипулятивных техник в общении.

В дальнейших исследованиях в области речевой манипуляции можно сосредоточиться на нескольких аспектах:

1.Понимание механизмов манипуляции. Изучение более глубоких механизмов, лежащих в основе манипулятивных приемов, включая их эффективность, воздействие на мозг и психологические аспекты.

2.Разработка методов защиты. Развитие более эффективных методов защиты от речевой манипуляции, включая обучение критическому мышлению, эмоциональной интеллектуальности и установление границ в коммуникации.

3.Этика использования. Исследование этических аспектов использования манипулятивных техник в различных контекстах и разработка рекомендаций для этичного общения.

4.Влияние цифровых технологий. Изучение того, как цифровые технологии, такие как социальные сети и интернет, изменяют способы манипуляции и их воздействие на общество.

5.Обучение и тренинги. Разработка программ обучения и тренингов, направленных на укрепление сопротивляемости к манипуляции и повышение осведомленности об этом явлении среди различных групп населения.

Дальнейшие исследования в указанных направлениях могут улучшить наше понимание речевой манипуляции, ее воздействие на общество и помочь создать эффективные стратегии противодействия этому явлению. Нужно признать, что речевая манипуляция имеет свои этические и моральные аспекты, такие как ущемление автономии, нарушение доверия и своеобразная несправедливость. Поэтому важно развивать критическое мышление, уважение к другим людям и умение устанавливать здоровые границы в коммуникации. Изучение речевой манипуляции и ее влияния на общество представляет собой важную задачу для понимания современной коммуникации и развития этичного поведения в общении.

Список литературы:

1. [Выготский, Л.С. (1934). Мышление и речь. Москва: Издательство Академии педагогических наук РСФСР.]
2. [Леонтьев, А.Н. (1972). Психология интеллекта. Москва: Педагогика.]
3. [Бойцова, Д.Г. (2009). Эмоциональный интеллект: структура, динамика, развитие. Москва: Смысл.]

THE FUTURE OF ENGLISH LANGUAGE IN KAZAKHSTAN

SYZDYKOV T.N.

student of the group AA-22-2

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. The English language has emerged as a powerful tool for communication, commerce, and cultural exchange in today's globalized world. Its prevalence spans continents, transcending borders and bridging diverse societies. As Kazakhstan navigates its post-Soviet identity, the role of English is poised to shape its future in profound ways, serving as a gateway to international opportunities and global connectivity.

English's global prominence can be attributed to factors like colonialism, technological innovations, and its adoption as a lingua franca in various domains like international business, academia, and diplomacy. Kazakhstan's multilingual landscape, comprising the Kazakh language, Russian as a legacy of the Soviet era, and minority languages sets the stage for English's growing influence as a language of global communication.

Key words: Globalization, bilingualism, technology, education, cultural identity, linguistic diversity, economic development.

Historical Background

During the Soviet era, Russian was the predominant language in Kazakhstan, with the Kazakh language relegated to a secondary status due to Russification policies aimed at promoting Russian as the dominant language across the USSR. However, after gaining independence in 1991, the Kazakh government embarked on a mission to revive and promote the national language, enshrining it as the state language in the constitution and reviving its use in education, media, and official domains, although Russian maintained its presence as an interethnic language of communication.

Current Status of English in Kazakhstan

While English proficiency levels in Kazakhstan remain relatively low compared to global averages, with only a small percentage of the population claiming proficiency, there exists a significant rural-urban divide. Urban centers like Almaty and Astana have witnessed a surge in demand for English language education, driven by aspirations for better job prospects and international exposure. Private language institutes and international schools have played a significant role in increasing access to English education, particularly among affluent families seeking to provide their children with a competitive edge in an increasingly globalized world.

Factors Influencing the Future of English

Several factors are shaping the trajectory of English in Kazakhstan. Globalization and the country's integration into international trade networks have underscored the necessity of a common language for commerce. Educational reforms, including the introduction of trilingual education (Kazakh, Russian, and English), have further propelled the acquisition of English skills. Moreover, cultural influences through media, entertainment, and travel have exposed Kazakhstanis to the English language, heightening its appeal and perceived value.

Kazakhstan's strategic location along the revived Silk Road trade route and its participation in regional economic blocs like the Eurasian Economic Union have heightened the demand for English proficiency among businesses and professionals seeking to leverage international trade and investment opportunities. Furthermore, the influx of Western pop culture, media, and social media platforms has contributed to the perceived allure and utility of English, especially among the country's tech-savvy youth, who view English as a gateway to global connectivity and cultural

exchange.

Challenges and Opportunities

While the rise of English presents numerous opportunities, it also poses challenges to preserving the Kazakh language and cultural identity. Ensuring an adequate supply of qualified English teachers and resources remains a significant hurdle. Integrating English into the education system while maintaining a balance with the state language requires careful planning and execution. The shortage of native English speakers and qualified instructors has led to a reliance on expatriate teachers or online learning resources, which may not always align with the local cultural context. However, proficiency in English can facilitate access to global knowledge resources, academic opportunities at prestigious international universities, and communication with the vast English-speaking diaspora, unlocking new avenues for personal and professional growth.

Projections and Recommendations

The way forward for the growth of English in Kazakhstan involves a careful balance and strategic planning. Experts predict a steady increase in the use of English, especially in urban areas and among younger generations, as English proficiency becomes increasingly important for career advancement and international opportunities.

To effectively manage this linguistic transition, Kazakhstan must develop a comprehensive national language policy that clearly defines the roles and domains of Kazakh, Russian, and English. Investing in teacher training programs is crucial to ensure a sufficient number of qualified English instructors, while also supporting professional development for Kazakh and Russian language teachers. Collaborating with international organizations and language experts can help align curricula and assessment standards with global best practices.

Furthermore, it is important to encourage the use of English in specific domains, such as international business and academia, while preserving the use of Kazakh and Russian in government, media, and cultural spheres. Language awareness campaigns and celebrations of linguistic diversity can foster a mindset that values multilingualism as a national asset. [2]

Societal Impact

The spread of English in Kazakhstan carries profound implications for the country's social fabric and cultural identity. As a language of global connectivity, English can serve as a bridge to the world, exposing Kazakhstanis to diverse perspectives and facilitating cross-cultural understanding. However, there is a risk that the dominance of English could marginalize the Kazakh language and erode traditional cultural practices, particularly in urban areas where the allure of Western influences is more pronounced.

To mitigate this risk, it is crucial for the government and educational institutions to strike a delicate balance, promoting English proficiency while simultaneously safeguarding and revitalizing the Kazakh language and cultural heritage. Initiatives such as preserving Kazakh language instruction, celebrating traditional festivals, and supporting Kazakh literature and arts can help instill a sense of pride and belonging among younger generations.

Moreover, the integration of English should be approached with sensitivity, acknowledging the complex interplay between language, identity, and social cohesion. Inclusive language policies that recognize the value of multilingualism and provide equal opportunities for individuals to learn and use multiple languages can foster a more harmonious and culturally rich society.

Economic Opportunities

Proficiency in English can unlock a myriad of economic opportunities for Kazakhstan and its citizens. As the country seeks to diversify its economy and attract foreign investment, English serves as a crucial medium for international business transactions, negotiations, and collaborations. Multinational corporations and international organizations often prioritize English as the language of commerce, making English proficiency a valuable asset for Kazakhstani professionals and entrepreneurs.

Furthermore, English language skills can open doors to emerging industries such as

information technology, tourism, and professional services, which rely heavily on global connectivity and cross-border interactions. By nurturing a workforce proficient in English, Kazakhstan can position itself as an attractive destination for foreign investment and a hub for regional economic integration.

However, it is essential to ensure that the pursuit of English proficiency does not exacerbate existing socioeconomic disparities. Providing affordable and accessible English language education, particularly in rural and underprivileged areas, should be a priority to foster inclusive economic growth and equal opportunities for all segments of society.

By thoughtfully integrating these considerations into the overall strategy for English language promotion, Kazakhstan can harness the power of multilingualism to drive sustainable development, foster social cohesion, and unlock new horizons for its citizens in an increasingly interconnected world.

Conclusion

The future of the English language in Kazakhstan is intrinsically tied to the country's development trajectory. As a bridge between diverse cultures and a catalyst for economic progress, English holds the potential to unlock new horizons for Kazakhstan. However, this journey must be undertaken with sensitivity and a commitment to preserving the nation's linguistic diversity. By embracing English while nurturing its linguistic roots, Kazakhstan can forge a path towards a prosperous and culturally vibrant future, where languages coexist harmoniously as vehicles for progress and understanding.

The growth of English in Kazakhstan represents a microcosm of the global linguistic landscape, where languages coexist, compete, and evolve in response to socio-economic and cultural forces. As the nation navigates its path towards modernity and global integration, embracing multilingualism while preserving linguistic diversity will be critical for Kazakhstan's continued development and cultivation of a unique cultural identity. By striking a balance between the promotion of English as a language of opportunity and the preservation of its linguistic heritage, Kazakhstan can forge a path towards a prosperous and culturally vibrant future, where languages serve as bridges rather than barriers.

References:

1. <https://qazmonitor.com/news/2464/where-does-kazakhstan-rank-in-english-proficiency-index>
2. <https://www.eurasian-research.org/publication/english-language-as-a-prerequisite-for-the-development-of-kazakhstan/>

КНИГА ВЧЕРА, СЕГОДНЯ, ВЧЕРА

ТАЙМАСОВА А.

студентка группы МО-23-1к

НУРКЕЕВА Б.А.

старший преподаватель, магистр п.н.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Целью исследования заключается в том, что бы показать значимость и многогранное отношение между книгами и обществом в определенных временах.

Ключевые слова: Книга, эволюция литературы, влияние общества, будущее книг

Книга – прекрасный способ проведения время с пользой. Ведь самое приятное чувство

это вечер в компании интересной книги. И не так важно, что каждый из нас любит и предпочитает. Ведь самое главное это читать и наслаждаться всеми этими прекрасными произведениями, получая бесценное удовольствие.

Так как книга это источник знаний то от них человек приобретает много полезного, ведь в них храниться тайна и история, собранный не одним поколением человечества. Книги предоставляют нам исторические события минувших лет. Это может быть дивные и романтические истории жизни, а также научные труды исследователей в различных областях. С возрастом модифицируется жизнь человека, соответственно и меняются литературные предпочтения, то есть какие-то книги бывают интересны, а какие-то нет. Но все равно не может быть что книга вовсе неинтересна, просто не все читатели смогут извлечь пользу из какой либо книги.

Однако со временем как и внешний вид, так и применение книг начало меняться.

Книги с их переплетенными страницами и повествованиями, написанными чернилами, являются вечными спутниками в разные эпохи человеческой истории. Они служат молчаливыми свидетелями разворачивающейся эволюции обществ, культур и сути человеческой мысли. Это путешествие по царству литературы проходит сквозь временной континуум, исследуя в глубокое влияние книг вчерашнем дне, их значение в сегодняшнем дне и заманчивые возможности, которые они прячут в себе для завтрашнего дня.

Книга вчера

Историческое значение книг отражено в анналах цивилизации. Начиная от древних свитков до средневековых рукописей книг которые служили как хранилище знаний, сказок и традиций. Каждый пергамент или страница воплощают смысл своей эпохи, будь то мудрость древних философов, поэтические саги трубадуров или революционные идеи, изменившие общество. Книги сохранили коллективную память человечества, создавший богатую ткань, которая связывает нас с нашим прошлым.

Точно также как и у нас людей, у книг есть своя судьба и своя история. Давайте углубимся в историю возникновения книг. Хотя книги в том виде, в котором мы их знаем сегодня, существуют уже более 500 лет и знакомство человечества с книгами началась еще до нашей эры. Однако наши предки несмотря на свою изобретательность, создавали первые книги из материалов, которые предлагала наша мать природа.

Рассмотрим восковую табличку использовавшую в древности для письма. Эти таблички состояли из деревянных досок, покрытых воском, что позволяло писать и стирать с помощью стилуса.

Вообще появление печатной книги произвело революцию в распространение знаний. 450 лет тому назад спрос на книги превысил спрос на рукописное производство, что привело к созданию типографии. Благодаря разнообразным формам СМИ книги остаются вечными проводниками человеческой мысли и самовыражения, формируя наше понимание прошлого и помогая нам двигаться в будущее

Книга сегодня

С того времени прогресс не останавливался ни на минуту и печатный станок постоянно совершенствовался. Наряду с книгой люди получили возможность учиться и развиваться. Каждое достижение современного человечества в чем-то обязан книге. После появились такие учреждения как школы и университеты, где учились лучшие изобретатели, учёные, врачи которые делали нашу жизнь лучше.

«Почему мы перестали читать?» Этот вопрос волнует поколение, для которого книги когда-то имели огромное значение. В прошлом наши бабушки и дедушки тайком читали интересные истории, погружаясь в мир сказок и приключений под одеялом при свете фонарика. Благодаря этим удивительными историям они выросли теми кто дал великолепное воспитание будущему поколению. Ведь книги раскрывали те идеи которые имели решающее значение для нашего будущего.

Книги они будто бы сундуки с сокровищами, и хотя они могут в кое-то веки отталкивать современную молодежь, однако именно они дарят юмор, вызывают в нас разные эмоции и погружают в мир фантазий. На сегодняшний день отношения к книгам кардинально изменилось. Современное общество классифицирует занятие либо как модные, либо как устаревшие, к сожалению, относя чтение к последним категориям. За исключением тех людей, кто понимает глубокое значение и влияние книги. Современное общество избегает сложностей, довольствуясь легко усвояемой информацией в Интернете. Пусть мы и взаимодействуем с текстом в социальных сетях, этого совсем недостаточно.

Книга завтра

Книга за свою многовековую историю пережила разные этапы и ряд революционных скачков. И с появлением цифровых технологий развитие книгоиздания находится в постоянной трансформации. То есть по мере того как технологии постоянно меняют наш мир, книги выходят за рамки своих традиционных форм, приобретая множество новых средств и техник повествования.

С появлением электронных книги, аудиокниг и интерактивных платформ расширяет горизонты письменного самовыражения, предоставляя читателям захватывающие впечатления, выходящие за рамки обычных страниц. Виртуальные библиотеки и онлайн сообществ создают ощущение глобальной взаимосвязности, демократизируя доступ к литературе и знаниям в беспрецедентных масштабах. И все же, несмотря на этот цифровой ренессанс, привлекательность печатных книг сохраняется. Их осязаемое присутствие и непреходящее очарование вызывают глубокое чувство ностальгии. По мере того как общество сталкивается с противоречиями между удобством цифрового потребления и осязаемыми удовольствиями от чтения книг на бумаге, появляются гибридные форматы, преодолевающие пропасть между традициями и инновациями.

Если заглянуть вперед, то можно сказать, что будущее книг обещает нам богатые разнообразие, где процветает творчество, а рассказывание историй перетерпевает метаморфозы. Будь то в печатном виде или в пикселях, книги сохраняют свою силу как средство самовыражения человека, разжигая воображение, побуждая к размышлениям и формируя повествования, которые будут определять будущие поколения.

Книга несмотря на времени её создания и характера обращения, бытования во времени и пространстве, является прекрасным способом коммуникации. Она была и будет хранителям духовного опыта человечества. И если представить современный мир, лишенный книги то это было бы огромной утратой для нашего общества. Ведь это главный механизм в передаче научных и накопленных всеми эпохами чувств.

Список литературы

1. Большая книга афоризмов, М. «Эксмо», 2002
2. Большая энциклопедия школьника - М.: «Росмэн», 2006
3. Гриценко З.А. Положи свое сердце у чтения - М.: Просвещение, 2000
4. Кошурникова Т.М. Чудо, имя которому – книга. - М., 2006

ВАЖНОСТЬ И РАЗВИТИЕ ПОНИМАНИЯ НА СЛУХ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

ХАБИБУЛЛИНА А.

студент группы Ю-22-2

ЕРЕМИНА О.В.

Научный руководитель, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение аудирования при изучении иностранного языка, а также подчеркивается необходимость развития навыков понимания речи на слух как очень важного умения.

Ключевые слова: иностранный язык, понимание на слух, устное общение, намерение понять.

Разговорный язык распространен повсеместно. Как родной язык, он, как правило, окружает нас с первого дня жизни. Мы изучаем этот язык и привыкаем к нему. Нам легко дается понимание родного языка. Мы без труда следим за выступлениями разных ораторов, даже если их голоса звучат очень по-разному. Если кто-то говорит очень тихо или мешает какой-либо посторонний шум, мы просто внимательно прислушиваемся, и проблема устранена. Все это дается нам так легко, что вполне можно прийти к выводу, что только в качестве говорящего человек действует активно, но в качестве слушателя он ведет себя пассивно, просто воспринимает текст, подготовленный говорящим. Но если вы изучаете иностранный язык, то все выглядит совсем по-другому. Сначала при помощи преподавателя вы осваиваете основы изучаемого языка. Преподаватель на занятиях учитывает ограниченные языковые навыки обучающихся. Вы привыкаете к манере говорить конкретного преподавателя, и понимание работает достаточно хорошо. Но если вы встречаетесь с другими носителями иностранного языка, будь то при личной встрече, или же на аудиозаписях, по радио, телевидению или по телефону, то легко можете потерять связь уже после нескольких слов и, в конце концов, ничего не понять. Любой отвлекающий звук, акцент, смена говорящего, любая нестандартная структура предложения, любые незнакомые слова могут означать конец понимания. Большинство изучающих иностранный язык подтвердят то, что конец понимания всегда происходит слишком быстро. У вас нет времени на размышления. То, что было сказано, ушло безвозвратно, и на его место приходит новая информация. Понимание на слух, когда вы ничего не понимаете, убивает мотивацию продолжать заниматься разговорными текстами на иностранном языке.

Однако без навыка понимания на слух человек не сможет извлекать информацию из устных текстов. На иностранном языке, как и на родном, мы слышим гораздо больше, чем говорим сами. Понимание на слух, кроме того, также является основой речи и устного общения в целом. Следовательно, восприятие на слух - это не какой-то один из навыков, а очень важный навык. С.Ландстин в своих работах отмечала, что аудирование - это очень сложный интерактивный процесс, посредством которого речь в нашем сознании превращается в смысл [1, с.59]. С 70-ых годов XX века лингвисты-исследователи изучают технику аудирования, которая используется успешными студентами, и рекомендуют преподавателям при планировании уроков по аудированию в качестве основной задачи ставить «обучение студентов умению справляться с прослушиванием, т.е. умению справляться с информацией, которая не является на 100% понятной» [2, с.134]. Таким образом, при изучении иностранного языка необходимо развивать навык понимания на слух с помощью соответствующих упражнений настолько интенсивно, насколько это возможно.

Цель аудирования – научиться понимать и обрабатывать разговорные тексты на иностранном языке без посторонней помощи. Чтобы более точно оценить важность этой цели для практического обучения иностранному языку, мы должны рассмотреть вопрос о том, как и в каких условиях на самом деле работает понимание на слух.

Очевидно, что для того, чтобы процесс понимания на слух вообще начался, требуется, чтобы говорящий делал сообщение, а слушатель получал его. При этом сообщение может быть получено в ходе прямой коммуникации, например, как часть разговора между говорящим и слушателем, но оно также может быть передано слушателю при посредничестве средств массовой информации (например, через подкаст в Интернете) в рамках косвенной коммуникации. В обоих случаях говорящий не просто соединяет более или менее большой набор слов и предложений, но и создает текст. Такой текст может быть монологическим или диалогическим; он может встречаться нам как повествование, дискуссия, интервью, репортаж, стихотворение или лекция. При составлении своего текста оратор, с одной стороны, обладает значительной свободой, но, с другой стороны, он также связан определенными текстовыми соглашениями, соответствующими его намерениям и характеру его сообщения.

Понимание на слух происходит не только из-за того, что речь доходит до уха слушателя, но и из-за того, что слушатель должен иметь намерение понять ее. Это намерение может быть более или менее осознанным, оно может присутствовать еще до начала звучания текста, но также может быть пробуждено самим текстом; в любом случае оно определяет, обращаем ли мы, слушатели, свое внимание на текст вообще или нет. Намерение понять, однако, определяет не только направление нашего внимания, но и то, какую часть этого текста нам необходимо объективно понять, чтобы субъективно оценить его как понятый. Лишь в редких случаях у нас есть намерение понять текст целиком и во всех деталях, например, в случае кулинарных рецептов или инструкций по эксплуатации. Однако почти во всех других случаях нам достаточно понять общий смысл текста или ряд важных деталей. Таким образом, мы имеем дело либо с глобальным пониманием, либо с пониманием в деталях. Или, если говорить кратко, в зависимости от намерения понимания и текста, мы слушаем настолько широко, насколько это возможно, и настолько интенсивно, насколько это необходимо. В любом случае, мы слышим и понимаем не все, что доходит до нашего уха, но мы слышим и понимаем избирательно.

Понимание на слух - это ни в коем случае не просто пассивное усвоение текста слушателем, оно требует от слушателя высокой степени активности. Это относится не только к решению, хочет ли слушатель вообще слушать и какую часть услышанного он хочет усвоить и понять, но и ко всему процессу прослушивания, обработке услышанного и, наконец, к решению, хочет ли он реагировать на услышанное и как он будет реагировать.

Таким образом, аудирование - объективно сложный процесс, над развитием этого умения нужно упорно и целенаправленно работать. В процессе изучения иностранного языка восприятие речи на слух имеет такое же важное значение, как и мастерство говорения, одно не работает без другого. Аудирование подготавливает говорение, а говорение помогает формированию понимания речи на слух [3, с.134].

Список литературы:

1. Lundsteen S.W. Listening: Its Impact at All Levels on Reading and Other Language Arts. Urbana, Illinois: ERIC Clearinghouse on Reading and Communication Skills; National Council of Teachers of English, 1979. 179 p.
2. Mendelsohn, D. (1994). Learning to listen: a strategy based approach for the second language learner. San Diego, California: Dominic Press, 132 – 149.
3. Попова И.А. Понимание речи на слух как один из главных этапов изучения иностранных языков [Электронный ресурс] // Язык и текст. 2018. Том 5. № 2. С. 56–59. DOI: 10.17759/langt.2018050209

ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ ОККАЗИОНАЛИЗМ ҚҰБЫЛЫСЫ

АБИНОВА Э, ЛАКОВА А.

МО-22-1к тобының студенттері

БАЕРБЕКОВА А.Е

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада казак тіліндегі окказионализмдердің жалпы тіл біліміндегі топтастырылуына қысқаша шолу жасалды. Сонын ішінде окказионализмдердің жасалу ерекшелігі жан-жақты қарастырылды. Авторлар олардың көркем шығармада қолданылуына тоқталып, окказионализмдердің сөз мағынасының кеңеюіне тигізер ықпалын қарастырды.

Кілт сөздер: окказионализмдер, фразеологизм, семасиология, лингвистикалық талдау, контекст, окказионал тіркестер.

Тілдің даму барысында, оның ғылыми-теориялық принциптерін әр қырынан тану мақсатында соңғы уақытта тіл білімі саласындағы зерттеулер жаңаша бағытты, көзқарасты қалыптастырды.

Окказионализмдер тіл білімінің әр түрлі саласында – лексикология мен семасиологияда, сондай-ақ көркем мәтін тілін лингвистикалық талдау ыңғайында қарастырылып келеді.

Окказионал (тосын) фразеологизмдердің коммуникативтік прагматикалық мәселелері, көркем мәтіндердегі окказионал (тосын) фразеологизмдер, бұқаралық ақпарат құралдарында окказионал сөз орамдарының қолданылу ерекшеліктері мен ұлттық сипатын көрсету өзекті болып табылады.

Окказионализ терминін ең алғаш рет Н.И. Фельдман енгізген. Ғалым 1957 жылы Вопросы языкознания жинағының 4-ші санындағы Окказиональные слова и лексикография атты мақаласында жеке автордың қолданысында пайда болған сөздерді окказионализмдер деп атауды ұсынған еді, осыдан бастап тіл білімінде окказионализмдер деген термин қалыптасты [1]. Ал И.С. Ожеговтың Словарь русского языка сөздігінде окказионализмге мынадай анықтама берілген: Окказиональный, - ая, -ое; Случайный, единичный. Окказиональные слова (индивидуальные неологизмы) [2, 447 б.].

Тіл білімінде окказионализмдер туралы көзқарас бұрыннан қалыптасқан, ал қазақ тіл білімінде жеке автордың қолданысындағы сөздер мен тұрақты тіркестері соңғы жылдары ғана зерттеле бастады.

Қазіргі қазақ тіл білімінде жеке автордың қолданысында пайда болған окказионализмдерге байланысты жазылған еңбектер енді ғана қолға алынып келеді, фразеологиялық окказионализмдерге байланысты зерттеулер өте аз. 90-шы жылдардың ішінде окказионализмдерді зерттеп, біршама анықтама беріп, бірізді қалыпқа түсіріп жүрген қазақ зерттеушілерінің арасында Г. Мұратованың, Г. Турабаеваның, А. Алдашеваның, Х. Нұрмұхановтың, Қ. Қадырқұловтың, Г. Смағұлованың, Л. Еспекованың еңбектерін атауға болады.

Окказионализмдерге байланысты еңбектер неміс, ағылшын, француз, орыс тіл білімінде ертерек пайда болып, тереңірек зерттелген. Бұл мәселе әсіресе орыс тіл білімінде жан жақты қарастырылған. Ол окказионализмдерге байланысты көптеген теориялық зерттеулер, ғылыми еңбектер, оқулықтар жазу нәтижесінде шешімін тауып отыр.

Авторлық жаңа қолданыстарға өзге зерттеушілер тарапынан берілген анықтамалар да әр түрлі. Х. Нұрмұханов: Окказионалды деп өміршең емес, контексті қалауына орай тек бір ғана қолданымдық болып қызмет атқаратын сөздерді айтамыз, – десе [3, 112 б.], Қ. Қадырқұлов: Окказионал жаңа сөздер дегеніміз – жаңа сөз қолданысқа көшудегі өтпелі кезеңге жататын сөздер, – деген тұжырым жасайды [4, 56 б.].

Ал зерттеуші А. Алдашева: Окказионализмдер тобына авторы белгілі, жасалуы жағынан тосын, өзгеше контексте образдылық-көркемдеуіш қызмет атқаратын лексикалық бірліктерді жатқызамыз, – деп жазды [5, 82 б.].

Л. Еспекова: Окказионализмдер дегеніміз – белгілі бір қаламгерге тән, тосыннан пайда болатын, тілдің сөз тудыру тәсілдеріне сәйкес те, сәйкессіз де жасалатын, контекст қалауына қарай қызмет атқаратын, әдеби тілімізге, сөздіктерге кіру қабілеті шектеулі үнемі жаңашылдығымен, экспрессивтілігімен ерекшеленетін бір қолданар сөздер, – деген анықтама береді [6, 32 б.].

Окказионализмдер жазушылардың, журналистердің, публицистердің және жалпы тілді тұтынушыларының тұрақты сөз оралымдарын өндеп, құбылтып, контекстке сай ФТ-ға өзгеше түр-сипат беріп, экспрессивтілігін күшейтуі, тың бағыт, жаңа мағына туындату мақсатында пайда болады. Жасалып отырған тілдік жаңалықтар жалпы қолданыстағы сөздерге қарағанда жаңашылдығымен ерекшеленеді.

Окказионализмдер белгілі бір мәтінге ғана қызмет етеді және жалпы қолданысқа енуге, тілдік тұлғаға айналуға талпынбайды. Ал, жоғарыда қарастырылған потенциал сөздер болса, тілдік нормадан үміті барлар. Сонымен, жалпы тілдік қордағы фразеологизмдердің автор тарапынан өңделуінің, айтылар ойдың жаңаша кестеленуінің тамыры тереңде. Бұл мәселе кең ауқымда, жан-жақты зерттеуді талап етеді.

Профессор Р. Сыздық тіл мәдениеті, тілдік норма жайында айта келіп: «Тіл мәдениеті, норма дегендерге катысы бар терминдердің бірі - узус, екіншісі - окказионалдық бірліктер», - деп көрсетеді. Зерттеушінің пікірінше, узус – қолданылып кеткен тілдік бірліктер, ал окказионал бірліктер – әдеттегі нормадағы мағынадан белек, тек сол контексте келтірілген мағынада жұмсалған сөздер. Яғни узус пен окказионализмдер - оппозитивтік (қарама- қарсы) дүниелер» деген пікір айтады [1, 8-9 б.]. Осыдан келіп авторлық жеке қолданыстардың нәтижесінде окказионал фразеологизмдер пайда болатынын пайымдаймыз. Мысалы:

Аты шулы Сартай Омаровтың Амангелді ауданын аиса алақанында, жұмса жұдырығында ұстап, мұрнынан ақсары бас құрт ыршып тұрған кезі еді ол!

Аузын тығындасаң, мұрнымен әзілдейтін Жумахан Есенді құшақтап сыңсып отыр: «Қара қыпшақ, Қобыланды да нең бар еді, құлыным-ау!» (Ж. Сабыржанұлы).

Келтірілген мысалдардағы *мұрнынан құрт ырышу* (өзін басқадан артық санау, паңдану, уақытша әрсеге тәкаппарлану), *мұрнымен әзілдейтін* (аузын басса, мұрны сөйлейтін, әзілқұмар адам) тіркестерін байланыстырушы соматикалық атаулар болып табылады. Бұл жеке автор енгізген жаңа қолданыстар тыңдаушысына әсер етпей қоймайды, өйткені олар пайда болған жаңа сөздер микромәтіндердің ішіне сыйып, айтылар ойы мен мазмұнының ерекшелігімен көзге түседі.

Сонымен. окказионал тіркестер дегеніміз - тосындылығымен, экспрессивтілігімен, бір стильдік тармақта, бір мезгілде пайда болатын, өміршең емес, әдеби тілге ену қабілеті шектеулі сөздер. Мысалы:

Тесікке - тығың, жыртыққа - жамау қыларлық, атқа - тоқым, адамға - лыпа боларлық шамасы қалмай, қамсауы кеткендер Садуақастың – маңына үйірілетін (Ж. Ахмади).

Корытындылай келе, окказионализм тіл жүйесіне қайшы келмейді, оларды көркем түрде қолдану тілдік нормадағы дәстүрлі құбылыс болып саналады. Фразеологиялық тұлғалар тіл байлығын арттырар бірден-бір маңызды құралы болса, ал окказионализмдер қазіргі қазақ тілінің көркемдігін барынша толықтырып, фразеологиялық қорды байытуға

мол мүмкіндік береді. Осыған орай, окказионализмдерді зерттеу күрделі де қызықты мәселе.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сабыржанұлы Ж. Өкпелесең, өзің біл. – Алматы: Үш қиян, 2001. – 349 б.
2. Ахмади Ж. Жүрек қартайса, ажал аңду салады. – Алматы: Қайнар, 2000. – 192 б.
3. Әубәкіров О. Мың мінездеме. – Алматы: Жазушы, 1989. – 239 б.
4. Мұқанов С. Өмір мектебі. Азапты жолда: 6 томдық. – Алматы: Жазушы, 2 т. – 458 б.
5. Мұқаев Б. Дүние кезек. – Алматы: Үш қиян, 2000. – 290 б.
6. Әмірбек К. Тілім қышып барады. – Алматы: Жазушы, 1998. – 340 б.

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

АЙЫМБЕТҚЫЗЫ Т.

ТПП-22-1к тобының студенті

КЕЛЬМАГАМБЕТОВА Ш.С

Ғылыми жетекші, ф.ғ., магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың өнегелі тәрбиесі – бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды мәселенің бірі. Олардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, асқақ адамшылық және адамгершілік қадір – қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын, салауаттылық дағдыларын, ұнамды мінез – құлық нормаларын, рухани – адамгершілік құндылықтар арқылы қалыптастыру – үлкен қажеттілік екендігін естен шығармау керектігі сөз қозғалған. Рухани – адамгершілік тәрбиесі қоғамның барлық сатысында зерттеу нысаны болып отырғаны баршаға белгілі. Рухани – адамгершілік құндылықтар мәні, тәрбиелік маңызы туралы қазақ ғұламаларының, қоғам қайраткерлері мен ағартушы – педагогтарының, ой – пікірлері мен көзқарастары бар. Бүгінгі таңда сұраныс қоғамдағы ізгілікке, руханилыққа бет бұрғызып, оқу – тәрбие жұмысын рухани – адамгершілік тәрбие негізінде ұйымдастырып, рухани – адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру қажеттілігін айқындап отыр..

Кілт сөздер: Рухани құндылық, адмзат, рухани мәдениет, адамгершілік, өркениет, ұрпақ, материалдық құндылық.

Құндылық – адам немесе қоғам үшін маңызды, мағыналы немесе пайдалы нәрсе. Көптеген адамдар материалдық құндылықтардың не екенін біледі. Бірақ бәрі бірдей рухани құндылықтардың не екенін дұрыс түсіне бермейді. Бұл күрделі ұғым, ол да басқаша түсіндіріледі. Рухани құндылықтар дегеніміз не? Рухани құндылықтар - бұл адамның өмірін басқаратын, оған бағдар болатын және дұрыс шешім қабылдауға көмектесетін идеалдар мен сенімдер. Оларды қоғам да, адам тікелей өзі үшін де орнатады. Материалдық құндылықтарға қарағанда олардың нақты құны болмасада, бағалы құндылықтардың бірі.

Адам атаулы Алланың жаратылысы ағаштан түсіп ақыл-есі кіргенше жануарлардан еш айырмашылығы болмаған деседі білетіндер. Яғни, адамды адам қылған ақыл-есі, рухани байлығы. Сол уақыттан бері әлемге тараған адамзат өркениеттерінің әрқайсысына тән өзіндік рухани мәдениеті қалыптасқан. Қазіргі қазақ халқының рухани мәдениетінің бастау бұлағы, түп тамыры көшпелі ата-бабалар өркениетінде жатыр. Тарих

дәлелдеген бір шындық бар: рухани мәдениеттің ғұмыры материалдық мәдениеттен әлдеқайда ұзақ. Көшпелі бабаларымыздың тіршілікті тану, өмірге деген көзқарастарының өзгешелігі материалдық мәдениеттің күйреуге бейім екендігін түсінуінде. Күйреген Отырардың қалдықтары құм астында көміліп қалса, сол қаланың перзенті Әбу Насыр Әл-Фараби күллі дүние жүзінің «екінші ұстазы» атанып, есімін елдер жатқа біледі. «Ақтөбе» атты үлкен төбеге айналып, үнсіз жатқан Баласағұннан шыққан кешегі даңқты қаламгер Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» атты еңбегін бүгінде әлем таниды. «Туған жерім – мүбәрәк Түркістан» деп жырлаған Түркістан перзенті Қожа Ахмет Йасауиді барша түркі халықтары рухани пір тұтса, әлем халқы оның әдебиет әлеміндегі баға жетпес орнын бірауыздан мойындайды.

Адамзат табиғат заңдылықтарына анағұрлым бағынышты замандарда түбіміз болған түркі халқы өз тарихтарын ұрпағына жеткізу үшін жауын мен дауылға төзімді, шапқыншылықта шатынамайтын, жалынға салса жанбайтын балбал тасқа қашап кеткен. Бұнымен қоймай сол кездегі оқиғалар желісімен небір аңыз, ертегі, жыр-дастандар қалдырып ұрпағына баға жетпес құндылықтарды сыйлаған.[1;117 б]

Заман көшімен ілесіп келе жатқан сонау ұлы ұрпақ – қазақ халқы ХІХ-ХХ ғасырларға аяқ басады. Қалыптасқан күннен бастап бір байыздап өмір сүрудің орнына күн-түн демей атамекенін қорғаумен өткен қазақ халқына дәл осы жылдары ерекше қиын-қыстау кезең болды, өмір мен өлім күресі болды десек қателеспеспіз. Талай шапқыншылық пен отарлаудың кесірінен тыныш қана аңыз-ертегілерін айтып жүретін ата-әжелердің көз жасы таусылып, боз бала мен бойжеткендер білім құғанның орнына қолдарына қару алуға мәжбүр болды. Осылай басынан қайғы бұлты сейілмей наданданып қалған халықты ағарту мәселесі туындады. Абайдан басталған ағартушылар мен зиялы қауым көші елінің көзін ашу үшін жанын қиюға әзір болған. Абайдың «бірінді, қазақ, бірін дос көрмесең, істің бәрі бос», «ғылым таппай мақтанба» деген секілді терең философиялық ой-пікірлерімен сусындаған Алаш ардақтылары қажырлы еңбектері мен күрескерлік рухтарының арқасында елдің ұлттық сана-сезімін оятты. «Маса» болып құлақтарына ызындады, «Оян, қазақ!» деп ұран салды. [2;776]

«Ғылым таппай мақтанба» атты Абай атамyzдың өлеңінде адамға керекті рухани құндылықтарды алады. Өйткені, бұл өлеңнің әрбір жолында адам үшін ең маңызды нәрселер айқындалған. Ең алдымен бес нәрседен өсектен, өтірік айтудан, мақтаншақтықтан, еріншек, жалқаулықтан және бекерден-бекер мал шашудан аулақ болуға шақырамын. «Адам бойындағы ең жаман қасиеттерінің бірі – өсек айту болып саналады. Өсек айту арқылы басқа адамға зиянды келтіресін. Одан да көзбен көргенінді айт, құлақпен естігенінді айтпа. Өтірік айтудан мүлдем аулақ болған адам, әрқашанда беті ашық болып, басы тік жүреді. Жалқау адам қорқақ болады, ол тіршілігін қатыра алмай, мағынасыз өмір сүреді, ал мақтаншақ адамзат баласын ақылсыз, надан адам етеді. «Адам бес нәрсе қашық болу керек, яғни адам баласы бұл өмірде өзінің мәртебесін, алдына қойған мақсатына жету әрекетін жасау, жақсы жетістіктерге жету жолын дұрыс таңдау, еңбекқор болу, және де терең ой дегенде, адам не істеседе, әр қадамын ойлап, не үшін, дұрыс істедім бе деп терең ойлана білсе, дұрыс әрекеттерді жүрек түбіне бойлай біле білсе, қанағаттанарлық таныта білсе, сонда адам баласы өмір сүруі мағыналы, еш қиындықсыз болмақ», деп ой саламын деп айтуға болады.

«Рухани жағынан аздындаған адам ғана, Отанына опасыздық жасайды» — деп Бауыржан Момышұлы атамyz айтып, рухани байлықтың мәнін айқындап тұрғандай.

Мәңгілік адамгершілік-рухани құндылықтарға негізделген кемел мінезді, Абай атамның сөзімен айтсақ, толық адам тәрбиелеу қазіргі қоғамның басты қажеттілігі. Толық адам болу үшін адамның ортасының жақсы болуы мен ата-анасының тәлімі. Бүгінгі ұрпақтың тәрбиесі-ертеңгі күннің кепілі. Не ексең, соны орасың дегендей, ұрпақтарымызды рухани құндылыққа шомылдырумыз керек.

Абай атамыздың «Естілердің айтқан сөзін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады демекші, айтушы ақылды болса, тыңдаушы дана болады дегенге келіп тұр».[3,26]

Қазақ халқының рухани мәдениетін жаңғырту жолында орасан үлес қосып, Кеңес кұрсауында болса да ұлттың ұлт болып тұруына негіз болған келесі буын – әдебиет алыптары. «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» демекші заманына бейімделіп халыққа әдебиет арқылы әсер етуді көздеген болулары керек. Бірақ кабинетте отырып кітап жазумен ғана айналыспай, айтарын ашық айтып, оны іспен дәлелдеген азаматтар да жоқ емес. М.Әуезов «Бөрінің артынан бөлтірік ақылды болғандықтан ермейді», «Халық пен халықты, адам мен адамды теңестіретін нәрсе – білім» демесе, М.Мақатаев «Үш бақытын» жырламаса 1986-жылы өр рухты жастар желтоқсан алаңына шағыр ма еді? Ұлттың оянуы деген осы болар.

Ал қазір сол желтоқсан жастарының ізін басып келе жатқан мына бізде сондай рух бар ма? Егер болса майталман ақын Мұхтар Шаханов:

«Өтер жаздар өтер күздер,

Қашан кетер екен бізден

Ұлтын сатқан жағымпазды хас батырға балау,

Ал шыншылға халық жауы ретінде қарау?

Міне, нағыз әләуләки әлау, халауләки хәлау,!» - деп, немесе:

«Нарық-ғасыр бәрін сатып жібере ме алтынға,

Кім қалады сол алтынға сатылмайтын қалпында?

Жалғандық бар ұлтсыздардың беделі мен даңқында,

Ана тілін сыйламаған сыйламайды халқын да» - деп бекер жырлап жүрмесе керек. Иә, біз қазір сауаттымыз, небір техникаларды игеріп жатырмыз, бірақ рухани жағымыз әлсіреп қалды. Әбу Насыр Әл-Фараби «Ақылсыз берілген білім – адамзаттың хас жауы» деген екен. Неше жерден ғалым болсақ та, саясаткер болсақ та, ақын-жазушы болсақ та, істеген ісіміз ұлтымызға, маңайымыздағы адамдарға пайдасын тигізбесе құны бес тиын. [5;346]

Адамзат баласының өзіндік қалыптасу қызметінде – құндылықтар, мұрат, барлық қоғамдық құбылыс сияқты мәдениет те прогресс жолымен дамиды. Мәдениет құндылықтарын игеру үшін екі негізгі жол бар. Оның мәдениеттің адамгершілік мәнін игергенде, адам адамға ізгілікпен қарап, бір-бірінің ал адамзат мәдениетінің ең басым құндылықтарын меңгергенде оны талғамсыз, Солай дегенмен рухани мәдениеттің дамуы,сайып келгенде мемлекеттік саясат пен еліміздің рухани өмірінде ақсап жатқан, әлі де шешілуін халық рухы тілде, дінде, өнерінде,тарихы мен салт-дәстүрінде. Кез-келген ұлттың даналардың пайымдауынша мәдениет денгейі үш сатыдан тұрады. Біріншісі-пендешілік мәдениет, енді мәдениеттер өөшіндегі ұлттық салт-дәстүрдің негізі неде дейтін ұмыт қалған өткенімізді білу-міндет, ұрпақ алдындағы парыз. Еліміздің тәуелсіздігінің ХХІ ғасыр мәдениет пен ақпарат тасқыны ғасыры болмақ. [5;486]

Руханилыққа жететін жол қандай, оның бастамасы оған адам руханилықты адам бойында пайда болатын туынды дейтін болсақ, онда руханилықтың жоғарғы түрі-махаббаттың өзі осы мейірімділік пен сүйіспеншіліктен руханилыққа апарар жолдың бірі философия тілінде деңгей депаталған руханилыққа жеткізер екінші саты философияда құндылық – жасампаздық немесе адамның рухани дамуының шыңы-оның саналы мәртебесіболып табылады. Бұл өз дәуірінің өзек жарды толқысынан қалыс қалып көрмеген елгезек бәрінен бұрын кейінгі онжылдықтағы ең ірі жетістігіміздің бірі болып ал бұл- біздің дәуіріміз қойып отырған ең басты талап. .[6;886]

Жан тазалығына, мінез тазалығына, сыртқы келбетіне емес, жүректегі иманына негізделген ұлт қана өзіндік рухани құндылыққа жете алады .Рухани құндылықтарымызға қайта оралып, оларды еркін тарату арқылы біз бүгінде жат діни ағымдарға тосқауыл қоя аламыз. Ислам дінінің дамуына өлшеусіз үлес қосқан халық ақыры діні мен дәстүріне күмән келтіретін дәрежеге жетті. Ата-бабамыз ғасырлар бойы ұстанған ата-баба дініне бет

бұрып, иман мен бірліктің туын желбіретейік және дінмен қоса салт-дәстүріміз ,мәдени құндылықтарымызды әр кезде еске алып ,ұрпаққа аманат етуге тырысайық. Біз әрқашан қоғам мен мемлекетіміз бен жеріміздің болашағын, тәуелсіздігіміздің тарихы мен халқымыздың ынтымағын, асыл дініміздің бірлігі мен сұлулығын ой елегінен өткіземіз .Ендеше қазақтың рухани құндылықтары құрып кетпей тұрғанда «бір атаның баласындай, бір қолдың саласындай» атсалысып, аянбай еңбек етейік.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Орынбеков М.С. История философской и общественной мысли Казахстана (С древнейших времен по XII в.), А., ИРК, 132 б.
2. Қасымжанов А.Х., Мажиденова Д.М. Очарование знания. Фрунзе, Кыргызстан, 1990.
- 3.Ақжол Асанов .Рухани құндылық-ұлт қуаты .Іле-таңы саяси газеті ,2018.
4. Культурные контексты Казахстана. История современности. А., Ниса, 1998, 57 б.
5. Бейсенов Қ. Қазақ топырағында қалыптасқан ғәклиятты ой кешу үрдістері. А. 2012,33 б.
6. Қасымжанов А. Рухани тамырлар. //Қазақ, А., Білім, 1994, 97 б.

ҚАЗІРГІ ҚОЛДАНЫСТАН ШЫҒЫП ҚАЛҒАН САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР АТАУЫ

АРАЛБАЕВ А.

С-22-1к тобының студенті

ЖУКЕЕВ Т.Б.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент,

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада осы уақытқа дейін ұмытыла бастаған немесе қолданыстан шығып қалған салт-дәстүрлер туралы айтылады. Ол салт-дәстүрлердің түрлері, мәні, мақсаты көрсетіліп, талданады. Мұндай қолданыстан шығып қалған салт-дәстүрлер қазақ халқын, ағайын-туысты ұйымшылдыққа, сыйластықа, ізгілікке тәрбиелейтіні сипатталады.

Кілт сөздер: салт-дәстүр, ашамайға мінгізу, тоқымқағар, қазанжарыс, иткөйлек, қыз ұзату, шаңырақ көтеру, атбайлар.

Ата дәстүрін ардақтау - қазақтың халық педагогикасының ұлттық ұжданы.

Қазақ халқының көнеден келе жатқан салт-дәстүрлері, ырымдары өте көп. Қазақ «қазақ» деген атын осы кезге дейін қазақи салт-дәстүрлерімен, ырымдарымен, той-мереке, әдеп-ғұрыптарымен талай елді таң қалдырып келеді. Тәуелсіз елімізде ата-бабамыздың қалдырған асыл мұрасын қадірлеп, жоғалғанды жаңғыртып, қайта жаңартатын ендігі болашақ ұрпақ - біздің қолымызда.

Менің осы тақырыпты тандаған себебім – болашақта жасөспірімдерге ата-бабамыздан қалған салт-дәстүрлерді насихаттау болып табылады.

«Атадан бала тусайшы, ата жолын қусайшы» деп, халық атадан балаға мұра болып келе жатқан жақсы қасиеттерді келесі ұрпақтың бойына сіңіріп, ізгілікке тәрбиелейді. Ата дәстүрі бойынша ең әуелі әкені, содан соң атаны, ата-бабаны құрметтеп, солардың алдында ұрпақтық қарыздарды өтеу – кейінгі ұрпақтың міндеті. Ол ұрпақтық борыштар: ананың ақ сүтін, еңбегін өтеу, ата дәстүрлерін құрметтеп, одан әрі ол дәстүрлерді жалғастыру, адамгершілік қағидаларды қалтқысыз орындау болып табылады. Тәуелсіз мемлекетімізде

ата-бабамыздан қалған қазынаның бірі салт-дәстүрлерді ұмыту мүмкін емес. Ендеше осы елдің ертеңі жасөспірімдерге салт-дәстүрімізді насихаттай отырып, ғасырдан-ғасырға жалғасып келе жатқан тәрбие көзін мақсат ету.

1. Баланың туғаннан бастап ер жеткенге дейінгі қолданыстан шығып қалған дәстүрлер:

Ашамайға мінгізу (салт). Ашамайға мінгізу баланың сана-сезімін жетілдіру үшін жасалатын тәрбиелік салттың біріне балаңады. Жас балаға бәсіре ретінде аталған тайды әдейі балаға арналып жасалған «Ашамай» деп аталатын ермен ерттеп, баланың қолына арнайы қамшы өріп береді. Кейде баланы жатсынбайтын үйретілген жуас тайды пайдаланады. Ал мінетін бала әдемі мерекелік нақыштағы киіммен жүреді.

Баланың атқа алғаш рет жеке дара ересек ретінде мінгенін көруге келген тілекші аналар шашу шашып, жиылған балаларды қуантады. Үлкендер жағы ерге мінген болашақ жігітке жақсы тілектерін айтады. Ал ауылдың балалары басқа тайларға мініп, ашамайға отырған баланың жанында жүреді, өзара жарысады.

Жас баланы ашамайына қондыратын адам – ауылдың сыйлы ақсақалы болады.

Ашамайға мінгізу кезінде кішігірім думан ұйымдастырылады. Ашамайға мінгендегі той Ашамайтой (Ашамай тойы) деп аталған. Қырғыз халқында да баланы ашамайға отырғызудың баламасы бар [1, б. 18].

Тоқымқағар. Тоқымқағар (салт, ырым). «ертең ұлы дүбірге мені аттандырып, тоқым қағарын сен жасарсың» - деді Сәкен (С.Талжанов). Жас адам жолға шыққанда жасалатын дәстүрлі бас қосу. Мұнда арнаулы мал сойылып, сыйлы мүшелер салынып ет асылып, кең дастархан жасалады, ойын-сауық, өлең, жыр айтылады. Бұл сапарға шыққан жігіттің тоқымы жерде қалмасын, ат-көлігі аман келсін деген жақсы тілек білдірудің белгісі [1, б. 8].

Қазанжарыс - әйел босанар сәтте басқа әйелдер қазанға жеңіл-желпі тамақ істеп, оны босанатын әйелден бұрын пісірмек болып жарысады. Халық ұғымы бойынша туатын бала «қазан жарысқа қатысып» одан бұрын өмірге келуге тырысады деп түсінген [1, б. 3].

Иткөйлек (ғұрып) – ырымшыл халқымыздың баланы қырқынан (туғанына қырық күн толған күн) шығарғаннан кейін оның көйлегіне тәтті түйіп, оны иттің мойнынан байлап жіберетін дәстүр бар. Итті балалар қуып жетіп, мойнындағы ит көйлекті шешіп алып, тәттісін бөліп жейді. Көйлекті баласы жоқ келіншектер ырым қылып алады [1, б. 5].

2. Қыз ұзату, үйлену тойына байланысты салт-дәстүрлер:

Сыңсу (салт). Той-думан басылып, түрлі ырым-сырымдары біткен соң, құда-құдағилардың бірталайы келін баратын (қыз шығаратын) күнге келісіп алып аттанып кетеді. Тек бас құда мен күйеу жігіт қана жолдастарымен келінді алып кетуге қалады. Осы арада қызды аттандырып салудың жөн жосығы басталады. Қыздың жеңгелері ұзатылатын қыздың жүрек қобалжуын тиып, жолға жақсы әзірленуіне, қандай киім киіп, өзін қалай ұстауына дейін егжей тегжейлі түсіндіріп, ақыл-кеңесін айтып, әзіл-қалжыңмен жебей жүріп, оған үйінен аттанар алдындағы өтеуге тиісті салтты, орындауға тиісті жол жосында үйретеді. Ертең аттанады деген күні қыз күйеу жігітпен бірге кешкі асты ең жақын бір туысының үйінен ішеді. Ауыл жастары да сол үйге жиылып, әзіл қалжыңдарын айтып отырып тамақтанады немесе қыздың өз үйінде тамақтанады. Ас ішіліп болған соң, қыздың жақын жеңгелерінің бірі орнынан тұрып, қыздың киіп жүрген үкілі тақиясын немесе бөркін алып кереге басына іліп қойып, оның орнына сәукеле немесе желбіреген төбетай кидіріп қояды. Бұл ұзатылған қыздың туған ел жұртынан басына қасиетті киім киіп қоштасуының алғашқы белгісі есептеледі. Осы орайда, қыз «сыңсыма» жырын бастайды:

Жат жұрттық боп барамын өскен елім,
Кір жуып , кіндігімді кескен жерім.
Ата-ана, аға-бауыр, сіңлілер,
Көкейімнен мәңгілік кетпес менің.

Қазіргі күнде сыңсыма айтуды қызды ұзату тойы кезінде арнайы жалдаған актрисалар қызды алып кетейін деп жатқан кезде орындайды. Сыңсыманы қызды ертіп жүріп орындап, әр туысымен жеке-жеке қоштастырады. Қыз осы кезде өзіне берік болуы керек. Іштей «мен бақытқа қадам басып барамын» деп өзін-өзі ұстауы керек. Сыңсыма айтылып жатқан кезде жылағаныңызды көрген күйеу жігіт мұңайып, көңіліне алып қалуы мүмкін. Сондықтан сабырлық танытыңыз және жарыңыз сізді алып бара жатқанда артыңызға қарамауға тырысыңыз [3, б. 7].

Шарғы. Ұзатылған қыз өзіне тетелес сіңлісіне басына тартатын орамалын береді. «Бұл – ендігі кезек сенікі, бақытыңды тап» деген сөз. Шарғы салынған қызға жеңгелері, замандастары бас қосып келіп, жақсы тілектер білдіріп, шай ішеді [1, б. 12].

Қыз айттыру (дәстүр). Әр ата-ана өз ұлының болашақ қалыңдығын ерте ойластырады, өзінің теңін іздейді. «Анасын көріп қызын ал » деген қағиданы қатаң ұстайды. Яғни, болашақ құдасын орынды жерден, жақсы кісілерден , аталы, іргелі ауылдардан қарайды. Тұқымында, тегінде ауыруы бар отбасының қыздарына сөз салмайды. Лайықты деген адамдарына әдейі барып, балаларының болашағы туралы әңгіме қозғайды, өздерінің құда болу ниетін білдіреді. Мұны «Қыз айттыру» дейді [2, б. 3].

Шаңырақ көтеру (салт). Жас отаудың алғаш рет шаңырағын көтерудің өзі қазақ үшін тағы бір қызықты, ерекше сәт. Қазақта отаудың шаңырағын албаты адам көтермейді. Бұған баласы көп, кәрі күйеу керек. Оны қос атпен болса да алғызады. Ыңғайлы жер болып, отау өте үлкен болса, кәрі күйеу шаңырақты аттың үстінде тұрып көтереді. Бұл еңбегіне ол не ат мінеді, не түйе жетектейді. Бұған малды отауды көтерткен жақ береді [2, б. 7].

Атбайлар (салт). Мұның да екі түрі бар.

1. Жас отаудың шаңырағы көтерілген соң ағайын-туыстар оған шашу шашып, «керегесі кең болсын», «босағы берік болсын» деген тілек айтады. Байғазы береді. Ет жақыны босағаға жылқы байлайды. Мұның аты - атбайлар.

2. «Атбайлардың» екінші түрі кәде. Құда-құдағилар келгенде немесе күйеу қалыңдығын алуға келгенде оларды жеңгелері алдынан шығып түсіріп алып, атын байлайды. Бұл «Атбайлар» деп аталатын той салты. Оған арнайы кәде беріледі. Ол кәдеден тағы бір әйел тәбәрік сұрайды [2, б. 8].

3. Адамның тұрмыс-салтына байланысты көп қолданыла бермейтін салт-дәстүрлер:

Бес жақсы (дәстүр). «Бес жақсыға» мыналар жатады: 1. Қара нар 2. Жүйрік ат 3. Қалы кілем 4. Алмас қылыш 5. Бұлғын ішік.

Елдің аса құрметті, беделді адамдары арасындағы достық, сыйластық қарым-қатынастарда сый-сияпат немесе құдалар арасындағы қалың мал, киіт орнына да жүрген. Бес жақсының бір түрінің өзі 4-5 жылқыға бағаланған.

Бес жақсы түріне, дәрежесіне қарай «бас жақсы», «орта жақсы», «аяқ жақсы» болып үшке бөлінеді [2, б. 4].

Белкөтерер (салт). Токсан көремін деген жасым ба еді, быламық ішейін деген асым ба еді, деп баяғы қариялар айтқандай жасы жеткен адамдар тісі болмаған соң тамақ жей алмайды. Ал, әлгі кісілерге жақсы тағамдар қажет. Мұндай жағдайда осындай адамдарға арнап «белкөтерер» деген тағам арнайы дайындалады. Бұл әрі жұмсақ, әрі дәмді, нәрі мол қазы, жент, сарымай, қымыз, ақ ірімшік, бал тағы сол сияқты тамақтардан әзірленеді. Мұны балалары, көрші-қолаңдары, сыйлас кісілер әдейі дайындап әкеледі. Бұған өте риза болған қарттар батасын береді [2, б. 5].

Бұйымтай (ғұрып).

Көңілде бұйымтайым ең қымбатты,

Отырмын енді соны сұрайын деп («Бахтияр» қиссасынан)

Сыйлас, бастас кісілер әдейі келіп, сәлемдесіп екі-үш күн болғаннан кейін аттануға рұқсат сұрайды. Бұдан кейін үй иесі «бұйымтайыңызды» айтыңыз деп сұрайды. Бұл – қонақтың қалағаны немесе нендей шаруасы бар екенін білу деген сөз. Қонақ мұндайда

келген шаруасын, яғни «бұйымтайын» айтады. Қонақ сөзін, өтінішін орындау қазақ үшін бұлжымас заң. Оны қолынан келген әр адам өзіне міндет санайды [2, б. 10].

Бүйрек (салт). Мұны қазақтар «бүйрек» дейді. Соғым сойғанда үлкенге сыбаға жыберу, соғым басына шақыру ежелгі жақсы дәстүрлердің бірі. Сонымен бірге, мұндай кездерде жас балалар да ұмытылмайды. Жақын, таныс, көрші адамдар соғым сойғаннан кейін бір-бірінің балаларына әдейі арнап «бүйрек» жібереді. Бұл салт балалардың мерейін өсіретін, ағайын, туысты жақындататын халық тарбиесінің бір түрі [2, б. 12].

Абысын асы (салт). «Абысын тату болса ас көп» (мақал). Бұрын бір ауылдың әйелдері яғни абысындар күнделікті өмір күйбеңімен ертелі-кеш үй шаруасында жүреді. Олар ата-ене, күйеуінің рұқсатынсыз ешқайда шыға алмайды. Кейде ауыл адамдары айтқа, тойға, қазаға үлкен-кішісі аттанып кетеді де, ауылда тағы да сол әйелдер қалады. Абысындардың еркіндеп қалатын кезі міне осы сәт. Олар мұндайда өздері бір үйге бас қосып жылы-жұмсағын қазанға салып, шай қойып өздері бір кеш сауық жасайды, өлең айтады, бой көтереді, сырласады. Дастарханды кең жайып, дәм татады. Міне, осы бас қосу, осындағы дәм «абысын асы» деп аталады. Бұл да қазақ әйелдерінің ырысты ынтымағының көрінісі болатын [2, б. 19].

Тізе бұғу (салт). Халық әдебімен тізе бұғудың бірнеше түрі, жолы, шарттары бар. Мұның бәрі де, негізінен, әдептілік, тәртіп заңдарына негізделген. 1. Жұмысы болып бір үйге келген адам шаруасын отырып айтады. Егер тым асығыс болса, ол жайын айтып бір тізесін бұғуі керек. Бұл – шаңыраққа көрсетілген құрметтің белгісі. 2. Бұрынғы дәстүрде біреуден бата тілегенде, ол адам бір тізесін бүгіп, екі қолын жаяды. Бұл әдет бүгінге дейін сақталған. 3. Ұрыста, жекпе-жекте немесе айтыс-тартыста жеңілген жақ немесе кешірім сұраған айыпкер тізесін бүгіп, басын иіп, айыбын төлейді [2, б. 21].

Әдебиеттер тізімі:

1. С. Кенжеахметұлы. Жеті қазына: жиған-терген. 1-кітап. – Алматы: Ана тілі, 2005. 136 б.
2. С. Кенжеахметұлы. Жеті қазына: жиған-терген. 2-кітап. – Алматы: Ана тілі, 2005. 136 б.
3. С. Кенжеахметұлы. Жеті қазына: жиған-терген. 3-кітап. – Алматы: Ана тілі, 2005. 136 б.
4. С. Кенжеахметұлы. Туыстық атаулар сыры. – Алматы: Ана тілі, 2003.

ҚОРҚЫТТАН ҚАЛҒАН АСЫЛ ҚАЗЫНА

АУБАКИР ЕРАСЫЛ

ГМУ-23-2 тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада түркі тілдес халықтардың эпикалық жырларының ішінде қағаз бетіне ертерек түскендерінің бірі – «Қорқыт ата кітабы» туралы айтылған. Бұл кітап дүниежүзі ғалымдарының назарына ерте ілінген, әрі соған лайық көп зерттелген құнды шығарма. Бұның түйіні - Қорқыттың өмірі, оның өшпес өнегесі, өнерге деген сүйіспеншілігінде жатса керек.

Түйін сөздер: Қорқыт ата, дастан, кейіпкер, жырлар, тарихи адамдар

Түркі тілдес халықтардың эпикалық жырларының ішінде қағаз бетіне ертерек түскендерінің бірі – «Қорқыт ата кітабы» [3]. Бұл кітап дүниежүзі ғалымдарының назарына ерте ілінген, әрі соған лайық көп зерттелген құнды шығарма. Қазақ аңыз-әңгімелерінде айтылатын Қорқыттың даналық, көрегендік, қобызшылық, жыршылық қасиеттерін,

сондай-ақ, жер кезіп, ел аралап ауруға, кеселге қарсы күрескенін «Қорқыт ата кітабы» да растайды. Бұл дастанды оқи отырып, Қорқыт атаның оғыздардың басына түскен қиындықтарды шешіп отырғанын, қандай бір қиындық кездесе де ел оны Қорқытпен ақылдасып отырғанын көреміз. Мұнда ол белгілі бір тарихи кезеңде өмірде болған адам ретінде суреттелген. Қорқыт бұл жырлардың төтелей қаһарманы емес, тек айтушысы, оғыздар заманындағы эпостық жырдың атасы. Сонымен, бұл кітапқа Қорқыттың өз образы емес, оның жырлаған дастандары енгендігін көреміз.

Көптеген орыс және басқа ұлттар ғалымдары да Қорқыт туралы толып жатқан аңыз-әңгімелерді жинаған. 1815 жылы неміс ғалымы Х.Ф. Диц Дрезден кітапханасынан «Қорқыт ата кітабының» 12 жырдан тұратын нұсқасын тауып, сегіз жырын неміс тіліне аударып жариялайды. Дрезденде сақталған «Китаби Деде Коркут» жырын түрік тілінде бірінші рет басқан мұғалім Рифат, одан кейін қазақтар мен түрікмендер айтылатын көп қария сөздерді толығынан кіргізіп, жаңадан басып шығарған Стамбул университетінің профессоры Орхан-Шайық Гокий, Ватикан мен Дрезден нұсқаларын бірдей қамтып, бірінде жоғын екіншісінен алып, жаңадан бастырған Ясухарен Ерған. Олармен қатар әдебиетші ғалымдар Илхан Батгоз бен П.Н. Баратау өз үлесін қосқан. 1891-1922 жылы академик В.В. Бартольд «Қорқыт ата кітабын» арнайы зерттеген және орыс тіліне аударған [11]. «Деде Коркут» дастанын терең зерттеп, ол туралы дүние әдебиетіне көп үлес қосқан түрік ғалымдары. Олардың ішінде сақталған Қазақстан жер аттары осы нұсқаның екеуінде де жарқын түрде кездеседі» [9,171]. Осы пікірге дәлел «Қорқыт ата кітабының» жырларындағы көп жолығатын жер аттары Арқу (Арқа) белі, Ала-тағ, Алты-ағаш, Қазылық тауы, Шу өзендері, Жайық суы, Сыр бойы т.б. «Қорқыт ата кітабындағы» жырлардың мазмұны халықтық эпостарға сай баяндалып отырады. Қазақ эпостарына жақын келетін жайлар мен нақылдар өте жиі ұшырасады. Ә. Қоңыратбаев қазақ эпосын өзінің тегі мен жанры жағынан он салаға бөліп, үшінші салаға – оғыз эпосына «Қорқыт ата кітабын» жатқызады [9,19].

«Қорқыт» дастанына негізгі кейіпкер болған тарихи адамдар. Олардың кейбір варианттары Сыр бойында, Арал теңізінің жағасында, Ұлытауда сақталып келген. Қорқыт жырларының негізгі желісі күрделі сюжеті Оғыз-Қыпшақ заманындағы ел басқарған кемеңгер, ойшыларды қадірлеу [9,173]. Соның бірі – Қорқыттың өзі ғажайып ерлігімен халыққа қорғаныш болған, халық сүйіспеншілігіне бөленген адам, алыптардың ішінен көзге бірінші түсетін Ер Қазанбек – «барлық алыптардың ұлы ағасы, Түркістанның тірегі» [9,175]. Сөйтіп, «Қорқыт» хикаясын оқып отырып, Қорқыт заманында өзінің алып ерлігімен аты шыққан, халық ерекше ардақтаған алыптар (батырлар) көп болғанын, сол сияқты шешен билер, ақылды данышпан сұлтандар да аз болмағанын көреміз. Қорқыт өмір сүрген дәуірдің айтулы тұлғаларында оның мұрасынан танимыз.

«Қорқыт ата кітабы» 12 жырдан тұрады, 12 жырдың қосындысы деуге болады. Мұнда оншақты ғасыр ішінде өмір сүрген он шақты ру, тайпа ұлыстардың өткен дәуірінде сай оқиғалар суреттеледі. Жыр оқиғасы әр түрлі географиялық ортада өтеді (Алтай, Орта Азия, Жетісу өңірінде, Сыр бойы, Сардала (Дешті Қыпшақ), Парсы, Кавказ т.б. «Қорқыт ата кітабына» енген әңгімелер бір кезде, жоғарыда айтылған оғыздарға қараған өлкелерді жайлаған көптеген халықтардың ертегі-аңыздарынан алынып құрастырылған сияқты. Бұл туралы көптеген ғалым-зерттеушілер ой-пікірлер айтысып, мынандай түйінге келген: «Қорқыт ата кітабы» 12 түрлі жырлардан құралады десек, соларды тарихи-шежірелік арқауға сай үш кезеңге бөлуге болады:

Оғыз-қыпшақ ұлысының ұйымдасу кезеңін суреттейтін жырлар. Бұлар I, III, V, VII, VIII жырлар жатады.

Түркмен (оғыз) және пешене (пешенег) тайпалары арасында 34 жылға созылған алалықтарын суреттейтін жырлар. Оған: II, IV, VI, IX, X, XI жырлар жатады.

Оғыз-қыпшақ ұлысының ыдырау кезеңін білдіретін жырлар. Бұған көбіне ішкі оғыздарға қарсы бас көтерген Аруз туралы XII жыр жатады. Бірақ алалық нышандары Басат, Домрун, Еміре Бұқаш жырларының өзінде де бар [12,24].

«Қорқыт ата кітабына» енген жеке жырлар кейде бір-бірімен үйлеспей, өзара қабыспай жатады. Қорқыт дастанындағы он екі жырдың кейбіреулері бір қаһарман арқылы, бірдей оқиға бойынша өзара байланысты десек те, бірақ олар кітапта хронологиялық тәртіп бойынша орналаспаған. Мысалы: Қазан батыр жөніндегі жырлар циклын алайық. Бұл циклға II және IV сонымен бірге XI жырлар кірген. «Қорқыт ата кітабында» алып Қазан туралы хикая екінші жырдан басталады. Бұл жырда Қазан туралы хикая екінші жырдан басталады. Бұл жырда Қазан Бекұлы Ораз-Бек ер жеткен жігіт, бек, тіпті, үш жүз батырды басқарып, әкесі аң аулауға кеткенде, ел күзетіп қалады. Ал, кітапта бұдан кейін төртінші жырда Ораз-Бек әлі кәмелетке де тола қоймаған, соғысып көрмеген, қылышты жөндеп ұстай алмайтын бала жігіт. Ол бірінші жырда Қазан-Бектің баласы әлі ақыл-есі кірмеген жас нәресте ретінде суреттеледі. Тағы бір айтар жай, сегізінші жырда Төбекөздің қолынан қаза тапқан кейбір қаһармандар бар. Осындағы өліп қалған қаһармандар кейінгі хикаяларда, дәлірек айтсақ, он бірінші жырда Қазан-Бекті тұтқыннан құтқарады. Мұның бәрі «Қорқыт ата кітабындағы» он екі жырдың әрқайсысы алғашқыда жеке-жеке дербес дастандар түрінде өмірге келгенін, кейінірек жинақталып, тұтас бір шығармаға айналғанын, сол бөлек-бөлек жырлардың басын қосу кезінде композициялық кемшіліктер орын алғанын дәлелдейді. Осы кемшіліктерді еске ала отырып, зерттеуші-ғалым Н. Келімбетов «Қорқыт ата кітабындағы» жырларды оқиғалардың логикалық жүйесіне қарай ретке келтіріп, он екі жырды төмендегідей тәртіп бойынша орналастырады: I, III, XI, IV, II, VIII, V, VII, VI, IX, X, XII [13,119].

«Қорқыт ата кітабы» өте көркем тілмен жазылған эпос. Мұндағы оқиғалар жай ғана баяндалмай, әсем суреттелген. Әдебиетте баяндау бар, суреттеу бар. Баяндау шындықты әншейін хабарлап, ауыз-екі айтып қана тынса, суреттеу құбылысты көзге елестетеді, жай сөйлемейді, сөзден өрнек төгеді:

«Жалғыз ұлым бар еді,
Қараңғы мынау дүниені,
Жарық еткен шам еді.
Сол балам, қайда, көрдің бе?
Асыл туған ақ денем,
Ақ сүтімді аялап,
Одан басқа емген бе?
Жылан келіп шаққандай,
Ішім от боп жанады.
Жүрегі құрғыр суынып,
Мазамды неге алады?»

Қорқыт ата кітабы» негізінен прозалық жанрға құрылған. Мұнда өлең жыр түрінде ақ өлең, айтыс элементтері де кездеседі. Ақ өлеңдер көбінесе ұйқассыз, айтыс өлеңдері диалог түрінде болып келеді. Осы өлең шумақтары прозалық текстіне сіңіп кеткендігі – «Қорқыт хикаясындағы өзіндік композициялық ерекшелігі. «Түркі тіліндегі дастандарда қара сөздің сөзі құдды жыр жолдары секілді ішкі ұйқаспен тақпақталып айтылып, дыбыстардың өзара үйлесуі арқылы беріледі» [13,119-120]. Бұл дастанда өлең мен қара сөзді бір-бірінен ажырату қиын екенін дәлелдейтін мысал келтіруге болады: «...аш бозторғайлар сайрай бастағанда, ұзын мұрт бал арасы ұясынан өргенде, арғымақтар кісінеп дыбыс бергенде, таң атып, ақ пен қара көзге түскенде...» [3,19]. «...төбесі аспанға жеткен қарлы таулар қартайса, оған шөп шықпайды. Өзендер қомға толса, арнасынан су ақпас. Бие қартайса құлын бермейді, қызыл бұйра нар қартайса, бота бермейді...» [3,41]. Бұл дастанның тағы бір ғажабы – нақыл сөздер, мақал-мәтелдер көп кездеседі. «Тіл байлығын игеру, сөз қорын молайту деген әдебиетте бар және сол бай тіл мен мол сөзді суреткерлік шеберлікпен қолдану да бар. Әдеби тіл мен жай тіл емес, көркем тіл, демек, сұлу сөз. Баяғы ауыз әдебиетінің барлық кезеңінде тіл көркемдігі көбінесе түрлі-түсті бояу болғанда, сөз сұлулығы – мақал-мәтелдерде жатқан» [14,204].

Мақал-мәтелдер, нақыл сөздер «Қорқыт ата кітабында» молынан қолданылған. Жырдың өзі Қорқыттың нақыл сөздерімен басталады. Кіріспеге кірген мақал-мәтел, нақыл-өсиет сөздерінде өткен заман кескіні, үй-тұрмыс жағдайы, ата-ана, ұл мен қыз, күйеу бала, табиғат көрінісі, хайуанаттар тіршілігінен түсінік беріледі. «Қорқыт ата кітабындағы» басқа әңгімелерде де нақыл сөздер кездесіп отырады. Мысалы, «Ат аяғы жүйрік, адам тілі жүйрік» - деген сияқты т.б. Қорқыт айтты дейтін мақалдар мен нақыл сөздердің өзінің мәнін жоймағандығы соншалық, оның кейбірі әлі күнге дейін қазіргі қазақ өмірінде қолданылып келеді.

«Қорқыт ата кітабының» айқындау тәсілі, яғни эпитеттер де аса шеберлікпен қолданылған. «Эпитеттер – заттың, құбылыстың айрықша сипатын, сапасын анықтайтын суретті сөздер» [14,209]. Мысалы, дастандағы батырлар «жау десе жаны тынбаған, ешкімнен қорқып қымбаған», ал мінген аттары «жел жетпейтін жүйрік арғымақтар» деп суреттеледі. Қорқыт дастанында көркем сөздің мәнерлілігін күшейте түсу үшін қайталау тәсілі кеңінен қолданылған. 3. Қабдоловтың кітабында қайталау тәсіліне мынадай түсініктеме берілген: «Бұл тәсіл екі түрлі: аллитерация – бірінғай дауыссыз дыбыстарды қайталау және ассонанс – бірыңғай дауысты дыбыстарды қайталау» [14,208-209].

Мысалы: Жеткенімде кеп жетпеске жеті ұрыстым,

Жеті қырқа орманның қасқырындай жұлыстым

деген екі жол өлеңді оқығанда, осында ылғи «ж» әрпін қайталайтын аллитерация да «е», «ы» әріптерін қайталайтын ассонанс та бар. Сондай-ақ эпоста жеке сөздерді қайталау әдісіне құрылған аллитерация да аз емес.

Жігіт, жігіт, бек жігіт,

Сөзімді тыңда сен жігіт.

Қорқыт хикаяларында әдеби тіл әсемдігі ғана емес, әсерлігі үшін де орасан қажет тәсіл – құбылту, яғни троптың алуан түрлерін де кездестіруге болады.

Құбылту – сөздерді тура мағынасында емес, бұрма мағынасында қолдану, шындықты бейнелеп, кейде тіпті перделеп таныту, ойды өзгерту кейде тіпті өзін айналдырып айту.

«Қорқыт ата кітабында» әдеби тілдегі ең басты құбылтулардың бірі – ауыстыру, яғни метафора, үлкен шеберлікпен қолданылған.

Метафора тәсілімен жасалған сурет: екі нәрсе қатар қойылып, бір-біріне баланады, өзара «сәуле түсіреді», сол арқылы оқырманның көз алдына үшінші нәрсенің суреті жайылады. Мысалы:

Қара тауымның шоктығы – ұлым!

Қанды суымның тасқыны – ұлым!

Құбылтудың ұлғайту, яғни гипербола және кішірейту үлгілері яғни литота, түрлері де дастанда кең пайдаланылған. Мысалы, алпыс құлаш бойы бар, алпыс батпан күрзі ұратын, дәу садақ тартатын батыры бар екен», «қос жаңғақ симайтын оймақ ауыздым». Міне, осындай ұлғайту мен кішірейту үлгілері жырда толып жатыр.

«Қорқыт ата кітабында» ажарлаумен, құбылтумен қатар айшықтау, яғни фигураның да түрлері кең қолданылған. Жырларда айшықтаудың сұрай арнау, зарлай арнау түрлері кездеседі. Мәселен:

Келген жеріңді сұрайын, жерің қандай?

Қараңғыда адассаң, үмітің қандай?

Ту ұстаған жоғарғы ханыңыз кім?

Майдан күні ат ойнатқан алыбыңыз кім?...

Қорқыт хикаясында айшықтаудың кезекті қайталау және әдепкі қайталау тәсілдері де аса шеберлікпен кең қолданылған.

Н. Келімбетовтің айтуы бойынша «Қорқыт ата кітабының» көне түркі тіліндегі түпнұсқасындағы өлең сөздерінің ритмикалық құрылысы мен эмоциялық интонация бір-бірімен үйлесіп, тұтасып жатады [13,120].

Сонымен, Қорқыт жырларында көркем сөздің ежелгі тәсілдерінің бірі – қайталау және ғажайып эпитеттер, алуан түрлі құбылыстар, әсіресе, анафора мен эпифора тәсілдері керемет теңеумен қатар қанатты сөздер, мақал-мәтелдер аса үлкен шеберлікпен қолданылған. Сонымен қорытындылап келгенде, «Қорқыт ата кітабының» оғыз-қыпшақ дәуірінің көркем сөзбен бейнеленген көне тарихын, әдебиет үлгілерін, ақындық дәстүрін, қанатты сөздерін, наным-сенімін, салт-санасын т.б. біздің заманымызға жеткізген қаһармандық эпосы деуге болады. Және «Қорқыт ата кітабындағы» философиялық толғаныстарға толы нақыл-өсиет сөздер, афоризмдер, мақал-мәтелдер т.б. бертін келе әдебиеттің қалыптасуына, кейінгі ғасырларда шыққан шығармалардың өмірге келуіне өзінің игі ықпалын тигізіп, әсері болды деуге болады.

Қорқыттың қалдырған мұрасының хатқа түсуі, оның қолдан-қолға көшіп, ірі мұражайларда сақталуы ғылымда дәлел мен дәйек ретінде нақтыланған. Ғылыми тұрғыдан одан кейінгі зерттелуінде де бұл мәселелер қалыс қалмай айтылып келеді. Алайда, біз бұл мәселені арнайы сөз ете отырып, өз тақырыбымызға байланысты жалпы жұрттың оған деген көзқарасы, оны өзінше дәріптеуін жұмысқа арқау еттік. Бұл сырды ауыздан-ауызға көшкен аңыздар айтады. Керек десеңіз ежелгі батырлық жырлардың сарындары мен ертегінің елесін Қорқытқа байланысты ауызша тарих айнадай қылып көрсетеді.

Бұның түйіні Қорқыттың өмірі, оның өшпес өнегесі, өнерге деген сүйіспеншілігінде жатса керек.

Себебі, өнерге деген құрмет өлшеусіз. Оның нақты белгісін Қорқыт туралы баяндайтын қазақтың әпсана-хикаяттарыда дәлелдей түседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. – Алматы: Ғылым, 1984. 272 б.
2. Сейдімбек А. Қазақтың күй өнері. – Астана: Күлтегін, 2002. 832 б.
3. Қорқыт ата кітабы. / Аударған: Б. Ысқақов. – Алматы: Жазушы, 1994. 282 б.
4. Диваев А. Этнографические материалы / В сбор: материалы Сыр-Даринский бол. 1895-1902. т. 1-4
5. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр, аңыздар. – Алматы: Жазушы, 1985. 368 б.
6. Адамбаев Б. Алтын сандық. – Алматы: Жазушы, 1989, 236 б.
7. Радлов Б.Б. Кодекс Куманикус. М. 1947. 214 с.
8. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 17 том. – Алматы: Жазушы, 1985. 352
9. Қоңыратбаев Ә., Марғұлан Ә. Эпос және оны айтушылары. Алматы: Қазақстан. 1975. 174 б.
10. Қорқыт. Елім-ай. / Ред. Жарқынбеков М. – Алматы: Өнер, 1987. 251 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КИИМ АТАУЛАРЫНЫҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАБИҒАТЫ

БІЛӘЛОВА ЖАНГҮЛ

ПИМО-21-1к тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекші, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Әрбір атаудың астарында ұғым тұрады, ал ұғым зат я құбылыстар жөнінде пайымдаудың жиынтығынан қалыптасады. Яғни ономазиология таныммен тікелей

байланысты, ұғымның қалыптасуына қандай уәждер негіз болады, соны зерттейді, анықтайды. Демек, “аталым – ұғым – ұлттық ойлау мен танымның да көрінісі” деген қағида біздің жұмысымыздың да басшылыққа алатын теориялық негізі болып табылады. Сонымен қатар зерттеу еңбегімізде қазақ тіліндегі киім атауларының этнолингвистикалық мәнін ашу үшін ономасиологиялық әдіс негізінде мынадай уәжділік түрлерін анықтадық:

Кілт сөздер: киім атаулары, ономасиология, этнолингвистика, тілдік құбылыстар, ұғым, уәждік түрлері

Ұлттық болмысы мен дүниетанымы тек таза тілдік деректер арқылы ғана емес, сонымен қатар “тілден тыс” факторлар арқылы айқындалатын, негізінен, тілді ономасиологиялық бағытын зерттеулер көрсетеді.

Тілдік құбылыстарды ономасиологиялық тұрғыдан зерттеу – бірінші кезекте атаулардың жасалуын, қалыптасуының алғашқы нормативтік белгілерін, уәжін анықтау. “Ономасиология жаңа пайда болған ұғымның алғашқы суреттемелері түрде аталуынан басталып, атауға жеткенге дейінгі әрекетті зерттейді. Ономасиология тіл білімінде екі түрлі бағытта қолданылады, оның бірі тар ұғымда, екіншісі кең ұғымда қолданылуы. Ономасиология тар ұғымда қолданылғанда, ол атаудың өмірдегі белгілі затты білдіруін қамтиды. Ономасиология кең ұғымда қолданылғанда, ол тілдегі бүкіл атаулардың зерттелуін қамтиды”.

Қазіргі қазақ қоғамдық санасы мен танымы, әлеуметтік, тарихи, мәдени, рухани жаңғырулар т.б. экстралингвистикалық факторлар мен тілдік жағдаят атау құбылысына синхрондық та (жаңа қолданыстар, терминдер т.б.), диахрондық та (рухани-танымдық сұраныс) тұрғыда қарап, ғылыми дәйекті ономасиологиялық интерпретацияны қажет етеді.

Сондықтан да тіл құпиясын ашу – адамзаттың дүниеге деген көзқарасын, сырын танумен пара-пар дүние. Осы орайда тіліміздегі ұлттық мәдениетіміздің (материалдық) қайнар көздерінің бірі – киім-кешек атауларын зерттеуде тілдің ішкі заңдылықтары мен қоса, тілдік емес (экстралингвистикалық) мәнділіктермен, яғни, ақиқат өмірмен байланыста таным тұрғысынан ономасиологиялық негіз деңгейінде зерттеудің өзектілігі – жұмыссыздың алға қойған міндеттерінің бірі болып саналады.

Әрбір атаудың астарында ұғым тұрады, ал ұғым зат я құбылыстар жөнінде пайымдаудың жиынтығынан қалыптасады. Яғни ономасиология таныммен тікелей байланысты, ұғымның қалыптасуына қандай уәждер негіз болады, соны зерттейді, анықтайды. Демек, “аталым – ұғым – ұлттық ойлау мен танымның да көрінісі” деген қағида біздің жұмысымыздың да басшылыққа алатын теориялық негізі болып табылады.

Сонымен қатар зерттеу еңбегімізде қазақ тіліндегі киім атауларының этнолингвистикалық мәнін ашу үшін ономасиологиялық әдіс негізінде мынадай уәжділік түрлерін анықтадық:

- 1) жасалу материалына байланысты уәжділік;
- 2) формасына (пішініне) байланысты уәжділік;
- 3) жасалу технологиясына байланысты уәжділік;
- 4) әлеуметтік мәніне байланысты уәжділік;
- 5) этномәдени ерекшелігіне байланысты уәжділік;
- 6) түсіне байланысты уәжділік;
- 7) қызметіне байланысты уәжділік;
- 8) көлеміне байланысты уәжділік.

Осы негізінде айқындалған киім атауларының уәжділік түрлерін былайша жүйелеп көрсетуге болады:

Бөрік түрлері

Жасалу материалы	Формасы (пішіні, түрі)	Жасалу технологиясы	Қызметі	Әлеуметтік уәжі	Этномәдени и уәжі	Түсі

Сеңсен	Сегіз сай	Жұрындап	Бас киім	Кедей	Рулық	Алтай
Жекей	Төрт сай	тігу;	ретінде	Күлә	(Адай,	қызыл
Бота	Алты сай	Құстың	(жазғы,	Қыздар,	Шеркеш,	бөрік
Пұшпақ	Үш сай	қауырсынын	қысқы,	ерлер,	қарқаралы	Қара
Бұлғын	Құмыра	пайдаланып	күнделікті	бозбала,	т.б.);	бөрік
Елтірі	Доғалай	тігу;	, сән-	сал-	Қалыңдық	Сары
Жанат	Дөңгелек	Бүріп тігу;	салтанатқа	серілер,	киетін	сусар
Сусар	Сәукеле	Қайырып	киетін,	ақындар	(сәукеле),	бөрік
Сілеусін	Тақия	тігу;	жатарға	т.б. киетін	күйеу бөрік	Қызы
Суыр	Нарөрке	Оқалау;	киетін	бөріктерді	(үкілі бөрік)	л
Түлкі	ш	Шоқ тағу;	т.б.)	ң түрлері		бөрік
Тиін	Тік	Қатырма		бар.		Қоңыр
Шұға	Сәлде	жасау;				бөрік
Шығыт	Жеңіл					
Лақ	Жатақ					
Киіз						
Күзең						
Қарсақ						
Құндыз						
Кәмшат						
Тамақ						
Бұйра						
Ит						
Құлын						
Құрайыш						
Қама						

Баяндамада зерттеу нәтижесінде айқындалған мынадай киім атауларының (тон, етік, тымақ, қалпақ, шапан, тақия, шалбар, кебіс, байпақ, көйлек) жасалуына байланысты уәжділік түрлері де осы үлгіде анықталып берілген.

Қазақ ұлттық мәдениетінің бір бөлігі ретінде киім атауларының этнолингвистикалық табиғатын ашудағы негізгі уәжділігінің бірі- этномәдени танымдық уәжділік.

Мысалы, тымақ - әртүрлі малдар мен аң терілерінен жасалатын ерлердің қысқы бас киімі. Тымақтың жасалу үлгісі әр жердің ерекшелігіне қарай әртүрлі болады. Бұрын қазақ елі қай жүздің, қай рудың адамы екенін осы тымағына қарап тани берген. Мысалы, төрт сай қарқаралы тымағы; алты сай сырма найман тымағы; ұзын төбелі керей тымағы; сегіз сай уақ тымағы; төрт сай аласа төбелі тобықты тымағы т.б.

Сонымен, тымақ қасиетті бас киім саналады. Оны айырбастауға, аяқ тигізуге болмайды. Жақсы, белгілі кісілердің тымағы атадан балаға мұра есебінде қалдырып отырған. Ертеде халқымызда “тымаққа салу” деген ғұрып болған: “Ел арасында шала туып тымаққа салып өсірген екен” деген сөздер жиі естіледі. Халықта әдетте шала туған сәбиді осылай өсіретін ғұрып бар. Оның себебі шала туған сәби ұстауға, бесікке салуға келмейді, тымақ жылы, әрі бөлеуге ыңғайлы болады. Және сәбидің неше күні кем болса, сонша күн керегенің әр басына ілініп қойылатындықтан күн кереге басы арқылы есептеледі. Мысалы: қырық күн кем болса, керегенің қырқыншы басынан кейін бала тымақтан алынып, әдетте жаңа туған баланың рәсімі жасала бастайды. Айталық ат қою, бесікке салу т.б.

Ата-бабаларымыздың көшпелілер мәдениетін бастау алып бүгінгі ұрпаққа қанық бояумен ұлттық бедерін сақтап келген қазақ киімі әр қоғамның талабына сай әлеуметтік қызметін сақтай білді.

Өсіресе, әлеуметтік уәжділік сал-серілердің киімдерінде ерекше байқалады. Сал-серілердің шапандары ерекше жібек, парша сияқты маталардан тігіледі. Ерте кезде олар киім тігуге Бұқарадан әкелінген маталарды пайдаланды. Шапандарының екі өңіріне алтын

жіптен жасалған оқа салып әшекейлеген. Сал-серілер болса, өздерінің талғамы бойынша тапсырыс беріп, әртүрлі ою-өрнектер салып кестелеткен. Киімдері кең етіп, жағасыз, түймесіз, астарсыз етіп тігілген. Ә.Диваевтың көрсетуінше, сал-серілер киген кейбір шапандардың оң жақ жеңінің астынан үлкен жырық немесе қол сыятындай дөңгелек тесік қалдырып тігілген, әрі бір жеңінен екінші жеңі ұзын. Бұл домбыра тартуға ыңғайлы болу үшін керек. Демек, ақын, әнші, жыршы сияқты өнер иелерінен олардың өзгешелігі – олардың киім киісі.

Қазақ халқының қай кезеңде болмасын өмір сүрген ортасының тыныс-тіршілігінен мағлұмат беретін, табиғатының байлығын, ұлтының ұлылығын танытаын, сұлулық пен сезімталдыққа деген құштарлығын ұлттық киімдерінен көруге болады.

Мысалы, қазақ әйелдерінің бас киімінің ішінде ең көріктісі де, ең ежелгілерінің бірі, көп әшекейлі, қымбат бағалы, қалыңдық киімінің салтанаттысы болып табылатын – сәукеле. Сәукеленің өн бойына зергерлік әшекейлер мен асыл тастар қадағанда, тіл көзден сақтау үшін, ал, өте биік бас киім – қыз мәртебесін асқақтатып, қазақтардң дүниетанымының жоғары екендігін танытқан.

Қарқара – қыздың киетін бас киім. Бірақ бас киімге ұқсас болғандықтан, Қарқаралы аталған десек, жансақтық болар еді. Бас киімнің қарқара деп аталуының мынадай себебі бар. Ерте кезде ырым етіп қыздардың, балардың киісдеріне үкі тағатын. Қарқара – құстың аты. Бұл құстың да бұрынғы кездеқасиетті көріп, бас киімге қауырсынын тағатын болған. Қарқара қауырсыны кейініректе, әшекей ретінде қолданып келіп, бас киім атауына айналған.

Әр нәрсені зерделей білген ата-бабаларымыз маусымдық, аймақтық, әлеуметтік және жас ерекшеліктеріне байланысты, сонымен қатар күнделікті тұрмыстық және сән-салтанаттық сияқты түрлеріне қарай киім-кешектің жасалу материалына үлкен мән берген.

Мысалы, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде ең әдемі де кәделі, қымбат бағалы, жылы тонының бірі – қамқа тон.

Қазақ халқы киім-кешек түрлерін жасауда асқан талғампаздық пен ұлттық мәнерді сақтай отырып, қай киім түрлері болмасын оны ықшамды да сәнді жүріс-тұрысқа қолайлы етіп шебер тіге білген. Киім атаулары қалыптасуының сыртқы экстралингвистикалық қағидаларының бірі – заттың жасалу технологиясына байланысты. Мысалы, кестелі орамал, оқалы бөрік, әдіпті ішік, сырма қалпақ, оюлы шалбар, әлім көйлек т.б.

Киім-кешек түрлерін жасауда ата-бабаларымыз әлеуметтік, рулық т.б. да ерекшеліктерге байланысты оның түр-түсіне ерекше мән берген. Мысалы, “Көксауыр” осындай былғарыдан тігілген етікті бояу түсіне қарай көк етік, көксауыр етік деп айту қалыптасқан. Тонды белгілі бір түске бояудың салттық мәні болды. Мәселен тонның көк кездемемен тысталып, өңіріне, етегінеқұндыз ұстаған тері көк тон деп аталады. Мұндай тонды ертеде тек белгілі, атақты кісілер ғана киген.

Қазақ халқының этномәдени болмысындағы түс көру және оны жоруға байланысты киімдердің, оның түстерінің ерекше рөл атқаратынын төменде келтірілген деректерден көруге болады: егер кісі түсінде ақ түсті киім киетін болса, онда жақсылықпен, егер кісі түсінде сары түсті киім кесе, аурумен, егер қара түсті киім кесе, қайғымен т.б. байланыстырылып жорылады.

Киімнің алғашқы міндеті – адам денесін суықтан қорғау болғаны белгілі. Қазақ халқы үшін тон өте жылы және киіп жүруге ыңғайлы киімсаналады. Тонның қолдану ерекшелігіне яғни, қызметіне байланысты, қаптама, қамзолша деген де түрлері бар. Қаптама қысқы боранда малшылар киетін тонның түрі болған. Ал, қамзолша – жүріп-тұруға ыңғайлы етіп жасалған, етегі тізеден жоғары келетін қысқа тон. Тонның қызметіне байланысты мынадай мақалдар кездеседі: “Тонның жылылығын иесі біледі, Көсеуі қысқаның қолы күйеді”, “Жаураған үйде қалған тонын, Адасқан жоғалтып алған жолын мақтайды”.

Қорыта келгенде, зерттеу барысы қазақ тілінің лексикасында ерекше топ ретінде орын алатын киім атауларына тек тілдік тұрғыдан ғана емес, “ақиқат” өмірмен байланыста ономазиологиялық тұрғыдан уәжділік қасиеттерін анықтау арқылы және “ұлт пен тіл” біртұтас деген қағидаға сай оларды этнолингвистикалық негізде кешенді түрде анықтала алатынын көрсетеді.

Киім-кешек атауларының таңбалануы ақиқат өмірмен байланысты ономазиологиялық зерттеуді қажет етсе, ал ұлттық сан ғасырлық тарихи-мәдени тәжірибесінде оның рухани әлемімен астасуы этнолингвистикалық табиғатын анықтауды қажет етеді. Сондықтан киім атауларының этностық мәнін ашуда ономазиологиялық әдіс пен этнолингвистикалық зерттеуді ұштастыра зерттеудің маңызы ерекше.

Әдебиеттер тізімі.

1. Қазақ грамматикасы. Астана, 2002.
2. Кенжеахметов С. Қазақтың салт дәстүрі мен әдет – ғұрыптары. Алматы, 1994.
3. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. Алматы, Мектеп, 1984.
4. Қайдаров Ә.Т., Өмірбеков Б., Ахтамбердиева З.Т. Сырға толы түр мен түс. Алматы, Қазақстан, 1996.
5. Жәнібеков Ө. Қазақ киімі. Алматы, Өнер, 1996.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СЛЕНГ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

ГУСЫРЕВА Т

ТПП-23-1 тобының студенті

ОРКЕН Қ.О.

Ғылыми жетекші, п.ғ., магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бүгінгі күні жастар арасында кеңінен қолданылып, сөнге айналып бара жатқан жаргон және сленг сөздердің ана тілімізге тигізетін пайдасы бар ма, зияны қандай? – деген сұрақтар төңірегінде іздене отырып, жастардың жаргондар мен сленг сөздерді қолдану деңгейін анықтау. Осы сөздердің жақсы, жаман жақтарын анықтау арқылы ұсыныстар жасау. Бабадан қалған ана тілімізді Сұлтанмахмұт Торайғыров айтқандай «мінсіз, таза, терек, кең» қалыпында ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу.

Кілт сөздер: Сленг, жаргон, қазақ тіл білімі, лингвистика, варваризм, ауызекі сөйлеу стилі, жастар тілі

Қазіргі тілде жаргон, әсіресе жастар тілінде (жастар сленгі) кеңінен қолданыс тапты. Бұл салаға қатысты жоғарыда келтірілген терминдерден басқа «кәсіби жаргон» термині де қолданылады. Кәсіби жаргон дегеніміз – белгілі бір іс, жұмыс, кәсіппен, т.б. айналысатын адамдар тобы жиі қолданатын ұғымдар мен терминдердің (әдетте, жалпы қабылданған терминдер өте күрделі және ауызекі сөйлеу тілінде қолданысы қолайсыз болып келеді) қарапайым сөздер (қысқартылған немесе бейнелі) арқылы беру негізінде қалыптасқан тілдік бірліктер жиынтығы болып саналады. Осы салаға арналған лингвистикалық әдебиеттерде жаргонның мынандай түрлері болатынын кездестіруге болады: әскери жаргон; журналистік жаргон; компьютерлік сленг; ойын жаргоны; сауда (сетевой) жаргоны; жастар сленгі; қылмыстық жаргон және т.б. Біздің ойымызша, жоғарыда келтірілген жаргон түрлерінің ішінде тілдік тұрғыдан ең қызықтысы әрі күрделісі жастар жаргоны немесе сленгі болып саналады. Себебі жастар тілінде қоғамдағы өзгерістер үдерісі

айқын көрініс табады (цензураның, тыйым салынудың шектелуі, қылмыстық әлем тілі әсерінің күшеюі, ауызекі дайындықсыз тілдің қолданыс аясының кеңеюі және т.б.). Мысалы, қазіргі жастар көптеген арготизмдерді «өзінікі», яғни әдеттегі, жалпықолданыстық сөздер ретінде қабылдап, олардың кейбіреулерінің ұры-қарылар тілінен шыққанынан беймәлім болады. Дегенмен, басқа бір қырынан қарағанда, жастар жаргоны жалпы қазіргі тіл үшін өте маңызды үрдістерді айқындап, олардың жан-жақты зерттелуінсіз қазіргі қазақ тілінің лингвистикалық сипаты толық бола алмайды. Бұл тілдік материалдың зерттелуі қызықты әрі аса қажетті, өйткені аталмыш «тіл ішіндегі тіл» тек ауызекі сөйлеуде ғана емес, сонымен бірге газет және журналдар беттерінде де жиі қолданыс табуда. Сондықтан да жастар сленгін зерттеуге тек тілшілер ғана емес, сонымен бірге социологтар, психологтар, педагогтар, жалпы қоғам жете қарастыруға мүдделі болуы тиіс деп санаймыз. Бұл да аталған тақырыптың өзектілігін айқындайтын тұстардың бірі болып табылады. Яғни жастар жаргоны тілдік әрі қоғамдық құбылыс ретінде қарастырылуы қажет. Қазіргі таңда жаргон сөздерін оларды қолдануға болмайтын жерлерде де естуге болады. Әсіресе соңғы кездері олар бұқаралық ақпарат құралдарында, теледидар бағдарламаларында да кездесіп отырады. Мәселен, белгілі «Алдараспан» әзіл-сықақ бағдарламасының жүргізушісі орындайтын әйгілі «Ойпырмай, сол қызды-ай!» атты әнінің кіріспесінде былай деп айтылады: «О, қарындас! Фигураңыз ат екен!» (қыздарға сұлу, сымбатты мағынасында айтылады). Яғни жастар сленгінің кеңінен таралуы, ең алдымен БАҚ арқылы жүзеге асырылады. Сонымен, жаргонның бірнеше түрлерінің ішінде ең кең тарағаны жастардың жаргоны (мектеп оқушылары, студенттер) болып саналады. Олардың ішінде орыс тілінің және орыс тілі арқылы енген кірме құрылымдары жиі кездеседі. Жастар жаргоны лексикасы мен фразеологиясының ерекшелігі тілдің үнемдеу заңдылығына қарай бейімділігінде емес, оның жаңашылдығы мен әдеттегіден тыс болуымен сипатталады.

Қазіргі жастар жаргон сөздер мен сленг сөздерді түрлі себептерге байланысты қолдануы мүмкін:

өзгелер түсінбеуі үшін;

өзгеше әсер қалдыруы үшін;

елден ерекше болуы үшін;

белгілі бір әлеуметтік топқа жататындықтарын білдіру үшін;

әзіл үшін.

Әлеуметтік желі үшін

Бизнесстринг немесе арнайы курстар үшін

Қазіргі уақытта жасөспірімдер мен жастардың компьютерлік ойындарға әуестенуі, әлеуметтік желі арқылы контент қалыптастыруы белең алуда. Бұл да компьютерлік және әлеуметтік желіге тән сленгтердің тууына әкеліп соғатын үрдіс.

Осы зерттеу жұмысын қолға алғаннан бері интернет желісінен жаргон, сленг сөздер туралы көптеген материалдарды оқып, олардың қалай, қайдан пайда болғанын іздедім. Зерттеу барысында ғылыми еңбектерге шолу жасау арқылы Жаргон сөзі француз тілінен шыққандығын білдім. Француз тілінен аударғанда «қылмыс тілі» деген ұғымды білдіреді. Ұлы Кеңес Энциклопедиясына сәйкес, бұл галло – римдік гаргоннан шыққан – сөйлейтін деген ұғымды білдіреді. Жаргон – жалпы ауызекі тілден нақты сөздік құрамымен және бұрылыстардың экспрессивтілігімен ерекшеленетін, бірақ өзіндік фонетикалық және грамматикалық жүйесі жоқ әлеуметтік диалект. Бұл белгілі бір ортада ғана түсінікті шартты тіл, оның құрамында көптеген жасанды, кейде шартты сөздер мен сөз тіркестері бар.

Ағылшын лексикографиясында "сленг" термині өткен ғасырдың басында кең тарала бастады. Үлкен Оксфорд Сөздігінде бұл сөздің шығуы «*language of a low or vulgar type*», яғни «төмен немесе дөрекі тіл» мағынасын беретін сөз ретінде 1756 жылы тіркелген. Сленгті зерттеуші Эрик Партридждің айтуынша, *slang* сөзі *to sling* – *to utter* (айту)

етістіктеріне қатысты. Қазіргі заманғы лексикографияда сленг сөзі "ауыз екі тіл", "диалектизм", "вульгаризм", "жаргонизм" сөздерімен бірқатар қолданылады.

Осы деректерді ескере отырып, жаргон және сленг сөздердің тамыры тереңде жатқанын, бұл сөздердің ерте заманнан бері пайда болғанына көз жеткіздім.

Қазіргі кезде жастардың жаргон, сленг сөздерді қолдануы сәнге айналып бара жатқандай. Себебі бүгінде жастар арасында қолданылып жүрген көңілге қонымсыз, құлаққа жағымсыз сөздер көп дегенді ұстаздар мен үлкен кісілерден көп естиміз. Байқағаным, сленг сөздерді жастар сәнді сөйлеу үшін қолданса, үлкендер тілді шұбарлау, жастар арасында нәрсіз сөздер белең алуда, жастардың санасын улап бара жатыр деп бағалайды.

Сленг –күнделікті өмірде белгілі бір заттың атауы үшін қолданылатын, қалыпты тілден ауытқыған, мысқылды, мәнерлі сөздер екенін жоғарыда қарастырған болатынбыз. Алдымен «сленг» деген не? Ол жаргонның бір түрі, сөздерге жаңа мағына беру. Жалпы сленг сөздерді, жастар өзара ерекше сөйлеу үшін қолданады. Өздерін басқалардан бөлек, күшті сезіну себебімен қолданулары да мүмкін. Күнделікті естіп жүрген жаргон, орысша, қазақша сөздермен ғана емес шетел тілімен де кездеседі.

Сленг –тілдің қызықты, сонымен қатар күрделі құбылыстарының бірі. Көптеген зерттеушілер сленгті қоғамдық диалектіге жатқызады. Диалект, соның ішінде сленг үнемі тілдік нормаға, стандартқа қарсы қойылады.

Сленг –жастар арасындағы қарым-қатынастың бір ерекше түрі. Жаргонмен сөйлеп олар бір-бірін жақсы түсінеді. Бұндай сөз қолданыстарын түсіне алмайтын үлкен кісілерді мазасыздандырады. Қазақ жастарының орысша сөйлеуі бір мәселе болса, түсініксіз жаргонда сөйлеуі екінші мәселе. Оның шешімі бар ма? Осы сұрақтың жауабын табу өте қиын. Алдымен қазақ жастарын қалайша таза сөйлетуге болады? Жастар дәрекі сөйлеп, балағат сөздерді жазып, мәдениет және тәрбие дегенді білмейтіндігін блогтарына жазған постары арқылы нақты көрсеткен. Тек ұлдар ғана емес, қыздардың да үнемі боқтанып жүретіні бәріне белгілі. Осыдан балалардың ішкі мәдениетін анық аңғаруға болады. Мәдениетті сөйлеу, қоғамның дамуына да байланысты. Мұның бәрі ғаламтордың, технологиялық жетістіктерінің, батыстың киноларының әсері болуы мүмкін. [1,2]

Кейбір зерттеушілер жаргон сөздер мен сленг сөздер өзара байланысты деп айтады. Сол себепті жаргон сөздер де, сленг сөздер де бір ортадағы, қызығушылықтары бірдей адамдардың қолданатын сөздері деген тұжырымға келдім

Жастар арасында қолданылып жүрген трендтегі сленг сөздер:

Трендтегі сөздер жастардың көретін, оқитын мәлімет, ақпараттарына байланысты қалыптасады. Әзіл-сықақтан, пікір қалыптастыратын тұлғалардан үлгі ала отырып заманауи сөздер пайда болады:

"Жиза" – орыстың "жизнь", яғни "өмір" деген сөздің қысқарған түрі;

"Изи" – ағылшынша "easy" деген сөзді оқылуы бойынша қолдану, "оңай" дегенді білдіреді;

"Краш" – ағылшынның crush деген сөзінен шыққан. Біреуді сыртынан ұнату, жауапсыз жақсы көру;

"ЛП" – орысша "лучшая подруга" дегеннің қысқарған нұсқасы. МЧ – қыздың кездесіп жүрген жігіті (молодой человек), ЛЧ – сүйікті адам (любимый человек). Қазір мессенджерлерде жиі сөйлесетін болғандықтан, ұзақ жазуға ерініп, сөзді қысқартып жазу сән;

"Хейт" – біреуді ашықтан-ашық ұнатпау, оның қаншалық жаман, нашар екенін ауызша немесе жазбаша хабарлау;

"Гоу" – ағылшынның "go" деген сөзі, "кеттік" деген мағынада қолданылады. Бұл сленгіні қолданатындар "гоу" дегеннің өзін ұзақ көріп, оны "го" деп жазады;

"Сорян" – "sorry" сөзінің қысқартылған нұсқасы, кешірім сұрау мағынасында қолданылатын сөз;

"Ауф" – кайф, керемет;
 "Рили" – ағылшынның really деген сөзінен шыққан. "Шынымен, расында" деген сөздердің орнына қолданылады;
 "Олд" – ағылшынның old (кәрі) деген сөзінен шыққан;
 "Инсайд" – ағылшынның inside (ішкі) деген сөзінен шыққан;
 "Флекс" (икемді). Ағылшын тілінен "flex" – бұғу, майыстыру;
 "Шарить" – бір нәрсені түсінуді білдіреді.
 "Ботан" – көп оқитын зерделі адам;
 "Тормоз ұстау" – бөгеліп қалу, тез шешім қабылдамайтын адамдарды айтады;
 "Типаж болу", "блатной" – өзімшіл, өркөкірек;
 "Косьякқа кіру" – ыңғайсыздыққа тап болу;
 "Құлаққа лапша ілу" – өтірік айту;
 "Маяк тастау" – қысқаша қоңырау шалу;
 "Шпор жасау" – жауап парағын дайындау;
 "Капустаға қарау" – материалдық жағдайын қарау;
 "Ауру" – адамға маза бермейтін адам;
 "Қуғынбай" – артық сөйлеп кеткен, мылжың;
 "Кринж"-ұятқа қалу;
 "Буллинг"-қорқыту, ағылшын тілінен bullying (қорқыту). Мағынасы бойынша бұл орыс "дедовщинасына" ұқсайды;
 "Вайб"-атмосфера, көңіл-күй.
 "Пранк"- әзілдеу;
 Жастар сленг сөздерді не үшін қолданады деген сұраққа жауап іздесек...

Жаргон және сленгтерді қолдану жастар үшін сән, керемет сөйлеу болып табылады. Олар өздерінің сөзді осылай қолдануын жетістік санайтын кездері де аз емес. Жастар сөйлеу, қарым-қатынас жасау кезінде тіліміздегі жалпы қолданысқа ие сөздерге орысша жалғау жалғап, кірме сөздердің тіліміздегі баламаларын қолданбай, оларды шектен тыс көп пайдаланып және кірме сөздерге қазақша жалғау жалғап, тіпті тарихи қалыптасқан сөйлемнің орын тәртібін бұзып қолданып жүр. Бұндай сөз қолданыстарын өмірде жиі кездестіреміз. Ата-аташқа, әже-әжека, апа-апашка деп айтатындар көп. Осы тақырыпты зерттей отырып, бұлай сөйлеудің мәні әдеби тілге мән бермей, ана тілінің болашағына алаңдаушылық танытпай, жеңіл, бос сөйлеуден туындаған ба деген ойға да қалып отырмын.

Расында «Қазақ тілі – рухани байлығымыздың қайнар бұлағы» деген сөз де бекерден бекер айтылмаған. Ана тіліміздің қадір-қасиетін өзімізден бастап насихаттауымыз керек. Осы тұрғыда ана тіліміздің жыртысын жырытып, тіл мәдениетін көтеруге атсалысып жүрген от ауызды ақындарымыз бен қарымды жазушыларымыз, орақ тілді шешендеріміз де жетерлік. Еркін сөйлеп, көкейкесті ойларын толық жеткізіп, қазақ тілінің байлығын тілге арқау еткен олардың еңбектері еселі. Десек те аты айтып тұрғандай өз анасындай етіп ана тілінің қасиетін, кейбіреулер құрметтемейді. Көбінесе бірінші орынға орыс, ағылшын тілдерін қойып, қазақ тілі жәй қарапайым тіл ретінде қараушылыққа жол беріліп келгені аздай, енді келіп мағынасы, мәні түсініксіз сөздермен тілімізді шұбарлау белеі алып барады. Бұлай жалғасар болса тіл мәртебесін көтеру, өзге ұлттарға үлгі көрсету дегеніміздің бәрі бос сөзге айналмақ.

Тіл мәртебесіне келгенде зиялыларымыз бір сәтте тыныш таппаған. Оған дәлел жиырмасыншы жылдары тіл мәртебесін ту етіп көтерген Әлихан, Ахмет, Міржақып, Мағжан, Мұхтарлар, сексенінші жылдардың аяғында бостандықтың лебі білінісімен басталған бүкілхалықтық қозғалыс та айғақ бола алады. Слндықтан біз, жаңа ғасырдың ұрпағы, Шоқан Уәлихановша айтсақ «Тілімізді кристалдай таза ұстап, қыз жасауындай жайнатуға тиіспіз». Өз ана тілімізсіз ел болмаймыз, келешек балаларымыздың, немерелеріміздің мәңгүрттенбей еркін сөйлеп, өсуі үшін де өз тағдырымызға немқұрай

карамауымыз керек. Паустовскийдің: “Туған тіліне жаны ашымаған адам – жәндік” – деп, ашына айтқаны терең мағынаны білдіреді. Шындығында ана тілін ұмытқан адам өз халқының өткенін ұмытып, болашағынан қол үзбек. Өз тілінді үйрену - өз ұлтыңды тану. Оның қасиетін, мінезін, ой, жан – дүниесін, сырын білу екенін, халықтық мәдениет пен дәстүрді жаңғырту екенін естен шығармайық. Ғасырлар бойы біздің бабаларымыз тілді құрметтеген және бағалаған. Тіл адамның ерекше қасиеті болып саналады. Біз оның көмегімен еліміздің ертеңі болар жаңалықтар мен қуанышты да қызықты деректерді жазып, көрсете аламыз. Осыдан келіп «Тіл – жан-дүниенің айнасы» делінсе керек.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтар болсақ мемлекеттік тілдің қолданылу аясын кеңейтіп, жастарды таза сөйлеуге дағдыландыру, тілге деген құрметін арттырып, отансүйгіштікке баулуымыз шарт. Мағжан Жұмабаев «Ұлтқа тілінен қымбат нәрсе болмақ емес, бір ұлттың тілінде сол ұлттың сыры, тарихы, тұрмыс-тіршілігі, мінезі айқын көрініп тұрады» деген сөзі өте орынды айтылған.

Қадыр Мырза Әлидің ұранды сөзі бар ғой. Ақын «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте», - дейтін. Жаргонның да тілін білейік, сленгті де түсінейік, бірақ өзіміздің ана тілімізді құрметтеуіміз шарт болмақ!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. <https://informburo.kz/kaz/masele/trendke-ainalghan-sleng-zastar-tilinin-subarlanuynan-qazaq-tili-qagazu-korip-otyr-ma>
2. <https://kazgazeta.kz/news/125357>
3. <https://thestrip.ru/kk/for-green-eyes/zhargonnaya-leksika-kommunikativnaya-rol-slenga-v-rechi-i-v/>
4. <https://bilimger.kz/63781/>
5. <https://iq.hse.ru/news/226623236.html>
6. <https://anatili.kazgazeta.kz/news/15337>
7. Қазақ тілі. Энциклопедия. — Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998.
8. Цибилова О. В. Современный молодежный жаргон: проблемы лексикографического описания. — Автореф. дисс.... к.ф.н. Архангельск, 2006.
9. Аюшеев Б. Б. Студенческий жаргон как социальный диалект этнической Бурятии. Автореф. дисс.... к.ф.н. Улан-Удэ, 2006.

ҒАЛАМТОРДАҒЫ АҚПАРАТТЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ДАМУЫ

ЕРТЫСБАЕВА А.А

ТІІІ-22-1к тобының студенті

КЕЛЬМАГАМБЕТОВА Ш.С

Ғылыми жетекші, ф.ғ., магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Қазіргі кезде электронды бұқаралық ақпарат кеңістігінде «интернет тілі» деген жаңа ұғым пайда болды. Бұл ғаламтордағы сөз қолданысына, тіл мәдениетіне, оның айналасындағы өзге де мәселелерге қатысты екені белгілі. Сонымен қатар мақалада әлемдегі тілдердің даму кеңістігі де осы ғаламторда алатын орны мен үлес-салмағына байланысты бағаланып жататын жайттар туралы сөз қозғалған. Мақалада қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі қызметін дамыту үшін нақты шараларды қолға алып, ғаламтордағы қолданыс аясын кеңейтіп, бұл бағытта жүйелі жұмыстар атқарылуы қажет екендігі туралы өзекті мәселені қамтыған..

Кілт сөздер: Ғаламтор, ақпарат, ғаламшар, гаджет, компьютер, Казнет, байланыс

Ғаламтор бүкіл ғаламшарлық тор. Ол бүкіл әлемдегі миллиондаған компьютерлік желілерді бір-бірімен байланыстыратын орасан зор компьютерлік желі.

Ғаламтор бүкіл ғаламшарлық тор. Ол бүкіл әлемдегі миллиондаған компьютерлік желілерді бір-бірімен байланыстыратын орасан зор компьютерлік желі. Ғаламтор ұғымы ХХ ғасырдың аяғында пайда болса да, жүрдек пойыздың жылдамдығын еске салатындай жедел қарқынмен кең қанат жайып келеді.

Ғаламтордың шығу тарихы да қызық. «1957 жылы Кеңестер Одағы жасанды жер серігін ғарышқа ұшырған соң, АҚШ Қорғаныс министрлігі «егер соғыс бола қалған жағдайда Америкаға сенімді ақпарат алмасу жүйесі керек болады» деп есептеген. Ондай жүйені АҚШ-тың Орталық барлау басқармасының қызметкерлері ойлап тапқан деседі. Бұл мақсатта Лос-Анджелес, Юта және Калифорния штаттарындағы университеттерге және Стэнфорд зерттеу орталығына компьютерлерді бір-бірімен жалғайтын желі жасау тапсырылады. ARPANET деп аталатын жоба 1969 жылы 29 қазанда төрт мекеменің компьютерлерін телефон арқылы байланыстырады.

Содан соң ARPANET дамып-жетіліп, оны түрлі сала ғалымдары пайдалана бастайды. 1983 жылы бұл атау «Ғаламтор» деген ұғыммен алмастырылды». Бұл күнде Ғаламторды тұрақты пайдаланушылар саны бүкіл әлем бойынша 1,5 млрд адамнан асыпты. Бұл - жер шарын мекендейтін халықтың төрттен бір бөлігі ғаламтор игілігін өз кәдесіне жаратуда.

Ғаламтордағы ақпараттың қазақ тілінде дамуы ғаламторлық ақпаратты ашық, көптілді және белгілі болуы маңызды. Көптеген ғаламторлық ақпараттардың көптігі ағылшын тілінде таралып отырады, бірақ қазақ тілінде де мемлекеттік тіл ретінде оның таралуы өте маңызды. Бұл, қазақ тіліндегі ақпараттың көпшілігін жалпы қауымға жеткізу керектігі мен мемлекеттік тілді дамытуға қажетті ұстанымды көрсетеді.

Қазақ тіліндегі ғаламторлық ақпараттың дамуының бірі – ағылшын тіліндегі ғаламторлық ақпараттың қазақ тіліне аударылуы. Қазақстандағы көптеген ғаламторлық ұйымдар, мәмірлер мен көптігі жолымен қазақ тілінде ақпарат беру туралы жұмыстар жүзеге асырылады. Бұл, жалпы ағылшын тілінде берілген ақпараттың қазақ тілінде де қол жетімділігін жеткізу арқылы ғаламторлық ақпараттың қазақ тілінде дамуына көмектеседі.

Ғаламторлық ақпараттың қазақ тілінде дамуының басқа жолы – оқу-жазу орындарында оқыту материалдары мен білім беру ұстанымдарын қазақ тілінде дайындау. Бұл және басқа қазақ тілінде жазылған материалдардың жалпы көрінісі, қазақ тілінде ғаламторлық ақпараттың жетіспейтін дамуына көмектеседі.

Қазіргі кезде ғаламтор бетінде қазақ тілін дамыту мәселесі өте өзекті мәнге ие болып отыр. Ақпараттық технологиялар кезеңінде «айшылық алыс жерлерден, жылдам хабар жеткізген» ғаламторда осы күні мемлекеттік тілдің қолдану аясын кеңейту алғышарттары жасалып жатыр. Ғаламторда мемлекеттік тілдегі сайттардың бәсекеге қабілетті болуы үшін оның өзіндік қазақы ортасы, оқырманы болуы шарт. Бұл үдеден шығу үшін қам-қарекет жасап жатқан ұлтжанды, тілсүйер азаматтар да баршылық.[1;41]

Бүгінгі күні Қазнетте қазақ тіліндегі сайттардың саны жалпы қазақстандық сайттардың 12%-ын құрайды. Жыл сайын қазақ тіліндегі жаңа ресурстар пайда болып жатыр, әр түрлі семинарлар, конференциялар, тренингілер, конкурстар өткізілуде, бірақ, ғаламтор қауымының ойынша, мемлекеттік тілдегі контенттерді танымал етудің жаңа жолдарын іздестіру қажет.

Соңғы жылдары қазақ тіліндегі ресурстар санының өсу динамикасы көрініп тұр. Қазіргі таңда жастардың 70 пайызы мемлекеттік тілді біледі және олар – сапалы қазақ тіліндегі ресурстардың нақты қолданушылары болып табылады. Қазақ тілін білетін жастардың буыны өсті, бірақ олардың мәліметтерді қазақ тілінде алуға мүмкіндіктері жоқ. Бұған техникалық жағдайлар да әсерін тигізуде. Мәселен, қазақша интерфейсі бар

сайттарды тегін құруға мүмкіншілік жоқтығынан көп мәселе шешімін таппай отыр. Жаңа гаджеттерде – планшет және смартфондарда көбінесе қазақша әріптер жоқ. Оны қолданушылар амалсыздан латын немесе кириллица әрпін қолданып, қателермен жазады. [2;24]

Отандық сайттарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы масштабты болу керек және тек қана хостингпен шектелмеуі керек. Менің ойымша, мемлекеттік тілімізді белсенді насихаттаумен қоса қазақ тілінде контент құруға қолайлы жағдайлар болу керек (блог, видеоблог және т.б. жүргізуді үйрететін бағдарламалар)».

Ресми мәліметтерге сүйенсек, қазіргі кезде қазақ тіліндегі сайттардың саны жалпы еліміздегі сайттардың 12 пайызын құрап отыр. Жыл сайын қазақ тіліндегі жаңа ресурстар пайда болуда. БАҚ-тың электрондық нұсқалары дамуда, әртүрлі семинарлар, конференциялар, тренингтер, байқаулар өткізіледі. Десе те, ғаламтор қауымының ойынша, мемлекеттік тілдегі контенттерді танымал студия жаңа жолдарын іздестіру қажет-ақ.

Қазнетте қазақша ресурстарды дамытатын қауым бар деп есептеймін. Тек соларды дұрыс үйлестіретін арнайы бір бейресми ұйым қажет секілді. Әрі сол ұйымның бірден-бір жұмысы қазақша контентті өз бетінше дамытып жатқандарға қаржылай және техникалық қолдау көрсету болса, іс тезірек алға басар еді. Үлкен кедергінің бірі – ол Қазнеттегі қазақша контентті дамытуға пейілді орта өз ішінде әзірге бірін-бірі дұрыс танымайды. Сондықтан іс жүйелі түрде жүргізілмей отыр.

Расында, ғаламторда мемлекеттік тілді дамыту мәселесі көп уақыттан бері қозғалып келеді. Дегенмен бұл мәселеде мемлекет пен қоғамның ынтымақтасу үрдісі әзірге байқалмайды. Сол себепті қазақтілді ресурстардың жаңа сапалық деңгейге көтерілуіне толықтай жол ашылды деп айта алмаймыз.

Қазіргі кезде қазақ тілінде сайт жасайын деген әрбір веб-мастер бүкіл интерфейсі қазақ тіліне өздігінен аударуға мәжбүр болып отыр. Бұған көп уақыт, күш жұмсалып ғана қоймай, жұмыстың қымбаттауына да алып келуде. Сондай-ақ терминдердің аудармаларындағы келіспеушіліктерді қазақ тілінде сайт жасаушылар да біледі. [3;74]

Бүгінгі күні осы ақпараттық технологияларға байланысты орыс, ағылшын тілінен қазақ тіліне бірнеше сөздік шығарылып қойылған. Бірақ түсініксіз сөздер мен аудармалар сол баспаларда да кездеседі. Мұның себебі – олардың ғаламтор қауымының қатысуынсыз жасалуында болып отыр. Осы дөңгелек үстелде ғаламтор белсенділері мен қазақ тілі қамқоршылары сол сұрақтарды талқылай алады. Осындай пікірталас алаңын талқылаудың нәтижелері қолжетімді бола алатын және қарапайым қолданушылар ойын тыңдау мүмкіндігі болатын желіде де ұйымдастыруға болады» дейді ол.

Тағы бір атап өтер жайт, ғаламторте қазақ тілін дамытудағы проблемалардың бір бөлігі – тілді қолдану және үйрету кезінде басқару тәсілдерін абсолюттендіру, соның ішінде іс жүргізуді мемлекеттік тілге енгізу, бағдарламаларға уақыттық шектеу қоюға да барып тіреледі. Сондықтан тіл үйрену және эксклюзивті контент құру мотивациясына аз көңіл бөлініп отыр. Қарап отырсақ, ғаламторте қазақ тілін алға жылжыту үшін әлі көп істер жасалуы тиіс. [4;18]

Статистикаға сүйенетін болсақ, әлемдегі ең танымал сайттардың қатары былай орналасқан:

- Facebook.com – 837 млн. қатысушылар саны;
- Google.com – 783 млн. қатысушылар саны;
- Youtube.com – 722 млн. қатысушылар саны;
- Yahoo.com – 470 млн. қатысушылар саны;
- Wikipedia.com – 467 млн. қатысушылар саны.

Уикипедия сайтына тоқталғым келіп отыр. Уикипедия - Уики технологиясының негізінде жасалған оқырмандар мен авторлар үшін тегін және ашық, көптілді, онлайн энциклопедия. Яғни ғаламтор желісіндегі ең танымал ақпарат көзі болып табылады.

Ең басты ерекшелігі - Уикипедия сайтына кірген кез келген тұтынушының ондағы материалдар мен тақырыптарды өзгертуге құқығы бар. Сондағы ағылшын тіліндегі мақала саны 5 миллионнан, орыс тіліндегі мақала саны 1 миллионнан астам болса, ана тіліміздегі мақала саны тек 215 мың құрайды (нөмір 1 кестесі).

Бұл сайтты қолданатындардың басым бір бөлігі студенттер мен мектеп оқушылары болып табылады. Ақпарат іздеген кезде олар ана тіліміздегі мақала таба алмай, амалсыздан орыс тілінен аударуға мәжбүр болады. Бұл мәселені шешу жолы анық – кәсіби аудармашыларың тобын жинап мақалалардың қазақ тіліне аударма жұмысын жүргізу керек. Осы жоба мемлекет тарапынан қолдау алатына күмәнім жоқ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ермеков Н.Т., Стифутин Н.Ф. Информатика. Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. - Алматы: "Мектеп" баспасы, 2020. - 224 б.

2. Фигурнов В.Э., ИВМ для пользователя. Краткий курс. - М.: ИНФРА-М, 2019. - 480 с.: ил.

3. «Информатика негіздері» ғылыми-әдістемелік журнал. – Алматы, №1, 2021 ж.

4. «Информатика негіздері» ғылыми-әдістемелік журнал. – Алматы, №5, 2023 ж.

Электрондық сілтемелер:

5. [www.support.ab.u / security / trojan](http://www.support.ab.u/security/trojan)

6. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

7. www.activibest.ru/page/pervyj-kompjuternyj-virus

ӘБУ АЛИ ИБН СИНАНЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

ЕРБАТЫР М.Ф, МУХИЯДИН Ж.Ж.

МО-22-1к тобының студенттері

БАЕРБЕКОВА А.Е.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада Абу Али ибн Синаның дауыстарға деген лингвистикалық түрдегі көзқарастары, оның дауыстарға байланысты тұжырымдамалары, дыбыстардың пайда болуы, сөйлеу дыбыстарының пайда болуының себептері туралы, «Сөйлеу дыбыстарының негіздері» атты фонетикалық трактаты арқылы еңбек жүзінде қалдырған артикуляциялық, акустикалық фонетика мәселелерін қамтыған араб филологтарының жалғасы жайында қарастырамыз.

Кілтті сөздер: артикуляция, акустика, фонетика, трактат, филология, интервал, философия.

Әбу Әли Хусейн ибн Абдуллах ибн Әл-Хасан ибн Әли ибн Сина (парсы: ابو علی حسین بن سینا), батыс елдерінде Авиценна атымен белгілі — ғалым, пәлсапашы, астроном. Толық аты-жөні Абу Али Хусейн ибн Абдаллах Ибн Сина, еуропалық дәстүр бойынша ол Авиценна деген атпен мәлім. Ибн Сина өзінен кейін зор шығармашылық мұра қалдырып кетті: ертедегі деректерге қарасақ, ол 456-ға жуық еңбек жазды, бірақ бізге дейін оның 240 кітабы ғана жетті, ол еңбектер поэзия мен философиядан бастап, геология және астрономиямен аяқталып, білімнің барлық саласына арналған. Үлкен атаққа Ибн Сина дәрігер, ғалым және фармацевт ретінде ие болды. Ол бар болғаны 57 жыл өмір сүрсе де (980-1037), оның өмірі мен дарыны осы уақытқа дейін аңызға айналып келеді.

Ибн Синаның пікірінше, интервал – «бір әуендегі бір-бірінен кейінгі екі дыбыстың қосылуы». Бұдан оның Шығыс орта ғасырдағы басқа теоретиктері сияқты интервалды әуезді (гармоникалық емес) түсіндіру болғаны байқалады. Басқаша айтқанда, интервал екі дыбыстың бір мезгілде емес, бірізділікпен байланысы ретінде түсінілді. XI-XIII ғасырлардағы музыкалық теория мен практика еуропалық ортағасырлық шығыс музыкасының тәжірибесінен - монодикалық өнер. Бірақ Ибн Сина ішекті аспапта ойнағанда (мысалы, дутарда) болатын төртінші немесе бесінші аралықтағы екі дыбыстың қатар дыбысталуы сияқты өзіне тән құбылысты назардан тыс қалдырған емес. Ғалым бір мезгілде қабылданған екі дыбыстың дұрыс қатынасы кезінде «олардың араласуының нәтижесі әуенді байыта алады» деген қорытындыға келеді. Бұл сәтті интервалдың көркемдік қызметін оның гармониялық мағынасында түсінудің өте ерте әрекеті ретінде белгілеу керек. Бұл жерден органумға бір қадам - ерте түрлердің бірі кеңінен дамыған тұжырымдама.

Әбуәлі ибн Синоның лингвистикалық көзқарастары да араб тілінің теориясына сүйене отырып, өзіне дейінгі және замандастарының дәстүріне сай қалыптасты. Ұлы ғұлама Әбуәли ибн Синоның тіл білімі бойынша алғашқы ғылыми еңбегі араб лексикологы Ибн Джуббонның жетекшілігімен жазылған «Махорич-ул-хуруф» еңбегі болды. Бұл түсіндірмеде Әбуәлі ибн Сино жеке сан арқылы ұғымдарды білдіруге қызмет ететін жеке сөздерді білдіреді. Сөздер мағынасы мен синтаксистік жағынан сәйкес келіп, «біріккен сөздерді» құрайтын дара сан бүгінгі синтаксис тұрғысынан алғанда, бұл сөз тіркесі мен сөйлем, яғни номинативті және коммуникативті бірліктер. Әбуәлі ибн Синоның бұл түсіндірмесі жеке сөздің (бір сөздің) сөз тіркесі мен сөйлем ретінде көптік жалғауын жасауға қалай қызмет ететіні туралы маңызды мәселе туралы айтады. Қазіргі синтаксис тұрғысынан алғанда сөз тіркестері мен сөйлемдер грамматикалық жолмен жеке, дербес сөздерден синтаксис бірліктері ретінде жасалады. Сондай-ақ Әбуәли ибн Синоның сөздің күйі (дара сан ретінде) анықталмайынша, сөз тіркестері мен сөйлемдердің (күрделі күрделі сөз ретінде) күйі нақтыланбайынша, яғни сөз тіркестерінің, мүшелерінің айырмашылығына баса мән беруі де маңызды. сөйлемдер, мағыналардың сәйкестігі және олардың сөз тіркестері мен сөйлемдер құру үшін синтаксистік үйлестіруі өте маңызды болып саналады.

Әрине, Әбуәли ибн Сино тілдің басқа тарауларына ешбір еңбек арнамағаны анық, бірақ оның кейбір кітаптарында тіл туралы құнды жазбалар бар. Мәселен, бір ғалым «Хикмати аруз» трактатында былай деп жазады: «Шынында да, өлеңдер елестететін кіріспелерден тұрады... Демек, поэзия тілінің сөйлеуге қарағанда өзіндік ерекшелігі бар» (3, 243). Демек, айтылуында да, мағынасында да шын мәні көркем ойда жатыр.

Әбуәли ибн Сино «Хикмати аруз» трактатында көмекші септік мүшелері, олардың сөз бен сөйлем арасындағы әр түрлі қатынасты көрсететін сөйлемдердегі үйлесімдері, сөз саптауының атқаратын қызметі, септік жалғауы жоқ сөздердің мағыналарындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар туралы жазады. бүгінгі күнге дейін құндылығын жоғалтты.

Әбуәли ибн Сино «Тадбири Мәнзил» трактатында тіл заңдылықтарын зерттеудің маңыздылығына тоқталып, оларды меңгеруді білімнің алғашқы баспалдағы деп санайды. Жаңадан бастағандарға, яғни мектеп табалдырығын аттағалы отырғандарға дін негіздерін, Құран Кәрімді, Мұхаммед пайғамбар мен сахабалардың істерінің дәстүрін және тіл ережелерін үйрету керектігін баса айтады.

Әбу Әли ибн Сина, Авиценна деген атпен де белгілі, өз заманының көрнекті ақыл-ойының бірі және философия мен медицина ғана емес, тіл білімі тарихындағы маңызды тұлға болды. Оның лингвистикалық көзқарастары мұсылман әлеміндегі тіл білімінің дамуы үшін үлкен мәнге ие болды және ғалымдардың кейінгі ұрпақтарына айтарлықтай әсер етті.

Ибн Сина көптеген ғылымдардың майталманы болды, тіл білімі де шет қалмады. Оның тіл үйренуге деген көзқарасы философиялық сенімдері мен әдіснамалық ұстанымдарына байланысты болды. Ибн Сина өз еңбектерінде тілдің семантикасына,

синтаксисі мен фонетикасына мән беріп, тілдің құрылымын сол күйінде ғана емес, оның дүниені танудағы және адамдардың қарым-қатынасындағы рөлін түсінуге тырысты.

Ибн-Синаның тіл білімі саласында жасаған маңызды концепцияларының бірі – тіл шындықтың құрылымын бейнелейді деген ой болды. Ол тіл тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар бізді қоршаған дүниені танудың кілті деп есептеді. Ибн Сина да тілдің метафоралық аспектілеріне ерекше тоқталып, метафора арқылы адамдар өз ойын, сезімін білдіреді, тілдік экспрессивтіліктің шекарасын кеңейтеді. Оның тіл білімі саласындағы еңбектері араб, парсы тіл біліміне ғана емес, еуропалық дәстүрге де әсер етті. Оның еңбектері латын тіліне аударылып, Батыс ғалымдарының зерттеу нысанына айналды, бұл Еуропадағы тіл зерттеулерінің байытылуына ықпал етті.

Сонымен, Әбу Әли Ибн Синаның лингвистикалық көзқарастары тек шығыстық емес, батыстық мәдени дәстүр үшін де тіл білімі мен тіл философиясының дамуындағы маңызды кезең болып табылады. Оның еңбектері тіл, ойлау және дүниені түсіну арасындағы терең байланыстарды еске салып, тіл білімі саласындағы ғалымдар мен зерттеушілерге шабыт беруді жалғастыруда.

Авиценна деген атпен танымал Әбу Әли Ибн Сина дыбысты сөйлеуді адам тілінің ең маңызды аспектілерінің бірі деп санаған. Ол өзінің философиялық және медициналық біліміне сүйене отырып, дыбыстық сөйлеудің себептерін және оның қызметтерін түсіндірді.

Ибн Сина дыбысты сөйлеу адамның ойы мен сезімін білдірудің табиғи тәсілі деп есептеді. Ол дыбыстық сөйлеудің бірнеше негізгі себептерін анықтады:

1. *Қарым-қатынас*: Оның көзқарасы бойынша есту арқылы сөйлеу – адамдар арасындағы қарым-қатынастың негізгі құралы. Дыбыстардың, сөздердің айтылуы арқылы адамдар ақпарат беріп, ой бөлісіп, бір-бірімен байланыс орната алады.

2. *Ой мен сезімді білдіру*: Ибн Сина есту арқылы сөйлеу адамның өз ойын, сезімін, эмоциясын білдіруіне мүмкіндік береді деп дәлелдеген. Ол дыбыстар мен сөздерді адамның ішкі әлемін жеткізу құралы ретінде қарастырды, бұл тілді өзін-өзі көрсетудің бірегей құралы етеді.

3. *Ойлау құралы*: Ибн-Сина үшін дыбыстық сөйлеу тек сыртқы дүниемен байланысуға қызмет етіп қоймай, ойлау процесінде де маңызды рөл атқарды. Ол тіл арқылы адам өз ойын құрылымдап, ақпаратты талдап, қорытынды жасайды деп есептеді.

Ибн Сина дыбыстық сөйлеудің физиологиялық аспектілеріне де көңіл бөлді, оның адам ағзасында қалыптасу механизмдерін зерттеді. Оның бұл саладағы еңбектері дыбыстың айтылуын түсінуге және фонетиканың дамуына зор үлес қосты. Олай болса, Әбу Әли Ибн Сина үшін дыбыстық сөйлеу қарым-қатынас құралы ғана емес, адам өмірі мен іс-әрекетінде маңызды рөл атқаратын ойды, сезім мен ойлауды білдіретін қуатты құрал болды. Әбу Әли Ибн Синаны зерттеу ол үшін дыбыстық сөйлеу дыбыстарды айтудың механикалық процесі ғана емес, философиялық және психологиялық аспектілерімен байланысты тереңірек құбылыс болғанын түсінуге мүмкіндік береді. Ол өз шығармаларында дыбысты сөйлеудің келесі себептеріне де назар аударған:

4. *Мәдени мұра*: Әбу Әли Ибн Сина мәдени мұра мен тарихты жеткізуде тіл мен дыбыс басты рөл атқарады деп есептеді. Тіл арқылы білім мен ақпарат қана берілмейді, сонымен бірге белгілі бір қоғамның құндылықтары, салт-дәстүрлері, қайталанбас ерекшеліктері де беріледі.

5. *Әлеуметтік қызмет*: Ибн Сина үшін дыбыстық сөйлеу адамның қоғамдық өмірінің ажырамас бөлігі болды. Тіл қоғамдағы адамдарды байланыстырады, ынтымақтастыққа, үйлестіруге және әлеуметтік-мәдени өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді.

6. *Эстетикалық өлшем*: Ибн Сина өз шығармаларында дыбыстық сөйлеудің эстетикалық аспектілеріне де көңіл бөлген. Ол тіл мен сөзден мағынаны жеткізу құралы

ғана емес, сөйлеуді қарым-қатынас құралы ғана емес, өнер де ететін сұлулықтың, үйлесім мен музыканың қайнар көзін көрді.

Ибн Сина дыбыстық сөйлеудің себептерін түсіну тілдің табиғатын, оның адам өміріндегі рөлін тереңірек түсінуге мүмкіндік беріп қана қоймай, мәдениеттің, білімнің, тұлғаның өсуінің кең мүмкіндіктерін ашады деп есептеді. Оның жұмысы өзекті болып қала береді және бүгінгі күнге дейін тіл білімі мен философия саласындағы ғалымдар мен зерттеушілерді шабыттандырады. Осы аспектілермен қатар, Әбу Әли Ибн Сина білім беру мен тұлғаны дамыту аясында сауатты сөйлеудің маңыздылығына да назар аударған. Төменде ол өз еңбектерінде атап өткен қосымша себептер:

7. *Білімді үйрену және жеткізу*: Ибн Сина үшін білім беруде, білімді ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуде дыбыстық сөйлеу басты рөл атқарды. Дағдылар, идеялар мен ақпараттар тіл арқылы беріледі, бұл сөйлеуді оқу мен өзін-өзі жетілдірудің маңызды құралына айналдырады.

8. *Шығармашылық пен ойлауды дамыту*: Авиценна әр түрлі мәнерлі құралдар арқылы дыбысты сөйлеу адамның шығармашылық қабілеті мен ойлауының дамуына ықпал етеді деп есептеді. Сөздер мен дыбыстардың алуан түрлілігі жаңа тіркестерді жасауға, күрделі ұғымдарды білдіруге және интеллектуалдық қабілеттерді дамытуға мүмкіндік береді.

9. *Мәдени мұраны сақтау және жасау*: Тіл мен сөйлеуді зерттей отырып, Әбу Әли Ибн Сина мәдени мұра мен тілдік әртүрлілікті сақтаудың маңыздылығын атап көрсетті. Ол қоғамдағы мәдени бірлік пен келісімді нығайтудың факторы ретінде әртүрлі тілдерді, диалектілерді және мәдени дәстүрлерді сақтау мен дамытуға үлкен мән берді.

10. *Мәдениетаралық коммуникация*: Ибн Сина мәдениетаралық қатынас құралы ретінде дыбыс пен интонацияға ерекше мән берген. Ол сөйлеу дыбыстарын зерттеу арқылы әртүрлі халықтар мен қоғамдар арасындағы өзара түсіністік пен ынтымақтастықты нығайта отырып, мәдени айырмашылықтарды жақсы түсінуге және құрметтеуге болады деп есептеді.

Сонымен, Ибн Сина үшін дыбыстық сөйлеу тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге мәдениеттің, білімнің, ойлаудың және мәдениетаралық диалогтың негізгі элементі болды. Оның лингвистикалық көзқарастары ғылым мен философия тарихында елеулі із қалдырып, тіл білімі мен мәдениетаралық өзара әрекеттестік саласындағы зерттеушілерді шабыттандырады. Әбу Әли ибн Синаның көзқарасы бойынша дыбысты сөйлеудің маңыздылығын қарастыруды жалғастыруға қуаныштымын:

11. *Эмоционалды экспрессивтілік*: Ибн Сина үшін дыбыстық сөйлеу эмоциялар мен сезімдерді жеткізу құралы болды. Ол дыбыстық сигналдар арқылы адам өзінің ішкі күйін білдіріп, тыңдаушыларда белгілі бір эмоционалдық реакция тудыруы мүмкін екендігін дәлелдеп, интонацияға, дауыс тембріне және сөйлеу әуеніне үлкен мән берді.

12. *Сәйкестендіру және өзін-өзі таныту*: Ибн Сина үшін тіл және дауысты сөйлеу тұлғаны анықтау және мәдени болмысын анықтау тәсілі болды. Ол әр адам өзінің жеке даралығын, тәжірибесін, қайталанбас тұлғалық қасиеттерін өз тілі арқылы білдіріп, тілді өзін-өзі танытудың құрамдас бөлігіне айналдырады деп есептеді.

13. *Әлеуметтік-мәдени бейімделу*: Ибн Сина тілге әлеуметтік-мәдени бейімделу құралы ретінде мән берді. Ол тілді үйрену мен қолдануды әртүрлі әлеуметтік жағдайларға бейімделу, басқа мәдениеттермен диалогқа түсу және өз көкжиегін кеңейту мүмкіндігі ретінде қарастырды, бұл жаһандық өзара әрекеттестік пен мәдениетаралық түсіністікке ықпал етеді.

Қорытынды: Әбу Әли Ибн Синаның дыбыстық сөйлеу туралы еңбектері мен көзқарастарын талдау ол үшін тілдің жай ғана ақпарат беру құралы емес, сонымен бірге әлеуметтік, мәдени және тұлғалық дамудың қуатты құралы болғанын көруге мүмкіндік береді. Оның тілдің адам өміріндегі және қоғамдағы маңыздылығы туралы идеялары тіл

білімі мен мәдениетаралық өзара әрекеттесу саласындағы қазіргі заманғы зерттеушілер мен практиктер үшін өзекті және шабыттандырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жалмаханов Ш.Ш «Тіл білімінің тарихы» 1999ж. 203 б.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/ibn-sina-avitsenna-v-zerkale-muzyki-nekotorye-muzykalno-teoreticheskie-vzglyady-ibn-siny-vozzreniya-ibn-siny-v-oblasti-muzykalnoy-teorii>
3. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Ибн_Сина
4. <http://www.dslib.net/jazyki-mira/lingvisticheskie-vzglyady-shams-kajsa-razi.html>

М.Ж.КӨПЕЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ САТИРА КӨРІНІСІ

ЖАКУПОВ БЕРІК

ИС-23-1 тобының студенті

ОРКЕН Қ.О

Ғылыми жетекші, п.ғ., магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Жаңа замандағы жаңа әдебиеттану ілімі өткен ғасыр мұраларын жаңаша көзқараспен талдауды қажет етеді. Бүгінгі күні әдебиеттің тек пен түрге бөлінуі турасында, жанрлық ерекшеліктері жөнінде әдебиеттанушылар арасында бірқатар пікірқайшылықтар орын алуда. Ондай мәселелерді шешу үшін әдебиеттану ілімінде теориялық тұрғыдан талданған еңбектер жазылуы шарт. Әдіс, жанр, тек тұрғысынан өз орнын ғылыми тұрғыда әлі толық алмаған сатираның Мәшһүр Жүсіп шығармашылығы хақында зерделенуі, оның шығармашылығының мән-мағынасын, құндылығын жаңаша көзқараспен тануға жол ашады. Сондай-ақ келешекте сатираның ХХ ғасырдағы қазақ әдебиетінде алған орның әрі қарай зерттеудің алғашқы баспалдағы болмақ.

Кілт сөздер: Ғылыми көзқарас, көркемдік ерекшелік, сатира, сарказм, аңыз, ХХ ғасыр әдебиеті, әжуа, мысал

Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының мысал өлеңдерінде сатира кеңінен кездеседі. Әжуаны әрлеп, әсерлі жеткізуде қаламгер асқан шеберлік танытады. Сондай туындылардың бірі «Шайтанның саудасы» мысалы. Шығарманың сюжеті Ғайса мен базарға сауда жасауға бара жатқан шайтанның кездесуінен басталады. Шайтан 5 есек, 10 қашырға жүк артып базарға бара жатады. Оның бірінде өтірік, , бірінде күншілдік, қастық, айла, озбырлық, зұлымдық, ұрлық сияқты заттар толы болады. Бұны көрген Ғайса « Мұның ішерге ас, киерге киім емес, кім алады?» деп таңданыс білдіргеніне шайтан базардан барлық жүгімді сатып келемін деп жауап береді. Дегендей-ақ шайтанның саудасын би-болыс, ұры-қары, бай-молда, ишандар эп-сәтте-ақ қағып әкетеді. Бұл сол кезеңдегі саяси тәртіпті, ақшаның үстемдік құрған заманын сынайтын сатира.

-Жүгім бар, көрмеймісің, он бес көлік,

Келемін айуанға артып екі түлік.

Жұрттың тыныштық, бүтінін ойламаймын,

Саламын көп бас қосқан жерге бүлік.

Ғайсаға осылайша жауап берген Шайтанның сөзі арқылы Мәшһүр елдегі бүлікшілдік пен таныштықтың жоғын осылайша суреттейді. Автордың Шайтан жүк артқан малға есек пен қашырды таңдап алуы да тегін емес-ті. Себебі бұлар төрт түлікке жатпайтын, сондай-ақ

қазақы түсінікте харам болып саналады. Әжуада осында детальдардың өзі үлкен рөл атқарады. Егерде Шайтан жылқы мен түйеге жүгін артып алатын болса, бұл шығармадағы сатираның күшін едеуір әлсірететін еді.

Осылайша негізгі сатираны, яғни әжуаны Мәшһүр Ғайсаның емес Шайтанның ауызына салып береді. Осы тұста неге жау ғана жолаушы емес, мысалдың кейіпкері ғайса екендігінде бағамдай беріңіз. Әрине пайғамбар болғандықтан шайтанмен тілдесе алады. Сондай манағы жаман қылық, кереғар қасиеттерді адам бойынан пайғамбар қалай іздесін, қалай танысын, қалай сынасын. Мәшһүрдің діни-философиялық ой-танымы осылайша өзінің барлық шығармашылығында үйлесім тауып, үндесіп жатады. Оның шығармашылығының бір ерекшелігі де осында жатыр.

Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «Фибратнама» өлеңі «Бұлбұл мен қаршыға» атауыменде танымал шығарма. Туындыда автор осы екі образды салыстыра отырып суреттеген. Бұлбұл ұзақ күндер бойы қызыл гүл мен таңның атуын жырласа, қаршыға мырзалардың қолында жүріп түз (дала) құстарын ұстайды, жыртқыш бейнесінде көрсетілген. Ойланып қараса дәуір шындығын екі құс арқылы сатираны пайдалана отырып бейнелеуі, астарлап айтпақ ойы расыменде терең.

Манағы сауалға жауап берелік. Неліктен бұлбұл мен қаршыға дейтін болсақ, «Қаршыға, сен де құссың, мен де құспың» деп, сен де қазақ, мен де қазақ деп айтып тұрғаның аңғару қиын емес. Бұлбұл да, қаршыға да құс атаулының ішіндегі ең бір керемет, атап айтарлық қасиетке ие құстар. Қазақ арасында да бұлбұл мен қаршыға сынды ұлдардың жетерлігін Мәшһүр осылайша жеткізгісі келді. Тек солардың бірі еркіндікті жырлап жүрсе, бірі мырзалардың қолшоқпарына айналып өзі сындыларға жыртқыштық танытып жүргенің мысқылдайды. Оны бұлбұлдың ауызына мынадай сөздер салуынан тануымызға болады:

«Ғаламға дастан болған бұлбұл атым» дей келе ақын өзінің еңбегі бүгінгі күнге дейін дастанға айналатының сезгендігін, сенгендігін анық көреміз. Расында сол заманда қазақты қазақ көрсеткен, қазаққа жаланы қазақ жапқан, қазақтың негізгі жауы іштен шыққан қилы келең болғаны тарихтан белгілі. Сол кезеңді бізге осы туынды арқылы жеткізіп отыр. Атауының өзі «Фибратнама» болуының мәнісі осыда.

Араб-парсы тілдерін жетік білген ақын өзінің шығармаларын назира дәстүріменде жазып машықтанды. Бұхара, Ташкент, Түркістанға сапарларында білімін молайтып, ауыз әдебиетін жинақтап хатқа түсірді. Одардың мазмұның негізге ала отырып, өлеңге айналдырды. Сондай шығармаларының бірі «Жарты нан» хикаясы деп аталады. Жарты нан хикаясындағы сатира терең діни-философиялық мағынамен астасып, араласып беріледі. Жолаушы жолда келе жатып жарқырап тұрған сандықты көреді. Сырты жылтырап жатқан сандықтың ішінде де алтын екен деп ойлап, ашып қарайды.

Қуанды алтын ғой деп көрген заман,

Ұмтылды алайын деп соған таман.

Жалтырап жатқаннан соң қолына алды:

“Кез болды жоқ жерден- деп-қайдан маған?!”

Сандықтың, ала сала, ауызын ашты,

Сап-сары көрді ішінде алтын тасты.

“Жоқ жерден берді ғой-деп-құдай маған!”

Шаттанып қуанғаннан судай тасты.

Жолаушы қолын тигізген сәтте әлгі алтын тас жыланға айнала кетті де, ол дереу үлкейіп айдаһарға айналды.

Жылан айтты:

-Сен қайдан душарластың?

Жай жатқан сандық едім, ауызымды аштың.

Тірілттің мені қозғап қолыңа алып,

Құйрығын жатқан жылан өзің бастың.

Айдаһар енді сені жеп, қорек етемін деп сес көрсетеді. Жаны қысылған жолаушы өткен-кеткеннен көмек сұрайды.

Қайралып шықыр-шықыр азу тісі,
Қарасы көрінбейді таудан кіші.
Әлсіреп, сасып адам тұрғанында,
Көрінді көз ішінде отыз кісі.

Айдаһардың алыптығынан қорыққан отыз кісі біраз байқап, еш көмек бере алмай жайына кетті.

-Келеді қалай жұтсам, саған шамам,
Бастырман аяғыңды жалғыз қадам!
-Деп ақырып айдаһар тұрғанында,
Кез болды құдай айдап бір бес адам.

Бұл кездескен бес адамнан да қайыр болмайды. Отыз кісінің шамасы келмегенде бізге не шара десіп бұларда жайына кете барды.

Айдаһар ақырумен жақын келді,
Өлерін сорлы жаяу анық білді.

“Кеттім ғой су түбіне!”- деп тұрғанда,
Селтеңдеп бір жарты адам шыға келді.

Кездескен жарты адамға сорлы жолушы жаны шыға жалбарынады.

Жарты адам ыңғайланып тұра қалған,
Сөзіне мұның айтқан құлақ салған:

-Айдаһар, айтқаныңның бәрі өтірік,
Нанбаймын мен орынсыз сөзге жалған!

Ынсапқа қарасайшы есің жиып,
Өтіріктен ау жасап, бұрыш қиып.

Көрінген мынау тұрған денеңменен
Жатасың сен сандыққа қалай сыйып?

Жарты адамның сенімсіздік танытып, бұлардың сөзін күлкіге айналдырғанына ашуланған айдаһар, оны сендірмек үшін сандыққа барып қайтадан кіреді.

Ойда жоқ жерден ойлап амал тапты,
Сандыққа айдаһарды сүйтіп сапты.

-Бәрекелді, айтқаның рас екен!- деп,
Сандықтың, тарс еткізіп, аузын жапты.

Осылайша жарты адам жолушыны аман алып қалады. Бұл шығыс халықтарының көпшілігіне таныс сюжеттік желі. Ал Мәшһүр оған философиялық сипат, мән мен мағына үстейді. Сатиралық көрінісі де осы жерден танылады.

Оразаң отыз күнгі- отыз кісің,
Бес кісі- бес намазың, білемісің.
Жоқ қылып жамандықты жойылтуға,
Бұлармен дәнемеге келмес күшің.
Қысылды, мен болмасам, шыбын жаның,
Дәрменің қалмап еді, құрып әлің.

Танып қой, танымасаң, мен боламын,
Дүниеде қылған қайыр- жарты наның!

Кезінде жолаушының қайыр етіп берген жарты наны, жаны қысылғанда өзің өлім аузынан алып қалады. Қайырымдылық пен мұсылманның бес парызының бірі садақа беруді осылайша дәріптеп, сатиралық жолмен жырлайды.

Көрнекті ғалым, филология ғылымдарының докторы Серік Негимов «Мәшһүр Жүсіп егеніміз мұхит, оның еңбектері сала-сала, зерттеп әлі біткеніміз жоқ, біте алмаймыз. Оны зерттеу-саналы ұрпағымыздың еншісінде» деген пікір білдірген еді бір сұхбатында. Менің алғашқы зерттеу жұмысымда түсінгенім де осы. Ден қойып зерттейтін болсақ, Мәшһүр

Жүсіп Көпеевтің еңбектерін теориялық тұрғыдан зерттеу бүгінгі әдебиеттану ілімінің алдында тұрған міндет деп білемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Л.И. Тимофеев «Основы теории литературы». Москва, 1963 ж, 327 бет
2. З.Қабдоллов «Әдебиет теориясының негіздері». Алматы, 1970 ж, 131 бет
3. Д.Николаев «Смех-оружие сатиры». Москва, 1962 ж, 30 бет
4. Қазақ әдебиетінің тарихы, I том, 1-кітап, Алматы, 1975 ж, «Ғылым»
5. Бейсекнов Б. М.Ж Көпейұлының саяси-әлеуметтік көзқарастары, «Ізденіс», 2000 ж, №2
6. <https://adebiportal.kz/kz>
7. С.Нұрмұратов, Б.Сатершинов, А.Шағырбаев, «МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВ», Алматы, 2013

ТҮРКІТІЛДЕС ХАЛЫҚТАРДЫҢ ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУДЕГІ ТӘЖІРИБЕСІ

ЖҰМАХАН АЙҒАНЫМ

Пимо-21-2 тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекші, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақалада Түрікменстан мемлекетінде латынға көшу үрдісі жылдам әрі қатал түрде өткені туралы баяндалады. Латын әліпбиіне көшу кезінде бүкіл халық латын әліпбиімен жазылған сөздерді жаңаша қабылдайды. Жаңа орфографиялық норма ретінде сөздерді қабылдап, сөздер жазуға да үйренеді. Түркі әлемінің барлық халықтарының латын әліпбиіне көшу оларды бір-біріне түсінікті және жақын етуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: жазу, алфавит, латын әліпбиі, жарлық, факт

Түбі бір түркі дүниесі, негізінен латынды қолданады. Олар Түрікменстан, Түркия, Өзірбайжан, Өзбекістан.

Түркіменстан 1993 жылы 25 маусымда Президент Н.Ниязов «Түрікмен тілінің жаңа алфавитін енгізудің мемлекеттік бағдарламасын» мақұлдаған №1380 Шешімге қол қойды. 1994 жылғы 29 қыркүйекте Жаңа латын әліпбиіне көшуді үш жыл ішінде аяқтау жоспарланып, 1995/96 оқу жылынан бастау алған болатын. 1926 жылы Мухаммед Гельдиев Баку қаласында өткен әліпби ауыстыру туралы конференцияға қатысады. Бұл конференцияда жадид жазуынан бас тартып, латын қарпіне көшу ұсынылады. Бұл елде көп уақыт араб әліпбиін қолданып келді. Әлі күнге дейін Ауғанстан, Иран мен Ирактағы түрікмендер араб әліпбиі үлгісімен жазады. Түрікменстанда латын әліпбиіне қатысты заң өткен ғасырдың 90-жылдарының орта шенінде қабылданды. Бір айта кетерлігі, латын нұсқасындағы жаңа әліпби 1930 жылдары қолданылған үлгісінен өзгеше болды. Мамандардың ойынша, бұл елде латынға көшу үрдісі жылдам әрі қатал түрде өтті. 1993 жылдың қаңтарында сол кездегі республика басшысы Сапармұрат Ниязов Ғылым Академиясында кеңейтілген отырыс өткізіп, жаңа әліпби бойынша ұсыныстарды қарау жөніндегі комиссияның құрамын бекітеді. Қабылданған Жарлыққа сәйкес, Жаңа түрікмен әліпбиі 1996 жылдың 1 қаңтарынан бастап - Президентке, Парламентке және Үкіметке дайындық жұмыстарына үш жыл бөлінді. Құжат қабылданғаннан кейін Ниязовтың төрағалығымен түрікмен тілінің жаңа алфавитіне көшу

жұмысын басқару жөніндегі мемлекеттік Ұйымдастыру комитеті құрылды. 1993 жылдың маусым айында Президент қаулысымен тіл білімі институтында әзірленген көшу бағдарламасы да қабылданды. Бағдарлама қаржыландыру көздерін қамтымады, сондай-ақ халықты қайта оқытуға және кітаптарды қайта басып шығаруға арналған шығыстарды көздемеген. Кейіннен 1993 жылдың алфавитіне өзгерістер енгізілді-осылайша Түрікменстандағы латын әліпбиіне "толық өту" ресми түрде 2000 жылдың басында ғана аяқталды.

Латын әліпбиінің артықшылықтары Түркімендердің көзқарасымен:

1. Түркімен ғалымдары да дәстүрлі араб жазуы әр түркі дыбысын толық бере алмайтынын байқады. Түркі тілдерінде араб тіліне қарағанда дауысты дыбыстар көптеу болды. Оларға қосымша таңба бере отырып, араб әліпбиі түркімен тілінің барлық дыбыстарының ерекшеліктерін толық бере алмады: [a], [ä], [e], [i], [o], [ö], [u], [ü], [y].

2. Мухаммед Гельдиев, Мухамметгулу Атабаев и Дурду Гылыч секілді білімділер түркімен тілінің жадидше оқыту үшін өзбек, татар білімдарларынан оқыған болатын. Бұндай ой түркімен тілінің фонетикасына жақын таңбаларды алып, тілді сақтап қалу болатын.

Түркімен реформаның кемшілігі:

1. Түркімен халқының сауаттылығы тағы да бәсеңдей түскен еді.

2. Дайындықсыз латын әліпбиін қабылдау таңба мен емле ережелерінің жиі ауысуына алып келді. Әрі емле ережесі ескіріп қалып, 2 жыл сайын қайта жаңарып шығып отырды. Бұл, әрине, жаңа ғана тәй-тәй басып келе жатқан жас мемлекет үшін оңайға соқпады.

3. Сондықтан бұрынғы кирилл әліпбиін қолдану да көрініс тапты. Бірақ қатал президент Сапармұрат Ниязовтың талапқойғыштығының арқасында кирилл әліпбиін қатар қолдану тоқтатылды.

Түркімен тілінің латын графикасы негізіндегі жазуға көшуінің себептері:

1. Бірінші кезекте ұлттық сананың көтерілуімен болған елдегі ұлттық отаншылдықтың серпілісіне жауап беретін нақты шаралар керек болды, ұлттық жазуға негізделген графика талап етілді.

2. Әлемдік сауда, экономикалық қатынастар үшін латын графикалы жазудың тиімді болғаны алға тартылды.

3. Дүниежүзі бойынша ақпарат алмасудың негізгі құралы латын қаріптері негізінде ұлттық жазу әліпбиін жасау қазіргі ақпарат заманының талабы болды. Сөйтіп, Түркіменстан үшін латын графикалы жазуға көшудің ең басты себебі саяси және экономикалық түркіжайттардан келіп туындады.

Түркіменстан жазуының латын графикасына көшу тәжірибесін қорытатын болса, мына фактілер айқындалады:

1 факт. Түркімен тілінің дыбыстық жүйесіне негізделген латын графикасындағы жазу кирилл әліпбиінде қалыптасқан қосамжар орфографиядан арылудың жолына айналды. Түйін. Қазіргі қазақ орфографиясындағы дәл осы проблеманы түбегейлі реформа жасау, яғни әліпби алмастыру арқылы ғана шешуге болатыны айқын.

2 факт. Түркі дүниесіне ортақ жаңа әліпби негізінде бауырлас елдермен, әсіресе көршілес Түркиямен мәдени қатынастарды жақсарту көзделді; Түйін. Қазақ халқында бауырлас елдермен ортақ түркілік бірегейлік төмендеп кетті, түркі дүниесіне ортақтанып келе жатқан латын графикасы негізіндегі жаңа жазу оны жаңғыртуға септігін тигізер сөзсіз.

Қорытындылай келе Түркімен әліпбиі де кириллицадағы басы артық әріптерден тазарған ұлттық сипаттағы әліпби болды. Латыннегізді қазақ әліпбиінің басты ерекшелігі латын графикасына өткен мемлекеттер тәжірибесін мұқият зерделеп, таразылап келуінде. Ұзақ дайындықпен келсе де, әртүрлі пікір алшақтықтарының орын алуы графика ауыстыру ісінің таза лингвистикалық аспектісімен бірге, әлеуметтік, экономикалық т.т. факторларды шоғырландырып, кешенді құбылыс ретінде қарау қажеттігін дәлелдей түседі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. Жазу мәселесі: Қазақ тілінің мәселелері //Қазақ. – 1913. 16 октяб.
2. Тойшыбекова Ж. Қ. XX ғ. басында Қазақстанда латын алфавитіне көшу идеясының қалыптасуы //ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы, № 1 (136). 20052.
3. Байтұрсынов А. Ең жақсы әліпби біздікі //Алдаспан. – 2007.
4. Байтұрсынұлы А. Араб әліппесін жақтаған баяндамасы //Ақжол А., 1991.
5. Мухамед Гельдиев и его вклад 2015

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ЖӘНЕ ТҮРІКШІЛДІК ИДЕЯСЫ

ЗАУАТБЕК А.Ж.

3-курс студенті

БАЖИКЕЕВ К.К.

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., аға оқытушы

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан

Аннотация. Мақалада XX ғасыр басындағы қазақ қоғамындағы түрікшілдік мұраттардың белең алуы, азаттық идеясы мен бүкіл түркі әлемінің бірігу мақсаты жолында кейіннен ұлтшылдық, түрікшілдік сарынға тереңдеп ден қойған ақын Мағжан Жұмабаевтың азаматтық ұстанымдары талданып, зерделенеді.

Түйін сөздер: М.Жұмабаев, түрікшілдік идеясы, қазақ қоғамы, рухани-мәдени бірлік.

Түрікшілдік, пантюркизм – түркі халықтарын бірлікке, өзара байланыстарын нығайтуға үндейтін қоғамдық-саяси ағым. XX ғ. басында саяси доктриналардың және саяси көзқарастардың жүйесінде пайда болған діни-саяси идеология. Түркі тілді халықтардың бір мемлекет «ұлы Тұран» мемлекеті болып бірігуін мақсат ететін көзқарастар мен саяси доктриналар жүйесі.

XIX ғасырдың соңына қарай түрікшілдік қарқын алды. Сол тарихи кезеңде түрікшілдікті насихаттаушылардың көш басында И.Гаспринский тұрды. Ол түрікшілдікті «Тілде, пікірде, істе – бірлік» деген ұранмен шығарған өзінің «Тәржіман» газеті арқылы насихаттады. Түрікшілдікті Түркияда насихаттауда Ю.Акчурин белсенділік танытты. 20 ғасырдың басында Ресей империясының қол астында отарлық езгінің тауқыметін тартқан түркі халықтарының азаттық қозғалысының өрбуіне түрікшілдік елеулі дәрежеде ықпал етті. Бірінші орыс революциясы кезінде негізінен түркі халықтарының өкілдері қатысқан бүкілресейлік мұсылман съезі 3 рет өткізіліп, түркі халықтарының мүддесін қорғау мақсатында «Ресей мұсылмандары одағы» атты партия құрылды. Ә.Топчибашев, А.Ибрагимов, С.Максұдов секілді қайраткерлер түрікшілдіктің ықпалымен түркі халықтарының мүддесін қорғау жолындағы әрекеттерін күшейтті. Уақытша үкімет жағдайында түркі халықтарының саяси әрекеттерін үйлестіріп отыру мақсатында Бүкілресейлік мұсылмандар кеңесі ұйымдастырылды. Кеңестік билік орнағаннан кейін түрікшілдік реакциялық пиғылдағы ағым ретінде бағаланып, оны насихаттауға қатысы бар деген азаматтар ашық қуғындалды. Көрнекті татар қайраткері М.Сұлтанғалиев осындай қуғындаудың құрбаны болды. Сол кезде Түркияда түрікшілдікті насихаттаушы тұлға ретінде Көк-Алп танылды. Көкалып идеялары мен Түркия түріктерін ғана емес, бүкіл түрік әлемінің назарын өзіне аударуда. Өйткені, ол осы ғасырдың басында бір жүйеге келтіруге тырысқан идеялар тек Анадолы түріктеріне ғана емес, басы Түркістан түріктері болып бүкіл түріктерге арналған» [1].

Қазақ жерінде түрікшілдік ағымы ХХ ғ. басында кең етек ала бастады. Ол қазақ ағартушылығының өрістеуімен және сол кездегі саяси оқиғалармен тығыз байланыста өрбіді. М.Жұмабаев, С.Торайғыров, Ғ.Қараш, С.Сейфуллиннің поэзиялары мен М.Шоқай, М.Тынышпаев, Т.Рысқұловтың саяси ой-пікірлерінде түрікшілдік сарындар ерекше көрініс тапты.

ХХ ғасырдың басындағы қазақ қоғамының саяси-идеялық ахуалына түрік бірлігі түрікшілдік идеялардың қалыптасуы біршама ықпалын тигізді. Негізінде түрікшілдік идея «Айқап» журналының айналасында топтасқан қазақ зиялыларының саяси-құқықтық көзқарастары мен атқарған қызметтерінен анық байқалды. Зерттеуші Санжар Асфендияровтың пікірінше: «...пантуркизм қозғалысымен байланысып жүрген қазақтың интелегенттері «Айқаптың» айналасында жиналды (мысалы; М.Сералин, Б.Қаратаев, Ж.Сейдалин), бұл топқа татар интелегенттерінің де ықпалы тиді. Айқапшылар Ресейдегі түрік елдерін біріктіру керек деген пікірде болды».

Негізінен қазақ зиялыларының түрікшілдік идеяға бойсұнулары үлкен үш негізден бастау алды: Біріншіден, ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялылары өздерінің білімділігі мен ізденістері нәтижесінде байырғы түрік мәдениетіне, оның Байкал көлінен бастап, Қара теңізге дейінгі аралықтағы ұлы далада үлкен, күшті тайпалық бірлестік құрып, дүниежүзілік тарихта із қалдырған ұлы Түрік қағанатының батырлық еріктік істеріне қанық болды да, солардың тікелей ұрпақтары ретінде өз халқын сол бай тарихи аталар дәстүрімен патриотизмге жігерлендіру арқылы отарлық саясат пен ұлттық езгіге қарсы тұру санасын оятқысы келді. Екіншіден, түрікшілдік идея, қазақ зиялыларының пікірінше, Ресейдің қол астында отарлық саясаттан тепкі көрген барлық түрік тілдес халықтарды бір ту астына біріктіретін бірден-бір ортақ рухани күш ретінде танылды. Себебі, түрік тілдес халықтар батыс пен шығысты қанды шеңгелінде ұстап тұрған екі басты самұрық құстың тырнағынан жеке-жеке ұлт болып босанып шығулары мүмкін еместігін анық түсіне білді. Үшіншіден, түрікшілдік, түркі бірлігі идеясы, қазақ зиялыларының пікірінше, көшпелі түрік тілдес халықтардың бай тілі мен мәдениетін, тамырын тереңнен тартқан дінін дүние жүзілік деңгейге көтеретін сол арқылы евроцентристік көзқарастарға тойтарыс беріп, ғылымдағы ұлыдержавалық шовинизмді тежейтін негізгі факторлардың бірі деп саналды. Міне, осындай ұлттық маңызы зор мәселелерді жете түсінген Алаш зиялылары түрікшілдік туы астына топтасып, Орыс империясының зорлық-зомбылықты «бөліп ал да, билей бер» саясатына қарсы тұруға жан айғайымен шақырды.

Түрікшілдік идеясын көтерген Ысмайылбек Гаспринский (Гаспралы) болды. Ол көзі тірі кезінде, халық арасында «біздің сүйікті ұстазымыз», «халықтың қызметшісі», «түрік-татар ұлтарының ағартушысы», «прогреске жол ашқан» сияқты теңеу, атақтарға ие болған еді. ХХ ғасырдың басында жаңадан қалыптасып келе жатқан қазақ зиялылары Ысмайылбек Гаспралыны бүкіл Ресей түркі халықтарының мұңын мұңдап, жоғын жоқтайтын саяси көсемі ретінде танылды. Оның еңбектерін оқыған қазақ зиялылары түрікшілдікке бас ұрмай кетуі мүмкін емес еді. Ахмет Байтұрсынов, Мұхамеджан Сералин, Шәкәрім Құдайбердиев, Сұлтанмахмұд Торайғыров, Мағжан Жұмабаев сияқты қазақ зиялылары Ысмайылбек Гаспралының түрікшілдік идеяларын қазақ топырағында жандандырып, ел арасына түрік патриотизмі, түрік бірлігі рухының дәнін екті, фәлсафасын уағыздады. Қазақ зиялыларының түрікшілдіктен нәр алған өздерінің көкейлерінен шыққан жалынды сөздері қазақ халқын саяси бостандық пен теңдікке жігерлендіргені хақ.

Демек ХХ ғасырдың басындағы Қазақстандағы саяси-идеялық ахуалдың қалыптасуына әр мағынадағы қағидалар мен теориялардың ықпал еткені ақиқат болып қала бермек. Сонымен, қазақ зиялыларының саяси-құқықтық, реформаторлық көзқарастары негізінде ұлттық прогресс, саяси бостандық, отарлық езгінің құрсауынан босану және саяси ұлттық, демократиялық мемлекет құру идеялары жатты. Себебі, қазақ қоғамының даму процесі, ішкі шиеленістер осы идеялардың іс жүзіне асуына дәйекті жағдайлар туғызған еді. «Түрікшілдіктің бар қуаты түрік халықтарының да басқа ұлттармен тең деңгейде еркін

өмір сүруін қалаудан туып, олардың бір-біріне деген туыстық ықыластарын білдіру мен бауырмалдық іш тарту формасында дамыды» [2, 159].

Азаттық идеясын, бүкіл түркі әлемінің бірігу мақсаты жолында алғашында бар шығармашылығы ағартушылық бағытта болып, кейіннен ұлтшылдық, түрікшілдік сарынға тереңдеп ден қойған Мағжан Жұмабаевтың азаматтық ұстанымдары ерекше. Мағжан ақынды алғашқы өлеңдерінен бастап, соңғы демі үзілгенше туған халқының, бүкіл түркі жұртының, Шығыс мәдениетінің, жалпыадамзаттың тағдыры толғандырады. Ұлт тағдыры, ұлыс бірлігі туралы «он ойланып, жүз толғанған» қазақ ақыны бірте-бірте әлемдік ойшылдар қатарына көтеріліп, жалпыадамзаттық проблемаларға өзінше үн қатады. Әлемді апаттан құтқаратын Шығыстағы руханилық нұры деп есептейді ақын. «Таспен атқанды, аспен ат» деп, қатігез адамның өзін мейірім шуағымен қайта тәрбиелеп алуға болатынына сенетін қазақ халқының ұлы гуманистік рухын бойына сіңіріп өскен Мағжан әлемді меңдеген «өзімшілдік» дертін де мейіріммен, руханилық нұрымен ғана жеңу қажет дейді

Мағжанның жұрттың бәрі айтып жүрген «түрікшілдік» идеясы, яғни түркі халықтарының рухани және мәдени бірлігін жырлауы, міне, осыдан шыққан. «Қазақ әдебиетіне төңкеріс жасаған М.Жұмабаевтың шығармашылығы қазақ әдебиетінің алтын қорынан ойып орын алатын құндылықтар. Мағжан аңсаған азаттық таңы, Мағжан іздеген тәуелсіздік, Мағжан сезінген бостандық оның шығармашылығына өлмейтін, мәңгілік сипат берді» [3, 16]. Қайраткер ақынның ұлт әдебиетіндегі романтизмнің қайта түлеп, жаңғыруына, түрікшілдік сарынның тұтас әдеби сипат алуына тигізген ықпалы – оның азаматтық санасындағы биік рух пен берік тіннің жарқын көрінісі. Өзінің азаматтық, саяси көзқарастары мен ұстанымдарын Мағжан бір жерде ашық айтса, бір жерде тұспалдап, ишарамен ғана білдіреді. Символмен сөйлеп, астарлы ойға сүйене отырып, өзінің түпкі мақсатын, негізгі идеясын оқырманға жеткізудің түрлі тәсілдеріне жүгінеді. М.Жұмабаевтың ақындығына арнайы тоқталған С.Мұқановтың оның түрікшілдігіне ерекше назар аударуы да сондықтан болса керек.

Бір күнде сенің иең түрік еді,
Орын ғып, көшіп, қонып жүріп еді.
Қорықпайтын таудан, тастан батыр жүрек
Қойныңа жайыменен кіріп еді.
Қарашы төңірекке мойын бұрып,
Алтай, Орал бойында тұрған түрік.
Аты да, заты да жоқ, дыбысы жоқ

Жоғалған әлдеқайда іріп-шіріп... –деп, түріктің ескі өмірін көксейді. Былай қарағанда, осы көксеу шынында қаны қызып, бауырмалдығы ұстап тұрған сияқты. Түріктің көрген кемшілігіне ақын бауырмалдық жүреппен қымсынатын сияқты. Бірақ, анықтап тексергенде олай емес. Біз адам баласы еңбек жеуші мен еңбек жегізуші атты екі тапқа бөлінген дәуірдің адамымыз, тап бар, таптың тартысы бар дәуірде, жалпы түрік былай тұрсын, қазақтың өзін де түгел сүйеу деген саяси адамда болмақ емес» [4, 187] деген сөзінен сол бір аласапыран кезеңдегі көркем шығармадан саяси астар іздеу, сол арқылы автордың қоғамға қажеттілігін айқындап, оның келешек тағдырын сұмдық қатал үкіммен шеше салу үрдісі көрінеді. Әр заманның өз шындығы барын осыдан да байқаймыз.

Мағжанның түрікшілдік идеялары көптеген шығармаларында көрініс тапқан. «Түрлі саяси ағымдардың белең алуы мен қоғамдық құрылымдардың алмасуы азатшыл ақынның шығармашылығына әсер етпей қоймады. Ұлт тағдырына алаңдаған үзеңгілес серіктерінің де ұстанған бағыттары мен атқарған қызметтерінен бүкіл түркі жұрының бірігуін аңсаған арман көрініп тұрды» [5].

«Қарашы төңірекке мойның бұрып,
Алтай, Орал бойында тұрған түрік.
Аты да, заты да жоқ, дыбысы жоқ,

Жоғалған әлдеқайда іріп-шіріп...» — деп, сонау замандарда ықпалымен жарты әлемді қалтыратқан түркі халықтарының бір-бірінен іргесі ажырағаннан соң, әркімге бодан болып кеткенін күйіне жырлаған ақын, ендігі әлемдегі күштілермен теңесудің бірден-бір жолы сол бірлікті қалпына келтіру деп біледі.

«Алыстағы бауырыма» деген өлеңінде ақын халқының келешегіне жан жүрегі езіле отырып қайғырады.

Алыста ауыр азап шеккен бауырым,
Қураған бәйшешектей кепкен бауырым.
Қамалған қалың жаудың арасында
Көл қылып көздің жасын төккен бауырым...
Шарқ ұрып, ерікке ұмтылған түрік жаны,
Шынымен ауырды ма, бітіп халі?!
От сөніп жүректегі құрыды ма,
Қайнаған тамырдағы атқан қаны?!
Бауырым! Сен о жақта, мен бұ жақта,
Қайғыдан қан жұтамыз, біздің атқа
«Лайық па, құл боп тұру? Жүр кетейік,

Алтайға, ата мирас алтын таққа! —деп, туған елінің азаттығын аңсай отырып, барша түркі барқадар тапқан бірлік заманды, берекелі күндерді сағына жырлайды. Түркі жұртының ата қонысы, алтын бесігі өр Алтайды сағынады, сезімі ырық бермей атадан мирас құт мекенге ала қашады. Алтай – түркі халықтарының бір алтын бесігі, өз тарихында мың өліп, мың тірілген ұлысқа пана болған, жойылып бара жатқан тәуелсіз елдігін сан мәрте қайтадан қалпына келтіруге қуат берген құтты мекен. Кезінде сақтар да, ғұндар да, түркілер де, тіпті, Шыңғыс хан да сол Алтайдан шығып, әлемнің жартысын жаулап алған. Мағжан ақын да сол даңқты оқиғаларды түркі жұртының жадына түсіріп, «күштілермен қатар болғымыз келсе қайта бірігейік» деп жар салады.

Ақынның бұл ұлы арманы Кеңес одағы ыдырап, әлем картасында түркі халықтарының жаңа тәуелсіз мемлекеттері пайда болғаннан кейін ғана жүзеге аса бастағаны белгілі. Түркі халықтарының бүгінгі өзара саяси, экономикалық және мәдени-рухани қарым-қатынастарының даму қарқыны жаман емес, тек тіл-көзден сақтасын дейік.

Мағжанның бостан өмірге құштарлығы, өткен күндердің сәулелі шақтарын сағынуы оның базбіреулер айтқандай артта қалған ескішілдікті емес, қайта керісінше, «...елдің тәуелсіздігі мен бостандығын қорғау жолындағы өшпес ерліктерін, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарған кездегі береке-бірлігін жырлағандығы» [6, 62] деп тануымыз орынды.

Мағжан ақын жырларындағы Тұран, Түркістан, түрікшілдік мәселесі аса күрделі және қызықты, ыждағаттап зерттеуді қажет ететін тақырып. Оның бірнеше себептері бар. Басты себеп ел тарихындағы көне Тұран, Мағжан дәуіріндегі түрікшілдік рухтың бәрі кеңес қоғамының қырын саясаты нәтижесінде жадыдан өшіріліп, тарих «ақтаңдағына» айналған құбылыстың бірі болды. Зер салып қарағанда бірден аңғарылатын жайт түрік тақырыбы Мағжан поэзиясында тым ерте, дәлірек айтқанда медресе «Ғалияда» оқып жүргенінде басталған. 1912 жылы жарық көрген «Шолпан» жинағына енгізілген «Орал тауы» өлеңіне қарағанда, бұған тіпті шәк келтіре алмайсың. Бұдан кейінгі уақытта бұл тақырып сан жағынан да, сапа жапа жағынан да дами түскен. Олар – «Алыстағы бауырыма», «Жер жүзіне», «Қазақ тілі», «Тез барам!», «Түркістан», «Тұранның бір бауында», «Орал өлеңдері» болып жалғаса береді [7]. Өз ұлтын және бүкіл түркі әлемін жанындай жақсы көріп жырға қосатын ақынның аталған тақырыпқа тым етене келіп жырлау себебін белгілі мағжантанушы ғалым Ш.Елеуқенов былай деп атап көрсетеді: «Мағжан поэзиясында түрік өлеңдерінің өрістеуінен әлденеше себептер бар. Ең бастысы – отаршылдыққа қарсылық, дүние жүзіндегі ұлт-азаттығы қозғалысының күрескерлерімен бірлесу, тізе қосу. Қазақ сол

ынтымақ бірлікті ту етіп ұстаса, ежелгі туыстығын бекіте түсе деген ақын тілегі «Түркістан» өлеңінде мақтаныш пен масатқа толы:

Тұранда түрік ойнаған ұсап отқа,
Түріктен басқа от боп жан туып па!
Көп түрік енші алып тарасқанда,
Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па!

Бүгін біз Мағжан түрікшілдігін мақтан тұтқанда оның мән-мағынасын кеңірек пайымдаймыз. Әдебиетімізде ол тұңғыш рет жеке-дара көтерген түрік тақырыбының халықаралық маңызы зор дейміз» (7, 31). Өкініштісі сол, алғаш көтерілген халықаралық тақырып та, сол тақырыпқа жүк болып, биік идея ретінде насихатталған Тұран, түрік, Түркістан тақырыбы сол отызыншы жылдары-ақ мансұқталды, авторы алғашында қуғынға түсті, соңынан мерт етуге дейін барған қатігез қоғамға не айтасың.

Түркі әлемі, соның ішінде Түркістан тарихын терең білетін ақынның араға көптеген жылдар салып, халқымен қайта қауышқан отты жырлары ұмытылған тарихымызбен қайтадан қауыштырды. Мағжан қазақ тарихын былай бастайды:

Ертеде Түркістанды Тұран дескен,
Тұранда ер түрігім туып өскен.
Тұранның тағдыры бар толқымалы,

Басынан не тамаша күндер кешкен, - деп ертедегі түркілердің біртұтас мемлекет болып, оның кейін әр түрлі қанды шапқыншылықтарды бастан кешіру салдарынан әуелгі атын да, атағын да жоғалтып алған тарихын баяндап береді. Соның ішінде көне Тұранның тарихтан өшуінде өлшеусіз рөл атқарған – Араб халифатының шапқыншылығын есімізге түсіре отырып, дін мен тілден, әдет-ғұрып пен салт-дәстүрден айырып қана қоймай, сондай ғажайып құндылықтардың жойылуына барынша күш салған жаулап алушылардың пиғылын әшкерелейді. Осы аралықта «Араб халифаты түрік елінің ата мұрасы болған оймақ жазуын істен шығарып, осы арқылы келер ұрпақ жас буынды өткендегі ата тарихынан мүлде қол үздіріп жіберді» - деп жазатын профессор М.Мырзахметов пікірі де еріксіз еске түседі [8, 97]. Аз-кем тарих беттерін ақтарғанда аңдағанымыздай діні мен тілін, дәстүрі мен әдет-ғұрпын ала келген араб халифаты Тұран өлкесін 705-715 ж талан таражға ұшыратып, халқын қырып жойды, сөйтіп Тұран атауын Түркістан атауымен алмастырды. Тұранның тарихтағы атауы осылайша тарихтан өшті. Бірақ сол өшкен тарихты жаңғыртып жырға қосқан Мағжан ақынға қалай тәнті болмайсың. Тұран тарихын ғана емес көз алдымыздағы Түркістан тарихын да ұмытып, бауырлас түріктерден теріс айналған сәттер де кешегі тарихтың еншісіне айналып бара жатыр.

Ғасырлар бойы бұратана күй кешіп келген, сол себепті де өнері, мәдениеті дамымаған ел болып кемсітілген қазақ халқының шын мәніндегі өткен тарихын, Мағжан жырмен жазды, біз айтып, жазып жүргендей емес, қазақ хандарының тарихын да тым әріден – Афрасиябтан бастайды. Кезінде әлемді өзінің қаһарымен солқылдатқан Шыңғысханның кім екенін айтуда әрқилы пікірдеміз, ал енді Мағжан оны сол кезде-ақ Түркістанның топырағынан екендігін батыл айта білген. Әл-Фарабиді – Мағжан жиырмасыншы жылдары қазақтың асқан білімді философы деп мақтанышпен жазса, қазақтар оның есімін алпысыншы жылдары ғана естіді, жетпісінші жылдары ғана тарихқа енгізе бастады. Біз Мағжанның бір ғана «Түркістан» өлеңі арқылы бүкіл тарихи даму жолдарымызбен таныстық. Арғы-бергі тарихы романға, тіпті болмағанда поэмаға жүк боларлықтай көлемді жырдың тағы бірер шумағына назар аударсақ.

Түркістан – екі дүние есігі ғой,
Түркістан – ер түріктің бесігі ғой.
Тамаша Түркістандай жерде туған,

Түріктің тәңірі берген несібі ғой, - деп жырлады. Мағжан поэзиясындағы ақындық қуатты, фольклорлық сарынды көп жылдардан бері зерттеп келе жатқан ғалым Б.Қанарбаеваның: «Мұны қайсыбір әдебиет зерттеушілері Шымкент облысындағы

Түркістан қаласымен шатастырып жүр» деген пікірі де назардан тыс қалмау керек [9, 128]. Шынында да өлеңнің атауына ғана көз жүгіртіп шыққан базбіреулер тарихи өлеңді тар шеңберде түсініп, қасиетті қала төңірегінде ғана түсініп жататыны жасырын емес. Мағжан ұғымы одан биікте, ол Түркістанның терең тарихын жырлаған, Тұран даласының түркі әлемінен алатын орнын алғашқылардың бірі болып айтқан ақын.

Ақын Мағжан бауырлас елдердің ежелгі тарихын жетік білгендіктен де туыстық қарым-қатынасты аңсады, Түркия халқына алыстан сәлем жолдау сырының бір қыры осы. Тарихи деректерде Түрік мемлекеті күйрегеннен кейін оғыздардың бір бөлігі теңізден өтіп кеткен, қазіргі Түркиямыз сол деседі. Мағжанның бұл деректерден де хабары бар екенін:

Алтайдың алтын күні еркелетіп,
Келгенде жолбарыс боп, жаңа ер жетіп,
Ақ теңіз, Қара теңіз ар жағына,

Бауырым, мені тастап қалдың кетіп, - деген сөздері анық аңғартады. Бірақ оны тереңдеп зерттеу тарихшыларымыздың ісі десек те Мағжанның:

Бауырым! Сен о жақта, мен бұ жақта,
Қайғыдан қан жұтамыз. Біздің атқа,
Лайық па құл боп тұру? Жүр кетелік.

Алтайға, ата мирас алтын таққа, - деп баяғыдан бірігіп бір ел болуға шақыруды, Ататүрік идеясымен де қабысып келгендігін ұмытуға болмайды. Осы өлеңнің терең мазмұнына көз жеткізе оқығанда Мағжан халқымыздың болашағы түрік тектес халықтардың бірлігінде деп танығанын айқын аңғаруға болады. Өр рухты поэзиясында түрік бірлігін жырлауының да сыры сонда жатыр.

М.Жұмабаевтың «Күншығыс», «Пайғамбар», «Тез барам», «Мен жастарға сенемін», «Түркістан», т.б. өлеңдерінде түрікшілдік, түрік бірлігі идеясы ұдайы жырланып келгенін жоғарыда айттық. Ақынның ойынша қазақтар – түріктердің қара шаңырағына ие болып қалған халық, оның дәлелі өзіміз үзінді келтірген: «Көп түрік енші алысып тарасқанда, Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па?!» деп келетін жыр жолдарында сайрап жатыр. «Түркістан» өлеңіндегі туған ел тағдыры, тарихына қатысты тағылымды пікірді белгілі әдебиетші, сыншы ғалым Дандай Ысқақұлы былай деп сабақтайды: Өлеңде қазақ тарихына да қысқаша шолу жасалынып, Қасым, Назар, Есім, Абылай, Кенесары есімдері мақтанышпен аталған. «Арыстан елге отан болған Тұранда» хандық құрған қазақ хандары «қазақтың қасқа жолды Қасым ханы», «әділ хан аз болады Назардайын», «алашқа Есімханның жолы дайын», «Тәукедей данышпан хан», «Алаштың арыстаны Абылай еді», «Кешегі ердің ері көкжал Кене», деп сипатталады. Бұл жолдардың қазақ хандарын жырға қоспақ түгілі аттарын атаудың өзі қиын тап күресінің барынша күшейіп тұрған кезінде жазылғандығы да есте болғаны жөн. Тіпті ол кез түгілі күні кеше заман ептеп түзеліп, Мағжан ақталып, оның шығармалар жинағы халқына қарай жол тартқанда Кенесарыға арналған бір шумақ өлең алынып тасталған. Ол жолдар мынадай:

Тұраннан Сарыарқаны бөлек деме,
Түркістан алты алашқа болған кеме.
Тұранның топырағын құшып жатыр,
Кешегі ердің ері көкжал Кене [10, 60]

Атақты өлеңде осылайша ежелгі Тұран аймағының ұлы тұлғалары Фарабиден бастап айтылатын билер, хандар, батырлары, сонымен қатар Тұран халқы мекен еткен кең байтақ өлкенің географиялық шеңберіне дейін шабытпен жырға қосылуы бар дүниені таптық тартыспен шектеп, төл тарихымыз бен тағдырымызды Ресейсіз көзге елестету мүмкін болмай қалған қоғамда бұл өлеңнің тұншықтырылып, күресінге лақтырылуы табиғи заңдылық.

Ақиық ақын Мағжан шығармашылығындағы түрікшілдік сарынды сол кездің өзінде тап басып танып, ол себептің сырын ұғуға ұмтылған Сәбит Мұқанов түсіндіруі төмендегідей: «Мағжан шынында түрікшіл емес. Оның түрікті «бауыр» қылуында, өз

мақсатына сәйкес ойы бар. Біз жоғарыда Мағжан қазақтың ескі күнін көкसेгенде, баяғы хан дәуірін қайта орнатпақ емес, қазіргі қазақтың көзіне ескі, еркін өмірін елестетіп, басын көтертпек. Басын көтертіп алғаннан кейін бөлек республика құрмақ дедік. Мағжан «түрік» деген сөзді белгілі мақсат үшін ғана керек қылды. Түріктің ерлігін айта кеп, қазақты отаршыл үкіметке қарсы қайрап алғысы келді» [4]. «Кезінде сын тұрғысынан айтылған, Мағжан сынды аяулы ақынның басты кінәсі етіп көрсетілген қағиданың аз ғана уақыт ішінде қайта жаңғырып, ізгі ойының түпкі мақсаты, «Жан сөзі» халық мүддесі мен азаттық идеясының биік белесі ретінде бағалана бастады. Ақиқат ой кеш те болса салтанат құрып келеді» [11].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оспанова Ақнұр Абдужапарқызы. Түрікшілдік бағыттың қалыптасу негіздері. /<http://www.rusnauka.com/>
2. Жалмырза А. Отаршылдыққа қарсы Түркістан әдебиеті. Астана: ЕҰУ, 2013. – 202 б.
3. Ержанова С.Б. Қазақ поэзиясы тәуелсіздік тұсында. – Алматы: Білім, 2010. – 320 б.
4. Мұқанов С. XX ғасырдағы қазақ әдебиеті. – Алматы: Атамұра, 2008. – 384 б.
5. Ержанова С.Б. М.Жұмабаевтың түрікшілдік идеялары. /<http://www.rusnauka.com/>
6. Елеукунов Ш. Әдебиет және ұлт тағдыры. – Алматы: Жалын, 1997. – 262 б.
7. Жұмабаев М. Көп томдық шығармалар жинағы. 1 –том. А., Жазушы 2002. -208 б.
8. Мырзахметов М. Қазақ қалай орыстандырылды. А. Атамұра-Қазақстан. 1993.- 255
9. Б.Қанарбаева Жырымен жұртын оятқан. Алматы: Ана тілі, 1998, - 232 б.
10. Ысқақұлы Д. Әдебиет алыптары. – Астана; Фолиант. 2004. -304 б.
11. Нұрпейісов Н. Мағжан ақын жырларындағы Тұран тағдыры. /<http://abai.kz/>

АТЫ-ЖӨНІМІЗДЕН ҚАЗАҚ ЕКЕНІМІЗ КӨРІНІП ТҰРУ КЕРЕК

ҚАБДУЛХАМИТОВ Н.

С-22-1к тобының студенті

ЖУКЕЕВ Т.Б.

*Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент,
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация: Мақалада қазақ ұлтының аты-жөнінен оның қазақ екендігі көрініп тұру керек екендігі айтылады. Ол үшін фамилиясына «тегі» деген қосымшаны жалғау керек деп ұсыныс жасалады. Айтылған мәселелер талданады.

Түйінді сөздер: тегі, ататек, аты-жөні, фамилия.

Айқын газетінің 2009 жылғы 31 шілде күнгі (№ 139) Қазақстан Республикасы Жоғары сот Кеңесінің төрағасы Оңалсын Жұмабековпен болған сұхбатта айтылған мәселеге байланысты өз ойымды ортаға салайын деп едім.

Шынында да, қазақ азаматтардың аты-жөнін жазуда бір жүйенің болмауы - өзекті болып отыр. Басты мәселе – орыстың -ов қосымшасынан құтылып, ұлты қазақ азаматтардың ұлттық ерекшелігін білдіретін ататегін (бұл сөзді «фамилия» деген сөздің орнына қолданып отырмын) қалыптастыру. Қазіргі уақытқа дейін азаматтар аты-жөндерін әр түрлі нұсқада жазып жүр. Ең көп кездесіп жүрген түрі – ешқандай қосымшасыз жазу. Мысалы: *Сәрсен Жылқыбай*. Бұл нұсқада жазудың екі түрлі кемшілігі бар: біріншіден, адамның ататегінің қайсысы, атының қайсысы екендігін шатастыру болады. Екіншіден, қазақта кейбір есімдер ер адамға да, әйел адамға бірдей қойыла береді. Мысалы: *Бақыт*,

Жанат, Марал. Егер әкесінің атына *ұлы, қызы* деген сөздер қосылып жазылмаса, ол адамның не ер адам, не әйел адам екендігін айыру қиынға түседі.

Енді бір қолданылып жүрген қосымша - *-и* қосымшасы. Бұл қосымшамен аты-жөндері әлемге әйгілі ғалымдар мен ойшылдарымыз Әл-Фараби, Махмуд Қашқари т.б. бар. Аты-жөндерінен көрініп тұрғандай, ол кезде бұл қосымша қай қаладан шыққандығын білдіру үшін қолданылған. Қазіргі күні бұл қосымшаны қолдану орынсыз. Жоғарыда аталған сұхбатта Оңалсын Жұмабеков мырза бұл қосымшаның орфоэпиялық ыңғайсыздықтары туралы орынды айтып өткен.

Оңалсын Жұмабеков мырзаның ұсынған *-тан, -тен, -дан, -ден* қосымшаларының да өзіндік кемшіліктері бар секілді. Мәселен, адамның аты-жөні *Алмас Сәрсенбектен* болды делік. Оны мынадай сөйлемде айтып көрелік: *Алмас Сәрсенбектеннен хат алдым.* Байқап отырғанымыздай, мұндайда шығыс септігін екі рет қайталауға тура келіп, стильдік, грамматикалық жағынан қайшылық болар еді. Басқа септік жалғауларында да осындай грамматикалық сәйкессіздік байқалады: *Сәрсенбектенге, Сәрсенбектеннің, Сәрсенбектенде,* т.б.

Кейбір ұлттардың фамилиясындағы қосымшалардан-ақ олардың қай ұлтқа жататынын байқауға болады: *Тұрсынзаде* – азербайжан, *Иванов* – орыс, *Саркесян* – армян, *Кикабидзе, Павлиашвили* – грузин, *Ларсон* – швед. Аталған фамилиялардағы *-заде, -ов, -ян, -дзе, -ивили, -он* деген қосымшалар ұлы, ұрпағы, тегі, ата тегі, шығуы деген мағыналарды берсе керек. Мәселен, «зада» сөзіне сөздікте мынадай анықтама берілген: «ЗАДА (парсы) (задэ). Ата тегі, туысы, шығуы, ұясы. Асыл зада – ата тегі асыл, тектінің ұрпағы. Ханзада – хан тұқымы. Бекзада – нәсілі бектен тараған, Сейітзада – қожа тұқымы. Парсы ұғымында зада (зад, заде) – ұл, бала, ханның, патшаның баласы» [1, б. 76].

Біздің қазақ халқына да аты-жөнінен-ақ қазақ екенін айқындап тұратын қосымша қажет. Менің ойымша, бұған лайық «тегі» сөзі. Қазір бұл сөзді белгілі ғалымдар мен басқа да азаматтар өз аты-жөндерінде қолданып жүр. Мысалы: Темірғали Көкетайтегі, Аманқос Мектептегі т.б.

Осы жазып отырған мақаламның жетекшісі, ұстазым Төлеухан Базарханұлының басынан мынандай оқиға өткен екен.

Ұстазымның тұңғыш баласы дүниеге келгенде, азаматтарды тіркеу бөлімінде ұлының аты-жөнін «Абзал Базархантегі» етіп алайын деп өтініш жазса, «*Тегі* деген сөзді фамилияға жалғауға болмайды, себебі бізде осындай ереже бар», - дейді. Төлеухан Базарханұлы айтып отырған азаматтарды тіркеу ережесін қараса, онда жобамен былай деп жазылған екен: «азаматтардың тегіне *ұпағы, немересі, тегі* деген сөздерді жалғауға тыйым салынады». Ары қарай ізденіп, *тегі* деген сөздің мағынасы ататегіне жалғауға лайықты екенін дәлелдеп көруге уақыттың аздығынан ұлының фамилиясын қосымшасыз «Базархан» деп алуға тура келді.

Мынадай да оқиғалар кездесіп жүр. Туған кезде туу туралы куәлігінде аты-жөнін *тегі* қосымшасымен алған балалар кәмелет жасқа толып, жеке төлқұжатын аларда аты-жөнінде *тегі* қосымшасы болғаны үшін оны заңға қайшы деп, туу туралы куәлігін *тегі* қосымшасыз қайта ауыстырып алуға мәжбүрлеу (төлқұжат беретін орындардың тарапынан) орын алып жүр. Азаматтарды тіркеу туралы заңымызда осындай қолдан жасап алған кемшіліктер бар. Болашақта осы кемшіліктер жойылса деген үміт бар.

1986 жылы шыққан 10 томдық «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» «тек» сөзіне мынадай түсіндірме берілген: «ТЕК зат. Шыққан негізі, түп нәсіл, тұқым. Тойынғаннан кейін *тегіңді*, туған еліңді ұмытып кетпесең болады (С.Мұқанов)» [2, б. 100]. Сонда «тегі» сөзі ұрпағы, тұқымы деген мағыналарды береді екен. Демек, адамның фамилиясына қосылатын «тегі» сөзі өзінің қызметіне лайық дәл өз мағынасында, өз қызметінде қолданылады. Сондықтан қазақ азаматтарының фамилиясына осы «тегі» сөзін жалғайтындай етіп заңға тиісті өзгерістер енгізілсе, өте дұрыс болар еді. Себебі, біріншіден, оның фамилиясының қайсысы екені көрініп тұрады; екіншіден, бұл сөздің

мағынасы өзінің негізгі қызметіне лайық қолданылады; үшіншіден, қазақ азаматтарының аты-жөнінен-ақ оның қазақ екендігі айқындалып тұрады.

Төлқұжатымызда «фамилия» деген сөз «тегі» деп аударылып жүр. Бірақ осы уақытқа дейін аты-жөнін сұрағанда «Тегің кім?» деп сұраған қазақты әлі кездестірген жоқпын. Оның орнына, әдет бойынша, «Фамилияң кім?» деп сұрап жатады. Демек, «тегі» сөзі фамилия мағынасында әлі айналымға түсе қойған жоқ деген сөз. Сондықтан, мысалы, «Тегің кім?» деген сұраққа «Сәрсенбектегі» деп жауап беріліп, тафтология болып кетпес үшін, «фамилия» сөзін «ататегі» деп аударып қолдансақ, дұрыс бола ма деп ойлаймын. Себебі «тегі» сөзіне қарағанда, «фамилия» деген ұғымға «ататегі» деген сөздің мағынасы жақындау. Кез келген адам фамилиясы етіп атасының, бабасының атын алатыны белгілі. Бұл сөздің құрамында арғы атасын білдіретін «ата» деген сөз де бар және шыққан негізін, тұқымын білдіретін «тегі» сөзі де бар. «Ататегі» сөзін орфографиялық жағынан біртұтас ұғымды беру үшін бірге жазу керек.

Енді «ататегі» сөзі мен «фамилия» сөзінің мағыналарын салыстырып көрейік.

«АТА-ТЕК зат. Ата-бабасы, арғы түбі, тұқымы, шыққан тегі. *Біздің ата-тегімізді, қайдан келе жатқанымызды қалдырмастан сұрады* (Б.Майлин)» [3, б. 425-426]. Байқағанымыздай, «ататегі» сөзінің мағынасы «тегі» сөзінің мағынасынан алшақ емес, жақын мағыналы сөздер, яғни синоним сөздер.

«Фамилия» сөзінің мағынасын орыс тіліндегі нұсқасын мағынасы дәл түсінікті болу үшін аудармай беріп отырмын.

«ФАМИЛИЯ [лат. familia] – 1) в Др. Риме – семейная хозяйственно-юридическая единица; в состав фамилии, помимо семьи в узком смысле, входили также рабы и *клиенты* 1; 2) наследственное семейное (родовое) или приобретаемое в браке наименование лица в отличие от личного имени; 3) *уст.* семья; 4) род, поколение, происходящие от одного предка» [4, с. 531]. «Фамилия» сөзінің аты-жөнге байланысты қызметі 4-мағынадан қалыптасқан. Бұл мағына жоғарыдағы «ататек» сөзінің мағынасымен дәл, үйлес келіп тұр. Демек, «ататек» сөзі «фамилия» мағынасында қолдануға лайық келіп тұр.

Қазақ ұлтының мәселесі бей-жай қалдырмайтын азаматтар, осы мәселеге байланысты баспа беті арқылы өз пікірлеріңізді білдіріңіздер. Бұл мәселені баспа беті арқылы талқылап, халықтың бәріне ұнайтын бір ыңғайлы, оңтайлы шешімге келіп, ұлты қазақ азаматтардың ататегі ұлттық ерекшелікті көрсетіп тұратындай бір нұсқаға тоқтауымыз қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бекмұхаметов Е.Б. Қазақ тіліндегі араб-парсы сөздері. Алматы, 1977. 120 б.;
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Жазушы, 1986. 8-том. 100 б.
3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-том. Алматы: Ғылым, 1974. 425-426 б.
4. Словарь иностранных слов. Москва: Русский язык, 1988. 531 с.

АНТРОПОНИМ ЖАСАУДАҒЫ ЕСІМШЕ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ РОЛІ

ҚАЛЫСОВА Г.С.

Эко-21-1к тобының студенті

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к. доцент

ЖАНГАБУЛОВА З.К.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада есімше тұлғалы антропонимдердің жасалу жолдары, антропонимдердің көбейіп, молая түсуінде етістіктің есімше түрінің атқарар қызметі туралы сөз болады.

Кілт сөздер: антропоним, есімше, элизия құбылысы, ырым, сенім, наным

Есімше - әрі етістік, әрі есім сөздер тәрізді түрленетін етістіктің ерекше категориясы. Тілші-ғалымдар етістіктің бұл категориясының бастапқыда қимыл атауына тән формалар болғандығын, кейіннен етістіктің семантикасы мен шақты білдіру қасиетіне ие болып, өз алдына дербес категория болып қалыптасқандығын және сөйлемде қандай қызмет атқарса да есімшелер өздерінің негізгі сипатынан, яғни шақтық мәнді білдіру қабілетінен айрылмайтындығын айтады (1.300). Соған орай есімше формалары өткен шақ есімше, осы шақ есімше және келер шақ есімше болып үшке бөлінеді. Осы сипатына қарай есімшелер есімдер тобында емес, етістіктер тобында қаралады.

Ал біз сөз еткелі отырған антропонимдер белгілі бір затты арнайы, даралай атау қызметіне орай зат есімдер тобында қаралады.

Енді осы есімшенің антропонимдерді жасауда қандай ролі бар?

Қазақ антропонимдері қатарынан *Ерген, Төлеген, Тілеген, Аңсаған, Тұрар, Аңсар, Гүлжанар, Басар* сияқты есімше тұлғалы кісі есімдерін көптеп кездестіруге болады. Ал осы есімдерге құрамына қарай және мағыналық тұрғыдан талдау жасасак, *Ерген, Төлеген, Тілеген, Аңсаған* есімдері өткен шақ есімше болса, *Тұрар, Аңсар, Гүлжанар, Басар* есімдері келер шақ есімше екендігін аңғау қиын емес.

Ал жалпы тіл білімінде кісі аттарының мағынасы туралы мәселе әлі де даулы болып келеді. Зерттеуші А.А.Реформатский «Жалқы есімдердің мағынасы болады, бірақ оларда ұғым болмайды» деген пікірді айтса (2. 536), ғалым Т.Жанұзақов еңбегінде «Қазақ тіліндегі кісі есімдерінің мағынасы бар. Олардың бірінің мағынасы айқын тұрса, бірінің мағынасы жасырын тұрады. Олардың мағыналары лингвистикалық зерттеулер жүргізіп, ғылыми тұрғыда талданғанда ғана ашылады» деген пікір кездеседі (3. 193). Жалқы есімдердің мағыналары туралы дәлелді пікірлер М.Оразовтың «Қазақ тілінің семантикасы» атты еңбегінде де кездеседі (4. 211).

Демек, кісі есімдерінде мағына бар. Мысалы, тілімізде ұшырасатын есімше тұлғалы *Дәметкен, Ұлтуған* сияқты әйел есімдерінен «ұл дәме етіп едік», «ұл туған екен десек» деген мағыналарды аңғару қиын емес. Кісі есімдеріне талдау жасау барысында есімше тұлғалы антропонимдердің әрқайсысының белгілі бір мағынасы бар, әр түрлі себептерге байланысты, ата-ананың көңіл-күйін бала туылған кездегі отбасы жағдайын аңғарта қойылғандығын аңғаруға болады.

Антропонимдерді жасауда есімшенің -атын (-етін, -итын, -итін) жұрнақтары мен -мақ (-мек, -бақ, -бек, -пақ, -пек) жұрнақтарынан басқа барлығы да дерлік қатысады деуге болады, әсіресе есімшенің -ған (-ген, -қан, -кен) және -ар (-ер, -р) жұрнақтары дара антропонимдер құрамында да, күрделі антропонимдер құрамында да белсенді роль атқарады. Енді осы есімше жұрнақтары арқылы жасалған антропонимдерге жеке-жеке тоқталып көрелік.

Есімшенің -ған, -ген жұрнақтары арқылы жасалған антропонимдер.

Есімшенің -ған, -ген жұрнақтары арқылы жасалған антропонимдерден бала дүниеге келгенге дейінгі отбасының жағдайын аңғаруға болатын сияқты. Мысалы, тілімізде есімшенің өткен шақ формасындағы *Жұбатқан* деген есім бар. Бұл есім көп қиындықтар болып, есеңгіреп жүргенде көңілімізді жұбатқан, көз жасымызды тыйған сәби деген мағынада қойылады. Демек, осы есімді қойған отбасында бұл сәбиден бұрын біреу қайтқан немесе баласы болмай зарығып жүрген отбасы болуы мүмкін.

Осы сияқты аталып өткен *Ерген, Төлеген, Тілеген, Өтеген, Табылған, Сұраған, Аңсаған* сияқты есімдерден де соңынан бала ерді, өлген баланың төлеуіне келді, сұрағанымызды, тілегенімізді берді, жоғалтқанымызды таптық, көптен аңсағанымыз еді деген мағыналар анық байқалады

Тілімізде есімшенің -ған, (-ген, -қан, -кен) жұрнақтары арқылы жасалған антропонимдер жиі ұшырасады. Мысалы: *Еңсеген, Жеткен, Болған, Асқан, Иген, Бөлеген,*

Тосқан, Жебеген, Аяған, Есіркеген, Сағынған, Бораған, Сатылған, Тоқтаған, Өтеген, Төлеген т.б.

Әйел есімдері: *Жаңылған, Тойған, Ұлтуған, Жаңылған, Дәметкен* т.б.

Тілімізде есімшенің -ған, (-ген, -қан, -кен) жұрнақтары арқылы жасалған есімдермен мағыналас -мыш, -мыс көне жұрнақтары арқылы жасалған антропонимдер де жарыса қолданылып келеді.

Зерттеуші А.Ибатов -мыш, -мыс жұрнағы туралы: «Бұл жұрнақтар қазіргі кезде айтылмыш, сезілmiş сияқты сөздердің құрамында болмаса, өте сирек қолданылады. Тіліміздегі осы жұрнақтың міндетін *Өтеген, Төлеген* деген есімдер құрамындағы -ген жұрнағы атқарып кеткен. Тіпті *Тоқтамьстың* өзі кейінгі кезде *Тоқтаған* деген формамен ауыстырылып, бұрынғы дағдыдан алшақтаған» - деген пікірді айтады (5. 88).

Тілімізде -мыс, -мыш жұрнақтары арқылы жасалған антропонимдер сирек те болса ұшырасады. Олар: *Тоқтамьс, Тілеміс, Өтеміс, Жайылмыс, Төлеміс, Жарылқамыс* т.б. Аталған кісі есімдерінің барлығының да -ған, -ген есімше жұрнақтары арқылы жасалған варианттары бар.

Енді жоғарыда аталып өткен -ған, -ген жұрнақтары арқылы жасалған антропонимдерінің кейбіреулеріне талдау жасап көрелік:

Еңсеген есімі. Р.Сыздықова «Сөздер сөйлейді» еңбегінде: «Еңсеген сөзінің түбірі – еңсеу, қалау, аңсау, бір нәрсені қатты тілеу, құмарту. Қазақ тілінде аңсау түрінде кездесетін бұл сөз кейбір түркі тілдерінде *еңсеу* түрінде ұшырасады» - дейді (6. 69). Сол сияқты қазақ тілінің диалектологиялық сөздігінде де «еңсеу» сөзі аңсау, көксеу мағынасында қолданылады деген түсінік берілген (7. 184). Демек, тілімізде кездесетін *Еңсеген* және *Аңсаған* есімдері бір-бірімен мағыналас есімдер.

Иген (Иіген) есімі. Бұл есім иі етістігіне есімшенің -ген жұрнағының қосылуы арқылы жасалған. Түбірдегі **і** дыбысының сусып түсіп қалуы нәтижесінде есім *Иген* болып қалыптасқан. Тіл білімінде мұндай құбылыс **синкопа** деп аталады. Бұл есім құдай көз жасымызды көрді, иіді, бала берді мағынасындағы есім.

Есіркеген, Аяған, Мүсіркеген есімдері. Бұл есімдер - көптен баласы болмай жүрген отбасында дүниеге келген балаға құдай аяп, есіркеп, мүсіркеп берді мағынасында қойылатын мағыналас есімдер. Түбірлері – *ая* түбір етістігі және *есірке, мүсірке* туынды етістіктері, -ған, -ген – есімше жұрнақтары.

Сатылған есімі. Есім *сат* түбіріне -ыл ырықсыз етіс жұрнағы мен -ған есімшенің жұрнағы жалғану арқылы жасалған. Ертедегі баласы өле берген соң өз баласын өзі сатып алу ырымына байланысты қойылатын есім.

Асқан есімі. Бұл есім екі түрлі жағдайда балаға қойылуы мүмкін. Біріншіден, есім балаға өз қатарының алды болсын, асқан керемет болсын деген тілекпен қойылады. Екіншіден, кейде әр түрлі жағдайларға байланысты бала уақытынан асып туылады. Қазақта осындай мерзімінен кеш туылған балаға да *Асқан* есімі беріледі. Қазақтар аяғы ауыр әйелге түйенің етін жегізбеген. Егер әйел білмей түйенің етін жеп қойса, онда әйел баланы он екі ай көтереді. Ондай жағдайда қазақтар әйелге (уақытында тууы үшін) түйенің етін қайталап жегізеді екен. *Асқан* есімінің түбірі *ас* етістігі, -қан өткен шақ есімше.

Ал есімше формасындағы *Дәметкен, Жаңылған, Тойған* - әйел есімдері. Бұл есімдер, көбіне қызы көп отбасыларында ұшырасады. Қыздан жаңылып ұл тусын, қызға тойдық, ұл болар деп дәме етіп едік деген мағынадағы есімдер. Осы есімдердің ішіндегі *Дәметкен* есіміне талдау жасап көрелік.

Дәметкен есімі. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігінде дәме сөзінің араб тілінде дамиғ – «сенді, талап етті, құмартты» деген мағынада жұмсалатындығы, ал қазақ тілінде бұл сөздің *бар, жоқ, зор, қыл, ет* сияқты сөздермен тіркесіп келіп, *дәмесі бар, дәмесі жоқ, дәмесі зор, дәме қылды, дәме етті* тіркестерінің ғана құрамында қолданылатындығы сөз болады (8. 65). Демек, тіліміздегі *Дәметкен* есімі айтып

өткеніміздей «дәме ет» тіркесінен жасалған. Элизия құбылысына сәйкес қатар келген екі дауыстының алғашқысының түсіп (дәм[е] ет) қалуынан қалыптасқан есім.

Есімшенің -ар, -ер, -р жұрнақтары арқылы жасалған антропонимдер.

Болжалды келер шақ есімше -ар, -ер, -р жұрнақтарының да антропоним жасауда өзіндік орны бар. Бұл жұрнақтар арқылы жасалған кісі есімдері, көбіне бала болашақта қандай болады, кім болады немесе балам осындай болса екен деген ата-ананың арман, тілегін аңғартады. Антропоним жасауда есімшенің өткен шақ формасынан кейінгі белсенді роль атқарушы – осы болжалды келер шақ есімше.

Қазақ тілінде –ар, -ер, -р жұрнақтары арқылы жасалған *Аңсар, Өсер, Жайнар, Тоқтар, Оңғар, Табар, Жасар, Асар, Сақтар, Басар* т.б. кісі есімдері кездеседі. Бұл есімдерден де бала болашағына деген көзқарас, тілек, ниет айқын көрінеді.

Енді бірнеше есімдерге талдау жасап көрелік:

Аңсар есімі. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігінде аңсар сөзіне былайша түсінік беріледі: «Қырғыз, өзбек, башқұрт тілдерінде аң сөзі – ой, сана, ақыл деген мағынада жұмсалады. Көне түркі жазу нұсқаларында да аң сөзі – ақыл мағынасын береді» (8.40). Бұл деректерге қарағанда аңсар сөзінің бастапқы түбірі – аң сөзі, -сар жұрнақ. Түркі тілдерінде кездесетін аңла/анла тәрізді сөздердің де алғашқы өрбіген түбірі аң болғанға ұқсайды. Сол сияқты тілімізде құмартты, қалады мағынасында жұмсалатын «аңсары ауды» деген тіркес бар. Демек, осы тіркес құрамындағы аңсар сөзінің түбірі де – аң сөзі болуы керек. Сонда тіліміздегі *Аңсар* есімі жас балаға аңсары ауды, көп ойлады, құмартты мағынасындағы есім болып шығады.

Тоқтар, Тұрар, Жасар, Өсер есімдері. Есімшенің –ар, -ер, -р жұрнақтары арқылы жасалған бұл антропонимдер - баласы көп шетіней берген отбасыларында осы балам өлмей тұрар, тоқтар, өсіп, өркендер мағынасында қойылатын есімдер.

Есімшенің -с жұрнағы арқылы жасалған антропонимдер.

Тілімізде болымсыз етістікке есімшенің -с жұрнағы жалғану арқылы да антропонимдер жасалады. Дегенмен, бұл жұрнақ арқылы жасалған кісі есімдері тілімізде көп емес.

Қазақ тіліндегі –с жұрнағы арқылы жасалған антропонимдер: *Таймас, Талмас, Өлмес, Мұңайтпас, Ескермес, Елемес, Аңдамас* т.б. Осы есімдердің ішінде алдыңғы екі есімнің мағынасы түсінікті. *Таймас* есімі- өз жолынан, сөзінен таймайтын бір сөзді, орнықты адам болар деген тілекпен қойылса, *Талмас* – шаршамайтын, қажымайтын, дегеніне жететін азамат болар деген тілекпен қойылады. Есімнің түбірлері – тай, тал етістіктері, -ма – болымсыз етістіктің жұрнағы, ал –с есімшенің жұрнағы.

Өлмес есімі. Бұл есім баласы көп өле берген отбасыларында кездесетін, қазірде көнеріп бара жатқан есім. Көбіне, оңтүстік аймақтарда кездеседі. Түбірі - өл етістігі, -ме болымсыз етістік, -с есімше.

Мұңайтпас есімі. Түбірі – мұңай туынды етістігі, -т өзгелік етіс жұрнағы, -па болымсыз етістік, -с есімше. Бұл есімнен туылған сәби үйімізге қуаныш ала келер, енді мұңаймаспыз деген ата-ана тілегін аңғаруға болады.

Аңдамас есімі. Бұл есім жоғарыда талданып өткен *Аңсар* есімімен түбірлес есім. Сол сияқты осы аңда етістігі туралы Ш.Сарыбаев: «Аңдау. Бұл сөздің түбірі - аң, ал -да есімнен етістік тудырушы жұрнақ. Кейбір түркі тілдерінде бұл сөз «түсіну, аңдау, жады» мағынасында жұмсалады. Чуваш тілінде ан- ақыл, зейін, жады, ес; Қарақалпақ тілінде аң – 1. Сана, сияси аң – саяси сана; 2. Ақыл; 3. Пікір, ниет. Ал башқұртша аң – сана, ес. Башқұрттың булыу тіркесінің мағынасы сөз болып отырған аңдау (аңдап бас, аңдап сөйле, аңғар) деген сөздің мағынасымен ұқсас. Тіліміздегі аң-таң дегендегі аң компоненті де сөз болып отырған аң сөзімен байланысты болуы керек» - деген пікірді айтады (9.492).

Сонда *Аңдамас* есімі аң (зейін) түбіріне -да етістік тудыратын жұрнақ (аңда, зейін қой) жалғанып, одан кейін -ма болымсыз етістік жұрнағы, одан соң -с

есімшенің жұрнағы жалғану арқылы жасалған есім болып шығады. Мағынасы – осы баланы ешкім алмас, зейін қойып қарамас, демек, балаға көз тимесін деген тілекпен қойылатын есім. .

Байқап отырсақ, қарастырылған антропонимдердің дені ер адам есімдері. Әйел есімдері өте сирек. Олардың өзі өзі қыздан жаңылдық, ұл керек мағынасында кездесіп отыр. Мұның себебін қазақта ер балаға шаңырақ иесі ретінде ерекше мән берілетіндігінен деп түсінеміз. Бұл да бір халықтың өзіндік ұлттық болмысы, психологиялық ерекшелігі болып табылады.

Көріп отырғанымыздай, белгілі бір ырым мен сенімге байланысты қойылған антропонимдердің көбі етістіктен, оның ішінде етістіктің есімше түрі арқылы жасалған екен. Қорытындылай келе, тіліміздегі антропонимдердің көбейіп, молая түсуінде етістіктің есімше түрінің атқарар қызметі үлкен деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. -Алматы, 1991. -300 б.
2. Реформатский А.А. Введение в языковедение –М.: Аспект Пресс, 2000. -536 с.
3. Жанұзақов Т. Қазақ ономастикасының негізгі проблемалары. –Алматы, 2004. -193 б.
4. Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. –Алматы, 1991. -211 б.
5. Ибатов А. Кісі аттарының құрылым жүйесі. // Қазақ ономастикасының мәселелері. –Алматы, 2006. – 88 б.
6. Сарыбаев Ш. Қазақ тіл білімі мәселелері. –Алматы, 2000. -492 б.

«АҢЫЗДЫҢ АҚЫРЫ» РОМАНЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ҚОЖАБЕКОВА Ж

ИС-23-1 тобының студенті

ОРКЕН Қ.О

Ғылыми жетекші, п.ғ., магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Көркем әдебиетке қойылар талап барынша күшейіп отырған қазіргі дәуірде жұртшылықтың, әдеби туынды көтерген қоғамдық-әлеуметтік мәселелерге, алуан-алуан маңызды философиялық-психологиялық сыр-толғаныстарға айрықша назары ауып отыр. Оқырман сұранысына сай қаламгерлерде мейілінше осы тақырыпты шығармашылығының өзегі етіп, туындыларын жарыққа шығаруда. Ал сондай кесек туындыларды алғашқылардың бірі болып жарыққа шығарған қаламгерлеріміздің бірі де бірегейі – Әбіш Кекілбаев. Зерттеу жұмысының негізгі нысаны Әбіш Кекілбаевтың қаламынан туған «Аңыздың ақыры» шығармасын көркемдік құндылығы турасында талдау болып табылады.

Тірек сөздер: Ғылыми көзқарас, көркемдік ерекшелік, образ, символизм, аңыз, ХХ ғасыр әдебиеті, протатип

«Аңыздың ақыры» романы Әбіш Кекілбаевтың бұрын жазғандарынан сыры да, сипаты да мүлде бөлек, жазушының творчестволық тың табысы, өсу, іздену эволюциясының жаңа қыры дерлік, өзіндік концепциясы бар дүние. Мұнда қаламгер өзінің ойшылдығы мен парасатты суреткерлігін көрсеткен еді. Роман бастан-аяқ ойға, толғанысқа толы, кәдуілгі интеллектуалдық дәрежедегі философиялық шығарма. Жазушы бағзы заманның махаббат пен ғазауатқа толы оқиғасын арқау еткенімен сол арқылы бүгінгі өмірге, қазіргі уақыт

шындығына, айналамыздағы адамдар мінезі мен әрекетіне қатысты айта білген. Романдағы Әміршінің монологу, яғни ішкі толғанысы арқылы жалпы адамдық характерге тән ішкі драматизмді, сезімдегі қайшылық пен жұмбақтылықты көркемдік тұрғыдан келісімді көрсеткен. Әміршінің дүние, өмір, адам, махаббат пен мансап, жақсылық пен жамандық, парасат пен кесапат, намыс пен абырой, қанағат пен құлқын, тақ пен бақ, тағысын тағы басқалар туралы ойы осы заманғы тоғышар, рухани, жарымжан адамдар ойын, түсінік-түйсігін елестететін сияқты.

Жазушы бұл романда өзінің суреткерлік екі қасиетін – құлашы кең философиясы мен терең психолог екендігін, бір сөзбен айтқанда, жазушылық биік интеллектісін дәлелдейді.

Роман бас-аяғы төрт бөлімнен тұрады. Мұнда қым-қиғаш қайшыласқан шым-шытырық оқиға, топырлаған тобыр жоқ, санаулы ғана адам, сан алуан қырлы бірнеше ғана образ бар. Олар негізінен Әмірші, оның әйелдері және сарай маңындағы «барыпкелдер», мұнара соққан Жаппар мен оның таныстары. Ал үш адамның психологиялық болмысы, жан сезімі, ішкі ой әлемі ерекше есте қаларлықтай берілген. Олар - Әмірші мен кіші ханша және оған ғашық болған шебер. Жазушының қаһарман психологиясын ашудағы стильдік тәсілі – монолог пен баяндауды шебер астастыруы да атап айтарлық.

Әбіш Кекілбаев – үйрімді тілі, иірімді ойы бар жазушы. Сөздік қоры мен лексиконының байлығы, тазалығы, табиғилығы жағынан біз оны ерекше бағалаймыз. Ал, мына романның қай бетін алып оқысаңыз да оның қаламынан туған бейнелі көркем тілдің сиқырлы сырына тәнті боласыз. Ол бар білген әдемі, орамды сөзін қалай болса солай шашып, рәсуа етпей, орнына, ығы мен ыңғайына қарап қамырдан қыл суырғандай шеберлікпен пайдаланады.

«Аңыздың ақыры» тарихи роман ретінде әжептеуір зерттелген екен. Бірақ та бұл шығарма ежелгі аңызды қайта жаңғыртып қана қойған жоқ, мұнда жазушы адам ғұмыры, оның адамгершілік сапасы, жалпы жамандық пен жақсылық туралы өзінің философиялық концепциясын ұсынады. Мұндағы басты қаһарман – Алмас хан Уақыт пен Кеңістік жағынан нақтыланбауда да суреткерлік мақсат бар деп ойлаймын. Әміршінің бейнесі адамның уақыт алдындағы, ажал алдындағы, зауал шақ алдындағы шарасыздығының символы іспетті. Өйткені жалпақ әлемнің жартысын табанының астына салған, шексіз биіктің иесі – Алмас хан Мәңгілік туралы ойлағанда үнемі тығырыққа тіреледі.

Бұл шығармадағы аңыздық желінің фон деңгейінде ғана алынуы сюжет динамикасына да әсері бар. Негізгі екпін кейіпкерлердің ішкі халіне және рухани толғанысына түсірілгендіктен, бір-бірін жылдам айырбастап жататын оқиғалық желілер жоқ, ол баяу дамиды. Сондықтан да мұндай шығармаларға реалистік проза үлгілерін талдауға қолданылатын әдіс-тәсілдерді пайдалану кей жағдайда шығарманың нақ болмысын ашуға кедергілер келтіреді.

Әбіш Кекілбаевтың қаламынан туған повестердегі көркемдік-эстетикалық, әлеуметтік-философиялық қасиеттер «Аңыздың ақыры» атты көркем романда өзінің жаңаша қарқынымен дами түсті.

Әбіш Кекілбаевтың тарихи балладалар циклі, біздіңше, осы романда өзінің толық көркемдік шешімін тапқан. Бұл шығармалар, сөз жоқ, суреткердің творчестволық өсу жолындағы маңызды белес болып қалмақ.

Романның бас кейіпкері - ұлы Әмірші «Күй» повесіндегі Жөнейтпен, «Ханша-Дария хикаясы» повесіндегі Шыңғыспен іштей де, сырттай да біраз үндесіп жатады, бірақ бұл шығармада шексіз билік пен билік құмарлықтың адамшылық философиясымен есте сыйыспайтындығы айқынырақ, тереңірек суреттеледі. Әміршінің атақ-абыройға, шексіз билікке қолы бірден жетпеген. Әмір әскерінің көп сардарының бірі бола жүріп, бұл да жасында талай қуғын-сүргінді, қауіп-қатерді басынан өткерген, күштінің қысымын көрген, тұмсығы тасқа тиген. Бірақ табиғат бұған бала жастан қайсар мінез, зор дарын, асқан өзімшілдік пен бірбеткейлікті сыйлапты. Ол бала жасынан өзінің атағын шығарып, елдің есінде қалуды ойлайды. Осы мақсатына жету үшін мына алдамшы дүниеде бір-ақ жолдың - билік пен мансап жолының бар екеніне ерте көзі жетеді. Көздеген жеріне төтелеп бару

үшін Әмірші өзінің бар күш-жігерін, амал-айласын аямай жұмсайды. Айналасындағы бағынышты адамдарының іші-сыртын, пендешілік осалдықтарын түгел зерттеп білген Әмірші халқына да қырын қарайды, халқын үміт пен үрейдің арасында ұстаса ғана қара тобырды қаһарлы қалың қолға айналдыруға болады деп ойлайды. Басқарудың әртүрлі айла-тәсілін, саясаттың сан түрлі шиырларын меңгерген Әмірші қара басының мүддесін қорғау үшін арам, адалды айырып жатпайды, ақырында ол ақылды да көреген, бірақ қайырымдылық дегенді білмейтін қара жүрек қаныпезерге айналады. Жарты әлемге билігін жүргізген Әмірші енді өзінің әрбір жорығы, әрбір әрекет-қимылы, аузынан шыққан әрбір сөзі аңызға айналып, досын қуантса екен, қасының зәресін ұшырса екен деп қиялдайды. Қыруар елді тітіреткен айбынымен, ақылымен, батырлығымен тірлігінде әлемді аузына қаратса, келешек ұрпақтар оның атын дақпырттап әкетуін қалайды. Ерінің ерлігі құрметіне жас тоқал салдырған, көкке мойнын созған көгілдір мұнара мұның атағын келер нәсілдерге айғақтап жеткізеді деп сенген. Рас, ол кезінде халықтардың басында әңгір таяғын ойнатқан, талай алтын тақтардың талқанын шығарып талабы асқан өзінің туа біткен турашылдығы, даралығы, даналығы жөнінде төңірегіне талай ертегілерді таратып жіберткен. Айдарынан жел ескен айбарлы Әмірші туралы осы ертегілердің мәңгі жасайтындығына да оның көңілі әбден сенулі еді.

Әйткенмен, махаббат мұнарасы туралы аңыз осы ертегілердің бәрінің белінен бір-ақ сызып, бір адамның атағын асыру үшін құрбан болған бейшаралардың тағдыр-тарихын біздің заманымызға дейін жеткізді.

Әміршінің күйреуі - романның соңында заңды құбылыстай әсер етеді. Өйткені ол өзінің бойындағы барша қайрат-жігерін, ақыл-парасатын, әуре-сарсаңға толы тынымсыз өмірін түгелдей өзімшілдік пен өркөкіректікке, өзгеден артық болмысын дәлелдеуге жұмсайды. Автор осы күйреудің философиялық, әлеуметтік, адамшылық негіздерін жан-жақты нанымды суреттейді [6].

Жазушының қысқа, бейнелі сөйлемдері, штрих, детальдары мен эпизодтары шығарманың идеясын ашуға икемді. Әміршінің әрбір іс-әрекеті оның психологиясымен тығыз байланыста. Оңашадағы ойы, яғни кейіпкерге тән монолог мұның айғағы.

Қаламгердің адам жанының психологиялық қилы-қилы сырларын, жан дірілін, сезімділігін ашумен берудегі зерделі ізденістері сонарға түскен соқпақтай айқын да нәтижелі.

«Аңыздың ақыры» осыған дейінгі тарихи тақырыпқа арналған төрт повесті түйдектеп, түйіп тастағандай әсер қалдырады. Атап айтқанда, «Күй», «Бәсеке» «Ханша-Дария хикаясы», «Шыңырау» повестерін тілге тиек етпеске болмас-ты. Сол, көркемдік-эстетикалық тұрғыдан болсын, әлеуметтік-философиялық астары жөнінен болсын, тілдік-стильдік жағынан болсын, кемел туындылардан соң іле-шала «Аңыздың ақыры» жазылуы Әбіш Кекілбаевтың жасампаздық қуатының молдығын аңғартқан. Оқырман қауым әдебиетімізге біртума таланттың келгенін сол кезден-ақ шамалаған. Жоғарыда туындының жекелеген ерекшеліктерін талдадық. Енді осы шығарманы жазушының қаламы тербеткен туындыларымен салғастыра талдау, шығармалардағы үндестікпен жеке стильдік қуатты бейнелеудің амалы болмақ.

«Аңыздың ақырында» автор шынында да салауатты, салмақты көрінген, кейіпкерлердің ішкі жан сырына терең бойлаған. Мұнда «Ханша-Дария хикаясында» ара-тұра байқалған баттиған қара бояуды кезіктірмейсіз. Көркемдік нақыш-қайырымдар ішкі психологизмді, драмалық тартыс-толқыны иланымды беруге, терең иірімге, шәркез сезімге соғып, оны суыртпақтап, шым-шымдап беруге жұмсалған. Әрине, Ақсақ Темір қаталдығы, оның өзімшіл, асқақ, астамшыл көкірегі Шыңғысханнан бір мысқал да кем емес, алайда, ол Шыңғысхан тәрізді қолға түскен тұтқындарды тізіп қойып, тұла бойын көзбен тінткілеп, алтын-күміс жылтырағын қолма-қол сыпыртып алып жатпайды. Ал, бірақ маңайындағылардың не ойлап, жан дүниесінде нендей құбылыстар боп жатқанын айтпай

сезіп, айттырмай біліп, көзі түскен бойда-ақ танып-тауып үйренген сұңғыла жүйріктігін аңғарамыз.

Романда ханым бейнесі бедерлі, оның махаббаты кіршіксіз, ой-сезімі адал, пиғылы таза. Соның өзінде автор сондай жанның бейнесін сырттай сұқтандырып қана қоймай, жан құбылыстарын, күдік-күмән, сенім-сезік кезек алмасқан, алабұртқан өзгерістерді жаймалап, ашып салады. Бірақ бұл романды әлеуметтік-философиялық жағынан әсіресе, күшейтіп тұрған бір кейіпкер - ол махаббат мұнарасын тұрғызған шебер. Асылы, әдеби көркем туынды әлеуметтік жүк көтерсін десек, ол аузын айға білегендердің ғана тарихтағдырын тәмпіштеумен шектелмек емес. Қайта, соның қатарында халық өкілдері - қарапайым жандар көрінуге керек. Олардың ойы, сезімі, мінез-қаракеті, дарын-қабілеті көрінуі керек. Ол және көркемдік концепция тұрғысынан әлгідей аспан тепкен тарихи тұлғалардың тасасында қалмауы керек. Сонда ғана көркем шығарма халықтық сипат алады, әлеуметтік-философиялық жағынан салмақтана түседі.

Шебер бейнесі романды күшейтіп тұр деуіміздің мәнісі де содан. Жалпы, осы «Аңыздың ақырын» қаламгердің бұрынғы «Күй» повесімен іштей туыстырып тұрған бір жайт бар. Ол - Ақсақ Темірдің Жөнейтпен, шебердің күйшімен философиялық және психологиялық шешім жөнімен ұқсап жатуы. Ойға алған мақсатты орындаудағы Әмірші мен Жөнейттің қаталдығы, сондай-ақ шебер мен күйшінің басқа түскен азапқа мойымауы - түптеп келгенде халық рухының асқақтығы, өнер иесінің өз құштарлығының құрбаны болуға әрқашанда құмбыл тұрарын дәлелдейді. Аңыздың аты - аңыз. Алайда, сол аңыздың өзі көркемдік-эстетикалық қасиетке ие болуы үшін осындай штрихтар керек екені де ... [8]. Уақыт ұшқыр һәм құбыл; «Уақыттың өмірден басқа өлшемі жоқ екеніне көзімізді жеткіземіз. Бір өмірдің орнына екінші өмір келсе мына дүниенің мәні» болмақ деген ой да шығармада анық байқалады.

Әбіш Кекілбаевтың хикаялары нақты өмірден, қаны сорғалаған шындықтан туындайды. Ол жасандылыққа бармайды. Жасанды мінез, жасанды сөз, жасанды қаракетке жоламайды. Олай етуге оның шыншыл, анық суреткерлік болмысы көнбес те еді. Ол өзі шығарма желісіне тиек еткен оқиғаның ұңғыл-шұңғылын терең зерттейді, кәміл білген, шексіз түйсінген, анық сезінген тақырыпқа ғана бойлайды да, типтік жағдайды тірілтіп сала береді. Қоғамдық-әлеуметтік сауалдарды қарапайым тіршіліктің өзінен, қарапайым жандардың тірлігінен, мінез-құлық, сөзінен саумалдайды. Өмірдің бір үзігінен, бір ғана жұлқындасынан, бірді-екілі адамның мінез-қаракетінен типтік жағдайды, типтік ортаны, типтік характерді бедерлеп тастай салады. Салауат-салмағы, таным-талғамы, ой-толғамы әдемі үйлесіп, құба-құп жарасып келген ол қазіргі қазақ әдебиетінде сирек құбылыс екендігі даусыз.

Жазушының әр шығармасын оқи келе, осындай түйін байлайсыз. Жазуға ден қойғанда шабыты шалқып, дарын қуаты шарасынан асып-тасып төгіліп жүре беретіндей көрінеді. Өмірдің өзін байыппен, баппен баяндағандай боп отырып, нақышын келтіре, өңін-әрін кіргізе реңк-бояумен тауып, танып бедерлейді. Кейіпкерлер жақсы-жаман қалпымен қашаннан таныс жақын-жатықтың біріне айналып кете береді.

Қарымды қаламгер іштен қазып, тереңнен қозғап жазады. Кім туралы жазса да, не туралы жазса да оның болмысын жұмбақтамай, ішімдегіні таптың кебін кигізбей, айқын айшықтап бергісі келеді. Асығып, аптықпайды, сабырлы, салауатты мінезден танбайды. Үлкенді-кішілі бар шығармасынан таразы талғам, тарамыс шиырғандай тарамдап талдау көзге ұрады. Сөзі сезікті, түйін-түйсікті тарата талдайды. Күдік-күмәнді қалдырмай, алашапқын ой жүйрікті ілмелеп, қайырмалап, түгелдеп таратуға бейім. Бұл оның барлық шығармасына тән ерекшелік.

Жеке «Аңыздың ақыры» романындағы ерекшелік жоғарыда айтылған көркемдік қуат пен құндылықты түгел қамти келе, адам болмысының әдебиетте жаңаша суреттелуі мен ішкі сананың, абстрактілі болмыс-бітімнің сөзбен мүсінделуі болмақ. Психологиялық және философиялық категорияларды арқалауы және оны оқырманға күрделі құбылыстан бөліп

алып, қалыңды жіңішке етіп, қаттыны жұмсартып жеткізуі негізгі артықшылығы деп білемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ғұбайдуллин С. Әбіш Кекілбаев прозасының тілі. Филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияның авторефераты. -Алматы, 1995-256 б.
2. Қирабаев С. Екі томдық шығармалары. Т.: 1. –Алматы: Жазушы, 1992-378б.
3. Ысқақбай М. Шығарма шырайы – шындық. –Алматы: Рауан, 1994-76 б.
4. Кекілбаев Ә. Ханша-Дария хикаясы. Балладалар мен роман. –Алматы: Атамұра, 2003.
5. Жарылғапов Ж. XX ғасыр соңындағы қазақ прозасының идеялық-эстетикалық мәселелері. –Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2003.
6. Бельгер Г. Дала балладалары // Ә.Кекілбаев. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Т.1: Роман және повестер. –Алматы: Жазушы, 1989.
7. Тоқбергенов Т. Үш тоғыс. Әдеби сын. –Алматы: Жазушы, 1997.

М. МАҚАТАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

КЕНЖЕБЕК Н.

*МО-22-1к тобының
студенті*

АКШАБАЕВА Л.М.

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Аталмыш мақалада М. Мақатаевтың поэтикалық шығармашылығына қатысты психологиялық мәселелерге талдау жасалған. Осы мақалада М. Мақатаевтың басқа ақындардан өзгеше тұстарын, қайталанбайтын ақындық зертханасын, шабытын, талантының психологиялық астарларын ашып көрсетуге тырысамыз. М. Мақатаевтың поэзиялық шығармашылығының психологиялық астарлары, оның қайталанбас ақындық мұрасына ақынның жан дүниесіндегі өзіндік процеске поэтикалық шабыты мен фантазиясы, рухани жаны мен тәні ауыратындарға демеуші болатын тұстарын қарастырып, психологиялық маңызын ашып көрсету.

Кілт сөздер: шығармашылық, ақындар шығармашылығы, поэтикалық шығармашылық, сезім, шабыт.

Психоанализ сияқты поэзия да тілдің табиғатына, әсіресе поэзияның өмір тәжірибесіне байланысты әртүрлі сезімдерді тудыру қабілетіне ие. Поэзияның бұл потенциалдық мүмкіндіктері адамның өзіне, оны қоршаған ортасына және қарым-қатынас тіліне тікелей байланысты. Бұл белгілер болмаса, поэзия да, психоанализ де болмас еді. Тілге деген бұл көзқарас поэзияны әлі жеткілікті зерттелмеген психоаналитикалық шығармалар ретінде қарастыруға ықпал етеді. Осы саланы әрі қарай зерттеу мақсатында М.Мақатаевтың сөздің сезім мен қиялды ояту қабілетін айқын көрсететін бір өлеңіне тоқталайық. Осыдан кейін адамның сөзге енгізетін мағынасына байланысты сөздердің төл табиғатын, қандай резонанс, эмоция тудыратынын нақтылау мақсатында тілдің дамуындағы тұлғааралық процестер зерттеледі. Тіл мен вербальды формаға бұл көзқарас сөйлеудің және жүректен жүрекке сөйлесудің терапиялық процестерінің психоанализге қаншалықты сәйкес келетінін, соның ішінде адамдар бір-бірімен қарым-қатынаста болған

кездегі сөйлеудің ешбір поэзия сипаттай алмайтын мүмкіндіктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, аналитиктің қызметі – сөздің мүмкіндіктерін жұмылдыра алатын және адамның өмірде болған тәжірибесіне жаңаша көзқараспен қарауға, жадында сақталған оқиғаларды қайта бағалауға көмектесетін сабырлы тіл жасау. Психоанализ сөйлеу және тыңдау кезінде пайда болатын вербальды және тілдік процестердің емдік әсерін нақты түсіндіре алмасақ та, сөз арқылы жүзеге асырылады. Өкінішке орай, психоанализді емдеуге деген сенім «сумен сұйылтылған сиқыр» сияқты сөзге сенуді қажет етеді, өйткені біз сөйлеуде тілдің емдік қасиеттері мен мүмкіндіктерін әлі толық дамыта қойған жоқпыз. Біз сөйлеуді, ең алдымен, психоанализ құралы ретінде, содан кейін емдеу процесіне қатысатын механизм ретінде ғана қарастырамыз. Бір жағынан, біз сөйлеуді емдік әсері бар тұлға аралық әрекет ретінде қарастырғанда, біз көбінесе тілдің сөйлеудегі рөлін елемейміз. Әйтсе де, әдебиетімізде тілдің емдік әсерін терең ұғынатын оазистерді кездестіруге болады. Менің ойымша, бүгінгі таңда психоанализдегі тілдің рөлі туралы ең жанды пікірталастар поэзияға вербальды терапия процесін ашуға мүмкіндік беретін пікірталастар болып табылады. Поэзия сөзден басқа ештеңе емес. Поэзияның сезім тудыратын және түсінікті өзгертетін сөзсіз күші психоанализдің күшімен салыстыруға болады. Қарапайым адамға тән мен санадағы патологиялық бұзылуларды «қарапайым» сөзбен қалай емдеуге болатынын түсіну, әрине, қиын. Ол өзінен бір ғажайыпқа сену сұралады деп ойлайды. Бұл адамды мүлде қате деп айтуға болмайды, өйткені күнделікті өмірде қолданып жүрген сөздеріміздің емдік күші жоқ.

Поэзия мен психоанализ арасындағы көптеген байланыс нүктелерінің ішінен мен поэзияның бізге ашатын сөздердің табиғатына, әсіресе сөздердің естеліктерді ояту және сезімдерді белсендіру қабілетіне назар аударамын, онсыз поэзия мен психоанализдің болуы мүмкін емес. Шынында да, ақынның өнерге көтерген сөздері емдік әрекеттің қайнар көзі бола отырып, психоанализде үнемі өз қызметін атқарады. Пациенттермен жұмыс істеудің соншалықты поэтикалық емес және таңғажайып жағдайларын пайдалана отырып, мен поэзия ашатын тілдің таңғажайып табиғатының арқасында мүмкін болатын сөздердің емдеу процесіне қосқан үлесі қаншалықты маңызды екенін көрсетуге тырысамын. Қазақпын дейтіндердің бәрі қазақтың құдіретті ақыны Мұқағали Мақатаевты біледі. Оқушы кезімде ақын өлеңдерінің жас жанымға емдік әсері болғаны оның психологияның ғана емес, қазақ жанының білгірі екенін дәлелдей түседі. Бұл Мұқағали Мақатаев шығармашылығының психологиялық қырларын, оның таланты мен дарындылығын, ой-өрісін, сезімін, ерік-жігерін зерделеу ғылыми жұмыстың алғашқы баспалдағы болады деген ойға түрткі болды. Психологияның бірнеше салалары бар. Оның ішінде біздің зерттеу тақырыбымызға тікелей қатысты өнер терапиясы мен поэзия терапиясы. Поэзияны зерттеу барысында шетелдік ғалымдардың поэзияны емдік мақсатта қолданғанын байқадым.

Тәжірбиелік мақсатында поэзия қай тілде әрекет ететінін көру үшін

М.Мақатаевтың «ШЫДА, ШЫДА» [1, «Жалын баспасы», 2001. Шыда.,] өлеңін оқуды өтінемін:

Шыда, шыда,
Шыдай түс, шыда тағы,
Шыдамдыны мына өмір ұнатады
Үміттің Құлан иек құла таңы,
Әйтеуір бір атады, бір атады...

Өкінбе, өкпелеме, бүгініңе,
Өмір, өмір!
Болмайды түңілуге.
Мәңгі сені жазбаған сүрінуге,
Қайта тұрып, қақың бар жүгіруге.

Түсінемін жаныңның ауырғанын,
Шыдадың ғой, шыдай түс, дамылдағын.
Иогтардың тәсілін қабылдағын,
Басқасына бас ұрып, табынбағын.

Шыда, шыда!
Шыдай түс, тағы шыда!
Тау құлатқан тасқынның ағысына
Кір жуытпай, кіршіксіз намысыңа,
Қарысуға болады, алысуға...

М.Мақатаевтың поэмасы басынан өткен жайттарды сөз арқылы айқын бейнелейді. Психоанализде сөйлеушінің өз сөзіне дауыс ырғағы, мимика, дене тұрысы және ым-ишара арқылы беретін әсер ету күшін бағалаймыз. Сөйлеу әрекеті айтылған сөздің мағынасын ғана емес, кейде сөздердің мағынасына қарама-қарсы мағынаны білдіретінін білеміз. Поэзия бізді сөздердің экспрессиялық күші туралы ойлауға шақырады. Поэзия бізді қозғай алатын ерекше дыбыстар екенін түсінуге көмектеседі. Мысалға:

Пай, пай, Өмір!

Өтесің-ау бір күні.
Тиясың-ау қуанышты күлкіні.
Өмір деген — бір жарқ еткен найзағай,
Өмір деген - көк аспанның күркірі.
Пай, пай, Өмір,
Өтесің-ау бір күні!

Болмағандай, жүрмегендей сенде біз,
Кетеміз-ау, әй, кетеміз... пендеміз.
Ұрпақтарға береміз де кезекті,
Біз кетеміз. Кету үшін келгеміз.

Өмір деген — бұйым емес қолдағы,
Өмір дейтін - ұлы бекет жолдағы.
Қаның кеуіп қаталаған кезінде
Сусыныңды қандырсаң бір болғаны.

Мына күн де, мына аспан да, дала анау,
Бәрі бізден, бәрі бізден қалады-ау!
Өмір дейтін — тағатсыз бір қозғалыс,
Өмір дейтін - өлемін деп қарамау. [2, 147 б.].

Белгілі бір мағынаны білдіруде талапқа сай тілді икемді түрде қолдана білу және сонымен бірге тілдің экспрессивтік мүмкіндіктерімен ұтымдылықты дұрыс үйлестіре білу ақындық дарындылықпен қатар ақыл-ой жетілгендіктің белгісі. Сөз тәжірибенің есту аспектісін көрсетеді. Сөз тәжірибеден пайда болғандықтан, кейінірек бұл тәжірибені әртүрлі сезімдермен тудыруы мүмкін. Белгілі бір сөздердің адамда сезім тудыруы оның балалық шағынан бастап дүниені қабылдауының өзіне тән тәсілін көрсетеді. Өлең ақынның бойында ерекше сезім тудыратыны сияқты, біз де басылған сөздерді ерекше көреміз, айтылған сөздердің дыбысын ерекше ести аламыз.

Профессор Қ.Б. Жарықбаев «Ұлттық психология салаларынан арнаулы даристер» («Ұлттық психология салаларының арнайы лекциялары») атты еңбегінде шығармашылық

психологиясын, оның ішінде ақындық шығармашылықты тұлға психологиясымен тікелей байланыста қарастырған [3, Алматы, 1992].

Поэзияның психологиядағы орнын ашқан украин жазушысы И.Франко «Психологиядағы поэтикалық шығармашылықтың сырлары» атты еңбегінде поэтикалық шабыттың, шығармашылықтың сезімдік сенсациясының әр алуан мәселелерін қарастырған [4, М., 1968.]. Автордың айтуынша, «Ақындар – ерекше адамдар. Ақынның жүрегі – оның даналығында. Шабыт, оның ойынша, шығармашылық ойдың ең жоғарғы күйі. Ақын ақындық творчество кезінде бар назарын басқа тақырыпқа аудармай, бір тақырыпқа аударады. Осындай пікірді Ж.Аймауытов те: «Ақын өзге сезбегенді сезінеді, көреді, асқалар көрмеген оқиғаны болжайды»... [5, 304 б.].

Бұл М.Мақатаевтың өлеңін дәлелдейді:

Поэзия

Поэзия!

Менімен егіз бе едің?

Сен мені сезесің бе, неге іздедім?

Алауыртқан таңдардан сені іздедім,

Қарауытқан таулардан сені іздедім.

Сені іздедім кездескен адамдардан,

Бұлақтардан, бақтардан, алаңдардан.

Шырақтардан, оттардан, жалаулардан,

Сені іздедім жоғалған замандардан.

Сені іздедім досымнан, қасымнан да,

Ақша бұлттан іздедім, жасыннан да,

Сен бе дедім ақ нөсер ашылғанда,

Қызыл-жасыл шұғыла шашылғанда,

Көкжиек пен көкжиек қосылғанда.

Махаббаттан іздедім, сағыныштан,

Арманымнан іздедім алып ұшқан!

Сәттерімнен іздедім жаңылысқан,

Сені іздедім жадырау, жабығыстан.

Сені іздедім зеңбірек гүрсілінен,

Күннен, түннен, гүлдердің бүршігінен.

Қуаныштан, түршігу-күрсінуден,

Жүректердің іздедім дүрсілінен.

Сені іздедім сезімге у шараптан да,

Минуттерден іздедім, сағаттан да,

Сені іздедім.

Іздеймін тағат бар ма?

Сені маған егіз ғып жаратқан [6, «Жалын баспасы», 1999 ж]

Өлеңнің мазмұны, үні, пішіні дұрыс болса, оның интерпретациясы жанымызға жақын болады. Көріп отырғанымыздай, әрбір жеке тұлғаның дамуы тек сөз мағынасына ғана емес, оның сезіміне, ойына, сөзбен жеткізуге болатын түйсіктеріне, сөзбен не істей алатынына, не істей алмайтынына да өз ізін қалдырады.

Ақын психоаналитикалық әңгімені басынан өткергендіктен, оның тілдің өзі туралы ойлары өзгеріп, сөздік контекст пен сөздік форманың әлеуетті ауқымы кеңеюі мүмкін. Демек, психоанализ емделушінің бұрын айта алмаған дүниелері туралы айтуына себепші болып қана қоймайды, психоанализ ақынның тіл мүмкіндіктерін, яғни сөздің эмпирикалық негіздерін пайдаланып, жаңа вербальды формаларды жұмылдыру қабілетін күшейтеді. , жаңа мағыналар туғызады. [8, 207 б.]

Профессор С.М. Жақыпов жеке тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктерін, іс-әрекет субъектісін адам психологиясының негізі ретінде, интеллектуалдық қабілет пен мағына құрылымдары болып табылатын интегралдық қасиет ретінде қарастырды [7, 320 б.]

Мұқағали үшін поэзия – «жанның сыры», жан тыныштығының құралы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұқағали шығармалары II том шығармаларының төрт томдық жинағы. – Алматы: «Жалын баспасы», 2001. Шыда, шыда. – 142 б.
2. М. Мақатаев Үш томдық шығармалар жинағы т. II. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Жазушы, 1993. - 147 б.
3. Жарықбаев Қ.Б. Ұлттық психология салаларынан арнаулы дәрістер. – Алматы, 1992.
4. Франко И. Психологиядағы поэтикалық творчествоның құпиялары. – М., 1968.
5. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Алаш» баспасы, 2005. 304б.
6. Мұқағали Қарасаздан ұшқан қарлығаш. – Алматы: «Жалын баспасы», 1999 ж.
7. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. – Алматы: Издат-во КазНУ, 2004. – 320 с.
8. Жақыпов С.Ж. Жалпы психология: Кіріспе. – Алматы, 2011. – 207 б.

ӘЛЕМГЕ ТАНЫЛҒАН – АБАЙ

НЫҒМЕТ М.

ТПП-22-1к тобының студенті

КЕЛЬМАГАМБЕТОВА Ш.С

Ғылыми жетекші, ф.ғ., магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада – адамгершілік пен ар – ұят бар жерде шындық пен әділдік болады және тәрбиесі бар жас ұрпақ адамгершілік рухы жоғары боладығы туралы сөз қозғалған. Әлемдік деңгейдегі ақындардың бірі, мәдениет, пәлсапа, музыка, ой дүниесінің алыбы, эстет, гуманист, моралист, ағартушы - демократ, шешен, заңгер, әділ би, аудармашы, қоғам қайраткері, тәрбиеші - ұстаз Абай тек бір ұлттың көлемінде ғана емес, адамзат әлеміндегі ірі құбылыс. Қазақтың бас ақыны Ұлы Абайдың өлген күнінен қаншама алыстасақ та, оның өнерін қазақ халқы ешқашан ұмытпайды. Қазіргі тәуелсіз елімізде ғасырлар бойы халқымыздың көкірегіне ұялап, қанына сіңген ислам дінінің имандылық қағидаларын адамдар арасындағы ізгілі, қайырымдылық, адалдық, әділдік қарым – қатынас негізіне алып, жас ұрпақты тәрбиелеуге пайдаланудың сыры тым тереңде жатыр.

Тірек сөздер: Ұлы ақын, поэтикалық шығармалар, ғылыми көзқарас, мұра, шығыс классиктері, ағартушы

Абай Құнанбаев – қазақ халқының ұлы классик ақыны, ағартушы демократы, ұлтымыздың рухани мақтанышы. Абай өз ауылында арабша хат танығаннан кейін, он жасында Семей қаласындағы Ахмет Ризаның медресесінде 3 жыл оқиды. Оқуға зерек, ұғымтал Абай діни сабақтармен қоса өз бетінше араб, парсы тілдерін үйреніп, шығыс классиктері: Низами, Сағди, Хафиз, Науан, Физули еңбектерімен танысып, тағылым алады.

Абай ақыл-ой санасы толысқан шағында ел билеу ісінен аулақтанып, ақындық өнер жолына түседі. Өз бетінше шығыс, батыс, орыс елдері ақындарының, ойшыл оқымыстыларының еңбектерін оқып, білімін толықтырады. 1870 жылдарда Петербургтен

айдалып келген революционер Михаэлиспен танысып, дос болады. Михаэлис Петербург университетінің студенті, Чернышевскийдің жолын қуушы, демократ-революционер еді. Михаэлис арқылы Абай айдаудағы орыс демократтары: доктор Долгополовпен, табиғат зерттеушісі, тарихшы Леонтьевпен танысады. Солар арқылы ол орыстың белгілі ақын-жазушылары: Пушкин, Лермонтов, Толстой, Салтыков-Шедрин, Некрасов; сыншыл, ойшыл-демократтары Белинский, Герцен, Чернышевский, Добролюбов; Батыс Еуропа ақындарымен: Гёте, Байрон, философ ойшылдарынан: Спенсор, Спиноза, Дарвин, т.б. еңбектерімен танысып, тәлім-тәрбие алады.[1;20]

Абай өзінің өлең-жырларында ел ішіндегі ұрлық, зорлықты, алтыбақан алауыздықты, күштілікті, жатып ішер жалқаулықты өлтіре сынап, жастарды адал еңбекке, отырықшылыққа, егіншілікке, өнер-білімге шақырады.

Шығыс пен Батыс классиктерінің ағартушылық ой-пікірлерінен мол нәр алған ұлы ақын бала тәрбиесі мәселелеріне де кеңінен тоқталып, өзінің өлеңдері мен қара сөздерінде педагогикалық көзқарасын білдіреді. Адам мінезіндегі орынсыз мақтан, ойсыздық, салғырттық, күншілдік, көрсеқызарлық сияқты жаман әдеттердің ақыл мен ойды тоздыратынын айта келіп, естігенді есте сақтау, көргеннен үлгі-өнеге алу, жаман әдет-дағдыдан бойын аулақ ұстау, нәпсіні ақылға жеңдіру, ұстамды болу сияқты адамгершілік қасиеттерді насихаттайды. «Егер есті кісінің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмысында бір, ең болмаса айында бір, өмірді қалай өткізгенің жайында өзіңнен өзің есеп ал», - дейді. Яғни, адамның өзін-өзі тәрбиелеу мәселесінің маңызы мен мәніне ерекше тоқталады.[2;76]

Абай сана-сезімді тәрбиелеудегі қоғамдық ортаның ролін материалистік тұрғыдан түсіндіре білді. Адамның жақсы-жаман болуы, ақылды-ақылсыз болуы генетикалық негізге байланысты, ақ сүйек тұқымынан шыққандар ақылды, батыр, алғыр болады деген буржуазиялық нәсілдік, идеалистік көзқарасқа қарама-қарсы. Абай адам мінезінің қалыптасуы тәрбиеге, ортаға байланысты екенін дәлелдеді. Өзінің отыз жетінші қара сөзінде: «Мен, егер заң қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім», - деді.

Абайдың поэтикалық шығармалары мен қара сөздері пәлсапалық, этикалық, эстетикалық, психологиялық және педагогикалық ой-пікірлерге толы. Абай түсінігінше, табиғат біздің санамыздан тыс және бізге тәуелсіз өмір сүреді. Біздің түйсігіміз бен қабылдауымыз, түсінігіміз айналадағы ақиқат шындық өмірдің сәулесі ғана.[3;49]

Абай түсінігінше, табиғат біздің санамыздан тыс және бізге тәуелсіз өмір сүреді. Адам баласы «көзімен көріп, құлақпен естіп, қолмен ұстап, тілмен татып, мұрнымен иіскеп тыстағы дүниеден хабар алады», - дейді Абай. Адам баласы анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Бірі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп туады. Бұлар – тәннің құмарлығы. Екіншісі – білсем екен деу- жан құмарлығы (жетінші сөз) деп ой түйіндей келе, «адам бойына жан құмарлығы арқылы жиналатын нәрсенің аты ақыл, ғылым... ол таланттылық пен ерінбей еңбек еткен адамның қолына түседі» деген қорытынды жасайды.

Абайдың дүниенің дамуы жөніндегі көзқарасында диалектикалық сарын басым. Ол табиғат құбылыстарын өзара бір-бірімен байланыста, үнемі өзгерісте, дамуда болады, адамды қоршаған ортаның – табиғаттың ішкі сырын білім-ғылым арқылы білуге болады деп қарастырады.[4;101]

Ұлы ағартушы өзінің көптеген шығармаларында қазақ халқының ауыр тұрмысын және надандығын мінеп-шенеді. Қара басының қамын ғана ойлайтын, яғни тән қажеттігін өтеуді ғана ескеріп, рухани қажеттілікті ойламайтын, біреуді алдап, біреуді арбап күн көрушілерге, өзінен күшті әкімдер алдында жағымпаздықпен көзге түсіп қалуға тырысушыларға Абай мейлінше қарсы болды. Ондағы мақсат халыққа адал қызмет ету деп ұқты:

Пайда ойлама, ар ойла

Талап қыл артық білуге.

Артық білім кітапта
Ерінбей оқып көруге, - деп жастарды білім-ғылымды меңгеруге шақырды.
Сол кездегі кейбір оқыған жастардың білімді шен алу, шекпен кию үшін пайдаланып,
парақорлықпен алдап-арбаудың құралы етуге тырысқанына ызаланған Абай:

Ойында жоқ олардың
Салтыков пен Толстой
Я тілмаш, я адвокат.

Болсам деген бәрінде ой,- деп сөкті. Жастарға халық қамын ойлаған ақын-жазушылар мен ғалымдарды үлгі-өнеге етіп, «білімдіден шыққан сөз талаптыға кез болса екен», - дейді. Тіршіліктің тұтқасы еңбек пен білімге деп ұққан Абай:

Түбінде баянды еңбек егін салған,
Жасынан оқу оқып, білім алған.
Би болған, болыс болған мақсат емес,
Өнердің бұдан өзге бәрі жалған.

Ел болу үшін қала салып, отырықшылықта болу керек, мектеп салып, оқу оқып, білім алу қажет, тіршіліктің тұтқасы еңбек пен білімде ғана тұр деп жар салды. Өнер-білімсіз қоғамның пайдалы азаматы болудың мүмкін емес екендігін, терең түсінген ол: «Барыңды салсаң да балаңа орыстың ғылымын үйрет... өнер де, ғылымда орыста тұр. Орыстың ғылымы, өнері – дүниенің кілті оны білгенге дүние арзанға түседі»¹, -деп озық мәдениетті орыс халқын өнеге етті.[6;98]

«Ақыл – ардың сақтаушысы» деп қарап, адамгершілік мәселелерін жоғары бағалап, ар тазалығы үшін күресуді дәріптеген ұлы ағартушы –

Ынсап, ұят, ар-намыс, сабыр талап,
Бұларды керек қылмас ешкім қалап...
Терей ой, терең ғылым іздемейді

Өтірік пен өсекті жүндей сабап, - деп кейбір жастардың іс-әрекетін қатты сынға алады. Абай қазақ қоғамындағы жас ұрпақтарды тәрбиелеуге байланысты ойларын бірнеше өлеңдерінде («Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат», «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін» т.б.) айқын білдіреді. Ол халықтың артта қалушылығын, надандығын мінеп, әдебиет пен ағарту халыққа қызмет етуі, жалқаулыққа, ымырашылдыққа қарсы күрес жүргізуі қажет екендігін көрсетеді, прогресшіл орыс мәдениетіне жақындай түсуді уағыздайды. Мұндай күрделі міндеттерді шешудің жолдарын іздестіре келе, Абай өзінің «Қырқыншы сөзінде» жалпыға бірдей білім беру талабын ұсынып, қыздар да оқып, білім алу керек деп есептейді.

Ұлы ағартушы өз айналасын қоршаған әділетсіздік қазақ халқын аздырып бара жатқанын, жас ұрпақты тәрбиелеуге теріс ықпалын тигізетіндігін байқап, халықты, әсіресе, жастарды, адамгершілікке тәрбиелеуге ерекше көңіл аударды. [7;89]

Ал жастар бойына дарытуға тиісті жоғары адамгершілік қасиеттер ретінде туған елге деген сүйіспеншілік пен ерлік, табандылық пен адалдық, парасаттылық пен сыпайылық, адамдарға қайырымдылықпен қарау, еңбек сүйгіштік, жарқын өмірге ұмтылушылық т.б. атап айтты. 1886 жылғы бір өлеңінде ақын:

Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман,
Шошымын кейінгі жас балалардан.
Терін сатпай, телміріп көзін сатып,

Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман,- деп өз кезіндегі жастардың осындай жағымсыз мінездері н қатаң сынға алды. Абай уақытын еңбексіз бос өткізетіндерді, еріншектерді, өсекшілдерді, адамгершілік қасиетке ұмтылмайтындарды мейлінше жек көрді. Ондайлар туралы:

Осындай сыйдаң жігіт елде мол-ақ,
Бәрі де шаруаға келеді олақ.
Сырын түзер біреу жоқ, сыртын түзеп,

Бар өнері – қу борбай – сымпыс шолақ-деп, күйзеле жазады ұлы ақын.

Гуманист – ақын Абайдың XIX ғ.орта шенінде халқымыздың бойындағы жағымсыз қасиеттерді қатты сынға ала отырып, айтқан ойларының, көтерген өзекті мәселелерінің бүгін де маңызды, күн тәртібінен түспей отырғандығын атап өткіміз келеді. Абайдың айтқан ойлары бүгінгі Мақатаев сияқты ақындарымыздың ойларымен үндесіп жатыр.[8;57]

Табиғатты айтсын мейлі, махабатты айтсын, адамның ары мен арманын айтсын, жан түршіген міні мен арамза мінез-қылығын айтсын, қазақтың ақиық ақыны Мұқағали ағынан жарылып айтады, әрбір өлең жолынан ақынның жүрек лүпілін естіп, жан айнасын көреміз, адам бойында әлі де арылып болмаған сұмдық пен сараңдылықтан жеріміз, жамандықтан түршіге түңілеміз. Сондықтан да ол:

Мамсапқорлардың қасынан
Шықпайтындарға ашынам !
Жалданып өскен жасынан
Жағымпаздарға ашынам !
Өзіңе ғана бас ұрам,
Сенесің бе, Отан осыған !?
Алаяқтарға ашынам !
Ашынам-дағы тасынам

Құнымды несін жасырам, - деп адам бойындағы жағымсыз мінез құлықты ашына сынға алды. Мұқағали айтқандай, осы жағымсыз қылықтар да бүгін де арамызда бой көрсетіп қалады.[9;98]

Сол кезде Абайдың көтерген мәселелері бүгін де маңызды, өзектілігін ерекше айта кеткен жөн.

Абай тарихқа ең алдымен кемеңгер ойшыл ақын, ағартушы ретінде енді. Абай өлеңдері мен қара сөздерінің тәрбиелік-тәлімдік мәні зор, идеялық деңгейі жоғары болып келеді

«Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін,

Жоқты-барды, ертегіні термек үшін», - деп ақынның өзі айтқандай оның өлеңдерінің әлеуметтік, этикалық мәні мейлінше терең. Ең алдымен ол өз халқына өлеңдері, қара сөздері арқылы ұдайы ой салды, оның көкірегін оятып, оны надандықтан, жаман қылықтардан сақтандырды, мәдениетті болуға, прогреске шақырды.[10;114]

Абай өзінің өлеңдерінің бәрінде:

«Қалың елім қазағым, қайран жұртым,
Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың,
Жақсы мен жаманды айырмадың

Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың» – деген сөздері дәлел бола алады. Бұл өлеңде Абай ашынып, халықтың жанына тие айтады. Сондай-ақ, Абай бос даурығуға, бекер сал шашуға, өтірік, өсек айтуға, жалқаулыққа қарсы шықты. «Бес нәрседен қашық бол, Бес нәрсеге асық бол, адам болам десеңіз», - дей келіп, Абай «Өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ, Бес дұшпаның білсеңіз, Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым ойлап қой, Бес асыл іс, көнсеңіз», - деген өсиет айтты.

Абай өнер-білім алуға шақырды, өмірде өз орныңды тап, пайдалы әрекет жаса, дейді. «Сен де – бір кірпіш дүниеге, тетігін тап та, бар қалан!» деген сөздер соның айғағы. Қазақ елінде ойын-сауыққа көп әуестеніп, бір үйден бір үйге, бір ауылдан бір ауылға селтендеп, қыдырып жүретін келеңсіз әдет селтендеп, қыдырып жүретін келеңсіз әдет барын ашына ескертіп, одан аулақ болуды арман етті.[11;82]

«Тамағы тоқтық, жұмысы жоқтық,

Аздырар адам баласын», - деп жағымсыз қасиеттерден жастарды жирендіреді.

Ол А.С.Пушкин мен М.Ю.Лермонтовты ұстаз тұтты, олардың өлеңдерін, И.А.Крыловтың мысалдарын қазақ тіліне аударды. Мәселен, «Татьянаның хатын», «Онегиннің хатын» аударып қана қойған жоқ, оған ән де шығарды.

1840 жылы М.Ю.Лермонтов Гетенің «Жолаушының түнгі әні» деген өлеңін «Горные вершины спят во тьме ночной» деген атпен аударған болатын. Гетенің бұл өлеңі көптеген ақындарға, композиторларға әсер етті. Ол Абайдың да жүрегіне ұялады. «Қараңғы түнде тау қалғып, ұйқыға кетер маужырап» деп аударды. Сонымен қатар, Абай шығыс мәдениетінен де нәр алды. Фирдоуси, Науан, Низами, Хафиз, Сағди шығармаларына еліктеді.

1995 жылы бүкіл еліміз Абайдың 150 жылдық мерекесін ЮНЕСКО шешімі бойынша әлем болып тойлады. Ұлтымыздың рухани мақтанышы, ұлы гуманист, ақын-ағартушы Абайдың ғылыми-педагогикалық мұрасының зерттелу жайы туралы және Қазақстанда төңкеріске дейінгі педагогикалық ой-пікірдің даму тарихында алатын орны туралы айтқанымызда ұлы ғұлама ойшылдың педагогикалық мұрасын алғашқы зерттеушілер, педагогика тарихы саласындағы көрнекті қазақстандық ғалымдар, педагогика ғылымдарының докторлары, профессорлар Т.Т.Тәжібаев, Қ.Б.Бержанов, Ә.У.Сембаев, Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Қалиев және т.б. ғалымдардың еңбектерін ерекше атап өткен жөн.

Ұлы гуманист-ақынның педагогикалық, тағылымдық мұраларының мәні мен маңызы бүгінгі таңда да өміршең, өзекті екендігін дәлелдейді.

XX ғасырдың басында бір кезде Шоқан, Ыбырай, Абай көтерген ағартушылық қозғалыстың туын Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатовтар жалғастырды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай Қара сөз. Халықаралық Абай клубы. Семей, 2017
2. Құнантаева К., Халитова И. Абайдың қарасөзі,
3. А. Омаров « Абайдың қара сөздері», 2022
4. « Егемен Қазақстан» республикалық газеті 2023
5. Abai.kz ақпараттық порталы 2024
6. Madenimura.kz
7. adebiet.kz әдеби әлем порталы
8. Жетісу. Энциклопедия. - Алматы : «Арыс» 2020
9. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының»2021
10. Есім Ф. Абай және Пушкин //2023
11. Мұхтар Әуезов энциклопедиясы - Алматы, «Атамұра» 2023

ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ БАЛАМАСЫЗ ҰҒЫМДАР: ЛАКУНАЛАР

РАХИМЖАНОВА Т.Е, УСТЕМИРОВА А.Б

МО-22-1к тобының студенттері

БАЕРБЕКОВА А.Е

магистр, аға оқытушы

Аннотация: Мақалада лакуналар мен лексиканың маңызы қарастырылады. Ішінен байқалмайтын, бірақ екі тілдік мәдениетті салыстыру кезінде көрініс табатын, олардың ерекшеліктері болып саналады. Ұлт өкілдерінің арасында түсінушіліктің қиындатылуын қарастыратын, ұлттар арасында күрделі қарым-қатынасты орнықтыратын лингвистикадағы феномен ретінде қарастыру және маңызын ашу. «Лакун» терминінің ашылуы мен лексикалық немесе грамматикалық негіздегі айырмашылығын қарастыру.

Кілтті сөздер: лексика, мәдениет, эквивалентсіз тіл бірліктері, лингвомәдениеттану, метафоралар, фразеологизм.

Лакуна – бұл елдің салт-дәстүрі мен мәдениеті бір емес, түсініктері әртүрлі тыңдаушы үшін қиынға соғатын, түсініксіз қабылданатын мәтіннің қандай да бір түрі. Негізгі «лакуна» сөзінің мағынасы – «lacune» француз тілінен аударғанда - бос орын, тесік дегенді білдіреді. Тілдегі де, мәдениеттегі де сәйкестіктерді қолдануды қарастырғанда зерттеушілердің көбісі осы терминді қолданады.

Қарым-қатынас орнату үрдісінде лакуналардың көп немесе аз болуы осы үрдістің лакунарлық шиеленістердің төмен немесе жоғары болуына алып келеді.

Лакун – мәдениет пен тілдің тоғысуынан пайда болған зат немесе құбылыс атауларының ұлттық ерекшеліктердің барлық кешендері ретінде қарастырылады. Лакун кез келген ұлттық мәдениет байланыстары арасындағы түсіністікті қиындататын, оның ішінде ұлт өкілдерінің мәдениаралық күрделі қарым-қатынастарды тудыратын лингвомәдени феномен болып саналады.

Лакундар өз кезегінде:

- «ментальдық»;
- құлықтық;
- кинесикалық;
- тұрмыс-салттық;
- перцептивтік – болып бөлінеді.

Ментальдық лакуналар – әртүрлі мәдениет өкілдерінің ұлттық деңгейде ойлау интеллектінің ерекшеліктеріне байланысты пайда болады. Ментальды адамның ойлау жүйесіне байланысты қабылдауы мен ойлауына қатысты туындайтын белгі. Құлықтық лакундар – кез келген дүниені зерттеу мен тануда мәдениетті тұтынушы өзінің тану қабілетімен, соған деген көзқарасымен ерекшелінеді. Ишаралық және сигналдық белгілер арқылы олардың мағынасын жеткізу болып табылады. Ым-ишаралық лакундар – әртүрлі мәдени кодтарды мимикалық, жесттік сигналды белгілер арқылы таныту. Мысалы, Үндістан елінде кешірім сұрау белгісі құлақтан ұстау болып табылады. Қазақтың мәдениет тарихында да оң қолды жүрек тұсына қойып, басын изеу кешірім сұрау белгісін білдіреді. Тұрмыс-салттық лакундар – салт дәстүрлік тәртіпті, өмірдің әдептерін, кейбір елдердің ұстанатын мәдениеттің салттық ерекшеліктеріне байланысты болып келеді. Перцептивті – айналадағы қоршаған ортаны сезі мүшелері арқылы қабылдау қабілетіне байланысты, мәдени айырмашылықтардан алынған әсері туралы белгі береді.

Лакуналардың тілдік, сөздік, мәдени ерекшеліктеріне байланысты бір культуросистің басқасымен үйлесімділігі таурлы, олардың арасындағы байланыста айырмашылықтарының деңгейі мен сипатының өзгешелігі туралы айтуға болады. Лакунарлы шиеленіс қабылдау және түсініп, көрі объектісі санатологиялық карта – адам денесінің мүшелерінің сипаттамасы болғанда өте күрделі болады. Лакунарлы шиеленіс қатынастардың және тұлғааралық интерэтникалық деңгейде пайда болуы мүмкін. Ол бір этникалық ерекшеліктерге байланысты саналы және санасыз түрде этникалық түрде салыстырғанда оданда қатты күшеюі мүмкін.

Лакуна – мәдени мазмұны болмаса да, тілде предикаты жоқ тілдің семантикалық жүйесінде өркениетті көрсететін симптом. Көп көбінесе спекулятивті мәдени концепцияларды түсіндіру кезінде шындық ретінде пайдаланылады. Оның алдында дүниенің діни және заманауи бейнесін көрсету, т.б., яғни салт-санадағы, наным-сенімдер мен әдет-ғұрыптардағы ұлттық мінездің табиғатын, іс-әрекет пен іс-әрекеттің сипатын түсіндіру міндеті тұр. Бос орындар деп қазіргі фразеологиялық бірліктерді алмастыратын немесе үш тілді салыстыру кезінде әрбір диалекті үшін бірегей өлшемдерді түсінеміз. Лакуналар ең ауқымды бағыттағы түсінікте бір мәдениетте не бар, екіншісінде не жоқ, яғни, олар тіл мен өркениет ерекшелігінің белгісі. Лингвистикалық көзқарастардан басқа, олқылықтар туралы кең көзқарасты ұстанушылар мәдени олқылықтармен бөліседі. Олар бұл әдісті мақсатқа сай және түбегейлі негізделген деп санайды, өйткені, бір жағынан, «лакуна» ұғымының осылайша тарылуы тіл мен өркениеттің шын мәнінде бар өзара

тәуелділігіне негізделген; екінші жағынан, ол тіл мен өркениет арасындағы қарым-қатынастың кейбір нақты конфигурацияларын анықтауға көмектеседі. Ол кейде тілдің өзінде де болады. Айтпақшы, мазмұны тарылған жеке мәдени құндылықтарды тыңдау кезінде, тіпті ұлттық мәдени мазмұнның төлтамалары да көмескіленіп, жоғалады, олар лакунарлық мониторингте зерттеледі. Ұлттық-әлеуметтік фразеологиялық ерекшеліктер фразеологизмдердің ерекше әлеуметтік белгісіне қарай есептелген құрамында ғана емес, бүкіл лингвистикалық өлшемде де көрініс табады. Мұндай диалектінің семантикалық картасында ақ дақ ретінде көзге түсіп, түсіндіру мен сипаттауды қажет ететін «лакуналар» Ю.Степанов те атайды.

Бөлу айырмашылықтары мен негіздеулеріне байланысты олқылықтардың әртүрлі классификациялары ұсынылады. Этнопсихолингвистикада мынадай түрлер бөлінеді:

- тілдік олқылықтар (семантикалық, стилистикалық және синтаксистік);
- мәдени алшақтықтар (этнографиялық, психофизиологиялық, мінез-құлық және кинесикалық);
- графикалық лакундар.

Мінез-құлық алшақтықтары әртүрлі халықтар арасындағы күнделікті мінез-құлық ережелері арасындағы сәйкессіздікті білдіреді. Қарым-қатынастың сыпайылығы мен күнделікті олқылықтар көрсетіледі. Айтпақшы, көптеген батыс еуропалық мәдениеттерде қабылданған жағымсыз тәбетке деген тілек басқа елдердің мәдениеті үшін әлеуметтік-мәдени лакуна деп атауға болады.

Лакуналардың жүйелік-тілдік еместігіне байланысты олар тіларалық және тіл ішілік болуы мүмкін. Семантикалықтары әртүрлі диалектілерді корреляциялау арқылы ашылады, егер олардың бірінде басқа тілдің бірде-бір бірлігіне лексикалық аналогы болмаса. Тіл ішілік олқылықтар бір тілдің парадигмаларының ішінде кездеседі – айтпақшы, қарама-қарсы мағынадағы сөздің болмауы, сөздің қандай да бір дыбыстық формасының болмауы болып есептеледі т.б.

Мотивацияланған және мотивацияланбаған лакуналар тілден тыс кондицияға сәйкес жіктеледі. Негізделген олқылықтар – ұлттық мәдениетте сәйкес нысанның немесе құбылыстың болмауымен түсіндірілетін олқылықтар; негізсіз олқылықтарды құбылыстың немесе объектінің жоқтығымен түсіндіруге болмайды - өркениетте сәйкес заттар мен құбылыстар бар, бірақ оған сөз жоқ.

Шет тілдерін оқып-үйрену кезінде, біздің ойымызша, ең үлкен қызығушылық лингвомәдени олқылықтар болып табылады, оны бір тілде мәдени семантикасы бар лексикалық бірліктің басқа тілде бар болса, оның болмауы деп анықтауға болады. Мәдени семантика сөзде бекітілген мәдениет компоненттерін білдіреді.

Бос орындарды зерттегенде біз, әрине, эквивалентті емес лексиканы кездестіреміз және бұл бекер емес. Бір диалектіде өлшемнің болмауы, ол басқа диалектте болса, бірінші диалектіде кесура болып табылады, сонымен бірге екінші диалектіде бар бірлік бірінші диалектінің жүйелік бетіне қатысты эквивалентті емес. Эквивалентті емес өлшемдер мен бос орындар әрқашан «жұпта» ашылады, яғни. егер бір тілде алшақтық болса, онда салыстырылатын диалектіде баламасы жоқ бірлік бар. Сонымен қатар, шын мәнінде, лакуналар мен эквивалентті емес фразеологизмдер бір құбылысты, бірақ әртүрлі диспозициялардан қарастырады.

Лингвистикалық зерттеулерге сүйенсек, саңылаулар мен саңылаулардың белгілерін мынадай қарама-қайшылықтар түрінде беруге болады: түсініксіз – түсінікті, әдеттен тыс – таныс, бейтаныс – таныс, қате – шын. Көбінесе ресейлік және шетелдік медицинада олқылықтардың болуы лингвистикалық және мәдени онтологиялардың «қызмет ету» механизмімен түсіндіріледі.

Тілдік олқылықтар - бұл тілде жоқ, бірақ пайдалы болуы немесе маңызды нәрсені сипаттауы мүмкін терминдер немесе ұғымдар. Міне, кейбір мысалдар:

1. *Санскрит «Мудита» термині*: Бұл басқалардың табысы мен игілігі үшін қуанышпен бақыт күйі. Көптеген тілдерде бұл ұғымға арнайы сөз жоқ.

2. *Жапондық «Цундоку» термині: Бұл оқылмаған кітаптарды сатып алу, сондай-ақ оларды жинақтау әдеті.

3. *Немістің «Фернве» термині: Бұл алыс жерлерді аңсау немесе қашып, жаңа аймақтарды зерттеуге деген ұмтылыс.

4. *Филиппиндік «Килиг» термині: Бұл романтикалық сәттер немесе тәжірибелерден туындайтын толқу сезімі.

5. *Италиялық «Sprezzatura» термині: Бұл жасанды болып көрінбестен танылатын талғампаздық немесе алаңсыз өрнек.

Бұл мысалдар тілдік олқылықтардың белгілі бір ұғымдарды дәл сипаттау немесе білдіру қабілетімізді қалай шектейтінін көрсетеді.

Қазақ тілінде кездесетін лақун сөздер мағынасына байланысты ерекшеліктерді қарастырады. Лақундар әр елдің, халықтың тілдік мәдениетінің айырмашылықтарымен үндесе келеді. Белгілі бір халықтың сөздерді және ауыспалы мағынада кездесетін фразеологизмдердің қолданылу ерекшеліктеріне байланысты. Қазақ тілінде өзге ұлтқа таныс емес сөз тәркестері көп кездеседі, барлығын ауқымды қарастырғанда әр елдің, халықтың түсіну ерекшеліктеріне қарай ерекшелінеді.

Қазақтар көзді ең алдымен түс ерекшеліктері бойынша, кейін симбиотиялық қатынастарын бақылап, бағалайды. Одан кейін қлшемі мен пішіні бойынша бағаланады. Лақуналар қандай да бір тілде сөйлейтін адамдардың қабылдауы үшін қиын болатын мәтінде «анық емес жерлер» болатынын Р.А.Будагов айтып кеткен болатын. Әр елдің ұлттық санасы мен түсініктеріне байланысты сипаттайды.

Лақуна – салыстырылатын тілдер мен мәдениеттердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін білдіретін түсінік болып табылады.

Әр ұлттың өзіне тән сөйлеу мәдениеті қалыптасқан. Қазақ тіліндегі көптеген сөздерді басқа елдердің азаматтарына түсіндіру қиынға соғады. Мәселен, “Кіндік қаны тамған жер” , “кіндігімді кескен жер” дегеніміз туған жерім, отаным деген мағынаны білдіреді.

“Бұғанасы қатпаған” - жас, кішкентай деген мағынаны білдіреді.

“Бауырым”- туыстық атау. Дәстүрлі ортада бір әке-шешеден туған, жақын немере, туысқан адамдар бауыр деп аталады. Бір әкеден, бір анадан туған ағайынды адамдарды бірге туған бауыр деп атайды. “Бауыр” деп аталуының өзінде үлкен мағына жатыр. Адамның дене-мүшесінде бауыр біреу ғана. Қаншалықты бұл мүше зардап шексе де регенерацияға ұшырайды. Сонымен бұл жанында әрқашан болады.

“Ажары сынды” -мұңайды.

“Төр”- құрметті қонақтарды отырғызатын жоғарғы жақтағы орын.

“Үріп ауызға салғандай”-сұлу, келбетті, әдемі деген мағынада қолданылады.

“Қара сирақ” - ештеңесі жоқ тақыр кедей деген мағынаны білдіреді.

“Жиен” – ұзатылған қыздан туған бала. Жиен атауының ағайын-туыстық қатынаспен, этикалық қатынаспен, құқықтық қатынаспен байланысты қырлары бар мазмұны күрделі ұғым.

Мінді де күреңшені кетті дейді. Жылында ат құйрығы жетті дейді (Қозы Көрпеш - Баян сұлу)

Осындағы «жылында ат құйрығы жетті» дегеннің мағынасын біз тек ассоциация жолымен «ұзақ жүріп жеттін» деген ұғыммен түсінеміз.

Сүйінші – қуанышты хабар әкелушіге берілетін сыйлық. Дүниеге жас нәресте келуін, келін түскенді, алыстағы сағынған адамның келгендігін, жоғары атақ, үлкен сыйлық берілуін, т.б. қуанышты сәттерді алғаш хабарлаушы сүйінші сұрайды. Сүйіншіге бағалы зат немесе ақша береді.

Қорытындылай келе, лақуналар кез келген тілдердің лексикасында орын табады. Лақуналар солай-ақ кез келген тілдің фразеологизмдерінде көрініс табады. Олардың

жойылып кетуі халық өмірінің тілі мен архетипінің сабақтастығына байланысты. Басқа тілдерде кездеспейтін сөздердің тілдік қордағы көрінісін әр халықтың өркениет, әлеуметтік-экономикалық жағдайы, өзіндік дүниетанымы және басқа да факторлар анықтайды. Олардың ішкі көрінісі сызықаралық болған кезде анық көрінеді. Сондықтан аударматанудағы бұл мәселені зерттеп, оқылықты сызықаралық толтырудың жолдарын іздеу қажет. Ал енді жоларалық аударма барысында мұндай сөздерді басқа диалектіге дұрыс немесе дұрыс аудару аудармашының тәжірибесі мен шеберлігіне тікелей байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. А. Антипов Г. И., Донских О. А., Марковина И. Ю., Сорокин Ю. А. Текст как явление культуры. — Новосибирск: Наука, 1989. -194 с.
2. Влахов, С. Непереводимое в переводе /С. Влахов, С. Флорин. М., 1986. 416 с.
3. Иванов, А. О. Безэквивалентная лексика.СПб., 2006. 192 с.
4. Муравьев В. Л. Лексические лакуны. Владимир: Вл. пед. ин-т, 1975. -97
5. Стернин И. А., Введение в речевые воздействия. Воронеж: 2001.-135 с.
6. Томахин Г. Д. Реалии-американизмы. — М.: Высшая школа, 1988.

МАҒЖАН ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ТӘҢІРЛІК – ТҮРКІЛІК ТАНЫМ

САПАРОВА Д.

ПИМО-22-2тобының студенті.

ТОПАШОВ М.Ә

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада аса көрнекті қазақ ақыны Мағжанның өлеңдеріне талдау жасалып, ондағы түркілік – тәңірлік таным мәселесінің мән- мағынасына назар аударылады. Таным мәселесінің ақын өлеңдерінде бейнеленуінен сыр түйіп, тұжырым жасалады. Сонымен қатар, ақын шығармалары идеялық–тақырыптық тұрғыдан қарастырылып, ақындық ізденістер жасаудағы шеберліктері сараланады. Өзіне дейін жасалған көркемдік игіліктерді игерудегі мүмкіндіктері де жүйеленеді.

Кілт сөздер: ақын, өлең, әдебиет, бейне, таным, ұлт, идея.

Мағжанның өлең – поэмаларының идеялық – тақырыптық аясын зерделеген жан ондағы тәңірлік - түркілік таным мәселесін бірден байқай алады. Көне түріктер заманынан тамыр тартатын тәңірлік - түркілік таным ақын табиғатында етене, оның болмыс – бітімімен біте қайнасып кеткен. Ұлттық рухтың жоқтаушысы Мағжан сөз еткен идеялардың бастауы көне түркілерге барып табан тірейді. Ол ұлттық болмысты ежелгі түркілік болмыстан бөлектеп көрген емес, жалаң айғайға ұрынып, әсіре тәңіршілдікке салынған да жері жоқ. Уақыт ағымын дұрыс бағамдаған Мағжанның бар мақсаты – өткенді аңсау емес, бастауы көне түркілерден тамыр тартатын рухани мұраларды халқына қайтару, сол арқылы қазақтың ұлттық рухын көтеру болатын.

Қырғызстан жазушылар одағының төрағасы, ақын Нұрланбек Қалыбековтің « Түркі әлемінде қазірге дейін Мағжандай ақын туған жоқ, оның өлеңдері сол кезде тек қазақ даласын ғана емес, бүкіл түркі топырағын тербетіп тұрды »[1,3], -деуінде үлкен шындық

жатыр. Рас түркілік танымды дәл Мағжандай жырлаған ақын түркі топырағында әлі туған жоқ. Ақынның өлең - поэмаларындағы түркілік – тәңірлік таным көрінісін оның жекелеген туындыларының тақырыбы мен идеяларынан, жекелеген образдарынан, ойлау, түсіну және бейнелеу ерекшеліктерінен ғана емес, сөз саптау мәнерінен, сөз тіркестерінен, тіпті, жекелеген сөздерінен де тауып ала береміз.

Мағжан жырларында жел күбірлеп, сыр боп сыбырлап, өгіз болып өкіріп үнемі қозғалыс үстінде жүріп жатады.

Жел-тым тентек бір бала
Жан сүйгені – сар дала,
Дамыл алмай жүгірер,
Ерні өтірік қыбырлап,
Сыр айтқан боп сыбырлап,
Кейде өгіз боп өкірер.

Мағжан шығармашылығында жел жай ғана табиғат құбылысы емес, ол үлкен философиялық ой арқалап тұрған сыршыл образ. Ақынның көңілі құлазып, жабыққан сәтте мұнын шағар сырласы. Сол себепті ол желге жан бітіріп «Тентек жел», «жүйрік жел», «сотқар жел», «көңілді жел», «ерке жел», «дамылсыз жел», «мазасыз жел», «ғашық жел» сияқты бейнелер жасайды. Демек, жел Мағжан үшін адамның ішкі – әлеміндегі алай – дүлей арпалыстарды, қоғамдық - саяси құбылулар мен табиғаттағы тұрақсыздықты бейнелі жеткізетін қасиетті ұғым. Ақын ұғымында мазасыз жел жанды құбылыс.

Мазасы жоқ жел ерке,	Кәрі орманды оятып,
Оянып ап тым ерте.	Бірдене деп жұбатып,
Жорғалай басып кетеді.	Жымыып күліп өтеді.
Тыныш жатқан түс көріп,	Жұрттан ойын жасырып,
Көлдің бетін кестелеп.	Алқынып, өзі асығып,
Оны әуре етеді.	Қарақат көзге жетеді.

Мағжанның поэтикалық қуаты бейнелеген мазасыз желдің көне түркілік таныммен қауышып, үйлесім табуы да жайдан – жай емес. Жер, Су, От құдайларымен де айтысып - тартысып жүретін, табиғатта да аласапыран өзгерістерді туғызатын желді ақын тыным таппаудың бейнесі ретінде қабылдаған. Осы тұрғыда қалыптасқан көптеген ұғымдар мен тіркестер соның айғағы.

Мағжанның жыл мезгілдері туралы түсінік – ұғымдарында да түркілік- тәңірлік таныммен сабақтасып жатыр. Қаһарлы қысты – қиыншылықтың тап болуы, азап – бейнеттің көбеюі есебінде, жасыл желекке оранар көктемді – табиғат ананың түлер мезгіліне, жадыраңқы жазды – қызығы мен шыжығы бірге жүретін, жиі түрленетін мезгілге, қара күзді – күрсінген кәрілікке шендестіруі сол сәйкестік нышандары. Әрине, кез - келген ақын танымында жыл мезгілдерін осыған сәйкес пайымдаулар болатыны рас. Сол себепті олардың өлеңдерінде жиі көрініс тауып отыратыны да даусыз. Бұл тұста біз көне түркілерге, сонымен қатар, Мағжан шығармаларына тән екі түрлі ерекшеліктерді нақтылағанды жөн көріп отырмыз. Алдымен, табиғат анамен енші бөліспеген көне түркілер танымында адам мен табиғат ажырамас бірлікте, адамды табиғаттың бөлінбес бөлшегі деп ұғады. «Мағжанда табиғат құбылыстарының сан түрлі сипатта өрілетіні өз алдына, оның лирикалық кейіпкері де бір де желге, бірде жасынға айналып кете барады. Әрі шынайы, жасандылықтан ада, тіпті нанымды. Ақын танымында табиғат адаммен шендестірілмейді, керісінше, адам – табиғаттың ажырамас бөлшегі ретінде қарастырылады», [2,56]. Демек, көне түркілік танымда табиғатқа байланысты барлық нәрсе көрініс тапса, Мағжан өлеңдеріне де бұл ерекшелік тән. Мына өлең үзіндісіне үңілсеңіз Мағжанның көне түркілік – тәңірлік танымды қаз – қалпында қабылдап, шашау шығармай еш өзгеріссіз игергеніне куә боласыз.

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын жанамын,

Күнге ғана бағынам,
Өзім – күнмін, өзім – от,
Сөзім, қысық көзім де –от.
Өзіме – өзім табынам.
Жерде жалғыз тәңірі – от.
Оттан басқа тәңірі жоқ.

Тура осылай жазу көне түркі тарихынан мол білімі бар адамның ғана қолынан келмек. Жан – жақты талант иесі Мағжан көп ізденіп, көп оқыған. Қазақтың арғы - бергі тарихын жақсы білген. Тарихи жыр – дастандарды түпнұсқадан оқыған. Аңыз – әңгімелерге жасынан қанығып өскен. Мәскеуде оқыған жылдары түріктанушы – шығыстанушы ғалымдардың еңбектерімен де таныс болған. Омбыда, Уфада білім алуы да жеміссіз болмаған. Сонымен қатар ұстаздары А.Байтұрсынов пен М.Дулатовтардың да елеулі ықпалы болғаны даусыз. Міне, Мағжанға көне түркілік таныммен егжей – тегжейлі танысуға мол мүмкіндік берген дерек көздері осылар. Мұның өзі өз замандастары арасында Мағжанның ғана еншісіне бұйырған мәртебе болды.

Мағжан діни танымға іштарта қоймаған, әрі жан – дүниесімен қабылдай алмаған. Тұран даласының небір даналарының атын атап, түрін түстеп, оларды ерекше құрметпен ауызға алған Мағжан атақты «Түркістан» өлеңінде Ясауи туралы тіс жармайды. Тіпті шығармаларын түркі тілінде жазса да, сопылық танымның ақыны Мағжанның қабылдауына әсер ете алмаған», [3,25]. Өйткені сопылық пен тәңірлік таным қабыспайды, қайта қайшыласады. Мұны Мағжан жақсы білген. Ұлттық болмысыңды сақтау тәңірлік дүниетанымда екенін терең сезінген. Сол себепті ол үнемі тәңірлік – түркілік танымға басымдық беріп отырған. Тіпті ақын өлеңдерінде әйел образы да тәңірлік таным – түсінікпен сомдалады.

Жаратты тәңірі әйелді
Бастасын деп бар ерді
Туралық, шындық жолына.
Адаспассың, азбассың,
Тура жолдан жазбассың,
Ерсең деп мұның соңына.

Әйел – ана бейнесіне таза тәңірлік – түркілік сипат дарытқан. Осы орайда Тәңірі сөзін қолдануы да бекерден – бекер емес. Біз нақтылап көрсеткен Мағжанның тәңірлік таныммен ұштасқан ұғым – түсініктері қазақ халқының ұлттық болмысымен астасып жатыр, осы орайда ол ұлттық болмыстың түпсанадағы негізгі тірегі болып танылады. Демек, Мағжандық ұстаным – ұлт санасына сіңген, ұлт болмысына ғасырлар бойы бірге жасасып, кірігіп кеткен ұғым – түсініктер.

Тәңірлік - түркілік таным – ұлттың ділі. Қазақтың барлық ұлттық құндылықтары, салт – дәстүрі, әдет – ғұрпы, ырым – тыйымы, ән – күйі, жыр – дастаны бәрі-бәрі тәңірлік – түркілік дүниетаным философиясы негізінде қалыптасқан. Осыны жақсы білген Мағжан тәңірлік – түркілік таным жырлауды басты міндетіне алған. Сол себепті Мағжан тәңірлік – түркілік танымға қайта – қайта оралып отырған. Оның шығармашылығындағы тәңірлік – түркілік таным осы жолда үлкен маңызға ие. Ұлттық қажеттіліктерді жүзеге асыруда Мағжан идеялары, дәстүрлі қазақ қоғамының сонау көне түркілерден бері қалыптасқан болмысының бұзылмауына ықпал етті.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Н. Қалыбеков. «Егемен Қазақстан» газеті. N 325, 2023.- 36.
2. Қазақ әдебиетінің тарихы. 6-том, Алматы, 2006.- 512б.
3. Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. Алматы, 2011.-326б.

БҰҚАР ЖЫРАУ ТОЛҒАУЛАРЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ–ТАҚЫРЫПТЫҚ

СЕЙТБЕКОВА

А.

Ю-23-4С тобының студенті

ТОПАШОВ М.Ә

Ғылыми жетекші, ф. э. к., доцент.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада Бұқар жыраудың өлең – толғауларының идеялық- тақырыптық ерекшеліктеріне назар аударылып, өзіндік сыр сипаты ашылады. Оның өлең – толғауларындағы елдің бірлігі, тұтастығы туралы айтқан ой – пікірлеріне талдау жасалып, жыраулардың арасындағы ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан шығармашылық байланыс бір сәтке үзілген емес деген тұжырым жасалады. Сонымен қатар, олардың көзқарастарындағы ұлттық мүдде, тағы басқа да ортақ жайларды нақтылау мақсат етіледі.

Кілт сөздер: жырау, толғау, жыр, өлең, дәстүр, тақырып, идея,

Бұқар жыраудың өлең – толғауларында елдің бірлігі, тұтастығы, тарихы мен мәдениетінің өркендеп дамуы айқын көрінеді. Жыраудың қазақ халқының жоңғар басқыншылығына қарсы азаттық күресіне арналған өлеңдерінде тәуелсіздік үшін соғыстың қаһармандарына сипаттама жасалады. Дүлей күштерге қарсы шашыранды қазақ халқын біріктірген, тарихи мәні бар істер атқарған ерлер есімін Бұқар келешек ұрпақ ұмытпасын, әрдайым алғыспен еске алсын дегендей қайталап айтып отырады. Абылайға қарата айтылған өлеңнің бірінде ол аса көрнекті қайраткерлеріне зор баға береді.

...Қара керей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгембай,
Қаздауысты Қазыбек,
Шақшау ұлы Жәнібек
Ормандай көп орта жүз,
Содан шыққан төрт тірек,
Тұғыр болған сол еді,
Сіздей төре сұңқарға,

Бұл ұлы жыраудың жүрегінен шыққан азаматтық сөздері еді. Өзі көзбен көрген, көңілге түйген жайларды баяндай отырған жырау жеке адамның бейнесін жасай білді. Отанын, елін, жерін жаудан ерлікпен қорғаған ерлердің бейнелерін сомдап, болашақ ұрпақ, халқының ерлік дәстүрін, қазақ халқының өрлеуге беттеген, сонымен бірге сырт жаулар қаупінен құтылып болмаған аса жауапты қайталанбас кезеңінің шытырман шындығын білдірсем деген ой аңғарылады. Шынында, данқты ұрпақты елін, жерін сүйген патриоттық өршіл рухта тәрбиелеудегі Бұқар жырау жырларының маңызы зор. Көрнекті зерттеуші А.Егеубай жыраулар поэзиясының қазақ ұлтының рухани қалыптасуына жасаған ықпалына қазіргі жаңаша ойлау тұрғысынан баға береді: «Жыраулар толғаған адамшылық, имандылық, қаһармандық, жігерлілік һәм жайсаңдық жаңа қалыптаса бастаған қазақ ұлтының рухани келбетін кестелеуі тиіс еді. Солай болды да... Ежелгі түркі дүниесінің бар болмысы мен арман - мүддесі осы бір кезеңде қазақтың классикалық мәдениеті арқылы жаңғыра көрінеді. Жыраулар дәуірінің ішкі мәніне үңілсек, төрт-бес ғасыр бойына тұтастай құбылыс ретінде дамыған әлеуетті әлеуметтік - көркемдік самғау бұрын-соңды болмаған еді. Ол поэзияда, елдік құрылыста, тұрмыста материалдың һәм рухани мәдениетте бірдей айқын мүсінделді» [1,36], – дейді. Бұқар жырау шығармаларында заман жайында түйгендері, мораль, этика хақындағы ой-толғаныстары әлем, болмыс, тіршілік, табиғат сырының мән-мағынасы, адам өмірінің әр кезеңі, олардың іс-әрекеттері, адамгершілік қасиеттері келелі сөз болады. Бұқар

жыраудың заман, болмыс жайындағы терең ой түйген болжау, толғаулары шығармашылығында ерекше орын алады. Болжау, толғауларынан бізге мәлімі Асанқайғының «Мұнан соң қилы-қилы заман болар» деген өлеңінің мәнін шешкен «Ханға жауап айтпасаң», сонымен қатар «Он екі айда жаз келер», «Абылай ханның қасында» деп аталатын бір топ жырлары ғана. Бұл шығармаларының алғашқысында ол заман, дәуір, болашақ туралы түйген ойларын Асанқайғы жұмбағын шешу үстінде өзінің сонымен іштей үндесетіндігін де бүкпесіз білдіріп, баяндайды.

Судан қашып қарағай,
Шөлге біткен бір дарақ.
Шортан көлге шыдамсыз,
Балықтан шыққан бір қарақ.
Ойлама шортан ұшпас деп,
Қарағанға шықпас деп.

Ұлы жырау адамзат дамуында талай-талай кезеңдер де кездесетін қилы-қилы заман жайында болжау сыр ашып отыр. Өз дәуірінде өмір сүрген ұрпақ қобалжымасын дегендей ішке түйген сырын ашпауға, Абылай хан қоймай тілек еткен соң «Ханның көңілі қайтады» деп айтуын айтса да, «Қандыра жауап сөйлесем, халқым не деп айтады?» деп бір жағынан толқығаны да байқалады. Десе де, Асан қайғының «Мұнан соң қилы-қилы заман болар» деген өлеңінің астарын, мәнін ашып, жырлап береді. «Ойлама шортан ұшпас деп, қарағайға шықпас» деп Бұқар да сөздің мәнін астарлап шешіп отыр. Яғни, шортан шөлге шыдамсыз болса, қарағай судан қашса бір кезде өмір, болмыс, табиғат, тіршіліктегі жайлар соған кереғар болатын да кездер болады деп топшылайды. Жырау болжауларының талай заман өткен соң көп жағдайларда бүгінгі өмірдің өзінде көрініс беруі, Бұқардың керемет көреген, алысты болжай білген данышпандығын көрсетеді. Е.Ысмайлов: «Жыраулар өмірдің ұсақ мәселесіне аз араласып, көбінесе, заман – дәуір, өткен мен келешек, адамгершілік, жақсылық пен жамандық жайында ойлар, болжаулар, қағидалы сөздер айтып отырған» [2,87], – дейді.

Адами қасиеттердің әлсірей бастауы кереғар көзқарастардың, қайшылықтардың көбеюі, табиғатқа деген «жабайы» жанашырлық сезім, болмысты қоршаған сыртқы дүниенің – адамның, тіршіліктің өзіне қауіп төндіріп, қасірет әкеле бастады. Осындай тұста өлеңдерінің, жалпы адамзаттық мәселелерді қозғаған, оған алдын-ала барлау жасаған көреген ойлары дәл бүгінгі күні де ескерту жасап отырғандай әсер қалдырыды. Міне, бұл Бұқар ойларының, Бұқар туындыларының мәнін, маңызын жоймайтындығын көрсетеді.

Енді болмысқа, табиғатқа байланысты мына бір өлең жолдарынан үзінді келтіріп көрелік:

Айналасын жер тұтқан
Айды батпас деменіз.
Айнала ішсе азайып,
Көл суалмас деменіз...

Философиялық оймен суарылған осы бір жолдар мәңгілік ештеңе жоқ деген ойды аңғартады. Сол арқылы адамзатқа алдын-ала ескерту жасайды. табиғатта жанды тіршілік, өз заңы бар. Оған да аялы алақан, ақыл мен парасаттылық керек: Құландар жортқан асыл арман, ой-қиялы ізгілік мұраттарына қызмет жасаса, өзгермейтін бұл дүниеде ештеме жоқ. Адам ойы ғаламат, ғажайып тылсым күш. Соны дұрыс пайдалан. Ал өз орынына дұрыс бағыттама саң түптің түбінде табиғат болмысты тұлдыр ай тақырға айналдырасың дейді. Оны «Айналасын жер тұтқан айды батпас деменіз, деген сөзінен байыбына бара түсеміз, шынында осы осы бір ұлағатты сөздер ақиқатын мойындамасқа лажымыз жоқ.

Белгілі ғалым М.Мағауин: «Қазақ атымен аталатын дербес әдебиеттің алғашқы өкілдері – өз кезінде бүкіл Дешті Қыпшаққа даңқы кеткен Асан Қайғы, Қазтуған жыраулар мұрасын біз жаңаның басы ғана емес, көненің жалғасы деп қарауға тиіспіз. Бұлардың біздің заманымызға жеткен шығармаларынан Көк Орда ұлысындағы бүліншілік, қазақтар көтеріле

көшіп, тәуелсіз ту көтерген қилы кезең көрінісі бедер тапқан. Сонымен қатар, халықтың өз кезіндегі елеулі тарихи оқиғаларға берген бағасы да танылғандай. Елге ұйытқы, ер азаматқа ақылгөй болған жыраулар қазақ поэзиясының болашақта ұмтылар бағыт-бағдарын, идеялық тұғыры мен көркемдік биігін де айқындап кетті»[3,36], – дейді. Ғалымның атап өткеніндей, қазақ хандығы дәуірінде жыраулар елдің бірлігін сақтап, өз руластарының ақылшысы, көсемі болған. Сонымен қатар, хандық дәуірдегі жыраулар кейінгі ұрпақтарына болашаққа жол сілтейтін туындылар қалдырды. Бүгінгі уақыт өткен дәуір әдебиетінің кейбір тұстарын қайта екшеуге, рухани мұраларымызды тереңдей, жан - жақты, әр қырынан әділ бағалай түсуге мүмкіндік беріп отыр Сондықтан, Бұқар мұрасын тың деректермен толықтырып, заманауи сұранысқа лайық еңбектер жазылып, қолға тисе дұрыс болар еді. Бұл бір игілікті іс Бұқар туындыларының мәңгілігін ұрпаққа жете таныта түсудегі қадамдардың бірі болатындығында дау жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А.Егеубаев . Кісілік кітабы. Алматы, 2004, –237б.
2. М.Мағауин. Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет. Алматы, 1995, –196 б.
3. Ысмайлов. Е. Ақындар. Алматы, 1999, –256б.

ТЕҢЕУ МӘНДІ ТІЛДІК БІРЛІКТЕРДІҢ ЭТНОТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

ТҰРАР САБИНА

Ю-22-2 тобының студенті

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к. доцент

ЖАНГАБУЛОВА З.К.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада теңеу мәнді тілдік бірліктердің танымдық сипаты туралы сөз болады.

Кілт сөздер: таным, теңеу, эмоция, ассоциация, этнотаным, уәж, образ

Тіл – адамдардың өзара түсінісу, қатынас құралы болуымен қатар, ол – адамның рухани өмірінің, қоғам мен табиғат құбылыстарының бірден бір көрсеткіші. Ұлт пен адамның, ұлт пен қоғамның, табиғаттың арасындағы тікелей байланыс халықтың танымынан көрініс табады. Ал тіліміздегі теңеу құбылысы – осы танымның нәтижесі. Қазақ тіліндегі теңеулер ұлттық үрдістің күні бүгінге дейін жалғасып келе жатқан бұл дәстүрден басталуы да, қалыптасып, кең тарау уәждері де тарихта белгілі этномәдени көне құбылыстарға жатады.

Ғасырлар бойы қалыптасып, тіл қорының қат-қабат қойнауларында сақталып келе жатқан, үнемі дамып, жаңаланып, толығып отыратын тілдік бірліктердің бірі – қазақ теңеулері. Ойымызды бейнелі, мәнерлі етіп, айқын жеткізуде өзінің бейнелілігін, экспрессивті-эмоционалды бояуымен көзге түсетін теңеулердің маңызы ерекше құнды. Теңеу модельдерінің табиғаты бұрыннан зерттеліп келе жатса да, олардың этнос болмысын, оның көркемдік, бейнелі дүниетанымдық мәні мен тілдегі қызметін терең де жан-жақты қарастыру қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің біріне жатады. Өйткені мыңдаған теңеу модельдерінің уәжі мен нысаны, сайып келгенде, халықтық дүниетанымға, ұлттық менталитетке және оның құндылығын айқындау принципіне тікелей байланысты.

Тіліміздегі теңеулердің қай-қайсысын алсаң да, олардың мазмұнында халықтың тарихы, мәдениеті, оның өмір сүру салты, ассоциациялық ой-қиялы жатыр. Тілімізде мыңдап саналатын теңеулер мағынасы, құрамы мен құрылымы, уәждік негізі және көркемдік ерекшеліктері жағынан сан алуан. Теңеудің басты ерекшелігі қандай затты, құбылысты болсын, я қандай затпен, құбылыспен болсын салыстырса да, айналып келіп,

адамның іс-әрекетін, сын-сымбатын, қалып-күйін т.б. қасиеттерін сипаттауға бағышталады.

Теңеу тіркестерін зерттеу – бұл өз ұлтыңның тұрмыс-тіршілігін, оның болмысын, табиғатын танып білу. Теңеу тіркестерінің тілдік болмысын тану ол сол халықтың тарихымен тығыз байланыста зерттеу болып табылады. Сондай-ақ, **-дай, -дей, -тай, -тей** қосымшалары арқылы жасалған теңеулерге, оларға негіз болып тұрған тіліміздегі әртүрлі атауларға этнотанымдық сипаттама беру арқылы өткен замандағы қазақ халқының тұрмысынан, әдет-ғұрпынан, салт-санасынан, шаруашылық дәстүрінен мол мағлұматтар алуға болады.

Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі төрт түлік малға байланысты болғандықтан да тілімізде төрт түлік малға байланысты туындаған теңеулер өте жиі кездеседі. Тіліміздегі төрт түлік малдың қатысуымен жасалған теңеулер – тілдің мазмұндық жағынан санғасырлық дамуының нәтижесі деуге болады. Олар бізді қоршаған табиғатты, әртүрлі жағдайларды бейнелі және эмоционалды түрде бейнелеу қабілетіне ие. Қазақ халқы малды ертеден кешке дейін бағып қана қойған жоқ, бағып жүрген малдың мінез-құлқына, қимыл-жүрісіне қарап неше алуан ерекшеліктерін байқап, адамдардың бет-пішінін, мінез-құлқын, іс-әрекетін сипаттау кезінде ұтымды пайдалана білген. Қазақ халқының негізгі өмір сүру тәсілі – малды бағу болғандықтан, теңеулердің жалпы мазмұнында адамдардың мінезі, болмысы, қимылы төрт түліктің мінезі, жүріс-тұрысы мен қимыл-қылығымен салыстырылады.

Жалпы, тіл біліміндегі төрт түлікке қатысты **-дай, -дей** қосымшалы теңеу тіркестерді саралағанда халқымыздың жанына төрт түлік малдың қайсысы жақын, қайсысы алыстау екендігі анықтауға болады. Бұл теңеулер о баста төрт түлік малға қаратып айтылғанымен, айналып келіп, адамның қимыл-қозғалысын, іс-әрекетін, көңіл-күйін, түр-тұрпатын, кескін-келбетін, мінез-құлқын, жүріс-тұрысын т.б. бейнелеу үшін қолданылатын болған.

Мысалы, мал шаруашылығында түйенің орны ерекше болғандығын халықтың көркемдік түсінігіндегі сөз бедерінен, бейнесінен да аңғаруға болады. Тілімізде *нардай балғын, нардай дене, нардай (үлкен), нар түйедей, семіз нардай, шөккен нардай теңкею* т.б. тілдік бірліктер бар. Нардың күштілік, өнімділік, жүрдектік қасиеттері үшін ерекше мақтауға, жоғары баламаға көтеріліп, нардай, нар жігіт т.б. теңеулердің шығуына себепкер болды. *Нар, нардай жігіт, нар атандай, қара нардай, нар түйедей* теңеулері ер адамға ғана, яғни дене тұрқы ірі, күшті, қуатты, басқа түскен қиыншылыққа төзімді адамдарға қаратылып айтылады. Сол сияқты *нар мінезді жігітке нарға мінген жарасар; Жүк ауырын нар көтерер, сөз ауырын ер көтерер; Түйе жисаң, нардан жи, жүк қалдырмас жолында; Жардағы жантақты, жанынан безген нар жейді; Нар жолында жүк қалмас* деген сияқты қолданыстар нардың күштілігін, мықтылығын анық аңғартады.

Сонымен қатар тілімізде түйе малына қатысты теңеу мәнді тұрақты тіркестер де бар. Мысалы, **Ботасы өлген кәрі інгендей // Ботасы өлген інгендей боздау** – «біреуді жоқтап, ұзақ дауыстап зорлана жылау». Бұл теңеу жастай ботасы өліп, не одан ұзақ көз жазып қалған енесі – інгеннің желіні сыздап, өзін сағынып жан-жағынан іздеп, аласұрып, оқтын-оқтын ұзақ дауыс шығаруына (боздауына) ұқсатудан туған бейнелі теңеу. Сондай-ақ, «*боз інгендей боздады*», «*боталаған нардай боздады*», «*ботасы өлген түйедей боздады*» деген тіркестерде де адамның баласынан немесе жақынынан айырылғанда ағыл-тегіл көзінің жасын бұлауды білдіреді.

Қазақ тілінде сиыр малына қатысты теңеу мәнді тіркестер түйе малына қатысты тіркестерге қарағанда сирек кездеседі. Мысалы, **аусыл сиырдай** – «адамның күйін көзі жасаурап, аузынан сілекей ағып, тамаққа тәбеті шаппай, жата беретін ірі қара малда болатын індетке» ұқсату. Мысалы, **Аусыл сиырдай аузы-басы сілекейленіп кетінті** (Х.Есенжанов). **Шайланған сиырдай** – «май басып шамадан тыс қатты семіріп кеткен, семіздіктен аяқтарын әрен, зорға алып жүретін, жай басатын» сиырға ұқсатудан туындаған теңеу.

Тілімізде құс атауларына байланысты теңеулер өте жиі ұшырасады. Қазақ тіліндегі құс атауымен, құстың әрекет-қимылымен байланысты тілдік деректердің біразы адамға тән жағымды, жағымсыз ұғымда теңеудің ауыспалы мағынада айтылуы жиі қолданылады. Оның бір себебі – аңшылық, саятшылық, құсбегілік өнері халықтың күнделікті тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланыстылығынан осымен байланысты адамдардың іс-әрекетін алғыр, ұшқыр, құстарға теңеліп айтылады. Түркі тілдес халықтарда халықтық кейіпкерлерді көп жағдайда қыран құстарға салыстыру кең таралған дәстүрлі тәсіл болып табылады. **Тояттаған бүркіттей.** Бұл тіркес адамға қатысты айтылғанда «әбден тойғанынша жеп, жан-жағына шашып-төгіп жеп, жан-баласына бермей өзі тойса да көзі тоймайды немесе жегені алдында, жемегені артында» дегенге саяды. Мысалы, *Ойынды еті бөп-бөлек, омыраулы, Тояттаған бүркіттей салқы тәсті* (Абай). **Қаздай байпаңдап жүру // Балалы қаздай байпаңдау // Қаздай майпаңдау** – «мамырлай басқан қаздың жүрісі сияқты, асықпай аяғын сүйрете басып, жан-жағына барлай қарап жүретін адамдарға тән жүрістің» бірі. Мысалы, *Балалы қаздай байпаңдап, Танадай көзі жайтаңдап* (Батырлар жыры). **Қырғидай тию** – «астан-кестенін шығарып, талқандады, бүлдірді» деген мағынада жұмсалады. *Қырғи* – өте өткір де батыл, өжет қыран. Ойнақы, өте қытымыр, күйтұрқы, адамға етене жақын келмей, ылғи да жабайылық мінез сақтағысы келеді. Шама-шарқына карамай қылтың-сылтың қағып, ұйтқып, өрекіп, өзгеріп, күйкылжып, бірде дос, бірде жау бола қалғыш. Болымсыз нәрседен райы бұзылып, аяқ астынан қырбай бола салатын мінезі бар. Қазақ халқының «қырғи қылтың, қырғи тырғаң, қырғи қырбай, қырғи қабақ» дейтін сөздерінің шығуы да қырғидың аумалы-төкпелі мінезіне байланысты. Кейде осы сөз жоқтан өзгені сылтауратып, жауыға қалатын адамдардың мінез-қылықтарын ұқтыру үшін де айтылады [1, 149-150 б.]. Мысалы, **Қырғидай бір шетінен біз тиген соң, Торыған жауың тозар ырың-жырың** (Рүстем-Дастан).

Халқымыздың ерте кездерден бастап-ақ ерекше қастерлеп, қамқорлық жасап келген табиғи байлықтарының бір тобы – *өсімдіктер әлемі*. Өсімдік атауларымен келген теңеулер адам табиғаты мен өсімдіктер табиғаты арасындағы тығыз байланыстылықты көрсетіп, адам мінезіндегі күрделі құбылыстарды өсімдік дүниесімен салыстыра бейнеленеді. Мәселен, сұлулық феномені *аршыған жауқазындай аппақ, гүл шыбықтай бұралу, жауқазындай жайқалу, қызғалдақтай құлпыру, қырдың қызыл гүліндей жайнау, аршылған жуадай ақ мойын, жас қоғадай майысу, жүзі жанған анардай, қарақаттай жайнау* сияқты теңеулерде айқын көрінеді. Өсімдік әлемі біздің зерттеуімізше көп жағдайда әйел адамның бейнесін сомдауда көп қолданылады. Әйел затына қатысты жан сұлулығы, тән сұлулығы, ішкі сезімі, сыртқы келбеті т.б. көбіне-көп өсімдік әлеміне теңеледі. Әйел сұлулығы өсімдік әлемінің сан алуан құбылыстармен ассоциацияланып, нәтижесінде сұлулық, әдемілік ұғымы нақтыланып, бейнелі теңеу жасалады.

Мысалы, әйел затына қатысты *гүл, қызғалдақ, жауқазын, тал, шыбық, жапырақ* т.б. өсімдіктер қайғыға, күйзеліске жас кезінен қиыншылыққа тап болған адамды бейнелеуде де теңеулер көп қолданылады: *гүлдей солу, қызғалдақтай қуару, күзгі гүлдей қуару, сарғалдақтай үзілу, үзілген қызғалдақтай солу, талдай сыну, сабағынан үзілген алмадай* т.б. Ер адамға қатысты *бәйтерек, терек, томар, емен, қарағай, ағаш* т.б. өсімдіктер мықтылықты, қайраттылықты, тұлғалы биік азаматты сипаттауда қолданылады: *айқасып өскен шор ағаштай, бала қайыңдай сом, бәйтеректей мықты, бәйтеректей тұлғасы, биік біткен теректей, емендей мықты, жас емендей ұл* т.б.

Сонымен, халқымыз кез келген нәрсені сипаттағанда, суреттегенде көбінесе теңеп, ассоциативті түрде салыстыра отырып, өзінің ой-пікірін бейнелі түрде жеткізіп отырған. Үй жануарлары, жабайы аң-құс атаулары және өсімдік атаулары этностың ой-санасында, абстрактылы ұғымдар мен ассоциативті салыстырулар көңіл-күй сезімдерін бейнелі түрде беруде кеңінен қолданылатынын көреміз.

Адамның сыртқы келбетін, ішкі жан-дүниесін, мінез-құлқын, іс-әрекетін, қимыл-қозғалысын, көңіл-күйін т.б. білдіретін теңеулердің уәждік, образдық, фондық негіздері

халықтың ақиқат дүние туралы білімдер жүйесінен хабар береді. Адам мен табиғат арасындағы ұқсастықты, жалғастықты біз қарастырған теңеулердің жалпы мазмұнында зоонимдердің, орнитонимдердің қимылынан, жүріс-тұрысынан және фитонимдердің сыртқы көрінісінен, бойынан адамның дене-бітімі, мінез-құлқы, іс-әрекеті, қадір-қасиеті т.б. көрініс береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақ тілінің түсіндірме 10 томдық сөздігі. Алматы, 2002
2. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. Алматы, 1966
3. томдық Қазақ әдеби тілінің сөздігі (жарық көрген тоғыз томы: Алматы, 2006-2008
4. Қайдар Ә. Халық даналығы. Алматы, 2004
5. Қазақ тілінің аймақтық сөздігі. Алматы, 2005

ЖАЗУШЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ УАҚЫТ ПЕН ҚАҒАРМАН

УСЕНОВА Д.

ПИМО-23-2 тобының
студенті.

ТОПASHOV M.Ә

Ғылыми жетекші, ф.ғ.к, доцент.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ, Қазақстан
Республикасы

Аннотация. Мақалада қазақтың қабырғалы қаламгері М.Мағауин шығармалары талданып, жүйелі қарастырылады. Кең құлашты эпикалық жанрдағы суреткерлік қуаты, қаламгерлік қабілетінің қыр – сыры ашылып, шығарма сипатына ажар беріп тұрған көркемдік құралдар талданып, ғылыми тұрғыдан дәйектеледі. Сонымен қатар жазушының көркем бейне жасау, монолог құру, сюжет өрбітудегі суреткерлік ізеністері талдаудың өзегіне алынады. Жазушының басқа да өзіне тән ерекшеліктеріне қатысты пайымдаулар жасалып, түйін – тұжырымдар айтылады.

Кілт сөздер: жазушы, роман, шығарма, жанр, образ, идея, эпика.

Жалпы Мұхтар Мағауин шығармашылығын сөз еткенде, Уақыт және Қаһарман ұғымдарына айрықша тоқталып өту қажет. Уақыт – философиялық категория, яғни шексіз деген ұғым. Тарих фактілеріне жүгінсек белгілі бір уақытта, белгілі бір қоғамда өмір сүрген халық басынан өткен оқиғалардан хабардар боламыз. Ал кейіпкер немесе қаһарман сол заман мен қоғамның көзден де, көңілден де таса болып, ізі суый бастаған шытырман болмысын танып-түсінуге себепші болып отырады. Заманы мен қоғамына сай қаһарман сан-сапалы мінез-құлыққа бай кейіпкер ретінде суреттеледі. Кейіпкерлердің мінез-құлқы сол уақыт пен заманға тәуелді. “Жығылған биенің жер соғып жатқан басын ұстауға жаңа ғана аты аталған Ораз-Мұхамед сұлтан шақырылды. Бұл екі иығына салбырай түскен қос өрім қара тұлым бар, үлкен қоңыр көзді, қыр мұрынды, қызыл шырай аққұба өңді, әдемі әрі биязы бозбала жігіт еді. Сусар бөрік, үшкіл тұмсық, қызыл жағал сақтияң етік, қызыл жібек шалбар, көк мауытымен тысталған тиін ішіктің белі асыл тас орнатқан кәмәр белбеумен буылған, бүкіл тұлғасынан балаңқы жастық лебі еседі. Көп алдына шыққанға, жұрттың бәрі өзіне тесіле, сынай, салмақтай қарағанға қысылғандай. Бетінің ұшы лыпып қызарып тұр. Бірақ лып басып келіп, боз қасқаны шылбырынан ұстады да, шірене тартып тұрып қалды”.

Осы шағын үзіндідегі балаң бозбаланың халық ортасына шыққандағы аса салмақты, жас та болса ойлы келбеті, нық басып келіп боз қасқаның шылбырын шірене тартып тұруы,

оның болашақ елін, жерін, ұлтын керемет тұтып, босау емес қатал, әділ үстемдік жүргізе білетіндігінен алдын-ала оқырманды хабардар еткендей. Белінен бесік табы кетпеген Ораз-Мұхамед қазақ халқы үшін орыс-қазақ, қытай-қазақ, жоңғар-қазақ, Ібір-Сібір жұрты және қазақ, Орта Азия халықтары және қазақ қатынсатарының шиеленісін санасына серік етіп өседі. Сол себепті де оның заманы, миссиясы табанды, еліне басшылық жасай алатын, берік тұлға болуын талап етеді. Екінші бір жәйт, кейіпкер тұлғасы арқылы сол заманның ғана емес, сол қоғамда жүргізілген сыңаржақ, солақай саясат және де “шаш ал десе бас алатын” шабармандардың әрбір іс, қимыл-әрекеті шынайы көрсетіледі. Мысалы, даланың тағысын құртқан өр кеуде Шақан Шерінің ажалы хайуаннан емес, “Ақ дегендері алғыс, қара дегендері қарғыс” патша үкіметінің шабармандары мен шенділерінен болады. Ал енді осындай үлкен миссияны атқаратын кейіпкер қандай болуы керек. “Бір кезде ұлы сыншы В.Белинский: “Нағыз шыншыл туындыларда әрбір кейіпкер” таныс бейтаныс “болуға тиіс” [1,65],- деген. Егер жазушы қаһарманның аты-жөні, жасы, ұлтынан бастап, семьясына, қызметіне дейін таныстырып өтсе, мұның бәрі ресми анкетаға жазылған деректей әсер қалдырады. Кейбір шығармалардың оқушыға алғаш ұшырағаннан бүкіл әлем сырына қанық, білгір, сұңғыла болып көрінеді де, шын адамдық бейімін, ішіндегі тереңін танытпай, сол жалтылдаған күйінде қалып қояды. Мұндай кейіпкердің оқырман сеніміне ие болуы мүмкін емес. Себебі, қылаңдай міні жоқ, артық сөйлемейтін, кем ойламайтын ақ жүрек қаһарманды дүниеге әкелу қиын. Және де мұндай қаһарманды ойдан шығаруға болмайды. Егер жазушы бұрын әдебиетімізде болмаған, кездеспеген қаһарманның толыққанды образын жасай білсе, бұл оның шын суреткерлігі. Ал Мағауин өзінің романдарында бұрын-соңды қазақ әдебиетінде көрінбеген тың да айшықты бейнелер жасай білді. “Сары қазақ” романындағы Станислав-Стамбек ірі – кесек тұлға. Өмірдің сұмдығын да, зұлымдығын да, қорлығы мен зорлығын да көріп, жақсы адамдардың шапағатына нұрланып, бірақ не үшін өмір сүріп жатқанын түсіне алмай, кеңес үкіметі деген құрсауы мен торы мол айдаһардың көмейінен құтыла алмай, құрбан болып кеткен, бірақ жолының адал екеніне, қазақ дейтін кең пейіл де жомарт халықтың барына, ұлылығына бас иген дара кескін.

“Суреткер үшін адамдардың даралық ерекшелігі мен оның қоғамдық табиғаты аңғарылатын сарындар басты мәселе болып табылады” [3,134]. Яғни көркем әдебиет шығармаларындағы кесек, жанды тұлғалардың бойында қайталанбас, ақиқат даралығының кездесуі. “Сары қазақ” романындағы Станислав-Стамбек орыс, қазақ тілдерін білетін, қазақ даласының әдет-ғұрпын, жақсы-жаманын түбегейлі меңгерген, кеңес үкіметі үшін нағыз керек адам. Жоғарыдағылардың жоғын жоқтап, айтқанын орындап, айдағанына жүріп, басшы болып, өзге ұлттарға үстемдігін жүргізуге болатын еді. Бірақ оған ары жібермейді. Себебі ол дүниенің астаң-кестеңін шығарып, төңкеріс жасаған алпауыт заманның куәсі еді. “Ақтар” келсе де, “қызылдар” келсе де қазақтың олардан көрген шапағаты шамалы. “Байсың”, “Оқығансың”, “Қызылдарды жақтадың” деп мылтық кезенеді. Құрбандыққа нысана – тек қана қазақ. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін де оқыған қазақ зиялыларының көзін құрту, атып-шабу етек алады. Колхоздар құрып, қазақ даласындағы бар малды тартып алып, халықты аштан қырады. Қазақтың малы өзіне бұйырмай ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кетеді. Стамбек осы озбырлықтың себебін іздейді. Сорлы қазақтың жазығы не? Кедейлерін не үшін қырды? Үкімет солардікі деген жоқ па еді? Сталин қайда қарап отыр? Қазақтың жер бетінен жоқ болып кетуге шақ тұрғанын білмей ме? Елдің шетіне барып келген, адам өлігінен көрінбейтін далаға екі көзін бір ашып, бір жұмып тұрып қараған Стамбек астан-кестен ойдың құшағында: “...Мен әуелде осының бәрі орысқа қарсы бағытталған зұлымдық деп ойлап едім. Өткен жұртым үшін жаным ауырған. Одан соң қазаққа – бұратана деп аталатын халыққа қарсы жасалмақ геноцид деп түсініп едім. Келген жұртыма жаным ашыған. Алғашқысы теріс емес, соңғысы ақиқатқа айналып барады. Сонда бұл не пәлекет? Қолдан ұйымдастырылған, орысқа да, қазаққа да, басқаға да – адам атаулыға қарсы бағытталған зұлмат. Бірақ осының бәрін қозғаған қандай күш? Әділдікке ұмтылу емес. Теңдікке құмарту емес. Өмірді, тіршілікті сәулеттендіру емес. Сонда не?

Қирату. Жою. Не үшін? Ең түйте, ең жабайы сезімдерді қандыру үшін. Зұлым қарақшы кісіні тек тонау үшін ғана өлтіре ме? Ессіз бала ойыншықты тек ішінде не барын көру үшін ғана сындыра ма? Тұнық лайланып, тасқын көтерілгенде, құйынды дауыл ұрғанда күнәлі-күнәсізді талғамайды. Төреші – дүлей күш, қозғаушы – кір көңіл, зағип түйсік. Бірақ ... тұнық неге лайланады, тасқын неге осыншама дүлей? Неге? Төрт құбыласы түгел, ақылды, абзал адамның өзі өмірден баз кешсе, асылып иә атылып өлетіні бар. Мүмкін, осы дүрбелеңнің барлығы адамзаттың жер бетінен мүлде көшпегінің жоралғысы болар. Адамзат өзін-өзі өлтіруге бекінген ... Сонда, Адамзатымыз – ақ түстілер болғаны ма? Жер бетіндегі қаншама ұлт пен ұлыстың тағдырын европалықтар ғана шешуі керек пе? Басқасын қойғанда, қашан өлмегін? Қазақтың атынан билік айтуға қай құдай өкілет берді? Өкілет бермесе бұл құдай қайда қарап отыр? Қарап отыр. Бәрі де соның еркімен жасалып жатыр. Ендеше ... ақырзаман деңіз. Ақырзаман”.

Стамбек өз ойымен өзі арпалысып, сан сауалдарға жауап іздейді. Қазақтың ауқаттыларын не үшін қырды, кедейді не үшін опалаң-топалаң етті? Малы мен жері үшін бе? Бұл жағы оған түсініксіз. Бұл құдайдың ісі ме? Осылай өз қаһарманын ой оралымына түсіріп, жазушы өз концепциясын ұсынады: Осынау жұмыр жердің ала-шабыр тіршілігін бір ырғаққа бағындырып, ұлы сұрыптауға көндіріп тұрған құдірет заңдылық жоқ; махаббат пен ғадауат атаулының баршасына айғақ болатын Адам құдірет уақыт пен қоғам аясындағы құбылыстың бәріне өзі жауапты.

Тұлғаның ірілігі мен кішілігі қаһарманның атқарған қызмет, лауазымының үлкен, кішілігімен өлшенбейтіні белгілі. Стамбекке зор мәртебе де, атақ та, абырой да керек болған жоқ. Ол мына даланың дархандығын, ұлылығын көрді, бүкіл жан дүниесіне оны бойлатты. Стамбек Сыпатайұлы болып қалды. Егер де өздері үшін бастарын бәйгеге тігіп отырып аман алып қалған қазақ басына түскен, адамды түсінен шошып оятарлық сұмдықтарды өз көзімен көрмесе, заманының зілзала нәубеттерін өз басынан өткермесе, Стамбектің қазақ болып, сары қазақ атанып, мынау ұлы даланың Бетпақ деп аталатын бір түпкірінде оның жыртысын жыртып, намысын қорғап жүру-жүрмесі екіталай еді Жоғарыда айтып өткеніміздей, қылаудай таза, міні жоқ қаһарманды дүниеге әкелу қиын. Қаһарманды қиынға, не шытырманға апарып, сүрініп жығылуын, қайта көтерілуін көрсету ешқашан да қаһарманның оқырман алдындағы беделін төмендеткен емес. Бұл суреткердің кейіпкерін тым жағадай етіп көрсетуден бойын аулақ салуын аңғартады. Өмір қиындығының ащы дәмін татқан, жайсыз оқиғаларға кездескен қаһарман іштей ой толғайды, тебіренеді. Ішкі монолог кесіп айту, шындық іздеу, кейіпкер характерінің астарын ашу сияқты функцияларымен сипатталады. Көбіне қаһарманның белгілі бір әрекет-қимылы ойлап не қиналатын, не өзін қостайтын шақтарында қолданылады. «Көк мұнарда” Едігенің өзін даттайтын да, ақтайтын да сәттері көп. Мысалы: “Өдетте, нақты іске қабілетсіз адамдар сөзге үйірсек келеді. Жалпы дау, талас ақыл-ойға кенже адамдар ғана қуатын кәсіп. Айдары жаңа шығып келе жатқан бала қоразша сонша даурыққанмен – парықсыздығым. Әлі күнге өзімді-өзім ұстай білуге үйренбегенім. ...Әйткенмен айтыс, тартыссыз өмір сүру де қиын. Мүмкін емес. Бір үндеме. Қашанғы шыдай бермексің. Қаның қайнап, тамырларың үзіліп кетуі ықтимал. Жағыңды ашпай, үнемі тістеніп жүрсең, тіпті денсаулығың мықты болғанның өзінде бар тісің шытынап сынып түсуі мүмкін... Бұл да ақымақшылық. Қажеті не... Кетіп қалғаным дұрыс болды. Әуел баста бармау керек еді...”[2,75]. Бұл эпизодта кейіпкердің жан сарайынан хабар беретін психологиялық конструкциялар бар. Едіге мінезінде күйгелектік басым. Оның ширығуы бар, қынжылуы бар.

Сонымен қатар, М.Мағауин “Көк мұнар” романында адам жанының қайшылығын көрсетеді. Едігенің бойында екі түрлі мінез бар: бірі – дана болмай жатып дандайсушылық, екіншісі – жаны таза жас жігіттің адамгершілік, әдеп талаптарын ұстана білуі. Бұдан мысалға мына бір эпизодты келтіруге болады: “Бір күні кешқұрым Едігенің бөлмесіне Гүлшат келді. Мүлде көрінбей кеткен соң ауырып қалған шығар деп ойлапты. Жоқ, Едіге

ауырған жоқ. Дені сау, рухы күшті. Ешқашан мұншама сергек, мұншама қажырлы болып көрген емес. Жалпы, Едіге мықты жігіт. Гүлшат біле ме екен, Едіге ғажайып болашақ күтіп тұрған адам. Ия. Ол - өзіне тағдырдың ерекше миссия жүктегеніне, ұлы істер тындыру маңдайына жазылған жан екендігіне кәміл сенеді. Гүлшат біле ме екен, Едігенің керемет жазушы екенін, тамаша ғалым екенін. Білмейді. Өзінің сүйген қызы күмәнданады, басқа жұрт қайдан мойындасын. Бірақ уақа емес. Осы таяудағы бес-он жылдың ішінде-ақ айы оңынан туады. Қазақ әдебиетіне көркемдік қуаты Толстой мен Хэмингуэйдің өзін таң қалдырарлық, болашақ ұрпақты ізгі сезім, асыл қасиеттерге тәрбиелейтін ғажайып шығармалар керек. Он тоғызыншы ғасырда орыс романдарының Европаны басып кеткені тәрізді, жиырмамыншы ғасырдың аяқ шенінде қазақ романдары бүкіл жер жүзін жаулап алады...”

Осында көрінген Едігенің менменшіл мінезіне қарап, оны мүлде адамшылық қасиеттен жұрдай жан деп ұғуға болмайды. Романда Едіге білімі басым, қиялы ұшқыр. Жастықтың желігі қостап, артық сапалар менмендікке бастаған, кей шақта кеуде керуге де итерген. Алайда, Бәкен тәрізді құлқынның қамы үшін біреуге жағынып, біреуді алдап, біреуді шағыстырып жүретін, ғылым үшін пайдасынан зияны көп арамтамақтар сияқты пасық қасиеттерге бой алдырмаған. Автор Едіге образы арқылы қоғамға, ортаға сай адам мінезінің өзгеруін қаһарман бойындағы рухани түлеуді суреттеу арқылы көрсетуді көздеген. Эпилогта автор Едігенің ұнамсыз мінездерінің көбінен арылғанын, өзін дүниенің тұтқасымын деп есептемейтіндігі сияқты жайттардан хабар береді. Едігенің тарихи роман жазуда өзінің қиғаш басқанын, ол шығарманың жұртшылық көңілінен шықпайтындығын және өзі мен Күлдәрі ақын арасында ұқсастық барын мойындауы оның тұлғасын мансұқ ете алмайды. Бұл – заман ағымына, өмірдің алуан қырына сәйкес жаңа адамның қалыптасу процесі. Автор қазіргі уақытта адамшылығы мол адам болу дегеннің мағынасы - әдептен озбаудың озық қасиеттерін бойға жинауға ұмтылу деп шешеді.

Қаһарманның өзі істеген қылығының әбес екенін түсініп қынжылуы, істеген істерін ой таразысына салуы “Сары қазақта” кездеседі.

“Әкейге сол уақытта ғана көзім түскен. Өзінен азап пен қайғы көлеңкесін көрдім. Әрине, ақсақал өзінің арғы тарихтағы даңқты отандастары туралы соға толғағанда менің мазақ еткендей қарқылдап күлуім нарықсыздық қана емес, әдепсіздік, керек десеңіз, қылмыс еді. Көргенсіз, бейбастақ іс. Өзімше оң жүрген кездердің өзінде біздің европалық дәстүр-салтымыздың көбісі көшпенді азиатқа өте сөлекет көрінетінін баяғыда байқағам, керісінше, қайсақтардың жүріс-тұрысы, әдет-ғұрпындағы көп жағдаяттар біздің, біз дегенде, европалықтардың көзқарасы тұрғысынан жабайылық болып танылар еді; әрине, екі әлемді бірдей көрген маған қазір бәрі де түсінікті - әр халықтың салты, мінез-құлқы өзінің тіршілік жағдайына, табиғи ортасына қарай қалыптаспақ. Ал мына жердегі менің қылығым қай тұрғыдан алғанда да ұнамсыз еді. Әбес еді. Мен ат үстінде келе жатқан бойымызда, әкейдің қонышына бас қойып, кешірім өтіндім”.

Осы үзіндіге назар аударсақ Стамбек “екі әлемді бірдей көрген маған” дейді. Бұл сөздерді автор қаһарманның аузына тектен-текке салмайды. Егер Стамбек қазақтың кең даласына тап болмаса, қазақ арасында емін-еркін жүріп, тілін жетік меңгеріп, салт-дәстүрін үйренбесе, оның бұлай ой толғауы неғайбыл еді. Бұл жерде қоғамға, ортаға сай қаһарманның өзгеретініне тағы да көзімізді жеткізгендейміз.

Негізінен, М.Мағауин романдарындағы орталық қаһармандардың ерекше болмыс-бітімі тұрғыларында күмәнсіз ұқсастық бар. Бұл романдарда фабулалық түзілім орталық кейіпкер төңірегінен өрбиді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Уақыт және қаламгер. Әдеби сын. 9-кітап. Алматы, 1998.-346б.
2. Бердібаев Р. Роман және заман. Алматы, 1997.-265б.
3. Елеукенов Ш. Замандас парасаты. Алматы, 2000.-350б.

**НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА
АЛИМБАЕВА А.А.**

**СЕКЦИЯ «ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ»**

**ТӨЛЕМ БАЛАНСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ
СЫРТҚЫ ҚАРЖЫ АҒЫНДАРЫ**

МҰСАҒАЛИ А.А.

фн-22-1к тобының студенті

АРТАКШИНОВА В.С.

Ғылыми жетекші, э.ғ.м., аға оқытушы

академик Е.А. Бөкетов атындағы

Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан Респубкасының төлем балансының құрылымы мен динамикасы қарастырылады, сауда балансы, қызмет балансы, инвестициялар, резервтер мен трансферттер сияқты компоненттер талданады және олардың Қазақстанның экономикалық тұрақтылығы қарастырылады. Қазақстанның төлем балансына жаһандық факторлардың әсері бағаланады. Қазақстанның сыртқы экономикалық қызметінің ағымдағы жай-күйі мен даму перспективалары туралы негізгі тұжырымдар келтіріледі.

Кілтті сөздер: инвестиция, қызмет балансы, сауда балансы, резервтер, валюта бағамы, экономикалық тұрақтылық, трансферттер.

Төлем балансы-бұл белгілі бір уақыт кезеңіндегі ел мен бүкіл әлем арасындағы қаржылық қатынастарды көрсететін маңызды экономикалық құрал. Ол тауарлар мен қызметтердің саудасын, инвестицияларды, трансферттерді және басқа қаржылық операцияларды көрсететін әртүрлі шоттарды қамтиды.

Қазақстанның Халықаралық экономикалық қатынастардағы жағдайы елдің халықаралық тауар алмасуға, қызметтер мен капиталдар алмасуға қатысу ерекшеліктерін ашатын төлем балансында көрініс табады. Төлем балансы негізінде жасалған талдау елдің өзінің сыртқы экономикалық қызметін қаншалықты тиімді басқара алатындығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Стандартты төлем балансы үш бөлімнен тұрады:

1. Резиденттер мен резидент еместер арасындағы тауарлар, қызмет көрсетулер, бастапқы және қайталама кірістер ағындарын көрсететін ағымдағы шот. Ағымдағы операциялар шотының сальдосы экономиканың ішкі жинақтары мен инвестицияларының балансын көрсетеді;

2. Өндірілмеген қаржылық емес активтермен және күрделі трансферттермен сыртқы экономикалық операцияларды қамтитын капитал шоты;

3. Резиденттер мен резидент еместер арасындағы қаржылық активтермен және міндеттемелермен операцияларды көрсететін қаржылық есеп және нақты ресурстардың экспорты мен импортын қаржыландыру көздерін көрсететін қаржылық есеп.

Төлем балансының талдамалық көрінісінде халықаралық резервтердің өзгеруін қоспағанда, материалдық құндылықтардың қозғалысын және капиталдың барлық қозғалысын көрсететін төлем балансының баптары бөлек топтастырылады. Бұл жағдайда жалпы баланстың теріс мәні (төлем балансының сальдосы) Халықаралық валюта резервтерінің жинақталуын, ал оң баланс – олардың қысқаруын білдіреді. [1]

Жалпы төлем балансы үш негізгі санатқа бөлінеді: ағымдағы шот (оған тауарлар мен қызметтер шоты, бастапқы кірістер шоты және қайталама кірістер шоты кіреді), капитал шоты және қаржылық шот. Осы үш санаттың ішінде әрқайсысы халықаралық ақша операцияларының жеке түріне жауап беретін бөлімшелер бар. Ағымдағы шот тексеру шоты тауарлар мен қызметтердің елге келуі мен кетуін көрсету үшін қолданылады. Мемлекеттік және жеке инвестициялардан түсетін кірістер де ағымдағы шотқа аударылады.

Капитал шоты-бұл барлық халықаралық капитал қозғалысы тіркелген орын. Бұл қаржылық емес активтерді және өндіріске қажет, бірақ әлі өндірілмеген активтерді, мысалы, гауһар тастарды өндіру үшін пайдаланылатын шахтаны сатып алуға немесе сатуға қатысты.

Қаржылық шотта бизнеске, жылжымайтын мүлікке, облигацияларға және акцияларға инвестициялармен байланысты халықаралық ақша ағындары құжатталған. Сондай-ақ Халықаралық Валюта Қорында (ХВҚ) сақталатын шетелдік резервтер, алтын, арнайы қарыз алу құқықтары (СПЗ), шетелде сақталатын жеке активтер және тікелей шетелдік инвестициялар сияқты мемлекетке тиесілі активтер кіреді. Жеке және ресми шетелдіктерге тиесілі активтер де қаржылық шотта есепке алынады. [2]

Қазақстанның төлем балансы елдің сыртқы экономикалық қызметін бағалаудың маңызды құралы болып табылады. Төлем балансының негізгі компоненттерін және олардың Қазақстанның экономикалық тұрақтылығын қарастыратын болсақ олар:

- Сауда балансында тауарлардың, соның ішінде энергия тасымалдаушылардың экспорты мен импорты сауда балансының негізгі элементтері болып табылады. Қазақстанның ресурстық экономикасы жағдайында энергия тасымалдаушыларға бағаның өзгеруі сауда балансына айтарлықтай әсер етеді.

- Қызмет балансы: көлік және қаржы инфрақұрылымының дамуы қызметтердің экспорты мен импортына әсер етеді. Дамып келе жатқан туристік сектор да қызмет балансына өз үлесін қосады.

- Трансферттер мен резервтер: мигранттардың аударымдары, мемлекеттік көмек және басқа трансферттер төлем балансындағы таза трансферттерге әсер етеді. Қазақстанның алтын-валюта резервтерінің өзгеруі оның сыртқы қаржысының теңгерімділігін көрсетеді.

Төлем балансының қорытынды бөлімі бізге оны тепе-теңдікке келтірудің әртүрлі тәсілдерін және осы мәселені шешуге мемлекеттің көзқарастарын ұсынады. Осыған байланысты мемлекеттік органдар, басқа елдердің жеке коммерциялық және қаржылық құрылымдары алдындағы борыштық міндеттемелерді өтеуде ресми халықаралық өтімді резервтердің (халықаралық есептеулерді жүзеге асыру) рөлі маңызды.

Ұлттық Банктің шоттарында мемлекет жинақтайтын ұлттық резервтерге алтын, еркін айырбасталатын валюталардың қорлары, халықаралық валюта қорындағы резервтік квота (резервтік позиция, резервтік үлес), «Арнайы қарыз алу құқықтары» жатады, ұлттың кредит қабілеттілігіне кепілдік береді және төлем балансының теріс сальдосын қалыптастыру кезінде ұлттық валюта бағамын қолдауды қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі ресми резервтерді бүгінгі күні валюталық интервенциялар тетігінің көмегімен төлем балансын теңестіру үшін пайдаланады. Олардың мақсаты ұлттық ақша бірлігінің, айырбас бағамының ауытқуын тікелей шектеу болып табылады.

Ұлттық Банктегі кіріс және шығыс экономикалық ағындарына келетін болсақ, ол төлем балансын қалыптастыру үшін әртүрлі ақпарат көздерін пайдаланады, мысалы, халықаралық тауар саудасы бойынша статистиканы қалыптастыру үшін – Ұлттық статистика бюросы мен Мемлекеттік кірістер комитетінің деректерін, ал қызметтерді сату үшін – өзіндік Статистика базасын пайдаланады.[3]

Шындығында, көптеген ақпарат көздері бар. Мысалы, статистикалық есептілікпен қатар екінші деңгейдегі банктердің есептілігі де қолданылады. Ұлттық банктің міндеті –

балансты біріктіру үшін әртүрлі есептерден статистикалық мәліметтерді жинау. Ағымдағы операциялар шоты 2023 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша тапшылықпен қалыптасты және 6,7 млрд. (2022 жылдың 9 айында ағымдағы шоттың профициті 7,4 млрд. доллар) құрады.

Сауда балансының профициті 14,6 млрд. доллар, профициттің төмендеуі экспорттың қысқаруы аясында тауарлар импортының ұлғаюымен байланысты. Тауарлар экспорты 8,5% - ға төмендеп, 58,9 млрд. доллар. Тауарлар импорты 24,6% - ға өсіп, 44,3 млрд. долларды құрайды.

Кесте 1

Ұлттық Банктегі кіріс және шығыс экономикалық ағындары (1-4 тоқсан 2022ж)

Млн.АҚШ долл.	2022	1 тоқсан 2022	2 тоқсан 2022	3 тоқсан 2022	4 тоқсан 2022
Ағымдағы операциялардың шоты	7 078,7	4 718,7	1 516,9	1 213,9	-370,9
Сауда балансы	34983,8	12 147,7	8 8139,2	7 888,6	6 134,3
Халықаралық қызметтер	-1 550,1	-451,9	-344,6	-182,4	-571,3
Бастапқы кірістер	-25 515,2	-6 852,2	-6 741,1	-6 261,5	-5 660,4
Қайталама кірістер	-839,8	-124,8	-210,6	-230,8	-273,6

Кесте 2

Ұлттық Банктегі кіріс және шығыс экономикалық ағындары(1-4 тоқсан 2023ж)

Млн.АҚШ долл.	1 ай 2023	1 тоқсан 2023	2 тоқсан 2023	3 тоқсан 2023
Ағымдағы операциялардың шоты	-6 661,75	-1 463,13	-3 390,57	-1 808,05
Сауда балансы	14 597,88	5 213,36	4 346,91	5 037,62
Халықаралық қызметтер	-1 543,13	-396,85	-625,85	-520,43
Бастапқы кірістер	-18 946,12	-6 080,59	-6 789,66	-6 075,87
Қайталама кірістер	-770,38	-199,05	-321,96	-249,37

Қазіргі уақытта төлем балансын Халықаралық экономикалық қатынастар саласындағы мамандар елдің тауарлармен, қызметтермен және капиталдармен халықаралық алмасуға қатысу ерекшеліктерін ашатын маңызды ақпарат көзі ретінде зерттейді. [3]

Қорытындылай келе, *төлем балансы* – Қазақстан мен басқа елдер арасындағы экономикалық операциялардың немесе ақша ағынының көрсеткіші. Төлем балансын кем дегенде екі себеп бойынша елдің төлем балансын зерттеу пайдалы болар еді. Біріншіден, төлем балансы елдің валютасына сұраныс пен ұсыныс туралы толық ақпарат береді .

Екіншіден, төлем балансының деректерін елдің халықаралық экономикалық бәсекелестіктегі тиімділігін бағалау үшін пайдалануға болады.

Төлем балансының өзгеруінің басым факторлары нақты айырбас бағамының динамикасы, халықаралық капитал ағындары, орталық банктің резервтері және мемлекеттің сыртқы борышының жай-күйі болып табылады. Осылайша, төлем балансы экономикадағы ішкі және сыртқы күйзелістерге жауап береді.

Әдебиеттер:

1. <https://www.nationalbank.kz/ru/news/platezhnyy-balans-vn-sektora/7528>
2. <https://www.investopedia.com/insights/what-is-the-balance-of-payments/>
3. Төлем жүйесі: Оқу құралы // К.А. мадыханова. –Алматы: Эверо 2022 – 192с.
4. <https://nationalbank.kz/ru/news/bilim/15818>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САНДЫҚ ТЕҢГЕНІ ЕҢГІЗУДІҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

РУСЛАН А.Р., ТАҢСЫҚПАЕВА А.М., ТЛЕУОВА Н.Е.

ФН-23-1к тобының студенттері

ТОПШАХОВА Г.Р.

Ғылыми жетекші, э.ғ.м., аға оқытушы

академик Е.А. Бөкетов атындағы

Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме: Мақалада сандық валюталарға, олардың ішінде Орталық банктер шығарып жатқан сандық валюталарға жан-жақты сипаттама беріліп, әлемнің бірқатар елдерінде оларды енгізу тәжірибесі көрсетіліп, біздің елде қолданысқа енгізу қажеттілігі және алғашқы қадамдар жайында жалпы ақпарат берілген.

Кілт сөздер: сандық валюта, сандық юань – ОБСВ, DTH, cryptocurrency, токен, блокчейн технологиясы, dcash.

Цифрландыру бүкіл әлем бойынша қаржы нарықтарын қалпына келтірудің негізгі қозғаушы күштерінің біріне айналды. Экономикалық жағдайлар жылдам өзгертін шақта қаржы нарығының бизнес-деректерінің бірыңғай платформасын құру арқылы реттеушілер мен нарыққа қатысушылар арасындағы жоғары технологиялық өзара іс-қимылды қамтамасыз ету аса маңызды. Қазір бүкіл әлем бойынша 63 орталық банк ұлттық сандық валюталарды енгізу мәселесін зерделеуде.

Қытай Халық банкі сандық юаньмен 2014 жылы жұмыс істей бастады. 7 жыл ішінде Қытай тұжырымдаманы жасап, жүйенің 10 сынағын өткізді, соңғысы 2021 жылдың сәуірінде іске қосылды. Қытайда цифрлық валютаны танымал ету үшін әкімшілік ресурс, сонымен қатар билік азаматтар арасында пилоттық сандық юаньді тарату үшін қолданылатын лотерея форматы қолданылады[4]. Қытайдағы транзакциялар көлемі \$5,3 млрд-қа жетті, 20,8 млн адам виртуалды әмияндарды ашты, енді Қытай цифрлық юаньді халықаралық айналымға енгізуге ниетті.

Сандық валюта Кариб бассейнінде 2021 жылдың 31 наурызында пайда болды. Шығыс Кариб Банкі Шығыс Кариб долларының dcash аналогын іске қосты.

Еуропалық орталық банк 2020 жылы сандық еуроны іске қосудың оң және теріс жақтарын бағалай бастады. Қазір Орталық банк басқа мемлекеттердің тәжірибесін талдап, азаматтардың Еуро баламасын іске қосу туралы пікірлерін жинауда.

Еуропа елдерінде цифрды Фиатқа енгізу бойынша алдыңғы орынды аталған PwC рейтингінде 8-орынды иеленген Швеция алады. Жақында электронды кронды тестілеудің бірінші кезеңі аяқталды. 2021 жылдың мамыр айында басталған пилоттық жобаның екінші кезеңінде Швецияның орталық банкі бөлшек төлемдердегі сандық валютаның тиімділігін бағалайды, желілік инфрақұрылымның тұрақтылығын тексереді, сонымен қатар таңбалауыштарды сақтаудың әртүрлі әдістерін сынайды.

Цифрлық доллардың бес пилоттық жобасы 2021 жылы АҚШ аумағында іске қосылады. Іске қосу үшін екі ұйым жауап береді - Digital Dollar Foundation және Accenture. Компания өкілдері цифрлық доллар - бұл онлайн төлемдер үшін арнайы жасалған және қолданыстағы электрондық ақшаны толықтыратын ақшаның жаңа түрі дейді[1].

Ресей банкі сандық рубль тұжырымдамасын 2020 жылдың қазан айында ұсынды және оны нарық ойыншылары мен қаржы сарапшыларына талқылауға ұсынды.

Сандық рубль арнайы электрондық әмиян дасакталады деп жоспарлануда. Пайдаланушылар сандық кодты бір әмияннан екінші әмиянға жібере алады. Ал сандық рубльді онлайн немесе офлайн режимін де есептеу үшін пайдалануға болады.

Сандық валюта - бұл криптовалютаның бір түрі емес, ұлттық ақшаның сандық аналогы. Сандық валютаны өзіңіз ала алмайсыз.

Сандық валютаны іске қосудың мақсаты қарапайым және қауіпсіз төлем әдісін ұсыну болып табылады. Сандық валюта ұлттық ақшаны алмастырмайды, керісінше есептеудің қосымша нұсқасы болады.

Сандық валюта жүйелері қарапайым банктерге қарағанда клиенттер үшін транзакцияларды тезірек есептейді. Банк аударымдары көбінесе сатып алушылардың, делдалдардың және сатушылардың банктері арасында көбірек транзакциялардан өтеді: кейде есептеулер бірнеше сағатты немесе тіпті күнді алады.

Forbes Advisor басылымының соңғы мақаласында: "сандық валюта - бұл тек электронды түрде қол жетімді кез келген валюта, алайда, сандық валюта ешқандай жағдайда физикалық форманы қабылдамайды[2]. Ол әрдайым компьютерлік желіде қалады және оның айналымы сандық механизмдердің көмегімен жүреді". Тиісінше, ОБСВ әрдайым электронды түрде қалады (яғни оны қолма-қол ақшаға айналдыруға болмайды).

Сандық валюта - бұл реттелетін және реттелмейтін сандық ақшаның жалпы термині. Ақша тек сандық түрде қол жетімді және қолма - қол ақшамен байланысты емес, яғни сандық валюта бірдей электронды ақша емес. Сандық валюталар материалдық емес және оларды белгілі бір желілермен байланысқан компьютер немесе электрондық әмиян арқылы басқаруға болады. Барлық cryptocurrencies сандық валюталар, бірақ барлық сандық валюталар криптовалюталар емес. Басқа сандық валюталар, соның ішінде электронды алтын және ойын ақшасы бар.

Сонымен қатар, сандық валютаны желіден шығару мүмкін еместігін ескере отырып (яғни физикалық формаға түрлендіріледі), бұл мемлекеттер мен реттеушілерге оның қолданылуын мұқият бақылауға мүмкіндік береді, өйткені бұл анонимді пайдалану мүмкіндігін азайтады. Сонымен қатар, егер ОБСВ үлестірілген тізілім технологиясы негізінде шығарылатын болса, бұл валютаға орталықсыздандыруды қамтамасыз ететін қосымша ашықтық береді. Осылайша, бұл сандық сипаттамалардың арқасында және үлестірілген тізілім технологиясына негізделі отырып, бұл валюта және оны пайдалану операцияларды есепке алу, бақылау, салықтық есепке алу және т.б. ашықтық арқылы нормативтік-құқықтық талаптарды реттеуге және сақтауға оң әсер етеді (біз Ұлы жиынтықтың бірнеше мысалын ғана атап өттік). Сонымен қатар, әлемдік ауқымда бұл ақшаны жылыстатуға қарсы жаһандық күреске көмектеседі[3].

Бүгінгі күні айналыстағы ақша, криптовалюта мен ОБСВ арасындағы айырмашылықты түсіну үшін келесі сипаттамаларды салыстыру қажет (1-кесте) [1,8б.].

Кесте 1

Айналыстағы ақша, криптовалюта мен ОБСВ арасындағы айырмашылықтар

	Сандық валюта	Мемлекеттің Орталық банкімен шығарылған ресми валюта	Орталықтандырылған	Резервтермен қамтамасыз етілген
Қарапайым ақшалар	Жоқ	Иә	Иә	Иә
ОБСВ	Иә	Иә	Иә (бірақ, дәрежесі анықталмаған)	Иә
Криптовалюта	Иә	Жоқ	Жоқ	Жоқ

Жоғарыда көріп отырғанымыздай, ОБСВ криптовалютаға қарағанда орталықтандырылған болады және тек эмиссияға қатысты ғана емес, сонымен қатар бухгалтерлік есеп тұрғысынан да болады, өйткені орталық банк ОБСВ-дағы операцияларды орталықтандырылған түрде есепке алып, тексере алады. ОБСВ-дан басты айырмашылығы, криптовалютадағы операцияларды есепке алу бүкіл желіде бірлесіп жүзеге асырылады, ал операцияларды тексеруді кеншілер криптографиялық түрде жүргізеді (яғни, орталық делдалға қажеттілік жоқ). Егер ОБСВ блокчейн технологиясына негізделген болса (яғни, үлестірілген тізілім технологиясы), онда рұқсаттарға байланысты мұндай ОБСВ орталықтандырылмаған болуы мүмкін. ОБСВ құрылымы әлі нақты анықтама алған жоқ, сонымен қатар таратылған тізілім технологиясын қолдану дәрежесі әлі анықталған жоқ және орталықсыздандыру сұрағына әлі нақты жауап алған жоқ, сондықтан осы жағдай бақылауда қалуы тиіс.

Сонымен қатар, кез-келген электронды немесе ұжымдық басқарылатын жүйе құпиялылықты сақтау туралы алаңдаушылық тудырады.

Операциялардың күшейтілген мониторингі мемлекеттерге және реттеуші органдарға операцияларға қосымша бақылау береді. Бұл ретте жаһандық деңгейде ақпарат алмасу деректерді қорғау және құпиялылық жөніндегі жалпы регламентті (GDPR) сақтамау тәуекелімен байланысты болуы мүмкін.

Барлық орталық банктердің алдында тұрған басты қиындық – сандық валюталардың халықтың күнделікті өміріне енуі. Өзінің мемлекеттік Petro криптовалютасын іске қосқан Венесуэлада сандық әмиянды орнату кезеңінде ел халқының жартысы қиындықтарға тап болды. Нәтижесінде сандық валютаны енгізу сәтсіз аяқталды, өйткені пайдаланушылар оны қабылдауға дайын болмады[5].

Қазақстан көптеген салада қаржы индустриясын цифрлық дамытудың алдыңғы қатарында ілгерілеп келеді. Сандық сервистердің ықпалымен біз елдегі қолма-қол ақшасыз төлемдердің айтарлықтай өсуін байқап отырмыз. Осылайша, 5 жыл ішінде халықтың қолма-қол ақшасыз төлемдерінің көлемі 26 есе өсті, ал интернет және мобильді сервистер арқылы төлемдердің үлесі 22%-дан 84%-ға дейін ұлғайып, рекордтық көрсеткішке жетті.

Нарық қатысушыларымен бірге Ұлттық Банк «Сандық теңге» пилоттық жобасын іске асыра бастады. Пайымдауымызша, сандық теңге криптовалюталардың кейбір артықшылықтарына ие болады, мысалы, жоғары қауіпсіздік, дәстүрлі төлем жүйелерінен тыс аударымдар мен төлемдер мүмкіндігі. Бұл жағдайда төмен өтімділік, жоғары құбылмалылық және тауарлар мен қызметтер үшін сөзсіз төлем жасау мүмкін еместігі сияқты криптовалюталардың кемшіліктері алынып тасталады. Сандық теңгенің оң

қасиеттерінің бірі жеке жіктеу және мемлекеттік шығыстар шеңберінде ақшаның қосымша қадағалануы болуы мүмкін, бұл сыбайлас жемқорлықтың төмендеуіне ықтимал ықпал етуі мүмкін. Негізгі тәуекелдер Ұлттық банктің сандық теңге жүйесінде ақша аудару және сақтау үшін қауіпсіздіктің жеткілікті деңгейін қамтамасыз етуінен, сондай-ақ жүйе инфрақұрылымының үздіксіз жұмысын қамтамасыз етуінен тұрады.

ОБСВ айналымдағы қолма-қол ақшамен де, криптовалюталармен де жалпы сипаттамаларға ие. Алайда, бұл криптовалюталармен жалпы сипаттамалар (яғни, сандық форма және орталықсыздандыру), қаржылық реттеу және нормативтік-құқықтық талаптарды сақтау тұрғысынан негізгі артықшылықтар береді. Сонымен қатар, сол сипаттамалар ең үлкен алаңдаушылықпен байланысты тақырып екенін ескерген жөн. Бұдан шығатыны, ОБСВ ашықтығының жоғары дәрежесіне байланысты нормативтік-құқықтық талаптарды жақсартылған сақтаудың жаңа дәуірінің басталуын белгілеуі мүмкін, алайда бұған деректерді күшейтілген қадағалау бағасы қол жеткізеді. Бұл таңғажайып қызықты сала, оның дамуы сөзсіз ойлануға әлі де көп тамақ әкеледі.

Қазақстан қазір көптеген мемлекеттерден бір қадам алда тұр, өйткені цифрлық теңгенің пилоттық бағдарламасы ҚР-да енгізіліп жатқан "әлеуметтік әмиян" жобасына салынатын болады. Мұндай ұштастыру Қазақстан Үкіметіне цифрлық теңгені енгізуді халық үшін барынша қолайлы ету үшін оны таратуға бағытталған қуатты ақпараттық саясат жүргізуге көмектеседі.

Қаржы нарығына қатысушыларды және басқа да мүдделі тараптарды кеңінен тарту мақсатында 2022 жылғы маусымда Қазақстанда ұлттық цифрлық валютаны енгізу мәселелерін бірлесіп зерттеу үшін барлық мүдделі тараптарды біріктіретін digital Tenge Hub бірлескен алаңы іске қосылды.

Осыған байланысты 2023 жылғы жұмыстар шеңберінде КТ платформасының екі контурын құру жоспарлануда: өнеркәсіптік және эксперименттік немесе ғылыми-зерттеу (R&D). Жұмыстардың барлық нәтижелері ағымдағы жылдың желтоқсан айында 2023 жылдың қорытынды баяндамасында жариялануға жоспарлануда. Осы құжатқа сәйкес СТ нысаналы архитектурасын дамытудың оңтайлы архитектуралық параметрлері айқындалатын болады[6].

Елдің қаржы индустриясы да сандық теңге енгізу есебінен өз қолдауын алады, жаңа инфрақұрылымға деген қажеттілік отандық финтех-нарықтың дамуына түрткі болады. Билік сандық теңге интернетке қосылмай-ақ төлем жасау мүмкіндігінің арқасында өңірлер арасындағы сандық алшақтықты еңсеру үшін негізгі құралдардың бірі бола алады деп күтуде.

Қазір Ұлттық Банкке цифрлық валютаны енгізу тұрғысынан әлемдік әріптестерден қалып қоймау маңызды. Мұндай тетікті әзірлеу және енгізу жөніндегі жоспар мен нақты стратегия болуы қажет. Сандық эволюцияның көшбасында болмасақ та соңында қалмаудың жолдарын табу болашақтың еншісінде.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Гуськов А. Ю., Стерликов Ф. Ф. К вопросу о криптографической валюте. Экономические науки. 2020;(151):7-10.
2. Роженцова Е.В. Криптовалюта как возможная мировая валюта: дискуссионные аспекты. Журнал экономической теории. 2019;15(2):204-212.
3. Тапскотт Д., Тапскотт А. Технология блокчейн: то, что движет финансовой революцией сегодня. М.: Эк-смо; 2018. 448 с
4. Федорова Г. Азиатский регион: технологии чуда. Стратегия. 2019;27(2):48-50.
5. <https://www.gherso.com/ru/What-is-a-CBDC>
6. <https://www.nationalbank.kz/ru/page/Digital-Tenge>

ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ДОРОЖНО-СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ: МЕТОДИКА И ПРАКТИКА ОЦЕНКИ

РАИМБЕКОВА К.

студентка группы 20-04

ОРЫНБЕКОВА Г.А.

Научный руководитель,

.э.н, и.о. ассоц. профессора (доцента)

Казахский агротехнический исследовательский
университет им. С.Сейфуллина,
г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены актуальные вопросы оценки финансовой устойчивости дорожно-строительных предприятий. Для этого были поставлены задачи: изучить трактовки понятия финансовой устойчивости, методы ее оценки и провести анализ проблем управления финансовой устойчивостью предприятия. В результате выявлены особенности формирования финансовой устойчивости дорожно-строительного предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, методика оценки, финансовые показатели, дорожное строительство, анализ.

В современных условиях дорожно-строительное предприятие считается финансово устойчивым, в случае сохранения стабильного состояния финансового положения и обеспечения непрерывной хозяйственной деятельности в долгосрочной перспективе. Если конкретизировать само понятие, то «финансовая устойчивость - это итоговый показатель, который характеризует финансовое состояние субъекта в целом» [1].

Важно выделить, что определения и трактовки понятия финансовой устойчивости интерпретируются различными авторами достаточно однозначно. Наиболее часто по данным из рассмотренных источников сущность финансовой устойчивости определяется эффективным формированием, распределением и использованием финансовых ресурсов, а платежеспособность выступает ее внешним проявлением [2,6,7].

В зарубежных источниках финансовая устойчивость рассматривается как система способная эффективно распределять ресурсы, оценивать финансовые риски и управлять ими. Истинная ценность финансовой устойчивости проявляется в периоды финансовой нестабильности [3].

Составляющие понятия финансовой устойчивости и стабильности предприятия приведены на рисунке 1.

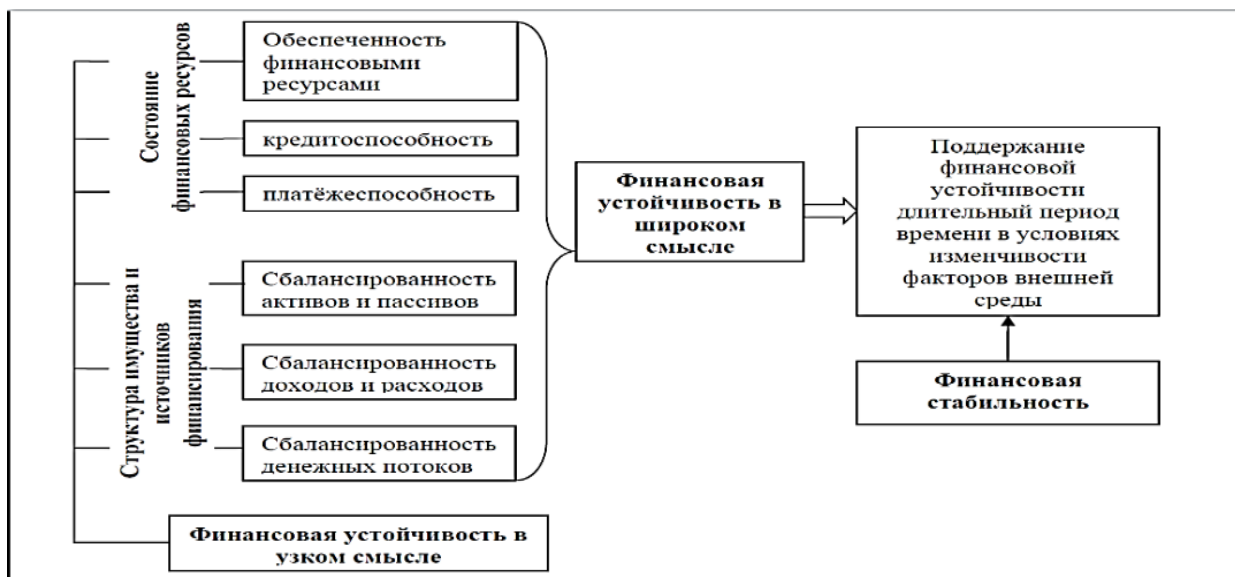

Рисунок 1. Составляющие понятия финансовой стабильности предприятия
Примечание - составлено автором на основе источника [5]

Казахстанские авторы, изучающие проблемы управления финансовыми ресурсами предприятий на практике, считают, что «финансовая устойчивость – это совокупность показателей и сведений о предприятии, которые отражают стабильность положения в экономическом плане, характеризуют превышение доходов над расходами, а также возможность распоряжения собственным имуществом» [4].

Из всего вышеизложенного можно сделать вывод, что, несмотря на разные источники, суть определения остается одинаковой: финансовая устойчивость – это совокупность условий, которые олицетворяют стабильность работы предприятия. Чем стабильнее предприятие, тем устойчивее оно на современном рынке.

Для того чтобы дорожно-строительное предприятие было финансово устойчивым, необходимо придерживаться определенных мер для достижения его стабильного положения на рынке. Такой совокупностью мер может выступать целостная система по управлению финансовой стабильностью. Данная система определяет результат текущего, инвестиционного и финансового развития предприятия, а также отображает способности предприятия отвечать по своим долгам и обязанностям, благодаря контролю над бухгалтерским балансом, анализу финансово-хозяйственной деятельности, внутреннему контролю и планированию.

В случае дорожно-строительной организации, стоит выделить ряд пунктов, которые отличают систему управления финансовой устойчивостью от других:

1. сроки реализации проекта;
2. технологические особенности проекта;
3. сметное ценообразование;
4. неравномерное поступление денежных средств [6].

Необходимо отметить 4-ый пункт, так как из-за него все наибольшие затраты необходимо выполнять на начальном этапе строительства. Из этого вытекают основные пункты управления финансовой устойчивостью: кредиторская и дебиторская задолженность.

Для управления кредиторской задолженностью должны быть установленные такие отношения с контрагентами, при которых сроки и суммы платежей компании ставятся последними в зависимости от поступления денежных средств от покупателя. То есть, совместный контроль над движениями долгов клиентов и долгов перед поставщиками [7].

Управление дебиторской задолженностью напрямую влияет на прибыль компании и определяет дисконтную и кредитную политики для клиентов, пути и методы ускорения возвращения долгов, изменения условий продаж. Наиболее положительной является ситуация, когда происходит равенство между кредиторской и дебиторской задолженностью, так как первое является источником финансирования дебиторской задолженности.

Рассматриваемая дорожно-строительная организация в процессе формирования финансовой устойчивости на разных этапах развития жизненного цикла сталкивалась с рядом проблем (рисунок 2).

Рисунок 2. Проблемы управления финансами дорожно-строительного предприятия
Примечание - составлено автором на основе источника [5]

Проблемы возникают в разных проявлениях, но выделяются следующий перечень:

1. Долговая загруженность. Неправильное управление заемными средствами может привести к перегрузке долгом, что может негативно сказаться на предприятии. Когда объем долга становится непосильным, увеличивается риск неплатежеспособности и ухудшения финансовой устойчивости.

2. Недостаточный уровень рентабельности. В случае отсутствия возможности у фирмы обеспечить приемлемый уровень прибыли, возникает риск ухудшения финансовой устойчивости. Низкий уровень рентабельности может стать причиной недостатка средств для реинвестирования, выплаты долгов или формирования резервов.

4. Неэффективное управление оборотным капиталом. Управление оборотным капиталом, запасами, дебиторской и кредиторской задолженностью является ключевым пунктом для создания стабильной финансовой устойчивости предприятия.

Для предотвращения и преодоления таких проблем стоит разработать эффективные стратегии по повышению рентабельности, систематизации управления оборотным капиталом, долгом и капиталом. Стоит регулярно проводить анализ финансовых средств, составлять финансовые прогнозы и планы, чтобы быстро реагировать на изменчивые условия и принимать соответствующие меры предосторожности.

Ключевым источником данных о финансовом состоянии предприятия является бухгалтерская отчетность. Заключение о стабильности и устойчивости формируется на основе значения коэффициентов: коэффициент абсолютной ликвидности (коэффициент срочности), коэффициент рентабельности, общий коэффициент ликвидности (коэффициент покрытия), а также коэффициент оборачиваемости. Поэтому для начала

необходимо провести анализ доходов предприятия для того, чтобы провести первоначальный анализ его состояния за три последних года, а также рассчитать рентабельность предприятия. Следующим шагом для анализа предприятия является расчет показателей платежеспособности и ликвидности. Для анализа платежеспособности и ликвидности предприятия необходимо использовать формулы 1,2 и 3:

$$K_{\text{тл}} = \text{ОА} / \text{КО}, \quad (1)$$

где: $K_{\text{тл}}$ - коэффициент текущей ликвидности, ОА – оборотные активы, КО – краткосрочные обязательства. Коэффициент текущей ликвидности – это общая оценка ликвидности активов, означает способность предприятия покрыть краткосрочные обязательства за счет оборотных активов. Удовлетворяющее значение этого коэффициента – превышающий 2.

$$K_{\text{бл}} = (\text{ДС} + \text{ФВ} + \text{ДЗ}) / \text{КО}, \quad (2)$$

где: $K_{\text{бл}}$ - коэффициент быстрой ликвидности; ДС – денежные средства; ФВ – финансовые вложения; ДЗ – дебиторская задолженность; КО – краткосрочные обязательства. Коэффициент быстрой ликвидности, в свою очередь, характеризует способность предприятия погашать краткосрочные обязательства за счет краткосрочных активов без учета материально-производственных запасов. Нормальные значения для данного показателя от 0,7 – 1.

$$K_{\text{абс}} = (\text{ДС} + \text{ФВ}) / \text{КО}, \quad (3)$$

где: $K_{\text{абс}}$ – коэффициент абсолютной ликвидности, ДС – денежные средства, ФВ – финансовые вложения, КО – краткосрочные обязательства. Коэффициент абсолютной ликвидности отражает, какая часть краткосрочных обязательств может быть погашена за счет имеющихся денежных средств. Нормальным значением считается промежуток от 0,1 – 0,2.

Платежеспособность – это способность организации полностью рассчитаться перед кредиторами по задолженности, требующих немедленного погашения, за счет имеющихся денежных средств. Оценка платежеспособности происходит по неравенству 1.

$$\begin{aligned} & \text{Денежные средства} + \text{краткосрочные финансовые вложения} > \text{Краткосрочные кредиты} \\ & \text{и} \\ & \text{займы} + \text{Кредиторская задолженность} \end{aligned} \quad (1)$$

Данные показатели – это общие значения необходимые для оценки любого предприятия, основываясь на финансовых данных, не зависимо от их специализации и от других немаловажных отличий. Для расчета непосредственно самой финансовой устойчивости используют множество разных способов, одними из них выступает расчет абсолютных показателей. Анализ предприятия основанный на этом расчете предполагает вычисление шести показателей, три из которых, характеризуют источники средств предприятия для формирования запасов и затрат, а остальные три показателя отражают достаточность этих источников для финансирования запасов для предприятия.

Таблица 1

Показатели, характеризующие источники средств для формирования запасов и излишки для их финансирования

№	Показатель	Формула для расчета
Показатели, характеризующие источники средств для формирования запасов		
1	Наличие собственных оборотных средств	$СОС = СК - ВОА, \quad (4)$ <p style="text-align: center;">где, СК – собственный капитал, ВОА – внеоборотные активы</p>
2	Наличие собственных и долгосрочных заемных источников для формирования запасов и затрат	$СД = СОС + ДЗК, \quad (5)$ <p style="text-align: center;">где: СОС – собственные оборотные средства, ДЗК – долгосрочные займы и кредиты</p>
3	Общая величина основных источников формирования источников запасов и затрат	$ОИ = СД + КЗК, \quad (6)$ <p style="text-align: center;">где: СД – собственные долгосрочные источники формирования запасов, КЗК – краткосрочные кредиты и займы</p>
Показатели, характеризующие излишек средств для финансирования запасов		
4	Излишек или недостаток собственных оборотных средств	$\Delta СОС = СОС - ЗЗ, \quad (7)$ <p style="text-align: center;">где, СОС – собственный оборотные средства, ЗЗ – общая величина запасов и затрат</p>
5	Излишек или недостаток долгосрочных заемных источников формирования запасов и затрат	$\Delta СД = СД - ЗЗ, \quad (8)$ <p style="text-align: center;">где: СД – собственные долгосрочные источники формирования запасов, ЗЗ – общая величина запасов и затрат</p>
6	Излишек или недостаток общей величины основных источников для формирования запасов и затрат	$\Delta ОИ = ОИ - ЗЗ, \quad (9)$ <p style="text-align: center;">где: ОИ – общая величина основных источников, ЗЗ – общая величина запасов и затрат</p>

Для расчета финансовой устойчивости используют приказ Первого заместителя Премьер-Министра Республики Казахстан – Министра финансов Республики Казахстан от 9 апреля 2020 года № 372. Обычно его положения применяются администраторами в целях составления заключения о финансовой устойчивости должника в период рассмотрения в суде дела о реабилитации или банкротстве, а также проведения реабилитационной процедуры или процедуры банкротства в случаях, предусмотренных Законом [8].

Коэффициент соотношения краткосрочных активов к сумме активов индивидуального предпринимателя или юридического лица (K1) – оценивает сумму оборотных активов по отношению к совокупным активам и рассчитывается по формуле 10:

$$K1 = KA/A, \quad (10)$$

где: KA – это краткосрочные (оборотные) активы;
A – это активы.

Следующий коэффициент соотношения нераспределенной прибыли (непокрытого убытка) к сумме активов – отражает уровень финансового рычага индивидуального предпринимателя или юридического лица (K2) и рассчитывается по формуле 11:

$$K2 = \text{НП} (Y) / A, \quad (11)$$

где: НП (Y) – нераспределённая прибыль;

A – активы.

Коэффициент соотношения дохода до налогообложения к сумме активов (K3) – отражает эффективность деятельности индивидуального предпринимателя или юридического лица и рассчитывается по формуле 12:

$$K3 = (\text{НоД} (Y) + \text{РП}) / A, \quad (12)$$

где: НоД(Y) – прибыль до налогообложения; A – активы.

Коэффициент соотношения рыночной стоимости акций или стоимости капитала к стоимости всех обязательств (K4) рассчитывается по формуле 13:

$$K4 = (\text{РСА или К}) / O, \quad (13)$$

где: РСА – рыночная стоимость акций;

K – капитал;

O – обязательства.

В данном случае, у компании нет акций, что означает использование в данной формуле значения капитала предприятия.

Коэффициент соотношения объема реализации товаров, работ, услуг к сумме активов индивидуального предпринимателя или юридического лица – характеризует рентабельность активов должника (K5) и рассчитывается по формуле 14:

$$K5 = D / A, \quad (14)$$

где: D – доходы;

A – активы.

По результатам расчетов каждого коэффициента определяется их суммарное значение (Z) по следующей формуле: для юридических лиц, индивидуальных предпринимателей, а также акционерных обществ, акции которых не размещаются на рынке ценных бумаг:

$$Z = 0,717 * K1 + 0,847 * K2 + 3,107 * K3 + 0,42 * K4 + 0,998 * K5 \quad (15)$$

Для определения финансовой устойчивости организации применяется таблица градации классов фин. Устойчивости, где должник, отнесенный к I классу, является финансово устойчивым; II классу – сопряженным с риском банкротства, но имеющим возможность восстановления финансовой устойчивости; III классу – финансово неустойчивым.

Таблица 2
Границы классов финансовой устойчивости

	I класс	II класс	III класс
для юридических лиц, индивидуальных предпринимателей, а также акционерных обществ, акции которых не размещаются на рынке ценных бумаг	$Z2 \geq 2,90$ (от 2,90 и выше) $1,23 \leq Z2 < 2,90$ (от 1,23 до 2,90) $Z2 < 1,23$ (меньше 1,23)	$Z2 \geq 2,90$ (от 2,90 и выше) $1,23 \leq Z2 < 2,90$ (от 1,23 до 2,90) $Z2 < 1,23$ (меньше 1,23)	$Z2 \geq 2,90$ (от 2,90 и выше) $1,23 \leq Z2 < 2,90$ (от 1,23 до 2,90) $Z2 < 1,23$ (меньше 1,23)

Согласно приведенной методике был проведен анализ финансовой устойчивости строительно-дорожного предприятия, который показал, что в 2021 году предприятие было в состоянии неустойчивого финансового состояния, так как, значение было $\Delta\text{СОС} < 0$, $\Delta\text{СД} < 0$, а $\Delta\text{ОИ} > 0$, что означает обеспечение запасов и затрат за счет собственных оборотных средств, долгосрочных заемных источников, краткосрочных кредитов и займов. В 2022 и 2023 году отмечается стабилизация финансового состояния предприятия, где $\Delta\text{СОС} > 0$, $\Delta\text{СД} > 0$, а $\Delta\text{ОИ} > 0$, что означает абсолютную устойчивость финансового состояния. Это сигнализирует о том, что в организации запасы и затраты обеспечиваются собственными оборотными средствами, т.е. предприятие не зависит от внешних источников финансирования.

Таким образом, важно обращать внимание, на специфику дорожно-строительной организации. Несмотря на общие пункты в системе управления финансовой устойчивостью предприятий, для разработки грамотной стратегии поддержания и улучшения финансовой стабильности нужно учитывать особенности отрасли, в которой ведется работа организации. Стоит обратить внимание, что само формирование финансовой устойчивости предприятия представляет собой такое распределение финансовых ресурсов, которое обеспечивает развитие предприятия, рост его прибыли, капитала и платежеспособности.

Список литературы:

1. Кашеев Р.В., Базоев С.З. Управление акционерной стоимостью. М.: ДМК Пресс, 2015 - 279 с.
2. Цветых А.В., Лобков К.Ю. Финансовая устойчивость предприятия: сущность и оценка // АНИ: экономика и управление. 2021. №1 (34). [Электронный ресурс] - 2021. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-ustoychivost> (дата обращения: 08.01.2024).
3. Zhiyi Dai, Zhengming Zhou. Research and Forecast Analysis of Financial Stability for Policy Uncertainty // Computational Intelligence and Neuroscience. [Электронный ресурс] - 2022. - URL: <https://www.hindawi.com/journals/cin/2022/8799247/>(дата обращения: 17.01.2024).
4. Байбараков Б. Что такое финансовая устойчивость потенциального поставщика. [Электронный ресурс] - 2021. - URL: <https://www.zakon.kz/finansy/5079305-что-такое-finansovaya-ustoychivost.html> (дата обращения: 20.01.2024).
5. Кудряшов В.С., Чиркаева Ш.З. Основные аспекты финансовой устойчивости предприятий в современных условиях//Juvenis scientia. 2020. №1. [Электронный ресурс] - 2020. - URL: <https://article/n/osnovnye-aspekty-finansovoy> (дата обращения: 20.01.2024).
6. Матвеев А.В., Старостина Т.Е. Управление финансовой устойчивостью в строительной организации // Вестник магистратуры. 2018. №7 (82). [Электронный ресурс] – 2018. – URL: <https://article/n/upravlenie-finansovoy-ustoychivosty> (дата обращения: 20.02.2024).
7. Шлапакова Н.А., Артамонова Ю.С., Тусков А.А. Сущность дебиторской и кредиторской задолженностей и тенденции их изменения на строительных предприятиях //

International agricultural journal. 2019 [Электронный ресурс] – 2019. - URL: <https://article/n/suschnost-debitorskoy-i-kreditorskoy-zadolzh> (дата обращения: 20.02.2024).

8. Об утверждении Правил расчета коэффициентов и определения границ классов финансовой устойчивости. Приказ Министра финансов РК от 09.04.2020 г. № 372. [Электронный ресурс] – 2020. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020370> (дата обращения: 20.02.2024).

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ DIGITAL BANKING В КАЗАХСТАНЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ДИДЖИТАЛИЗАЦИИ

НУРЛАНОВА А.М.

студентка группы ФН-22-1к

КУРМАНАЛИНА А.К.

Научный руководитель, к.э.н., профессор

Карагандинский университет им. Академика Е. А. Букетова,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной работе рассмотрены ключевые проблемы, которые имеются в сфере Digital banking. Проведен краткий обзор по текущему состоянию, роли и значении развития данного направления с учетом современных условий диджитализации для финансового сектора. На основе анализа преимуществ и недостатков Digital banking сделаны выводы и предложения по его развитию в Казахстане.

Ключевые слова: Digital banking, диджитализация, информация, информационные технологии.

Сегодня мы живем во время большого объема информации, для переработки, хранения, передачи которой необходимо своевременное внедрение новейших технологий. Каждый из нас понимает, что именно современные технологии дают ряд возможностей, позволяющих развить, усовершенствовать и сделать эффективным любой сектор экономики страны. Одной из таких технологий является диджитализация, подразумевающая автоматизацию ряда процессов с применением цифровых технологий. Известно, что одной из сфер, активно использующих современные информационные технологии, является банковская сфера. При этом, как и любой процесс, данная трансформация имеет свои преимущества и недостатки.

В качестве примера существующего риска повсеместного внедрения диджитализации в банковском сегменте можно привести кризис 2008 года в России. Согласно [1] причиной данного кризиса послужило чрезмерное увлечение кредитными организациями долгосрочными инвестициями в сегмент real estate. Это, в свою очередь, привело к нехватке ликвидности, результатом которой стал дисбаланс в платежной системе. А одной из предпосылок экономического кризиса и является нехватка ликвидности банковской сферы.

Рассмотрим различия между цифровыми, традиционными и онлайн-банками (рис. 1). Основное их отличие определяется их структурой [2]. Платформа цифровых банков размещается в цифровом облаке и используя современные технологии обеспечивает высокодоступную онлайн-платформу для предоставления клиентам банковских услуг и решений.

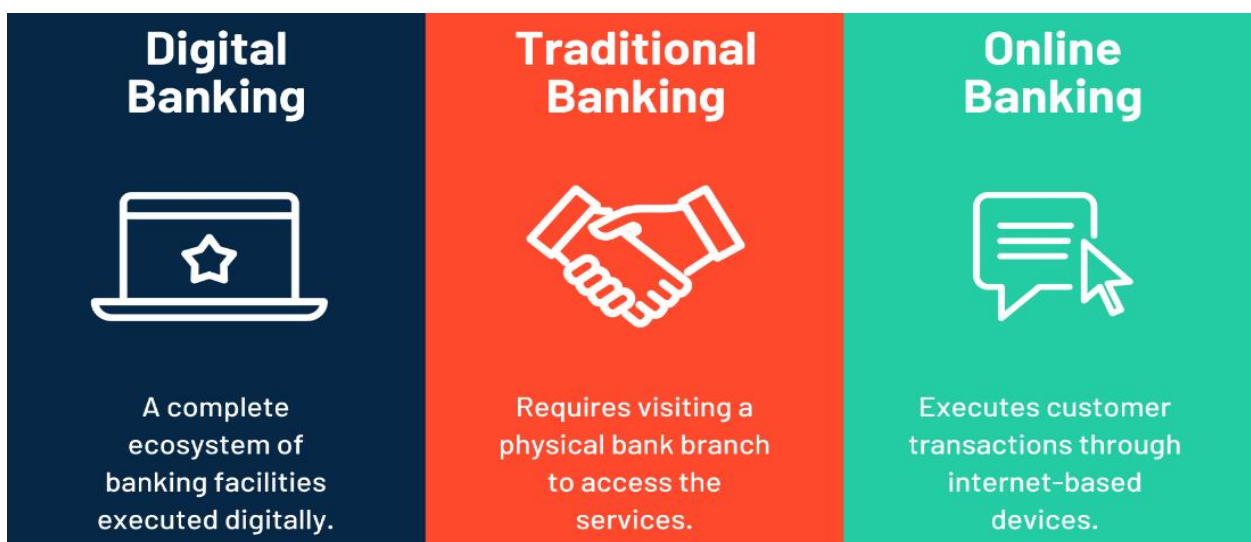

Рисунок 1. Сравнение цифровых, традиционных и онлайн-банков

Традиционные банки работают из офиса (физическое здание), т. е. клиентам приходится посещать местное отделение, чтобы получить банковские услуги. В связи с тем, что традиционные банки имеют лицензию на полный набор финансовых услуг, клиенты обязаны оплачивать эти услуги. Цифровые банки, с другой стороны, предлагают счета без комиссии и сочетают программное обеспечение с финансовой помощью, обеспечивая полноценный опыт цифрового банкинга в режиме онлайн. Более низкие операционные расходы также позволяют цифровому банкингу предоставлять больше преимуществ клиентам. Онлайн-банкинг входит в экосистему цифрового банкинга и предполагает использование электронных устройств для осуществления банковских операций в цифровом виде. В то время как цифровой банкинг более персонализирован и ориентирован на предпочтения клиентов, онлайн-банкинг концентрируется на выполнении ежедневных клиентских транзакций через Интернет.

Несмотря на множество преимуществ, цифровой банкинг также имеет свои минусы, как ограниченный доступ к финансовым услугам, угроза конфиденциальности данных клиентов, отсутствие личного обслуживания, скрытые комиссии, зависимость от сбоев, возникающих при использовании технологий и пр.

Как показывают статистические данные на [2021 г., 2] Digital banking приобретает всё большую популярность, связанную с интенсивным развитием техники и мобильных технологий: 43,5% клиентов получают доступ к своим банковским счетам через мобильный банкинг; 89% клиентов используют мобильный банкинг для осуществления ежедневных банковских операций; 24% клиентов банковской сферы с меньшей вероятностью будут посещать отделения банков в будущем, однако 82% считают важным наличие местного отделения банка.

На основе вышеприведенного обзора возможными рассматриваются следующие варианты решения проблемы цифровизации банков Казахстана, эффективного развития Digital banking:

- изменение инерции поведения на рабочем месте, т. е. проведение трансформации мышления сотрудников и внутренней корпоративной культуры;
- использование рационального подхода при внедрении современных информационных технологий, т. е. необходимость определения грамотной корреляции стоимости и рисков, а также корректного выбора настроек и процессов с учетом мнения финансовых институтов.

Список литературы:

1. Антонов И. Чем рискует банк в условиях тотальной диджитализации? (27.11.2017) - Banki.ru <https://www.banki.ru/news/columnists/?id=10121521>.
2. Kazim W. Digital Banking in 2023: Learn the Types, Examples, and Benefits (24.04.2023) - <https://www.g2.com/articles/digital-banking>.

ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

АКСЕРКИНА Г.Ж.

ФН-31к-21тобының студенті

КУРМАНАЛИНА А.К.

Ғылыми жетекшісі, к.э.н., профессор

Е.А. Букетова атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы.

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстанның тұрақты дамуы және оған инвестициялардың, қаржы секторының әсері мен ролі қарастырылған. Қазақстанның даму стратегиясының мақсаттарына жету үшін орнықты даму қажет және де сол орнықты дамуға жету үшін алдын ала жоспарланған жүйе қажет. Бұл жүйе Қазақстанның тұрақты дамуын және де оның қаржы секторында дамуын, ел эконмикасының тұрақтылығын, халықтың әлеуметтік жағдайының өсуін , қоршаған ортаға кері ықпалын тигізбейтін болуы қажет. Себебі Қазақстанның бұл сфералары өте осал дамуда. Париж климаттық келісімі капитал ағындарын қазіргі қажеттіліктерді қанағаттандыратын нарықтардың пайдасына жаңа жаһандық қайта бөлудің идеологиялық және құқықтық негізін қалай отыра, ESG жобасын ұсынды. Осы жобаны қолға ала отыра көптеген сферадағы мәселерді шешуге әбден болады.

Кілт сөздері: Тұрақты даму, ЖІӨ, прогрессивті жүйе , экономикалық өсім , ұлттық қор , халықаралық қаржы , ESG қағидаттары .

Елдің тұрақты дамуы-бұл қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын және болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне қауіп төндірмейтін даму.

Қазақстан Республикасы үшін орнықты дамуға көшу белгілі бір деңгейдегі қажеттілік болып табылады. Табиғи ресурстарды пайдалану арқылы экономиканың өсуі белгілі бір кезеңде ғана болуы мүмкін. Қазіргі жағдайда өсу мен даму үшін прогрессивті механизмдер қажет.

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясының мақсаттарына жету үшін орнықты даму қажет. Орнықты даму қағидаты сондай-ақ ел Президентінің 2006 жылғы 1 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауында белгіленген Қазақстанның әлемдегі ең бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіру стратегиясының негізін қалады.

Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшуінің осы тұжырымдамасы, ел өмірінің барлық салаларында тұрақтылыққа қол жеткізу қағидаттарының, мақсаттарының, міндеттері мен негізгі тетіктерінің пайымын айқындайды. Ол үшін дамудың экономикалық, экологиялық, әлеуметтік және саяси факторлары интеграцияланды.

Қазақстан экономикасы шамамен 30 миллиард АҚШ доллар тікелей шетелдік инвестиция тартты. Инвесторлар Қазақстанның тұрақтылыққа кепілдік беретін және тиімді ынтымақтастықты қамтамасыз ететін сенімді серіктес екенін біледі.

Қазақстанның қаржы жүйесі ең прогрессивті жүйелердің бірі болып танылды және мұны алдыңғы қатардағы халықаралық сарапшылар растайды. Қазақстан ТМД елдері

арасында бірінші болып тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ету, қолайсыз сыртқы факторларға тәуелділікті төмендету үшін Ұлттық қор құрды.

Бүгінде Ұлттық қорда 5 миллиард 300 миллион доллардай қаражат жинақталған. Ұлттық қорды ескере отырып, елдің алтын-валюта резервтері тұтастай алғанда 14 млрд.

Дүниежүзілік Банктің жіктемесі бойынша қазіргі уақытта Қазақстан табысы орташа елдер тобына кіреді. Егер өмір сапасының негізгі көрсеткіштерін салыстыратын болсақ, соңғы 10 жылда қазақстандықтардың орташа ақшалай табысы 5 есе өсті; орташа айлық жалақы 6 есе өсті; ең төменгі жалақы 25 есе өсті; зейнетақының орташа айлық мөлшері 4,6 есе өсті; жеке тұлғалардың банктердегі депозиттері және бір тұрғынға салымдар көлемі 35 есе өсті [<https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html>].

Қазақстан экономикасы тұрақтылықты көрсетіп, тұрақты өсуге қайта оралуда. 2022 жылы елдегі экономикалық белсенділік 3,2% - ға өсті, ал 2023 жылдың бірінші жартыжылдығының қорытындысы бойынша өсім 5% - құрады бұл соңғы онжылдықтағы рекордтық қарқын. Бұл 2022 жылдың басындағы төмен базалық факторға ғана емес, сонымен қатар негізгі капиталға инвестициялардың белсенді тартылуына, тұтынушылық несиелендірудің күшеюіне, сыртқы сауданың қарқынды дамуына байланысты. Жалпы, өткен жылы экономиканы кредиттеу 22% - ға, ал сыртқы сауда айналымы 33% - ға өсті.

Ағымдағы жылдың бірінші жартысында өсім қарқыны бойынша шикізат өндіру Қашаған кен орнында өндірудің қысқаруына, Теңіз кен орнының жұмысындағы ақауларға және ОПЕК келісімі шеңберінде өндіру көлемі бойынша шектеулердің ұзартылуына қарамастан, өңдеу өнеркәсібімен салыстырғанда жұмыс қарқыны 3,5–3,7% өсті, оның шарттары бойынша Қазақстан өндіруді тәулігіне 78 мың баррельге қысқартты. Бұдан басқа, қызмет көрсету секторында өткен жылдың төмен базасы аясында белсенділіктің өсуі байқалады, сондай-ақ құрылысты дамытудың жоғары қарқыны сақталуда.

Жалпы экономика бойынша негізгі капиталға инвестициялар көлемі айтарлықтай өсті (2022 жылы 14%-ға және 2023 жылдың бірінші жартыжылдығында 18% - ға), ал жоғарыда аталған салалардың өсуі тұрғысынан бюджет саясаты әлі де маңызды рөл атқарады. Алайда, 2024-2025 жылдар аралығында акр бюджеттің шығыс бөлігінің орташа өсу қарқынын күтеді — 2021-2023 жылдардағы 18% өсіммен салыстырғанда жылына орта есеппен 3%.

Қазақстан экономикасы жыл сайын өсу қарқыны бойынша өзінің әлеуетіне 4-5% - ға жақындап келеді, ал 2023-2025 жылдары АҚРДЫҢ пайымдауынша, елдің нақты ЖІӨ осы диапазон шегінде ұлғаяды. Болжамды кезең ішінде шикізат өндіру (оның ішінде Теңіз кен орнында жаңа қуаттарды іске қосу есебінен), сондай-ақ жылдық өсімді орта есеппен 4,9-5,4% - ға көрсететін құрылыс және қызмет көрсету саласы өсу драйверлері болады [<https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/publication/economic-update-spring-2023>].

2022 жылы сыртқы сауда логистикасының асқынуларына және Орталық Еуразиядағы қауіпсіздік мәселелерінің шиеленісуіне қарамастан, сыртқы сауданың өсу қарқыны жоғары болып қалуда. Алайда, олар аймақтағы қақтығыстар географиясының кеңеюі аясында қайталама санкциялар енгізу немесе инвестициялық ахуалдың нашарлау қаупі туындаған жағдайда тұрақсыз болуы мүмкін.

Соңғы жылдары Қазақстан экономикасы негізгі салалардың тұрақты дамуымен және жаңа технологияларды енгізумен нығайтылатын тұрақты өсуді көрсетуде. 2024 жылы ел өзгермелі әлемдік экономикалық жағдайларға, соның ішінде тауар бағасының ауытқуы мен жаһандық экономикалық сын-қатерлерге бейімделуді жалғастыруда. Халықаралық қаржы институттары мен талдау орталықтарының соңғы болжамдарына сәйкес, Қазақстан экономикасы 2024 жылы ЖІӨ-нің қалыпты өсуін күтуде, бұл жаһандық экономикалық сілкіністер кезеңінен кейін жалғасып жатқан тұрақтануды айғақтайды. Бұл көрсеткіштерге қол жеткізуде көмірсутектер экспортына тәуелділікті төмендетуге және ішкі тұтыну нарығын, инфрақұрылым мен инновацияларға инвестицияларды дамытуға бағытталған

экономиканы әртараптандыру маңызды рөл атқарады. Қазақстан Үкіметі инвестициялық ахуалды жақсартуға, шағын және орта бизнесті қолдауға, сондай-ақ адами капиталды дамытуға бағытталған стратегиялық бағдарламаларды іске асыруды жалғастыруда. Бұл шаралар ұзақ мерзімді экономикалық өсуді және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруды қамтамасыз етуге арналған.

Әлем тұрақты даму құралдары мен инфрақұрылымын жетілдіре отырып, климаттық және экологиялық тәуекелдерге көбірек көңіл бөлуде. Париж климаттық келісімі капитал ағындарын қазіргі қажеттіліктерді қанағаттандыратын нарықтардың пайдасына жаңа жаһандық қайта бөлудің идеологиялық және құқықтық негізін қалады.

Талдау нәтижелері бес негізгі принцип түрінде тұжырымдалған. Біріншіден, әр ел өзінің дамуына, ал халықаралық қоғамдастық қолайлы жағдайлар жасауға және халықаралық қолдау көрсетуге жауапты. Бұл өте маңызды, өйткені екінші қағидат бойынша тиімді мемлекеттік саясат тұрақты дамуды қаржыландыру стратегиясының негізі болып табылады. Барлық қатысушылар, соның ішінде жеке сектор, жүйе шеңберінде және мемлекеттік саясат құратын қолайлы жағдайларда әрекет етеді. Бұл ашықтық пен дұрыс басқару принциптерін ескеретін тиімді саяси шешімдерді әзірлеудің маңыздылығын көрсетеді.

Үшіншіден, қаржыландырудың әртүрлі түрлері бір-бірін алмастырмай, толықтыра отырып, бірыңғай нысанда қолданылуы тиіс. Мысалы, жеке қаржыландыру пайда табуға бағытталған және әсіресе өндірістік қызметке инвестициялауға жарамды, дегенмен жеке қаржыландыру екенін білу маңызды.

Тұрақты дамудың арқасында инвестицияның қайтарымы көбінесе басқа мүмкіндіктер сияқты тартымды болмайды, әсіресе қысқа мерзімде. Осылайша, көптеген салаларда әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру және қоғамдық игіліктерді қамтамасыз ету мемлекеттік қаржыландырусыз мүмкін емес. Тұрақты дамуды қаржыландыру стратегиялары қаржыландырудың әртүрлі көздерінің, тетіктері мен құралдарының өзара іс-қимылын, сондай-ақ олардың артықшылықтары мен шектеулерін ескере отырып, нақты елдерге сәйкес келетін шешімдерді іздеу мақсатында қаржы ағындарын кешенді пайдаланудан максималды нәтижелерге қол жеткізу үшін әзірленуі тиіс.

Төртіншіден, қаржы құралдары қажеттіліктермен және оларға сәйкес пайдалану түрлерімен байланысты болуы керек. Қаржыландыру сапасы бұл тұрғыда маңызды. Мысалы, тұрақты дамуға ұзақ мерзімді инвестициялар ұзақ мерзімді қаражатпен жабылуы керек, өйткені қысқа мерзімді қаржыландыру көбінесе ұзақ мерзімді жобаларды жүзеге асыруға жарамсыз. Бесіншіден, халықаралық мемлекеттік қаржыландыру, әсіресе ресурстарды жұмылдыру үшін ең үлкен қажеттіліктері мен мүмкіндіктері шектеулі елдерде маңызды рөл атқарады. Оның әсері максималды болуы керек.

Әлем тұрақты даму құралдары мен инфрақұрылымын жетілдіре отырып, климаттық және экологиялық тәуекелдерге көбірек көңіл бөлуде. Париж климаттық келісімі капитал ағындарын қазіргі қажеттіліктерді қанағаттандыратын нарықтардың пайдасына жаңа жаһандық қайта бөлудің идеологиялық және құқықтық негізін қалады.

Декарбонизацияға, өндірістің экологиялық стандарттарын әзірлеуге және бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға бағытталған жаһандық тенденция, яғни осы факторларды ескермейтін қатысушылардың қаржы секторы үшін жоғары тәуекелдер тудыратынын ескерген жөн.

Бұл ретте банктің міндеттері:

- адамдар мен бизнеске қажетті инфрақұрылым мен тұрақты қаржы құралдарын, атап айтқанда «жасыл» ипотеканы, «жасыл» облигацияларды, «жасыл» несиелерді құру арқылы планетаның болашағын анықтауға қатысуға мүмкіндік беру;

- қаржы институттары мен мемлекеттік компанияларға жаңа міндеттер мен жағдайларға бейімделуге көмектесу. Қаржы секторы, ең алдымен, тұрақты даму

мақсаттарына көшумен байланысты тәуекелдерді ескере білуі керек және тәуекелдің жоғарылауы, ең алдымен, өз қызметінде тұрақты даму мақсаттарын елемеумен байланысты екенін түсінуі керек. Сондықтан ESG тәуекелдерін анықтау, бағалау, бақылау және стресс-тестілеу жүйелерін құру қажет.

Қазақстанның қаржы нарығы үшін тұрақты даму тұжырымдамасы сәнді тренд болып қала береді. Реттеуші ESG қағидаттарын сақтауды жаңа жұмыс стандарты ретінде енгізеді. Қазақстанның кейбір банктері осы жылы қаржылық емес есептілікті, яғни ESG-ді жариялай бастады. Келесі жылы басқа қаржы ұйымдары арасында экологиялық, әлеуметтік және корпоративтік басқару саласындағы ақпаратты ашу тәжірибесі енгізілетін болады.

ESG қағидаттары-қоршаған ортаны қорғауға, қолайлы әлеуметтік жағдайлар жасауға, қызметкерлер мен клиенттерге әділ қарым-қатынас жасауға және тиісті корпоративтік басқаруға негізделген компания қызметінің принциптері. Жақсы ESG ұпайы бар деп мәлімдейтін бизнес үш санат бойынша даму стандарттарына сәйкес келуі керек: әлеуметтік, басқарушылық және экологиялық.

Өндірістік кәсіпорындар, тау-кен компаниялары және ірі зауыттар тұрақты дамуға ерекше назар аударады. ESG стратегиясы тек қағаз жүзінде ғана емес, сонымен бірге компанияны шынымен дамытатындай етіп, бұл жұмысқа компанияның барлық қызметкерлері қатысуы тиіс. Қаржы секторында бәрі оңай емес. Мысалы, өмірді сақтандырушылар өздерінің негізгі бизнесі арқылы қоршаған ортаға айтарлықтай жанама әсер етеді.

«Nalyk-Life» ӨСК-де ESG қағидаттарын өз қызметіне енгізу алдағы жылдарға арналған стратегиялық бағыттардың біріне айналды. Компания бірнеше жылдан бері қоршаған ортаға өзінің әсеріне назар аударып келеді, ресурстарды үнемдеу, көгалдандыру, қағазсыз құжат айналымын енгізу бойынша шараларды жүзеге асыруда. Компанияның басты назар аударатын 3 фактісі:

- Қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарау (ағылшын, E-environment);
- Жоғары әлеуметтік жауапкершілік (ағылшын, S-social);
- Жоғары сапалы корпоративтік басқару (ағылш., G-басқару).

ESG инвестицияларының танымалдығы жыл сайын артып келеді. Сарапшылардың пікірінше, бұл мыңжылдықтардың мүдделеріне де байланысты. Бұл ұрпақтың құндылықтары алдыңғысынан ерекшеленеді, себебі олар үшін бизнес пен инвестиция тек табысқа ғана емес, сонымен бірге қоршаған орта мен қоғамға қамқорлық жасауға да қатысты.

ESG-ге сұраныстың артуы компанияларды тұрақты даму принциптерін қарастыруға мәжбүр етеді. Банктер несие беру кезінде ESG рейтингін ескере бастайды. Тек критерийлерге сәйкес келетін жоба: атмосфераға газдар мен басқа да ластаушы заттардың шығарындыларын азайту, қызметкерлермен жұмыс, ресурстарды ұтымды пайдалану, жергілікті қауымдастықтармен өзара әрекеттесу және іскерлік этика мәселелері және т.б. Ол белгілі бір қорлардан қаржыландыруды алудың артықшылығына, сондай-ақ төмен пайыздық мөлшерлеме, ұзағырақ мерзімдер және тіпті гранттық құрамдас түрінде преференцияларды алу мүмкіндігіне ие болады.

Қорытындылай келе Қазақстанның тұрақты дамуында бұл ESG стратегиясының береді мол. ESG стратегиясының принциптері әртүрлі салаларды дамытуға құқылы. ESG стратегиясының принциптері толық орындалатын жағдайда Қазақстанның әр түрлі саласы тұрақтылыққа жетіп, олар өз кезегінде қоршаған ортаға және тіршілікке кері әсерін тигізбей дамуын жалғастырады. Бұл дегеніміз жасыл экономика, жасыл ипотека, жасыл несие және де жасыл планета жобаларының толық орындалуын білдіреді. Қазақстан толықтай тұрақты дамуы үшін жобаның әрбір принципі сақталуы тиіс. Сол үшін де барлық саланың дамуын қамтып, қана қоймай, оның қоршаған ортаға және де экологияға және тіршілікке зиян тигібеуін қадағалау қажет. Тек сол кезде ғана Қазақстанның толықтай тұрақты дамуы орын алады.

Әдебиеттер мизімі:

1. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/publication/economic-update-spring-2023>.
2. <https://primeminister.kz/ru/news/srednegodovoy-rost-ekonomiki-kazakhstana-v-blizhayshie-5-let-prognoziruetsya-na-urovne-58-25265>.
3. <https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html>.
4. <https://acra-ratings.ru/research/2746/>
5. <https://dknews.kz/ru/chitayte-v-nomere/303971-finansovyy-sektor-gotovitsya>
6. <https://ipei.ranepa.ru/ru/nauchnaya-deyatelnost/issledovaniya-all/vypolnennye-issledovaniya/140-lsi/2432-kontseptsiya-ustojchivykh-finansov-i-vozmozhnosti-ee-effektivnogo-vnedreniya-v-praktiku-funktsionirovaniya-rossijskogo-finansovogo-sektora?template=empty>

PERSPECTIVE DIRECTIONS FOR THE FORMATION OF BANKING RESOURCES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

ISANOV T.S.

Master's student of group F-22-2 NP

SAYFULLINA Y.M.

Scientific supervisor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Karaganda University of Kazpotrebsouz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article discusses the directions of formation of banking resources, analyzes the state of the resource base of the banking sector of Kazakhstan

Keywords: Interbank deposits, bank resources, reserve capital, diversification, bank liabilities, bank's own funds, raised bank funds, authorized capital, capital base.

The banking sector plays an important role in the economic development of the country. This role is determined by the ability to establish a channel for the uninterrupted movement of temporarily free funds to the real sector of the economy, which needs significant investments to modernize fixed assets, as well as to overcome crisis phenomena and enter the trajectory of sustainable economic growth.

According to the regulator's information, the share of the 5 largest banks in the deposits of clients of the banking sector in 2022 increased from 58.2% to 60.5%. Nevertheless, the role of the banking sector in the economy of the Republic of Kazakhstan has somewhat decreased. This situation is caused by a slowdown in the growth of the country's economy and a decrease in the profitability of economic entities [1, p. 23].

Let's analyze the state of the resource base of second-tier banks over the past 3 years (Table 1).

Table 1.
structure of the banking sector in the Republic of Kazakhstan

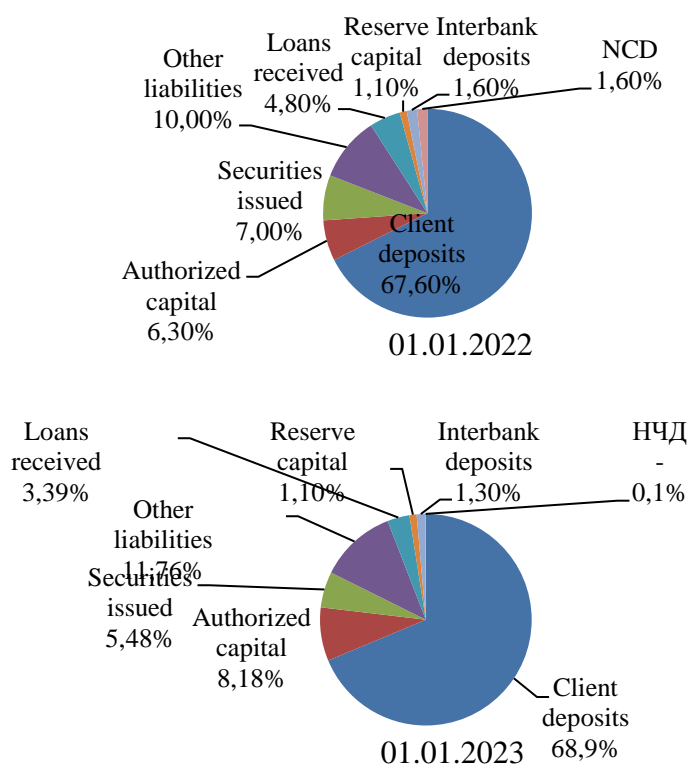
Name of indicator / date:	01.01.2021		01.01.2022		01.01.2023	
	Bil.tg	Share%	Bil.tg	Share%	Bil.tg	Share%
Interbank deposits	501,7	2,1%	418,3	1,6%	315,6	1,3%
Loans received	1 014,8	4,3%	1 236,3	4,8%	813,5	3,4%
Customer deposits	15 605,1	65,6%	17 268,6	67,6%	16 680,5	68,9%
Securities issued	2 100,9	8,8%	1 778,1	7,0%	1 321,1	5,5%
Authorized capital	1 565,1	6,6%	1 618,8	6,3%	1 992,6	8,2%
Reserve capital	275,6	1,2%	275,6	1,1%	273,2	1,1%
Undistributed net profit (uncovered loss) of the current year	224,3	0,9%	401,7	1,6%	-22,3	-0,1%
Other liabilities	2 492,5	10,5%	2 563,7	10,0%	2 846,3	11,8%
Total liabilities	23 780,3	100%	25 561,2	100%	24220,5	100%

Note - compiled by the author based on the statistics of the National Bank of the Republic of Kazakhstan [3]

As can be seen from the table, clients' deposits remain the main source of funding for Kazakhstani banks, accounting for 65.6%, 67.6%, and 68.9% of banks' total resources, respectively.

This fact cannot be assessed as positive, since it largely indicates a low diversification of the resource base of the banking sector in the Republic of Kazakhstan. This is especially evident during periods of unstable economic situation. Experience shows that during such periods, there is an outflow of deposits.

The share of other sources of funding is insignificant, as can be clearly seen in Picture 1.

Picture 1. Structure of total liabilities of the banking sector in the Republic of Kazakhstan

The volume and structure of a commercial bank's resource base are the basis for planning the areas of investment and the terms of using resources, and the price of attracting and deploying them determines the level of profitability and efficiency of active operations, which is the most important condition for the effective operation of a commercial bank.

Let's conduct a comparative analysis of the structure of own and attracted funds of the banking sector of the Republic of Kazakhstan (Table 2).

Table 2

Structure of own and attracted funds of the banking sector in the Republic of Kazakhstan

Name of indicator / date:	Reporting date						Change for period			
	01.01.2021		01.01.2022		01.01.2023		2021/2022		2022/2023	
	Amount billion tenge	Share %	Amount billion tenge	Share %	Amount billion tenge	Share %	Amount billion tenge	Growth rate, %	Amount billion tenge	Growth rate, %
Resources in total, including:	23 780,0	100	25 556,8	100	24 220,5	100	1 776,8	7,5	-1 336,3	-5,2
Own capital	4 557,5	19,2	4 855,5	19,0	5 089,8	21,0	298	6,5	234,3	4,8
Attracted funds	19 222,5	80,8	20 701,3	81,0	19 130,7	79,0	1 478,8	7,7	-1 570,6	-7,6

Note – compiled by the author based on NBRK data [3]

The data in Table 2 demonstrate insignificant changes in the values of the banking sector's own and borrowed funds. As of 01/01/2021, compared to 01/01/2022, there was an increase in both attracted and own funds by an amount equal to 7.7% and 6.5%, respectively. But in 2023, banking resources showed a decline of 5.2%, which was due to a decrease in attracted funds (-7.6%).

Also important in the analysis are indicators characterizing the share of authorized capital in the amount of equity (D1) and in the total amount of banking resources (D2). These indicators can be calculated using the following formulas [2, p. 19]:

$$D1 = (\text{authorized capital} / \text{equity capital}) * 100\%, \quad (1)$$

According to generally accepted criteria, the minimum value of this indicator should correspond to 0.15, and the maximum should not exceed 0.5.

$$D2 = (\text{authorized capital} / \text{balance sheet currency}) * 100\%, \quad (2)$$

Further, Table 3 presents the calculation of the above indicators

Table 3

Share of authorized capital in the amount of own funds and bank resources

Name of indicator / date:	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023
D1	75,8%	70,5%	88,8%
D2	6,6%	6,3%	8,2%

Note – compiled by the author based on NBRK data [3]

The calculation of these indicators allows us to draw the following conclusions: the share of authorized capital in the total amount of equity capital as of 01/01/2021 decreased slightly (-5.3%), but in 2021 there was an increase of 18.3%. Changes to the total balance sheet currency

showed a slight decrease of 0.3% in 2022, and an increase of 1.9% in 2023. This is a positive trend and indicates an increase in the status of the banking sector. Increasing the capital base is a positive development, primarily for insuring the interests of depositors and, to a lesser extent, for financial support for its own operational activities. Increasing the level of capitalization leads to an increase in the level of financial stability and reliability of the banking system as a whole.

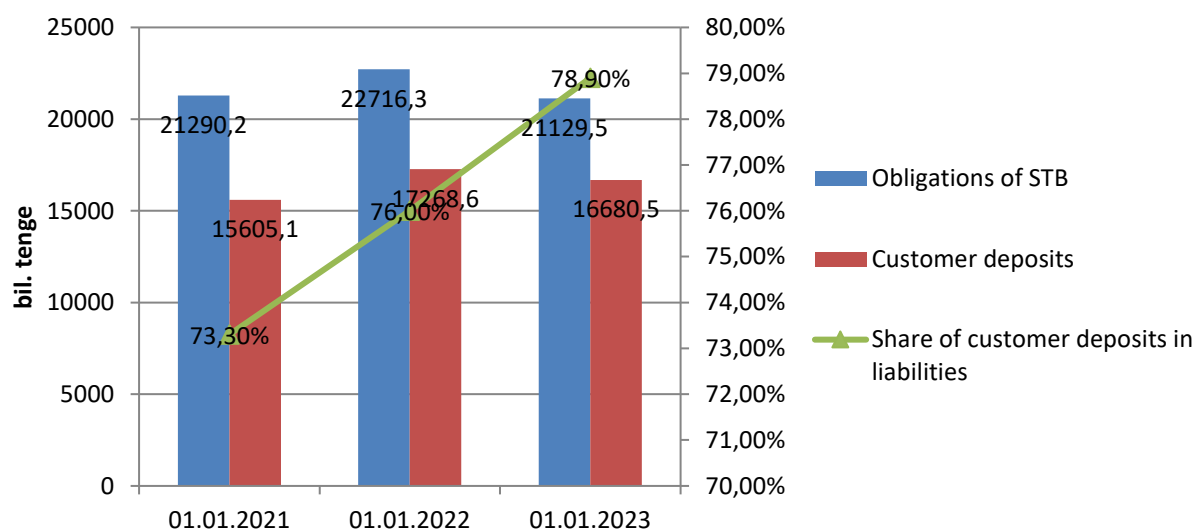
An important place in the analysis of the resource base is occupied by the analysis of the bank's attracted resources, since they occupy the largest share in the structure of the bank's liabilities.

The liabilities of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan amount to 21,129.5 billion tenge (at the beginning of 2021 - 22,716.2 billion tenge), a decrease for 2022 - 7.0%.

As for items of total liabilities, a positive trend can be observed for loans received from international financial organizations. At the beginning of 2021 and 2022, their share was 0.2% and increased to 0.3% as of 01/01/2023.

A slight increase is also observed in the article "Repo operations with securities". In the total liabilities of second-tier banks, the largest share is occupied by customer deposits. In 2021, customer deposits increased by 13.7% (in 2020 - by 36.6%, taking into account the currency revaluation of deposits in foreign currency), reaching 18.2 trillion tenge. The growth of the deposit base was due to the stabilization of the foreign exchange market and the improvement of the macroeconomic situation in the country. as of 01/01/2023, this value reached 78.9%; during the analyzed period, the share of customer deposits increased every year; the dynamics can be clearly seen in Picture 2.

Customer deposits as of 01/01/2023 amounted to 16,680.5 billion tenge or 78.9% of total liabilities (at the beginning of 2022 17,268.6 billion tenge or 76.0% of total liabilities), the decrease for 2022 was 3.4% or 588.1 billion tenge, however, their role increased against the background of a decrease in other items of total liabilities of the banking sector of the Republic of Kazakhstan.

Picture 2. Dynamics of liabilities of the banking sector of the Republic of Kazakhstan

Obviously, the higher the share of the stable and cheap part of the bank's balance sheet liabilities, the more stable its position and the higher its profitability, since the bank's margin in this situation tends to the maximum possible. However, it should be noted that funds in demand deposits are not only the cheapest, but also the most unpredictable instrument, therefore their high share in the funds raised weakens the bank's liquidity. In world practice, the optimal level of this share of raised funds is usually determined within 30%. In Western countries there are other

approaches. For example, in Germany it is considered possible to use 60% of the funds in time deposit accounts and 10% in demand deposit accounts of bank clients for lending needs (as long-term funds)

Summing up the analysis of the state of the resource base of second-tier banks, it is worth noting that for the sustainability of a credit organization, a diversity of the resource base is necessary. The bank's dependence on any source of funding carries increased risks. For example, a high share of retail deposits in a bank's liabilities carries the risk of loss of liquidity.

Bibliography:

1. Tsoi R. Trends in the development of the banking system of Kazakhstan // Banks of Kazakhstan No. 2. 2020, p. 23-31
2. Zerekbaeva D.G. Approaches to assessing the risk of bank funding // Banks of Kazakhstan No. 3. 2021, p. 17-22
3. Annual report of the National Bank for 2021, 2022, 2023.

ҚАЗАҚСТАНСТАНДАҒЫ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

ЕКПІНОВА АИДА

Ф-21-1к тобының студенті

АНСАБАЕВА.Р.С.

Ғылыми жетекші, э.ғ.м., аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Бұл мақала сақтандыру нарығында кездесетін ағымдағы мәселелерді қарастырады, сонымен қатар оларды жақсарту жолдарын ұсынады. Мәселелерге бәсекелестіктің жеткіліксіздігі, ашықтықтың жеткіліксіздігі және тұтынушылардың сенімінің жеткіліксіздігі жатады. Жағдайды жақсарту үшін реттеуді жақсарту, ашықтықты арттыру және бәсекелестікті ынталандыру сияқты бірқатар шаралар ұсынылады.

Түйінді сөздер: сақтандыру нарығы, проблемалар, бәсекелестік, ашықтық, сенім, реттеу, бәсекелестік.

Сақтандыру нарығы-тәуекелдер мен күтпеген қаржылық шығындардан қорғауды қамтамасыз ететін қаржы жүйесінің маңызды сегменті. Дегенмен, кез келген басқа сала сияқты, сақтандыру оның тиімділігін төмендететін және тұтынушыларға теріс әсер ететін әртүрлі мәселелерге тап болады. Бұл мақалада біз сақтандыру нарығының кейбір негізгі мәселелерін және оларды шешудің мүмкін жолдарын қарастырамыз.

Қазақстандағы сақтандыру нарығындағы бәсекелестіктің жеткіліксіздігі қызмет көрсету сапасына және халық үшін сақтандырудың қолжетімділігіне әсер ететін күрделі мәселе болып табылады. Елде сақтандыру компанияларының шектеулі санының болуы нарықта монополиялық жағдайды қалыптастыру үшін жағдай жасайды, бұл өз кезегінде сақтандыру өнімдеріне бағаның өсуіне және қызмет көрсету сапасының төмендеуіне әкелуі мүмкін. Қазақстанның сақтандыру саласындағы бәсекелестіктің жеткіліксіздігі проблемасы нарықтың әртүрлі сегменттерінде, соның ішінде автосақтандыру, медициналық сақтандыру, жылжымайтын мүлікті сақтандыру және басқаларында көрінеді. Мысалы, автосақтандыру сегментінде сақтандыру компанияларының шектеулі саны

жүргізушілердің әртүрлі ұсыныстарды таңдай алмауына және сақтандыруды жоғары бағамен сатып алуға мәжбүр болуына әкелуі мүмкін. Қазақстанның сақтандыру саласында бәсекелестіктің жеткіліксіздігі проблемасын шешу үшін бірқатар шаралар қабылдау қажет. Біріншіден, нарықта жаңа қатысушылардың пайда болуы үшін, соның ішінде әкімшілік кедергілерді азайту және лицензиялау рәсімдерін жеңілдету арқылы қолайлы жағдайлар жасау маңызды. Екіншіден, қолданыстағы сақтандыру компаниялары арасында бәсекелестікті ынталандыру маңызды, мысалы, клиенттерге акциялар мен жеңілдіктер беру, сондай-ақ инновациялық өнімдер мен қызметтерді әзірлеу. Қазақстанның сақтандыру нарығында бәсекелестікті ынталандыру жөніндегі шаралардың мысалы ретінде сақтандыру бойынша мемлекеттік тапсырыстарды ұсынуға конкурстар мен тендерлер өткізу болып табылады, бұл нарыққа жаңа қатысушыларды тартуға және тұтынушылар үшін ұсыныстарды әртараптандыруға мүмкіндік береді. [1,64] Сондай-ақ, клиенттер үшін сақтандыру өнімдері мен қызметтері туралы ақпараттың қолжетімділігін жақсарту маңызды, осылайша олар әртүрлі ұсыныстарды салыстыра алады және өздері үшін ең қолайлы шарттарды таңдай алады. Бәсекелестікті ынталандыру шарасының тағы бір мысалы-сақтандыру полистерін сатып алуға және басқаруға арналған онлайн платформалар мен қосымшалар сияқты сақтандыру саласына жаңа технологияларды әзірлеу және енгізу. Бұл клиенттер үшін қызметтердің қолжетімділігін жақсартуға және сақтандыру компаниялары үшін әкімшілік процестерге шығындарды азайтуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде сақтандыру өнімдерінің бағасының төмендеуіне әкелуі мүмкін. [2,67]

Сақтандыру шарттарының жеткіліксіз ашықтығы клиенттердің Қазақстанның сақтандыру нарығында кездесетін Елеулі проблемасы болып табылады. Сақтандыру полистері жағдайында айқындық пен айқындықтың болмауы клиенттердің түсініспеушілігі мен наразылығына әкелуі мүмкін, сондай-ақ сақтандырушылар мен сақтандырылған адамдар арасында даулар мен жанжалдардың туындау қаупін тудыруы мүмкін. Сақтандыру шарттарының ашықтығы клиенттердің сақтандыру компанияларына деген сенімін қамтамасыз етудің және олардың сақтандыру өнімдерін таңдауға деген сенімін арттырудың негізгі аспектісі болып табылады. Клиенттер қандай тәуекелдер сақтандырылғанын, қандай шарттар қамтылғанын және полиске қандай ерекшеліктер мен шектеулер қолданылуы мүмкін екенін нақты түсінуі керек. Сақтандыру шарттарының ашықтығын жақсарту үшін бірқатар шаралар қабылдау қажет. Біріншіден, сақтандыру компаниялары клиенттерге өз өнімдері мен қызметтері туралы толық және шынайы ақпаратты, соның ішінде сақтандырудың әр түріне қатысты барлық шарттар мен талаптарды ұсынуы керек. Мұны ақпараттық брошюраларды, веб-сайттарды және басқа байланыс құралдарын әзірлеу арқылы жасауға болады. Екіншіден, сақтандыру келісімшарттарының талаптарын клиенттердің барлық санаттары үшін түсінікті және қол жетімді ету үшін жеңілдету және біріздендіру маңызды. Бұл қарапайым және түсінікті тілді қолдануды, сондай-ақ түсінбеушілік тудыруы мүмкін қажетсіз күрделі және түсініксіз жағдайларды жоюды қамтуы мүмкін. Сақтандыру шарттарының ашықтығын арттыру жөніндегі шараның мысалы ретінде осы санаттағы барлық сақтандыру полистері үшін шарттар мен талаптардың базалық жиынтығын айқындайтын сақтандырудың белгілі бір түрлері үшін сақтандыру шарттарын стандарттау жүйесін енгізу болып табылады. Бұл клиенттерге әр түрлі сақтандыру компанияларының әртүрлі ұсыныстарын оңай салыстыруға және сақтандыруды таңдау кезінде неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. [3,126]

Тұтынушылардың сақтандыру компанияларына деген сенімінің жеткіліксіздігі Қазақстанның сақтандыру нарығында кездесетін күрделі мәселе болып табылады. Себебі, кейде сақтандыру жағдайлары толық төленбейді немесе төленбейді, бұл клиенттердің наразылығын тудырады және жалпы саланың беделін төмендетеді. Бұл мәселені шешу үшін сақтандыру жағдайларын қарау кезінде заңнама мен әділеттілік қағидаттарын қатаң сақтау

қажет. Бұл заңнамаға сәйкес келуі және клиенттердің мүдделерін ескеруі тиіс сақтандыру өтемақыларын төлеудің нақты және ашық рәсімдерін әзірлеуді және сақтауды қамтиды. Сақтандыру компаниялары қызметкерлерінің сақтандыру жағдайларын әділ және бейтарап қарауды қамтамасыз ету және мінез-құлықтың этикалық стандарттарын сақтау үшін олардың кәсібилігі мен жауапкершілігін арттыру да маңызды. Бұған қызметкерлердің біліктілігі мен клиенттердің құқықтары мен міндеттері туралы хабардарлығын арттыруға бағытталған арнайы оқыту бағдарламалары мен тренингтер өткізу арқылы қол жеткізуге болады. Клиенттердің сақтандыру компанияларына деген сенімін жақсарту жөніндегі пәрменді шараның мысалы ретінде олардың заңнама мен этика қағидаттарын сақтауын тексеруді қамтамасыз ететін сақтандырушылардың қызметіне тәуелсіз бақылау жүйесін енгізу болып табылады. Бұл клиенттерге олардың мүдделері қорғалғанына және сақтандыру компаниясы тарапынан адал және әділ қызметке сене алатынына сенімді болуға мүмкіндік береді. [4,53]

Сақтандыру нарығын реттеуді жақсарту-сақтандыру ұйымдары мен реттеушілердің алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі. Тиімді реттеу тұтынушылардың мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуде және нарықтағы тұрақтылықты сақтауда маңызды рөл атқарады. Осы мақсатқа жету үшін бірнеше аспектілерді қарастыру қажет. Біріншіден, сақтандыру компанияларының қызметіне бақылауды күшейту заңнама мен қызмет ережелерін сақтауды қамтамасыз етудің маңызды тетігі болып табылады. Реттеуші органдар сақтандыру компанияларының қызметіне белсенді мониторинг жүргізуі, олардың қаржылық жағдайын тексеруі, сондай-ақ көрсетілетін қызметтердің сапасын бағалауы тиіс. Бұл бұзушылықтарды уақтылы анықтауға және оларды жою бойынша шаралар қабылдауға мүмкіндік береді, бұл клиенттердің сақтандыру нарығына деген сенімін арттыруға ықпал етеді. Екіншіден, алаяқтықтың алдын алу бойынша тиімді шаралар қабылдау сақтандыру нарығын реттеуді жақсартудың ажырамас бөлігі болып табылады. Сақтандыру алаяқтықтары компаниялар үшін үлкен қаржылық шығындарға әкелуі мүмкін және бүкіл нарықтың беделіне теріс әсер етуі мүмкін. Бұл құбылыспен күресу үшін алаяқтық әрекеттерді бақылау мен алдын алудың тиімді тетіктерін әзірлеу және енгізу қажет. Бұл деректерді талдау және ауытқуларды анықтау үшін заманауи технологияларды пайдалануды және алаяқтық әрекеттері үшін жазаларды қатаңдатуды қамтуы мүмкін. Сақтандыру нарығын реттеу саласындағы табысты тәжірибенің мысалы ретінде сақтандыру компанияларының қызметіне қатаң бақылау және қызмет көрсету сапасын қамтамасыз етудің жоғары стандарттары қолданылатын дамыған елдердің тәжірибесі болып табылады. АҚШ, Ұлыбритания және Германия сияқты елдерде сақтандыру компанияларын үнемі тыңдауды, бұзушылықтар бойынша тергеу жүргізуді және қажет болған жағдайда Санкциялар қабылдауды қамтитын дамыған мемлекеттік реттеу жүйесі бар.

Сақтандыру саласында инновациялар мен жаңа технологияларды дамыту үшін ынталандыру жасау саланы жетілдіру үшін маңызды бағыт болып табылады. Цифрлық технологияларды енгізу клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсарту, әкімшілік процестерді оңтайландыру және сақтандыру компаниялары қызметінің тиімділігін арттыру үшін кең перспективалар ашады. Инновацияларды ынталандырудың алғашқы қадамы-сақтандыру саласында жаңа технологияларды дамыту үшін қолайлы орта құру. Бұл сақтандыру саласындағы стартаптар мен ғылыми жобаларға қаржылық қолдау көрсетуді, ең инновациялық идеялар үшін конкурстар мен сыйлықақылар өткізуді, сондай-ақ сақтандыру компаниялары мен технологиялық стартаптар арасында серіктестік орнатуға жәрдемдесуді қамтуы мүмкін. Мұндай ынталандыруларды жасау инновациялық жобаларға назар аударуға және сақтандыру саласында жаңа технологияларды дамытуға қызығушылықты арттыруға мүмкіндік береді. Сақтандыру саласында инновацияларды табысты іске асырудың бір мысалы клиенттерге қызмет көрсету процесіне цифрлық сервистер мен технологияларды енгізу болып табылады. Мысалы, көптеген сақтандыру

компаниялары сақтандыру полистерін рәсімдеу үшін онлайн-платформаларды енгізді, бұл клиенттерге қажетті сақтандыру өнімдерін тез және ыңғайлы сатып алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сақтандыру полистерін басқаруға және сақтандыру мәселелері бойынша кеңес алуға арналған мобильді қосымшаларды әзірлеу де танымал бола бастады. Бұл цифрлық шешімдер сақтандыру қызметтеріне қол жетімділікті жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар клиенттердің полистерді рәсімдеуге және басқаруға кететін уақытын қысқартады. Сақтандыру саласындағы инновацияның тағы бір мысалы-тәуекелдерді бағалау және шешім қабылдау үшін аналитикалық құралдар мен үлкен деректерді пайдалану. Деректерді талдаудың заманауи технологиялары сақтандыру компанияларына сақтандырудың тәуекелдері мен құнын дәлірек анықтауға мүмкіндік береді, бұл оларға икемді және жеке сақтандыру өнімдерін жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, аналитикалық деректерді нарықтағы тенденцияларды анықтау және өзгерістерді болжау үшін пайдалануға болады, бұл сақтандыру компанияларына жаңа жағдайларға бейімделуге және бәсекеге қабілетті болуға көмектеседі. [5,243]

Қорытындылай келе, сақтандыру нарығының проблемаларын шешу барлық мүдделі Тараптардың – сақтандыру компанияларының, реттеуші органдардың, тұтынушылар мен жұртшылықтың кешенді тәсілі мен ынтымақтастығын талап ететінін атап өткен жөн. Тек бірлескен күш-жігермен ғана сақтандыру нарығының тұрақты дамуына қол жеткізуге және оның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смирнов А.И. “Современные тенденции развития страхового рынка”. - М.: Финансы и статистика, 2023.
2. Григорьева Е.П. “Актуальные проблемы страхового законодательства”. - СПб.: Право, 2024.
3. Попова Н.С. “Инновации в цифровизации страховых услуг”. - М.: Издательство “Банки и финансы”, 2023.
4. Кузьмин А.В. “Экологические аспекты в страховой деятельности”. - М.: Юрайт, 2022.
5. Ларина Е.И. “Роль государства в регулировании страхового рынка”. - СПб.: Питер, 2024.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ КАЗАХСТАНА

КЕНЕС Д.

студентка группы Ф-23-2

КУЛЬБАЕВА Б.М.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение искусственного интеллекта в финансовой сфере Казахстана. На сегодняшний день важной проблемой становится внедрение новых технологий и формирование цифровой экономики. Рассматривается понятие искусственного интеллекта как науки или технологии создания умных машин, включая интеллектуальные компьютерные программы, которые активно внедряются в экономику. Выделяются проблемы интеграции искусственного интеллекта в общество и рассматриваются перспективы его развития.

Ключевые слова: финансы, искусственный интеллект, нейросеть, финансовые технологии, цифровая экономика, мировая экономика, банки Казахстана.

Технология искусственного интеллекта (ИИ) успешно нашла свое применение в различных сферах человеческой деятельности, впечатляя своими достижениями. Одной из наиболее передовых отраслей, где ИИ показывает особенно значительные результаты, являются финансы. Здесь роботизация играет важную роль в решении множества задач.

ИИ в финансовом секторе может быть представлен в двух формах – это, прежде всего, физическое воплощение в виде различных роботов и виртуальная реализация ИИ, представленная роботизированными советниками, виртуальными ассистентами и чат-ботами. Сферы применения искусственного интеллекта в банках являются валютный контроль, кредитные риски, открытие расчетных счетов и другие.

Рисунок 1. Основные области применения искусственного интеллекта

В современном мире искусственный интеллект (ИИ) тесно взаимодействует с различными сферами, включая финансовую. Казахстан, стремящийся к развитию и инновациям, активно внедряет эту передовую технологию.

Искусственный интеллект в финансовой сфере Казахстана — это мощный инструмент оптимизации процессов, повышения эффективности и принятия обоснованных решений на основе анализа данных. Благодаря ИИ финансовые учреждения автоматизируют обширную работу, что способствует экономии времени и ресурсов.

Прогнозирование финансовых рынков - одна из ключевых областей применения искусственного интеллекта. Алгоритмы машинного обучения позволяют анализировать огромные объемы данных и прогнозировать поведение рынка с высокой точностью, помогая принимать обоснованные решения.

Банковский сектор также активно использует ИИ для улучшения процессов и обслуживания клиентов. Виртуальные помощники и роботизированные системы ускоряют обработку заявок, повышают качество обслуживания и улучшают безопасность финансовых операций [1, с.96].

Одним из наиболее распространенных применений искусственного интеллекта в банках Казахстана является автоматизация клиентского обслуживания. Благодаря системам ИИ, банки могут предложить своим клиентам более удобные и эффективные способы общения, такие как голосовые и текстовые чат-боты. Эти интеллектуальные системы способны отвечать на вопросы клиентов в режиме реального времени, предоставлять информацию о балансе счета, предлагать различные финансовые продукты и услуги, а также помогать клиентам решать возникающие финансовые проблемы.

Искусственный интеллект также используется для анализа данных и рисков в банковской отрасли Казахстана. Благодаря алгоритмам машинного обучения и ИИ, банки

могут более точно оценивать кредитоспособность клиентов, выявлять потенциальные мошеннические схемы и прогнозировать риски в финансовом секторе. Это помогает банкам принимать более обоснованные и информированные решения, минимизировать убытки и повышать эффективность операционных процессов.

Другим полезным применением искусственного интеллекта в банках Казахстана является обнаружение и предотвращение мошенничества. Алгоритмы ИИ могут анализировать множество данных, в том числе транзакции клиентов и аномалии в их поведении, для выявления потенциальных мошеннических схем. Это позволяет банкам быстро реагировать на подозрительные операции и предотвращать возможные финансовые потери.

Также стоит отметить, что использование искусственного интеллекта в банковской сфере Казахстана способствует повышению безопасности финансовых данных и защите от кибератак. Интеллектуальные системы могут анализировать доступные угрозы и защищать банковскую информацию от несанкционированного доступа или взлома. В Казахстане есть несколько примеров эффективного внедрения ИИ в банковский сектор [2].

Таблица 1

Примеры применения искусственного интеллекта в банках Казахстана

Freedom Bank	Применение искусственного интеллекта в Freedom банке простирается на все продукты и услуги, связанные с обработкой большого объема информации. Например, искусственный интеллект используется в работе контакт-центров для получения и обработки сообщений, а также в автоматизированных продуктах, таких как кредитный скоринг, оценка недвижимости, рассмотрение заявок, расчет и предложение альтернативных решений клиентам, выдача и обслуживание кредитов.
Halyk Bank	Одним из важных направлений, в котором Halyk успешно применяет искусственный интеллект, является стратегия ценообразования для продуктов. С использованием алгоритмов машинного обучения, банк анализирует данные о поведении клиентов, их предпочтениях и рыночных тенденциях, что позволяет устанавливать конкурентоспособные цены и оптимизировать ассортимент предлагаемых продуктов. Такой подход помогает банку эффективно управлять своими ценами и создавать наиболее привлекательные предложения для клиентов.
Jusan Bank	Время ожидания ответа от оператора колл-центра в Jusan Bank сократилось со 180 до 20 секунд за последние два года благодаря активному использованию ИИ. Применение искусственного интеллекта в Jusan не ограничивается только колл-центрами. Банк активно использует ИИ для оптимизации процессов и предоставления персонализированных услуг для своих клиентов в различных сферах деятельности. Также: определение местоположения отделений и банкоматов; автоматизированное обслуживание звонков; персонализация интернет-банкинга; таргетированная реклама и уведомления. Jusan Bank активно внедряет инновационные технологии искусственного интеллекта, с целью оптимизации банковских процессов и предоставления персонализированных услуг своим клиентам. С помощью данных инноваций банк значительно повышает качество своего обслуживания, становясь одновременно более привлекательным для потребителей и расширяя свою клиентскую базу.

Таким образом, применение искусственного интеллекта в банках Казахстана демонстрирует огромный потенциал для улучшения банковских процессов, повышения качества обслуживания клиентов и обеспечения безопасности финансовых операций. Эта технология становится важной составляющей современного банковского сектора и будет продолжать прогрессировать, открывая новые возможности для банков и их клиентов [3].

Таблица 2

Преимущества и недостатки искусственного интеллекта в финансовой сфере Казахстана

Преимущества искусственного интеллекта	Недостатки искусственного интеллекта
1. Увеличение оперативности и точности прогнозирования финансовых рынков.	1. Риск потери рабочих мест в результате автоматизации процессов, осуществляемых ранее людьми.
2. Увеличение скорости обработки и анализа больших объемов данных.	2. Необходимость постоянного обновления и развития технологий искусственного интеллекта для их эффективного применения в финансовой сфере.
3. Автоматизация процессов принятия решений, что позволяет снизить риск человеческой ошибки.	3. Недостаточная прозрачность и объяснимость алгоритмов искусственного интеллекта, что может привести к ошибочным действиям.
	4. Зависимость от технологий – использование искусственного интеллекта требует наличия специализированных технологий и оборудования, что может быть дорого и сложно внедрить для малых и средних предприятий.

Технология искусственного интеллекта стремительно прогрессирует, однако пока она не достигла своего совершенства. В ближайшем будущем все больше предприятий будут внедрять и использовать искусственный интеллект для решения конкретных задач. Исследовательские компании прогнозируют, что к 2025 году:

- около 50% предприятий будут применять платформы для внедрения искусственного интеллекта;

- рынок искусственного интеллекта будет стремительно развиваться, и это приведет к тому, что искусственный интеллект станет основным критерием при выборе инфраструктурных решений, что в свою очередь потребует значительного увеличения вычислительных ресурсов;

- примерно 10% правительств будут использовать модели поведения искусственного населения с реалистичными характеристиками для обучения искусственного интеллекта, соблюдая при этом принципы конфиденциальности и безопасности.

Несмотря на стремительное развитие искусственного интеллекта, пока рано говорить о его полном применении, так как используются только отдельные элементы этой технологии. Искусственный интеллект не может полностью заменить людей во всех сферах, так как остается всего лишь инструментом для выполнения рутинных задач.

Список литературы:

1. Цифровая экономика: 2019: краткий статистический сборник / Г.И. Абдрахманова, К.О. Вишневецкий, Л.М. Гохберг и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2019.

2. ИИ в финансовом секторе Казахстана – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://prodengi.kz/kz/post/ii-v-finansovom-sektore-kazaxstana-primenenie-riski-i-budushhee>

3. Официальный сайт JUSAN BANK – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://jusan.kz>

4. Официальный сайт NUR.KZ – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nur.kz>

НАЛОГОВЫЕ ЛЬГОТЫ В КАЗАХСТАНЕ: ПОДДЕРЖКА МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

АКАНОВ А. Т.

Студент группы УА-21-2

УЛАКОВ Н. С.

Научный руководитель, к. э. н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются налоговые льготы в Казахстане и их влияние на поддержку малого и среднего бизнеса. Авторы анализируют вклад налоговых льгот в развитие экономики. В статье также обсуждаются примеры успешного использования налоговых льгот и трудности, с которыми сталкиваются предприниматели. В заключении предложены рекомендации по улучшению системы налоговых льгот для дальнейшей поддержки малого и среднего бизнеса в стране с учётом современной экономики.

Ключевые слова: Налоговые льготы, малый бизнес, налоговый режим, экономическое развитие, налоговая политика, предпринимательство.

В современной экономической действительности, где конкуренция становится все более жесткой, поддержка и развитие малого и среднего бизнеса становятся ключевыми приоритетами для многих стран. В Казахстане, как и во многих других странах, малые и средние предприятия играют важную роль в стимулировании экономического роста, создании рабочих мест и обеспечении социальной стабильности. В этом контексте налоговые льготы выступают важным инструментом государственной поддержки и стимулирования развития малого и среднего бизнеса.

Цель данной статьи - проанализировать систему налоговых льгот в Казахстане на примере специального налогового режима на основе специального мобильного приложения e-SalyqBusiness и оценить их роль в поддержке малого и среднего бизнеса. Мы рассмотрим основные механизмы предоставления налоговых льгот для этого сектора экономики, а также оценим их влияние на развитие предпринимательства в стране.

В современной экономике, где малый и средний бизнес играют ключевую роль в структуре национальной экономики, важно развивать инструменты поддержки для предпринимателей, особенно тех, кто работает в одиночку. В Казахстане, осознавая важность малого и среднего бизнеса для экономического развития страны, внедрили специальный налоговый режим (СНР) с использованием мобильного приложения, как один из видов льгот, предоставляемых государством для МСБ. Этот режим ориентирован на предпринимателей, осуществляющих предпринимательскую деятельность в сфере оказания услуг населению, не имеющих наемных работников и при этом имеющих стационарную точку предоставления услуг.

В своем обращении к народу Казахстана от 12 сентября 2023 года, президент Республики Казахстан Токаев Касым-Жомарт Кемелевич подчеркнул, что страна нацелена

на активное развитие и поддержку сектора малого и среднего бизнеса (МСБ), осознавая его значимую роль в экономической структуре. На заседании правительства 30 января 2024 года министр национальной экономики Казахстана, Алибек Куантыров, обозначил ключевые меры государственной поддержки МСБ, подчеркивая позитивные тенденции в этом секторе [3, с. 1].

Согласно официальной статистике, доля МСБ в ВВП Казахстана за период 2021-2023 годов увеличилась с 33% до 36,5%, что свидетельствует о постепенном укреплении роли данного сектора в экономике страны. В 2023 году общее количество работающих в этой сфере выросло на 10,4%, достигнув 4,3 миллиона человек, из которых 2,1 миллиона бизнесменов являлись самозанятыми [2, с. 2].

Важным аспектом налоговой политики в Казахстане, до 2024 года, являлся единый совокупный платеж (ЕСП) для граждан, чьи доходы за год не превышали 4,1 миллиона тенге или 1175 МРП, и которые предоставляли услуги исключительно физическим лицам, другими словами, для «самозанятого» населения страны. Единый совокупный платеж (ЕСП) взимался ежемесячно и зависел от места регистрации физического лица:

ЕСП с самого начала был преподнесён государством как один из способов предоставления льгот для индивидуальных предпринимателей, работающих без штатных сотрудников и осуществляющих деятельность лично. Согласно информации от пресс-службы Министерства труда и социальной защиты населения, за период с 1 января 2019 года по 31 января 2020 года 297 тысяч граждан, которые неофициально заняты и уплачивают Единый совокупный платеж (ЕСП), осуществили 562,3 тысячи платежей общим объемом 924,1 миллиона тенге [2, с. 2]. Из общего числа платежей, 166,9 тысяч были сделаны жителями столицы, городов республиканского и областного значения, на сумму 421,5 миллиона тенге, а 395,4 тысячи платежей были произведены жителями других населенных пунктов на общую сумму 502,6 миллиона тенге. В 2023 году количество самозанятых граждан выросло до 2,1 миллиона человек. Из этой численности 1,2 миллиона человек стали плательщиками Единого совокупного платежа (ЕСП).

Поступления индивидуального подоходного налога и социального налога в государственный бюджет за 2022-2023 гг. приведены ниже (Таблица 1). Исходные данные поступления налоговых отчислений в период за 2022-2023 гг. взяты из официального интернет-ресурса «Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан» [2, с. 2].

Таблица 1

Поступления индивидуального подоходного налога и социального налога в государственный бюджет за 2022-2023 гг.

Наименование налога:	2022 год	2023 год
Индивидуальный подоходный налог (ИПН) (млн. тг.)	1 499 712	1 992 385
Социальный налог (СН) (млн. тг.)	1 035 129	1 321 273

Данные таблицы наглядно показывают нам, что поступления индивидуального подоходного налога и социального налога в государственный бюджет имеют тенденцию к увеличению, без учёта того факта, что всему самозанятому населению, платившему ЕСП, будет необходимо перейти на специальный налоговый режим. Как следствие, поступление данных налогов в государственный бюджет продолжит увеличиваться, что хорошо скажется на общем экономическом состоянии государства.

Но важно отметить, что введение ЕСП изначально было временным решением на пятилетний период с 2019 по 2023 год, а его применение завершилось 31 декабря 2023 года.

После чего, начиная с 1 января 2024 года, всем Казахстанцам, которые оплачивали ЕСП, пришлось перейти на специальный налоговый режим с использованием специального мобильного приложения.

СНР с использованием специального мобильного приложения был внедрен ещё с 01.01.2022 года по закону № 53-VII от 24.06.2021 года, но в режиме Бета – теста. Для его применения были внесены изменения в Налоговый кодекс Республики Казахстан, включающие статьи 686-1 – 686-3 [1, с. 3]. Этот режим предоставляет возможность упрощенного учета и уплаты налогов для индивидуальных предпринимателей, работающих без штатных сотрудников и осуществляющих деятельность лично, то есть для предпринимателей, ранее оплачивающих единый совокупный платёж.

Согласно статье 686-3 Налогового кодекса РК, предприниматели, выбравшие специальный режим с использованием мобильного приложения, уплачивают индивидуальный подоходный налог (ИПН) с доходов в размере 1%. Налоговым периодом является месяц, а доходы учитываются на основе чеков, сформированных приложением на основе денежных расчетов между ИП и покупателем.

Помимо ИПН, предприниматели обязаны уплачивать обязательные пенсионные взносы (ОПВ), обязательные профессиональные пенсионные взносы (ОПВР), социальные отчисления (СО) и взносы на обязательное социальное медицинское страхование (ВОСМС). Расчет этих платежей также может быть произведен в приложении, и сумма будет автоматически учтена. Важно отметить, что предпринимателям на СНР предоставляется возможность оплаты данных не налоговых отчислений по расчёту на минимальную заработную плату, которая на момент 1 января 2024 года составляет 85.000 тенге.

Применение СНР на основе специального мобильного приложения является выгодным выбором для предпринимателей, особенно тех, кто работает в сфере услуг и не имеет штатных сотрудников. Приложение автоматически производит расчеты налогов и социальных взносов на основе денежных расчетов, что значительно упрощает учет и уплату налогов. Предпринимателям не приходится составлять дополнительные отчеты или рисковать ошибками при расчете налогов, так как все расчеты делаются автоматически приложением. Таким образом, использование специального налогового режима с мобильным приложением позволяет сократить административные барьеры и сосредоточиться на развитии бизнеса.

Список литературы:

1. Налоговый Кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» от 25 декабря 2017 г. (с изменениями и дополнениями).

2. Официальный интернет-ресурс «Статистический бюллетень Минфин РК» <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/1?lang=ru&title=Статистический%20бюллетень>

3. Куантыров, А. (2024). "Стратегии и меры поддержки малого и среднего бизнеса в Казахстане". Экономические исследования, 42(2), 215-230.

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДОХОДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

ИВАНОВА А.В.

студентка группа УА-21-2

УЛАКОВ Н.С.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье был проведен анализ действующей системы налогообложения доходов физических лиц, оценено влияние на различные группы населения, выявлены проблемы и противоречия. Особое внимание уделено вопросам справедливости и эффективности налоговой системы, а также ее соответствию международным стандартам.

Ключевые слова: налогообложение, доходы физических лиц, индивидуальный подоходный налог, социальный налог, региональные особенности

Изучение доходов физических лиц является ключевым аспектом в исследовании системы налогообложения в Казахстане. Эти доходы представляют собой многостороннюю категорию, охватывающую разнообразные источники доходов, такие как трудовая деятельность, предпринимательство, владение имуществом и трансферты от государства и других субъектов.

Важно отметить, что не все доходы облагаются налогом в соответствии с установленными законодательством стандартами. Изучение этой категории позволяет анализировать структуру доходов населения, оценить уровень их дифференциации и изучить влияние налоговой системы на распределение доходов, а также рассмотреть вопросы справедливости и эффективности налогообложения [1].

Таблица 1

Виды доходов, подлежащих налогообложению

Вид дохода	Описание
Заработная плата	Выплаты по трудовому договору, включая премии, бонусы, доплаты, надбавки, компенсации и другие выплаты, связанные с трудовой деятельностью.
Предпринимательский доход	Доходы от реализации товаров, работ, услуг, имущества, полученные в рамках предпринимательской деятельности. Доходы от сдачи имущества в аренду (наем). Доходы от инвестиционной деятельности (дивиденды, проценты).
Доходы от источников за пределами Республики Казахстан	Заработная плата, полученная от работодателя, не являющегося резидентом РК. Доходы от предпринимательской деятельности, осуществляемой за пределами РК. Доходы от инвестиционной деятельности, полученные от источников за пределами РК.
Иные виды доходов	Выигрыши в лотереи, азартные игры, букмекерские конторы. Доходы от продажи имущества (кроме случаев, предусмотренных законодательством РК).

Представленная классификация доходов физических лиц в Республике Казахстан охватывает заработную плату, предпринимательский доход, доходы за пределами страны и другие источники доходов, такие как выигрыши в лотереи или доходы от продажи имущества. Эта система категоризации не только помогает в учете налоговых обязательств, но и способствует более эффективному финансовому планированию и управлению личными финансами граждан [2].

Не подлежат налогообложению: государственные пособия и социальные выплаты, гранты на научные исследования и образовательные цели, стипендии, страховые выплаты, доходы от продажи одного объекта недвижимости (квартира, дом, земельный участок) в течение года.

Индивидуальный подоходный налог (ИПН) представляет собой обязательный налог, взимаемый с доходов физических лиц на территории Республики Казахстан. Этот налог является одним из ключевых источников формирования государственного бюджета и играет важную роль в регулировании экономики и перераспределении доходов. Согласно теории налогообложения, ИПН относится к прямым налогам, так как он взимается непосредственно с доходов физических лиц, и является прогрессивным, увеличиваясь с ростом дохода.

В РК ИПН регулируется Налоговым кодексом, который определяет субъектов и объекты налогообложения, ставки налога, порядок исчисления и уплаты. Среди субъектов налогообложения выделяют резидентов и нерезидентов РК. Объектами налогообложения являются заработная плата, предпринимательский доход, доходы от источников за пределами РК и другие виды доходов. ИПН выполняет не только фискальную функцию, обеспечивая поступление доходов в государственный бюджет, но и регулирующую функцию, влияя на доходы физических лиц, а также социальную функцию, осуществляя перераспределение доходов в целях социальной защиты [3].

Ставки индивидуального подоходного налога (ИПН) в Республике Казахстан различаются в зависимости от категории доходов и резидентства налогоплательщика. Например, для заработной платы резиденты облагаются налогом по ставке 10%, в то время как нерезиденты должны уплачивать 20%. Аналогично, ставки для других категорий доходов также различаются в зависимости от резидентства.

Ставки ИПН для различных категорий доходов включают заработную плату, предпринимательский доход, доходы от источников за пределами РК, доходы от продажи недвижимого имущества, выигрыши в лотереи и другие виды доходов. Например, ставка ИПН для резидентов от доходов от продажи недвижимого имущества составляет 5% при превышении необлагаемого порога, в то время как для нерезидентов эта ставка составляет 20%. Кроме того, ставки для некоторых категорий доходов могут быть снижены в соответствии с международными договорами, заключенными Республикой Казахстан.

Заработная плата облагается налогом на доходы физических лиц (ИПН) в размере 10% от зарплаты. Этот налог исчисляется работодателем и должен быть уплачен не позднее 25 числа месяца, следующего за месяцем выплаты заработной платы.

Предпринимательский доход подлежит налогообложению ИПН по ставке 1,5% от дохода в специальном налоговом режиме упрощенной декларации. Предприниматель самостоятельно рассчитывает этот налог. Авансовые платежи должны быть сделаны не позднее 25 числа месяца, следующего за кварталом, а окончательная сумма должна быть уплачена не позднее 25 марта года, следующего за отчетным налоговым периодом.

Доходы от источников за пределами Республики Казахстан также облагаются ИПН по ставке 10%. Физическое лицо самостоятельно рассчитывает этот налог и должно уплатить его не позднее 31 марта года, следующего за отчетным налоговым периодом.

Для иных видов доходов срок уплаты ИПН - 25 числа месяца, следующего за месяцем получения дохода, причем конкретная формула расчета зависит от конкретного вида дохода.

Несвоевременная уплата индивидуального подоходного налога (ИПН) может повлечь за собой начисление пени и штрафов, однако существуют способы онлайн-уплаты ИПН и использования специальных онлайн-калькуляторов для упрощения расчетов.

Социальный налог (СН) представляет собой обязательный платеж, который взимается с физических лиц и индивидуальных предпринимателей (ИП) в Республике Казахстан. Основная цель взимания социального налога состоит в финансировании системы социального обеспечения, которая включает в себя различные социальные программы и выплаты. Эти выплаты направлены на обеспечение граждан социальной защитой и включают в себя пенсионные выплаты, пособия по уходу за детьми, пособия по инвалидности и другие социальные льготы. Социальный налог играет ключевую роль в поддержании социальной стабильности и благополучия граждан, обеспечивая им доступ к необходимым социальным услугам и финансовой поддержке в трудные моменты жизни [4].

Взносы на ОСМС являются обязательными для всех граждан Казахстана и составляют 5% от их месячного дохода. Уплата взносов осуществляется ежемесячно самостоятельно до 25 числа месяца. Для отдельных категорий плательщиков, таких как пенсионеры и инвалиды, предусмотрено освобождение по уплате ОСМС.

Социальный платеж — это финансовая концепция, в которой деньги перераспределяются от одних групп населения к другим с целью обеспечения социальной защиты и улучшения качества жизни. Он может быть обязательным или добровольным и включает пенсионные взносы, медицинское страхование, социальные налоги, страхование жизни, благотворительность и другие пособия. Система социальных платежей помогает финансировать систему социального обеспечения, снижать бедность и улучшать жизненный уровень граждан.

Одним из важнейших источников финансирования системы социальных платежей являются налоговые поступления. В данном контексте ИПН (индивидуальный подоходный налог) и СН (социальный налог) играют ключевую роль, так как напрямую связаны с уровнем доходов населения и его платежеспособностью [5].

Проведем анализ динамики поступлений ИПН и СН в бюджет Карагандинской области за период 2019-2023 годы. Налоги играют ключевую роль в формировании доходов государства, и исследование их изменений является важным для понимания финансовых процессов региона. Для анализа используются данные из официальных источников, таких как Комитет государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан и статистические бюллетени Департамента государственных доходов Карагандинской области. Цель исследования - предоставить оценку динамики поступлений налоговых средств и их важности для финансовой устойчивости региона [2]

Таблица 2

Поступление ИПН и СН в бюджет Карагандинской области (2019-2023 гг.)

Год	ИПН (млрд. тенге)	СН (млрд. тенге)
2019	142,3	22,8
2020	137,1	21,5
2021	154,2	24,3
2022	178,5	28,1
2023	192,4	30,7

Представленная таблица 2 отображает динамику сбора ИПН и СН в Казахстане за пятилетний период с 2019 по 2023 год. Обнаружен рост налоговых поступлений, который представляет собой явление, подтверждающее устойчивые положительные тенденции в экономической сфере страны. За исследуемый период оба налога продемонстрировали существенный рост: ИПН увеличился на 35,2%, а СН на 34,6%. Среднегодовые темпы прироста составили 6,7% для ИПН и 6,6% для СН.

Сохранение стабильного соотношения между ИПН и СН, около 16-17% СН от ИПН, свидетельствует о равномерном распределении налоговой нагрузки между гражданами. Этот фактор отражает стабильность в налоговой политике страны и показывает соответствие налоговой системы принципам справедливости и эффективности.

Рост налоговых поступлений можно объяснить как внешними, так и внутренними факторами. Внешние факторы включают улучшение экономической ситуации в стране, что способствует увеличению доходов населения и, следовательно, увеличению подоходного налога. Внутренние факторы, такие как улучшение системы администрирования налогов, оказывают существенное влияние на собираемость налоговых платежей и, как следствие, на общий объем налоговых поступлений [2].

Обязательные социальные платежи обычно уплачиваются работодателями за своих сотрудников, а добровольные социальные взносы - гражданами самостоятельно. Оплатить их можно онлайн через портал e-gov.kz или другие сервисы, а также через кассы банков или в отделениях Казпочты.

Социальные платежи направляются на различные фонды социального обеспечения, включая пенсионный фонд, фонд социального медицинского страхования, а также другие социальные фонды.

Обобщая основные положения, система налогообложения в Казахстане представляет собой комплекс обязательных платежей, выполняющих фискальные, регулирующие и социальные функции. Она строится на принципах справедливости, всеобщности, равноправности и экономичности. В контексте совершенствования системы налогообложения, рекомендации включают снижение налоговой нагрузки на малый и средний бизнес, упрощение процедур налогообложения, повышение эффективности налогового контроля и борьбу с теневой экономикой. Перспективы развития системы налогообложения охватывают переход к цифровому налоговому администрированию, введение новых налогов (например, налога на недвижимость), изменение ставок существующих налогов и гармонизацию с международными стандартами.

Список литературы:

1. Налоговый кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.02.2024 г.) - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637
2. Сайт Комитета Государственных Доходов Министерства финансов Республики Казахстан - Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/1?lang=ru&title=Статистический%20бюллетень>
3. Совершенствование системы налогообложения в Республике Казахстан / Экономика и статистика - Режим доступа: <https://kazedu.com/referat/166264>
4. Система налогообложения Республики Казахстан/Экономика и бизнес - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-nalogooblozheniya-respubliki-kazahstan>
5. Юрченко, М. В. Индивидуальный подоходный налог в Республике Казахстан. – Алматы: Экономика, -2020 - 76 с.

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

ОМАРОВА Г.

студентка группы Ф-21-2

БОРИСОВА Е.И.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Карагандинская область один из ключевых экономических регионов Казахстана, привлекающих значительные инвестиции в различные отрасли промышленности, инфраструктуры. В статье проведен анализ инвестиционного капитала в области, включая общую характеристику региона, структуру инвестиционного капитала, ключевые отрасли, динамику иностранных инвестиций, роль государственной поддержки. Цель анализа – всестороннее понимание инвестиционного климата в Карагандинской области, выявление сильных сторон и возможностей для развития.

Ключевые слова: инвестиционный капитал, инвестиционный климат, перспективные направления, инфраструктурные проекты, ключевые инвесторы, государственная поддержка, инвестиционный контракт.

Общая характеристика Карагандинской области. Карагандинская область расположена в центральной части Казахстана и является одним из крупнейших регионов страны по площади. Регион известен своими богатыми природными ресурсами, в первую очередь, крупными месторождениями угля, железной руды, цветных металлов и других полезных ископаемых. Промышленность Карагандинской области традиционно специализируется на добыче и переработке этих ресурсов, что определяет ее экономическую специализацию.

Кроме того, регион является важным транспортным узлом, с развитой железнодорожной и автомобильной инфраструктурой, соединяющей Восток и Запад Казахстана. Это создает благоприятные условия для развития логистики и транспортно-экспедиционных услуг. В последние годы также наблюдается рост инвестиций в обрабатывающую промышленность, пищевую промышленность и сферу услуг.

Анализ инвестиционного климата региона. Карагандинская область обладает достаточно благоприятным инвестиционным климатом благодаря ряду факторов. Во-первых, регион имеет диверсифицированную экономику с развитой промышленной базой, что делает его привлекательным для вложений в различные отрасли. Во-вторых, в Карагандинской области действует развитая система государственной поддержки инвестиционной деятельности, включающая налоговые льготы, субсидии, гранты и другие меры стимулирования.

Кроме того, регион располагает квалифицированными трудовыми ресурсами, развитой инфраструктурой и выгодным географическим положением в центре Казахстана. Все это в совокупности создает благоприятный инвестиционный климат, который способствует привлечению как отечественных, так и иностранных инвесторов.

Таблица 1
SWOT-анализ

Сильные стороны	Возможности	Слабые стороны
Богатые природные ресурсы и развитая промышленная база	Диверсификация экономики и развитие новых отраслей	Высокая зависимость от сырьевого сектора
Развитая транспортная инфраструктура	Привлечение иностранных инвестиций	Необходимость модернизации инфраструктуры

Также к сильным сторонам можно отнести квалифицированные трудовые ресурсы и выгодное географическое положение. К возможностям можно отнести модернизацию производственных мощностей и развитие транспортно-логистических услуг. К слабым сторонам: недостаток квалифицированных кадров в некоторых отраслях. и необходимость улучшения инвестиционного законодательства (таблица 1).

Структура инвестиционного капитала в Карагандинской области отражает основные приоритеты региональной экономики. Наибольшую долю в общем объеме инвестиций занимают вложения в добывающую промышленность, такие как угледобыча, металлургия и горнодобывающая отрасль. Этот сектор традиционно привлекает значительные инвестиции, как отечественных, так и иностранных компаний, учитывая богатые запасы полезных ископаемых в регионе (таблица 2).

Таблица 2
Структура развития по отраслям и источникам

Отрасль	Источники финансирования
Добывающая промышленность 45%	Собственные средства 60%
Обрабатывающая промышленность 20%	Банковские кредиты 20%
Транспорт и логистика 15%	Государственные инвестиции 15%
Строительство 10%	Иностранные инвестиции 5%
Другие отрасли 10%	

Ключевыми источниками являются ТОО «Корпорация Казахмыс», АО «АрселорМиттал Темиртау», ТОО «Казахстанский электролизный завод», ТОО «Шубарколь комир», АО «НК КазМунайГаз».

Ключевые отрасли и инвестиционные проекты. Помимо традиционно сильных отраслей, таких как горнодобывающая промышленность и металлургия, в Карагандинской области наблюдается также рост инвестиций в обрабатывающие отрасли, пищевую промышленность и сферу услуг. Особое внимание инвесторов привлекают такие перспективные направления, как производство химической продукции, машиностроение, переработка сельскохозяйственной продукции и развитие транспортно-логистической инфраструктуры.

Ключевые инвестиционные проекты:

- Строительство завода по производству аммиака и карбамида мощностью 1,2 млн тонн в год.
- Модернизация Карагандинского металлургического комбината.
- Создание логистического хаба в г. Балхаш.
- Организация производства электромобилей и комплектующих.

- Перспективные отрасли:
- Химическая промышленность.
- Машиностроение.
- Агропромышленный комплекс.
- Транспорт и логистика.

Карагандинская область традиционно привлекает значительные объемы иностранных инвестиций, которые играют важную роль в развитии региональной экономики. В последние годы наблюдается рост интереса иностранных инвесторов к Карагандинской области, что обусловлено улучшением инвестиционного климата, стабильной политической ситуацией и реализацией ряда крупных инфраструктурных проектов (рисунок 1).

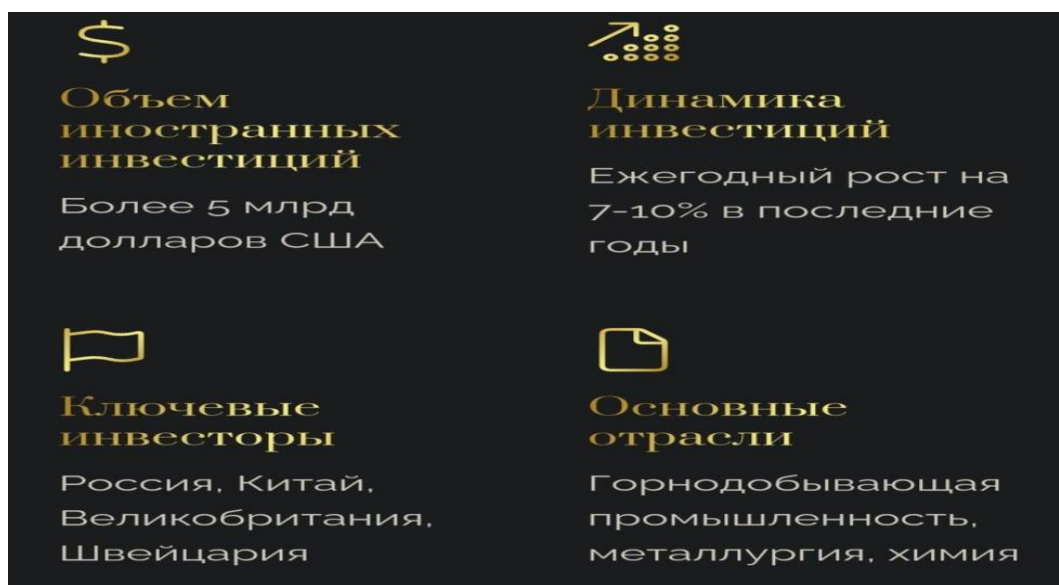

Рисунок 1. Динамика иностранных инвестиций.

Государственная поддержка инвестиционной деятельности. Правительство Казахстана и региональные власти Карагандинской области уделяют значительное внимание созданию благоприятных условий для привлечения инвестиций. Основными мерами государственной поддержки являются предоставление налоговых льгот и преференций, субсидирование процентных ставок по кредитам, содействие в получении земельных участков и инфраструктуры, а также помощь в подготовке квалифицированных кадров.

В этом году ожидаем инвестиции на уровне 910,4 млрд тенге, или 101,5% роста к 2023 году. Запланирована реализация 10 проектов на 247 млрд тенге с созданием 3.5 тыс. новых рабочих мест. Будет налажено производство катодной меди на «Кызыл Арай Купер» в Шетском районе, ферросиликоалюминия на «Караганда Пауэр Силикон» в Бухар-Жырауском районе (СЭЗ), ветроэнергетических башен на «Юнайтед Энерджи Казахстан» в Караганде, грузовых автомобилей на «Саран Тракс» в Сарани, стальных прямошовных труб на «ТЭМПО Казахстан» в Сарани, железобетонных изделий на «Феррум Бетон Продактс» в Караганде, оцинкованных металлоизделий на Казахстанском заводе горячего цинкования в Сарани и другие (рисунок 2).

Рисунок 2. Государственная поддержка инвестиционной деятельности

В 2024 году управление продолжит работу по развитию промышленного сектора. Планируется обеспечить производство продукции более чем на 3.7 трлн тенге с ростом на 2.1%. В обработке наблюдается положительная динамика на 2.5% или 2.7 трлн тенге. В 2024 году управление продолжит работу по развитию промышленного сектора. Планируется обеспечить производство продукции более чем на 3.7 трлн тенге с ростом на 2.1%. В обработке наблюдается положительная динамика на 2.5% или 2.7 трлн тенге.

Заклучение и рекомендации. Проведенный анализ показывает, что Карагандинская область обладает значительным инвестиционным потенциалом и является одним из ведущих регионов Казахстана по объему привлекаемых инвестиций. Регион имеет ряд конкурентных преимуществ, таких как богатые природные ресурсы, развитая промышленная база, выгодное географическое положение и поддержка со стороны государства.

Для дальнейшего повышения инвестиционной привлекательности Карагандинской области рекомендуется продолжить работу по модернизации инфраструктуры, совершенствованию законодательной базы, развитию кадрового потенциала и диверсификации экономики. Особое внимание следует уделить таким перспективным направлениям, как химическая промышленность, машиностроение, агропромышленный комплекс и транспортно-логистические услуги.

В целом в области выстроена четкая работа с инвесторами. На базе СПК «Сарыарка» действует Центр Обслуживания инвесторов. Специалисты оказывают содействие в оформлении всех разрешительных документов на строительство, в визовой поддержке, а также в подготовке заключения инвестиционного контракта.

Совместно с ЦОИ и центром урбанистики ведется работа по созданию гида для инвесторов и каталога всей продукции Карагандинской области. Совместно с Палатой предпринимателей «Атамекен» проводится работа по изготовлению каталога и интернет-сайта местных товаропроизводителей. «Работа по развитию промышленного сектора и привлечению инвестиций будет продолжаться.» - по словам руководителя управления промышленности и индустриально- инновационного развития Карагандинской области.

Список литературы:

1. Газета «индустриальная Караганда» от 25 января 2024 года https://inkaraganda.kz/pdf_version/svezhij-nomer-za-25-janvarja/
2. Единая платформа интернет-ресурсов государственных органов <https://www.gov.kz/?lang=ru>
3. Интернет-издание <https://www.zakon.kz/>
4. АО СПК «Сарыарка» <https://spk-saryarka.kz/>

**КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДАМУЫ**

МҰҚАШ А.С.

Ф-22-3ск тобының студенті

ЕРМЕКОВА К.А.

Ғылыми жетекші,

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Банк дегеніміз не деген сұрақ бір қарағанда қарапайым болып көрінетіндей оңай емес. Күнделікті өмірде банктер ақша қоймалары болып табылады. Банк мекемелерінің қызметі әр түрлі болғандығынан, нақты мәнінің айқындалуы қиындық туғызады. Қазіргі қоғамда банктер операцияның әртүрлі түрлерімен айналысады. Олар ақша айналымы мен несиелік қатынастарды ұйымдастырып қана қоймайды; олар арқылы халық шаруашылығын қаржыландыру, сақтандыру операциялары, бағалы қағаздарды сатып алу - сату, ал кейбір жағдайларда делдалдық мәмілелер мен мүлікті басқару жүзеге асырылады [1].

Кілт сөздер: банк, коммерциялық банк.

Кеңес өкіметі кезінде Қазақстанның өз банк жүйесі болған жоқ, өйткені республика аумағында КСРО-ның орталықтандырылған несие жүйесінің филиалдары мен бөлімшелері жұмыс істеді. Осыған байланысты банк жүйесінің тарихы КСРО мен революцияға дейінгі Ресейдің тарихымен тығыз байланысты. Ресейдің банк жүйесіне мыналар кірді: мемлекеттік банк, акционерлік банктер, өзара несие қоғамдары, қалалық банктер, ипотекалық банктер және басқа несиелік мекемелер.

Ресей Мемлекеттік банкі (өз қызметін 1860 жылы бастаған) бүкіл несие жүйесінің орталық банкі болды. Ол айналымға қағаз ақша шығаруға монополиялық құқыққа ие болды. Басқа елдердің орталық эмиссиялық банктерінен айырмашылығы, Ресейдің Мемлекеттік банкі тек банктерге ғана емес, өнеркәсіпке, саудаға және дайындамаларға да несие берді.

Барлық одақтас республикаларда, оның ішінде Қазақстанда барлық банктердің республикалық мекемелері ұйымдастырылды. Бұл ретте банк ісін орталықтандыру қағидаты, банк мекемелерінің банктердің жоғары тұрған органдарына бағынуы, қандай да бір жергілікті ережелерді белгілеуге жол берілмеуі сақталды.

КСРО-ның Промстройбанкіне кредиттік саясат жүргізу, негізгі қызметті несиелеу жүйесінің тиімділігін арттыру, күрделі салымдарды қаржыландыру және несиелеу, сондай-

ақ өнеркәсіпте, құрылыста, көлікте және соған байланысты, КСРО Мемснаб (Государственный комитет СССР по материально-техническому снабжению) жүйесінде есеп айырысулар жүктелді. Банк экономиканың осы салаларындағы кәсіпорындар мен бірлестіктердің есеп айырысу, несиелік және басқа шоттарын жүргізді. Агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарына осындай кешенді несиелік-есептік қызмет көрсетуді КСРО Агроөнеркәсіптік Банкі; Әлеуметтік сала және сауда кәсіпорындары мен ұйымдары — КСРО тұрғын үй-әлеуметтік Банкі жүзеге асырды; Халыққа қызмет көрсету-КСРО Сбербанкі. КСРО внешэкономбанкі экспорттық-импорттық операциялар бойынша есеп айырысуды ұйымдастыруды және жүргізуді қамтамасыз етті.

Барлық одақтас республикаларда, оның ішінде Қазақстанда барлық банктердің республикалық мекемелері ұйымдастырылды. Бұл ретте банк ісін орталықтандыру қағидаты, банк мекемелерінің банктердің жоғары тұрған органдарына бағынуы, қандай да бір жергілікті ережелерді белгілеуге жол берілмеуі сақталды.

КСРО-ның Промстройбанкіне кредиттік саясат жүргізу, негізгі қызметті Кредиттеу жүйесінің тиімділігін арттыру, күрделі салымдарды қаржыландыру және кредиттеу, сондай-ақ өнеркәсіпте, құрылыста, көлікте және соған байланысты, КСРО Мемснаб жүйесінде есеп айырысулар жүктелді. Банк экономиканың осы салаларындағы кәсіпорындар мен бірлестіктердің есеп айырысу, несиелік және басқа шоттарын жүргізді. Агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарына осындай кешенді кредиттік-есептік қызмет көрсетуді КСРО Агропром Банкі; әлеуметтік сала және сауда кәсіпорындары мен ұйымдары — КСРО Жилсоц Банкі жүзеге асырды; Халыққа қызмет көрсету-КСРО Сбербанкі. КСРО внешэкономбанкі экспорттық-импорттық операциялар бойынша есеп айырысуды ұйымдастыруды және жүргізуді қамтамасыз етті.

Мемлекеттік банктен бөлінген коммерциялық банктер, әдетте, мамандандырылған ретінде жұмыс істеді, әр банктің белгілі бір салада (өнеркәсіп, құрылыс, ауыл шаруашылығы, сыртқы сауда) монополиясы болды. Олар өз кәсіпорындарын көбінесе өте төмен пайызбен қаржыландырды және несиелендірді, бұл кәсіпорындардың дұрыстығы мен кірістілігін ескермеді.

КСРО Мемлекеттік банкінің рөлі айтарлықтай әлсіреді-ол мамандандырылған банктердің жұмысына әсер етуін азайта бастады.

Мұндай жағдайда банк реформасын жүргізу, банк жүйесінің батыстық үлгілерге ұқсас екі деңгейлі ұйымға көшуін жүзеге асыру қажет болды.

1988 жылға дейін КСРО Мемлекеттік банкі Орталық, коммерциялық және инвестициялық банктер қызметін атқаратын іс жүзінде әмбебап несиелік мекеме болды.

70 жыл ішінде КСРО-ның, оның ішінде Қазақстанның банк жүйесінде кредиттік-банктік ықпал ету әдістерінде қатаң орталықтандыру мен шоғырлану, әкімшілендіру және ұсақ регламенттеу басым болды [2].

Егемендікті алғаннан кейін Қазақстан бірден нарықтық экономиканың талаптарына жауап беретін өзінің банк жүйесін құруға кірісті.

Бірінші кезең – дайындық (1990-1991). Бұл кезеңнің негізгі міндеті заңнамалық базаны дайындау, әкімшілік-командалық экономика аясында банк секторын нарыққа көшіру үшін нарықтық инфрақұрылым мен қажетті қаржы институттарын құру болды. Осы уақытта дамыған елдердің үлгісі бойынша кейіннен екі деңгейлі банк жүйесін құру үшін заңнамалық базаны қалыптастыру басталды [3].

1991 жылдың қаңтарында "Қазақ КСР-в банктер және банк қызметі туралы" Заң қабылданды (ҚР Жоғарғы Кеңесінің 1993 жылғы 14 сәуірдегі қаулысына сәйкес күші жойылды), бұл елдегі Банк реформасының бастауы болды.

Республикалық Мемлекеттік банк облыстық басқармалары мен бөлімшелері бар Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі болып қайта құрылды. Республикалық Промстрой банкі- Тұранбанк Акционерлік-Коммерциялық банкіне, Агропромбанк-Қазақстан Республикасының Акционерлік — Коммерциялық банкіне, Внешторгбанк —

Алембанк Акционерлік-Коммерциялық банкіне, Республикалық Сбербанк — Қазақстан Республикасының Сбербанкіне. 1993 жылы бұл банктер акционерлік банктер болып қайта құрылды, ал Сбербанк Қазақстан Республикасының Халық банкі болып өзгертілді [2].

Екінші кезең - бейімделу (1991 - 1993). Бұл жаңа құқықтық және ұйымдастырушылық жағдайларда жаңадан құрылған қаржы институттарының жұмыс істеу кезеңі, олардың бейімделу уақыты, нарықтық ортаға "ену". Қазақстанда аталған кезең "банк бумымен" белгіленді. 1993 жылы республикада 203 коммерциялық банк жұмыс істеді - бұл Қазақстанның банк жүйесінің бүкіл тарихындағы ең көп сан. Бұл ретте 1993 жылдың ішінде 63 банк тіркелген.

Үшінші кезең (1993-1995 жж.) - саяси және экономикалық егемендік жағдайында жаңа банк жүйесінің қалыптасу уақыты, негізінен қалыптасқан нарықтық заңнамалық база, ұлттық валютаның жұмыс істеуі, әлемдік экономикалық кеңістікке интеграциялық процестердің басталуы. Қазақстанда Ұлттық валютаның енгізілуімен бірге 1993 жылғы қарашада "ҚР Ұлттық Банкі туралы" Заң қабылданды. Бұл екі түбегейлі маңызды оқиға Банк жүйесін реформалаудың үшінші кезеңі аясында Тәуелсіз ақша-несие саясатын жүргізуге жағдай жасады. Одан әрі реформалар жүзеге асырыла отырып, біз қазір көріп отырған банк жүйесі құрылды. Қазақстан Республикасында екі деңгейлі банк жүйесі құрылды. Ұлттық Банк мемлекеттің орталық банкі болып табылады және банк жүйесінің жоғарғы (бірінші) деңгейін білдіреді. Қазақстан Республикасының заңнамалық актісінде айқындалатын ерекше құқықтық мәртебесі бар Қазақстанның Даму Банкін қоспағанда, барлық өзге банктер банк жүйесінің төменгі (екінші) деңгейін білдіреді. Ол 2001 жылдың сәуірінде құрылған, мемлекеттің 100% қатысуымен акционерлік қоғам болып табылады [3].

Қазақстан Ұлттық банкінің мәліметінше, 2020 жылдың мамырына қарай елдің банк секторындағы меншікті капиталы 3,659 трлн теңгені құрады, бұл сәуір айынан 75 млрд-қа аз. Бұл ретте "карантиндік" наурызда қазақстандық банктердің жартысына жуығы меншікті капиталдың теріс өсімін бірден көрсетті.

Дегенмен, барлық дерлік банктер мамыр айына дейін пайда көрсете алды. Қаржы институттарының 80% - ның кірістері шығыстардан асып түсті. Бұл көрсеткіш бойынша үздік үштікке Қазақстан Халық банкі, Kaspi Bank және ForteBank кірді.

Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің деректері бойынша көшбасшы 564 615 төлем картасын қашықтан ашқан Қазақстан Халық банкі, Kaspi Bank – 358 884, ForteBank – 26 745, ЦентрКредит Банкі – 25 258 болды. "Қазпошта" үйіне 88 397 төлем картасын жеткізді.

Банктер цифрландыру желісін жалғастыра отырып, басқа да қызметтерді ұсына бастады. Қазақстандағы Сбербанк клиенттерге "Яндекс.Ақша". Бұл қызмет, Mediascore-тің 2019 жылғы зерттеуіне сәйкес, Рунеттегі электрондық төлем қызметтері арасында көш бастап тұрды. Енді қазақстандықтар "Яндекс.Ақша", мысалы, Ресей бойынша аударымдар, бүкіл әлем бойынша онлайн-сатып алулар және мультивалюталық шоттар ашуға мүмкіндік алған.

"Коронакризис" қазақстандық банктерді цифрлық сервистерді дамытуға итермеледі. Егер олар бұрын филиалдарда қол жетімді қызметтерді онлайн режимінде ұсынған болса, енді олар жаңаларын енгізуде. Осылайша цифрлық банктер-қаржы институттарының жаңа буыны дүниеге келеді.

Егер банк секторы туралы айтатын болсақ, онда "карантин" қашықтағы қызметтерге сұранысты көрсетті, мысалы, банк бөлімшелеріне бармай-ақ шоттар ашу. Бұл бағытта физикалық кеңселері жоқ сандық банктер деп аталатын үлкен перспективалар бар [4].

Пандемия салдарынан бәсекелестік пен тоқырау құбылыстарының шиеленісуі жағдайында банк секторын дамытудың қазіргі кезеңі банк қызметін жүзеге асыру процесінде банктер мен олардың клиенттерінің өзара іс-қимыл форматының өзгеруімен сипатталады.

Пандемияның салдары, Қоғамдық денсаулық сақтау дағдарысы және енгізілген карантиндік шектеулер халықтың табысының айтарлықтай төмендеуіне, жұмыссыздықтың өсуіне және өңдеу өнеркәсібінде, қызмет көрсету саласында және т.б. кірістердің төмендеуіне әкелді.

Банктердің активтері 2020 жылы 16,3% - ға өсті (кесте. 1). Бұл өсімнің жартысынан азы несиелік портфельмен қамтамасыз етілді (7,1 %). Банк мекемелерінің несиелік белсенділігі 2021 жылы жоғары деңгейде қалды. Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің деректеріне сәйкес, 01.10.2020 ж. жағдай бойынша ұлттық валютадағы кредиттер бойынша орташа пайыздық мөлшерлеме 14,2 % - ға сәйкес келді (01.01.2020 ж. жағдай бойынша 14,6%).

Кесте 1
Банктердің активтері

Көрсеткіштер	Жағдай бойынша						
	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023	01.06.2023
Екінші деңгейлі банк саны	32	28	27	26	22	21	21
ЕДБ активтері, млрд тг.	24 220,50	25 241,00	26 800,90	31 171,70	37 622,0	44 562,3	45 373,7
ЕДБ ссудалық портфелі (негізгі қарыз), млрд тг.	13 590,50	13 762,70	14 743,00	15 792,10	20 200,4	24 254,7	25 548,1
Мерзімі өткен берешегі 90 күннен асатын қарыздардың үлесі, %	9,30	7,40	8,10	6,90	3,3	3,4%	3,63%
Клиенттер салымдары, млрд тг.	16 680,50	17 043,00	17 977,00	21 559,20	26 014,8	31 598,5	31 321,5
Сыйақы алуға байланысты таза табыс, млрд теңге.	1 042,60	981	1 152,20	1 247,50	1 100,5	809,9	1 075,0
Сыйақы алумен байланысты емес таза табыс (залал), млрд теңге.	-960,3	-213,5	-186,5	-329,5	-40,5	-216,9	-73,2
Табыс салығын төлегеннен кейінгі ЕДБ таза табысы (шығыны), млрд теңге.	-18,7	638,4	802,9	726,1	924,9	503,8	877,7
ROA, %	-0,08	2,64	3,16	2,30	3,23%	3,44%	4,33%
ROE, %	-0,63	21,44	25,09	17,60	26,08%	27,93%	35,31%
Активтердің ЖІӨ-ге қатынасы, %	50,10	43,30	39,60	44,70	46,3%	46,1%	42,5%

Дереккөз: [5] және [6] деректері негізінде құрастырылған

Активтердің орташа кірістілігі мен капитал кірістілігінің шамалы төмендеуінен кейін банк секторы 2021 жылы осы көрсеткіштердің өсуін көрсетеді. 2021 жылдың жеті айында ЕДБ активтері 16,6% - ға, оның ішінде кредиттік портфель (негізгі қарыз) 8% - ға ұлғайды, бұл ретте 90 және одан да көп күнге мерзімі өткен кредиттердің 30,4 п. т. қысқаруы байқалады. (9,03 %), Bank RBK (8,9%) (52,6 млрд теңге), Нұрбанке (7,8 %). (18,7 млрд теңге), Халық — 3,73% (200,4 млрд теңге), ал Kaspi — 4,71% (91,6 млрд теңге) [7].

ҚР-дағы банк секторының статистикалық деректеріндегі динамиканы, өзгерістерді анық көру үшін 2023 жылғы 1 шілдедегі жағдай туралы нәтижелермен салыстыруға болады. Қазақстан Республикасының банк секторын 21 Екінші деңгейдегі банк ұсынды, оның ішінде 12 шетелдік қатысуы бар банк, оның ішінде 8 еншілес банк.

Банк секторының активтері 2023 жылғы 1 шілдеге 46,6 трлн теңгені құрады, ағымдағы жылдың маусым айында 2,6% – ға немесе 1,2 трлн теңгеге ұлғайды (2023 жылдың басынан бастап-4,5% - ға немесе 2,0 трлн теңгеге өсті), негізінен өтімді активтердің 4,5% - ға өсуі нәтижесінде.

Өтімділігі жоғары активтер 13,7 трлн теңгені немесе активтердің 29,4% құрады, бұл банктерге клиенттер алдындағы өз міндеттемелеріне толық көлемде қызмет көрсетуге мүмкіндік береді.

Заңды тұлғаларға кредиттер 2023 жылғы маусымда негізінен жекелеген банктердің баланстан тыс шоттарға проблемалық берешекті есептен шығаруы нәтижесінде 0,7% – ға 8,8 трлн теңгеге дейін төмендеді (2023 жылдың басынан бастап-1,3% - ға өсті). Бұл ретте жеке кәсіпкерлерді қоса алғанда, бизнес субъектілеріне жиынтық кредиттер 2023 жылғы маусымда 0,1% - ға 10,0 трлн теңгеге дейін өсті (2023 жылдың басынан бастап – 4,0% - ға өсті). ШОБ субъектілеріне қарыздар 0,1% - ға 6,4 трлн теңгеге дейін өсті (2023 жылдың басынан бастап – 6,9% – ға өсті), ірі бизнеске қарыздар 0,1% - ға 3,6 трлн теңгеге дейін өсті (2023 жылдың басынан бастап-0,8% - ға төмендеді).

2023 жылғы маусымда бизнес субъектілеріне 1 273 млрд теңге сомасына жаңа қарыздар берілді. Ағымдағы жылдың 6 айында бизнес субъектілеріне 6 835 млрд теңгеге қарыз берілді, бұл 2022 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 16,4% - ға артық.

Жеке тұлғаларға берілетін кредиттер 2023 жылғы маусымда 2,3% – ға (2023 жылдың басынан бастап-10,4% - ға өсу), тұтынушылық қарыздардың 2,2% - ға 8,5 трлн теңгеге дейін және ипотекалық қарыздардың 1,6% - ға 5,0 трлн теңгеге дейін өсуі есебінен 15,6 трлн теңгені құрады.

Несие портфелінің сапасы тұрақты болып қалады. 2023 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша банк секторы бойынша мерзімі өткен берешегі 90 күннен асатын қарыздар деңгейі (NPL90+) несие портфелінің 3,3% - ии немесе 853 млрд теңгені құрады

(2023 жылғы 1 қаңтарға-3,4% немесе 815 млрд теңге) [5].

Алайда сарапшылар мерзімі өткен қарыздар көлемінің қысқаруын жаңа кредиттер берудің (негізінен жеке тұлғаларға) озық өсуімен түсіндіреді және болашақта кредиттік портфель сапасының нашарлауынан болатын шығындарды болжайды.

Үкімет пен Ұлттық банк экономиканың өсуін қалпына келтіру, банк секторы мен бизнесті қолдау (халықтың әлеуметтік осал топтары мен ШОБ-қа кредиттерді өтеуді тоқтата тұру, қайта қаржыландыру, жеңілдікті кредиттеу, әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар арқылы ЕДБ-ні тікелей және жанама қолдау) мақсатында бірқатар дағдарысқа қарсы бағдарламаларды қабылдады. Қазіргі уақытта сұраныстың қалпына келуіне және қорландыру құнының төмендеуіне байланысты банктер кірістерінің өсуі байқалады.

Коронавирустық Пандемия және енгізілген шектеулер банк секторының қызметінде түбегейлі өзгерістерге әкелді. Бөлімшелерде классикалық банктік қызметтерді ұсынудан (қарыздар беру, депозиттер тарту, пластикалық карталармен операциялар, шоттар ашу) өнімдерді цифрландыруға және банктік емес қызметтерді банктік қызметке біріктіруге айтарлықтай өзгеріс болды. Қолма — қол ақшасыз операциялардың барлық түрлерінің, ең алдымен төлем және аударым операцияларының өсуі байқалды. Карантиндік шектеулер азаматтардың төлем әдеттеріндегі өзгерістерді қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жағына, соның ішінде интернетте жеделдетті.

2020 жылы қолма — қол ақшасыз транзакциялар саны 2019 жылмен салыстырғанда шамамен 2,5 есе, олардың сомасы 2,6 есе өсті. Өсім негізінен Интернет және ұялы телефон

арқылы есептеулерге (транзакциялардың 2,7 есе және олардың сомасының 2,9 есе ұлғаюы) және POS — терминалды пайдалануға (тиісінше 2,2 есе және 1,8 есе ұлғаю) байланысты.

2021 жылдың 8 айында операциялардың 65,7% — ы интернетте немесе мобильді банкінгтің көмегімен, 34,2% — ы POS-терминалдың көмегімен жүзеге асырылды. Бұл ретте онлайн-операциялар сомасы жүргізілген қолма-қол ақшасыз есеп айырысулардың барлық сомасының 82,8% - % құрады [7]

ҚР Ұлттық Банкінің деректері бойынша 2023 жылдың бірінші жартыжылдығында ШОБ және СМЖ арқылы жалпы сомасы 441,1 трлн теңгеге 35,3 млн төлем жүргізілді.

Операциялық күндері ШОБ және СМЖ ұлттық төлем жүйелеріне орташа жүктеме күніне 3,7 трлн теңге сомасына 294,3 мың төлемді құрайды. Орташа минутына ҰБК төлем жүйелері арқылы 5,6 млрд теңге сомасына операциялар жүргізіледі. Операциялардың ең көп саны осы жүйелерде сағат 16:00-ден 17:00-ге дейін өңделеді. [8].

"Kaspi Bank" АҚ маркетплейсі — "Kaspi.kz" - электрондық коммерцияның көшбасшысы және ірі сауда интернет-платформасы. Банк финтех ретінде Қазақстанда баламасы жоқ компанияларды орналастырады, жақында London Stock Exchange (Лондон қор биржасы) компаниясына сәтті шығып, ең қымбат қазақстандық компаниялардың біріне айналды. [9].

Дүние жүзіндегі елдердің экономикасына теріс әсер еткен ауқымды коронакризис нәтижесінде орнықты даму және ESG ұғымдары бұрынғыдан да өзекті бола бастады. Негізгі себеп - Еуропа мемлекеттерінің көпшілігі, Оңтүстік Корея, Жапония дағдарыстан кейінгі қалпына келтіру бағдарламаларында "жасылға" баса назар аударды. Ресей әлемдік экономикалық қоғамдастықтың бір бөлігі бола отырып, "жасыл төңкеріске" да әсер етеді және Ұлттық ESG қаржыландыру жүйесін дамытуға белсенді қатысады. ESG-экологиялық, әлеуметтік және корпоративтік жауапкершілік қағидаттары (ESG-Environmental, Social, Governance).

Тұрақты даму-компаниялардың болашағы үшін маңызды тренд, өйткені бұл стандарттар жиынтығын бүкіл әлемдегі әлеуметтік саналы инвесторлар әлеуетті инвестицияларды тексеру үшін пайдаланады:

— экологиялық критерийлер компанияның табиғатты қорғаушы ретінде қалай әрекет ететінін анықтайды.

— әлеуметтік критерийлер оның қызметкерлермен, жеткізушілермен, клиенттермен және қоғаммен қарым-қатынасты қалай басқаратынын зерттейді.

— корпоративтік басқару компанияны басқаруға, басшылардың жалақысына, аудитке, ішкі бақылауға және акционерлердің құқықтарына қатысты.

Бірақ ең бастысы, бұл тәсіл қоғамға үлкен пайда әкеледі. ESG критерийлері жауап ретінде пайда болды:

— қоршаған ортаның нашарлауы,

— жаһандық жылыну,

— бай және кедей елдер арасындағы өсіп келе жатқан экономикалық теңсіздік.

Мұның бәрі жаңа қаржы құралдары мен критерийлерінің пайда болуы мен дамуына негіз болды.

ESG мәселесіне банк жүйелі түрде қарады. Сондықтан 2021 жылдың маусым айында "Сбербанк" АҚ ЕБ Әлеуметтік және экологиялық жауапкершілік, корпоративтік басқару және орнықты даму саласындағы жария саясатты бекітті. Ол ESG саласындағы үздік әлемдік тәжірибелер негізінде әзірленген.

Сбербанк саясатында барлығы-тұрақты дамудың 13 мақсаты бар (оларды ескере отырып, Қазақстанда да жобалар таңдалады):

— кедейлікті жою;

— денсаулық пен әл-ауқат;

— сапалы білім;

— гендерлік теңдік;

- арзан және таза энергия;
- лайықты жұмыс және экономикалық өсу;
- индустрияландыру, инновация және инфрақұрылым;
- теңсіздікті азайту;
- тұрақты қалалар мен елді мекендер;
- жауапты тұтыну және өндіріс;
- климаттың өзгеруіне қарсы күрес;
- бейбітшілік, әділеттілік және тиімді институттар;
- тұрақты даму мүддесіндегі серіктестік.

Мысалы, Қазақстандағы банктің қайырымдылық және демеушілік қолдауының негізгі бағыттары (social құрамдас бөлігі) :

- балалар мекемелерін, қоғамдық ұйымдарды, ардагерлерді қолдау;
- кедергісіз ортаны дамыту;
- білім беруді, спортты, мәдениет пен өнерді дамытудағы демеушілік қызмет.

Бұл іс жүзінде қалай жұмыс істейтінін көрейік. Мысалы, social компонентін практикалық енгізу келесідей:

Мәселе: зерттеулерге сәйкес, мүгедектігі бар көптеген балалар медициналық себептермен емес, әлеуметтік себептермен қарым – қатынастың, қозғалыс ойындарының және белсенді әрекеттердің болмауынан дамуда құрдастарынан артта қалады. Қазіргі уақытта Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі 150 мыңнан астам бала тұрады, оның ішінде 19 мың бала – "балалар церебральды сал ауруы" диагнозымен. Нұр-Сұлтанда церебральды сал ауруы бар 1169 бала тұрады.

Шешім: осы жылдың қыркүйек айында Сбер үлкен қайырымдылық бастаманы – Нұр-сұлтан қаласында инклюзивті балалар алаңын салу туралы шешім қабылдады. Жобаны Нұр-сұлтан қаласының әкімдігі мен Сәби қайырымдылық қоры ұсынды, ал банк құрылыстың демеушісі болды.

Жинақта тұрақты даму – бұл философияның бір түрі: кез-келген бизнестің болашағы елдегі әлеуметтік әл-ауқатпен, тұрақтылықпен, мәдениет пен білім деңгейімен тығыз байланысты деген сенім. Тұрақты даму қоғамның нақты мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін шынымен пайдалы жобаларды іске асыруды көздейтіні маңызды. Бұл компаниялардың ізгі ниетімен де, Кейіннен мұндай жобаларды инвесторлар мен қоғам бағалайтындығымен де байланысты. ESG жобаларын жалғыз емес, көптеген компаниялар жасаған кезде, оның қандай ауқымды әсер ететінін елестетуге болады [8].

JusanBank дамуының маңызды бағыттарының бірі-экологиялық, әлеуметтік және корпоративтік басқару (Environmental, Social and Corporate Governance, ESG). Банк тұрақты банкінгіті дамыту және барлық деңгейлерде ESG-стандарттарын енгізу бойынша іргелі жұмыс жүргізеді.

2022 жылы 25 мамырда банкте кеңсе қалдықтарын сұрыптау жобасы іске қосылды. Үлкен дайындық және зерттеу жұмыстары жүргізілді. Тамыз айында жобаны бас банкте, сондай-ақ Алматы және Астана БҚО-да енгізу басталды. Кейінірек жоба командасы Қарағанды, Ақтөбе және Атырау қалаларында сұрыптау бокстарын орнату арқылы "жасыл кеңсенің" қамту аймақтарын кеңейту туралы шешім қабылдады.

Аралық қорытындыларды қорытындылай келе, тіпті осындай қысқа мерзімде де банк қоршаған ортаны қорғауға маңызды үлес қосты. Осы кезеңде 845 кг макулатура, 194 кг пластик, 128 кг шыны өңделді.

Пластмассаны қайта пайдалану бастапқы өңдеуден гөрі энергия шығынын 88% төмендететінін ескеріңіз. Сонымен қатар, бұл қоқыс полигондарының көлемін азайтуға көмектеседі, 1 104 кВт электр қуатын және 604 л мұнайды үнемдейді.

Ал қағаз қалдықтарын сұрыптай отырып, олар 8 ағашты кесуден сақтап, 16 896 литр су, 845 кВт электр энергиясын үнемдеді және CO2 шығарындыларын 1 436 кг-ға азайтты.

Жалпы, "жасыл" бағытта банк қолдау көрсете алатын шағын және орта бизнесті дамыту үшін көптеген мүмкіндіктер бар, мысалы, эко-фермерлік және эко-туризм – бұл сәнді және дамудың осындай күн тәртібіне сәйкес келеді. Алайда, банктердің экожүйесінің өзі, банктік қызметтерді цифрландыру да принципті жүзеге асыру болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстанның көптеген банктері құрылымдық жаңашылдықтар мен қайта құрулардың қажеттілігі бойынша деректерді өзектендіреді, банк қызметкерлерінің сауалнамасының деректерін, тұрақты дамудың басты қағидатын ұстану үшін кредиттік желілер бойынша клиенттер қызметінің негізгі бағыттарын талдайды, ал бұл сәйкестік – ағымдағы экономикалық жағдайға, қоғамдық күн тәртібіне, нарыққа және тұтастай елге сәйкес келеді [9].

Әдебиеттер тізімі:

1. Лаврушин О.И. Банковское дело. Москва: Банковский и биржевой научно-консультационный центр. Страховое товарищество «РосТo», 1992 г.- 428 с.
2. Сейткасымов Г.С. Учебник: Деньги, кредит, банки. Алматы: «Экономика», 1999 г. -432 с.
3. <https://www.ektu.kz/>
4. <https://kz.kursiv.media/2020-06-30/kak-krisis-podtolknul-kazakhstanskije-banki-k-cifrovizacii/>
5. <https://www.gov.kz/>
6. <https://www.nationalbank.kz/>
7. Ильясов А.А., Гилимов А.К., Журнал «Вестник КазНУ». Серия экономическая. №4 (26). 2006 г.
8. <https://informburo.kz/stati/kakie-podxody-esg-vybirayut-krupnye-banki-v-kazaxstane-i-pocemu-razbiraem-na-primere-sbera>
9. <https://jusan.kz/>

АКЦИЗЫ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ

КАБАКОВА Л. А.

Студентка группы МК-22-4с

КУЗБАЕВА Г.Х.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значения акцизных налогов в Республике Казахстан. Данная статья является актуальной потому что она позволяет ознакомиться с действующими ставками акцизных налогов, рассматривает стороны плательщиков и неплательщиков данного налога, а также особенности исчисления акцизов.

Ключевые слова: Акциз, налогообложение, исчисление налога, налоговая ставка, плательщик налога, неплательщик налога.

Акциз (фр. accise, от лат. accido — обрезаю) — косвенный налог, налагаемый в момент производства на товары массового потребления (табак, вино и так далее) внутри страны (в отличие от таможенных платежей, несущих ту же функцию, но на товары, доставляемые из-за границы, то есть из других стран). Включается в цену товаров или тариф за услуги и тем самым фактически уплачивается потребителем. При реализации подакцизных товаров в розницу сумма акциза не выделяется. Акциз

служит важным источником доходов государственного бюджета современных стран. Размер акциза по многим товарам достигает половины, а иногда 2/3 их цены.

История. В Казахстане акциз был введен в налоговую систему с обретением независимости в 1991 году и включал в себя следующие подакцизные товары: спирт питьевой и пищевой, крепленые напитки, бальзамы, вино-водочные изделия, пиво, икру осетровых и лососевых рыб, деликатесную продукцию из ценных видов рыб, шоколад, табачные изделия, ювелирные изделия, шины, изделия из ценных видов меха, одежду из натуральной кожи, высококачественные изделия из фарфора и хрусталя, ковры и ковровые изделия. В настоящее время список подакцизных товаров значительно уменьшен.

1. Акциз является косвенным налогом, взимаемым с продукции, и включается в цену товара.

Акцизами облагаются товары, произведенные на территории Республики Казахстан и импортируемые на территорию Республики Казахстан, перечень которых приводится в пункте 4 настоящей инструкции, а также игорный бизнес.

2. Не облагаются акцизами экспортируемые подакцизные товары при условии подтверждения товаропроизводителем вывоза товаров на экспорт, за исключением случаев, предусмотренных международными договорами, участником которых является Республика Казахстан.

Товары подлежащие обложению акцизным налогом:

спирт этиловый питьевой и спирт этиловый очищенный, произведенный из пищевого сырья;

водка;

ликеро-водочные изделия;

крепленые напитки, крепленые соки и бальзамы;

вина;

коньяки;

шампанские вина;

пиво;

виноматериалы;

табачные изделия;

прочие изделия, содержащие табак;

осетровая и лососевая рыбы, икра осетровых и лососевых рыб, деликатесы, приготовленные из осетровых и лососевых рыб и икры;

ювелирные изделия из золота, платины или серебра;

изделия из хрусталя, хрустальные осветительные приборы;

бензин (за исключением авиационного), дизельное топливо;

легковые автомобили, кроме автомобилей с ручным управлением, специально предназначенных для инвалидов; огнестрельное и газовое оружие (кроме приобретенных для нужд органов государственной власти);

сырая нефть, включая газовый конденсат.

Электроэнергия

Товары не подлежащие обложению акцизным налогом:

На основании п. 3 ст. 464 Налогового кодекса РК освобождаются от обложения акцизом:

1) экспорт подакцизных товаров при наличии подтверждающих документов;

2) спирт этиловый в пределах квот, определяемых уполномоченным государственным органом по контролю за производством и оборотом этилового спирта и алкогольной продукции, отпускаемый:

3) для производства лекарственных средств, изделий медицинского назначения при наличии лицензии на соответствующий вид деятельности;

4) государственным организациям здравоохранения, уведомившим о начале своей деятельности в установленном порядке;

5) алкогольная продукция (за исключением виноматериала и пива), табачные изделия, подлежащие перемаркировке учетно-контрольными или акцизными марками нового образца, если по указанным товарам акциз был ранее уплачен;

б) спиртосодержащая продукция медицинского назначения (кроме бальзамов), зарегистрированная в качестве лекарственного средства.

Плательщиками акцизов являются физические и юридические лица, которые:

1) производят подакцизные товары на территории Республики Казахстан;

2) импортируют подакцизные товары на территорию Республики Казахстан;

3) осуществляют оптовую, розничную реализацию бензина (за исключением авиационного) и дизельного топлива на территории Республики Казахстан;

4) осуществляют реализацию конфискованных, бесхозяйных, перешедших по праву наследования к государству и безвозмездно переданных в собственность государства на территории Республики Казахстан подакцизных товаров, если по указанным товарам акциз на территории Республики Казахстан ранее не был уплачен в соответствии с законодательством Республики Казахстан;

5) осуществляют реализацию конкурсной массы подакцизных товаров, если по указанным товарам акциз на территории Республики Казахстан ранее не был уплачен в соответствии с законодательством Республики Казахстан;

б) осуществляют сборку (комплектацию) подакцизных товаров.

Плательщиками акцизов являются также юридические лица-нерезиденты и их структурные подразделения.

Плательщиками акцизов не являются уполномоченные государственные органы, осуществляющие реализацию конфискованных, бесхозяйных, перешедших по праву наследования к государству и безвозмездно переданных в собственность государства на территории Республики Казахстан подакцизных товаров.

Налоговая база. Статьей 466 Налогового кодекса установлено, что по подакцизным товарам налоговая база определяется как объем (количество) произведенных, реализованных подакцизных товаров в натуральном выражении.

По бензину (за исключением авиационного), дизельному топливу, газохолу, бензанолу, нефрасу, смеси легких углеводов и экологическому топливу, являющимися продуктами переработки давальческого сырья, налоговая база определяется как объем (количество) переданных подакцизных товаров в натуральном выражении.

Исчисление налога. Ставки акцизов устанавливаются в абсолютной сумме на единицу измерения в натуральном выражении.

В случае, когда единицей измерения объема при реализации бензина (за исключением авиационного) в розничной торговле является литр, перевод литров в тонны осуществляется по следующей формуле:

$$M = \frac{V \times 0,730}{1000}, \text{ где}$$

M – объем реализованного бензина (за исключением авиационного), в тоннах;

V – объем реализованного бензина (за исключением авиационного), в литрах;

0,730 – показатель плотности для всех видов бензина (за исключением авиационного), кг/литр.

В случае, когда единицей измерения объема при реализации дизельного топлива в розничной торговле является литр, перевод литров в тонны осуществляется по следующей формуле:

$$M = \frac{V \times 0,769}{1000}, \text{ где}$$

M – объем реализованного дизельного топлива, в тоннах;
 V – объем реализованного дизельного топлива, в литрах;
0,769 – показатель плотности для дизельного топлива, кг/литр.

При реализации газохола, бензанола, нефраса, смеси легких углеводородов, экологического топлива в розничной торговле в целях налогообложения единицей измерения объема является тонна.

Порядок и сроки уплаты налога. На основании ст. 475 Налогового кодекса акциз на подакцизные товары подлежит перечислению в бюджет не позднее 20 числа месяца, следующего за отчетным налоговым периодом.

По подакцизным товарам, произведенным из давальческих сырья и материалов, акциз уплачивается в день передачи продукции заказчику или лицу, указанному заказчиком.

При передаче сырой нефти, газового конденсата, добытых на территории Республики Казахстан, на промышленную переработку акциз уплачивается в день их передачи.

Налоговым периодом является календарный месяц. (ст. 478 Налогового кодекса)

По окончании каждого налогового периода плательщики акцизов обязаны представить в налоговый орган по месту своего нахождения декларацию по акцизу формы 400.00 не позднее 15 числа второго месяца, следующего за отчетным налоговым периодом.

Уплата акциза производится по месту нахождения объекта обложения, за исключением случаев, указанных в п.2 и п.3 ст.476 НК РК.

Плательщики акциза, осуществляющие оптовую, розничную реализацию бензина (за исключением авиационного) и дизельного топлива, уплачивают акциз по месту нахождения объектов, связанных с налогообложением.

В случае импорта подакцизных товаров с территории государств-членов Евразийского экономического союза уплата акциза производится по месту нахождения (жительства) плательщика акциза.

Самые высокие ставки акцизов в Европе. Акциз на пиво — больше всего в Нидерландах от 7,59 до 47,48 евро (в зависимости от объемной доли этилового спирта), а меньше всего — на Мальте от 0,25 до 1,73 евро. Больше всего акциз на вино в Ирландии — от 42,284 до 61,645 евро за 1 л абсолютного алкоголя, меньше всего — в Греции, Испании, Германии, Болгарии, Чехии, Люксембурге, Венгрии, Австрии, Португалии, Румынии, Словении, Словакии, Италии, Хорватии, на Мальте и на Кипре. Таким образом, в большинстве стран Европы акциз на вино отсутствует. Больше всего акциз на этиловый спирт на 1 января 2014 г. был в Швеции — 597,7 евро за 1 л абсолютного алкоголя, меньше всего в Болгарии — 56,2 евро

Список литературы:

- 1) <https://ru.wikipedia.org>
- 2) <https://kgd.gov.kz/ru/section/akcizy>
- 3) <https://adilet.zan.kz/rus>
- 4) Налоговый кодекс Республики Казахстан
- 5) Акцизы: теория и практика (Г. Омарова)

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

КИМ К.

студентка группы ПИМ-21-2

ИБРАЕВА А.Д.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Налогообложение является важным аспектом экономической политики и государственного управления в Казахстане. В условиях цифровизации, когда многие экономические и бизнес-процессы становятся цифровыми и переносятся в онлайн-пространство, вопросы налогообложения приобретают новые аспекты и вызовы. Актуальность изучения налогообложения в эпоху цифровизации в Казахстане обусловлена следующим: налоги являются основным источником доходов государства и играют важную роль в управлении экономикой и решении социальных задач, также развитие цифровых технологий и онлайн-бизнеса представляют новые вызовы для налоговых систем и требуют адаптации правил налогообложения.

Ключевые слова: налогообложение, цифровизация, экономика, налоговая система, налоговая база, фискальные регуляции, налоговое администрирование, финансовая устойчивость.

Налоговые реформы в Казахстане в последние годы не принесли ожидаемых результатов. В неблагоприятных экономических условиях задача формирования гибкой налоговой политики, оптимально сочетающей интересы государства и налогоплательщиков, становится особенно актуальной. В современных условиях для эффективного функционирования налоговой системы Казахстана существует настоятельная необходимость ее модернизации, обеспечивающей наиболее эффективную реализацию требований законодательства. По своей природе налоговая система является результатом процесса становления и развития налоговых отношений, поэтому она определяется множеством специфических факторов. Ее текущее состояние обусловлено определенным этапом, которого достигло общество в своем развитии. Действующее законодательство, к сожалению, не дает точного определения налоговой системы, что нередко влечет за собой трудности не только в теоретических исследованиях, но и на практике.

Цифровая экономика меняет структуру капитала как фактора производства, а вместе с ним меняются и источники накопления богатства. Цифровой капитал не только заменяет различные виды человеческого труда, но легко и дешево воспроизводит себя при минимальных затратах других факторов. За счет интеграции существующих источников труда и капитала и создания новых продуктов, услуг и бизнес-моделей новые «цифровые» технологии вытесняют труд, материальный и интеллектуальный капитал. Ярким примером такого эффекта может служить вытеснение мелких производителей и торговцев с местных рынков при одновременном расширении сети цифровых платформ в сфере интернета вещей.

Появление интернета и распространение информационных технологий изменило практически все сферы нашей жизни - от развлечений, СМИ и розничной торговли до коммуникаций, образования и даже здравоохранения. Благодаря таким гигантам цифровых технологий в Казахстане, как Kaspi.kz, Woopay, BTS, Indriver, Asia-soft (и это лишь некоторые из них), сегодня каждый человек имеет лучший доступ к товарам, более легкие путешествия, более дешевые поездки на работу, быстрое бронирование билетов и огромное количество возможностей для общения на расстоянии. Так цифровая экономика

развивается беспрецедентными темпами. Об этом свидетельствует рост электронной коммерции, а также увеличение количества безналичных операций. Только в Казахстане количество участников онлайн-рынка с 2022 по 2023 год увеличилось с 8,3 миллиона до 8,6 миллиона [1]. Ожидается, что к 2025 году этот показатель достигнет 10 миллионов. Другая сторона - ее влияние на бизнес. Она позволяет всем компаниям - от стартапов до крупных транснациональных корпораций - сокращать расходы и расширять свою деятельность на больших расстояниях. Такое повсеместное распространение обусловлено уникальными бизнес-моделями, характерными именно для цифровой экономики. Так можем представить схему регулирования налогообложения в эпоху цифровизации в РК на рисунке 1.

Хотя цифровая экономика быстро превращается в самостоятельную экономику, ее налоговые перспективы еще не до конца просчитаны. В среднем компании, занимающиеся цифровым бизнесом, платят вдвое меньше налогов, чем традиционные предприятия, 9,5% против 23,2% соответственно. Это сопоставимо со среднегодовым ростом выручки на 14% для крупных цифровых компаний по сравнению с ростом на 0,2-3% для более традиционных компаний [1]. Нынешние принципы налогообложения в Казахстане были разработаны несколько десятилетий назад и были направлены на компании с физическим присутствием. Физическое присутствие, как правило, давало правительствам основания для реализации своих налоговых прав. Однако с появлением новых бизнес-моделей цифровые компании получили доступ к клиентам в других странах без физического присутствия. Поскольку налоговое законодательство в значительной степени опирается на физическое присутствие, прибыль, полученная в результате цифровой деятельности, не подлежит налогообложению на рынке, где проживают потребители. На глобальном уровне это создает дисбаланс. С одной стороны, крупные компании получают огромные прибыли за рубежом, не выплачивая должного уровня налогов в странах-потребителях, а страны с относительно низким уровнем цифровизации, такие как Казахстан, страдают от «утечки» налогов.

Рисунок 1. Регулирование налогообложения в эпоху цифровизации в РК

С января 2024 года в Казахстане вводится всеобщее декларирование, который обяжет руководителей, учредителей (участников) юридических лиц, индивидуальных предпринимателей и их супругов представлять отчет в составе декларации об активах и обязательствах. Правительство приняло решение о введении универсальной декларации для создания системы эффективного контроля доходов и имущества физических и

юридических лиц, борьбы с теневой экономикой и коррупцией. В декларации должны отражаться сведения о приобретении и (или) продаже, дарении или наследовании имущества, подлежащего государственной или иной регистрации, в том числе за рубежом. Срок представления декларации на бумажном носителе - не позднее 15 июля 2024 года, в электронном виде - не позднее 15 сентября 2024 года. За несвоевременную подачу декларации законодательством предусмотрены санкции в виде предупреждения в первом случае и штрафа в случае повторного нарушения в течение года. Размер штрафа составляет 15 МРП или 55 380 тенге. В будущем декларация об активах и обязательствах будет заменена другой декларацией - о доходах и имуществе. Иными словами, универсальная декларация, декларируемая государством, будет не разовой, а ежегодной.

Обычно, если компания ведет долгосрочную деятельность в иностранном государстве, она создает так называемое «постоянное представительство». Как нерезидент, осуществляющий деятельность в иностранной юрисдикции на регулярной основе, компания должна зарегистрировать свое физическое присутствие (т. е. постоянное представительство) в форме филиала или дочерней компании для учета своих доходов и уплаты соответствующих налогов. Например, если компания-нерезидент занимается дорожным строительством в Казахстане, она обычно имеет или арендует офис, нанимает персонал, импортирует оборудование и обеспечивает выполнение всех требований законодательства, включая лицензионные и разрешительные требования [2]. Согласно налоговому законодательству, присутствие и деятельность компании в Казахстане приведет к созданию «постоянного представительства». Следовательно, компания должна будет зарегистрировать свое постоянное представительство и платить налоги на доходы, полученные от строительной деятельности в Казахстане.

Стоит отметить, что углубление цифровой экономики в Казахстане сократит накладные расходы бизнеса и облегчит выход отечественных товаров на внешние рынки, увеличит налогооблагаемую базу и обеспечит частичный вывод торговли из теневой экономики. В свою очередь, цифровые бизнес-модели, с другой стороны, позволяют получать доход в зарубежных странах без физического присутствия, а значит, с минимальными налоговыми обязательствами или вообще без них. Ниже приведены примеры некоторых наиболее распространенных бизнес-моделей, используемых для получения дохода в цифровой экономике:

- во-первых, это социальные сети и поисковые системы. Эти платформы получают доход от платы, которую платят рекламодатели в обмен на уникальную информацию о потребительском поведении пользователей, позволяющую рекламодателям направлять рекламу на определенные категории пользователей.

- во-вторых, существуют платформы электронной коммерции (онлайн-продаж), используемые для продажи и покупки товаров и услуг (или бронирования отеля / заказа такси) через компьютерные сети путем размещения и получения заказов. Платформы электронной коммерции приносят доход в виде комиссионных, которые поставщики товаров и услуг выплачивают в обмен на возможность размещения заказов.

- в-третьих, игровые платформы. В настоящее время многие онлайн-игровые платформы предоставляют игрокам возможность приобретать определенные игровые функции. Такая торговля нематериальными активами приносит прибыль операторам игровых платформ.

Эти примеры демонстрируют лишь несколько бизнес-моделей, широко используемых в цифровой экономике. При этом ни одна из этих моделей не требует физического присутствия для получения дохода в другой стране. Поскольку население активно вовлечено в цифровую экономику и потребляет цифровые услуги, предоставляемые компаниями-нерезидентами, Казахстан, как и многие другие страны, становится свидетелем ситуации, когда доходы уходят в иностранные юрисдикции без налогообложения, что не приносит выгоды стране происхождения. Проблема

реформирования налогообложения цифровых услуг обусловлена тем, что ни в теоретических исследованиях, ни в мировой практике нет адекватного общепризнанного инструмента (налога), обеспечивающего наложение справедливой налоговой нагрузки на доходы, получаемые от предоставления цифровых услуг:

- современная международная система налогообложения добавленной стоимости взимает налог с выручки от реализации услуг, оказываемых в электронной форме, по европейской модели (в зависимости от сегмента, в котором услуги оказываются по месту основной деятельности покупателя или по месту нахождения покупателя) или по новозеландской модели (по месту фактического потребления услуг). В Казахстане НДС по европейской модели взимается с 2022 года, если иностранные организации оказывают услуги в электронной форме. С 2022 года были ужесточены правила в отношении обязательной регистрации иностранных организаций. Однако действующий порядок налогообложения казахстанских поставщиков электронных услуг, предполагающий ряд освобождений от уплаты в целях стимулирования отечественной ИТ-отрасли, часто используется транснациональными компаниями для оптимизации налоговой нагрузки, что позволяет им снизить эффективную ставку налога;

- современная международная система корпоративного налогообложения предполагает налогообложение доходов в странах, где бизнес создает стоимость. Однако этот принцип не действует в отношении тех бизнес-моделей, для которых создание стоимости частично зависит от вовлечения и участия клиентов, которые могут находиться в другой стране. Это делает необходимым преобразование системы корпоративного налогообложения с учетом создания стоимости для клиентов. Однако это долгосрочная перспектива, эффективная реализация которой возможна только в странах, применяющих правила консолидированного налогообложения прибыли для транснациональных компаний. Как известно, в Казахстане действует мораторий на создание консолидированных групп налогоплательщиков даже внутри страны. В настоящее время большое внимание уделяется лишь упорядочению процедуры взимания НДС с цифровых услуг, так называемому налогу Yandex.

Кроме того, проект предложения, представленный в Канцелярию Премьер-министра в октябре 2019 года, предусматривает внесение поправок в Налоговый кодекс Казахстана в отношении цифровых услуг, оказываемых нерезидентами на территории Казахстана. Поправки вступили в силу 1 января 2022 года и направлены на взимание НДС с компаний-нерезидентов, оказывающих электронные услуги физическим лицам, проживающим на территории Казахстана. Нерезиденты, осуществляющие деятельность в соответствии с вышеуказанными условиями, должны будут начислять и взимать НДС по ставке 12% от выручки за соответствующие цифровые услуги [3]. В дополнение к месту жительства физического лица, другие факторы, такие как использование казахстанского сетевого (IP) адреса, телефонного номера, зарегистрированного в Казахстане, или счета, зарегистрированного в казахстанском банке для оплаты. Однако, в свою очередь, может привести к искажению показателей экономической активности, неблагоприятному инвестиционному климату и случаям множественного налогообложения. Конечный эффект от индивидуальных налоговых усилий стран, действующих по своему усмотрению, может нанести ущерб всеобъемлющим принципам, лежащим в основе налогообложения.

Казахстану предстоит найти ответы на вызовы, порожденные развитием и масштабным использованием ИКТ, и оценка готовности призвана помочь стране извлечь выгоду из информационной революции [4]. Такая задача требует адекватных аналитических инструментов. Вопрос окупаемости использования ИКТ и готовности к электронной экономике не относится к показателям развития инфраструктуры и распространения цифровых технологий в различных сферах деятельности. Компьютеры и доступ в интернет сами по себе не решают проблем, существующих в этой сфере. Представляется невозможным исходить из все еще популярных представлений в духе

технологического детерминизма о непременно и автоматически наступающем процветании в связи с массовым распространением ИКТ. В свою очередь, предприниматели Казахстана могут электронно оплачивать налоги, согласно этапам из следующего рисунка 2.

В Казахстане приняты многочисленные законодательные и нормативные документы, такие как Законы «Об электронном документе и электронной цифровой подписи», «Об информатизации», а также государственные программы по снижению информационного неравенства, форсированному индустриально-инновационному развитию, информационно-коммуникационным технологиям. Также предлагается ввести данный налог в размере 3% от доходов, полученных от деятельности, в которой пользователи играют важную роль в создании ценности и которую наиболее сложно учесть в соответствии с действующими налоговыми правилами:

- размещение ориентированной на пользователя рекламы в цифровом интерфейсе;
- предоставление пользователям многогранного цифрового интерфейса, который позволяет им находить других пользователей и взаимодействовать с ними, а также облегчает предоставление базовых поставок товаров или услуг непосредственно между пользователями;

- передача данных о пользователях и данных, собранных и сгенерированных в результате действий пользователей, через цифровые интерфейсы [5].

В настоящее время в Казахстане рассматривает возможность использования «метода дисконтирования будущих доходов». Общие подходы и принципы налогообложения, которые необходимо использовать и изменять при разработке механизма налогообложения агентов и субъектов электронной экономики:

- для налогообложения субъектов цифровой экономики в новых условиях нет необходимости разрабатывать дополнительные сборы и налоги, достаточно изменить существующие обязательные платежи;

- нет необходимости снижать ставки и налоговые льготы;

- для корректного налогообложения необходимо пересмотреть понятие «постоянное представительство»;

- при начислении налога оценивается не вид и стоимость продукта, а вид передаваемых прав и разрешений (если таковые имеются) на эти продукты;

- в сегменте электронной экономики налоговые органы должны использовать специализированные методы и средства налогового контроля, поскольку традиционный, повсеместный налоговый контроль в данном случае ненадежен и неэффективен;

- электронный продукт должен облагаться налогом на законодательном уровне как услуга, а не как товар.

Рисунок 2. Электронная оплата налогов

В заключении отметим, что развитие электронной коммерции выявило широкий спектр вопросов, связанных с налогообложением, сборами и таможенными ограничениями. Таким образом, применение условий в глобальной сети цифровых транзакций создает множество трудностей для существующих государственных налоговых органов в связи с анонимностью субъектов электронной коммерции, отсутствием возможности отслеживать транзакции, а также подавлением границ за счет использования глобальных сетей. Распространение современных электронных платежных систем, совершенствование и развитие электронных платежей, повсеместное использование криптовалют приводит к тому, что скорость обращения денег все увеличивается и увеличивается. Это приводит к распространению ряда проблем: контроль за выпуском электронных и сетевых денег, нормативное регулирование денежной массы в обращении, изучение влияния массы электронных денег на инфляцию, изменения экономического роста страны и мировой экономики.

Список литературы:

1. Айтуаров Д.А. Налогообложение цифрового бизнеса в Казахстане: новые подходы и стимулирующие механизмы // Вестник ЕНУ. - 2022. - 46.
2. Зайнуллин Е. Тенденции налогового регулирования операций электронной коммерции в современном мире // Экономика сегодня. - 2022. – 4(8).
3. Казахстанский подход к налогообложению иностранных компаний, осуществляющих электронную торговлю или оказание услуг в электронной форме // А.Н. Сауле. - GRATA Kazakhstan.
4. Порохов Е.В. Цифровизация и налоговое право // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. - 2020. - 1(59).

5. Ибраев Н.М. Проблемы налогообложения в цифровой экономике // Вестник Туран: серия «Экономика». - 2023. - 1.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

АЛИМБАЕВА А.

студентка группы Ф-21-2

ГУСМАНОВА Ж.А

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются тенденции развития кредитования МСБ в РК, государственные программы и их итоги. Малый и средний бизнес играет важную роль в экономике, стимулируя рост ВВП и занятость. В Казахстане приоритетным направлением государственной политики является стимулирование кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства путем предоставления им льготных займов и гарантий.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, экономическое развитие, кредитование, ВВП, государственная поддержка, Фонд «Даму».

Малый и средний бизнес (МСБ) играет важную роль в экономике, стимулируя рост ВВП и уровень занятости населения. Государственная поддержка МСБ, особенно в сфере льготного кредитования, является приоритетом государственной политики Республики Казахстан.

12 октября 2021 года Правительством РК был принят "Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы", направленный на качественное преобразование структуры МСБ, повышение занятости населения, диверсификацию отраслей экономики, развитие конкурентной среды и оказание комплексной государственной поддержки. Инновационным аспектом проекта является использование нетрадиционных инструментов поддержки, таких как субсидирование ставки вознаграждения по облигациям, выпущенным субъектами МСБ, и предоставление гарантий по ценным бумагам. [1]

В соответствии с этим проектом Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 апреля 2022 года №250 была принята "Концепция развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года". Основным направлением данной Концепции является реализация долгосрочной стратегии развития Казахстана на период до 2050 года, Послания Президента Республики Казахстан народу "Казахстан в новой реальности: время действий" от 1 сентября 2020 года, а также Национального плана развития Республики Казахстан на период до 2025 года от 26 февраля 2021 года.

Среди приоритетных направлений государственной политики особое место занимает всесторонняя поддержка бизнеса. Главная задача – превратить отечественный бизнес в локомотив нового экономического курса, обеспечив благоприятный климат для ведения бизнеса при минимизации административных барьеров и с опорой на саморегулирование предпринимательской среды.

Согласно анализу текущего положения малого и среднего предпринимательства, представленному в Концепции, динамика развития Казахстана с 2015 по 2021 годы показывает положительные результаты.

За последние пять лет количество зарегистрированных субъектов МСБ значительно возросло, достигнув 2,2 млн по данным Бюро национальной статистики на 1 марта 2024 года.

Таблица 1
Зарегистрированные и действующие субъекты малого и среднего предпринимательства.

	Зарегистрированные	Действующие
Малые	2 181 328	2 009 752
Средние	3 035	2 950
ВСЕГО	2 184 363	2 012 702

Важнейшим индикатором развития МСБ служит его удельный вес в ВВП страны. Согласно информации, предоставленной Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК вышеупомянутый показатель по итогам 2023 года составил 36,7%, демонстрируя рост на 5 процентных пункта по сравнению с 2019 годом (по итогам 2019 года - 31,7%, 2023 года - 36,7%).

Рисунок 1. Доля предприятий малого и среднего бизнеса в ВВП РК за 2019-2023 годы, %

Основной вклад в ВВП страны среди субъектов МСБ внесли предприятия малого бизнеса, на долю которых по итогам 2023 года приходилось 30,2%, в то время как на средний бизнес - 6,5%. В целом за 2019-2023 годы наблюдается тенденция роста доли предприятий МСБ в ВВП Казахстана.

Одним из факторов, способствующих этому тренду, является расширение доступа МСБ к льготным кредитным программам. Одной из ключевых организаций, реализующих данные программы для поддержки отечественного предпринимательства, является АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», которое было образовано в соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан от 26 апреля 1997 года №665 «О создании Фонда развития малого предпринимательства».

Фонд «Даму» оказывает поддержку малому и среднему предпринимательству, предоставляя им широкий спектр финансовых услуг, которые включают в себя:

1. Льготное кредитование. В рамках различных региональных и отраслевых программ осуществляется выдача льготных кредитов через БВУ и предоставление микрозаймов через микрофинансовые организации.

2. Субсидирование включает в себя уменьшение процентных ставок по кредитам, которые банки предоставляют для поддержки бизнеса.

3. Гарантирование – это форма частичного обеспечения, которое выступает в качестве залога для банковских кредитов.

За последние пять лет, с помощью Фонда «Даму», Государство смогло выделить малому и среднему бизнесу льготное финансирование, сравнимое с уровнем стран ОЭСР, и общим объёмом 834,3 млрд. тенге. Благодаря этим мерам поддержки, было профинансировано 177,9 тысяч проектов на сумму 6,6 триллиона тенге. [4]

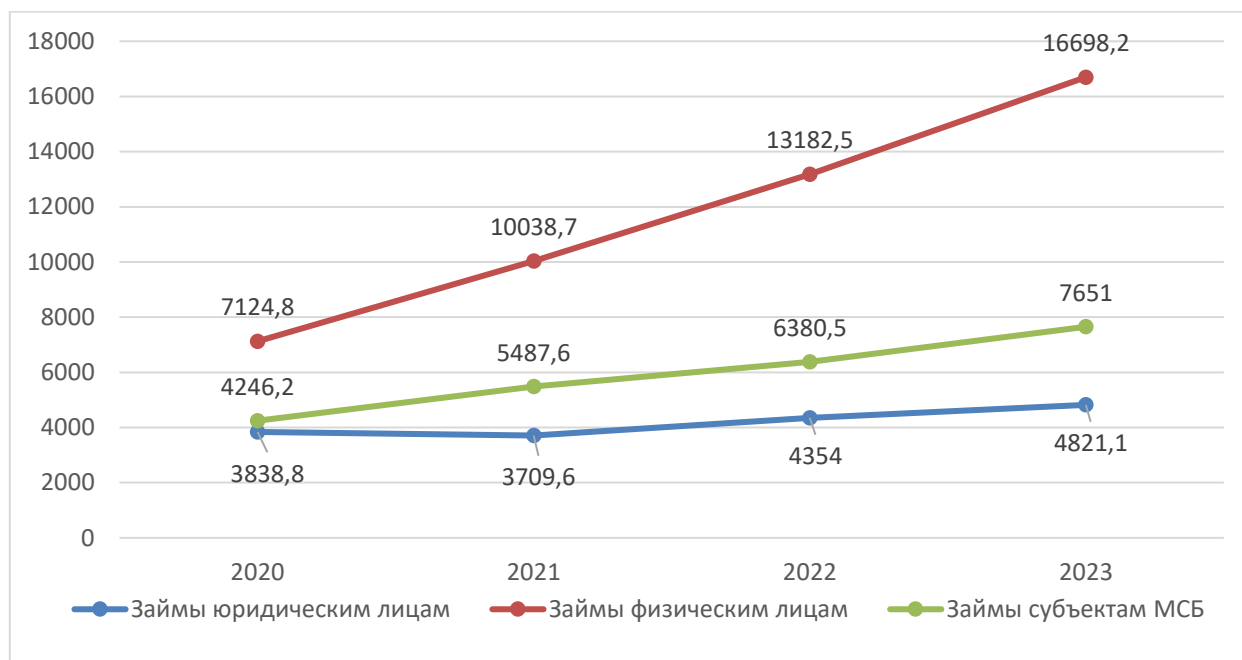

Рисунок 2. Структура ссудного портфеля банковского сектора РК 2021-2024гг, млрд. тг. [5]

Анализ динамики кредитного портфеля банков второго уровня по кредитам МСБ за период с 2020 по 2023 годы позволяет сделать вывод о том, что меры государственной поддержки МСБ были эффективными. За 5 лет объем кредитов, выданных МСБ, увеличился до 7,6 триллиона тенге, а доля МСБ в кредитном портфеле банков достигла 25,6%.

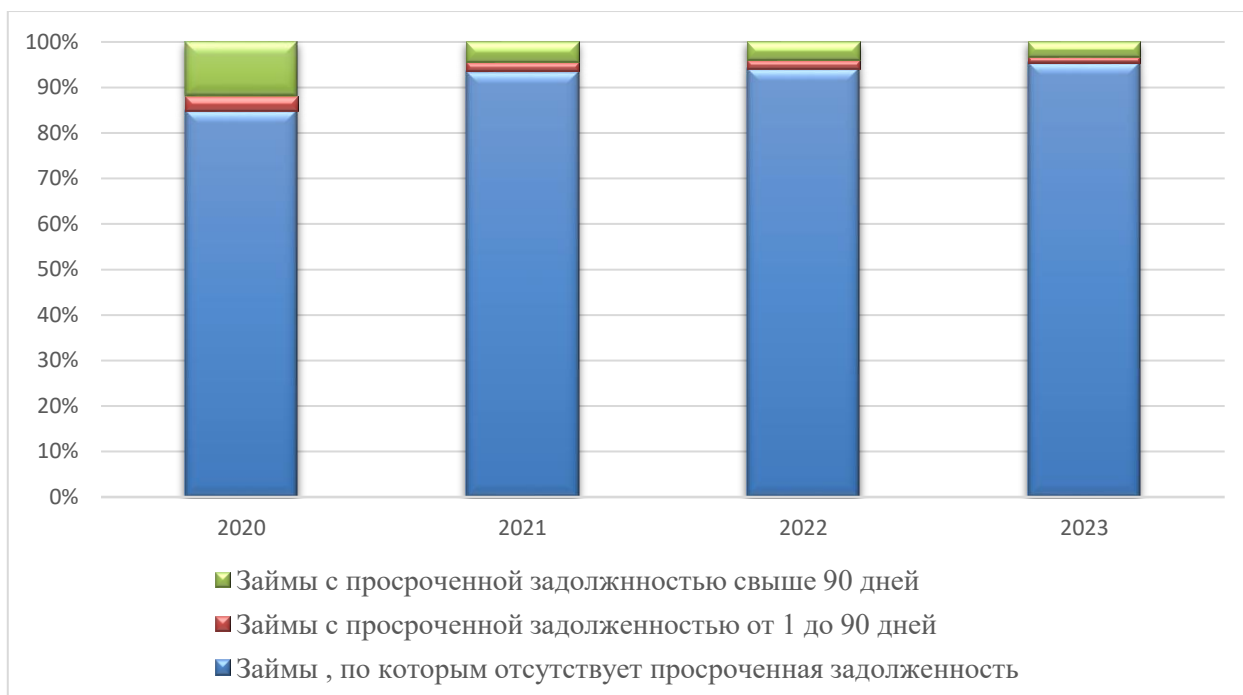

Рисунок 3. Качество займов МСБ 2020-2023гг , %

Таблица 2

Качество займов МСБ 2020-2023гг, млрд. тенге

	2020	2021	2022	2023
Займы, по которым отсутствует задолженность	3 606,6	5 134,3	6 008,7	7 300,7
Займы с просроченной задолженностью от 1 до 90 дней	134,2	112	122,9	105,8
Займы с просроченной задолженностью свыше 90 дней	505,5	241,3	248,9	244,5
Провизии по МСФО	771,1	681,4	698,4	607,1

В период с 2020 по 2023 год наблюдалась устойчивая тенденция к росту доли займов без просроченной задолженности в портфелях МСБ. Доля таких займов увеличилась с 84,9% до 95,4%, что свидетельствует об улучшении качества кредитного портфеля МСБ.

В то же время, доля займов с просроченной задолженностью (как от 1 до 90 дней, так и свыше 90 дней) демонстрировала снижение. Доля просрочки от 1 до 90 дней уменьшилась с 3,2% до 1,4%, а доля просрочки свыше 90 дней снизилась с 11,9% до 3,2%. Также наблюдается снижение объема провизий МСФО с 771,1 млрд тенге в 2020 году до 607,1 млрд тенге в 2023 году.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод о повышении качества кредитного портфеля МСБ в Казахстане за период 2020-2023 гг. Это выражается в росте доли "хороших" займов (без просрочки) и снижении доли "плохих" займов (с просрочкой).

Фонд развития предпринимательства «Даму» с 5 февраля 2024 года приступил к реализации обновленной комплексной программы поддержки отечественных предпринимателей. Основной задачей программы выступает рациональное распределение государственной поддержки и содействие росту конкурентоспособных импортозамещающих предприятий в различных отраслях экономики.

В январе 2024 года Фонд «Даму» представил Стратегию развития, созданную на основе поручения Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева о необходимости разработки новых комплексных подходов к развитию МСБ в Казахстане.

Комплексные меры поддержки позволили модернизировать ранее действующую программу поддержки предпринимательства. В рамках новой программы, кредитная поддержка ориентирована, прежде всего, на проекты в обрабатывающей промышленности, переработке АПК и сфере высокотехнологичных услуг. Также планируется использование дифференцированного метода, который с течением времени поможет значительно уменьшить нагрузку на бюджет РК и даст возможность МСБ перейти на финансирование через рыночные механизмы. В таких проектах процентная ставка для конечного заемщика составляет 8% на 3 года, 9% на 4-й год и 10% на 5-й год.

Одним из важных нововведений является продвижение фондового рынка в качестве альтернативного источника финансирования национальной экономики за счет привлечения капитала частных инвесторов к финансированию инвестиционных проектов через усиление институционального и розничного спроса на ценные бумаги. Это способствовало увеличению общей номинальной стоимости выпуска облигаций с 3 млрд тенге до 5 млрд тенге на эмитента, с конечной процентной ставкой для заемщика 6% на срок до 5 лет.

Кроме того, пересмотрен порядок передачи субсидируемой части купонной ставки. Значительно снизилась долговая нагрузка при распределении финансовых ресурсов среди эмитентов, повысилась привлекательность этого инструмента государственной помощи и заинтересованность МСБ в финансировании проектов посредством выпуска облигаций.

В дополнение к этому Фонд «Даму» планирует расширить меры финансовой поддержки и поэтапно трансформировать ее, перейдя от механизма субсидирования к механизмам гарантирования. Данное новшество сопровождается расширением кредитных гарантий. В настоящее время максимальный размер кредитов, для которых возможно предоставление гарантий, увеличен с 1 млрд. тенге до 3,5 млрд. тенге, а также пополнился перечень отраслей, на которые распространяется данная программа. Гарантийный фонд поддержки МСБ позволит снизить долю участия государства в экономике и нивелировать риск недостаточности залоговых средств у предпринимателей перед БВУ.

МСБ – это «краеугольный камень» экономики любого государства. И Казахстан здесь не исключение. По сведениям Министерства национальной экономики РК, в 2023 году доля МСБ в ВВП страны составила 36,7%, а производство продукции МСБ превысило 28 трлн тенге, численность занятых составляет 4,3 млн человек.

Несмотря на достигнутые успехи, существует значительный потенциал для дальнейшего развития МСБ в Казахстане. Государство ставит амбициозную цель увеличить долю МСБ в ВВП до 50% к 2050 году. В сравнении с другими развивающимися странами, где доля МСБ в экономике колеблется от 45% до 70%, Казахстану есть к чему стремиться.

Список литературы:

1. Казахстанская фондовая биржа (KASE). Малый и средний бизнес в Республике Казахстан. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kase.kz/ru/>
2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Основные показатели количества субъектов в Республике Казахстан (на 1 марта 2024г.). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/117683/?sphrase_id=339560
3. АО «Фонд развития предпринимательства «ДАМУ». Программы поддержки бизнеса. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://damu.kz/ru/programmi/>

4. АО «Фонд развития предпринимательства «ДАМУ». Влияние программ, реализуемых фондом «даму» на развитие сектора МСБ и диверсификацию экономики (макроэкономический эффект). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://damu.kz/poleznaya-informatsiya/informatsiya-fonda/analitika/2023-11-%2030%20Оценка%20влияния%20программ.pdf>

5. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Текущее состояние банковского сектора РК по состоянию на 01.02.2024. Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/documents/details/625085?lang=ru>

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ В СФЕРЕ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

КАНДИБУЛАТОВ КАРИМ

Студент группы ИС-21-2

КУЗБАЕВА Г.Х.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Проведенное исследование освещает изменчивость налогообложения в ресторанном секторе Казахстана с учетом его воздействия на экономическую деятельность отрасли. Анализируются изменения в налоговой политике, оцениваются последствия изменений налоговых ставок и льгот для инвестиционной активности и конкурентоспособности предприятий. Полученные результаты могут послужить основой для разработки эффективной налоговой стратегии, способствующей дальнейшему развитию ресторанного бизнеса в Казахстане.

Ключевые слова: ресторанный бизнес, налогообложение ресторанного бизнеса, жизненный цикл, оценка рисков, принятие решений, устойчивость.

В современной экономике ресторанный бизнес играет важную роль, а его налогообложение оказывает существенное влияние на финансовое состояние предприятий этой отрасли. В данной статье рассмотрим основные налоговые аспекты, с которыми сталкиваются ресторанные предприятия в Казахстане.

Ресторанный сектор является ключевым компонентом экономики многих стран. Этот сектор не только предоставляет услуги питания, но и играет важную роль в развитии туризма, обеспечении занятости и стимулировании экономического роста. К проблемам, сдерживающим эффективное развитие ресторанных предприятий в Республике Казахстан, относится довольно низкая рентабельность ряда предприятий. Снижается конкурентоспособность рынка гостиничных услуг, понижается уровень зарубежных инвестиций, в результате которого рынок теряет привлекательность. На сегодня рынок ресторанных услуг страны находится в стадии развития и это присуще наиболее крупным городам, непосредственно связанным с постоянной урбанизацией.[1]

Анализ динамики налогообложения в секторе ресторанного бизнеса в Казахстане с целью выявления основных тенденций, изменений на период 2018 и 2023 годов в налоговой политике и их влияния на развитие данного сектора. В частности, мы сосредоточимся на анализе изменений налоговых ставок, налоговых льгот и других налоговых мер, принятых в последние годы, и их влияния на экономическую активность, инвестиции и конкурентоспособность ресторанного бизнеса в Казахстане, основываясь на эмпирических данных.

Основными налогами, которые обязаны уплачивать ресторанные предприятия, являются НДС (налог на добавленную стоимость), налог на прибыль и социальные налоги на зарплату сотрудников.

Динамика изменения ставок налогов в ресторанной отрасли Казахстана

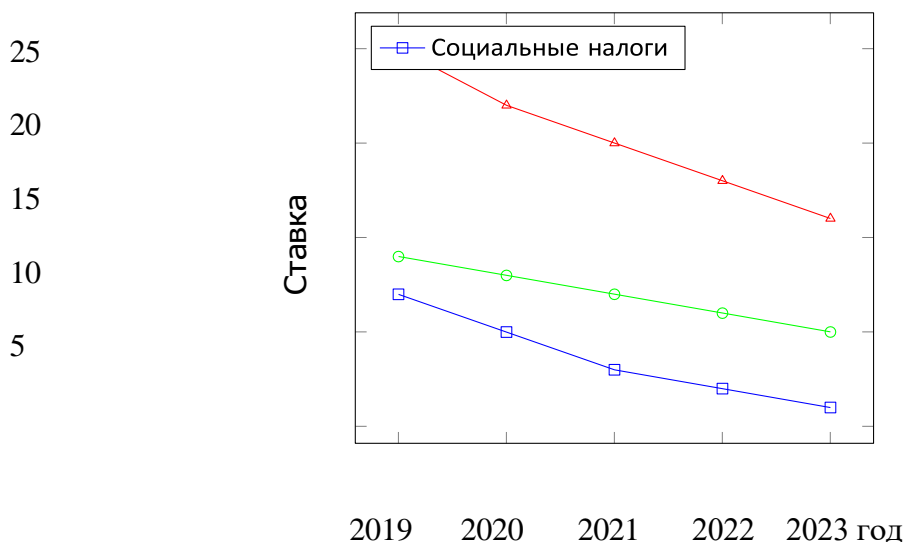

Рисунок. 1. Динамика изменения ставок налогов в ресторанной отрасли Казахстана за последние 5 лет.

Изменение налоговых ставок. Одним из ключевых направлений налоговой реформы было изменение налоговых ставок. Например, ставка НДС снизилась с 13% до 12%, а ставка корпоративного подоходного налога снизилась с 30% до 28%.

Изменение ставок НДС и корпоративного подоходного налога

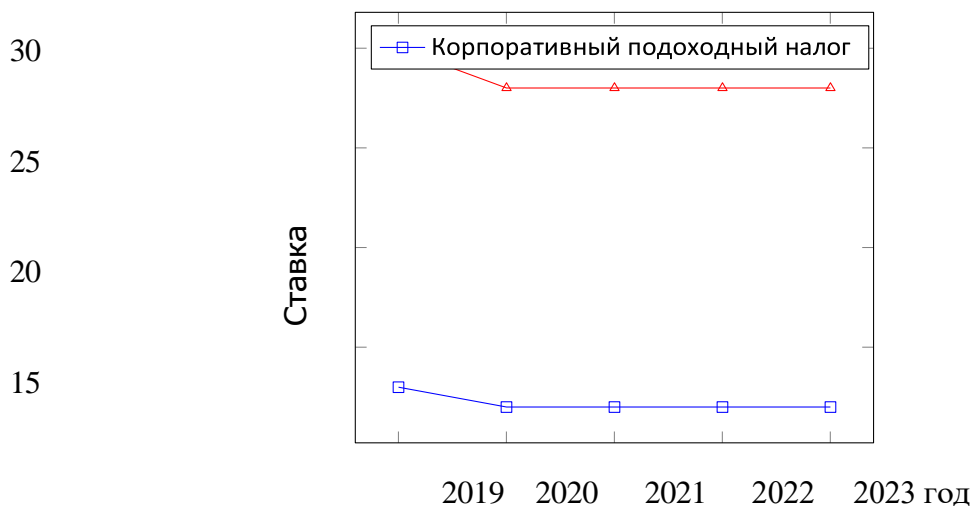

Рисунок 2. Изменение ставок НДС и корпоративного подоходного налога за последние 5 лет

Анализ изменений в налоговом законодательстве. Основные изменения в налоговом законодательстве оказывают существенное влияние на ресторанный бизнес. Снижение ставок НДС и корпоративного подоходного налога было направлено на стимулирование развития отрасли. Эти изменения позволяют предприятиям сохранять больше средств, что, в свою очередь, может быть использовано для инвестиций в улучшение услуг, оборудования и персонала.

Динамика оборота в ресторанной отрасли. Дополнительно рассмотрим динамику оборота в ресторанной отрасли за последние годы. График на рисунке 3 отражает изменение оборота в миллионах тенге.

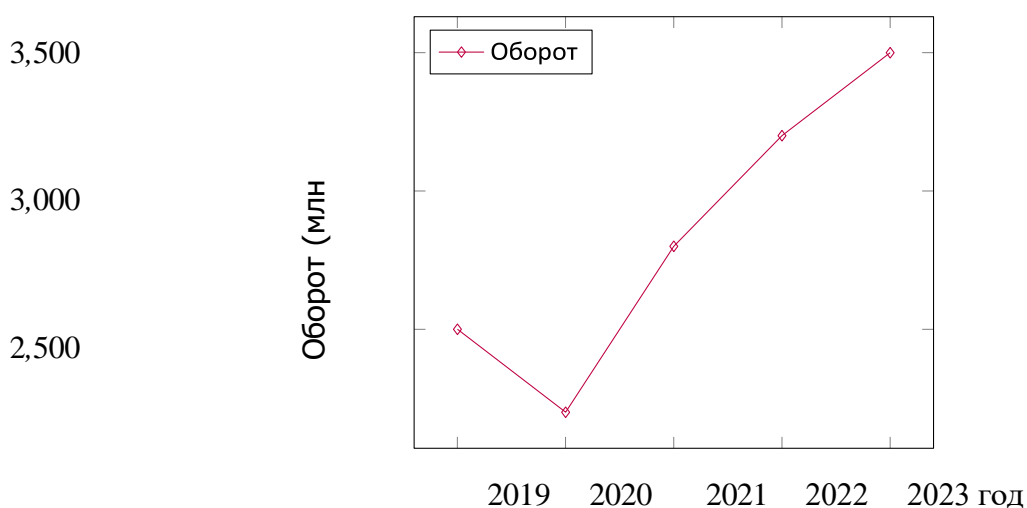

Рисунок 3. Динамика оборота в ресторанной отрасли за последние 5 лет.

Особенности налогообложения в ресторанном бизнесе. Помимо общих налогов, ресторанный бизнес также подвергается специфическим налоговым правилам, таким как налог на имущество, таможенные пошлины на импортируемые продукты и другие.

Ресторанный бизнес сталкивается с различными проблемами, включая высокую конкуренцию, сезонность, изменения в потребительском спросе и сложности в учете налоговых обязательств. Однако, эффективное управление налогообложением может помочь преодолеть многие из этих вызовов.

Теоретические аспекты налогообложения в ресторанном бизнесе. Теоретический анализ налогообложения в ресторанной отрасли включает в себя изучение принципов налогообложения, влияния налоговых ставок на экономические процессы и стратегий оптимизации налоговых обязательств.

Один из ключевых аспектов – это влияние налогообложения на экономическую эффективность предприятий. Высокие налоговые ставки могут снизить прибыльность, ограничивая возможности инвестиций и развития. С другой стороны, различные налоговые льготы могут стать стимулом для предпринимательской активности.

Также важным аспектом является соотношение между различными видами налогов. Например, соотношение между ставками НДС, налогом на прибыль и социальными налогами может влиять на общую налоговую нагрузку и финансовую устойчивость предприятий.

В заключение, правильное налогообложение играет ключевую роль в устойчивости и развитии ресторанного бизнеса в Казахстане. Следует внимательно следить за изменениями в налоговом законодательстве и применять стратегии, способствующие оптимизации налоговых обязательств. Гибкость и адаптивность к новым условиям позволяют ресторанам успешно функционировать в динамичной экономической среде.

Литература:

1. Налоговый кодекс Республики Казахстан (www.tax.egov.kz)
2. "Анализ изменений в налоговом законодательстве за последние годы Журнал "Экономика и Налоги 2023.
3. "Эффективные стратегии управления налогообложением в ресторанном бизнесе Исследовательский отчет", Национальный Институт Экономических Исследований, 2022.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА

КАЛИНИНА А.

студентка группы Ф-21-2

ГУСМАНОВА Ж.А.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В условиях стремительного развития информационных технологий цифровизация становится неотъемлемым аспектом многих отраслей экономики, в том числе банковского сектора. Цель данной статьи заключается в изучении процесса цифровизации банковского сектора. Объектом изучения выступает банковская система в целом, а предметом – технологические инновации и их влияние на организационную структуру, стратегии развития и качество предоставляемых услуг.

Ключевые слова: цифровизация, банковский сектор, информационные технологии, инновации, клиентоориентированный подход, конкурентоспособность, услуги.

Стремительное развитие технологий и интернета изменило весь рынок транзакций, включая финансовый рынок. Способы определения и предоставления финансовых услуг кардинально изменились. Внедрение цифровых технологий в банковский сектор изменило предоставление традиционных транзакционных и банковских услуг, и это продолжает привлекать клиентов в различных секторах. А.М. Аббасов, З.Ф. Мамедов, С.А. Алиев утверждают, что, хотя цифровые операции и оцифровка необходимы для будущего, об их экономических и финансовых последствиях известно меньше [1]. Считается, что банковская сфера является важнейшим источником экономического роста Казахстана. С течением времени банковские отделения становятся все менее интегрированными в банковский сектор. В качестве примера можно привести использование мобильного и электронного банкинга. Электронный банкинг определяется как предоставление банковских услуг через интернет непосредственно клиентам и позволяет клиентам выполнять различные операции в цифровом виде через веб-сайт банка, такие как оплата долгов, перевод средств, распечатка выписок и просмотр баланса.

Электронные банковские услуги обычно рассматриваются как жизненно важные для удержания клиентов и поддержания конкурентных преимуществ. В настоящее время поставщики таких финансовых услуг делятся на четыре основные категории в зависимости от характера организации, поддерживающей договорные отношения с клиентом:

- мультисервисные банки, которые предлагают своим клиентам «базовые» транзакционные счета для платежей и переводов средств через мобильные устройства, платежные карты и торговые точки (POS-терминалы);

- нишевые банки, которые предлагают определенный спектр продуктов и услуг через мобильные устройства (платежные карты и POS-терминалы);
- эмитенты электронных денег с помощью мобильной телефонии;
- эмитенты электронных денег, которые не являются ни банками, ни операторами мобильной телефонии.

В этих четырех моделях, как правило, используются три компонента: платформа для онлайн-транзакций, сеть и устройство доступа, используемое клиентом. Эти компоненты предлагают электронные услуги по платежам и переводу средств, а также кредитные, сберегательные, страховые услуги. Фактически, переход в финансовом секторе был быстрым и значительным, потому что электронные финансовые услуги могут облегчить жизнь клиентов, позволяя им совершать местные и международные операции, а также обеспечить более эффективное управление расходами. Цифровой банкинг облегчил жизнь клиентов, поскольку им больше не нужно посещать отделение банка, чтобы проверить свой баланс или совершить платеж, так как они могут выполнять эти задачи без помощи третьей стороны. Н.И. Быканова, Д.В. Гордя, Д.В. Евдокимов подробно объясняют значительное влияние электронного банкинга на повседневную жизнь клиентов. Они утверждают, что мобильный банкинг позволяет пользователям оформлять новые кредитные карты, подавать заявки на кредиты, оплачивать счета, переводя деньги на счета кредиторов, просматривать все свои счета и их остатки одновременно, отслеживать новые операции (вклады, снятие средств и т.д.), легко, быстро и в режиме реального времени переводить деньги на другой счет и многое другое [2]. Цифровизацию банка можно определить как систему мер, направленных на углубление сотрудничества с «FinTech-стартапами» для достижения долгосрочных целей развития, связанных с внедрением инновационных методов работы, предложением новых банковских продуктов и услуг для увеличения и расширения клиентской базы, а также повышения уровня конкурентоспособности банка в целом. В настоящее время необходимость использования достижений цифровых технологий в области банковского дела обусловлена рядом факторов, способствующих развитию банковской системы (рисунок 1).

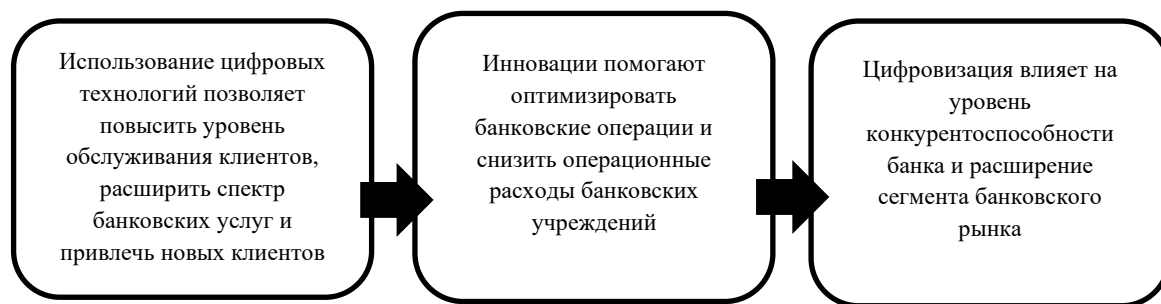

Рисунок 1. Факторы, влияющие на развитие цифровизации банковского дела

Цифровые банки имеют определенные особенности. В основном в своих предложениях они выступают в роли бизнес-потребителя (сегмент B2C). Банков, генерирующих свои цифровые бизнес-предложения (сегмент B2B), на рынке значительно меньше. Цифровые банки, вроде суперприложения Kaspi.kz, Halyk, BCC, Forte как правило, ориентируются на клиентов, находящихся в странах присутствия этих банков. Различия между цифровыми банками можно объяснить их происхождением. Одни банки обеспечивают свое появление на рынке банковских услуг путем отделения от давно существующих, имеющих положительный имидж, традиционных банков, другие начинают свою деятельность впервые [3]. Также, цифровые банки по-разному позиционируют свои услуги для реальных и потенциальных клиентов. Одни позиционируют общую простоту использования, наличие широкого спектра банковских

операций со смартфона. Другие делают акцент на удобстве использования своих приложений. Кроме того, ценовые предложения для клиентов могут быть основаны либо на низких издержках банка, что является основой для формирования привлекательной стоимости банковских услуг для клиентов, другие же позиционируют себя с точки зрения более высокого качества услуг, сопровождающегося более высокой стоимостью. Важным явлением является формирование рейтингов и рэнкингов, позволяющих выявить определенные преимущества цифровых банков в сравнении. Рейтинг цифровых банков, проведенный Financial IT в 2022 году, основывался на трех критериях:

- популярность банка;
- количество его пользователей;
- оценка общего влияния данного цифрового банка на сегмент [4].

Так, например, первый в списке «Kaspi.kz» использует программное обеспечение в целях безопасности, программу распознавания лиц, предлагает кредиты, возможность покупок в рассрочку через свою онлайн-платформу. В свою очередь, «Halyk Bank» предоставляет ряд инклюзивных и инновационных решений для клиентов в городских и сельских районах. Также банк имеет очень высокие стандарты безопасности операций. Третий по популярности «BCC» предоставляет стандартный набор цифровых банковских услуг.

Отношения между клиентом и его банком укрепляются только в том случае, если клиент считает, что его банк предоставляет ему постоянное обслуживание. Никто не может отрицать, что с появлением цифрового банкинга пользователь стал чувствовать себя все более комфортно в своем банке. Кроме того, мы наблюдаем усилия обеих сторон, направленные на то, чтобы это нововведение было успешным и внедрялось легко и быстро. Услуги по платежам и переводам через электронные транзакционные платформы, а также информация, собранная об использовании этих услуг клиентами, могут позволить поставщикам адаптировать и предлагать дополнительные финансовые услуги с учетом потребностей своих клиентов. Внедрение цифровых технологий в финансовую сферу также может снизить риск потерь, угроз или других финансовых преступлений, связанных с операциями с наличными, а также другие сопутствующие расходы. Использование преимуществ и возможностей цифрового финансирования при одновременном управлении присущими ему рисками является ключевой задачей для политиков. Банки сталкиваются с трудностями при интеграции электронных услуг. Появились новые цифровые услуги в процессах, связанных с клиентами. Эти услуги включают все банковские процессы в области платежей, инвестиций и финансирования, консультационных услуг, финансовой информации и межпроцессных областей. Там можем представить дальнейшие направления внедрения цифровизации в банковскую сферу в таблицу ниже.

Таблица 1
Направления внедрения цифровизации в сферу банковской деятельности

№	Этапы внедрения	Особенности развития
1	Создание корпоративных компьютерных систем	- расширение масштабов электронного документооборота; - расчетно-клиринговая система; - расчетные межфилиальные сети;
2	Продажа банковских и вспомогательных услуг через интернет	- клиентский банк; - телебанкинг; - интернет-банкинг; - мобильный банкинг или war-сервис; - электронная коммерция; - интернет-торговля;

3	Разработка и автоматизация внутренней системы управления банковской деятельностью	<ul style="list-style-type: none"> - управление отношениями с потребителями (клиентами) с использованием технологических систем; - управление эффективностью работы банковского учреждения; - планирование ресурсов банковского учреждения; - ускорение получения управленческой информации;
---	---	--

Однако традиционные услуги имеют более высокую стоимость труда, и, в частности, работа в нерабочее время стоит дорого. Банки постепенно открывают клиентам доступ к онлайн-обслуживанию в формате 24/7/365. Увеличение темпа жизни общества в целом привело к необходимости предоставления услуг в любое время и в любой день недели. Такая круглосуточная доступность оказывает давление и на банковскую сферу. Поскольку потребители пользуются интернетом и мобильными услугами круглосуточно, им также требуются соответствующие платежи. Кроме того, поскольку уровень проникновения мобильных телефонов во многих странах близок к 100%, услуги используются вне зависимости от времени и места. Так, потребители могут создавать банковские счета, платежные карты и вклады онлайн, не приходя в офис банка. Многие банки также используют в своей работе биометрические технологии, такие как распознавание голоса или сканирование лица по фотографии.

Цифровые инновации еще более революционны, поскольку цепочки создания стоимости меняют свою устоявшуюся структуру, особенно в связи с взаимодействием с клиентами, конфигурацией кредитных и финансовых продуктов, а также обработкой транзакций. Движение вперед потребует гибких процессов, новых моделей получения прибыли, оснащенных новыми продуктами и услугами, и радикальных культурных изменений - все с учетом региональных условий, социальных, экономических и правовых особенностей. Современный цифровой банкинг сочетает в себе преимущества двух миров: новый клиентский опыт снаружи и эффективную, действенную операционную модель внутри - функционирующую как за счет оцифровки, так и за счет базовых технологий, процессов и структур. Клиенты получают выгоду от справедливых цен с повышенной прозрачностью и сопоставимостью [5]. Банки удовлетворяют их потребности немедленным и качественным взаимодействием, а операции выполняются быстро и безопасно. Клиенты заранее информируются о большом ассортименте персонализированных продуктов и услуг, включая финансовые консультации, новые возможности. Необходимо также изменить базовую операционную модель, используя новые каналы и организационные структуры для обеспечения оперативной обработки поступающей банковской информации.

Таким образом, для удовлетворения всех потребностей потребуются интегрированная информационная инфраструктура с быстрыми вычислениями для сверхскоростной обработки данных. Цифровой банкинг меняет и способы получения доходов. Поскольку ориентация на клиента становится все более важной, более глубокое понимание клиента откроет новые источники дохода, такие как сторонняя реклама и наличие клиентов, приобретающих широкий спектр дополнительных услуг. Первые шаги на пути к цифровому банку были направлены в основном на дополнение уже существующего предложения банковских услуг новыми технологическими решениями для повышения удобства и ценности для клиентов. Наиболее яркими примерами являются мобильные приложения, электронные кошельки, мобильный банкинг, электронное страхование.

В дальнейшем благодаря инновационным технологиям, таким как блокчейн, цифровые услуги могут предоставляться в виде элементов, доступ к которым безопасен и защищен. Открытые банковские API - многие поставщики основных банковских приложений начинают публично или даже полностью открывать свои интерфейсы

прикладного программирования (API) для сторонних поставщиков услуг. В первом случае другие поставщики могут разрабатывать новые услуги как часть основного банковского приложения. Во втором случае поставщики основных банковских услуг дополняют свои приложения рынком услуг, позволяя сторонним поставщикам услуг предлагать свои услуги непосредственно поставщикам основных банковских услуг. Например, если клиент использует инвестиционное приложение «Jusan Invest», он не может интегрировать его с банковским реестром клиента, и ему сложно получить обзор всех инвестиционных продуктов и их эффективности. Ведь сообщества по стандартизации, такие как «BIAN», проект «Open banking» или проект по подключению клиентских данных, пытаются решить эту проблему, предоставляя стандарты для технических сервисов. Но пока ни одно приложение не позволяет получить доступ к информации от нескольких поставщиков и приложений, чтобы клиенты могли получить обзор своих инвестиций и финансовых продуктов.

Также для дальнейшего развития цифровизации в банковском секторе можно предложить внедрение чат-ботов, основанных на искусственном интеллекте, которые могут отвечать на вопросы клиентов, совершать простые операции и даже предоставлять консультации. Они могут представлять из себя также голосовых ассистентов, которые будут работать при помощи систем распознавания голоса и обработки речи. Следующим направлением является развитие системы бонусов и лояльности путем внедрения геймификации. К примеру, пользователю предлагается сыграть в игру: бросать кубики, делая ставки на определенный процент возврата средств. Если кубики упали как нужно, клиент получает этот процент. Такая геймификация вовлекает пользователя в взаимодействие с приложением и в программу лояльности. И, конечно, главным направлением является разработка мер по кибербезопасности.

В заключении отметим, что с каждым годом количество потребителей, использующих платежные карты, растет. Расчеты с помощью платежных карт в магазинах удобны, эффективны и быстры с точки зрения покупателя, а также безопасны при использовании PIN-кода. Однако стремительный рост популярности интернет-банкинга подтверждает наличие стабильного и эффективного спроса на этот новый вид банковских услуг. Стоимость обслуживания клиентов через интернет минимальна, что вызывает интерес у банков. Развитие цифровой банковской индустрии требует усилий каждого коммерческого банка, а также поддержки со стороны Национального банка РК. Соответственно, банки должны скорректировать свою бизнес-культуру, развивая соответствующие человеческие ресурсы. Кроме того, коммерческие банки должны сосредоточиться на управлении коммуникациями, информацией в социальных сетях, обновлении платформ информационных технологий, разработке схем управления сетевой безопасностью и классификации клиентов для более эффективного управления в эту цифровую эпоху.

Список литературы:

1. Аббасов А.М., Мамедов З.Ф., Алиев С.А. Цифровизация банковского сектора: новые вызовы и перспективы // Экономика и управление. - 2019. - 6(164).
2. Быканова Н.И., Гордя Д.В., Евдокимов Д.В. Тенденции и закономерности процесса цифровизации банковского сектора // Научный результат. Экономические исследования. - 2020. – 6(2). - 42-51.
3. Петрова Л.А., Кузнецова Т.Е. Цифровизация банковской системы: цифровая трансформация среды и бизнес-процессов // Финансовый журнал. - 2020. – 12(3). - 91-101.
4. Financial IT. Рейтинг цифровых банков Республики Казахстан. – URL: <https://financialit.net/ranking-2022-kazakhstan/415165>
5. Козлова Н.П., Устинова Е.В. Цифровизация банковского сектора: тенденции и кейсы развития рынка // Экономика. Бизнес. Банки. - 2019. - 1. - 18-34.

АГРОПАРК – АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДАҒЫ БИЗНЕСТІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖЕЛІЛІК МОДЕЛІ РЕТІНДЕ

ЖЕНСХАН Д.

Ғылыми жетекші - экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.
«С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті» КеАҚ, Астана қ.

ЖАКУПОВА Ж.Ж.

Орындаушы - студент. «С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті» КеАҚ, Астана қ.

Агропарктер ауыл шаруашылығы өндірісін, өңдеуді және маркетингті біртұтас кешенге біріктіретін агробизнестегі инновациялық тәсілді білдіреді. Бұл тұжырымдама агроөнеркәсіптік сектордың әртүрлі қатысушылары арасында синергия құруға, өндірістік процестердің тиімділігін жақсартуға және нарықтағы өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған. Агропарктер жеткізу тізбегін оңтайландыруға және шығындарды азайтуға ықпал ете алады, сонымен қатар экологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік жауапкершілік мәселелерінде шешуші рөл атқарады.

Қазіргі жағдайда агропарктерді дамытудың өзектілігі бірқатар факторларға байланысты.

Біріншіден, әлем бойынша өсіп келе жатқан халқы аясында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігі агроөнеркәсіптік өндіріске инновациялық тәсілдерді қажет етеді.

Екіншіден, климаттың өзгеруі және табиғи ресурстардың нашарлауы агробизнеске өнімділікті арттыра отырып, қоршаған ортаға әсерді азайту міндетін қояды.

Үшіншіден, нарықтардың жаһандануы және өнімнің сапасы мен қауіпсіздігіне қойылатын талаптардың артуы өндірушілерден жаңа технологиялар мен стандарттарды енгізуді талап етеді.[3]

1 Кесте – Агропарктердің негізгі сипаттамалары

жеткізу тізбегін біріктіру	Инновация	Әлеуметтік-экономикалық даму	Экологиялық тұрақтылық
Агропарктер өндірушілер, өңдеушілер және дистрибьюторлар арасындағы тығыз өзара әрекеттесуге жағдай жасайды.	Өнімділікті арттыру және қоршаған ортаға әсерді азайту үшін азық-агротехнологиялар мен тұрақты даму тәжірибелерін енгізу.	Жаңа жұмыс орындарын құруға және жергілікті бизнесті дамытуға жәрдемдесу, ауылдық жерлерде өмір сүру сапасын жақсарту.	Экологиялық таза технологиялар мен ресурстарды басқару әдістерін қолдану.

Агропарктер ауыл шаруашылығы секторын дамытудың кешенді тәсілін ұсына отырып, осы міндеттерді тиімді шеше алады. Олар интеграция мен инновация арқылы экономикалық тиімділікті арттырып қана қоймайды, сонымен қатар жаңа жұмыс орындарын құру және ауылдық қауымдастықтардың өмір сүру сапасын жақсарту арқылы аймақтардың әлеуметтік дамуына ықпал етеді. Сонымен қатар, агропарк экспорттық әлеуетті арттыру және жергілікті бизнесті дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, бұл оларды өңірлік және ұлттық даму стратегияларында маңызды құралға айналдырады.[4]

Осылайша, агропарктер қазіргі заманғы агробизнесінің сын-тегеуріндеріне жауап беріп қана қоймай, агроөнеркәсіптік кешенді және жалпы өңірлердің экономикасын орнықты дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер ұсынады.

Агропарктерді әртүрлі критерийлер бойынша жіктеуге болады, соның ішінде масштабы, мамандануы және функционалдығы:

Кесте 2

Агропарктердің негізгі сипаттамалары бойынша жіктелуі

№	Критерийлер	Сипаттамасы
1	Ауқымы бойынша	шағын фермерлік кооперативтерден бастап кең ауқымды қызметі бар ірі көпфункционалды кешендерге дейін болуы мүмкін.
2	Мамандануы бойынша	- Азық-түлік агропарктер – ауылшаруашылық өнімдерінің белгілі бір түрлерін (мысалы, сүт, ет, көкөніс) өндіруге және өңдеуге бағытталған. - Технологиялық агропарктер – акцентируют внимание на внедрении инновационных технологий в агропромышленное производство. - Зерттеу агропарктері – жаңа ауыл шаруашылығы технологиялары мен дақылдарын әзірлеу және сынақтан өткізу үшін ғылыми-зерттеу институттары мен өндірістік кәсіпорындарды біріктіреді.
3	Функционалдығы бойынша	өндірістік аймақтарды, ғылыми орталықтарды, білім беру мекемелерін, логистикалық және инфрақұрылымдық нысандарды қамтиды.

Агропарктер ауылшаруашылық және қайта өңдеу секторларына, сондай-ақ іргелес салалардың кең ауқымына көптеген оң әсер ете алатын экономикалық дамудың маңыздықұралы болып табылады.

Агропарктер бірнеше механизмдер арқылы жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етеді:

- Процестерді біріктіру: өндірісті, қайта өңдеуді және бір жерде бөлуді біріктіру арқылы агропарктер біліктілігі төмен жұмысшылардан бастап Агротехнология және басқару саласындағы жоғары білікті мамандарға дейін еңбек ресурстарының әртүрлі түрлеріне қажеттілік туғызады.

- Білім беру және оқыту бағдарламалары: көптеген агропарктер білім беру орталықтары мен біліктілікті арттыру бағдарламаларын қамтиды, бұл жергілікті халықтың дағдыларын дамытуға және оларды жұмысқа орналастыруға ықпал етеді.

- Ілеспе қызметтерді ынталандыру: агропарктерді дамыту қосымша жұмыс орындарын құра отырып, логистикаға, қызмет көрсетуге, техникалық қызмет көрсетуге және басқа да ілеспе қызметтерге сұраныстың артуына әкеледі.[2]

Сурет 1 – Агропарктің жұмыс жасау механизмі Экспорттық әлеуетті арттыру

Агропарктер бірнеше факторларға байланысты аймақтың экспорттық әлеуетін едәуір арттыра алады:

- Өнім сапасын жақсарту: Өндіріс және қайта өңдеу процестерінде заманауи технологиялар мен сапа стандарттарын енгізу халықаралық нарықтарда тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

- Сертификаттау және халықаралық стандарттарға сәйкестік: Агропарктер көбінесе экспорттық нарықтарға қол жеткізудің негізгі факторы болып табылатын қажетті сертификаттарды алуға қолдау көрсетеді.

- Өткізу нарықтарын кеңейту: Дистрибуция арналары мен маркетингтік қолдаудың арқасында агропарктер өндірушілерге жаңа нарықтарға шығуға және экспорт географиясын кеңейтуге көмектеседі.[5]

Кесте 3

Қазақстан республикасы бойынша АӨК өнімдерінің экспорты мен импорты, мыңтонна

Көрсеткішті натауы	2019		2021		2022		Ауытқулар,% (2022/2019)	
	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт
АӨК өнімдері бойынша барлығы	12 266, 4	8356, 6	10821,9	9412,3	13140,9	9909,3	107,1	118,6

Өсімдік шаруашылығы	9358,4	1709,0	8098,6	3025,3	9222,7	3625,8	98,6	212,2
Мал шаруашылығы	115,5	98,0	101,9	99,2	72,2	82,4	62,6	84,0
Өңделген ауыл шаруашылығының өнімдері	2 792,6	6549,6	2621,4	6287,9	3 845,7	6201,1	137,7	94,7

3-кестеден көріп отырғанымыздай Қазақстандағы АӨК өнімдерінің экспорты және импорты көлемін салыстыратын болсақ, импорттың үлесі әлдеқайда жоғары. Атап айтқанда 2022 жылы 2019 жымен салыстырғанда жалпы АӨК өнімдеріндегі импорттың үлесі 18,6% артты, ал экспорт не бары 7,1% өсіп отыр. Оның ішінде мал шаруашылығы өнімдері құрамындағы экспорттың үлесі-47%, ал импорттың үлесі -53% құрайды. Сонымен қатар, өңделген ауыл шаруашылығы өнімдері құрамындағы экспорттың үлесі- 62%, ал импорттың үлесі -38% құрайды. Бұл жағайлар Қазақстандағы АӨК өнімдері құрамына кіретін: мал шаруашылығы және өңделген ауыл шаруашылығы өнімдерінің импорттық өнімдерге тәуелді екенін көрсетеді. Демек, ауыл шаруашылығы және ауылдықаймақтардың тұрақты дамуы үшін АӨК өнімдерінің экспорттық әлеуетін арттырып, импорт көлемін шектеудің маңызы зор деп есептейміз.[1]

Қазақстанда агропарктердің дамуы олардың тұрақты жұмыс істеуі мен өсуін қамтамасыз ету үшін шешілуі керек бірқатар проблемалар мен қиындықтар бар, олар:

Қаржыландыру - инвестициялар тек іске қосудың бастапқы кезеңінде ғана емес, сонымен қатар операциялық қызметті қолдау, жаңа технологияларды енгізу және өндіріс ауқымын кеңейту үшін қажет. Жеке инвестицияларды тарту және мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің тиімді модельдерін құру бұл мәселенің шешімі бола алады.

Басқару - агропарктерді басқарудың күрделілігінің жоғары деңгейі өндірістен маркетинг пен логистикаға дейінгі әртүрлі процестердің кәсіби көзқарасы мен интеграциясын қажет етеді. Агропарк ішіндегі қызметті үйлестіру және оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін білікті кадрлар мен тиімді басқару жүйелері қажет.

Климаттың өзгеруі - агропарктер үшін үлкен сынақ болып табылады, өйткені ол су ресурстарының өнімділігі мен қолжетімділігіне әсер етуі мүмкін. Тұрақты агротехнологиялар мен тәжірибелерді енгізу арқылы климаттық өзгерістерге бейімделу тәуекелдерді азайту және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажеттілік болып табылады.

Технологиялық даму - агропарктерден жабдықтар мен процестерді үнемі жаңартып, жаңартып отыруды талап етеді. Жаңа агротехнологияларды зерттеуге және дамытуға инвестиция салу қажеттілігі агропарктер үшін мүмкіндік те, қиындық та болып табылады. Аталған проблемаларды реттеу арқылы нәтижесіне агропарктерді дамыту Қазақстанның ауылдық аймақтарының даму үшін келесідей перспективалы бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді, олар:

Цифрлық Интеграция. Агропарктердің болашағы интернет заттары, жасанды интеллект және тиімділік пен өнімділікті арттыратын және ресурстарды тұраты пайдалануды қамтамасыз ететін үлкен деректер сияқты цифрлық технологияларды біріктірумен тығыз байланысты.

Биоэкономиканың дамуы. Агропарктер жаңартылатын биоресурстарды өндіруге

және экологиялық таза өнімдер мен энергияны құруға назар аудара отырып, биоэкономиканы дамытудың негізгі ойыншылары бола алады.

Тұрақты даму және экологиялық таза. Тұрақты даму және қоршаған ортаға әсердің төмендеуі агропарктердің назарында қалады. Бұған органикалық егіншілік әдістерін, қайта өңдеу жүйелерін енгізу және жаңартылатын энергия көздерін пайдалану кіреді.

Функционалдылықты кеңейту. Агропарктер агротуризмді, білім беру бағдарламаларын және әлеуметтік жобаларды қоса алғанда, өз функционалдығын кеңейту бағытында дамитын болады, бұл оларға өндіріс орталықтары ғана емес, сонымен қатар инвестициялар, туризм және білім беру орындары болуға мүмкіндік береді. [6]

Осылайша, қазіргі проблемалар мен қиындықтарға қарамастан, агропарктер ауылдық аймақтардың дамуы үшін айтарлықтай әлеуетке ие, бұл тұрақты экономикалық өсуге және ауылдық аймақтардағы өмір сүру жағдайларын жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті: ҚР АӨК өнімдерінің экспорты мен импорты. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/> [берген күні: 12.03.2024].

2 Филимонова Н. Г. Аймақтың ауыл шаруашылығындағы құрылымдық қайта құру тұжырымдамасы: автореферат диссертация, Мәскеу, 2011. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/kontseptsiya-strukturnykh-preobrazovani-v-selskom-khozyaistve-regiona/read> [берген күні: 12.03.2024].

3 Ковтун Б. А. Ауылдық аумақтардың озыңқы әлеуметтік-экономикалық дамуының ұйымдастырушылық-экономикалық негіздері: автореферат диссертация, Ресей Ғылым академиясының Сібір федералды агробιοтехнология ғылыми орталығы, 2019. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/organizatsionno-ekonomicheskoe-osnovy-operezhayushchego-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya/read> [берген күні: 12.03.2024].

4 Кулова А.А. Өңірлік ауыл шаруашылығын қалпына келтіру мен дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігі (Кабардино-Балқар Республикасының материалдарында): автореферат диссертация, 2004. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/kontseptsiya-strukturnykh-preobrazovani-v-selskom-khozyaistve-regiona/read> [берген күні: 12.03.2024].

5 Ватолкина Н. Ш., Горбунова Н.В. Импортты алмастыру: шетелдік тәжірибе, құралдар мен әсерлер // п-Экономика.2015. №6 (233). [Электрондық ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/importozameschenie-zarubezhnyy-opyt-instrumenty-i-effekty> (өтініш берген күні: 12.03.2024).

6 И. Г. Ушачев АӨК дамуының экономикалық мәселелері // ОрелГАУ хабаршысы. 2006. №1 (1). [Электрондық ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskie-problemy-razvitiya-apk> [берген күні: 12.03.2024]

ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА: КАК НАЦИОНАЛЬНЫЙ БАНК КАЗАХСТАНА РЕГУЛИРУЕТ БАЗОВУЮ СТАВКУ

СТАНКЕВСКАЯ А.

студентка группы Ф-21-2

ГУСМАНОВА Ж.А.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрена роль Национального Банка Казахстана в регулировании базовой ставки в контексте денежно-кредитной политики и влияния уровня инфляции. Проанализировано изменение базовой ставки, отражено ее воздействие на банковский сектор и дальнейшие изменения. А также раскрыты основные проблемы, с которыми сталкиваются органы управления денежно-кредитной политикой, сформулированы предложения по их решению.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, базовая ставка, инфляция, Национальный Банк Казахстана, кредиты и депозиты.

Денежно-кредитная политика, или ДКП, – это комплекс мер, направленных на регулирование стоимости денег в экономике для обеспечения стабильности цен. Достижение стабильного уровня инфляции в среднесрочной перспективе является основополагающим фактором сохранности покупательской способности денег и благосостояния населения [1].

Перед центральными банками всех стран стоит важная задача: выбор подходящего режима денежно-кредитной политики. Режим ДКП определяет среднесрочные цели для центрального банка, а также выявляет основной макроэкономический показатель, который требует постоянное наблюдение и корректировки. Начиная с августа 2015 года при проведении ДКП Национальный Банк Республики Казахстан придерживается режима инфляционного таргетирования в условиях плавающего обменного курса национальной валюты. Проводимая денежно-кредитная политика также отвечает за достижение оптимального для государства уровня инфляции (вблизи 5% начиная с 2023).

При выбранном режиме действует определенный набор инструментов ДКП. Основным работающим инструментом является базовая ставка, которая воздействует на номинальные межбанковские процентные ставки денежного рынка. То есть по ней Национальный банк предоставляет краткосрочные кредиты и принимает денежные средства на депозиты от коммерческих банков. Она играет ключевую роль при установлении ставок по кредитам и депозитам для граждан и влияет на уровень инфляции в стране [2].

Базовая ставка выступает ориентиром для экономики и банковского сектора в целом. Ее размеры определяются Национальным банком, основываясь на экономических показателях, и могут быть увеличены или уменьшены в зависимости от ситуации.

Проанализировав данные за последние 4 года, можно выделить несколько ключевых изменений. В феврале 2022 года ставку резко подняли на 3,25 п.п. с 10,25% до 13,50%. Далее последовало несколько повышений и к концу года был установлен рекордно высокий уровень – 16,75%. С декабря 2022-го по август 2023-го ставка находилась в одном положении. Впервые за длительный период времени ставка опустилась в августе 2023 года с 16,75% до 16,5%. Предыдущее снижение было зафиксировано в июле 2020 года с 9,5% до 9%. После этого ставка только повышалась в ответ на рост инфляции. После снятия ставки с паузы и началось ее постоянное снижение, а точнее, 3 раза за прошедший 2023 год. Так в октябре Нацбанк

снизил показатель с 16,5% до 16%, в декабре он достиг 15,75%. Это на 100 б.п. ниже в сравнении с аналогичным периодом 2022 года.

Изменения тесно связаны с тем, что в течении года замедляются темпы инфляции. К примеру, на конец 2022 года показатель составлял 20,7%, а на начало 2023 года достиг пика в 21,3%. После чего началось падение. Летом 2023 года инфляция уже находилась на уровне 14%, осенью - 10,8%. А в начале 2024 года составила 9,8% (рисунок 1).

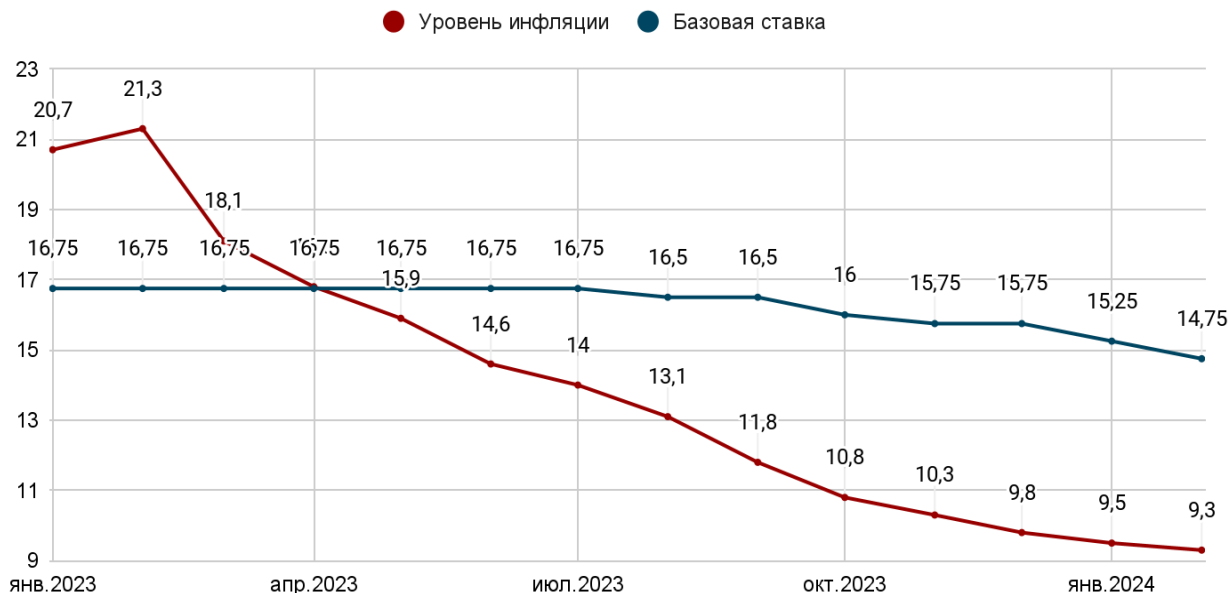

Рисунок 1. Зависимость базовой ставки от уровня инфляции

В текущем 2024 году ситуация в экономическом секторе страны продолжает меняться. 19 января Нацбанк объявил об очередном изменении. Приняв решение о снижении ставки до 15,25%. Свое решение, Нацбанк принял на основании ухода инфляции в диапазон 9,5%. Смягчая в течение последнего полугодия, Казахстан вошел в 20 стран мира, которые смягчают условия проведения ДКП, плавно замедляя инфляцию.

Но инфляционные факторы продолжают свое существование - подорожание коммунальных услуги: центральное отопление и водоотведение, а также использование средств Нацфонда для пополнения бюджета и ослабление национальной валюты. Но несмотря на ряд отрицательных факторов, финансовые аналитики предполагают, что инфляция продолжит свое постепенное падение, и дойдет до 8,5% к концу 2024 года.

По итогам заседания 23 февраля базовая ставка снизилась в пятый раз подряд. Нацбанк принял решение о сокращении на еще 50 базисных пунктов с 15,25% до 14,75% [3]. Решение обусловлено тем, что месячная инфляция в стране составила 0,8%. А годовая инфляция в феврале остановилась на отметке 9,3%. Это положительно повлияло на решение о снижении базовой ставки. Т.к. инфляционные ожидания граждан снижаются уже на протяжении трех месяцев. А годовая инфляция замедляется 12-ый раз подряд. Этому способствовала проводимая денежно-кредитная политика, снижение мировых цен на продовольственные товары и антиинфляционные меры.

Базовая ставка выступает главным макроэкономическим регулятором стоимости денег. Она необходима для определения стоимости кредитных ресурсов и того сколько банки готовы вложить в привлечение ресурсов от населения и бизнеса на свои вклады. И соответственно играет ключевую роль при принятии решений по установлению ставок кредитов и депозитов.

Банки второго уровня не всегда понижают или повышают проценты по кредитным продуктам в ответ на изменение базовой ставки Нацбанком.

"Это будет зависеть от коммерческих планов по маркетингу, рыночным нишам каждого конкретного банка. Конечно, базовая ставка не предписывает ставок для банков второго уровня. Если мы привлекаем деньги, мы за их привлечение платим. Соответственно, раз базовая ставка снижается, стоимость кредитных ресурсов также должна примерно соразмерно снизиться. Это зависит от профиля риска, от конкретного проекта, конкретной политики того или иного банка. Но базово мы ожидаем, что она будет снижаться", - заключил Глава Национального банка Тимур Сулейменов.

В случае, если банк при снижении базовой ставки сохраняет высокий процент по кредитам, это может сделать его менее привлекательным на фоне конкурентов, так как клиенты не будут готовы брать кредиты на таких условиях.

Снижение базовой ставки должно делать кредиты для физических и юридических лиц более доступными. В теории вслед за снижением базовой ставки идет снижение ставок по кредитам. В первый месяц 2024 года показатель наоборот вырос на 2,8 п.п.. Ставки вознаграждения в январе для физлиц и ИП в январе достигли 20,7%. Дороже кредиты для казахстанцев были зафиксированы в феврале 2015 года. Тогда население покупало под 21,4%.

В феврале произошло снижение ставок БВУ, изменения коснулись как бизнес-сектор, так и розничный. Для физических лиц и индивидуальных предпринимателей ставка по тенговым кредитам перешла на уровень 18,7%, это на 2% ниже чем в прошлом месяце (рисунок 2). Самые высокие ставки для населения сложились на краткосрочные кредиты в тенге – 33,2%, а самые низкие на срок от одного года до пяти лет – 17,3%.

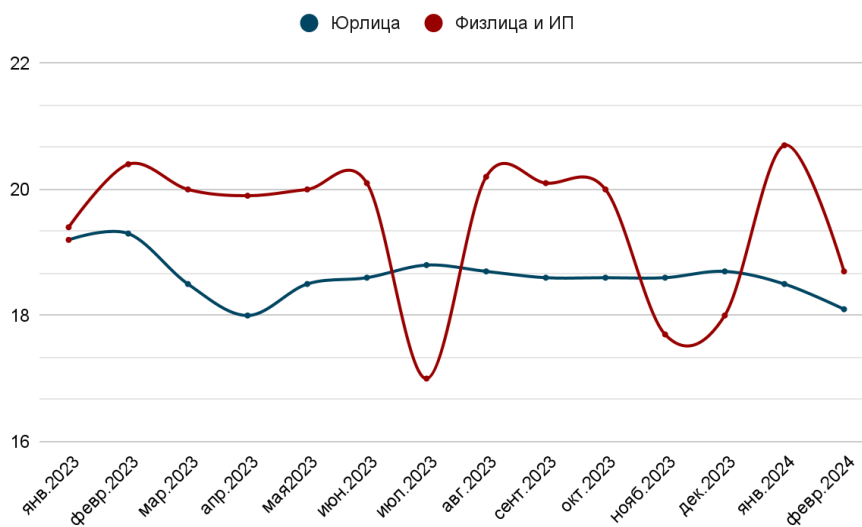

Рисунок 2. Средневзвешенная ставка вознаграждения БВУ по кредитам.

Средневзвешенная ставка по кредитам в национальной валюте в сегменте юридических лиц равняется 18,1%. В среднем ставки по кредитам снижаются вслед за базовой ставкой на 0,2-0,3 процентных пункта. Ставка по кредитам в иностранной валюте выросла до 7,4%. Самыми дорогими кредитами в тенге остаются среднесрочные кредиты – 19,5%, а самыми дешевыми – кредиты сроком до трех месяцев – 17,8%.

Показатель базовой ставки является маяком для формирования процентных ставок на рынке. Базовая ставка - это минимальная ставка по кредитам, и в то же время максимальная ставка по депозитам.

В отличие от кредитов, при снижении базовой ставки депозиты теряют свою привлекательность для населения. Ожидается, что ставка по депозитам изменится в том же размере, что и базовая ставка. Согласно ежемесячной информации, опубликованной КФГД предельная ставка вознаграждения по несрочным вкладам составляет 14,3%. Предельные ставки – это максимальные ставки вознаграждения, в пределах которых менее чем хорошо капитализированные банки-участники принимают решение об изменении ставок по своей линейке депозитных продуктов[4].

Отметим, что банки второго уровня вправе самостоятельно регулировать ставки по депозитным продуктам в зависимости от финансовой и экономической ситуации, а также руководствуясь своими потребностями в ликвидности. В случае необходимости увеличения количества наличных средств, банки могут предложить более высокие ставки по банковским вкладам. Поэтому документ фонда можно рассматривать лишь как рекомендацию.

На примере Kaspi Bank оценим результат воздействия базовой ставки на депозиты. После 23 февраля банк снизил годовую эффективную ставку вознаграждения по депозитам в валюте до 14%, ставка по депозитам в долларах остается прежней - 1%. Данное изменение не распространяется на клиентов, которые уже имели депозиты на 28 февраля. Старая ставка в 15% сохраняться до окончания срока договора. И только после продления договора изменится до текущей.

По данным Казахстанского фонда гарантирования депозитов уже 13 из 16 банков пересмотрели ставку вознаграждения по не срочным депозитам.

Больше других подешевели вклады Kaspi банка - на один процентный пункт. Самые выгодные предложения теперь у Halyk Bank и Евразийского банка. Минимальная ставка на рынке по не срочным депозитам принадлежит КЗИ банку – 13,6%. Изменения других банков варьируются в диапазоне от 0,2 до 0,8 (рисунок 3). Данные показывают, что взаимосвязь между депозитами и базовой ставкой является наиболее прямой.

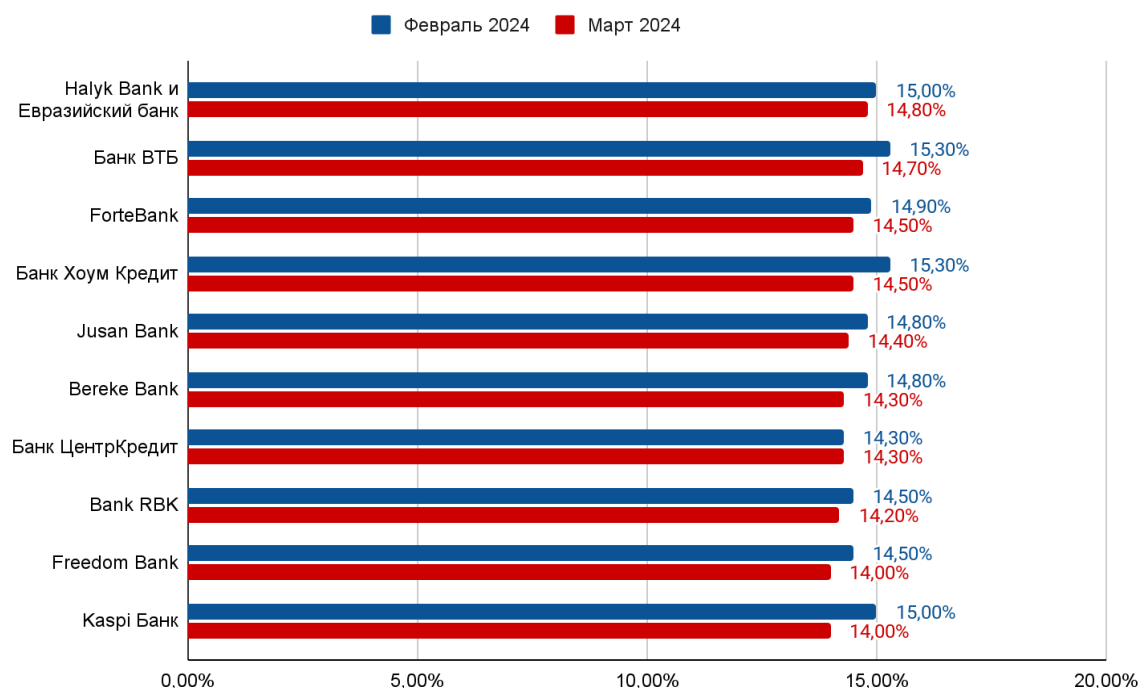

Рисунок 3. Изменение годовой эффективной ставки вознаграждения по депозитам

Объем вкладов физических лиц, продемонстрировавший отрицательную динамику в предыдущем месяце, в отчетном периоде увеличился на 1,3%, достигнув 20,2 трлн тенге, несмотря на понижение ставок по депозитным продуктам.

Снижение ставки произошло вслед замедления годовой инфляции и инфляционных ожиданий населения, но по сообщению Нацбанка при принятии будущих решений с большей вероятностью ставка будет удерживаться на прежнем уровне.

В перспективе ожидается снижение до 14% к концу этого года. Напомним, что решения по базовой ставке принимаются 8 раз в год. Следующее, третье за текущий год, заседание запланировано на 12 апреля 2024 года. Исходя из этого можно сделать вывод что на последующих 6 заседаниях в этом году изменения ставки будут поэтапными с возможными паузами. Дальнейшее снижение может оказаться длительным. А предположительные прогнозы на 2025 и 2026 год складываются на уровне 11,2 и 9,8%. Из прогноза НБРК следует, что к концу 2026 года получится достичь желаемых 5% инфляции. В 2024-м году ожидается, что инфляция сложится в диапазоне 7,5%-9,5%, в 2025-м в пределах 5,5%-7,5%.

Наиболее актуальной проблемой Национального Банка является то, что он не способен прямо влиять на достижение своей стратегической цели. Не имея полного контроля, Центральный банк может лишь оперировать рядом инструментов. К примеру, изменение базовой ставки не способно сразу же привести к переменам в экономике, влияние проявляется спустя некоторое время. Процентная политика, реализуемая центральным банком, является одним из ключевых инструментов макроэкономического регулирования. Она оказывает влияние на стоимость банковских продуктов, однако это влияние не всегда является однозначным и может быть ограничено рядом факторов. Одним из таких факторов является наличие избыточной ликвидности на денежном рынке, что снижает стимулы для банков по изменению стоимости своих продуктов. Поступление в экономику значительного объема ликвидности по ставке ниже базовой также снижает эффективность денежно-кредитной политики. Субсидирование отдельных секторов экономики и населения может привести к неравномерному распределению ликвидности в экономике, создавая неравные условия доступа к ней. В настоящее время одним из ключевых вызовов для денежно-кредитной политики является недостаточная степень воздействия базовой ставки на макроэкономические параметры. Следующий вопрос заключается в том насколько ДКП влияет на уровень инфляции. В краткосрочном периоде влияние изменения базовой ставки на инфляцию ограничено. Для того чтобы вернуть инфляцию к таргету 5%, политика должна оставаться умеренно жесткой, следовательно, ставка должна оставаться неизменной в ближайшее время.

Для повышения эффективности кредитного и процентного каналов необходимо развивать альтернативные источники фондирования, диверсифицировать и повышать устойчивость фондирования банков, снижать кредитные риски в экономике и формировать бенчмарк по долгосрочным финансовым инструментам.

Развитие рынка ценных бумаг позволит банкам привлекать средства не только через депозиты, но и через выпуск облигаций и других долговых инструментов. Это снизит зависимость банков от депозитов и сделает их более устойчивыми к колебаниям процентных ставок. Снижение кредитных рисков в экономике сделает кредитование более привлекательным для банков, что может привести к снижению процентных ставок по кредитам. Формирование бенчмарка по долгосрочным финансовым инструментам позволит ориентироваться на него при ценообразовании долгосрочных кредитов и инвестиций.

С целью повышения доверия к денежно-кредитной политике Национального Банка Казахстана, была разработана и внедрена инновационная коммуникационная стратегия. На данный момент акцент в информационном поле перемещается с валютного курса на базовую

ставку. Теперь решения, принимаемые по базовой ставке, подробно освещаются, в том числе и причины, которые лежат в основе каждого принятого решения.

Изменения в денежно-кредитной политике помогут сделать банковские продукты более доступными для населения и бизнеса, а также сделать ее более устойчивой к внешним шокам.

Список литературы:

1. Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан – https://www.nationalbank.kz/ru/page/policy_framework
2. Нацбанк снизил базовую ставку в Казахстане https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/natsbank-snizil-bazovuyu-stavku-v-kazahstane-517993/
3. Казахстан - Процентная ставка | 1992-2024 Данные <https://ru.tradingeconomics.com/kazakhstan/interest-rate>
4. Официальный сайт Казахстанского фонда гарантирования депозитов <https://kdif.kz/bankam/predelnye-stavki-voznagrazhdeniya/>

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТА: ПОНИМАНИЕ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

ХАСЕНОВ Ж.

студент группы ГМУ-22-1к

МАЙКЕНОВА А.Е.

Научный руководитель, магистр, ст. преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Дефицит бюджета является серьезной проблемой для экономического развития государства. В данной статье рассматривается понятие дефицита бюджета, как важного инструмента достижения макроэкономической стабилизации экономики и снижения инфляционных ожиданий, также выявлены причины возникновения бюджетного дефицита и перспективы применения наиболее эффективного метода его покрытия.

Ключевые слова: дефицит бюджета, государственный бюджет, государственный долг, профицит, инфляция, бюджет.

Дефицит бюджета является одним из наиболее острых экономических вопросов, с которыми сталкиваются многие страны по всему миру. Это явление, когда государственные расходы превышают доходы, оказывает значительное воздействие на экономическую стабильность и социальное благополучие общества.

Бюджетный дефицит возникает вследствие многих причин объективного и субъективного характера. Но чаще всего причиной появления дефицита бюджета становится невозможность мобилизовать необходимые доходы в результате спада производства, низкой производительности труда и снижения эффективности производства. Кроме того, безудержный рост расходов без учета финансовых возможностей, их недостаточная целесообразность и эффективность могут привести к дефициту бюджета. Высокие расходы на

содержание армии, административного аппарата, покрытие убытков предприятий приводят к так называемому «проеданию» бюджетных средств. Отрицательное воздействие на сбалансированность бюджета имеет также инфляция, нерациональная налоговая и инвестиционная политика. Финансирование бюджетного дефицита проводится из внутренних и внешних источников. К внутренним источникам финансирования относятся выпуск и продажа ценных бумаг (облигации и векселя); бюджетные ссуды, полученные от бюджетов других уровней; использование средств центрального банка. А внешним финансированием являются продажа ценных бумаг на мировом финансовом рынке, кредиты иностранных банков и международных финансовых организаций, а также кредиты иностранных правительств. Еще одна проблема, порождаемая бюджетным дефицитом, - это государственный долг, то есть сумма непогашенных дефицитов государственных бюджетов, накопленная за все время существования государства [1, с 115].

Фискальная политика в отношении бюджетного дефицита основывается на трех концепциях.

1. Ежегодно балансируемый бюджет. Подобный бюджет до последнего времени считался целью фискальной политики. Однако такое состояние бюджета уменьшает стабилизирующую, антициклическую направленность фискальной политики. Сбалансирование бюджета может даже усугубить колебания экономического цикла. При наличии безработицы и падении доходов населения, налоговые поступления автоматически сокращаются. В этом случае для сбалансирования бюджета государству необходимо либо повысить ставки налогов, либо сократить государственные расходы, либо осуществить оба эти действия. Итогом будет сокращение совокупного спроса и еще большее падение производства. Политика сбалансирования бюджета может также усилить инфляцию. При наличии инфляции повышение денежных доходов автоматически увеличивает налоговые поступления. Для ликвидации бюджетного излишка государство должно принять следующие меры: либо снизить ставки налогов, либо увеличить государственные расходы, либо использовать сочетание этих двух мер. В любом из этих случаев усилится инфляция.

2. Бюджет, балансируемый на циклической основе. Согласно этой концепции бюджет балансируется в ходе экономического цикла, а не ежегодно. Для предотвращения спада производства государство снижает налоги и увеличивает расходы, намеренно создавая дефицит. При последующем подъеме экономики государство увеличивает налоги и сокращает расходы, а возникающие бюджетные излишки направляются на погашение дефицитов в годы спада. Таким образом, проводятся антициклическая фискальная политика и балансирование бюджета в течение экономического цикла. Слабым звеном этой концепции является то, что спады и подъемы могут быть не одинаковы по глубине и длительности, что может нарушить циклическую сбалансированность бюджета.

3. Концепция функциональных финансов. Суть данной теории состоит в том, что целью функциональных финансов является балансирование экономики в целом для достижения макроэкономической стабильности, обеспечение неинфляционной полной занятости. Балансирование бюджета при этой концепции является второстепенной задачей, допускается как наличие дефицитов бюджета и государственного долга, так и бюджетных излишков.

Причины появления бюджетного дефицита могут быть различными. Он может быть связан с необходимостью осуществления крупных государственных вложений в развитие.

Причины бюджетного дефицита:

- спад общественного производства;
- рост предельных издержек общественного производства;
- массовый выпуск пустых денег;
- излишне, неоправданно раздутые социальные программы;
- возросшие затраты на финансирование ВПК;

- оборот теневого капитала в огромных масштабах.

Негативные последствия дефицита бюджета ощущаются на различных уровнях экономики и общества. Одним из основных последствий является увеличение государственного долга. При необходимости финансирования дефицита правительство вынуждено занимать дополнительные средства, что приводит к росту долга. Это может увеличить расходы на обслуживание долга и уменьшить возможности для инвестиций в другие сферы, такие как образование, здравоохранение и инфраструктура. Другими последствиями могут быть рост инфляции, падение курса национальной валюты и ограничение возможностей для экономического роста.

Недостаточная степень разработки теоретических проблем в области бюджетного дефицита не только обусловила его долгое непризнание, но и препятствовала выработке модели управления им, исследованию количественной и качественной характеристики этого явления. В отечественной экономической науке до недавних времён преобладал сугубо отрицательный взгляд на бюджетный дефицит. Отсутствие глубоких научных разработок о причинах, допустимом пределе и социально-экономических последствиях бюджетного дефицита, сравнительно низкая общая финансовая культура привели к тому, что прежние экономические ведомства оказались неподготовленными к управлению бюджетным дефицитом[1, с 125-128].

По данным Министерства финансов РК, расходы государственного бюджета по итогам 2023 года составили 26,8 трлн тенге, доходы – 24,9 трлн тенге, такая разница привела к росту дефицита бюджета на 30%. Между тем доходы госбюджета выросли на 23,1% по сравнению с 2022 годом, из 24,9 трлн тенге 3/4 сформировали налоговые поступления (18,9 трлн тенге), основная доля выпадает на корпоративный подоходный налог с полученного дохода, который составляет - 5 трлн тенге и НДС- 5,7 трлн тенге. Доля трансфертов из Национального фонда составила 16% (4 трлн тенге).

Таким образом, дефицит государственного бюджета в 2023 году достиг 2,8 трлн тенге, по сравнению с прошлым годом этот показатель вырос почти на 30%

С 2022 по 2023 год прирост государственного долга составил 22%, или 5,3 трлн тенге, увеличив размер обязательств до 29,1 трлн тенге. Отношение госдолга к ВВП в относительном выражении не имеет существенных колебаний – в среднем за последние шесть лет показатель составляет 24,9% и находится в безопасных пределах. В странах Европы, например, государственный долг в среднем занимает свыше 70% к ВВП. Однако не так важен размер государственного долга, сколько его обслуживание и динамика увеличения этой суммы. Надо отметить, что рост правительственного долга сопровождается изменением его структуры. Если в 2022-м на внешний долг приходилось 47%, а на внутренний – 63%, то к 2023 году соотношение еще больше скорректировалось в пользу внутренних займов: внешние обязательства сократились до 30,2%, а внутренние выросли до 69,8% (Рисунок 1).

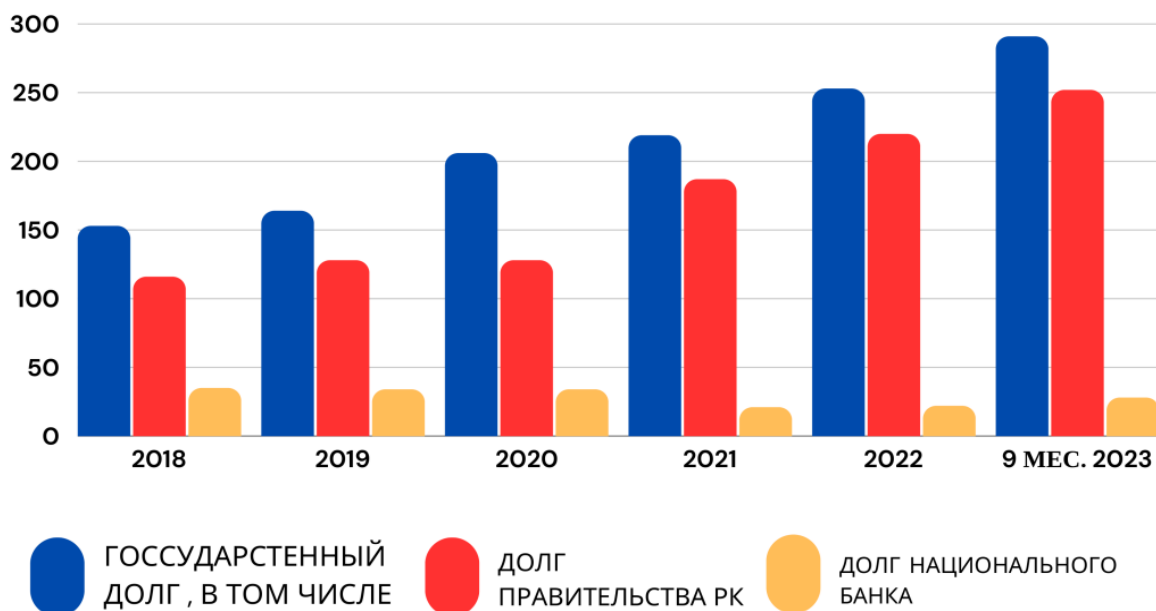

Рисунок 1. Структура государственного долга 2018- 2023 гг.

Изменения структуры правительственного долга продиктованы в большей степени стратегическим прагматизмом. Национальный банк рассматривает государственные ценные бумаги (далее ГЦБ) не только как источник финансирования дефицита бюджета, но и как важный индикатор состояния экономики, позволяющий определить стоимость денег на всём горизонте срочности. Процентные ставки по ценным бумагам правительства и Национального банка формируют безрисковую кривую доходности и являются значимым звеном трансмиссии денежно-кредитной политики. Так, в 2022 г, с ростом инфляции, Министерство финансов уделило большое внимание на выпуск с плавающей купонной ставкой, которая позволяет привлечь средства, не переплачивая на горизонте ожидания снижения базовой ставки в среднесрочном периоде, а в 2023 году снижение инфляции сократило выпуски облигаций со ставкой, индексированной на индекс инфляции. Участники рынка ждут продолжения снижения ставки в 2024 году, что будет отражаться на рынке ГЦБ.

В 2023 году качество управления государственными финансами оставляло желать лучшего, расходы росли, а запланированные доходы не достигли цели. Ожидать резкого изменения государственной политики в этом направлении, очевидно, не стоит, и мы продолжим переключать деньги из одного кармана в другой для оплаты всё новых растущих счетов.

В 2024 году дефицит бюджета прогнозируется на уровне 2,6% к валовому внутреннему продукту, а к 2026 году постепенно снизится до 2,3%. **Расходы бюджета на 2024 год увеличатся по сравнению с 2023 годом на 1,5 трлн тенге и составят порядка 24 трлн тенге.** В частности, основная доля расходов бюджета приходится на социальную сферу и составляет более 40% расходов бюджета 2024 года[3].

Существует несколько путей решения проблемы дефицита бюджета.

1. Один из них - балансирование расходов и доходов бюджета. Это может включать в себя сокращение ненужных расходов, повышение эффективности налогового сбора и увеличение доходов от государственных активов.

2. Увеличение налоговых поступлений: Можно рассмотреть возможность повышения налогов или введения новых налогов для увеличения доходов бюджета. Это может включать налоги на доходы, налоги на имущество, налоги на добавленную стоимость и другие.

3. Сокращение государственных расходов: Проведение анализа бюджета с целью выявления областей, где можно сэкономить. Это может включать сокращение расходов на административные издержки, оптимизацию государственных программ и проектов, а также уменьшение объемов финансирования определенных секторов.

4. Привлечение инвестиций: Привлечение инвестиций как внутренних, так и иностранных, может помочь увеличить экономический рост и, следовательно, налоговые поступления в бюджет.

5. Экономические реформы: Внедрение экономических реформ, направленных на стимулирование экономического роста, улучшение делового климата и увеличение конкурентоспособности страны

6. Борьба с коррупцией: Принятие мер для борьбы с коррупцией может улучшить управление государственными финансами и предотвратить утечку бюджетных средств.

7. Реструктуризация государственного долга: Проведение пересмотра государственного долга, и возможная реструктуризация для снижения долгового давления на бюджет.

8. Развитие новых источников доходов: Исследование и развитие новых источников доходов, таких как инновации, цифровая экономика, развитие туризма и других перспективных отраслей[4].

Проблемы бюджетного дефицита и государственного долга очень серьезны в системе государственного регулирования экономических процессов. Поскольку размер бюджетного дефицита и государственного долга является термометром состояния экономики, этот вопрос традиционно привлекает большое внимание, как со стороны экспертов- экономистов, так и населения в целом.

Дефицит бюджета - серьезная проблема, требующая внимания и эффективных мер для ее решения. Понимание сути дефицита бюджета, его последствий и путей решения является ключом к обеспечению финансовой стабильности и устойчивого развития экономики и общества. Необходимо активно работать над улучшением управления государственными финансами и созданием благоприятной экономической среды для роста и процветания.

Список литературы:

1. Омирбаев С.М., Интыкбаева С.Ж., Адамбекова А.А., Парманова Р.С. Государственный бюджет: Учебник - Алматы: Дәуір, 2011. - 632с.
2. <https://forbes.kz/> Как правительству РК справиться с бюджетным дефицитом и ростом госдолга.
3. Официальный сайт www.minfin.gov.kz
4. www.orda.kz Экономические итоги 2023 года: как дефицит бюджета может украсть будущее у детей.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ И ВИДЫ РИСКОВ В ПРИМЕНЕНИИ ЦИФРОВЫХ АКТИВОВ.

КАЛИНИНА А.С.

студентка группы Ф-21-2

АУБАКИРОВА А.Т.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. С процессом глобализации, общество столкнулось с жестокой угрозой со стороны терроризма и экстремизма, где к сожалению до сих пор это является не решенными проблемами. В этой связи мировое сообщество реагируют на такие вызовы и создают превентивные меры, создаются группы и организации, конвенции, занимающиеся борьбой с отмыванием доходов и финансированием терроризма, поэтому изучение этих вопросов доказывает свою актуальность.

Ключевые слова: Отмывание доходов, финансирование терроризма, риски, ФАТФ, финансовый мониторинг, криптовалюта, блокчейн.

Внедрение систем финансового мониторинга и борьба с отмыванием доходов и финансированием терроризма являются актуальными задачами в современном мире. Организованная преступность и террористические группировки получают значительные доходы от незаконной деятельности, и борьба с этими явлениями помогает сохранить безопасность и стабильность в обществе. Поэтому многие страны уделяют внимание этим проблемам и совершенствуют свои системы финансового мониторинга, чтобы своевременно выявлять и предотвращать финансовые операции, связанные с терроризмом и преступностью. Такие меры являются необходимыми для сохранения мира и безопасности в мире.

Из-за многочисленных проблем, с которыми сталкивается современный мир, страны в настоящее время уделяют большое внимание противодействию легализации доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма.

В связи с этим 28 августа 2009 года был подписан Закон Республики Казахстан "О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма" (позже термин "незаконный" был заменен термином "преступный"), в рамках которого ряд организаций (банки, биржи, страховые организации и брокеры, профессиональные участники рынка ценных бумаг и т.п.) были отнесены к субъектам финансового мониторинга, которые в соответствии с нормами данного закона должны осуществлять меры по надлежащей соответствующей проверке своих клиентов, их представителей и бенефициарных собственников, в том числе на принадлежность отмывания доходов и финансирования терроризма (далее ОД/ФТ) [1].

Основными мерами, направленными на противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма, стали действия, проводимые в соответствии с законодательными актами. Эти действия включают идентификацию клиентов и их выгодоприобретателей, оценку рисков связанных с возможностью осуществления клиентами отмывания доходов, полученных преступным путем, и финансирования терроризма, мониторинг операций, которые должны быть обязательно контролируемы и необычных операций, направление сообщений в уполномоченный государственный орган, осуществление мер по противодействию финансированию терроризма и экстремистской деятельности, документальное фиксирование

и хранение информации об операциях, подлежащих обязательному и факультативному мониторингу, подготовку и обучение персонала и так далее.

Функционирующая в Республике Казахстан национальная система противодействия финансированию терроризма (НС ФТ) способствует укреплению национальной безопасности и стабильности финансового сектора. Поэтому, в связи с имеющейся террористической угрозой, с которой сталкивается все мировое сообщество, необходимость глубокого понимания факторов, обуславливающих наличие и возникновение в государстве случаев финансирования терроризма, выходит на первое место.

Соответственно, проведение национальной оценки рисков финансирования терроризма (НОР ФТ), обусловлено требованиями стандартов ФАТФ, с целью выявления направлений противоправной финансовой деятельности.

НОР ФТ предоставит возможность в определенной последовательности и оперативно принимать необходимые управленческие решения в отношении угроз, уязвимых мест и в целом рисков ФТ, что позволит повысить эффективность противодействия ФТ в Республике Казахстан.

Оценка рисков финансирования терроризма производится в соответствии с этапами процесса финансирования терроризма, через которые определяются способы привлечения, перемещения или использования средств (таблица 1).

Таблица 1

Этапы процесса финансирования терроризма

Привлечение средств	Начальный этап процесса ФТ, основной целью которого является привлечение средств как из законных (примеры: частные пожертвования, сбор через НКО, бизнес и т.д.), так и из незаконных (примеры: доходы от преступной деятельности и т.д.) источников
Перемещение средств	Технический этап процесса ФТ, основной целью которого является задействование законных и/или незаконных механизмов по перемещению террористических средств (примеры: переводы денежных средств через банки, перевозка наличных денежных средств и т.д.).
Использование средств	Заключительный этап процесса ФТ, основной целью которого является использование средств для обеспечения всех видов деятельности, осуществляемых террористами либо террористическими группами (примеры: проведение террористических актов, пропаганда и вербовка, обучение и подготовка и т.д.).

При финансировании терроризма используются средства, полученные из законных источников: с использованием транзакций по безналичным банковским переводам, с использованием банковских пластиковых карт, услуг платежных организаций (денежные переводы без открытия счета), а также преступные доходы, в том числе легализованные. Актуальным остается возможность использования виртуальных активов в указанных целях. [2]

В целом субъектами финансового мониторинга, осуществляющими финансовые операции, принимаются необходимые меры ПФТ: утверждены и выполняются правила внутреннего контроля, определены процедуры управления рисками, осуществляется анализ подозрительных финансовых операций, осуществляется передача сведений в орган финансового мониторинга.

Данный вывод подтверждается сведениями о результатах контрольных мероприятий, проведенных государственными органами – регуляторами, осуществляющими контроль за деятельностью субъектов финансового мониторинга, осуществляющих финансовые операции, в сфере ПОД/ФТ.

В последние годы, наиболее эффективно организована работа по ПФТ в банковском секторе. В секторе созданы специальные подразделения – комплаенс службы по ПОД/ФТ, присутствует понимание возможности вовлечения в схемы ФТ и проводится работа по управлению данными рисками.

Большинство субъектов финансового мониторинга, имеет специализированные программные комплексы, позволяющие автоматизировать деятельность в сфере ПОД/ФТ. Соответственно, рост количества сведений и информации об операциях, подлежащих финансовому мониторингу, предоставленных банками второго уровня, свидетельствует о наличии понимания рисков ОД/ФТ и необходимости превентивных мер.

Например, с ростом уровня цифровизации услуг наблюдается рост заинтересованности населения в проведении онлайн платежей и переводов денег. Вместе с тем, наблюдается динамика ежегодного уменьшения в обороте количества prepaid платежных карточек без идентификации ее держателя. Следовательно, указанное свидетельствует об отсутствии рисков ФТ, когда prepaid карты возможно обеспечивают проведение переводов между не идентифицированными физическими лицами, в том числе и с умыслом финансирования терроризма. В этой связи степень уязвимости для ФТ, при использовании prepaid банковских карт, оценивается как средняя. [3]

В последние годы, мировые эксперты ищут новые механизмы борьбы с легализацией доходов, полученных незаконным путем. К примеру, отмывание денег через криптовалюты считается наиболее вероятным способом незаконного использования криптовалют. Но агентство таможенной и пограничной охраны США исследовало схемы отмывания денег при торговле наркотиками и установило, что незаконная торговля наркотиками осуществляется исключительно за наличный расчет, преимущественно мелкими купюрами. Соответственно, криптовалюты не могут быть эффективным способом для незаконной торговли наркотиками. Перевод наличных денег в безналичную форму является наиболее рискованным этапом отмывания денег, и криптовалюты не предлагают жизнеспособного обходного пути. Однако преступники могут инвестировать в ценные бумаги или другие активы на этапе "расслоения", чтобы забрать финансовый след как можно дальше от реальных инвесторов. [4]

Однако, несмотря на то, что криптовалюты обладают некоторыми анонимными свойствами, они не являются полностью безопасными для использования в схемах отмывания денег. Некоторые криптовалюты, такие как Bitcoin, имеют открытый блокчейн, который позволяет отслеживать транзакции. Кроме того, многие криптовалютные биржи и платформы требуют прохождения процесса идентификации для выполнения операций с криптовалютами.

Также следует учитывать, что использование криптовалют в отмывании денег может привлечь внимание правоохранительных органов и повлечь за собой юридические последствия. Поэтому, несмотря на то, что криптовалюты могут предоставить некоторую степень анонимности, использование их в отмывании денег не является безопасным и эффективным способом скрыть преступные доходы.

В целом, использование криптовалют в отмывании денег может быть возможным, но не является оптимальным способом. Для преступников и террористов наличные деньги по-прежнему остаются наиболее безопасным и эффективным способом совершения незаконных операций.

Существуют две основные проблемы при использовании криптовалют для отмывания денег. Во-первых, правоохранительным органам известно об этой практике, поскольку операции с большими суммами вызывают подозрения. Во-вторых, конвертация денег в

криптовалюту не делает их легальными, поэтому это лишний и небезопасный шаг. Для того чтобы привести деньги в легальный оборот, нужно сделать их частью традиционных финансовых инструментов. Этот процесс называется интеграцией и включает в себя консолидацию активов и возвращение их в легальную экономику. Одним из шагов в этом процессе является размещение денег на счете в банке с высокой репутацией в развитой стране. Если все пройдет успешно, то деньги смогут вернуться в легальный оборот.

Таким образом, банки являются ключевым звеном в отмывании, то есть легализации доходов, полученных преступным путем, на всех стадиях отмывания.

Например, согласно компании Chainalysis, специализирующейся на анализе криптовалют и блокчейна, в 2021 году с какой-либо незаконной деятельностью было связано лишь 0,15% от всех криптовалютных транзакций. Вместе с этим, по оценкам ООН, к незаконной деятельности имели отношение от 2% до 5% традиционных фиатных средств (наличных) — примерно от 800 миллиардов до 2 триллионов долларов США. Так что давайте назовем это проблемой на триллион долларов в год.

Противники криптовалюты пытаются создать впечатление, что Binance и крупные биржи в целом беспечно относятся к применению протоколов по прозрачности и борьбе с отмыванием денег. Но это бесконечно далеко от истины.

Следует отметить, что криптовалюта не подходит для отмывания денег по нескольким причинам. Во-первых, процесс верификации в этой сфере очень строгий. Гораздо проще открыть банковский счет с поддельными документами в небольшом местном или региональном банке. Во-вторых, вы просто не сможете незаметно перевести в криптовалюту крупные суммы. И в-третьих, ваши транзакции можно отследить. Даже большинство так называемых анонимных криптовалют намного прозрачнее и легче отслеживать, чем те же наличные.

В отличие от наличных, которые практически невозможно мониторить, блокчейн представляет один из самых мощных инструментов для правоохранительных органов. Его неизменно прозрачная природа не подходит для отмывания денег, поскольку она позволяет правоохранительным органам выявлять и отслеживать отмывание денег гораздо легче, чем при операциях с наличными.[5]

Таким образом, непригодность криптовалюты для отмывания денег очевидна. Соответственно, этот вид цифровых активов составил всего около 0,86% от ежегодного объема отмываемых средств, если в прошлом году он был равен примерно одному триллиону долларов. Факт остается фактом — традиционная финансовая система гораздо более уязвима для отмывания денег и нарушения санкций, чем криптовалюта. И в борьбе с подобными нарушениями Binance выступает в первых рядах.

Транзакции в блокчейне неизменяемы и полностью поддаются обнаружению. Таким образом, в отличие от отмывания наличных через банки, отмывание криптовалюты легко выявить и пресечь. В случае прямого заявления о взаимосвязи Binance с подобной деятельностью его можно подтвердить или опровергнуть с помощью записи о транзакции.[6]

Именно поэтому Binance потратила десятки миллионов долларов на создание и обеспечение ресурсами команды самых профессиональных киберкриминалистов на планете. В нее входят более 120 экспертов в области безопасности и отраслевых специалистов по всему миру, включая бывших старших следователей правоохранительных органов из Налогового управления США, ФБР и Секретной службы США, Европола, полицейских агентств Нидерландов и Великобритании в Европе и агентств национального уровня в Азии и Латинской Америке.

Следовательно, с развитием цифровизации к примеру виртуальные валюты, такие как биткоин, открывают широкие возможности для инноваций в финансовом секторе. Но они также привлекают внимание различных преступных группировок и могут представлять риски

ФТ. Эта технология позволяет осуществлять анонимные переводы денежных средств в международном масштабе. Хотя факт исходного приобретения валюты может быть установлен (например, в банковской системе), трудно выявить все последующие переводы виртуальной валюты.

Статус цифровых активов в Казахстане был закреплен в июне 2020 года в Закон Республики Казахстан «Об информатизации» цифровой актив – это имущество, созданное в электронно-цифровой форме с применением средств криптографии и компьютерных вычислений. Цифровой актив не является финансовым инструментом, но может служить электронно-цифровой формой удостоверения имущественных прав.

Вместе с тем, единственным законным платежным средством на территории Казахстана является тенге. В этой связи криптовалюты не могут использоваться как средство платежа на территории страны.

В Республике Казахстан Национальный Банк запрещает финансовым организациям проводить операции, прямо не предусмотренные законодательством. Несмотря на отсутствие прямого регулирования, на сегодня использование криптовалют в финансовом секторе по собственным или клиентским операциям, а также в качестве единицы расчетов противоречит законодательству.

С учетом изложенного нерегулируемые активы могут использоваться установленными лицами для финансирования террористической деятельности.

Таким образом, в целях минимизации рисков необходимо:

- проработать вопрос по ограничению случаев оказания платежных услуг вне рамок требований законодательства;
- рассмотреть вопрос распространения требований законодательства в сфере противодействия финансированию терроризма на новые финансовые технологии, а также включение организаций, осуществляющих операции с применением криптоактивов, в число субъектов финансового мониторинга.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-IV «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» (изменения в соответствии с Законом РК от 10.06.14 г. № 206-V) // zakon.kz
2. Отчет Республики Казахстан о национальной оценке рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. file:///C:/Users/User/Desktop/%D0%2023
3. Косюк А.В. Финансовый мониторинг как система нейтрализации риска вовлечения коммерческих банков в легализацию преступных доходов» lib.ua-ru.net/diss/cont/510181.
4. Руководство по применению риск-ориентированного подхода в надзорной деятельности. FATF (2021), Guidance on Risk-Based Supervision, FATF, Paris, www.fatf-gafi.org/publications/documents/Guidance-RBA-Supervision.html
5. Хаданович А. Национальная оценка рисков ОД/ФТ в банках и некредитных финансовых организациях. Банковский Вестник Беларуси № 3, 2019 г., стр 22.
6. Борьба с мошенничеством: вечное противостояние. Всемирный обзор экономических преступлений PwC за 2020 г. – Текст : электронный // Официальный сайт PriceWaterHouseCoopers в России. – URL: <https://www.pwc.ru/ru/publications/collection/gecs-2020-rus.pdf> (дата обращения: 14.05.2021).

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЛИЗИНГТІК НАРЫҒЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

НУРБИЕВ Е.Б.

Ф-23-1к тобының студенті

КАДЫРОВА А.Н.

Ғылыми жетекшісі, э.ғ.м., аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ-сы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада операциялық лизинг пен қаржылық лизинг ерекшеліктері қарастырылып, отандық лизингтік нарықтың қазіргі жай-күйіне талдау жүргізілді, тиімді даму үшін негізгі кедергілер көрсетілді және оны шешу жолдары ұсынылды.

Түйінді сөздер: лизинг, қаржылық лизинг, лизингтік нарығы, лизинг алушылар, қаржыландыруға қолжетімділік, субсидиялау, лизингтік компаниялар.

Лизинг - бұл қазіргі заманғы экономикада кең таралған тәжірибе, ол компанияларға ірі инвестицияларсыз қажетті активтерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Соңғы онжылдықтарда лизинг көптеген компаниялардың қаржылық жоспарлауының ажырамас бөлігіне және де бизнесті дамытуға және оның тиімділігін арттыруға ықпалын тигізетін қаржы құралына айналды.

Лизинг - бұл бір тарап (лизинг беруші) екінші тарапқа (лизинг алушыға) белгілі бір уақыт кезеңіндегі тұрақты төлемдердің орнына белгілі бір активті (мысалы, жабдық, көлік құралы, жылжымайтын мүлік) пайдалану құқығын беретін қаржылық операция. Лизингтік мәміленің нәтижесінде актив лизинг берушінің меншігінде қалады, бірақ лизинг алушы оны келісім шарттарына сәйкес пайдалануға құқылы.

Лизингтің негізгі екі түрі бар: қаржылық және операциялық. Қаржы лизингі жалдау мерзімі аяқталғаннан кейін активке меншік құқығын лизинг алушыға беруді көздейді, ал операциялық лизинг әдетте меншік құқығынан өтпестен қысқа мерзімді жалдау қатынастарымен байланысты.

Халықаралық Валюта Қорының қызметтерінің жіктемесіне сәйкес операциялық лизинг қызметтері техникалық, сауда-делдалдық және басқа да іскерлік қызметтер тобына кіреді.

Операциялық лизинг сегментіне лизинг объектісіне меншік құқығының ауысуы көзделмеген операциялық лизинг (жалдау) шарттарында көлік құралдарын және басқа да жылжымалы мүлікті жалдау кіреді және лизинг объектісі лизинг берушіге жалдау мерзімі өткеннен кейін қайтарылады.

Операциялық лизинг қаржылық лизингтен бірнеше жағынан ерекшеленеді:

- *иелік ету:* мүлік келісім шарттың бүкіл қолданылу кезеңінде лизингтік компанияның меншігінде болады, бірақ қаржылық лизингте лизинг алушылардың объектіні меншікке сатып алуға құқығы бар, ал операциялық лизингте лизинг алушы лизинг объектісін қайтаруы керек.

- *объектіні таңдау:* қаржылық лизингте лизинг алушының өзі сатушыны таңдай алады, ал лизинг беруші объектіні клиентке ұзақ мерзімді жалға беру үшін ғана сатып алады; операциялық лизингте – объектілер алдын ала сатып алынады және таңдауға ұсынылады.

- *табыс салығы:* қаржылық лизингте салық базасы лизингтік төлемдер мен сатып алу құны, операциялық лизингте лизингтік төлемдер болып табылады, бірақ амортизация тәуекелдері ескерілуі мүмкін.

- *лизинг мерзімі*: қаржы лизингінде лизинг мерзімі мүліктің пайдалы қызмет мерзіміне тең болуы мүмкін, операциялық лизингте – лизинг мерзімі пайдалы қызмет мерзімінің 75%-дан аспауы тиіс.

- *лизинг объектісіне қызмет көрсету*: қаржы лизингінде лизинг беруші объектіге қызмет көрсетуге және пайдалануға байланысты барлық тәуекелдерді көтереді; операциялық лизингте лизинг беруші техникалық қызмет көрсету, жөндеу және т. б. қызметтерді ұсынады.

Операциялық лизинг шарттық міндеттемелер бойынша жалпы азаматтық заңнамаға сәйкес реттеледі. Қазақстанның Азаматтық кодексіне сәйкес операциялық лизинг – бұл мүліктік жалдау шартының түрі (29-тарау). Қазақстанның құқықтық доктринасында операциялық лизинг шартының мүліктік жалдау шарты, азаматтық-құқықтық шарттың дербес түрі, шарттың аралас түрі – сатып алу-сату мен жалға берудің үйлесімі болып табыла ма, оның құқықтық біліктілігіне қатысты келісім жоқ. Іс жүзінде операциялық лизинг қызметтерін көрсетуге арналған шарт Қазақстан Азаматтық кодексінің 565-572 – бабының арнайы ережелерімен реттеледі.

Қазақстанда қаржы лизингі "Қаржы лизингі туралы" 2000 жылғы 5 шілдедегі № 78-ІІ Заңға сәйкес реттеледі. Осы заңнамаға сәйкес қаржы лизингі қаржы қызметі емес, инвестициялық қызмет ретінде сараланатындықтан, Қазақстандағы лизингтік компанияларға қаржы ұйымдары үшін көзделген тіркеу және лицензиялау рәсімдерінен өтудің қажеті жоқ. Лизинг беруші ретінде қызметті жүргізу үшін тек хабарлама жасау тәртібін сақтау қажет - "Рұқсаттар және хабарламалар туралы" Заңының 3-қосымшасының 34-тармағына сәйкес ҚР Қаржы мониторингі агенттігін хабардар ету қажет.

Сарапшылардың түсіндіруінше, лизинг операцияларын реттеудің жеке саласына бөлудің маңызды экономикалық кедергісі дамушы лизинг нарығындағы шағын компаниялардың реттеуші ауыртпалығынан қорқу болып табылады. Сарапшылар түсіндіргендей, егер нарық қаныққан болса және ең сенімді компаниялар қалуы үшін оны електен өткізу қажет болса, арнайы реттеу ұсынылады, бірақ компаниялардың саны аз болса, саланың дамуын тежеу қаупі бар.

Бүгінгі күнде елімізде лизингтік қызметті 305 компания ұсынады (кесте 1).

Кесте 1

ҚР-дағы лизингтік қызмет бойынша жалпы статистика

	саны
Компаниялар саны, оның ішінде	305
Жеке	288
мемлекеттің қатысуымен	4
шетелдік қатысумен	13

Лизинг нарығы қаржылық лизингтен бастап тұрмыстық тауарлар мен ойын-сауық жабдықтарын жалға алуға дейінгі қызметтердің кең спектрін ұсынады. Қаржылық лизинг және зияткерлік меншік өнімдерінің лизингі қызметін ұсынушы компаниялардың саны нарықта басымдырақ. Бұл мұндай қызметтерге жоғары сұранысты және олардың нарық үшін маңыздылығын көрсетеді. Ал медициналық жабдықтар, кеңсе жабдықтары және компьютерлік техника сияқты кейбір санаттар бойынша лизингтік қызметпен айналысатын компаниялар саны аздау (Кесте 2).

Кесте 2

Негізгі қызмет түрлері бойынша лизингтік компаниялардың саны

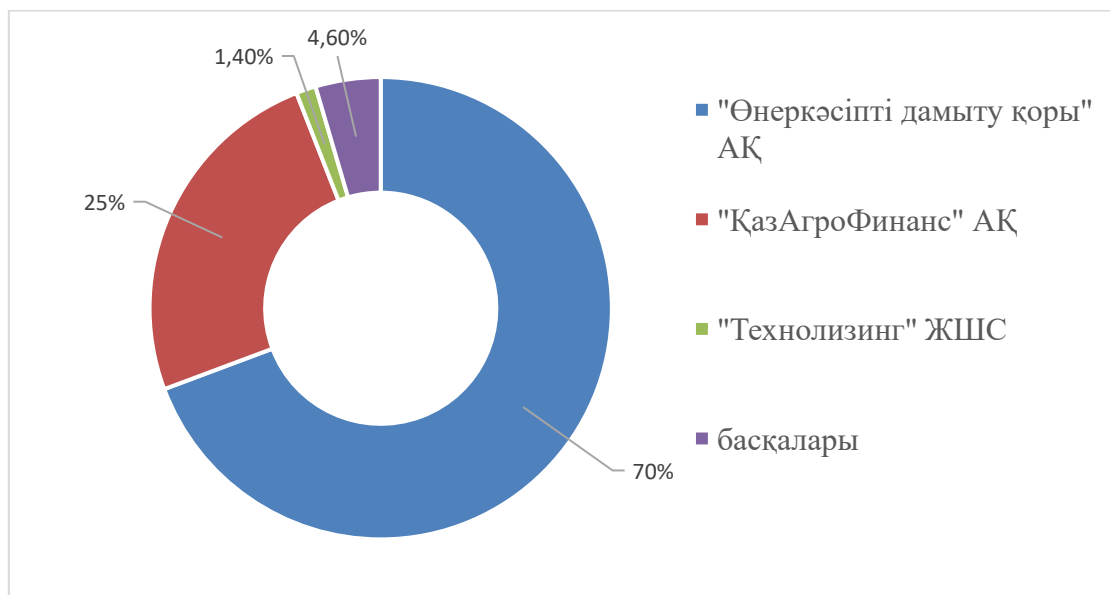
Негізгі қызмет түрлері бойынша (12 ОКВЭД)	саны
Медициналық жабдықтар мен техниканың қаржы лизингінен басқа қаржы лизингі	83
Зияткерлік меншік өнімдері мен осыған ұқсас өнімдердің лизингі	57
Жеке тұтынудың өзге де заттары мен тұрмыстық тауарларды жалға алу және лизингке беру	45
Ойын-сауық және спорттық жабдықтарды жалға алу және лизинг	35
Басқа топтамаларға енгізілмеген өзге де машиналардың, жабдықтардың және материалдық активтердің лизингі	25
Жеңіл автомобильдер мен жеңіл автокөлік құралдарының лизингі	22
Жүк көліктерінің лизингі	12
Құрылыс машиналары мен жабдықтарының лизингі	11
Ауыл шаруашылығы машиналары мен жабдықтарының лизингі	9
Медициналық жабдықтар мен техниканың қаржылық лизингі	3
Басқа офистік машиналар мен жабдықтардың лизингі	2
Инфотелекоммуникациялық жүйеге арналған компьютерлік және перифериялық жабдықтардың лизингі	1

Отандық лизингтік компаниялардың жетекші ондығына "Өнеркәсіпті дамыту қоры" АҚ, "КазАгроФинанс" АҚ, "ТехноЛизинг" ЖШС, "Лизинг Групп" АҚ, "Халық Лизинг" АҚ, "Forte Leasing" АҚ (Forte Leasing), "Казахстанская Иджара Компания" АҚ, "КомТранс Лизинг" ЖШС, "АГРО лизинг" ЖШС және "Capital Leasing Group" ЖШС кіреді.

Лизинг нарығында екі ірі лизингтік компания бөліп көрсетуге болады. Олар - Өнеркәсіпті дамыту қоры (Өңдеу өнеркәсібі) және ҚазАгроФинанс (Агроөнеркәсіптік кешен). 2023 жылға арналған деректер бойынша олар ағымдағы портфельдің 95%-на ие. Олар - "Жеңілдікті лизинг" және "ҚР индустриялық-инновациялық дамуының 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (ИИДМБ)" сияқты мемлекеттік бағдарламалардың операторлары.

Мемлекеттік ойыншылардың басты артықшылығы - капиталға қол жеткізу. Әдетте, оларды қорландырудың негізгі бөлігі - теріс нақты мөлшерлемелер бойынша (инфляция деңгейінен төмен) бюджет қаражаты немесе бас компаниялардың қарыздары. Қаражат нарықтан да тартылуда, бірақ мемлекеттік компаниялардың жоғары рейтингіне байланысты олардың құны жеке компанияларға қарағанда төмен. Бұл оларға нарықтық жағдайда капиталды тартатын жеке ойыншылардан артықшылық береді. Нәтижесінде үлкен клиенттік база, үлкен портфель және мәмілелер мөлшеріне ие болады. Бұл жерде мемлекеттік лизингтік компаниялардың жұмысы жекелеген салалардағы экономикалық дамуға бағытталғанын, сондықтан олардың кейбір шектеулері бар екенін мойындау керек.

Ал жеке лизингтік компаниялардың нарығы өз қызметінде шағын және орта бизнес секторына бағдарланған (Сурет 1).

Сурет 1. Лизингтік компаниялардың нарықтағы үлес салмағы

2022 жылы лизингтік компаниялардың несиелік портфелі 4 206 млн. АҚШ долл. құрады, бұл 2020 жылмен салыстырғанда 22%-ға өскен. Соңғы 3 жылда (2020-2022 жж.) жаңа бизнестің жиынтық көлемі 2 553 млн. АҚШ долларына немесе 22%-ға; жасалған шарттардың жалпы саны 17%-ға, 7831 мәмілеге дейін өсті. Алынған лизингтік төлемдер көлемінің оң динамикасы байқалады, ол 253 млн. АҚШ долларына тең (Кесте 3).

Кесте 3

2020-2022 жылдардағы лизинг нарығының жиынтық көрсеткіштері

Көрсеткіш	2020ж	2021ж	2022ж	Өсу қарқыны %-бен 2022ж/2020ж
Қаржы лизингі бойынша бір жылдағы жаңа бизнес, млн. АҚШ долларымен	748	889	916	22%
Жыл соңындағы ағымдағы лизингтік портфель, млн. АҚШ долларымен	2 083	2 910	4 206	102%
Бір жыл ішінде жасалған жаңа шарттардың саны, бірл.	6 690	8 238	7 816	17%
Бір жыл ішінде алынған лизингтік (оның ішінде жалдау) төлемдердің көлемі млн. АҚШ долларымен	186	233	253	36%
Алуға мерзімі өткен төлемдердің сомасы, кезең соңындағы жағдай бойынша барлығы млн. АҚШ долларымен	35	36	33	-6%
NPL 9,0 % деңгейінде бағаланады				

ҚР компанияларының лизингтік портфелі 01.01.2023 жылға 4 026 млн. АҚШ долларына тең болды немесе 8 мың шарттан тұрды.

Соңғы 4 жылда портфель динамикасы оң үрдісте тұр: сомасы бойынша орташа жылдық өсім 32%-ды құрайды.

Мәмілелер сомасының ұлғаюына байланысты шарттар саны өткен жылы 5%-ға төмендеді. NPL 9,0% деңгейінде бағаланады.

Лизинг алушылар арасында 48% – шағын бизнес және 9% – орта бизнес, яғни олар портфельдің жартысынан көбін құрайды.

Лизингтік портфельдің салалық бөліністе қаржыландыру келесі салаларда басым:

- ауыл шаруашылығы (37% - дан астам, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы)
- өңдеу өнеркәсібі 29,9% (мұнай-химия, металл/ағаш өңдеу, тамақ, жеңіл және басқалар)
- көлік және қоймалау 18,9% (жүк тасымалдау, көліктік-логистикалық қызметтер және басқалар) (Сурет 2).

Қазақстанның лизингтік нарығының талдауынан келесідей қорытындыға келеміз:

- Лизингтік компаниялар Қазақстандағы қаржы ұйымдары ретінде реттелмейді. Олар қызметтің басталғаны туралы хабарламаны қаржылық бақылаудың уәкілетті органына (Қаржы министрлігіне) жібергеннен кейін лицензиясыз жалға берушілер ретінде лизингтік қызметті жүзеге асырады. Қазақстандағы лизингті реттейтін негізгі құжат "Қаржы лизингі туралы" Заң және Азаматтық кодекс нормалары болып табылады. Сонымен қатар, бүгінде лизингтік компаниялардың операциялары бойынша ресми статистика жоқ, ал Ұлттық статистика бюросы соңғы рет 2021 жылы шығарылған лизингтік қызмет туралы есепті жариялауды тоқтатты.

- ҚР компанияларының лизингтік портфелі 4 026 млн. АҚШ долларына тең. Егер бұл сандарды халықаралық контексте лизинг көлемінің ЖІӨ-ге қатынасы ретінде салыстыратын болсақ, бұл көптеген дамыған және дамушы елдерге қарағанда төмен.

- Нарықта лизинг қызметтерін ұсынатын жеке компаниялар жұмыс істейтініне қарамастан, операциялардың барлық көлемін екі мемлекеттік компания – «ҚазАгроҚаржы» АҚ және «Өнеркәсіпті дамыту қоры» АҚ жүргізеді және бұл үрдіс жылдар бойы өзгермейді. Мұндай үстемдіктің негізі-лизингтік мәмілелер бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау арқылы тұрақты мемлекеттік көмек. Сол зерттеуге сәйкес, екі ірі мемлекеттік ойыншы 2022 жылдың аяғында лизинг портфелінің шамамен 95% құрайды.

Сурет 2. Салалар бойынша лизингтік портфельдің құрылымы

Осыған байланысты:

- лизингтік компанияларды қорландыру көздерін әртараптандыруға нарық қатысушыларының тең жағдайларын қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік қолдау тетіктерін одан әрі дамыту;

- лизинг нарығын цифрландыру - лизинг алушылардың өтінімдерін сараптаудың барлық кезеңдерінде лизингтік мәмілелерді іске асыру процесін оңтайландыру мақсатында мемлекеттік деректер базасымен интеграциялауды қоса алғанда, IT шешімдерді әзірлеу және енгізу;

- лизинг алушылардың өтінімдерін іске асыруға белсенді қатысу Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалары;

- Елдегі және әлемдегі өзгермелі экономикалық жағдай жағдайында қаржы лизингі нарығының өсуі мен дамуын ынталандырудың ағымдағы және жаңа/заманауи тетіктерін жақсарту және енгізу.

Әдебиеттер тізімі:

1. Галимова, А. Р. Сущность лизинга в современной экономике и его классификация // Молодой ученый. — 2017. — № 17 (151). — С. 337-341. — [URL:https://moluch.ru/archive/151/42943/](https://moluch.ru/archive/151/42943/).
2. Лизинг в Казахстане / <https://kazkredit.com/wiki/lizing-v-kazahstane>.
3. Қазақстанның лизингтік нарығы: ауыл шаруашылығындағы бизнестің дамуы // Forbes Kazakhstan, 2019ж.

ҚАЗАҚСТАНДА ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕУДІҢ ДАМУЫ

ДАНИЯРҚЫЗЫ Б.

Ф-21-1к тобының студенті

ЕРМЕКОВА К.А.

Ғылыми жетекші, аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. «Ипотека» сөзі гректерден алынған, аудармада «кепіл» деген сөз. Тіпті банктердің ұсыныстарын зерделеу, барлық адамдар ипотека қалай жұмыс істейтінін басшылыққа алады. Ақшаға қатысты мәселені шешкенде, кейбір банктер отбасының жалпы кірісін ескереді, ер немесе әйелді бірлескен қарыз алушылар ретінде қарастырады.

Кілт сөздер: ипотека, клиент, несие, нотариус, бағдарлама.

Қазіргі кезде ипотекалық несие нарығы үлгерімді дамып келе жатқан нарықтың біріне айналды. Қазақстан Республикасындағы ипотекалық несиелендірудің қазіргі даму жағдайына баға беру үшін келесідей міндеттер қойылады:

1. Ипотекалық әлемде пайда болуын зерттеу.
2. Қазақстандағы ипотекалық несиені жетілдіру жолдарын анықтау.
3. Қазақстандағы екінші деңгейлі банктермен ұсынылатын ипотекалық несиелудің ретімен көрсету.

4. Қазақстан Ипотекалық Компания бағдарламасы бойынша ипотекалық несиені қарастыру.

5. Қазақстан Республикасында ипотекалық несиелендірудің даму деңгейін бағалау.

Бұл жұмыстың теориялық маңыздылығы болып қазіргі күнгі жағдайлардағы халыққа ипотекалық несиені ұсыну қарастырылған. Осы тықырыптың әрі қарай зерттеуде, зертеуге, қолдануға болатындығында жұмыстың тәжірибелік маңыздылығын көрсетіледі.

Ипотекалық несие түрлері:

1. Кредиттелген К-ипотекалық несиелер

203К кредиттік бағдарламасына ұқсас, ФНА-да қарыз алушыға қаражатты бір несиеге айналдыру арқылы үйді түзетуге қаражат беретін басқа бағдарлама бар. Жөндеуге жұмсалатын доллар лимиттері Streamlined-K несиесінде төменірек, бірақ 203К-ға қарағанда қағазды аздауды қажет етеді.

2. Көпір / свинг несиелері

Ипотекалық несиелердің бұл түрлері сатушы нарыққа үй салған кезде қолданылады, бірақ ол әлі сатылмады - сатушы басқа үй сатып алу үшін қарызға ие болғысы келеді. Сатушының үйі көпірге (ақырын деп аталады) несие ретінде пайдаланылады.

3. Үлестік ипотекалық несие түрлері

Үлестік несиелер бұрынғы бірінші ипотекаға кіші және екінші орында. Қарыз алушылар ақшалай қаражат алу үшін үлестік несиелер алады. Қарыздар реттелетін, бекітілген немесе қарыз алушы қажет болғанда қаражат тарта алатын несие желісі болуы мүмкін.

4. Қарыздарды қайтару

Кері ипотекалық несиелер 62 жастан асқан кез келген адам үшін жеткілікті капиталға ие. Кредиторға ай сайынғы төлемдерді жасаудың орнына, қарыз алушы үйде тұрғанда кредитор қарыз алушыға ай сайын төлем жасайды. Пайыздық мөлшерлемені реттеуге немесе реттеуге болады. Кері ипотеканы шығарар алдында сенімді кеңесшінің тәуелсіз кеңесін алыңыз.[1]

Ипотекалық несиелеудің ұйымдастырудың құқықтық негіздері Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 23 желтоқсанындағы №2723 “Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы” заңында жазылады.

1. Осы Заңмен міндеттемелерді қамтамасыз ету жолы ретінде мүлік ипотекасын қолдану кезінде туындайтын қатынастар реттеледі. Егер осы Заңмен өзге ережелер белгіленбесе, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде көрініс тапқан кепіл туралы жалпы ережелер мүлік ипотекасына қолданылады.

2. Шартқа байланысты туындайтын ипотека туралы осы Заңның ережелері тиісінше заң актісінің негізінде туындайтын ипотекаға қолданылады.

3. Жер учаскелерінің ипотекасы мен оларға құқықтардың ерекшеліктері жер туралы заңдарда көзделуі мүмкін.

4. Ипотекалық ұйымдарға осы Заңда көзделген банк операцияларын жүзеге асыру үшін лицензия алуға, сондай-ақ олардың қызметін реттеуге байланысты қойылатын талаптар уәкілетті органның нормативтік құқықтық актілерінде белгіленеді.

5. "Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы" Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес енгізілген ерекше реттеу режимі шеңберінде қызметін жүзеге асыратын ипотекалық ұйымдарға және өзге де заңды тұлғаларға осы Заңның және уәкілетті органның, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің осы Заңға сәйкес қабылданатын нормативтік құқықтық актілерінің нормалары ерекше реттеу режимінің шарттарында көзделген шекте қолданылады.[2]

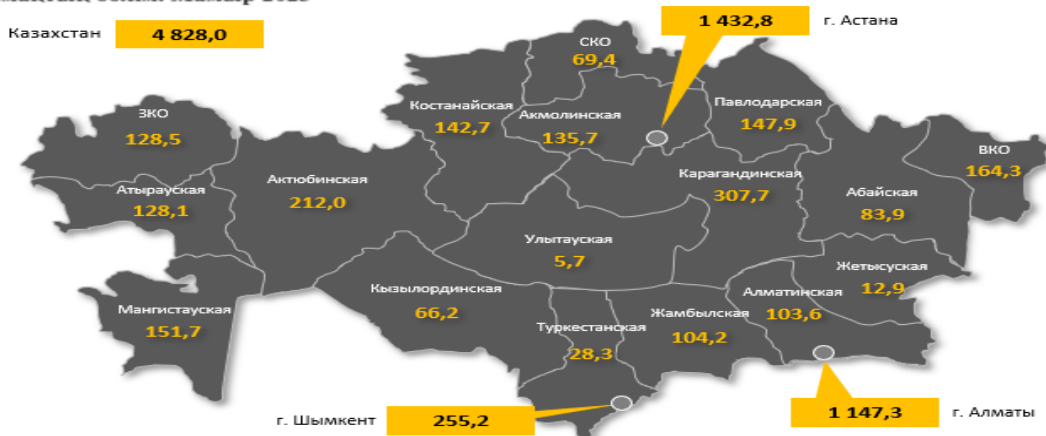
Ипотекалық дамудың қазіргі жағдайы.Республикада тұрғын үй сатып алу мәселесі әрдайым өткір тұр. Жылжымайтын мүлік бағасының тұрақты өсуі және халықтың шектеулі қаржылық мүмкіндіктері жағдайында ипотека Қазақстанда өз тұрғын үйіне қол жеткізуді қамтамасыз етудің таптырмас құралы болып табылады. 2023 жылғы 1 маусымдағы жағдай бойынша елдің банк секторының ипотекалық портфелі 4,8 трлн теңгеге жетті — бұл жыл

басындағыдан 4,1% - ға артық. Жалпы, 2018 жылдан бастап ипотекалық қарыздар көлемінің серпінді өсуі байқалады. Егер көпжылдық динамиканы қарастыратын болсақ, мысалы, бес жыл ішінде банк секторының ипотекалық портфелі 3,3 есе, ал онжылдықта — 5,8 есе өсті. Сонымен қатар, елдің несиенарығында ипотеканың ролі артып келеді. Сонымен, егер бес жыл бұрын нарықтағы ипотека үлесі 8,9% болса, қазір ол 34,2% - ға жетеді.

Өңірлік бөліністе ипотекалық қарыздардың ең көп көлемі Астанаға келді: 1,4 трлн теңге немесе жалпы соманың 30% - ға жуығы. Топ-3 өңірге Алматы (1,1 трлн теңге) және Қарағанды облысы (307,7 млрд теңге) кірді.

Аймақтық бөлім. Мамыр 2023

Алайда, ипотеканың тұрғын үйге қолжетімділікті қамтамасыз етудегі маңызды рөліне қарамастан, Қазақстандағы коммерциялық ипотекалық қызметтер қаржылық шығынды нұсқа болып табылатынын атап өткен жөн. Мысалы, "кәдімгі" ипотека бойынша, яғни банктердің серіктестік бағдарламаларынан және жеңілдетілген мемлекеттік бағдарламалардан тыс, сондай-ақ тұрғын үй құрылыс жинақтары жүйесі бойынша емес қарыздар бойынша жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесі (ЖЭС) 20% - дан асуы мүмкін. Ставкалардың жоғары деңгейі бұл опцияны көптеген қазақстандықтар үшін қол жетімсіз етеді.

Сонымен қатар, ҚР Ұлттық Банкінен ҚР ЕДБ сауалнамасына сәйкес, 2023 жылдың бірінші тоқсанында пайыздық мөлшерлемелердің өсуіне байланысты ипотекалық қарыздар беру шарттарының қатаңдауы байқалды. Ипотекалық несиелердің жоғары құны кейбір банктердегі жеке бағдарламалар арқылы ипотекалық несиелендірудің төмендеуіне әсер етті. Жалпы, банктердің нарықтық бағдарламалары бойынша ипотека шарттарын қатаңдату 2022 жылдың басынан бастап жалғасуда.

Жеке тұлғаларға кредит беру шарттары

Бұл ретте ипотека елімізде тұрғын үй сатып алудың негізгі тәсілдерінің бірі болып табылатындығын ескере отырып, мемлекет түрлі қолдау шараларын қабылдауда. Мәселен, мысалы, халықты ипотекалық қарыздар алуға ынталандыру мақсатында "Қазақстан Тұрғын үй компаниясы" АҚ (ҚЖК), ҚР-дағы тұрғын үй құрылысының бірыңғай операторы 2001 жылдан бастап ЕДБ-дан ипотекалық қарыздар бойынша талап ету құқығын алады. 2001-2022 жылдар кезеңінде компания 248,5 млрд теңге сомасына шамамен 67,8 мың ипотекалық қарыз сатып алды.

Бұрын қабылданған "Нұрлы жер" мемлекеттік бағдарламасы (қазіргі кезде — тұрғын үй-коммуналдық инфрақұрылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы) шеңберінде ҚМК ипотекалық қарыздар бойынша сыйақы мөлшерлемесінің бір бөлігін субсидиялау жөніндегі қаржы агенті болып айқындалды. Осы бағытты іске асыру кезеңінде (2017 жылдың басынан бастап) жалпы сомасы 38,39 млрд теңгеге 3673 өтініш келіп түсті, оның ішінде жалпы сомасы 37,21 млрд теңгеге 3566 өтініш мақұлданды. Барлығы ҚКЖ жалпы сомасы 36,24 млрд теңгеге 3473 субсидиялау шартын жасасты.

Сонымен қатар, ҚКЖК халыққа тікелей ипотекалық кредит беру құқығын алды. Тікелей кредиттеу шеңберінде компания 17,8 млрд теңге сомасына 1442 ипотекалық қарыз берді, оның ішінде Алматы қаласында 2011-2014 жылдарға арналған "қалалық ипотекалық тұрғын үй құрылысы" бағдарламасын іске асыру шеңберінде жалпы сомасы 1,3 млрд теңге болатын 257 ипотекалық қарыз. 2018 жылы Агент-банктер арқылы "Орда" бағдарламасы іске қосылды. Бағдарламаны іске асыру кезеңінде 2018 жылдан 2021 жылға дейін ҚКЖК жалпы сомасы 49,5 млрд теңгеге 3804 қарыз берді. 2021 жылы компания бюджеттің игерілуіне байланысты ипотекалық қарыздар беруді тоқтатты. Сондай-ақ, ҚЖК сатып алумен жалға берілетін тұрғын үйді сатады. 2014 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде компания мемлекеттік және меншікті бағдарламаларды іске асыру шеңберінде құны 270 млрд теңгеге жуық 23,2 мың пәтерді сатып алумен жалға берді.[3]

Тұрғын үйді өз қаражатыңызбен сатып алған кезде, барлық ақша қолында болған кезде, жылжымайтын мүлікпен мәмілені нотариусқа жүгіну арқылы немесе нотариустың қатысуынсыз сатып алу-сату шартын жасай аласыз.

Жылжымайтын мүлікпен мәміле жасау нысандарының бірін таңдай аласыз: нотариалдық немесе қарапайым жазбаша.

Бірінші жағдайда нотариус мәміле мен келісім — шарт жасау үшін жауапкершілікті өз мойнына алады, екінші жағдайда мәміленің тараптары: сатушы мен Сатып алушы мәміленің заңға сәйкестігін бақылауы керек.

Рәсімдеу процесі:

Нотариус арқылы

1. Сатып алушы тұрғын үй иесімен бірге жылжымайтын мүлік объектісінің орналасқан жеріне қарамастан кез келген нотариусқа жүгінеді.

ҚР нотариустар бойынша ақпаратты enis.kz сайтында табуға болады.

1. Нотариус Бірыңғай нотариаттық ақпараттық жүйесі (**БНАЖ**) арқылы барлық құқық белгілеуші құжаттарды, тұрғын үйдің техпаспортын тексереді және жылжымайтын мүлікке тіркелген құқықтар (ауыртпалықтар) және "жылжымайтын мүлік тіркелімі" Мемлекеттік дерекқорындағы (ЖМТ МДҚ)оның техникалық сипаттамалары туралы мәліметтермен салыстырылады.

2. Нотариус сатып алу-сату шартын жасайды және оның мәтінін екі бетімен растайды.

3. Нотариустың қатысуы бойынша сатып алушыдан сатушыға ақшалай қаражатын беруді жүзеге асырады.

4. Бұдан кейін сатып алу-сату шарты екі бетіне қол қоюмен куәландырылады.

5. Сатушы немесе сатып алушы (келіскендігі бойынша) жасалған мәмілеге нотариусқа мемлекеттік жинағын төлейді. Төлем Салық кодексінің 611 бабында көрсетілген мөлшерлемеге сәйкес жасалады.

6. Нотариус мәмілені куәландырғаннан кейін:

1. электрондық цифрлық қолтаңбамен куәландырылған құқық белгілейтін құжаттың (Шарттың) электрондық көшірмесін бірыңғай нотариаттық ақпараттық жүйе арқылы құқықтық кадастрдың ақпараттық жүйесіне жібереді.

2. Құқық иеленуші немесе оның уәкілетті өкілі мемлекеттік тіркеу үшін соманы "электрондық үкіметтің" төлем шлюзі (бұдан әрі – ЭҮТШ) арқылы кез келген тәсілмен төлейді.

3. Тіркеуші орган жүргізілген тіркеу туралы не осы Заңда көзделген негіздер бойынша мемлекеттік тіркеуден бас тарту немесе оны тоқтата тұру туралы хабарламаны бірыңғай нотариаттық ақпараттық жүйеге (БНАЖ), сондай – ақ мәмілеге қатысушылардың электрондық мекенжайларына-олар болған кезде жібереді.

Электрондық тіркеу құқықтық кадастрдың ақпараттық жүйесіне жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркегені үшін ақы төленгені туралы растау келіп түскен күннен кейінгі бір жұмыс күнінен кешіктірілмей жүргізіледі.

Мысалға алатын болсақ, 2024 жылдың қаңтар айынан бастап “Бастапқы жарнасыз ипотека” бағдарламасы іске қосылды.

Ипотека шарттары келесідей:

- Сыйақы мөлшерлемесі — 5 % (ЖТСМ — 5.2 %).

- Бастапқы жарна — 0 %-дан басталады.

- Несие беру мерзімі — 19 жылға дейін.

- Міндетті түрде төлем қабілетін растау.

- Бірінші нарықтан (Құрылыс салушыда Бірыңғай тұрғын үй құрылысы операторы берген кепілдік болса) да, екінші нарықтан да үй таңдауға мүмкіндік бар.

Бағдарламаға азаматтар 6 санат бойынша қатыса алады.

- көп балалы отбасылар;

- емес отбасылар;

- шектеулі бала тәрбиелеп отырған отбасылар;

- күйеуінен/әйелінен айырылғанын растайтын құжаты бар кезекте тұрған барлық азамат;

- I, II топтағы мүгедектігі бар азаматтар;

- жетім балалар, ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалар.

Қандай құжаттар керек

– жеке куәліктің түпнұсқасы және көшірмесі;

- неке (немесе оның бұзылғаны) туралы куәлік;
- туу туралы куәліктің түпнұсқасы және көшірмесі;
- отбасы мүшелерінің тұрғылықты жері туралы анықтама;
- мүгедектік туралы анықтама (бар болса);
- отбасы мүшелерінің барлығының атында ҚР-да баспана жоқ екені туралы анықтама.

Бұл мысал арқылы көретіміз Қазақстан Республикасында ипотека беру көптеген жаңашылдықпен және жеңілдіктермен қарқынды дамуда. [4]

Қортындылай келе, Қазақстан Республикасының әрбір азаматы ипотекалық несиені рәсімдеуде оның артықшылықтары мен кемшіліктерін салыстыра отырып өзіне тиімді жағын таңдауға құқылы. Көп азаматтар дұрыс жағын таңдап, ай сайынғы пәтер жалдап тұрғанша өз пәтерім болсын деп ипотека рәсімдейді, жеңілдетілген бағдарламалар арқылы алуға болатынын ескереді, қажет болған жаңдайда қозғалмайтын мүлікті сатып жіберуге болатынын да ескереді.

Бірақ ипотекалық несиенің кейбір кемшіліктері яғни, бастапқы жарнаның пайызы көп, ай сайынғы міндетті зейнетақының растау анықтамасының болуы және банкпен жасалған талаптарының шартын сақтау, кірістерді растау, төлем кестесінің тәртібін сақтау болып отыр.

Жалпы несиенің пайызын төмендетсе Қазақстан Республикасының азаматтарына керемет таптырмас жеңілдік бере отырып, нұр үстіне нұр болар еді!

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0>
2. Абдулаев М.А., Орлов А.А., Римский Л.А., Ипотека. Организация ипотечного кредитования: Учебное пособие. [Электронный ресурс] <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=727>
3. <https://www.nur.kz/nurfin/banks/1758957-cto-takoe-ipoteka-prostymi-slovami/>
4. <https://turanpress.kz/obschestvo/8353-ipoteka-v-kazahstane-klyuchevoi-faktor-obespechenija-dostupa-k-zhilyu.html>
5. <https://krisha.kz/content/articles/2024/ipoteka-v-rk-v-pervom-polugodii-2024-goda>

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ВАЛЮТА ОПЕРАЦИЯЛАРЫ

ЖАКУП А.М.

Ф-21-1к тобының студенті

ЕРМЕКОВА К. А.

Ғылыми жетекші, аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Банк жүйесі - нарықтық экономиканың маңызды және ажырамас құрылымдарының бірі. Банктер мен тауар-ақша қатынастарының дамуы тарихи тұрғыдан қатар жүрді және тығыз байланысты болды. Тәуелсіз егемен мемлекеттің міндетті символдарының бірі оның ұлттық валютасы болып табылады. Кез келген мемлекеттің тарихы өз валютасының тарихын да қамтиды, оны енгізу тек бір рет ғана болады. Көптеген басқа елдердің ұлттық валютасының тарихы көп ғасырлар бойы қалыптасты. Кез келген ұлттық валюта елдің өткенін, бүгінін және болашағын бейнелейді.

Кілттік сөздер: банк, валюта, коммерциялық банк, нарық, экономика, валюталық несие, тәуекел.

Қазақстан Республикасының нарықтық қатынастарының дамуы ішкі және сыртқы экономикалық дамудың қажеттігін анықтайды. Оның ішіне қаржы-валюталық қамтамасыздандыру, валюталық несиені алу, валютаны сатып алу, бағалы қағаздар, валюталық тәуекелді сақтандыру, және т.б жатады.

Нарықтық экономика сыртқы экономикалық кәсіпорындардың қызметін атқаратын едәуір мүмкіндіктер туғызады. Бұл клиентке валюталық қызмет көрсететін коммерциялық банктер санының көбеюіне алып келеді.

Қазақстан Республикасының валюта нарығының даму перспективалары биржалық немесе банкаралық нарықтың одан әрі жетілдірілуіне байланысты. Екеуі де болашақта дамиды, дегенмен, артықшылықты банкаралық нарық нарық қатысушыларына беретін болады. Қазақстанда қолма-қол ақша айырбастаудың жеткілікті дамыған нарығы бар, шұғыл валюта нарығы республика экономикасында маңызды емес рөл атқарады. Қазақстанның валюта нарығын дамыту келешегі шұғыл валюта нарығын құруды қажет етеді.

Екі онжылдық ішінде, Батыс елдерінде, туынды құралдар нарығы қаржы нарығының толыққанды элементі ретінде қызмет етті. Қазақстанда бұл қызмет саласы әлі де салыстырмалы түрде жас және тек даму сатысында, ал индустриалды елдерде туынды қаржы операциялары бұрыннан пайда табу мүмкіндігін жоққа шығармай, валюталық тәуекелден сақтандыру үшін кеңінен қолданылатын қаржы құралы болып табылады.

Валюта нарығының негізгі рөлі экспорт-импорт операцияларын қамтамасыз ету, капиталдың толып кетуі және тұтастай алғанда әлемдік экономиканың интеграциясы болып табылады. Қазақстанның валюта нарығы нақты жағдайлар мен қызметтер деңгейімен халықаралық операциялардағы ұлттық экономиканың қажеттіліктеріне сәйкес келу үшін одан әрі оңтайландыруды қажет етеді.

Валюта нарығына жедел операцияларды енгізу, қымбат металдар нарығын одан әрі дамыту және Қазақстан нарығында «маркет-мейкерлердің» пайда болуы қазақстандық экономикаға валюта рыноктарының жұмыс істеуі үшін халықаралық стандарттарға шынымен жақындауға мүмкіндік береді.

Шетелдік тәжірибені және ең бастысы Қазақстанның валюталық нарықты және ұлттық валютаны реттеудің нарықтық әдістерін ырықтандыру саласындағы оң тәжірибесін ескере отырып, халықаралық стандарттарға жақындау мақсатында Қазақстанның валюта нарығының тетіктері одан әрі жетілдіріледі.

Валюталық операцияларды біздің елімізде ҚР Ұлттық банкінен алған лицензиясы бар өкілетті банктер ғана орындай алады.

Валютаны реттеу – мемлекеттік халықаралық есеп айырысу, валюталық құндылықтармен байланысты бағытталған қызметі. Валютаны реттеу нормативтік актілермен, халықаралық валюталық келісімдермен реттеледі.

Қазақстан Республикасының валюта нарығы қалыптасу процесінде тұрған ішкі валюта нарықтарының санатына жатады. Көбінесе қазақстандық валюта нарығы тұрақсыздығымен және болжамсыздығымен сипатталады. Бұл негізінен валюта нарығының әлемдегі саяси және экономикалық өзгерістерге тез реакциясына байланысты.

Ұлттық валюта нарығы, әдетте, белгілі бір елдің аумағында орналасқан банктер өз клиенттеріне валюталық қызмет көрсету үшін жүзеге асыратын операциялар жиынтығы болып табылады. Оған халықаралық операцияларды жүргізуге маманданбаған компаниялар, жеке тұлғалар және банктер кіруі мүмкін. Сонымен қатар, ішкі ұлттық нарықтың операцияларына жекелеген компаниялар арасындағы валюталық операциялар, жеке тұлғалар

арасындағы операциялар, сондай-ақ валюта биржаларында жүргізілетін операциялар кіруі мүмкін.

Заңдардың негізінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі валюталық бақылауды жүзеге асырады, валюталық операциялардың құқықтарын айқындайды, елдің барлық сыртқы және ішкі борыштарының активтері мен пассивтері бойынша есеп жүргізеді және оларды қайта құрылымдауды жүзеге асырады, халықаралық есеп айырысу тәртібін нығайтумен айналысады. Бұдан басқа, Ұлттық банк Қазақстан Республикасының ресми алтын-валюта резервтерін басқарады, басқа мемлекеттердің ақша бірліктеріне теңгенің бағамын анықтайды және ресми жариялайды.[1]

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі валюта нарығында екі рет әрекет етеді. Ең алдымен, ол өзінің коммерциялық мүдделері бар және халықаралық институттарға төлемдер жүргізу үшін валютаны сатып алады. Екінші міндет ел ішінде ғана емес, басқа валюталармен қарым-қатынаста да ұлттық валютаның тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. Ұлттық банк валюталық резервтерді басқаруды жүзеге асырады, валюталық интервенциялар жүргізеді, пайыздық ставкалардың деңгейін реттейді, валюталық шектеулерді белгілейді.[1]

Қазақстан Үкіметі мен Ұлттық Банкінің валюталық саясаты базалық факторларды ескере отырып әрекет ету болып табылады.

Ұлттық Банк 2021 жылдан бастап уәкілетті банктердің және олардың клиенттерінің валюталық заңнама талаптарын тиісінше сақтауы тұрғысынан кемінде үш уәкілетті банктерді дербес тексеруді жүзеге асырады. Аталған сан ағымдағы күні екінші деңгейдегі банктердің санынан 10%-дан астамын құрайды. Ішкі қолма-қол шетел валютасы нарығын тұрақтандыру шеңберінде қызметін Ұлттық Банктің қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларына берілген лицензиясы негізінде айырбастау пункттері арқылы ғана жүзеге асыратын заңды тұлғалардың (бұдан әрі – уәкілетті ұйымдар) ҚР валюталық заңнамасының талаптарын сақтауын бақылау бойынша жұмыс жалғастырылады. Ұлттық Банк 2021 жылдан бастап тәуекелдер дәрежесін бағалау негізінде жыл сайынғы тексерулерімен уәкілетті ұйымдардың кемінде 40%-ын қамтиды.

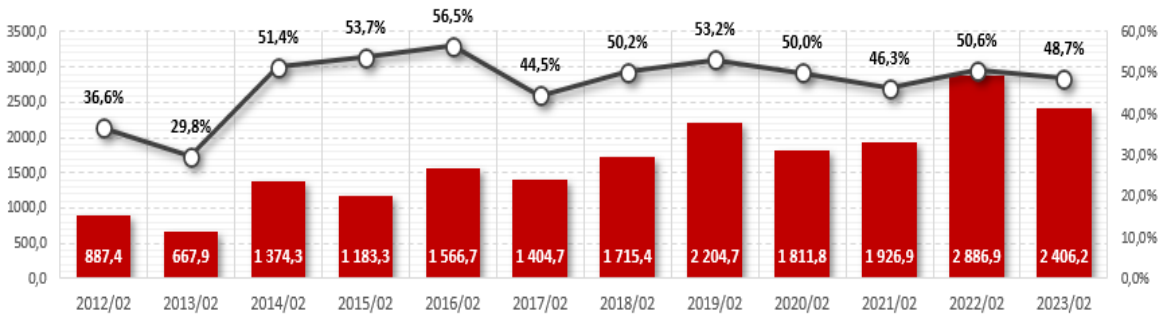
ҚР Үкіметі Ұлттық Банкпен бірлесіп, капиталды елден заңсыз шығаруға қарсы іс-қимыл тетігінің заңнамалық негізін қалады. Мүдделі мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылын, оның ішінде ақпаратқа қол жеткізуді өзара ұсыну және ақпараттық жүйелерді интеграциялау, сондай-ақ айқын экономикалық мәні жоқ экспорттық-импорттық операцияларды талдау арқылы кеңейту көзделген.

Ағымдағы жылдың 1 наурызына қарай ҚР ЕДБ-дағы қазақстандық заңды тұлғалардың ағымдағы шоттарындағы және талап етілгенге дейінгі салымдарындағы шетел валютасындағы қаражат көлемі ұлттық валютаға 2,4 трлн теңгені құрады. Бұл сектордағы жалпы салымдардың жартысына жуығы (48,7%). Айта кетейік: соңғы 5-6 жылда осы сегментте мүгедектік салымдарының үлесі түбегейлі өзгерген жоқ, 45% -55% шегінде қалды.[3]

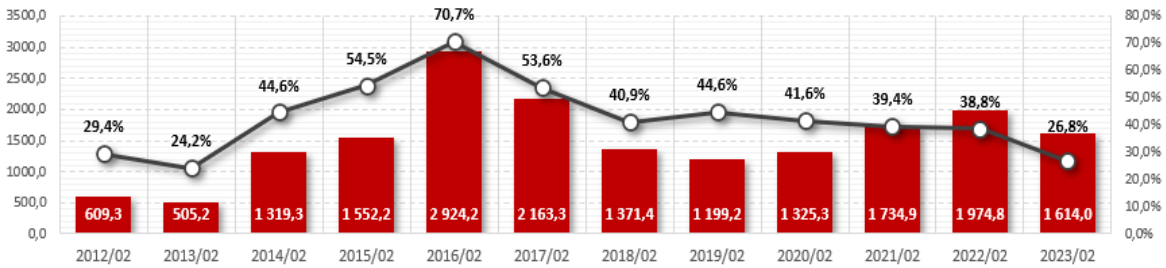
Анықтама үшін: ағымдағы шоттардан айырмашылығы, ағымдағы операцияларды емес, жинақтаушы элементті білдіретін мүгедектіктегі заңды тұлғалардың мерзімді және шартты салымдары осы жылдың 1 наурызына қарай небәрі 1,6 трлн теңгені құрады. Айта кетейік, бұл сектордағы портфельдің 26,8% - ы ғана, мұнда мүгедектік үлесі азайып келеді. Мәселен, бір жыл бұрын көрсеткіш 38,8%, ал бес жыл бұрын — 40,9% құрады.[3]

Яғни, қазақстандық кәсіпорындардың табысты жұмысы үшін мүгедектіктің маңыздылығы кезінде бизнесті жинақтау (мерзімді салымдар) долларсыздандыру саясатының нәтижесінде Күткендей, негізінен теңгемен жүргізіледі.[3]

Заңды тұлғалардың шет ел валютасының ЕДБ-ге салымдары. Кезеңнің соңында. ақпан. Талап етілгенге дейінгі салымдар және ағымдағы шоттар (сурет 1):

[3]

[3]

Сурет 1. Мерзiмдi салымдар

ҚР экономикасын долларсыздандырудың жалпы табысты бағамы кезiнде валюта көптеген қазақстандық компаниялардың ағымдағы жұмысының маңызды элементi болып қала бередi. Бұл күтiлуде: Қазақстан негiзгi өңiрлiк хаб ретiнде халықаралық тауар айналымына және тұтастай алғанда жаһандық логистикалық тiзбектерге енгiзiлген.

Интеграция мен жаһандану өмiрдiң, экономиканың және бизнестiң барлық аспектiлерiне қатысты, сондай-ақ қазақстандық кәсiпорындар шетелдiк компаниялар немесе халықаралық ұйымдар болсын, бiздiң елiмiздiң резидентi болып табылмайтын жеке және заңды тұлғалармен iс жүргiзедi. Мұндай жағдайларда өзара есеп айырысу кезiнде валюта қолданылады және конверсиялық операциялар осыған байланысты.

Конверсиялық операциялар, шын мәнiнде, шетелден келген серiктестермен жасалған келiсiмдер бойынша немесе сыртқы экономикалық қызметпен қандай да бiр түрде байланысты қандай да бiр өзге операциялар үшiн одан әрi төлемдер жасау үшiн валютаны сатып алу-сату жөнiндегi мәмлелер болып табылады. Заңды тұлғалармен жұмыс iстейтiн қазақстандық банктер айырбастау операциялары мен валюталардың барлық түрлерiн ұсынады. Көптеген қаржы институттары мұндай операцияларды онлайн режимiнде жүргiзуге мүмкiндiк бередi. Корпоративтiк депозиттердi ұстаушы 10 iрi банктiң 5-i өздерiнiң онлайн — платформаларында валюта айырбастауды ұсынады. Оның iшiнде 4 ЕДБ комиссиясыз айырбастауды ұсынады: Halyk Bank, ForteBank, Еуразиялық Банк және ЦентрКредит банкi. Валюталардың ең кең спектрiн ҚР-дағы ең iрi Halyk Bank көрсеттi: USD/KZT; EUR/KZT; GBP/KZT; RUB/KZT. Басқа банктер өз платформаларында қандай валюталармен жұмыс iстейтiнiн нақтыламады.

Клиенттерге тиiмдi жеке жеңiлдiк курстарын 4 қаржы институты ұсынды. Сонымен қатар, Halyk Bank операция көлемiне қарамастан тиiмдi курсты ұсынады. Vereke Bank-те жеңiлдiктi бағам 5 мың доллардан басталатын көлемде ұсынылады. ЦентрКредит банкiнде — 10 мың доллардан бастап. АҚШ долл., ForteBank — 25 мың доллардан бастап.

Тауарлар мен қызметтердiң импортына немесе экспортына байланысты валюталық операциялар: Қазақстан Республикасы резидентiнiң Қазақстан Республикасының резидент нестерi шығарған электрондық ақшаны сатып алуы және өтеуi жөнiндегi операциялар; Қазақстан Республикасының резиденттерi шығарған электрондық ақшаны сатып алуы және

өтеуі жөніндегі операциялар. Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы Заңның 6-бабында регламенттелген жағдайларды қоспағанда, Қазақстан Республикасының аумағында резиденттер арасындағы валюталық операцияларға тыйым салынады.[4]

Резиденттер мен резидент операцияистер арасындағы валюталық операциялар ұлттық және (немесе) шетел валютасында жүзеге асырылады.

Резидент еместер Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасында орналасқан өз филиалдарымен (өкілдіктерімен) кез келген валюталық операциялар бойынша ақшаны еркін алуға және аударуға құқылы. Резидент еместер Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасына сәйкес салымдар (депозиттер), бағалы қағаздар, резиденттермен қарыз және өзге де валюталық операциялар бойынша алынған дивидендтерді, сыйақыларды және өзге де кірістерді еркін алуға және аударуға құқылы.

Қазақстан Республикасының аумағында резидент еместер арасындағы валюталық операциялар Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасына сәйкес шектеусіз жүзеге асырылады.[4]

"Астана" халықаралық қаржы орталығының аумағында қаржылық және кәсіптік қызметтер көрсетуге байланысты валюталық операцияларды жүргізу шарттары мен тәртібі Қазақстан Республикасының Ұлттық банкімен келісім бойынша "Астана" халықаралық қаржы орталығының актілерімен айқындалады.

Оларға қатысты заңда оларды жүзеге асыруға қойылатын талаптар белгіленбеген резиденттер мен резидент операцияистер арасындағы валюталық операциялар Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасына сәйкес шектеусіз жүргізіледі.

Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы Заңның 13-бабына сәйкес валюталық операциялардың мониторингін валюталық операцияларға қатысушы резиденттерден және валюталық операциялар бойынша ақша төлемдерін және (немесе) аударымдарын жүзеге асыратын уәкілетті банктерден, сондай – ақ шетелдік банктердегі шоттардан валюталық операциялар туралы ақпарат алу арқылы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жүзеге асырады.

Валюталық операцияларды мониторингілеу мақсаттары үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі:

- 1) капитал қозғалысы операциялары жүргізілетін валюталық шарттарды (бұдан әрі – капитал қозғалысы жөніндегі валюталық шарттар) есептік тіркеуді жүзеге асырады және олар бойынша жүргізілетін валюталық операциялар және оларға байланысты резидент операстерге қойылатын талаптар және резидент Нестер алдындағы міндеттемелер туралы ақпарат алады;
- 2) валюталық операциялар бойынша жүргізілген төлемдер және (немесе) ақша аударымдары туралы ақпаратты қоса алғанда, жүргізілген валюталық операциялар туралы хабарлама алады;
- 3) резиденттер (шетелдік ұйымдардың банктері мен филиалдарын (өкілдіктерін) қоспағанда) ашқан шетелдік банктердегі шоттар туралы хабарлама алады және осындай шоттарды есептік тіркеуді жүзеге асырады;
- 4) Қазақстан Республикасында қызметін жүзеге асыратын шетелдік қаржылық емес ұйымдардың филиалдарынан (өкілдіктерінен) тұрақты негізде ақпарат алады.

Барлық валюталық операциялардың тәуекелділіктері бар. Оның ішінде капитал қозғалысы (конверсиялық операциялар), халықаралық сауда – саттық, кредиттеу, дебиторлық қарызды қайтару сияқты операциялардың тәуекелділігі жоғары. Орташа тәуекелділігі бар операцияларға банктің кепілдік міндеттемелері, ал тәуекелділігі төмен операцияларға банкке депозит тарту, шетел валютасымен есеп - шот жүргізу, есеп айрысу операциялары жатады.[5]

Біздің елімізде валюта операцияларын және оның жүргізілу техникаларын үйренуге байланысты мәселелердің теориялық және практикалық маңызы зор. Бұл еліміздің сыртқы экономикалық қызметін одан әрі дамыту қажеттілігіне, теңгенің конверттелуіне, еліміздегі

банктік жүйелердің күрт дамуына және валюталық операцияларды жүзеге асыруға лицензия алған және еліміздің ішінде құрылып жатқан валюта рыногын және халықаралық валюта рыногын игеруге алғаш қадам жасаған жаңа банктердің пайда болуына байланысты, сондай-ақ елімізде жүргізіліп жатқан реформалардың барлық бағамдарына байланысты. Рынокта валюта операцияларын жүргізу техникасын білу банктерге және сыртқы сауда мәмілелеріне қатысушыларға валюталық тәуекелдерден сақтануға, шетел валютасының негізсіз шығынын болдырмауға, алып-сатарлық ойын мен бағамдар айырмашылықтарында қосымша пайда табуға мүмкіндік береді. Бұл барлығы Қазақстан Республикасының банктеріне халықаралық валюта рыногын игеруге көмек ретінде алынды.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Банковское дело: Учебник / Е.П. Жарковская.- 4-е изд. – М.: Омега-Л. 2009.
- 2.Банковское дело: Учебник / О.И. Лаврушина, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева– М:
- 3.Финансы и статистика, 2005.
- 4.Банковское дело: Учебник / под ред. И.Т. Балабанова. – СПб: Питер, 2001.
- 5.<https://malimetter.kz/>
- 6..<https://nationalbank.kz/>
- 7.<https://ranking.kz/reviews/>
- 8.<https://uchet.kz/tags/v/valyutnye-operatsii.html#>

**СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ
ЗАТРАТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ**

ОНАЛБЕКОВ Е.С.,

магистрант

БЕСПАЕВА Р.С.

Научный руководитель: доктор PhD, ассоц. профессор (доцента)
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина,
г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. Современные условия функционирование отечественных молокоперерабатывающих предприятий, как и предприятий других отраслей экономики, характеризуются ограниченностью финансовых ресурсов да обострением конкурентной борьбы. Однако особенностью данных предприятий есть их зависимость от географических и сезонных условий. Объемы операционной деятельности указанных предприятий колеблются под влиянием сезонности и уровня конкуренции в соответствующем географическом рыночном сегменте. Поэтому основным направлением улучшение их финансового состояния есть применение новейших инструментов да технологий управление доходами да расходами, какими есть финансовый контроллинг. В данной статье рассмотрены современные инструменты финансового контроллинга, что позволит повысить эффективность управления расходами молокоперерабатывающих предприятий.

Ключевые слова: контроллинг, система показателей, эффективность управления, конкуренция, финансовые ресурсы.

Развитие теоретических и методических основ управлению затратами посвящены труды таких ученых, как Бабяк Н.Д. [1], Красноусова А.В. [6], Милош И.В. [6], Саблина Н.В. [8] да др. Тем не менее, недостаточно исследуемыми остаются вопрос управление расходами предприятий на основе внедрение инструментария финансового контроллинга.

Целью статьи является разработка подхода к оценке эффективности управления расходами на основе системы сбалансированных показателей. Поэтому были поставлены такие задачи: проанализировать имеющиеся подходы к оценке эффективности управления затратами, разработать подход к оценке эффективности управления расходами на основе сбалансированных показателей.

Сегодня все большее распространение приобретает система сбалансированных показателей (СЗП) как один из стратегических инструментов финансового контроллинга. СЗП разработана профессорами Гарвардского университета Д. Нортоном и Р. Каптаном (США) в 1992 году [4]. Именно они предложили оценивать эффективность бизнеса с точки зрения не только финансовых, но и нефинансовых показателей, что дало возможность управлять реализацией долгосрочной стратегии.

Под сбалансированной системой показателей понимается система управления, что обеспечивает планомерную реализацию стратегических планов предприятия, их интерпретацию на язык операционного управления и контроль над осуществлением стратегии на основе ключевых показателей деятельности [6, с. 246].

При применении сбалансированной системы показателей стратегия обычно рассматривается с четырех перспектив: финансы, клиенты, бизнес-процессы, обучение и развитие персонала. Каждый из аспектов должно содержать информацию о:

- 5) цели, какие стремится достичь организация;
- 6) показатели, за помощью которых можно измерить успеваемость достижение целей;
- 7) целевые значения показателей, какие свидетельствуют о уровне достижение поставленной цели;

- 8) стратегические инициативы, то есть о комплексе мер, направленных на ликвидацию так называемого разрыва между фактическими значениями показателей и их целевыми значениями. Каждая стратегическая инициатива должна быть обеспечена достаточное количество ресурсов: человеческих, финансовых, технических. Стратегические инициативы должны быть определены для каждого показателя и способствовать достижению целевого показателя, именно реализация стратегии осуществляется путем реализации инициатив [3].

Погорелов И.М. отмечает, что СЗП можно рассматривать как метод, какой разрешает расширить возможности измерения, оценки и контроля эффективности деятельности как на уровне стратегического управления компанией, так и операционного, при этом состав и структура СЗП могут достаточно легко модифицироваться [7, с.98].

За последние двадцать лет система сбалансированных показателей приобрела значительного развития да разных модификаций [2].

Автором предложен методический подход к оценке эффективности управления затратами на основе сбалансированной системы показателей, позволяющей интегрировать оперативный и стратегический уровни управления, увязать между собой ключевые показатели и полностью описать все бизнес-процессы. По нашей мнению, эффективность должна учитывать как финансовые, так и нефинансовые показатели и включать все направления деятельности предприятия: финансы, клиенты, бизнес-процессы, обучение да развитие персонала.

Оценка эффективности отражает определенный подход к определению ключевых факторов и критериев и в зависимости от их выбора может давать разные результаты. Обоснование критериев выбора показателей, какие включаются в сферу сбалансированной системы показателей должно быть продумано с позиции специфики деятельности молокоперерабатывающих предприятий. При формировании системы показателей эффективности управления расходами предлагается использовать следующий критерий их выбора: взаимосвязь факторов формирования расходов предприятий с направлениям их оптимизации (таблица 1).

Таблица 1. Балансирование факторов формирования расходов молокоперерабатывающих предприятий, направлений оптимизации расходов и проекций СЗП

Фактор формирования расходов	Цель	Проекция СЗП	Степень влияния факторов
сезонность производства молока	обеспечение равномерного поступления сырья и создание вспомогательных холодильных камер и складских помещений	бизнес-процессы	1
качество да цена молочной сырья	уменьшение себестоимости продукции из-за повышения качества закупочной сырья да оптимизации закупочной цены	финансы	1
уровень цен на топливо да электроэнергию	уменьшение себестоимости продукции через установка оптимальных цен на топливо и электроэнергию	финансы	2
планирование, учет и контроль расходов	создание эффективной системы планирование, учета и контроля расходов	бизнес-процессы	3
квалификация работников	повышение квалификации персонала	Развитие персонала	3
выбор способов доставки сырья	создание эффективной системы логистики, оптимизация транспортных расходов да расходов на сбыт	бизнес-процессы	1
спрос на продукцию да покупательная способность население	повышение спроса на продукцию	финансы	2
автоматизация и компьютеризация	внедрение информационных технологий, создание условий работы для работников	бизнес-процессы, развитие персонала	3
современные технологии производства молочного сырья	использование современных технологий производства молочной сырья, привлечение инвестиций	бизнес-процессы	3
короткие сроки хранение сырья	создание эффективной системы логистики, оптимизация транспортных расходов	бизнес-процессы	1
качество да ассортимент продукции	повышение качества да увеличение ассортимента продукции; сохранение и расширение клиентской базы	клиенты	3
уровень производительности труда	повышение производительности труда	Развитие персонала	3
объем производства	увеличение объема производства, рост продаж	финансы	1
уровень цен на средства производства	установка оптимальных цен на средства производства	финансы	2
рыночная власть, закупочные цены на молоко	установка оптимальных закупочных цен на молоко да минимизацию себестоимости продукции	клиенты	3
состояние развития молочного скотоводство, количество на производительность КРС	увеличение количества да производительности КРС (большой рогатой скота)	финансы	1

Для разработки авторского подхода оценки эффективности управление расходами на основе использование системы сбалансированных показателей на молокоперерабатывающих предприятиях да отбора необходимых показателей было применено корреляционно-регрессионное моделирование, что дало возможность обосновать значительный влияние расходов (факторная признак) на финансовые результаты испытуемых предприятий (результативная признак).

Применение метода корреляционного анализа дало возможность выучить тесноту связи между показателями затрат и финансовыми показателями деятельности молокоперерабатывающих предприятий за 2018-20123 годы (таблица 2). В роли

результативного фактора избранные финансовые показатели – показатели ликвидности, показатели финансовой стойкости; показатели деловой активности; показатели рентабельности), в роли фактора-признаки - показатели затрат.

Таблица 2. Коэффициенты парной корреляции между показателями расходов да группами показателей оценки финансового состояния молокоперерабатывающих предприятий за 2018-20123 годы

Показатель	Годы					
	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Показатели финансовой устойчивости						
Коэффициент платежеспособности (автономии)	-0,01	0,04	0,04	-0,02	-0,12	0,18
Коэффициент финансирование	0,51	0,4	-0,54	-0,19	-0,67	0,41
Коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами	-0,13	0,1	-0,18	-0,15	-0,4	-0,25
Коэффициент маневренности собственного капитала	-0,29	-0,43	0,21	0,1	0,74	-0,45
Показатели ликвидности						
Коэффициент покрытие	-0,13	0,24	0,21	0,23	0,12	-0,03
Коэффициент быстрой ликвидности	0,75	0,16	-0,08	-0,08	-0,31	-0,17
Коэффициент абсолютной ликвидности	-0,17	-0,06	0,12	0,1	0,11	-0,09
Показатели рентабельности						
Рентабельность имущества (активов)	0,26	-0,04	-0,27	-0,2	-0,05	0,35
Рентабельность собственного капитала	-0,4	0,5	-0,67	0,43	-0,42	0,32
Рентабельность основных средств	0,3	-0,12	-0,27	-0,18	-0,08	0,23
Рентабельность деятельности	0,33	0,13	-0,3	-0,34	-0,07	0,33
Рентабельность продукции	-0,02	-0,05	0,02	0,27	-0,31	0,05
Показатели деловой активности						
Коэффициент оборачиваемости активов	-0,38	-0,21	-0,04	-0,1	0,15	0,34
Коэффициент оборачиваемости кредиторской задолженности	-0,34	0,18	0,37	0,14	0,39	0,44
Коэффициент оборачиваемости дебиторской задолженности	0,03	0,07	0,14	0,07	0,59	0,68
Коэффициент оборачиваемости материальных запасов	0,1	0,04	0,03	0,07	0,21	-0,08
Коэффициент оборачиваемости основных средств (фондоотдача)	-0,25	-0,2	-0,15	-0,14	-0,16	-0,27
Коэффициент оборачиваемости собственного капитала	0,38	0,3	0,62	-0,43	-0,68	0,46

Значение рассчитанных коэффициентов парной корреляции между показателями затрат и показателями оценки финансового состояния испытуемых предприятий (за помощью числового редактору Excel встроенной функции КОРРЕЛ) изменяется в пределах от –1 до +1. Чем больше значение коэффициентов корреляции, тем теснее связь между показателям [8].

Как показал анализ, существует тесная связь между показателями затрат и показателями финансового состояния молокоперерабатывающих предприятий. Наибольший влияние показатели расходов имеют на показатели рентабельности. На основе такой зависимости можно выявить причины избыточности затрат, оценить эффективность их финансового контроллинга да разработать мероприятия относительно сокращение.

Оценку эффективности управление расходами предлагается осуществлять путем вычисление общего показателя эффективности (Z_e), являющегося суммой значений частных показателей, скорректированных на вес коэффициентов:

$$Z_e = a_{\phi} * K_1 + a_k * K_2 + \dots + a_n * K_n,$$

где Z - общий показатель;

$K_1 \dots K_n$ - значение коэффициентов;

$a_{ф}, a_{к}, a_{бп}, a_{нр}$ - вес коэффициентов (за проекциями).

Каждая проекция характеризуется определенным набором показателей, что представлены в таблице 3. Частичные оперативные да стратегические показатели скучают за проекциями да умножаются на подходящие коэффициенты, сумма которых должно составлять 1.

В зависимости от степени влияния факторов на формирование расходов (табл. 3), высшее приоритетность в оценке эффективности управления затратами, и соответственно наибольшую величину веса коэффициентов (0,075) имеют частичные показатели проекции финансы да проекции бизнес-процессы. В соответствии, вес коэффициентов при частичных показателях проекций клиенты, обучение да развитие персонала составляют 0,05.

Расчет осуществляется за 5 (и больше) лет.

Таблица 3. Сбалансированная система показателей оценки эффективности управление расходами молокоперерабатывающих предприятий

Проекция	Цели	Частичные показатели	Вес коэффициента	Целевое значение
Финансы	рост продаж, увеличение объема производства, повышение качества сырья да уменьшение закупочной цены, минимизация себестоимости продукции, оптимальные цены на средства производства	рентабельность деятельности	0,075	Max
		рентабельность расходов деятельности	0,075	Max
		рентабельность основных средств	0,075	Max
		коэффициент стабильности экономического рост	0,075	Max
		индикатор скрытого банкротство	0,075	> 1,616
		коэффициент реальной стоимости имущества	0,075	Max
Клиенты	расширение клиентской базы, повышение степени удовлетворение клиентов, повышение качества да увеличение ассортимента продукции	чистая рентабельность продажа	0,05	Max
		рентабельность расходов на сбыт	0,05	Max
Бизнес-процессы	создание эффективной системы логистики, оптимизация транспортных расходов да расходов на сбыт, использование современных технологии производства, внедрение информационных технологий	рентабельность операционных расходов	0,075	Max
		рентабельность управления производственными процессами	0,075	Max
		оборачиваемость средств в расчетах	0,075	Max
		рентабельность административных расходов	0,075	Max
Качество и развитие персонала	повышение квалификации персонала, повышение производительности труда, создание условий работы работников	рентабельность персонала	0,05	Max
		производительность труды	0,05	Max
		рентабельность расходов на зарплату за операционной прибылью	0,05	Max

Предлагаемый подход к оценки эффективности управление расходами молокоперерабатывающих предприятий на основе инструментария финансового контроллинга разрешает благодаря определенным отклонением способствовать выявлению слабых сторон в управлении расходами, которые будут впоследствии учтены в работе подразделения системы контроллинга.

В заключении можно отметить, сбалансированная система показателей является оптимальной системой комплексной оценки и управления затратами предприятия, поскольку дает возможность исследовать как финансовую, так и нефинансовую составляющую,

интегрировать оперативную и стратегическую уровни управления, увязать между собой ключевые показатели и полностью описать все бизнес-процессы. Проведенное корреляционно-регрессионное моделирование дало возможность выучить тесноту связи между показателями затрат и финансовыми показателями деятельности предприятия и послужило основой для разработки системы показателей-индикаторов эффективности управление издержками, на нашу мнение, сформированная система показателей-индикаторов комплексно учитывает все аспекты управления затратами предприятия да помогает ориентировать руководство на принятие эффективных управленческих решений.

Результаты проведенного научного исследования могут быть положены в основу дальнейшего развития научно-методических засад формирование сбалансированной системы показателей оценки эффективности управление расходами на отечественных предприятиях.

Литература

1. Babiak N.D. Balanced scorecard in evaluating the effectiveness of management of costs at the milk processing enterprise // Innovative economy. Scientific and industrial magazine. – 2015. – № 4 (59).
2. Deyhle A. Controlling-Praxis, 1 Bd., Unternehmensplanung und Controlling-Funktion, 8. Aufl. Munchen, 1998.
3. Aschenbrucker A. Controlling in a volatile environment // Контроллинг. – 2021. – № 51. – С. 22–30.
4. Kaplan, R.S. Measuring the strategic readiness of intangible assets // Harvard Business Review. – 2004. – № 82 (2). – P. 1–52.
5. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions. – Chicago, 1962. – 210 p.
6. Чурилова, А.Н. Особенности внедрения и развития системы контроллинга на предприятиях пищевой промышленности // Экономика, управление и учет на предприятии. – 2019. – № 7. – С. 89–91.
7. Худякова Т.А. Эволюция теории контроллинга в мировой практике // Экономика и менеджмент систем управления. – 2015. – Т. 16. – № 2.2. – С. 300–305.
8. Фалько С.Г. Контроллинг для руководителей и специалистов. – М.: Финансы и статистика, 2022. – 272 с.

БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕ САЯСАТЫ

ЖУНИСОВА А.

Ф-21-1 к тобының студенті

ЕРМЕКОВА К.А.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы

Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті,

Қарағанды қ. , Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақалада несиесі саясаты, оның макроэкономикалық және микроэкономикалық факторлары; мазмұны; мақсаттары айқындалды. Сонымен қатар, Қазақстан мемлекетінің несиесі саясаты мен басқа елдердің несиесі саясаты салыстырылды. 2023 жылғы 1 мамырдағы деректер бойынша Қазақстанда екінші деңгейдегі 21 банк бар. Автор елдегі ең танымал банктердің жеке саясатындағы артықшылықтарын атап өтті. 2024 жылдың бірінші жартысында Қазақстанда цифрлық Ұлттық банк құру жаңалықтарды қамтыды.

Түйінді сөздер: банк ісі, макроэкономикалық фактор, микроэкономикалық фактор, несиелік саясат, кредит портфелі

Қазақстанда нарықтық қатынастар жүйесі жақсы дамыған және банк экономиканың маңызды құрылымдарының біріне айналууда. Егер бұрын Қазақстанның банк ісі төмен деңгейде болса, қазір бұл ең жылдам қарқынмен дамып келе жатқан ғылымдардың бірі.

Банктердегі несиелік операциялардың экономикалық маңыздылығына байланысты оларды басқару әрқашан банк үшін өзекті практикалық мәселе болып қала береді.

Несие операцияларын басқаруының жалпы деңгейін бағалау үшін несиесі саясатының болуы және оның мазмұнының дұрыстылығы бірінші болып қамтылады. Халықаралық практикада, егер банктің несиелік саясаты болмаса банктің жеке тәуекелі артып кетеді,- деп есептеледі. [1]

Банктің несиесі саясаты сыртқы макроэкономикалық және ішкі микроэкономикалық факторларға сүйене отырып айқындалады.

Сыртқы макроэкономикалық факторларына - елдегі жалпы экономикалық жағдай; саяси тұрақтылық; мемлекет өтіп жатқан экономикалық цикл сатысы; инфляция мен пайыздық ставкалардың деңгейі; ұлттық валютаның жай-күйі; банк саласындағы бәсекелестік жатады. Яғни, қысқаша айтқанда, несиелік ұйымның өз бетінше ықпал ете алмайтын факторлары.

Бұл жағдайда, заң бойынша түрлі мәселелер де ерекше орын алады. Мысалы, реттеуші органдардың директиваларды жіберуі; пайыздық ставкаларды, міндетті резервтердің мөлшерін өзгертуі және т.б. мәселелері арқылы банк жүйесінің несиесі саясатына елеулі әсер етілуі мүмкін.

Несие саясатына әсер ететін ішкі микроэкономикалық факторларға ең алдымен, ресурстық база; клиенттік база; ақша ресурстарын тарту құны; банктің мамандану саласы; несиелік мекеменің өтімділігі жатады. Персоналдың біліктілігі де, оның әртүрлі санаттағы қарыз алушылармен жұмыс істеуге деген дайындығы да маңызды рөл атқарады.[2]

Несиелік саясат - нақты банкті нарықта өткізудің мақсаттары мен қағидаларын, несиелік мәмілелерді ұйымдастыру кезінде осы банктің мамандары пайдаланатын құралдарын негіздеу арқылы айқындалады. Несие саясатының мазмұнына:

- банктің несиесі саласындағы стратегиясы;
- несиелеу жөніндегі нұсқаулық материалдар;
- несиелік қабілеттілікті және несиелік портфельдің жай-күйін талдау жөніндегі методикалық әзірлемелер;

- несиелерді түрлеріне қатысты шарттардың орындалуын бақылауды ұйымдастыру сияқты құжаттамалары қамтылады.

Несие саясатының мақсаттары келесідей ақпараттарды қамтуы тиіс:

- құқықтық реттеудің белгілі бір элементтерін;
- қаражаттың қолжетімділігін;
- рұқсат етілген тәуекел дәрежесін;
- кредит портфелінің теңгерімін;
- мерзімдер бойынша міндеттеме құрылымдарын; [3]

Енді басқа елдердің несиелік саясаттарындағы несиелік шарттарын қарастыратын болсақ, онда бірінші орында Еуропа мемлекеттерінде несиелік шарттар өте тартымды болып келеді. Жергілікті банктердің несиелері үлкен сомаға және ұзақ мерзімге қарыз берілген кезде, ол соғұрлым тиімді болып саналады.

Банк ставкаларына қатысты ең тұрақты елдердің бірі Германия болып табылады, ол жақта пайыздың ұлғаю тәуекелі байқалмайды. Бірақ бұл елдің де белгілі бір қиындықтары бар. Мысалы, несие алушы клиент несие алынатын банкте жинақтаушы депозит ашып, белгілі бір сынақ мерзімінен өтуі қажет. Сонымен қатар, адалдықтың индивидуалды несиелік калькуляторды толтыру кезінде есептелетін басқа да факторлары ескеріледі.

Жалпы Еуропадағы, Еуроодақтағы компаниялар мен корпорацияларға берілген несиелер портфелі бойынша орташа алынған пайыздық мөлшерлеме 2020 жылға жылдық 3,6% -ды құрады. Яғни, Еуроодақтығындағы мемлекеттердің барлығында, пайыздық мөлшерлеме 3,6% -ды құрайды. Ал ТМД елдері мұндай сандармен мақтана алмайтыны анық. Мысалы, Ресейде корпоративтік клиенттер үшін несиелер бойынша орташа алынған пайыздық мөлшерлеме соңғы жылдары керісінше 3,1% -ға өсті және қазір 15,7% -ды құрайды, бұл Германиядан 4,4 есе көп.

Несиелер бойынша пайыз да әр түрлі есептеледі. Көптеген жағдайларда бұл есептік мөлшерлеменен (немесе қайта қаржыландыру мөлшерлемесімен) есептеледі. Яғни, бұл ставка орталық банктен несиені пайдаланғаны үшін төлем болып табылады.

Мысалы, АҚШ-тағы есептік мөлшерлеме жылдық 0,25-0,5% -ды, ал ЕОБ-те (Еуропалық орталық банк) есептік мөлшерлеме - жалпы алғанда жылдық 0%-ды құрайды.

Ресей Федерациясында - жылдық есептік мөлшерлем 10,5%, Украинада - 16,5%, ал Қазақстанда (бізде бұл ҚР ҰБ базалық мөлшерлемесі деп аталады) 2023 жылы 15,75% құрады..

Есептік мөлшерлеме анықталғаннан кейін ЕДБ инфляциялық күтулерді, несиені төлемеу тәуекелдерін болжайды және банктің маржасын есептейді. (ЕО мен АҚШ-та бұл шамамен 2-3%. РФ-да нақты есептеу күрделі болып келеді, себебі фискалдық жүйеден кетудің әртүрлі әдістерін қолданады, бірақ ресми түрде - 5-8% құрайды, ҚР-да ұқсас жағдай – жылдық мөлшерлеме шамамен 8%). Нәтижесінде, салыстырмалы талдауда посткеңестік елдер аумағында әрекет ететін несиелік саясаттың халыққа тіптен тиімді емес екені анықталады.

Жеңілдікпен несиелендірудің түрлеріне келетін болсақ, РФ-да бұл ұғымға Шағын және орта бизнеске жәрдемдесу үшін, уәкілетті банктер қатысатын корпорация мақұлдаған «6,5 бағдарламасы» жатады. Егер Ресейде несие бойынша орташа мөлшерлеме 15,7% -ден 19% -ға дейін ауытқыса, онда жеңілдік шарттары бойынша 6,5% -ды болжайды.

Мемлекеттік қолдаудың мәні бюджеттегі айырмашылықты өтеу болып табылады. Бұл бағдарламаны жүзеге асыру үшін 175 миллиард рубль бөлінді.

Соңғы бес жылда Ресейде ауыл шаруашылығы өндірушілері үшін ерекше жеңілдіктер бар, олар несиені өтеудің ұзартылған мерзімімен (15 жылға дейін), жеңілдік шарттарымен, нақтырақ айтқанда - орташа пайызы 5% -дан аспайтын мөлшерлеменен қарыз ала алады. Бұл бағдарлама толығымен бюджеттен қаржыландырылады және қысқа мерзімді, инвестициялық бағыттарға бөлінеді.

Бизнесті жеңілдікпен несиелендіруге арналған жеке бағдарламалардың саны бойынша Қазақстан мемлекеті де кем қалыспайды. Тіпті, пандемия жағдайында ШОБ-тың жекелеген санаттарына арналған, айналым капиталын толықтыру үшін жеңілдікті несиелеуді жылдық 8% -дық мөлшерлеменен қабылданған бағдарлама іске асырылды. Сонымен қатар, елде «Даму» банкіне байланысты бірқатар ұзақ мерзімді бағдарламалар жұмыс істейді. Олардың негізгілері «Қарапайым заттар экономикасы» басым жобаларына несие беру тетігі, «Бизнестің жол картасы» бағдарламасы, «Даму өңірлері III» және «Өнімді жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамыту» бағдарламасы болып табылады. [4]

Жалпы, 2023 жыл банктер үшін сәтті өтті. Жыл басынан бері банк секторы барлық негізгі көрсеткіштердің, соның ішінде активтер мен меншікті капиталдың айтарлықтай жақсарғанын көрсетті, соңғысы шамамен үштен біріне өсті. Мұндай жағдайларда пруденциалдық нормативтер банк секторындағы ықтимал тәуекелдерді жабуды қамтамасыз ете отырып, заңнамада белгіленген деңгейден едәуір асып түсті.

Елдегі ең танымал банктердің статистикасына және жеке саясатындағы артықшылықтарына тоқталайық.

- First Heartlnd Jysan Bank (Жусан Банк)

Қазақстанда ең ірі қаржы ұйымдарының бірі – Жусан банкі. Оның тарихы сонау 20-ғасырдың 90-шы жылдарында басталып, бүгінде Қазақстан Республикасы бойынша 120 филиалы бар құрылым болып табылады. Жусан банкі жеке тұлғаларға да, заңды тұлғаларға да қызмет көрсете алады. Жұмысты сауатты ұйымдастырудың арқасында орталық кеңседе ғана емес, кез келген филиалда қызметтердің толық кешенін алуға болады.

Банктің жеке саясатындағы артықшылықтары:

- ынтымақтастықтың қолайлы шарттары

- жеке клиенттерге, жеке кәсіпкерлерге, ұйымдарға арналған өнімдер мен қызметтердің үлкен таңдауы

- ақылға қонымды тарифтер

- карталардағы кэшбэк

- тұрақты даму

- мемлекеттік және әлеуметтік жобаларға қатысу

- білікті қолдау қызметі

- онлайн банкинг – премиум класс

- Kaspi Bank.

Kaspi Bank Қазақстан Республикасындағы жүйелі маңызды екінші деңгейлі бөлшек банк болып табылады. Бас кеңсесі Алматы қаласында орналасқан. Негізгі акционерлердің бірі – «Kaspi Group» АҚ.

Бөлшек несие портфелі бойынша Қазақстандағы ең ірі банк. Жеке тұлғалардың салымдарының жалпы сомасы бойынша республикада үшінші орында. «Kaspi Bank» АҚ Қазақстандағы екінші деңгейлі бөлшек банк болып табылады. 1991 жылдан бері жұмыс істеп, осы уақыт ішінде ол сенімді қаржылық ұйым ретінде беделге ие болды. 2020 жылы ол көлемі бойынша Еуропада төртінші орынға ие болды. Клиенттерге ипотека мен микрокредиттерді, сондай-ақ депозиттер мен қайта қаржыландыру қызметтерін қоса алғанда, әртүрлі несие бағдарламалары ұсынылады. Жеке тұлғалардың депозиттеріне міндетті кепілдік беру жүйесінің қатысушысы.

Банктің жеке саясатындағы артықшылықтары:

- Қазақстан Республикасының кәмелетке толған барлық азаматтарына қызметтердің қолжетімділігі

- Қарапайым және ыңғайлы сайт интерфейсі

- Ыңғайлы мобильді қосымша

- Несиелік өнімдерді алу кезінде көптеген акциялар мен жеңілдіктер

- Halyk Bank (Народный сберегательный банк Казахстана)

Халық банкі Қазақстан Республикасындағы ең ірі несиелік ұйымдардың бірі болып табылады. Барлық депозиттер мен депозиттердің шамамен 30% қызмет етеді. Клиенттердің инвестицияланған қаражатын міндетті сақтандыру жүйесіне қатысушы. Халық банкінің, немесе «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-ның қалыптасу және даму тарихы ұзақ. Ол республикадағы алғашқы жинақ кассасынан бастау алады. Ресми құрылған жылы 1998 жыл. Қаржылық қызметті жүзеге асыруға лицензия 2020 жылы берілген.

Банктің жеке саясатындағы артықшылықтары:

- Несие өнімдері бойынша салыстырмалы түрде төмен пайыздық мөлшерлемелер
- Жеке және заңды тұлғаларға арналған қызметтер мен өнімдердің кең спектрі
- Банкоматтар мен филиалдардың үлкен желісі
- Клиенттер үшін ұтыс ойындары мен акциялар тұрақты түрде өткізіліп тұрады [5]

Осы үш банктің статистикасы:

Кесте 1

Активтер

млрд. теңге

Банк	Қаңтар, 2023	1 ай	1 ай, %	Жыл басында, %	Нарық үлесі, %	Нарық үлесі жыл басы, пп
Jysan Bank	2869,3	156,4	5,8	0,9	5,6	-0,8
Kaspi Bank	6688,9	439,9	7,0	31,5	13,0	1,6
Halyk Bank	14 943,3	645,1	4,5	7,8	29,0	-2,1

Кесте 2

Капитал

млрд. теңге

Банк	Қаңтар, 2023	1 ай	1 ай, %	жыл басы, %
Jysan Bank	663,8	24,1	3,8	27,1
Kaspi Bank	755,7	9,5	1,3	38,9
Halyk Bank	2395,0	96,4	4,2	26,9

Кесте 3

Таза пайда

млрд. теңге

Банк	Жыл басы	Қаңтар 2023	2022	2021
Jysan Bank	140,8	21,4	82,5	25,3
Kaspi Bank	475,6	45,8	361,7	322,1
Halyk Bank	673,8	54,5	539,3	471,6

2024 жылдың бірінші жартысында Қазақстанда цифрлық Ұлттық банк құру бойынша құжат қабылдау жоспарлануда. Бұл туралы ҚР Ұлттық банкінің төрағасы Тимур Сүлейменов «Теңге: әлемдік нарыққа жол» атты Қазақстан қаржыгерлерінің XI конгресінде мәлімдеді.

Спикер Қазақстанда экономиканың нақты секторын несиелендіру проблемасы да өзекті болып қалатынына назар аударды. «Несиелендіруге арналған жобалар бар ма, яғни бұл проблема кімнің жағында, меніңше, бұл проблема екіжақты», - деп атап өтті Тимур Сүлейменов. Оның айтуынша, несиелендіруге қаржы институттары тартылуы тиіс. «Сондықтан біз макропруденциалдық реттеу тұрғысынан банктерді нақты секторды несиелеуді көбірек қарастыруға ынталандыратын боламыз», - деп түсіндірді ҚРҰБ басшысы. Бұдан басқа, Ұлттық банк пен үкіметтің алдында банк секторындағы салық салумен айналысу

міндеті тұр, атап айтқанда, әңгіме Ұлттық банк ноталары, Қаржы министрлігінің мемлекеттік бағалы қағаздары туралы болып отыр. «Менің ойымша, бұл банктер үшін тым ауыр болмайды, дегенмен, бұл салық төрелігін жақын арада жойып, парламентшілерімізді қолдайтын боламыз», - деп мәлімдеді Тимур Сүлейменов.

Тағы бір маңызды аспект - төлем жүйелерін дамыту және жетілдіру, оларды толыққанды цифрландыру, деп атап өтті Ұлттық банк басшысы. Оның пікірінше, бұл бағытта Қазақстанның өңірде белгілі бір минус бөлігі бар. «Енді оны көбірек дәрежеде дамыту, мүмкіндігінше көп банктерді қосу, мүмкіндігінше көп сервистер мен қызмет көрсетудің әртүрлі түрлерін құру қажет», - деп түйіндеді Тимур Сүлейменов. [7]

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://stud.kz/ru/referat/show/90080>
2. <https://stud.kz/ru/referat/show/31997>
3. https://www.banki.ru/wikibank/kreditnaya_politika_banka/
4. <https://turanpress.kz/ekonomika/kreditnaya-politika-bankov-i-biznes-klimat-mirovoy-opyt-i-kazakhstan-2.html>
5. <https://bank.kz/banks/>
6. https://halykfinance.kz/download/files/analytics/Banki_Kazahstana_v_dekabre_2023_g.pdf
7. <https://kapital.kz/finance/120793/v-kazakhstane-sozdadut-tsifrovoy-natsional-nyy-bank.html>

ИНВЕСТИЦИИ В ЭКОЛОГИЮ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННЫХ ФИНАНСОВ В КАЗАХСТАНЕ

ЧУРИЛОВА А. В.

студентка группы Ф-21-2

БОРИСОВА Е. И.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются перспективы развития зеленых финансов в Казахстане. Казахстан, как и многие другие страны, стоит перед лицом серьезных экологических проблем. Для их решения необходимы значительные инвестиции в "зеленые" проекты. В данной статье анализируются текущие тенденции развития "зеленого" финансирования в Казахстане, а также определяются основные направления его дальнейшего развития. Использовались методы анализа статистических данных.

Ключевые слова: зеленые финансы, инвестиции, экология, Казахстан, зеленые облигации

В современном мире вопросы экологии приобретают все большее значение. **Изменение климата, истощение природных ресурсов, загрязнение окружающей среды** – эти проблемы уже давно вышли за рамки локальных и требуют решения на глобальном уровне. Казахстан, как и многие другие страны, не остается в стороне от этой проблемы. В этой связи все более актуальным становится зеленое финансирование. Зеленые финансы – это инвестиции и другие финансовые инструменты, направленные на реализацию экологически чистых, энергоэффективных и низкоуглеродных проектов. Основными инструментами зеленого финансирования являются зеленые облигации, льготное кредитование, субсидии на зеленые проекты и другие. «Развитие зеленых финансов в Казахстане может стать **одним из**

ключевых факторов устойчивого развития страны, обеспечив сохранение окружающей среды для будущих поколений, привлечение инвестиций, создание новых рабочих мест и повышение качества жизни населения.» [1]

По данным IQAir, средняя концентрация PM2.5 в 2023 году в стране Казахстан в 4.4 раза(а) выше рекомендуемого ВОЗ среднегодового значения качества воздуха. На апрель 2024 года цифры превышают рекомендуемое среднегодовое качество воздуха уже в 4.6 раза. Частицы PM 2.5 – взвешенные твердые микрочастицы и мельчайшие капельки жидкости (10 нм - 2,5 мкм в диаметре), содержащиеся в воздухе. В отличие от крупных частиц они, преодолевая биологические барьеры, попадают в организм и поэтому угрожают человеческому здоровью. По данным ВОЗ среднесуточный уровень PM 2.5 в воздухе не должен превышать 25 мкг/м. куб., а среднегодовой – не более 10 мкг/м. (рис.1)

В Казахстане на сегодня приняты стратегические документы по переходу к «зеленой» экономике и низкоуглеродному развитию, созданы нормативно-правовые основы для функционирования рынка зеленого финансирования. На законодательном уровне введены стимулы для эмитентов в секторе малого и среднего предпринимательства в виде субсидирования ставки по кредитам, выданным для реализации зеленых проектов, и ставки купонного вознаграждения по зеленым облигациям, а также гарантирования по зеленым облигациям.

1	Атбасар, Казахстан	303
2	Павлодар, Казахстан	179
3	Шымкент, Казахстан	142
4	Нур-Султан, Казахстан	106
5	Актобе, Казахстан	102
6	Алматы, Казахстан	76
7	Аксай, Казахстан	63
8	Усть-Каменогорск, Каза...	58
9	Жангаозен, Казахстан	50
10	Караганды, Казахстан	46

Рисунок 1. Среднесуточный рейтинг загрязненности воздуха в РК, PM 2.5

За короткое время существования в более чем 3,5 года на казахстанском рынке были выпущены зеленые облигации и зеленые кредиты на общую сумму около 150,2 млрд тенге. Одной из ключевых задач Международного финансового центра «Астана» (МФЦА) является содействие устойчивому экономическому росту страны, в том числе в части привлечения устойчивых инвестиций для перехода к низкоуглеродной экономике и создания поддерживающей финансовой экосистемы. Основными инструментами зеленого финансирования являются зеленые облигации и кредиты, поступления от размещения и выдачи которых направляются на финансирование экологически устойчивых проектов и

которые соответствуют международно-признанным стандартам в области зеленого финансирования.

Центр зеленых финансов МФЦА является флагманом предоставления внешней оценки по инструментам зеленого финансирования в стране – почти 60% зеленых облигаций и кредитов в стране были выданы при поддержке Центра зеленых финансов МФЦА (ЦЗФ). Кроме того, Центр обеспечивает развитие политики и инструментов устойчивого финансирования, и активно вовлечен в разработку законодательных основ и методологической базы инструментов устойчивого финансирования в стране. В настоящее время ЦЗФ работает над созданием новых «зеленых» продуктов и механизмов, которые могут расширить возможности эмитентов в стране для привлечения финансирования в зеленые проекты.

Сегодня вопросы глобального устойчивого развития и перехода к «зеленой» экономике входят в ключевую повестку по всему миру. Устойчивое развитие строится на трех принципах:

- Ответственное отношение к окружающей среде (Environment),
- Социальная ответственность (Social),
- Эффективная система корпоративного управления (Governance), что в совокупности формирует принципы ответственного ведения бизнеса – ESG.

ESG-финансирование, также известное как устойчивое финансирование, представляет собой широкий термин, охватывающий ряд финансовых продуктов, которые направлены на финансирование проектов, имеющих положительное воздействие на окружающую среду (зеленые облигации), на отдельные социальные группы (социальные облигации), либо их сочетание (облигации устойчивого развития). При этом типы облигаций в сфере устойчивого развития можно разделить на две большие группы: целевые и связанные с устойчивым развитием.

Зеленые облигации являются целевыми облигационными инструментами, доходы от которых будут использоваться исключительно для финансирования или рефинансирования частично или полностью новых и/или существующих приемлемых «зеленых» проектов с экологически устойчивыми преимуществами. Принципы зеленых облигаций не содержат подробностей определения зеленых облигаций. Широкие категории зеленых проектов, предлагаемые принципами, включают следующие проекты: энергетика, здания, транспорт, управление водными ресурсами, управление отходами и контроль загрязнения, природные активы, включая землепользование, сельское и лесное хозяйство, промышленность и энергоемкая коммерческая деятельность, информационные технологии и коммуникации.

Принятая в 2012 году Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» ставит четкие ориентиры на построение устойчивой и эффективной модели экономики, основанной на переходе страны на «зеленый» путь развития. «Одним из основных инструментов устойчивого развития является переход к «зеленой экономике». В 2013 году была принята Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике», которая закладывает основы для устойчивого развития Казахстана посредством улучшения качества окружающей среды и качества жизни населения.» [2] Согласно Концепции, объем инвестиций, необходимый для перехода на «зеленую экономику», составляет порядка 1% ВВП ежегодно, что эквивалентно 3–4 млрд долл. США в год.

Таблица 1

Хронология становления рынка зеленых финансов в Казахстане и координирующей роли МФЦА в развитии зеленых финансов в регионе

2012	— Принята Стратегия «Казахстан-2050» ; — По итогам голосования на 152-й Генеральной ассамблее Международного бюро выставок Астана определена местом проведения международной выставки «ЭКСПО-2017».
2013	— Принята Концепция по переходу РК к «зеленой» экономике.
2015	— Казахстан представил свои определяемые на национальном уровне вклады (ОНУВ) с целью безусловного сокращения выбросов парниковых газов на 15% к декабрю 2030 года по сравнению с 1990 годом.
2016	— Казахстан ратифицировал Парижское соглашение, направленное на существенное сокращение глобальных выбросов парниковых газов; — Создание МФЦА и принятие Стратегии МФЦА, которой закреплено развитие зеленых финансов как одного из приоритетов в становлении МФЦА в качестве основного финансового центра в регионе.
2017	— Проведение Международной выставки «ЭКСПО-2017» под темой «Энергия будущего» в Астане; — Принята Концепция «зеленой» финансовой системы Казахстана; — Принята Стратегия обеспечения регионального лидерства МФЦА в сфере зелёных финансов до 2025 года. [3]
2018	— Запуск работы МФЦА и начало деятельности на территории выставки «ЭКСПО-2017» ; — Приняты Правила Биржи МФЦА по выпуску зеленых облигаций.
2020	— Выпуск первых зеленых облигаций в Казахстане на Бирже МФЦА.
2021	— Принята Зеленая таксономия.
2023	— Принята Стратегия достижения углеродной нейтральности Казахстана до 2060 года; — Рынок зеленых финансов Казахстана достиг объема 150,2 млрд тенге.

Таким образом, в Республике Казахстан на сегодня сформирован рынок зеленого финансирования, созданы законодательные и регуляторные основы функционирования и развития рынка, в том числе благодаря работе, проводимой Центром зеленых финансов МФЦА. Благодаря своему правовому статусу и возможностям, а также с учетом географического положения страны, МФЦА имеет потенциал стать региональным хабом зеленых финансов, способствующим развитию рынка зеленого финансирования в Центральноазиатском и Восточно-Европейском регионе.

Список литературы:

1. G20 Green Finance Synthesis Report. P.3. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2016/green-finance-synthesis.pdf>.
2. Официальный сайт Стратегия «КАЗАХСТАН–2050». URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/kakrazvivaetsya-zelenoe-finansirovanie-v-kazakhstane/>.
3. Об инвестиционной деятельности в Республике Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/157/publication>.

РАЗВИТИЕ БАНКОВСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

КИНЧИК А.,

Студентка гр.Ф-22-2

ИДИРИСОВА А.Т.,

*Научный руководитель, магистр, старший преподаватель
Карагандинского университета Казпотребсоюза*

Аннотация. Цифровизация экономики является одним из ключевых трендов развития современного мира, затрагивающим все сферы деятельности, включая банковский сектор. В Казахстане процесс цифровизации банковских услуг активно развивается, стимулируемый как потребностями рынка, так и государственной политикой в области цифровой трансформации. Актуальность данной статьи обусловлена необходимостью понимания изменений, которые происходят в банковском секторе Казахстана под влиянием цифровых технологий. Ведь цифровизация предлагает банкам новые возможности для улучшения качества обслуживания клиентов, оптимизации внутренних процессов и разработки новых продуктов. Таким образом, целью данной статьи является изучение тенденции развития банковских услуг в Казахстане в условиях цифровизации. Объектом изучения являются банковские услуги в Казахстане, а предметом - тенденции развития этих услуг в контексте цифровизации, включая внедрение новых технологий, модификацию существующих и создание новых продуктов.

Ключевые слова: банковские услуги, цифровизация, технологические инновации, финансовые технологии, цифровые продукты, кибербезопасность, клиентоориентированность, трансформация.

В настоящее время цифровые технологии являются ключевым фактором глобального развития. Стремительное развитие цифровых технологий привело к появлению совершенно новых категорий, таких как искусственный интеллект, смарт-контракты, технологии Big Data, блокчейн, интернет вещей, цифровые технологические платформы, которые используются в различных сферах деятельности. В свою очередь, развитие цифровых технологий в банковском секторе представляет научный интерес, поскольку он является наиболее востребованным населением и предприятиями, физические и юридические лица постоянно берут кредиты, хранят деньги на депозитах, оформляют договоры страхования и пользуются другими банковскими услугами. Поэтому инновации, используемые в кредитно-денежных отношениях, стремительно развиваются в условиях конкуренции, так как вынуждены соответствовать требованиям потребителей. Кроме того, защита от мошеннических действий связана и с цифровыми технологиями, которые обязаны эффективно защищать средства, доверенные гражданами и юридическими лицами банкам.

Банки коммерциализируют свои новые идеи и технологические потенциалы через свои бизнес-модели. Технология сама по себе не имеет индивидуальной объективной ценности. Технологии приобретают экономическую ценность, когда они коммерциализируются тем или иным способом через бизнес-модель. Идентичная технология, коммерциализированная фирмами разными способами, приведет к различным результатам. В этом случае важно понять природу изменений, которые будут реализованы с помощью цифровых технологий, цель изменений, проанализировать структуру бизнес-модели и пригодность цифровых технологий для банковского сектора. Для успешной трансформации необходимо проанализировать взаимосвязь этих аспектов. Рост числа пользователей интернета в Казахстане способствует увеличению и распространению онлайн-продаж, созданию электронных платежных систем

для покупок и электронных кошельков. При совершении сделок онлайн многие пользователи предпочитают иметь единую точку доступа к собственным средствам, без необходимости их пополнения и перевода на сторонние ресурсы, чтобы избежать проблем с несоблюдением условий безопасности.

Рынок финтех в Казахстане является одним из самых быстроразвивающихся в стране и крупнейшим в Центральной Азии. По данным за 2022 год, 86% жителей Казахстана являются активными пользователями мобильных банков [1]. Таким образом, цифровизация продуктов и услуг в банковском секторе - это глобальный и быстро развивающийся мегатренд, который перестраивает сети создания стоимости во всех секторах экономики. Поскольку цифровизация предполагает внедрение цифровых технологий с целью внесения улучшений или фундаментальных изменений в бизнес-процессы, бизнес-модели, продукты и услуги компании, влияние цифровизации усиливается благодаря быстрому появлению цифровых технологий, которые развиваются в ногу со временем. В настоящее время банковский сектор переживает большие изменения во всем мире, ключевым фактором которых является развитие финансовых технологий. По данным Statista, глобальные инвестиции в финтех-предприятия резко выросли на 220% - с 150,8 миллиарда долларов в 2022 году до 342,8 миллиарда долларов в 2023 году [2]. Поэтому модели банковского обслуживания существенно меняются под влиянием цифровых технологий (машинное обучение, искусственный интеллект, P2P-кредитование, роботизация), а также в результате развития интегрированной сетевой экономики. Казахстанские крупные и технологически развитые банки создают собственные экосистемы, которые открывают новые, нетрадиционные источники дохода. Это способствует развитию партнерства с другими компаниями, предоставлению банковских услуг под чужим брендом, созданию принципиально новых направлений бизнеса на основе новых технологий, таких как блокчейн.

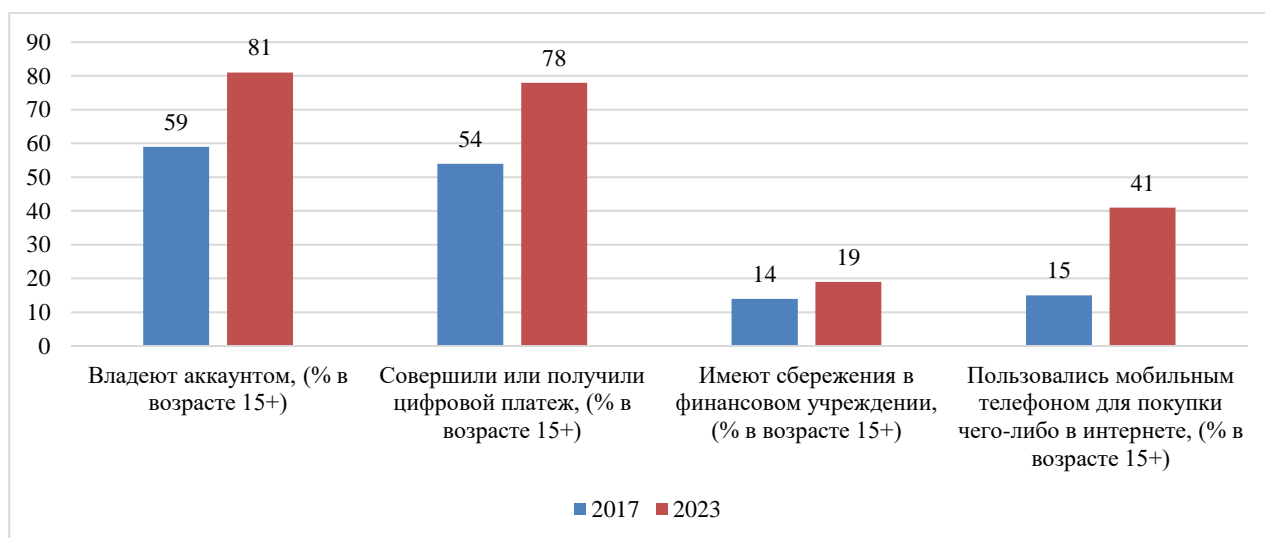

Рисунок 1. Обзор финансового рынка Казахстана в условиях цифровизации банкинга [1]

Стоит отметить, что Казахстан обладает благоприятными условиями для реализации цифровой трансформации банковской отрасли. С каждым годом увеличивается доля клиентов, выбирающих дистанционные каналы обслуживания. Появление в банковском секторе финтех-компаний, нетрадиционных банков и небанковских игроков вызывает значительные изменения в структуре конкуренции в отрасли, которые приводят к снижению рентабельности традиционных банковских услуг. Двумя новыми наиболее потенциальными источниками

дохода являются новые банковские продукты на основе цифровых технологий и небанковские продукты, созданные в рамках партнерства со сторонними компаниями. Казахская банковская система имеет возможность стать одной из самых передовых в мире. В своем отчете Ф.Ф. Керимов опубликовал целевое видение казахстанского банковского сектора до 2030 года. Эксперт описал отрасль с трех разных сторон:

1. Бизнес:

- цифровизация банковских процессов позволила снизить издержки банка на 10-15%;
- использование Big Data позволяет максимально точно оценивать и понимать клиентов и значительно снизить кредитный риск;
- значительная часть доходов банка приходится на продажи небанковских продуктов.

2. Клиенты:

- в развитых банковских экосистемах клиенты получают не только банковское обслуживание, но и телекоммуникационные и розничные услуги;
- благодаря интеграции цифровых технологий, в том числе блокчейна, банковские операции совершаются практически мгновенно;
- клиенты получают только персонализированный сервис.

3. Отрасль в целом:

- банковский сектор является драйвером интеграции цифровых решений и поставщиком квалифицированной рабочей силы для других отраслей бизнеса;
- небанковские игроки (телекоммуникационные и IT-компании) предлагают все больше традиционных банковских услуг и конкурируют с банками;
- крупные банки предлагают широкий спектр услуг для клиентов через собственные экосистемы;
- сегменты рынка, не вошедшие в экосистемы банков, обслуживаются нишевыми игроками [3].

Кроме того, интеграция цифровых технологий в банковский сектор позволила сформировать новую модель банковского обслуживания. Крупные и технологически развитые банки, вроде HalykBank, KaspiBank, JusanBank, создают собственные экосистемы, которые открывают новые, нетрадиционные источники дохода. Так, например, применение искусственного интеллекта при анализе данных позволяет избежать многих рисков при заключении сделок, так как учитывает такие характеристики клиентов, как добросовестность, законопослушность, исполнительность, эмоциональная устойчивость, надежность. При этом использование технологий искусственного интеллекта, нейронных сетей и других инноваций не исключает деятельность сотрудников банка, а лишь оптимизирует ее. Согласно исследованию, к 2030 году применение искусственного интеллекта в финансово-банковской сфере принесет дополнительный доход в размере 300 миллиардов долларов [3]. Искусственный интеллект привел к кардинальным изменениям в банковской сфере. Особенно революционной стала борьба с мошенничеством, которое является главной угрозой для клиентов банка. Искусственный интеллект во многом превосходит возможности обычного человека. Если его применить в банковской деятельности, он может произвести настоящую революцию. Также цифровой идентификатор клиента является основным атрибутом, используемым в технологических платформах банковского сектора. К цифровому идентификатору клиента должны быть предъявлены требования по защите персональных данных и информационной безопасности [4]. Поскольку цифровой идентификатор является аналогом паспорта, можно сказать, что цифровой идентификатор может содержать больше информации о человеке и позволять ему участвовать в цифровых гражданских сделках.

На международном уровне цифровые технологии находят применение в финансовой и банковской сфере. Например, SupTech - это использование банками цифровых технологий для автоматизации административных процедур. Технология надзора позволяет перевести

взаимодействие банка и клиента в цифровой формат, повысить достоверность информации и оптимизировать систему принятия эффективных решений. В рамках SupTech используются технологии Big Data, искусственный интеллект, облачные хранилища, роботизированная автоматизация, блокчейн и т.д. [5]. Следует выделить следующие направления принятия решений в рамках SupTech:

- анализ аффилированности клиентов; прогнозирование спроса на денежные средства;
- предиктивный анализ устойчивости кредитных организаций;
- транзакционный онлайн-анализ кредитных организаций;
- мониторинг финансовых организаций с целью выявления мошенничества.

Банки также выигрывают от открытого доступа к банковским API. Открытый доступ позволяет банкам привлекать клиентов в условиях конкуренции, а также получать информацию о тенденциях в сфере финансовых услуг. Таким образом, клиенты выбирают банки, которые предоставляют кредиты по сниженной ставке, размещая средства на депозитах по более высокой ставке. Также современные технологии помогают казахстанским банкам переосмыслить использование клиентских данных и на их основе разработать персонализированные продукты и услуги для своих клиентов. Банки предлагают целевой контент благодаря лучшему пониманию образа жизни, интересов, потребностей на жизненном этапе и предпочтений в социальной принадлежности клиентов.

Рассматривая тенденции развития банковских услуг стоит отметить – маркетплейсы. На современном этапе, в условиях жесткой конкуренции, банкам все сложнее выделяться на рынке. Поэтому, помимо зарабатывания денег на собственных продуктах, некоторые банки стали использовать маркетплейс. По сути, это большая торговая площадка, способная представлять интересы сразу нескольких индивидуальных продавцов. Еще один вариант развития альтернативных каналов продаж - создание экосистемы. Банковские экосистемы станут важным способом взаимодействия с клиентами в будущем. Сочетание финансовых и нефинансовых услуг через экосистемы становится необходимым условием в конкурентной борьбе за клиента. Банки, предлагающие такие интегрированные услуги, выходят за рамки предоставления традиционных финансовых услуг и удовлетворяют более широкие потребности клиентов. В качестве примера стоит рассмотреть экосистему KaspiBank, которая представляет собой разветвленную сеть организаций, созданную на единой цифровой платформе. В экосистему входит более 4 крупных компаний, вроде «Kaspi Travel», «Kaspi Maps», «Kaspi-объявления», «Kaspi-магазин». Все они помогают клиентам банка решать различные жизненные проблемы, экономя при этом самое ценное - время. Так к преимуществам KaspiBank относятся:

- проведение нескольких операций в один клик;
- контроль и управление собственными счетами, оплата услуг, денежные переводы;
- интернет-банкинг и мобильное приложение бесплатны, большинство операций и переводов осуществляются бесплатно или с минимальной комиссией;
- высокая степень защиты, операции проводятся только после подтверждения от клиента, используются современные технологии, обеспечивающие безопасность и конфиденциальность клиентских данных и операций;
- интуитивно понятный интерфейс, простота использования.

Интернет-банкинг и мобильный банк Kaspi можно охарактеризовать как многофункциональное современное средство дистанционного банковского обслуживания, которое позволяет клиентам управлять собственными финансами, где и когда им удобно, не тратя свое время в очередях в офисах банка. Поскольку интернет-банкинг банка предоставляет своим клиентам широкие возможности для оплаты различных услуг и товаров, осуществления внутрибанковских и внебанковских денежных переводов, открытия онлайн-вкладов, заказа дебетовых, кредитных карт и других банковских продуктов, а также онлайн-сервисов,

возможности анализа личных расходов и доступный интерфейс для совершения разовых или повторяющихся операций

В заключении отметим, что широкое использование цифровых технологий и инноваций дает финансово-банковскому сектору следующие преимущества:

- поддерживает конкурентоспособность за счет привлечения клиентов, использующих цифровые банковские сервисы для дистанционного оказания услуг;
- улучшает взаимодействие банка с клиентами;
- способствует возможности привлечения клиентов из любого региона;
- предоставляет больше возможностей при осуществлении банковских операций в ходе онлайн-взаимодействия с клиентом;
- повышает эффективность мониторинга финансовых операций;
- снижает стоимость услуг за счет сокращения расходов всех участников финансовых отношений;
- способствует формированию имиджа банка как инновационного, современного, цифрового, что неминуемо повышает его рейтинг.

Список литературы:

1. Жагыпарова А.О., Сембиева Л.М., Самархан Г.А. Современное состояние банковской системы Казахстана в условиях кризиса // Финансовый простір №1 (41) – 2021 – С. 82-97
2. Мартыненко Н.Н., Ащеулова Н.А., Ерганиевна М.А. Тенденции развития банковских услуг Казахстана эпохи цифровизации // Финансовые рынки и банки. – 2023. – №6. – С. 147-151.
3. Керимов Ф.Ф. Современное состояние и перспективы развития банковских услуг в Казахстане // Вестник Казахско-русского международного университета. – 2020. – С. 111-116.
4. Джаксыбекова Г.Н., Нажмудинова А.Ф. Основные тенденции развития новых банковских продуктов в Республике Казахстан // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) №4 (73) – 2020. – С. 21-29.
5. Жамиева А.Е. Перспективы развития цифровых банковских услуг в Казахстане // Банковский сектор в XXI веке: проблемы, тенденции и перспективы развития. – 2016. – С. 76-83.

СТРУКТУРА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТА, ЕГО АНАЛИЗ И ЖИЗНЕННЫЙ ЦИКЛ

ТКАЧЕНКО ЭРИКА

Студентка группы Ф-21-2

КУЗБАЕВА Г.Х.

*Научный руководитель, магистр, старший преподаватель,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. Инвестиционный проект представляет собой комплексную бизнес инициативу, которая направлена на достижение определенных целей через вложение капитала в различные виды активов или предпринимательскую деятельность. Структура инвестиционного проекта включает в себя несколько ключевых компонентов, таких как анализ рынка, финансовые проекции, стратегический план и управление рисками. Анализ

инвестиционного проекта играет решающую роль в процессе принятия решения об инвестировании. Этот процесс включает в себя оценку текущих и будущих финансовых показателей, оценку рисков и потенциальных возможностей, а также анализ конкурентной среды и потребительского спроса. Таким образом, целью данной статьи является изучение структуры, анализа и жизненного цикла инвестиционного проекта. Объектом изучения выступает инвестиционная деятельность, а предметом – методы и инструменты анализа инвестиционных проектов, их структура и особенности жизненного цикла.

Ключевые слова: инвестиционный проект, жизненный цикл, оценка рисков, анализ, принятие решений, устойчивость, принципы.

Компании организуются в проекты, чтобы адаптироваться к динамичной среде. Динамизм обусловлен, в частности, быстрым технологическим развитием и изменениями на рынке. Проектная форма организации повышает организационную гибкость, децентрализацию ответственности руководства, предоставляет возможности для развития и позволяет организациям эволюционно адаптироваться к окружающей среде.

Инвестиционные проекты могут использоваться для использования имеющихся ресурсов и возможностей для достижения определенных результатов в бизнесе путем выхода на новые рынки или изучения новых технологий. Ведь организации осуществляют проекты капитальных вложений как проекты внутреннего развития для создания объектов, которые позволяют им достичь и даже обновить свои стратегические цели.

Присущие инвестиционному проектному бизнесу гибкость и адаптация позволяют предположить, что проекты используются не только для реализации продуманных стратегических планов, но и являются эмерджентными стратегиями, возникающими в результате адаптации к окружающей среде.

Однако в исследованиях Р.Р. Халилова, по управлению инвестиционными проектами акцент делается на рациональных аспектах разработки стратегии, рассматривая проекты как инструменты для реализации стратегии «материнской» организации, руководствуясь планами «материнской» организации и действуя в рамках заранее установленных ограничений по времени, стоимости и спецификации[1]. Такая точка зрения делает акцент на выборе проекта, и поэтому управленческий фокус организаций смещается в сторону управления несколькими проектами и эффективной увязки этого набора проектов с конечной целью бизнеса. Соответственно, проектная стратегия становится частью стратегии компании, не имея эмерджентных элементов. Возникающие элементы стратегии в контексте инвестиционного проекта обсуждались, например, в области процесса разработки стратегии и венчурного предпринимательства. В сложной среде с множеством заинтересованных сторон стратегия автономного проекта может в некоторой степени определяться самим проектом как функция того, как проект определяет свои критерии успеха и как проект воспринимает свой контекст.

А.В. Турищева обнаружил, что стратегия инвестиционного проекта не может быть сведена к соблюдению сроков, стоимости и масштаба, поскольку в первую очередь он должен обеспечивать бизнес-ориентированные результаты и работать как в организационной, так и в рыночной среде [2]. Разнонаправленная стратегия инвестиционного проекта может привести к развитию новых возможностей и тем самым Предпроектные работы. Цикл внедрения: Проекты. Реализация. Эксплуатация. Первоначальная концепция. Технико-экономическое обоснование. Проект, организация. Подготовка к внедрению. Эксплуатация.

Индивидуальные стратегии формируются в проектах, которые в той или иной степени автономны по отношению к материнской организации. Необходимость автономии зависит от степени связанности инвестиционного проекта: связанные проекты могут использовать существующие возможности и ресурсы материнской организации, поэтому ими легче

управлять, а также они с большей вероятностью реализуют намеченную коммерческую стратегию.

Инвестиционные проекты с низким уровнем связанности требуют автономии, поскольку они не могут опираться на существующие возможности и ресурсы, а должны формировать новые, чтобы отвечать требованиям, предъявляемым организацией и рыночной средой.

Жизненный последовательность цикл инвестиционного проекта представляет собой этапов, начиная от формулирования идеи и заканчивая завершением проекта и анализом его результатов [3]. Эти этапы могут включать в себя предварительное изучение, подготовку бизнес-плана, реализацию проекта, а также контроль и оценку его эффективности в долгосрочной перспективе. Согласно жизненному циклу, в каждом инвестиционном проекте можно выделить четыре стадии процесса:

Фаза А - подготовка, основными продуктами которой являются документы, устанавливающие общую стратегию реализации проекта, в том числе: предположения проекта, определяющие цель, объем, ожидаемые результаты, программу развития, перспективный план и необходимые ресурсы проекта.

Фаза В - проектирование, основными продуктами которого являются технические документы, описывающие конечный продукт проекта, включая: чертежи и технические описания, необходимые для надлежащего выполнения конечного продукта проекта, спецификации технических условий выполнения и приемки работ, составляющих конечный продукт проекта.

Фаза С – осуществление, основными продуктами которого являются: завершенный строительный объект, являющийся конечным продуктом предприятия, документация, содержащая рекомендации по правильной эксплуатации и обслуживанию объекта.

Фаза Д - использование, которая не приводит к появлению конкретного продукта, но связана с предполагаемой эксплуатацией объекта и его сохранением, а зачастую на дальнейших этапах с модернизацией, в рамках этой фазы по истечении гарантийного срока производится окончательная приемка объекта (проекта) инвестиций [4]. Таким образом, можем в таблице ниже представить структуру взаимосвязей этапа жизненного цикла и рисков проекта.

Предполагается, что в начале расчетного периода инвестиционного проекта степень риска неудачи проекта максимальна и снижается по мере приближения к концу жизненного цикла проекта. Это обусловлено постепенным уточнением денежных потоков, снижением риска неопределенности во внешней среде и трансформацией инвестиционного проекта. Кроме того, инвестиции в проекты любого рода связаны с неопределенностью. Динамика изменений, формирующих современные экономические условия, вынуждает инвестиционные проекты обеспечивать определенную степень гибкости, которую легко определить как «способность к изменениям». Это одна из причин, по которой оценка инвестиционных проектов становится важной научной проблемой. Ведь риск - это, по сути, возможность финансовых потерь. Он используется как синоним неопределенности и относится к изменчивости доходов, связанных с инвестиционным проектом:

1. Поскольку проекты могут быть независимыми или взаимоисключающими, крайне важно использовать аналитические методы в соответствии с каждой конкретной ситуацией. Существование неопределенности означает, что решения и поведение не основаны на рутине. Действительно, финансовые решения принимаются в условиях неопределенности. Таким образом, измерение и управление рисками приобретают все большее значение. Решения, принимаемые в настоящий момент, обуславливают свои результаты будущими событиями и могут повлиять на последующие, что может привести к потенциальным прибылям или убыткам.

2. Учитывая эти факты, можно заметить, что для целей данного анализа эксперт по оценке проектов или лицо, принимающее решения, может найти множество проблем, что делает невозможным использование единого механического процесса для оценки их жизнеспособности.

3. В этом смысле коммерческие банки не всегда могут проверить, будут ли проекты, которые будут финансироваться, прибыльными или нет, а также степень риска их финансирования. Малый и средний бизнес особенно уязвим и зависим от финансовых учреждений, предоставляющих кредиты, поскольку не имеет доступа к рынкам капитала.

В Казахстане инвесторы и органы, отвечающие за налоговые и финансовые стимулы, требуют привлечения специализированных специалистов, обладающих хорошими навыками подготовки и анализа инвестиционных проектов, чтобы обеспечить качество оценок. В этом контексте внедрение оценки рисков в качестве важного процесса анализа инвестиций в коммерческие и промышленные проекты является абсолютно необходимым.

Список литературы:

1. Халилов Р.Р. Жизненный цикл инвестиционного проекта: структура и особенности формирования // Научные исследования в современном мире. Теория и практика. – 2023. 74-77.

2. Турищева А.В. Временная структуризация модели жизненного цикла инвестиционных проектов // Наука в современном обществе: закономерности и тенденции. – 2021. – 4.

3. Буглова П.А., Колмыкова Т.С., Сыроев А.В. Жизненный цикл инвестиционного проекта // Современные инновационные направления развития деятельности страховых и финансово-кредитных организаций в условиях трансформационной экономики. – 2019. 267-270.

4. Хрусталёв О.Е., Хрусталёв Ю.Е. Инструментальные методы оценки реализуемости наукоемкого инвестиционного проекта // Экономический анализ: теория и практика. 2021. – 27. – 8-18

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ (Сравнительный анализ НДС между Казахстаном и Францией)

ОРЛОВА А.С.

Студентка группы МК-21-2

ТАТИЕВА Г.А.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье уделено внимание на основные аспекты налогообложения, его роль в формировании государственных доходов и его влияние на экономическое развитие, а также проблемы, связанные с уклонением от налогообложения.

Ключевые слова: налоги, налог на добавленную стоимость (НДС), Франция, Казахстан.

В современном экономическом мире, тема "Преимущества и недостатки НДС" является одной из самых актуальных и обсуждаемых. Аннотация к данной теме будет Аннотация будет акцентировать внимание на важности обсуждения преимуществ и недостатков НДС для

разработки более эффективных налоговых стратегий, которые будут способствовать экономическому развитию и социальной справедливости. Во многих странах мира, налог на добавленную стоимость (НДС) является одним из основных косвенных налогов, которые широко используются для покрытия расходов. Это налог, который взимается с цены продажи товара или услуги на каждом этапе его производства и распределения.

Налог на добавленную стоимость (НДС) является одним из основных инструментов фискальной политики в многих странах мира. Введенный с целью обеспечения стабильного источника доходов для государственного бюджета, НДС имеет как свои преимущества, так и недостатки, которые важно учитывать при анализе его влияния на экономику и население.

Преимущество НДС является значительным источником доходов для государственного бюджета, что позволяет правительствам финансировать различные общественные программы и проекты. Одно из ключевых преимуществ НДС заключается в его регулярности и предсказуемости. В отличие от некоторых других налогов, поступления от НДС можно точнее прогнозировать и планировать использование этих средств в бюджете. Это позволяет правительству более эффективно управлять государственными финансами и реализовывать долгосрочные инвестиционные проекты.

Простота сбора, это обеспечивает более эффективное управление государственными финансами и выполнение долгосрочных инвестиционных проектов правительством. Сбор НДС на каждом этапе производства и продажи товаров и услуг обеспечивает простоту его сбора, делая процесс относительно легким и эффективным. Более того, администрирование НДС в основном осуществляется через систему взаимозачетов между плательщиками, что сокращает необходимость прямых денежных переводов в бюджет.

Поскольку НДС обычно взимается пропорционально цене товаров и услуг, налоговое бремя распределяется более справедливо, поскольку люди с высоким уровнем дохода тратят больше и платят больше налогов. Благодаря четким правилам и положениям, НДС требует от предприятий регулярной и подробной отчетности. Это позволяет налоговым органам отслеживать все операции и эффективно управлять поступлением средств в бюджет. Кроме того, прозрачность НДС облегчает проведение камеральных и выездных налоговых проверок и снижает вероятность уклонения от уплаты налогов. Низкая ставка НДС стимулирует потребление и инвестиции, тем самым стимулируя экономический рост.

Поскольку НДС является прогрессивным налогом, доля нагрузки на людей с низкими доходами выше. Это может оказать негативное влияние на домохозяйства с низкими доходами, увеличивая их экономическое бремя. Это регрессивное воздействие особенно ярко проявляется в отношении товаров первой необходимости, таких как продукты питания, лекарства и коммунальные услуги. Поскольку бедные тратят значительную часть своего дохода на эти товары, НДС на них усугубляет неравенство и негативно влияет на уровень жизни малообеспеченных групп населения. Введение или увеличение ставок НДС может привести к росту цен на потребительские товары и услуги, что сказывается на покупательной способности населения и уровне инфляции.

Для предприятий существуют административные издержки, связанные с учетом и уплатой НДС. Это может быть особенно обременительно для малых предприятий. Кроме того, НДС требует от предпринимателей отвлечения оборотного капитала, поскольку им приходится авансировать выплату налога поставщикам, а затем ждать возмещения из бюджета. Это создает дополнительную финансовую нагрузку и ухудшает денежный поток компаний. Особенно остро этот вопрос стоит для малого бизнеса, который зачастую испытывает сложности с управлением ликвидностью.

Некоторые компании и физические лица могут пытаться уклоняться от уплаты НДС, что создает проблемы для системы налогового сбора и снижает доходы государства. Для борьбы с уклонением от уплаты НДС необходимо совершенствование налогового

администрирования, усиление контроля за движением товаров и услуг, повышение ответственности за налоговые правонарушения, а также активное применение современных информационных технологий. Только комплексный подход к решению этой проблемы позволит минимизировать масштабы уклонения от уплаты и обеспечить справедливое налогообложение.

Впервые НДС был введен во Франции в 1954 году по предложению экономиста М. Лоре, и быстро распространился в большинстве стран мира. Распространение НДС в странах Европы ускорило принятие в 1967 году I и III Директив ЕС, в которых НДС утверждался в качестве основного косвенного налога для стран членов ЕС и обязательного условия для стран, имеющих намерение в будущем вступить в сообщество.

В настоящее время НДС является важнейшей составной частью налоговых систем 42 государств. На долю этого налога приходится в среднем 13,8% налоговых поступлений бюджетов стран и 5,5% ВВП.

У нас в Казахстане НДС заменил ранее применявшиеся налог с оборота и налог с продаж. Закон Республики Казахстан О налоге на добавленную стоимость № 1041- XII был принят 24 декабря 1991 года и в виде общегосударственного налога был включен в налоговую систему Республики Казахстан Законом Республики Казахстан от 25 декабря 1991 года № 1072- XII О налоговой системе в Республике Казахстан.

Таблица 1

Сравнение системы НДС Франции и Республики Казахстана

Характеристика	НДС во Франции	НДС в Казахстане
Стандартная ставка	20%	12%
Сниженная ставка	5.5% (для основных продуктов)	0% (для основных продуктов)
Минимальный оборот для регистрации	82 800 евро	73 840 000тг.
Административные процедуры	Относительные сложные, требуют подробной отчетности	Более простые, менее требовательные отчеты
Особые правила для экспорта и импорта	Действуют, включая систему возврата НДС для экспортеров	Есть, но менее развиты и могут быть сложными для использования
Освобождение для малых предприятий	Существует порог для малых предприятий	Также существует порог для малых предприятий, но с другими условиями
Прочие особенности	Франция применяет систему регрессивных вычетов	Казахстан может иметь специальные правила для определенных отраслей или услуг

Следует отметить, что НДС является важным инструментом налоговой системы, однако он имеет как преимущества, так и недостатки. С одной стороны, НДС обеспечивает стабильный источник поступлений в бюджет, упрощает налоговое администрирование и способствует повышению налоговой прозрачности. С другой стороны, он имеет и недостатки, такие как наложение нового бремени на бизнес, возможности для уклонения от уплаты налогов и регрессивный характер, при котором в большей степени страдают низкие доходы.

Для повышения эффективности и справедливости налоговой системы можно рекомендовать улучшить администрирование НДС, например, внедрить электронные системы

и усилить меры по борьбе с уклонением от уплаты налога. Кроме того, можно рассмотреть возможность введения дифференцированных ставок НДС для некоторых категорий товаров и услуг, чтобы снизить регрессивный характер НДС для групп населения с низкими доходами. В целом, НДС остается важным налогом, но для достижения оптимального баланса интересов государства и налогоплательщика необходим взвешенный подход и постоянное совершенствование.

Список литературы:

1. <https://businessmens.ru/article/nds---dlya-chaynikov-chto-eto-takoe-prostymi-slovami>
2. <https://stud.kz/ru/referat/show/93472>
3. <https://chat.openai.com/>

ВЛИЯНИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ НА РЫНОК ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ФЛЕК А.А.

магистрант группы О-23-2 (П)

СИХИМБАЕВ М.Р.

Научный руководитель, д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности ипотечного кредитования, как основного механизма развития рынка жилой недвижимости Казахстана и оценка его влияния на рынок жилья. Особое внимание уделено изучению льготных ипотечных программ, реализуемых в рамках социальной политики, проводимой государством.

Ключевые слова: ипотечное кредитование, ипотечная программа, жилая недвижимость.

Ипотечное кредитование – основной двигатель развития рынка жилой недвижимости Казахстана, который с одной стороны выступает наиболее важным экономическим показателем, характеризующим стабильное развитие рынка жилья, а с другой стороны является инструментом социальной политики, способствующий развитию строительной отрасли. На сегодняшний день одной из основных социальных проблем в Республике Казахстан является жилищный вопрос, когда большинство населения страны не имеет собственного жилья и вынуждено арендовать, либо жить в стеснённых условиях. Не каждый гражданин страны может позволить себе оформить ипотеку, так как для этого требуется иметь первоначальный взнос, стабильный официальный доход с пенсионными отчислениями, заработную плату, где не более 50% финансовый институт может использовать в качестве ежемесячной выплаты в счёт погашения кредита. Таким образом основными проблемными зонами казахстанского рынка жилой недвижимости являются: стоимость жилья, средний уровень заработной платы и низкая платежеспособность населения, законодательная база регулирования данной отрасли и сложность расширения за счёт высоких ипотечных ставок.

Рынок ипотечного кредитования имеет прямую зависимость от развития строительного сектора страны. Коллективом казахстанских учёных, было изучено влияние ипотечного кредитования на строительную отрасль республики [1]. Авторы отмечают, что на сегодняшний день строительная отрасль страны испытывает определённые трудности из-за кризиса и санкций в отношении России, что вызывает в свою очередь резкий рост цен на строительные материалы, снижает логистические потоки из стран Европы и не позволяет в

полной мере реализовать проекты новых построек. По их мнению, отрасли необходимы антикризисные мероприятия, целью которых должны быть меры по поддержке государственных заказов в строительстве, финансирование новых производств строительной индустрии для импортозамещения, регулирование цен на строительные материалы внутри страны, что поможет стабилизировать рынок. Авторы подчёркивают важность сохранения выгодных ипотечных продуктов для возможности реализации долевого строительства, со ставкой финансирования менее 20%, что в свою очередь поможет оживить рынок жилья.

Ипотечное кредитование – это процесс предоставления специализированными организациями долгосрочного кредита, обеспеченный залогом недвижимого имущества [2]. За последние 10 лет в Казахстане произошел значительный рост объемов ипотечного кредитования на первичном и вторичном рынках. Несмотря на высокие процентные ставки, низкую платежеспособность населения и высокую стоимость недвижимости, рынок ипотечного кредитования активно развивается. Особую роль в данном процессе играет активная государственная политика, направленная на поддержку развития национальной ипотечной системы. Самые выгодные ипотечные программы в стране осуществляются на базе специализированного государственного финансового института развития АО «Отбасы банк», который на протяжении двадцати лет реализует систему жилищных строительных сбережений. Данная финансовая организация занимает максимальную долю рынка (выше 70%) и лидирует по количеству выданных ипотечных займов. Банк предлагает 3 вида займов:

– промежуточный (на приобретение первичного и вторичного жилья, в т.ч. по договору долевого участия, и на строительство жилья. Первоначальный взнос от 50%, сумма займа до 100 млн на срок не более 25 лет при ставке вознаграждения 6%);

– предварительный (на покупку первичного жилья, в т.ч. по договору долевого участия. Первоначальный взнос от 15%, срок кредитования до 8 лет при ставке вознаграждения 8%);

– жилищный (на приобретение первичного и вторичного жилья по ставке от 3,5% при наличии депозита в АО «Отбасы банк» не менее 50% от стоимости приобретаемого жилья).

Наиболее популярными ипотечными программами за последние годы являлись продукты, представленные в таблице 1.

Таблица 1. Ипотечные программы, реализуемые АО «Отбасы банк»

Ипотечный продукт	Специфика ипотечной программы	Первоначальный взнос	% ставка по займу (% ГЭСВ)	Максимальная сумма/срок займа
«7-20-25»	Госпрограмма на приобретение первичного жилья	от 20%	7% (от 7,2%)	до 25 млн / до 25 лет
«Нұрлы Жер»*	Госпрограмма по обеспечению населения доступным жильем	от 20%	5% (от 5,2%)	до 20 млн / до 25 лет
«5-10-20» (Шанырак)*	Госпрограмма очередников акимата на жильё	от 10%	5% (от 5,2%)	до 18 млн / до 20 лет
«2-10-20» (Бакытты Отбасы)	Госпрограмма кредитования семей с невысоким доходом для приобретения жилья	от 10%	2% (от 2,0%)	до 18 млн / до 20 лет

«Жаңа баспана» (Военный продукт – ранее «Әскери Баспана»)	Госпрограмма по предоставлению военнослужащим льготных кредитов с использованием жилищных выплат на покупку жилья	от 15%	3,5% (от 3,6%)	до 18 млн / до 8 лет
«9-20-19» (Отату)	Госпрограмма для граждан, нуждающихся в жильё (не имеющие жилья не менее 5 лет)	от 20%	9% (от 9,2%)	до 30 млн / до 25 лет
Свой дом	Госпрограмма по приобретению жилья в новостройках	от 20%	6% (от 6,2%)	до 100 млн / до 25 лет
«Жас Отбасы»	Госпрограмма для тех, кто недавно вступил в брак	от 15%	6% (от 6,3%)	до 100 млн / до 9 лет
«Умай» Женская ипотека	Госпрограмма, участие в которой могут принять только женщины	от 15%	14,4% (от 15,4%)	до 20 млн / до 10 лет
«Зелёная ипотека»	Госпрограмма по приобретению жилья со стандартом «EMIP», ГОСТ Р или «BREAM», «LEED»	от 20%	7% (от 7,2%)	до 35 млн / до 25 лет
Региональные программы для молодежи	Госпрограмма по приобретению жилья в 15-ти городах и областных центрах	от 10%	5% (от 5,2%)	до 20 млн / до 19 лет
* Госпрограмма Программы в настоящее время утратили свою актуальность				
Примечание – составлено автором на основании данных, предоставленных руководством АО «Отбасы банк» (филиал по г.Караганда)				

Из таблицы 1 можно увидеть, что сумма первоначального взноса в АО «Отбасы банк» составляет от 10% (для социальных программ) и до 50% (накопительная депозитная система) с государственным вознаграждением от 2% годовых. Срок кредитования достигает 25 лет (либо 300 месяцев).

Помимо АО «Отбасы банк» в Казахстане на сегодня функционирует 20 банков второго уровня, но ипотечный кредит предлагают только половина ведущих коммерческих банков. У каждого банка существуют свои условия оформления ипотечного займа, которые представлены в таблице 2.

Таблица 2. Условия ипотечного кредитования в банках Казахстана на апрель 2024 год

Банк	Первоначальный взнос*	Номинальная ставка (ГЭСВ) с обязательным подтверждением дохода	Сумма займа / Срок займа
------	-----------------------	--	--------------------------

без учёта индивидуальных банковских продуктов в разрезе региона			
Altyn Bank	от 20%	от 14% (19,4%)	до 175 млн / до 20 лет
BCC	от 20%	от 18% (20,4%)	до 100 млн / до 15 лет
Forte Bank	от 70%	от 14% (15%)	
	от 15%	от 20% (22,3%)	до 50+ млн / до 20 лет
RBK Bank	от 30%	от 20,5% (23,7%)	до 75+ млн / до 15 лет
Freedom Bank	от 20%	от 16% (17,2%)	до 75+ млн / до 20 лет
Halyk Bank	от 10%	от 18% (20,4%)	до 75 млн / до 20 лет
Nur Bank	от 30%	от 19,5% (21,3%)	до 50+ млн / до 20 лет
с учётом индивидуальных банковских продуктов в разрезе региона			
Шинхан Банк	40%	от 20% (20,9%)	до 100 млн / до 20 лет
KZI Банк	-	от 21% (24,8%)	до 200 млн / до 5 лет
Банк Китая в Казахстане	50%	от 23% (26,5%)	до 200 млн / до 7 лет
Примечание – составлено автором на основании данных ипотечных отделов банков			
* в расчёт не брались данные ипотечному продукту по государственной программе «7-20-25»			
** только под залог недвижимости			

Из таблицы 1. можно увидеть, что номинальная процентная ставка на рынке ипотечного кредитования Казахстана достаточно высокая, и переплата чаще всего превышает 100% от стоимости ипотечного займа. Сумма ежемесячного платежа зависит от первоначального взноса, срока кредитования, номинальной процентной ставки (годовой эффективной ставки вознаграждения) по кредиту, а также дохода заёмщика. Во многом параметры кредита определяют финансовые риски, возникающие на разных этапах предоставляемого ипотечного кредитования: риск ликвидности, кредитный риск, риск по процентной ставке и конечно же имущественные риски [3]. В некоторых банках имеются ипотечные продукты с привязкой к зарплатным проектам («Halyk Bank»), либо собственные программы для вкладчиков. В «Halyk Bank» и «Банк ЦентрКредит» существуют также ипотечные займы под 0% первоначального взноса при осуществлении дополнительного залога.

Современный рынок ипотечного кредитования охватывает договорные отношения между банками второго уровня и заёмщиками, где первые предоставляют ипотечный кредит на определённую часть стоимости приобретаемого жилья, а вторые передают в качестве залога первым приобретённый объект до тех пор, пока заёмщик не погасит полностью выделенные денежные средства, т.е. предоставленный кредит. В случае несоблюдения условия договора, если заёмщик перестаёт вносить ежемесячные платежи согласно графику, банк имеет все основания, чтобы конфисковать предмет залога (приобретённое в кредит недвижимое имущество) и самостоятельно реализовать его для погашения имеющейся задолженности.

В 2023 году аналитическим отделом «Freedom Finance Global» было проведено исследование рынка недвижимости Республики Казахстан, где одним из разделов был изучен

ипотечный сектор страны. По результатам исследования около 53% населения республики достигшего совершеннолетия являются собственниками жилья. Среди них наибольший процент занимает категория плюс 45 лет и занимает 2/3 всего жилого сектора рынка. Это в первую очередь говорит о сложности в приобретении желанных квадратных метров молодым, трудоспособным населением. Из общего количества опрошенных менее 10% собственников имеют дополнительное жильё [4].

Большинство населения страны – 63% проживает в частных жилых домовладениях, а остальные 37% в многоквартирных жилых домах. Согласно данным статистики на 2023 год в Республике Казахстан количество жилых строений составляло 2 493 685 единицы, из них значительная доля приходила на частный сектор – 2 182 144 (более 87,5%), и 311 541 единиц (около 12,5%) на многоквартирные постройки.

Несмотря на высокую стоимость жилья, рынок недвижимости республики продолжает показывать тенденцию роста. За последние 10 лет площадь общего жилищного фонда выросла на 70 млн квадратных метров. К сожалению, продолжающийся рост жилищного фонда, не способствует решению проблемы обеспеченности населения жильём. Показатель обеспеченности жильём зависит от региона и статуса населённого пункта. Наиболее высокие показатели в городах миллионниках Астане (30,5 кв.м.), Алматы (29,1 кв.м.), Шымкенте (27,4 кв.м.) на одного человека. Самые низкие показатели Жамбылской, Туркестанской областях, области Абай и в сельских округах (менее 20 кв.м.).

В 2023 году уровень обеспеченности населения жильём на 1 человека вырос составляет 23,9 кв.м. – рост более 12%. К слову, согласно Международного стандарта качества ООН, этот показатель в развитых странах на одного человека составляет от 30 до 70 кв.м. Таким образом дефицит жилого фонда в стране составляет более 115 млн кв.м. жилья, что отражает реальную проблему обеспеченности жителей республики недвижимым имуществом.

На 2023 год в мировом рейтинге стран по доступности жилья Казахстан занимает 33 место из 113 стран (в 2022 году – 44 место). Коэффициент индекса доступности равен 9,58 т.е. средняя стоимость жилья в республике укладывается в десять годовых зарплат среднестатистической семьи. У лидеров рейтинга Саудовской Аравии, ОАЭ и ЮАР этот показатель равен 2,87; 2,91 и 3,25 соответственно [5].

Рынок ипотечного кредитования Казахстана имеет положительную динамику. За последние 6 лет объем ипотечных кредитов вырос в 3,8 раза – в 2018 году показатель был равен 525 млрд тенге. По данным исследования «Freedom Finance Global» за два года этот показатель увеличился более чем в два раза (с 967,7 млрд тенге), а за год – на 14% (с 1,74 трлн тенге). Наиболее значительный скачок произошел с 2021 по 2022 годы – на 80%. Количество выданных в 2021 году ипотечных займов составило почти 160 000, из общего показателя 606 тысяч сделок купли-продажи (около 26%).

После прекращения финансирования общенародных льготных программ «Орда», «Баспана Хит» ипотечный рынок продолжал демонстрировать свой естественный рост, чему способствовало изъятие излишков порога достаточности ЕНПФ казахстанцев. За 2022 год объем выданных ипотечных кредитов банками второго уровня на приобретение жилья и строительство составил 1,99 трлн тенге. Одновременно наблюдается рост доли рыночных программ банков второго уровня до 25% (рисунок 1).

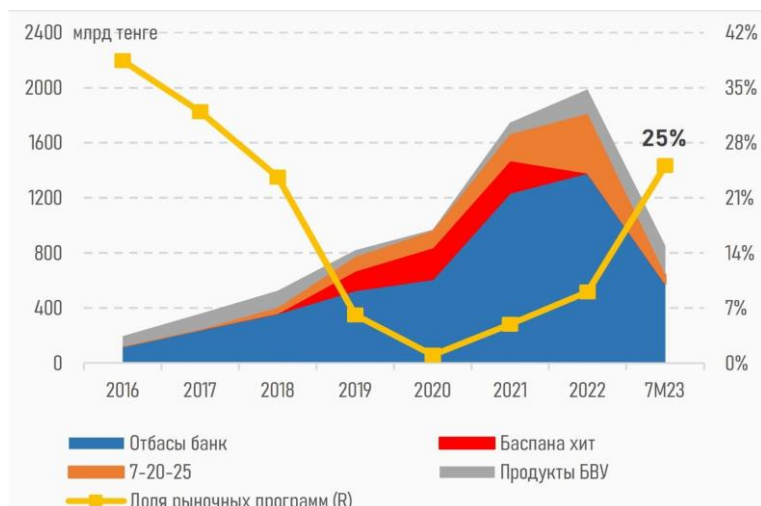

Рисунок 1. Структура выдачи ипотечных займов [6]

В 2023 году происходит сокращение финансирования по программе «7-20-25» и двухзначное падение выдачи новых займов из-за роста ставок по льготным программам АО «Отбасы банк». В августе 2023 года АО «Отбасы банк» объявил о запрете продажи депозитов для клиентов [7]. Покупка готового депозита на аукционах значительно снижала время достижения условий для получения довольно низких ставок по кредиту. Теперь клиентам предстояло идти по классическому пути и откладывать средства до накопления соответствующего оценочного показателя. На конец 2023 года общий объем портфеля ипотечного кредитования составил 5,8 трлн тенге, а рынок ипотечного кредитования возвращается к своему естественному росту [8].

В первом квартале 2024 года ситуация на казахстанском рынке жилой недвижимости определяла стагнация. Тем не менее банки активно выдавали ипотечные кредиты на новое жильё за счёт льготного кредитования. Второй квартал 2024 года замедлил развитие выдачи ипотечных займов, через прекращение выдачи ипотеки без подтверждения дохода, что на наш взгляд сильно затормозит вопрос по решению жилищных проблем населения.

Обеспечение доступности ипотеки – многосторонняя задача. С макроэкономической точки зрения государству необходимо создать все возможные условия для увеличения доходов трудоспособного населения. Уже сегодня требуется проведение планомерной работы по снижению инфляции и безработицы в стране. Одним из главных инструментов государственной политики доступного жилья являются льготные ипотечные кредиты, имеющие низкую процентную ставку и ориентированные на вкладчиков АО «Отбасы банк». Оживление рынка на наш взгляд может наступить во втором полугодии 2024 года после запуска второй программы новой ипотеки «Наурыз» с льготной ставкой 7%, которая будет работать по условиям долгосрочной государственной программы «Отау».

Также для развития рынка жилой недвижимости необходимы эффективные рычаги развития ипотечного кредитования, посредством запуска новых ипотечных продуктов по вторичному сектору жилья.

Создание полноценного и слаженного рынка ипотечного кредитования, запуск программ льготного кредитования, а также государственная поддержка и меры, направленные на совершенствование существующего рынка жилой недвижимости – будут способствовать развитию экономики страны и улучшению жилищных условий казахстанцев.

Список литературы:

1. Баткеева, Д. Р., Омарова, А. Т., Сапарова, Б. С., Сраилова, Г. Н. Влияние ипотечного кредитования и госпрограмм финансирования на строительную отрасль Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – № 1 (50) – С. 96-103. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).12.
2. Волков, А. А. Ипотечное кредитование: сущность, функции и классификация // Вестник Академии знаний. 2020. № 3 – 38. С. 324 – 334.
3. Разумова, И. А. Ипотечное кредитование: учебное пособие / И. А. Разумова. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2016. – 704 с.
4. Абуев, А. Исследование Freedom Finance Global: аналитика рынка недвижимости Казахстана // Freedom Broker. – 2023. – <https://ffin.kz/research/4-issledovanie-freedom-finance-global-analitika-rynka-nedvidgimosti-kazakhstana>
5. Шалболова, У. Ж., Мукаев, Д. Т., Айдаргалиева, Н. Г. Доступность жилья на мировых рынках недвижимости // Экономическая серия Вестника ЕНУ имени Л. Н. Гумилева. – 2023. – № 1 – С. 46-58. – DOI: 10.32523/2789-4320-2023-1-46-58.
6. Обзор ипотечного рынка 2023 // Ассоциация финансистов Казахстана. – 2023. – https://afk.kz/2023/09/Mortgage_Market_1H2023.pdf
7. Пресс-релиз АО «Отбасы банк» // <https://hcsbk.kz/ru/news/publications/v-otbasy-banke-ustupka-depozitov-stanet-dostupna-tolko-rodstvennikam/>
8. Кабжалялова, М. Ипотечное кредитование – государство практически вытеснило рынок // Nalyk Finance Research, 2023.

**КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТИҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА
ДАМУЫ**

АБИЛКОСИМОВА С.

студентка группы Ф-21-1к

ГУСМАНОВА Ж.А

Научный руководитель, к.э.н., доцент кафедры Финансы
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аңдатпа: Мақала ағымдағы үрдістер мен перспективаларға баса назар аударып, Қазақстан Республикасындағы коммерциялық банктердің дамуын қарайды. Ол экономикалық саясат, реттеу, бәсекелестік және технологиялық инновациялар сияқты елдегі банк секторының дамуына әсер ететін негізгі факторларды талдайды. Коммерциялық банктер нарықтағы позициясын нығайту және клиенттерді тарту үшін қолданатын стратегиялар мен әдістер талқыланады. Сондай-ақ, экономикалық ортаның өзгеруі және қаржы нарықтарының жаһандануы жағдайында банктердің алдында тұрған сын-қатерлер ерекше көзге түседі. Соңында, мақала ағымдағы жағдайды және әлемдік тәжірибелерді талдауға негізделген Қазақстандағы коммерциялық банк секторын одан әрі дамыту бойынша ұсынымдарды ұсынады.

Кілт сөздер: Даму, коммерциялық банк, Қазақстан Республикасы, тенденциялар, стратегиялар, сын-тегеуріндер.

Аннотация: Статья рассматривает развитие коммерческих банков в Республике Казахстан с акцентом на текущие тенденции и перспективы. В ней анализируются основные факторы, влияющие на развитие банковского сектора в стране, такие как экономическая

политика, регулирование, конкуренция и технологические инновации. Обсуждаются стратегии и методы, используемые коммерческими банками для укрепления своей позиции на рынке и привлечения клиентов. Также выделяются вызовы, с которыми сталкиваются банки в условиях меняющейся экономической среды и глобализации финансовых рынков. Наконец, статья предлагает рекомендации по дальнейшему развитию коммерческого банковского сектора в Казахстане, основанные на анализе текущей ситуации и мировых практиках.

Ключевые слова: Развитие, коммерческий банк, Республика Казахстан, тенденции, стратегии, вызовы.

Annotation;The article examines the development of commercial banks in the Republic of Kazakhstan with an emphasis on current trends and prospects. It analyzes the main factors influencing the development of the banking sector in the country, such as economic policy, regulation, competition and technological innovations. The strategies and methods used by commercial banks to strengthen their position in the market and attract customers are discussed. The challenges faced by banks in a changing economic environment and globalized financial markets are also highlighted. Finally, the article offers recommendations for the further development of the commercial banking sector in Kazakhstan, based on an analysis of the current situation and world practices.

Keyword: Development, commercial bank, Republic of Kazakhstan, trends, strategies, challenges.

Коммерциялық банк-бұл пайда табу мақсатында жеке тұлғалар мен компанияларға банктік қызметтердің кең спектрін ұсынатын ерекше кәсіпорын, қаржы институты. Коммерциялық банктердің міндеттеріне:банктік шоттарды ашу және жүргізу, несие беру, төлемдер жасау, қаражат салу және басқа да қызметтерді ұсынады. Әйгілі экономист К.Маркстің айтуынша: «Банктер біреуге несие беріп қана қоятын ерекше ұйым емес,басқадай ақша қаражаттарын тартатын және солардың сақталуына жауап беретін ұйым»[1] Коммерциялық банктердің тарихы ежелгі дәуірден басталады. Ертеде саудагерлер мен кәсіпкерлер ақшаны сақтау және айырбастау мекемелерін ұйымдастыра бастаған. Алғашқы коммерциялық банктер орта ғасырларда Италия мен Голландияда пайда болды.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін коммерциялық банктер Қазақстан Республикасында пайда бола бастады. Алғашқы қаржы институты бұрынғы мемлекеттік банктердің негізінде құрылды, олардың қызметі жеке кәсіпорындар мен халыққа қызмет көрсетумен байланысты болды. Кейінгі жылдары елдің банк жүйесі дамуын жалғастырды, жаңа коммерциялық банктер пайда болды, көрсетілетін қызметтердің ауқымы кеңейді. Қазіргі Уақытта Қазақстанда көптеген қызметтер мен өнімдерді ұсынатын көптеген коммерциялық банктер бар. Елдің банк жүйесі халықаралық стандарттар мен технологияларға сәйкес үнемі жетілдіріліп, дамып отырады.

Қазақстан Республикасы қарқынды дамып келе жатқан экономика ретінде Қаржы және банк қызметі саласында айтарлықтай өсуді бастан кешуде. Бұл процестің маңызды элементі тұрақтылықты сақтауда және экономикалық өсуге ықпал етуде шешуші рөл атқаратын коммерциялық банктерді дамыту болып табылады. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы коммерциялық банк секторының ағымдағы жағдайы мен даму перспективалары қарастырылады.

1. Экономикалық контекст:

Тұрақты экономикалық өсу және даму жағдайында Қазақстан өз экономикасын әртараптандыруға және әлемдік аренада бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ұмтылады. Осы тұрғыда, банк секторы қаржы ағындарын қамтамасыз етуде, жобаларды қаржыландыруда және ұлттық валютаның тұрақтылығын сақтауда шешуші рөл атқарады.

2. Банк секторындағы үрдістер:

Қазіргі таңда Қазақстандағы коммерциялық банктер нарықтың өзгермелі жағдайларына белсенді бейімделуде және өз қызметтерін оңтайландыру үшін жаңа технологияларды енгізуде. Негізгі үрдістердің бірі банк саласын цифрландыру болып табылады, бұл халық үшін банк қызметтерінің қолжетімділігі мен сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

3. Банк секторының дамуына әсер ететін факторлар:

Қазақстандағы қаржы институтының дамуы мемлекеттің экономикалық саясаты көптеген факторларға байланысты. Мысалы, банк қызметін реттеу, нарықтағы бәсекелестік, сондай-ақ жаһандық қаржылық үрдістер. Және айта кетерлік, реттеу және қадағалау саласындағы реформалар банк секторындағы бәсекелестікке айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

4. Банктердің даму стратегиялары:

Қазақстандағы коммерциялық банктер нарықтағы әртүрлі даму стратегияларын дайындап, оларды іске асырады. Даму стратегиялары өз позицияларын нығайтуға және жаңа тұтынушыларды шақыруға бағытталған. Басым бағыттардың бірі-қызмет көрсету географиясын кеңейту және өнім портфолиосының сан алуандығы.

5. Сын-қатерлер мен перспективалар:

Қазақстанда коммерциялық банк секторының дамуы бәсекелестіктің күшеюін, сыртқы экономикалық ортаның тұрақсыздығын және қаржы нарықтарын реттеудегі өзгерістерді қоса алғанда, белгілі бір сын-қатерлерге тап болатынын атап өту қажет. Алайда, дұрыс көзқараспен бұл қиындықтарды жеңуге болады және банк секторы өзінің тұрақты дамуын жалғастыра алады.

6. Инновация және технологиялық жетістіктер:

Қазақстандық коммерциялық банктер көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсарту, процестерді тиімдірек ету және клиенттердің ризашылығына бөлену үшін блокчейн, жасанды интеллект және деректер талдауы сияқты инновациялық технологияларды белсенді түрде енгізуде.

7. Қаржылық инклюзия және әлеуметтік жауапкершілік:

Банк секторын дамыту тек пайдаға ғана емес, сонымен қатар қаржылық қамту мен әлеуметтік жауапкершілікті қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Қазақстандағы коммерциялық банктер халықтың аз қамтылған топтары үшін қаржылық қызметтерге қолжетімділікті кеңейту және әлеуметтік жобаларды қолдау жөніндегі бағдарламаларға белсенді қатысады.

8. Халықаралық ынтымақтастық және интеграция:

Халықаралық қаржы институттарымен ынтымақтастық және халықаралық жобаларға қатысу жаһандану жағдайында коммерциялық банктер үшін маңызды бола түсуде. Шетелдік банктермен серіктестік және халықаралық инвестициялық жобаларға қатысу даму мен өсу мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді.

Қазақстанның банк жүйесін дамытудың маңызды бағыттарының бірі қызметтерді цифрландыру болып табылады. Заманауи технологиялар мен цифрлық инновацияларды енгізу банктерге өз процестерін оңтайландыруға, шығындарды азайтуға және тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Мобильді банкинг халық арасында танымал бола бастады, Бұл онлайн-операциялардың үлесін арттыруға және кеңсе қызмет көрсету орындарына жүктемені азайтуға ықпал етеді. Және осы талаптарға сай Қазақстан Республикасында көптеген коммерциялық банктер жұмыс жасауда, ал мысал ретінде АО «Kaspi Bank» қаржы институтын айтсақ болады.

Kaspi Bank-Қазақстандағы ең ірі коммерциялық банктердің бірі, ол белсенді дамып, Қазақстанның экономикасының дамуына үлес қосуда. Бұл қаржы институтының тарихы 1991 жылы бастау алды. Сол жылы Алматы қаласында халықаралық коммерциялық банк «Аль-Барака» өз іргесін қалады. Заңға қатысты өзгерістерге байланысты 1997 жылы банк «Каздорбанком» банкісімен қосылып, «Банк Каспийский» деп жаңадан ашылды. Қазір біз

білетін атау «Kaspi Bank» 2008 жылы ребрендинг нәтижесінде өзгерді. Бұл банк 10 жыл бойы тек Қазақстан Республикасының территориясында жұмыс жасаса, 2019 жылы Әзербайжан елінің нарығына шықты. Банк жеке хабарламаларды орналастыру және жариялау бойынша онлайн-сервистерді іске қосты: автомобильдерді сату және сатып алу туралы (Turbo.az), жылжымайтын мүлік (Vina.az), тауарлар мен көрсетілетін қызметтер (Tap.az). 2019 жылы Каспи Банк топ 35 айты-чемпиондар тізіміне еніп, электрондық коммерция және қаржы саласындағы топ 7 компанияға кірді. Себебі банк 2020 жылдан бастап шағын және орта бизнесті несиелендіру, серіктестерін қолдай бастады.

Банкті дамытудың негізгі бағыттары клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсарту, бөлімшелер желісін кеңейту және цифрлық технологияларды дамыту болып табылады. Kaspi Bank өз клиенттері үшін қызметтердің ыңғайлылығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін өз жұмысына инновациялық шешімдерді белсенді енгізуде. Бұл қаржы институты клиенттеріне ыңғайлы болу үшін, Банктің бөлімшелері мен банкоматтар желісін қаламыздың кез келген бұрышынан таба аламыз. Kaspi Bank несиелеу және депозиттер бойынша бәсекелестік шарттарды ұсынады, сондай-ақ өз тұтынушылары үшін арнайы ұсыныстар мен акциялар көптеп өткізеді. Сонымен қатар, Kaspi Bank онлайн-дүкендер мен интернет-төлемдер үшін төлем шешімдерін ұсына отырып, өзінің электрондық коммерция секторындағы филиалын белсенді дамытуда. Тұтастай алғанда, Қазақстанда Kaspi Bank коммерциялық банкінің дамуы бизнеске стратегиялық көзқарастың және клиенттер үшін көрсетілетін қызметтерді үнемі жетілдірудің арқасында табысты жалғасуда.

Коммерциялық банктер кез-келген елдің экономикасында маңызды рөл атқарады. Ал банктердің саны сапаны білдірмейді. Банктің өз функцияларын үнемі орындауы тұтастай алғанда экономиканың тұрақтылығы сақталатын іргетас жасайды. Операциялардың әр түрін орындау банктің арнайы бөлімдерінде шоғырланғанымен және қызметкерлердің арнайы тобы жүзеге асырғанымен, олар өзара байланысты. Осылайша, банктер шаруашылықта тауар айналымын ұйымдастыру үшін пайдаланылатын төлем құралдарын құрудың бірегей қабілетіне ие. [2]

Қорытындылай келе Қазақстан Республикасында коммерциялық банктерді дамыту-бұл мұқият талдауды, тиімді басқаруды және тұрақты дамуды талап ететін күрделі және көп аспектілі процесс. Ағымдағы үрдістерді дұрыс түсіну, қаржы нарығының барлық қатысушыларының стратегиялық жоспарлауы мен ынтымақтастығы елдегі банк секторының одан әрі табысты дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасауға көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кредит и фиктивный капитал по К.Марксу и современность, Бадмаева Э.С., Мороз Н.А., Малюкова Е.С., 2018
2. Роль коммерческих банков в развитии современной экономической системы – 3.3. Караева, О.Ф. Омарова.-Россия, г. Махачкала, 2019
3. Kaspi Bank (Каспи Банк) – История успеха Автоматизации бизнеса, 2021
4. Роль государства в регулировании банковского сектора Казахстана: анализ и рекомендации. - Е.А. Курманбаева, А.С. Амангелдиев. - Алматы: Издательство «Финансы и банки», 2023.
5. Kaspi Bank; история создания и успехи на рынке банковских услуг в Казахстане

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӨЛЕМ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУЫ

ЕКПІНОВА А.

Ф-21-1к тобының студенті

ЕРМЕКОВА.К.А.

Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Төлем жүйесі кез келген елдің экономикалық инфрақұрылымының ажырамас бөлігі болып табылады, қаржы қаражатын айырбастаудың сенімді және тиімді тетіктерін қамтамасыз етеді. Қазақстан, қарқынды дамып келе жатқан экономикасы бар ел контекстінде төлем жүйесін және оның эволюциясын зерделеу - елдің қаржы инфрақұрылымын және оның әлемдік экономикалық қоғамдастықтағы рөлін түсіну үшін маңызды мәнге ие. Технологиялық дамудың жылдам қарқынын және әлемдік экономикадағы өзгерістерді ескере отырып, Қазақстанның төлем жүйесін талдау және дамыту елдің орнықты, сондай-ақ бәсекеге қабілетті дамуын қамтамасыз ету үшін өзекті және маңызды болып табылады. Жүйеде қандай өзгерістер болып жатқанын, әлемдік тәжірибеде қандай тенденциялар қолданылатынын және олардың азаматтардың экономикасы мен өміріне қалай әсер ететінін түсіну өте маңызды. *Кілт сөздер:* төлем жүйесі, Қазақстан, даму, қаржы инфрақұрылымы, технологиялық даму, экономика, стандарттар, талдау, перспективалар.

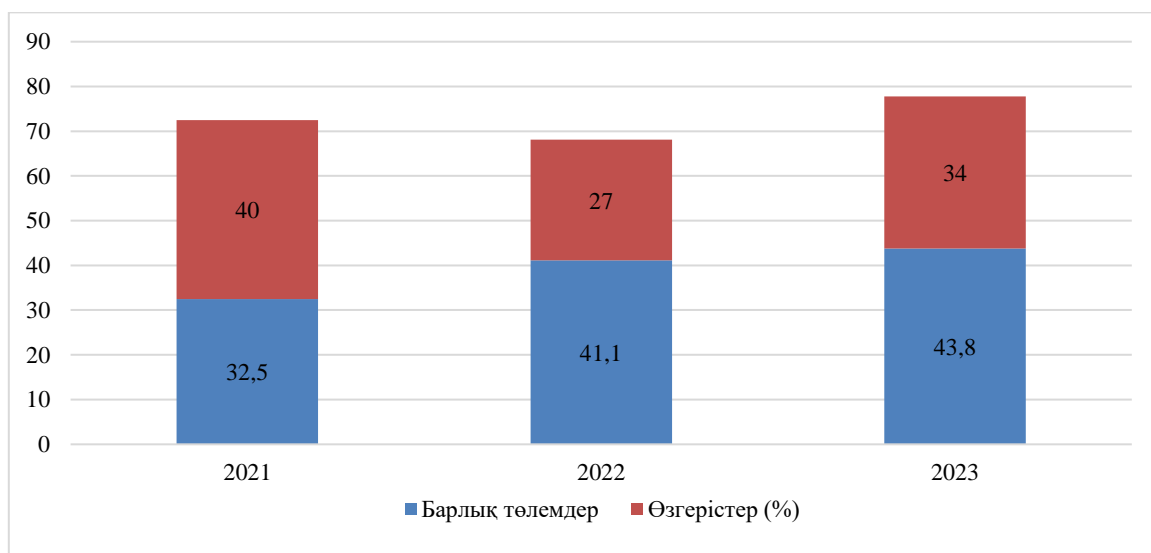
Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы және күнделікті өмірде белсенді таралуы төлем қызметтері нарығының жағдайына айтарлықтай әсер етеді. Тұтынушылардың төлем қызметтерінің сапасына, сондай-ақ төлем инфрақұрылымының қолжетімділігіне қойылатын талаптары артып келеді. Сонымен қатар, мемлекет қолма-қол ақшасыз төлемдерді дамытуға мүдделі, өйткені қолма-қол ақшасыз есеп айырысу нысандарын пайдалану қаржы секторындағы көлеңкелі айналымды төмендетудің негізгі шараларының бірі болып табылады. Қолма-қол ақшасыз есеп айырысуды дамытудың инновациялық моделін қалыптастыру, сондай-ақ шалғай өңірлерде төлем қызметтерінің қолжетімділігін арттыру, шаруашылық жүргізуші субъектілер мен мемлекеттің шығындарын азайту үшін бүгінгі таңда негізгі құралы төлем карталары болып табылатын - қашықтықтан төлем сервистерін дамыту шешуші мәнге ие.

Төлем карталары есеп айырысу нысаны ретінде Қазақстан Республикасының ақша айналымына толықтай енді. Олар ақша айналымының ашықтығын, транзакциялық шығындарды үнемдеуді, салықтардың ұлғаюын, демек банк айналымына және т.б. ағынын ынталандыруды қамтамасыз етеді. Осылайша, Қазақстан Республикасының төлем карталарының ішкі нарығында халықаралық төлем карталарымен бәсекелестік күресте төтеп беруге қабілетті ұлттық төлем жүйесін құру және дамыту қажеттілігі жетілді. Ақша айналымының ашықтығы ақша жүйесін басқарудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Айналымының қолма-қол ақшасыз бөлігінің ұлғаюы банктердің депозиттік базасы мен кредит қабілеттілігін кеңейту есебінен банк бизнесін ынталандырады, осылайша қаржы ресурстарын салааралық, өңіраралық қайта бөлудің тиімділігін арттырады және ел экономикасын дамудың

сапалы жаңа деңгейіне көтереді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының аумағында екі ұлттық төлем жүйесі жұмыс істейді:

1. Банкаралық ақша аудару жүйесі (БААЖ).
2. Банкаралық клиринг жүйесі (БКЖ) [2].

Олардың операторы «ҚР Ұлттық банкінің қазақстандық банкаралық есеп айырысу орталығы», Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің еншілес ұйымы болып табылады. Жүйелердің әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар және нарықтың белгілі бір сегменттеріне бағытталған. Жүйелік маңызы бар төлем жүйесі, банкаралық ақша аудару жүйесі (БААЖ) елдің нақты уақыт режимінде жалпы есептеулерді жүргізеді (RTGS – real time gross settlement system). Ақша аударымдарының банкаралық жүйесінің мақсаты - елдегі ең үлкен және басым төлемдерді өңдеу. Жүйе арқылы несиелік және дебеттік аударымдар жүргізілуі мүмкін. Жүйе операциялық күн ішінде ұлттық валютада (теңгемен) есеп айырысуды жүргізудің аяқталуын қамтамасыз етеді, бұл ретте ақша аударымдарының банкаралық жүйесіндегі төлемдер тек электрондық тәсілмен жүзеге асырылады. БААЖ басқаруды Ұлттық Банк жүзеге асырады, ал оның жұмыс істеуін қамтамасыз ететін жүйенің операторы Қазақстандық банкаралық есеп айырысу орталығы (БЕАО) болып табылады. Банкаралық клиринг жүйесі (БКЖ) – шағын сомаға бөлшек төлемдерге арналған клирингтік жүйе, барлық төлемдер нетто-негізде жүзеге асырылады. БКЖ көпжақты негізде пайдаланушының шотына қаражатты алдын ала салусыз жүзеге асырылады. Бұл ретте жүйеде 5 млн. теңгеге тең бір төлемнің ең жоғары сомасына шектеу белгіленген. Клиринг нәтижелері бойынша ақша аударымдары БКЖ жүзеге асырылады.

Сурет 1. 2021-2023 жылдардағы төлемдер сомасы және өзгерістер пайызы [1]

Жүйенің әрбір қатысушысы жүйедегі барлық төлемдері туралы ақпаратқа қол жеткізе алады. Жалпы, 2023 жылдың қаңтар-наурыз айларында банкаралық ақша аудару жүйесі және банкаралық клиринг жүйесі арқылы 43,8 трлн. теңге сомаға 8,5 млн. транзакция жүргізілді. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің деректері бойынша Қазақстан аумағында ең көп таралған төлем құралдары - төлем тапсырмалары мен төлем карточкалары болып табылады. Бұл ретте транзакциялар саны бойынша төлем карталары бірінші орында тұр (72,8%), бірақ олар негізінен қолма-қол ақша алу үшін пайдаланылады (46,2%), карталар арқылы қолма-қол ақшасыз есеп айырысулар барлық транзакциялар сомасының тек 1%-құрайды [1].

2022 жылы Қазақстандағы төлемдер нарығы өсу серпінін жалғастырып, 2021 жылмен салыстырғанда 8,6 трлн. теңгеге ұлғайып, 41,1 трлн. теңгені құрады. Алайда әрі қарай өсу қарқыны баяулады. Осылайша, 2022 жылы нарықтың жылдық өсімі 27% құрады, ал 2021 жылы нарықтың жылдық өсімі 40% болды. Банкоматтардан ақша алу сомасында көрсетілген қолма-қол төлемдер көлемі өзінің өсу серпінін айтарлықтай төмендетеді және талданған бүкіл кезеңде алғаш рет қолма-қол ақшасыз төлемдер сомасы банкоматтардан алынған ақша сомасынан асып, 2022 жылы 21,6 трлн теңгені құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 49%-ға жоғары [1].

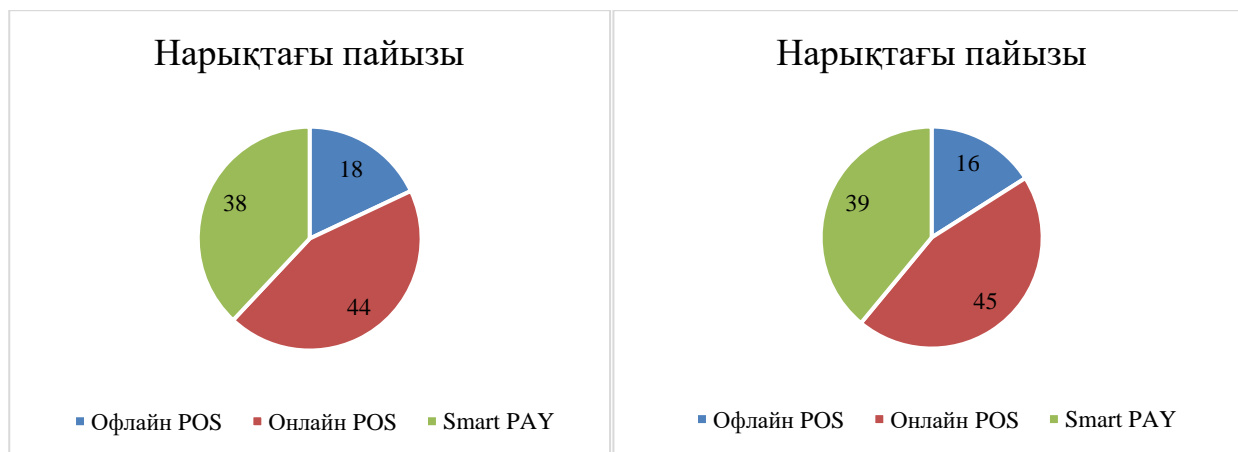
Айта кету керек, Қазақстанда айналыстағы төлем карталарының ең үлкен үлесін халықаралық төлем жүйелерінің өнімдері алады. Қазақстанмен ынтымақтасатын негізгі халықаралық карточкалық жүйелер VISA International, Master Card Worldwide және American Express International болып табылады. Қазіргі уақытта қазақстандық нарықта VISA International халықаралық төлем жүйесінің карталары басым, олардың көмегімен қолма-қол ақшасыз төлемдер 2023 жылдың басында саны бойынша 86% және көлемі бойынша 79% құрады. Бұл Қазақстанда есеп айырысудың осы нысанын дамыту халықаралық әріптестерге қатты тәуелді екенін көрсетеді. Төлем карточкаларымен есеп айырысу негізінен ірі халықаралық төлем жүйелерінің карталарын шығару есебінен дамиды. Мәселелердің бірі - жеке есеп айырысу орталықтарының болмауы, бұл банк карталарын пайдалана отырып, ішкі бөлшек төлемдерді осалдығы және халықаралық төлем жүйелерінің транзакцияларын бұғаттау мүмкіндігі тұрғысынан қауіпсіз етеді. Төлем карталары нарығын кеңейтуде оларды қабылдау бойынша инфрақұрылымды дамыту жетекші рөл атқарады. Қазақстандағы қолма-қол ақшасыз бөлшек төлемдердің негізгі үлесі POS-терминалдар мен банкоматтардың көмегімен жүзеге асырылады. Қазақстан халқының төлем карталарын кеңінен пайдалана алмауының себептерінің бірі - оларды қабылдайтын құрылғылардың шектеулі саны, әсіресе ауылдық елді мекендерде және осы инфрақұрылым шағын қалаларда кейде мүлдем жоқ.

Сонымен қатар, жүйелі маңызды жүйе арқылы - БААЖ елде жүргізілген барлық қолма-қол ақшасыз банкаралық төлемдердің 92% астамы өтеді, қаржы секторының барлық өтімділігі осы жүйеде шоғырланған. Жүргізілген төлемдердің негізгі көлемі Қазақстанның мемлекеттік бағалы қағаздарымен жасалатын операцияларға жүйедегі төлемдердің жалпы көлемінің 44%-дан астамын құрайды, 1 жылға дейінгі мерзімге қысқа мерзімді салымдарды орналастыру және алып қою - 28,2% құрайды, сондай-ақ шетел валютасы мен бағалы металдарды сатып алу, сатуға 10,3% келеді. БААЖ арқылы төлемдер мен аударымдарды негізінен заңды тұлғалар жүзеге асырады, олардың үлесіне көлемі бойынша 99,4% және транзакциялар саны бойынша 97,1% тиесілі [1]. БААЖ қатысушыларының қатарына ҚР-да жұмыс істеп тұрған коммерциялық банктер, «Қазпошта» АҚ, «Қазақстанның Даму Банкі» АҚ, Бағалы қағаздардың орталық депозитарийі, Қазақстан қор биржасы (KASE), «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы, ҚР Қаржы министрлігінің Қазынашылық комитеті, сондай-ақ резидент емес қаржы ұйымдары кіреді. БААЖ операциялық күн демалыс және мереке күндерін қоспағанда, күн сайын сағат 9:00-ден 19:00-ге дейін жұмыс істейді [3]. Қажет болған жағдайда, жүйеге қатысушының өтінімі негізінде операциялық күн ұзартылуы мүмкін. ҚР ҰБ қадағалау органы ретінде банкаралық ақша аудару жүйесінің жұмыс істеуінің үздіксіздігін қамтамасыз етуге және тәуекелдерді басқаруға басымдық береді, ол үшін оның жұмысына тұрақты негізде мониторинг жүргізеді.

Қазақстандық төлем карталары нарығының өзіне тән ерекшелігі - бұл шетелдік және отандық карточкалық жүйелер арасындағы айқын теңгерімсіздік. Пластикалық карталар біртіндеп контактісіз мобильді төлемдермен шектетіледі деген пікірге қарамастан, Қазақстанда ұлттық төлем құралын құру елдегі қолма-қол ақшасыз айналымының ұлғаюына ықпал етуі мүмкін, бұл өз кезегінде экономикадағы жалпы ақшалай сұраныстың қалыптасуына және халықтың ұлттық валютаға деген сенімін арттыруға әсер етеді. Сонымен

қатар, қолма-қол ақшасыз бөлшек төлемдерді дамыту саласындағы заңды үрдіс жедел төлемдерді енгізу болып табылады. Банк секторының нақты уақыт режимінде жұмыс істейтін осындай төлем инфрақұрылымын пайдалану қажеттілігі банк клиенттерінің заңды және жеке тұлғалардың күнделікті төлемдерін жүзеге асыру кезінде артатын болады. Қашықтықтан қаржылық қызметтерді одан әрі толыққанды дамыту үшін клиентті цифрлық сәйкестендіруді енгізу қажет [4]. Бұл сервис банктік бәсекелестік жағдайында көрсетілетін төлем қызметтерінің сапасын жақсартуға, олардың өзіндік құнын бір мезгілде төмендете отырып, қызметтер көрсету рәсімдерін жеңілдетуге, клиенттік базаны кеңейтуге, «бюрократиялық кедергілерді» жоюға және банк қызметтерін халық үшін неғұрлым қолжетімді етуге мүмкіндік береді.

Төлем жүйелерінің тізілімінде маңызды төлем жүйесі ретінде тіркелген банкаралық клиринг жүйесінде барлық төлемдер қатысушылардың өзара талаптары мен міндеттемелеріне клирингтік есеп жүргізу жолымен таза негізде жүзеге асырылады. Банкаралық клиринг жүйесі маңызды төлем жүйесі болып табылады, ол арқылы ұлттық валюта - теңгемен төлемдер мен ақша аударымдары жүзеге асырылатындығына байланысты, жүйелік маңызы бар төлем жүйелері арқылы жыл ішінде жүргізілген ақша аударымдарының көлемін қоспағанда жалпы көлемінің 25% астамы көлемінде [1]. БЖК 5 миллион теңгеден аспайтын сомаға банк клиенттерінің бөлшек төлемдерін жүргізуді жүзеге асырады, осылайша елдегі төлемдердің негізгі санын есептеуді қамтамасыз етеді. Атап айтқанда, осы жүйе арқылы С2В, С2G (коммуналдық төлемдер, салық төлеу, тауарлар мен қызметтерге ақы төлеу) форматындағы халық төлемдері өтеді. БЖК, БААЖ-тан айырмашылығы, тәулік бойы және күн сайын жұмыс істейді. БЖК мен БААЖ арасындағы айырмашылық төлем құжаттары жеке өңделмейді, бірақ есеп айырысу сәтіне дейін кезекке тұрады. Банкаралық клиринг қатысушының шотына қаражатты алдын ала салусыз көпжақты негізде жүзеге асырылады. 2023 жылы жүйе арқылы елдегі қолма-қол ақшасыз төлемдер санының 15,3% және төлемдердің жалпы сомасының 1,7% жүргізілді. Статистикалық деректер БЖК-ның бөлшек төлемдердің негізгі ағымын жүргізуде өз мақсатын орындағанын көрсетеді.

Сурет 2. 2022, 2023 жылдардағы қолма-қол ақшасыз төлемдердегі төлем әдістерінің үлесі [1]

Цифрлық технологиялар жаңа мүмкіндіктер туғызады, оның ішінде төлем нарығына қатысушылардың бұрын қол жетімді болмаған жаңа қосылған құн қызметтерін қазіргі қоғамның - электрондық ақшаның талаптарын қанағаттандыратын есеп айырысу құралын дамыту арқылы ұсынуы бойынша. Ресми деректер бойынша Қазақстандағы электрондық сауда айналымы 3,6 млрд. долларды құрайды, бұл ретте е-коммерция нарығы жалпы нарықтың

4%-ғана алады [1]. Қазіргі уақытта қызметтер мен тауарларға ақы төлеуге арналған мобильді қосымшалар және онлайн ақша аударымдары белсенді дамып келеді. Электрондық ақша қаржы нарығының көптеген салаларына түседі: электрондық коммерция, сақтандыру, интернет-банкинг, ақша аударымдары, микрокредит беру, болашақта онлайн-төлемнің инновациялық әдістерін (смартфондардың, білезіктердің, сағаттардың және hi-tech индустриясының басқа да жетістіктерінің көмегімен) әзірлеу кезінде электрондық ақшаны қолдану. Бұл тенденциялар елдегі электрондық ақшаның даму перспективасы және оның жаппай пайдаланушымен танымалдығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Цифрлық технологиялар жаңа мүмкіндіктер туғызады, оның ішінде төлем нарығына қатысушылардың бұрын қол жетімді болмаған жаңа қосылған құн қызметтерін қазіргі қоғамның - электрондық ақшаның талаптарын қанағаттандыратын есеп айырысу құралын дамыту арқылы ұсынуы бойынша. Ресми деректер бойынша Қазақстандағы электрондық сауда айналымы 3,6 млрд. долларды құрайды, бұл ретте е-коммерция нарығы жалпы нарықтың 4%-ғана алады [1]. Қазіргі уақытта қызметтер мен тауарларға ақы төлеуге арналған мобильді қосымшалар және онлайн ақша аударымдары белсенді дамып келеді. Электрондық ақша қаржы нарығының көптеген салаларына түседі: электрондық коммерция, сақтандыру, интернет-банкинг, ақша аударымдары, микрокредит беру, болашақта онлайн-төлемнің инновациялық әдістерін (смартфондардың, білезіктердің, сағаттардың және hi-tech индустриясының басқа да жетістіктерінің көмегімен) әзірлеу кезінде электрондық ақшаны қолдану. Бұл тенденциялар елдегі электрондық ақшаның даму перспективасы және оның жаппай пайдаланушымен танымалдығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Онлайн төлемдер нарығының қарқынды дамуына қарамастан, офлайн төлемдер сомасында да 2022 жылдан бастап 44% (12,1 триллион теңгеге) дейін және транзакциялар санында 47% (2,1 млрд [1]. Бірлікке) дейін елеулі өсім байқалады. Дегенмен, офлайн төлемдер сомасы бойынша ең үлкен секіріс негізінен Smart Pay үлесіне тиесілі екенін байқауға болады, жылдық өсім 2022 жылға қарағанда 2,1 есе көп. Бұл өсудің себебі Smart Pay арқылы төлем таңдауды ұсынатын POS терминалдарының санының артуымен түсіндірілуі мүмкін.

Қазақстанның төлем жүйелерінің жұмыс істеу тиімділігін арттыру, қолма-қол ақшасыз төлем құралдарын, оның ішінде банк карталарын кеңейту және жетілдіру үшін республиканың төлем жүйелерін жаңғырту, операциялық сенімділігі мен өндірістік тиімділігін арттыру, сондай-ақ халықаралық стандарттарды енгізу бойынша жұмыс қажет. Қазақстан төлем жүйелерін дамытудың жаңа деңгейіне көшуі қажет, бұл есеп айырысулардың жай-күйіне оң әсер етеді және халық үшін төлем қызметтерінің қолжетімділігі, ыңғайлылығын арттыратын инновацияларды қолдайды. Қолма-қол ақшасыз төлем құралдарының жиынтығын кеңейту де қажет, бұл қолма-қол ақша эмиссиясының шығындарын азайтады, ұлттық валютаның инфляция қарқынының бәсеңдеуіне әсер етеді, көрсетілген қызметтер немесе алынған тауарлар үшін есеп айырысуды жеңілдетеді, түрлі валюталық операцияларды жүзеге асыру уақытын қысқартады, ақырында коммуналдық қызметтерді төлеу үшін ұзақ уақыт кезекте тұру қажеттілігі жоғалады.

Осылайша, ұлттық төлем жүйесінің үшінші компоненті - цифрлық теңге ерекше қызығушылық тудырады, ол қазақстандықтар үшін қосымша төлем құралы бола алады. Өткен жылы төлемдер мен қызметтердің сценарийлері сыналды, қазір жобаның ұшқышы жүріп жатыр және бірнеше айдан кейін өнеркәсіптік платформаны енгізу туралы шешім қабылданады. Цифрлық теңге - бұл ақшаның мүлдем жаңа түрі. Бұл ақшаның бәрі азаматтың меншігі емес, Ұлттық банктің жеке тұлға алдындағы міндеттемесі. Яғни, ақша тауарларды сатып алуға, қызметтерді алуға мүмкіндік береді, бірақ бізге тиесілі емес. Сондай-ақ ол ақылды келісімшарттар арқылы блокчейн негізінде жасалған және таңбалауыш болып табылады. Яғни, сандық актив ретінде иесіне тиесілі [5]. Мысалы, екінші деңгейдегі банк банкроттыққа ұшыраған кезде фиат валютасы жағдайында салымшылар өз ақшаларын кезек

тәртібімен алады. Сандық валюта технологиясы оған әр ұстаушының меншігі болуға мүмкіндік береді. Бұл бізге таныс ақшаның мәнін өзгертеді.

Қорытындылай келе, бүгінде цифрлық қаржы озық пайдаланушы әлемінен жаппай тұтынушы әлеміне көпір болып табылатынын атап өтеміз. Пайдаланушылардың қажеттіліктері шексіз, осыған байланысты ұлттық төлем жүйесін үнемі жетілдіріп, бейімдеу қажет. Қазақстан Ұлттық Банкі төлем жүйелерінің операторы ретінде төлем жүйелерін дамытудың жоғары деңгейін ұстану үшін клиенттерді қашықтан сәйкестендіру тетігін іске асыру схемаларын әзірлеу жөніндегі жұмысты жандандыру, жеке тұлғалардың биометриялық параметрлерін және мемлекеттік деректер базасынан алынған мәліметтерді белгілеу негізінде банктердің электрондық банк қызметтерін көрсетуі кезінде клиенттерді биометриялық сәйкестендіруді жүзеге асыру тәртібін регламенттеу қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Төлем жүйелерінің статистикасы. БААЖ және БКЖ [Электрондық ресурс] // Статистика. - Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің сайты. – URL: <http://www.nationalbank.kz/?docid=715&switch=russian>
2. Цвингер И.Г. Национальная платежная система Казахстана: создание и перспективы развития // Вестник Северо-Казахстанского Университета им. М. Козыбаева. – 2019. - 2(43). - 148-156.
3. Маланьина А.А., Малиновская В.А. Банковские карты как инструмент розничных безналичных платежей в России и Казахстане // Перспективы развития информационных технологий. - 2015. - 24. - 108-116.
4. Климова Н.Н. Развитие систем моментальных платежей: мировой опыт в практике Казахстана // Вестник Казахстанско-Американского Свободного Университета. - 2017. - 3. - 114-119.
5. Цвингер И.Г., Фоот Ю.В. К вопросу о развитии платежных систем в Республике Казахстан // Поколение будущего: Взгляд молодых ученых. - 2022. - 368-371.

СЕКЦИЯ «БУХГАЛТЕРЫ БУДУЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ: ИЗМЕНЕНИЯ И ОЖИДАЕМЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ»

ОСОБЕННОСТИ УЧЁТА И КОНТРОЛЯ В МАРКЕТПЛЕЙСАХ

АГАФОНОВА К.С.

студентка группы ЭБ-К-0-Д-2022-2-11

КОСОПЛЕЧЕВ А.В.

*Научный руководитель, директор колледжа РГСУ
Российский государственный социальный университет
г. Москва, Российская Федерация*

Аннотация. Статья рассматривает роль учёта и контроля на маркетплейсах в условиях роста онлайн-торговли. Изучаются особенности функционирования платформ, методы учёта и контроля товаров, качества услуг и финансовых операций. Дан обзор преимуществ и недостатков маркетплейсов, налоговые режимы и методы учёта для успешного ведения бизнеса на цифровых платформах.

Ключевые слова: Маркетплейсы, учёт и контроль, онлайн-торговля, безопасность данных, качество услуг, налоговые аспекты, эффективное управление, цифровая эпоха.

В настоящее время наблюдается значительный рост онлайн-торговли, что делает данную тему крайне актуальной. Маркетплейсы становятся основной платформой для продажи товаров и услуг, и точный учёт и контроль играют важную роль в обеспечении надёжности и эффективности этих платформ. Кроме того, правильное ведение учёта помогает в борьбе с мошенничеством и предотвращении обмана на маркетплейсе. Все это делает эту тему важной для успешного функционирования онлайн-торговли.

Целью данной работы является изучение особенностей учёта и контроля в маркетплейсах с целью повышения эффективности бизнес-процессов, обеспечения качества продукции и безопасности данных на платформе.

Для достижения поставленной цели были сформулированы следующие задачи:

- Изучить основные принципы функционирования маркетплейсов и их роль в современной экономике.
- Проанализировать методы учёта и контроля товаров и услуг на маркетплейсах.
- Исследовать способы контроля качества продукции и услуг, предлагаемых на платформе.
- Изучить взаимоотношения между маркетплейсом, продавцами и покупателями с точки зрения учёта и контроля.

В научной литературе обширно изучаются особенности учёта и контроля в маркетплейсах, причём это является ключевым аспектом электронной коммерции. Отмечается, что маркетплейсы представляют собой онлайн-платформы, где происходит взаимодействие между продавцами и покупателями, что порождает ряд уникальных вызовов и возможностей для учёта и контроля.

Учёт и контроль в маркетплейсах - это важная тема, которая становится все более актуальной с ростом популярности онлайн-торговли и использования маркетплейсов. Особенности учёта и контроля в маркетплейсах:

1. Маркетплейсы должны учитывать все товары и услуги, предлагаемые различными продавцами на их платформе.
2. Маркетплейсы должны контролировать качество товаров и услуг, которые предлагают продавцы на их платформе.

3. Маркетплейсы должны точно учитывать все финансовые операции, связанные с продажами товаров и услуг на их платформе.

4. Маркетплейсы должны обеспечивать безопасность и конфиденциальность данных пользователей, в том числе личной информации и финансовых данных.

Основные преимущества маркетплейсов:

1. Маркетплейсы объединяют множество продавцов и предлагают разнообразие товаров и услуг на одной платформе.

2. Благодаря наличию множества продавцов на маркетплейсе, конкуренция способствует снижению цен на товары и услуги, что в итоге приносит пользу покупателям.

3. Покупатели могут совершать покупки в любое время суток, не выходя из дома или офиса, благодаря доступности маркетплейсов через интернет и мобильные устройства.

4. Многие маркетплейсы предоставляют защищённые платежные системы, что уменьшает риск мошенничества и обеспечивает безопасность финансовых транзакций.

5. Системы рейтингов и отзывов позволяют покупателям оценивать надёжность продавцов и качество товаров, что помогает принимать информированные решения о покупках.

6. Маркетплейсы предоставляют продавцам платформу для продажи своих товаров и услуг без необходимости создания собственного онлайн-магазина. Это позволяет сэкономить время и ресурсы на развитие бизнеса.

7. Благодаря глобальной доступности через интернет, маркетплейсы предоставляют продавцам возможность привлечения клиентов со всего мира, расширяя аудиторию и увеличивая потенциальные продажи.

Эти преимущества делают маркетплейсы популярным и эффективным способом для совершения покупок и продаж в современном цифровом мире.

Хотя маркетплейсы имеют множество преимуществ, существуют и некоторые недостатки, которые могут влиять на эффективность платформы:

1. Маркетплейсы предоставляют возможность размещения товаров и услуг от множества продавцов, что может приводить к интенсивной конкуренции и снижению цен на товары.

2. Из-за того, что на маркетплейсах зарегистрировано большое число продавцов, качество предлагаемых товаров может быть неравномерным и зависеть от каждого продавца.

3. Маркетплейсы обычно берут комиссионные с продавцов за успешные продажи, что может существенно уменьшать прибыль продавцов.

4. Пользователи могут быть неуверены в том, как их данные используются на маркетплейсе, что может стать причиной утечки конфиденциальной информации.

5. В случае возникновения проблем с товаром или услугой, покупатель может столкнуться с проблемами, связанными с определением ответственности продавца.

6. Использование маркетплейса может быть сложным для новичков, особенно когда речь идёт о размещении товаров, управлении заказами и обработке платежей.

Несмотря на эти недостатки, маркетплейсы все ещё остаются одним из самых популярных способов онлайн-торговли, и многие из этих проблем могут быть решены при помощи дополнительных инструментов и политик.

Горизонтальные маркетплейсы - это онлайн-торговые площадки, которые объединяют большой ассортимент товаров и услуг от продавцов разных категорий на одной платформе. Такие маркетплейсы позволяют потребителям найти все, что им нужно, без необходимости переходить с одного сайта на другой.

Вертикальные маркетплейсы специализируются на конкретной нише или отрасли. Они объединяют продавцов и покупателей, заинтересованных в определенных товарах или услугах. Такие маркетплейсы отлично подходят для бизнесов, работающих в узких сегментах рынка, таких как медицинская техника, спортивные товары или товары для животных.[3, с.]

C2C - это платформа, на которой продавцы и покупатели являются частными лицами. Например, Avito – это C2C-маркетплейс для различных категорий товаров и услуг. На таких маркетплейсах часто встречаются товары с низкой стоимостью и б/у товары.[2, с.]

B2B (бизнес-бизнес) маркетплейсы - это онлайн-платформы, предоставляющие бизнесам возможность проводить торговлю между собой. Примером такой платформы является Alibaba, которая является одной из крупнейших в мире B2B маркетплейсов.

Если физическое лицо желает работать с маркетплейсом, то необходимо выбрать подходящую форму ведения бизнеса. Оптимальными вариантами будут открытие ООО или регистрация в качестве индивидуального предпринимателя (ИП). В случае выбора самозанятого в качестве плательщика налога на профессиональный доход (НПД), важно учитывать, что этот статус подходит для тех, кто собирается торговать только товарами собственного производства. Статус самозанятого ограничивает возможность наличия наёмных сотрудников и предполагает годовой доход, не превышающий 2,4 миллиона рублей. Если уже существует бизнес как ИП или ООО, необходимо адаптировать его под онлайн-продажи для упрощения учёта и сдачи отчетности, а также для сокращения налоговых отчислений.

Среди налоговых режимов, применяемых в розничной торговле, подходят ОСНО, УСН и налог на профессиональный доход (самозанятых).

ОСНО представляет собой сложную систему налогообложения, требующую ведения полного бухгалтерского учета и уплаты налогов по высоким ставкам: 20% от прибыли и от 10 до 20% налога на добавленную стоимость, а также других налогов, не связанных непосредственно с продажами. Этот вариант подходит для крупного и среднего бизнеса, желающего не ограничивать себя в числе сотрудников и объемах прибыли.

"Упрощенка" представляет собой гибкий режим, позволяющий выбирать налоговую базу в зависимости от вида деятельности и особенностей процесса торговли.

ПСН и АУСН предлагают низкие процентные ставки и отсутствие бухгалтерской отчетности. Однако, использовать их нельзя по определенным причинам ПСН — это только офлайн-торговля. Технически можно создать страничку (магазин) на маркетплейсе, но использовать ее только в рекламных целях — призывать купить товар по физическому адресу. В противном случае — предприниматель нарушит положения статьи 346.43 НК РФ. АУСН предполагает некоторые ограничения для компаний, которые применяют этот режим — нельзя работать по агентским и комиссионным договорам. Все крупные онлайн-ритейлеры выступают в роли агента — заключая агентский договор, предприниматель на автоматизированной упрощенке нарушает пп. 1 п. 3 ст. 346.43 НК РФ.

Касса на маркетплейсах

При торговле продавец должен передавать товар покупателю с чеком, будь то бумажный или электронный. Однако, если товар продаётся через маркетплейс, чеки обычно выдаются именно площадкой, а не продавцом. Поэтому, если компания или индивидуальный предприниматель осуществляет торговлю исключительно через Маркетплейсы, они могут избежать необходимости приобретения кассового оборудования, так как все чеки будут выдаваться маркетплейсом.

Для оформления отгрузки товара со склада на маркетплейс или обратно используется специальная накладная. Затем, после получения еженедельного отчета о продажах, проводится реализация товара, учитывая агентское вознаграждение и выделяя поступившую выручку.

Шаг 1: Оформление передачи товара со склада:

Дебет счета 45 и кредит счета 41

Шаг 2: Учет продажи товара:

Дебет счетов 62,76 и 90.1 и кредит счетов 90.2 и 68.02

Шаг 3: Учет агентского вознаграждения:

Дебет счета 44 и кредит счета 60

Шаг 4: Корректировка выручки:

Дебет счета 60 и кредит счета 62,76

Шаг 5: Отражение поступившей выручки:

Дебет счета 51 и кредит счета 76.

Маркетплейсы предоставляют продавцам разнообразные отчётные документы о продажах, как правило, в начале следующего месяца за отчётный период. Эти отчёты содержат информацию о суммах и датах продаж, а также другие юридически значимые документы. Некоторые площадки предоставляют возможность формирования сопроводительных документов, таких как накладные на передачу товара или транспортные накладные, прямо в личном кабинете продавца.

Продавцам на маркетплейсах могут понадобиться следующие документы:

- Отчет комиссионера о реализации, содержащий информацию о продажах;
- Универсальные передаточные документы (УПД), накладные и счета-фактуры с указанием размера комиссии, включающие НДС;
- Акт выполненных работ, отражающий оказанные маркетплейсом услуги и их стоимость;
- Транспортные накладные, формируемые при отправке товаров;
- Акты приемки, подтверждающие передачу товаров на склад маркетплейса.

Помимо указанных, могут передаваться и другие документы, такие как расшифровки отчетов о реализации, акты сверки расчетов и акты о расхождениях, необходимые для аналитики или урегулирования нестыковок в учете.

В данной статье была рассмотрена важность учета и контроля на маркетплейсах в эпоху цифровой торговли. Основываясь на анализе особенностей функционирования маркетплейсов и методов учета товаров, услуг и финансовых операций, выявляется важность эффективного управления данными для обеспечения безопасности и качества услуг на платформе. Рассмотрены преимущества и недостатки маркетплейсов, а также налоговые аспекты и методы учёта для успешной работы на онлайн-платформах.

Список литературы:

1. "Налоговый кодекс Российской Федерации (часть вторая)" от 05.08.2000 N 117-ФЗ (ред. от 23.03.2024) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.04.2024)
2. Виды маркетплейсов / [Электронный ресурс] // d-element : [сайт]. — URL: <https://d-element.ru/about/blog/vidy-marketplejsov/> (дата обращения: 25.02.2024).
3. Борис Коршунов Типы маркетплейсов: выбор наиболее подходящей модели / Борис Коршунов [Электронный ресурс] // ecomstudio : [сайт]. — URL: <https://ecomstudio.ru/tpost/e0sh36oju1-tipi-marketpleisov-vibor-naibolee-podhod> (дата обращения: 25.02.2024).
4. Семенихина, А. В. Бизнес-модель маркетплейс как популярный инструмент ведения бизнеса в эпоху цифровизации / А. В. Семенихина, О. И. Морозова // Менеджмент новой реальности: концепция 5.0 : Материалы XXI Международной научно-практической конференции, Орёл, 01–02 июня 2023 года. – Орел: Орловский государственный университет им. И.С. Тургенева, 2024. – С. 274-280. – EDN KLAWSB.
5. Абрамов, В. Ю. Правовое регулирование новых видов предпринимательской деятельности : Практическое пособие / В. Ю. Абрамов, Ю. В. Абрамов. – Москва : Юридический Дом "Юстицинформ", 2023. – 320 с. – ISBN 978-5-7205-1879-0. – EDN AJCPBI.

УЧЕТ И АУДИТ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ГОДИНА А.В.

студентка группы ЭБ-К-О-Д-2022-2-11

ПАРАСОЦКАЯ Н.Н.

Научный руководитель, Кандидат экономических наук, доцент кафедры "Экономика, финансов и капитала" факультета экономики и управления РГСУ
Российский Государственный Социальный Университет
г. Москва, Российская Федерация

Аннотация: Внешнеэкономическая деятельность -деятельность частных , государственных организаций , физических лиц с целью выхода на мировой рынок. Актуальность проявляется в том , что развивается мировая торговля, которая способствует увеличению объемов продукции ,обмен этими товарами, услугами. Цель - исследовать проблемы внешнеэкономической деятельности. Задачи:

1. Определить понятие внешнеэкономической деятельности
2. Исследовать на примере организации учет и аудит внешнеэкономической деятельности

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, импорт, экспорт, учет, аудит.

Для того чтобы понять, что такое внешнеэкономическая деятельность, мы обратимся к определению внешнеторговой деятельности, которое приведено в Федеральный закон «Об основах государственного регулирования внешнеторговой деятельности» от 08.12.2003 г. № 164-ФЗ (ред. от 01.05.2019 г. № 83-ФЗ). Внешнеторговая деятельность -это деятельность по осуществлению сделок в области внешней торговли товарами, услугами, информацией и интеллектуальной собственностью.

Под импортом товара в соответствии с Законом № 164-ФЗ понимается ввоз товара в Российскую Федерацию без обязательства об обратном вывозе, а под экспортом — вывоз товара из Российской Федерации без обязательства об обратном ввозе.

Понятия «экспорт» и «импорт» применимы только для такой категории, как товар. Что касается работ и услуг, то в Федеральный закон «Об основах государственного регулирования внешнеторговой деятельности» от 08.12.2003 г. № 164-ФЗ (ред. от 01.05.2019 г. № 83-ФЗ) (п. 8 ст. 2) введено понятие внешней торговли услугами, т. е. оказание услуг (выполнение работ), включающее в себя производство, распределение, маркетинг, доставку услуг (работ) и осуществляемое способами, указанными в ст. 33 настоящего Федерального закона [1].

К видам внешнеторговой деятельности относят: экспорт, импорт, реэкспорт и реимпорт.

Внешнеэкономическая деятельность представляет собой не только импорт и экспорт, а так же операции в иностранной валюте , курсовые разницы .

Валютные операции – совокупность фактического и юридических действий между участниками валютных операций, которые регулируются правовыми нормами.

Виды валютных операций:

- Операции между резидентами
- Операции между нерезидентами
- Операции между резидентами и нерезидентами[4]

Курсовая разница представляет собой различие в оценке активов или обязательств, выраженных в иностранной валюте, и рублёвой оценке этих активов или обязательств. Она рассчитывается путём вычитания стоимости иностранных валютных средств, определённой на дату оплаты, от их стоимости, определённой на дату принятия к бухгалтерскому учёту,

исходя из курса Центрального Банка России. Учёт этой разницы важен для определения прибыли и убытков предприятия, что влияет на его финансовую результативность.

Таким образом, курсовая разница возникает на отчётную дату или дату погашения обязательства в результате переоценки активов и обязательств (абз. 4 п. 3 ПБУ 3/2006) [2].

Курсовые разницы возникают по таким операциям:

1. при полном или частичном погашении задолженности по кредитам или займам в иностранной валюте. При этом пересчёт производится на момент фактического выполнения платежа, если в учёте была отражена задолженность по иным курсам (стоимость в рублях была рассчитана на день операции или пересчитана на последнюю отчётную дату). Учёт курсовых разниц важен для правильного отображения задолженности и определения прибыли или убытка от операций в инвалюте.

2. при пересчёте наличных или безналичных денежных средств в российские рубли. Это происходит, когда стоимость денежных средств была рассчитана на другой день или пересчитана на последнюю отчётную дату. Учёт курсовых разниц важен для правильного отображения финансовой ситуации и определения прибыли или убытка, связанных с операциями в разных валютах

Курсовая разница может быть как положительной так и отрицательной.

При росте курса по активным счетам образуется положительная курсовая разница, а по пассивным счетам возникает отрицательная курсовая разница.

При падении курса по активным счетам образуется отрицательная курсовая разница, а по пассивным счетам возникает положительная курсовая разница [5].

Не мало важную роль при экспортно-импортных операциях, является валютный контроль. Он осуществляется таможенными органами в соответствии с Федеральным законом «О валютном регулировании и валютном контроле» от 10.12. 2003 г. № 173-ФЗ (ред. от 27.12.2019 г. № 457-ФЗ). В нём прописано, о проверке таможенными органами товаров, которые перемещаются через границу, а так же о подписании паспорта сделки и о сроках перечисления валютной выручки[4].

АО «Автоваз» занимается производством легковых автомобилей. Значительную часть комплектующих запчастей компания закупает у зарубежных поставщиков. При совершении операций импорта ведется бухгалтерский учет внешнеэкономической деятельности.

Независимо от способа поступления объектов основных средств в организацию их первоначальная стоимость формируется по дебету счета 08 «Вложения во внеоборотные активы». С этого счета в момент ввода в эксплуатацию основного средства сформированная стоимость объекта ОС списывается, т. е. делается такая бухгалтерская запись

Дебет счета 01 «Основные средства» — Кредит счета 08 «Вложения во внеоборотные активы»

В синтетическом учете АО «АвтоВаз» затраты на приобретение основных средств учитываются на активном счете 08 «Вложение во внеоборотные активы». В соответствии с планом счетов у АО «АвтоВаз» открыты следующие субсчета :

08.01 – приобретение земельных участков

08.02 – приобретение объектов природопользования

08.03 – строительство объектов основных средств

08.04 – приобретение отдельных объектов основных средств и др.

оформлены проектно-сметные документы. Учет текущих расходов в АО

«АВТОВАЗ» осуществляется в соответствии с последовательностью

существующих технологий строительно-монтажных работ:

- работы строительного характера;

-затраты, связанные с приобретением требующего монтажа оборудования и т.д

Если организация приобретает оборудование требующее монтажа, то все затраты связанные с приобретением объекта сначала учитываются на активном счете 07 «Оборудование к установке». Рассмотрим проводки по данному счету:

07/60 продавец выставил счет

19/60 учтена сумма НДС согласно счета фактур

60/51 перечислена с расчетного счета сумма

Далее сумма учтенная по дебету 07 счета при передаче объекта в монтаж списывается на 08 счете

08/07 передан объект в монтаж.

Затем по дебету 08 счета учитываются затраты связанные с монтажом. Монтаж может производиться как подрядным, так и хозяйственным способом. Затраты на приобретение оборудования в АО «АВТОВАЗ» состоят из договорной стоимости изготовившего его предприятия, или организации-посредника, из добавочных затрат на доставку до расположенного около объекта склада застройщика, состоящих из всех добавочных сборов.

Аналитический учет оборудования, оприходованного на склад по

07 счету «Оборудование к установке», в АО «АВТОВАЗ» ведется по месту его сохранения в отдельности по материально-ответственным лицам. Оплаченное подрядчиком, но не поступившее на склад оборудование в течение отчетного периода, должно быть принято к учету как находящееся в пути: Д-т 07 счета «Оборудование к установке»: субсчет «Оборудование, находящееся в пути»; 19 счета «Налог на добавленную стоимость»: 1 субсчет «Налог на добавленную стоимость при приобретении основных средств». К-т 60 счета «Расчеты с поставщиками и подрядчиками». Не нуждающееся в установке оборудование, находит отражение в учете АО «АВТОВАЗ» в сумме фактически произведенных расходов на приобретение, которые собираются на 08 счете «Вложения во внеоборотные активы», минуя 07 счет «Оборудование к установке», по мере того, как оно поступает на склад или иные места хранения.

АО «Автоваз» решило закупить деталей меньше, чем планировалось изначально, и продать часть валюты – 5000 долл. Сумму в валюте нужно пересчитать в рубли на дату продажи по курсу ЦБ. 18 октября АО «Автоваз» дает поручение банку продать валюту в сумме 5000 долл., валюта куплена банком по цене 63,62 руб./долл. В этот же день на расчетный счет организации банк перечислил выручку от продажи валюты. Для упрощения примера предположим, что банк не взимает комиссию.

Официальный курс ЦБ на 18 октября составлял 65,44 руб. (условно). На 30 сентября курс ЦБ составлял 66,12 руб./долл.

Д-т. сч. 57 (76) – К-т. сч. 52 – на сумму 327 200 руб. (5000 долл. * 65,44 руб./долл.) – с валютного счета списывается продаваемая валюта

Д-т. сч. 91-2 – К-т. сч. 52 – на сумму 3 400 руб. (5000 долл. * (66,12 – 65,44 руб./долл.)) – отрицательная курсовая разница

Проверим правильность расчетов. На 30 сентября мы оценили 5000 долл. в 5000 * 66,12 руб./долл. = 330 600 руб., именно эту цифру и дает в сумме 327 200 + 3400 руб., значит все верно.

Если бы курс по сравнению с 30 сентября вырос, то получилась бы положительная курсовая разница.

А как быть с разницей в курсе ЦБ и банковским курсом? Это тоже разница, только уже не курсовая (т.к. дата одна и та же), а финансовый результат от продажи валюты.

Д-т. сч. 51 – К-т. сч. 57 (76) – на сумму 318 100 руб. (5000 дол * 63,62 руб./долл.) — на расчетный счет зачислены рубли, полученные за проданную валюту.

Д-т. сч. 91-2 – К-т. сч. 57 (76) – на сумму 9100 руб. (5000 долл. * (65,44 – 63,62 руб./долл.)) – отражен финансовый результат от продажи валюты.

Этапы проведения аудита:

- 1 этап – подготовительный этап
- 2 этап – планирование
- 3 этап – проведение аудита
- 4 этап – составление аудиторского заключения

**Аудиторское заключение
независимого аудитора**

Единственному акционеру и совету директоров
Акционерного общества «АВТОВАЗ»

Мнение

Мы провели аудит консолидированной финансовой отчетности акционерного общества «АВТОВАЗ» состоящей из

консолидированного отчета о финансовом положении по состоянию на 31 декабря 2022 г., консолидированного отчета о совокупном доходе, консолидированного отчета об изменениях в собственном капитале и консолидированного отчета о движении денежных средств за

2022 год, а также примечаний к консолидированной финансовой отчетности, включая краткий обзор основных положений учетной политики.

По нашему мнению, прилагаемая консолидированная финансовая отчетность отражает достоверно во всех существенных отношениях консолидированное финансовое положение

Группы по состоянию на 31 декабря 2022 г., а также ее консолидированные финансовые результаты и консолидированное движение денежных средств за 2022 год в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности (МСФО).

Основание для выражения мнения

Мы провели аудит в соответствии с Международными стандартами аудита (МСА). Наши обязанности в соответствии с этими стандартами описаны далее в разделе «Ответственность аудитора за аудит консолидированной финансовой отчетности» нашего заключения. Мы независимы по отношению к Группе в соответствии с Кодексом этики профессиональных

бухгалтеров Совета по международным стандартам этики для бухгалтеров (Кодекс СМСЭБ) и этическими требованиями, применимыми к нашему аудиту консолидированной финансовой отчетности в Российской Федерации, и нами выполнены прочие этические обязанности в

соответствии с этими требованиями и Кодексом СМСЭБ. Мы полагаем, что полученные нами аудиторские доказательства являются достаточными и надлежащими, чтобы служить основанием для выражения нашего мнения.

Список использованной литературы:

1. Федеральный закон «Об основах государственного регулирования внешнеторговой деятельности» от 08.12.2003 г. № 164-ФЗ (ред. от 01.05.2019 г. № 83-ФЗ)
2. Приказ Минфина России от 27.11.2006 N 154н (ред. от 09.11.2017) "Об утверждении Положения по бухгалтерскому учету "Учет активов и обязательств, стоимость которых выражена в иностранной валюте" (ПБУ 3/2006)"
3. Федеральный закон «О валютном регулировании и валютном контроле» от 10.12. 2003 г. № 173-ФЗ (ред. от 27.12.2019 г. № 457-ФЗ)
4. Д.А. Пешкова, А.А. Ржевская, Г.Ф. Цельникер ВАЛЮТНЫЕ ОПЕРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2024. №1-4 (88). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/valyutnye-operatsii-v-sovremennyh-usloviyah> (дата обращения: 24.02.2024).

УЧЕТ И АУДИТ УСТАВНОГО КАПИТАЛА ОРГАНИЗАЦИИ

КАЛКАН К. Б.

студентка группы ЭБ-К-О-Д-2022-2-11

ЕРОХИН С. Г.

*Научный руководитель, кандидат экономических наук,
доцент кафедры "Экономика, финансов и капитала",
заместитель декана факультета экономики и управления РГСУ
(Российский Государственный Социальный Университет)*

Аннотация. В данной статье рассмотрена важность учета и аудита уставного капитала в управлении компанией. Без достаточного количества капитала ни одно предприятие не сможет функционировать в полной мере. Финансовое управление играет ключевую роль ведения учета уставного капитала для достоверности отчетов при налоговых проверках, а также при проведении качественного аудита.

Ключевые слова: Уставный капитал, бухгалтерский учет, аудит, баланс, капиталовложения, стоимость акций.

Понятие уставного капитала и его роль в организации

Капитал - экономическая категория, развивалась и переосмысливалась учеными. Пачоли, Савари и Шерр, которые заложили основы капитала в балансе, его формирования и управления. Однако их понимание капитала было связано больше с богатством, а не с инвестициями. Савари рассматривал капитал как средства для производства товаров и услуг [7]. Он подчеркивал важность инвестиций для роста и развития. Фридрих определял капитал как стоимость имущества минус обязательства [8]. Существуют три концепции уставного капитала: имущественная, эмиссионная и номинальная [6]. Собственный капитал включает уставный капитал, добавочный капитал, резервный капитал и нераспределенную прибыль. Управлять собственным капиталом используются пассивные счета [11].

Уставный капитал формируется при создании организации. Добавочный капитал возникает при дооценке активов и других операциях. Резервный капитал создается из нераспределенной прибыли. Нераспределенная прибыль отражает результаты деятельности компании. Оптимальная структура капитала влияет на благосостояние учредителей. Уставный капитал обеспечивает финансирование компании и защиту третьих лиц. Размер уставного капитала зависит от типа компании и страны. Внесение дополнительных вкладов может осуществляться различными способами:

1. Внесение денежных средств и активов от учредителей;
2. Выпуск новой эмиссии акций за счет дополнительных вкладов;
3. Объединение компаний;
4. Объединение и разделение капитала между компаниями.

Уставный капитал является главным элементом юридического лица и гарантирует финансовую стабильность. Во Франции уставный капитал может быть фиксированным или переменным. Он определяет минимальный размер активов и служит гарантией для кредиторов. Учет уставного капитала должен соответствовать законодательству, чтобы избежать проблем.

Правовые и нормативные аспекты уставного капитала

Уставный капитал – это средства, выделяемые при создании организации и фиксируемые в уставе. Он гарантирует исполнение обязательств и выполнение обязательств перед заинтересованными сторонами. Учет уставного капитала определен законом. Он регистрируется на балансе и описывается статьей «Уставный капитал». Для каждой организационно-правовой формы предусмотрен особый вид первоначального имущества. Уставный капитал является важным элементом юридической и финансовой структуры предприятия. Законы могут устанавливать минимальный размер уставного капитала. Для ПАО – 100 000 рублей [1], для НАО – 10 000 рублей [2], для ООО – не менее 10 000 рублей [3]. Размер складочного капитала определяется для товариществ. ГУП должно иметь уставный фонд не менее 500 000 рублей, а МУП – не менее 1000 МРОТ [4]. Учредительные документы определяют размер капитала, состав участников, порядок внесения вкладов и ответственность. Формирование и учет уставного капитала важны для финансовой устойчивости и успеха организации.

Методы учета уставного капитала в бухгалтерском учете

Уставный капитал учитывается на счете 80, его размер должен соответствовать данным учредительных документов. Записи по счету производятся при формировании, увеличении или уменьшении размера уставного капитала после внесения изменений в учредительные документы.

После регистрации организации уставный капитал отражается на счете 80 в размере вкладов учредителей. Фактическое поступление вкладов проводится по счету 75 в корреспонденции со счетами учета денежных средств и других ценностей. В инвестиционных фондах уставный капитал формируется по мере взносов участников.

Уставный капитал может быть увеличен или уменьшен в организациях разных организационно-правовых форм после утверждения изменений в учредительных документах и перерегистрации этих изменений [9].

Увеличение размера уставного капитала организаций всех организационно - правовых форм может производиться за счет:

1. привлечения дополнительных денежных и материальных ресурсов от участников, при увеличении размеров их долей или дополнительном приеме участников, в том числе путем осуществления дополнительной эмиссии акций в акционерных обществах;
2. направления чистой прибыли, в том числе дивидендов акционеров;
3. направления средств добавочного капитала (эмиссионного дохода; курсовых разниц по валютным вкладам участников, кроме средств дооценки имущества);
4. средств резервного капитала;
5. получения унитарными предприятиями дотаций и имущества от государственных и муниципальных органов.

Уставный капитал может уменьшаться в следующих случаях:

1. выхода участников из состава организации и выкупа последней их доли с последующим списанием;
2. выкупа акционерным обществом собственных акций с последующим их аннулированием;
3. изъятия государственным или муниципальным органом части имущества унитарного предприятия;
4. покрытия имуществом организации задолженности перед кредиторами;
5. направления капитала на создание или увеличение размеров резервного капитала или специальных фондов;
6. снижения размеров вкладов (паев) или номинальной стоимости акций [10].

Таблица 1. Основные проводки при учете уставного капитала

Дебет счета	Кредит счета	Операция
75	80	Отражена величина уставного капитала, зафиксированная в учредительных документах организации
08/10/41/50/51/52 и др	75	Внесены вклады в уставный капитал
80	75	Отражено уменьшение уставного капитала при возврате стоимости доли участнику
80	84	Отражено уменьшение уставного капитала без возврата стоимости доли участнику (в т.ч. при доведении величины уставного капитала до чистых активов)
80	81	Уменьшен уставный капитал за счет аннулирования доли, принадлежащей организации
75	80	Увеличен уставный капитал за счет дополнительных вкладов участников (принятия новых участников)
84	80	Отражено увеличение уставного капитала за счет нераспределенной прибыли
83	80	Увеличен уставный капитал за счет добавочного капитала

Взнос в уставный капитал иностранного учредителя

Иностранный учредитель может внести вклад в уставный капитал в иностранной валюте, что приводит к образованию курсовых разниц. Порядок отражения таких активов и обязательств регулируется ПБУ 3/2006. Однако действие ПБУ 3/2006 не распространяется на обязательства учредителей, выраженные в российских рублях. Курсовые разницы, связанные с вкладами учредителей, зачисляются в добавочный капитал организации. Он учитывается на счете 83 «Добавочный капитал».

Пример.

Организация ООО «Атлант» зарегистрирована 19 января. Одним из ее учредителей является иностранное юридическое лицо. Учредительными документами предусмотрено, что его вклад составляет 1000 евро. Свою задолженность учредитель погасил 25 января этого же года путем перечисления на валютный счет организации 1000 евро. На дату регистрации организации ООО «Атлант» курс рубля к евро составлял 40,1895 руб./евро, а на дату поступления денежных средств на валютный счет - 40,5624 руб./евро. [5]

В учете ООО «Атлант» произведены записи:

Таблица 2. Курсовые разницы иностранного учредителя

Дебет счета	Кредит счета	Сумма	Наименование операции
75	80	48.227,4 руб. (1200 x 40,1895)	отражена задолженность иностранного учредителя по взносам в уставный капитал
52	75	48.674,9 руб. (1200 - 40,5624)	поступили денежные средства в оплату уставного капитала
75	83	447,5 руб. (48.674,9-48.227,4)	отражена положительная курсовая разница по расчетам с иностранным учредителем по взносам в уставный капитал

Аудит уставного капитала

Аудит уставного капитала – это проверка состояния его учета и отражения в финансовой отчетности.

Аудиторская проверка уставного капитала включает три этапа: предварительный, основной и заключительный. На предварительном этапе аудитор изучает устав, протоколы собраний учредителей и учетную политику организации для понимания основ учета и порядка формирования уставного капитала. Основной этап может быть разделен на несколько этапов по каждому элементу проверки. Заключительный этап включает подготовку аудиторского заключения.

Аудитор составляет план и программу проверки на основе документов. Он детально проверяет каждый элемент учета уставного капитала: размер уставного капитала, оплачен ли заявленный капитал участниками предприятия, взносы учредителей, документальное оформление операций и первичные документы. В случае оставшейся неоплаченной части уставного капитала, аудитор проверяет соблюдение сроков погашения задолженности.

Уставный капитал в бухгалтерском учете сравнивается с подготовленной аудитором годовой финансовой отчетностью. Уставный капитал отражается по кредиту счета 80 и этот же показатель отражается в отчете об изменении капитала и балансе предприятия.

На основании собранных аудиторских доказательств аудитор формирует заключение о состоянии учета уставного капитала в организации.

Качественный аудит уставного капитала способствует повышению доверия к компании со стороны инвесторов, а также обеспечивает прозрачность и надежность финансовой отчетности.

Заключение

Подводя итог всему вышесказанному, можно сделать следующие выводы, что:

1. уставный капитал определяет финансовую основу предприятия, влияет на ее кредитоспособность и уровень ответственности учредителей.

2. понимание и соблюдение правовых и нормативных норм, касающихся уставного капитала, являются необходимыми аспектами управления финансами и деятельностью организации в целом.

3. правильная организация и применение методов учета уставного капитала в бухгалтерском учете существенно влияет на финансовое здоровье и прозрачность деятельности организации.

Для того, чтобы у организации было качественное аудиторское заключение, организации с самого начала необходимо правильно заполнять все документы по требованиям, а также правильно и своевременно вести учет организации.

Список используемых источников:

1. Федеральный закон от 26.12.1995 N 208-ФЗ (ред. от 25.12.2023) «Об акционерных обществах»

2. Федеральный закон от 26.12.1995 № 208-ФЗ (ред. от 25.02.2022) «Об акционерных обществах»

3. Федеральный закон от 08.02.1998 N 14-ФЗ (ред. от 13.06.2023) «Об обществах с ограниченной ответственностью»

4. Федеральный закон от 14.11.2002 N 161-ФЗ (ред. от 30.12.2021) «О государственных и муниципальных унитарных предприятиях»

5. Приказ Минфина России от 27.11.2006 N 154н (ред. от 09.11.2017) "Об утверждении Положения по бухгалтерскому учету "Учет активов и обязательств, стоимость которых выражена в иностранной валюте" (ПБУ 3/2006)"

6. Глушецкий А. А. Уставный капитал: стереотипы и их преодоление. Экономический анализ норм корпоративного права. м.: статут, 2017

7. Гурская Марина Михайловна Новый взгляд на методiku формирования финансового результата, изложенную в трудах Жака Савари (1675 г.) // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. 2015. №3 (165). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-vzglyad-na-metodiku-formirovaniya-finansovogo-rezultata-izlozhennuyu-v-trudah-zhaka-savari-1675-g>

8. Евстафьева Елена Михайловна Эволюция развития категории «Собственный капитал» // Учет и статистика. 2009. №1 (13). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-razvitiya-kategorii-sobstvennyy-kapital>

9. И.А. Бабалыкова, З.Т. Мелконян, Ю.В. Аствацатуров, А.Р. Ашальян СОБСТВЕННЫЙ КАПИТАЛ ОРГАНИЗАЦИИ: УЧЕТ, АНАЛИЗ И РАСКРЫТИЕ В БУХГАЛТЕРСКОМ БАЛАНСЕ // ЕГИ. 2021. №6 (38). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sobstvennyy-kapital-organizatsii-uchet-analiz-i-raskrytie-v-buhgalterskom-balanse>.

10. Коломейцева Влада Александровна ФОРМИРОВАНИЕ И ИЗМЕНЕНИЕ УСТАВНОГО КАПИТАЛА ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЩЕСТВ // Столыпинский вестник. 2023. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-izmenenie-ustavnogo-kapitala-hozyaystvennyh-obschestv>

11. Тодыбаева А.В., Нурмухамедова Х.Ш. БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И АНАЛИЗ СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА ОРГАНИЗАЦИИ // Хроноэкономика. 2022. №2 (36).

РАЗВИТИЕ РЫНКА КРИПТОВАЛЮТЫ: ВЫЗОВ ОБЩЕСТВЕННОМУ СОЗНАНИЮ И СЛОЖНОСТИ ДЛЯ АУДИТА

ПОГИБЕЛЕВА Т.Р.

Студентка группы ЭБ-К-О-Д-2022-2-11

СТАШИНА Ю.С.

*Научный руководитель, преподаватель колледжа РГСУ
г. Москва, Российская Федерация*

Аннотация: Актуальность: криптовалюта – это возможности и риски для инвесторов и общества в целом. Криптовалюта – децентрализованная и нестабильная валюта с высокой волатильностью. Цель: анализ развития криптовалюты; значение аудита для криптовалюты. Задачи: изучение истории, анализа рынка. Способ решения, например, это проведение программ с целью повышения осведомленностью людей о криптовалюте. Это поможет людям лучше разбираться в том, что представляет из себя криптовалюта.

Ключевые слова: криптовалюта, рынок криптовалюты, аудит, общественное сознание, блокчейн.

Криптовалюта — цифровая валюта, не имеющая физического выражения в монетах или банкнотах. Она децентрализована — это значит, что нет единого центра, который хранит информацию о сделках с ней. Впервые о ней заговорил Дэвид Чаум в 1981, он хотел показать, что возможно анонимно совершать переводы электронных средств, чтобы ни банк, ни государство не смогли отследить получателя и отправителя. В 1989 Чаум в Нидерландах основал компанию DigiCash, которая занималась цифровой валютой. DigiCash должна была помочь пользователям безопасно расплачиваться за товары и услуги в интернете, но, к сожалению, в 1998 компания объявила о банкротстве, а с ней и прекратила своё существование ecash. В 1999 Чаум в интервью Moving Art Studio заявил, что: «В то время, когда DigiCash пыталась воспользоваться моментом для развития, электронная коммерция еще не дошла до потребителей» [2].

Следующим в открытии криптовалюты был Адам Бэк в 1997. Он предложил использовать систему Hashcash. Hashcash - технология призванная решить проблему нелегальных массовых рассылок. Она позволяет сделать электронную почту более надежной.

31 октября 2008 года Накамото опубликовал статью «Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System», в которой криптограф описывал Биткоин, как децентрализованную систему электронных денег, которая не требует доверия третьим лицам. Тогда под это описание очень подходил ecash, созданный Дэвидом на десятилетие раньше, который так и не был доработан и не смог покорить людей. Биткоин 0.1 был выпущен 9 января 2009 года.

2015 считается успешным для истории криптовалюты. Создание Ethereum. Данная технология дает возможность регистрации любых сделок с любыми активами на основе распределенной базы контрактов типа блокчейн, не прибегая к традиционным юридическим процедурам. Эта возможность является конкурентной по отношению к существующей системе регистрации сделок.

Криптовалюта всегда была и остаётся главным противоречием цифровизации. Этот вид обращения деньгами не везде легализован. Например, в Российской Федерации действует ФЗ о «О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 31.07.2020 N 259-ФЗ» [8]. Согласно закону, допускается использовать криптовалюты в качестве объекта инвестирования, но запрещается её использование для оплаты товаров и услуг. Многие приближенные к экономике, высказывают свои опасения насчет криптовалюты, к примеру председатель Центрального Банка РФ Эльвира Набиуллина: «...мы видим значимые угрозы в развитии рынка криптовалют как для благосостояния граждан, так и для денежного обращения, для финансовой стабильности» [4].

В ходе изучения истории, можно выделить следующие моменты криптовалюты: во-первых, криптовалюта очень долго была на «старте» своих разработок. Ее «создание» начинало большое количество человек, но некоторым не хватало либо финансирования, либо мотивации. Начинал изучение криптовалюты Дэвид Чаум и его, возможно, успешная компания, имела бы успех, но, к сожалению, в то время люди были слишком недоверчивы и привыкли к простому способу оплаты с помощью уже устоявшихся мастодонтов, в лице Visa и Mastercard. И только в конце 90-х что-то начало получаться у Адама Бэка и его HashCash. Уже в 00-х «эстафету» перехватил всеми известный, но в то же время и «человек-призрак», Сатоши Накамото, создатель одной из самых успешных криптовалют - Биткоин. Эта криптовалюта стала прорывом в мире электронных денег, и люди, наконец, решили рискнуть. Накамото сделал то, что не удалось Дэвиду Чауму.

Во-вторых, успех криптовалюты сейчас – это полная самостоятельность и отсутствие контроля со стороны государства. Люди усомнились в надежности централизованных систем после череды экономических кризисов и потому решили создать децентрализованные анонимные частично, либо полностью платежные сети. Зачастую именно анонимность является причиной отказа или даже запрета государствами всякого внедрения и использования ее. Ведь такая анонимность дает возможность анонимно производить покупку нелегальных товаров и услуг. Таким образом можно сделать вывод, что пока не будут созданы средства для борьбы с продажей нелегальных экономических благ в даркнете, полное внедрение криптовалют в повседневную жизнь человечества не будет достигнуто.

2023 стал прибыльным для криптовалюты. Рыночная капитализация крипторынка увеличилась почти вдвое. С 830 миллионов долларов до 1 миллиарда 730 миллионов долларов. 26 февраля 2024 года цена Биткоина взлетела до своего двухлетнего максимума – 55 тысяч долларов. Данные BuVit показывают, что за последние семь дней институциональные инвесторы депонировали в инвестиционные биткоин-продукты 570 миллионов долларов. Согласно аналитическому отчету, опубликованному 26 февраля старшим аналитиком

Bloomberg Эриком Балчунасом и младшим аналитиком Андре Яппом, чистые активы под управлением (AUM) биткоин-фондов с момента их запуска составили более 5 миллиардов долларов, в то время как золотые ETF за тот же период дали отток в 3,6 миллиарда долларов. Аналитики ожидают, что в ближайшие два года объем биткоин-фондов превысит объем золотых ETF.

Основными стратегиями работы с криптовалютами можно назвать:

1. Стратегия «Купи и Держи» распространена не только среди тех, кто интересуется криптовалютой, но и среди тех, кто хочет инвестировать в другие активы – цифровые и физические. Например, это выгодно тем, кто инвестирует в золото. Стратегия заключается в том, когда ты покупаешь за минимум, а продаёшь, когда цена достигает максимального значения.

2. Криптотрейдинг – еще один прибыльный вариант. При торговле криптовалютой вы должны выбрать конкретную пару, например BNB/ETH. Затем вы можете открыть позицию на покупку или продажу и закрыть сделку в подходящее время.

Компания, занимающаяся исследованиями – NeoAnalytics, в марте 2023 года подготовили анализ маркетингового исследования рынка криптовалюты мира и России. В ходе тема «Рынок криптовалюты в мире и в России: итоги 2022 г., прогноз до 2026 г.», раскрылась так, что на данный момент РФ является одним из важнейших пешек на рынке криптовалюты. Анализ данных ЦБ РФ показал, что около 17 млн чел. Владеют криптовалютой на сумму более 16,5 трлн руб., и это составляет двадцать шесть процентов от общей мировой стоимости криптоактивов в 2022 году. Возраст около 60% владельцев варьируется от 25 до 44 лет [1].

Регулирование криптовалюты – сложный вопрос. Есть страны, которые сразу приняли для себя решение о введении криптовалюты как платежное средство, но многие страны также отказываются по сей день принимать во внимание этот платежный инструмент.

После анализа рынка, можно сделать следующие выводы. Во-первых, еще несколько лет криптообмен будет претерпевать изменения и понадобится еще огромное количество времени, чтобы криптовалюта стала приравняться к деньгам и правильно регулировалась банками.

Во-вторых, проведя некоторые наблюдения, можно выделить потенциал РФ в работе с этой молодой системой оплаты. Выручка от добычи Биткоина составляет 400 млн. долларов, а в майнинге страна занимает 3 место с долей рынка 11%.

Если говорить о том, как криптовалюта влияет на сознание, то стоит вспомнить о том, какое влияние оказывают на человека обычные деньги.

Деньги способны манипулировать человеком, превращая его из спокойного и расчетливого в зависимого и опрометчивого. Например, поведение людей при наличие большой суммы денег, может меняться в сторону амбиций и большей уверенности в себе, а с другой стороны человек может стать жадным и эгоистичным. Деньги дают власть и возможности, и кто-то не справляется и начинает злоупотреблять. Люди нередко используют свои ресурсы для достижения своих целей, которые не всегда могут оказаться положительными и законными, например, злоупотребление властью и деньгами часто приводит к коррупции. Некоторые используют свой статус для получения разных привилегий и уклонению от ответственности.

Исследования показали, что богатые проявляют меньше эмпатии к людям, которые ниже их по статусу. Скорее всего, это связано с тем, что богатые не так часто сталкиваются с проблемами, как это происходит у бедных.

Одной из главных проблем современности является социальное неравенство. Мы живем в мире, где пропасть между богатыми и бедными достигла кульминации, что вызывает напряжение и конфликты в обществе. Обеспеченные нередко подвергаются нападкам и являются предметом зависти и ненависти. В результате социального неравенства,

ограничений и неравных ресурсов, люди ощущают себя исключенными и достойными, что влияет на поведение, самооценку и душевное спокойствие.

Но на самом деле не все богатые люди лишены эмпатии и злоупотребляют властью. Многие успешные используют свой заработок для участия в социальных и благотворительных акциях и для благополучия общества, а не только ради собственного благополучия.

Деньги имеют, как и отрицательное влияние на человека, так и положительное. С ростом материального обогащения, многие начинают стремиться к успеху и богатству. Даже в моменты собственного подъема, люди ценят нематериальные ценности, заключающиеся в душевном благополучии, семье и здоровье.

Криптовалюта – это те же деньги, только в цифровом варианте, и она тоже может вызывать зависимость, разрушая жизнь. Что же такое зависимость от криптовалюты? Барри Стернлихт считает, что криптовалютная зависимость – это «стойкое или повторяющееся патологическое принуждение и навязчивое желание заниматься инвестированием или торговлей криптовалютами, несмотря на негативные последствия для личной и/или профессиональной сферы, такие как финансовые потери, разрыв отношений, проблемы с карьерой, психическое здоровье и другие подобные негативные последствия». Зависимость себя определяет, когда инвестор буквально не замечает ничего, кроме анализа графиков, изучения рынка, обзора данных.

В 2021 в Castle Craig обратилось рекордное количество людей, желающих вылечиться от зависимости, заявил старший-терапевт Тони Марини. «Люди с проблемами трейдинга часто не хотят признавать, что проблема с криптовалютой — это зависимость от азартных игр. Криптовалюта имеет более здоровый и престижный статус, чем традиционные азартные игры. Но как бы то ни было, это зависимость от азартных игр, и мы лечим ее именно так в центре». Марини считает, что азартные люди и инвесторы очень похожи друг на друга манерой и психологическими уловками. Люди, занимающиеся торгами, легко могут пристраститься к азарту. Финансовую зависимость сложнее заметить в отличие от того же алкоголизма или наркомании, близкие люди могут подумать, что человек просто хороший бизнесмен и предан своему делу. Криптовалюта не ограничена государством, поэтому инвесторы постоянно подвержены опасности угодить в лапы мошенникам, что встанет им потерей всего, чего они так долго добивались.

Как же криптовалюта влияет на человеческое сознание?

Во-первых, человек становится более сосредоточен на расходах и учится финансовой грамотности. Во-вторых, криптовалюта – это вызов современным технологиям и возможностям. В-третьих, рынок криптовалют по сей день подвержен высокой волатильности, что вызывает у инвесторов частый стресс и тревожность [3].

Криптовалюта оказывает влияние на эмоциональные и психологические аспекты жизни.

Чтобы узнать, для чего нужен криптоаудит, стоит вспомнить, что такое вообще аудит.

Аудит или аудиторская проверка – это независимая оценка отчетности, данных учета и деятельности организации, проекта или продукта.

Аудит криптовалюты – это проверка кода проекта, в частности его смарт-контрактов, на уязвимости, наличие которых повышает риск вмешательства с внешней стороны и нарушения процесса работы платформы, или даже на её взлом. А также, на наличие бэкдоров (своеобразных лазеек), благодаря которым уже сами создатели и владельцы платформы могут совершать недоброжелательные действия, например, выводить ликвидность из проекта или заменять адреса кошельков. Аудит смарт-контрактов минимизирует риски скама, так как он направлен на проверку проекта на возможные программные вмешательства с внешней и внутренней стороны.

Важно обращать внимание как давно был проведен аудит, и какие именно смарт-контракты были проверены. Часто бывает, что аудит был пройден достаточно давно, и появилось определенное количество непроверенных смарт-контрактов.

Аудит криптовалют важен по следующим причинам:

1. Криптовбиржи и торговые платформы подчиняются нормативным актам. Криптоаудит помогает убедиться, что платформа соответствует нормативным требованиям, что может снизить риск штрафов и судебных исков.

2. Активы криптовалюты подвержены волатильности, что может привести к значительным финансовым потерям. Аудит может помочь выявить и управлять рисками, связанными с криптоактивами.

Аудит криптовалют важен для обеспечения точности и полноты финансовой отчетности, связанной с криптоактивами. Аудит выявляет мошеннические действия, управляет рисками и повышает прозрачность финансовой отчетности.

Таким образом, криптовалюта становится все более значимым активом на рынках. Цифровая валюта привлекает все больше инвесторов. В то же время, стоит отметить, что криптовалютный рынок до сих пор обладает высокой волатильностью. Это означает, что инвесторы должны быть финансово грамотны и уметь управлять рисками. С другой стороны, криптовалюта влияет на эмоциональные и психологические аспекты жизни, вызывая стресс и тревожность. Поэтому аудит криптовалюты становится все более важной процедурой для обеспечения безопасности и прозрачности рынка. Этот процесс является критически важным для уменьшения риска и обеспечения надежности деятельности криптовалютных платформ и проектов. В общем, тенденции роста интереса к криптовалютам требуют дальнейшего изучения и анализа для лучшего понимания и управления.

Список литературы:

1. Анализ рынка криптовалюты в мире и в России: итоги 2022 г., прогноз до 2026 г. // РБК URL: <https://marketing.rbc.ru/articles/14116/> (дата обращения 05.04.2024) – Текст электронный.

2. Дэвид Чаум: «Цифровая наличность заменит бумажную!». // wayback machine URL: <https://web.archive.org/web/20140425010018/http://old.computerra.ru/1999/311/3160/> (дата обращения 05.04.2024) – Текст электронный.

3. Зависимость от криптовалютной торговли: На что обратить внимание и как это лечится // vc.ru URL: <https://vc.ru/crypto/695560-zavisimost-ot-kriptovalyutnoy-torgovli-na-chto-obratit-vnimanie-i-kak-eto-lechitsya?ysclid=lui8lov0qu185872770> (дата обращения 05.04.2024) – Текст электронный

4. Заявление Председателя Банка России Эльвиры Набиуллиной по итогам заседания Совета директоров Банка России 11 февраля 2022 года. // Банк России URL: <https://cbr.ru/press/event/?id=12677> (дата обращения 05.04.2024) - Текст электронный.

5. Кожедубова В.А., Ковалева Т.В. КРИПТОВАЛЮТЫ В РОССИИ: АНАЛИЗ ПРАВОВОГО СТАТУСА, ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ // Экономика и бизнес: теория и практика. 2022. №4-1. (дата обращения: 05.04.2024).

6. Моисеева, А. К. Противодействие использованию криптовалют в финансировании террористической деятельности / А. К. Моисеева // Ученые записки. – 2021. – № 1(37). – С. 130-133. – EDN RFXAX. (дата обращения 05.04.2024)

7. Нифталиев, Н. Ф. Экономические и психологические факторы влияния психологии денег на поведение человека / Н. Ф. Нифталиев, Н. Н. Нифталиева // Endless Light in Science. – 2022. – № 7-7. – С. 40-43. – DOI 10.24412/2709-1201-2022-40-43. – EDN ADHZME. (дата обращения 05.04.2024)

8. Федеральный закон «О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 31.07.2020 N 259-ФЗ. (дата обращения 05.04.2024).

ПРИМЕНЕНИЕ БЛОКЧЕЙНА И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ВЕДЕНИИ УЧЕТА И АУДИТА

ТАНАРВЕРДИЕВА С.И.

Студентка группы ЭБ-К-О-Д-2021-1

ПАРАСОЦКАЯ Н.Н.

Научный руководитель, Кандидат экономических наук, доцент кафедры

"Экономика, финансов и капитала",

факультета экономики и управления РГСУ

Российский государственный социальный университет

г. Москва, Российская Федерация

Аннотация: В бухгалтерском учете существует множество однотипной работы, которые требуют много времени, сил и финансов, что предоставляет большой дискомфорт во время работы. Вдобавок не стоит забывать о риске ошибочных вычислений, что приведет к ужасным последствиям. Также есть большие трудности с хранением информации. Искусственный интеллект и технология блокчейн имеют возможность разрешить данную проблему.

Ключевые слова: искусственный интеллект, блокчейн, аудит, учет.

Искусственный интеллект удобно использовать при частых повторяющихся бухгалтерских процессах, а также его большим преимуществом является то, что он с легкостью анализирует большие объёмы данных без единой ошибки, тем сокращая время работы для сотрудников.

Искусственный интеллект как инструмент в процессе осуществления бухгалтерского учета обретает популярность и общеизвестность. Его использование позволяет создать новые модели и структурированные базы данных финансовых отчётов компаний и унитарных предприятий.

Блокчейн также является хорошим механизмом для упрощения работы в записи о транзакциях и автоматизации процессов бухгалтерского учета, которые играют огромную роль в выработке финансовой стратегии организации. Анализ данных в бухгалтерском учете играет важную роль в выработке стратегии организации. Данные, полученные из финансовой отчетности, могут использоваться для определения трендов, прогнозирования доходов и многого другого. Современные инструменты анализа данных позволяют быстрее и точнее обрабатывать данные, что помогает ускорить принятие решений.

Искусственный интеллект представляет собой свойство специализированных систем осуществлять выполнение творческих функций, которые традиционно являются привилегией человека. В связи с этим основная задача искусственного интеллекта состоит в разработке алгоритмов, нацеленных на компьютерное решение когнитивных задач, которые характерны для человеческого мозга.

Главной целью и задачами искусственного интеллекта является обработка огромного объема информации из различных сфер деятельности (товаров, финансов и услуг) и развитие функционала и возможностей при принятии управленческих решений. По этой причине, в сфере бухгалтерского учета данная цифровая технология, включая и другое современное оборудование, имеет наибольшую перспективу и потенциал.

Поэтому применение ИИ позволяет:

- строить интеллектуальный интерфейс в информационных системах
- решать задачи, которые не могут быть решены обычными методами
- значительно увеличить скорость и качество решения задач
- решать задачи в условиях неполноты данных
- анализировать большие объемы информации
- понимать речь, ручное письмо и т.д.

В течение долгих лет искусственный интеллект был использован в компьютерных программах, но на сегодняшний день ему нашли применение во многих других отраслях. В различные области жизни его начинают внедрять, так как его применение развивается на обработку больших объемов. Искусственный интеллект применяется в следующих сферах деятельности:

- В медицине. Искусственный интеллект применяется при выполнении таких задач, как анализ ЭКГ, транскрипция КТ и МРТ снимков, описание рентгенограмм и создание лекарственных препаратов. Также, благодаря искусственному интеллекту появляются новые способы диагностики и лечения заболеваний, оптимизируется контроль медицинскими ресурсами улучшается качество медицинской помощи.

- В сфере образования. Он помогает студентам и преподавателям создавать интерактивный и визуальный контент, который соответствует их нуждам, позволяет выстроить обучение с учетом индивидуальных потребностей ученика, а также помогают с развитием у учеников креативности, критического мышления и коммуникативных навыков.

- В промышленной сфере. Автоматизация рабочих процессов в промышленной сфере на конвейерах очень востребована. Кроме того, искусственный интеллект способен выявлять аномалии техники, чтобы избежать аварийных ситуаций и сократить плановые ремонты. Вдобавок, он замечает неисправности на самых ранних стадиях появления, и устраняет проблему до того, как не станет поздно. К примеру, техника может выйти из строя, что, в свою очередь, приводит к простоям.

- В сельском хозяйстве. Системы искусственного интеллекта позволяют обнаружить болезни растений, опознавать различных насекомых, классифицировать и идентифицировать сорняки, определять подсчет плодов, управлять водными ресурсами и почвой, а также следить за изменениями окружающей среды.

- В дорожной сфере. Устройства с искусственным интеллектом помогут снизить время обработки данных и объединить все внешние устройства для отслеживания погодных условий, плотности автомобильного потока и ДТП. Системы анализируют данные и регулируют движение в городе, чтобы водители могли избежать пробок и мест ремонта.

Технология блокчейн представляет собой способ хранения данных или цифровой реестр транзакций, сделок, контрактов. Этот инструмент даёт возможность хранить уже имеющиеся структурированные данные и, при необходимости, структурировать их в необходимых разрезах. Для создания надежных цифровых записей данные объединяются в блоки, которые затем криптографически и хронологически связываются друг с другом, используя сложные математические алгоритмы. Каждый блок находится в связи с предыдущим и содержит набор записей, причем новые блоки добавляются только в конец цепи.

Главной целью и ключевым свойством технологии блокчейн является передача уникальных экземпляров стоимости через Интернет, не требуя сторонних посредников, таких как банки или государственные организации.

Основными функциями блокчейна является то, что:

Система адаптируется везде, где необходимо зафиксировать какую-либо информацию или собственность между двумя сторонами.

Блокчейн может захватывать не только валюту, но и операции с ценными бумагами или сделками по приобретению земли.

Система также может хранить информацию о браках, медицинских записях и т. д.

Блокчейн-технология обычно связывается с криптовалютной индустрией, но у нее также есть широкий спектр применений в различных отраслях. Блокчейн применяется:

- В сфере финансовых услуг. Финансовые учреждения используют блокчейн-технологии для повышения прозрачности, эффективности финансовых транзакций и снижения риска мошенничества. Например, технология блокчейн Ripple становится все более распространенной среди банков для проведения трансграничных платежей, благодаря ее способности сократить затраты и время, связанные с обычными методами.

- В области управления цепочками поставок. В сфере управления цепочками поставок блокчейн-технология может использоваться для создания децентрализованного, безопасного реестра транзакций, который может быть применен для отслеживания пути продуктов от их производства до потребителя. Один из примеров - компания Walmart, которая успешно использует эту технологию для повышения эффективности отслеживания своей продукции и обеспечения безопасности пищевых товаров.

- В недвижимости. Технология блокчейн применяется в индустрии недвижимости с целью оптимизации недвижимостью операций, уменьшения риска мошенничества и повышения прозрачности. Примером такого использования является платформа Prooru, основанная на блокчейне, которая обеспечивает безопасный и надежный переход прав собственности на недвижимость между покупателями, продавцами и агентами по недвижимости.

- В правительстве. Правительства также изучают возможность использования технологии блокчейн для повышения эффективности государственных услуг и снижения коррупции.

- В сфере здравоохранения. Блокчейн идеально подходит для хранения и управления электронными медицинскими записями и информацией о здоровье пациента.

Искусственный интеллект в бухгалтерском учете — это прежде всего данные и автоматизация. В бухгалтерском учете можно использовать различные технологии и приложения на базе искусственного интеллекта, например, машинное обучение. Они помогают создавать новые методы анализа данных и усовершенствовать старые.

Технологии поддерживают большую часть финансового и бухгалтерского учета, что делает данные четкими и обширными. Доступ к данным быстрый, а их осмысление - ключевое преимущество, которое дает искусственный интеллект.

Кроме того, искусственный интеллект может помочь улучшить аудиторские и финансовые процессы. Использование технических инструментов для организации информации позволяет сэкономить время и снизить риск человеческих ошибок в этих важных процессах.

Основные направления применения искусственного интеллекта в ходе ведения бухгалтерского учета следующие:

1. Обработка большого количества первичных документов.

2. Кодирование информации. При этом QR- или штрихкодирование может применяться для проведения инвентаризации.

3. Изучение юридической документации организации.

4. Организация расчетов с дебиторами и кредиторами

ИИ сокращает рутину и утомление в бухгалтерской работе и делает ее более эффективной в качестве консультативного инструмента, помогая человеку избавиться от сложных задач. Это также улучшает работу в следующих сферах:

1. Ежемесячная или ежеквартальная процедура закрытия счетов. Чем быстрее компания получит цифры, тем больше времени ей останется на разработку стратегии использования

ресурсов. Искусственный интеллект может извлекать данные из различных источников и объединять их, что позволяет ускорить процессы, которые обычно выполняются ежемесячно.

2. Закупки. Для многих компаний метод отслеживания закупок связан с огромным количеством бумажной работы и несовместимыми форматами файлов. Однако, можно упростить этот процесс, интегрируя интерфейсы прикладных программ и связывая их данные. Использование искусственного интеллекта позволяет легко отслеживать изменения цен у разных поставщиков.

3. Кредиторская и дебиторская задолженность. Учет кредиторской и дебиторской задолженности может быть упрощен за счет существующего процесса управления счетами на базе искусственного интеллекта и использования цифрового рабочего процесса. Искусственные машины помогут легко находить коды учета для соответствующих счетов-фактур.

4. Аудит. Оцифровка бухгалтерских отчетов позволяет безопасно отслеживать доступ пользователей к файлам. Это упрощает работу аудиторам, которым больше не нужно искать документацию в картотеках, потому что они могут получить доступ к цифровым файлам. Такой подход повышает эффективность аудиторских проверок и дает возможность проверять финансовые операции фирмы в целом.

5. Управление расходами. Проверка и утверждение всех расходов, чтобы убедиться, что они соответствуют политике компании, могут занять много времени. Боты с искусственным интеллектом могут просматривать расходы, проверять квитанции, проверять расходы и своевременно предупреждать о несоответствиях;

6. Чат-боты. Чат-боты с искусственным интеллектом могут отвечать на запросы пользователей о состоянии учетных записей, датах выставления счетов и т.д.

Существующая система учета характеризуется большими объемами данных, структурирование которых в различных аналитических аспектах требует немало усилий. В связи с этим проверка клиентских документов занимает большое количество времени, кроме того, ее стоимость растет в зависимости от объема работ.

Распространены так называемые риски в области бухгалтерского учета, которые связаны с возможностью манипулирования учетными данными, а также способностью скрывания и фальсификации финансовой отчетности, что может привести к неправильным действиям заинтересованных сторон. Риск нарушения целостности информации создает дополнительные риски в области аудита.

Технология блокчейн может помочь решить данные проблемы в бухгалтерском учете. Для усовершенствования системы, вместо создания отдельных записей на основе транзакций, компании могут использовать общий реестр, создавая цепочки блоков постоянных учетных записей. Все записи защищены криптографически и распределены, что делает практически невозможным фальсификацию или уничтожение их для скрывания активности.

Преимущества технологии блокчейн заключаются в следующем:

1. Одним из главных преимуществ блокчейна является децентрализация.

2. Сохранность данных.

3. Прозрачность транзакций.

4. Высокая скорость транзакции. Поскольку в блокчейн сети нет посредников, все операции происходят напрямую между участниками, сеть не имеет ограничений по работе, и доступна пользователям в любой момент времени.

5. Снижение транзакционных расходов. Благодаря отсутствию посредников, пользователи блокчейн-сетей не нуждаются в оплате услуг третьих лиц, и комиссии сети блокчейн значительно ниже, чем комиссии банковских переводов. В связи с этим, использование блокчейн-сетей для переводов является более выгодным вариантом, чем банковские переводы.

Современный аудит невозможно представить без использования цифровых технологий. На сегодняшний день искусственный интеллект в аудите обрабатывает огромные массивы данных, выявляет в них основные направления и аномальные отклонения. Сбор, обработка данных, проверка правильности составления отчетности, прогнозирование – все эти функции в аудите выполняет ИИ.

Быстрая обработка большого массива данных и их структурирование, отнимали значительное количество времени работы аудитора. Искусственный интеллект, взяв на себя основные функции по работе с данным, заметно облегчил труд аудитора. Однако, до сих пор одной из нерешенных проблем в работе аудитора, по мнению автора, остается – значительный процент переработок. С одной стороны причиной этого является трудоемкий процесс самого аудита, который требует от специалиста достаточного уровня квалификации, с другой стороны это мелкая, повторяющаяся, рутинная работа, которую вполне можно автоматизировать.

Вот несколько ключевых способов использования ИИ в процессе аудита:

- Аналитика данных
- Непрерывный аудит
- Обнаружение мошенничества
- Обработка естественного языка
- Оценка рисков
- Предиктивная аналитика
- Обнаружение аномалии
- Машинное обучение
- Обзорный документ

Блокчейн также может изменить способ проведения аудита. Предоставляя безопасную и прозрачную платформу для транзакций, блокчейн может помочь уменьшить мошенничество и повысить точность финансовой отчетности. Кроме того, использование смарт-контрактов может автоматизировать многие задачи, связанные с проведением аудита, что сделает его более эффективным и экономичным.

Таким образом, искусственный интеллект - это система, которая выполняет функции, подобные человеку, обрабатывая большие объемы данных. В бухгалтерском учете ИИ автоматизирует процессы, сокращает время работы и уменьшает вероятность ошибок. Использование блокчейн технологии, надежной базы данных для хранения цифровых активов, распространяется на различные отрасли, обеспечивая высокую сохранность данных, идеально подходя для архивирования информации и автоматизации учета.

Список используемой литературы:

1. Абдуллаев, Э. А. Сферы применения технологии блокчейн / Э. А. Абдуллаев. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — № 6 (453). — С. 1-2. — URL: <https://moluch.ru/archive/453/99887/> (дата обращения: 05.04.2024).
2. Андреяшина, Ю. В. ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТ / Ю. В. Андреяшина, Д. Д. Киреева // Высшая школа экономики и бизнеса. – 2022. – № 2. – С. 3-4. (дата обращения: 05.04.2024).
3. Аслямова, З. И. Использование блокчейна в учете и аудите / З. И. Аслямова, Р. Р. Сафина // Вестник экономики и менеджмента. – 2023. – № 1. – С. 33-36.
4. Белов Р. А. Использование искусственного интеллекта в бухгалтерском учете и аудите: новые возможности и вызовы // Научные высказывания. 2023. №8 (32). С. 51-55.
5. Кадухин, А. С. Цифровизация в бухгалтерском учёте / А. С. Кадухин // Международные стандарты учета и аудита: ключевые изменения и нюансы перехода в условиях цифровой экономики : Сборник статей Международной научно-практической

конференции, Астана, 17 февраля 2023 года. – Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2023.

6. Как блокчейн изменит бухгалтерский учет и аудит? [Электронный ресурс]. URL: <https://audit-tis.ru/stati/finansovyy-renessans-2-0-kak-blokchejn-izmenit-bukhgalterskij-uchet-i-audit/> (дата обращения: 05.04.2024).

7. Как искусственный интеллект помогает аудиторам в аудите - [Электронный ресурс]. URL: <https://mw.unipro.energy/rubric/proizvodstvo/kak-iskusstvennyy-intellekt-pomogaet-auditoram/>

УЧЕТ И АНАЛИЗ РАСЧЕТОВ С ПЕРСОНАЛОМ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА

РЯБОВА М.В

студентка группы ЭБ-К-0-Д-2022-2-11

ЕРПЕЛЕВ А.В

Научный руководитель, преподаватель колледжа РГСУ г. Москва

Российский государственный социальный университет

г. Москва, Российская Федерация

Аннотация. Тема учета и анализа расчетов с персоналом по оплате труда является крайне актуальной в современном бизнес-мире. Она играет ключевую роль в успешном управлении затратами на персонал в условиях усиливающейся конкуренции. Современные информационные технологии позволяют автоматизировать процессы учета и анализа этих расчетов, облегчая и ускоряя выполнение задач. В статье представлены различные аспекты оплаты труда, включая основные и дополнительные виды заработной платы, формы оплаты труда, удержания из заработной платы, начисления и выплаты авансов, а также важные аспекты связанные с отпусками и страховыми взносами.

Ключевые слова: оплата труда, заработная плата, учет и анализ, информационные технологии, автоматизация.

Актуальность темы учёта и анализа расчётов с персоналом по оплате труда нельзя преувеличить. В современном бизнес-мире, где конкуренция становится все более жёсткой, правильное управление затратами на персонал играет решающую роль в успехе организации.

Современные информационные технологии позволяют автоматизировать процессы учёта и анализа расчётов с персоналом по оплате труда, упрощая и ускоряя эту задачу. Программные решения позволяют получить точные данные о затратах на персонал, проводить анализ эффективности системы оплаты труда и принимать обоснованные управленческие решения.

оплата - вознаграждение за труд в зависимости от квалификации работника, сложности, количества и качества, а также условий выполняемой работы. В рыночной экономики заработная плата выступает в форме денежной компенсации получаемой работником в обмен на свой труд.

Система оплаты труда представляет собой набор принципов и условий, на основе которых определяется заработная плата сотрудников, включая тарифные ставки, оклады, доплаты и надбавки, в том числе компенсационного характера за работу в опасных условиях. Эти условия устанавливаются коллективным договором в соответствии с трудовым законодательством и другими нормативными актами.

Тарифная ставка - фиксированный размер оплаты труда работника за выполнение нормы труда определённой сложности за единицу времени без учёта компенсационных, стимулирующих и социальных выплат.

Оклад - фиксированная сумма оплаты труда работнику за исполнение трудовых обязанностей определённой сложности за календарный месяц.

Базовый оклад - минимальный оклад, ставка заработной платы работника государственного или муниципального учреждения, осуществляющего профессиональную деятельность по профессии рабочего или должности служащего, входящим в соответствующую профессиональную группу.

Формы оплаты труда:

- Денежная - заработная плата выплачивается в рублях (или иной валюте),
- Неденежная - предусмотрена коллективным или трудовым договором, доля заработной платы в неденежной форме не может превышать 20% от начисленной месячной заработной платы.

Существуют два вида заработной платы: основная (включает вознаграждения за труд и компенсационные выплаты) и дополнительная (содержит стимулирующие выплаты). По типу выделяют реальную (отражает ценность полученных средств на момент получения) и номинальную (отражает фактическую сумму денег). Разновидности зарплаты - сдельная (зависит от количества и качества работы) и повременная (зависит от отработанного времени).

Сдельная оплата имеет следующие виды:

- Прямая - рост такой оплаты зависит от объёма выпускаемой продукции.
- Сдельно - премиальная, означает начисления премии если план будет перевыполнен;
- Сдельно - прогрессивная, зависит от выплаты в пределах заранее установленных норм;
- Косвенно - сдельная, используется для повышения производительности;
- Коллективно - сдельная, заработок каждого сотрудника от общей активности;
- Аккордная, оценивается комплекс проделанных работ.

Повременная форма бывает простая и премиальная. Простая зависит от отработанного времени, премиальная включает премию к окладу за хорошие показатели сотрудника.

Аванс - это денежная сумма, которая в соответствии с действующим законодательством заранее выдаётся для покрытия предстоящих расходов, связанных с оплатой выполненной работы или оказанных услуг.

Формула расчёта аванса при окладной системе оплаты $A = O : PВ \times ФВ \times 0,87$, где:

A - итоговая сумма выплаты аванса;

O - оклад по трудовому договору;

PВ - установленная норма рабочего времени за полный месяц;

ФВ - фактически отработанное время за расчётный период (полмесяца);

0,87 - коэффициент с учётом НДФЛ.

Начисления происходят на дебете 20, 26, 44, 08, 91.2, 96 и др. Кредит 70, аванс так же отображается по итогам отработанного месяца.

Дт 70 Кт 51 (50) - Выплачен аванс по итогу отработанного месяца.

Минимальный размер оплаты труда (МРОТ) с 1 января 2024 года составляет 19 242 рубля в месяц. МРОТ используется для управления оплаты труда и определения размеров пособий по временной нетрудоспособности, по беременности и родам, а также для иных целей обязательного социального страхования. Для других целей использование МРОТ запрещается.

Расчёт заработной платы это некий процесс начисления оплаты для работников с условиями договора, а также с учётом удержания налогов и прочих вычетов согласно законодательству, поручений. Начисление выделяется по тарифной ставке (сдельная или повременная) и по месячному окладу.

- Формула начисления по окладу.

ЗАРПЛАТА=(ОП/РД)*ОД, где:

ОП - оклад сотрудника, с премией при её наличии;

РД - количество рабочих дней в месяц, входящих в расчётный период;

ОД - отработанные дни за расчётный период.

–Формула при почасовой оплате труда:

ЗАРПЛАТА = ЧТС*ОЧ, где;

ЧТС - часовая тарифная ставка,

ОЧ - количество отработанных часов за отчётный период;

Также учитывается и ежедневная зарплата, только вместо часов считают дни.

Удержания из заработной платы - это часть дохода, начисленная в пользу работника, но перечисляется в пользу иного лица.

В первую очередь удерживаются по следующим документам: Алименты по исполнительным документам в пользу несовершеннолетних, безработных супругов или престарелых родителей, на возмещение вреда здоровью или в связи со смертью кормильца могут составлять до 70% от дохода. В случае отсутствия соглашения об уплате алиментов, суд устанавливает размер ежемесячных алиментов: на одного ребенка - 1/4 дохода, на двух детей - 1/3 дохода, на трех и более детей - 1/2 дохода родителей.

Исполнительные документы могут предусматривать несколько вариантов удержания из зарплаты:

–Определённый процент или часть: 25 %, 1/3, 50 %, 70 %. Обычно таким образом взыскиваются алименты на содержание детей.

–В твёрдой сумме ежемесячно - прожиточный минимум, определённая сумма и т.п. Это могут быть алименты на содержание не только детей, но и взрослых членов семьи или бывшей супруги. А также возмещение вреда, причинённого здоровью, жизни или в результате преступления.

Формула для исчисления алиментов в процентном соотношении к зарплате выглядит следующим образом:

$Ал = (Д \times НДФЛ) \times Пр$, где

Д - сумма всех доходов, включая стимулирующие выплаты и выплаты, рассчитываемые по среднему заработку, например отпускные или командировочную зарплату;

Пр - величина процентов к удержанию.

–В конкретной сумме, которую нужно взыскать в целом. Способ применяется, как правило, при взыскании различных задолженностей - по кредиту, налогам, штрафам, платы по договорам и т.п.

Следом идут бумаги от которых можно взять 50% от заработка:

–Исполнительное делопроизводство по компенсации морального вреда

–Исполнительные бумаги и производство по удержанию выходных пособий и оплаты труда лиц, работающих (работавших) по трудовому договору ;

–Удержания по исполнительным делам выплат вознаграждений авторам результатов интеллектуальной деятельности ;

–Исполнительное производство по обязательным платежам в бюджет и во внебюджетные фонды ;

Дополнительная заработная плата - выплаты, дополняющие основную часть заработной платы, за время в которое сотрудник фактически не выполнял свои трудовые обязанности.

Виды такой заработной платы:

–Очередной отпуск;

–Временная нетрудоспособность (больничный);

–компенсация за неиспользованные отпуска при увольнении;

–перерывы для кормления ребёнка у работающих женщин;

- прохождение диспансеризации;
- стипендия ученикам в период ученичества;
- компенсация дополнительных выходных дней по уходу за ребёнком -инвалидом одному из родителей;
- доплата к зарплате сотрудникам до 18 лет .

Отпускные выплаты рассчитываются исходя из среднего дневного заработка умноженного на количество календарных дней отпуска. Средний дневной заработок = зарплата, фактическое начисление за период / 12 / 29,3; где 29,3 - среднее число календарных дней.

Для расчёта среднего заработка из МРОТ формула такая:

Средний заработок = МРОТ на дату начала отпуска / 29,3 (среднее количество дней в месяц).

Внебюджетные фонды - это организации, в которых хранятся денежные средства. Накапливаемые путём взносов от хозяйствующих субъектов, не пополняемые за счёт бюджета.

Основные государственные внебюджетные фонды:

- Пенсионный фонд РФ;
- Фонд социального страхования РФ;
- Федеральный и территориальные фонды обязательного медицинского страхования.

Зарплата работников облагается страховыми взносами - на ОПС, ОМС, ВНиМ, травматизм. По правилам, дата выплаты зарплаты - день её начисления (п. 1 ст. 424 НК РФ). Страховые взносы начисляют по обычным или пониженным тарифам. Тариф страхового взноса представляет собой величину страхового взноса на единицу измерения базы для исчисления страховых взносов, если иное не предусмотрено настоящей главой.

Страховые взносы выплачиваются в случае, если человек нанят по договору:

- выполнения работ или оказания услуг;
- авторского заказа;
- об отчуждении исключительного права на результаты интеллектуальной деятельности или лицензионному договору;
- если нанят по трудовому договору;

До 2024 года процент по страховым взносам оплачивался отдельно:

- на пенсионное (ОПС) – по тарифу 22%;
- на медицинское (ОМС) – 5,1%;
- на социальное по болезни и материнству (ВНиМ) – 2,9%.

В 2024 году страхователи ежемесячно заполняют два платежных поручения: По взносам на ОПС, ОМС и ВНиМ, По взносам на травматизм. По взносам на ОПС, ОМС и ВНиМ единая базовая ставка составляет 30 процентов.

Формулу единого тарифа можно представить так:

–Единый тариф = Тариф ОПС + Тариф ОМС + Тариф ВНиМ

Такой тариф применяют страхователи, не имеющие права на льготные тарифы. Ставка 30% применяется при выплате облагаемого дохода до достижения предельной базы.

Взносы по единому тарифу на обязательное пенсионное, медицинское страхование, а также на социальное страхование от болезней и на случай материнства. Эти страховые отчисления администрирует ФНС. Платить их нужно на единый налоговый счёт, а связанные с ними отчёты подавать в налоговую инспекцию. Уплата этих сумм регулируется Главой 34 НК РФ.

Список литературы:

- 1.Трудовой Кодекс Российской Федерации: Федеральный закон от 30.12.2001 № 197-ФЗ.
- 2."Семейный кодекс Российской Федерации" от 29.12.1995 N 223-ФЗ (ред. от 31.07.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 26.10.2023)
- 3."[Налоговый кодекс Российской Федерации \(часть вторая\)](#)" от 05.08.2000 N 117-ФЗ (ред. от 26.02.2024)
- 4.Федеральный закон "О бухгалтерском учёте" от 06.12.2011 N 402-ФЗ
- 5.Федеральный закон от 19 июня 2000 г. № 82-ФЗ «О минимальном размере оплаты труда» (с изм. и доп. от 29 апреля, 26 ноября 2002 г., 1 октября 2003 г., 22 августа, 29 декабря 2004 г.)
- 6.[Федеральный закон от 29.12.2006 N 255-ФЗ \(ред. от 25.12.2023\) "Об обязательном социальном страховании на случай временной нетрудоспособности и в связи с материнством"](#) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2024)

УЧЕТ И АУДИТ КОММЕРЧЕСКИХ РАСХОДОВ ОРГАНИЗАЦИИ

МИЛОВАНОВА М.Е.

Студентка группы ЭБ-К-О-Д-2022-2-11

СТАШИНА Ю.С.

*Научный руководитель, преподаватель колледжа РГСУ
г. Москва, Российская Федерация*

Аннотация: В статье рассматривается учёт и аудит коммерческих расходов. Актуальность статьи заключается в пользе предпринимателям и менеджерам, которые хотят улучшить свои финансовые показатели. Целью является изучение и анализ учёта и аудита коммерческих расходов. Задачами статьи являются рассмотрение понятия коммерческих расходов, а также их аудит. Стоит изучить тему более детально, чтобы улучшить свои навыки в учёте и аудите коммерческих расходов.

Ключевые слова: аудит, коммерческие расходы, расходы организации, учёт расходов, аудит расходов.

В современной экономике любая организация, выходящая на рынок и осуществляющая коммерческую деятельность, сталкивается с необходимостью принимать решения по учету своих расходов. Коммерческие расходы - это затраты организации, которые не связаны с производством товаров или оказанием услуг, но необходимы для ее функционирования и развития. Классификация коммерческих расходов может быть различной и зависит от конкретной организации и её деятельности. Однако, основные виды коммерческих расходов включают в себя расходы на рекламу и маркетинг, на аренду помещений и оборудования, на транспортные услуги, на обучение и развитие персонала, на командировки и прочие.

Учёт коммерческих расходов важен для того, чтобы оценить экономическую эффективность организации, которая напрямую зависит от уровня продаж. Ведение документации, которая подтверждает факт и целесообразность осуществления коммерческих расходов, поможет избежать штрафов за несоблюдение налогового законодательства [1].

Основной проблемой в сфере исследования учёта затрат (расходов) на продвижение товаров, работ и услуг в Российской Федерации является их недостаточное нормативно-правовое регулирование, имеющее свои положительные и отрицательные стороны. Зачастую проблема неоднозначного определения критериев расходов вызывает споры между налогоплательщиками и регулирующими органами. Так, к рекламе не относятся расходы на

изготовление почтовых конвертов, содержащих информацию рекламного характера и предназначенных для ведения деловой переписки с партнерами, так как деловые партнеры являются конкретными адресатами информации. Также нельзя учесть в качестве рекламных расходов стоимость подарков, которые передаются не всем, а только особо важным клиентам (VIP-клиентам) или расходы, связанные с проведением корпоративного мероприятия.

Учёт коммерческих расходов является одним из важнейших элементов бухгалтерского учёта, в рамках которого фиксируются затраты, связанные с деятельностью организации и необходимые для её существования, развития и реализации продукции. Основной задачей учёта коммерческих расходов является контроль за затратами, анализ и оптимизация расходов, а также генерация отчётности для будущих анализов и планирования. Учёт коммерческих расходов начинается с ежедневных записей планируемых и проводимых расходов. В ходе этого процесса обычно используется система внутренних учетных документов и унифицированных форм бухгалтерских документов. Каждая запись содержит информацию о сумме, дате и цели расхода, а также её соответствии статье доходов и расходов организации. После учетных записей производится их обобщение и анализ, на основе которого формируется финансовая отчётность.

В настоящее время существует множество программных инструментов и систем учёта коммерческих расходов. Такие программы включают в себя средства для ведения учёта, генерации отчётности и анализа данных. Они позволяют проводить эффективный учёт затрат, учитывать налоговые особенности и облегчают работу бухгалтеров [2].

Аудит – это предпринимательская деятельность по независимой проверке бухгалтерского учета и финансовой отчетности организации и индивидуальных предпринимателей. Цель аудита заключается в выражении мнения о соблюдении действующего законодательства в рамках ведения бухгалтерского учета в организации и в выявлении достоверности финансовой отчетности проверяемой организации.

Цель аудита коммерческих расходов – формирование мнения о достоверности и законности отражения коммерческих расходов в бухгалтерском учете и в бухгалтерской отчетности. В роли объекта аудита коммерческих расходов выступают различные аспекты расходов на продажу. Коммерческие расходы показываются в бухгалтерской отчетности в суммах, которые вытекают из бухгалтерских записей [3].

При проведении аудита коммерческих расходов сначала проверить, как ведется учет на синтетическом счете 44 «Расходы на продажу». Данный счет предназначен для обобщения расходов на продажу организации. К источникам аудиторских доказательств относятся: учетная политика аудируемого лица; бухгалтерская отчётность; аудиторские заключения; договоры с поставщиками на оказание услуг; инвентаризационные описи, ведомости по результатам инвентаризации, ведомости учета результатов, выявленных инвентаризацией; информация об организации в средствах массовой информации; акты налоговых проверок; приказы руководства; акты-сверки с контрагентами. Помимо вышеперечисленных источников, доказательствами, в частности, являются первичные документы по учету коммерческих расходов и регистры бухгалтерского учета. Таким образом, основными источниками аудиторских доказательств являются: главная книга; оборотно-сальдовая ведомость по счетам 44, 90; анализ счетов 44, 90; карточки счетов 44, 90. Помимо всего, аудитор для получения необходимой информации может использовать такой прием, как наблюдение, а именно, опросить сотрудников бухгалтерии и руководство организации. Также существенным источником может быть и предыдущий опыт работы аудитора с данной организацией, и аудиторские процедуры, выполненные ранее. Этот источник может дать аудитору следующую информацию: об имевших место в прошлом искажениях и своевременности их исправления; о характеристике организации, ее окружении и системе внутреннего контроля организации, включая ее недостатки; о существенных изменениях,

которые могла претерпеть организация или ее деятельность после окончания предыдущего финансового периода, это поможет аудитору получить достаточное понимание организации для выявления и оценки рисков существенного искажения [4].

Ключевым моментом аудиторской проверки расходов является технология проверки данного участка.

Технология аудита коммерческих расходов состоит из 3 этапов.

1. Подготовительный

1.1. Изучение состава расходов на продажу

Запрашивают расшифровку 44 счета, проводят опрос бухгалтера организации, выявляют ключевые элементы.

1.2. Тестирование системы внутреннего контроля

Для тестирования системы внутреннего контроля необходимо обратить внимание на следующие моменты: порядок санкционирования операций, связанных с расходами на продажу, что направлено на предотвращение предпосылки возникновения; инвентаризация расчетов с поставщиками на оказание услуг, что направлено на предотвращение предпосылки реальности и полнота; наличие структуры аналитического учета, что направлено на предотвращение предпосылки представления; автоматизация учёта, что направлено на предотвращение предпосылки точность; наличие в организации юристов, что направлено на предотвращение предпосылки права; подотчетность, что направлено на предотвращение предпосылки оценка. Система внутреннего контроля признается эффективной, если она соответствует масштабам бизнеса и характеру операций.

1.3. Планирование

На данном участке неотъемлемый риск чаще всего высокий, что касается контрольного риска, то он повышенный. Скорее всего, будет выбрана увеличенная программа проверки. Дается оценка уровню существенности, возможно, что уровень существенности будет понижен, также принимается решение об использовании выборки и о координации с другими направлениями проверки. На данном участке отмечается важность перекрестных процедур.

2. Аудит по существу

2.1. Аудит тождественности

Показатели отчетности сравниваются с данными Главной Книгой, те свою очередь сравниваются с показателя оборотно-сальдовой ведомости. ОСВ сравнивают с карточкой счета 44 и 90, карточки сравнивают с первичными документами.

2.2. Аудит первичных документов

Проверку первичных документов проводят выборочно. Используется заранее разработанный перечень документов, где отмечается, какие первичные документы используются в данной организации. Аудитор должен удостовериться, что первичные документы имеются и правильно используются, а также правильно оформляются и заполняются. Помимо вышесказанного, аудитору следует проверить арифметику путем пересчета.

2.3. Аудит предпосылок «возникновение» / «точность» / «права» расходов на продажу

Цель проверки – убедиться в обоснованности, правомерности и своевременности признания расходов на продажу. Для достижения этой цели аудитору необходимо изучить учетную политику и устав организации, чтобы понять, что относится к расходам на продажу. Аудитору следует установить характер расходов и выяснить, нет ли факторов отнесения на расходы на продажу тех расходов, которые должны включаться в себестоимость товаров, работ, услуг или относится к прочим расходам. Для этого проверяющему стоит изучить договоры на поставку товаров, оказание услуг и выполнение работ. Затем аудитор проверяет принадлежность расходов к деятельности самой организации.

2.4. Аудит предпосылок «оценка»/«полнота» расходов на продажу Суммы могут быть признаны расходами и признаны в учете, если эти расходы подтверждены договорами или требованиями законодательства, их суммы должны быть определены, должна отсутствовать неопределенность оттока выгод, т.е. аудитор проверяет, обоснованы ли суммы, включенные в состав расходов на продажу.

2.5. Аудит предпосылки «представление» расходов на продажу

Цель проверки – убедиться, что в отчетности раскрыта информация об коммерческих расходах. Например, убедиться в отражении несписанных расходов на продажу в статье «Запасы» бухгалтерского баланса и в отражении списанных расходов в статье «Коммерческих расходов» в отчете о финансовых результатах, а также убедиться в подробном раскрытии о коммерческих расходов в пояснениях к бухгалтерскому балансу и отчёту о финансовых результатах.

3. Заключительный

3.1. Служебные записки

После завершения проверки формируется пакет документов для передачи другим аудиторам, чтобы исключить дублирование проверки. Служебные записки также готовят по вопросам, выявленным в ходе проверки, но не относящиеся к данному участку. Например, следует отправить служебные записки на участки: МПЗ; учетной политики; расчеты с персоналом по оплате труда и т.д.

3.2. Обобщение результатов проверки

На основании рабочих документов анализируют выявленные нарушения [5].

В результате проведенного анализа можно сделать вывод, что учёт и аудит коммерческих расходов организации является важным аспектом её деятельности. Учёт расходов позволяет оценивать эффективность деятельности организации и контролировать использование средств.

Особое внимание в статье уделено методам учёта и аудита коммерческих расходов организации. В ходе исследования были рассмотрены основные виды расходов и приведены примеры их учёта и аудита. Также было изучено законодательство РФ в области учёта и аудита коммерческих расходов. Необходимо отметить, что данная тема является достаточно сложной и требует постоянного обновления знаний.

В заключение можно сказать, что учёт и аудит коммерческих расходов являются важными аспектами финансовой деятельности организации. Каждая организация должна иметь чёткую систему учёта расходов и ответственного специалиста, который будет заниматься аудитом. В результате правильного учёта коммерческих расходов организация может значительно снизить свои налоговые расходы и повысить свою конкурентоспособность на рынке.

Список литературы:

9. Болдырева О.А., Зубарев И.С. Коммерческие и управленческие расходы и их влияние на результаты деятельности организации // Экономика и бизнес. - 2020. - №1. - С. 323-325. (статья в журнале) [URL] - <https://cyberleninka.ru/article/n/kommercheskie-i-upravlencheskie-rashody-i-ih-vliyanie-na-rezultaty-deyatelnosti-organizatsii>

10. Андреева С.С. Нормативно-правовое регулирование учёта затрат (расходов) на продвижение товаров, работ и услуг Российской Федерации // 2020. - С. 16-19. (статья в журнале) [URL] - <https://cyberleninka.ru/article/n/normativno-pravovoe-regulirovanie-ucheta-zatrat-rashodov-na-prodvizhenie-tovarov-rabot-i-uslug-v-rossiyskoy-federatsii.pdf>

11. Глашкина В.С., Максимова Е.С. Аудит и аудиторская деятельность // Форум молодых учёных. - 2022. - С. 52-54. (статья в журнале) [URL] - <https://cyberleninka.ru/article/n/audit-i-auditorskaya-deyatelnost/viewer>
12. Ханахян Л.С. Аудит коммерческих расходов // 2019. - №6. - С. 25. (статья в журнале) [URL] - <https://elibrary.ru/item.asp?id=38505778>
13. Федорова И.Ю., Ивакина И.И. Этапы аудиторской проверки коммерческих расходов в торговых организациях // 2021. - №11. - С. 302-304. (статья в журнале) [URL] - <https://elibrary.ru/item.asp?id=46466726>

КОМПЛЕКСНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕСА В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ ИСПАНИИ

ВАРГАС ОКОН ХЕСУС

Студент 4 курса, экономика, ФГБОУ ВО

ПАРАСОЦКАЯ Н.Н. К.Э.Н., ДОЦЕНТ

*Научный руководитель: «Социальный Университет
при Правительстве Российской Федерации»*

г. Москва. Россия.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению основных принципов и методов экономического анализа, а также оценки эффективности деятельности предприятий в энергетической отрасли. В ней рассматриваются теоретические аспекты анализа, такие как финансовая отчетность, структура затрат и доходов, а также практические методы, включая использование ключевых показателей производительности и анализ рыночной конкуренции.

Ключевые слова: энергетическая отрасль, экономический анализ, оценка эффективности бизнеса, финансовая отчетность, структура затрат, структура доходов, ключевые показатели производительности.

Экономический анализ в энергетической отрасли играет важную роль в понимании ее эффективности, конкурентоспособности и устойчивости. Для того чтобы провести такой анализ, необходимо учитывать как общие теоретические основы экономического анализа, так и специфику данной отрасли.

Общие теоретические основы экономического анализа включают в себя изучение ключевых понятий микроэкономики и макроэкономики, таких как предложение и спрос, рыночные структуры, инфляция, безработица, и др. Эти концепции помогают понять, какие факторы влияют на деятельность компаний в энергетической отрасли и как они могут быть анализированы для принятия решений.

Специфика энергетической отрасли включает в себя особенности рынка энергии, взаимосвязь с другими секторами экономики, регулирование государством, использование различных источников энергии (например, нефть, газ, уголь, возобновляемые источники), а также влияние на окружающую среду.

Теоретические основы экономического анализа в энергетической отрасли предоставляют набор инструментов и методов, которые могут быть применены для изучения эффективности компаний, выявления тенденций на рынке энергии, а также для прогнозирования будущих изменений в отрасли. Это позволяет компаниям принимать обоснованные решения и адаптироваться к изменяющимся условиям рынка.

Методы экономического анализа в энергетической отрасли

Эти методы обеспечивают комплексный анализ эффективности и устойчивости компаний в энергетической отрасли, позволяя выявить ключевые проблемы и разработать стратегии для их решения.

Таблица 1 – Методы экономического анализа в энергетической отрасли

Методы эко-го анализа	Описание
Финансовый анализ	Оценка ключевых финансовых показателей компаний, включая прибыль, расходы, инвестиции и долгосрочные обязательства. Акцент на оценке структуры капитала и финансовой устойчивости.
SWOT-анализ	Оценка сильных и слабых сторон компаний, а также выявление возможностей и угроз. Позволяет идентифицировать внутренние и внешние факторы, влияющие на бизнес в отрасли.
Метод кейс-исследований	Анализ конкретных случаев компаний для выявления успешных стратегий и вызывающих проблем аспектов. Применение опыта успешных предприятий для разработки рекомендаций.
Экологический анализ	Изучение воздействия деятельности компаний на окружающую среду. Оценка экологических рисков и разработка мер по их смягчению, включая внедрение технологий с низким уровнем выбросов.
Метод сценариев	Разработка различных сценариев развития отрасли с учетом изменений в экономике, технологиях и политике. Позволяет компаниям адаптироваться к переменам и принимать информированные решения.
Анализ рисков	Выявление потенциальных угроз, связанных с экономическими, политическими и технологическими условиями. Разработка стратегий управления рисками для обеспечения стабильности.
Сравнительный анализ	Оценка эффективности компаний путем сравнения с аналогичными системами в других странах. Изучение лучших практик для улучшения собственной системы.

Источник: Составлено автором на основе базы «Комплексный экономический анализ» [Электронный ресурс]: учебное пособие / М. М. Микушина [и др.]. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2018. 152 с. Режим доступа: <http://elar.rsvpu.ru/978-5-8050-0659-4>. ISBN 978-5-8050-0659-4 (дата обращения: 02.04.2024)

Оценка финансовой эффективности бизнеса в энергетической отрасли

Оценка финансовой эффективности бизнеса в энергетической отрасли играет важную роль в управлении компаниями этого сектора. Для этой цели применяются различные методы и инструменты финансового анализа.

Одним из ключевых аспектов является оценка рентабельности, которая включает в себя анализ таких показателей, как чистая рентабельность, рентабельность активов и рентабельность собственного капитала. Эти показатели позволяют определить способность компании генерировать прибыль с имеющихся ресурсов.

Важным аспектом является также ликвидность и платежеспособность, которые оцениваются с помощью показателей, таких как текущая ликвидность, быстрая ликвидность и коэффициент автономии. Эти показатели дают представление о способности компании выполнять свои финансовые обязательства в краткосрочной перспективе.

Анализ структуры капитала также играет важную роль, поскольку позволяет изучить долю собственного капитала и долга в структуре финансирования компании. Это важно для оценки финансового здоровья и стабильности компании в долгосрочной перспективе.

Оценка операционной эффективности и управленческих показателей

Оценка операционной эффективности и управленческих показателей в энергетической отрасли является ключевым аспектом анализа эффективности бизнеса. Этот процесс включает в себя оценку различных операционных показателей и управленческих практик, которые влияют на результативность деятельности компании.

Одним из основных операционных показателей является эффективность использования ресурсов, таких как производственные мощности, сырье и трудовые ресурсы. Это включает в себя анализ производственной мощности, уровня использования оборудования, а также эффективности использования трудовых ресурсов. Высокая операционная эффективность позволяет компании максимизировать производственный вывод при минимальных затратах.

Другим важным аспектом является эффективность управления запасами и логистикой. Это включает в себя оценку скорости оборачиваемости запасов, уровня запасов на складах и эффективности поставок.

Факторы, влияющие на эффективность бизнеса в энергетической отрасли

Рисунок 1 – Факторы, влияющие на эффективность бизнеса в энергетической отрасли

Факторы, влияющие на эффективность бизнеса в энергетической отрасли, могут быть разнообразными и включают в себя ряд ключевых аспектов. Эти факторы могут оказывать существенное воздействие на операционную и финансовую деятельность компаний в отрасли, а также на их позицию на рынке. Оценка и анализ этих факторов является важным шагом для разработки стратегий и принятия решений, направленных на повышение эффективности и конкурентоспособности бизнеса в энергетической сфере.

Практические аспекты оценки эффективности бизнеса в энергетической отрасли включают в себя широкий спектр действий и методов, направленных на анализ и улучшение работы компаний в данной сфере.

Сбор и анализ данных является ключевым этапом, поскольку он предоставляет основу для оценки производительности бизнеса. Это включает в себя сбор финансовых показателей, операционных данных, а также информации об инновациях, экологической устойчивости и других аспектах деятельности компании.

Использование ключевых показателей производительности (KPIs) помогает оценить текущее состояние бизнеса и его достижения в контексте стратегических целей. Отслеживание KPIs позволяет компаниям определить успешные стратегии и области для улучшения.

Моделирование и прогнозирование помогают компаниям понять возможные сценарии развития и принять обоснованные решения на основе прогнозов. Это помогает управлять рисками и адаптироваться к переменам во внешней среде.

Оценка рисков необходима для определения потенциальных угроз и возможностей, связанных с деятельностью компании в энергетической отрасли, и разработки стратегий и мер по их управлению.

Сравнительный анализ с аналогичными компаниями или средними значениями отрасли позволяет оценить конкурентоспособность и позиционирование бизнеса на рынке. Это помогает идентифицировать сильные и слабые стороны компании и определить области для улучшения.

Принятие решений на основе данных позволяет компаниям оптимизировать процессы, улучшить эффективность и повысить конкурентоспособность. Это включает в себя оперативное реагирование на изменения во внешней среде и корректировку стратегий в соответствии с текущей ситуацией.

В заключении также можно подчеркнуть важность постоянного мониторинга и анализа факторов, влияющих на эффективность бизнеса в энергетической отрасли. Регулярное обновление стратегий и принятие мер для улучшения производительности становятся необходимостью в условиях быстро меняющейся экономической и экологической обстановки.

Кроме того, важно отметить значение инноваций и технологического прогресса для улучшения эффективности бизнеса в энергетике. Внедрение новых технологий, направленных на снижение экологического воздействия и повышение производственной эффективности, играет ключевую роль в обеспечении конкурентоспособности компаний.

Наконец, в заключении можно подчеркнуть необходимость сотрудничества между компаниями, правительством и обществом в целом для достижения устойчивого развития энергетической отрасли. Взаимодействие всех заинтересованных сторон способствует созданию благоприятной бизнес-среды и обеспечивает рост как отдельных компаний, так и всей отрасли в целом.

Список литературы:

1. Болотов Г.Б. «Топливо-энергетический маркетинг» [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие. Пермский государственный национальный исследовательский университет. – Электронные данные. – Пермь, 2021. – Ч. 1. –7,37 Мб ; 93 с. – Режим доступа: <http://www.psu.ru/files/docs/science/books/uchebnieposobiya/bolotov-toplivno-energeticheskij-marketing.pdf>. – ISBN 978-5-7944-3626-6 (дата обращения: 01.04.2024)

2. Дзюба А.П., Семиколенов А.В. Исследование мировых энергетических трендов, влияющих на развитие активных энергетических комплексов // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право». 2023. №1. [Электронный ресурс] – Режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-mirovyh-energeticheskikh-trendov-vliyauschih-na-razvitie-aktivnyh-energeticheskikh-kompleksov> (дата обращения: 01.04.2024).

3. Завьялов М. М., Лапина М. А. Механизмы Государственного Финансового Контроля В Топливной-Энергетической Сфере // Образование И Право. 2023. №12. [Электронный ресурс] – Режим доступа <https://Cyberleninka.Ru/Article/N/Mehanizmy-Gosudarstvennogo-Finansovogo-Kontrolya-V-Toplivnoy-Energeticheskoy-Sfere> (Дата Обращения: 01.04.2024).

4. Иванченко Л.А.; Жуков И.В. «Подход к оценке экономической устойчивости предприятия энергетической отрасли» [Электронный ресурс]: Научная статья. Красноярск:

Вестник алтайской академии экономики и права №12, 2023. 259 - 264 с. Режим доступа: <https://s.vaael.ru/pdf/2023/12-2/3164.pdf> (дата обращения: 01.04.2024)

5. Малахов П.В. Особенности Мероприятий Для Повышения Эффективности Предприятия Тэк // Инновационная Наука. 2023. №12-1. [Электронный ресурс] – Режим доступа <https://Cyberleninka.Ru/Article/N/Osobennosti-Meropriyatiy-Dlya-Povysheniya-Effektivnosti-Predpriyatiya-Tek> (Дата Обращения: 01.04.2024).

6. Ниязырадова С., Аллабердиев А., Хежимов Б., Клычева Э. Оценка Потенциала Использования Альтернативных Источников Энергии В Качестве Замены Нефти И Газу: Экономические И Экологические Аспекты // Всемирный Ученый. 2024. №15. [Электронный ресурс] – Режим доступа <https://Cyberleninka.Ru/Article/N/Otsenka-Potentsiala-Ispolzovaniya-Alternativnyh-Istochnikov-Energii-V-Kachestve-Zameny-Nefti-I-Gazu-Ekonomicheskie-I-Ekologicheskie> (Дата Обращения: 01.04.2024).

7. Рахимов З. С., Рахимов Х. А., Махсумов И. Б., Валиева М. К. Анализ Экономической Эффективности Инвестиционных Проектов Энергетического Комплекса // Els. 2023. №апрель. [Электронный ресурс] – Режим доступа <https://Cyberleninka.Ru/Article/N/Analiz-Ekonomicheskoy-Effektivnosti-Investitsionnyh-Proektov-Energeticheskogo-Kompleksa> (Дата Обращения: 01.04.2024).

8. Седельникова В.А. «Анализ показателей рыночной активности и оценка стоимости бизнеса компании электроэнергетической отрасли (на примере ПАО «Федеральная Сетевая Компания Единой Энергетической Системы»)» [Электронный ресурс] : выпускная квалификационная работа бакалавра : 38.03.01 — Красноярск : СФУ, 2020. Режим доступа: <https://elib.sfu-kras.ru/handle/2311/149228?show=full> (дата обращения: 01.04.2024)

ВЕДЕНИЕ УЧЕТА АРЕНДОВАННЫХ ИМУЩЕСТВ В СООТВЕТСТВИИ МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТОМ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ 17 «АРЕНДА»

АБЕУОВА Н.Б

студенка группы Уа-23-1к

НЫЙКАНБАЕВА А.И

Научный руководитель, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается правильность ведения учёта арендованного имущества и нематериальных активов регламентируемые Международным стандартом финансовой отчетности 17 «Аренда».

Ключевые слова: Международный стандарт финансовой отчетности, аренда, актив, договор.

Формирование рыночных отношений предусматривает конкурентную борьбу между различными товаропроизводителями, победить в которой смогут те из них, кто наиболее эффективно использует все виды имеющихся ресурсов. Для достижения максимальной цели не малую роль играет правильность и эффективность учета арендованных основных средств.

Арендованные основные средства являются неотъемлемой частью любого предприятия и от правильности и эффективности их учета зависят важные показатели деятельности предприятия, такие как финансовое положение, конкурентоспособность на рынке. Основные средства, состоящие из зданий, сооружений, машин, оборудования и других средств труда, которые участвуют в процессе производства, являются самой главной основой деятельности

предприятия. Их состояние и эффективное использование прямо влияет на конечные результаты хозяйственной деятельности предприятия.

Роль арендованных основных средств, эффективное их использование при различных экономических отношениях всегда важна. Это обусловлено тем, что главным источником прибыли любого предприятия, национального богатства страны является умелое, разумное достаточно полное использование арендованных основных средств, со своевременной их модернизацией и обновлением. В сочетании с человеческим трудом, развитым менеджментом на различных уровнях производства и маркетингом достигается максимальная эффективность использования арендованных основных средств предприятий.

Имея ясное представление о роли каждого элемента арендованных основных активов в производственном процессе, физическом и моральном их износе, факторах, влияющих на использование основных активов, можно выявить методы, направления, при помощи которых повышается эффективность использования основных средств и производственных мощностей предприятия, обеспечивающая снижение затраты производства и рост производительности труда.

Аренда возникла вследствие реализации права человека на осуществление самостоятельной предпринимательской деятельности. В большинстве развитых стран аренда давно получила широкое распространение и является наиболее предпочтительным и выгодным способом организации производства.

Аренда - это один из видов договорных обязательств по передаче имущества в пользование. Правовая форма реализации экономических отношений товарообмена, в которой в качестве товара выступает не имущество, а право пользования им для удовлетворения предпринимательских или личных нужд. [1]

В качестве объектов аренды могут выступать только не потребляемые вещи. При этом такие вещи должны быть индивидуально-определенными и способными выступать в качестве самостоятельных объектов оборота. Например, не может в качестве объекта аренды быть используемый на основании договора элемент здания или сооружения (крыша здания или стена сооружения, используемые для рекламных целей).

Договор аренды предприятия заключается в письменной форме. Если договор заключен на срок более года, то он подлежит государственной регистрации и считается заключенным с момента такой регистрации. Права арендодателя, полученные им на основании лицензии на занятие соответствующей деятельностью, не подлежат передаче арендатору, если иное не установлено законодательными актами. Права и обязанности по отношению к работникам предприятия переходят от арендодателя к арендатору, в соответствии с законодательством о труде.

Арендатор обязан поддерживать предприятие в надлежащем техническом состоянии, включая его текущий и капитальный ремонт, если договором не предусмотрено иное.

Договоры аренды предприятия встречаются редко, поэтому порядок налогообложения и бухгалтерского учета таких операций практически не освещается. Очевидно, что налогообложение арендной платы осуществляется в общем порядке. Что касается деятельности арендуемого предприятия, то арендатору необходимо ведение отдельного учета. В данном случае учет арендованного предприятия за балансом вряд ли будет оправдан, так как предприятие передается в аренду как имущественный комплекс, включающий в себя не только здания, сооружения, но и материальные запасы, требования и обязательства и т.д. Следовательно, необходимо сохранение такой системы учета, которая обеспечивала бы все аспекты деятельности арендованного предприятия как отдельного субъекта, в том числе и самостоятельного налогоплательщика. Представляется целесообразным сохранение переходящего бухгалтерского учета на арендуемом предприятии с открытием субсчетов по учету взаимоотношений с арендатором, так же, как и арендатору необходимо открытие

субсчетов по счетам взаиморасчетов с арендуемым предприятием и арендодателем. В целом, требуется подробная учетная политика с рабочим планом счетов, раскрывающая специфику взаимоотношений между арендатором и предприятием, сданным в аренду.

Правильность ведения учёта арендованного имущества и нематериальных активов регламентируется Международным стандартом финансовой отчетности 17

«Аренда». Целью настоящего стандарта является определение надлежащей учетной политики и состава информации, подлежащей раскрытию, в отношении договоров аренды для арендаторов и арендодателей. [2]

Относительно отражения арендованного имущества в балансе организации возникают вопросы. Рассмотрим один из таких вопросов:

Какие арендованные объекты можно считать активами с низкой стоимостью с целью применения освобождения в части отражения на балансе актива в форме права пользования в соответствии с МСФО (IFRS) 17 «Аренда»?

Сам стандарт не содержит подробных объяснений, помогающих уточнить что означает «низкая стоимость». Однако при оценке низкой стоимости стандарт требует, чтобы арендатор оценивал стоимость, начиная с первоначальной стоимости актива независимо от возраста актива при начале аренды.

Также в разделе Основания для заключения (Basis for conclusion) отражено, что порогом низкой стоимости может быть принята сумма 5 000 долларов США или менее.

«Освобождение» означает, что арендатор будет относить арендные платежи на расходы на протяжении срока аренды с использованием одного из методов начисления амортизации. Выбранный метод начисления амортизации должен более точно отражать структуру получения выгод данным арендатором.

Согласно МСФО 17 «Аренда» освобождение следует применять к аренде, для которой базовый актив, когда он новый, имеет низкую стоимость (аренда персональных компьютеров, офисная мебель и телефоны).

Однако МСФО (IFRS) 17 «Аренда» также не позволяет арендатору разбить актив на множество активов с низкой стоимостью, если:

- Арендатор может извлечь экономическую выгоду из использования базового актива либо самого по себе, либо совместно с другими ресурсами, доступными для него;

- По условиям договора базовый актив обособлен, то есть не имеет сильной взаимосвязи с другими активами.

Помимо этого, если арендатор субсидирует актив или планирует субаренду актива, основной объект аренды не может квалифицироваться как аренда малоценного актива.[2]

Подводя итог на данный вопрос можно дать ответ, что в соответствии с МСФО (IFRS) 17 «Аренда» на дату начала аренды арендатор должен признать актив в форме права пользования и обязательство по аренде. Арендатор вправе не применять данное требование в отношении краткосрочной аренды и аренды, в которой базовый актив имеет низкую стоимость, в новом состоянии.

Список литературы:

1. Международный стандарт финансовой отчетности 17 «Аренда»
2. IFRS 17 - определение «низкой стоимости» объектов аренды
//fin-accounting.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РАМКАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

БАХТЫБАЕВА Л.

студентка группы УА-22-2

НЫЙКАНБАЕВА А.И.

Научный руководитель, доктор PhD, профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье мы рассмотрим организацию бухгалтерского учёта на примере ТОО «ЭкоИнвест» в г. Караганда. ТОО «ЭкоИнвест» специализируется на финансировании и развитии экологически устойчивых проектов, таких как альтернативные источники энергии, утилизация отходов, экологически чистое производство и другие. ТОО «Экоинвест» предлагает финансовую поддержку и экспертное сопровождение для проектов, направленных на сохранение окружающей среды и улучшение экологической обстановки.

Ключевые слова: Учетная политика, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, эффективное управление, устойчивое развитие, современные технологии, корпоративная социальная ответственность.

Организация бухгалтерского учета на предприятии является важным компонентом эффективного финансового управления и обеспечения корректного отражения операций. Бухгалтерский учет необходим для структурирования и документирования финансовой информации, что помогает контролировать доходы и расходы, а также принимать обоснованные решения на основе точных данных.

В статье мы рассмотрим организацию бухгалтерского учёта на примере ТОО «ЭкоИнвест» в г. Караганда. ТОО «ЭкоИнвест» специализируется на финансировании и развитии экологически устойчивых проектов, таких как альтернативные источники энергии, утилизация отходов, экологически чистое производство и другие. ТОО «Экоинвест» предлагает финансовую поддержку и экспертное сопровождение для проектов, направленных на сохранение окружающей среды и улучшение экологической обстановки.

Ведение бухгалтерского учета в ТОО «ЭкоИнвест» соответствует всем законодательным требованиям, включая постановления и приказы Министерства Финансов РК, а также международные и национальные стандарты финансовой отчетности. Оно осуществляется в соответствии с Правилами ведения бухгалтерского учета, утвержденными приказом Министра финансов Республики Казахстан от 31 марта 2015 года №241. [2] Данные Правила были разработаны в соответствии с Законом Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» и международными стандартами, и определяют порядок ведения бухгалтерского учета. [3]

Бухгалтерский учет обязателен для всех предприятий, включая ТОО «ЭкоИнвест», согласно законодательству. Он отражает финансовую деятельность компании, обеспечивает контроль и анализ ее финансового состояния, а также необходим для составления отчетности, учета налогов, планирования бюджета и принятия управленческих решений.

Основная цель бухгалтерского учета в ТОО «ЭкоИнвест» - обеспечение точной и полной информации о финансовой деятельности компании. Его задачи включают классификацию, регистрацию и контроль финансовых операций, подготовку финансовой отчетности, анализ финансовых показателей, а также соблюдение законодательных и налоговых требований.

Одним из ключевых элементов организации бухгалтерского учета в ТОО «ЭкоИнвест» является разработка компетентной учетной политики. Учетная политика - это набор принципов, методов и правил, которые предприятие выбирает для ведения своего бухгалтерского учета. Она определяет способы учета различных операций и событий в рамках бухгалтерской системы. Учетная политика ТОО «ЭкоИнвест» также включает в себя описание порядка оценки и учета основных средств, запасов, финансовых инвестиций и других активов, а также определение принципов оценки финансовой отчетности. Это документ, который обеспечивает единый подход к учету и отчетности на предприятии, а также служит основой для внутреннего и внешнего финансового анализа. Составление и регулярное обновление учетной политики позволяет ТОО «ЭкоИнвест» адаптироваться к изменяющимся условиям и требованиям, а также обеспечивает прозрачность и надежность финансовой информации.

В учетной политике ТОО «ЭкоИнвест» отражены следующие аспекты:

- принципы учета, определяющие основные принципы и подходы к ведению бухгалтерского учета.
- порядок классификации и оценки основных средств, что определяет способы учета и оценки имущества компании.
- политика учета запасов, включая методы оценки и порядок инвентаризации.
- подход к оценке финансовых инвестиций, определяющий способы учета инвестиционных активов.
- правила составления финансовой отчетности, включая использование международных стандартов и сроки представления отчетности.
- обеспечение соблюдения налогового законодательства, определяющее подход к учету налоговых обязательств и предоставлению отчетности в налоговые органы.

Эти элементы определяют основные принципы и стандарты учетной деятельности, обеспечивая единое и стандартизированное ведение учета и подготовку финансовой отчетности в ТОО «ЭкоИнвест».

Бухгалтерский учет основывается на нескольких принципах, среди которых принципы непрерывности, обоснованности, реальности и достоверности. Принцип непрерывности предполагает непрерывность финансового отражения операций во времени. Принцип обоснованности требует документального подтверждения каждой финансовой операции. Принцип реальности предполагает отражение операций в том периоде, когда они имели место. Принцип достоверности предполагает составление отчетности на основе достоверной информации. Для эффективного использования данных принципов и оптимизации ведения бухгалтерского учёта, необходим чётко структурированный бухгалтерский отдел, как в ТОО «ЭкоИнвест».

Структура бухгалтерского отдела ТОО «ЭкоИнвест» включает следующие основные позиции:

1. Главный бухгалтер организует работу бухгалтерского отдела и
2. обеспечивает соблюдение бухгалтерского и налогового законодательства.
3. Бухгалтер по расчету заработной платы осуществляет расчет и учет
4. заработной платы сотрудников, а также подготавливает соответствующую отчетность.
5. Финансовый аналитик анализирует финансовые показатели и
6. разрабатывает рекомендации по оптимизации финансовых процессов компании.
7. Налоговый специалист осуществляет расчет и подготовку налоговой
8. отчетности, а также взаимодействует с налоговыми органами.
9. Бухгалтер по закупкам и расходам отвечает за учет и анализ расходов
10. на закупки материалов и услуг, а также контролирует исполнение договоров с поставщиками.
11. Аудитор внутреннего контроля проводит аудит внутренних процессов

12. и выявляет возможные ошибки и риски в бухгалтерском учете.

Обязанности бухгалтера определяются в зависимости от его должности и масштабов компании:

- Осуществление первичного учета, включая сбор и обработку документов.
- Участие в формировании учетной политики и помощь в управленческом учете.
- Ведение бухгалтерских регистров и программ учета, отражение операций на счетах предприятия.
- Учет и начисление амортизации на основные средства, участие в инвентаризациях.
- Организация кассовых операций, взаимодействие с банками и кредиторами.
- Расчет зарплаты, начисление отпусков, составление платежных ведомостей, контроль за зарплатными выплатами.
- Формирование налоговой базы, расчет страховых взносов и составление налоговой отчетности.
- Взаимодействие с проверяющими органами и предоставление необходимых данных.
- Отслеживание изменений в законодательстве и сферах экономики, налогов и труда.
- Сбор, архивирование и сохранение финансовой документации.

При выборе специализированного программного обеспечения для бухгалтерского учета необходимо учитывать требования законодательства и специфику деятельности предприятия. В ТОО «ЭкоИнвест» используется программное обеспечение «АЛТЫН», которое является одним из самых популярных в Казахстане. Это прикладное решение предназначено для автоматизации бухгалтерского и налогового учета в коммерческих организациях, а также для формирования отчетности. Программа регулярно обновляется с учетом изменений законодательства и новых тенденций, обеспечивая более эффективную работу бухгалтерского отдела.

Имеющаяся учетная политика ТОО «ЭкоИнвест» является надежной основой, однако, проведя анализ, были выявлены возможности для ее дальнейшего совершенствования, основываясь на стандарте МСФО (IAS) 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки». [4]

Разработка подробного плана счетов, которая учитывает спецификацию ТОО «ЭкоИнвест», которое занимается финансированием и развитием экологически устойчивых проектов, таких как альтернативные источники энергии, утилизация отходов, экологически чистое производство и другие, может включать создание счетов таких как:

- "Экологические инвестиции". На этом счете будут отражаться средства, выделенные для инвестирования в экологические проекты и инициативы.
- "Исследования и разработки". Данный счет предназначен для учета расходов на исследования и разработки новых экологических технологий и методов.
- "Энергоэффективные решения". На этом счете будут учитываться средства, направленные на внедрение энергосберегающих технологий и решений в деятельности предприятия.
- "Социальная ответственность". Сюда будут записываться расходы на социальные программы и мероприятия, проводимые компанией в рамках корпоративной социальной ответственности.
- "Экологический мониторинг". На этом счете будет отражаться финансирование экологического мониторинга и анализа состояния окружающей среды в районах деятельности компании.
- Эти уникальные счета помогут ТОО «ЭкоИнвест» более точно

отслеживать и управлять своими экологическими и социальными инвестициями, а также подчеркнуть ее приверженность к устойчивому развитию.

Внедрение системы управления рисками и возможностями:

Разработка подробной методики идентификации экологических, социальных и экономических рисков, связанных с деятельностью компании, а также оценка их вероятности и воздействия на бизнес. Внедрение механизмов оценки возможностей, например, выявление новых рыночных возможностей в сфере устойчивого развития и анализ потенциальных выгод для компании. Разработка стратегий управления рисками и возможностями, включая принятие конкретных мер по минимизации рисков и максимизации возможностей.

1. Развитие системы обучения и развития сотрудников:

Создание комплексных образовательных программ, охватывающих различные аспекты устойчивого развития, включая экологию, социальную ответственность, этику и корпоративную культуру. Организация специализированных тренингов и семинаров для сотрудников бухгалтерского отдела по актуальным темам, связанным с учетом и анализом экологических и социальных данных. Внедрение системы непрерывного обучения и оценки профессиональных компетенций сотрудников, чтобы обеспечить их готовность к эффективной работе в изменяющейся среде и повысить качество бухгалтерского учета.

Реализация этих мер позволит не только повысить точность учета, но и улучшить финансовое планирование и принятие обоснованных стратегических решений. Постоянное совершенствование бухгалтерского учета становится важным элементом успешного управления предприятием. Сочетание традиционных методов с современными технологическими решениями создает базу для эффективного финансового управления и обеспечения долгосрочной устойчивости бизнеса.

Список литературы:

1. Толпаков Ж.С. Финансовый учет-1. Учебник. Караганда. ТОО «Карагандинская полиграфия» 2013.
2. «Об утверждении Правил ведения бухгалтерского учета» Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 31 марта 2015 года № 241;
3. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 года N 234;
4. МСФО (IAS) 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки».

**ПОРЯДОК ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОБСТВЕННОГО
КАПИТАЛА НА ПРИМЕРЕ ТОО «AUTOCENTER-09»**

КОНДРАТЮК Е.

студентка группы Уа-22-2

НЫЙКАНБАЕВА А.И.

Научный руководитель ст. преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается порядок формирования и использования собственного капитала на примере ТОО "Autocenter-09", раскрываются виды собственного капитала - уставный, резервный, нераспределенная прибыль, их взаимосвязь. Подробно описывается создание уставного капитала товарищества путем вклада учредителя с приведением корреспонденций счетов. Особое внимание уделено формированию и использованию резервного капитала, демонстрируются проводки по направлению прибыли в резервный капитал, его использованию на покрытие убытков и увеличение уставного капитала.

Ключевые слова: экономическая сущность, собственный капитал, заемный капитал, уставный капитал, чистая прибыль, чистые активы, бухгалтерский учет.

Капитал – является одним из наиболее главных объектов управления финансовой деятельностью предприятия. С данной позиции выражает объем валюты авансируемой и инвестируемой в производство с целью получения дохода.

Анализируя экономическую сущность капитала компании, выделяют несколько главных черт: ключевой фактор - производство; источник формирования благосостояния собственников; капитал предприятия является измерителем его рыночной стоимости. В этом качестве, выступает собственный капитал предприятия, определяющий объем его чистых активов организовавших за счет собственных средств. Динамика капитала организации является основным показателем уровня эффективности его хозяйственной деятельности, иными словами за счет увеличения собственного капитала, предприятие способно сохранять свое финансовое равновесие применяя внутренние финансовые ресурсы .

Капитал подразделяется на следующие группы:

- по подчиненности:

а) собственный капитал

б) заемный капитал Все виды заемного капитала представляют собой его финансовые обязательства, подлежащие к оплате и погашению в предусмотренные сроки.

- по формам инвестирования:

а) в финансовой форме;

б) в материальной форме;

в) в не материальной форме.

- временной диапазон:

а) краткосрочный;

б) среднесрочный;

в) долгосрочный.

- по объекту инвестирования:

а) основной;

б) оборотный.

- по времени создания:

а) первоначальный

б) текущий

Собственный капитал рассчитывается как разница между активами предприятия и его обязательствами и представляет собой сумму превышения обоснованной рыночной стоимости предприятия над непогашенной задолженностью. Вклады в уставный капитал определяет минимальный размер имущества предприятия.

Уставный капитал — это стартовый капитал, который необходим организации для производственной деятельности, с целью получения дохода.

Уставный капитал предприятия, созданного в форме товарищества с ограниченной ответственностью, вырабатывается путем объединения вкладов учредителей. Первоначальный размер уставного капитала равен сумме вкладов учредителей и не может быть менее суммы, эквивалентной ста размерам месячного расчетного показателя на дату представления документов для государственной регистрации товарищества.

В ТОО «Autocenter – 09» (БИН 230948717422) основана 29 сентября 2023 года по адресу г. Караганда, Алиханова 194. Основная деятельность предприятие розничная торговля автомобилями и легкими автотранспортными средствами. В своей деятельности товарищество регулируется Конституцией Республики Казахстан и иным законодательством Республики Казахстан, а также Уставом ТОО «Autocenter – 09», утвержденным учредителем ТОО

«Autocenter – 09» от 20.08.2003г. Таким образом, учредительными документами Товарищества с ограниченной ответственностью «Autocenter – 09» являются учредительный договор и Устав.

Учредителем ТОО «Autocenter – 09» является Оспанов Темирлан Маратулы (11 января 1981 года рождения; удостоверение личности № 011467329, выдано 30 сентября 2020 года МВД РК. Директор - Исаков Ильяс Муратович, действующий на основании устава ТОО является исполнительным органом. Он осуществляет оперативное управление деятельностью ТОО «Autocenter – 09», имеет право первой подписи, руководит работой заместителей и отделов ТОО.

В структуре собственного капитала ТОО «Autocenter – 09» присутствуют следующие формы организации собственного капитала: уставный капитал, резервный капитал, нераспределенный доход. Для обеспечения деятельности ТОО «Autocenter – 09» за счет вклада участника образуется уставный капитал в размере 190 000 000 (сто девяносто миллионов) тенге, с последующим его увеличением, либо уменьшением в процессе хозяйственной деятельности.

Доля участника в имуществе Товарищества пропорциональна вкладу в уставный капитал и исчисляется в процентном выражении. Доля Оспанова Темирлана Маратулы - 100%. Вклад Оспанова Темирлан Маратулы в уставный капитал ТОО «Autocenter – 09» внесен в виде объектов основных средств и товара, который был оценен в денежной форме в размере 190000 мил.тенге.

Первоначальный размер уставного капитала товариществ с ограниченной и дополнительной ответственностью равен сумме вкладов учредителей и не менее суммы, эквивалентной ста размерам месячного расчетного показателя на дату представления документов для государственной регистрации товарищества. 190 000 000 > 345 000 (месячный расчетный показатель на 1 июля 2023 года - 3 450 тенге). На основании этого акта и учредительного договора бухгалтерией производятся записи (таблица 1).

Таблица 1

Корреспонденция счетов по учету уставного капитала

№ п/п	Содержание операции	Корреспонденция счетов (Рабочий план счетов по МСФО)		Сумма
		Д-т	к-т	
1	Задолженность учредителей по вкладам в уставный капитал	5110	5030	190000000
2	Поступление основных средств и нематериальных активов от учредителей в качестве уставного капитала	2412	5110	190000000

Во время оценки регистров бухгалтерского учета выявлено, что документы по взносу учредителем уставного капитала оформлены правильно. Ошибок в ведении бухгалтерского учета операций с уставным капиталом не обнаружено.

Резервный капитал предприятие создает на случай нехватки средств в будущем для выплаты денег по каким-либо основаниям. Необходимо отличать резервы, создаваемые в ходе деятельности предприятия, на покрытие возможных расходов и резервный капитал, который создается. Резервный капитал создается за счет прибыли предприятия по окончании отчетного периода.

ТОО «Autocenter – 09» по окончании 2023 года имеет доход (после уплаты налогов) в сумме 90000,0 мил. тенге, которые, согласно уставу ТОО, могут быть распределены среди участников полностью. Учредитель ТОО Калиев Т.М. решает распределить чистый доход на сумму 60000,0 мил. тенге, оставшиеся 30000,0 мил. тенге зачислить в резервный капитал. Данная операция была отражена на счетах бухгалтерского учета следующей корреспонденцией (таблица 2). В соответствии с законодательством, резервный капитал может быть направлен на увеличение уставного капитала. Прогнозируемый доход ТОО «Autocenter – 09» по окончании 2024 года - в сумме 100000,0 мил. тенге. Учредителем ТОО было принято решение 60000,0 мил. тенге направить на выплату дохода, а 40000,0 мил. тенге направить на увеличение уставного капитала ТОО «Autocenter – 09. При этом доля учредителя останется прежней (100%).

Таблица 2

Корреспонденция счетов по учету резервного капитала ТОО «Autocity – 09»

№	Наименование хозяйственных операций	Дт	Кт	Сумма тенге
1	Зачисление части прибыли в резервный капитал	5610	5510	30000000
2	Начисление дохода участнику товарищества	5610	3030	60000000

Если изменение резервного капитала происходит за счет направления части или всего резервного капитала на увеличение размера уставного капитала (Закон Республики Казахстан «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью», ст. 26), то изменения коснутся как размера резервного капитала, так и размера уставного капитала на одинаковую сумму [12].

Резервный капитал также может быть использован в случае отсутствия или недостаточности дохода отчетного периода на указанные цели. При этом по дебету счета (5510) «Резервный капитал, установленный учредительными документами» и кредиту счета 5710 «Итоговая прибыль (итоговый убыток) отчетного года» (5610 «Нераспределенная прибыль (непокрытый убыток) отчетного года») отражаются суммы, направленные на покрытие убытка предприятия за отчетный период. В бухгалтерии ТОО «Autocenter – 09» за январь 2024 год при закрытии разделов 6 "Доходы" и 7 "Расходы" были составлены следующие корреспонденции счетов (таблица 3).

Таблица 3

Корреспонденция счетов по определению финансового результата ТОО «Autocity – 09»

№п\п	Содержание операций	Сумма, мил.тенге	Дт	Кт
1	Закрываются счета доходов: - от реализации продукции	535696	6010	5710
2	- от выбытия активов	136406	6210	5710
3	Закрываются счета расходов: - себестоимость реализованной продукции	356060,6	5710	7010

4	- административные расходы	108078	5710	7210
5	- расходы по реализации продукции	30815	5710	7110
6	- расходы на выплату процентов	32000	5710	7320
7	- расходы по выбытию активов	9000	5710	7410
8	- расходы по корпоративному подоходному налогу	4005	5710	7710

В результате произведенных операций в бухгалтерии предприятия выведена чистая прибыль на сумму 131 943, 40 млн.тенге на 2023 год. Полученный в результате деятельности доход характеризует эффективную хозяйственную деятельность предприятия ТОО «Autocity – 09». Данный результат дает предпосылки для самофинансирования и формирования финансовой базы.

Порядок пополнения и использования резервного капитала определяется уставом предприятия (акционерного общества, товарищества). Однако в ряде стран минимальные размеры резервного капитала и минимальный процент ежегодных отчислений в резервный капитал из прибыли устанавливаются в законодательном порядке.

Список использованной литературы:

1. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 2 октября 2018 года № 877 О внесении изменения в приказ Министра финансов Республики Казахстан от 23 мая 2007 года № 185 «Об утверждении Типового плана счетов бухгалтерского учета» //online. zakon.kz.
2. Сейдахметова Ф.С. Основное правило бухгалтерского учета. - Алматы: Издательство ЛЭМ, 2019.- 118 с.
3. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.02.2023г.) //online.zakon.kz.
4. Баймуханова С.Б., Балапанова А. Ж. Бухгалтерский учет. Учебник - Алматы: «Казахский Государственный университет», 2019.- 278 с.
5. Сатмурзаев А.А., Абдыкалыков Т.А. Бухгалтерский учет в экономике. Учебник.- Алматы: «Экономика», 2009.-198 с.
6. Ержанов М.С., Ержанова А.М. Основы бухгалтерского учета и новая корреспонденция счетов. Алматы, 2020.

АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

САБИТОВА М.В.

студентка группы УА-22-2

НЫЙКАНБАЕВА А.И.

*Научный руководитель, старший преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: В статье рассматривается бухгалтерский баланс, его элементы, важность правильной структуры и содержания бухгалтерского баланса для анализа финансового состояния предприятия.

Ключевые слова: бухгалтерский баланс, активы, обязательства, капитал, финансовое положение, анализ, ликвидность, платежеспособность, финансовая устойчивость, финансовая независимость, структура капитала, чистая прибыль, нераспределенная прибыль, финансовая отчетность, МСФО, учет.

Бухгалтерский баланс является одним из основных финансовых отчетов, предоставляющих информацию о финансовом положении предприятия на определенную дату [1]. Он состоит из двух основных частей: активов и обязательств, а также собственного капитала. Компании обязаны предоставлять финансовую отчетность. Полный комплект финансовой отчетности включает в себя:

- отчет о финансовом положении по состоянию на дату окончания периода;
- отчет о прибыли или убытке и прочем совокупном доходе за период;
- отчет об изменениях в собственном капитале за период;
- отчет о движении денежных средств за период;
- примечания, состоящие из краткого обзора значимых положений учетной политики и прочей пояснительной информации;
- сравнительную информацию за предшествующий период, как указано в пунктах 38 и 38А; и
- отчет о финансовом положении на начало предшествующего периода в случае [2].

Сравнение показателей бухгалтерского баланса позволяют сделать выводы о финансовом положении компании, остатках на счетах.

Пример: АО «Жаз» представила финансовую отчетность, частью которой является прилагаемый бухгалтерский баланс. Необходимо провести сравнение результатов за текущий отчетный период и прошлый.

Бухгалтерский баланс за период с 01.01.2023 по 31.12.2023

Наименование статьи	Код строки	На конец отчетного периода	На начало отчетного периода
Активы			
I. Краткосрочные активы:			
Денежные средства и их эквиваленты	010	569 392,00	43 105,00
Финансовые активы, имеющиеся в наличии для продажи	011		
Производные финансовые инструменты	012		
Финансовые активы, учитываемые по справедливой стоимости через прибыли и убытки	013	1 694 133,00	1 088 432,00
Финансовые активы, удерживаемые до погашения	014		
Прочие краткосрочные финансовые активы	015		
Краткосрочная торговая и прочая дебиторская задолженность	016	4 049,00	12 247,00
Текущий подоходный налог	017	8 698,00	1 082,00
Запасы	018	19 144,00	2 914,00
Прочие краткосрочные активы	019	569 573,00	211 170,00
Итого краткосрочных активов (сумма строк с 010 по 019)	100	2 864 989,00	1 358 950,00
Активы (или выбывающие группы), предназначенные для продажи	101		

II. Долгосрочные активы			
Финансовые активы, имеющиеся в наличии для продажи	110		
Производные финансовые инструменты	111		
Финансовые активы, учитываемые по справедливой стоимости через прибыли и убытки	112		
Финансовые активы, удерживаемые до погашения	113		
Прочие долгосрочные финансовые активы	114		
Долгосрочная торговая и прочая дебиторская задолженность	115		
Инвестиции, учитываемые методом долевого участия	116		
Инвестиционное имущество	117	370 509,00	250 415,00
Основные средства	118	455 150,00	35 281,00
Биологические активы	119		
Разведочные и оценочные активы	120		
Нематериальные активы	121	4 565,00	
Отложенные налоговые активы	122		
Прочие долгосрочные активы	123	457 668,00	312 530,00
Итого долгосрочных активов (сумма строк с 110 по 123)	200	1 287 892,00	598 226,00
Баланс (строка 100 + строка 101+ строка 200)		4 152 881,00	1 957 176,00
Обязательство и капитал			
III. Краткосрочные обязательства			
Займы	210	545 054,00	108 758,00
Производные финансовые инструменты	211		
Прочие краткосрочные финансовые обязательства	212	1 061,00	
Краткосрочная торговая и прочая кредиторская задолженность	213	6 958,00	270,00
Краткосрочные резервы	214		
Текущие налоговые обязательства по подоходному налогу	215	871,00	76,00
Вознаграждения работникам	216		
Прочие краткосрочные обязательства	217	15 941,00	
Итого краткосрочных обязательств (сумма строк с 210 по 217)	300	569 885,00	109 104,00
Обязательства выбывающих групп, предназначенных для продажи	301		
IV. Долгосрочные обязательства			
Займы	310		
Производные финансовые инструменты	311		
Прочие долгосрочные финансовые обязательства	312	150 169,00	385 877,00
Долгосрочная торговая и прочая	313		

	кредиторская задолженность			
	Долгосрочные резервы	314		
	Отложенные налоговые обязательства	315		
	Прочие долгосрочные обязательства	316		
	Итого долгосрочных обязательств (сумма строк с 310 по 316)	400	150 169,00	385 877,00
	V. Капитал			
	Уставный (акционерный) капитал	410	1 719 700,00	195 000,00
	Эмиссионный доход	411		
	Выкупленные собственные долевые инструменты	412		
	Резервы	413	55 736,00	
	Нераспределенная прибыль (непокрытый убыток)	414	1 402 989,00	1 283 391,00
	Итого капитал, относимый на собственников материнской организации (сумма строк с 410 по 414)	420	3 178 425,00	1 478 391,00
	Доля неконтролирующих собственников	421	254 402,00	-16 196,00
	Всего капитал (строка 420 +/- строка 421)	500	3 432 827,00	1 462 195,00
	Баланс (строка 300+строка 301+строка 400 + строка 500)		4 152 881,00	1 957 176,00

На основе представленных данных бухгалтерского баланса организации "Жаз" за 2023 год можно провести следующий сравнительный анализ:

1. Рост активов:

Увеличение краткосрочных активов на 110,8% может свидетельствовать об улучшении ликвидности и платежеспособности компании в краткосрочной перспективе. Рост долгосрочных активов на 115,2% указывает на инвестиции в основные средства, нематериальные активы и другие долгосрочные ресурсы для развития бизнеса.

2. Изменение обязательств:

Значительный рост краткосрочных обязательств (в 5,2 раза) может быть связан с привлечением дополнительных займов и кредитов для финансирования текущей деятельности или инвестиционных проектов. Сокращение долгосрочных обязательств на 61,1% свидетельствует о погашении части долгосрочных займов и улучшении структуры капитала.

3. Увеличение капитала:

Рост капитала на 134,7% является положительным фактором, указывающим на укрепление финансовой устойчивости и независимости компании. Увеличение нераспределенной прибыли (непокрытого убытка) с 1 283 391 тыс. тенге до 1 402 989 тыс. тенге (на 119 598 тыс. тенге или 9,3%) означает, что компания получила чистую прибыль в отчетном периоде.

Таким образом, несмотря на рост обязательств, значительное увеличение активов и капитала, а также наличие чистой прибыли свидетельствуют об улучшении финансового положения и успешном развитии бизнеса компании "Jaz" в 2023 году. Привлечение дополнительных заемных средств могло быть связано с инвестициями в расширение деятельности и долгосрочные активы. Увеличение доли капитала в пассиве баланса является очень хорошим показателем, так как он свидетельствует о том, что активами владеют собственники компании, что делает ее платёжеспособной.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности" от 28 февраля 2007 года.
2. МСФО 1 «Представление финансовой отчетности»

МЕТОДЫ НАЧИСЛЕНИЯ АМОРТИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ НА ПРАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛАХ В ТОО «САНЖАР»

СЫЗДЫКОВ Т.Н.

студент группы Уа-22-2

НЫЙКАНБАЕВА А.И.

Научный руководитель ст. преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается начисления амортизация основнвх средств практических материалах в ТОО «САНЖАР»

Ключевые слова: «Международным стандартом финансовой отчетности (IAS) 16 «Основные средства», амортизация основных средств, износ, амортизируемая стоимость.

Для функционирования любой организации необходима ресурсная база, то есть средства труда и определенное имущество. Ключевым элементом ресурсной базы являются основные средства – имущество, используемое более года и приносящее владельцу экономическую выгоду. Это здания, оборудование, транспорт, земля, компьютеры и другие материальные объекты.

Со временем основные средства изнашиваются. то есть утрачивают свои первоначальные качества и характеристики, что называется амортизацией. В соответствии с «Международным стандартом финансовой отчетности (IAS) 16 «Основные средства» амортизация основных средств – это систематическое распределение амортизируемой стоимости актива (основных средств) на протяжении срока его полезной службы [1]. *Амортизируемая стоимость* – это себестоимость основных средств или другая сумма, отраженная вместо себестоимости, за вычетом ликвидационной стоимости.

В соответствии с Международным стандартом финансовой отчетности 16

«Основные средства» для систематического распределения амортизируемой стоимости объектов основных средств на протяжении срока их полезной службы организация выбирает один из следующих методов амортизации:

1. Метод равномерного начисления;
2. Метод уменьшаемого остатка;
3. Метод единиц производства.

В большинстве случаев, на практике применяется метод равномерного начисления, при котором уменьшение остающейся полезности объектов происходит равномерно.

Рассмотрим практическую сторону данного метода на следующем примере.

ТОО «Санжар» приобрела станок по производству продукции по себестоимости 3250000 тенге со сроком службы в 10 лет. Его предполагаемая ликвидационная стоимость в конце срока – 250000 тенге.

1. Ежегодная сумма амортизации определяется по следующей формуле:

(себестоимость – ликвидационная стоимость) / срок полезной службы Используя указанную формулу, мы имеем ежегодную сумму амортизации: $(3250000 - 250000) / 10 = 300000$ тенге

Ежемесячная сумма амортизации:

$$300000 / 12 = 25000 \text{ тенге}$$

Норма амортизации составит:

$$100\% / 10 = 10\%$$

2. Метод уменьшаемого остатка

При этом методе применяется удвоенная норма амортизация, а ликвидационная стоимость не вычитается из фактической себестоимости объекта основных средств. Сумма амортизации в последнем году эксплуатации будет ограничиваться размером ликвидационной стоимости. Сумма амортизации из года в год уменьшается, вместе с тем первые годы она будет значительно выше.[1].

Используя все тот же пример, а также зная, что норма амортизации при использовании данного метода будет в два раза выше, чем при использовании метода равномерного начисления, можно сделать расчёт.

Норма амортизации:

$$100\% / 10 * 2 = 20\%$$

Балансовая стоимость:

Стоимость в год N – сумма амортизации

Таблица 1. Метод уменьшаемого остатка

Годы	Расчет износа	Сумма амортизации, тг	Балансовая стоимость, тг
N	3250000	$3250000 * 20\% = 625000$	2600000
N+1	2600000	$2600000 * 20\% = 520000$	2080000
N+2	2080000	$2080000 * 20\% = 416000$	1664000
N+3	1664000	$1664000 * 20\% = 332800$	1331200
N+4	1331200	$1331200 * 20\% = 266240$	1064960
N+5	1064960	$1064960 * 20\% = 212992$	851968
N+6	851968	$851968 * 20\% = 170393,6$	681574,4
N+7	681574,4	$681574,4 * 20\% = 136314,88$	545259,52
N+8	545259,52	$545259,52 * 20\% = 109051,904$	436207,616
N+9	436207,616	$436207,616 - 250000 = 186207,616$	250000

Метод единиц производства

Сущность данного метода заключается в том, что амортизация ОС начисляется только тогда, когда объект используется. Производственная мощность определяется единицей производственной продукции, временем использования и т.д.

Пример:

Вышеупомянутый станок в соответствии с технической документацией производит 105000 единиц продукции, во временном выражении 8000 часов. Себестоимость — 3250000, ликвидационная стоимость — 250000 тенге.

Расчеты для данного метода:

1) $(\text{себестоимость} - \text{ликвидационная стоимость}) / \text{предполагаемый объем выполненных работ}$

$$(3250000 - 250000) / 105000 = 28,6 \text{ тенге}$$

2) $(\text{себестоимость} - \text{ликвидационная стоимость}) / \text{предполагаемое время работы}$

$$(3250000 - 250000) / 8000 = 375 \text{ тенге}$$

Если в течение месяца на данном оборудовании произведено 10000 единиц продукции, за этот период время работы составляет 800 часов. Организация обязана выбрать один из получившихся результатов, при этом сумма амортизации будет исчисляться следующим образом:

1) $28,6 * 10000 = 286000$

2) $375 * 800 = 300000$

Выбор метода начисления амортизации зависит от различных факторов и сценариев использования актива.

Метод равномерного начисления (линейный): подходит для активов, которые равномерно изнашиваются в течение срока полезного использования; прост в применении и понимании; обеспечивает стабильные амортизационные отчисления в течение всего срока службы актива.

Метод уменьшаемого остатка: применяется для активов, которые быстрее изнашиваются в начале срока службы, а затем их производительность снижается; позволяет списывать большую часть стоимости актива в первые годы эксплуатации; может быть выгоден с точки зрения налогообложения, так как большие амортизационные отчисления уменьшают налогооблагаемую базу в начале.

Метод единиц продукции: используется для активов, износ которых напрямую связан с их фактической эксплуатацией и объемом производства. Подходит для оборудования, машин и других производственных активов, обеспечивает более точное соотношение амортизационных расходов с доходами, полученными от использования актива.

Поскольку износ станка напрямую зависит от его интенсивности использования и объема произведенной продукции, производственный метод позволяет наиболее точно отразить фактический износ и соотнести амортизационные расходы с полученной выгодой от эксплуатации станка.

Список использованной литературы:

1. Ж.С. Толпаков Финансовый учет-1//. - Караганда: Полиграфия, 2013
2. Международный стандарт финансовой отчетности (IFRS) 16 «Основные средства»

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В ФОРМИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

БРЕННОВА А. А.

студент группы УА-22-2

МУСИПОВА Л. К.

*Научный руководитель, магистр, старший преподаватель кафедры
«Бухгалтерский учет и аудит»*

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: Статья посвящена исследованию роли финансового учета в формировании информации о финансовых результатах организаций. Введение предоставляет обзор актуальности проблемы, формулирует цель исследования, а также описывает стратегию изложения важности роли финансового учета в условиях цифровой экономики.

Теоретический обзор раскрывает определение финансового учета, его задачи, структуру и содержание финансовой отчетности, а также взаимосвязь с другими видами учета, такими как управленческий и налоговый учет.

Наряду с этим, рассматривается регистрация и классификация хозяйственных операций, подчеркивая процесс регистрации событий и значение правильной классификации для точности отражения финансовых результатов.

Анализируется влияние финансового учета на принятие управленческих решений, выявляя роль бюджетирования и стратегического планирования, а также взаимодействие с управленческим процессом.

Завершающий раздел посвящен значению результатов для заинтересованных сторон, включая влияние на решения инвесторов, значение для кредиторов и финансовых институтов, а также практическую значимость результатов для руководства организации.

Выводы подводят основные итоги исследования, обозначают его практические и теоретические импликации, а также предоставляют рекомендации для будущих исследований в данной области. Данная статья направлена на обогащение понимания роли финансового учета и финансовой отчетности в современной организации и формирование основы для дальнейших исследований.

В условиях цифровой экономики организации сталкиваются с уникальными вызовами и неопределенностью, создаваемой динамичной и сложной бизнес-средой. Это делает роль финансового учета более актуальной.

Финансовый учет выступает в качестве важного инструмента, обеспечивающего не только фиксацию и классификацию финансовых событий, но и формирование информации, необходимой для принятия ключевых управленческих решений.

Проблема роли финансового учета становится более ходовой в аспекте поиска эффективных стратегий управления, способных обеспечить устойчивость и успешное развитие компаний в условиях переменчивости и неопределенности. Необходимость оперативного реагирования и обоснованного управленческого принятия решений подчеркивает важность роли финансового учета как ключевого элемента успешного бизнес-планирования и управления ресурсами.

Целью нашего исследования является глубокое понимание того, как финансовый учет влияет на формирование информации о финансовых результатах организаций.

В процессе исследования мы также проанализируем, как формируются финансовые отчеты, такие как отчет о финансовом положении и отчет о финансовых результатах, и как эти отчеты взаимодействуют с общим управленческим процессом.

Дополнительно, осветим влияние полученной финансовой информации на принятие управленческих решений и как она воспринимается заинтересованными сторонами, включая инвесторов, стейкхолдеров и кредиторов.

1. «Бухгалтерский финансовый учет обобщает информацию об имуществе, обязательствах, капитале организации, финансовых результатах ее деятельности и т.д. По данным финансового учета составляется финансовая отчетность, которая является доступной всем заинтересованным пользователям (внутренним и внешним). Следовательно, главная цель финансового учета заключается в формировании своевременной количественной и качественной информации о финансово-хозяйственной деятельности организации для внешних и внутренних пользователей. Бухгалтерский учет является связующим звеном, соединяющим хозяйственную деятельность и лиц, принимающих решения, поскольку каждый хозяйственный факт оформляется документом, имеющим юридическую силу» [1].

2. Финансовый учет представляет собой систему, направленную на регистрацию, классификацию и отражение хозяйственных операций в денежном выражении. Его основной задачей является обеспечение полноты и достоверности информации о финансовой деятельности организации. Финансовый учет помогает фиксировать изменения в составе активов, обязательств и капитала, отражая финансовое положение предприятия в определенный момент времени.

Согласно Закону Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» №234-III от 28.02.2007 года (с изменениями и дополнениями) в состав финансовой отчетности включаются следующие формы:

- 1) бухгалтерский баланс;
- 2) отчет о прибылях и убытках;
- 3) отчет о движении денежных средств;
- 4) отчет об изменениях в капитале;
- 5) пояснительная записка [2].

Финансовый учет тесно взаимодействует с другими формами учета, такими как управленческий и налоговый учет. Управленческий учет, ориентированный на внутренние потребности, предоставляет информацию для принятия стратегических решений руководством и менеджерами. Здесь данные финансового учета служат ключевыми параметрами для оценки эффективности использования ресурсов, контроля за выполнением стратегий и планирования бюджетов.

В свою очередь, налоговый учет фокусируется на соблюдении налогового законодательства, охватывая различные виды налогов. Точность и соответствие данных, полученных из финансового учета, играют критическую роль в составлении налоговой отчетности и определении налоговой обязанности организации.

В обобщенной форме, финансовый учет представляет собой неотъемлемую часть общей системы учета. Вместе с управленческим и налоговым учетом он обеспечивает комплексный подход к управлению, предоставляя информацию для внутренних управленческих решений, внешней отчетности и соблюдения законодательных норм. Процесс регистрации событий в финансовом учете является ключевым этапом в формировании достоверной и информативной финансовой отчетности. Этот процесс начинается с зафиксирования хозяйственных событий, таких как продажи товаров, заключение контрактов или оплата расходов. Они оформляются

первичными документами, такими как счет-фактура и накладные, которые становятся основой для регистрации операций в учетной системе.

Однако, чтобы эти данные были полезными и информативными, необходима правильная классификация операций. Классификация помогает определить смысл и цель каждой операции, отделяя, например, операции продаж от инвестиционных доходов.

Имея четкую классификацию, можно с большей точностью отражать финансовые результаты организации. Неточности, могут привести к искажению данных и, соответственно, к неверной интерпретации финансовой отчетности.

Таким образом, эффективная регистрация и классификация операций становятся фундаментом для точного и информативного представления финансовых результатов организации. Анализ финансового учета позволяет руководству оценить финансовое состояние и результативность бизнес-процессов.

Дополнительно, роль бюджетирования и стратегического планирования неопределима в управлении. Финансовый учет предоставляет основу для составления бюджета, который выступает планом доходов и расходов на будущий период. Этот инструмент позволяет руководству контролировать финансовые потоки, распределять ресурсы и ставить конкретные финансовые цели.

Взаимодействие финансового учета с управленческим процессом выражается в систематическом анализе данных для принятия тактических и стратегических решений. Финансовый учет обеспечивает информацией о текущем финансовом положении, а управленческий процесс, в свою очередь, использует эти данные для оценки эффективности стратегий, выявления проблемных областей и коррекции планов.

Финансовый учет имеет выдающееся значение для различных заинтересованных сторон, включая инвесторов, кредиторов и руководство организации.

Рисунок 1- Пользователи финансовой отчетности

1. Влияние на решения инвесторов:

Инвесторы в значительной степени зависят от данных финансового учета для принятия решений о своих инвестициях. Анализ финансовых отчетов, таких как баланс и отчет о прибылях и убытках, позволяет инвесторам оценить финансовую устойчивость и потенциал роста компании. Прогнозы и текущие финансовые показатели являются основой для принятия обоснованных решений и определения стратегии инвестирования.

2. Значение для кредиторов и финансовых институтов:

Кредиторы и финансовые институты активно используют данные финансового учета для оценки кредитоспособности заемщика. Финансовые отчеты предоставляют информацию о финансовом положении компании, ее способности возратить кредиты и общих рисках. Это помогает кредиторам принимать информированные решения о предоставлении кредитов и управлении рисками.

3. Практическая значимость результатов для руководства организации:

Руководство организации опирается на данные финансового учета для оценки эффективности текущих стратегий и принятия стратегических решений. Финансовые отчеты предоставляют информацию для оценки успешности бизнес-процессов, корректировки стратегий и формирования бюджетов. Исходя из этого, финансовый учет играет важную роль в поддержании прозрачности, принятии обоснованных решений и обеспечении финансовой устойчивости организации в глазах различных заинтересованных сторон [3].

В результате проведенного исследования о роли финансового учета в формировании информации о финансовых результатах организаций можно сделать несколько ключевых выводов:

Во-первых, финансовый учет выступает неотъемлемой частью бизнес-процессов, предоставляя фундаментальные данные для регистрации, классификации и анализа хозяйственных операций.

Во-вторых, результаты исследования подчеркивают влияние финансового учета на принятие управленческих решений. Анализ эффективности деятельности, бюджетирование и стратегическое планирование опираются на точные данные финансового учета, что делает его неотъемлемой составляющей процесса управления. Руководство использует эти данные для оценки текущих стратегий, разработки новых подходов и принятия обоснованных решений в стремлении к достижению целей организации.

С точки зрения теории, результаты исследования расширяют понимание роли финансового учета и выдвигают новые направления для будущих исследований, включая факторы успешной реализации финансового учета и влияние технологических инноваций на этот процесс. Следовательно, проведенное исследование является важным шагом в понимании роли финансового учета в современной организации, обогащая практику управления и научное понимание этой ключевой области бизнеса.

Список литературы:

1. Бухгалтерский финансовый учет: теория и практика : учебное пособие / сост.: И.М. Бортникова, А.И. Осипова. - Персиановский Донской ГАУ, 2019. - 177 с.
2. Закон Республики Казахстана №234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 года (с изменениями и дополнениями) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30092011
3. Информационная система "ПАРАГРАФ". Документ: Бухгалтерская (финансовая) отчетность. (Пучкова С.И. Учебное пособие. - «ФБК-ПРЕСС», 2001 г.)

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ И УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПОКУПАТЕЛЕЙ И ЗАКАЗЧИКОВ В ТОО «КРИСТАЛЛ»

БУРМИСТРОВА Д.М.

студентка группы УА-22-2

МУСИПОВА Л. К.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель кафедры «Бухгалтерский учет и аудит».

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение дебиторской задолженности для финансового управления предприятиями в условиях нестабильной экономики. Описывается классификация, характеристики и влияние дебиторской задолженности, а также законодательные нормы и стандарты, регулирующие ее учет в Республике Казахстан. Далее представлены активные счета типового плана счетов для учета дебиторской задолженности в зависимости от сроков расчетов. И рассматривается пример учета дебиторской задолженности на примере предприятия.

Ключевые слова: краткосрочная дебиторская задолженность, долгосрочная дебиторская задолженность, управление дебиторской задолженностью, риск неоплаты, принцип начисления, управление дебиторской задолженностью, систематический контроль.

Дебиторская задолженность – ключевой элемент финансовой структуры предприятия, отражающий совокупность долгов клиентов перед компанией. Это явление возникает в результате предоставления клиентам товаров, услуг или других корпоративных активов в кредит с отсрочкой оплаты. Она олицетворяет финансовые обязательства, которые клиенты должны будут погасить в определенный срок после получения продукции или услуг.

Дебиторская задолженность может принимать различные формы в зависимости от характера деятельности предприятия. Она может включать открытые счета, оформленные в виде выставленных счетов или писем о задолженности. Кредитные лимиты также могут быть частью дебиторской задолженности, предоставляя клиентам определенный лимит на совершение покупок в кредит.

Одним из важных аспектов дебиторской задолженности является ее классификация на краткосрочную и долгосрочную. Краткосрочные долги обычно должны быть погашены в течение года, в то время как долгосрочные имеют более длительные сроки погашения. Это разделение позволяет предприятию более эффективно управлять своими финансами и прогнозировать платежеспособность в будущем.

Дебиторская задолженность играет важную роль в финансовом здоровье предприятия. Она обеспечивает компании дополнительные средства для инвестиций, развития бизнеса и обеспечения текущей деятельности. Однако она также несет определенные риски, связанные с возможностью просрочек и дефолтов со стороны клиентов.

Учет дебиторской задолженности в Республике Казахстан регулируется следующими нормативными документами:

1) Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» №234-III от 28.02.2007 года (с изменениями и дополнениями);

2) Налоговый кодекс Республики Казахстан, который устанавливает правила учета дебиторской задолженности для налоговых целей, а также требования к ее отражению в финансовой отчетности.

3) Международный стандарт финансовой отчетности 15 (IFRS) «Выручка по договорам с покупателями» по состоянию на 01.01.2023 год;

4) Международный стандарт финансовой отчетности 1 (IAS) «Представление финансовой отчетности» по состоянию на 01.01.2023 год;

5) Международный стандарт финансовой отчетности 39 (IAS) «Финансовые инструменты: признание и оценка» по состоянию на 01.01.2023 год;

6) Приказ Министра финансов РК от 02.10.2018г. № 877 «О внесении изменения в приказ Министра финансов Республики Казахстан от 23 мая 2007 года №185 «Об утверждении Типового плана счетов бухгалтерского учета» и др.

Для учета расчетов с покупателями и заказчиками в зависимости от сроков расчетов (сроком до одного года или свыше одного года) в Типовом плане счетов бухгалтерского учета предназначены активные счета группы: 1210 «Краткосрочная дебиторская задолженность покупателей и заказчиков» - где отражаются операции по расчетам с покупателями и заказчиками за реализованные активы и оказанные услуги сроком до одного года, и прочая дебиторская задолженность покупателей и заказчиков и 2110 «Долгосрочная задолженность покупателей и заказчиков» - где отражаются операции по расчетам с покупателями и заказчиками за реализованные активы и оказанные услуги сроком свыше одного года.

В основу учета расчетов с покупателями и заказчиками положен принцип начисления, который предусматривает отражение в бухгалтерском учете и финансовой отчетности доходов от реализации запасов с момента перехода права собственности на них к покупателю, независимо от времени поступления оплаты.

Рассмотрим учет дебиторской задолженности покупателей и заказчиков на предприятии ТОО «Кристалл», которое занимается продажей солнечных панелей. В январе 2024 года компания провела следующие операции:

1. 01 января 2024 года: Продажа солнечных панелей ТОО «Сапа» на сумму 1 200 000 тенге.

2. 15 января 2024 года: Продажа солнечных панелей ТОО «Дала» на сумму 900 000 тенге.

В феврале 2024 года произошли следующие операции:

3. 10 февраля 2024 года: ТОО «Сапа» частично оплатил свою задолженность в размере 600 000 тенге.

4. 20 февраля 2024 года: Продажа солнечных панелей ТОО «КазЦинк» на сумму 1 500 000 тенге.

Таблица 1.

Журнал регистрации хозяйственных операций ТОО «Кристалл»

Дата	Описание операции	Дебет	Кредит	Сумма в тенге
01.01.2024	Продажа солнечных панелей ТОО «Сапа»	1210, 2110	6010	1 200 000 тг.
15.01.2024	Продажа солнечных панелей	1210, 2110	6010	900 000 тг.

	панелей ТОО «Дала»			
10.02.2024	Частичная оплата от ТОО «Сапа»	1010, 1030	1210, 2110	600 000 тг.
20.02.2024	Продажа солнечных панелей ТОО «КазЦинк»	1210, 2110	6010	1 500 000 тг.

Управление дебиторской задолженностью – это процесс планирования, контроля и снижения задолженности клиентов перед предприятием. Это включает в себя принятие мер для обеспечения своевременной оплаты от покупателей и уменьшения риска просрочек или дефолтов. Предприятие может использовать различные методы управления дебиторской задолженностью, такие как установление строгих условий кредитования, мониторинг платежей, предоставление скидок за предоплату или регулярное напоминание о задолженностях.

Для ТОО «Кристалл» важно осуществлять систематический контроль за дебиторской задолженностью и применять эффективные методы для обеспечения своевременной оплаты от клиентов, так как это позволяет поддерживать финансовую устойчивость и обеспечивать текущую деятельность предприятия.

Для управления дебиторской задолженностью на данном предприятии предпринимаются следующие меры:

1. Установление жестких кредитных политик: введение строгих правил оплаты, предоставление кредитов только проверенным клиентам и заказчикам, а также регулярный мониторинг их кредитной истории.

2. Применение системы штрафов и наказаний за просрочку: введение штрафных санкций или увеличение процентных ставок за просрочку оплаты с целью мотивации клиентов к своевременной оплате.

Список используемой литературы:

1. Толпаков Ж. С. Финансовый учёт - 1: учебное пособие Караганда, 2013.
2. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» №234-III от 28.02.2007 года (с изменениями и дополнениями);
3. Налоговый кодекс Республики Казахстан, который устанавливает правила учета дебиторской задолженности для налоговых целей, а также требования к ее отражению в финансовой отчетности.
4. Международный стандарт финансовой отчетности 15 (IFRS) «Выручка по договорам с покупателями» по состоянию на 01.01.2023 год;
5. Международный стандарт финансовой отчетности 1 (IAS) «Представление финансовой отчетности» по состоянию на 01.01.2023 год;
6. Международный стандарт финансовой отчетности 39 (IAS) «Финансовые инструменты: признание и оценка» по состоянию на 01.01.2023 год;
7. Приказ Министра финансов РК от 02.10.2018г. № 877 «О внесении изменения в приказ Министра финансов Республики Казахстан от 23 мая 2007 года №185 «Об утверждении Типового плана счетов бухгалтерского учета» и др.

THE FUTURE OF THE ACCOUNTING PROFESSION

SYZDYKOV T.N.

The student of the group AA-22-2

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor
Karaganda University of Kazpotreboysuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Introduction. The accounting profession is undergoing a period of transformational change, driven by the rapid development of digital technologies and analytical tools. As the data ecosystem becomes increasingly complex and artificial intelligence permeates all areas of business, the role and responsibilities of accountants are evolving, opening a new chapter in the history of this ancient profession. This article explores the key trends and expected prospects for the next generation of accountants.

Key words: Accounting, artificial intelligence, data analytics, digital transformation, professional competencies, financial analytics, consulting.

A historical excursion

Without history, there is no present or future. The birth of accounting can be traced back to the ancient civilizations of Mesopotamia, Egypt and Greece, where merchants and officials recorded financial transactions on primitive media like clay tablets and papyrus scrolls. However, the road to modern accounting methods was winding and full of surprising twists and turns, reflecting the evolution of human society.

In medieval Europe, as shop craft production and trade began to revive after a long period of decline, Italian merchant families realized the urgent need for a better and more orderly system of accounting for financial transactions. From scattered records on parchment scrolls and waxed boards, a methodology of double-entry bookkeeping gradually emerged, the principles of which were finally systematized in 1494 in the famous treatise "On Accounts and Records" by the mathematician and philosopher Luca Pacioli. This revolutionary achievement for that time laid the conceptual foundations of modern accounting, financial reporting and auditing.

Nevertheless, further development of accounting methods proceeded in uneven spurts over the following centuries. During the Renaissance period, double-entry bookkeeping was predominantly used by Italian merchant houses to conduct trade transactions. However, the Industrial Revolution of the eighteenth and nineteenth centuries, marked by the explosive growth of factories, manufactories, and mass industrial production, radically increased the demand for sophisticated methods of financial accounting, cost control, and costing.

One of the pioneers in this field was the American Quaker industrialist Eli Whitney, who in 1828 developed an innovative for that time system of normalized accounting of production costs and the calculation of the actual cost of goods produced. His methods allowed industrialists to track the flow of material and labor within a complex manufacturing process with unprecedented accuracy. Whitney is rightly regarded as one of the founding fathers of modern managerial accounting along with figures such as Chartrand, Emmerson, and Taylor.

By the end of the nineteenth century, the accounting profession was finally institutionalized with the establishment of the first professional associations, such as the Institute of Chartered Accountants in Scotland (1854) and the American Association of Chartered Public Accountants (1887). These organizations played a key role in standardizing accounting principles and practices at

the national level, as well as establishing strict ethical standards and rules for their members. This helped to enhance the prestige and credibility of the accounting profession.

Over the centuries, the improvement of financial accounting practices has occurred in a wave-like fashion, reflecting the economic and social progress of human society. The modern era of digital technology, artificial intelligence and big data has marked the beginning of a new round in this long evolution of the accounting profession, opening up both new opportunities and serious challenges for the professional community.

Trends and expected changes

At present, the convergence of advanced technologies such as artificial intelligence, machine learning, cloud computing, blockchain and big data analytics is laying the foundation for a radical transformation of the accounting profession. The traditional focus on generating financial statements based on historical data is gradually giving way to the paradigm of predictive and prescriptive analytics.

Using powerful tools to process structured and unstructured information from a variety of internal and external sources, accountants of the future will be able to identify hidden relationships, patterns and trends with unprecedented accuracy. Machine learning algorithms will be able to generate multi-factor scenarios and make accurate predictions about future financial results, cash flows, operational risks, as well as assess the potential impact of various factors on the organization's business model.

The expanding capabilities of cognitive analytics and natural language processing will free accountants from routine operations and pave the way for a new role of financial analysts and strategic advisors enlightened by data to support optimal decision-making by senior executives.

Expanding the scope of work

The shift from reactive accounting to proactive analytics is inextricably linked to the massive expansion of accountants' reach and influence in the digital age. They will become increasingly deeply involved in business-critical risk management, compliance and sustainability processes.

Comprehensive assessment of an organization's impact will no longer be limited to financial metrics alone. Accountants of the future will use advanced analytical tools to comprehensively analyze operational, marketing, environmental and social factors that directly or indirectly impact a company's long-term viability. Their expertise will be in demand to assess an organization's compliance with ESG (environmental, social and corporate governance) principles.

Globally, the demand for accountants in international trade, taxation and cross-border financial regulation is also forecast to grow as markets become more integrated and capital flows are liberalized. With in-depth knowledge of tax law, financial reporting standards and analytical competencies, the new generation of accountants will be highly valued in multinational corporations.

Development of new competencies

The fundamental transformation described will require the accountants of the future to develop fundamentally new interdisciplinary competencies. In addition to traditional financial expertise, they will need to master advanced skills in data analytics, machine learning, information visualization, programming and digital technologies.

Analytical skills to identify relevant patterns and formulate sound conclusions and recommendations based on large volumes of heterogeneous data will be critical. Strategic thinking, creativity, leadership and the ability to communicate complex information effectively will also be highly valued.

Mastering the art of interpreting big data and using advanced analytical methods, such as artificial intelligence and machine learning, will allow future accountants to uncover financial stories and penetrate into the essence of the most complex business processes hidden in arrays of structured and unstructured information.

By developing these competencies, accountants will not only ensure their relevance in the digital transformation environment, but also realize their potential as influential advisors on key aspects of an organization's strategic management.

The key role of education and certification

Successful adaptation of the accounting profession to the new reality of big data, artificial intelligence and digital technologies is not possible without a fundamental reform of training and certification systems. Existing educational programs and curricula are largely focused on outdated financial accounting methods and tools.

Accountants of the next generation will need a completely new set of competencies, combining traditional expertise in financial reporting and taxation with advanced skills in programming, data visualization, machine learning, strategic analysis and digital transformation.

Educational institutions must fundamentally rethink course content, emphasizing interdisciplinary systems thinking, digital literacy, big data analytics, and working with artificial intelligence tools. Teachers will have to master innovative pedagogical approaches to effectively transfer these new competencies to future generations of accountants.

Professional associations also have a key role to play in the smooth transition to the new paradigm of financial accounting and analysis. They need to initiate a review of existing certification standards, introduce new certification exams and professional development programs that reflect today's realities. Only by joining forces will the academic and professional communities be able to produce accountants with the necessary skill sets to thrive in the digital age.

In addition, special attention should be paid to the development of continuing professional education and regular professional development for current accountants. In an environment of rapid technological change, skills quickly become obsolete, requiring constant updating of knowledge. Professional associations can take on the role of integrators, offering a variety of additional training programs in digital disciplines, data analytics and other in-demand areas.

Overall, facilitating the transition to a new educational paradigm and certification systems adequate to the challenges of the digital economy is critical to ensure the viability and competitiveness of the accounting profession in the coming decades.

Conclusion

The rapid development of digital technologies, artificial intelligence and big data analytics has ushered in a new era for the accounting profession. We are witnessing a fundamental transformation comparable in scale to the transition from record keeping on parchment scrolls to double-entry bookkeeping in the Renaissance or from routine computing to computerized financial accounting systems in the 20th century.

In the emerging data ecosystem, the role of the accountant is evolving from a chronicler of past events to an analyst enlightened with information to predict future scenarios and support strategic decisions by corporate executives. Artificial intelligence and machine learning will uncover hidden financial relationships and patterns and build multi-factor predictive models with high accuracy.

The scope of the next generation of accountants will significantly expand beyond traditional financial accounting to include the critical areas of risk management, compliance and sustainability. Their expertise will be in demand to assess compliance with environmental, social and corporate standards, and to help make long-term strategic decisions that create value for companies.

However, adapting to the new reality of the digital economy is impossible without radical reform of personnel training processes and the development of professional competencies. The existing training programs and certification systems do not fully meet the current needs of the industry. Accountants of the future will need to become truly versatile specialists, combining financial expertise with deep knowledge of data analysis, information visualization, strategic management and digital technologies.

Educational institutions and professional associations have a key role to play in facilitating this transformation by updating educational programs and certification standards. Educators must adopt innovative pedagogical methods to effectively transfer new interdisciplinary competencies to the next generation of accountants. In turn, professional associations are called upon to act as integrators of continuing education by offering a variety of continuing education courses in data analytics, artificial intelligence, and digital disciplines.

The accounting profession faces a choice: either adapt to the new paradigm or gradually lose its relevance. Those professionals who embrace the challenge of change and become agents of innovation will be rewarded with unprecedented opportunities for professional growth and influence. As data becomes the universal language of business, the new generation of accountants' expertise in financial analytics and corporate intelligence will be in high demand for optimal strategic decision-making.

Inspired by the achievements of their predecessors such as Luca Pacioli and Eli Whitney, accountants of the future are called upon to lead a new wave of fundamental innovation in their profession. By mastering advanced digital tools and developing the necessary competencies, they will transform from oracles of retrospective financial information to analytical strategists with the power to envision the future prosperity of organizations.

By confidently facing the coming challenges of the digital reality, the accounting community is making an invaluable contribution to building tomorrow's economy based on data, innovation and long-term value for society.

List of references:

1. Accounting as a social and institutional practice: perspectives to enrich our understanding of accounting change. *Abacus*, 41(3), 265-289.
2. Learning preferences in accounting education: a focus on the role of visualization. *Meditari accountancy research*, 28(2), 391-412.
3. Studying board context, process and dynamics: some challenges for the future. *British journal of management*, 16(s1).
4. The present and future of accounting history. *Accounting auditing & accountability journal*, 27(8), 1241-1249.
5. *History of Accounting: a manual* – G.T. Aubakirova – Karaganda: Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 2019 - 125 p.

THE ACCOUNT AT A SOCIALISM AND THE NEED OF ITS REFORM DURING A STAGNATION ERA

KERIMOVA A.R

The student of the group YA-23-2

AUBAKIROVA G.T

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Introduction. The history of accounting is measured in thousands of years, it originated as early as 5000-4000 BC. During the evolution of human society, knowledge about the world around us accumulated by taking into account its phenomena. The accountant profession has come a long way to reach us in this form. Thanks to the rapid development of artificial intelligence and new technologies that penetrate our lives, the roles and responsibilities of an accountant over time are changing. In the article we will consider future prospects for growing generations.

*Keywords:*Accounting, digitalization, development,new technologies,globalization,balance sheet, evolution

Historical excursion

The early development of accounting dates back to ancient Mesopotamia and is closely related to the development of writing, counting and money, and development could also be traced in ancient Egypt, Greece, and Babylon. The first accounting documents found by archaeologists date back to the 30th century BC. These were notches on mammoth bones and tusks, rock paintings, etc. Most ancient documents had an orderly alternation of lines, combinations of the same characters (dot, arcs, straight and wavy lines). Such documents were called counting marks. The writing system also had various options - drawings, hieroglyphs, cuneiform. The carriers of written information were stone tablets, papyrus, ceramic and wooden tablets, etc. Thus, the achievements of primitive people in the field of accounting consisted in the development of calculation and recording systems. In order to keep accounting records, it was necessary to master writing and counting, memorize a huge number of signs (hieroglyphs), and then be able to use them. Scribes - officials had this knowledge. With the development of the economy, documents became more extensive in content and had a more complete form. Mesopotamian documents are similar to modern ones due to their graphic design. In the economies of Ancient Babylon, as in the economy of Ancient Egypt, inventory and income-expenditure forms of accounting were widespread. The leading role was given to recording agricultural work; inventories of fields were compiled indicating size, yield and suitability for cultivation. Thus, primary documents could be separated from current accounting documents, but it is almost impossible to distinguish the latter from reporting ones. In essence, the report was also an accounting of income and expenses for the month. The desire for unification is manifested in the presentation of some documents in a monolithic form, where income and expenses are arranged sequentially. With the development of trade and the emergence of new forms of entrepreneurship, accounting became necessary for more efficient management of enterprise affairs. In Europe, in the 13th and 14th centuries, the first scientists appeared who studied accounting. The original double entry system, also known as the debit-credit method, was developed by Italian accountant Luca Pacioli in Venice in 1494. In this system, every transaction is recorded as a debit and a credit. A debit is an entry indicating the receipt of funds into the account, and a credit is an entry indicating their departure from the account. In the 19th century, the active development of the accounting profession began in Europe. The first professional associations and organizations were created to set accounting standards and rules. This period also saw the development of the first taxation and financial reporting systems, which became the basis for modern accounting practices. In the 20th century, with the development of technology and computerization, accounting became more automated and efficient. The introduction of spreadsheets and specialized software has simplified the process of recording and analyzing financial information. Today, accounting continues to evolve and adapt to changing requirements and standards. The introduction of International Financial Reporting Standards (IFRS) was an important step in the standardization of accounting and ensured the comparability of financial information between different countries.

Trends and expected changes.

Currently, in the era of digitalization, accounting faces certain difficulties and new challenges. The development of the digital economy has an impact on all types of human activities, including accounting processes, in connection with which accounting as a science and as a sphere of human activity has undergone significant changes in recent decades associated with innovations in technologies for transmitting and storing information . The development of digital technologies makes it possible to significantly speed up the process of collecting information, increase the speed and volume of its processing and storage, and also create conditions for the availability and efficiency of information for users, while the quality of information increases significantly. However, we can

state the fact that there is a clear faster pace of development of accounting in practice than its methodology, which is associated primarily with the improvement of accounting tools, namely the use of new digital technologies for the transmission and storage of information, that is, the development of other sciences, different from accounting and the lack of research into the impact of the new opportunities obtained on improving the methodology of accounting science. Digitalization has the impact of significantly improving both the characteristics of accounting information and the possibilities of its application. Research into the results of digitalization of accounting at the present stage through analysis of the software used in this area, databases and the principles of their configuration and construction have shown that digitalization of accounting has a significant impact on two of its aspects simultaneously: – the technology of accumulating (obtaining) the necessary information, its storage, and subsequently transfer it to interested users - information technologies in accounting; – methodology for systematizing information, that is, the essence of accounting itself or accounting methodology.

Expanding the scope of work

The transformation from fast accounting to proactive specialist goes hand in hand with the many expansions in the scope and impact of accountants in the age of digital technology. They will, without exception, quickly become entangled in the skeptically significant commercial movements of risk management, compliance with regulatory conditions and stable formation.

A complex analysis of a company's impact will no longer rely on economic indicators alone. Accountants of the future will begin to use progressive inference tools for the purpose of multifaceted consideration of operational, advertising, environmental and social conditions that directly or indirectly affect the long-term viability of the company. Their skill will become essential to the company's ESG (natural, social and participatory governance) score.

According to monitoring, the need for accountants in the field of international trade, taxation and international economic regulation in absolutely the entire society will also increase according to this, as well as the markets will be more integrated, and the flow of funds will be liberalized. The new generation of accountants with fundamental knowledge of tax legislation, economic reporting patterns and inferential competencies will become highly valued in international corporations.

Development of new competencies

The fundamental transformations depicted will require accountants to develop consciously the latest interdisciplinary competencies. In addition to classical economics, they should acquire modern skills in information analysis, rote teaching, data visualization, programming, and numerical technology.

Inferences with the goal of revealing certain patterns and formulating reasoned conclusions and advice in a large-scale database of heterogeneous information will play a major role. Cunning understanding, innovation, primacy and the ability to effectively express complex information will also become highly valued.

Mastering the art of interpreting large-scale information and the use of modern inferential methods, such as unnatural mental abilities and mechanical training, will enable future accountants to identify economic events and go into the essence of the most difficult business processes hidden in arrays of highly structured and unstructured data. Forming data in their area of responsibility, accountants not only guarantee their own need in the circumstances of numerical changes, but also realize their own capabilities.

The key role of education and certification

The fundamental transformations presented will require, together with future accountants, the development of consciously new interdisciplinary competencies. In addition to traditional financial knowledge, they will need to master advanced skills in data science, automated learning, information visualization, programming, and numerical technology.

Inferential skills along with the goal of identifying specific patterns and formulating informed decisions and recommendations based on large volumes of heterogeneous data will be of primary importance. Cunning presentation, innovation, leadership and the ability to effectively formulate a difficult cut will in addition be highly valued.

Mastering the art of interpreting large volumes of data and using current inferential techniques, similar to natural intelligence and automatic organization, will enable future accountants to uncover financial activities and gain insight into complex business processes hidden in arrays of highly structured and unstructured information.

By creating information in the area of responsibility, accountants not only ensure their need in terms of financial changes, but also fulfill their personal abilities as influential consultants in accordance with the main aspects of the sophisticated management of the concept.

Conclusion

The rapid development of numerical technologies, synthetic mental abilities and large-scale information specialists marked a new era in the accounting profession. I am considered to be eyewitnesses of a basic change comparable in magnitude with the transition from keeping records in livid scrolls to doubling bookkeeping during the period.

Renaissance or from 1 mundane calculations to computerized concepts of economic accounting in the Twentieth century.

In the emerging information ecosystem, the importance of the accountant is transforming from a chronicler of previous incidents to a specialist who has the necessary data to model upcoming scenarios and help management firms make smart decisions. Unnatural mental abilities and mechanical training will make it possible to discover secret economic connections and patterns and create multifactorial futurological modifications with great accuracy.

The field of work of accountants of the next generation will significantly extend beyond the boundaries of classical economic accounting and will begin to contain the main areas of risk management, compliance with regulatory conditions and stable formation.

Their skill will be necessary to assess the relationship between environmental, social and collective standards, and also to support the adoption of long-term decisions that create value for the purpose of companies

Bibliography:

1. Stories of accounting. D.V. Nazarov, M.Yu. Medvedev. M.: Economist. 2006.
2. Voronina N..., Nadezhdina S..., Pyankova L..., Fadeikina N... Future of accounting in the context of modern development of digital economy. 2019.- (5):67-74.
3. Gutsaylyuk Z.V. Accounting systems: a critical analysis of the opinions of economists // Accounting and audit. 2012.-No. 4. P. 3-17.
4. Introduction to the "digital" economy / A.V. Keshelava, V.G. Budanov, V.Yu. Rumyantsev VNIIGeosystem, 2017.-28 p.
5. History of accounting: a manual/ Aubakirova G.T – Karaganda: Karaganda Economic University by Kazpotrebsoyuz, 2019.-125p

HISTORY OF ACCOUNTING IN THE ANCIENT WORLD

KONDRATYUK E. A.

The student of group AA-22-2

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor
Karaganda University of Kazpotrebooyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Introduction. The history of accounting has ancient roots, dating back to ancient civilizations such as Ancient Egypt, Mesopotamia and ancient Greece. These societies had systems of accounting for expenses, income and property, although they were very different from modern accounting. In the ancient world, accounting was conducted mainly for the purposes of taxation, property control and trade. With the development of trade and the economy, accounting systems have become more complex and developed. This article explores the history of accounting in the most powerful ancient civilizations.

Key words: accounting system, ancient civilizations, economic management, incoming and outgoing documents, business processes, inventory and accounting calculations

The accounting system of ancient Egypt was part of the mechanism of centralized economic management. Records in Ancient Egypt were kept on papyrus scrolls (papyrus is a perennial herbaceous plant of the sedge family), pottery shards and wood. The length of the scrolls was 4-5 m, height 24-18 cm. The record was written in black and red ink (for example, the year was written in black, and the month and the number in red; private numbers in black, totals in red). First of all, inventories were compiled on the scrolls: Egyptian scribes listed the names of various valuables in columns, and in rows – the days according to which their quantitative movement was noted. The main accounting technique was inventory (inventory is a periodic check of the availability of valuables listed on the balance sheet of an enterprise (organization), their safety and correctness of storage, obligations and rights to receive funds, as well as warehouse management and the reality of accounting data). In the period from 3400 to 2980 BC, an inventory of movable and immovable property was carried out every two years (discrete) inventory). It was later replaced by current (permanent) accounting. Its purpose was, first of all, to verify the authenticity of the receipt and issuance of silver, bread, etc. The fact of economic life was formalized by three persons:

- 1) noted on the papyrus the number of valuables scheduled for vacation,
- 2) put the actual vacation next to it,
- 3) compared the numbers and made notes on the detected deviations, drawing a longitudinal line on the verified documents (conducted an analysis).

The essential point of material accounting was the daily withdrawal of balances. The withdrawal of daily balances was possible due to small amounts of business activity. It is believed that it was in Egypt that the mirror naturalistic concept of accounting originated – to describe the movement of values in the economy as accurately as possible.

Records in Mesopotamia were kept on cards. The "cards" were made of soft and moist clay in the form of plates, or, as they are called, tablets (their sizes ranged from 2 cm to 30x40 cm). Inscriptions were made on the wet surface of the clay with a reed stick, after which the document was either dried in the sun (this was done in the early era), or burned (this was done at a later time). Auxiliary tables were widely used in Babylonia: the multiplication table and the table for calculating compound interest. The facts of economic life were reflected in the following details:

- 1) the number and type of items received;
- 2) the name of the person from whom they came;

- 3) the recipient's name;
- 4) date.

In Babylonia, such a unit as a man-day was already used, and the practice of "rationing scheduled tasks depending on the nature of the work, the qualifications of the employee, gender and age" became widespread in the royal household. Accounting for material assets is carried out approximately as follows: incoming and outgoing documents were grouped separately, information within these groups was taken into account in the context of the names of individual values, a "balance" was displayed according to turnover, which was algebraically formed with the initial balance, and thus the final result was displayed, compared with the actual availability of values. All information was recorded in tablets, the reasons for the discrepancies were also indicated here and to whose account the shortage was attributed. The emergence of synthetic (accounting of funds and business processes in generalized indicators) and analytical (detailed accounting of business transactions and funds of enterprises using analytical accounts) accounting is taking place. Babylonia was the first country to have special legislation. The laws of Hammurabi (1790-1752 BC) prescribed:

- 1) merchants – keeping records on their own;
- 2) temples – public accounting;
- 3) the transfer of money without a receipt was considered invalid.

Records were kept mainly on plaques bleached with plaster, sometimes papyrus was used. Clay shards were used for rough recordings. Greece became the birthplace of the first calculating device, the abacus, and money appears here in the form of a coin. This phenomenon was a significant leap in the development of accounting:

- 1) at first, money acted as an independent accounting object;

- 2) further – as a means of settlement (all correspondent accounts were kept in money);

3) and finally, as a measure of value, they began to measure their inventory. The current accounting was carried out in the form of a chronological record. For the purposes of reporting on the chronological register, recapitulation was done (systematic posting of all chronological records), which led to the appearance of a new account. Another source of the account was the inventory. Thus, from 2 sources: material accounting – inventory and accounting calculations – an accounting account arose. It combines two principles of accounting. The payment documents were distributed and stored on time. Officials (apodects), receiving money, crossed out payers and returned lists, which practically now contained information about overdue payments and defaulters. This is how the reception of linear recording is emerging in Greece. In Athens, reporting was public. The reports of temples and state institutions were recorded on marble or bronze plaques and exhibited in the People's Assembly, and on the fences of temples, along the roads. Around the sixth century BC, banks appeared. Initially, they kept only metal money and issued loans. The movement of money in them was made out by primary documents. They were chronologically recorded in the journal (ephemeris). The record included the date, the recipient of the money, the reason for the payment, the name of the person to whom the bank actually issued the money on the recipient's order, and the amount of the payment. There were 2 magazines: 1 – for incoming, 2 – for outgoing operations.

Conclusion

Summing up it is worth saying that the origin of accounting is caused by the very economic activity of man and has been going on for almost six millennia. The whole historical development of accounting is a search for reasonable, necessary answers. Sometimes it was successful, sometimes people were deluded. Development of accounting — THIS is a chronicle of his ups and downs. There is no exact date of occurrence of the accounting. It was born gradually. Analyzing accounting in ancient times, we can conclude that accounting in Ancient Egypt was more perfect than in the primitive society, in Ancient Rome it was more systematic than in Ancient Greece. The process of the origin and development of accounting in different epochs and in different states proceeded very specifically and individually. This, of course, was directly related to the level of development of

civilization. In general, accounting in the ancient world was most eager to record the facts of economic life. And it is no coincidence that inventory and direct registration of property are mainly at its core. Over time, accounting has changed and improved a lot, like most of all other phenomena and processes.

List of references:

1. Yakubova L.F., Slabko D.E., Development of accounting in the ancient world // Accounting and analytical support of the strategy of sustainable development of the enterprise. - Crimea: under the general editorship of R.A. Abdullaev, 2018. - pp. 561-565.
2. The origin of accounting in the ancient world
https://otherreferats.allbest.ru/audit/00046172_0.html
The development of accounting in the Ancient world:
<https://works.doklad.ru/view/KQ67psSqdfU/2.html>
3. Aubakirova G.T. History of Accounting : of manual. Karaganda : Karaganda University by Kazpotrebsoyuz, 2019.- 125p.

ШЫҒЫНДАР: ҚЫЛЫҒЫ, ЖІКТЕЛУІ, ЕСЕБІ

ТОЛЕГЕНОВА А.Т

УА-21-1к тобының студенті

МАДИЕВА К.С к.э.н., профессор

Қазтұтынуодағы қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Басқару есебі ұйымның менеджерлері мен басшыларына шешім қабылдау, жоспарлау, іс-әрекетті бақылау мен реттеу үшін ақпарат бере отырып, қызмет етеді.

Өндірістік есеп міндетіне қаржылық есептер жасау үшін тікелей өндірістік шығыстарды анықтау кіреді. Бухгалтерлік есептің мәліметтері көптеген сұрақтарды шешу үшін талап етіледі және бұл ақпаратты тіркеу мен жетіктеудің ықпалды жүйесін құру қажет.

Кілт сөздер: қолма-қол ақша, бухгалтерлік есеп, шығындар, ағымдағы банк шоты, касса, талдау, бақылау, тәуекелдер.

1887 жылы ағылшын экономистері шығын туралы хабардар болуды арттыратын және оларды бақылауды күшейтуге мүмкіндік беретін, шығын есебінің икемдірек жүйесін жасауды ұсынды. Оның негізіне шығынды шартты – тұрақты және шартты – айнымалы деп бөлді. Ғалымдар мынаны анықтады, шартты – тұрақты шығынды өзгерту өндірілген өнім көлеміне тікелей байланысты емес, ол шартты – айнымалы шығын өндірістің көлемін пропорционалды өсуіне немесе кемуіне тікелей ұлғаяды не кемиді.[1]

Шыққан шығындар есебі әкімшілік шығыстарды ғана есептеп қана қоймай, ақталмаған шығыстардың пайда болмауы үшін алдын алып, ресурстарды пайдалануды бақылап, дами бастады. Кейіннен бұл жауапкершілік орталықтарының тұжырымдамасы қалыптасуына әкелді, соған сәйкес шығындар кәсіпорын шегінде ғана қарастырылып қоймай, жауапты адамдарды тағайындап, жауапкершілік орталықтары бойынша әртараптандырады. Осылайша, шығындар есебі өндірістің түпкілікті өніміне назар аударып қана қоймай, тікелей өндірістік процеске де бағытталды.

Әрбір кәсіпорын жоғары деңгейдегі пайданы қамтамасыз ету үшін шешімдер қабылдауға міндетті. Бұл шарты орындауда негізгі талаптардың бірі – шығындарды азайту болып табылады. Ол үшін:

Өндіріс шығындарының құрамы мен құрылымын білу қажет;

Шығындарды талдап, олардың тиімді пайдалануын, реттеуді және бақылауды ұйымдастыру;

Шығындарды талдап, олардың тиімділігін пайдалануын, реттеуді және бақылауды ұйымдастыру.

Шығындар – бұл активтердің келуі немесе пайда болған өндіріс шығындарымен байланысты міндеттердің артуы. Басқару есебінде шығындар әртүрлі мақсаттар үшін бірнеше әдіспен жіктеледі, яғни шығын бір мағыналы емес. Шығындардың мағынасын түсіну үшін, оны үш жақты қарастыру керек. Біріншіден, шығындар ресурстарды пайдаланумен анықталады. Екіншіден, шығындар ақшалай өлшеммен көрсетіледі, сөйтіп пайдаланылған ресурстардың санын көрсетеді. Үшіншіден, шығындар кез келген бөлімшенің қызметі, өнімді өндіру, түрлі қызметтердің іске асырылу жағдайын салыстырады. Осыдан келіп, шығындар өзіндік құнға қарағанда бір уақытта белгілі мақсаттарға ақшалай көріністе ресурстарды пайдалану деңгейін көрсетеді.

Шығындар – басқару есебінің негізгі объектілерінің бірі. Шығындардың пайда болатын жері – кәсіпорынның құрылымдық бөлімшесі, жұмыс орындары, учаскелері, цехтар кәсіпорын бөлімдері мен т.б. Мұндай әрбір учаскеге кәсіпорынның шығын пайда болған орын номенклатурасында белгіленетін өз тіркеу номері беріледі. Сонымен қатар осы шығындарды жіктеудің негізгі бағыттары бар.

Шығындарды жіктеудің мақсаты – жалпы массадан тек релевантты шығындарды бөліп көрсету. Сондықтан, жіктеудің әдістері басшының алдында тұрған нақты мәселелерге тәуелді болып келеді. Басқарушы есебінің осындай негізгі бағыттарына мыналар жатады:

1) Бірінші бағыт – жай өндірістік есеп, оның негізгі міндеті: өнімді сатудан күтілетін табыс және өнімнің өзіндік құнын анықтау үшін жұмсалған шығындар туралы есептік, мәліметтерді алу болып табылады.

2) Екінші бағыт – өзіндік құн туралы есеп берулер мен нақты шығындар туралы алынған ақпараттарды болашақ өндірістік шығындар мақсатында пайдалану және дұрыс шешімдер қабылдау үшін барлық деңгейдегі басшыларды осы ақпараттармен қамтамасыз ету.

3) Үшінші бағыт – шығу орындары бойынша шығындарды бақылау мен реттеу мақсатында шығындар орталықтары бойынша да есепті ұйымдастыру.

Осы келтірілген мәселенің әрқайсысын шешуде шығындардың өзіндік жіктелуі жасалады. Қарастырылып отырған жіктемемен сәйкес есепті жүргізу – отандық өндірістік шығындар есебінде жаңа құбылыс. Нарықтық қатынастарды жоспарлауда, болжауда және жалпы өндірісті басқару жүйесінде басқарушы есебінің рөлі күшейіп отыр.

Шығындардың негізгі классификациясы төменде көрсетілген:

Классификация белгілері	Шығындардың бөлінуі
1. Өндіріс процесіндегі экономикалық рөлі бойынша	Негізгі және қосымша
2. Құрамының бірыңғайлығы бойынша	Бір элементті және кешенді
3. Өндіріс көлеміне қатыстылығына байланысты	Айнымалы және тұрақты
4. Жеке өнім түрлерінің өзіндік құнына енгізілу тәсілі бойынша	Тікелей және жанама
5. Пайда болу кезеңділігі бойынша	Ағымдағы және бір жолғы
6. Өндіріс процесіне қатысу бойынша	Өндірістік және өндірістік емес
7. Шығын шығарудың мақсатқа тиімділігі бойынша	Өнімді және өнімсіз

8. Жоспарды бойынша	қамту мүмкіндігі	Жоспарланған және жоспарланбаған
Ескерту: Мадиева Қ. С., Разливаева Л.В. Басқару есебі. Оқулық құралы. – Қарағанды: ҚҚУ, 2022. – 175 б.		

Негізгі шығындарға өнімдерді дайындаудағы өндіріс процесімен тікелей байланысты шығындар жатады. Бұл шығындарға кіретін: шикізаттар, материалдар, өндіріс жұмысшыларының еңбекақысы үшін қажетті жанар – жағар майлар т.б.

Қосымша шығындарға ұйымдастыру мен қызмет көрсету өндірісімен байланысты шығындар жатады. Олар: өндірістік бөлімшелердегі әкімшілік – басқару персоналының еңбекақысы, электро – энергия шығындары, өндіріс ғимаратын жылытуға арналған отын, өндірістік негізгі құралдардың тозуы және оларды жөндеу шығындары және т.б.

Бір элементті шығындарға сол кәсіпорынның құрамдық бөліктеріне бөлуге келмейтін біртекті экономикалық элементтер жатады.

Кешенді шығындар бірнеше экономикалық шығындардың жиынтығынан тұрады. Оған жататындар: қосымша шығындар, бірнеше элементтен тұратын кезең шығындары және т.б.

Айнымалы шығындарға жалпы мөлшері шығарылатын өнімдердің көлеміне тікелей байланысты болатын шығындар жатады. Осыған байланысты өнімдердің бірлігіне келетін мұндай шығындардың мөлшері өзгеріссіз қалуы мүмкін. Айнымалы шығындарға жататындар: шикізаттар мен материалдар шығындары, технологиялық мақсаттар үшін отын электро – энергия, жұмысшылардың еңбекақысы және т.б.

Тұрақты шығындарға өндіріс көлемі өзгерсе де өзгермейтін немесе болар - болмас өзгеретін шығындар жатады. Мысалға қосымша шығындарды, жалпы және әкімшілік шығындарын келтіруге болады.

Өнімдердің жеке түрлеріне енгізілген шығындар тікелей шығындар деп аталады. Бұл шығынға жататындар: шикізаттар мен материалдар шығыны, өндірістік жұмысшылардың еңбекақысы, ақаудан болған жоғалтулар және т.б.

Өнімдердің әр түрлі түрлерінің арқасында пропорционалды түрде бөлінетін шығындар жанама шығындар деп аталады. Шығындарды тікелей және жанамаға бөлу өндірістің ұйымдастырылуына және оның салалық ерекшеліктеріне, сонымен бірге өнімнің өзіндік құнын калькуляциялаудың қабылданған әдістеріне байланысты болады.

Ағымдағы шығындарға сол есепті мерзімдегі өндіру мен сатуға байланысты шығындар жатады.

Бір жолғы шығындарға өнімдердің жаңа түрлерін дайындауға және меңгеруге, техникалық әдебиеттер мен газеттерге жазылуға кеткен шығындар және т.б. жатады.

Өндірістік шығындарға өнімдерді дайындауға және олардың өндірістік өзіндік құнын белгілеуге кеткен шығындар кіреді.

Өндірістік емес шығындарға кәсіпорынның қызмет нәтижесінен есептен шығарылатын кезеңдік шығындар жатады.

Өнімді шығындарға өнімдерді рационалды ұйымдастыруда және технологияны сақтау кезінде өнімдерді белгіленген сапамен шығарумен байланысты шығындар жатады.

Өнімсіз шығындар өндірісті ұйымдастыру және технологиядағы жетіспеушіліктермен байланысты шығындар.

Өнімді шығындар жоспарланады, сондықтан олар жоспарланған деп аталады. Ал, өнімсіз шығындар жоспарланбайды, сондықтан да олар жоспарланбаған деп аталады. Шығындар есебі - бұл өндіріс кезеңінің өзгермелі шығындарын, сондай-ақ лизингтік шығыстар сияқты тұрақты шығындарды бағалау арқылы компанияның өнімнің жалпы құнын алуға бағытталған басқарушылық есептің бір түрі.

Жалпы шығындар есебінің объектісі деп кәсіпорын өндіріс шығыны есебінің талдамалығын ұйымдастырудағы объекті айтамыз.

Шығындар есебі бухгалтерлік есептің бір саласы болып табылады. Ол ұйымның өндірістік процестеріне және шығындарымен байланысты шығындарға қатысты ақпараттар мен деректерді жинау, есепке алу, жіктеу, анықтау және талдау мәселелерімен айналысады.

Шығындар есебі шығындар үшін өте маңызды және пайдалы ақпаратты береді және бағаны құруға көмектеседі. Шығындарды есепке алу шығындардың үш негізгі элементіне ие, олар:

- Негізінен тікелей шығындар және жанама шығындар ретінде жіктелген материалдық шығындар.

- Негізінен тікелей еңбек шығындары және жанама еңбек шығындары ретінде жіктелген еңбек шығындары.

- Үстеме шығындар: тіркелген шығындар, кеңсе шығындары, сату, жалпы және әкімшілік шығындар және т.б.[3]

Шығындарды есепке алудың негізгі мақсаттарына бақылау операциялары мен өндіріс шығындары, тіркелген шығындар және фирма немесе ұйым үшін басқа да тиісті шығындар кіреді. Мұндай ақпарат ұйымға әр түрлі шығындарды азайтуға және оның тиімділігін арттыруға көмектеседі. Ұйымның шығындарын есепке алуды әдетте өзінің қызметкерлері жүргізеді. Шығындар есебі туралы ақпарат пен есеп беру міндетті емес немесе қаржы жылының соңында ұсынылмайды.

Қорытындылай келе, шығындар өндірістегі шаруашылық жүргізуші субъектілер, жеке өндірушілер, кәсіпкерлер кәсіпорындардың ақшалай нысандағы шығындар болып есептелетін категория. Шығындарды басқару арқылы кәсіпорын жоғары деңгейдегі экономикалық нәтижелерге қол жеткізеді. Егер кәсіпорын шығындарға жоғары деңгейде бақылау жасайтын болса онда кәсіпорынның қызмет сапасы артады, өнім өндіру көлемі ұлғаяды және жақсарады.

Әдебиеттер:

1. Сёмина И.В. Управленческий учет учебное пособие. М.: Российский университет транспорта (МИИТ), 2020. 92 б.

2. Мадиева Қ. С., Разливаева Л.В. Басқару есебі. Оқулық құралы. – Қарағанды: ҚҚУ, 2022. – 175 б.

3. Керимов, В.Э. Управленческий учет производственной деятельности: учеб. пособие / В.Э. Керимов, А.А. Епифанов, П.В. Селиванов, М.С. Крятов. - М.: Издательство «Экзамен», 2019, 160-161 б.

ФИНАНСОВЫЙ БЮДЖЕТ ПРЕДПРИЯТИЯ: НАЗНАЧЕНИЕ, ПРИНЦИПЫ И ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ СОСТАВЛЕНИЯ

ИВАНОВА А.В.

Студентка группа УА-21-2

РАЗЛИВАЕВА Л.В.

*Научный руководитель, Доцент кафедры
бухгалтерского учета и аудита*

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: Цель данной статьи описать суть и важность финансового бюджета для предприятия, рассмотреть его преимущества и определить основные принципы

формирования. Мы подчеркиваем роль бюджета в планировании и контроле денежных потоков, управлении ресурсами и оценке финансовой устойчивости, а также освещаем принципы реалистичности, специфичности, гибкости, последовательности, эффективности и ответственности, обеспечивающие эффективное управление финансами и достижение стратегических целей предприятия.

Ключевые слова: финансовый бюджет, финансовое планирование, бюджетирование, управление финансами, финансовая устойчивость и принципы формирования бюджета.

Финансовый бюджет предприятия - это документ, который содержит прогноз финансовых операций компании на определенный период времени, обычно на год вперед. Он включает в себя детальные планы по доходам, расходам, инвестициям и финансовой деятельности организации [1].

Финансовый бюджет является важным инструментом управления финансами предприятия, позволяя планировать и контролировать денежные потоки, управлять финансовыми ресурсами, а также оценивать финансовую устойчивость и предсказывать возможные проблемы или риски. Он также служит основой для принятия стратегических решений, определения целей и мониторинга выполнения бизнес-планов компании.

Финансовое бюджетирование имеет большое значение для бизнеса по нескольким причинам:

Таблица 1. Преимущества финансового бюджета [2]

Преимущества	Описание
Планирование и прогнозирование	Позволяет оценить, сколько денег будет доступно и как они будут использованы в будущем.
Управление ресурсами	Помогает распределять финансовые ресурсы между различными нуждами компании.
Контроль финансовых потоков	Дает возможность отслеживать, куда и как идут деньги в компании, чтобы избежать неоправданных расходов.
Оценка финансовой устойчивости	Позволяет компании оценить свою способность выполнять финансовые обязательства и платить долги.
Предсказание рисков и проблем	Помогает выявить возможные финансовые риски и проблемы до их возникновения.
Принятие обоснованных решений	Дает возможность принимать обдуманные финансовые решения, основанные на бюджете.
Улучшение внутренней коммуникации	Помогает сотрудникам лучше понимать финансовые цели и планы компании, улучшая согласованность внутри организации.

Из Таблицы 1 можно сделать вывод, что эффективное финансовое управление играет ключевую роль в успехе компании. Планирование и прогнозирование помогают оптимизировать расходы и ресурсы, а управление ресурсами обеспечивает их эффективное распределение. Контроль финансовых потоков и оценка финансовой устойчивости помогают минимизировать риски и поддерживать финансовое здоровье компании.

Предсказание рисков и проблем позволяет предотвратить потенциальные угрозы заранее, а принятие обоснованных решений на основе бюджета способствует эффективному управлению финансами. Улучшение внутренней коммуникации помогает создать согласованную команду, способную эффективно реализовывать финансовые цели компании. Таким образом, грамотное финансовое управление не только обеспечивает устойчивость бизнеса, но и создает условия для его долгосрочного развития и процветания.

Финансовое бюджетирование является важным инструментом управления финансами для компаний всех размеров и форм собственности. Оно позволяет организациям планировать и контролировать свои финансовые ресурсы, а также принимать обоснованные решения на основе анализа данных.

Прежде всего, финансовое бюджетирование помогает компаниям улучшить планирование. Путем определения конкретных финансовых целей и разработки плана достижения этих целей, компания может четко определить свои приоритеты и ресурсы, необходимые для их достижения. Это позволяет создать более реалистичные и достижимые планы на будущее.

Во-вторых, бюджетирование способствует улучшению контроля за финансами. Поскольку бюджет является рамкой, в которой устанавливаются финансовые цели и ожидаемые результаты, его регулярное сравнение с фактическими результатами позволяет выявить любые расхождения и проблемы в управлении финансами. Это помогает компаниям быстро реагировать на изменения и корректировать свои действия в соответствии с текущей ситуацией.

Кроме того, финансовое бюджетирование обеспечивает основу для принятия информированных решений. Анализ данных, связанный с выполнением бюджета, позволяет компаниям оценить эффективность своих инвестиций, идентифицировать узкие места в финансовом управлении и выявить возможности для оптимизации расходов и увеличения прибыли.

В конечном итоге, финансовое бюджетирование способствует финансовому успеху и устойчивости компании. Путем эффективного управления своими финансами организации могут минимизировать риски, оптимизировать использование ресурсов и создать устойчивую основу для роста и развития в долгосрочной перспективе [3].

Таблица 2. Принципы формирования финансового бюджета предприятия

Принцип	Описание
Реалистичности	Бюджетные цели и планы должны быть основаны на реальных данных и реалистичных оценках будущих доходов и расходов.
Специфичности	Бюджет должен быть детализированным и включать в себя различные категории доходов и расходов, чтобы обеспечить более точное управление финансами.
Гибкости	Бюджет должен быть гибким, чтобы учитывать изменения во внешней среде и внутренних условиях предприятия.
Последовательности	Финансовые цели и бюджетные показатели должны быть последовательными и соответствовать общей стратегии предприятия.
Эффективности	Бюджетирование должно способствовать эффективному использованию ресурсов и достижению стратегических целей.
Ответственности	Определение ответственных лиц или подразделений за выполнение бюджетных показателей и мониторинг их выполнения.

Из приведенных принципов бюджетирования видно, что эффективное управление финансами организации требует не только разработки бюджета, но и его последующего контроля и адаптации. Реалистичные оценки, детальная спецификация, гибкость в реагировании на изменения, согласованность с общей стратегией и четкая ответственность за выполнение задач играют ключевую роль в обеспечении финансовой устойчивости и достижении стратегических целей.

Бюджет должен быть не просто инструментом планирования, но и средством оптимизации ресурсов и реализации стратегии предприятия. Только при соблюдении всех этих принципов организация сможет достичь долгосрочного успеха и устойчивого развития.

Рассмотрим использования принципов формирования бюджета на предприятии ТОО «Steel».

У компании ТОО «Steel» есть цель увеличить годовую выручку на 10% в следующем финансовом году. Они могли бы использовать принципы формирования финансового бюджета следующим образом:

1. **Принцип реалистичности:** Компания осуществляет анализ прошлых данных о выручке, росте рынка и оценке будущих тенденций. Они приходят к выводу, что установка цели в 10% роста выручки является реалистичной на основе доступных данных. Это позволяет компании установить цель, которая является выполнимой и соответствует текущей реальности.

2. **Принцип специфичности:** При разработке бюджета компания учитывает различные источники выручки, такие как продажи разных товаров или услуг, а также различные категории расходов, такие как заработная плата, аренда, реклама и т.д. Это обеспечивает детализацию бюджета и позволяет компании более точно управлять своими финансами.

3. **Принцип гибкости:** Бюджет включает гибкие компоненты, которые могут быть скорректированы в случае изменения рыночных условий. Например, компания может быстро пересмотреть свой бюджет в случае появления новых конкурентов или изменения спроса на товары. Это позволяет компании адаптироваться к изменяющимся условиям и сохранять свою конкурентоспособность.

4. **Принцип последовательности:** Бюджет компании соответствует общей стратегии предприятия. Например, если стратегия компании включает в себя развитие новых рынков, бюджет может включать в себя инвестиции в маркетинг и расширение производства для поддержки этой стратегии. Это обеспечивает согласованность между бюджетом и стратегическими целями компании.

5. **Принцип эффективности:** Компания стремится использовать свои ресурсы эффективно, поэтому бюджет разрабатывается с учетом оптимизации расходов и максимизации доходов для достижения цели увеличения выручки. Это позволяет компании достигать максимального результата при минимальных затратах.

6. **Принцип ответственности:** Различные отделы и сотрудники компании назначаются ответственными за конкретные аспекты бюджета. Например, директор по маркетингу может быть ответственным за достижение целей по продажам и маркетингу. Это обеспечивает четкое определение обязанностей и ответственности, что способствует более эффективному управлению бюджетом и достижению поставленных целей.

Таким образом, компания использует принципы бюджетирования для разработки бюджета, который помогает им достичь своей цели увеличения выручки на 10% в следующем финансовом году, а также для эффективного управления своими финансами.

Финансовый бюджет предприятия является ключевым инструментом управления финансами и стратегическим планированием. Его формирование требует соблюдения определенных принципов, которые обеспечивают надежность и точность бюджетных показателей, а также способствуют эффективному управлению финансами и достижению целей компании.

Принцип реалистичности подчеркивает важность разработки бюджета на основе реальных данных и избегание избыточного оптимизма. Это гарантирует, что бюджет будет ближе к реальным результатам и позволит компании лучше планировать и управлять своими финансами.

Соблюдение принципов при формировании бюджета важно для прозрачности и надежности финансовых данных, что в свою очередь способствует улучшению управления, принятию обоснованных решений и укреплению финансовой устойчивости предприятия. Финансовый бюджет становится инструментом, который помогает компании адаптироваться к изменяющейся среде и успешно развиваться на рынке.

Важно отметить, что выбор принципов зависит от конкретных целей и сферы деятельности вашей компании. Для этого стоит провести анализ и применить принципы, которые наилучшим образом соответствуют вашей стратегии и условиям рынка.

Список литературы:

1. Сайт – Режим доступа: <https://www.1cashflow.ru/finansovyj-byudzheth-osnovadlya-prinyatiya-upravlencheskix-reshenij>
2. Финансовое планирование и бюджетирование : учеб. пособие / В.Н. Незамайкин, Н.А. Платонова, Я.П. Федоров, И.Л. Юрзинова ; под ред. проф. В.Н. Незамайкина. — Москва : Вузовский учебник : ИНФРА-М, 2018. — 96 с.
3. Наумова, Н. В. Бюджетирование в деятельности предприятия: учеб. пособие / Н. В. Наумова, Л. А. Жарикова. – Тамбов: Изд во ТГТУ, 2009. – 112 с.

**УЧЕТ ДВИЖЕНИЯ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ НА ПРИМЕРЕ ТОО «STATION 19»**

ОВЧАРЕНКО Д.О.

студентка группы УА-23-4с

МЕДВЕДЕВА А.М.

*Научный руководитель, м.э.н., преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: В современных условиях функционирования организации денежные средства представляют значимую роль при осуществлении расчетных операций. В данной статье рассматриваются особенности ведения бухгалтерского учета движения денежных потоков бизнес-субъектов, а также проблемы и перспективы развития. В частности, использование современных информационных и цифровых технологий (автоматизированных систем) позволяет упростить и ускорить процесс учета движения денежных средств. Это позволяет субъектам более эффективно планировать свою финансовую деятельность, оптимизировать затраты и повысить прибыльность.

Ключевые слова: денежные средства, учёт, текущий банковский счет, касса, анализ, контроль, проблемы, операции, перспективы развития, риски.

В условиях цифровизации процесс учета движения денежных потоков субъектов предпринимательства является наиболее актуальным, так как при непрерывном движении денежных средств возникает необходимость расчетных операций, правильного ведения учёта и эффективного использования. Таким образом, учёт движения денежных средств помогает достичь желаемой эффективности хозяйственной деятельности, устойчивого финансового состояния, принести дополнительный доход.

Учет денежных средств в Республике Казахстан регламентируется Законом РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 г. (с изменениями и дополнениями), МСФО (IAS) 7 «Отчет о движении денежных средств».

Денежные средства представляют собой совокупность денег, находящихся в кассе, на банковских расчетных, валютных, специальных и депозитных счетах, в выставленных аккредитивах, чековых книжках, переводах в пути и денежных документах [1].

Операции с денежными средствами – это основа бухгалтерской деятельности, и непосредственно наличие грамотного управления денежными средствами приводит к положительному результату деятельности организации [2].

Проанализировав известных авторов (Л. И. Габдуллина, Кураков Л. П., Кураков В. Л., Кураков А. Л., Грязнова А. Г.) нами сделан вывод, что к денежным средствам субъекта относятся:

- совокупная сумма средств организации в ее распоряжении на определенную дату и представляющих собой его активы в форме готовых средств платежа (абсолютной ликвидности);

- средства в отечественной и иностранной валютах, находящиеся в кассе, на расчетном, валютном и других счетах в банках на территории страны и за рубежом, в легко реализуемых ценных бумагах, а также в платежных и денежных документах;

- важнейший вид финансовых активов, представляющих собой средства в российской и иностранной валютах, легко реализуемые ценные бумаги, платежные и денежные документы [2].

Из вышесказанного, на наш взгляд следует, что к денежным средствам причисляют свободные денежные средства на валютном, расчетном и других счетах в банке, сумму наличных денежных средств в кассе субъекта, депозиты и различные ценные бумаги. Правильность формирования расчетных операций гарантирует стабильную устойчивость оборачиваемости средств организации и усовершенствование ее финансового состояния.

В практической деятельности абсолютно каждого субъекта предпринимательства происходит процесс обращения денежных средств: приобретение краткосрочных (долгосрочных) активов, оплата заработной платы сотрудникам субъекта, отчисления в бюджетные фонды, получение займа и другое. С помощью денежных средств осуществляются все производственные и административные операции.

Для группировки и текущего отражения элементов финансовой отчетности в стоимостном выражении используется Типовой План счетов бухгалтерского учета, утвержденного приказом Министра финансов Республики Казахстан от 23 мая 2007 года № 185 «Об утверждении Типового плана счетов бухгалтерского учета» (с изменением и дополнением) [3].

Для учета денежных средств в Типовом Плане счетов бухгалтерского учета предназначен Подраздел 1000 – «Денежные средства». Данный подраздел включает следующие группы счетов [3]:

- 1010 – «Денежные средства в кассе», где учитывается движение денежных средств в кассе в национальной и в иностранных валютах;

- 1020 – «Денежные средства в пути», где учитывается движение денежных средств в пути и конвертации валюты;

- 1030 – «Денежные средства на текущих банковских счетах», где учитывается движение денежных средств на текущих банковских счетах в национальной и в иностранных валютах;

- 1040 – «Денежные средства на корреспондентских счетах», где учитывается движение денежных средств на корреспондентских счетах в национальной и в иностранных валютах;

- 1050 – «Денежные средства на сберегательных счетах», где учитывается движение денежных средств на сберегательных счетах в национальной и в иностранных валютах;

- 1060 – «Денежные средства, ограниченные в использовании», где учитываются денежные средства в кассе, на текущих, корреспондентских и сберегательных счетах, ограниченные в использовании;

1070 – «Учет электронных денежных средств», где учитываются электронные денежные средства в системе;

1080 – «Прочие денежные средства», где учитываются прочие денежные средства, не указанные в предыдущих группах;

1090 - «Оценочный резерв под убытки от обесценения денежных средств», где учитываются оценочные резервы под ожидаемые кредитные убытки от обесценения денежных средств.

Нами рассмотрен учет движения денежных средств организаций торговли на примере ТОО «Station 19».

ТОО "Station 19" - организация, осуществляющая свою деятельность в сфере оптово-розничной торговли, реализуя товары широкого спектра: от продуктов питания до товаров бытовой химии, от одежды и обуви до электроники и бытовой техники на рынке Республики Казахстан.

Основной целью ТОО "Station 19" является удовлетворение потребностей клиентов, предлагая им качественные товары по доступным ценам. Организация стремится быть лидером на рынке торговли в Республике Казахстан, предлагая широкий выбор товаров и высокий уровень обслуживания.

В таблице №1 представлены корреспонденции счетов по учету денежных средств в кассе ТОО «Station 19».

Таблица №1. Корреспонденции счетов по учету денежных средств в кассе ТОО «Station 19»

Содержание операции	Дебет	Кредит	Сумма (тенге)
Зачислен в кассу доход от реализации готовой продукции	1010 Денежные средства в кассе	6010 Доход от реализации продукции и оказания услуг	100 000
Перечислены денежные средства с расчетного счета банка (на выдачу зарплаты, премий, пособий и т. п.)	1010 Денежные средства в кассе	1030 Денежные средства на карт-счетах	250 000
В кассу поступили денежные средства от покупателей и заказчиков	1010 Денежные средства в кассе	1210 Краткосрочная дебиторская задолженность покупателей и заказчиков	100 000
В кассу возвращена сумма задолженности подотчетного лица	1010 Денежные средства в кассе	1250 Краткосрочная дебиторская задолженность работников	67 000
Выданы денежные средства из кассы для оплаты труда рабочих	3350 Краткосрочная задолженность по оплате труда	1010 Денежные средства в кассе	70 000

Из кассы оплачена задолженность поставщикам	3310 Краткосрочная задолженность поставщикам и подрядчикам	1010 Денежные средства в кассе	150 000
---	---	-----------------------------------	---------

В таблице №2 представлены корреспонденции счетов по учету денежных средств на текущем банковском счёте ТОО «Station 19».

Таблица №2. Корреспонденции счетов по учету денежных средств на текущем банковском счёте ТОО «Station 19»

Содержание операции	Дебет	Кредит	Сумма (тенге)
На текущий банковский счет поступили денежные средства за реализованные товары	1030 Денежные средства на текущих банковских счетах	1210 Краткосрочная дебиторская задолженность покупателей и заказчиков	405000
На текущий банковский счёт поступили краткосрочные авансовые платежи от покупателей и заказчиков	1030 Денежные средства на текущих банковских счетах	3510 Краткосрочные авансы полученные	70000
Внесены на текущий банковский счет наличные денежные средства из кассы предприятия	1030 Денежные средства на текущих банковских счетах	1010 Денежные средства в кассе	95000
С текущего банковского счёта погашены обязательства перед банком по краткосрочным займам	3010 Краткосрочные финансовые обязательства, оцениваемые по амортизированной стоимости	1030 Денежные средства на текущих банковских счетах	200000
С текущего банковского счёта перечислено в счет погашения задолженности по налогам и другим обязательным платежам в бюджет: -корпоративному подоходному налогу	3110 Корпоративный подоходный налог, подлежащий оплате	1030 Денежные средства на	53000

-индивидуальному подоходному налогу	3120 Индивидуальный подоходный налог	текущих банковских счетах	43000
-налогу на добавленную стоимость	3130 Налог на добавленную стоимость		120000
- социальному налогу	3150 Социальный налог		40000

Нами рассмотрены основные проблемы учета движения денежных средств в Республике Казахстан:

1. недостаток квалифицированных кадров. Учет денежных средств является сложным процессом, требующим высокой квалификации. Однако в РК наблюдается нехватка квалифицированных специалистов в области бухгалтерского учета, что приводит к искажениям в учете и финансовой отчетности;

2. неясность в документальном оформлении. Возникает, когда документы не соответствуют требованиям бухгалтерского учета или законодательства Республики Казахстан, что приводит к препятствиям в достоверном учёте денежных средств;

3. недостаточный внутренний контроль. В некоторых бизнес-субъектах отсутствует или недостаточно развита система внутреннего контроля, что увеличивает риск хищений и нецелевого использования денежных средств;

4. изменения в законодательстве. Бухгалтерам необходимо тщательно следить за изменениями в законодательстве, чтобы правильно учитывать.

В ТОО «Station 19» основными проблемами учета движения денежных средств являются:

- недостаток кадров;
- недостаточный внутренний контроль.

Нами сформулированы рекомендации по устранению проблем в осуществлении учета движения денежных средств в организации ТОО «Station 19»:

1. Подготовка квалифицированных кадров. Необходимо повышать квалификацию бухгалтерских кадров, проводя курсы, семинары и тренинги.

2. Уделять большое внимание на изменения в законодательстве по ведению учёта денежных средств.

3. Усиление внутреннего контроля. Субъекту необходимо разработать и внедрить системы внутреннего контроля, которые позволят снизить риск хищений и нецелевого использования денежных средств.

Мы считаем, что перспективы развития учета движения денежных средств бизнес-субъектов в Республике Казахстан состоит в следующем:

- повышение квалификации бухгалтерских кадров;
- одной из важных задач развития учета денежных потоков усиление контроля и защиты информации;

- развитие мобильных приложений для учета денежных средств. Мобильные приложения позволяют предприятиям вести учет денежных средств в кассе и на текущем банковском счете в режиме реального времени. Это позволяет усовершенствовать контроль над финансами и принимать оперативные решения на основе актуальных данных;

- прогресс учета денежных средств включает в себя внедрение новых систем и механизмов в соответствии с требованиями законодательства РК, а также обучение сотрудников бизнес-субъекта правилам ведения бухгалтерского учета и контроля.

Резюмируя вышесказанное, считаем, что денежные средства, являющиеся самым ликвидным активом субъекта, требуют правильного и своевременного учета всех совершаемых операций. Организация сможет получать прибыль и рационально проводить свою текущую и иную деятельность только при условии строгого соблюдения казахстанского законодательства в сфере ведения бухгалтерского учета движения денежных средств, а анализ денежных потоков субъекта позволит сформулировать грамотные и обоснованные прогнозы на перспективу развития, а также осуществить расчёт потоков денежных средств в будущих периодах и принять оперативные и правильные финансово-управленческие решения. Корректно организованный учёт в субъекте с помощью современных средств автоматизации позволяет максимально эффективно проводить учет и анализ денежных потоков организации [4].

Список литературы:

1. Ресурсы интернета: <https://base.garant.ru>
2. Ресурсы интернета: <https://www.elibrary.ru>
3. Типовой План счетов бухгалтерского учета, утвержденного приказом Министра финансов Республики Казахстан от 23 мая 2007 года № 185 «Об утверждении Типового плана счетов бухгалтерского учета» (с изменением и дополнением).
4. Ахметова Р.Р. Проблемы учета и аудита денежных средств. Молодой учёный. № 43 (281). 2019 - с. 156.

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АУДИТА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В
РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

БЛИВЕРНЕЦ М.Н.

студент группы УА-23-4с

МЕДВЕДЕВА А.М.

*Научный руководитель, м.э.н., преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: Показатели, представленные в финансовой отчетности, позволяют заинтересованным пользователям удовлетворить свои потребности и ожидания о финансовом положении субъекта, также решить ряд вопросов связанные с текущими и стратегическими задачами взаимодействия с данным субъектом. Искажения в финансовой отчетности, по нашему мнению, формирует ошибочное представление о финансовом положении субъекта, а также способствует принятию малоэффективных финансово - управленческих решений. Аудит финансовой отчетности позволяет собственникам субъекта получить достоверную информацию о деятельности своей организации, оценить качество ее работы, степень сохранности имущества и эффективность его использования, выявить скрытые обременения.

Аудиторская проверка финансовой отчетности связана с целым рядом неопределенностей, которые часто оказывают влияние на достижение ее целевых установок. В практике аудита эти неопределенности являются аудиторским риском. В связи с чем, считаем, что основная задача аудита финансовой отчетности состоит в том, чтобы, по возможности, уменьшить возникшие риски до наиболее приемлемого минимума,

позволяющего получать относительно достоверные и оптимальные результаты о финансовом положении субъекта.

В статье рассмотрен алгоритм проведения аудита финансовой отчетности, актуальные проблемы аудита финансовой отчетности, фальсификация (искажения) финансовой отчетности.

Ключевые слова: аудит, финансовая отчетность, риск, проблемы, методы, (фальсификация) искажения финансовой отчетности, классификация фальсификации, этапы проведения аудита.

Глобализация бизнеса является мировым трендом, в котором участвует казахстанский бизнес.

Современный казахстанский мир бизнеса сталкивается с непрерывным развитием, а также с цифровизацией экономических показателей, что порождает ряд актуальных проблем в сфере проведения аудита финансовой отчетности.

Финансовая отчетность представляет собой информацию о финансовом положении, результатах деятельности и изменениях в финансовом положении индивидуального предпринимателя или организации [1]. Формирование и представление финансовой отчетности в Республике Казахстан регламентируется Законом РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 г. (с изменениями и дополнениями), МСФО (IAS) «Представление финансовой отчетности», Национальным стандартом финансовой отчетности РК от 31.01.2013 г. (с изменениями и дополнениями).

На основании Закона РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 г. (с изменениями и дополнениями) финансовая отчетность включает в себя [1]: бухгалтерский баланс; отчет о прибылях и убытках; отчет о движении денежных средств; отчет об изменениях в капитале; пояснительную записку.

В рамках экономической неясности и нарастающей конкуренции растёт потребность в объективной оценке экономического состояния субъекта с позиции владельцев и контрольно-надзорных органов. Финансовая отчетность занимает ключевую позицию в отношении принятия решения о этапах развития субъекта и предотвращает финансовые мероприятия, связанные с риском. Аудит значительно повышает доверие к показателям финансовой отчетности со стороны заинтересованных пользователей как внешних, так и внутренних.

Аудит - проверка в целях выражения независимого мнения о финансовой отчетности и прочей информации, связанной с финансовой отчетностью, в соответствии с законодательством Республики Казахстан [2].

Как правило, процедуры аудита финансовой отчетности включает в себя ряд этапов:

1. Подготовительные мероприятия и планирование. На данном этапе основной задачей аудитора является собрать и изучить сведения об аудируемом субъекте, запросить у менеджеров организации необходимые деловые документы и составить план проведения аудита финансовой отчетности с определением ожидаемого объема финансовых документов, графиков и сроков проведения аудита, а также алгоритм последовательности проведения аудиторских процедур, достаточных для сбора аудиторских доказательств и формирования обоснованного мнения о достоверности финансовой отчетности аудируемого субъекта. Происходит расчет аудиторского риска, который зависит от различных факторов, таких как сложность бизнеса клиента, уровень его внутреннего контроля, а также субъективное восприятие аудитора. На данном этапе между аудируемым субъектом и аудиторской организацией составляется и подписывается договор на осуществление аудита финансовой отчетности, а также оговариваются сроки [3, с. 33].

2. Анализ полученных аудиторских доказательств. На втором этапе аудитору необходимо проверить и проанализировать полученные доказательства. При недостаточности

информации аудитор вправе запросить дополнительные документы, а также провести опрос сотрудников аудируемого субъекта.

3. Систематизация данных. На этом этапе аудитор делает вывод о достоверности финансовой отчетности, а также о ее соответствии нормам законодательства РК.

4. Формирование и представление аудиторского заключения. Данный документ является результатом как годового аудита финансовой отчетности, так и анализа данных за короткий период. Руководитель аудируемого субъекта получает на руки официальный документ, который может быть использован при получении кредита или для участия в инвестиционном проекте.

5. Осуществление консультации руководства по результатам проведенного аудита. При возникновении такой необходимости аудитор может подробно описать ход проверочных мероприятий с расшифровкой недочетов, выявленных по каждому пункту. Также аудитор может предложить свои рекомендации для улучшения работы сотрудников аудируемого субъекта [4].

Так же стоит отметить, что при проведении аудита финансовой отчетности аудитор сталкиваются с искажениями (фальсификацией) финансовой отчетности.

Фальсификация - вид мошенничества известный как подделка, предполагает намеренное изменение документов в целях извлечения выгоды или сокрытие противоправных поступков [5].

На наш взгляд фальсификацию (искажения) финансовой отчетности можно классифицировать следующим образом: по исполняющему субъекту; по объёму фальсификации; по цели мошенничества; по методам мошенничества; по видам деформации.

1. По исполняющему субъекту. Исполняющим субъектом может являться как управленческий персонал, так и штатные работники. То есть в данном случае фальсификация финансовой отчетности подразделяется на управленческую и неуправленческую соответственно.

2. По объекту фальсификации. Объектом фальсификации является как консолидированная отчетность, так и индивидуальная финансовая отчетность.

3. Основные цели мошенничества:

- стремление субъекта соответствовать аналитическим прогнозам на рынке;
- искажение экономических показателей информации для увеличения рыночной стоимости акций и привлечения инвесторов;
- модификация отчетности, которая предпринята принудительно;
- изменение отчетности в связи с сокрытия коррупционных действий и уклонения от ответственности;
- сокрытия факта хищения имущества организации;
- уклонение от налогов.

4. По методам мошенничества фальсификация разделяется на:

- внесение необоснованных данных в отчетность;
- фальсификация налоговой отчетности, в целях уменьшения налоговой базы;
- совершение безосновательных сделок.

5. По виду деформации подразделяется на:

- изменение статей бухгалтерского баланса;
- изменения отчета о финансовых результатах;
- частичное раскрытие информации [6].

Причин, по которым финансовая отчетность могла быть искажена, существует множество. Это может быть не только ошибка в учёте по причине невнимательности или непрофессиональности бухгалтера, но и определённый умысел, например, личное обогащение или легализация доходов, полученных преступным путём.

На наш взгляд актуальной проблемой проведения аудита финансовой отчетности состоит в следующем:

1. рынок аудиторских услуг испытывает значительную нехватку квалифицированных кадров (аудиторов). Каждая крупная организация, где проведение аудита финансовой отчетности является обязательным моментом, сталкивалась с проблемой выбора аудиторской организацией (аудитора), обладающей высокой деловой репутацией, профессиональной компетенцией, а также предлагающей приемлемую для аудируемого субъекта стоимость услуг. Правительство Республики Казахстан отреагировало на данную проблему созданием квалификационной комиссии в рамках «Профессионального совета по аудиторской деятельности» для всех соискателей на получение сертификата профессионального аудитора, а также её повышение;

2. ситуация усугубляется в связи с неизбежной перестройкой экономического мышления и цифровизацией при формировании и представлении финансовых показателей. В данном случае существует риск существенного искажения (фальсификации) финансовых показателей при отражении бухгалтером хозяйственных операций, что влечет за собой искажение (фальсификацию) финансовой отчетности;

3. аудируемый субъект намеренно осуществляет сокрытие (искажение) финансовых документов (аудиторских доказательств), что служит источником заблуждений для аудитора при формировании независимого профессионального суждения о финансовом состоянии субъекта с целью получения положительного аудиторского заключения и экономической привлекательности организации для инвесторов.

Резюмируя вышесказанное, мы хотим подчеркнуть, что для обеспечения качественного аудита и достоверности финансовой отчетности необходимо строго соблюдать законодательные требования, проводить регулярный аудит финансовой отчетности и осуществлять корректировки по выявленным нарушениям, а также повышать профессиональную компетенцию аудиторов.

На наш взгляд, подтверждение квалификационной подготовки и повышение стандартов качества аудита финансовой отчетности, а также ответственный подход к осуществлению аудиторской проверки со стороны аудируемого субъекта является важным моментом в решении проблем при проведении аудита финансовой отчетности.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 года № 234 «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» (с изменениями и дополнениями). Ресурсы интернета: <https://adilet.zan.kz/>

2. Закон Республики Казахстан от 20 ноября 1998 года № 304-І «Об аудиторской деятельности» (с изменениями и дополнениями). Ресурсы интернета: <https://adilet.zan.kz/>

3. Г. А. Королева, Т. Ю. Новикова «Аудит» Учебное пособие. 2019 - 33с.

4. Ресурс интернета: <https://dvp-audit.com/blog/audit-finansovoj-otchetnosti>

5. Ресурсы интернета: <https://nyccrimelawyer.com/ru>

6. Ресурсы интернет: <https://www.kp.ru/guide/vneshnii-i-vnutrennii-audit.html>

ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ ЗАПАСОВ И ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИИ «KAZ MINERALS»

ВИЛИСОВА А. В.

студентка группы УА-22-2

НЫЙКАНБАЕВА А.И.

*Научный руководитель, старший преподаватель
Карагандинского университета Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан.*

Аннотация: Статья рассматривает роль инвентаризации запасов в управлении предприятием, включая производство и торговлю. Описаны виды, принципы, способы выявления результатов и их отражение в учете. Проанализированы техника инвентаризации на примере предприятия "KAZ Minerals", выявлены потенциальные улучшения в управлении запасами.

Ключевые слова:

Инвентаризация, запасы, учет, предприятие, Internet of Things (IoT), совершенствование.

Инвентаризация запасов является неотъемлемой частью управления предприятием, особенно в сфере производства и торговли. Она направлена на обеспечение точности учета и контроля за наличием и движением материальных ценностей. Это не только позволяет избежать излишних затрат и потерь, но и способствует повышению эффективности производственных процессов и обеспечению непрерывности поставок.

Более того, правильно проведенная инвентаризация позволяет своевременно выявлять несоответствия между фактическими и учетными данными, что помогает предотвращать мошенничество и ошибки в учете. Результаты инвентаризации могут служить основой для принятия стратегических решений по оптимизации производственных процессов, планированию закупок и улучшению системы управления запасами.

Существует несколько видов инвентаризации, включая периодическую, циклическую и тематическую. Принципы инвентаризации включают точность, систематичность, объективность и своевременность. [2, с.32]

Периодическая инвентаризация проводится через определенные временные интервалы, циклическая осуществляется непрерывно на протяжении всего года, а тематическая направлена на специальные группы товаров или отделы предприятия.

Точность обеспечивает соответствие фактического и учетного остатков, систематичность, предполагающую регулярное и организованное проведение инвентаризации, объективность, которая требует независимой оценки результатов, и своевременность, обеспечивающую проведение инвентаризации в установленные сроки. [3, с. 26]

После проведения инвентаризации необходимо анализировать результаты и выявлять расхождения между фактическими и учетными данными. Полученные результаты должны быть отражены в бухгалтерском учете согласно действующему законодательству и стандартам бухгалтерского учета. Это является важным этапом, который позволяет обновить учетные записи и привести их в соответствие с фактическим состоянием запасов. Точное отражение результатов инвентаризации в учете позволяет предприятию иметь точное представление о своих ресурсах и их стоимости, что является основой для принятия обоснованных управленческих решений. [1, с.79]

Рассмотрим, проведение инвентаризации на предприятие «KAZ Minerals».

Предприятие «KAZ Minerals» - крупный производитель медной руды в Республике Казахстан. Для оптимизации управления запасами оно регулярно проводит инвентаризацию

сельхозпродукции и дорогостоящих товаров и запасов. Анализ результатов инвентаризации позволяет выявить узкие места в системе управления запасами и предложить меры по их улучшению.

На предприятии «KAZ Minerals» инвентаризация запасов проводится регулярно с целью поддержания точности учета и эффективного управления запасами. Предприятие специализируется на добыче медной руды и имеет разветвленную систему производства, включающую в себя различные этапы обогащения руды и производство концентрата.

Благодаря внедрению современных информационно-технологических (ИТ) решений, таких как Internet of Things (IoT) и машинное обучение, стало значимым шагом для оптимизации управления запасами и инвентаризации на предприятии «KAZ Minerals». Эти технологии обеспечивают автоматизацию и сбор данных в реальном времени, что помогает сократить время, затрачиваемое на инвентаризацию, и минимизировать ошибки.

Через установку датчиков и применение систем машинного обучения, «KAZ Minerals» смог эффективно отслеживать и контролировать запасы на всех этапах производства и хранения. Это позволило автоматизировать процессы инвентаризации, исключив необходимость ручного вмешательства и повысив точность данных.

Датчики уровня запасов: используются для мониторинга уровня запасов на складах или в производственных помещениях. Они могут быть установлены на емкостях, контейнерах или полках для автоматического сбора информации о количестве товаров.

Датчики температуры и влажности: используются для контроля условий хранения товаров, особенно для продуктов, требующих определенных климатических условий. Эти датчики помогают предотвращать порчу и ухудшение качества товаров.

Датчики движения: могут быть использованы для обнаружения движения в зонах складирования или производства. Они помогают отслеживать перемещение товаров и контролировать доступ к определенным областям.

Датчики веса: применяются для автоматического измерения массы товаров на складе или в производственном процессе. Это помогает точно отслеживать количество и распределение материальных ценностей.

Другие типы датчиков, такие как датчики освещенности, уровня шума или газовые датчики, могут также использоваться в зависимости от специфики деятельности предприятия и требований к контролю за производственными процессами.

Программные решения, основанные на машинном обучении, обрабатывают данные о запасах и предсказывают потребность в них на основе анализа исторических данных о спросе и сезонных колебаний. Это позволяет «KAZ Minerals» проводить более точное планирование закупок и распределение ресурсов, что в конечном итоге приводит к сокращению издержек и повышению эффективности управления запасами.

Инновационные решения, такие как IoT и машинное обучение, могут быть предложены и другим предприятиям в сфере производства и логистики. Эти технологии не только экономят время и ресурсы, но и повышают качество управленческих решений, улучшая конкурентоспособность предприятия на рынке.

Внедрение подобных технологий сопровождается обучением сотрудников, что позволяет им успешно адаптироваться к новым системам и эффективно использовать новые инструменты в своей работе. Это также способствует развитию цифровой грамотности и повышению профессионального уровня персонала на предприятии.

Таким образом, Инвентаризация запасов играет ключевую роль в управлении предприятием, позволяя оптимизировать управление запасами и снизить риски потерь. Применение различных видов и принципов инвентаризации, а также учет особенностей техники проведения инвентаризации для различных типов товаров и запасов, важно для эффективного управления запасами.

Список литературы:

1. Масимова Г.С. Бухгалтерский учет и аудит: Учебник. – Астана: Издательство «Экономика», 2015.
2. Смагулова Ш.К. Учетно-аналитический метод управления запасами предприятия: монография. – Алматы: КазГАС
3. Хлестов А.Д. Управление запасами на предприятиях: Учебное пособие. – Астана: Издательство «Казахстанская практика» 2019г.
4. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 20 декабря 2012 года № 562 «Об утверждении форм первичных учетных документов».

**СОСТАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВОГО ОТЧЕТА О ДВИЖЕНИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ
В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТОМ ФИНАНСОВОЙ
ОТЧЕТНОСТИ (МСФО)**

ШАЯПОВА А.И.

студентка группы УА-22-2

КУТЖАН И.Д.

*Научный руководитель, м.э.н., преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс подготовки отчета о движении денежных средств согласно МСФО 7. Рассматривается анализ данного отчета на примере предприятия с акцентом на критические финансовые показатели, а также значение и роль МСФО 7 для предприятий.

Ключевые слова: отчет, денежные средства, мсфо 7, стандарт, отчетность, предприятия, прибыль и убытки.

Одним из наиболее важных финансовых показателей в финансовом менеджменте является денежный поток, поскольку он напрямую влияет на эффективность компании. Это особенно актуально для сельскохозяйственных компаний, где эффективное управление денежными потоками имеет решающее значение для успеха. Управление денежными потоками — мощный инструмент, который может помочь бизнесу достичь более высокой прибыли. Оценивая и прогнозируя движение денежных средств, руководство может контролировать сроки поступления и расходов, гарантируя наличие достаточного количества денег для выполнения платежных обязательств. [1]

МСФО (IAS) 7 "Отчет о движении денежных средств" вступил в силу 1 января 1979 года. В 1992 году стандарт был пересмотрен, и новая версия была выпущена для финансовой отчетности за отчетные периоды, начинающиеся 1 января 1994 года. [2] Он является одним из трех основных видов финансовой отчетности, наряду с бухгалтерским балансом и отчетом о прибылях и убытках, и представляет собой подробную информацию о денежных средствах и их эквивалентах, включая притоки и оттоки.

Настоящий стандарт должен использоваться всеми видами организаций, за исключением дочерних организаций, ассоциированных организаций или совместных предприятий, которые учитываются в соответствии с другими МСФО; программ вознаграждения работников, договоров страхования, операций по выплатам на основе акций. [3]

Организация обязана составить отчет о движении денежных средств в соответствии с положениями, изложенными в настоящем стандарте, и легко интегрировать его в финансовую отчетность за каждый отчетный период. Заинтересованные стороны, анализирующие финансовые данные компании, стремятся понять процесс формирования и использования денежных средств. Это справедливо независимо от сферы деятельности компании, даже если наличные деньги сами по себе являются продуктом компании, как это видно в финансовых учреждениях. Компаниям требуется финансирование для различных целей, несмотря на различные основные усилия по получению дохода. Основные нужды, такие как операционные расходы, погашение кредитов и кредитование инвесторов, требуют постоянного притока средств. Следовательно, этот стандарт обязывает все предприятия представлять полный отчет о движении денежных средств.

Рассмотрим использование МСФО 7 на примере предприятия
ТОО «Амангельды Газ» [5]

ОТЧЁТ О ДВИЖЕНИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ

За год, закончившийся 31 декабря 2016 года

<i>В тысячах тенге</i>	Примечание	2016	2015
Денежные потоки от операционной деятельности			
Прибыль до налогообложения		2.511.738	446.965
Корректировки на:			
Износ и амортизацию	18, 19	1.263.930	817.467
Резерв по сомнительной дебиторской задолженности и долгосрочным авансам выданным	19	(264)	44.534
Списание дебиторской задолженности	19	80.879	-
Убыток от выбытия основных средств и нематериальных активов	20	617	405.983
Убыток от обесценения основных средств и нематериальных активов	20	-	37.046
Резервы по неиспользованным отпускам и премиям сотрудникам		41.150	87.783
Прочие резервы		(93.348)	192.663
Финансовые расходы	21	343.256	180.105
Финансовые доходы	21	(53.868)	(50.378)
Нереализованная отрицательная курсовая разница		(12.287)	480.824
Операционная прибыль до изменений в оборотном капитале		4.081.803	2.642.992
Изменение в товарно-материальных запасах		(65.005)	(26.517)
Изменение в торговой дебиторской задолженности		1.081.094	(783.689)
Изменение в НДС к возмещению, авансах выданных и прочих краткосрочных активах		(412.588)	167.704
Изменение в торговой и прочей кредиторской задолженности		831.047	268.110
Изменение в авансах полученных, прочих краткосрочных и долгосрочных обязательствах		(522.028)	(145.535)
Поступление денежных средств от операционной деятельности		4.994.323	2.123.065
Корпоративный подоходный налог уплаченный		(400.400)	(93.043)
Проценты полученные		19.253	19.185
Чистое поступление денежных средств от операционной деятельности		4.613.176	2.049.207
Денежные потоки от инвестиционной деятельности			
Приобретение основных средств		(6.686.277)	(2.492.581)
Приобретение нематериальных активов		(20.227)	(7.410)
Поступления от продажи основных средств		-	235.222
Снятие банковских вкладов		412.562	906.646
Размещение банковских вкладов		(221.761)	(192.139)
Чистое использование денежных средств в инвестиционной деятельности		(6.515.703)	(1.550.262)

Рисунок 1 - Финансовая отчетность ТОО «Амангельды газ»

По данному отчету можно увидеть изменения и движения денежных средств во всех финансовых сферах организации. В левом столбце отображаются названия хозяйственных операций, наименования показателей, в правом же столбце сумма, полученная или выплаченная за данный год, а также сумма за предыдущий отчетный период. В столбце «примечание» следует код строки, в данном отчете первый код строки является 18, так как

отчет о движении денежных средств входит в финансовую отчетность предприятия, и предыдущие составляющие отчетности также имеют последовательный код строки.

В данном отчете мы можем увидеть, что в ТОО «Амангельды Газ» за год значительно увеличилась прибыль от налогообложения, при этом возросли и корректировки на износ и амортизацию и финансовые расходы. По документу видно и то, что общие доходы от операционной и инвестиционной деятельности значительно увеличились. Анализируя данные, можно прийти к выводу о существенном прогрессе в развитии предприятия, которое привело к максимизации прибыли.

"Отчет о движении денежных средств" — это важный финансовый отчет, который дает полное представление о положении компании с денежными средствами. Анализируя притоки и оттоки денежных средств, инвесторы и аналитики могут принимать обоснованные решения при инвестировании в компанию и оценке ее финансового состояния.

Все компании обязаны составлять такой отчет, не считая организаций с упрощенной формой бухгалтерского учета, поэтому знать и представлять, как составлять такой отчет, из чего он состоит и для чего необходим, это возможность гораздо лучше контролировать финансовую деятельность предприятия, что стимулирует, обеспечивает его устойчивость и рост в долгосрочной перспективе.

Список литературы:

1. Алексей Носов, Ольга Тагирова, Марина Федотова, Ольга Новчикова, «Forecasting as a way to reduce the risks of a cash flow deficit in agricultural organizations», 2017, USAMV
2. А.В. Суворов, «Отчет о движении денежных средств», Международный бухгалтерский учет, 2004, cyberleninka.ru
3. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 7 «Отчет о движении денежных средств»1, 2007, cdb.kz
4. Международный стандарт финансовой отчетности (МСФО) 7, «ОТЧЕТЫ О ДВИЖЕНИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ», 1992, online.zakon.kz
5. Финансовая отчетность ТОО «Амангельды газ», 2016, kase.kz

КӘСПОРЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЕСЕБІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

СЕРІКБАЙ А.М.

УА-21-1к тобының студенті

ҚҰТЖАН І.Д

Ғылыми жетекші, э.ғ.м., оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Басқару тиімділігін арттыру басқару есебін дамыту мен жетілдірумен тығыз байланысты маңызды кешенді міндет болып табылады. Алайда, басқарушылық есептің рөлі, мәні және функциялары туралы мәселе соңғы уақытқа дейін даулы болып қала береді.

Кілттік сөздер: Басқару, қаржы, кәсіпорын, саясат.

Басқару есебі қазіргі уақытта ұйым қызметін басқару функцияларын (ұйымдастыру, үйлестіру, жоспарлау және бақылау) жүзеге асыру үшін басшылықты қажетті ақпаратпен қамтамасыз ететін бухгалтерлік есептің ішкі жүйесі болып табылады.

Басқару есебі – кәсіпорынның басқару деңгейіне кәсіпкерлік қызметті жоспарлау, бағалау және бақылау үшін қажетті қаржылық ақпаратты анықтау, өлшеу, жинақтау, талдау,

дайындау, түсіндіру және қамтамасыз ету процесі. Бұл ақпарат сонымен қатар кәсіпорын ресурстарын оңтайлы пайдалануды ұйымдастыруға және олардың есебінің толықтығын бақылауға мүмкіндік береді. Басқару есебінің элементі өндірістік есеп болып табылады, ол өндіріс шығындарын есепке алу және өткен кезеңдердің ақпараттарымен салыстырғанда үнемдеу немесе артық шығындар туралы мәліметтерді талдау. Сонымен қатар, басқарушылық есеп акционерлер, кредиторлар, мемлекеттік және салық реттеушілері сияқты ақпаратты сыртқы пайдаланушылар топтары үшін қаржылық есептілікті дайындауды қамтиды.

Қазіргі уақытта басқарушылық есеп шаруашылық операцияларды талдау және бағалау құралы, сонымен қатар шаруашылық жүргізуші субъектіні жедел басқару үшін ақпарат көзі болып табылады. Ұйымның басшылығы бухгалтерлік есептің бастапқы деректерінен ең маңызды және сенімді ақпаратты ала алады. Дегенмен, басқару шешімдерін әзірлеуге, қабылдауға және орындауға қатысатын барлық тұлғалардың ақпараттық қажеттіліктерін жүзеге асыру үшін ішкі және сыртқы көздерден жинақталған қосымша ақпарат қажет [1, 4-бет].

Шаруашылық тәжірибесі үшін басқарушылық есеп жаңа құбылыс емес. Стандартты есепке алу, шығындар орталықтары мен жауапкершілік орталықтары бойынша есепке алу, шығындарды калькуляциялау баптары бойынша бөлу және талдау және т.б. – бұл құралдардың барлығы кеңестік өндірістік есептің бір бөлігі болды. Ол кезде кәсіпорынды басқару процесін жүзеге асыру үшін қажетті ақпарат негізінен шығындарды есептеуге және олардың орындалуын бақылауға қатысты болды. Оның үстіне бұл аналитикалық ақпарат отандық басқарушылық есептің спецификалық ерекшелігі болып табылатын біртұтас шот жүйесінде қалыптастырылды. Ол кезде ұзақ мерзімді жоспарлау мен болжауға және тиімді баға саясатын қалыптастыруға іс жүзінде көңіл бөлінбеді, өйткені жоспарлы экономикада кәсіпорындар мұндай ақпаратты қажет етпейтін.

Нарықтық "рельстерге" көшу кезінде басқару есебі кәсіпорынға шығыстарды да, кірістерді де бақылауды қамтамасыз етуге көмектесуі керек деген түсінік пайда болды және есепке алудың тек "екіжақты" тәсілі нақты экономикалық нәтиже алудың тиімді құралы бола алады. Қазіргі заманғы кәсіпорынның қызметін және оның қаржылық нәтижелерін тиімді басқару үшін кәсіпорынның барлық құрылымдық бөлімшелерінен алынған және бухгалтерлік есептің кемшіліктерін табу және оларды уақтылы түзету үшін басқарушылық талдауға ұшырайтын икемді, сенімді және жедел ақпарат жүйесін құру қажет. Осыған байланысты бүгінде басқарушылық есептің маңызы мен рөлі артып келеді.

Кәсіпорындағы басқару есебі тұжырымдамасы оның қалыптасу жолында аз өзгерістерге ұшыраған жоқ. Есептің осы түрін енгізу және қолдану тақырыбы 10 жылдан астам уақыт бойы ресейлік ғалымдар мен мамандармен талқыланып келеді. Іс жүзінде бірнеше кәсіпорындар Басқару есебін қолданады (әдетте бірнеше филиалдары бар ірі кәсіпорындар). Басқару есебін енгізуден тартылатын экономикалық субъектілер басқару шешімдерін қабылдау үшін тек бухгалтерлік есеп деректерін пайдаланады және оларды қаржылық талдау әдістерін қолдану негізінде талдайды.

Бүгінде басқарушылық есеп мәселелері бойынша мамандардың үш ұстанымы бар:

1. "Басқару есебі" терминін абсолютті жоққа шығару. Басқару есебі өндірістік есептен басқа ештеңе емес, бірақ қазіргі терминологиялық сипаттамаларда және оны тәуелсіз бухгалтерлік есеп түрі ретінде бөлу үшін негіздер жоқ.

2. Басқару есебі қазіргі уақытта түпкілікті қалыптасқан және кез келген экономикалық субъектінің қызметінде қажетті дербес пән ретінде әрекет етеді.

3. Заманауи бухгалтерлік есеп-бұл 3 ішкі жүйені қамтитын жүйе: қаржылық есеп, Басқару есебі және салық есебі және осы жүйелердің барлығы кәсіпорынды басқару жүйесіне енгізілуі керек.

Бізге үшінші позиция ең негізделген болып көрінеді. Бұл келесі себептерге байланысты:

- қаржылық, басқару және салық есебіндегі негізгі принциптердің сәйкес келуі;
- қаржылық, басқарушылық және салықтық есепте бірдей деректерді (кәсіпорынның шаруашылық операциялары), бірақ әр түрлі топтарда, есепке алу шарттарында және есептің әр түрі пайдаланатын құнды бағалауда (өлшем бірліктері, шағылысудың толықтығы және т.б.) пайдалану.

Американдық бухгалтерлер қауымдастығының пікірінше, бухгалтерлік есеп-бұл басқару шешімдерін әзірлеу, негіздеу, қабылдау және орындау үшін ақпаратты анықтауға және экономикалық түсіндіруге бағытталған процесс. [2]

Бухгалтерлік есеп алдында тұрған басты міндет – шешім қабылдаушыларға шығындарды азайту кезінде әртүрлі сипаттағы талаптарды қанағаттандыру үшін қажетті ақпараттың жеткілікті мөлшерін беру. Ақпарат беру процесі қаржылық, басқару және салық есептілігін ұсыну арқылы жүзеге асырылады.

Осылайша, кәсіпорынның басқарушылық есебінің қазіргі тұжырымдамасының негізі болып табылатын ең объективті позиция – бұл оның бухгалтерлік есептің элементі және өзіндік ішкі жүйесі деген пікір. Кәсіпорында басқару есебін қалыптастыру өте көп уақытты қажет ететін, ұзақ уақытты қажет ететін процесс. Егер кәсіпорын айтарлықтай көлемге және кеңейтілген өндірістік құрылымға ие болса, ол бірнеше жылға созылуы мүмкін. Кәсіпорынның басқарушылық есеп жүйесін құру кезінде құрылымдық бөлімшелерді үздіксіз негізде қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету қажет.

Критерий	Есеп		
	Бухгалтерлік	Басқару	Салық
Жүргізілуі	Міндетті	Міндетті емес	Міндетті
мақсаты	Сыртқы пайдаланушылар үшін қаржылық құжаттарды генерациялау	Кәсіпорынды басқару жүйесін ақпараттық қамтамасыз ету	Бюджетке төленетін салық төлемдерінің дұрыстығын, толықтығын және уақтылығын бақылау
Мінез-құлық ережесі	Жалпы қабылданған қағидаттарға сүйене отырып	Бухгалтерлік есеп принциптерін кәсіпорынның өзі белгілейді, оның мақсаттарына, міндеттеріне және қызмет ерекшеліктеріне сүйене отырып	Негізгі норма - салық базасын есептеудің сенімділігі үшін кәсіпкерлік операциялардың үздік көрсетілуін қамтамасыз ету
Ақпараттық ресурстарды пайдаланушылар	Ішкі және сыртқы	Әр түрлі деңгейлер	Ішкі және сыртқы
Жүргізу тәртібін айқындайтын негізгі ішкі құжат	Қаржылық есеп жүргізу жөніндегі есеп саясаты	Басқаруды есепке алу бойынша есеп саясаты	Салықтық есепке алу жөніндегі есеп саясаты
Шығыстарды топтастыру қағидаты	Экономикалық элементтер бойынша	Элементтердің құны бойынша	Экономикалық элементтер бойынша

Бухгалтерлік есеп пен есептіліктің негізгі объектісі	Шаруашылық жүргізуші субъект ретіндегі кәсіпорын	Кәсіпорынның құрылымдық бөлімшелері	Шаруашылық жүргізуші субъект ретіндегі кәсіпорын
Есептіліктің мерзімділігі	Ол заңнамалық нормативтік актілермен белгіленеді	Орындылық принциптерін негізге ала отырып, тиісінше	Салық кезеңінің аяқталуы бойынша

Осылайша, кәсіпорындағы есеп түрлерін салыстыру негізінде қазіргі кәсіпорындағы басқару есебі тұжырымдамасына келесі талаптарды ажыратуға болады:

- шаруашылық қызметтің қойылған мақсатына қол жеткізуге бағытталған;
- кәсіпорынның басты мақсатына қол жеткізуге бағытталған міндеттерді шешудің балама нұсқаларын қамтамасыз ету;

- ең оңтайлы нұсқаны таңдауға және оны орындаудың нормативтік параметрлерін есептеуге қатысу;

- басқарушылық шешімдерді іске асыру кезінде берілген параметрлерден ауытқуларды талдауды жүзеге асыру мүмкіндігі;

- анықталған ауытқуларды түсіндіру, оларды талдау және кәсіпорынға қызметті уақтылы және зиянсыз түзетуге мүмкіндік беретін шешімдерді әзірлеу.

Қазіргі кәсіпорынның басқару есебі келесі тұжырымдамалық міндеттерге бағытталуы керек.

1.Кәсіпорынның қызметін сипаттайтын процестер туралы, сондай-ақ оның қаржылық нәтижелері туралы сенімді, кешенді және жедел ақпарат алу және ішкі есептілікті қалыптастыру арқылы осы ақпаратты экономикалық субъектінің басшылығына ұсыну.

2.Қаржылық жауапкершілік орталықтары, құрылымдық бөлімшелер, өнім санаттары бойынша қалыптасатын басқарушылық есептілік кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметінің нақты көрінісін көрсетеді.

3.Ішкі басқару есептілігінің мәні, нақты нысандары мен түрлері кәсіпорын қызметінің ерекшелігіне, оның кәсіпорынның ұйымдастырушылық құрылымына, өндіріс процестерінің ерекшеліктеріне байланысты. [3]

Осылайша, қазіргі заманғы кәсіпорындар басқарушылық есеп тұжырымдамасын өз бетінше жасағанына қарамастан, тұрақты болып қалатын белгілі бір жалпы элементтерді атап өтуге болады. Оларға әр қаржы жылына арналған Басқару есебін жүргізу мақсаттары үшін есеп саясатын қалыптастыру, шығыстарды калькуляция баптары бойынша топтастыру қағидатын іске асыру, сондай-ақ негізгі есеп объектісі ретінде ұйымның құрылымдық бөлімшелеріне бағдарлану жатады. Әйтпесе, компания қандай есеп принциптерін қолдану керектігін дербес шешеді, бірақ оларды қалыптастыру кезінде ол қызметтің мақсаттарына, міндеттері мен ерекшеліктеріне сүйенеді. Басқарушылық есептілікті ұсыну кезеңділігін басшылық орындылық қағидаттарына сәйкес есеп саясатында белгілейді. Осылайша, кәсіпорындағы есеп түрлерін салыстыру негізінде қазіргі кәсіпорындағы басқару есебі тұжырымдамасына келесі талаптарды ажыратуға болады:

- шаруашылық қызметтің қойылған мақсатына қол жеткізуге бағытталған;
- кәсіпорынның басты мақсатына қол жеткізуге бағытталған міндеттерді шешудің балама нұсқаларын қамтамасыз ету;

- ең оңтайлы нұсқаны таңдауға және оны орындаудың нормативтік параметрлерін есептеуге қатысу;

- басқарушылық шешімдерді іске асыру кезінде берілген параметрлерден ауытқуларды талдауды жүзеге асыру мүмкіндігі;

- анықталған ауытқуларды түсіндіру, оларды талдау және кәсіпорынға қызметті уақтылы және зиянсыз түзетуге мүмкіндік беретін шешімдерді әзірлеу.

Басқаруға қажетті барлық ақпарат белгілі бір белгілерге сәйкес ұйымдастырылуы керек. Басқарушылық есепте ақпаратты жинау мен түсіндірудің жалпы бағыттарынан басқа, нақты басқару шешімдері бойынша жиналған және жүйеленген ақпараттың мақсатты ағындарын қалыптастыру қажет. Мәселен, мысалы, белгілі бір өнімді өндіру бойынша басқарушылық шешімді әзірлеу кезінде өндіріс пен сатудың мүмкін шығындары туралы ақпарат жиналады - толық және өзгермелі, нарықтағы осы өнімге сұраныс, қажетті шикізат пен материалдардың орташа бағасы, өнім бірлігіне жабын мөлшері және т. б.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Валиулова, А. Р. Управленческий учет как инструмент управления производственно-экономическими системами: организационные аспекты / А. Р. Валиулова // Управленческий учет. 2022. №8. с. 3-13.
2. Основы менеджмента. / <http://bmanager.ru/>
3. Друри К. Управленческий и производственный учет./ Пер. с англ.; Учебное пособие.- М.: ЮНИТИ ДАНА, 2002-1071с.

БАСҚАРУШЫЛЫҚ ЕСЕПТІ ДАМУДЫҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ

АЙТХОЖАЕВА.Б.И., МАХСУТОВА.Н.Ж.

Уа-21-1к тобының студенттері

МАДИЕВА.Қ.С

Ғылыми жетекші, э.ғ.к, профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Берілген мақалада басқарушылық есепті дамытудың тарихи аспектілердің қолданылуы қарастырылды. Мақсаты – басқару есебінің тарихи маңыздылығын көрсету. Мақаланың өзектілігі – отандық және әлемдік тәжірибе, әрі нақты шешімге қол жеткізу. Мақалада келесі мәселе қарастырылды – экономикалық құрылымның даму тарихын талдау шетелдік және отандық ғалымдардың мәлімдемелеріндегі басқару есебі бойынша анықтау.

Кілт сөздер: басқарушылық есеп, тарихи аспектілері, басқару жүйесіндегі басқару есебінің мәні, тәжірибелік мәндер.

Экономикалық өзгерістердің нәтижесінде бухгалтерлік есеп ұйымның ерекшеліктеріне байланысты әр түрлі формада болады, ал бухгалтерлік есеп құрылымының көптеген факторлары ескеріледі. Бірақ негізгі принциптер материалдық құндылықтардың сақталуын қамтамасыз ету және экономикалық қызметтің нәтижелерін көрсету болып қала береді. Есепке алу механизмі үнемі жетілдіріліп, заманауи шындықты ескере отырып жаңартылып отыруы қажет. Басқарушылық есепті дамытудың тарихи аспектілері экономиканың "тірі" көрінісінің тарихы болып табылады және өзіндік ерекшелігі бар. Нарықтық қатынастардың қазіргі жағдайында шаруашылық жүргізуші субъектілердің жұмыс істеуі экономиканы тиімді жүргізуді, ақпараттық технологиялардың жетістіктерін белсенді және дәйекті енгізуді талап етеді.

Басқарушылық ақпараттың рөлі өлшеусіз артады, өйткені өндірілген шығындарды алынған кірістермен өлшеу қажет. Бірақ бухгалтерлік есептің ақпараты ақпараттық технологияларды қолданумен байланысты ұйымның қаржылық қызметінің аспектілеріне

ерекше әсер етеді, сонымен қатар тұтастай алғанда ұйымды басқарудың бүкіл процесінің тиімділігіне де ықпал етеді.

Басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі ұйымның басшылығында әр түрлі шығындардың өтелуі, әр басқарушылық шешімнің тиімділігі және олардың шығындар мөлшеріне және қаржылық нәтижеге әсері туралы ақпарат болуы керек. Бұған ұйымның құрылымдық бөлімшелерінің жұмысына негізделген бухгалтерлік Басқару есебін жүргізу кезінде қол жеткізуге болады. Басқарушылық есеп жеке шаруашылық бірліктер бөлінісінде әрбір ұйымның практикалық қызметінің негізгі өлшемдерін анықтайды және бағалайды. Басқару есебін жүргізудің қолданыстағы механизмінің кемшіліктерін талдау және анықтау үшін оның пайда болу және даму тарихын қарастырады.

Ұлттың дамуы, есеп теориясының пайда болуы XIX ғасырдың ортасынан бастап ескерілетін объектілер туралы идеяны өзгертті. Егер бастапқыда тікелей есепке алу (түгендеу) қолданылса, енді Ұйымның экономикалық өмірі туралы ақпарат ағыны көбейгендіктен, кадрлар едәуір кеңейді. Белгілі бір ақпараттық индикатордың әртүрлі түсіндірмелері пайда болды. Білімнің прагматикалық сипаты алдыңғы көзқарастарды толығымен жоққа шығару арқылы емес, практикалық өнімділіктің арқасында талап етілетін қолданыстағы негіздерді ретке келтіру арқылы келді.

Бухгалтерлік есеп саудада есепке алудан басталды, өйткені Орта ғасырларда бұл салыстырмалы түрде дамыған сауда болды. Қарыздар туралы жазбалар жануарлардың терісінде немесе ұрланған немесе жоғалған болуы мүмкін тақталарда жүргізілді. Сондықтан берешек сомалары мәмілелерге қатысушылармен салыстырылды, яғни, экономикалық процестерге қатысатын адамдарда дебиторлық және кредиторлық берешекті өзара салыстырудан тұратын есепке алу әдісі қалыптасты.

Бухгалтерлік есеп қолданбалы экономикалық ғылым бола отырып, ұлттық дәстүрлердің әсерінен қалыптасады және мемлекеттің экономикалық саясатына сәйкес келеді. Бұл кезеңнің аяқталуы қосарланған жазу әдісін кеңінен қолдану болды. Алайда, бухгалтерлік есеп әлі жеке ғылым ретінде қарастырылмайды, ал "бухгалтерлік есеп" курсы математикаға жеке бөліммен енгізілген. [15].

Отандық және әлемдік тәжірибе көрсеткендей, бухгалтерлік есеп пен есептіліктің дамуы елдегі экономикалық жағдайдың өзгеруімен тығыз байланысты болуы керек.

Нарықтық экономика ұйымға басқарудың, жоспарлаудың, есепке алудың заманауи әдістерін енгізу үшін дайындалған кадрларды талап етеді – бұл жүйенің тиісті принциптері мен құндылықтары негізінде ұйымның қызмет аясын кеңейтуді қамтамасыз етеді. Іс жүзінде, көбінесе күрделі өндірістік құрылымы бар ұйымдар бухгалтерлік есеп деректерінің басқарушылық ақпаратына өте мұқтаж. Бұл ақпарат уақтылы шешім қабылдау үшін басқару саясатын қалыптастыруға және орындауға, сондай-ақ болжауға, жоспарлауға, бақылауға ықпал етеді.

Дайын өнімнің өзіндік құнын есептеу және шығындарды есепке алу бір уақытта дамыды. А. А. Афанасьев калькуляцияға бухгалтерлік есеп әдістерінің элементтерін енгізді, бұл осы ғылымның дамуына баға жетпес үлес қосты. Оның жұмысында алдыңғы кезеңмен сабақтастық байқалады және есептеу көлемі туралы түсінік анықталады [17].

Есепке алу және есептеу саласында жылдар бойы жинақталған отандық теориялық және практикалық тәжірибе басқарушылық есепке алудың бірыңғай жүйесінде басқару әдістерінің интеграциясын қолдануға объективті мүмкіндік береді. Жетекші ғалымдар бұл терминді әр түрлі тұжырымдады.

Басқарушылық есеп эволюциясының тарихы бірнеше мыңжылдықтарды қамтиды. Ұзақ уақыт бойы бухгалтерлік есептің теориялық негіздерін қалыптастыру, бухгалтерлік есептің тұжырымдамалық базасын қалыптастыру, бухгалтерлік есептің формалары мен әдістерін дамыту процесі жүрді. Басқарушылық есептің қазіргі теориясы, практикасы мен әдістемесі,

оның ғылыми теориялары бір уақытта тәуелсіз ғылыми теория болып табылады және сонымен бірге теориялық сабақтастық негізінде бүкіл бухгалтерлік есептің дамуының табиғи жалғасы болып табылады. Басқару есебі басқару жүйесінің негізгі элементі болып табылады. Басқарушылық есепте қалыптастырылатын ақпарат өндірістің тиімділігін арттыру үшін ішкі резервтерді анықтау мақсатында ішкі пайдаланушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған.

Басқару есебі дұрыс басқару шешімдерін қабылдауға ықпал етеді. Басқару есебі туралы ақпарат ұйымдар қызметінің барлық процестеріне айтарлықтай әсер етеді. Сондықтан, біздің ойымызша, практикалық маңыздылығын талдаудан бұрын ұйымдардағы басқару есебінің ерекшеліктерін теориялық тұрғыдан қарастырған жөн.

Осыған байланысты басқару есебінің тарихи дамуының жалпы жүйесіне сүйене отырып, есеп теориясының даму кезеңдерін қарастыру қисынды олар 1-кестеде келтірілген:

Кесте 1

Экономикалық құрылымның даму тарихын талдау шетелдік және отандық ғалымдардың мәлімдемелеріндегі басқару есебі

Анықтама	Автор	Кезең
1	2	3
Бухгалтерлік есептің басқару мақсаттары бар. "Бухгалтерлік есепті білу бәріне қажет, бірақ менеджерлерге көбірек қажет".	Ж. Г. Курсель-Сенель	XIX ғасырдың ортасы
Басқару аспектісі көрсетілген: "бухгалтерлік есеп-бұл ақпаратты анықтау, көрсеткіштерді есептеу және бағалау және пайдаланушыларға ақпаратты әзірлеу, негіздеу және шешім қабылдау үшін деректерді беру процесі".	Американдық бухгалтерлер қауымдастығы	XX ғасырдың басы
"Басқару есебі өнім түрлері мен шығындары бойынша, жауапкершілік орталықтары, пайда орталықтары бойынша жинақталған шығындарды жазумен, шығындар туралы сметалар мен есептерді құрумен, оларды талдаумен, оңтайлы шешімдерді таңдау үшін басшылыққа ақпарат дайындаумен және жіктеу шығындарының түріне ие. басқару есебінің мазмұны олардың басқару қызметінің сипатына байланысты өзгереді".	Н. Г. Чумаченко	1971 ж. Чумаченко, Н. г. өнеркәсіптік өндірістегі Есеп және талдау. - Мәскеу: Қаржы, 1971. - Б. 6.
Басқарушылық есептің мәні-бұл шығындар мен кірістерді есепке алудың, нормалаудың, жоспарлаудың, бақылаудың және талдаудың интеграцияланған жүйесі. жедел басқару шешімдері үшін Ақпарат және болашақ даму мәселелерін үйлестіру.	В. А. Чернов	Чумаченко, Н. г. өнеркәсіптік өндірістегі Есеп және талдау. - Мәскеу: Қаржы, 1971. - Б. 7.
"Есеп төңкерісі". "Басқару есебі" ұғымы ресми түрде бекітіліп, екі параллельді, бірақ бір - бірімен өзара әрекеттесетін жүйелерді-қаржылық және басқарушылық есепті одан әрі дамыту басталады.	АҚШ Ұлттық бухгалтерлер қауымдастығы	1972 ж.
Басқару есебі шығындарды жіктеуге, жазуға, өнімнің түрлері бойынша өзіндік құнның жинақталуына және жауапкершілік орталықтары бойынша шығындарға негізделген. Басқарушылық есептің ажырамас бөлігі сонымен қатар сметалар мен шығындар туралы есеп беру және оларды талдау, басқарудың оңтайлы шешімдерін қабылдау үшін басшылыққа ақпарат дайындау болып табылады.	С.С. Сатубалдин	Сатубалдин, С. С. АҚШ-тағы өндірістік шығындарды есепке алу / С.С. Сатубалдин. - Мәскеу: қаржы және

		статистика, 1980. – Б. 18.
Т. Джонсон мен Р. Каплан жарияланғаннан кейін басқарушылық есеп өзінің дамуының жаңа кезеңіне өтті, онда дәстүрлі және басқарушылық есептің жаңа әдістері қайта қаралды.	Т. Джонсон Р. Каплан	1988 ж. "өзектіліктің жоғалуы: жүйенің көтерілуі мен құлдырауы" кітабы басқарушылық есеп"
Өндірістік шығындарды есепке алуды және шығындарды есептеуді ұйымдастырудың төрт жүйесі бар. 1. Басқару есебі арнайы шот-экрандарды шығару арқылы қаржылық есептен толығымен ерекшеленеді. 2. Басқарушылық есеп жүйесі қаржылық есеп жүйесіне қатысты автономды болады, ал шоттардың үш класы қолданылады.	В. И. Ткач М. В. Ткач	Ткач, В.И. Басқару есебі: халықаралық тәжірибе / В.И.Ткач, М.В.Ткач. – Мәскеу: Қаржы және статистика, 1994. – 416 б
Басқару есебі-бұл объектілерді басқаруға қажетті ақпаратты анықтау, өлшеу, жинау, жүйелеу, талдау, ыдырату, түсіндіру және беру.	Ч. Т. Хоргрен Дж. Фостер	Хоргрен, ч. т. бухгалтерлік есеп : басқару аспектісі / ч.т. Хоргрен, Дж. Фостер. - Мәскеу: қаржы және статистика, 1995. - 410 б.
Басқару есебі қызмет етеді: * өндірісті басқару және болашаққа шешім қабылдау үшін әкімшілікке қажетті ақпаратты ұсыну; * өнімнің (жұмыстар мен қызметтердің) нақты өзіндік құнын және белгіленген нормалардан, стандарттардан, сметалардан ауытқуларды есептеу; * сатылған бұйымдар немесе олардың топтары, жаңа технологиялық шешімдер, жауапкершілік орталықтары және басқа да ұстанымдар бойынша қаржылық нәтижелерді айқындау.	А. Д. Шеремет	Басқарушылық есеп / [Шеремет А. Д. және т. б.]; ред.А. Д. Шеремет. - Мәскеу : ID FBK press: NFPK, 1999. – 510 с.
Басқарушылық есеп-бұл қысқа және ұзақ мерзімді перспективада кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін оңтайландыру мақсатында қажетті аналитикалық бөлімдердегі кірістерді, шығыстарды және шаруашылық қызметтің нәтижелерін есепке алу, жоспарлау, бақылау, талдау, әртүрлі басқарушылық шешімдерді жедел қабылдау жүйесі.	С. А. Николаева	Николаева, С. А. Басқару есебі / С. А. Николаева. - Мәскеу: IPB-BINFА, 2002. – Б. 35.
Басқару есебі-ұйымның өзінде адамдарға ақпараттар беру тәсілі, соның негізінде олар неғұрлым негізделген шешімдер қабылдайды және ағымдағы операциялардың тиімділігі мен өнімділігін арттырады.	К. Друри	Друри, к. бизнес шешімдері үшін Басқару есебі: транс.ағылшын тілінен. / К. Друри. - Мәскеу: Uniti-Dana, 2003. - Б. 90.
Басқару есебі-бұл шаруашылық жүргізуші субъектінің ішінде басқару үшін экономикалық	В. Б. Ивашкевич	Ивашкевич, В. Б. Бухгалтерлік Басқару есебі / В. Б.

ақпаратты қалыптастыруға және пайдалануға байланысты білім саласы және қызмет саласы.		Ивашкевич. - Мәскеу: Экономист, 2004. – Б. 34
Басқару есебі есеп пен есептіліктің келесі төрт түрін қамтиды: бухгалтерлік есеп, операциялық, қаржылық және статистикалық, олардың әрқайсысы өзінің нақты функцияларын орындайды және есеп берудің белгілі бір формаларына ие. Стратегиялық басқару есебі перспективаға бағытталған және басқарушылық есептің маңыздылығын арттыратын дамудың әлеуетті бағыты ретінде қарастырылады. Екінші жағынан, стратегиялық басқару есебі стратегиялық менеджменттің ақпараттық қажеттіліктерін қамтамасыз етуге арналған бухгалтерлік-аналитикалық жүйені ұсынады.	И. Н. Герчикова	Герчикова, И. Н. Менеджмент / И. Н. Герчикова. - 4-ші басылым. қосымша және транс. - Мәскеу: бірлік, 2007. - 499 Б.
Стратегиялық басқару есебі перспективаға бағытталған және басқарушылық есептің маңыздылығын арттыратын дамудың әлеуетті бағыты ретінде қарастырылады. Екінші жағынан, стратегиялық басқару есебі стратегиялық менеджменттің ақпараттық қажеттіліктерін қамтамасыз етуге арналған бухгалтерлік-аналитикалық жүйені ұсынады.	В. Э. Керимов	Керимов, В. Э. Стратегический учет / В. Э. Керимов. – Москва : Омега-Л, 2010. – 166 с.
Басқару есебі-әртүрлі ішкі жүйелер мен басқару әдістерін біріктіретін және оларды бір мақсатқа бағындыратын кәсіпорынды басқару жүйесі.	Л. Н. Лапаева [және басқалары].	Басқарушылық есеп / Л. Н. Лапаева [және т.б.]. - Хабаровск: ДВГУПС баспасы, 2014. - Б.5.
Басқару есебі-шығындарды, кірістерді және қаржылық нәтижелерді есепке алудың, нормалаудың, жоспарлаудың, бақылаудың және талдаудың интеграцияланған жүйесі, жедел басқару шешімдері мен кәсіпорынның болашақ даму мәселелерін үйлестіру үшін ақпаратты жүйелейді.	Леонгардт В. А.	Леонгардт, В. А. Есеп және талдау (қаржылық және басқарушылық есеп және талдау) / В.А. Леонгардт. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2015. – 444 Б.

ҚР экономикадағы нарықтық қатынастарға көшуімен Қолданыстағы бухгалтерлік есеп пен есептілік жүйесінде басқарушылық есепті реформалау және дамыту қажет екендігі айқын болды.

Кесте 2

Ұйымның басқару жүйесіндегі басқару есебінің мәні, орны және рөлі туралы отандық авторлардың көзқарастарын жүйелеу.

Авторлар	Мазмұны
1) Бухгалтерлік тәсіл (Кондраков Н. П. Иванова М. А. Вахрушина М. А. және басқа авторлар)	Басқару есебі-бұл бір ұйымның ішінде оның басқару аппаратын ұйымның қызметін жоспарлау, басқару және бақылау үшін пайдаланылатын ақпаратпен қамтамасыз ететін бухгалтерлік есептің ішкі жүйесі. Басқару есебі-бұл белгілі бір кәсіпорынның немесе компанияның ішкі ісі.

2) Ақпараттық тәсіл (Чернов В. А., Керимов в. Э. және басқа авторлар)	Басқару есебі-бұл ұйымның даму мәселелерін басқару және шешу мақсатында шығындар мен кірістерді, өндіріс (айналым) шығындары мен шығындарын болжау, жоспарлау, нормалау және бюджеттеу, оларды бақылау және талдау үшін ақпаратты дайындаудың интеграцияланған жүйесі.
3) Процестік тәсіл (Николаева С. А. Ивашкевич В. Б. Волкова о. Н. және басқа авторлар)	Басқару есебі-бұл кәсіпорын шеңберіндегі процесс, ол оның басқару аппаратын экономикалық қызметті жоспарлау, нақты басқару және бақылау үшін пайдаланылатын ақпаратпен қамтамасыз етеді. Бұл процесс басқару аппаратына қажетті ақпаратты анықтауды, өлшеуді, жинауды, талдауды, дайындауды, түсіндіруді, беруді және қабылдауды қамтиды.
4) Кешенді тәсіл (Пашиорьева Г. И. Савченко О. С. және басқа авторлар)	Басқарушылық есеп-білімнің кешенді саласы. Ол бірнеше қолданбалы экономикалық ғылымдарды біріктіреді: жоспарлау, Өндірісті ұйымдастыру және басқару, нормалау, бухгалтерлік есеп және басқару талдауы және т. б.
5) Жүйелік тәсіл (Герчикова И.Н., Колесникова С. Н.)	Басқару есебі бұл кәсіпорында бар барлық есепке алу жүйелерін қамтитын ішкі басқару жүйесі.

Басқару есебін жетілдіру процесі бұрыннан бар және жақында пайда болған бухгалтерлік идеяларды жүйелеуге, бағалауға және жалпылауға мүмкіндік беретін теориялық және әдіснамалық тұжырымдамаларды әзірлеу арқылы теорияны дамыту негізінде жүзеге асырылады. Мұның бәрі есеп процесін әдістемелік қамтамасыз етуді дамытуға негіз бола алады. Бухгалтерлік есепті жетілдіру бағыттарының бірі Басқару есебі болып табылады. Осыған байланысты Қазақстандық ұйымдарда басқару есебін есепке алу практикасына енгізу бірінші кезектегі маңызға ие болады. Ақпараттық технологиялар саласындағы әрбір маман бухгалтерлік басқарушылық есеп деректерін пайдалана отырып, ұйымның қаржылық жағдайын жан-жақты бағалай алады және қабылданған басқару шешімдерін дәлірек негіздеу үшін ақпараттың жеделдігін қамтамасыз ете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Бурая, Ю.с. Бухгалтерлік есеп тарихы : оқу.- әдіс. кешен / Ю.с. Бурая. - Қазан: РИЦ, 2009. – 48б.
- 2.Власова, и. Е. өнеркәсіптік кәсіпорында жедел басқару есебін жетілдіру / И. Е. Власова. - Ижевск, 2006. -152 б.
3. Волкова О. Н. Басқару есебі (Электрондық ресурс): Электрон. оқу. - Электрон. Берілген. – М.: НОРУС, 2009. - Эл. Көтерме сауда. Диск (CD – ROM).
- 4.Вахрушина, М. А. Бухгалтерлік Басқару есебі [Мәтін]: жоғары оқу орындарына арналған оқулық / М. А. Вахрушина. – М.: Омега-Л, 2010. – 576б.
- 5.Вахрушина, М.А., Малиновская, н.в. медициналық Мемлекеттік мекемелердің қызметін Басқару есебі: ұйымдастырушылық тәсілдер[Мәтін]/ М. А. Вахрушина, Н. В. Малиновская//. Халықаралық бухгалтерлік есеп. 2014. № 41 (335). 2-16 бет.
- 6.Воронова, Е. Ю. шығындарды есепке алудың функционалдық әдісі [Электрондық ресурс] / / аудиторлық ведомости. - 2008.- № 2. Қол жеткізу ресурсы: <http://www.lawmix.ru/bux/54341>
7. Воронова Е. Ю. Басқару есебі: оқулық. - М.: Юрайт-Баспа, 2012. – 551с.
8. Врублевский Н. Д. өнеркәсіп салаларындағы өндіріс шығындарын Басқару есебі. Электрондық ресурс. - Электрон. Берілген. – М., -2011. - эл.көтерме сауда.диск.

9.Галкина, Е. В. ABC-костинг әдісі негізінде көтерме саудада сату шығындарын басқарушылық есепке алу моделі. [Электрондық ресурс] // Басқару есебі – 2005. - №2. Қол жеткізу ресурсы:<http://www.upruchet.ru/articles/2005/2/3484.html>

10. Демина, м. Н., Рубанов, Я. Ю. кәсіпорындағы бухгалтерлік есепті басқаруда ABC әдісін қолданудың артықшылықтары мен кемшіліктерін талдау [Мәтін] // экономика. Менеджмент. Кәсіпкерлік: ұйқының ғылыми еңбектерінің жинағы. В. дал: Луганск: оларға ұйқы. В. Дал-2009 - № 21.– 235-239 ББ.

11. Друри, к. басқару және өндірістік есеп [Мәтін]/К. Друри., транс.ағылшын тілінен.; ред.Н.Д.Эриашвили-6-шы басылым., қайта өңдеу. және қосымша..- М.: Аудит, бірлік, 2007.- 1423б..

12.Жарикова, Л. А. Басқару есебі [Мәтін]: оқу құралы / Л. А. Жарикова, С.В. Селютин, А. А. Дула. - Тамбов: Тамбов мемлекеттік техникалық университетінің басылымы, 2004 ж. - 145 б.

ШЫҒЫНДАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТАЛДАУ

КОЗИЕВ.С.У.

УА-21-1К тобының студенті

ҚҰТЖАН.І.Д.

Ғылыми жетекшіі, э.ғ.м., оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қазақстан Рспубликасы Қарағанды қаласы

Аннотация. Кәсіпорын өз жоспарларын жүзеге асыруы үшін шығындалуы тиіс. Шығын кәсіпорынның ең маңызды бөлігі есептеледі, арқашан шығындарды бақылауда ұстау керек, себебі шығындарға бақылау жасалмаса, кәсіпорынның алдағы уақытта табысты жұмыс атқаруына, өз жұмысын сапалы атқыруына кері әсер етеді.Шығын қаржылық жүйедегі кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметінің қалыптасуының, дамуының басты және күрделі элементі болып саналады.

Түйінді сөздер: бюджет, касса, дебиторлық берешек, өзіндік құн, талдау, бақылау.

Басқарушылық есеп жүйесінде маңызды орынды басқару есебінің негізгі объектілерінің бірі болып шығындар түсінігі және олардың классификациясы болып табылады. Кез-келген жұмыстарды орындау, қызмет көрсету, өнімдерді өндіру шығындармен байланысты болады. Кәсіпорында ұтымды операцияларды жүзеге асыру үшін, шығындардың керегіден артық кетпеуі үшін, жұмсалған шығындарға байланысты бағаны дұрыс анықтау үшін шығындарға талдау жүргізу қажет. Шығын – кәсіпорын шаруашылық қызметтері барысында пайдаланылған материалдық, еңбек, ресурстардың және баланста көрсетілетін болашақта кіріс әкелуі мүмкін кәсіпорынның актив негізінде көрсетілетін құн болып табылады. Шығындарды тиімді басқару негізінде кәсіпорын экономикалық нәтижеге қол жеткізеді.

Шығындардың басқару объектісі – ұйымның өзіндік шығындары және олардың құрылуы мен азаю процесі болып табылады.

Шығындардың басқару субъектісі – өндіріс бөлімелері, ұйым мамандары.[1]

Бақылау және реттеу кезінде келесілер ажыратылады;

- Бақыланатын шығындар

- Бақыланбайтын шығындар

Шығындарды басқарудың міндеттері;

- Кәсіпорын қызметінің сапасын жоғарылату
- Шығындарды басқарудың функциялары арқылы анықтау
- Өнімдердің өзіндік құнын калькуляциялау
- Шығындарды нормалау әдістерін тандау
- Шығындардың өзгеруінің себебін техникалық тәсілдері мен құралын анықтау

Шығындарды басқарудың функциялары ;

- Болжау
- Жоспарлау
- Есептеу
- Бақылау
- Координациялау
- Талдау

Шығындарды талдау – жоспар құру үшін ақпараттарды дайындайды. Шығындарды басқару жүйесінде талдау функцияналды циклді аяқтайды және онымен бір мезгілде оның негізі есептеледі. Шығындар кәсіпорын бойынша , өндірістік бөлімшелер, калькуляциялау баптары, қызмет түрлері, өндіріс процесі кезеңдері мен есептеудің басқа да объектілері бойынша талдауға түседі. Шығындарды талдау өзіне келесі жұмыстарды орындауды қосады;

- Өнім өндіріске деген шығындардың жалпы соммасы мен экономикалық элементтер бойынша өнімнің өтімін талдау. Талдау есепті кезеңнің экономикалық элементтері бойынша нақты шығындардың үлес салмағын өткен кезеңнің аналогиялық көрсеткіштерімен, мәліметтерімен салыстыру арқылы жүргізіледі. Бұл тәсіл шығындар құрамындағы өзгерістерді анықтауға, қор сыйымдылығының, еңбекақы сыйымдылығының өзгеруін анықтауға көмектеседі.

- Калькуляциялау баптары бойынша дайын өнімнің өзіндік құнын талдау. Оның талдау объектісі өндірістік дайын өнімнің өзіндік құны мен жекелеген бұйымдар есептеледі. Ол жоспармен салыстырғанда қандай баптар бойынша үнемдеуге қол жеткенін, қандай баптар бойынша шығындар кеткенін анықтайды.[2]

Шығындардың жіктелуі – сыртқы және ішкі пайдаланушылар үшін пайдалы ақпарат бере алатындай ретте шығындарды топтастыру.

Тұрақты шығындар – бұл өндіріс көлемінің өзгеруіне байланысты емес амортизация, жалға алу, шығыстар. Алайда 15%-ға көбейсе немесе азайса тұрақта шығындар өзгермейді, бірақ бір бірлікке шаққанда өзгермелі болып қалады. Өнім бірлігіне шаққандағы тұрақты шығындар өндіріс көлемінің өсуіне қарай төмендейді.

Өзгермелі шығындар – бұл шығын өндіріс көлемі өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады, яғни өндіріс көлемі 15%-ға көбейсе өзгермелі шығындарды 15%-ға өседі. Өзгермелі шығындар өнім бірлігіне шаққанда көлем өзгерседе тұрақты болып қалады.[3]

Аралас шығындарға – жартылай тұрақты, жартылай өзгермелі шығындар жатады. Тәжірибеде олар сатылы түрде өсуі мүмкін, бұл екі фактормен байланысты; өндіріс көлемі және уақыт аралығы. Тұрақты шығындар тек қана релеванттық диапазонда тұрақты, ал ұзақ мерзімде өзгермелі болады. Басқару есебінде шығындарды олардың кәсіпорында әрекет ететін нормаларға, ережелерге және стандарттарға қатынасына байланысты жіктеудің маңызы зор. Осы критерий бойынша өнімнің өзіндік құнына кіретін барлық шығындар ағымдағы айдың басындағы қолданыстағы белгіленген нормативтер бойынша және өндіріс процесінде пайда болған қолданыстағы нормалардан ауытқулар бойынша топтастырылады. Шығындардың бұл бөлінуі нормативтік есептің негізінде жатыр және өндіріс шығындарының деңгейін тұрақты жедел бақылаудың ең маңызды құралы болып табылады.

Шығындар – өндіріс, цехтар, учаскелер, бөлімдер, бригадалар және кәсіпорынның басқа құрылымдық бөлімшелері контекстінде топтастырылады және есепке алынады, т.б.

жауапкершілік орталықтары арқылы. Шығындарды бұл топтастыру ішкі шығындар есебін ұйымдастыруға және өнімнің өзіндік құнын анықтауға мүмкіндік береді. Жауапкершілік орталықтары бойынша бухгалтерлік есеп шығындар есебін кәсіпорынның ұйымдық құрылымымен байланыстырады. Шығындар бұл топтастыру ағымдағы ұйымдық құрылымға тікелей байланысты. Кәсіпорын қызметінің бағыттары мен функцияларына байланысты шығындарды топтастыру жоғарыда аталған классификациямен тығыз байланысты. Осы критерий негізінде шығындар жеткізу және сатып алу, технологиялық, коммерциялық және өткізу, ұйымдастырушылық және басқарушылық болып бөлінеді. Шығындардың функционалдық есебі кәсіпорында есепті нығайтуға және шығындар орталықтары арасындағы байланыс пен өзара тәуелділікті нығайтуға көмектеседі және жұмсалған шығындар туралы ақпаратты дәлірек қамтамасыз етеді. Бұл менеджерлерге өнімнің түрі, бағасы, құрамы, сату жолдары туралы бірлескен негізделген шешімдер қабылдауға көмектеседі және кәсіпорынның өндірістік және коммерциялық қызметінің тиімділігін арттыруға көмектеседі.[4]

Өнімдердің шығымына немесе қызмет түрлерінің өзге факторларына қатысты шығыстардың қалай өзгертінін анықтау, шешім қабылдау, жоспарлау және басқару кезінде қажет өте маңызды аспекті болып саналады. Өндірістік көрсеткіштер туралы сметаларды, есептерді дайындау, нормативтік шығындарды есептеу, баға белгілеу үшін релеванттық шығындар есебі және өзге де шешімдер көп жағдайда шығыстар бойынша бағалаулардың дұрыстық дәрежелеріне және өндірістің әртүрлі көлемдері жағдайындағы өзгермелі және тұрақты шығындардың әртүрлі арақатынасына көбірек қатысты болады.[5]

Қорытындылай келе – шығындар өндірістегі шаруашылық жүргізуші субъектілер, жеке өндірушілер, кәсіпкерлер кәсіпорындардың ақшалай нысандағы шығындар болып есептелетін категория. Шығындарды басқару арқылы кәсіпорын жоғары деңгейдегі экономикалық нәтижелерге қол жеткізеді. Егер кәсіпорын шығындарға жоғары деңгейде бақылау жасайтын болса онда ол кәсіпорынның қызметінің сапасы артады, өнім өндіру көлемі ұлғаяды және жақсарады.

Әдебиеттер:

1. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 783 с.
2. Ивашкевич В.Б. Организация управленческого учета по центрам ответственности и местам формирования затрат // Бухгалтерский учет. 2000. № 5.
3. 22 положения по бухгалтерскому учету: сб. док. М.: Омега-Л, 2008. 368 с. (Нормативный портфель бухгалтера). ISBN 978–5–370–00581–7. 3
4. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учеб. для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям. 7-е изд., стер. М.: Омега-Л., 2008. 570 с.
5. Мадиева Қ. С., Разливаева Л.В. Басқару есебі. Оқулық құралы. – Қарағанды: ҚҚУ, 2022. – 175 б.

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

САДИКОВА Д.М.

студентка группы УА-23-4с

КУТЖАН И.Д

Научный руководитель, м.э.н., преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье подробно рассматривается концепция учетной политики и ее значение для бухгалтерского учета и финансовой отчетности в организациях. Учетная политика определяет набор принципов, правил и методов учета, применяемых в соответствии с законодательством и стандартами бухгалтерского учета. Обсуждаются ключевые разделы учетной политики, включая цели и задачи, принципы учета, методы оценки, порядок составления финансовой отчетности, а также правила изменения и корректировки учетной политики.

Ключевые слова: Учетная политика, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, международные стандарты финансовой отчетности, аудит финансовой деятельности.

Учетная политика - это набор конкретных принципов, основ, правил и методов, принятых индивидуальным предпринимателем или организацией для ведения бухгалтерского учета и финансовой отчетности в соответствии со стандартной системой бухгалтерского учета, международными или национальными стандартами, международным стандартом для малых и средних предприятий, а также их потребностями и особенностями бизнеса.

Этот документ играет ключевую роль в финансовом учете, обеспечивая единообразие и надежность в учетной деятельности организации.

Согласно статье 6 закона Республики Казахстан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности", бухгалтерский учет - это систематизированная система сбора, регистрации и обобщения информации о сделках владельцев бизнеса и организаций, регулируемая законом Республики Казахстан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности" и учетной политикой Республики Казахстан. Республика Казахстан. [1]

Структура учетной политики включает в себя несколько основных разделов, каждый из которых описывает определенные аспекты учета и отчетности. Это: определение целей и задач учетной политики, описание основных принципов учета и методов оценки, уточнение порядка составления и представления финансовой отчетности, раскрытие информации о ключевых событиях и изменениях в финансовом положении, правила изменения и корректировки учетной политики в соответствии с внутренними и внешними факторами. Также понимание и правильное применение учетной политики являются важными компонентами финансового управления организацией, обеспечивая надежность и прозрачность в учетной отчетности.

Утверждать учетную политику следует путем издания отдельного приказа руководителя организации, а участвовать в процессе создания учетной политики могут и должны все заинтересованные структурные подразделения (специалисты) организации в пределах своей компетенции.

При необходимости к разработке учетной политики могут быть привлечены также внешние консультанты, которые на основе анализа нормативной базы и особенностей бизнеса организации подберут наиболее соответствующий из возможных вариантов организации учета. [2]

Рассмотрим учетную политику поближе, на примере НАО «Карагандинский технический университет»

Учетная Политика Некоммерческого акционерного общества «Карагандинский технический университет» (далее – «Общество») разработана в соответствии с нормативной базой бухгалтерского учета Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 года № 234-III, Концепции подготовки и формирования финансовой отчетности, актуализированных Международными стандартами

финансовой отчетности (далее – МСФО), и интерпретации к ним, а также методических рекомендаций по применению МСФО, и другими нормативными правовыми актами

Республики Казахстан по бухгалтерскому учету и финансовой отчетности. Положения настоящей УП применяются к учету и отчетности Общества с 1 января 2020 года. [3]

В учетной политике организации сохраняется типовая структура и все основные ее разделы. Это можно увидеть в содержании:

Учетная политика НАО «Карагандинский технический университет»

СОДЕРЖАНИЕ

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС		
1	ВВЕДЕНИЕ	2
	Организационно-правовой статус	2
2	ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ	4
2.1	Цели учетной политики	4
2.2	Принципы подготовки финансовой отчетности	5
2.3	Качественные характеристики финансовой отчетности	6
2.4	Элементы финансовой отчетности	9
2.5	Изменения в учетной политике, расчетных бухгалтерских оценках и ошибки	15
2.6	События после отчетного периода	19
3	УЧЕТ ЭЛЕМЕНТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ	21
3.1	Основные средства	21
3.2	Долгосрочные активы, предназначенные для продажи	45
3.3	Нематериальные активы	50
3.4	Финансовые активы и обязательства	61
3.5	Запасы	66
3.6	Дебиторская и кредиторская задолженность	79
3.7	Денежные средства	89
3.8	Финансовая и операционная аренда в соответствии с МСФО (IAS) 17 «Аренда» и МСФО (IFRS) 16 «Аренда»	104
3.9	Учет государственных субсидий и государственной помощи	118
3.10	Капитал	123
3.11	Учет доходов	128
3.12	Учет доходов будущих периодов	144
3.13	Учет расходов	145
3.14	Учет расходов будущих периодов	159
3.15	Вознаграждения работникам	161
3.16	Налог на прибыль	164
3.17	Затраты по займам	172
3.18	Обесценение активов	174
3.19	Резервы, условные обязательства и условные активы	183
4	УЧЕТ ИНВЕСТИЦИЙ	190
4.1	Инвестиционное имущество	190
4.2	Инвестиции в совместную деятельность	197
5	ПРОЧЕЕ ПОЛОЖЕНИЯ	201
5.1	Инвентаризация	201
5.2	Задачи и организация (система) бухгалтерской службы	206
5.3	Тайна бухгалтерской информации	207
5.4	Организация внутреннего контроля	208
5.5	Составление и хранение учетно-бухгалтерской информации	209
5.6	Забалансовые счета	213
5.7	Заключение	214
5.8	Нормативно – правовая база	214
6	РАБОЧИЙ ПЛАН СЧЕТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА	214

1

Целью деятельности приведенного общества является создание необходимых условий для получения качественного образования, обучения и преподавания, направленных на формирование, развитие и профессиональное становление личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики, а также для развития научного потенциала и коммерциализации разработок. Целью образовательного процесса Общества является высококачественное обучение, соответствующее международным стандартам. [3]

В учетной политике указаны все необходимые данные, учредитель, месторасположение общества. В разделе «Учет элементов финансовой отчетности» главный бухгалтер приводит основные методы ведения учета, используемые в организации, стандарты финансовой отчетности и принципы ведения учета. Также в учетной политике содержится информация о порядке проведения инвентаризации имущества и обязательной отчетности перед налоговыми

органами. Кроме того, особое внимание уделяется оценке активов и обязательств, а также методам амортизации основных средств и нематериальных активов.

Главный бухгалтер также описывает порядок формирования финансовых резервов, их использование и возможные изменения в учетной политике в случае изменения законодательства или внутренних условий деятельности организации.

Университет следует строгой учетной политике, основанной на принципах прозрачности, точности и надежности финансовой отчетности. Все финансовые операции записываются и отражаются в учетных документах в соответствии с действующими стандартами бухгалтерского учета. Регулярно проводятся аудиты и проверки финансовой деятельности для обеспечения соответствия учетной политике и выявления возможных нарушений или ошибок. Каждый отдел университета обязан соблюдать установленные процедуры бухгалтерского учета и отчетности. Учетная политика также включает в себя правила и процедуры по управлению финансовыми ресурсами университета, контролю над расходами и обеспечению эффективного использования бюджета.

Список литературы

1. «Учетная политика», словарь бухгалтера, 2006-2024, uchet.kz
2. «Учетная политика предприятия», центральный дом бухгалтера, 2022, cdb.kz
3. «УЧЕТНАЯ ПОЛИТИКА некоммерческого акционерного общества «Карагандинский технический университет»», А.Х. Абильтусупова, 2021
4. «Учётная политика», блог Prosklad, 2022, prosklad.kz

УЧЕТ АМОРТИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

СЕВОСТЬЯНОВА А.А.

студентка группы УА-22-2

КУТЖАН І.Д.

*Научный руководитель, м.э.н., преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: В данной статье рассматривается Учет амортизации основных средств в соответствии с Законом РК. Будет рассмотрен учет амортизации основных средств, включая методы расчета и их влияние на финансовое состояние предприятия. Освещаются практические аспекты применения и оптимизации учета амортизации в контексте управленческих решений.

Ключевые слова: Амортизация, учет, основные средства, бухгалтерский учет, амортизационные отчисления..

Амортизация основных средств является процессом распределения стоимости активов на протяжении их срока службы. Этот процесс играет важную роль в финансовом учете предприятий, позволяя учитывать износ и уменьшение стоимости активов в течение времени. Осмысленное применение методов амортизации содействует более точному отображению финансовой реальности компании и способствует эффективному управлению ее активами.

Амортизация определяется как процесс покрытия затрат, связанных с приобретением основных средств, через их последующее использование. Эти затраты возвращаются в результате включения амортизации в выручку от продаж работ, продукции или услуг. В течение определенного периода (например, месяца, квартала или года), сумма амортизации

определяется как стоимостное значение износа основных средств. Задачей амортизации является равномерное распределение стоимости материальных активов длительного пользования на издержки в течение их предполагаемого срока эксплуатации путем систематического и логического учета.

Документальное оформление начисления амортизации основных средств является важным этапом финансового учета предприятия. Процесс этот включает несколько шагов, каждый из которых играет свою ключевую роль в обеспечении точности и прозрачности учета.

Во-первых, необходимо правильно зарегистрировать все приобретенные основные средства. Это включает в себя составление актов приема-передачи, надлежащее заполнение учетных книг или электронных баз данных, а также фиксацию всех реквизитов и характеристик объектов.

Во-вторых, следует определить метод начисления амортизации для каждого объекта. Выбор метода должен соответствовать учетной политике предприятия и особенностям использования каждого актива.

После этого проводится расчет суммы амортизации. Для этого используются соответствующие формулы и данные о стоимости объекта, его сроке службы и выбранном методе начисления.

Наконец, все документы и записи должны храниться в соответствии с требованиями законодательства и учетной политики предприятия. Это обеспечит не только возможность проведения аудита, но и создаст базу для принятия обоснованных управленческих решений и планирования будущих инвестиций. Для начисления амортизации могут применяться следующие методы:

Равномерного (прямолинейного) списания стоимости;

Списание стоимости пропорционально объему выполненных работ

(производственный метод);

Уменьшающегося остатка;

Списания стоимости по сумме чисел (кумулятивный метод).

К различным видам основных средств допускается применение различных методов. Выбранные субъектом методы начисления амортизации должны определяться учетной политикой и применяться последовательно от одного отчетного периода к другому.

По бюджетным учреждениям право выбора метода начисления износа на основные средства предоставляется уполномоченным органом, т.е. государственным органом, осуществляющим по отношению к учреждениям функции субъекта права государственной собственности [1, с.194].

В течение отчетного года амортизационные отчисления по объектам основных средств начисляются ежемесячно в размере $1/12$ от годовой суммы, независимо от используемого метода начисления [1, с.195].

Начисление амортизации по объекту основных средств начинается с первого числа месяца, следующего за месяцем принятия этого объекта к бухгалтерскому учету, и продолжается до полного погашения его стоимости или списания с бухгалтерского учета в связи с прекращением права собственности или иного вещного права.

При использовании метода уменьшаемого остатка амортизация начисляется исходя из остаточной стоимости объекта на начало отчетного года и нормы амортизации, рассчитанной на основе срока полезного использования.

При применении метода списания стоимости по сумме чисел лет срока полезного использования амортизация рассчитывается исходя из первоначальной стоимости объекта и годового соотношения, где числитель представляет собой оставшийся срок службы объекта, а знаменатель - сумму чисел лет его срока службы.

Метод равномерного списания стоимости является наиболее простым, при котором амортизируемая стоимость объекта ежемесячно списывается в равных суммах. При этом методе сумма амортизационных отчислений определяется исходя из:

- срока полезной службы, для более точного определения которого следует учитывать всю имеющуюся информацию о состоянии объекта на данный момент (вопросы ремонта и техобслуживания, современной тенденции в области технологий и производств, опыт работы с подобными активами, климатические условия и т.п.);

- предельные нормы амортизации, установлены Законом «О налогах и других обязательных платежах в бюджет».

Пример: станок стоимостью 20000 тенге. Предполагаемая ликвидационная стоимость = 2000. Срок эксплуатации 10 лет. Амортизационная стоимость станка = $20000 - 2000 = 18000$. Ежегодная сумма амортизации равна $18000 / 10 = 1800$.

Ежемесячная сумма амортизации = $1800 / 12 = 150$ тенге.

Если через 4 года в связи с изменением вида хозяйственной деятельности срок полезной службы станка установлен 7 лет и ликвидационная стоимость определена в 3000 тенге, то сумма ежегодной амортизации на оставшиеся 3 года составит $(20000 - (1800 \times 4) - 3000) / 3 = 3267$, или ежемесячно 272 тенге [2, с.121].

Метод уменьшающегося остатка (регрессии, двойной регрессии) состоит в том, что начисление амортизации производится не от первоначальной, а от балансовой стоимости. Норма амортизации, применяемая при прямолинейном методе, может быть удвоена, тогда говорят о методе двойной регрессии.

Ликвидационная стоимость при подсчете амортизации не учитывается, за исключением последнего года, когда сумма амортизации ограничена внутренней необходимостью для уменьшающейся остаточной стоимости до ликвидационной.

Пример: первоначальная стоимость станка 260,0, ликвидационная - 80,0, срок эксплуатации 5 лет, норма амортизации 20%.

Таблица 1. Расчёт амортизации способом уменьшаемого остатка

Годы	Стоимость объекта основных средств: 1-й год первоначальная, последующие балансовая	Норма амортизации	Сумма амортизации в расчете	
			На год	На месяц
1-й	260000	20%	52000	4333
2-й	$260000 - 52000 = 208000$	20%	41600	3467
3-й	$208000 - 4600 = 166400$	20%	33280	2773
4-й	133120	20%	26624	2219
5-й	$106496 - 80000 = 26496$	20%	26496	2208

Метод списания стоимости по сумме чисел (кумулятивный) состоит в определении расчетного коэффициента. Знаменатель коэффициента равен сумме лет срока полезной службы. Числитель - оставшееся количество до конца срока службы в обратном порядке. Сумма амортизации в первые годы эксплуатации значительно выше, чем последующие. Пример: срок службы станка 6 лет, кумулятивное число = $1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 = 21$, при условии, что первоначальная стоимость станка = 240,0, ликвидационная стоимость - 18,0, амортизационная стоимость = $240,0 - 18,0 = 222,0$.

Амортизационные отчисления признаются за каждый отчетный период как расходы. К различным видам основных средств допускается применение различных методов амортизации. Выбранные субъектом методы начисления амортизации должны определяться учетной политикой и применяться последовательно от одного отчетного периода к другому. Для учета износа основных средств применяют пассивные счета раздела 2 «Износ основных средств», который могут открыть соответствующие синтетические счета по видам основных средств [2, с.124].

Сумма износа по полностью амортизированным основным фондам не начисляется. Если по объекту основных средств начисление износа прекращено, то в инвентарной карточке учета основных средств формы ОС №6 зачеркивается цветным карандашом норма амортизации и указывается, с какого времени прекращено начисление амортизации. В инвентарном списке основных средств по месту нахождения или эксплуатации формы ОС №13 делают пометку изношено. В производственных счетах выделены отдельные счета 8410 «Накладные расходы». Износ основных средств общехозяйственного назначения и коммерческих структур учитывается на счете 7210 «Общие и административные расходы». По основным средствам для хранения товаров в местах их реализации на счете 7110 «Расход по реализации товаров (работ и услуг)». К этим счетам необходимо открыть соответствующие синтетические счета.

1. Начислен износ по основным средствам, используемым в основном производстве:
 - а) Дт 8415 Кт 2420;
 - б) Дт 8411 Кт 8415;
 - в) Дт 8114 Кт 8411;
 - г) Дт 8110 Кт8114.
2. Начислен износ по основным средствам, используемым в вспомогательном производстве:
 - а) Дт 8415 Кт 2420;
 - б) Дт 8411 Кт 8415;
 - в) Дт8314 Кт 8412;
 - г) Дт 8410 Кт 8314

В данной статье были рассмотрены основные аспекты начисления амортизации основных средств. Мы изучили различные методы начисления амортизации, включая равномерное списание стоимости, способы списания стоимости пропорционально объему работ, ускоренное списание и другие. Важно отметить, что выбор метода начисления амортизации должен быть обоснован и согласован с учетной политикой организации.

Кроме того, мы рассмотрели процесс документального оформления начисления амортизации, который играет ключевую роль в обеспечении прозрачности и правильности учета основных средств. Правильное начисление амортизации не только соответствует требованиям бухгалтерского учета, но и позволяет оценить реальную стоимость активов предприятия и принять обоснованные управленческие решения.

Список используемой литературы:

1. Каренова Г. С. Бухгалтерский учет - Учебное пособие. Караганда, 2008 - 293 с.
2. Баймуханова С.Б. Финансовый учет: Учебное пособие. - Алматы: «Экономика», 2008. - 272 с.
3. Любушин Н.П. Экономический анализ: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» и «Финансы и кредит» / Н.П. Любушин. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2018. 575 с

ПЕРВИЧНОЕ ПРИЗНАНИЕ И ОЦЕНКА ЗАПАСОВ ПО МСФО

САТЫЛГАНОВА С.Б.
студентка группы УА-22-2
ҚҰТЖАН І.Д.

Научный руководитель, м.э.н., преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Данная научная статья посвящена анализу процесса первичного признания и оценки запасов в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности (МСФО), конкретно МСФО (IAS) 2 "Запасы". Запасы являются ключевым элементом бухгалтерской отчетности для предприятий, особенно в промышленном и производственном секторах, поэтому их правильное признание и оценка имеет значительное значение для финансовой отчетности и оценки финансового состояния предприятия.

Ключевые слова: стандарт МСФО (IAS) 2, признание запасов, оценка запасов, издержки производства.

В современном мире бухгалтерские стандарты играют ключевую роль в обеспечении прозрачности и сопоставимости финансовой отчетности различных компаний. Одним из наиболее важных стандартов, регулирующих учет запасов, является Международный стандарт финансовой отчетности (МСФО) 2 "Запасы". Он предоставляет компаниям инструкции по тому, как правильно учитывать запасы и оценивать их стоимость.

В целом, эта научная статья ставит перед собой цель проанализировать процесс первичного признания и оценки запасов в соответствии с МСФО (IAS) 2, выявить основные проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются предприятия при применении этого стандарта, и предложить рекомендации для улучшения практики признания и оценки запасов.

В настоящее время более, чем в 113 странах мира публичные компании обязаны (или им разрешается) готовить финансовую отчетность в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности (МСФО). Все публичные компании, ценные бумаги которых котируются на биржах Евросоюза обязаны готовить финансовую отчетность в соответствии с МСФО. Это требование также распространяется на их дочерние и ассоциированные компании. Другие страны, в том числе Австралия, Гонконг, ЮАР приняли МСФО или стандарты, которые соответствуют требованиям МСФО, в качестве национальных стандартов. Многие другие страны, например, Индия, находятся на пути принятия МСФО или сближения с МСФО, что оказывает значительное влияние на финансовую отчетность компаний таких стран. Казахстан также движется по пути сближения национальных стандартов с МСФО.[1]

МСФО (IAS) 2 устанавливает стандарты для признания и оценки запасов, требования к их раскрытию и информированию в финансовых отчетах предприятий. Правильное применение этого стандарта имеет критическое значение для достоверности и полноты бухгалтерской отчетности.

Запасы представляют собой значительную часть активов для многих компаний, особенно в производственном и розничном секторах. Правильное учетное отражение запасов имеет решающее значение для адекватной оценки финансового положения предприятия и принятия обоснованных управленческих решений.

Понимание и применение указанных нормативов МСФО 2 не только помогает компаниям соблюдать международные стандарты учета, но и способствует повышению

доверия со стороны инвесторов и стейкхолдеров. В конечном итоге, грамотное управление запасами согласно МСФО 2 способствует устойчивому развитию бизнеса и повышению его конкурентоспособности на рынке.

Целью финансовой отчетности является правдивое представление информации о финансовом положении, финансовых результатах деятельности и движении денежных средств компании, полезной для широкого круга пользователей при принятии ими экономических решений. [2].

Основные аспекты признания и оценки запасов:

1. Определение запасов: Стандарт определяет запасы как активы, которые управляются предприятием для продажи в процессе нормального хода деловой деятельности, в процессе производства для продажи или в процессе предоставления услуг. Включает в себя сырье, материалы, товары в процессе производства и готовую продукцию.

2. Признание запасов: Запасы признаются по стоимости приобретения или производства, включая все прямые издержки, а также косвенные издержки, необходимые для приведения запасов к состоянию готовности для продажи.

3. Оценка запасов: Запасы обычно оцениваются по методу себестоимости (первый пришел - первый ушел) или по методу FIFO (первый зашел - первый вышел). Для определенных категорий запасов, таких как устаревшие запасы, может применяться нижняя оценка рыночной стоимости или реализационной стоимости.

4. Раскрытие информации: Кроме того, МСФО (IAS) 2 требует предприятий раскрывать существенные сведения о своих запасах в финансовой отчетности. Это включает в себя информацию о политиках учета запасов, методах оценки, основных категориях запасов, а также о любых значительных изменениях в этих политиках и методах.

5. Начисление обесценения: Если стоимость запасов превышает их оценочную стоимость на балансовую дату, то МСФО (IAS) 2 требует начисления обесценения до рыночной или ожидаемой реализационной стоимости. Это позволяет предотвратить завышение стоимости запасов в финансовой отчетности и обеспечить их адекватное отражение.

6. Изменения в стоимости запасов: Если стоимость запасов увеличивается после их признания, то МСФО (IAS) 2 запрещает повышение их стоимости в отчетности. Однако, если стоимость запасов уменьшается, то начисляется обесценение, а уменьшение стоимости признается в отчетности. Это обеспечивает консервативный подход к оценке запасов и защиту интересов инвесторов и кредиторов.

7. Учет себестоимости производства: Для предприятий, занимающихся производством, МСФО (IAS) 2 устанавливает дополнительные требования по учету себестоимости производства, включая распределение накладных расходов на производство между запасами. [3].

В конечном итоге, определение запасов, признание по стоимости приобретения или производства, методы оценки и раскрытие информации являются ключевыми аспектами, которые предприятия должны учитывать при составлении своей финансовой отчетности. Эти правила помогают обеспечить прозрачность и сопоставимость финансовой информации, что важно как для внутренних, так и для внешних пользователей отчетности.

Однако, важно отметить, что недостаточное внимание к процессу признания и оценки запасов может привести к серьезным последствиям, включая искажение финансового состояния предприятия и ошибочные управленческие решения. Поэтому руководство предприятия должно обеспечить строгое соблюдение требований МСФО (IAS) 2 и обеспечить адекватный контроль за процессом учета и оценки запасов.

Более того, в условиях постоянно меняющейся экономической среды и требований рынка, необходимо постоянно обновлять знания и следить за изменениями в стандартах

бухгалтерского учета, чтобы обеспечить соответствие современным требованиям и обеспечить качество финансовой отчетности.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 года № 234-III (с изменениями и дополнениями) <https://online.zakon.kz>
2. Международные стандарты финансовой отчетности А.С.Тетерлева.
3. Учебное пособие по МСФО.

HISTORY OF ACCOUNTING IN THE MIDDLE AGES

BAKHTYBAEVA L.M.

The student of the group AA-22-2

AUBAKIROVA G.T.

Scientific supervisor, Candidate of philological sciences, associate professor
Karaganda University of Kazpotrebooyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Introduction: This article explores the history of accounting in the Middle Ages, from its significance and primary sources of research to its influence on modern accounting. It examines key developments in accounting practices, including the influence of Roman heritage, the role of monasteries, development in early commercial organizations, and the flourishing in medieval cities. The impact of cultural, social, and economic changes on accounting is also discussed, along with the role of reforms, the development of the banking system, and the spread of printing. The conclusion highlights the importance of the medieval accounting practice in shaping the modern accounting and financial management system.

Key words: Middle Ages, economic development, accounting history, banking system, financial management, monasteries, commercial organization, modern accounting.

Accounting in the Middle Ages played a crucial role in organizing economic life, ensuring control over finances, trade, and other activities. In conditions of limited technological infrastructure and the absence of modern accounting tools, bookkeeping was an integral part of any enterprise, monastery, or governmental institution. It provided transparency and accountability in financial operations, which was an important factor for maintaining stability and societal development. Overview of primary sources and research methods. The study of accounting in the Middle Ages is based on diverse sources, including documents, books, archival materials, and archaeological findings. Research methods include text analysis, interpretation of historical contexts, as well as comparative studies of various cultures and regions. The use of modern data analysis methods is also essential for identifying patterns and trends in the development of accounting practices during different historical periods. The influence of Roman heritage. During the Early Middle Ages, many aspects of accounting continued to be based on Roman practices and legislation. Roman legacy influenced fundamental accounting principles, such as double-entry bookkeeping and ledger keeping. Many terms and techniques inherited from the Romans were preserved and adapted in medieval practice. Roman accounting methods were particularly important in trade and finance, where precise recording of operations and obligations was required. This period was also characterized by the adoption of new cultural and religious norms, which influenced the principles and objectives of accounting. Roman accounting practices were adapted to new conditions and needs of medieval economy and social structure. Thus, Roman heritage had a significant impact on shaping accounting

practices in the Early Middle Ages, providing a foundation for further development. Monasteries played a key role in preserving and advancing accounting practices in the Early Middle Ages. They maintained strict records of their incomes, expenditures, as well as land holdings and other assets. Monastic scriptoria created and maintained accounting books, where all financial transactions and community assets were documented. Thanks to monastery archives and documents, modern researchers have gained valuable insights into the accounting practices of that time. Monastic accountants developed new accounting methods, introduced improvements to documentation and bookkeeping systems. Additionally, monasteries often served as centers of education, where knowledge and skills in accounting were transmitted. Monasteries played an important role in preserving and advancing accounting practices in the Early Middle Ages, ensuring stability and reliability in accounting. In the early Middle Ages, commercial organizations were frequent and diverse, including trading companies, workshops, and craft guilds. They conducted their accounting in accordance with the requirements of their activities, including trade operations, production, and distribution of goods. Accounting in commercial organizations was often simpler and more practical than in governmental institutions or monasteries. However, even in early commercial organizations, elements of modern accounting were evident, such as double-entry and balance sheet preparation. Commercial organizations also utilized various accounting methods, including ledgers, tablets, and other forms of documentation. An important aspect of accounting in commercial organizations was ensuring the accuracy and reliability of information, allowing for efficient business management and informed decision-making. Early commercial organizations contributed to the development of accounting by adapting it to their needs and operating conditions. The development of double-entry and the emergence of accounting books. From the 11th to the 15th centuries, significant progress occurred in the development of accounting in medieval cities, especially in the use of double-entry. Double-entry accounting allowed for more precise and efficient tracking of funds and assets, preventing errors and fraud. The emergence of accounting books was a key moment in the development of accounting practice, as they documented all financial transactions and transactions. Accounting books included various types of records, such as journals, ledgers, and balances, ensuring completeness and structured information. The development of double-entry and the emergence of accounting books were key factors in increasing transparency and efficiency in accounting in medieval cities. Accountants in medieval trading companies played a crucial role in financial management and ensuring financial transparency. They maintained records of financial transactions, prepared financial reports and balances, and analyzed the company's financial performance. Accountants also controlled cash flows and ensured compliance with financial procedures and standards. An important function of accountants was to provide information for managerial decision-making by analyzing financial data and offering recommendations to the management. The role of accountants in medieval trading companies was not limited to accounting but also included analytical and advisory functions, which contributed to the efficiency and manageability of the business. Reforms and their impact on accounting practices. Reforms occurring in various aspects of medieval life, including religious, political, and economic spheres, significantly influenced accounting. One of the key aspects of reforms was the standardization and improvement of accounting practices, leading to the development of new accounting methods and financial reporting systems. Reforms also contributed to enhancing transparency and accountability in accounting, which was particularly important for governmental institutions and trading companies. Some reforms also led to the emergence of new organizational structures, which, in turn, required adaptation of accounting systems. Reforms in medieval society played an important role in the development of accounting, promoting its refinement and modernization. The development of the banking system in the Middle Ages played a crucial role in the advancement of accounting. Banks began to maintain detailed records of financial transactions, including deposits, loans, currency exchange, and other transactions. As a result of the development of the banking system, accounting became more complex and

specialized, requiring a high degree of accuracy and reliability. Banks developed their own methods of accounting and financial reporting, reflecting the peculiarities of their operations. The development of the banking system also stimulated the adoption of new technologies and innovations in accounting, which played an important role in its further development. The spread of printing during the Middle Ages led to a significant improvement in accounting documentation. The emergence of printing enabled mass production of accounting books and other documentation, making the accounting process more efficient and accessible. New printing technologies allowed for standardization of formats and content of accounting documents, simplifying their use and exchange between different companies and institutions. Printing also contributed to the enhancement of the quality and reliability of documentation, improving its readability and preservation over time. The spread of printing had a significant impact on accounting documentation, speeding up accounting processes and ensuring increased transparency and reliability of financial reporting.

Conclusion.

In the Middle Ages, accounting underwent significant development, starting from simplified methods in early periods and culminating in the development of complex accounting systems in cities and trading companies. The influence of cultural, social, and economic changes on accounting was significant, contributing to its improvement and modernization. Key moments of development included reforms, the development of the banking system, and the spread of printing, which impacted the organization and methods of accounting throughout the Middle Ages. Medieval accounting practices had a significant influence on shaping the foundations of modern accounting, including principles such as double-entry bookkeeping, financial reporting, and the use of accounting books. The methods and techniques of accounting developed in the Middle Ages became the basis for further development of accounting and its application in various economic and managerial spheres. Some principles and methods inherited from medieval accountants continue to be used in modern accounting, underscoring the importance of their contribution to shaping the modern accounting and financial management system.

List of references:

1. Aubakirova G. T. History of Accounting: a manual. Karaganda: Karaganda University by Kazpotrebsoyuz, 2019.- 125 p.
2. Littleton A. C. Accounting evolution to 1900. New York American Institute of Accountants, 1933.- 373 p.
3. Chatfield M. A History of Accounting Thought. London Routledge & Kegan Paul, 1977.- 316 p.

ӨНДІРІСТІК ЕСЕП ЖӘНЕ ОНЫҢ КӘСПОРЫНДЫ БАСҚАРУДАҒЫ РӨЛІ

ИБРАЕВА С.

УА-21-1к тобының студенті

МАДИЕВА Қ. С.

Ғылыми жетекші, э.ғ.қ, профессор

*Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы*

Аннотация: Басқару есебі жүйесін ұйымдастыру барысында ең алдымен өндірістік есепке көңіл бөлу қажет. Берілген ғылыми баяндамада өндірістік есеп және оның кәсіпорынды басқарудағы рөлі қарастырылады. Мақсаты өндірістік есептің қаншалықты маңызды екенін көрсету. Өндірістік есепті дұрыс ұйымдастырудың нәтижесінде, өндірілген

өнімнің өзіндік құнын кемітуге, демек, кәсіпкерліктің табысын арттыруға қол жеткізуге болатыны айтылған.

Кілт сөздер: өндірістік есеп, басқару есебі, өзіндік құн, қаржылық есептілік, шығын, материалдық өндіріс, нормативтік шығындар.

Өндірістік есептің басты мақсаты – өнімнің, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің құнын калькуляциялау. Менеджерлер сату бағасын, табысты есептеу, босалқы қорларды бағалау кезінде, т.б. оның ақпаратын пайдаланады.

Өндірістік есеп жүйесінде материалдық өндіріс қорының құнын бағалауға арналған өндірістің шығындары анықталады. Өндірістік есеп өнім құнына баға беру үшін өндірістің шығындары туралы мәліметтер жинақтайды. Негізінен, өндіріске жұмсалған шығын сомасы мен өнім бірлігінің өзіндік құнын анықтау мақсатында есеп-қисап амалдарын өндірістік есеп жүргізеді. Өндірістік шығындар мен фирманың табысын бақылаумен қатар, заманауи өндірістік есеп өндірістің рентабельділігін арттыру мүмкіндіктерінің резервін анықтау үшін де қажет.

Айта кету керек, қазіргі кезде шетелдік және отандық экономикалық әдебиеттерде «өндірістік есеп» (betriebsabrechnung - нем.), «басқару есебі»(managementaccounting - англ.), «контроллинг» (con-troleing - англ., нем.) терминдеріне біркәнді ұйғарым берілмейді. Кез келген кәсіпорында өндірістік үрдіс негізгі болып табылады, сондықтан шығындарды есепке алып өнімнің (жұмыс, қызмет) өзіндік құнын калькуляциялайтын өндірістік маңызды және басқарушылар үшін қажетті есеп түрі болып табылады. [1]

Өндірістік есеп - бұл басқару аппараты жоспарлау, бақылау және шешімдер қабылдау кезінде пайдаланатын ішкі есептілікті жасау. Өндірістік есептің негізгі мақсаты Ч. Т. Хорнгрен мен Дж. Фостердің пікірлері бойынша – өнімнің, қызметтің өзіндік құнын калькуляциялау. Олардың пікірі бойынша «өндірістік есеп» - бұл басқару есебі қосу қаржылық есептің кішігірім бөлігі». Заманауи өндірістік есептің негізгі бөлімдері мынадай:

- шығындарды түрлері бойынша есепке алу, ол есепті мерзімде өнімді өндіру кезінде кәсіпорында қандай шығындар тобы пайда болғанын көрсетеді;

- шығындарды пайда болу жерлері бойынша есепке алу, ол шығындарды кәсіпорынның бөлімшелері арасында таратуға мүмкіндік береді;

- шығындарды шығын тасмалдаушылар бойынша есепке алу, бұл бір бірлік өнімнің өзіндік құнын есептеуге мүмкіндік туғызады.

Өндірістік есеп қай салада болмасын мынадай функциялар атқарады:

- шығындарды тіркеу және ақпараттарды ұсыну;

- шығындар көлемін есептеу және бағалау;

- құнды басқару (менеджерлерге баға белгілеу кезінде өнімнің өзіндік құны туралы сенімді ақпарат ұсыну);

- шығындарды талдау (шығындар туралы ақпаратты зерттеу және басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде ұсыну).

Шығындар – қойылған мақсатқа жету үшін өндірістік процеске экономикалық ресурстарды тарту қабілеттілігі.

Шығындарды жоспарлау – бұл өндірістік талаптарды қою мен орындау нәтижесінде жалпы кәсіпорын мен оның бөлімшелері бойынша мақсаттарды белгілеу. Жоспарлар сметаларда нақтыланады. Мысалы, шығындар сметасы - бұл күтілетін шығындар жоспары; болашақ кірістер сметасы - бұл болашақ мерзімнің кірістері мен шығыстар жоспары. Кез келген смета бойынша бақылау жүргізуге (нақтылы шығындарды жоспар мен салыстыру арқылы), ауытқуларды анықтап оларды талдауға болады. [2]

Бақылау үрдісінде алдымен шығындардың нормативтері белгіленеді, мысалы, қорлардың нормативтік шығындары. Бұл мәліметтер негізінде тиімділік көрсеткіштерін есептеуге болады. Содан соң нақтылы және жоспарлы көрсеткіштер арасындағы айырмашылықтар анықталады. Бұл келеңсіз жағдайларды, олардың себептерін анықтап болашақта болдырмау жолдарын енгізуге мүмкіндік береді.

Құнды басқару стадиясында шығындар жөнінде ақпаратты бағалау және шешімдер қабылдау үшін алынған ақпаратқа талдау жасалады.

Құнды басқару жүйесі басқарушыларға оңтайлы шешімдер қабылдауға көмектеседі: жаңа өнімдерді шығару; баға белгілеу; маркетингтік ізденістер жүргізу; ассортиментті кеңейту немесе азайту т.с.с.

Өндірістік есепті дұрыс ұйымдастырудың нәтижесінде, өндірілген өнімнің (жұмыстың, қызметтің) өзіндік құнын кемітуге, демек, кәсіпкерліктің табысын арттыруға қол жеткізуге болады. Және ең бастысы, өндірістік есеп менеджерді басқару шешімдерін қабылдау үшін нәтижелерге сараптама жасап бақылау жүргізуге қажетті ақпаратпен қамтамасыз етеді.

Өндірістік және қаржылық бухгалтерия өзара байланысты.

Нарықтық қатынастар қалыптасқан жағдайда қаржылық бухгалтериядан өндірістік бухгалтерияны бөліп алып қараған жөн. Бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін шығындарды тұрақты түрде басқарып отыру қажет. Бүгінгі нарықтың заңы өнім өндіру шығындарын үнемдеуді қажет етеді, соның нәтижесінде өзіндік құнның шарықтамауына жол ашылады.

Қазіргі уақытта өндірісті басқару процесі, шығындарды қалыптастыру, өндірілген өнім түрлері, цехтар және тұтастай фирма бойынша бизнес-жоспарлардың атқарылуы ойдағыдай нәтижеге қол жеткізбейді. Сондықтан өнім өндірудің бизнес-жоспарын жан-жақты, егжей-тегжейлі етіп цехтар, ал оның ішінде өнім түрлері, бригадалар және ауысымдар бойынша жасау қажет. Оған қоса, өндірісті басқару процесінде менеджерге шығындарды үнемдеу жолдарын бригада ішінде, өнімдер мен ауысым бойынша іздестіру әлдеқайда жеңіл. Осыған орай, өндірістік бухгалтерияның алдында өндірістік шығындардың есебі мен өнімнің өзіндік құнын есептеуді жетілдіру туралы мәселелер туындайды. [3]

Экономиканың нарықтық жағдайында фирма өнімнің өзіндік құны, тұтынушылар сұранысы мен сапасына сай келуіне ғана тәуелді емес, сонымен қатар, құрамының басты бөлігін шығындар құрайтын сату құнының мөлшеріне тікелей тәуелді екендігін көрсетеді. Сондықтан, өндірістік бухгалтерияның сарапшы-бухгалтерлері, материалдардың, еңбек және ақшалай қаражаттардың тиімді пайдалануының есебін және оларды қатал бақылауға алуды тек қана фирма бойынша емес, сонымен қатар әрбір бригада, әрбір ауысым бойынша қысқа мерзім ішінде ұйымдастыруға міндетті.

1950 жылдан бастап өндірістік есеп мәліметтеріне қызығушылықты сыртқы пайдаланушылар білдірді. Бұл жағдай кәсіпорын басшылығы үшін жұмсалатын өндірістің қаражаты туралы мәліметтердің жиналуы басқаша жүзеге аса бастағандығын анықтады. Бұның нәтижесі болып басқару есебінің пайда болуы саналды. Дегенмен, басқару және өндірістік есеп арасында айырмашылық бар.

Өндірістік есеп жүйесінде материалдық өндіріс қорының құнын бағалауға арналған өндірістің шығындары анықталады. Бұл ішкі есептіліктің талаптарына сәйкес келеді.

Басқару есебінің міндеті болып кәсіпорын ішінде лауазымды қызметкерлерге дұрыс шешім қабылдау үшін қажетті ақпаратты дайындап беру табылады. Сонымен қатар, өндірістік бухгалтерия есепке алынатын шығындар мен шығыстардың барлық бастапқы құжаттарын қаржылық бухгалтериядан алады. Цех ішінде ауысымдар бойынша шығындардың аналитикалық есеп карточкалары бастапқы құжаттардың негізінде ашылатын болғандықтан, оларды уақытында өңдеуге жөнелтіп отыру аса маңызды болып саналады. Аталған бастапқы құжаттардың негізінде өндірістік өнімге қатысты егжей-тегжейлі аналитикалық есеп

жүргізіледі. Содан кейін шығындарды бухгалтерлік есептің транзиттік шоттарында ХҚЕС бойынша шоттардың жұмыс жоспарында топтастырады. [4]

Өнім құнын бағалау мақсатында өндірістің шығындары туралы мәліметтерді жинаумен өндірістік есеп айналысады. Одан әрі бақылау, сараптау және жоспарлау жұмыстарын іске асыратын да өндірістік есеп болып табылады. Сондықтан, егер өндірістік есептің мәліметтері қате болса, олардың негізінде алынған барлық ақпарат (жоспарлау мен сараптау) қате, әрі пайдасыз болып шығады, соның салдарынан басқару шешімдері дұрыс қабылданбай соңы қиын жағдайларға әкеп соқтыруы мүмкін. Жоғарыда айтылғандарды ескере келе басқару есебі жүйесін ұйымдастыру барысында ең алдымен өндірістік есепке көңіл бөлу қажет деген қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мадиева Қ.С., Разливаева Л.В. Басқару есебі. Оқу құралы. - Қарағанды: ҚҚУ, 2022. – 175 б.
2. <https://www.stud24.ru/accounting/ksporynday-ndrstk-esep-pen-ndrst/421034-1463534-page1.html> сайтындағы «Кәсіпорындағы өндірістік есеп пен өндірісті ұйымдастыру» атты курстық жұмыс
3. Гончарова Н.М. Бухгалтерский учет. Краткий курс: Учебное пособие / Н.М. Гончарова. - М.: Форум, 2018.-160 с.
4. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997.

ТАРГЕТ-КОСТИНГ

ДЮСЕНБЕКОВА.У.С

УА-21-1к тобының студенті

МАДИЕВА.Қ.С.

Ғылыми жетекші, э.ғ.қ, профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды қ.,Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақала қазіргі заманғы басқарушылық есеп жүйелеріне арналған – таргет-костинг және кайзен-костинг. «Таргет-костинг» анықтамасының маңызды аспектілері талданып, мақсатты және стандартты шығындар арасындағы айырмашылық ашылады. Кәсіпорындарда өнімнің өмірлік циклінің кезеңдеріне байланысты мақсатты-костинг пен кайзен-костинг жүйесін қолдануға ерекше көңіл бөлінеді. Стандартты құнның мақсатты құннан ауытқуына мақсатты-костинг жүйесінің ықтимал әсері де көрсетілген.

Кілт сөздер: басқару есебі, мақсатты құн, сметалық (нормативтік) құн, мақсатты калькуляция, кайзен калькуляциясы, өнімнің өмірлік циклінің кезеңдері, өнімді әзірлеу кезеңдері

Нарық дамуының қазіргі жағдайында белгілі бір салаларды дамытуда, өндірісті жетілдіруде, жаңа идеяларды, өнімдерді игеруде, шығындарды және олармен бірге бағаларды төмендетуде бәсекелестіктің рөлі артып келеді. Динамикалық даму үшін кәсіпорындар бәсекеге қабілетті тауарлар шығаруы керек. Тұтынушыны тек сапалы заттар ғана қызықтырмайтынын ескеру керек. Көбінесе тауарды сатып алғанда баға шешуші рөл атқарады. Сондықтан кез келген өндірушінің негізгі міндеті - өндіріс шығындарын барынша азайту.

Көбінесе кәсіпорындар өнімді өндіру мен өткізуге кеткен шығындарды азайту арқылы пайданы оңтайландырады. Бұл өнімнің жаңа түрлерін шығаруға кететін шығындарды есепке алмайды. Әдетте, өндірушілер өз өнімін қандай бағамен сата алатынын алдын ала біледі. Сондықтан, бірінші кезектегі міндет - жоспарланған пайда деңгейін қамтамасыз ету үшін өзіндік құны жеткілікті төмен болатын өнімді әзірлеу.

Кәсіпорында мақсатты калькуляция тұжырымдамасын енгізу осы мақсатқа жетуге көмектеседі (мақсатты шығындар).

мақсатты калькуляция тұжырымдамасының отаны болып саналады . Оны алғаш рет 1965 жылы Toyota пайдаланды [1]

Бірінші болып заманауи тұжырымды қолданды - « мақсатты шығындар » (мақсатты құны) Тосиро болды Хиромото , ол 1988 жылы жапондық басқарушылық есептің жетістіктеріне арналған келесі жылдардағы ең көп сілтеме жасалған мақалалардың бірін «Жасырын жүз: жапондық басқару есебі» жариялады. Бұрын ағылшын тіліндегі іскерлік және кәсіби басылымдарда « мақсатты шығындар » термині қолданылмады. [1]

Мақсатты шығындарды басқару (мақсатты шығындар) – мақсатты шығындарды азайту стратегиясын қолдайтын, функциялардың орындалуын қамтамасыз ететін стратегиялық бақылау құралы:

- жаңа өнім шығаруды жоспарлау;
- профилактикалық шығындарды бақылау;
- нарықтық шындыққа сәйкес мақсатты шығындарды есептеу.

Ең көп таралған мақсат калькуляция халықаралық нарықтарда қатал бәсекелестік жағдайында жұмыс істейтін кәсіпорындарда және ең алдымен инновациялық салаларда алынды: автомобиль өнеркәсібі, электроника өндірісі, яғни жапондық кәсіпорындар агрессивті маркетингтік саясат жүргізіп, бәсекелестерді тіпті өздерінің ұлттық нарықтарынан ығыстырады. Бүгінгі таңда Жапонияда ірі компаниялардың 80%-дан астамы (Toyota , Daihatsu , Nissan , Matsushita , NEC , Sony , Cannon , Olympus , Nippon) мақсатты калькуляциялау жүйесімен белсенді жұмыс істейді .

Инновациялық өнімдерді өндіруден басқа, мақсатты калькуляция қызмет көрсету секторындағы кәсіпорындарда, сондай-ақ коммерциялық емес ұйымдарда (мысалы, медициналық клиникаларда) өз қолдануын көбірек табады.

Тек «ескі» басқарушылық есеп пен бақылау құралдарымен жұмыс істейтін кәсіпорындардағы және қазіргі жапондық компаниялардағы жоспарлау мен шығындарды басқару процестерін салыстыру дәстүрлі шығындарды есепке алу жүйесінен ақпарат алатын кәсіпорындар өнімді жасау процесіне көбірек уақыт пен ақша жұмсайтынын көрсетеді. Өйткені дәстүрлі жүйелердің кері байланыс механизмдері өнімді әзірлеу процесінің соңында болжамды өндірістік шығындарды ғана ашады. Өндіріс пен өткізу шығындары нарықтық бағадан жоғары болса, зерттеуді қайтадан басынан бастау керек.

Мақсатты калькуляция тұжырымдамасының негізінде жатқан негізгі принцип (мақсатты калькуляциялау) келесідей: егер бизнестің табысты дамуы үшін өнімді нарықтық бағадан аспайтын бағамен сату қажет болса, онда болашақ өнімнің өзіндік құнын анықтау оның бағасын анықтаудан басталады. Яғни, дәстүрлі баға әдісін сыртқа айналдырады.

$$Құн + Пайда = Баға,$$

мақсатты калькуляция тұжырымдамасында келесі теңдікке айналды

$$Баға - Пайда = Құн$$

Бұл қарапайым шешім профилактикалық бақылаудың тамаша құралын алуға және жобалау кезеңінде де шығындарды үнемдеуге мүмкіндік берді. Идея өте қарапайым, бірақ айтарлықтай революциялық.

Осылайша, ең алдымен өнімнің белгілі бір түріне нарықтық баға анықталады, содан кейін қажетті пайда нормасы белгіленеді, содан кейін максималды мүмкін шығындар есептеледі.

Бұл әдістегі нарықтық баға мақсатты баға деп аталады (мақсатты баға), сату бағасы мен өзіндік құн арасындағы қажетті айырмашылық мақсатты пайда (мақсатты пайда), ал өнімді өндіруге болатын өзіндік құн мақсатты шығындар (мақсатты) деп аталады құны).

Бағаны белгілеу процесі «өнім сапасы – өнімнің функционалдық сипаттамаларының жиынтығы – өнім бағасы» үш деңгейлі талдауды қолдануды қамтиды, мұнда бағаны тұтастай нарық және ықтимал тұтынушы белгілейді. Бұл баға нарықтық зерттеулердің көмегімен анықталады, яғни. шын мәнінде өнімнің немесе қызметтің күтілетін нарықтық бағасы болып табылады. [3]

«Нысаналы құн» түсінігі отандық бухгалтерлік есеп тәжірибесінде қолданылатын «жоспарлы құн» түсінігінен ерекшеленеді. Айырмашылығы мынада, жоспарлы өзіндік құн нақты кәсіпорында әзірленген нормалар мен стандарттар негізінде анықталады, олар қолданыстағы өндіріс технологиялары мен дәстүрлі өнім сипаттамаларына бағытталған. Мақсатты құн – нарық жағдайында рұқсат етілген ең жоғары шығындар.

Өнімнің (қызметтің) мақсатты құнын анықтағаннан кейін өндіріс процесінің барлық қатысушылары (басшыдан қарапайым жұмысшыға дейін) берілген өзіндік құнмен өнімді жобалауға және шығаруға тырысады. Дәстүрлі түрде өнімді жетілдіру процесі келесідей жүзеге асырылады:

Дизайн -> Құны -> Дизайн.

Мақсатты калькуляция тұжырымдамасын қолданатын кәсіпорындарда өнімді жақсарту процесі келесідей:

Құны -> Дизайн -> Құн.

Бұл тәсіл келесі артықшылықтарды береді:

1) Менеджерлер мен қызметкерлер шығындарды мақсатқа барынша жақындатуға тырысып, инновациялық ойлауды қажет ететін жағдайларда стандартты емес шешімдерді жиі табады.

2) Мақсатты шығындарды үнемі есте ұстау қажеттілігі инженерлерді қымбатырақ технологиялар мен материалдарды пайдалануға азғырудан сақтайды.

Осының нәтижесінде жаңа өнім тұжырымдамасынан бастап барлық өндіріс процесі белгіленген шығындардан шықпай инновациялық сипатқа ие болады. Жобаны әзірлеу процесі сметалық құны мақсатты құнымен сәйкес келгенше жалғасады.

Сметалық құнның мақсатты құнына сәйкес келуі үшін қанша шығындарды азайту керектігін қалай анықтауға болады? Нысаналы шығындарды азайтудың сандық есебі төрт кезеңде жүзеге асырылады [1]:

1. Қарастырылып отырған өнімнің немесе қызметтің бірлігіне (элементіне) ықтимал сату бағасын анықтау.

2. Өнімнің мақсатты өзіндік құнын анықтау (бірлікке және барлығына).

3. Қажетті (мақсатты) шығындарды азайту көлемін анықтау үшін мақсатты және болжамды өндірістік шығындарды салыстыру.

4. Шығындарды мақсатты төмендетуге қол жеткізу үшін өнімді қайта жобалаңыз және бір уақытта өндіріс процесіне жақсартулар енгізіңіз.

Шығындарды азайту мақсатына жету үшін әдетте жасалған есептеулерді бейнелейтін сандық мысалды қарастырайық. Төменде есептеу үшін қажетті деректер берілген.

Бірліктің мүмкін нарықтық бағасы, теңге .	50.00
Мақсатты табыс нормасы, %	20%
Жоспарланған жылдық сату көлемі, бірлік	10000
Сметалық құны, мың теңге .	455,0

Өнім бірлігіне күтілетін нарықтық баға 50,00 теңге , ал мақсатты пайда нормасы 20% болсын. Жыл сайын 10 000 дана өнім өткізу жоспарлануда және жоспарланған өткізу көлемінің алдын ала сметалық құны 455,0 мың теңгені құрайды .

Есептеулер көрсеткендей, өнім бірлігіне мақсатты шығындар 40,00 теңгені құрайды . (50,00 - 50,00 * 0,2), ал жоспарланған жылдық сату көлеміне - 400,0 мың теңге . (40,00 * 10000). Сметалық және нысаналы құнының айырмашылығы 55,0 мың теңге . (455,0 - 400,0). Дәл осы мәнді кез келген қол жетімді құралдармен азайту керек, бірақ өнім сапасы үшін жолақты төмендетпей.

Сынақ жобасына бірнеше рет өзгерістер енгізілгеннен кейін сметалық және мақсатты шығындар арасындағы теңдікке қол жеткізіледі және жобаның соңғы нұсқасы жасалады, ол өндірістік бөлімге беріледі. Жобаның басында өнімнің нақты өзіндік құны мақсатты құнынан асып кетуі мүмкін екенін ескеріңіз. Бұл жаңа өндірісті дамытуға байланысты проблемаларға байланысты, бірақ пайда болатын ауытқулардың себептерін анықтап, оларды жойғаннан кейін бәрі қалыпты жағдайға оралуы керек. Егер өнім айтарлықтай күрделі болса, онда мақсатты өзіндік құн тек жалпы өнімге ғана емес, сонымен қатар оның әрбір құрамдас бөліктеріне (мысалы, автомобильдің жаңа моделін жасау) белгіленеді.

Мақсатты калькуляциялау жүйесі кәсіпорынды нарықтық конъюнктураға бағыттайды және нарықта қатаң белгіленген баға бойынша кәсіпорынға қажетті пайданы алуға мүмкіндік беретін өнімнің өзіндік құнын анықтау міндетін орындайды. Сонымен бірге әзірленетін өнімнің сапалық сипаттамалары нарық талаптарына сай болуы керек. Жаңа өнімді нарықта дәлірек орналастыру үшін тұтынушылардың осы өнімге деген тілектері мен талаптары, сондай-ақ оны сатуға болатын бағалар туралы толық ақпарат алу қажет.

Осылайша, мақсатты калькуляция жүйесі келесі принциптерге негізделеді:

- нарық пен тұтынушы талаптарына үнемі назар аудару;
- жаңа өнімдерге, сондай-ақ олардың құрамдас бөліктеріне мақсатты шығындарды есептеу, қалыптасқан нарық жағдайында қалаған, алдын ала белгіленген пайдаға қол жеткізуге мүмкіндік береді;
- сапаға және өндіру уақытына тұтынушылардың талаптарын өнімнің өзіндік құнына әсерін есепке алу;
- өнімнің өмірлік циклі тұжырымдамасын пайдалану.

Мақсатты калькуляцияны әзірлеу тәжірибесі көрсеткендей, ол көп жағдайда функционалдық шығындарды талдау элементтерімен қолданылады, бұл мақсатты калькуляцияның тұтынушыларға бағдарлануымен байланысты. Бұл жағдайда өнімнің функцияларын бөліп көрсету және олардың маңыздылығын анықтау қажет. Осылайша, тұтынушы үшін құндылығымен бағаланатын барлық функцияларды анықтау қажет. Әрі қарай, өнімнің пайдалылығының қаншалықты әр функциядан келетінін анықтау керек. Бұл өте маңызды көрсеткіш, өйткені әрбір функция бойынша шығындардың үлесі оның маңыздылығына сәйкес келуі керек. Егер шығындар деңгейі маңыздылық деңгейінен жоғары болса, онда шығындарды азайту мүмкіндіктерін іздеу керек. Егер, керісінше, маңыздылық деңгейі шығындар деңгейінен жоғары болса, онда бұл жақсы орындалған функцияны көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Друри К. Управленческий и производственный учет пер. С англ. / К. друри - 6-е изд. ЮНИТИ-ДАНА , 2007. -1423 С.- (Зарубежный учебник)
2. Хорнгрен Ч. Управленческий учет / Ч. Хорнгрен.- 10-е изд. -СПБ.: Питер, 2008. — 1008с, — (Бизнес-класс)

3. Хорнгрен Ч.Т. Фостер Дж. Бухгалтерский учет: Управленческий аспект/ Пер. с англ. — М.: Финансы и статистика, 2003 — 416 с. —(Зарубежный учебник). Серия по бухгалтерскому учету и аудиту).

ИСКАЖЕНИЕ ОТЧЕТНОЙ ИНФОРМАЦИИ: ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И МЕТОДЫ ВЫЯВЛЕНИЯ

БЛИВЕРНЕЦ М.Н.

студент группы УА-23-4с

БЕРЕЗЮК В.И

Научный руководитель, д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахста

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема искажения отчетной информации в контексте современного бизнеса и методы ее выявления, в частности метод выявления M-score, разработанной Месодом Бениешем. Подробно проанализируется влияние различных факторов на достоверность финансовой отчетности, выделяя важность правильной интерпретации отчетных данных для принятия эффективных управленческих решений. Особое внимание уделяется сложностям применения предложенной модели M-score в Республики Казахстан, обусловленным различиями в законодательстве и особенностями отраслевой специфики.

Ключевые слова: Республика Казахстан, искажение, отчетная информация, существенность, характер возникновения, способ отражения, M-score, индекс.

Показатели, представленные в отчетной информации, позволяют заинтересованным пользователям удовлетворить свои потребности и ожидания о финансовом положении субъекта, также решить ряд вопросов, связанных с текущими и стратегическими задачами. Искажения отчетной информации, по нашему мнению, позволяет сформулировать ошибочное представление о финансовом положении субъекта, а также по способствует принятию малоэффективных финансово управленческих решений.

Глобализация бизнеса является мировым трендом, в котором участвуют международные предпринимательские структуры.

Современный мир бизнеса сталкивается с непрерывным развитием, а также с цифровизацией экономических показателей, что порождает ряд актуальных проблем в сфере представления отчетной информации.

Искажение отчетной информации - это намеренное искажение, а также искажение операционной, финансовой или другой информации в отчетной документации субъекта с целью создания ошибочного представления ее для заинтересованных сторон.

Поводов, по которым происходит искажение финансовой отчетности встречается множество. Так это может происходить из-за ошибок в учете, например по причинам невнимательности или недостаточной профессиональности бухгалтера, а также умышленного замысла с целью личного обогащения, легализации доходов субъекта, полученных неправомерным путем.

Предлагаем, в первую очередь, при выявлении искажения отчетных данных определить степень существенности, влияющую на достоверность отчетной информации, характер возникновения искажения, а также обозначить способ, с помощью которого можно, на наш взгляд установить искажение в учете.

1. Степень существенного влияния на достоверность, по нашему мнению, можно выделить следующим образом:

- существенные - это искажения, которые оказывают существенное изменение на показатели отчетности;

- несущественные - это искажения, которые не оказывают существенного влияния на показатели и общее представление финансовой отчетности.

2. Характер возникновения:

- преднамеренные - осознанные действия, направленные на искажение финансовых показателей. Так же данные действия предлагаем классифицировать следующим образом:

а) противоречащие законодательству - действия, нарушающие законодательство (ведения учета не в соответствии с международными или национальным стандартами, приказами министерств, правилами ведения учета и т.д.);

б) Соответственно не противоречащие законодательству;

- непреднамеренные - как правило действия, являющиеся результатом допущенных ошибок или неясности в процессе ведения учета:

а) технические - ошибочный ввод данных, неполадки с программным обеспечением бухгалтерского учета, несвоевременное их обновление;

б) бухгалтерские - ведение учета с несоблюдением принципов бухгалтерского учета, несвоевременная адаптация к изменению отечественных законов, погрешности в отчетах, неправильное толкование финансовых показателей.

3. Способ отражения:

- неполное отражение хозяйственно-операционной деятельности субъекта, некорректная организация ведения бухгалтерского учета в субъекте;

- неподтвержденность учетных данных (ввод данных без подтверждающих документов);

- некорректная хронологическая классификация операций (несвоевременное отражение);

- некорректные оценочные данные (отражение активов или пассивов, что в дальнейшем приводит к завышению или занижению итогов бухгалтерского баланса);

- ошибочное или неполное отражение данных в отчетах (ошибочный перенос сальдо счета в отчетность, недостаток данных в отчетах, неудовлетворительное представление пояснений и расшифровок).

По нашему мнению, существует несколько способов обнаружения искажений в отчетности, но для их выявления необходимо создание и использование определенных методов для разных субъектов.

В восьмидесятых годах прошлого столетия Мессод Бениеш выяснил и формализовал в результате рассмотрения численных данных восемь индексов и сводный индекс так же известный как M-score. В 1999 году формула Бениеша M-score выделена автором как метод выявления искажения отчетной информации (счетный метод). [3]

Счетный метод Мессода Бениеша применяет статистические алгоритмы для выявления аномалий в финансовой отчетности. В ходе проверки применяются различные тесты и модели для определения несколько фактические показатели отличаются от теоретически ожидаемых.

В ходе внутреннего аудита, для выявления искажения, в формуле автор использует следующие индексы данных, такие как:

1. DSRI - индекс дневных продаж в дебиторской задолженности

Расчет: $(\text{дебиторская задолженность}_t / \text{выручка}_t) / \text{дебиторская задолженность}_{t-1} / \text{выручка}_{t-1}$),

При этом, если $DSRI > 1$, то следует:

- субъект повышает продажи предоставляя дебитором отсрочки по платежам;

- субъект учитывает выручку до фактического получения.

2. GMI - индекс рентабельности продаж по валовой прибыли

Расчет: $((\text{выручка}_{t-1} - \text{себестоимость}_{t-1}) / \text{выручка}_{t-1}) / ((\text{выручка}_t - \text{себестоимость}_t) / \text{выручка}_t)$,

При этом, если $GMI > 1$, то рентабельность субъекта ухудшается, в следствии искажения отчетной информации.

3. AQI - индекс качества активов

Расчет: $((\text{активы}_t - \text{краткосрочные активы}_t - \text{основные средства}_t) / \text{активы}_t) / ((\text{активы}_{t-1} - \text{краткосрочные активы}_{t-1} - \text{основные средства}_{t-1}) / \text{активы}_{t-1})$,

Если $AQI > 1$, то имеет место быть значительное искажения активов субъекта.

4. SGI - индекс роста выручки =

$\text{выручка}_t / \text{выручка}_{t-1}$.

При этом, если $SGI > 1$, то торговая деятельность субъекта возросла, если темп большой, имеет место искажение в целях сохранения роста на высоком уровне.

5. DEPI - индекс амортизации

Расчет: $(\text{амортизация основных средств}_{t-1} / (\text{амортизация основных средств}_{t-1} + \text{основные средства}_{t-1})) / (\text{амортизация основных средств}_t / (\text{амортизация основных средств}_t + \text{основные средства}_t))$,

При этом, если $DEPI > 1$, то норма амортизации долгосрочных активов снизилась, а сам процесс замедлился, это свидетельствует об изменении сроков амортизации для уменьшения расходов.

6. SGAI - индекс коммерческих и управленческих расходов

Расчет: $((\text{административные расходы}_t + \text{расходы по реализации}_t) / \text{выручка}_t) / ((\text{административные расходы}_{t-1} + \text{расходы по реализации}_{t-1}) / \text{выручка}_{t-1})$,

При этом если $SGAI > 1$, то расходы субъекта от продаж повысились по отношению к предшествующему периоду, непропорциональное изменение свидетельствует об искажении.

7. TATA - итога начислений на общие активы

Расчет: $(\text{чистая прибыль}_t - \text{операционная прибыль}_t) / \text{активы}_t$,

При этом если $TATA > 1$, то уменьшается степень того, как деньги формируют заявленную прибыль.

8. LVGI - индекс коэффициента финансовой зависимости

Расчет: $((\text{долгосрочные обязательства}_t + \text{краткосрочные обязательства}_t) / \text{активы}_t) / ((\text{долгосрочные обязательства}_{t-1} + \text{краткосрочные обязательства}_{t-1}) / \text{активы}_{t-1})$,

При этом если $LVGI > 1$, то обязательства субъекта возросли по сравнению с предшествующим периодом, следовательно, долговой риск возрастает.

Все восемь обозначенных индексов должны, по нашему мнению, определяться на основе отчетной информации. Данные индексы согласно разработанной методике Месод Бениеша характеризуют возможности появления искажения.

Таким образом, разработанная Месод Бениешем Формула M - score представлена в следующем виде:

$$M - score = -4,84 + DSPI \times 0,920 + GMI \times 0,528 + AQI \times 0,404 + SGI \times 0,892 + DEPI \times 0,115 - SGAI \times 0,172 + TATA \times 4,679 - LVGI \times 0,327$$

Автор считает, что все остальные числовые значения в данной формуле являются обязательными и изменениям не подлежат.

После подстановки показателей и нахождения M-score, если результат превышает установленное Бениешем значение в -2,22, то считается, что отчетная информация подвержена искажению (фальсификации). Чем больше превышение установленного значения, тем сильнее искажена отчетная информация.

Воспользовавшись интернет-ресурсами, мы рассчитали данные по формуле на примере «АО Kaspi.kz». Итоговый результат равен -2,05 из этого следует, что факт искажения отчетности возможно присутствует, но для более точного ответа требуется полное и детальное аудирование субъекта. Анализируя показатели другого субъекта «Freedom Holding Corp.», значение составило 0,23 это говорит о том, что субъект с высокой вероятностью сильно манипулирует с отчетной информацией.

В отличие от западной учетной системы применение данной модели в Республике Казахстан сталкивается с некоторыми трудностями:

- необходимость адаптации модели со спецификой отраслей субъектов;
- законодательные требования между нашими и западными, к сожалению, отличаются;
- отчетность требует детально глубокий анализ отчетной информации для выявления каждого факта искажения.

Резюмируя вышесказанное, по нашему мнению, для обеспечения качественной, достоверной отчетной информации и предотвращения ее искажения необходимо строго соблюдать законодательные требования, проводить регулярный аудит финансовой отчетности и осуществлять корректировки по выявленным нарушениям. Кроме того, повышать профессиональную компетенцию лиц, занимающихся составлением финансовых отчетов.

Список использованной литературы:

1. Махмутова Э. М. Искажения в бухгалтерской отчетности, способы их выявления и роль аудита в оценке достоверности бухгалтерской отчетности / Э. М. Махмутова. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2016. - № 4 (108). - С. 446-448.

2. Соколова В.А., Кирилина Л.Е. Выявление искажений бухгалтерской отчетности // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития - 2016, - №27 - 133-138с.

3. Жданов В., Beneish M-score (модель Бениша). Манипуляция отчетностью. Электронный ресурс: <https://finzz.ru/m-score.html>

4. Аудит: учебное пособие / Г. А. Королева, Т. Ю. Новикова; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. — Ярославль: ЯрГУ, 2015 - 33-40с.

5. Бливернец М.Н., Медведева А.М. Актуальные проблемы аудита финансовой отчетности в Республике Казахстан // Materiály XXI Mezinárodní vědecko - praktická konference 22 - 30 března 2024 r - 53-60с.

6. Ферулева Н.В., Штефан М.А. Выявление фактов фальсификации финансовой отчетности в российских компаниях: анализ применимости моделей Бениша и Роксас // \ менеджмент - 2016. -№3 -49-70с.

7. Петров А. Как выявить корпоративное мошенничество // Русская школа управления - 2024 авторская колонка Электронный ресурс: <https://uprav.ru/blog/kak-vyyavit-korporativnoe-moshennichestvo-model-benisha/>

8. Коровина М.А., Заремук Т.А. Обнаружение фактов фальсификации бухгалтерской (финансовой) отчетности // Вестник Академии знаний - 2019. №5 (34) - 105-110с.

ИЗМЕНЕНИЯ В НАЛОГОВОЙ СФЕРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ОВЧАРЕНКО Д.О.

студентка группы УА-23-4с

БЕРЕЗЮК В.И

Научный руководитель, д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются изменения в налоговой сфере Республики Казахстан в 2024 году. Насколько поменялся месячный расчетный показатель и минимальная заработная плата. Так же говорится о размерах бизнеса и ставках налогов для них. Какие имеются режимы для ведения Товарищества с ограниченной ответственностью и какой из них лучше принимать.

Ключевые слова: Налогообложение, минимальный размер заработной платы, месячный расчетный показатель, ставки налогов, срок уплаты, налоговый учет, специальный режим налогообложения, общеустановленный порядок исчисления и уплаты налогов.

Налоговый учет осуществляется с целью формирования полной и достоверной информации, необходимой для налогообложения, о порядке учета хозяйственных операций, проводимых в течение налогового периода, а также с целью обеспечения информацией внутренних и внешних пользователей для контроля за правильностью, полнотой и своевременностью исчисления и уплаты в бюджет налогов. Важность налогообложения в РК проявляется в нескольких аспектах:

1. Обеспечение доходов бюджета: Налоги являются основным источником доходов государственного бюджета. Эти средства используются для финансирования различных программ и проектов, направленных на поддержку экономики, общества и инфраструктуры.

2. Регулирование экономики: Налоговая политика может быть использована для регулирования экономической активности. Например, с помощью изменения ставок налогов можно стимулировать или ограничивать потребление, инвестиции или производство в определенных секторах экономики.

3. Стимулирование инвестиций и предпринимательства: через систему налогообложения можно предоставлять льготы и субсидии для определенных видов деятельности или регионов, что способствует развитию предпринимательства и инвестиций.

4. Обеспечение финансовой устойчивости: Эффективная налоговая система способствует обеспечению финансовой устойчивости государства. Правильное сбалансирование налоговых нагрузок позволяет государству уменьшить дефицит бюджета и обеспечить устойчивое финансирование своих обязательств.

В приведенной ниже таблице представлены данные о том, как изменятся расчетные ставки 2024 года в сравнении с действующими в 2023 году. [1]

Показатель	2023 год	2024 год	Изменения
Минимальная заработная плата	70 000 тенге	85 000 тенге	21,4%
Месячный расчетный показатель	3 450 тенге	3 692 тенге	7%
Минимальный размер государственной базовой пенсионной выплаты	24 341 тенге	28 215 тенге	15,9%
Минимальный размер пенсии	53 076 тенге	57 853 тенге	9%

Прожиточный минимум для исчисления размеров базовых социальных выплат	40 567 тенге	43 407 тенге	7%
---	--------------	--------------	----

На что влияет МЗП в Казахстане? Этот базовый бюджетный показатель своим увеличением так повлияет на оплату труда:

- С 1 января 2024 года работодатели обязаны повысить оплату труда неквалифицированных работников, получающих минимальную зарплату, до уровня, установленного Законом «О республиканском бюджете на 2024 – 2026 годы» (до 85 тыс. тенге).

- На предприятиях при исчислении зарплаты будет пересмотрена оплата труда с учетом межразрядной системы квалификации.

Повышение МЗП вызовет увеличение обязательных пенсионных взносов.

На что влияет МРП в Казахстане? Этот показатель - основа для перерасчета большинства социальных выплат, пособий, размера налогов и штрафов в наступившем году. МРП прямо влияет на размер:

- единовременных выплат при рождении ребенка;

- пособия по уходу за ребенком до 1,5 лет;

- пособия на детей до 18 лет;

- пособия по временной нетрудоспособности;

- пособия по безработице.

Налоговый учет позволяет:

- сформировать полную и достоверную информацию о суммах доходов и расходов налогоплательщика, а значит достоверно вычислить налоговую базу;

- грамотно рассчитать сумму налога к уплате в госбюджет;

- получить информацию, позволяющую уменьшить налоговые риски и оптимизировать налоги.

Виды предпринимательства в Казахстане можно разделить на:

Субъекты малого предпринимательства:

- Индивидуальные предприниматели со среднегодовой численностью до 50-ти человек;

- Юридические лица со среднегодовой численностью до 50-ти человек и среднегодовой стоимостью активов за год не свыше 60 000-кратного месячного расчетного показателя (МРП) (221.520.000 тг)

Субъекты среднего предпринимательства:

- индивидуальные предприниматели со среднегодовой численностью свыше 50-ти человек;

- юридические лица со среднегодовой численностью свыше 50-ти человек, но не более 250-ти человек или среднегодовой стоимостью активов за год не свыше 325 000-кратного МРП (1.199.900.000 тг)

Субъекты крупного предпринимательства:

- только юридические лица со среднегодовой численностью более 250-ти человек или общей стоимостью активов за год свыше 325 000-кратного МРП (больше 1.199.900.000 тг)

Товарищество с ограниченной ответственностью (ТОО) в Казахстане в праве применять:

1. 1. общеустановленный порядок налогообложения;

1. 2. специальные налоговые режимы.

По умолчанию ТОО будет применять общеустановленный порядок исчисления и уплаты налогов.

Тогда ставки налогов будут составлять:

- КПН (Корпоративный подоходный налог) 20% (10% для сельхозпроизводителей) от налогооблагаемого дохода ТОО;

- НДС (Налог на добавленную стоимость) по ставке 12%;

другие налоги в зависимости от вида деятельности ТОО (на транспорт, на добычу полезных ископаемых, на сверхприбыль, и т.д.).

От суммы заработной платы работников дополнительно необходимо уплачивать:

- 10% ИПН (индивидуальный подоходный налог);
- 10% ОПВ (обязательные пенсионные взносы);
- 1,5% ОПВР (обязательные пенсионные взносы уплачиваемые работодателем);
- 3,5% СО (социальные отчисления);
- социальный налог по ставке 9,5 % от расходов работодателя, выплачиваемых работникам, за минусом суммы социальных отчислений;
- 3% ОСМС (обязательное медицинского страхование);
- 2% ВОСМС (взносы на медицинское страхование). [2]

Специальный режим налогообложения ТОО в Казахстане.

Налоговое законодательство Республики Казахстан дает возможность ТОО изменить общеустановленный порядок налогообложения на специальный режим налогообложения при соблюдении нижеперечисленных условий применения налогового режима:

- численность работников не более 30 человек;
- доход за полугодие не превышает лимит в 24 038 МРП (88 748 296 тг. в 2024 г.);
- отсутствуют структурные подразделения;
- доля участия других юридических лиц составляет не более 25%;
- учредитель или участник одновременно не входит в состав участников (учредителей) другого юридического лица на спецрежиме.

Основной налог, который уплачивает ТОО – 3% от дохода за налоговый период (6 месяцев).

Исчисленная сумма в 3% от дохода разделяется на две части:

- 1,5% корпоративный подоходный налог (КПН);
- 1,5% социальный налог (СН).

Помимо основного налога 3% ТОО обязано уплачивать и налоги с заработной платы работников. Такие же, как и при общеустановленном порядке исчисления и уплаты налогов.

Данные налоги уплачиваются ежемесячно, независимо от наличия у ТОО дохода. Срок уплаты – до 25 числа следующего месяца [3].

Каждый режим имеет свои плюсы и минусы, и то, какой режим будет выгоднее применять, зависит от размера и характера деятельности предприятия. Например, для небольших компаний может быть выгодно использовать упрощенную систему налогообложения, так как у них нет большого оборота, и они могут упростить процесс учета доходов и расходов. В то же время, для крупных предприятий может быть более выгодным использовать общую систему налогообложения, чтобы иметь больше возможностей для налоговых вычетов и снижения налоговой нагрузки.

В заключение, изменения в налоговой сфере Республики Казахстан играют важную роль в экономическом развитии и социальной стабильности страны. Эти изменения могут включать в себя введение новых налогов, изменение ставок, сокращение административных барьеров, улучшение налогового администрирования и совершенствование налоговой политики. Все эти меры направлены на создание благоприятной инвестиционной среды, развитие бизнеса, поддержку малого и среднего предпринимательства, а также на обеспечение устойчивого экономического роста.

Что касается выбора между упрощенным и общеустановленным режимом, то это зависит от конкретной ситуации и потребностей. Упрощенный режим часто предпочтителен для небольших и средних предприятий, так как он облегчает учет и отчетность, уменьшает налоговую нагрузку и упрощает административные процедуры. Однако в этом случае есть ограничения по доходам, видам деятельности и другим параметрам. Общеустановленный

режим может быть выгоден для крупных предприятий или компаний, у которых большие доходы или сложная структура бизнеса. В этом режиме есть более широкие возможности для налогового планирования, но и больше требований к отчетности и учету. Поэтому перед принятием решения лучше проконсультироваться с налоговым экспертом или бухгалтером, чтобы выбрать оптимальный режим для бизнеса.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 5 декабря 2023 года № 43-VIII ЗРК «О республиканском бюджете на 2024 – 2026 годы»
2. Жумагалиева Ж. Режимы налогообложения ТОО в Казахстане. Электронные ресурсы: https://dogovor24.kz/articles/rezhimy_nalogooblozhenija_too_v_kazahstane-69.html
3. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) (с изменениями и дополнениями).

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ И ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ КАК ИНСТРУМЕНТЫ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕСОМ

ФИЛИМОНОВ Д.А.

Студент группы УА-23-4с

МЕДВЕДЕВА А.М.

*Научный руководитель, м.э.н., преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: В данной статье рассматривается суть управленческого аудита и внутреннего контроля, их взаимосвязь и значение для бизнеса. Управленческий аудит и внутренний контроль являются важными инструментами управления бизнесом, которые помогают организациям повысить производительность деятельности и достичь целей. Управленческий аудит представляет собой систематическую оценку деятельности организации, а внутренний контроль включает в себя меры для обеспечения управления рисками и достижения поставленных целей. Оба инструмента взаимодополняют друг друга, помогая организациям выявить слабые стороны в управлении и принять корректирующие меры для их устранения.

Ключевые слова: Управленческий аудит, внутренний контроль, инструменты, бизнес.

Управленческий аудит и внутренний контроль являются значимыми инструментами управления бизнесом, они помогают субъектам повышать производительность своей деятельности и добиваться поставленных целей. Управленческий аудит — это систематическая оценка и обзор деятельности организации с целью выявления её крепких и слабых сторон, а также определения допустимых рисков и перспектив. Он разрешает начальству организации провести обычный обзор бизнес-процессов, а еще разглядеть системы управления, коммуникации и контроля. Управленческий аудит разрешает выявить трудности, связанные с организацией процессов, Распределением источников и применением спец технологий, и предлагает рекомендации по их решению. Внутренний контроль — это система манипуляций и мер, подготовленных для обеспечения результативного управления рисками и достижения поставленных целей организации. Он включает в себя такие элементы, как контроль финансовых операций, контроль доступа к информации, контроль реализации задач и контроль качества. Внутренний контроль направлен на обеспечение достоверности

финансовой отчетности, предотвращение финансовых мошенничеств и утрат информации, а еще соблюдение законодательных и регуляторных требований. Управленческий аудит и внутренний контроль взаимосвязаны, так как оба инструмента имеют одну основную цель - повысить производительность управления и минимизировать риски. Впрочем, они имеют различные подходы и способы работы. Управленческий аудит проводится внешними аудиторами либо экспертами по внутреннему аудиту, которые абсорбируют и оценивают функционирование организации в целом. Внутренний контроль осуществляется самой компанией и включает в себя проверку реализации манипуляций и контроля внутри организации.

Управленческий аудит и внутренний контроль взаимодополняют друг друга. Управленческий аудит разрешает выявить слабые стороны в системе управления компанией, а внутренний контроль помогает осуществить корректирующие меры и усовершенствовать производительность системы. Совместно они создают интегрированную систему управления и контроля, которая содействует достижению целей и минимизации рисков. Впрочем, считаем, что управленческий аудит и внутренний контроль не являются панацеей для всех проблемных задач, с которыми сталкиваются субъекты. Они могут быть результативными только при положительном и результативном применении. Также они обязаны быть адаптированы к специфике организации и её бизнес-процессам. Управленческий аудит – это процесс изучения и оценки управленческих операций и практик организации с целью выявления недостатков, определения областей для совершенствования и разработки рекомендаций по оптимизации управления. Данный инструмент разрешает организации усовершенствовать свою производительность и результативность в применении источников. Основная цель управленческого аудита – это оценка команды начальников и их способов работы. В процессе аудита абсорбируются такие аспекты и функции управления, как проектирование, организация, контроль, координация и принятие решений. Это разрешает выявить слабые места в управленческом процессе и определить пути их совершенствования. Главным аспектом управленческого аудита является обзор корпоративной культуры и ценностей организации. Корпоративная культура играет ключевую роль в образовании поведения начальников и работников, а еще в реализации благоприятных условий для достижения целей организации. Следственно в процессе управленческого аудита специальное внимание уделяется оценке корпоративного микроклимата, коммуникационных процессов и лояльности персонала. Управленческий аудит также включает оценку системы управления качеством в организации. Это разрешает выявить допустимые трудности в управлении качеством продукции либо служб и разработать рекомендации по их устранению. Оценка системы управления качеством включает Обзор манипуляций контроля качества, обеспечения соответствия требованиям заказчиков и постоянного совершенствования. Одним из основных итогов управленческого аудита является составление подробного отчета с оценкой нынешнего состояния управления в организации и рекомендациями по совершенствованию. Данный отчет становится основой для разработки и внедрения мероприятий по оптимизации управления. Управленческий аудит имеет значимое значение для организации, так как разрешает выявить трудности их управления, а еще определить возможности для совершенствования. Он помогает повысить производительность управления, усовершенствовать внутренние процессы и достичь поставленных целей. Следственно всякая организация должна проводить управленческий аудит периодически либо в случае необходимости. Управленческий аудит и внутренний контроль взаимосвязаны и дополняют друг друга в процессе управления бизнесом. Управленческий аудит предоставляет информацию, нужную для осуществления внутреннего контроля, так как данные об операциях и финансовом состоянии предприятия могут применяться для обнаружения возможных проблем и отклонений от установленных норм. В свою очередь, внутренний контроль

проверяет достоверность и долговечность информации, полученной из управленческого учета, что разрешает начальству принимать обоснованные решения. Управленческий аудит – это инструмент управления бизнесом, который разрешает оценить результативность функционирования организации, выявить крепкие и слабые стороны её деятельности, а еще определить потенциальные возможности для совершенствования.

Управленческий аудит разрешает выявить проблемные области и недочеты в управлении бизнесом, а еще определить возможности для оптимизации процессов и увеличения производительности деятельности организации. Процесс управленческого аудита, по нашему мнению, включает в себя:

1. Постановка целей и задач аудита. Определение основных аспектов, которые будут проверяться и оцениваться.
2. Сбор данных и информации. Приобретение и анализ информации о деятельности организации, её стратегии, целях, процессах, источниках и производительности.
3. Анализ собранных данных. Оценка соответствия деятельности организации установленным критериям и оценка её результативности. Обнаружение крепких и слабых сторон.
4. Итоги и рекомендации. Формулировка итогов о состоянии управления бизнесом и оценка его производительности. Предложение определенных рекомендаций по совершенствованию процессов и итогов.
5. Разработка плана действий. Составление плана действий по внедрению рекомендаций и совершенствованию управления бизнесом. Управленческий аудит является главным инструментом для оценки и улучшения управления бизнесом. Он разрешает начальникам принимать информированные решения, повышать производительность процессов и добиваться тактических целей организации. Внутренний контроль - одна из важнейших функций предприятия, которая направлена на обеспечение результативности и результативности его деятельности. Он включает в себя процессы установления эталонов и правил, контроля и исправления деятельности организации.

Внутренний контроль имеет некоторое количество основных целей. Во-первых, он направлен на предотвращение ошибок и мошенничества. Благодаря системе внутреннего контроля, предприятие может установить контрольные точки и манипуляций, которые разрешают найти и не допустить допустимые трудности. Во-вторых, он содействует достижению целей и задач организации. Путем контроля реализации деятельности и сопоставления ее с установленными эталонами, предприятие может оценить, насколько благополучно они достигаются, и принять меры по их совершенствованию. В-третьих, внутренний контроль обеспечивает соответствие манипуляций и действий организации законодательным требованиям и эталонам. Процесс внутреннего контроля включает некоторое количество этапов. Во-первых, это установление эталонов и правил. Предприятие определяет, какие функционирования обязаны быть исполнены и в каком порядке, дабы достичь поставленных целей. Во-вторых, проводится постоянный мониторинг и контроль деятельности. Путем сопоставления фактических итогов с установленными эталонами предприятие может найти отклонения и принять нужные меры. В-третьих, внутренний контроль полагает исправление выявленных ошибок и недостатков. Предприятие анализирует причины проблем и разрабатывает планы по их устранению. В-четвертых, внутренний контроль предусматривает оценку производительности и результативности деятельности предприятия. Путем измерения итогов и сопоставления их с установленными целями и эталонами предприятие может усовершенствовать свою активность.

Внутренний контроль является неотделимой частью управления организацией. Он разрешает предприятию контролировать свою активность, предотвращать ошибки и мошенничество, добиваться поставленных целей и соответствовать законодательству и эталонам. Удачная реализация внутреннего контроля требует включения в него всех

работников предприятия, от того, что любой из них является участником процесса выполнения деятельности организации. Внутренний контроль — это система манипуляций, политик и способов, разработанных компанией для обеспечения результативности и результативности бизнес-процессов, предотвращения мошенничества и ошибок, а еще защиты активов организации. Внутренний контроль включает следующие инструменты управления бизнесом, таких как:

1. Сегрегация обязанностей: распределение разных функций и обязанностей работников в организации, дабы не допустить возможность злоупотребления полномочиями либо мошенничества. К примеру, разделение обязанностей между теми, кто авторизует платежи, и теми, кто их исполняет, помогает не допустить допустимые финансовые мошенничества.

2. Политики и процедуры: Разработка и внедрение отчетливых политик и процедур, которые регулируют бизнес-процессы организации, а еще установление эталонов работы и контроля за их соблюдением. К примеру, компания может разработать политику запрета применения личного электронного оборудования на рабочем месте, дабы не допустить утрату конфиденциальной информации.

3. Мониторинг и аудит: Регулярное осуществление проверок и аудитов бизнес-процессов для обнаружения возможных нарушений и несоответствий политикам и процедурам. Аудит помогает оценить производительность внутреннего контроля и выявить потенциальные трудности, которые могут появиться.

4. Технологические решения: Применение специализированного программного обеспечения и информационных систем для автоматизации бизнес-процессов и обнаружения ошибок либо мошенничества. К примеру, системы контроля финансовых транзакций могут механически сигнализировать о подозрительных операциях либо неправильных данных.

5. Обучение и обучение работников: Предоставление информации и обучения работникам о политиках и процедурах организации, а еще о роль их соблюдения в обеспечении результативности бизнеса. Обучение помогает повысить осведомленность работников о внутреннем контроле и минимизировать риски ошибок либо мошенничества. Все эти инструменты внутреннего контроля помогают организации руководить рисками, предоставлять соответствие законодательству и регламентам, а еще повышать результативность и результативность бизнес-процессов.

В заключении хочу добавить: Управленческий аудит и внутренний контроль являются неотделимыми инструментами управления бизнесом, которые помогают компаниям повысить свою результативность и достичь поставленных целей. Связь между этими инструментами заключается в их общей цели - возрастании результативности управления и минимизации рисков. Управленческий аудит разрешает выявить трудности и предложить рекомендации по их решению, в то время как внутренний контроль обеспечивает результативное управление рисками и достижение поставленных целей. Они взаимодополняют друг друга, создавая интегрированную систему управления и контроля, способную добиваться поставленные цели и минимизировать риски. Впрочем, значимо понимать, что эти инструменты не являются панацеей для всех проблем компаний и обязаны быть верно и эффективно использованы с учетом специфики организации и ее бизнес-процессов.

Список использованных источников:

1. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 19 марта 2018 года № 392. Об утверждении Правил проведения внутреннего государственного аудита и финансового контроля. Ресурсы интернета: <https://adilet.zan.kz>
2. Ресурсы интернета: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. Управленческий аудит системы управления финансами организации. Автор: В.В. Бурцев. Ресурсы интернета: <https://online.zakon.kz>

4. Роль и значение государственного аудита в современных условиях Ресурсы интернета:
<https://www.gov.kz/memleket>
5. Управленческий аудит рисков. Автор: Волошина Е.А.
Ресурсы интернета: <https://cyberleninka.ru>

СЕКЦИЯ «ИННОВАЦИИ В МАРКЕТИНГЕ И ЛОГИСТИКЕ: ОТ ИССЛЕДОВАНИЙ К ПРАКТИКЕ»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ ДЛЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ПРОДАЖ (НА ПРИМЕРЕ TELEGRAM)

ХАЙРУЛЛИНА Э.Р.

студентка группы Э-ЭПК-Мэд101

ИШМУХАМЕТОВ Н.С.

Научный руководитель, канд. экон. наук, доцент

*Уфимский университет науки и технологий
г. Уфа, Республика Башкортостан, Россия*

Аннотация. В статье представлен анализ использования инструментов социальных сетей для увеличения продаж. Анализ проводился на основе наиболее распространенной социальной сети – Telegram. Раскрыты особенности инструментов социальных сетей.

Ключевые слова: Социальные медиа, SMM, Телеграм, интернет-коммуникации, продвижение бизнеса.

В современных условиях, когда социальные сети набрали высокие обороты, площадка социальных сетей становится наиболее выгодной для продвижения своих услуг. Под термином «продвижение услуг» в данной работе мы подразумеваем деятельность, которая направлена на создание, продвижение и реализацию услуг потенциальным покупателям с целью получения экономической прибыли.

Под термином «Маркетинг в социальных сетях» мы подразумеваем использование социальных платформ для привлечения трафика и внимания к тому или иному товару/услуге [2, с. 32]. Благодаря тому, что распространяются информационные технологии, то получить услуги в режиме реального времени становится намного проще.

У пользователей есть личные социальные сети, которые содержат основную информацию о человеке, его личности, предпочтениях, привычках и увлечениях, что помогает определить аудиторию для рекламы. Одним из преимуществ рекламы в социальных сетях является то, что она крайне малозатратна, а иногда и вовсе не требует затрат. Учитывая эти факторы, можно сделать вывод, что реклама в социальных сетях является неотъемлемой частью развития бизнеса и актуальна.

Маркетинг в социальных сетях выполняет несколько определенных функций, на рисунке 1 рассмотрим их.

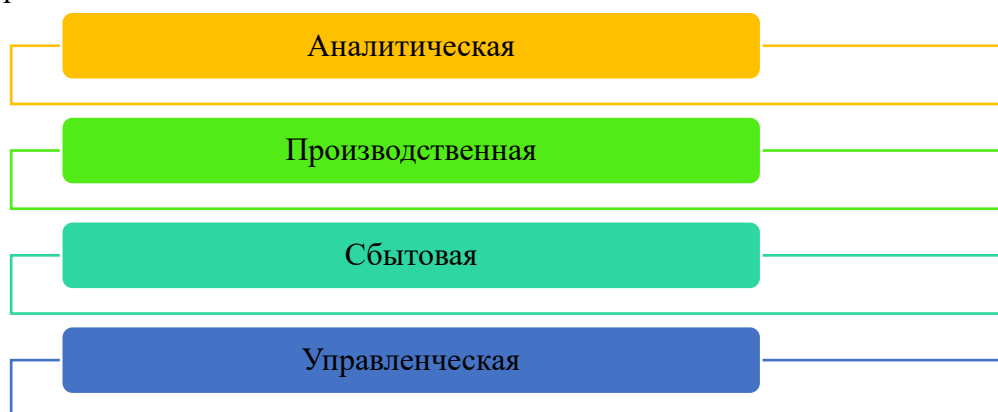

Рисунок 1 – Ключевые функции маркетинга в социальных сетях

Рассмотрим кратко суть каждой из функций. Сущность аналитической функции – это изучение рынка. Здесь происходит не только анализ ниши, но и анализ конкурентов и покупателей. Производственная функция заключается в разработке новых продуктов и способов снижения их себестоимости. Также сюда стоит отнести работу над улучшением услуг/товаров. Сбытовая функция заключается реализации товаров/услуг. И, наконец, управленческая функция подразумевает наложение взаимодействия между отделами для быстрой и эффективной коммуникации.

На рисунке 2 представим основные инструменты продвижения услуг/товаров в социальных сетях.

Рисунок 2 – Инструменты продвижения услуг/товаров в социальных сетях

Нами была выбрана наиболее распространенная социальная сеть на сегодняшний день – Telegram. Повышение популярности данной социальной сети обусловлено тем, что с марта 2022 года на территории Российской Федерации был запрещен доступ к некоторым мессенджерам и социальным сетям.

Telegram представляет собой кроссплатформенную систему мгновенного обмена сообщениями с неограниченным функционалом и возможностями обмена наряду с текстовыми сообщениями, голосовыми, видеозвонками и различными медиа-файлами различных форматов. Особенностью данной социальной сети являются создание чатов с неограниченным количеством участников; хранение информации в облаке без ограничения по времени; передача файлов в удобном формате; отсутствие стандартной новостной ленты; повышенный уровень безопасности и другие особенности [3, с. 27].

Поскольку Telegram является наиболее распространенной, в связи с этим здесь большое количество рекламы. Благодаря социальным сетям можно продвигать свои услуги/товары, в том числе с помощью Telegram [4].

В Telegram существует большое количество разнообразных Telegram-каналов, посвященных, например, разным регионам России. Рассмотрим на примере Telegram-канала «Приехать в Карелию» [6] (https://t.me/Karelia_Tur). Название говорит само за себя, канал посвящен жизни Карелии. На данном канале публикуются познавательные и интересные статьи о жизни в Карелии, о различных маршрутах, которые могут быть интересны туристам, представлены эстетически красивые фотографии.

Представим еще один канал, который называется «Дизайн и ремонт» [7] (https://t.me/s/decor_journal). Канал посвящен современным проектам для дизайна квартир и домов, а также полезные советы и решения по ремонту. Здесь представлены смелые решения по дизайну. Даются советы при ремонте, также представлены готовые варианты дизайнов, что облегчает решение проблемы.

Большим плюсом данной площадки является его аудитория. Среднестатистический пользователь в Telegram в возрасте 25-34-х лет. Это говорит о платежеспособности пользователей. Таким образом, мы можем сказать, что Telegram является перспективной площадкой для продаж и продвижения своих услуг/товаров.

Далее рассмотрим основные маркетинговые инструменты для продвижения своих услуг/товаров в Telegram.

Как уже было отмечено, наибольшую распространенность получили Telegram-каналы. Благодаря Telegram-каналам можно продвигать контент в собственных каналах или через рекламу. Немаловажное значение имеют групповые чаты – объединение групп пользователей с целью групповых звонков и пересылки файлов. Главное отличие чатов от Telegram-каналов в том, что здесь преобладает двусторонняя коммуникация: каждый пользователь может написать сообщение в общий чат [5]

Telegram-боты пользуются большей популярностью. Сущность Telegram-ботов заключается в том, что он представляет собой чат, который реагирует на определённые команды пользователей и выдаёт нужную информацию автоматически. Отличительной особенностью Telegram-ботов является возможность использования их в качестве поддержки клиентов.

И, последний способ, который стоит упомянуть – это стикеры. В этом случае компании разрабатывают фирменные корпоративные стикеры и используют их для продвижения, ведь они помогают быть ближе к клиентам.

Любое продвижение бизнеса подразумевает представление товаров и услуг потенциальным или возможным клиентам, а представить свой товар или услугу можно в официальных страницах или сайтах. Если группа компании будет ежедневно выставлять на публикацию посты, вероятность того, что об его товаре узнает большее количество людей – возрастает с каждым постом. При эффективном взаимодействии администрации группы и подписчиков, считаем, что продвижение бизнеса будет быстрым и эффективным. Но, стоит иметь в виду, что информация в группах/сайтах должна быть правильно донесена до потребителя.

Список литературы:

1. Дитинич, Д. В. Интернет-маркетинг как эффективный инструмент продвижения // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2022. – № 6-3(69). – С. 145-148.
2. Гончаров А.С. Мини-энциклопедия мессенджер-маркетинга от практиков. ЛитРес: Самиздат, 2021
3. Орленко Э.А. Политические обозрения в Telegram-каналах как явление постправды. Красноярск: СФУ, 2019
4. URL: <https://vc.ru/marketing/347893-kak-ispolzovat-telegram-v-biznese-instrumenty-dlya-uvlicheniya-prodazh> (дата обращения: 25.03.2024) - Как использовать Телеграм в бизнесе: инструменты для увеличения продаж [Электронный ресурс]
5. URL:<https://semantica.in/blog/kak-biznes-ispolzuet-telegram-bolshayaistoriya-o-prodvizhenii.html> (дата обращения: 26.03.2024) – Основы продвижения в Telegram: как бизнесу продвигаться в мессенджере[Электронный ресурс]
6. URL: https://t.me/Karelia_Tur (дата обращения: 26.03.2024) – Приехать в Карелию [Электронный ресурс].
7. URL: https://t.me/s/decor_journal (дата обращения: 26.03.2024). – «Дизайн и ремонт». [Электронный ресурс].

DEVELOPMENT OF MOBILE MARKETING IN KAZAKHSTAN

KUBAYEVA A.

3rd year student of the Marketing program

DAVLETOVA M.T.

Scientific Supervisor, c.e.s., docent of HAC

Turan University,

Almaty, Republic of Kazakhstan

Аннотация. The article considers the role of mobile marketing, its development in Kazakhstan. Consumers use their smartphone to search for all important and necessary things, which provides convenience and benefits in all spheres of life. Within mobile applications it is possible to make social payments, buy products and tickets, pay for parking, order insurance, transfer money and buy shares of companies.

Key words: mobile Internet, mobile marketing, mobile applications, mobile websites, mobile banking, interactive SMS services.

In the era of digitalization, the growth of mobile Internet users continues to be a steady trend. As of 2021, about 60% of Internet users aged 15 years and older living in cities of Kazakhstan with a population of more than 100,000 people use only mobile devices to access the Internet [1].

In modern conditions, when technologies are developing and improving every day, and traditional ways and devices for accessing the Internet are replaced by more convenient, compact and practical, TNS Central Asia has launched a new audience research in the field of the Internet - measuring the audience of the mobile Internet (WEB Index 100000+ Mobile) from 2022. The study is a panel study, representing the entire population of Kazakhstan, living in cities with a population of more than 100 thousand people, aged 15 to 64 years. The measurement is conducted among people who use smartphones/tablets to access the Internet. General population - 5847041 people [1].

Survey technology. A special mobile application «Mediameter» is used to collect data on panelists' activity. It is installed on the mobile device of all survey participants and is able to record all Internet activity of users. The application works in the background and data is sent automatically. All applications used by Kazakhstanis and all websites visited by them are measured.

Mobile Internet audience

According to WEB Index 100 000+ Mobile, for the analyzed period of February-April 2022, the average monthly mobile Internet coverage was 98.8%. About 23% of them are Almaty users.

The most popular websites among Kazakhstanis

The top five of the rating «Top 20 mobile websites by reach" for the period from February to April 2022 inclusive include such large holdings as «Google*» - 77%, «Yandex*» - 56.4% and «VK (Mail.Ru Group)* » (including social networks «VKontakte», «Odnoklassniki» and «MoiMir») - 54.6%; also, it is the social network «Facebook» (63%) and electronic encyclopedia «Wikipedia.org» (48%). Among Kazakhstani resources we can single out the bookmaker «1xbet.kz», local marketplaces, e-government sites and major news portals [1].

WhatsApp is the most demanded mobile top app

According to the results of the study, the first place in the ranking «Top 20 mobile applications by reach» (February-April 2022) with a reach of 75.6% is occupied by messenger WhatsApp, the second place - video hosting YouTube (73.4%), the third place - social network Instagram (62.9%). «Telegram» and «Kaspi.kz» with a reach of about 60% round out the top five. Kazakhstani applications of electronic banking, E-commerce platforms and government services are also in the top of the list [1].

The results of this study can help Internet resources/application developers understand the lifestyles and interests of their visitors, their composition, and their online behavioral features. This is necessary to better meet the preferences and demands of Internet consumers, both in terms of the provided content and the user experience. In addition, the obtained information will help large advertising agencies and advertisers to identify the most appropriate sites for placing information and advertising messages on the mobile Internet.

The company Apps Flyer together with Google employees analyzed the ecosystem of mobile applications. According to Apps Flyer, Kazakhstanis have started to spend more on mobile applications. Spending of our compatriots in this sector in 2022 compared to last year increased by 70%. As a consequence, the number of downloads on smartphones increased by 30%. Traffic everywhere is showing high growth rates. Against this backdrop, mobile marketing is becoming a priority for brands that want to increase their revenue and customer loyalty. In-app advertising revenues increased mainly due to Android. iOS began to lose ground to this operating system after an update that changed privacy rules. Nevertheless, out of all the analyzed countries, Kazakhstan, along with Greece and Ukraine, showed commitment to iOS [2].

Ranking of mobile applications in Kazakhstan in 2022

Intervale Kazakhstan and the Association of Kazakhstan Internet Business and Mobile Commerce (AKIB) summarized the results of the ninth annual rating of mobile applications in 2022 [3]. The research methodology is based on the data provided by the developer or owner of the mobile application (MA), as well as open data from marketplaces (AppStore, Google Play, SimilarWeb, etc.).

The ranking of mobile applications in Kazakhstan is presented in Table 1 [3].

Table 1. Top 30 mobile applications of Kazakhstani companies

Place in the rating	Name of mobile application	Brief characterization
1	2GIS	2GIS - detailed directory with city maps and navigator for car and pedestrians.
2	Halyk Homebank	Homebank application - the key to all products and services of the bank.
3	Home Credit Bank Kazakhstan	Home Credit Bank Kazakhstan's mobile app makes it easy to manage your accounts and finances online without visiting a branch.
4	Railroad tickets KTZh - Aviata	App for buying train tickets via smartphone/tablet.
5	My Beeline	Mobile application for Beeline subscribers.
6	Jusan	Installment purchases, online loans, investments, bonuses and more.
7	BCC.KZ	New mobile banking from Bank CenterCredit.
8	Aviata.kz cheap air tickets	App for buying airplane tickets via smartphone.
9	Mycar.kz	Auto ads in Kazakhstan. Buying and selling cars on Mycar.kz.
10	Aitu	Socializing. Entertainment. News. Music. Wallet. Shopping.
11	ONAY!	Track public transportation, check your balance and pay your fare.
12	Naimi.KZ	More than 2000 services in Kazakhstan. Choose specialists by reviews and prices!
13	re:Kassa	Free online cash register (OFD): checks, shifts, reports.
14	Chocofood	Food delivery service in Kazakhstan.

15	Halyk Invest	The official investment app of Halyk Finance. Easy access to global markets.
16	Ticketon	Online purchase of tickets for concerts, movies, theaters, tours, shows and other events.
17	Lamoda	Fashionable clothes and shoes to order! Popular stores and shopping at bargain prices!
18	Tradernet.Global	Trading platform for Freedom Finance Global PLC broker clients.
19	Chocolife.me	Coupon service №1 in Kazakhstan. Coupons, promotions, discounts up to 90%.
20	Chocotravel – air and rail tickets	Cheap airfare and rail tickets without fees and surcharges.
21	Okauto	The best service for online check and payment of traffic fines.
22	1FIT	Single fitness subscription to 500+ gyms in Almaty, Astana and Shymkent.
23	Kino.kz	Film schedule of Kazakhstan
24	Zapis	Make appointments at beauty salons right from your smartphone.
25	Choco	All Chocofamily services in one app.
26	Anytime.kz	Car rental without deposit. All inclusive: parking, washing, gasoline.
27	Altyn-i	«Bank of the Future. Bank for you».
28	Tabys	Explore investments, buy stocks, bonds, oil, gold on the AIX exchange.
29	BIG APP	BIG App mobile application - an ecosystem of online services for BI Group clients.
30	MagnumGO	Fresh food delivery service.

The 2GIS app in 2022 came first with a score of 93.61 points. Almost all banking applications were included in the top 10. The winner of last year's rating Halyk Homebank this time was in second place with a minimal gap from the leader - 93.08 points. Home Credit Bank Kazakhstan application rose by three positions at once and "took bronze" - 92.07 points. Last year's newcomer Jusan came sixth, followed by mobile banking from Bank Center Credit BCC.KZ [3].

Several applications for car enthusiasts have appeared in the Top 30 at once. Thus, Mycar.kz application for selling-buying cars moved up from last year's 12th place to the ninth (89.32 points). OK Auto, a service for checking and paying fines for traffic violations, is stable in the list - 21st place (71.88), and the Anytime carsharing application dropped from 21st position to 26th (63.9).

With the growing interest in the stock market, applications have appeared that allow anyone to try themselves as an investor. For the first time, three such apps have been included in the top 30. These are Halyk Invest from Halyk Finance (15th place, 82.76 points), Tradernet.Global from Freedom Finance Global PLC (18th place, 84.17), and Tabys from the International Financial Center Astana (28th place, 61.83) [3].

The list was rounded out by another newcomer, the Magnum Go grocery delivery service application of a major retail chain. Its appearance in the top 30 shows that E-commerce is taking an increasingly significant share in such traditional areas as grocery shopping.

Thus, the mobile application ecosystem is very competitive. Examples include mobile banking of Kazakhstani banks Halyk Bank, Kaspi Bank, Home Credit Bank, Eco Center Bank, Bank Center

Credit, Jusan Bank, and others. Mobile banking is the easiest, fastest and safest way to perform financial transactions from anywhere in the world. Mobile banking opportunities for the client:

- accounts – keep up to date with everything about your money 24 hours a day;
- cards - manage your cards from anywhere in the world;
- savings and investments - save and grow your savings;
- loans - get information on your debts and how to repay your loans;
- payments - pay your suppliers' invoices
- transfers - all types of money transfers;
- other - client's money is safely protected. Any financial transaction is confirmed by a one-time password, which is received in SMS, and no one can enter Mobile Bank without knowing the personal password for entry;
- free connection;
- monthly fee - 0 tenge [4].

Kazakhstan mobile marketing agency

Today interactive projects based on mobile communication technologies are widely used to support various marketing campaigns, such as: advertising campaigns, BTL-events, surveys, voting, product ratings, etc.

Having all the necessary resources (its own SMS platform connected to all cellular networks of the Republic of Kazakhstan, its own development and operation services) and extensive successful experience in conducting mobile marketing campaigns on a national scale, the company «RGL Service» offers a portfolio of basic interactive services (see Table 2) [5].

Table 2. List of interactive SMS services of «RGL Service» company

Blocks of Interactive SMS services	Types of interactive SMS services
«Promo» SMS services	multi-level incentive lotteries (a special code is applied to the products, by sending it to an SMS number, the customer becomes a participant of an instant drawing of valuable prizes); lucky streak (giving a hint about the nearest valuable prize to the participants of incentive lotteries); accumulation programs (more purchases - more points, when a certain threshold is reached, the customer receives a guaranteed prize); quizzes with instant evaluation of the correctness of the answer; contests with delayed summarization of results; distribution of mobile discount coupons/flyers for free visits, etc; distribution of guaranteed prizes in the form of free mobile content, or crediting money to the customer's mobile account.
Information SMS services	provision of additional information about the product/promotion (addresses of retail outlets, phone numbers, conditions of the promotion, etc.); monthly subscriptions to newsletters.
Feedback SMS services	registration for participation in marketing campaigns; customer opinion polls, votes; comments, questions, complaints; placing orders; TV-chat (collection of text replicas for further reflection in TV-chat or on the projector/display screen during events).

The advantages of the company are as follows.

1. Connection to all cellular operators of the Republic of Kazakhstan, which allows to interact with 100% of Kazakhstani cellular users and provide allocation of a single short number for all cellular operators, available to subscribers throughout the territory of the Republic of Kazakhstan.

2. Vast experience in conducting mobile marketing campaigns. Currently RGL Service is the undisputed leader in the number and scale of SMS campaigns in the Republic of Kazakhstan.

3. Flexibility of the proposed algorithmic solutions, the shortest possible time of their realization and quickness of making changes. Thanks to our own SMS platform and local qualified specialists, we customize SMS mechanics to the customer's ideas/creativity, not vice versa.

4. In-house customer support team to provide technical support to the promotional participants.

5. Online-statistics system adapted to the customer's tasks. Online access to statistical information on projects on a secure site in the Internet allows the customer to fully control the course of the campaign.

6. Service reliability:

– guarantees round-the-clock uninterrupted operation of systems and equipment. SMS-platform is located on the largest hosting platform in Kazakhstan; 3-level SMS-platform backup system is provided;

– automatic system of control over functioning of servers and SMS-platform;

– documentary reporting system is implemented, all main business processes are formalized (approved: individual checklists, BPMN-diagrams of main business processes, job descriptions, corporate code).

7. A wide range of related services:

– Call-center services. Including: organization of a multi-channel hotline, customer calls, alerts, questionnaires, etc.;

– distribution of mobile prizes. These can be branded Java games, melodies, logos, as well as the payment of cash prizes to the balance of the cell phone;

– development of web promo sites;

– software development: web-cabinets, promoters' workplaces, lototrons, Java-applications, etc. [5].

Using the existing successful experience of realization of basic services, the Company "RGL Service" will help clients to realize the project of marketing campaign of almost any complexity.

Summarizing the above, we conclude that mobile marketing will continue its successful development, relying on the media opportunities of applications for mobile devices of new generation, on the competent and comprehensive marketing policy of companies.

References:

1. Мобильный интернет в Казахстане: количество аудитории, самые популярные сайты и приложения // <https://tribune.kz/mobilnyj-internet-v-kazahstane-kolichestvo-auditorii-samyepopulyarnye-sajty-i-prilozheniya/>

2. Казахстанцы стали больше тратить на мобильные приложения // <https://24.kz/ru/news/delovye-novosti/item/514252-kazahstantsy-stali-bolshe-tratit-na-mobilnye-prilozheniya>

3. Ахметбекова М., Ергебекова А. Топ-30 мобильных приложений Казахстана // https://forbes.kz/leader/top-30_mobilnyih_prilozheniy_kazahstana_1603726921_1664451147/

4. Мобильный банкинг // https://bstudy.net/776725/ekonomika/mobilnyy_banking
Мобильный маркетинг // <https://www.rglservice.kz/services/marketing.html>

РАЗРАБОТКА БИЗНЕС-ПЛАНА ПО РАЗВИТИЮ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

**САЙДИКРАМОВ З., МАЦУКОВА Д.,
БИТАС А., ТЕНТИЕВ Д.**

*студенты 2 курса, группы ИЭФ-22-2к, 3к, 11р
специальности 6В04101 – Учет и аудит, 6В04102 - «Финансы»,
6В04104 - «IT-менеджмент»,*

АБДУРАХМАНОВА З.А., ЖАСАН Г.Ж.

*Научный руководитель: магистр, старший преподаватель,
Университета им. Ж.А.Ташенева
Республика Казахстан, г. Шымкент*

Аннотация: В статье рассматривается машиностроительная отрасль, которая является важнейшей отраслью экономики любого индустриально развитого государства. Производя всевозможное оборудование, машины, станки, приборы, а также товары для населения, машиностроение обеспечивает стабильность деятельности агропромышленного комплекса, энергетического и металлургического секторов, транспорта и других ключевых отраслей экономики. Устойчивое развитие и надежное функционирование машиностроения во многом определяют энергоемкость и материалоемкость экономики, производительность труда, уровень экологической безопасности промышленного производства и, в конечном итоге, экономическую безопасность страны.

Ключевые слова: промышленность, машиностроительная отрасль, конкурентоспособность, производство, национальная компания, бизнес-планирование.

Сегодня, когда малые и средние предприятия динамично развиваются, для повышения эффективности их бизнеса и сохранения конкурентоспособности им необходимы современные подходы к управлению.

Одним из наиболее эффективных инструментов управления бизнесом является бизнес-планирование, которое занимает все более существенную долю в современном этапе.

На сегодняшний день в казахстанском машиностроении существуют системные проблемы, связанные с недостаточным уровнем инвестиционной привлекательности отрасли, низким уровнем конкурентоспособности продукции на внутреннем и внешнем рынках, дефицитом квалифицированных кадров. В статье исследуется современное состояние машиностроительного комплекса Республики Казахстан, выявляются наиболее острые проблемы и предлагаются приоритетные направления развития отрасли.

Применение методов бизнес – планирования, охватывающие практически весь спектр отрасли, упорядочивает и систематизирует процесс принятия решений. В самой технологии бизнес – планирования заложен механизм поиска оптимального управленческого решения, исходя из возможностей внешней и потенциала внутренней среды предприятия. В наибольшей мере, бизнес – планирование необходимо малым и средним предприятиям, работающим в условиях высокой неопределенности и имеющим меньший допуск на ошибку.

В условиях рынка и жесткой конкуренции, предпринимателям и менеджерам этих предприятий нельзя полагаться только на опыт, интуицию и видимые удачные обстоятельства. Отказ от применения бизнес – планирования, при управлении предприятием, сопровождается колебаниями, ошибочными маневрами, несвоевременной переменной ориентации, являющимися причинами плохого состояния дел.

Данная тема исследования является отсутствием в Республике Казахстан, машиностроительного завода, выпуск своей отечественной продукции т.е. машин разной марки для приобретения населением именно наших машин.

В настоящее время в г. Алматы находится машиностроительный завод им. С. М. Кирова, где завод полностью принадлежит нацкомпании «Казахстан инжиниринг», единственным акционером которой выступает комитет госимущества. Предприятие занимается 67 видами деятельности, среди которых литье чугуна, обработка цветных металлов и сплавов, а также производство металлических изделий. В Алматы завод был эвакуирован из Махачкалы в 1942 году. В связи с «необходимостью актуализации и уточнения решений о реализации завода, принятых советом директоров АО «НК «Казахстан Инжиниринг» продажу завода имени Кирова отменили в Казахстане. В конце февраля машиностроительный завод имени Кирова был признан "убыточным" и выставлен на торги с целью репрофилирования на производство бронированных автомобилей. Завода выступает единственным производителем торпед с тепловыми двигательными установками на территории СНГ.

При этом в перечне продукции и услуг предприятия указаны восстановительный ремонт и модернизация противокорабельных торпед. Однако, по состоянию на 31 января 2024 года, общая кредиторская задолженность завода составляла 2,51 млрд тенге. По данным, отраженным в документации конкурса в 2023 году, завод получил доход в 661 млн тенге, а расходы – 1 млрд тенге (по оценке за 2023 год). Убыток машиностроительного завода им. Кирова на 2023 год составил 425 млн тенге против 325 млн тенге в 2022 году. Акционерный капитал в позапрошлом году составлял 48,5 млн тенге, а капитал – 2,4 млрд тенге, в то время как обязательства – 2,4 млрд тенге.

Машиностроение является важнейшей отраслью промышленности. Его продукция – машины различного назначения поставляются всем отраслям народного хозяйства. Рост промышленности и народного хозяйства, а также темпы перевооружения их новой техникой в значительной степени зависят от уровня развития машиностроения. Технический прогресс в машиностроении характеризуется не только улучшением конструкции машины, но и непрерывным совершенствованием технологий производства.

Показателем технологического уровня национальной промышленности во всем мире является машиностроение.

Машиностроительная отрасль обеспечивает конкурентоспособность экономики в целом и тем самым увеличивает занятость населения за счет огромного эффекта для развития смежных отраслей. Казахское машиностроение является важнейшей отраслью, обеспечивающей в экономике страны как переход к новым технологическим укладам, так и развитие уже распространенного четвертого уклада. Однако, выполнить данную роль машиностроение сможет при условии быстрой модернизации и технического перевооружения своего производственного аппарата, который на сегодняшний день серьезно изношен и мало конкурентоспособен. Решение данной задачи требует серьезного вмешательства со стороны государства не только с точки зрения финансирования, но и с позиций выработки эффективной политики регулирования этих процессов. Необходимо реализовать на практике широкомасштабный экономический маневр, суть которого заключается в том, чтобы в кратчайшие сроки восстановить и развить до высокотехнологического уровня машиностроение, находящееся в настоящее время в техническом состоянии, отстающем от развитых стран мира минимум на несколько десятков лет. Казахское машиностроение как базовая системообразующая отрасль наиболее подвержена влиянию кризисных явлений. Так, в 2008 году сектор машиностроения сильнее других пострадал из-за кризиса, что было связано прежде всего с инвестиционным характером спроса на машиностроительную продукцию. Ключевыми факторами роста спроса на продукцию машиностроения в последние годы были рост инвестиций в нефтегазовую отрасль и масштабное развитие строительства. С

наступлением кризиса, компании отраслей-потребителей в первую очередь отказываются от масштабных инвестиций в расширение производства и модернизацию, концентрируясь на сохранении эффективности операционной деятельности. В то же время кризис в финансовой сфере приводит к снижению доступности кредитных ресурсов для населения, что также сказывается на сокращении спроса, например, на продукцию автопрома.

Сегодня в структуре машиностроительного производства Казахстана преобладают горно-металлургическое, сельскохозяйственное, нефтегазовое, военное и транспортное производства. Доля машиностроительного комплекса в общей структуре обрабатывающей промышленности Республики Казахстан в 2011г. составила 11,18%, в структуре промышленного производства – 3,4%, в структуре ВВП – около 2% [1,2]. Также на долю машиностроительной продукции приходится 3,4% от общего объема экспорта и 40,6% – от импорта [3]. Доля изделий казахстанского производства на внутреннем рынке машиностроительной продукции составляет около 13%, остальные 87% потребностей страны покрываются за счет зарубежных (в основном российских) поставок.

Актуальностью темы исследования данного проекта заключается построения в Республике Казахстан машиностроительного завода улучшения существующего технологического процесса, увеличении коэффициента использования материала и загрузки оборудования. Проектирование группового технологического процесса механической обработки деталей с целью улучшения существующего метода изготовления.

Объектом является создание машиностроительного завода с полезной для потребителя продукцией.

Предмет исследования – изучение и анализ предлагаемого машиностроительного завода.

Целью проекта является рассмотрение и изучение проблем отсутствия завода и увеличение ассортимента вида автомобилей казахстанской марки, анализа и оценки качества выпуска данной продукции.

Задачами являются:

1) Определение основной деятельности предприятия, целевой аудитории, ассортимента продукции и положения предприятия на потребительском рынке.

2) Изучение конкурентоспособности предприятий других выпускаемых стран данной продукции.

3) Составление бизнес - плана по продвижению машиностроительного завода.

4) Исследование выбор объекта расположения машиностроительного завода и обеспечение оборудование данного завода: отработка конструкции изделия и детали на технологичность, выбор средств технологического оснащения, нормирование технологических механосборочных процессов, разработка технологических операций сборки, выбор рационального способа получения заготовки, определение баз, составление технологического маршрута обработки детали, расчет припусков и режимов резания, расчет потребного количества оборудования и коэффициентов его загрузки, конструирование приспособления на операцию, оценка экономической эффективности разработанного и базового технологических процессов

Разработка долгосрочных и краткосрочных целей, ее стратегии и тактики.

Научная новизна работы.

1. Предложены теоретические основы бизнес - планирования машиностроительного завода;

2. Рассмотрены особенности бизнес - планирования;

3. Проведен и разработан бизнес-план деятельности машиностроительного завода;

4. Предложена маркетинговая стратегия и обоснованы стратегические направления дальнейшего развития производств.

Основные результаты данного проекта опубликованы на научно-практической конференции в г. Караганде а также нашли отражение и внедрены будут в практику.

БИЗНЕС – ПЛАНА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ЗАВОДА:

Производственный план машиностроительного завода

Тип документа: бизнес-план с отдельным маркетинговым исследованием рынка;

Бюджет проекта: 7,0 млн евро или 313 млн рублей;

Отрасль: машиностроение;

Источники финансирования: кредитные средства и средства инвестора;

Наименование проекта: Разработка бизнес-плана развития машиностроительной отрасли в Республике Казахстан

Отрасль: машиностроение;

Источники финансирования: кредитные средства и средства инвестора;

Центр точного машиностроения: проспект Байдибек кольцевая

Площадь: 4млн кв метров

Основная идея проекта: поднять экономику Казахстана за счет выпуска в Казахстане своего автомобильного транспорта и его продаж.

Целевая аудитория: Создаваемый завод машиностроение ориентированные, прежде всего для народа Казахстана что бы обеспечить народ национальным продуктом.

Даны факторы определяющие нестабильность функционирования машиностроительной отрасли в условиях конкуренции

- высокая квалификация кадров,
- отсутствие гибкой системы управления машиностроительного предприятия,
- кризис финансово-кредитной системы,
- технологическая зависимость от зарубежных партнеров,
- низкая производительность труда

Участники проекта: Акимат г.Шымкент и центры продаж маши г.Шымкент

Инициатор и организатор проекта

Инициатором и организатором проекта является Студенты 2 курса университета им. Ж.А.Ташеева (Сайдикрамов З., Битас А., Мацукова Д., Тентиев Д., Намазбаев М.

Адрес: 160001, г. шымкент ул. Кунаева,21, тел 877785021951

Цель подготовки проекта: Открыть Первый завод машиностроения в г.Шымкент разработка и производство высококачественного прочего оборудования и металлоконструкций любой сложности, с обеспечением индивидуального подхода к каждой поставленной задаче и удовлетворение потребностей своих заказчиков также организация инженерного центра в области машиностроения и конструирования (далее проектное предприятие): оснащенного современным оборудованием и технологиями, способного выпускать уникальную продукцию.

Бюджет проекта: 2 млрд. 519 млн. тенге

Заинтересованные пользователи: иностранный инвестор для софинансирования проекта, Администрация области для получения необходимых согласований и разрешений, инициатор проекта для использования в управленческих целях;

Особенности проекта: в рамках настоящего проекта предполагается осуществить строительство и запуск в г.Шымкент машиностроительного завода по производству, сборке и ремонту горного оборудования и специальной техники мощностью. Производство планируется мелкосерийными партиями и на заказ. Схема реализации проекта предполагает создание продукции уступающей импортным аналогам по качеству и производственному ресурсу, и тем не менее, включающей в себя значительную долю отечественных комплектующих и разработок, адаптирующих оборудование к тяжелым климатическим условиям эксплуатации, характерных для большей части территории Казахстана.

Проект предусматривает внедрение технологических решений на основе последних достижений в области конструирования, с применением современного оборудования ведущих мировых производителей. Подводя итог анализу хозяйственной деятельности машиностроительного завода, можно сказать, что проект предусматривает создание нескольких направлений производства:

технический уровень основного и вспомогательного производств,

- состояние объектов инженерного обеспечения,
- соблюдение нормативных требований охраны труда в значительной степени не соответствующие современным требованиям.
- незначительные объемы капитальных вложений также моральный и физический износ технологического оборудования.

.Финансовый план:

Оформление ТОО и получение всех разрешений от надзорных органов – от 1000.000 тенге

Строение завода - 2,5 млрд. Тенге

Закупка оборудования – от 2,5 млрд. тенге

Закупка сырья на первые 3 мес. – от 10 млн. Тенге

Зарботная плата сотрудникам – 8 млн.тенге тенге

В итоге получается, что для запуска завода капитальные затраты будут составлять – от 2 млрд. 519 млн. тенге.

То какую выручку мы будем получать, реализуя сладкую продукцию, будет зависеть от многих факторов – объемы выпуска и продаж готовой продукции, ценообразование. Чтобы подсчитать чистый доход, предпринимателю нужно учитывать переменные затраты на бесперебойное ведение бизнеса:

- закупка сырья,
- выплата заработной платы сотрудникам,
- транспортные и рекламные расходы.

Оформление ТОО и получение всех разрешений от надзорных органов: составляет 1 млн.тенге

Расходы

Таблица 1

Строение завода	2 млрд.тенге
Закупка оборудование	2,5 млрд тенге
Закупка сырья на первые 3- месяца	8 млн. тенге
Зарботанная плата сотрудникам	5 млн.тенге

В итоге получается, что для закупка завода машиностроение капитальные затраты будут составлять : 2 млрд. 519 млн. Тенге

Доходы

Таблица 2

Доходы показатель	Значение
Среднее число покупок	50 чел /в день
Средняя цена	5 млн. тг
Средний уровень наценки	15%

Прогнозируемые финансовые показатели

Таблица 3

Показатель	Значение
Дневная выручка	250 млн тг
Ежемесячная выручка	7млрд.500 млн. тг

Ежемесячная прибыль	1млрд 500 млн тг
Рентабельность бизнеса	20%
Итого	22млрд. 500 млн.
Прибыль	4 млрд. 500 млн.
Годовая выручка	84 млрд. тенге

Вопросы по закупке сырья играют важную роль, где требуется уделить большое внимание на:

- качество сырья;
- надежность поставщиков;
- заключение договоров о поставках продукции;
- цены и сроки поставки продукции.

Поиск партнеров можно произвести посредством социальных сетей, рекламных роликов и СМИ.

Исходя из вышеизложенного, мы выявили, что одним из наиболее эффективных инструментов управления бизнесом является бизнес-планирование.

Мы определили, что бизнес – планирование - это выполнение целей, которые мы поставили перед собой.

Бизнес – план машиностроительного завода направлен на новый вид деятельности в г.Шымкент.

Бизнес – план данного предприятия позволит нам усовершенствовать сферу общественного питания нашего города.

Но для того, чтобы реализовать наш бизнес – план и осуществить дальнейшее его развитие, мы предлагаем следующие стратегические направления:

- подготовка высококвалифицированных кадров в сфере машиностроения;
- реализация качественной продукции;
- удовлетворение потребностей клиентов;
- стимулирование сбыта, спроса и предложения данной продукции.

Наблюдая за жизнью людей, мы хотим сделать наше будущее поколение независимым и ориентировать их на приобретение отечественной продукции на рынке.

Список литературы:

1. Промышленность Казахстана и его регионов: Статистический сборник. – Астана, 202.
2. Внешняя торговля Республики Казахстан: Статистический сборник. – Астана, 2022.
3. Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1050 (с изменениями и дополнениями 01.01.2020)
4. Об утверждении Комплексного плана по развитию машиностроительной отрасли РК на 2024-2028 годы, Постановление Правительства Республики Казахстан от 7 ноября 2023 года № 991.
5. Абдужапаров А.С., Жумабекова С.А. Современные проблемы машиностроения в разрезе процесса модернизации // Горные машины. – № 6, 2021.
6. Павел Беклемишев: машиностроение в Казахстане может развиваться в направлении инфраструктурных инноваций// Электронный ресурс.
<http://articles.gazeta.kz/art.asp?aid=312433>

ИНСТРУМЕНТЫ И ТЕХНОЛОГИИ ОНЛАЙН-МАРКЕТИНГА.

НУРЖАНОВА И.

СОЛДАЕВА А.

Студенты группы Мк-22-2

МАЖИТОВА.С.К

Научный руководитель, к.э.н доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль онлайн-маркетинга. Инструменты и технологии онлайн-маркетинга представляют собой обширную и важную область в современном мире бизнеса. Данный вид маркетинга охватывает обширный спектр для продвижения товаров и услуг через интернет-платформы. Суть онлайн-маркетинга заключается в использовании веб-сайтов, электронных писем и других цифровых каналов для взаимодействия с потенциальными клиентами и доставки персонализированных сообщений.

Ключевые слова: Онлайн-маркетинг, чат-боты, инструменты продвижения, SEO, digital-маркетинг.

Текст. Онлайн-маркетинг - это популярная стратегия рекламы и продвижения продаж, которая может значительно повысить успех бизнеса при правильном использовании.

Платформы и каналы онлайн-маркетинга используют широкий спектр платформ и каналов для реализации своих стратегий. Одни из них: Веб-сайты, блоги, электронная почта, социальные сети, форумы, мобильные приложения. Преимущества онлайн-маркетинга Интернет-маркетинг предлагает ряд преимуществ по сравнению с традиционными методами: каналы, персонализация, масштабируемость, стоимость, глобальный охват, высокая окупаемость инвестиций, автоматизация.

Цель традиционного маркетинга и онлайн-маркетинга одинакова – привлечь посетителей рекламы и побудить их купить продукт, тем самым увеличивая прибыль бизнеса. Разница между ними лишь между подходами:

Традиционный маркетинг	Онлайн маркетинг
Это трудно измерить. Вы не можете знать, сколько людей прочитали вашу рекламу и сколько предприняли благоприятные действия после ее просмотра.	Это поддается измерению. Вы можете узнать количество людей, которые просмотрели онлайн-рекламу, и количество тех, кто приобрел продукт.
Это неэффективно с точки зрения затрат.	Это более рентабельно.
Это не так хорошо для создания бренда.	Это быстрый и эффективный способ создания бренда.
Каким-то образом это прерывает обычную деятельность пользователей, например, телевизионная реклама прерывает просмотр программы, рекламные щиты отвлекают внимание водителя и т.д.	Это не отвлекает. Пользователь может посещать онлайн-рекламу в соответствии со своим удобством и предпочтениями.

<p>Это может оставить запросы пользователей без ответа, поскольку напечатать или рассказать полную информацию о продукте или услуге не всегда возможно.</p>	<p>Он может предоставить максимум информации о продукте или услуге, предложениях и транзакциях.</p>
---	---

Продвижение и вовлечение клиентов через SEO.

SEO (Search Engine Optimization) является ключевым инструментом в digital маркетинге для улучшения видимости веб-сайта в результатах поиска. Статья посвящена исследованию и анализу различных аспектов SEO продвижения в современном digital-мире.

Поисковые движки генерируют прибыль в основном за счет платной рекламы. Подавляющая часть этой прибыли поступает от оплаты за щелчки (или, как часто говорят, клики), когда рекламодатели платят только за тех пользователей, которые перешли по их рекламе. Поскольку успех поискового движка так сильно зависит от релевантности результатов его поиска, то к манипуляциям с рейтингами поисковых движков, приводящим к появлению нерелевантных результатов (обычно называемых спамом), отношение очень серьезное. Каждый крупный поисковый движок содержит целую команду людей, которые занимаются исключительно поиском спама и его устранением из результатов поиска

Введение в SEO продвижение:

SEO – это комплекс мероприятий, направленных на оптимизацию контента и технических характеристик веб-ресурса с целью повышения его позиций в поисковой выдаче. Важность SEO продвижения заключается в том, что пользователи в большинстве случаев выбирают сайты, находящиеся в топе результатов поиска, что в свою очередь повышает трафик и конверсию.

[4]. Стратегии SEO продвижения: в современном digital-мире стратегии SEO продвижения постоянно совершенствуются. Это включает в себя не только оптимизацию контента под ключевые запросы, но и работу над скоростью загрузки сайта, мобильной оптимизацией, улучшением пользовательского опыта и другие аспекты, влияющие на рейтинг в поисковых системах.

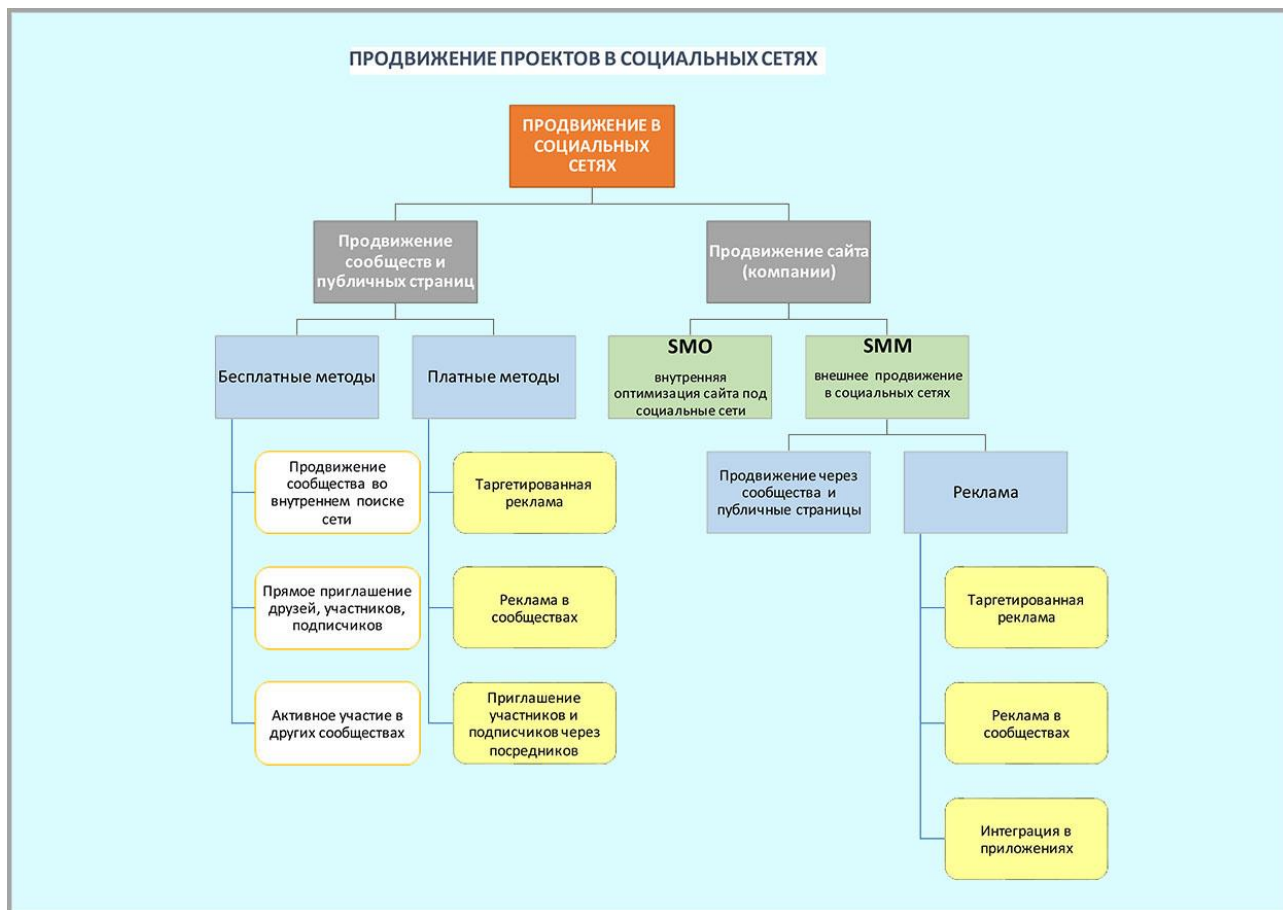
[2, с. 87]. Поисковая оптимизация — это и искусство, и наука. Артистическая сторона оптимизации требует динамичной креативности и интуиции. Алгоритмы поисковых движков слишком сложны для того, чтобы вычислить все их аспекты. Научная сторона — это проверка предположений, тестирование гипотез, проведение наблюдений, вывод заключений, а также получение воспроизводимых результатов. Эти два образа мышления останутся неизменным требованием и при развитии поисковой оптимизации в будущем.

Тенденции и Перспективы.

[4]. В современном цифровом мире Интернет-маркетинг становится все более важным элементом успеха любого бизнеса. В свете быстро меняющейся технологической среды и поведенческих паттернов пользователей, важно рассмотреть, какие тенденции и инновации намечаются в использовании Интернет-маркетинга в 2024 году.

1. Повышенное внимание к персонализации: в 2024 году компании все более ориентируются на персонализированный подход к аудитории. Использование больших данных и искусственного интеллекта позволяет создавать уникальные клиентские опыты и предлагать более целевые решения.

2. Рост влияния видео-контента: видео-контент становится одним из наиболее эффективных способов привлечения аудитории. В 2024 году компании активно инвестируют в видео-контент на платформах, таких как YouTube, Instagram и TikTok, для увеличения узнаваемости бренда и вовлечения аудитории.

3. Мобильный маркетинг и оптимизация для мобильных устройств: с увеличением числа пользователей, использующих мобильные устройства для доступа в Интернет, мобильный маркетинг становится более значимым. В 2024 году компании акцентируют внимание на оптимизации контента и рекламы под мобильные устройства для удобства пользователей.

4. Влияние социальных медиа: социальные сети продолжают оставаться ключевым каналом коммуникации компаний с аудиторией. В 2024 году акцент уделяется созданию интересного и привлекательного контента для социальных платформ, а также увеличению взаимодействия с подписчиками.

5. Развитие технологий искусственного интеллекта: искусственный интеллект становится незаменимым инструментом для автоматизации маркетинговых процессов и анализа данных. В 2024 году компании все чаще используют AI для персонализации контента, управления рекламными кампаниями и прогнозирования поведенческих паттернов.

Чат-боты: Инновационный Инструмент для Упрощения Работы Маркетолога.

Чат-боты, программы, которые имитируют разговор с человеком через интерфейс мессенджера или сайта, становятся все более популярным инструментом в мире цифрового маркетинга. В данной статье мы рассмотрим, как чат-боты помогают упростить работу маркетолога и улучшить взаимодействие с клиентами.

1. Автоматизация коммуникации: одним из основных преимуществ чат-ботов является автоматизация процесса коммуникации с клиентами. Маркетолог может настроить чат-бота для ответов на часто задаваемые вопросы, сбора контактных данных или предоставления информации о продуктах и услугах в любое время суток.

2. Повышение конверсии: чат-боты способствуют улучшению конверсии за счет быстрого и персонализированного обслуживания. Мгновенные ответы на запросы клиентов сокращают

время ожидания и повышают вероятность совершения покупки, что приводит к увеличению продаж.

3. Сегментация аудитории: чат-боты позволяют сегментировать аудиторию на основе полученных данных и предпочтений клиентов. Маркетолог может настроить чат-бота для предложения персонализированных рекомендаций и акций в зависимости от интересов пользователей.

4. Упрощение процесса сбора обратной связи: чат-боты могут использоваться для сбора обратной связи от клиентов, что помогает маркетологам следить за удовлетворенностью аудитории, выявлять проблемные ситуации и улучшать качество обслуживания.

5. Мониторинг и аналитика: чат-боты позволяют собирать данные о взаимодействии с клиентами, анализировать тренды и понимать потребности аудитории. Это дает маркетологам ценные инсайты для оптимизации маркетинговых стратегий и улучшения результатов кампаний.

[3, с. 251]. Но важно помнить, что чат-боты – это не волшебная таблетка! Это в первую очередь лишь один из инструментов маркетинга, с помощью которого вы можете собирать базу, общаться с ней и выстраивать взаимодействие с целевой аудиторией таким образом, чтобы аудитория захотела купить ваш продукт.

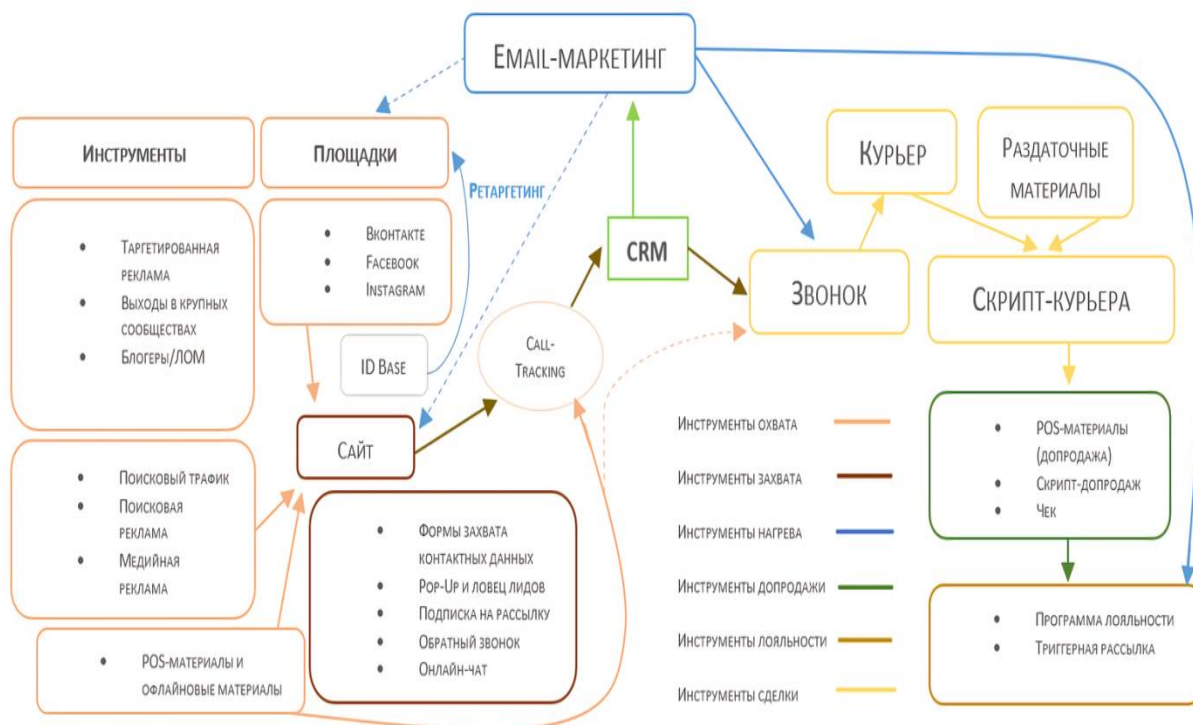
Инструменты продвижения в маркетинге.

[4]. В мире современного маркетинга существует множество инструментов, которые помогают компаниям продвигать свои продукты и услуги эффективно. В данной статье мы рассмотрим основные инструменты продвижения в маркетинге и их роль в достижении бизнес-целей.

1. Аналитика и мониторинг: одним из ключевых инструментов продвижения является аналитика. С помощью аналитических данных компании могут отслеживать эффективность своих маркетинговых кампаний, определять поведенческие паттерны аудитории, а также принимать обоснованные решения на основе данных.

2. Социальные медиа: платформы социальных медиа предоставляют компаниям возможность взаимодействовать с аудиторией, делиться контентом, проводить рекламные кампании и строить бренд. Использование социальных медиа в качестве инструмента продвижения позволяет увеличить узнаваемость компании и привлечь новых клиентов.

3. Электронная почта: Email-маркетинг остается одним из наиболее эффективных инструментов продвижения. Он позволяет компаниям отправлять персонализированные письма с предложениями, акциями и информацией о продуктах, что способствует укреплению отношений с клиентами и повышению конверсии.

4. Рекламные платформы: использование рекламных платформ, таких как Google Ads, Facebook Ads, Яндекс.Директ и другие, позволяет компаниям охватить большую аудиторию и продвигать свои продукты с помощью таргетированной рекламы.

6. Content-маркетинг: Content-маркетинг - это стратегия создания и распространения качественного контента с целью привлечения и удержания аудитории. Публикация статей, блогов, видео-контента помогает установить доверительные отношения с клиентами и улучшить репутацию бренда.

Digital-маркетинг.

Термин digital-маркетинг многие путают с онлайн-маркетингом, хотя, это два разных понятия. Интернет-маркетинг - это маркетинг, в котором используются различные каналы и ресурсы Интернета для продвижения товаров и услуг, такие как сайты, почта, социальные сети и т. д. Digital-маркетинг - это термин, который относится к маркетингу с использованием цифровых технологий в целом.

Digital-маркетинг является неотъемлемой частью стратегии продвижения для большинства компаний в наше время. На фоне быстрого развития технологий и изменения поведения потребителей, важно рассмотреть основные тенденции и эффективные подходы к digital-маркетингу.

1. Омниканальность в коммуникации: одной из ключевых тенденций digital-маркетинга является омниканальный подход к коммуникации с клиентами. Потребители взаимодействуют с брендом через различные каналы - социальные сети, мессенджеры, сайт, почта и т.д. - поэтому важно создавать единое клиентское взаимодействие через разные точки контакта.

2. Персонализация контента: персонализация контента играет все более значимую роль в digital-маркетинге. Анализ поведения пользователей, их предпочтений и интересов позволяет создавать уникальный и релевантный контент, что способствует увеличению вовлеченности аудитории и конверсии.

3. Мобильная оптимизация: с увеличением числа пользователей, использующих мобильные устройства для доступа к интернету, мобильная оптимизация становится критически важным аспектом digital-маркетинга. Адаптивный дизайн сайта, удобство мобильного приложения, оптимизация контента под мобильные устройства - все это помогает улучшить пользовательский опыт и повысить конверсию.

4. Использование Big Data и искусственного интеллекта: Big Data и искусственный интеллект играют все более важную роль в digital-маркетинге. Анализ больших объемов данных, прогнозирование трендов, персонализация предложений, оптимизация рекламных кампаний - все это делает маркетинг более эффективным и целевым.

В заключении научной статьи об инструментах и технологиях онлайн-маркетинга можно подчеркнуть, что эволюция данного вида маркетинга переживает период интенсивного развития. От автоматизированных систем закупок до применения искусственного интеллекта в персонализации контента, современные компании стремятся использовать передовые технологии для улучшения взаимодействия с клиентами, оптимизации рекламных кампаний и увеличения конверсии. Другими словами, использование широкого спектра инструментов от классических до инновационных является ключевым фактором успеха в цифровой среде сегодня.

Список литературы:

1. Интернет-маркетинг. From: <https://www.seonews.ru/>
2. Эрик Энж и др. "SEO. Искусство раскрутки сайтов". 2-е издание.
3. Бот в помощь (Книга-практикум по созданию чат-ботов и автоматизации бизнеса) Ксения Григорьевна Бушмелева.
4. ИИ платформа для выполнения запросов.

ПРИМЕНЕНИЕ ДРОНОВ И БЕСПИЛОТНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ В ЛОГИСТИКЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ.

НИКОЛАЕВ А, СУЛТАНОВ М

Студенты гр.Лог 22-2

МАЖИТОВА С.К.

Научный руководитель-к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Статья представляет собой обзор современных тенденций и перспектив использования дронов и беспилотных транспортных средств в логистике. Описываются основные преимущества, вызовы и перспективы развития этих технологий в контексте современных логистических операций. Анализируются существующие проекты, роль дронов в улучшении логистических процессов, а также рекомендации для логистических компаний, рассматривающих внедрение этой инновационной технологии.

Ключевые слова: дроны, логистические процессы, беспилотные транспортные средства, современные тенденции, развитие

В современном мире дроны и беспилотные транспортные средства активно внедряются в логистические процессы, изменяя привычные подходы к доставке и управлению запасами. Эти автономные устройства не только значительно повышают скорость и эффективность

доставки грузов, но и расширяют географические возможности логистических операций, особенно в труднодоступных или удаленных регионах. Развитие технологий в области беспилотных систем позволяет снижать затраты на доставку и уменьшать воздействие на окружающую среду за счет оптимизации маршрутов и использования энергосберегающих решений. Однако, несмотря на потенциальные выгоды, внедрение дронов и беспилотных транспортных средств влечет за собой ряд вызовов, включая вопросы безопасности, законодательные ограничения и потребность в развитии инфраструктуры. В данной статье мы проанализируем текущую частоту использования дронов и беспилотных транспортных средств в логистике, исследуем основные преимущества и вызовы, с которыми сталкиваются компании, стремящиеся использовать эти технологии, а также оценим их потенциал для будущего развития логистической отрасли.

Рассмотрим тенденции в применении дронов и беспилотных транспортных средств в логистике

Современные тенденции в применении дронов и беспилотных транспортных средств в логистике охватывают широкий спектр проектов, нацеленных на улучшение различных аспектов логистических операций. Одним из ключевых направлений является использование дронов для доставки товаров в различных окружениях. Крупные игроки на рынке логистики, такие как Amazon, UPS, и DHL, активно внедряют программы доставки с использованием дронов, что позволяет им сокращать время доставки и расходы на логистику. Для городских условий дроны могут представлять собой эффективное средство доставки товаров на короткие расстояния, обходя пробки и снижая загруженность дорог. В то же время, в отдаленных и труднодоступных регионах, где традиционные средства доставки могут сталкиваться с ограничениями, дроны обеспечивают возможность быстрой и эффективной доставки грузов. Более того, дроны находят применение не только в доставке, но и в управлении складом. Они могут использоваться для автоматизации процессов инвентаризации и мониторинга запасов на складах. Автономные дроны оснащены сенсорами и камерами, позволяющими сканировать складские полки и быстро выявлять несоответствия в инвентаризации. Это улучшает точность учета товаров и помогает снижать риски ошибок в управлении запасами. С другой стороны, дроны также играют важную роль в последнем этапе логистической цепочки – доставке товаров прямо к потребителю. Это особенно актуально в сфере электронной коммерции, где спрос на быструю доставку растет. Дроны могут доставлять товары прямо к двери потребителя, сокращая время доставки и повышая удовлетворенность клиентов. Одна из первых компаний, которая начала тестировать доставку пиццы дроном, стала Domino's Pizza. Первый запуск произошел в Австралии. Причина такого интереса к новым технологиям банальна: конкуренция пиццерий за лидерство по времени доставки. По версии многих экспертов складская логистика – самая перспективная сфера для дронов. И французский бренд L'Oreal прекрасно это доказывает. С помощью специальных дронов они собирают данные обо всех товарах, которые находятся у них на складе, за считанные часы. Уже не первый год такой гигант в сфере ритейла, как Amazon, внедряет доставку заказов с помощью дрона. У них даже есть отдельное направление для этих целей – Prime Air. По факту пока это единственная компания, которая так активно использует дроны в области доставки

Отсюда следует, что существующие проекты по применению дронов и беспилотных транспортных средств в логистике демонстрируют их многообразные возможности для оптимизации логистических операций. Они не только улучшают скорость и эффективность доставки, но и повышают точность управления запасами, снижая затраты и улучшая обслуживание клиентов.

Преимущества использования дронов и беспилотных транспортных средств для логистических компаний:

Использование дронов и беспилотных транспортных средств предоставляет логистическим компаниям несколько значимых преимуществ. Вот некоторые из них:

Дроны могут существенно сократить время доставки за счет обхода транспортных пробок и прямого маршрута к месту назначения.

Использование дронов позволяет сократить затраты на топливо и человеческие ресурсы, что ведет к снижению операционных расходов логистических компаний.

В некоторых случаях, например, при доставке в отдаленные или опасные районы, дроны могут обеспечить более безопасные условия для доставки, минимизируя риски для человеческих жизней.

Использование дронов позволяет логистическим компаниям быстро адаптироваться к изменяющимся условиям рынка и масштабировать операции в зависимости от потребностей.

Несмотря на все преимущества, внедрение дронов и беспилотных транспортных средств в логистические процессы также сталкивается с рядом вызовов и препятствий.

Таких как:

Законодательные ограничения. Так как во многих странах существуют ограничения и правила, регулирующие использование дронов в коммерческих целях, необходимо соблюдение законодательства и получение соответствующих разрешений может замедлить процесс внедрения.

К безопасности и конфиденциальности относится риск аварийных ситуаций при использовании дронов, а также потенциальные угрозы в сфере кибербезопасности и конфиденциальности данных, которые могут возникнуть при передаче информации через беспилотные транспортные средства.

Некоторые технические аспекты, такие как ограничения веса и дальности полета дронов, могут ограничить их использование в некоторых логистических операциях.

Ещё одну из важных ролей играют инфраструктурные ограничения. Для успешной работы дронов и беспилотных транспортных средств необходима соответствующая инфраструктура, включая зоны посадки, зарядные станции и системы управления трафиком. Несмотря на вызовы и препятствия, перспективы использования дронов и беспилотных транспортных средств в логистике остаются светлыми. Продолжающееся развитие технологий и решение существующих проблем позволит максимально реализовать потенциал этих инновационных решений в логистической отрасли.

Ещё можно отметить, что дроны и беспилотные транспортные средства представляют собой перспективные технологии, способные значительно изменить ландшафт логистической отрасли. Несмотря на некоторые вызовы и препятствия, существует значительный потенциал для улучшения эффективности, снижения затрат и повышения уровня обслуживания с помощью этих инновационных решений.

В будущем можно ожидать большого развития технологий дронов и беспилотных транспортных средств, что позволит логистическим компаниям расширить свои возможности и оптимизировать свои операции. Однако для успешной реализации потенциала этих технологий необходимо преодолеть ряд технических, правовых и инфраструктурных вызовов.

Для логистических компаний, рассматривающих внедрение дронов и беспилотных транспортных средств, рекомендуется:

1. Провести тщательный анализ: Оценить потенциальные выгоды и риски, связанные с внедрением дронов и беспилотных транспортных средств в существующие логистические процессы.

2. Изучить законодательство: Понять требования и ограничения, установленные в отношении использования дронов и беспилотных транспортных средств, и обеспечить соблюдение всех правовых норм.

3. Инвестировать в обучение и развитие: Обеспечить необходимую подготовку сотрудников для работы с новыми технологиями и постоянно отслеживать последние тенденции и инновации в этой области.

4. Партнерство и сотрудничество: Рассмотреть возможность сотрудничества с производителями дронов, технологическими стартапами и другими логистическими компаниями для обмена опытом и ресурсами.

Исходя из вышесказанного можно сказать, что внедрение дронов и беспилотных транспортных средств в логистические операции может стать ключевым фактором для достижения конкурентного преимущества и успешного развития логистических компаний в будущем.

ТРАНСПОРТНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЛОГИСТИКЕ

ДЫГА НИКИТА, ГУСЬ КИРИЛЛ

Студенты гр.Лог 22-2

МАЖИТОВА С.К.

Научный руководитель-к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Внедрение инноваций в логистическую деятельность является очень актуальной, так как сейчас идет цифровизация Казахстана и внедрение цифровых систем во все сферы деятельности. Внедрение цифровых платформ облегчит работу всем логистическим компаниям. В данной статье мы рассмотрим понятие «цифровые системы» (ЦС), как их применяют и влияние ЦС на логистические процессы.

Ключевые слова: цифровизация, цифровизированные технологии, инновации, логистика, транспортировка, логистическая платформа, маршрут

Индустрия логистики и механизм управления поставками постоянно развивается в современном быстро меняющемся мире. В условиях растущего спроса на более короткие сроки доставки и более эффективные транспортные стратегии компании обращаются к технологиям, которые помогают им оптимизировать свою деятельность. Одной из таких технологий является цифровизация, в т.ч. логистических процессов непосредственно.

Цифровые платформы - это программные среды, в которых аппаратные средства интегрируются с прикладными решениями, повышающими эффективность всех сфер жизни общества. Цифровые платформы представляют собой сложные информационные системы, обеспечивающие выполнение функций взаимосвязи между участниками рынков, открытые для использования клиентами и партнерами.[1]

Существует несколько типов цифровых платформ, одним из которых является тип прикладных цифровых платформ. Это бизнес - модели, предоставляющие возможности алгоритмизированного обмена ценностями между значительным числом участников рынка. Транзакции при этом проводятся в единой информационной среде. В данную группу входят, например, Uber, Aliexpress, AppleAppStore, AviaSales, Facebook, Alibaba, YandexTaxi, PredixDeveloperNetworkAppstore. [2]

Логистика включает грузоперевозку, закупку, продажу и хранение товаров, управление финансовыми, информационными потоками. Уже начиная с обмена информацией, полноценно работать на современном рынке без элементов цифровизации практически невозможно.

Сложно представить себе поставщиков, партнёров и клиентов, готовых отказаться от удобства и надёжности электронной почты или цифрового документооборота. Финансовые операции тоже проходят преимущественно онлайн.

Пока ещё существуют небольшие компании, предпочитающие работать «по старинке» - с бумажными накладными, примитивным учётом и методиками хранения, изобретёнными в прошлом тысячелетии. Самые распространённые мотивы таких мелких предприятий - это инертность мышления персонала, не желающего адаптироваться к новым технологиям, и стремление сэкономить на цифровых инструментах.

Предпринимательская деятельность подразумевает свободу действовать на свой страх и риск, поэтому любая компания вправе самостоятельно определять нужный уровень автоматизации. Однако без постоянной актуализации цифровых инструментов неизбежно снижается конкурентоспособность продукции, и вот почему это происходит:

- во-первых, если конкуренты оптимизируют хранение, закупки и цепочки поставок за счет автоматизации, себестоимость их продукции снижается до показателей, которых иногда невозможно достигнуть только ручным трудом. Это ослабляет позицию фокусной компании, усложняет конкурентную борьбу и создаёт массу финансовых рисков. Поэтому самые дальновидные игроки рынка ищут баланс: определяют, какую часть процессов целесообразно автоматизировать, и при первой возможности заменяют ручной труд цифровыми инструментами. Автоматизация позволяет повысить производительность: качество продукции или услуг перестает в такой степени зависеть от количества персонала, его квалификации, уровня «текучки» кадров. Кроме того, повышается точность: машинные алгоритмы не совершают ошибок и технически не способны поддаться коррупции;

- во-вторых, логистика связана с другими бизнес-процессами, которые тоже постепенно оцифровываются. Так, электронную коммерцию или роботизированное производство невозможно совместить с «олдскульной» логистикой без использования цифровых платформ.

Внедрение элементов цифровизации в логистическую деятельность Казахстана рассмотрим на примере взимания платы за проезд по республиканским магистралям (на трассе Астана – Щучинск). Данная мера позволила пополнить бюджет почти на 1,5 млрд тенге ежегодно. Эти средства используют на содержание дороги или внедрение автоматизированных измерительных средств, после первого года их эксплуатации на 85% сократилось количество нарушений.

По прогнозам разработчиков, до конца 2025 года за счет системы взимания платы на платных магистралях бюджет пополнится больше чем на 200 млрд тенге, на 30% снизится число пострадавших в результате ДТП, на 10% увеличится транспортный поток, и на 14% повысится объем автоперевозок грузов в стране. [4]

Рассмотрим современные технологии, применяемые в логистике.

Диджитал-инструменты делятся на комплексные и узконаправленные. Первые охватывают деятельность сразу нескольких (или всех) подразделений фокусной компании - например, облачные системы, в которых собирается и анализируется информация о закупках, товародвижении, запасах и продажах. Вторые предназначены для решения специфических задач и используются в каком-то одном аспекте деятельности предприятия. В закупках это прогнозирование спроса, смарт-заказ и трейдинг через электронные площадки, в производстве - виртуальная и дополненная реальность, 3D-печать, цифровое проектирование.

В логистике цифровизация делится на три направления, для каждого из которых существуют свои инструменты:

2. Электронный документооборот: для него используются офисные, складские и бухгалтерские программы, а также специализированные приложения и платформы, которые выпускают уполномоченные госорганы. [3]

3. Организация взаимодействия участников цепочки поставки: производителя, транспортные и складские предприятия, органы власти, ритейл. Для упрощения информационного обмена используют системы SRM и CRM, блокчейн, различные цифровые платформы с возможностью доступа к данным в режиме реального времени. [3]

4. Оптимизация процессов, формирующих цепочку логистики. Технологии при этом используют локальные, сетевые и глобальные. Локальные применяют в рамках одного предприятия: это любые роботизированные системы - погрузчики, дроны, самоуправляемые складские системы, а также инструменты для поиска товаров на складе: Pick-by-voice (light/vision). Сетевые работают системно, например, для всего маршрута или типа транспорта: цифровая железная дорога, интеллектуальный грузовой вагон, платформы для поиска попутчиков в грузоперевозках (AutoNet, AeroNet). К глобальным относят комплексные методики (например, анализ больших массивов данных) и универсальные инструменты (машинные алгоритмы, виртуальная реальность. [3]

Большинство диджитал - инструментов после внедрения и адаптации персонала дают, как минимум, осязаемое удобство. Но комфорт работников и руководства - не всегда приоритетный показатель.

Отмечая необходимость внедрения цифровизации, отметим и существующие проблемы:

Первая проблема – ценовая политика. Ценообразование уже всесторонне изучено исследователями, но менеджеры продолжают ошибаться. Самым важным для любой платформы может оказаться умение понять, с кого взимать плату, а кого субсидировать. Мотивация для субсидирования одного участника рыночных процессов другим может быть обусловлена различными стратегическими целями или экономическими факторами:

1) Привлечение новых пользователей, то есть предоставление услуг или товаров по субсидированной цене может помочь привлечь новых клиентов на платформу, что впоследствии может привести к увеличению общего объема и доходности платформы.

2) Удержание лояльных клиентов - субсидирование определенных пользователей может быть способом удержания лояльных клиентов или партнеров на платформе, что способствует укреплению отношений и увеличению общей ценности платформы.

3) Стимулирование спроса на дополнительные услуги или товары, то есть предоставление субсидий определенным пользователям может стимулировать их к потреблению дополнительных услуг или товаров на платформе, увеличивая общий объем продаж.

4) Уравновешивание рыночной конкуренции означает, что субсидирование может быть использовано для балансирования конкуренции на рынке, помогая удержать или привлечь клиентов в условиях жесткой конкуренции.

5) Проведение маркетинговых акций - субсидирование может быть частью маркетинговой стратегии для привлечения внимания к продукту или услуге на начальных этапах его продвижения на рынке.

Второй проблемой цифровых платформ является создание доверительных отношений. Платформам необходимо обеспечить контакт двух или более сторон независимо от того, знакомы они друг с другом или нет. Проблема заключается в том, что для цифровых платформ, которые создают среду или маркетплейс для взаимодействия различных сторон, очень важно установить доверие между этими сторонами. Это особенно сложно, поскольку в отличие от реального мира, где обычно стороны знают друг друга или могут использовать ненапряженные связи для доверия, в цифровых платформах этот процесс должен быть создан и управляем.

Таким образом, цифровым платформам необходимо разработать механизмы, которые способствуют формированию и поддержанию доверия между пользователями, даже если они никогда ранее не взаимодействовали друг с другом. Это может включать в себя различные

технологии для проверки личности, обеспечения безопасности, реакции на жалобы или споры, а также создание инфраструктуры для оценки репутации участников. Таким образом, проблема заключается в том, как эффективно строить доверие и обеспечивать безопасность при виртуальном взаимодействии на цифровых платформах, где повестка дня связана с масштабированием межличностных отношений.

Время составляет третью проблему. Рынок смартфонов наглядно демонстрирует, как с отличным продуктом и всеми ресурсами мира можно тем не менее прийти к провалу, если компания слишком поздно вышла на рынок. Даже если компания обладает отличным продуктом и обилием ресурсов, недостаточно просто иметь все необходимое для успеха. Если компания выходит на рынок слишком поздно, конкуренты уже могут завоевать значительную долю рынка, создав устоявшиеся позиции, что может увести потенциальных клиентов от нового участника. Таким образом, важно учитывать не только качество продукта и ресурсы компании, но и стратегически планировать время своего появления на рынке. Инновации и быстрое реагирование на изменения могут стать нередко решающими факторами успеха или неудачи на конкурентном рынке, где скорость часто переходит в приоритет перед качеством, как это показывает ваш пример с рынком смартфонов.

Последняя основная проблема цифровых платформ является информация. Все системы накапливают колоссальный массив информации. Поэтому возникает такая проблема, как эффективное использование и хранение информации. Проблема заключается в неспособности использования и управления получаемой информацией, невозможность собрать все значимые для дальнейшей обработки данные и так далее

Рассмотрим более измеримые результаты цифровизации:

1. Оптимизируется планирование маршрутов. Для этого машинный алгоритм собирает и анализирует большой массив данных: информацию о пробках, погодных условиях, перекрытиях, ремонтных работах, скорости разгрузки в разных точках. Оптимальный путь выстраивается с математической точностью. За счёт этого планирование проходит быстрее, снижается пробег автопарка, растёт скорость доставки и появляется возможность перевозить большие объёмы. [3]

2. Снижаются расходы на проведение натуральных испытаний: инструменты визуального моделирования и цифровые двойники позволяют добиться того же результата быстрее и дешевле, чем при традиционных экспериментальных методах. [3]

3. Прогнозирование ТО становится более точным и эффективным: системы на базе искусственного интеллекта анализируют условия эксплуатации (пройденные маршруты, характеристики груза, состояние дорожного покрытия), собирают данные о состоянии транспорта и строят прогноз объёмов технического обслуживания и ремонта транспортного парка. Обоснованный прогноз помогает планировать расходы и сокращать непредвиденные затраты. [3]

4. На производственных предприятиях снижаются простои и повышаются объёмы выпуска продукции. В этом помогают разные системы роботизации, благодаря которым производство может перешагнуть порог эффективности ручного труда - в частности, в системах хранения и движения товаров. [3]

5. Упрощается контроль груза, за счет этого возрастает качество доставки. Для этого используют специализированную тару (смарт-контейнеры, интеллектуальные грузовые вагоны) или RFID-метки - специальные маячки, которые крепятся к грузу. Все эти инструменты позволяют отслеживать наличие, состояние и условия перевозки груза на протяжении всего пути, а не только в контрольных точках погрузки-разгрузки, как это было раньше. [3]

6. Исключается вероятность коррупции или предвзятости при выборе подрядчиков и поставщиков. [3]

Тенденции цифровых логистических решений:

Одна из самых ярких тенденций цифровой логистики в Казахстане - выбор в пользу платформенных, а не отдельных решений. Таким стал, например, сервис по поиску и подбору грузоперевозчиков AutoNet. Общая платформа позволяет эффективнее использовать массивы данных о перевозках, чтобы оптимизировать логистику и создавать полезные для всего рынка сервисы.

Системное решение позволяет участникам цепочки поставки успешнее интегрироваться в бизнес-процессы, а производителям - выходить на более прямой контакт с потребителем. При комплексной автоматизации предприятию проще управлять складскими запасами, своевременно удовлетворять спрос, находить оптимальные условия для любого типа партнёрства - с поставщиками, импортерами, перевозчиками, ритейлерами.

Применение искусственного интеллекта.

Один из неочевидных трендов в цифровизации логистики - использование искусственного интеллекта и машинного обучения для прогнозирования спроса на грузоперевозки и для оптимизации маршрутов доставки. Благодаря более детальному прогнозированию спроса логистические компании могут своевременно распределять свободное подвижное оборудование или транспорт по нужным регионам и тем самым избежать их нехватки или бесполезного простоя в том или ином субъекте. Это особенно важно в условиях сложных глобальных цепей поставок. Нейросети также могут помогать в построении или оптимизации логистических маршрутов, следить за состоянием автопарка, а также прогнозировать расход топлива. Более того, на рынке уже есть ряд логистических компаний, в штате которых трудятся настоящие роботы-декларанты, отвечающие за подготовку деклараций на товары для таможни. Сотрудникам в данном случае остается лишь перепроверять внесенные роботом данные.

Блокчейн для длинных цепочек поставок и IoT-датчики.

Не менее важным трендом в отрасли перевозок является развитие технологий блокчейн, которые позволяют обеспечить прозрачность и безопасность взаимодействия участников логистической цепочки. Согласно исследованию Deloitte, 59% опрошенных компаний воспринимают эту инновацию как революционную, способную трансформировать экономику и бизнес-процессы компании.

Именно внедрение блокчейн-технологий позволяет логистическим операторам в разы повысить уровень надежности хранения данных и прозрачности доступа к ним, что стало особенно актуальным с повсеместным ростом киберпреступности в Казахстане. Способность неизменяемой учетной электронной книги сохранять всю информацию о клиентах, товарах и заказчиках без возможности изменить или удалить записи из нее разительно отличает ее от предыдущих систем и значительно облегчает устранение любых разногласий между контрагентами.

IoT-датчики - еще один важный тренд цифровизации. Сегодня им можно найти самое широкое применение, которое способствует повышению качества и клиентского сервиса, - от отслеживания местоположения грузов в реальном времени до мониторинга температурных режимов и условий хранения.

Переход на электронный документооборот.

Использование электронной системы документооборота (ЭДО) стало трендом последних лет.

ЭДО реализуется в несколько раз быстрее бумажного, благодаря чему ускоряются в том числе логистические процессы. Кроме того, использование подобного формата взаимодействия с клиентами и партнерами позволяет транспортной компании снизить риски, связанные с утерей или некорректной передачей документов.

Перспективы и проблемы.

Глобальная цифровизация отрасли в перспективе 3–5 лет приведет к более эффективной и прозрачной логистической цепочке, ускорению доставки грузов и снижению затрат на логистику. Не менее вероятна и активная эксплуатация новых технологий, таких как автономные транспортные средства и дроны для доставки грузов. Однако с развитием цифровых технологий возможно появление новых угроз, таких как кибератаки и утечки данных, что потребует дополнительных мер по обеспечению безопасности в логистической цепочке.

Не менее важная проблема, с которой уже сейчас сталкивается рынок, - нехватка квалифицированных кадров, способных работать с новыми технологиями. Из всех российских компаний, в которых сегодня есть открытые ИТ-вакансии, 61% в течение длительного времени не может найти подходящего специалиста.

Несовместимость различных систем и программ - еще одна задача, которую отечественному бизнесу приходится решать. Несопряженность программ затрудняет интеграцию цифровых технологий в логистические процессы.

Мешает ускоренной цифровизации и уход с рынка иностранных ИТ-компаний. Достижению уровня иностранного программного обеспечения отечественными разработчиками препятствует не только недостаточное финансирование научных исследований, но и низкие темпы развития отечественной ИТ-инфраструктуры.

Преодолеть существующие трудности рынку помогут создание стандартов и регуляторных рамок для взаимодействия между участниками логистической цепочки, принятие мер по развитию ИТ-инфраструктуры и повышение квалификации кадров. Поддержка инновационных проектов и стимулирование развития отечественных производителей ПО в этой связи становится важным фактором цифровизации логистической отрасли.

Таким образом логистическая платформа должна иметь возможность максимально тесной интеграции в инфраструктуру клиента, а также предоставлять пользователям удобный, интуитивно понятный интерфейс и базу знаний с ответами на наиболее частые вопросы. Развитие электронной коммерции и возрастающие требования к поставке — многоканальность, оперативность, прозрачность, точность — стимулируют ритейлеров и логистических операторов к повышению эффективности процессов и внедрению новых технологий.

Список литературы:

- 1) <https://hsbi.hse.ru/articles/tsifrovye-platformy/>
- 2) <https://libeldoc.bsuir.by>
- 3) <https://platforma.id>
- 4) <https://logistic-point.kz/info/news/tsifrovoy-kazakhstan-transport-i-logistika/>

ВИДЫ ЛЕТАТЕЛЬНЫХ АППАРАТОВ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ЛОГИСТИКЕ

ЧИКИШЕВ В.

Студент группы ЛОГ-22-2

МАЖИТОВА С.К

Научный руководитель-к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье представлены виды летательных аппаратов, используемых в логистике для различных целей и решающих разные задачи в контексте современных логистических операций. Описаны их основные и второстепенные функции, преимущества и недостатки по сравнению с другими транспортными средствами.

Проанализированы возможные пути развития данной технологии и текущие препятствия.

Ключевые слова: Дроны, доставка грузов, издержки, роботизация, склады, скорость

Актуальность данной темы заключается в том, что идея использования беспилотников для коммерческой доставки грузов становится все более востребованной. Не смотря на существующие административные барьеры, энтузиасты и корпорации вкладывают миллионы долларов в развитие данного направления, и это дает свои плоды. Беспилотные летательные аппараты, или же дроны, уже закрепились в нашей жизни. Их используют для съёмки видео, поиска пропавших в горах людей, военных целей и, конечно же, в логистике.

В настоящее время в логистике преобладают два направления применения дронов: использование на складах и доставка на «последней миле». В логистике термин «последняя миля» используется для описания последнего этапа доставки товара к покупателю (из распределительного центра до двери дома) Компания Amazon в декабре 2013 анонсировала свой самый быстрый способ доставки покупок - Amazon Prime Air. При помощи данного сервиса покупки, сделанные в Интернет-магазине Amazon, будут доставляться клиентам в течение 30 минут, что в 4 раза быстрее, чем действующий самый быстрый способ доставки Amazon Prime Now. Столь существенного ускорения планируется добиться за счет использования дронов.

Предполагается, что работать все будет довольно просто. Покупатель делает онлайн заказ и указывает Prime Air как способ доставки. В логистическом центре компании товар, выбранный клиентом, загружается на беспилотник. Затем БПЛА летит по указанному адресу, приземляется, проводит выгрузку товара и улетает. После этого клиент забирает с земли упаковку с товаром. В плане перевозки грузов дроны также крайне эффективны в случаях, когда нужно доставить небольшой груз как можно быстрее. Чаще всего это доставка донорской крови или медикаментов пострадавшему.

В данный момент Китайская космическая компания Space Epoch и владелец Aliexpress занимаются разработкой многоразовой ракеты для доставки товаров по всему миру. Создание такой ракеты значительно ускорит время доставки и снизит издержки, что позволит сделать цены ещё более выгодными для потребителей. Space Epoch сообщила, что проект находится на ранней стадии. Предполагается, что ракета будет перевозить до 10 тонн грузов в контейнере объемом 120 кубометров. Ее основой должна стать ракета Yuanxing-1 от Space Epoch. В прошлом году были проведены успешные испытания двигателя для неё. Однако реализовать проект в краткосрочной перспективе будет сложно. Многоразовые ракеты создает компания Илона Маска SpaceX.

В 2016 году калифорнийская компания Zipline по договоренности с правительством Африканского государства Руанда приступила к доставке донорской крови и медикаментов с помощью БПЛА. Процесс устроен следующим образом: врач клиники, нуждающейся в срочной поставке крови, отправляет заявку по SMS в специальный логистический центр. После получения заявки работники центра загружают припасы в беспилотник и запускают его. В проекте используются БПЛА самолетного типа, а взлет осуществляется с помощью катапульты. Вместе с этим дроны применяют для доставки грузов в отдаленные места, в которых отсутствует развитая инфраструктура. При этом коптеры могут также доставлять пищу и любой другой мелкий груз, что обходится гораздо дешевле, чем доставка любым другим транспортом. Расчеты показали, что коптеры снижают издержки. Доставка дроном груза до 2 кг стоит 0,1 доллара. Наземная поставка другим способом стоит 2-8 долларов. Будучи машинами, способными производить миллиарды вычислений в секунду, они отлично справляются со складской деятельностью и инвентаризацией.

В этом плане у дронов есть масса преимуществ:

- предельная точность – не более 0,01% ошибки на 10 тыс. паллето-мест;
- удобство и безопасность – применение дронов не ограничивается временем суток, нет необходимости в перерывах, а также обеспечивается высокая безопасность для сотрудников, так как отсутствует необходимость в привлечении их к складским операциям, осуществляемым во время инвентаризации;
- высокая скорость – склад 10 тыс. м² десять дронов обработают примерно в течение получаса;
- экономическая эффективность – нет финансовых потерь, связанных с необходимостью закрытия склада, а также отсутствуют инвестиции в дополнительное оборудование при условии приобретения услуги.

Применение дронов на складах, по мнению специалистов компании Kiva, позволяет сократить цикл складских операций конкретного товара практически в пять раз (с 75 до 15 мин) и оптимизировать складское пространство за счет более рационального использования на 50%. В качестве сдерживающих факторов применения дронов стоит отметить несовершенство энергоносителей, ограниченную мощность и автономность, а также проблемы, связанные с GPS-навигацией внутри складского помещения. Более того, при помощи дронов можно производить ряд вспомогательных работ при дезинфекции, дезинсекции и дератизации помещений. С помощью дронов, интегрированных в охранную систему, появляются возможности мониторинга сложно доступных участков склада в видимом и тепловом диапазонах, возможности быстрого прибытия на место, требующего повышенного внимания (до прибытия сотрудников из службы охраны), а также возможности слежки за объектом интереса без привлечения внимания. К тому же применение БПЛА может вызывать интерес с экономической точки зрения: благодаря дронам становится возможным сократить количество персонала службы охраны.

Среди факторов, способствующих развитию технологии применения дронов в логистике можно выделить 3 самых основных:

- экономия средств;
- гибкость цепи поставок;
- экологичность.

Основной целью внедрения инноваций в коммерческом секторе является экономия денежных средств. Рациональное применение технологии беспилотников позволит решить ряд ранее нерешаемых транспортных задач (например, доставка грузов в труднодоступные районы или «быстрая доставка») и таким образом получить дополнительный процент от продаж. По оценкам экспертов, доставка грузов с применением дронов может обойтись компании в 10 раз дешевле в сравнении с традиционным способом доставки. Применение

дронов позволяет быстро реагировать на изменение заказов в случае возникновения необходимости. Компании, применяющие дроны, способны мгновенно откликаться на потребности клиентов и легко справляются с турбулентностью рынка. Дроны не загрязняют окружающую среду как традиционные транспортные средства, так как для их функционирования необходима лишь электроэнергия. Однако доступные на данный момент батареи для дронов могут обеспечить доставку груза на расстояние, не превышающее 4 км. Сейчас время эволюции. Автоматизация процессов для промышленности, производства, экономики, торговли набирает обороты. В недалеком будущем почти 80% рабочих мест уйдут роботам. Время, когда беспилотники заменят курьеров, не за горами. По прогнозам аналитиков, через 10-15 лет можно говорить о полной роботизации.

Задача экспедитора заключается в построении эффективной системы грузоперевозок. Введение инноваций - продуктивный метод повысить рентабельность бизнеса. Ввод беспилотников упростит поставки для труднодоступных районов, где инфраструктура не развита или частично развита.

Однако существует также множество фактов, которые препятствуют применению дронов в логистике. Как любое другое транспортное средство, при доставке грузов дроны могут стать причиной аварии (столкнуться с людьми или транспортом), причиной повреждения объектов транспортной инфраструктуры, электрических сетей, сетей связи и широкого вещания, а также объектов коммунального хозяйства. К тому же дроны не приспособлены к отрицательным температурам. Действующие в странах СНГ законы ограничивают возможности компаний по организации применению дронов для доставки грузов. Несмотря на все старания производителей дронов, защитить устройства от перехвата не всегда возможно, особенно если за дело берутся настоящие профессионалы. На вооружении злоумышленников имеется множество девайсов, способных прерывать контакт дрона с пультом управления, отключать систему навигации или даже перехватывать управление прямо в полете. Также существуют нерешаемые проблемы, требующие вмешательства государственных структур. Если посылка будет украдена, кто берет урон? Не удалось также урегулировать вопрос с беспроводными сетями, которые установлены на многоэтажных домах. Wi-Fi влияет на навигацию прибора. Магнитные волны сбивают навигацию, что может помешать дрону найти нужный адрес.

Сегодня использование дронов для инвентаризации складов позволяет эффективность выполнения складских операций, сэкономить финансовые и временные ресурсы компании. Несмотря на то, что отрасль БПЛА для доставки грузов находится под действием различных факторов, которые могут помешать быстрому внедрению этой технологии, рынок дронов будет интенсивно расти из года в год по мере решения ключевых вопросов, связанных с нормативно-правовой базой, а также с развитием инфраструктуры.

Список литературы:

1. <https://sitmag.ru/article/24444-primeneniye-dronov-v-logistike-problemy-i-perspektivy>
2. <https://www.4logist.com/drony-v-logistike/>
3. <https://medium.com/thorondor-io/drones-in-logistics-uses-and-what-the-future-holds-65ef946aa53d>
4. <https://vc.ru/tech/965776-gruzovye-bespilotniki-kak-bpla-rabotayut-v-dostavke-i-naskolko-zhiznesposobna-eta-ideya>
5. <https://aussiedlerbote.de/2022/10/ii-na-sluzhbe-u-dhl-drony-v-logistike/>
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-ispolzovaniya-bpla-v-logistike>
https://www.rbc.ru/technology_and_media/01/04/2024/660987959a79475a9a052054

ВИДЫ БЕСПИЛОТНЫХ ЛЕТАТЕЛЬНЫХ АППАРАТОВ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ЛОГИСТИКЕ

КУСМАРЦЕВ.В, ОВЧИНИКОВ.М

Студенты группы Лог-22-2

МАЖИТОВА С.К

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский Университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Автоматизация и роботизация в логистике привели к увеличению эффективности работы предприятий и снижению издержек. По данным экспертов, внедрение новейших технологий позволяет снизить расходы на грузоперевозки на 10-15%. В связи с быстрым экономическим ростом и расширением городов, появилась потребность в новых способах доставки товаров, для своевременного удовлетворения потребностей покупателей. Грузовые дроны минимизируют задержки и предлагают быструю индивидуальную доставку. Они позволяют значительно сократить время осуществления операций, а также исключают необходимость посещения почты.

Ключевые слова: логистика, беспилотный летательный аппарат, дрон.

В современной логистике становится популярным предоставление возможности заказчику в режиме реального времени отслеживать перемещение его грузов, что повышает прозрачность перевозок. Доставку с помощью беспилотника можно сравнить с авиапочтой. Скорость транспортировки во много раз превышает традиционные способы доставки. Дроны могут летать над пробками и препятствиями, обеспечивая прямой маршрут от склада до места доставки. Это особенно важно в условиях городских пробок и при доставке в отдаленные районы, куда трудно добраться обычным транспортом. Благодаря таким возможностям беспилотники могут значительно сократить время доставки, повысить уровень обслуживания клиентов и конкурентоспособность компаний в секторе логистики.

Снижение затрат на рынке беспилотников для доставки грузов может привести к революции в способах перемещения товаров, открывая беспрецедентные возможности и повышая эффективность. Поскольку технологический прогресс продолжает снижать производственные и операционные расходы, использование беспилотников для доставки грузов становится все более экономически эффективным для предприятий. По сравнению с традиционными методами доставки, такими как легковые и грузовые автомобили, беспилотники требуют меньше топлива и человеческих ресурсов. Снизив затраты, компании могут увеличить размер своего парка беспилотников, охватить большую территорию и обслуживать более широкую клиентскую базу.

В районах, где отсутствует дорожная инфраструктура, доставка занимает много времени. В некоторых случаях погодные условия могут нарушить планы. Дроны идеально подходят для доставки в районы с плохо развитой инфраструктурой, поскольку они легко преодолевают такие препятствия, как горные хребты, реки и лесные массивы. Это особенно важно во время чрезвычайных ситуаций и стихийных бедствий, когда необходимо быстро доставить гуманитарные и медицинские грузы.

Дроны не выбрасывают в атмосферу большое количество загрязняющих веществ и помогают снизить шумовое загрязнение. Кроме того, они могут еще больше уменьшить свой экологический след за счет использования энергосберегающих технологий и альтернативных

источников энергии, таких как солнечные батареи и ветряные турбины. Использование дронов в логистике способствует снижению загрязнения воздуха и выбросов углекислого газа.

Далее будут перечислены типы дронов. Мультироторные дроны [рис.1] - наиболее распространенные типы дронов, которые используются как профессионалами, так и любителями. Такой дрон представляет собой летающую платформу с 3, 4, 6, 8, 12 бесколлекторными двигателями с пропеллерами. Так дрон с четырьмя моторами носит название – Квадрокоптер, с шестью – Гексакоптер, с восемью – Октакоптер. В полете дрон держит горизонтальное положение относительно поверхности земли и может зависать над определенным местом, перемещаться влево, вправо, вперед, назад, вверх и вниз, а так же, поворачиваться вокруг своей оси. Все действия совершаются путем изменения тяги на каждом моторе.

рис.1

Беспилотные летательные аппараты с неподвижным крылом [рис.2] полностью отличаются по конструкции от аппаратов с несколькими роторами. Для полета, и создания подъемной силы они используют "крыло", как его используют обычные самолеты. Эти беспилотники не могут зависать на месте в воздухе, борясь с гравитацией. Вместо этого они могут двигаться вперед по заданному курсу и до тех пор, пока позволяет их источник энергии. Большинство беспилотных летательных аппаратов с неподвижным крылом имеют среднее время полета в пару часов. Дроны с газовым двигателем могут летать до 16 часов и выше. Благодаря более высокому времени полета и топливной экономичности беспилотные летательные аппараты с неподвижным крылом идеально подходят для дальних операций

рис.2

Гибридные версии [рис.3] сочетают в себе преимущества моделей с неподвижным крылом, такие как - более высокое время полета, с преимуществами моделей на основе винтов – возможность парения. Гибридные конструкции летательных аппаратов проектировались с 1960-х годов, но не имели особого успеха. Однако с появлением датчиков нового поколения (гироскопов и акселерометров) гибридность конструкции получила новую жизнь и направление развития.

рис.3

Рассмотрим применение дронов в современной логистике. Летающие дроны успешно используются для быстрой доставки медицинских препаратов в тех случаях, когда доставка технически затруднена или требуется максимальная скорость. Например, там, где населенные пункты временно или навсегда "отрезаны от цивилизации" из-за наводнений или землетрясений. Или небольшие поселения в отдаленных районах. Дроны могут перевозить образцы крови и тканей, кровь для переливания, антитоды, дефибрилляторы, медицинские препараты и оборудование.

Во всем мире растет число пациентов, нуждающихся в медицинской помощи, в том числе экстренной. Это стимулирует сегмент быстрой доставки медицинских принадлежностей и расходных материалов. Кроме того, летающие дроны являются эффективным решением для доставки в регионы, где наземная инфраструктура доставки обычно менее развита. Говоря о проблемах внедрения летающих дронов в практику медицинской доставки, стоит отметить, что нормативно-правовая база либо отсутствует, либо является запретительной. В отрасли до сих пор не решены все вопросы безопасности и надежности БПЛА. Стоимость воздушной доставки иногда высока, что ограничивает ее использование медицинскими учреждениями.

Использование беспилотников для инвентаризации складов и сканирования запасов - эффективный способ автоматизировать процесс складирования товаров. Дроны могут быть оснащены камерами, специальным программным обеспечением и датчиками для сканирования складских полок, стеллажей и других зон. Анализируя полученные данные, можно определить количество товаров, отследить их перемещение и выявить возможные несоответствия на складе. Это позволяет компаниям значительно ускорить процесс инвентаризации, снизить вероятность ошибок и более точно управлять запасами.

Однако у использования дронов есть свои вызовы и проблемы. Применение дрона для доставки товара по городу - это наиболее заметное и вдохновляющее будущее в отрасли логистики. Но также придется встретиться с множеством проблем. Из-за того, что проблемы конфиденциальности и безопасности умножаются в густонаселенной городской среде, самым сложным, с точки зрения морали и нравственности, представляется создание нужных условий ради логистической инфраструктуры - исключительно интеграция в имеющиеся городские.

БПЛА-являются главной опасностью информационной безопасности не исключительно граждан, но также компаний, ведь их высота полета огромная, и в нашей действительности закон не способствует расширению одного из самых результативных видов оптимизации логистических процессов и снижению потерь.

Существует ряд законопроектов, которые ограничивают полеты беспилотников в невесомом пространстве. Так же нужна регистрация этих аппаратов на государственном уровне, причем, данная процедура необходима для беспилотников, которые принадлежат людям, использующие их для развлечения. Существует граница технических характеристик аппарата, освобождающая от необходимости в регистрации.

К примеру, в США действуют на данный момент такие правила:

Масса беспилотника должна составлять не более 25 кг;

Максимальная скорость не более 160 км/ч;

Высота полета не более 152 м.

Кроме данных ограничений также запрещается использовать беспилотники возле аэропорта и в темное время суток.

Интеграция беспилотных систем в логистические операции является одной из наиболее главных направлений развития современной логистики. Беспилотники могут кардинально улучшить эффективность логистических процессов, а также снизить риски и издержки. С развитием технологий, беспилотники становятся всё более умными и автономными. Это открывает новые возможности для их интеграции в логистические операции, которые включают складское управление, доставку товаров, отслеживание и мониторинг грузов и управление цепями поставок. Интеграция беспилотников открывает возможности для оптимизации маршрутов, улучшения скорости доставки и повышения общей производительности логистических процессов.

На основе вышеизложенного сделаем следующие заключения. На данный момент время эволюции. Автоматизация процессов для промышленности, производства, экономики, торговли накапливает обороты. В недалеком будущем приблизительно 80% рабочих мест отступят роботам. Время, когда дроны заменят курьеров, не за горами. По прогнозам аналитиков, примерно через 10-15 лет можно говорить о полной роботизации. Задача экспедитора заключается в построении результативной системы грузоперевозок. Введение инноваций-эффективный метод повысить рентабельность бизнеса. Ввод беспилотников облегчит поставки для труднодоступных районов, где инфраструктура плохо развита либо вообще не развита.

Интеграция беспилотных систем в логистические операции выдает много преимуществ, которые могут значительно улучшить эффективность и надежность логистических процессов.

Увеличение производительности: беспилотники способны выполнять задачи более эффективно и быстро, что может увеличить производительность логистических операций.

Снижение затрат: автоматизация логистических процессов с помощью дронов может уменьшить операционные затраты и улучшить управление ресурсами.

Минимизация рисков: использование дронов может снизить риск человеческих ошибок и увеличить безопасность логистических операций.

Повышение точности: дроны обладают высокой точностью в выполнении задач, что позволяет повышению качества и надежности логистических процессов.

Повышение скорости доставки: самостоятельные транспортные средства могут гарантировать более быструю и эффективную доставку грузов, сокращая временные задержки и оптимизируя кратковременные интервалы.

Список литературы:

1. <https://www.4logist.com/drony-v-logistike/>
2. <https://www.djimsk.ru/guides/2023/03/13/dostavka-gruzov-dronami/>
3. <https://aviatest.aero/articles/typy-bespilotnykh-letatelnykh-apparatov-obzor/>
4. <https://habr.com/ru/articles/402475/>

ВНЕДРЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПОВСЕДНЕВНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

АЙСАБЕКОВА М., ПАНЧЕНКО Е.

Студентки группы лог-22-2.

МАЖИТОВА С.К.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза.

Г. Караганда, Республика Казахстан.

Аннотация: Искусственный интеллект трансформирует различные отрасли и аспекты современной жизни. Влияние ИИ огромно, он стал неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. В этой статье мы обсудим важность ИИ в повседневной жизни, как он влияет на нас и какие преимущества он дает.

Ключевые слова: искусственный интеллект, машинное обучение, облегчает жизнь, развивается.

В современном мире, интеграция технологий в повседневную жизнь стало обычным явлением. Одним из наиболее преобразующих технологий эволюции является Искусственный интеллект (далее ИИ). Вместе с ним развиваются множество чат-ботов, таких как ChatGPT. Эти боты используются в различных сферах: от обслуживания клиентов и продаж до медицинской диагностики. Несмотря на это большинство людей не знают, как работает этот личный робот-помощник, который всегда у вас под рукой. Давайте подробнее рассмотрим ChatGPT, чтобы увидеть, как эта технология делает мир лучше.

ChatGPT (Генераторный предварительно обученный трансформер) - это технология обработки естественного языка, разработанная OpenAI, которая использует модели машинного обучения для генерации текста, напоминающего человеческие предложения, используя входной текст. Проще говоря, это онлайн-инструмент, который отвечает на любой ваш вопрос и дает ответы похожие на человеческие. Такой результат достигается за счет использования машинного обучения, что позволяет программе изучать миллиарды примеров письменных знаний и человеческого поведения, чтобы предложить решение, соответствующее вашему запросу. Также получая отзывы людей о своих ответах, программное обеспечение может изменить свой образ мышления, чтобы лучше соответствовать потребностям входных данных. Например, если программа постоянно получает плохие отзывы об ответах на вопросы, связанные с кошками, ИИ автоматически переработает свои ответы, чтобы лучше отвечать на те же вопросы о кошках в будущем. Таким образом, искусственный интеллект постоянно учится и совершенствует свои способности отвечать на вопросы.

Алгоритм работы ChatGPT. Объем данных, которые ChatGPT может принять, огромен, поэтому для генерации ответов он использует предварительно обученный алгоритм преобразования. Трансформатор - это модель искусственного интеллекта, разработанная Google и OpenAI, которая работает на основе механизма самообслуживания. Это позволяет программе сосредоточиться на конкретных словах или фразах, чтобы лучше понять их актуальность и предоставить более точные ответы. Трансформатор сначала разбивает входное предложение на подслова, а затем создает вектор для каждого раздела. Вектор используется для представления значения слова в математической форме. После создания векторов они пропускаются через несколько слоев нейронных сетей, где рассчитывается их релевантность для генерации ответа. Затем, с помощью всего обучения, ИИ сможет выбрать наиболее подходящий ответ для выполнения заданной задачи. Ниже (Рисунок 1.) предоставлен пример того, как работает система.

В чем состоит уникальность ChatGPT? Во-первых, в том, что традиционные чат-боты часто ограничиваются конкретными задачами и отвечают только на основе заранее определенных подсказок или команд. [4]

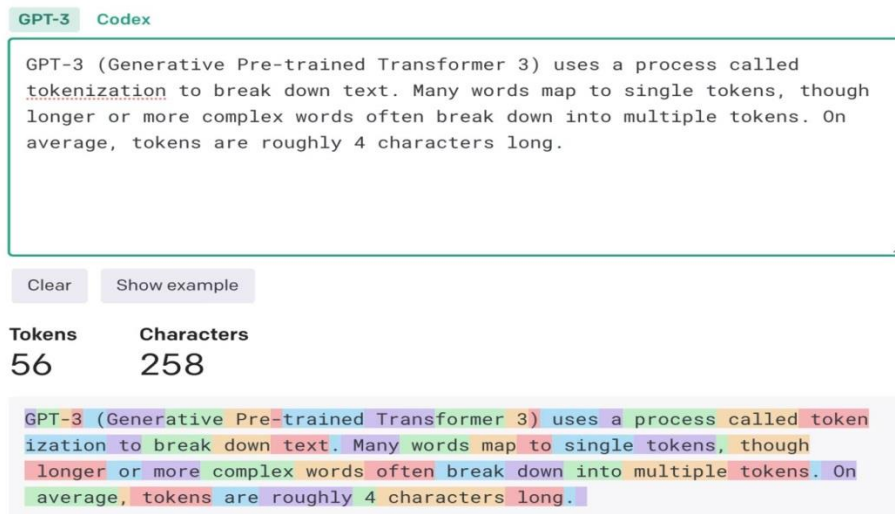

Рисунок 1- Пример работы ИИ

Эти боты могут быть полезны для определенных приложений, но они не могут вести содержательное общение с людьми, как это может ChatGPT. Во-вторых, в отличие от существующих технологий диалогового искусственного интеллекта ChatGPT использует подход архитектуры-трансформера, принцип работы которого был описан выше. Это позволяет ему улавливать контекст каждого предложения и генерировать соответствующие ответы, которые имеют смысл в разговоре. Он также имеет уровень самообслуживания, который позволяет ему сосредоточиться на конкретных словах или фразах, чтобы лучше понять их значимость и обеспечить более точные ответы. По сути, программа разработана так, чтобы работать аналогично человеческому мозгу: она использует глубокое обучение для постоянного анализа входных данных для будущих ответов. В-третьих, универсальность ChatGPT - его главная привлекательность. Данный сервис становится все более неотъемлемой частью различных аспектов повседневной жизни и профессиональной среды. Далее рассмотрим то, как именно используется ChatGPT:

1. Помощь в создании и написании контента. Частные лица и профессионалы используют ИИ для решения множества писательских задач. Это включает в себя создание подсказок для творческого письма, создание привлекательного контента для социальных сетей и составление электронных писем.

2. Образовательная поддержка. Это полезный образовательный инструмент для студентов и преподавателей, предоставляющий объяснения по сложным темам и помогающий выполнять домашние задания.

3. Профессиональное развитие. От подготовки к собеседованию до написания резюме и составления сопроводительных писем, чат предлагает имитационные вопросы для собеседования, дает отзывы о профессиональных документах и предлагает улучшения.

4. Развлечения и досуг. Для тех, кто хочет расслабиться, этот инструмент служит источником развлечений, способным создавать шутки, истории или участвовать в непринужденной беседе.

Отметим главные преимущества ChatGPT. Первое - понимание контекста. ИИ может понимать контекст разговора и предоставлять соответствующие ответы. Он использует обработку естественного языка (нейролингвистическое программирование) для анализа и интерпретации значения слов и фраз, что приводит к более точным и персонализированным

ответам. Второе – адаптивность. Он адаптируется к языку и стилю общения пользователя. Он может распознавать разговорные выражения, идиомы и культурные нюансы и соответствующим образом корректировать свои ответы. Третье – гибкость. Он может обрабатывать несколько разговоров одновременно, обеспечивая беспрепятственное взаимодействие с несколькими пользователями одновременно. Это особенно полезно в средах обслуживания клиентов, где одновременно может быть получено несколько запросов. Четвертое - настройка. Его можно настроить в соответствии с конкретными потребностями и приоритетами бизнеса. Компании могут точно настроить алгоритмы для оптимизации взаимодействия с клиентами, их удовлетворенности и опыта, что приведет к улучшению результатов бизнеса.

Таким образом инструмент ИИ предлагает огромное количество преимуществ, мы выделили лишь основные преимущества ChatGPT. Поскольку технология продолжает развиваться, вполне вероятно, что она станет еще более сложной, что еще больше повысит ее ценность в различных отраслях. Учитывая все эти преимущества, можно было бы подумать, что ChatGPT будет стоить дорого и доступен только профессионалам и ученым. К счастью, это не так, потому что этот инструмент может бесплатно использовать любой, у кого есть доступ к Интернету.

Как уже отмечалось ранее, данная технология оказывает влияние и на профессиональную сферу, так же и в логистическом направлении: компании СДЭК и ТН ВЭД активно используют данную технологию. Первые, передали «предсказания» (алгоритмы прогнозирования), описательную аналитику и машинное зрение(камеры) искусственному интеллекту, вторые поручили ему технические описания товара. К преимуществам хочется добавить несколько примеров того, как ChatGPT помогает логистическим компаниям:

1. Мгновенная поддержка клиентов. ChatGPT позволяет логистическим компаниям предлагать круглосуточную поддержку клиентов. Благодаря способности понимать запросы клиентов и отвечать на них в режиме реального времени, поставщики логистических услуг могут гарантировать, что их клиенты получают немедленную помощь, что приведет к повышению удовлетворенности клиентов.

2. Оптимизированное отслеживание заказов. Отслеживание поставок и предоставление точной информации является важнейшим аспектом логистики. ChatGPT может интегрироваться с системами отслеживания, что позволяет клиентам легко узнавать статус своих заказов. Эта функция снижает необходимость ручного вмешательства и экономит время как клиентов, так и логистических компаний.

3. Эффективное планирование маршрута. Оптимизация маршрутов для транспортных средств может значительно снизить расход топлива и повысить эксплуатационную эффективность. Используя исторические данные и информацию в режиме реального времени, ChatGPT может предлагать наиболее эффективные маршруты с учетом таких факторов, как условия движения, сроки доставки и затраты на топливо.

4. Управление запасами. Поддержание оптимального уровня запасов имеет решающее значение для обеспечения бесперебойной работы и предотвращения затоваривания или дефицита товаров. ChatGPT может предоставлять точные обновления товарных запасов, включая наличие запасов, графики пополнения и прогнозы, что дает логистическим компаниям возможность принимать обоснованные решения и оптимизировать свою цепочку поставок.

5. Персонализированные рекомендации. Уже упомянутый выше СДЭК, анализируя предпочтения клиентов и прошлые заказы, может генерировать персонализированные рекомендации для продуктов или услуг, используя чат с искусственным интеллектом. Этот уровень настройки улучшает качество обслуживания клиентов, что приводит к повышению лояльности клиентов и увеличению количества повторных заказов.

6. Расширение складских операций. Управление складом - сложная задача, требующая эффективной координации ресурсов и запасов. ChatGPT может помочь менеджерам складов, предоставляя информацию в режиме реального времени, оптимизируя использование пространства, предлагая схемы хранения и даже помогая сотрудникам выполнять процессы комплектации и упаковки с помощью голосовой помощи.

7. Автоматизированное документирование. Логистика включает в себя значительный объем документации, такой как счета-фактуры, коносаменты и таможенная документация. ChatGPT может автоматизировать создание и обработку этих документов, уменьшая количество ошибок, повышая точность и экономя драгоценное время персонала логистики. Время на написание отчетов также может быть сокращено благодаря использованию данных технологий.

8. Управление рисками. ChatGPT может анализировать огромные объемы данных, чтобы выявлять потенциальные риски и предлагать превентивные меры. Это может помочь логистическим компаниям прогнозировать и смягчать сбои, такие как проблемы, связанные с погодой, перегруженность портов или задержки транспортировки, позволяя им принимать соответствующие меры для минимизации воздействия на операции.

9. Многоязычная поддержка. В глобальной логистической отрасли общение с клиентами и партнерами на разных языках является обычным явлением. ChatGPT может обеспечить многоязычную поддержку, преодолевая языковые барьеры и обеспечивая беспрепятственное общение с клиентами и заинтересованными сторонами по всему миру.

10. Упрощение таможенного оформления. ChatGPT может ускорить таможенное оформление, предоставляя в режиме реального времени обновленную информацию о таможенном законодательстве различных стран и предложения по оптимизации процедуры таможенного оформления.

Проблемы внедрения ChatGPT в логистическую отрасль. Первое с чем мы столкнемся, это необходимость высокого уровня технических навыков, часто требующих опытного разработчика ChatGPT. Технология чат-бота сложна, а ее внедрение и обслуживание требуют глубокого понимания машинного обучения и искусственного интеллекта. Все это требует значительных инвестиций в разработку и внедрение специализированных систем, обучение персонала и поддержку технологической инфраструктуры. Второе это безопасность и конфиденциальность. Система должна быть безопасной, и должны быть приняты меры для защиты данных клиентов. Кроме того, система должна соответствовать всем применимым законам и правилам конфиденциальности. Также, существует риск потери и утечки данных. Таким образом, крайне важно обеспечить соответствующие меры безопасности при внедрении ChatGPT в логистику.

Негативное влияние ChatGPT на человека. Стоит отметить и то, что использование искусственного интеллекта может негативно отразиться на человеческом мышлении, поскольку рост автоматизации и зависимость от технологий могут привести к снижению способности человека к аналитическому мышлению, креативности и принятию нестандартных решений.

1. Распространение дезинформации. Одной из главных проблем является возможность распространения дезинформации. Поскольку ChatGPT создает текст в зависимости от данных, на которых он был обучен, он может непреднамеренно предоставлять неверную или ошибочную информацию. Распространение подобных материалов вызывает серьезную озабоченность в обществе, где дезинформация уже является серьезной проблемой.

2. Последствия для психического здоровья. Слишком большая зависимость от искусственного интеллекта для обеспечения эмоциональной поддержки или общения может иметь негативные последствия для психического состояния. Когда люди используют ИИ для

замены человеческого взаимодействия, это может привести к чувству одиночества, тревоги и меланхолии.

3. Чрезмерная зависимость от технологий. Чрезмерная зависимость от искусственного интеллекта (ИИ) и чат-ботов для решения различных задач может привести к технологической зависимости и беспомощности в случае сбоя или недоступности системы.

4. Снижение критического мышления. Использование ИИ для получения знаний может снизить потребность в критическом мышлении. Пассивное потребление информации пользователями может привести к отсутствию автономного мышления и интеллектуальному застою.

Подводя итоги отметим, что несмотря на то, что чат-платформы на основе искусственного интеллекта, такие как ChatGPT, обеспечивают инновации и удобство, они также имеют ряд недостатков. Влияние этих технологий на общество сложное: от распространения ложной информации до увольнения, проблем конфиденциальности и моральных загадок. Крайне важно осознавать эти негативные последствия и стремиться к ответственному и этичному использованию ИИ, поскольку мы продолжаем разрабатывать и внедрять ИИ в нашу повседневную жизнь. В заключение, ChatGPT трансформирует логистическую отрасль, улучшая поддержку клиентов, оптимизируя операции и повышая общую эффективность. Благодаря таким функциям, как мгновенная поддержка клиентов, эффективное планирование маршрутов и персонализированные рекомендации, ChatGPT позволяет логистическим компаниям предоставлять высокий сервис и получать преимущества на рынке. Поскольку логистическая среда продолжает развиваться, индивидуальный ChatGPT обладает огромным потенциалом в формировании будущего логистики, предлагая индивидуальные решения и стимулируя инновации в этой динамичной отрасли. Казахстан активно инвестирует и развивает логистику как внутреннюю, так и внешнюю. Показатели растут из года в год, начиная с 2016 года (77 место) до 2022 года (71 место). В заявлении Каната Мукушева, заместителя генерального директора Союза транспортников Казахстана «KAZLOGISTICS», новой задачей Казахстана будет подняться в рейтинге Индекса эффективности логистики (LPI) на 55-е место. [10]

Список литературы:

1. 20 Uses of Artificial Intelligence in Day-to-Day Life // daffodil URL: <https://insights.daffodilsw.com/blog/20-uses-of-artificial-intelligence-in-day-to-day-life> (дата обращения: 25.03.2024).

2. Artificial intelligence (AI) vs. machine learning (ML) // Azure URL: <https://azure.microsoft.com/en-us/resources/cloud-computing-dictionary/artificial-intelligence-vs-machine-learning#:~:text=What%20is%20machine%20learning%3F,its%20own%2C%20based%20on%20experience> (дата обращения: 25.03.2024).

3. URL: <https://zapier.com/blog/how-does-chatgpt-work/>

4. How does ChatGPT work? // IFTTT URL: <https://ifttt.com/explore/business/how-does-chatgpt-work> (дата обращения: 25.03.2024).

5. HOW CHATGPT SIMPLIFIES THE COMPLEX LOGISTIC BUSINESS // Rejolut URL: <https://rejolut.com/blog/chatgpt-in-logistics/#:~:text=ChatGPT%20can%20improve%20route%20planning,avoid%20traffic%2C%20and%20save%20fuel> (дата обращения: 25.03.2024).

6. Не замена, а помощник: как Chat GPT развивает логистику в РФ // СДЭК URL: https://www.cdek.ru/ru/press/view/2023-10-31-ne-zamena-a-pomosnik-kak-chat-gpt-razvivaet-logistiku-v-rf/?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (дата обращения: 25.03.2024).

7. Chat GPT в ВЭД. Рассказываем как его можно использовать. // notifikat URL: <https://www.notifikat.ru/information/video/2023/chat-gpt-v-ved-rasskazyvaem-kak-ego-mozhno-ispolzovat/> (дата обращения: 25.03.2024).
8. Benefits of ChatGPT for Logistics: Revolutionizing the Industry // Medium URL: <https://medium.com/@iamamellstephen/10-benefits-of-chatgpt-for-logistics-revolutionizing-the-industry-cb0e6f1fa71b> (дата обращения: 25.03.2024).
9. Negative effects of chat GPT ! // Medium URL: <https://medium.com/upside-down/negative-effects-of-chat-gpt-aa97a03a563d> (дата обращения: 25.03.2024).
10. _Казахстан планирует до 2024 года подняться в рейтинге Индекса эффективности логистики (LPI)// Қазақстан темір жолы URL: <https://rail-news.kz/ru/cargo-transportation/10160-kazakhstan-planiruet-do-2024-goda-podnyatsya-v-reytinge-indeksa-effektivnosti-logistiki-lpi.html> (дата обращения: 11.10.2023).

ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ

ХАСЕНОВА С.Б.

студентка группы МК 22-2

МАЖИТОВА С.К.

Научный руководитель, к.э.н. доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение цифровой грамотности среди молодежи в современном обществе. Обсуждаются основные компоненты цифровой грамотности, вызовы, с которыми сталкиваются молодые люди, и способы их преодоления через образовательные программы, политику и партнерство с бизнесом и государством. Также рассматривается прогнозирование будущего развития цифровой грамотности и ее влияние на инновационные процессы в обществе.

Ключевые слова: цифровая грамотность, молодежь, образовательные программы, вызовы, преодоление, образовательная политика, партнерство с бизнесом и государством, инновации, будущее.

В эпоху цифровизации, когда технологии проникают во все сферы нашей жизни, важно понимать и уметь эффективно оперировать цифровой информацией. Это делает цифровую грамотность одним из важнейших компонентов образования и успешной адаптации к современной реальности. В этой статье мы рассмотрим суть понятия цифровой грамотности, ее основные компоненты и примеры практического применения в современном мире.

Цифровая грамотность - это способность человека эффективно использовать цифровые технологии и ресурсы для обработки информации, решения задач и коммуникации. Это включает в себя не только технические навыки, но и способность критически мыслить, оценивать и анализировать информацию, а также защищать свои данные и обеспечивать информационную безопасность.

В современном мире, где технологии играют ключевую роль в повседневной жизни, понимание и владение цифровыми навыками становится неотъемлемой частью успешной адаптации в обществе. Это особенно важно для молодежи, которая часто является движущей силой инноваций и прогресса. Понятие цифровой грамотности охватывает различные аспекты умения использовать и анализировать информацию, осознавать риски в онлайн-среде и эффективно взаимодействовать с цифровыми технологиями.

Основные компоненты цифровой грамотности представляют собой разнообразный набор навыков и знаний, необходимых для успешной навигации в цифровом мире. В числе ключевых компонентов выделяются:

- Технические навыки, включают в себя умение пользоваться компьютером, мобильными устройствами, программным обеспечением, а также базовые навыки веб-навигации. Эти навыки помогают эффективно работать с цифровыми инструментами и ресурсами.

- Критическое мышление - способность анализировать информацию, проверять ее достоверность и оценивать ее качество в цифровой среде. Это включает в себя умение распознавать фейковые новости, различать мнения и факты, а также оценивать надежность источников информации.

- Информационная безопасность: понимание основных принципов защиты данных, умение обезопасить свои личные сведения в онлайн-среде, использовать безопасные пароли и защищенные соединения. Это важный аспект цифровой грамотности, особенно в контексте растущей угрозы кибератак и кибермошенничества.

- Социокультурная компетенция: включает в себя понимание культурных и социальных аспектов цифрового мира, умение эффективно взаимодействовать с людьми различных культур и бэкграундов в онлайн-среде, а также уважать права и свободы других пользователей интернета.

Эти компоненты взаимосвязаны и взаимодополняют друг друга. Например, критическое мышление помогает распознавать потенциальные угрозы в сети, а информационная безопасность помогает защититься от них. Современные образовательные программы все чаще включают в себя обучение цифровой грамотности, помогая молодежи развивать эти ключевые навыки.

Применение цифровой грамотности в современном мире весьма разнообразно. От обыденных ситуаций, таких как эффективное использование поисковых систем для получения информации, до более сложных задач, таких как анализ данных для принятия стратегических решений в бизнесе и научных исследованиях.

Примеры практического применения цифровой грамотности можно найти во всех сферах жизни: от образования и науки до делового мира и гражданского участия. Например, в сфере образования преподаватели используют цифровые инструменты для создания интерактивных уроков и дистанционного обучения. В бизнесе цифровые навыки помогают управлять данными, анализировать рынок и создавать инновационные продукты и услуги.

Таблица 1. Уровень цифровой грамотности молодежи в странах мира по данным ЮНЕСКО 2023 года.

Место	Страна	Уровень грамотности молодежи (2023)
1	Люксембург	100
2	Латвия	99.9
3	Азербайджан	99.8
4	Россия	99.7
5	Барбадос	99.6

Место	Страна	Уровень грамотности молодежи (2023)
6	Молдавия	99.4
7	Хорватия	99.3
8	Италия	99.2
9	Венгрия	99.1
10	Антигуа и Барбуда	99.0

Отметим, что в цифровом ландшафте молодежь выступает в роли двигателя инноваций и изменений. Активно используя современные технологии, молодежь не только адаптируется к изменяющемуся миру, но и формирует его своими потребностями и идеями.

С одной стороны, молодежь воспринимает цифровые технологии как неотъемлемую часть своей повседневной жизни. Смартфоны, социальные сети, мессенджеры и другие цифровые инструменты стали не просто средствами общения и развлечения, но и незаменимыми помощниками в учебе, работе и саморазвитии. Молодые люди активно используют онлайн-платформы для обучения, стриминговые сервисы для доступа к информации, мобильные приложения для решения задач повседневной жизни.

С другой стороны, молодежь не только консультируется с цифровыми технологиями, но и создает их. Стартапы, приложения, игры, веб-сервисы — все это произведения рук молодых разработчиков, программистов и дизайнеров. Многие из них обладают уникальными идеями и внедряют инновационные решения в сферы, где традиционные методы уже перестали удовлетворять потребности.

Молодежь также активно участвует в цифровых сообществах, где обменивается опытом, идеями и ресурсами. Открытые онлайн-платформы позволяют молодым людям из разных уголков мира объединяться для совместного решения проблем и создания новых продуктов.

Одним из ярких примеров активной роли молодежи в использовании цифровых технологий являются проекты по развитию и внедрению искусственного интеллекта (ИИ) и машинного обучения (МО). Молодые специалисты и студенты внедряют ИИ в различные области, начиная от медицины и финансов и заканчивая экологией и искусством. Они создают инновационные решения, которые улучшают качество жизни людей и приводят к значительному прогрессу в различных сферах.

Молодежные организации и сообщества играют ключевую роль в повышении уровня цифровой грамотности среди молодежи. Они не только освещают важность этого вопроса, но и разрабатывают и реализуют разнообразные проекты и программы, направленные на развитие навыков цифровой грамотности. Давайте рассмотрим несколько примеров успешных инициатив в этой области.

Одним из ярких примеров успешной работы молодежных организаций в сфере цифровой грамотности является зарубежный проект "Digital Youth". Эта инициатива направлена на обучение молодежи основам работы с компьютерами, интернетом, цифровыми устройствами и программным обеспечением. Проект включает в себя организацию бесплатных воркшопов, тренингов и онлайн-курсов, а также создание образовательных ресурсов и платформ для самообучения. "Digital Youth" помогает молодежи освоить необходимые навыки для успешной адаптации к цифровому миру и реализации своего потенциала. [<https://digital-youth.eu>]

Еще одним успешным примером в области цифровой грамотности является программа "Digital Bridge". Программа представляет собой масштабную инициативу, целью которой является развитие цифровых навыков и компетенций среди молодежи в Казахстане. Основной акцент делается на обучении основам информационных технологий, интернет-навигации, критическому мышлению, безопасности в сети и другим аспектам цифровой грамотности. Программа включает в себя различные образовательные мероприятия, такие как тренинги, семинары, воркшопы, мастер-классы и конференции. Эти мероприятия проводятся как в онлайн, так и в оффлайн форматах. Программа "Digital Bridge" активно сотрудничает с образовательными учреждениями, государственными органами, молодежными инициативами и международными партнерами для обеспечения своей эффективности и распространения. [digitalbridge.kz]

Эти примеры являются лишь небольшой частью многообразных инициатив молодежных организаций и сообществ по повышению уровня цифровой грамотности. Они подчеркивают важность сотрудничества между различными структурами общества в решении актуальных проблем и поддержке развития молодежи в цифровой сфере.

В то же время, молодежь, как ключевой фактор этого процесса, сталкивается с рядом вызовов в области цифровой грамотности, которые могут затруднять их развитие и успешную интеграцию в цифровую среду. Рассмотрим некоторые из этих вызовов.

1. Большой объем информации и фейковые новости.

Одним из основных вызовов, с которым сталкивается молодежь, является огромный объем информации, с которым им приходится сталкиваться каждый день в интернете. Это может привести к затруднениям в определении надежных источников информации и выявлению фейковых новостей. Молодые люди могут столкнуться с проблемой различения фактов от мнений и анализа информации с критической точки зрения.

2. Недостаток доступа к образовательным ресурсам.

Для некоторых молодых людей доступ к образовательным ресурсам, курсам и тренингам по цифровой грамотности может быть ограничен из-за финансовых или инфраструктурных ограничений. Это может привести к неравному уровню цифровой грамотности среди молодежи и увеличению цифрового разрыва между различными группами.

3. Безопасность в онлайн-среде.

С увеличением онлайн-активности молодежи возрастает и угроза встречи с онлайн-мошенниками, кибербуллинг и другими формами цифровой агрессии. Недостаток знаний о безопасности в сети может сделать молодежь уязвимой перед такими угрозами и повлиять на их психологическое благополучие.

4. Барьеры в доступе к технологиям.

Для некоторых молодых людей проблемой может стать доступность технологий, необходимых для развития цифровой грамотности. Это может быть связано с отсутствием доступа к интернету, компьютерам или специализированному программному обеспечению.

5. Недостаточная мотивация и самодисциплина.

Некоторые молодые люди могут столкнуться с проблемой недостаточной мотивации или самодисциплины для самостоятельного обучения цифровой грамотности. Они могут испытывать затруднения с поддержанием интереса к обучению и регулярной практике необходимых навыков.

Меры по преодолению вышеперечисленных вызовов:

Образовательные программы.

Один из наиболее эффективных способов преодоления вызовов в области цифровой грамотности — это создание и реализация образовательных программ, ориентированных на молодежь. Эти программы могут предоставлять доступ к курсам по цифровой грамотности, онлайн-тренингам, воркшопам и другим обучающим мероприятиям. Важно, чтобы такие

программы были доступными, удобными и адаптированными к потребностям различных групп молодежи, включая тех, кто сталкивается с финансовыми или инфраструктурными ограничениями.

Политика.

Государственная политика также играет ключевую роль в преодолении вызовов в области цифровой грамотности. Правительства могут разрабатывать и внедрять стратегии и программы, направленные на повышение уровня цифровой грамотности среди молодежи. Это может включать в себя выделение финансовых ресурсов на образовательные инициативы, разработку учебных материалов, поддержку и содействие в создании цифровых образовательных платформ и т.д.

Партнерство с бизнесом и государством.

Сотрудничество с бизнесом и государством также является важным аспектом преодоления вызовов в области цифровой грамотности. Бизнес-сектор может предоставлять ресурсы, экспертизу и техническую поддержку для создания и реализации образовательных программ. Государство может выступать в роли посредника и координатора различных образовательных инициатив, а также создавать стимулы и механизмы для привлечения бизнеса к участию в обучении молодежи.

Прогнозирование развития цифровой грамотности среди молодежи и ее влияние на инновационные процессы является важной задачей, которая требует внимания и исследований.

Развитие цифровой грамотности среди молодежи.

Прежде всего, следует отметить, что цифровая грамотность будет продолжать развиваться с каждым годом, вместе с технологическим прогрессом. Молодежь будет всегда на переднем крае этого развития, так как они выросли в цифровой эпохе и легче адаптируются к новым технологиям. Однако, важно не только наличие технических навыков, но и критическое мышление, умение анализировать информацию, различать надежные источники от фейковых новостей.

С развитием образовательных программ и доступом к образовательным ресурсам, молодежь будет все более осведомлена и подготовлена к использованию цифровых технологий. Интерактивные онлайн-курсы, тренинги, воркшопы и другие формы обучения будут стимулировать интерес молодежи к цифровой грамотности и повышать их уровень компетенции в этой области.

Влияние на инновационные процессы.

Цифровая грамотность среди молодежи будет иметь значительное влияние на инновационные процессы в обществе. Молодые люди, обладающие высоким уровнем цифровой грамотности, будут стимулировать инновации в различных сферах: от разработки новых технологий и программного обеспечения до создания стартапов и онлайн-проектов.

Благодаря своей креативности, молодежь будет придумывать новые способы использования существующих технологий и решать актуальные проблемы с помощью цифровых инструментов. Их способность адаптироваться к быстро меняющейся среде и инициативность будут стимулировать развитие инноваций и способствовать улучшению качества жизни в обществе.

В ходе нашего общения мы коснулись ряда важных аспектов, связанных с цифровой грамотностью и молодежью. Рассмотрев определение цифровой грамотности, ее компоненты, а также роль молодежи в использовании цифровых технологий и инициативы по ее повышению, мы получили более полное представление о важности этой темы в современном мире.

Прогнозирование будущего развития цифровой грамотности среди молодежи показывает, что это будет иметь значительное влияние на инновационные процессы в

обществе. Молодежь, обладающая высоким уровнем цифровой грамотности, будет стимулировать инновации и привносить новые идеи и технологии, что в конечном итоге сделает наш мир более совершенным и устойчивым.

Таким образом, цифровая грамотность играет ключевую роль в формировании будущего общества, и ее развитие среди молодежи должно быть приоритетом для всех заинтересованных сторон. Путем совместных усилий мы можем создать благоприятную среду для развития молодежи и общества в целом в цифровой эпохе.

Список литературы:

1. Jenkins, H. *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. MIT Press.
2. Livingstone, S., & Helsper, E. Gradations in digital inclusion: children, young people and the digital divide. *New Media & Society*, 9(4), 671-696.
3. Buckingham, D. Defining digital literacy: What do young people need to know about digital media?. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 10(2), 1-13.
4. European Commission. *Digital Agenda for Europe: A Europe 2020 Initiative*. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/digital-agenda/en/digital-literacy>
5. Eshet-Alkalai, Y. Digital Literacy: A Conceptual Framework for Survival Skills in the Digital Era. *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 13(1), 93-106.
6. World Economic Forum. *The Future of Jobs Report 2020*. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
7. <https://digitalbridge.kz>

МАРКЕТИНГТЕГІ ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БИЗНЕСКЕ ӘСЕРІ

БАЛТАБЕК А.

МК 21-1к тобының студенті.

КАСЫМОВА Б.Т.

Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы

*Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы*

Аңдатпа. Маркетингтегі инновацияларды дамыту қазіргі бизнес үшін өте маңызды. Бұл мақалада маркетингтегі инновацияларды дамытудың негізгі тенденциялары, маркетингтік инновацияның бизнеске әсері және маркетингтегі инновацияларды қолдану қиындықтары мен мүмкіндіктері қарастырылады. Маркетингтегі инновациялар бизнесті дамытуда шешуші рөл атқарады, өйткені бұл компанияларға нарықта ерекшеленуге, тұтынушылардың назарын аударуға және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: маркетингтегі инновация, маркетингтегі тенденция, бизнеске әсер ету, бәсекеге қабілеттілік, жаңа технология, қабілетті тұтынушылар.

Маркетингтегі инновация - бұл бәсекелестік артықшылықтарға қол жеткізу және тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында нарықта өнімдерді немесе қызметтерді жылжыту үшін қолданылатын жаңа идеялар, тұжырымдамалар, стратегиялар немесе технологиялар.

Маркетингтегі инновацияның мақсаты тұтынушылардың назарын аудару және сатылымды арттыру ғана емес, сонымен қатар брендпен ұзақ мерзімді байланыс орнатуға және

оның адалдығын арттыруға қабілетті тұтынушылар үшін бірегей және есте қаларлық тәжірибе жасау болып табылады.

Қазіргі әлемде маркетинг жаңа технологиялардың, тұтынушылардың қалауы мен нарық динамикасының өзгеруінің әсерінен үнемі дамып отырады. Инновациялық тәсілдерді әзірлеу бәсекеге қабілетті болуға ұмтылатын көптеген компаниялардың стратегиясының ажырамас бөлігіне айналады. Маркетингтегі инновацияларды дамытудың бірнеше негізгі тенденциялары:

1. Шешім қабылдау үшін деректерді пайдалану: деректердің үлкен көлемі және оларды талдау мүмкіндіктері маркетингтер үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Олар тұтынушылардың мінез-құлқы, олардың қалауы мен қызығушылықтары туралы деректерді жеке науқандарды құру және жарнамаларды дәл баптау үшін пайдаланады.

2. Жасанды интеллект және машиналық оқыту: жетілдірілген машиналық оқыту алгоритмдері маркетинг процестерін автоматтандыруға, болжауды жақсартуға және тұтынушылардың тәжірибесін оңтайландыруға мүмкіндік береді. Бұған жеке ұсыныстар жасау, сұранысты болжау және сату процестерін автоматтандыру кіреді.

3. Виртуалды және кеңейтілген шындық: виртуалды және кеңейтілген шындық технологиялары бірегей және қатысатын маркетингтік науқандарды құрудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Компаниялар интерактивті өнім презентацияларын, виртуалды сауда турларын және т.б. жасау үшін VR және AR пайдаланады.

4. Мазмұны мен әсері: ақпараттық шу ортасында тұтынушылар сапалы және құнды мазмұнды көбірек бағалайды. Компаниялар түпнұсқа және қызықты мазмұнды құруға инвестиция салады, сонымен қатар өз өнімдері мен қызметтерін ілгерілету үшін ықпалды тұлғалармен серіктестік орнатады.

5. Экологиялық жауапкершілік және тұрақтылық: климаттың өзгеруі және тұтынушылардың тұрақты өнімдерге деген қызығушылығы туралы хабардарлықтың артуымен компаниялар өздерінің маркетингтік стратегияларында экологиялық жауапкершілікке көбірек көңіл бөлуде. Бұған тұрақты өндіріс, орау және бренд туралы хабарламалар кіреді.

Бұл тенденциялар қазіргі заманғы маркетингті қалыптастыратын көптеген инновациялардың бірнешеуі ғана. Компаниялардың осы өзгерістерден хабардар болуы және нарықта сәтті бәсекелесу үшін оларға икемді жауап беруі маңызды.

Маркетингтік инновацияның бизнеске әсерін келесідей сипаттауға болады:

Маркетингтік инновациялар қазіргі бизнесте шешуші рөл атқарады, оның нарықтағы жетістігі мен бәсекеге қабілеттілігін анықтайды. Маркетингке инновациялық тәсілдерді енгізу компанияларға өз қызметінің әртүрлі аспектілеріне әсер ететін бірқатар маңызды нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:

1. Бренд туралы хабардарлықты жақсарту және тұтынушыларды тарту: инновациялық маркетингтік стратегиялар компанияларға брендтің назарын және хабардарлығын арттыра отырып, бәсекелестіктен ерекшеленуге мүмкіндік береді. Шығармашылық жарнамалық науқандар, жаңа байланыс арналары мен тұтынушыларды тарту технологияларын пайдалану әлеуетті сатып алушылар ағынын арттыруға көмектеседі.

2. Тұтынушылармен қарым-қатынасты жақсарту: маркетингтегі инновациялық тәсілдер компанияларға өз клиенттері мен олардың қажеттіліктерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Әрбір тұтынушымен қарым-қатынасқа жекелендірілген тәсіл, өнімдер мен қызметтерді сатып алушылардың жеке талаптарына бейімдеу үшін деректер аналитикасын пайдалану олармен қарым-қатынасты жақсартуға және олардың қанағаттану деңгейін арттыруға ықпал етеді.

3. Маркетингтік науқандардың тиімділігін арттыру: маркетингтік инновациялар компанияларға тиімдірек және мақсатты жарнамалық науқандарды құруға мүмкіндік береді. Деректер аналитикасын, жасанды интеллектті және процестерді автоматтандыруды пайдалану

маркетингтік шығындарды оңтайландыруға және жарнамалық инвестициялардың кірісін арттыруға көмектеседі.

4.Бизнестің басқа салаларында инновацияларды ынталандыру: маркетингтік инновациялар көбінесе бизнестің басқа салаларында даму мен инновацияларды ынталандырады. Маркетингте жаңа тәсілдерді қолданудың сәтті жағдайлары компанияларды өндіріс, дистрибуция және тұтынушыларға қызмет көрсету сияқты басқа да салаларда инновациялық шешімдерді іздеуге шабыттандыруы мүмкін.

Тұтастай алғанда, маркетингтік инновациялар қазіргі бизнесте оның өсуін, дамуын және нарықта сәтті бәсекелестігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Маркетингке жаңа тәсілдер мен технологияларды белсенді түрде енгізетін компаниялар бәсекелестік артықшылыққа ие болып, өздерін өз саласының көшбасшылары ретінде көрсетеді.

Маркетингтегі инновацияларды қолдану қиындықтары мен мүмкіндіктері:

Қиындықтары:

1. Іске асырудың жоғары шығындары: негізгі мәселелердің бірі - маркетингке инновацияларды енгізудің жоғары құны. Жаңа технологияларды әзірлеу және енгізу, қызметкерлерді оқыту және бизнес-процестерді өзгерту айтарлықтай инвестицияларды қажет етуі мүмкін.

2. Нарық пен тұтынушыларды түсінбеу: компаниялар әрқашан өздерінің мақсатты аудиториясы мен нарықтық тенденциялары туралы жеткілікті түсінікке ие бола бермейді, бұл маркетингте инновацияны сәтті жүзеге асыруды қиындатады.

3. Технологиялық қиындықтар: технологияның қарқынды дамуы маркетингтік стратегияларды үнемі жаңартып, бейімдеуді қажет етеді. Барлық компаниялар тез өзгеруге дайын емес.

4. Көшбасшылықты қолдаудың болмауы: маркетингке инновацияларды енгізу компанияның жоғары басшылығының қолдауын қажет етеді. Инновацияның маңыздылығын және оның бизнеске әсерін түсінбеушілік жаңа идеяларды сәтті жүзеге асыруға кедергі болуы мүмкін.

Мүмкіндіктері:

1. Бәсекеге қабілеттіліктің артуы: маркетингте инновацияны қолдану компанияларға нарықта ерекшеленуге және тұтынушылардың назарын аударуға көмектеседі, бұл бәсекеге қабілеттіліктің өсуіне ықпал етеді.

2. Клиенттермен қарым-қатынасты жақсарту: инновациялық тәсілдер компанияларға өз клиенттерін жақсы түсінуге және жеке компаниялар құруға мүмкіндік береді, бұл олармен өзара әрекеттесуді жақсартады және қанағаттану деңгейін арттырады.

3. Маркетингтік науқанды оңтайландыру: жаңа технологиялар мен деректерді талдауды пайдалану шығындарды азайту және тиімділікті арттыру арқылы маркетингтік науқандарды оңтайландыруға мүмкіндік береді.

4. Өсудің жаңа мүмкіндіктерін құру: маркетингтегі инновациялар бизнесті дамытудың жаңа мүмкіндіктерін, соның ішінде жаңа нарықтарды, аудитория сегменттерін және монетизация тәсілдерін ашады.

Қорытындылай келе, маркетингтегі инновацияларды дамыту бәсекелестік артықшылықтарды қамтамасыз ету және компаниялардың өсуін ынталандыру арқылы заманауи бизнесте шешуші рөл атқарады. Инновацияларды тиімді пайдалану компанияларға нарықта ерекшеленуге, тұтынушылармен жақсы қарым-қатынас жасауға және кірістерін арттыруға мүмкіндік береді. Ұзақ мерзімді перспективада табысты және бәсекеге қабілетті бизнес болып қалу үшін трендтерді үнемі қадағалап отыру және маркетингтік стратегияларды өзгертін жағдайларға бейімдеу маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. [Инновациялық маркетинг, Жоғары оқу орындарының экономикалық мамандықтарының студенттеріне арналған оқу құралы, Қарағанды 2016ж, Б. А. Ахметжанов, экономика ғылымдарының докторы, профессор (ҚарМТУ); К. С. Айнабек, экономика ғылымдарының докторы, профессор (ҚЭУ ҒЗИ)]
2. [Маркетинг инновациялары, 2020 ж.Карпова С. В.]
3. [Филип Котлер " Маркетинг 4.0. Дәстүрліден цифрлыға ауысу", 2019 ж.]
4. [Саймон Кингснорт "сандық Маркетинг стратегиясы", 2019 ж]

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ ЛОГИСТИКИ

ОМАРОВА К.Ж.

студентка группы ЛОГ-21-2

САДЫКОВА А.К.

*Научный руководитель, магистр , старший преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. Автор статьи анализирует современные логистические тренды в новых условиях глобальной экономики. Актуальность данной статьи обусловлена тем, что в настоящий момент высокий процент затрат приходится на логистику, в частности на транспортную логистику, что ставит перед компаниями важный вопрос о необходимости оптимизации затрат в данной области. В научной статье дано определение понятия «транспортная логистика», приведены примеры тенденций транспортной логистики.

Ключевые слова: логистика, логистические тренды, транспорт, глобальная экономика, инновационное развитие, кризисные тренды развития.

Транспортные компании все чаще используют инновационные решения для улучшения транспорта, который становится все более автоматизированным.

Транспортные компании ежедневно производят и обрабатывают огромное количество информации. Люди не могут обрабатывать большие объемы данных, поэтому на помощь приходит искусственный интеллект, который может работать с большими объемами данных благодаря обучению человека в процессе анализа. Чем больше информации обрабатывает система, тем эффективнее она может выполнять действия и тем точнее будет прогноз.

Внедрение искусственного интеллекта в программное обеспечение сокращает сроки доставки, что создает подход, позволяющий использовать доступные ресурсы и тратить меньше денег. В результате сокращаются конечные потери покупателя.

Это также важно для автоматизации складских работ. Роботизация складских помещений снижает риск несчастных случаев и травм [1, с.27].

Общее использование датчиков.

Датчики различного назначения поддерживают связь между устройствами, используемыми для реализации стратегических процессов. Благодаря наличию небольших датчиков операции были объединены в единую стратегическую систему. Эти устройства собирают необходимую информацию и передают данные, чтобы они могли выполнять значимые задачи без доступа к ним человека.

Транспортные средства на крупных предприятиях и в контейнерах оснащены датчиками, которые позволяют изменять настройки для создания наилучших маршрутов без проблем со стратегией и использованием.

Датчики помогают успешно отслеживать трафик и заблаговременно выявлять потенциальные проблемы, повышая точность, прозрачность и предсказуемость стратегических процессов.

В последние годы был разработан ряд инновационных решений, позволяющих сделать транспорт более эффективным и безвредным для окружающей среды. Одним из таких новых методов является использование альтернативных источников энергии, таких как электричество или водород. Эти виды топлива сокращают выбросы вредных химических веществ.

Другим важным направлением развития является координация и оптимизация процесса доставки. Использование новых технологий повысит эффективность транспорта, сократит время в пути и транспортные расходы. Например, автоматизированный контроль скорости и дорожного движения может снизить потребление энергии и повысить безопасность дорожного движения [2, с.33].

Энергетические инновации для доставки грузов сыграли важную роль в развитии современного транспорта. Повышение эффективности и снижение энергопотребления - основные проблемы, с которыми сталкиваются программное обеспечение и грузоперевозки. Благодаря новым технологиям и инновациям в будущем появится больше возможностей для улучшения процессов транспортировки и доставки и содействия устойчивому и эффективному транспорту.

Самоходные транспортные средства для перевозки грузов.

Преимущества самоходных транспортных средств для перевозки грузов:

1. Повышенная безопасность: автомобили, управляемые людьми, оснащены передовыми системами безопасности, которые значительно снижают риск дорожно-транспортных происшествий; [3, с.45].

2. Снижение затрат: нежелание платить водителям и риск привлечения неквалифицированной рабочей силы могут снизить затраты на персонал и повысить заработную плату;

3. Скорость транспортировки: беспилотные транспортные средства могут двигаться с гораздо большей скоростью, поскольку у них нет ограничений, связанных с усталостью водителя, скоростными ограничениями и правилами дорожного движения;

4. Повышенная надежность: эти транспортные средства оснащены передовыми системами навигации и мониторинга, которые позволяют доставить груз к месту назначения с идеальной точностью и без ошибок;

5. Снижение негативного воздействия на окружающую среду: беспилотные транспортные средства способны добывать энергию и работать с природными источниками энергии, что способствует улучшению экологической ситуации [4, с.56].

Во многих случаях использование транспортных средств, не предназначенных для перевозки грузов, было логичным шагом в развитии транспортной отрасли. Однако на данный момент эта технология все еще разрабатывается и тестируется, и в повседневном мире существует множество технических и юридических проблем, которые необходимо решить, прежде чем они будут массово внедрены. Однако перспективой для перевозки грузов являются нетранспортные транспортные средства, которые обещают значительно сократить и повысить эффективность доставки товаров.

Внутренние транспортные системы для доставки товаров. Транспорт, железнодорожные, морские и воздушные транспортные средства могут использоваться как часть коммуникационной системы для доставки грузов. Основная идея заключается в перегрузке

грузов с одного вида транспорта на другой для достижения скорости и эффективности доставки.

Системы транзитного транспорта оснащены отдельными портами для перевозки грузов между различными видами транспорта. Это обеспечивает очень хорошее сочетание скорости передачи и надежности.

Преимущества отечественных транспортных систем включают, например, сокращение сроков доставки, снижение стоимости программного обеспечения и повышение гибкости и надежности транспортировки.

Ограничения на использование электромобилей в грузовом программном обеспечении:

1) Малое расстояние: Электромобили могут иметь небольшой радиус действия, что может ограничить их использование для перевозок на большие расстояния.

2) Длительное время зарядки: Зарядка электромобиля может занять много времени, что может привести к задержке транспортировки грузов.

3) Установка зарядной станции: Большое количество станций для зарядки электромобилей может вызвать проблемы в некоторых регионах.

4) Низкая грузоподъемность: Электромобили могут иметь меньшую грузоподъемность по сравнению с обычными грузовиками.

5) Высокая стоимость: Электромобили могут быть дороже традиционных автомобилей, что может быть ограничением для некоторых компаний [5, с.33].

Электромобили часто являются эффективным и экологически чистым решением для транспортировки товаров, но их использование может быть ограничено некоторыми проблемами. Однако совершенствование технологии и инфраструктуры зарядных станций увеличит концентрацию электромобилей для зарядки товаров в будущем.

Развитие цифровых технологий продолжается, что позволяет компаниям совершенствовать цепочки поставок и повышать эффективность своей работы. Целью проектов является внедрение систем управления складом (WMS) и транспортных систем (TMS), которые позволят лучше контролировать транспортировку товаров и сократить сроки их доставки. Использование больших объемов данных и аналитики помогает прогнозировать спрос, повышать благосостояние и снижать издержки. Интеграция искусственного интеллекта и машинного обучения расширяет возможности анализа, обеспечивая более точное прогнозирование и автоматизированное выполнение процессов.

Основное внимание также уделяется разработке интеллектуального спутникового мониторинга, который обеспечивает высококачественный контроль грузов, безопасное управление перевозимыми товарами и работу разнообразной команды экспертов. Электронные платформы для сотрудничества между поставщиками и транспортными компаниями упрощают экспедирование, обработку запросов и бронирование мест погрузки и разгрузки, упрощают и ускоряют операции.

1. Большие данные.

Логистические компании проводят тесты с использованием больших данных в области управления рисками, чтобы компании могли безопасно консультировать своих клиентов и поставщиков о возможных сбоях в поставках.

2. Сенсорная технология.

Логистические компании пытаются расширить использование сенсорных технологий в программном обеспечении и видят значительный потенциал для использования датчиков движения и глубины в программном обеспечении.

3. Дополненная реальность.

Логистические компании проводят успешные тесты с очками дополненной реальности. С помощью этих очков можно проверять ключевые коды и таблицы, показывающие местоположение и сроки доставки товаров.

4. Доставка на последней миле дополнена разработкой приложений и сервисов, которые можно установить на свой телефон для отслеживания посылок.

5. Повышение спроса на цифровизацию и автоматизацию [6, с.27].

Управление должно быть эффективным, а это новый тренд. Повышение рабочей нагрузки приводит к работе с большой эффективностью, что ведет к автоматизированию процессов. Каждый год цифровизация увеличивается на 20%.

Из-за санкций рынок перевел курс на клиентов внутри страны. Это приведет со временем к тому, что обработкой информации начнет заниматься искусственный интеллект, т. к. объемы информации будут огромными.

Если у компаний не будет автоматизации, то они не смогут побороться за своего клиента. Упрощать логистику помогут платформы для объединения юридических и физических лиц - тех, кто перевозит груз и их владельцев. Такая логистическая биржа позволит привлечь дополнительный ресурс.

Перепополнение автопарков и рост партнерства. Санкции привели к затруднению в обслуживании автомобилей. Но соотечественники нашли выход, ведь приобретать стали отечественные и китайские авто.

Ожидается также увеличение логистики на основе контрактов.

Показатель эффективности логистической стратегии определяется рядом параметров: эффективностью методов, качеством инфраструктуры, качеством и скоростью предоставления логистических услуг, отслеживание отправок и своевременной доставкой и т.д.

Сегодня большинство из этих показателей можно устранить с помощью автоматизации работы и роботизации программных процессов. В последние годы в сфере грузовых перевозок произошли серьезные изменения в этом направлении [7, с.39].

Абсолютная цифровизация и роботизация – это общемировая тенденция.

В 2025 году первыми будут запущены процессы, которые, скорее всего, позволят сэкономить рабочее время. Замена дальнобойщиков на роботов была ожидаемой уже давно, хотя и была опробована: в этом году на рынок были выведены первые грузовики, не оснащенные людьми. Однако теперь все можно внедрить, что сэкономит время водителей и других участников процесса разработки программного обеспечения. Это технологии, которые направлены на активизацию повседневных процессов и снижение доли ручного труда.

Среди прочего, формой можно назвать электронный документооборот. Речь идет об электронной замене бумажных номеров, накладных и т.д. Использование электронной международной транспортной накладной E-CMR станет обязательным во всех странах ЕАЭС к 2030 году.

Список литературы:

1. Миротин, Л.Б. Транспортная логистика: Учебник / Л.Б. Миротин. - М.: Изд-во «Экзамен», 2021. - 512 с.
 2. Джонсон Дж. С. Современная логистика. — М., СПб., Киев: Вильямс, 2017–615 с.
 3. Прокофьева, Т.А. Логистика транспортно-распределительных систем. / Т.А. Прокофьева. - М.: Юнити-Дана, 2022. - 400 с.
 4. Стаханов, В.Н. Формирование логистических систем. / В.Н. Стаханов. - М.: Юнити-Дана, 2017. - 108 с.
 5. Ташбаев, А.Э. Формирование системы транспортно-логистического менеджмента на предприятии. / А.Э. Ташбаев. - М.: МАДИ (ТУ), 2021. - 193 с.
 6. Чудаков, А.Д. Логистика: Учебник. / А.Д. Чудаков. - М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2021.- 479 с.
- Хубиев, К.А. Современная экономическая теория: проблемы разработки и преподавания. / К.А. Хубиев. - М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2017.-751 с.

РОЛЬ И ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОПТИМИЗАЦИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

АМАНЖОЛОВ А.

студент группы ЛОГ-23-2

ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б.

Научный руководитель, магистр техн наук, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальность применения искусственного интеллекта (ИИ) в оптимизации логистических процессов. Освещены проблемы эффективного управления логистикой и цели внедрения ИИ. Рассмотрены методы прогнозирования спроса, маршрутизации транспорта и управления запасами. Приведены результаты использования ИИ и перспективы развития данной области.

Ключевые слова: искусственный интеллект в логистике, оптимизация логистических процессов с ИИ, оптимизация маршрутов доставки, управление запасами с ИИ, перспективы применения ИИ в логистике.

Современная логистика является ключевым фактором успешной деятельности любой компании, особенно в условиях глобализации и растущей сложности цепочек поставок. Оптимизация логистических процессов становится неотъемлемой частью стратегии бизнеса, и здесь искусственный интеллект (ИИ) занимает центральное место как средство повышения эффективности и конкурентоспособности.

Роль ИИ в логистике заключается в применении передовых технологий, таких как алгоритмы машинного обучения, нейронные сети, и анализ больших данных для решения сложных задач. Одной из главных задач ИИ в логистике является прогнозирование спроса на товары и оптимизация управления запасами. Путем анализа исторических данных и внешних факторов, ИИ позволяет более точно предсказывать будущий спрос и автоматически регулировать уровни запасов, минимизируя издержки и избегая дефицита товаров.

Еще одной сферой, где ИИ проявляет себя, является маршрутизация транспорта. С помощью алгоритмов оптимизации ИИ рассчитывает наиболее эффективные маршруты доставки, учитывая различные факторы, такие как трафик, стоимость топлива и приоритеты заказов. Это позволяет сократить временные и финансовые затраты на доставку и повысить общую производительность логистической системы.

Кроме того, ИИ активно применяется для автоматизации складских операций. Роботизированные системы с использованием ИИ способны сортировать, упаковывать и перемещать товары на складах, уменьшая человеческую трудоемкость и снижая риск ошибок.

Влияние искусственного интеллекта на логистику трудно переоценить. Он не только повышает эффективность и снижает издержки, но и меняет способы работы в логистической отрасли. Компании, осознающие этот потенциал, инвестируют в разработку и внедрение ИИ в свои логистические процессы, стремясь оставаться лидерами в своей области.

Цель данной статьи — исследовать и проанализировать роль и влияние искусственного интеллекта в оптимизации логистических процессов. Мы рассмотрим основные методы и технологии ИИ, успешно применяемые в логистике, а также проанализируем результаты и перспективы дальнейшего развития этой области. В конечном итоге, мы стремимся к более глубокому пониманию того, как ИИ меняет современную логистику и какие возможности открывает для будущего развития этой важной отрасли.

Проблемы в логистике и роль ИИ

Современная логистика сталкивается с рядом сложностей, требующих точных и эффективных решений для обеспечения оптимального функционирования бизнес-процессов и удовлетворения потребностей клиентов. Одной из основных проблем является неэффективное управление запасами. Недостаточное или избыточное количество товаров на складах может привести к финансовым потерям из-за нерационального использования средств или неспособности выполнить заказы вовремя, что в свою очередь отрицательно сказывается на уровне обслуживания клиентов [1].

Искусственный интеллект (ИИ) становится неотъемлемым элементом решения данных проблем. Применение алгоритмов машинного обучения и анализа данных позволяет предсказывать спрос на товары с высокой точностью, оптимизировать уровни запасов и автоматически управлять процессом их регулирования. Аналитические возможности ИИ позволяют минимизировать издержки на хранение и управление запасами, что способствует более эффективному управлению оборачиваемостью запасов и улучшению обслуживания клиентов.

Другими распространенными проблемами в логистике являются неоптимальная маршрутизация доставки, управление сложными сетями поставок и принятие решений в условиях неопределенности. ИИ способен эффективно решать эти задачи, предлагая оптимальные маршруты доставки на основе анализа данных о трафике, погодных условиях, спросе и других факторах. Также ИИ может обрабатывать большие объемы данных для принятия быстрых и точных решений в реальном времени.

Рассмотрим конкретный пример. Таблица-1 с данными о сравнении эффективности управления запасами до и после внедрения технологий ИИ может быть полезной для наглядного иллюстрирования улучшения эффективности управления запасами благодаря применению ИИ. Из представленных данных видно, что внедрение технологий искусственного интеллекта существенно снизило средний уровень запасов, уменьшило частоту излишних запасов и увеличило оборачиваемость запасов. Это свидетельствует о значительном улучшении эффективности управления запасами благодаря применению ИИ в логистике.

Таблица-1. Изменения в управлении запасами до и после внедрения ИИ

Показатель	До внедрения ИИ	После внедрения ИИ
Средний уровень запасов (в единицах товара)	1000	800
Частота излишних запасов (%)	15%	5%
Оборачиваемость запасов (оборот в годах)	3	4

Преимущества применения ИИ в логистике.

Искусственный интеллект (ИИ) играет ключевую роль в оптимизации логистических процессов, предоставляя ряд существенных преимуществ для компаний в сфере логистики и снабжения. Рассмотрим основные выгоды использования ИИ:

Оптимизация маршрутов доставки. Применение алгоритмов машинного обучения и анализа данных позволяет оптимизировать маршруты доставки. Автоматическое управление данными о трафике, погодных условиях, времени доставки и других факторах позволяет выбирать наиболее эффективные маршруты с минимальными затратами времени и ресурсов. Например, график сравнения затрат на доставку до и после оптимизации маршрутов с

применением ИИ может проиллюстрировать значительное снижение расходов благодаря улучшенной логистике [1].

Улучшенное управление запасами. Использование ИИ для прогнозирования спроса на товары и оптимизации уровней запасов позволяет снизить издержки на хранение, минимизировать излишние запасы и обеспечивать более точное планирование производства и поставок. Например, автоматизированные системы управления складом с роботизированными системами могут эффективно распределять, отслеживать и обрабатывать товары, обеспечивая точное выполнение заказов и оптимальное использование складских ресурсов [2].

Более быстрые и точные решения. ИИ способен обрабатывать большие объемы данных в реальном времени, что позволяет принимать быстрые и точные решения даже в условиях переменных факторов. Например, схема автоматизированного процесса управления складом с роботизированными системами может показать, как роботы эффективно перемещаются и сортируют товары, сокращая время обработки заказов и повышая эффективность складских операций [3].

Улучшенное обслуживание клиентов. Благодаря оптимизации логистических процессов с помощью ИИ компании могут предоставлять более высокое качество обслуживания клиентов. Точные прогнозы спроса и быстрые реакции на изменения позволяют сократить время доставки и улучшить общий опыт клиентов. Использование роботизированных систем на складах и оптимизация маршрутов доставки с помощью алгоритмов ИИ – лишь некоторые примеры того, как применение технологий ИИ преобразует логистическую индустрию, делая её более эффективной, гибкой и конкурентоспособной.

Иллюстрация преимуществ ИИ. Рассмотрим схему автоматизированного процесса управления складом с роботизированными системами (Рисунок-1). Эта схема наглядно демонстрирует, как роботы выполняют задачи по перемещению и сортировке товаров на складе, обеспечивая быструю и точную обработку заказов.

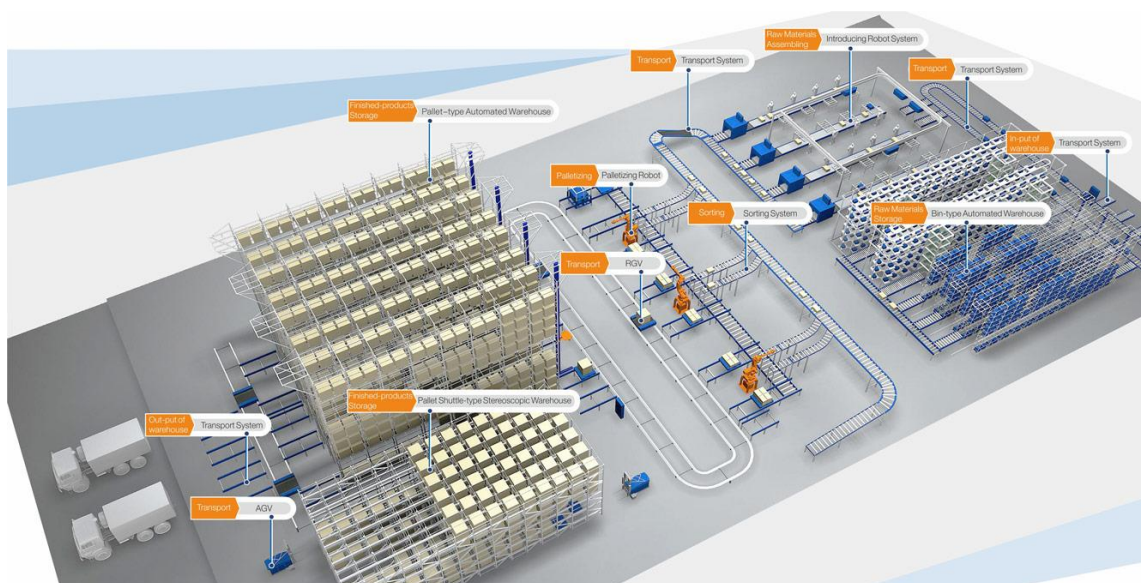

Рисунок-1. Схема автоматизированного управления складом с роботизированными системами.

Логистические компании всё шире используют инновационные технологии искусственного интеллекта для автоматизации процессов, принятия решений и оптимизации всей цепочки поставок. Вот несколько ключевых технологий и методов ИИ, которые применяются в логистике:

- **Машинное обучение (Machine Learning):**
 Алгоритмы классификации и кластеризации: Машинное обучение применяется для автоматической классификации товаров по группам и определения наиболее эффективных стратегий управления запасами.
 Прогнозирование спроса и расходов: Модели машинного обучения используются для прогнозирования спроса на основе исторических данных, сезонности и множества других факторов. Это позволяет оптимизировать уровни запасов и планировать производственные процессы.
 - **Генетические алгоритмы (Genetic Algorithms):**
 Оптимизация маршрутов доставки: Генетические алгоритмы используются для оптимизации сложных маршрутов доставки, учитывая ограничения времени, стоимости и другие факторы. Это позволяет снизить издержки и улучшить обслуживание клиентов.
 - **Нейронные сети (Neural Networks):**
 Обработка естественного языка (Natural Language Processing, NLP): Нейронные сети применяются для анализа текстовых данных, таких как заказы или коммуникации с клиентами. Это позволяет автоматизировать обработку заказов, ответы на запросы клиентов и управление обратной связью.
 - **Роботизированные системы (Robotics):**
 Автоматизация складских операций: Роботизированные системы с ИИ используются для автоматической сортировки, перемещения и упаковки товаров на складе. Это улучшает производительность и точность выполнения заказов.
 - **Оптическое распознавание символов (Optical Character Recognition, OCR):**
 Автоматическое сканирование и обработка документов: Технологии OCR применяются для автоматического распознавания информации с документов, ускоряя процессы обработки заказов и управления документацией.
 - **Интеллектуальные системы планирования (Intelligent Planning Systems):**
 Оптимизация ресурсов и расписания: ИИ помогает разрабатывать оптимальные планы производства, управления складами и доставки товаров, учитывая динамические условия и требования клиентов.
 Эти технологии не только повышают эффективность логистических операций, но и обеспечивают более высокий уровень обслуживания клиентов, сокращают издержки и повышают конкурентоспособность компаний на рынке.
- Вызовы и перспективы в применении ИИ в логистике**
- Искусственный интеллект становится неотъемлемой частью современной логистики, преобразуя способы управления цепочками поставок. Однако, с этими инновациями возникают и новые вызовы, которые необходимо преодолеть для максимальной эффективности и успешной реализации. Рассмотрим основные вызовы, с которыми сталкиваются логистические компании при внедрении технологий искусственного интеллекта, а также перспективы развития данной области.
1. **Интеграция новых технологий.** Первым и важнейшим вызовом является успешная интеграция новых технологий ИИ с уже существующими системами логистики. Это требует не только технической совместимости, но и понимания изменений в бизнес-процессах и культуре компании.
 2. **Качество и доступность данных.** Критическим фактором для эффективной работы систем ИИ является качество и доступность данных. Недостаточная чистота данных или ограниченный доступ к релевантным данным могут существенно снизить эффективность принимаемых решений.
 3. **Безопасность и конфиденциальность.** Обеспечение безопасности и конфиденциальности данных – это необходимое условие при работе с чувствительной

информацией о заказах и клиентах. Логистические компании должны уделять особое внимание защите данных при использовании ИИ.

4. Принятие новых технологий. Внедрение искусственного интеллекта требует адаптации сотрудников и бизнес-процессов. Обучение персонала и создание поддерживающей среды – ключевые аспекты успешного внедрения новых технологий.

Решение этих вызовов открывает перед логистическими компаниями новые перспективы для повышения эффективности, снижения издержек и улучшения качества обслуживания клиентов. Теперь давайте рассмотрим, какие перспективы предоставляет применение ИИ в логистике и какие выгоды можно получить благодаря интеллектуальным технологиям.

1. Оптимизация логистических процессов. Использование ИИ позволяет существенно улучшить планирование маршрутов, управление запасами и выполнение заказов. Это приводит к сокращению времени доставки, уменьшению издержек и повышению уровня обслуживания клиентов.

2. Развитие автономных транспортных средств. Перспективы в области автономных транспортных средств открывают новые горизонты для оптимизации доставки товаров. Беспилотные грузовики, дроны и другие автономные технологии могут улучшить эффективность последней мили доставки.

3. Рост эффективности и конкурентоспособности. Применение ИИ позволяет логистическим компаниям снизить издержки, улучшить производительность и повысить конкурентоспособность на рынке. Это особенно актуально в условиях динамичного и конкурентного бизнес-окружения.

4. Инновационные продукты и услуги. Развитие рынка решений ИИ в логистике приводит к появлению новых инновационных продуктов и услуг, направленных на оптимизацию бизнес-процессов и улучшение клиентского опыта.

Использование искусственного интеллекта в логистике представляет собой важный этап в развитии отрасли. Справляясь с вызовами и осуществляя перспективы, компании могут добиться значительного улучшения эффективности и выхода на новый уровень конкурентоспособности.

Искусственный интеллект становится ключевым фактором в современной логистике, преобразуя способы управления цепочками поставок и обеспечивая компаниям новые возможности для повышения эффективности и улучшения обслуживания клиентов. В ходе этой статьи мы рассмотрели роль и влияние ИИ на логистические процессы, а также обсудили вызовы и перспективы применения этой технологии.

Применение искусственного интеллекта позволяет логистическим компаниям сократить издержки, оптимизировать маршруты доставки, улучшить управление запасами и предоставить более точные и быстрые услуги клиентам. Однако внедрение ИИ также включает в себя вызовы, такие как интеграция новых технологий, обеспечение безопасности данных и подготовка персонала.

Несмотря на эти вызовы, перспективы применения искусственного интеллекта в логистике огромны. Развитие автономных транспортных средств, интеллектуальных систем управления и аналитических инструментов открывает новые возможности для оптимизации бизнес-процессов и развития отрасли в целом.

В заключении можно сказать, что искусственный интеллект играет все более важную роль в современной логистике, и его применение будет продолжать расширяться. Оптимизация логистических процессов с помощью ИИ становится необходимостью для компаний, стремящихся оставаться конкурентоспособными в динамичной бизнес-среде.

Список литературы:

1. Джонсон, М. А., & Смит, Б. К. (2020). Искусственный интеллект в логистике: трансформация управления цепочками поставок. Журнал управления цепями поставок, 25(3), 45-68.
2. Ли, К. Х., & Джонс, Р. У. (2019). Влияние ИИ на управление запасами: кейс-стади розничной индустрии. Международный журнал логистики и операционного менеджмента, 12(2), 112-130.
3. Ванг, С., & Ли, Х. (2021). Применение машинного обучения в оптимизации маршрутов последней мили доставки. Транспортные исследования. Часть Е: Логистика и управление транспортными процессами, 78, 102-118. DOI: 10.1016/j.tre.2020.102118
4. Григорьева, Т. П., & Иванов, А. Н. (2019). Анализ эффективности применения нейронных сетей в управлении запасами на примере логистических систем предприятий России. Логистика и управление цепями поставок, 15(3), 45-57.
5. Смит, Дж. Д., & Браун, А. Л. (2018). Вызовы и возможности внедрения ИИ в логистике: перспективы экспертов отрасли. Журнал бизнес-логистики, 35(4), 567-584.
6. Чен, Л., & Чжан, Я. (2022). Улучшение операций на складе с помощью роботизированных систем: обзор последних достижений. Робототехника и автономные системы, 99, 220-235. DOI: 10.1016/j.robot.2021.220235
7. Сапронов, Д. А., & Петрова, М. С. (2018). Применение беспилотных транспортных средств в логистических системах Казахстана: анализ проблем и перспективы развития. Вестник Казахского национального университета, (3), 102-115.
8. Гарсия, П., & Мартинес, Е. (2020). Искусственный интеллект и автономные транспортные средства: влияние на управление цепями поставок. Международный журнал исследований по производству, 40(5), 789-802.
9. Патель, Р., & Гупта, С. (2019). Аналитика больших данных для прогнозирования спроса в логистике: обзор литературы. Компьютеры и промышленная инженерия, 125, 789-804. DOI: 10.1016/j.cie.2018.10.018
- Лиу, Х., & Ванг, Й. (2021). Глубокое обучение для прогнозирования технического обслуживания в транспортных сетях: кейс-стади управления парком автомобилей. IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems, 22(4), 1890-1903. DOI: 10.1109/TITS.2020.3012456

РОЛЬ ЛОГИСТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

АРЫНОВА А

студент группы ЛОГ-23-2

ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б.

Научный руководитель, магистр техн наук, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В современных глобальных условиях логистика играет ключевую, а в некоторых случаях определяющую роль в индустриальном развитии стран. В ряде стран правительство сначала сделало ставку именно на развитие логистики как основного фактора стимулирования индустриального развития. В Казахстане этот инструмент также может принести существенный экономический эффект для индустриального рывка.

Ключевые слова: цифровизация, цифровизированные технологии, инновации, логистика, транспортировка, логистическая платформа, маршрут

Проникновение логистики в сферу экономики в существенной степени обязано компьютеризации управления. В действительности мы имеем дело с быстро развивающейся инфраструктурой в сфере экономики и организации производства и с новым научным направлением. Эта инфраструктура основывается на современных достижениях науки и техники.

Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев в Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» отметил важность развития транзитного потенциала.

«Сегодня реализуется ряд крупных общенациональных инфраструктурных проектов, результатом которых должно стать увеличение транзитных перевозок через Казахстан к 2020 году в два раза. К 2050 году эта цифра должна увеличиться в 10 раз», - сказал Президент [1].

Любая фирма, предпринимательская или сервисная структура в рыночных условиях является организатором своего товародвижения и сама выбирает пути этого движения на макро и микроуровнях. В этих условиях хозяйствующий субъект не может быть заранее полностью уверен в том, что, начиная какую-либо свою деятельность, он окупит все свои затраты и будет долго и успешно ее осуществлять.

Логистика охватывает всю сферу и спектр деятельности предприятия, но на всех стадиях развития производства она с помощью совокупности различных видов деятельности, способов и средств стремится сократить затраты и выпустить продукцию, заданного количества и качества в установленные сроки и в установленном месте.

Логистика проникая во все сферы деятельности предприятия охватывает процесс планирования, реализации, контроля затрат, перемещения и хранения материалов, полуфабрикатов и готовой продукции, а также, связанной с ними информации о поставке товаров от места производства до места потребления.

Многие предприятия, которые перешли на организацию производства по принципам логистики стали рациональнее организовывать весь производственный цикл. Благодаря этой концепции стали рациональнее использовать кредиты на покупку материальных ресурсов, рациональнее осуществлять закупку сырья и материалов, выбирать поставщиков, организовывать процесс производства продукции, рациональнее стали осуществлять процесс распределения готовой продукции, а также связанные с этим информационные процессы, сопровождающие все стадии организации производства.

Благодаря соблюдению всех этих условий, предприятия, перешедшие на систему организации производства по принципам логистики стабильно обеспечивают конкурентоспособность фирмы. Это своевременное завоевание новых рынков сырья, материалов и товаров.

Сущностью логистики производственных процессов является упорядочивание движения материальных потоков на стадии производства продукции.

Главным объектом внимания при этом остается оптимизация движения материального потока на стадии производства.

Правительство Казахстана ставит ряд целей, которые отражены в программных документах. Например, в транспортно-логистической стратегии Республики Казахстан до 2030 года поставлена задача [3]:

- Сократить долю транспортной составляющей в ВВП с 8,1 до 7,5 % к 2020 г.;
- Поднять рейтинг LPI (Logistics Performance Index) Казахстана с 62 на 40 место;
- Повысить долю логистических услуг с 8 до 25%;

17 мая, завершилось обсуждение проекта постановления правительства РК, которым

упраздняется Госпрограмма индустриально-инновационного развития на 2020–2025 годы. Закрытие ГПФИИР – повод подвести итоги трех последовательных программ индустриального развития за последние 12 лет. Первая пятилетка форсированной индустриализации (ГПФИИР на 2010–2014 годы) была нацелена на развитие приоритетных секторов (в основном обрабатывающая промышленность) и диверсификацию экономики, однако упор делался на реализацию конкретных промышленных и инфраструктурных проектов с привлечением как частного, так и государственного (в том числе квазигосударственного) финансирования. Для контроля выполнения проектов был запущен такой механизм, как карта индустриализации. В общей сложности за период действия ГПФИИР было реализовано 770 проектов (в основном АПК, стройиндустрия, машиностроение) с общей суммой инвестиций в 8 трлн тенге.[4]

Во-первых, это стимулирующее логистическое обслуживание действующих и новых предприятий в рамках ГПФИИР РК. Сюда можно отнести ускорение, упрощение и удешевление внутренних перевозок при снабжении производства сырьем и доставка готовой продукции до потребителя, сложнотранспортабельной продукции, транспортировка на дальние расстояния, в труднодоступные районы и так далее. Во-вторых, это национальные экспортные услуги, т. е. логистика, стимулирующая привлечение транзита через территорию Казахстана. В-третьих, логистика, способствующая активизации инвестиционных процессов в экономике страны. Здесь речь идет о внешних эффектах логистики, когда иностранный инвестор принимает решение о реализации инвестиционных проектов на территории Казахстана благодаря развитой логистической системе. Здесь необходимо подчеркнуть, что неотъемлемым компонентом успешной реализации ГПФИИР является практическая реализация инструмента «Логистическая Карта Казахстана», назовем этот компонент «внутренним». Данный инструмент планирования транспортно-логистической системы даст возможность на долгосрочной основе промышленным предприятиям прогнозировать доходы и расходы, проводить долгосрочную маркетинговую политику, финансовым институтам стабильно учитывать этот положительный факт. Он должен быть структурирован как для бизнеса, так и для компаний АО «ФНБ «Самрук-Казына» и госструктур.

И вторым инструментом, назовем его «внешним», станет реализация проекта «New Silk Road — Новый Шелковый Путь — Казахстанский Транзит». Для Казахстана здесь имеется сразу несколько преимуществ — это сроки доставки: время и замораживание финансов; сам маршрут, большая часть которого пролегает по территории Китая, строительство Торгово-Транспортного Хаба «ХОРГОС» (зеленый коридор) и еще один такой немаловажный фактор как исторический маршрут «Шелковый путь»

В целом, доминирование КТЖ в оказании логистических услуг внутри Казахстана с учетом изменения объемов и специфики грузов в рамках ГПФИИР, даст возможность выхода на внешние рынки и создаст благоприятные условия для увеличения транзита и выхода на «клиентоориентированную философию» работы.

В программе первой пятилетки индустриализации было 12 целевых индикаторов, большая часть из которых непосредственно к развитию приоритетных секторов отношения не имела – например, динамика ВВП, уровень местного содержания в закупках госсектора, доля инновационных предприятий, – но отражала текущие цели экономического блока кабмина. Тем не менее правительство поставило на контроль и действительно связанные с промполитикой показатели: динамику выпуска обрабатывающей промышленности, ее доли в ВВП и производительности труда в ней, а также уровень несырьевого экспорта.

Значения индикаторов несколько раз корректировали, делая поправку на кризисные явления в экономике, но итоговые показатели оказались ниже индикативных: доля обработки в ВВП оказалась на уровне 10,9% при планке 12,5%, несырьевой экспорт вырос не до 40% от всех экспорта, а до 21%; лишь производительность труда превысила план – выросла не в 1,5, а в 2 раза.[5]

Транзитный потенциал Республики Казахстан

Наша страна, находясь в центре Евразийского материка и обладая широкой транспортно-коммуникационной сетью, имеет достаточный потенциал быть значимым звеном трансконтинентального моста Европа — Азия. В республике уже создана достаточно развитая сеть транзитных маршрутов, проходящих через Казахстан, по трем приоритетным направлениям: 1. Россия, страны Европы и Балтии; 2. Китай, Япония и страны Юго-Восточной Азии; 3. Страны Центральной Азии, Закавказья, Черного моря, Персидского залива и Турция.

На сегодняшний день, существующие объемы транзита очень низки в сравнении с казахстанским транзитным потенциалом. Потенциал нашей страны оценивается в сумму порядка более 2 млрд. долларов США в год. Сейчас же реально республика получает порядка 800 млн. долларов США. Через Казахстан в основном следуют грузопотоки регионального транзита: между Россией и Центральной Азией, Китаем и Центральной Азией. Практически не освоен транзит между странами Юго-Восточной Азии и Россией, государствами Европы.

Во всем мире логистика сама по себе является очень прибыльным сегментом. Мировой рынок транспортной логистики оценивается в 2,7 трлн. долларов США, т. е. порядка 7% мирового ВВП. В развитых странах доля транспортной логистики составляет на уровне 13–14% от ВВП. Так, в Ирландии этот показатель достигает 14,2%, в Сингапуре-13,9%, Гонконге-13,7%, в Германии 13,0% и т. д. Это свидетельствует о том, что эти страны обращают особое внимание развитию данного сектора как одного из источников национального дохода. В Казахстане этот показатель приблизительно равен 8%. [5]

Можно с уверенностью сказать, что транзитный потенциал нужно рассматривать как точку экономического роста страны. Для этого нужно обеспечить повышения привлекательности и создания самой современной эффективной транспортно-логистической системы в СНГ. А также совершенствование транспортно-логистических операций на любом виде транспорта с учетом предоставления широкого спектра услуг, предложение конкурентоспособных тарифов; дальнейшее совершенствование коридоров для транзитных грузопотоков на постоянной линейной основе, где будут четко определены сроки прохождения, стоимость и систематичность использования данных коридоров; организация и разработка оптимальных условий и инфраструктуры для входящих и выходящих грузопотоков с последующим локальным распределением до конечных пунктов назначения и т. д.

Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ), или Middle Corridor, по которому осуществляются в том числе контейнерные перевозки, был запущен в 2017 году по направлению китайский город Сиань (порт Ляньюньган) – Актау (порт Курык) – Баку (порт Алят) – Батуми (порт Потти). Маршрут проходит через Грузию в Турцию (Карс, Измит, Мерсин, Черкезкой), затем на Украину и в страны ЕС. Задействован железнодорожный и морской транспорт. Расчетная пропускная способность составляет 10 млн т груза в год. Транспортируется продукция нефтехимии, черные и цветные металлы, уголь, ферросплавы, продукция сельского хозяйства. С мая 2022 года запущена перевозка грузов из Китая в Финляндию. [5]

Казахстану удастся трансформировать свои порты в соответствии с возросшей пропускной способностью в ближайшие несколько лет. Причины нашей уверенности – запуск необходимых реформ в Казахстане, отсутствие каких-либо санкционных ограничений, возможность привлечения иностранных инвестиций ввиду общей заинтересованности участников ВЭД.

В настоящее время полноценно функционирует железнодорожный паромный и автомобильный переход многофункционального паромного комплекса в порту Курык.

С начала операционной деятельности через порт Курык перевалено порядка 3,1 млн. тонн грузов. (2019 год – 1,5 млн. тонн, 2018 год – 1,6 млн. тонн). В целом в настоящее время мощность морских портов составляет 26 млн. тонн в год.

Введенным в эксплуатацию в 2015 году транспортно-логистическим центром г. Астана. За 2019 год обработано более 617,7 тыс. тонн груза, в т.ч. 1 185 контейнеров, 3 295 вагонов и 2 327 авто.

Полностью функционирует ТЛЦ в г.Шымкент, включающий зону таможенного оформления. За 2019 год обработано более 104,9 тыс. тонн груза, в т.ч. 341 контейнера, 837 вагонов и 1 542 авто.

Несмотря на определенную субъективность исследования эффективности логистики, можно выделить ряд основных проблем развития логистики в странах-членах Таможенного союза. Среди них [2]:

- нехватка инвестиций в развитие инфраструктуры,
- несформированность рынка 3PL -услуг,
- отсутствие системного интегратора уровня 4PL ,
- невысокий уровень квалификации персонала,
- несовершенство таможенного и иных видов контроля на внешней границе,
- несформированность нормативного правового регулирования, отсутствие статистического учета на национальном уровне показателей развития логистики,
- слабая интегрированность в Евразийскую логистическую систему.

Заключение

Казахстанский рынок должен активно сотрудничать с государством, убеждая их снижать определенные требования и устранять существующие преграды, также необходимо качественно подготовить специалистов в области логистики. Логистика это бизнес людей, это талантливые сотрудники. Нам нужно больше логистов высокого уровня.

Цель информационной логистики определяется общей целью логистики: нужный продукт, в нужном месте, в нужное время с минимальными затратами. Очевидно, что для выполнения этих правил в нужном месте, в нужное время должна оказаться и нужная информация. Количество и качество этой информации должно отвечать предъявляемым требованиям, затраты, связанные с ее продвижением, должны быть минимальны.

Список литературы

1. Президент Казахстана Послание народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»
2. Сыздыкбаева Б.У. Роль логистики в инновационном развитии Казахстана, УДК 658.7 (075.8)
3. ОТРАСЛЕВАЯ РАМКА КВАЛИФИКАЦИЙ по направлению «Транспортная логистика» г. Нурсултан 2019г.
4. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан, ГПИИР РК: обрабатывающая промышленность как один из основных драйверов роста казахстанской экономики <https://primeminister.kz/ru/news>
5. Интервью Ерхата Искалиева, Транспортная логистика сегодня — это ключевой компонент в реализации ГП ФИИР <https://kazlogistics.kz/ru/library/analytic/9>

МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

КАСУМОВА Х.

КАСУМОВА С.

студентки группы МК-21-2

САДЫКОВА А.К.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В условиях современной экономики, где каждый сегмент рынка насыщен конкурентами, разработка и применение эффективных маркетинговых стратегий становится необходимостью для выживания и процветания предприятия. Маркетинговые стратегии — это не одноразовый процесс, а разнообразные и уникальные действия, которые необходимо пересматривать из года в год для достижения заранее поставленных целей. Независимо от того, является ли оборот огромным или незначительным, маркетинговые стратегии применимы и целесообразны для каждого малого, среднего и крупного предприятия. Маркетинговые стратегии вполне сопоставимы и измеримы по своей природе, поэтому на них влияют колебания рынка и тенденции делового цикла. Ключевые изменения, связанные с переходом к новому типу экономики, волнуют не только научный мир. Таким образом, актуальность изучения маркетинговых стратегий развития предприятия обусловлена необходимостью адаптации к постоянно меняющимся условиям рынка, быстрому внедрению инноваций, а также сбалансированному управлению ресурсами и рисками. Целью данной статьи является изучение маркетинговых стратегий развития предприятия с целью повышения его конкурентоспособности и устойчивого роста на рынке. Объектом изучения является процесс разработки и реализации маркетинговых стратегий развития предприятия.

Ключевые слова: маркетинговые стратегии, развитие предприятия, рыночная экономика, анализ среды, инновации, рост, конкуренция, маркетинговые концепции.

Казахстанский рынок быстро растет, и промышленность добивается значительных успехов в различных отраслях, таких как производство, машиностроение, пищевая промышленность, фармацевтика, текстиль и одежда, розничная торговля, информационные технологии, агропромышленный комплекс и сфера услуг, а сопутствующие отрасли в виде малых и средних предприятий растут семимильными шагами. Ведь малые и средние предприятия (далее – МСП) являются неотъемлемой частью производственно-сбытовой цепи крупных предприятий и обеспечивают жизненно важные прямые, а также обратные связи с промышленным сектором в целом. Здесь важно отметить роль маркетинга в продвижении предприятий. Ведь предпринимательский маркетинг фокусируется на инновациях и развитии идей в соответствии с интуитивным пониманием потребностей рынка. Для маркетинга характерны интерактивные методы, опирающиеся на «сарафанное радио» для поиска клиентов. Также в рамках маркетинговой стратегии предприятия характерен неформальный сбор информации через сети и личные контакты. Кроме того, управление маркетингом сосредоточено на использовании маркетинговых процессов для распознавания новых рыночных возможностей, а затем на использовании инноваций в маркетинг-миксе для наиболее эффективного использования экономически привлекательных рынков.

Согласно определению Е.В. Михалкина, Д.А. Савченко, маркетинговая стратегия — это набор долгосрочных решений относительно способов удовлетворения потребностей существующих и потенциальных клиентов предприятия с использованием его внутренних

ресурсов, внешних возможностей [1]. Маркетинговая стратегия предприятия обычно фиксируется в документе с одноименным названием или названием «маркетинговая политика», а также разрабатывается как неотъемлемая часть общей стратегии развития предприятия. В зависимости от отрасли, рыночной ситуации и сложившихся особенностей управления организацией, маркетинговая стратегия может разрабатываться на период от 1 до 25 лет [2]. Следует отметить, что разработка маркетинговой стратегии основывается на стратегическом анализе и прогнозировании рыночного потенциала предприятия как динамической характеристики, объединяющей производственные, технологические и маркетинговые возможности. Существенным элементом этого анализа является определение стартовых и потенциальных позиций предприятия в конкурентной борьбе на целевом рынке. На основе этого анализа формируются цели предприятия и выбираются стратегии их достижения.

Маркетинг в трех аспектах, а именно маркетинг как культура, маркетинг как стратегия и маркетинг как тактика, может быть принят во внимание в отношении МСП. Модель предлагает прямой способ диагностики ситуации в МСП, а простота модели позволяет яснее понять часто возникающую сложную и неорганизованную ситуацию в этих подразделениях и их бизнес-среде. Только эффективный маркетинг может помочь МСП получить конкурентное преимущество благодаря конкурентной маркетинговой стратегии и маркетинговой стратегии взаимоотношений. Маркетинговые стратегии, маркетинг-микс и система рыночной разведки в сотрудничестве могут принести большую пользу малым фирмам, делая акцент на сетевом взаимодействии как неотъемлемом инструменте маркетинга. Это полностью соответствует особенностям принятия решений МСП в отношении маркетинговой деятельности.

Маркетинг и предпринимательство являются жизненно важными стратегическими направлениями, с помощью которых компании реагируют на рыночные возможности. Сочетая элементы предпринимательства, маркетинговой стратегии и менеджмента, предприниматели могут начать поиск возможностей и конкурентных преимуществ, выгодных для их бизнес-предприятий. Маркетинговая стратегия должна иметь цель, как, например, достижение устойчивого роста и развития. Поскольку маркетинговые стратегии ориентированы на инновации, принятие риска и поиск комплексных преимуществ, он становится ценным инструментом для реализации плана маркировки. Специалисты по маркетингу должны распознавать возможности и соответствующим образом адаптировать свою стратегию и тактику. Таким образом, задача стратегического маркетинга состоит в том, чтобы сочетать элементы маркетинг-микса таким образом, чтобы они отражали потребности ключевых целевых клиентов и одновременно позволяли фирме устойчиво дифференцироваться от конкурентов. Элементы маркетинг-микса адаптируются с течением времени, чтобы отразить меняющуюся динамику по мере того, как продукты проходят свой жизненный цикл. Кроме того, реализация механизма управления маркетинговой стратегией способствует получению предприятием следующих результатов:

- расширение ассортимента товаров;
- повышение качества обслуживания покупателей;
- создание нового положительного имиджа компании;
- перераспределение обязанностей персонала и увеличение времени на консультирование покупателей;
- повышение производительности труда и эффективности использования торговых площадей;
- увеличение объема продаж, доходов и прибыли [3].

Предприятия могут поддерживать или улучшать свои конкурентные преимущества на основе интеграции определенных источников и способностей. Успешная реализация предложенного механизма требует корпоративного и стратегического соответствия,

интегрированного маркетинга, ориентированного на клиента, что значительно стимулирует инновационный маркетинг в малом и среднем бизнесе. Другими словами, малые и средние предприятия могут улучшить свои маркетинговые инновации путем принятия соответствующих корпоративных и стратегических решений, интегрированной маркетинговой деятельности, изменений в маркетинговых процессах и в анализе предпочтений и вкусов клиентов. Интеграция сотрудничества повышает уровень инновационности компаний и создает значительные преимущества, включая увеличение количества партнерских отношений, что положительно влияет на результативность маркетинговых инноваций в процессе развития бизнеса. В рамках маркетинговой стратегии в компаниях необходимо менять не только технологии, но и образ мышления. Это связано с давлением на скорость инноваций, когда время реакции на изменения рынка будет полностью пересмотрено. Влияние инновационного маркетинга, связанного с индустрией 4.0 и социальными сетями, можно разделить на три части, которые могут дополнять предложенный механизм:

- во-первых, горизонтальная интеграция маркетинговых инноваций (цепочка создания стоимости) - полная компьютерная интеграция всех маркетинговых направлений в предприятие от размещения заказа через цепочку поставок, разработки и производства до отгрузки и распределения;

- во-вторых, вертикальная интеграция маркетинговых инноваций - от самого низкого уровня управления в режиме реального времени через планирование производства и маркетинговую систему для принятия эффективных решений на самом высоком уровне;

- в-третьих, интеграция процессов разработки продукта (жизненный цикл продукта) по всей инженерной цепочке - от исследования, разработки, планирования производства до проектирования и внедрения в процесс всего жизненного цикла продукта.

Продуманная маркетинговая стратегия является инструментом обеспечения эффективной хозяйственной деятельности, ее соответствия рыночным условиям. Эффективно спланированная и реализованная маркетинговая деятельность производственных предприятий увеличивает долю рынка, повышает объем продаж, прибыль и разрабатывает новые подходы к поддержанию товаропроводящей сети и привлечению новых клиентов, что обеспечивает функционирование и развитие предприятия даже в неблагоприятных рыночных условиях.

Современная индустрия информации, информационных систем и коммуникационных сетей, а также технологий имеет большое значение для развития международного маркетинга и решения маркетинговых задач, так как позволяет маркетологам проводить масштабные и глубокие маркетинговые исследования, оперировать большими объемами данных, касающихся глобальной маркетинговой среды, рынков, товаров и фирм зарубежных стран, в том числе путем подключения к базам данных других организаций и путем интеграции систем связи в местном, национальном, региональном и международном масштабах. Это способствует эффективному сбору, накоплению, обработке, систематизации и анализу многогранной маркетинговой информации, расширяет применение математических методов, сложных, оптимальных эконометрических моделей для экономического и рыночного прогнозирования и моделирования, создает условия для эффективности и значительного ускорения процесса разработки маркетинговых программ, а также принятия управленческих решений. Это является основанием для определения нового этапа в развитии общества - информационного общества, в котором в больших масштабах производится, накапливается, выпускается и потребляется большое количество информации и где постоянно развивается сфера информационных услуг. Информационная составляющая обеспечивает не только ориентацию в процессах и явлениях маркетинговой среды, но и позволяет оптимизировать построение маркетинговых стратегий и принятие управленческих решений, реализовать

стратегию активного воздействия на рыночный спрос и стимулирования сбыта, конструировать рынок, осуществлять не только сбытовые, но и информационные атаки на определенные сегменты рынка. При формировании цели необходимо оценить собственный потенциал и методы при разработке маркетинговой стратегии, чтобы оптимально распределить свои ресурсы для удовлетворения потребностей клиентов. Процесс формирования маркетинговой стратегии представлен ниже (рисунок 1)

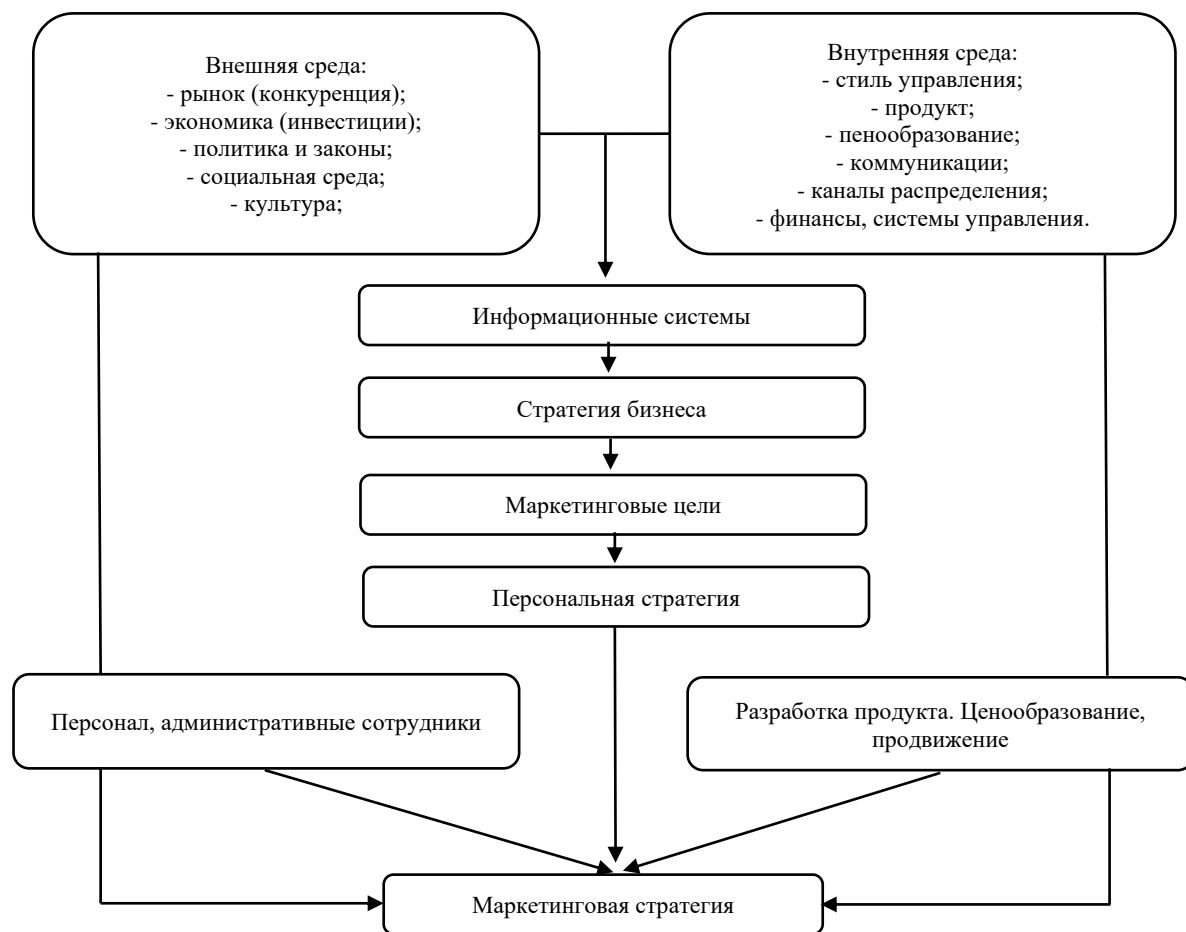

Рисунок 1- Процесс формирования маркетинговой стратегии

Однако наличие и реализация маркетинговой деятельности в категории МСП выводит как часть поведенческих (управленческих и операционных) аспектов рыночной ориентации. Концепция маркетинговой ориентации является важной концепцией маркетинга, но все еще не понята под рыночной ориентацией. М.А. Санович, Н.Е. Апарин указали на ориентацию на клиента в отношении продуктов МСП через показатели эффективности в виде успеха нового продукта, роста продаж и возврата на инвестиции [4]. Положительное влияние ориентации на клиента, по-видимому, сказывается на производительности МСП. Однако маркетинговая стратегия требует непосредственного согласования ресурсов и возможностей компании друг с другом. Также маркетинговые стратегии используют возможности создания новых пользователей для существующих продуктов, новых услуг и новых рынков. Поскольку глобальная бизнес-среда постоянно меняется, маркетологам необходимо выявлять рыночные возможности, а затем разрабатывать политику реагирования, которая будет соответствовать рыночным условиям. Таким образом, маркетинговые стратегии представляют собой планы по достижению целей и задач компании. Они создают план, который маркетологи используют для реализации тактики, необходимой для достижения маркетингового успеха. Кроме того,

можно выделить основные тенденции в развитии маркетинговых стратегий в Казахстане, подкрепленные исследованиями других ученых:

1. Использование искусственного интеллекта, которое предполагает замену обычных сообщений на сайте чат-ботами с индивидуальным характером, а именно внедрение онлайн-консультантов для повышения качества сотрудничества с клиентами. При этом персонализация сообщений с помощью АВМ создает возможность формирования сообщений для каждого потребителя персонально, с учетом его интересов.

2. Использование блокчейн-платформ, что создает рекламные возможности на площадках, не представляющих угрозы и опасности для потенциального потребителя.

3. Интеграция маркетинговых инноваций в жизненный цикл потребителя, ключевой задачей которой является формулирование управляемой контактной или коммуникационной стратегии с помощью персонализированных обращений и ретаргетинга для поддержки существующих, потенциальных клиентов.

4. Формирование канала коммуникационного мессенджера, с помощью которого предприниматель может изучать свою целевую аудиторию.

5. Формирование маркетингового контента дополненной реальности (AR). Внутренний маркетинг начинает работать со спонсируемым и брендированным AR-контентом.

6. Активизация использования «BigData» для выявления желаний и потребностей потребителей. Кризисные явления в Казахстане отразились на функционировании предприятий всех сфер деятельности, большинство из которых вынуждены сокращать маркетинговые бюджеты, экономить на маркетинговых мероприятиях, что приводит к снижению их маркетинговой активности, в результате чего замедляются продажи, снижаются финансово-экономические показатели и эффективность. Как следствие, возникают угрозы снижения конкурентоспособности, потери определенной доли рынка и даже - потери бизнеса. Поэтому целесообразно активизировать поиск маркетинговых инноваций, особенно тех, которые не требуют значительного финансирования [5].

В заключении отметим, что маркетинговая стратегия может рассматриваться как продукт, технологии, следствие других инноваций. Проведенные исследования позволили рассмотреть маркетинговую стратегию как процесс, интегрирующий взаимодействия субъектов маркетинговой системы в инновационном функционировании с различными средствами маркетинговых коммуникаций. Разработанный механизм управления маркетинговыми инновациями создает возможности для формирования конкурентных преимуществ отечественных компаний, повышения их стоимости, увеличения стоимости бизнеса и повышения эффективности комплексного развития предприятия. План маркетинга содержит критерии оценки как самой маркетинговой стратегии, так и деятельности компании в целом, а также прогноз изменения доли компании на рынке, прогноз выручки и прибыли на определенный период. Составляющие рыночной ситуации постоянно меняются - потребности потребителей, структура и стратегия конкурентов, операционная среда. Кроме того, компания практически никогда не располагает полной и точной информацией о рынке.

Список литературы:

1. Минаков А.В., Актуальные аспекты современной маркетинговой стратегии развития предприятия // Теория и практика общественного развития. - 2023. - 6(182).

2. Короткова Т.Л. Маркетинг инноваций: Учебник и практикум для вузов/ Т.Л.Короткова, - 2-е изд., испр. И доп. - М.: Юрайт, 2022.- 256 с. – (Высшее образование)

3. Кравченко Л.А., Кузнецов П.Д. Маркетинговая стратегия предприятия: основные принципы и факторы формирования // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. - 2020. - 1(38). - 134-139.

4. Санович М.А., Апарин Н.Е. Этапы разработки маркетинговой стратегии предприятия //Вестник науки и образования. - 2021. - 4(6). - 108-109.

5. Ермилина Д.А. Маркетинговая стратегия в деятельности компании и методы выбора оптимальной маркетинговой стратегии // Тенденции и перспективы развития социотехнической среды. - 2022. - 227-235.

6. Инновационный маркетинг: учебник для вузов / С.В. Карпова [и др.]; под общей редакцией С.В. Карповой. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2021. 474 с.

ПРИМЕНЕНИЕ СЕРВИСОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ RENMILK

АХМЕТЖАНОВА Д.

студентка группы МН-21-2

СОЛТАНОВА С.

студентка группы МН-21-2

КРАСНОЩЕКОВА Е.А.

Научный руководитель, магистр

Карагандинский университет

Казпотребсоюза

г.Караганда, Республика

Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается применение сервисов искусственного интеллекта в маркетинговой стратегии компании RenMilk. Автор анализирует возможности использования алгоритмов машинного обучения для совершенствования упаковки молочной продукции компании. Особое внимание уделяется использованию ChatGPT - чат-бота с генеративным искусственным интеллектом, способным работать в диалоговом режиме, поддерживать запросы на естественных языках и внимание уделялось сервису Microsoft Designer, который работает на технологии DALL-E 2 и воплощает описания маркетолога компании в оригинальные изображения.

В заключение автор делает вывод о том, что использование искусственного интеллекта может существенно повысить эффективность маркетинговых стратегий и укрепить позиции компании на рынке.

Ключевые слова: искусственный интеллект, маркетинговые стратегии, продвижение, упаковка.

С искусственным интеллектом сегодня сталкивался почти каждый человек. Искусственный интеллект присутствует в социальных сетях, поисковых системах и т.д. Инструменты на основе искусственного интеллекта могут существенно облегчить жизнь маркетолога.

Использование технологий ИИ в маркетинге помогает автоматизировать процессы и высвободить время для решения других важных задач, например, разработки стратегии продвижения. Искусственный интеллект помогает в работе маркетолога: не только анализирует опыт предыдущих продаж, но и использует прогнозирование для «предсказания» будущих, а также учитывает поведение конкурентов и общую ситуацию на рынке [1].

Искусственный интеллект решает в маркетинге две задачи:

- снижает расходы - например, за счёт сокращения рабочих мест при внедрении чат-бота с ИИ вместо штата операторов;

- повышает эффективность - например, изучает большие объёмы информации и выдвигает гипотезы для персонализации контента быстрее и точнее, чем человек.

Нами была рассмотрена деятельность компании Ren Milk и возможности использования искусственного интеллекта для формирования маркетинговых стратегий.

Компания Ren Milk занимается переработкой молока и производством молочных продуктов. Предприятие зарегистрировано в 1998 г. в городе Темиртау. Мощности завода позволяют принимать до 100 тонн молока в сутки. Количество сотрудников молокозавода - около 500 человек [2].

В ассортименте предприятия насчитывается более 40 наименований молочной продукции: йогурты, кефиры, биокефир, сметана, творог, сливки, сыры, сливочное масло, гущенное молоко, мороженое.

Одним из направлений маркетинговой стратегии продвижения компании Ren Milk является разработка фирменного стиля, то есть разработка логотипа, упаковки и других элементов для узнаваемости бренда.

Маркетинговая стратегия подразумевает план мероприятий, направленных на обеспечение конкурентных преимуществ компании на рынке.

Основная цель маркетинговой стратегии - обеспечение притока клиентов, их удержание и возврат потерянных.

Для обновления упаковки как элемента фирменного стиля и части маркетинговой стратегии нами был использован искусственный интеллект, в частности ChatGPT - чат-бот с генеративным искусственным интеллектом, разработанный компанией OpenAI и способный работать в диалоговом режиме, поддерживающий запросы на естественных языках. Система способна отвечать на вопросы и генерировать текст. Кроме этого, мы использовали Microsoft Designer - это сервис, который работает на технологии DALL-E 2 и воплощает описания маркетолога компании в оригинальные изображения.

Этапы создания маркетинговой стратегии с помощью чата GPT:

Шаг 1. Ситуационный анализ. Для удобства проведения данного анализа и для выявления более точной информации во главу был взят «Анализ пяти сил Портера».

Угроза новых участников.

В настоящее время на рынке молочной продукции в Карагандинской области наблюдается небольшая угроза появления новых участников. Это объясняется тем, что текущие компании успешно удовлетворяют потребности потребителей и занимают стабильные позиции на рынке

Сила покупателей.

На рынке молочной продукции в Карагандинской области потребители обладают высокой силой влияния на условия сделок и ценообразование. Это обусловлено длительным присутствием крупных молочных компаний на рынке, которые активно функционируют уже несколько десятков лет.

Сила поставщиков.

Молокозаводы Карагандинского региона не обеспечивают его потребности в кефире, ряженке, йогурте, твороге и сметане. Сейчас они загружены всего на 62%. В зимний период этот показатель падает до 15% [3].

Угроза замены продуктов.

Основным продуктом - заменителем для молочной продукции Ren-Milk могут стать продукты альтернативного молока. На полках магазинов и маркетплейсах мы можем наблюдать продукции таких компаний как «NeMoloko», «Alpro». Однако их продукция

производится не в Казахстане и ассортимент товара не такой широкий, как у компании Ren-Milk.

Конкурентная борьба внутри отрасли.

На 2024 год на Карагандинском рынке молочной продукции основными конкурентами являются компании ТОО «Натиже Сут Фабрикасы», ТОО «Айза», «Шин-лайн». Однако, последние две компании можно рассматривать как косвенных конкурентов. Так как основной фокус их продукции идет на мороженое, в то время как у Ren-Milk дела обстоят иначе.

Шаг 2. Исследование аудитории

1. Семейные покупатели:

- Возраст: 25-45 лет
- Семейное положение: семьи с детьми или без детей
- Профессиональный статус: работающие в офисе или самозанятые
- Потребности: ищут доступные ценовые категории для молочных продуктов высокого качества для своей семьи.

2. Студенты и молодые взрослые:

- Возраст: 18-30 лет
- Статус: студенты университетов или молодые работающие люди
- Потребности: ищут удобные и доступные молочные продукты, которые соответствуют их активному образу жизни.

3. Пенсионеры:

- Возраст: 60+
- Статус: пенсионеры
- Потребности: ценят качественные молочные продукты, предпочитая традиционные виды, такие как творог и сметана.

Шаг 4. Социальные сети

Компания Ren-Milk не ведет социальные сети и не занимается SMM- продвижением. Однако, внедрение данного вида маркетинга смогло бы положительно сказаться на узнаваемости бренда и повысить лояльность потребителей.

Далее, были использованы такие следующие варианты промтов:

- Распиши, как эффективнее проанализировать аудиторию молочной компании.
- Подробно распиши маркетинговую стратегию для молочной компании Ren-Milk.
- Предложи варианты, которые повысят узнаваемость данного бренда.
- Придумай дизайн упаковки для молочных продуктов под названием Ren-Milk.

Используй белые и голубые цвета. Сделай упаковку объемной.

- Предложи визуальную концепцию инстаграма для компании по производству молочной продукции REN Milk. В качестве основной цветовой палитры возьми цвета из ребрендинга продукции.

На рисунке 1 представлен вариант упаковки компании Ren-Milk.

Рисунок 1. Упаковка компании Ren-Milk

Можно заметить, что Ren-Milk использует различные шрифты и разный дизайн. На каждом продукте используются разные цвета, соответственно у потребителя не возникает ассоциация компании с определенным оттенком.

Ниже представлены варианты упаковки от искусственного интеллекта (рисунки 2-5):

Рисунок 2. Упаковка, предложенная искусственным интеллектом

Упаковку, предложенную искусственным интеллектом, можно использовать для контента в социальных сетях.

Рисунок 3. Упаковка, предложенная искусственным интеллектом

Так же, на упаковке, созданной искусственным интеллектом, соблюдается единый стиль в дизайне, разработан фирменный шрифт, используется одна цветовая гамма и изображена визуализация самого продукта.

Рисунок 4. Упаковка, предложенная искусственным интеллектом

Рисунок 5. Упаковка, предложенная искусственным интеллектом

Упаковка продукции RenMilk удобная для использования потребителем, удобная для хранения и транспортировки продукции, привлекательная, привлекает внимание покупателя своим дизайном и оформлением.

Кроме этого, чат GPT как часть маркетинговой стратегии предложил запустить программу утилизации: то есть компания Ren-Milk предлагает клиентам собирать использованные упаковочные материалы, такие как тетрапаки от молока и кефира, а также пластиковые крышки от сметаны, и предоставлять их в пункты сбора. Собранные упаковочные материалы будут передаваться на переработку, где они подвергнутся вторичной обработке для последующего использования в производстве экологически более безопасных материалов. Клиенты, сдавшие использованные упаковочные материалы, будут получать скидки на дальнейшие покупки продукции Ren-Milk.

Интеграция инструментов на основе ИИ улучшит пользовательский опыт и продукт в целом. Маркетинговая стратегия Ren-Milk, разработанная с использованием сервисов

искусственного интеллекта, позволит компании повысить узнаваемость бренда, привлечь новых потребителей и увеличить объемы продаж молочной продукции. Применение технологий AI поможет компании адаптироваться к изменяющимся требованиям рынка и эффективно конкурировать с другими игроками в индустрии.

Список литературы:

1. https://club.forbes.ru/part_news/kak-effektivno-ispolzovat-ii-v-marketinge-6-zadach-kotorye-mogut-reshit-nejroseti
2. <https://eldala.kz/dannye/kompanii/1260-ren-milk>
3. kazpravda.kz

ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІНДЕГІ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҮЙЛЕСТІРУ: ТИІМДІЛІКТІҢ КІЛТІ

САРСЕНБАЙ М

ЛОГ-22-1к тобының студенті.

ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б

Ғылыми жетекшісі, техника ғылымдарының магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Теміржол көлігі жүктердің ұзақ қашықтыққа жоғары тиімділікпен қозғалуын қамтамасыз ететін әлемдік логистикада маңызды рөл атқарады. Дегенмен, оңтайлы нәтижелерге қол жеткізу үшін осы күрделі процестің барлық қатысушылары арасында Мүқият үйлестіру қажет. Бұл мақалада біз теміржол көлігіндегі логистикалық үйлестірудің маңыздылығын және оны оңтайландыру жолдарын қарастырамыз.

Түйін сөздер: теміржол, логистика, көлік, инфрақұрылым, жүйе, операциялар.

Теміржол тасымалындағы логистикалық үйлестірудің рөлі

Теміржол тасымалындағы логистикалық үйлестіру жүктердің жөнелтушіден алушыға үздіксіз және тиімді қозғалысын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Бұл өндірушілерді, жеткізушілерді, тасымалдаушыларды, кеден қызметтерін және соңғы тұтынушыларды қоса алғанда, логистикалық тізбектің барлық қатысушылары арасындағы байланыс. Логистикалық үйлестірудің маңыздылығы бірнеше аспектілерде көрінеді:

- Ресурстарды оңтайландыру: теміржол көлігі инфрақұрылым мен жабдыққа айтарлықтай инвестициялармен сипатталады. Логистикалық үйлестіру бұл ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, тоқтап қалуды және артық шығындарды азайтады.

- Күрделі операцияларды басқару: теміржол көлігі көбінесе ұзақ маршруттарды және әртүрлі елдердің шекараларын кесіп өтуді қамтиды. Логистикалық үйлестіру жүктердің уақтылы қозғалуын және барлық қажетті ережелер мен ережелерді сақтауды қамтамасыз ету арқылы күрделі логистикалық операцияларды басқаруға көмектеседі.

- Клиенттерге сапалы қызмет көрсетуді қамтамасыз ету: логистикалық үйлестіру клиенттерге қызмет көрсету деңгейіне әсер етеді, жүктерді қажетті орындарға және уақытында уақтылы жеткізуді қамтамасыз етеді. Логистикалық операцияларды сапалы орындау клиенттердің қанағаттануын арттырады және ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді.

- Шығындарды оңтайландыру: тасымалдаудың барлық кезеңдерін тиімді үйлестіру отын шығындары, инфрақұрылымды күтіп ұстау сияқты операциялық шығындарды азайтуға және жабдықты пайдалануды оңтайландыруға көмектеседі.

- Тәуекелдерді азайту: логистикалық үйлестіру ықтимал кідірістерге, жүктердің жоғалуына немесе қауіпсіздік талаптарына сәйкес келмеуге байланысты тәуекелдерді басқаруға ықпал етеді. Бұған бүкіл тасымалдау процесін нақты бақылау және бақылау арқылы қол жеткізіледі.

Логистикалық үйлестіруді оңтайландыру жолдары

Теміржол көлігіндегі логистикалық үйлестіруге байланысты мәселелерді шешу үшін келесі стратегияларды қолдануға болады:

Ақпараттық жүйелерді интеграциялау: басқару, қадағалау және есеп беру процестерін автоматтандыруға мүмкіндік беретін бірыңғай ақпараттық платформаны енгізу.

Байланысты оңтайландыру: түсініспеушіліктер мен кідірістерді азайту үшін процестің барлық қатысушылары арасында нақты байланыс арналары мен ақпарат алмасу стандарттарын құру.

Процестерді стандарттау: тасымалдаудың барлық кезеңдерінде біркелкілік пен ашықтықты қамтамасыз ету үшін жалпы стандарттар мен процедураларды әзірлеу және енгізу.

Логистикалық үйлестіру теміржол тасымалының тиімділігі мен сәтті жұмыс істеуін қамтамасыз етудегі өзгермейтін іргетас болып табылады. Жүйелі интеграция, коммуникацияларды жақсарту және процестерді стандарттау арқылы біз тиімділікті арттырып қана қоймай, ойын өрісін өзгертуге тырысамыз, бұл бүкіл саланы бәсекеге қабілетті және өзгеретін нарық жағдайларына бейімдейді. Өндірушілерден бастап соңғы тұтынушыларға дейінгі логистикалық тізбектің барлық қатысушылары арасындағы өзара әрекеттесу үйлестіруді айтарлықтай жақсартады және уақыт пен ресурстарды ғана емес, қызмет көрсету сапасын да оңтайландыруға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде индустрияның нарықтағы позициясын нығайтуға ықпал етеді және теміржол саласын дамытудың инновациялық тәсілдерін ынталандырады. Логистикалық үйлестіру саласындағы жаңа шешімдерді үнемі жетілдіру және іздеу қажеттілігі біздің тез өзгеретін уақытымызда өзекті бола түсуде және бұл жақын болашақта теміржол көлігінің дамуындағы сәттілік пен прогресті анықтайтын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Минаков А.В., Актуальные аспекты современной маркетинговой стратегии развития предприятия // Теория и практика общественного развития. - 2023. - 6(182).
2. Короткова Т.Л. Маркетинг инноваций: Учебник и практикум для вузов / Т.Л. Короткова, - 2-е изд., испр. И доп. - М.: Юрайт, 2022. - 256 с. – (Высшее образование)
3. Кравченко Л.А., Кузнецов П.Д. Маркетинговая стратегия предприятия: основные принципы и факторы формирования // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. - 2020. - 1(38). - 134-139.
4. Санович М.А., Апарин Н.Е. Этапы разработки маркетинговой стратегии предприятия // Вестник науки и образования. - 2021. - 4(6). - 108-109.
5. Ермилина Д.А. Маркетинговая стратегия в деятельности компании и методы выбора оптимальной маркетинговой стратегии // Тенденции и перспективы развития социотехнической среды. - 2022. - 227-235.
6. Инновационный маркетинг: учебник для вузов / С.В. Карпова [и др.]; под общей редакцией С.В. Карповой. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2021. 474 с.

ИННОВАЦИИ В МАРКЕТИНГЕ И ЛОГИСТИКЕ: ОТ ИССЛЕДОВАНИЙ К ПРАКТИКЕ

ГЛАДЫШЕВА Е.

Студентка группы МК-21-2

РАЙЫМБЕКОВА А.К.

Научный руководитель, маг. ст.преп.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены инновационные и цифровые технологии и подходы в области маркетинга и логистики, понятие цифровых технологий и цифрового маркетинга

Ключевые слова: Цифровой маркетинг, инновации, цифровые технологии, логистика, подход

Инновации в маркетинге и логистике играют ключевую роль в современном бизнесе, переводя исследования в практику. Некоторые из них включают использование больших данных для улучшения прогнозирования спроса, разработку персонализированных маркетинговых стратегий с помощью искусственного интеллекта и применение новых технологий в логистике для оптимизации поставок и снижения затрат. Решающим моментом является умение компаний успешно адаптироваться и внедрять эти инновации на практике. В этой статье мы рассмотрим основные инновационные подходы в маркетинге и логистике по порядку.

Цифровой маркетинг- это использование методов таргетивного и интерактивного маркетинга, который позволяет использовать цифровые подходы, совмещённые с традиционными принципами маркетинга. Основным коммуникативным посредником в развитии технологий является интернет.

Инновационные технологии маркетинга развиваются активно, в результате лидирующие позиции интернет маркетинга переходят к цифровому распространению. Основные мероприятия цифрового маркетинга: оптимизация, маркетинг, автоматизация создания контента, маркетинг влияния, маркетинг в электронной коммерции, медиа, прямые рассылки, контекстная реклама, реклама в электронных книгах, программах, играх.

К инновационным подходам в маркетинге относятся(рисунок 1):

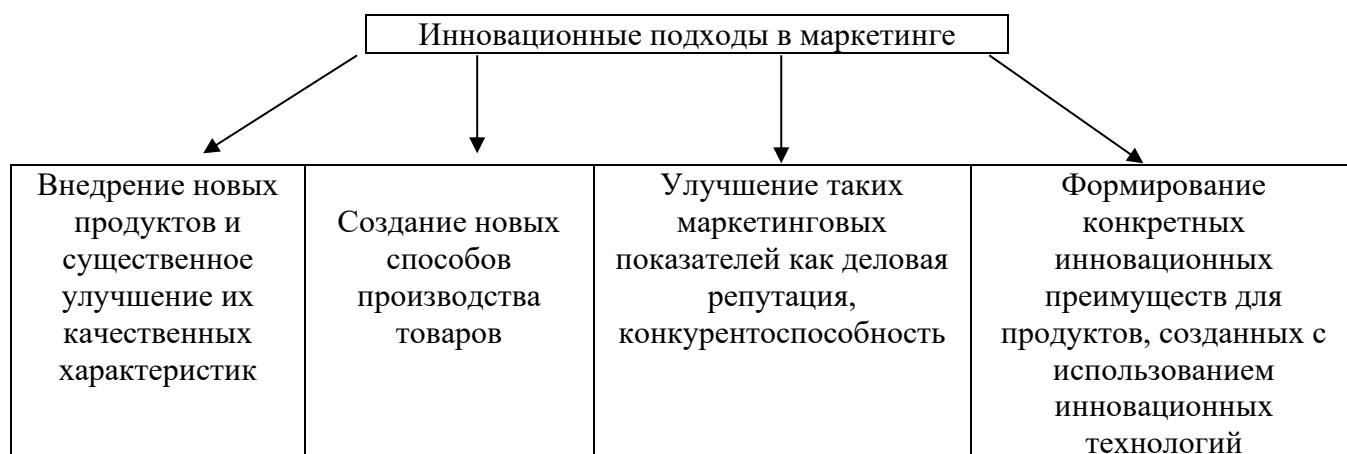

Рисунок1 Инновационные подходы в маркетинге

Важнейшей задачей маркетинга также является экономия и рациональное использование времени покупателя. Бизнес-процессы компании должны быть в первую очередь ориентированы на покупателя, изначально мотивируя его на покупку и приобретение широкого комплекса услуг, и с другой стороны, должны быть направлены на сокращение времени осуществления покупки и увеличения свободного времени. Одним из важных направлений является использование виртуальных примерочных – это специализированная программа, которая позволяет отсканировать фотографию покупателя и виртуально примерить все товары, которые понравились покупателю, при этом изображение становится максимально реалистичным. Также интересной технологией является использование 2D- и 3D- прилавков – это так называемые цифровые двойники вещей, продаваемых в магазине. Цифровой маркетинг позволяет развивать коммуникацию бизнеса и их целевой аудитории посредством использования цифровых и информационных технологий. В настоящее время критическим фактором выживания бизнеса является умение оперативно реагировать на изменения. Положительным аспектом данных технологий является возможность дифференцировать пользователей по различным критериям и более продуктивно предлагать им различную продукцию.

Инновационные подходы в логистике – важная сфера современного развития логистических процессов, а инновационная составляющая позволяет создать новые способы работы и механизмы логистической деятельности, позволяющие направлению развиваться.

Логистические инновации основываются на четырех логистических концепциях:

1. Концепции общих логистических издержек
2. Концепция реинжиниринга бизнес-процессов в логистике
3. Концепция интегрированной стратегии логистики
4. Логистическая концепция управления полной цепочкой поставок

Важным примером внедрения инновационных подходов является использование 3PL-провайдеров – полноценных логистических партнеров компании. В функции 3PL-провайдеров входят осуществление прямой транспортировки, процессов складирования, осуществление консолидации отправок, экспедирование, развитие информационных систем и других базовых сервисов, услуги таможенного брокера, а также проектирование и поддержка информационных систем.

При обработке грузов многие логистические компании используют RFID-метки, которые позволяют отслеживать место нахождения груза и состав груза, а также контролировать состояние товара. Основные типы инноваций в складской логистике можно свести к следующим типам

1. Использование дронов в складской деятельности (дроны могут применяться в операциях со штрих-кодированием, например, для сканирования 61 штрих-кодов и поиска нужных товаров на верхних стеллажах склада, также для проведения операций по инвентаризации складской деятельности, для осуществления операций доставки необходимых грузов в зону отгрузки и комплектации)

2. Применение робототехники для различных складских операций (поиск товаров, использование их для операций погрузки-отгрузки и др., отбор товаров для доставки, использование роботов в операциях упаковки товаров, использование роботов в различных операциях на складах повышает производительность в среднем на 15-20%). Одним из важных нововведений является использование робокаров для осуществления процессов транспортировки крупногабаритных товаров на складе. Использование беспилотных тягачей позволяет повысить производительность и полезное использование складских площадей

3. Использование цифровых информационных систем для организации складской деятельности.

Цифровые логистические экосистемы позволят сформировать на предприятиях цифровую среду, которая ускорит процессы обслуживания клиентов, позволит увеличить производственный оборот и повысить показатели по сбыту продукции, а также оптимизирует параметры по ее размещению и поиску необходимых заказов.

В данной статье рассмотрены основные аспекты инновационной деятельности в сфере маркетинга и логистики, представленные актуальными примерами успешной деятельности в этом направлении. Инновационная деятельность является движущей силой всех основных процессов и позволяет создать оптимальные условия для логистической и маркетинговой деятельности. В настоящее время эти направления важны как для компаний, специализирующихся на данной деятельности, так и для предприятий и организаций, для которых эта деятельность является одним из элементов процесса.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МАРКЕТИНГ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

ЖАПАШОВ А. У.

магистрант гр.МК-23-2

БОРБАСОВА З.Н.

Научный руководитель: д.э.н, профессор
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Эта научная статья проводит анализ текущего состояния рынка в Казахстане в контексте экологического маркетинга. Исследование фокусируется на уровне осведомленности потребителей о экологических продуктах, спросе на них, и оценке рыночного потенциала для развития экологического маркетинга.

Ключевые слова: экологический маркетинг, экологические продукты, потенциал, Казахстан.

Экологический маркетинг становится все более актуальной стратегией в современном бизнесе, особенно в контексте растущего интереса потребителей к экологически чистым продуктам и услугам. В данной научной статье проводится анализ текущего состояния рынка в Казахстане с фокусом на потенциале для развития экологического маркетинга. Для этого изучается текущий уровень осведомленности потребителей о экологических продуктах и спроса на них, а также проводится оценка рыночного потенциала для развития экологического маркетинга. Данный анализ базируется на актуальных данных и исследованиях, включая результаты опросов и статистические данные, представленные в научной литературе и доступные публично. Основываясь на этих данных, статья направлена на выявление ключевых трендов и перспектив для развития экологического маркетинга в контексте казахстанского рынка.

В современном мире, концепция устойчивого развития и ответственного потребления становится все более актуальной. Экологический маркетинг играет ключевую роль в привлечении внимания к экологическим проблемам и продвижении продуктов и услуг, способствующих сохранению окружающей среды. В контексте Казахстана, страны с богатыми

природными ресурсами, но также сталкивающейся с экологическими вызовами, важно провести анализ текущего состояния рынка и определить потенциал для развития экологического маркетинга.

Анализ уровня осведомленности потребителей о экологических продуктах представляет собой ключевой аспект исследования. Проведенные опросы и аналитические данные указывают на то, что осведомленность казахстанских потребителей о проблемах окружающей среды постепенно увеличивается. Большинство опрошенных выражают интерес к продуктам, которые не только полезны для здоровья, но и учитывают экологические аспекты производства и потребления.

Анализ рыночных данных и тенденций спроса показывает, что экологические продукты и услуги становятся все более востребованными среди казахстанских потребителей. Продукты с сертификатами органического происхождения, товары с устойчивой упаковкой и энергоэффективные технологии привлекают внимание потребителей, которые все более оценивают заботу о окружающей среде [1].

Согласно результатам, около половины респондентов готовы принимать меры по борьбе с изменением климата и уже принимают их. Это свидетельствует о значительном потенциале для внедрения экологических инициатив на рынке. Однако, несмотря на это, оценка рыночного потенциала показывает, что существует необходимость в дальнейшем просвещении и информировании потребителей о преимуществах экологически чистых продуктов. Примерно 55,20% респондентов считают уровень экологической культуры населения Казахстана средним, что говорит о том, что существует потенциал для увеличения осведомленности о проблемах окружающей среды и влиянии потребительского поведения на нее.

Возможности для развития экологического маркетинга в Казахстане весьма обширны. Например, внедрение устойчивых и экологически чистых технологий в производство может привести к созданию новых рыночных сегментов. В последние годы в стране уже наблюдается рост интереса к органическим продуктам и продукции с минимальным воздействием на окружающую среду. Этот рост потребительского спроса стимулирует компании к инвестированию в разработку и продвижение экологически чистых товаров и услуг.

Во-первых, изменение потребительских предпочтений и рост осведомленности о проблемах окружающей среды среди населения создают благоприятную среду для развития экологического маркетинга. Потребители становятся более ответственными и осознанными в своих покупках, отдавая предпочтение продуктам и услугам, которые призваны минимизировать негативное воздействие на окружающую среду. Например, растет спрос на органические продукты, товары с использованием устойчивых материалов и энергоэффективные технологии.

Во-вторых, правительственная поддержка и стимулирование экологических инициатив способствуют росту инвестиций в данную область. Различные программы и инициативы, направленные на снижение выбросов парниковых газов, поддержку альтернативных источников энергии и повышение энергоэффективности, создают дополнительные возможности для развития экологически ориентированных бизнесов и продуктов.

Примером успешной реализации экологического маркетинга в Казахстане может служить «Актобе, дыши!» Главной целью проекта стала защита зеленых насаждений в городе и остановка массовой вырубке деревьев. Деятельность включала контроль за поливом саженцев, очистку родников для наполнения водохранилищ, а также активную посадку деревьев, включая парк Победы, где было посажено 1500 деревьев 28 видов. Проект также проводит мероприятия с школами города, в рамках которых было выращено более тысячи саженцев. В настоящее время в команде проекта состоит 170 экоактивистов, участвующих в общем деле [2].

Есть ещё и проект «Улы дала», чья деятельность - производство крахмальных биоупаковок, призванных заменить полиэтиленовые пакеты и снизить экологическую нагрузку. Часть прибыли направляется на уборку несанкционированных свалок, посадку деревьев и обучение людей с инвалидностью на производстве. "Улы Дала" также активно поддерживает школьные экоклубы, студенческие организации и оказывает помощь молодым экологам. Совместно с эковолонтерами и при поддержке Фонда социального развития Назарбаев Университета проводятся мастер-классы для педагогов казахских школ с целью пропаганды раздельного сбора бытовых отходов и повышения экологической осведомленности. Предстоящие школьные соревнования по раздельному сбору мусора запланированы на конец мая и нацелены на вовлечение детей в экологически активный образ жизни.

EFES и MOST Start Path Entrepreneurship Program отобрали greentech&climate-стартапы для своей инкубационной программы, где помогли развить идеи в рабочий продукт. Из 133 заявок были отобраны 20 наиболее перспективных проектов, которые в течение 10 месяцев, с 1 октября 2022 по 14 июня 2023 года, проходили наставнические программы. В финале соревнования оказались 8 команд. По завершении программы 3 проекта были награждены денежными призами и достигли стадии MVP (минимально жизнеспособный продукт).

Из этой программы стоит отметить два проекта. Первый проект – URPAQ. URPAQ специализируется на изготовлении экологически устойчивой экокожи из остатков кофейной гущи. Используемая им технология позволяет преобразовать кофейный отход в искусственную кожу, сокращая при этом потребление воды и снижая выбросы CO₂ в 2,5 раза. Благодаря этой инновационной технологии специалисты могут создать из одной чашки кофе кардхолдер, который устойчив к влаге и износу. Стартап был запущен в рамках программы MVP, получив при этом финансирование в размере 200 000 тенге. И Plastic Hara Hura осуществляет производство мебели, предметов интерьера и полезных изделий из переработанных пластиковых материалов. Жители Алматы могут приносить отсортированный пластик в Plastic Hara Hura для его переработки и заказа персонализированных предметов интерьера или искусства. Кроме того, команда стартапа организует творческие мастер-классы и продает готовые товары, изготовленные из переработанного пластика. Plastic Hara Hura занял второе место на соревнованиях, получив денежный приз в размере 400 000 тенге [4].

Также стоит отметить ещё и Форум GCIP-Kazakhstan, подведение итогов которого произошло 14-го декабря 2023-го года в городе Астана. Форум был организован Международным центром зеленых технологий и инвестиционных проектов. Проект GCIP-Kazakhstan направлен на продвижение инноваций, поддержку малого и среднего бизнеса в области зеленых технологий для создания рабочих мест в Казахстане. Грант выделен Казахстану Глобальным экологическим фондом при содействии ЮНИДО.

Начиная с апреля 2023 года, проект GCIP-Kazakhstan активно реализуется с целью поиска, развития и поддержки предпринимателей в области зеленых технологий. Более 20 стартапов получили поддержку и возможность превратить свои инновационные идеи в конкурентоспособные продукты и услуги, способные создать зеленые рабочие места в стране. Проекты охватывают различные сектора экономики, включая возобновляемую энергию, управление отходами, водные ресурсы и энергоэффективность. Форум завершился церемонией награждения, где 4 лучших стартапа были удостоены финансирования от UNIDO и GEF в размере 3 000 000 тенге. Среди победителей стали такие стартапы, как Krintel (Утилизация ТБО), Ozen-M (Система мониторинга водных ресурсов), ReCompro (Зеленое строительство), Cryo Adsorbent (Очистка загрязненных территорий) и SAGI (Приложение для стимулирования переработки ТБО, также получивший награду в категории женское лидерство).

Таким образом, данные подтверждают наличие потенциала для развития экологического маркетинга в Казахстане, основанного на увеличении осведомленности потребителей о экологически чистых продуктах и создании стимулов для компаний, производящих такие продукты [5].

Исследование экологического предпринимательства в Казахстане позволяет нам понять текущее состояние рынка и его перспективы развития. Анализ факторов, таких как уровень осведомленности потребителей, спрос на экологические продукты, а также участие государственных и частных инициатив в поддержке экологических стартапов, выявил значительный потенциал роста в данной области.

Инновационные проекты, представленные в статье, демонстрируют разнообразие и эффективность подходов к решению экологических проблем. От переработки пластиковых отходов до производства устойчивой эконоки из кофейной гущи, стартапы в Казахстане активно внедряют технологии, способствующие экологической устойчивости и снижению вредного воздействия на окружающую среду. Успех программ поддержки, таких как ESO Network и GCIP-Kazakhstan, подтверждает значимость государственной и частной инвестиционной поддержки в развитии экологического предпринимательства, а также заинтересованность потребителей в данных программах. Эти программы не только способствуют развитию экологических стартапов, но и привлекают внимание инвесторов к инновационным идеям в сфере чистых технологий. Однако, несмотря на значительные достижения, важно продолжать усилия по развитию экологического предпринимательства в Казахстане. Это включает в себя не только поддержку существующих проектов, но и создание новых программ и инфраструктуры, способствующих росту и инновациям в этой области.

Однако, важно заметить, что еще существует значительный потенциал для увеличения осведомленности потребителей о важности экологически чистых решений и их влиянии на сохранение окружающей среды. Поэтому необходимо продолжать усилия по проведению информационных кампаний, образовательных мероприятий и просветительской работы среди населения.

В целом, развитие экологического предпринимательства в Казахстане обещает принести значительные плоды как для окружающей среды, так и для экономики страны, и это требует дальнейшего внимания и усилий со стороны всех заинтересованных сторон.

Список использованной литературы:

1. "«Зеленые» финансы в Казахстане." 04.10.2020. Асель Нурахметова, генеральный директор Центра зеленых финансов МФЦА <https://qazaqgreen.com/journal-qazaqgreen/green-finance/241/>
2. "Analysis of state documents on environmental awareness aspects in Kazakhstan." Yernazar Kumar, Gulzhan Makhmudova. https://www.researchgate.net/publication/369580896_Analysis_of_state_documents_on_environmental_awareness_aspects_in_Kazakhstan.
3. "Пять перспективных казахстанских экопроектов". Эльмира Абенова. 12. 04. 2022. <https://the-steppe.com/razvitie/pyat-perspektivnyh-kazahstanskih-ekoproektov>.
4. "Greentech-стартапы решают экологические проблемы в Казахстане". Редакция. 22.06.2023. <https://businessmir.kz/2023/06/22/greentech-startapy-reshayut-ekologicheskie-problemy-v-kazahstane/>
5. "Аналитический отчет о результатах исследования осведомленности населения Республики Казахстан об изменении климата." https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/analiticheskiy_otchet_rus.pdf

**РАЗРАБОТКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА
ПРЕДПРИЯТИЯ**

ВАНЮРКИН А.С.

студент группы ИТА20-2

ЦИЦИНА А.С.

*Научный руководитель, старший преподаватель, магистр
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: Данная статья рассматривает разработку и создание интеллектуальной системы, которая имеет способность анализировать финансовое состояние предприятия. В статье использован неформальный метод экспертных оценок с применением основных методов, наиболее часто встречающихся при проведении финансового анализа на предприятиях.

Ключевые слова: интеллектуальная система, принятие решений, рекомендации, метод экспертных оценок, финансовое состояние предприятия

В последнее десятилетие компьютерные технологии все активнее пытаются применить для реализации интеллектуальных процессов, процессов поиска решений, когда конечный результат непредсказуем и является плодом логических заключений и выводов, к которым компьютер приходит самостоятельно.

Огромный интерес к экспертным системам со стороны пользователей вызван следующими причинами:

- во-первых, они ориентированы на решении широкого круга задач в неформализованных областях, приложения которых до недавнего времени считались малодоступными для вычислительной техники;

- во-вторых, с помощью экспертной системы специалисты, не знающие программирования, могут самостоятельно разрабатывать интересующие их приложения, что позволяет расширить сферу использования СВТ;

- в-третьих, экспертные системы (ЭС) при решении практических задач достигают результатов, не уступающих, а иногда превосходящих возможности людей – экспертов.

В настоящее время необходимо проводить анализы обоснования и выполнения бизнес – планов, маркетинговых исследований, возможностей производства и сбыта, изучения внутренних внешнеэкономических ситуаций, влияющих на производство и сбыт, соотношения спроса и предложения, конкретных потребителей и оценки последними качества выпускаемых изделий, затрат живого и овеществленного труда с необходимой их детализацией. При проведении анализа на предприятии обосновываются планы и управленческие решения, осуществляются контроль их выполнения, выявляются резервы повышения эффективности производства, оцениваются результаты деятельности предприятия, его подразделения и работников.

В данной статье использован неформальный метод экспертных оценок с применением основных методов, наиболее часто встречающихся при проведении финансового анализа на предприятиях.

В качестве исследуемого объекта для построения интеллектуальной системы финансового анализа, было выбрано предприятие занимающееся оптово-розничной реализацией строительных материалов и выполнением государственных и частных заказов на строительство и реконструкцию различных зданий и сооружений.

Основными задачами экспертной системы финансового анализа предприятия являются:

- общая оценка финансового положения предприятия и его изменения за отчетный период;

- оценка состава и структуры активов, их состояние и движение;

- оценка состава и структура собственного капитала и обязательств, их состояние и движение;

- анализ показателей финансовой устойчивости предприятия и оценка изменения их уровня;

- анализ платежеспособности предприятия и ликвидности баланса;

- анализ деловой активности и эффективности предпринимательской деятельности предприятия

- краткосрочное прогнозирование рыночной устойчивости предприятия и разработка его финансовой стратегии.

Для реализации интеллектуальной системы финансового анализа предприятия в программном виде, проделан ряд последующих действий:

1. Глубокое изучение рассматриваемой предметной области;

2. Выявление главных целей решаемой задачи, и разбиение их на подцели;

3. На основании результатов анализа целей и подцелей решаемой задачи - составление дерева решений;

4. Прослеживание цепочки условий, пользуясь принципом прямого рассуждения, для каждого вывода в составленном дереве решений;

5. Составление правил вывода (базы правил), основывающихся на следующих процедурах:

a) представление графически дерева решений задач;

b) представление символично-логического пути вывода для каждого запроса, пользуясь принципом обратного;

c) представление текста вывода и пути вывода на стилизованном деловом языке;

d) определение переменных и написание текста, и пути вывода на информационном языке;

e) представление правил на формальном языке;

6. Реализация выше описанных действий на языке программирования.

После глубокого анализа предметной области, а также исходя из полученного расчета коэффициентов, можно получить рекомендации по укреплению финансовой устойчивости и повышению доходности предприятия с помощью составленного дерева решений, в соответствии с рисунком 1.

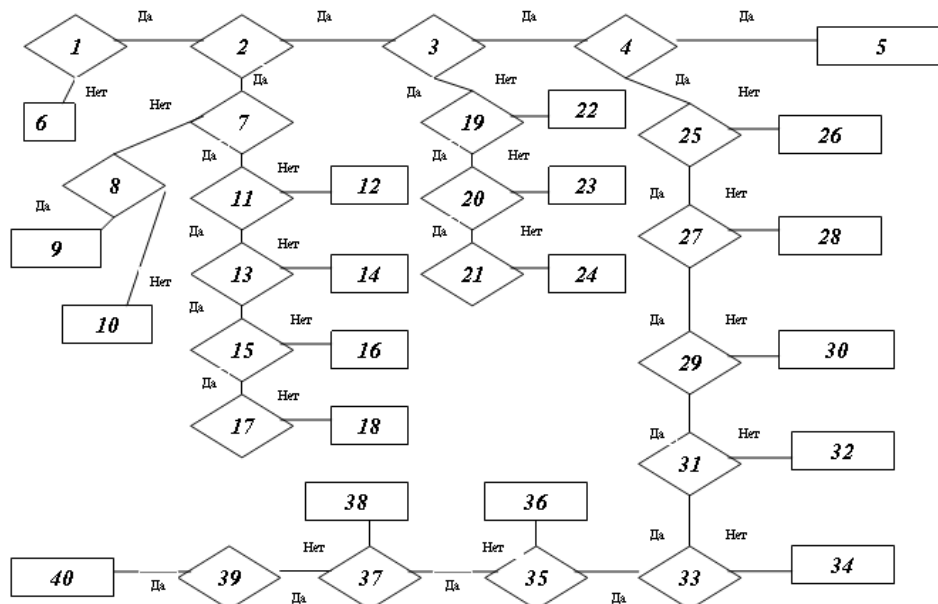

Рисунок 1 - Структура дерева решений

Задача для разрабатываемой интеллектуальной системы – определение наилучших рекомендаций по укреплению финансовой устойчивости и повышению доходности предприятия.

Используем принцип прямой цепочки рассуждений с базой знаний, т.е. констатирующая часть правила ТО выполняется только в том случае, если удовлетворяется условная часть правила ЕСЛИ.

Разработав дерево решений, можно записать правила базы знаний. Для примера выбрана цепочка рассуждений из блоков расчета показателей финансовой устойчивости.

Разработанная интеллектуальная система финансового анализа предприятия представляет собой совокупность программно-аппаратных средств и предназначена для автоматизации работы на предприятии.

Средства системы должны иметь возможность получения справочной информации в любых разрезах за любой период времени или на любой момент времени, в том числе статистических данных, справок по установленным формам, справок по произвольным формам.

Если несколько специалистов одновременно должны работать с общей информацией по финансовой и бухгалтерской отчетности, средства программы должны предусматривать возможность такого режима эксплуатации с использованием сети персональных компьютеров.

В данной работе использован неформальный метод экспертных оценок с применением основных методов, наиболее часто встречающихся при проведении финансового анализа на предприятиях.

Конечным продуктом разработанной интеллектуальной системы финансового анализа на данном предприятии является выходной документ, выражающий его мнение о правильности представляемой предприятием финансовой отчетности, который отражает финансовые условия и результаты деятельности последнего (рекомендации).

Одна из главных целей разработанной интеллектуальной системы финансового анализа состоит в получении как можно более высокой степени уверенности в отсутствии ошибок и отступлений от правил, которые в случае не обнаружения могут существенно повлиять на

достоверность представляемых предприятием финансовых сведений. Установив достоверность элементов и показателей финансовой отчетности, правильность расчетов с бюджетом и внебюджетными фондами, необходимо заглянуть глубже в дела предприятия, определить его финансовые порывы, «недомогания и болезни». Другими словами заключительным и решающим этапом разработанной интеллектуальной системы финансового анализа предприятия является проверка финансового положения предприятия с целью установления недостатков и их причин.

Список литературы:

1. Остроух, А. В. Интеллектуальные информационные системы и технологии / А. В. Остроух, А. Б. Николаев. — 3-е изд., стер. — Санкт-Петербург : Лань, 2023.
2. Галыгина, Л. В. Практические работы по информатике и основам искусственного интеллекта / Л. В. Галыгина, И. В. Галыгина. — Санкт-Петербург : Лань, 2023.
3. Флегонтов, А. В. Моделирование задач принятия решений при нечетких исходных данных / А. В. Флегонтов, В. Б. Вилков, А. К. Черных. — 2-е изд., стер. — Санкт-Петербург : Лань, 2023.
4. Барков, И. А. Объектно-ориентированное программирование / И. А. Барков. — 2-е изд., стер. — Санкт-Петербург : Лань, 2023.
5. Колмогорова, С. С. Обработка данных алгоритмами искусственного интеллекта в системе интернета вещей / С. С. Колмогорова. — Санкт-Петербург : Лань, 2023.
6. Зубова, Е. Д. Информационные технологии в профессиональной деятельности : учебное пособие для вузов / Е. Д. Зубова. — Санкт-Петербург : Лань, 2022.
7. Вейцман, В. М. Проектирование информационных систем : учебное пособие для вузов / В. М. Вейцман. — 2-е изд., стер. — Санкт-Петербург : Лань, 2022.

РАЗРАБОТКА ВЕБ-ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ДЮСЕМБАЕВА А.

студентка гр.ВТ-23-5пб

ОМАРОВА Ш.Е.

Научный руководитель, профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье описывается процесс разработки веб-приложения, предназначенного для обучения английскому языку, рассматриваются основные этапы создания приложения, включая анализ требований пользователей, проектирование интерфейса, выбор методов обучения, разработку функциональности и тестирование. Результатом работы является готовое приложение, способное предоставить пользователям удобный и эффективный инструмент для изучения английского языка.

Ключевые слова: приложение, интерфейс, язык, меню, пост, дизайн, цвет, тест.

В связи с развитием информационных технологий сегодня существует большое количество вспомогательных средств, позволяющих поддерживать свой уровень языка в актуальном состоянии, а также улучшать текущий уровень владения языком и развивать навыки построения предложений. Примерами таких вспомогательных средств являются:

различные веб-сервисы, настольные и мобильные приложения, а также информационные системы, которых, на сегодняшний день, существует большое множество.

Интернет предлагает разнообразные образовательные ресурсы, веб-приложения и мобильные приложения, которые помогают улучшить навыки чтения, письма, аудирования и разговорной речи на английском языке. Благодаря глобальному характеру английского языка, интернет становится мощным инструментом для общения с носителями языка и погружения в его культуру. Использование онлайн-ресурсов и приложений для изучения английского языка демонстрирует положительный эффект на обучение в целом. [1]

В данной статье рассмотрено проектирование веб-приложения для изучения английского языка, которое обеспечит эффективные методы и инструменты для улучшения навыков чтения, письма, говорения и аудирования на английском языке у пользователей различных уровней владения языком.

Разработка удобного в использовании приложения для изучения английского языка - это интересная и требующая внимания задача. Чтобы успешно реализовать это приложение, необходимо учесть различные аспекты и обеспечить наличие всех необходимых функций.

Важным компонентом приложения является его графическое оформление. Оно должно быть современным и функциональным, чтобы привлекать пользователей. Понятная навигация поможет пользователям легко ориентироваться в приложении.

Главное меню приложения играет важную роль, предоставляя пользователю доступ к различным функциям. В меню должны быть предусмотрены пункты для входа, регистрации и профиля пользователя. Это позволит пользователям авторизоваться, создать аккаунт и получить доступ к своей персональной информации.

Одной из ключевых функций приложения является предоставление тестовых заданий, лекций, викторин и других материалов для изучения английского языка. Разнообразие контента поможет пользователям развивать навыки чтения, письма, говорения и аудирования.

Для обеспечения интерактивности и взаимодействия между пользователями приложение может предоставлять возможность размещения собственных постов с вопросами. Это позволит пользователям общаться, делиться опытом и задавать вопросы другим участникам сообщества. Такой функционал способствует активному взаимодействию и обмену знаниями.

Не менее важным является интерфейс приложения. Он должен быть интуитивно понятным, чтобы пользователи могли легко освоиться и использовать все функции приложения без затруднений. Четкое размещение элементов управления, понятные и информативные подсказки помогут пользователям быстро ориентироваться и эффективно использовать приложение.

Итак, разрабатываемое приложение для изучения английского языка является многофункциональным и привлекательным. Графическое оформление, главное меню, предоставление контента, возможность размещения постов и понятный интерфейс - все эти компоненты внедрены в приложение с учетом требований пользователей. Результатом являются веб-приложение, которое поможет пользователям достичь успеха в изучении английского языка.

Архитектура программного обеспечения также играет важную роль в разработке программных продуктов. Выбор подходящей архитектуры зависит от сложности задач, числа пользователей и требований к функциональности. В данном проекте была выбрана однопользовательская архитектура, поскольку предполагается использование программы одним пользователем.

Одной из основных задач проектирования интерфейса является обеспечение хорошего пользовательского опыта. Это означает, что дизайн должен быть простым, интуитивно понятным и привлекательным для пользователей. Пользователи должны легко находить нужные функции и контент, а навигация по приложению должна быть логичной и понятной.

Для этого необходимо проводить исследование пользовательского поведения и учитывать их потребности и ожидания.

Один из важных аспектов дизайна интерфейса - это выбор цветовой гаммы. Цвета играют важную роль в создании атмосферы и эмоционального воздействия на пользователей. Цветовая гамма должна быть гармоничной, сбалансированной и соответствовать целям и задачам приложения. Различные цвета могут вызывать разные эмоции и ассоциации, поэтому важно выбрать цвета, которые соответствуют целям и контексту приложения.

Помимо цветовой гаммы, важными аспектами дизайна интерфейса являются формы и компоненты. Их расположение и стиль должны быть аккуратными и удобными для использования. Например, кнопки, поля ввода, меню и другие элементы должны быть легко обнаруживаемыми и доступными для пользователей. Плавные анимации и эффекты могут добавить интерактивности и привлекательности взаимодействию с приложением.

Все аспекты дизайна интерфейса пользователя вместе создают приятный и функциональный пользовательский опыт. Цель состоит в том, чтобы удовлетворить потребности пользователей, сделать приложение удобным и привлекательным, а также повысить эффективность и удовлетворенность пользователей при использовании приложения.

Формы выходных документов относятся к конкретным типам документов или шаблонам, которые используются для предоставления информации результатам пользователю или клиенту. Эти документы создаются или предоставляются приложениями, программными системами или организациями, чтобы предоставить конечным пользователям необходимую информацию или выходные данные. Формы выходных документов зависят от контекста и специфических требований проекта или организации. Они создаются для предоставления информации, подтверждений, отчетов и других результатов, необходимых для коммуникации с пользователями или клиентами.

В разрабатываемом веб-приложении имеются следующие выходные документы:

- результаты тестов, т.е. после прохождения тестов или заданий приложение может предоставлять результаты пользователя. Это позволяет пользователям оценить свои знания и понять, в каких аспектах английского языка им необходимо улучшиться.

- посты с вопросами, где пользователи могут создавать посты и задавать вопросы по интересующей их теме. Эти документы могут быть сохранены и использованы в качестве справочных материалов для повторения и закрепления изученного материала.

- отзывы и комментарии, если в приложении предусмотрена возможность обратной связи от пользователей в виде комментирования вопросов, форма выходного документа может включать сохранение отзывов и комментариев. Это позволит пользователям сохранять полезные советы, заметки или комментарии от других пользователей и использовать их для дальнейшего обучения и улучшения своих навыков.

- викторины, где пользователи могут проходить викторины, чтобы проверить свои знания и навыки в изучении английского языка. Форма выходного документа может предоставлять результаты викторин, показывая количество правильных ответов. Это поможет пользователям оценить свои знания и определить области, требующие дополнительного изучения.

Для создания веб-приложения для изучения английского языка были использованы средства программирования: C#, JavaScript, HTML, CSS, , ASP.NET Core MVC, СУБД .MS SQL Server.

В разрабатываемом приложении были реализованы следующие функции и процедуры:

- поиск по вопросам в приложении - эта процедура принимает введенный пользователем поисковый запрос, обрабатывает его и выполняет поиск в базе данных приложения. Поиск может быть основан на различных критериях, таких как ключевые слова, темы. После выполнения поиска, результаты выводятся на страницу, чтобы пользователь мог увидеть

соответствующие вопросы;

- возможность регистрации в приложении - эта процедура обрабатывает данные, введенные пользователем в форму регистрации. Она проверяет корректность и полноту данных, например, проверяет, что все обязательные поля заполнены и что введенные данные соответствуют заданным форматам. После успешной проверки новый пользователь остается в базе данных приложения;

- возможность авторизации в приложении - эта процедура обрабатывает данные, введенные пользователем в форму авторизации. Она проверяет, что предоставленные данные совпадают с данными зарегистрированных пользователей в базе данных. Если данные верны, то пользователь считается авторизованным;

- возможность добавления собственных постов на главную страницу - эта функция позволяет пользователям добавлять свои собственные посты на главную страницу приложения. Пользователь заполняет соответствующую форму, в которой указывает заголовок, текст и другие необходимые детали поста. После отправки формы, данные обрабатываются, и новый пост добавляется в базу данных. После добавления, пост отображается на главной странице, где другие пользователи могут его просмотреть и комментировать.

Эти функции и процедуры обеспечивают разнообразный функционал в приложении, позволяя пользователям выполнять поиск по вопросам, регистрироваться и авторизовываться, а также делиться своими постами и взаимодействовать с другими пользователями на главной странице, что повышает удобство использования приложения и обогащает пользовательский опыт.

Разрабатываемая программа посвящена изучению английского языка. Она является не просто теоретическим пособием, а полноценным приложением, содержащим в себе набор упражнений и заданий к ним. Данное программное обеспечение поможет пользователям изучить английский язык, а также закрепить уже имеющиеся знания. Программа снабжена грамматикой, тестами, аудированием и т.д. Благодаря разумному построению алгоритма прохождения уроков, пользование программой совершенно не вызывает сложности в технических аспектах.

После открытия веб-приложения для изучения английского языка пользователь попадает в главное окно программы. Здесь находятся основные элементы управления, предоставляющие доступ к различным функциям и урокам.

На рисунке 1 представлена главная страница приложения.

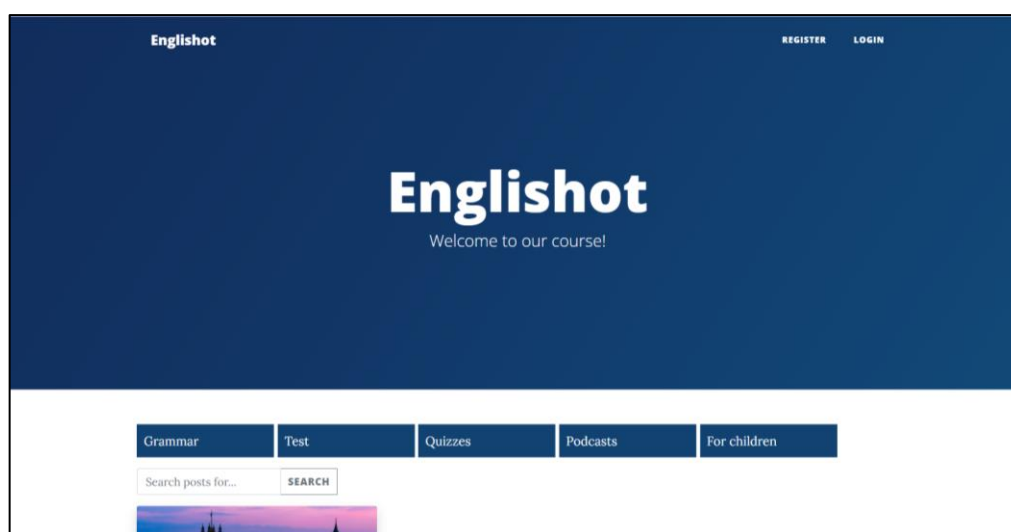

Рисунок 1 – Главная страница приложения

Кнопки уроков: в главном окне программы расположены кнопки, при нажатии на которые открываются соответствующие уроки. Пользователь может выбрать интересующий его урок и начать обучение.

Меню авторизации и регистрации: в главном окне программы также присутствует меню, где пользователь может зарегистрироваться или авторизоваться, если он уже имеет учетную запись.

Рисунок 2 – Окно регистрации

После входа в приложение пользователь может войти в свой личный кабинет, нажав на кнопку «HELLO USERNAME», где username – имя пользователя.

После входа в личный кабинет пользователя встретит «Dashboard», или приборная панель, где пользователь будет видеть свои опубликованные посты с вопросами.

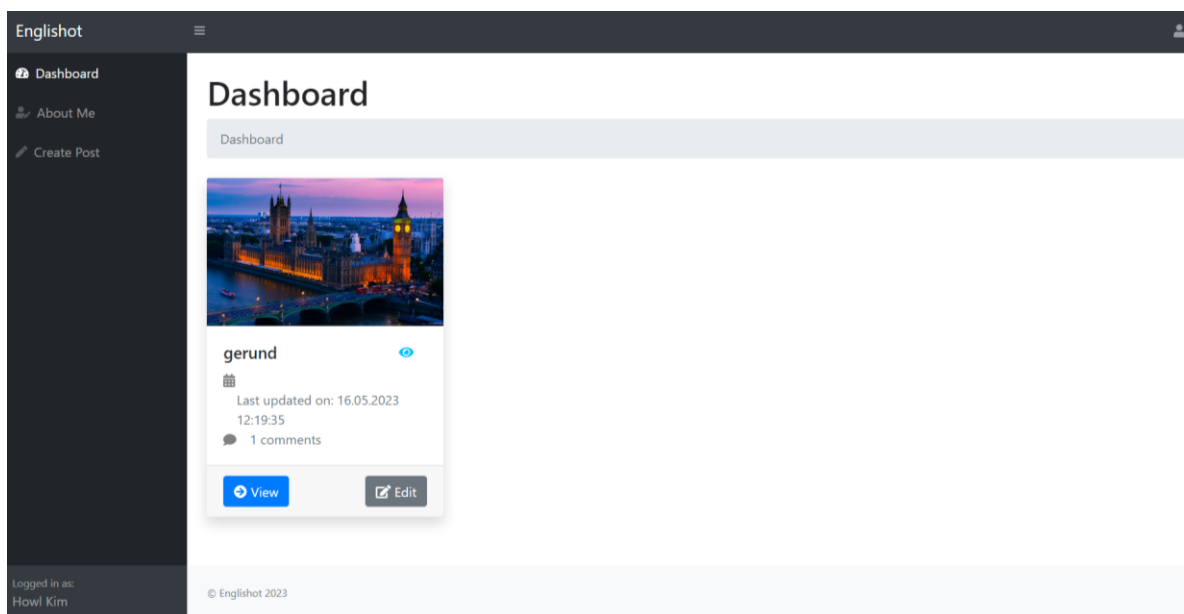

Рисунок 3 – Личный кабинет, приборная панель

Модуль грамматики: внутри приложения есть раздел, посвященный грамматике английского языка. Здесь пользователь может изучать различные грамматические правила, примеры.

Модуль тестирования: в этом модуле пользователь может пройти различные тесты,

чтобы проверить свои знания и оценить свой уровень владения английским языком. Тесты представлены в формате выбора правильного варианта ответа.

Модуль викторин: в данном модуле предлагаются интерактивные викторины, которые помогают развить понимание английской культуры и другие аспекты языка. Викторины содержат вопросы с вариантами ответов.

Модуль аудирования: в этом модуле пользователь может прослушивать аудиоматериалы на английском языке. Этот модуль помогает улучшить навыки аудирования, понимание произношения и развитие слуховой памяти.

Модуль для детей: в приложении предусмотрен отдельный раздел с материалами для детей. Здесь представлены словари, специально разработанные для детей, чтобы помочь им освоить английский язык в увлекательной форме.

Созданное приложение соответствует потребностям целевой аудитории и предоставляет информацию, необходимую для удовлетворения их запросов.

Веб-приложение для изучения английского языка с использованием интерактивных методов может значительно повысить эффективность обучения, улучшить мотивацию и удовлетворенность пользователями, а также обеспечить более гибкое и доступное обучение в любое время и в любом месте.

Список литературы:

1 Основы цифровой грамотности и кибербезопасности: учеб. пособие / Т. А. Бороненко, А. В. Кайсина, И. Н. Пальчикова, Е. В. Федоркевич, В. С. Федотова. – СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2021. – 431 с.

2 Ковалев, К. Я. Времена английского глагола в графическом изображении. Учебное пособие / К.Я. Ковалев. - М.: Издательство Новосибирского Университета, 2016. - 176 с.

3 Джеймс, Чамберс ASP.NET Core. Разработка приложений. Руководство / Чамберс Джеймс. - М.: Питер, 2018. - 330 с.

УПРАВЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЕМ ИТ-ПРОЕКТА «THE LORDS OF THE ELEMENTS»

КАРИМОВ Ж.

Студент гр. ВТ-22-2

ТАЖБАЕВА А.М.

Научный руководитель, ст. преп., магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается подпроцесс управления содержанием ИТ проекта. В качестве примера мы подготовили ИТ- проект по разработке компьютерной игры.

Ключевые слова: ИТ-проект, участники ИТ-проекта, иерархическая структура работ , календарный план, смета расходов, содержание проекта, геймплей.

В настоящее время существует огромное количество подходов и методик по управлению проектами, и за последнее время было разработано множество методологий и стандартов. Каждая из предложенных методологий имеет свою зафиксированную и описанную методологию, документацию, терминологию и процесс управления проектом. Вместе с тем, с

развитием информационных технологий все больше развивается сфера разработки IT проектов, и сложность проектов показывает на необходимость грамотного управления процессами разработки проектов. Ежедневно каждый IT специалист сталкивается с множеством проблем, связанных с процессами управления IT проекта, его содержанием и взаимодействием со всеми заинтересованными участниками процесса [1, с.155].

Основными критериями по разработке содержания проекта явились следующие:

- Первоначальная иерархическая структура работ (ИСР) до пакетов работ;
- Потребность в ресурсах, штатное расписание и организационная структура проекта (трудоемкость, роли участников проекта, без указания конкретных сотрудников, задействованные в проекте);
- Укрупненный календарный план;
- Критические факторы успеха;
- Смета расходов с указанием порядка величин;
- Критерии приемки результатов проекта.

В начале организации создания проекта была сформирована команда из числа участников проекта с четкими определенными ролями и обязанностями выполнения проекта. Перед руководителем проекта стояла задача в организации и определении ролей среди участников. А также определение границ и способа реализации проекта. В границах проекта были определены такие условия:

- Бюджет;
- Сроки;
- Целевая аудитория;
- Технологии;
- Концепция игры;
- Качество.

По способам реализации проекта команда разрабатывает согласно матрицы ответственности потребность в ресурсах, штатное расписание, организационную структуру проекта (трудоемкость, роли проекта, без указания конкретных сотрудников, управления проектом), укрупненный календарный план; критические факторы успеха; смету расходов с указанием порядка величин; критерии приемки результатов проекта.

Трудоемкость создания проекта занимает примерно 12 месяцев или 1 год. Согласно штатного расписания были распределены роли в проекте следующим образом: продюсер, геймдизайнер, дизайнер, программист, тестировщик. Укрупненный календарный план в виде диаграммы Ганта представлен на рис. 1.

Рисунок 1 - Календарный план

В качестве факторов успеха проекта команда считает основными - это качество геймплея и графики, вовлеченность игроков, удобство управления и стабильная работа приложения, постоянная техническая поддержка, стабильный хостинг, адаптация серверов для каждого пользователя.

Общая смета расходов составила от 1000 до 3300 \$, которые будут распределены следующим образом: хостинг – 100-200 долларов, которые будут направлены на аренду сервера, разработка и дизайн: 500-800 долларов будут выделены на оплату услуг дизайнера и разработчика, включая создание графики, анимации и интерфейса игры, реклама и маркетинг: 300-500 долларов будут направлены на рекламные кампании в целях продвижения игры и привлечения новых клиентов, техническая поддержка и обслуживание: 100-200 долларов - на обеспечение технической поддержки и обслуживания серверов и инфраструктуры проекта.

Согласно стандарта РМВОК [2], иерархическая структура работ (ИСР) до пакетов работ позволит разбить процесс работы над содержанием проекта на подпроцессы. Декомпозиция ИСР показана на рис. 2.

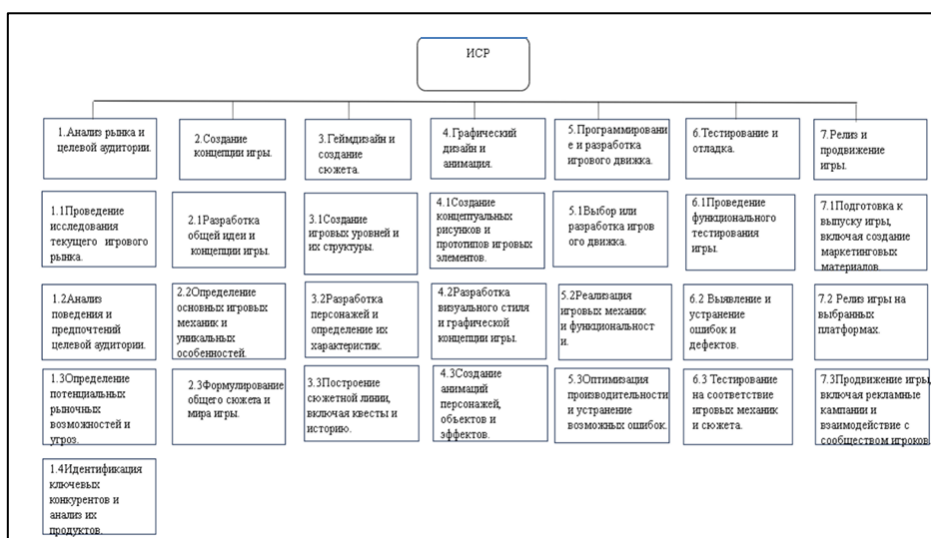

Рисунок 2- Пример декомпозиции ИСР проекта

Критерии приемки результатов проекта соответствует требованиям к проектному решению:

- Разработан игровой мир;
- Создана качественная графика и анимация;
- Создан качественный геймплей;
- Обеспечена поддержка различных платформ.

На рисунке 3 можно увидеть требования заказчика к проекту.

Рисунок 3- Требования к проекту

Конечно, на начальном этапе требования заказчика прописываются в уставе проекта. Исполнителям на промежуточных этапах необходимо предоставить промежуточные результаты, которые формирует руководитель проекта. В целом общий результат зависит от всех членов команды проекта. В связи с этим, полученный опыт работы над содержанием проекта как часть процесса управления IT-проекта, поможет качественно и в установленные сроки предоставить проект заказчику.

Список литературы:

1. Чекмарев, А. В. Управление IT-проектами и процессами : учебник для вузов / А. В. Чекмарев. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 228 с.
2. <https://biconsult.ru/files/datavault/PMBOK-6th-Edition-Ru.pdf>

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЖЕРГІЛІКТІ ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ЕҢБЕК НАРЫҒЫН ОҒТАЙЛАНДЫРУ

КОЖАНОВ Ж.

магистрант группы МЭ-22н

АРЫНОВА З.А.

научный руководитель, к.э.н., доцент,

Торайгыров университет,

г. Павлодар, Республика Казахстан

Аннотация. Мақалада еңбек нарығын цифрлық трансформация сын-кәтерлеріне бейімдеудің негізгі аспектілері қарастырылады. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және жұмыс күшіне қойылатын талаптардың өзгеруі жағдайында жергілікті экономикалардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету маңызды міндет болып табылады. Авторлар қайта даярлады,

цифрлық кәсіпкерлікті қолдауды, икемді еңбек күшін қалыптастыруды және цифрлық инфрақұрылымды нығайтуды қоса алғанда, еңбек нарығын оңтайландыру стратегияларын талдайды. Жергілікті экономика контекстінде цифрлық дәуір жағдайында өңірдің бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығын арттыруға бағытталған ұсыныстар ұсынылған. Бұл мақала цифрлық экономиканың қиындықтарын түсінуге және бейімделуге ұмтылатын барлық мүдделі тараптар үшін өзекті зерттеу болып табылады.

Кілт сөздер. жұмыспен қамту, жергілікті экономика, оңтайландыру, еңбек нарығы, цифрландыру, цифрлық экономика

Цифрландыру қоғамдық өмірдің барлық салаларына енетін қазіргі әлемде еңбек нарығын оңтайландыру жергілікті экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің негізгі факторларының біріне айналуға мүмкіндік береді. Цифрлық технологиялардың өсуі еңбек қатынастарының құрылымына әсер етеді, жұмысшылар үшін де, жұмыс берушілер үшін де жаңа мүмкіндіктер мен қиындықтар туғызады.

Еңбек нарығы оның бәсекеге қабілеттілігіне, инновациялық әлеуеті мен тұрақтылығына әсер ете отырып, цифрландыру жағдайында жергілікті экономиканы дамытуда шешуші рөл атқарады. Еңбек нарығының маңыздылығы келесі негізгі аспектілермен анықталады:

1. Кадрлардың қолжетімділігін қамтамасыз ету. Цифрлық экономиканы дамыту тиісті цифрлық дағдылары бар білікті кадрлардың болуын талап етеді. Еңбек нарығы-бұл кәсіпорындар қажетті жұмыс күшіне қол жеткізудің негізгі механизмі. Еңбек нарығын тиімді бейімдеу кадрларға сұранысты қанағаттандыруға және экономиканы қажетті ресурстармен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

2. Инновациялар мен кәсіпкерлікті ынталандыру. Цифрлық технологиялар мен инновациялардың дамуы көбінесе шағын және орта кәсіпорындардың, сондай-ақ стартаптардың қызметімен байланысты. Еңбек нарығы мамандандырылған дағдыларға сұранысты қамтамасыз ете отырып, жаңа өнімдер, қызметтер мен технологияларды құруға ықпал ете отырып, Цифрлық кәсіпкерлік пен инновацияны дамытуды ынталандырады.

3. Икемді және бейімделгіш жұмыс күшін қалыптастыру. Цифрлық экономика жылдам өзгерістермен және тұрақсыздықпен сипатталады. Еңбек нарығы кәсіпорындар мен жалпы нарықтың өзгеретін қажеттіліктеріне тиімді жауап беру үшін икемді және бейімделгіш болуы керек. Бұл жұмыспен қамтудың икемді нысандарын дамытуды, үздіксіз оқытуды және жұмыс күшін қайта даярлауды ынталандыруды білдіреді.

4. Әлеуметтік инклюзияны насихаттау. Еңбек нарығы Әлеуметтік инклюзияны қамтамасыз ету және әлеуметтік теңсіздіктерді азайту үшін маңызды. Цифрландыру жағдайында ол халықтың барлық топтарына, соның ішінде жастарға, әйелдерге, мүгедектерге және басқа да осал топтарға қол жетімді болуы керек. [1]

Экономиканы цифрландыру жұмыс күшінің біліктілігі мен құзыретіне қойылатын талаптарды қайта форматтайды, бұл оқыту мен кадрларды даярлау стратегияларын қайта қарауды қажет етеді. Процестерді автоматтандыру, цифрлық кәсіпкерліктің өсуі және жұмыспен қамту нысандарының өзгеруі сияқты еңбек нарығындағы құрылымдық өзгерістер мемлекет, бизнес-қоғамдастық және білім беру мекемелері тарапынан шұғыл ден қоюды талап етеді.

Цифрландыру жұмысшылардың дағдылары мен біліктілігіне қойылатын талаптарды өзгертетін жаңа технологиялар мен жұмыс тәсілдерін әкеледі. Жергілікті экономикалар цифрлық дәуірдің қажеттіліктеріне сәйкес келетін білім беру бағдарламалары мен оқытуды қамтамасыз ету арқылы осы өзгерістерге бейімделуі керек.

Цифрландыру жағдайындағы еңбек нарығы жергілікті экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін еңсеру қажет бірқатар сын-қатерлерге тап болады. Қазіргі цифрлық әлемде тиісті бейімделуді және еңбек нарығын оңтайландыруды қажет ететін жылдам

өзгерістер орын алуда. Экономиканы цифрландыру жағдайында еңбек нарығы алдында тұрған негізгі сын-қатерлердің қатарында мыналар бар:

Біріншіден, цифрлық технологияларды енгізу және көптеген процестерді автоматтандыру кейбір салаларда жұмыс орындарының қысқаруына әкелуі мүмкін. Күнделікті тапсырмалармен айналысатын жұмысшылар өндірістік процестерді автоматтандыруға байланысты жұмыстан айырылуы мүмкін.

Екіншіден, цифрлық технологиялардың дамуымен жұмысшылардың дағдылары мен құзыреттеріне қойылатын талаптар артып келеді. Цифрлық сауаттылық, деректермен жұмыс істеу қабілеті, аналитикалық қабілеттер және басқа да цифрлық дағдылар еңбек нарығында сұранысқа ие бола бастады.

Үшіншіден, цифрлық технологиялардың біркелкі таралмауы жоғары білікті мамандар мен төмен білікті жұмысшылар арасындағы алшақтықты арттыруы мүмкін. Бұл жұмыссыздықтың өсуіне және әлеуметтік теңсіздіктің артуына әкелуі мүмкін.

Төртіншіден, цифрландыру жағдайында қашықтан жұмыс істеу және фриланс сияқты Жұмыспен қамтудың икемді түрлері жиі кездеседі. Бұл еңбек қатынастарындағы тұрақсыздық пен белгісіздікке әкелуі мүмкін.

Бесіншіден, цифрлық экономикадағы өзгерістердің жылдам қарқыны қызметкерлерден өз дағдылары мен білімдерін үздіксіз жаңартуды талап етеді. Қызметкерлерді жаңа жағдайларға сәтті бейімделу үшін қажетті дағдылармен қамтамасыз ету үшін білім беру және кәсіптік оқыту жүйесін дамыту қажет.

Цифрландыру жағдайында жергілікті экономиканың орнықты дамуының негізгі факторы еңбек нарығын оңтайландыру болып табылады, ол қайта даярлау және оқыту стратегияларын әзірлеуді, цифрлық кәсіпкерлікті қолдауды, Жұмыспен қамтудың икемді нысандарын дамытуды және халықтың барлық топтарының қажеттіліктерін ескеретін инклюзивті өсу үшін жағдай жасауды қамтиды.

Жалпы, еңбек нарығын оңтайландыру оның құрылымын, реттеу тетіктерін және қазіргі экономиканың қажеттіліктеріне сәйкестігін жетілдіру арқылы еңбек нарығының жұмыс істеу тиімділігін жақсарту процесін білдіреді. Бұған жұмыс күшін тиімдірек пайдалануға, жұмыссыздықты азайтуға, жұмыспен қамту сапасын жақсартуға және еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың сәйкестігін жақсартуға бағытталған стратегияларды әзірлеу және енгізу кіреді.

Еңбек нарығын оңтайландыру экономиканың тұрақты және теңгерімді дамуын қамтамасыз ету үшін қажет. Бұл процесс еңбек өнімділігінің, инновацияның және кәсіпкерліктің өсуіне қолайлы орта құруға ықпал етеді. Жұмыспен қамту сапасын жақсарту, жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыру және қайта даярлау мен оқытуды қолдау арқылы еңбек нарығын оңтайландыру өзгермелі жағдайларға және ұлттық және әлемдік нарықтың сын-қатерлеріне тиімді бейімделе алатын неғұрлым икемді және бәсекеге қабілетті экономиканы құруға ықпал етеді.

Цифрландыру жағдайында еңбек нарығын оңтайландыру жаңа технологиялық трендтер мен сын-қатерлерді ескеруді талап ететін ерекше ерекшелікке ие болады. Бұл процесс бірнеше негізгі аспектілерді қамтиды:

1. Сандық дағдыларды дамыту. Цифрлық технологиялардың маңыздылығының өсуін ескере отырып, қызметкерлерде цифрлық дағдыларды белсенді дамыту қажет. Еңбек нарығын оңтайландыру нарықта сұранысқа ие болатын цифрлық құзыреттерді алуға бағытталған оқыту және қайта даярлау бағдарламаларын құруды қамтиды.

2. Икемді жұмыспен қамту. Цифрландыру қашықтан жұмыс істеу, фриланс және уақытша жобалар сияқты икемді жұмыспен қамту мүмкіндіктерін кеңейтеді. Цифрландыру жағдайында еңбек нарығын оңтайландыру жұмыстың осындай түрлеріне өсіп келе жатқан сұранысты ескеріп, олардың дамуына жағдай жасауы керек.

3. Цифрлық кәсіпкерлікті қолдау. Цифрлық стартаптар мен кәсіпкерлік жобаларды дамытуды ынталандыру цифрландыру жағдайында еңбек нарығын оңтайландырудың маңызды аспектісі болып табылады, бұл жаңа жұмыс орындарын құруға, инновацияларға және экономикалық өсуге ықпал етеді. Цифрлық кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру жергілікті экономиканы нығайтуға және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

4. Қайта даярлау және оқыту. Еңбек нарығын оңтайландырудың негізгі аспектілерінің бірі-цифрлық дағдылар мен құзыреттіліктерді алуға бағытталған курстар мен оқыту бағдарламаларын ұйымдастыруды қамтуы мүмкін қолданыстағы жұмыс күшін қайта даярлау мен біліктілікті арттыруды қолдау. Цифрлық саладағы өзгерістердің жылдам қарқынын ескере отырып, жұмыс күшін үздіксіз қайта даярлау мен оқытуды жүзеге асыру маңызды. Еңбек нарығын оңтайландыру жұмысшылар нарықтың жаңа технологиялары мен талаптарына сәтті бейімделуі үшін білім беру және кәсіптік оқыту жүйесін дамытуды көздейді.

5. Сандық мүмкіндіктерге қол жеткізуді қамтамасыз ету. Жергілікті экономиканы табысты цифрландыру үшін кең жолақты интернет пен заманауи ақпараттық технологияларға қолжетімділікті қоса алғанда, цифрлық инфрақұрылымды нығайту қажет. Бұл цифрлық кәсіпорындардың дамуына және жұмыспен қамтудың өсуіне қолайлы жағдай жасайды. [2]

Тұтастай алғанда, цифрландыру жағдайында жергілікті экономиканың орнықты дамуы үшін еңбек нарығын оңтайландыру білім беруді, кәсіпкерлікті қолдауды, жұмыс күшінің икемділігін және цифрлық инфрақұрылымды дамытуды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Тек осылайша ғана қазіргі цифрлық әлемде аймақтың өркендеуі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге болады.

Қорытындылай келе, цифрландыру жағдайында еңбек нарығын оңтайландыру жергілікті экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің ажырамас элементі болып табылады. Цифрландыру кәсіпорындар, жұмысшылар және мемлекеттік органдар үшін жаңа мүмкіндіктер мен сын-қатерлер туғыза отырып, еңбек нарығының құрылымы мен динамикасына елеулі өзгерістер енгізеді.

Еңбек нарығында цифрлық технологиялар мен инновацияларды белсенді енгізу қажеттілігі қазіргі әлемде барған сайын өткір бола түсуде. Бұл цифрлық дағдыларды, икемді жұмыспен қамтуды, цифрлық кәсіпкерлікті және жұмыс күшін қайта даярлауды дамытуға бағытталған стратегияларды әзірлеуді және іске асыруды талап етеді.

Цифрландыру жағдайында жергілікті экономиканың орнықты дамуы үшін еңбек нарығын оңтайландырудың негізгі сәттері білім беру мен кәсіптік оқытуға қолжетімділікті қамтамасыз ету, цифрлық кәсіпкерлік пен инновацияларды қолдау, сондай-ақ цифрлық технологияларды дамыту үшін қолайлы орта құру болып табылады.

Тұтастай алғанда, цифрландыру жағдайында еңбек нарығын табысты оңтайландыру экономикалық процестің барлық қатысушылары мен мемлекеттік институттар тарапынан кешенді және келісілген тәсілді талап етеді. Бұл жергілікті экономиканың орнықты дамуын қамтамасыз етуге, өңірдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және цифрлық технологиялардың тез өзгеретін әлемі жағдайында оның тұрғындарының әл-ауқатын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Цифрландыру жағдайындағы еңбек нарығы бәсекеге қабілетті және инновациялық жергілікті экономиканы қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Оның тиімді бейімделуі мен дамуы тұрақты және біркелкі экономикалық өсуге, халықтың өмір сүру сапасын арттыруға және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Бұл мақала «Экономиканы цифрландыру жағдайында еңбек нарығы мен білім беру жүйесінің теңгерімді өзара іс – қимылын қамтамасыз ету тетігі» (қаржыландыру көзі - ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті) ЖРН АР19676438 гранттық жобасы шеңберінде дайындалған.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстанның еңбек нарығы: жаңа жағдайдағы даму, 2021//ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбек ресурстарын дамыту орталығы [Электрондық ресурс]. – URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/ru_kz/topics/consulting/ey-labor-market-of-kazakhstan-development-in-a-new-reality.pdf

2. Қазақстанның еңбек нарығы: цифрлық шындыққа жету жолында//Ұлттық баяндамасы, 2022 ж. [Электрондық ресурс]. – URL:<https://iac.enbek.kz/ru/node/1451>

РАЗРАБОТКА НОВОСТНОГО САЙТА

КОНЮХОВ Д.

студент группы ВТ-23-5ПБ

ТУРГАМБЕКОВА К.М.

Научный руководитель, магистр преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Сегодня новостные веб-ресурсы занимают важное место в информационном пространстве, становясь предпочтительным источником информации для многих пользователей. Разработка новостного веб-портала является задачей, требующей не только технических знаний, но и понимания потребностей пользователей и особенностей рынка информационных сервисов. В рамках данной работы мы проведем анализ существующих новостных веб-ресурсов, исследуем их особенности и эффективность, а также разработаем и оптимизируем новостной веб-портал с использованием передовых технологий и методов веб-разработки[1].

Ключевые слова: приложение, интерфейс, язык, меню, пост, дизайн, цвет,тест.

Цель исследования: Наша цель - создать новостной веб-портал, который будет предоставлять пользователю удобный доступ к актуальной информации, а также обеспечивать возможность взаимодействия и обсуждения контента.

Гипотеза: Мы предполагаем, что разработка и оптимизация новостного веб-портала позволит улучшить пользовательский опыт, привлечь больше посетителей и повысить уровень вовлеченности пользователей.

Задачи исследования:

1. Исследование и анализ существующих новостных веб-порталов для определения их основных характеристик и функционала.

2. Разработка архитектуры новостного веб-портала, включая определение основных компонентов и их взаимодействия.

3. Реализация пользовательского интерфейса с использованием современных технологий веб-разработки.

4. Интеграция бэкэнд-разработки для обработки запросов пользователей и управления данными.

5. Реализация функциональности комментирования новостей для обеспечения взаимодействия пользователей.

Мы надеемся, что результаты нашей работы позволят создать качественный и эффективный новостной веб-портал, способствующий информационному взаимодействию и обогащению пользовательского опыта.

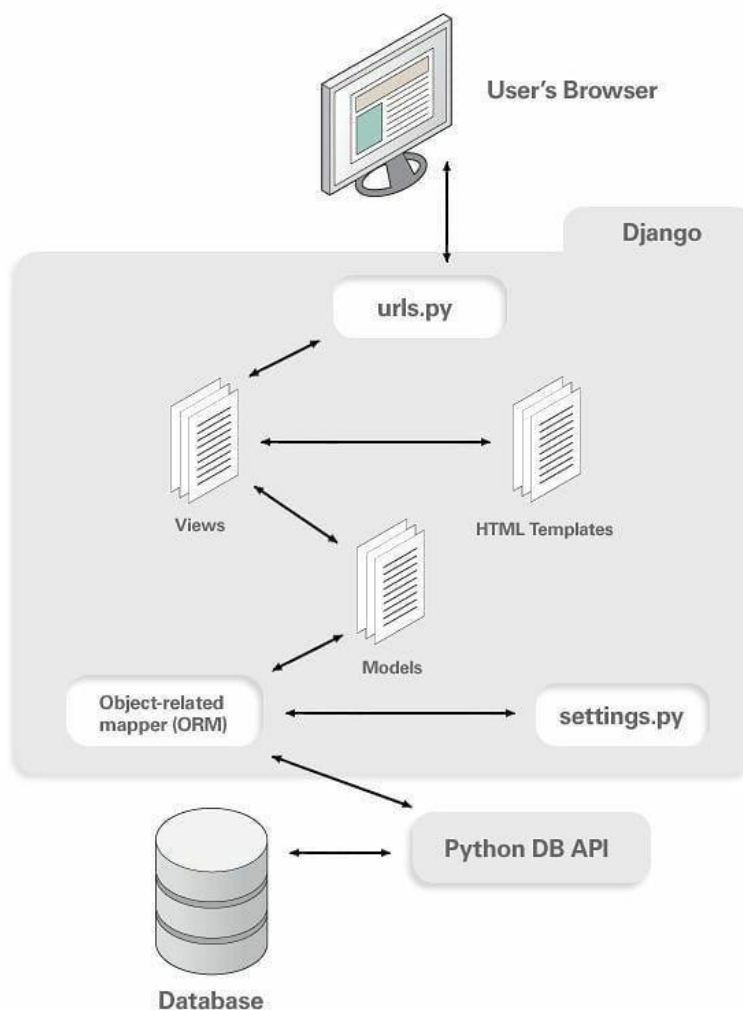

Рисунок 1 - Компоненты архитектуры веб-приложения на Django.

Выбор и установка инструментов разработки: Первым шагом в разработке веб-приложения на Django является выбор инструментов разработки. Это включает в себя выбор IDE (интегрированной среды разработки), веб-сервера, базы данных и других необходимых компонентов. После выбора инструментов их необходимо установить и сконфигурировать для работы с Django.

Создание проекта Django: После установки инструментов разработки необходимо создать новый проект Django. Это можно сделать с помощью команды `django-admin startproject <project_name>`. После создания проекта необходимо настроить базу данных, маршрутизацию URL-адресов и другие основные параметры проекта.

Разработка моделей: Следующим шагом является разработка моделей данных приложения. Модели Django представляют собой классы Python, которые отображаются на таблицы в базе данных. Они определяют структуру данных приложения и взаимосвязи между ними.

Создание представлений: После определения моделей необходимо создать представления, которые будут обрабатывать запросы от пользователей и возвращать

соответствующие ответы. Представления могут использовать данные из моделей и передавать их в шаблоны для отображения.

Разработка шаблонов: Шаблоны Django используются для отображения данных на веб-страницах. Они могут содержать HTML-код, а также специальные теги и фильтры Django для вставки данных из представлений. Разработка шаблонов включает в себя создание разметки страниц и использование тегов и фильтров для вывода динамического контента.

Настройка URL-адресов: Для маршрутизации запросов от пользователей к соответствующим представлениям необходимо настроить URL-адреса приложения. В Django это делается с помощью файла `urls.py`, в котором определяются маршруты и их соответствующие представления.

Отладка и тестирование: После завершения основной разработки необходимо провести отладку и тестирование приложения. В этом процессе используются инструменты отладки Django, а также автоматические тесты для проверки корректности работы приложения.

Развертывание приложения: После успешного завершения разработки и тестирования приложения необходимо развернуть его на сервере. Для этого можно использовать различные хостинг-провайдеры или собственные серверные решения.

Результаты исследования: Для реализации функционала приложения были созданы формы и представления для обработки запросов пользователей, а также настроена маршрутизация для корректной работы и выполнения всех запросов по правильному URL-адресу.

Формы позволяют пользователям взаимодействовать с приложением, отправлять данные и получать ответы. В рамках Django был использован встроенный класс `Form`, который позволяет создавать формы на основе моделей. Классы форм определяли поля форм и их типы данных, такие как текстовые, числовые, даты, файлы и другие. Кроме того, были определены методы валидации данных для гарантирования их соответствия требованиям приложения. Django также обеспечивает обработку файлов, позволяя пользователям загружать файлы на сервер с сохранением их целостности и безопасности.

Для обработки запросов и возвращения ответов были созданы представления (`views`). Они играют ключевую роль в решении различных задач, включая отображение HTML-страниц, выполнение бизнес-логики и обработку данных форм. Представления могут принимать любое количество аргументов, включая параметры из запроса, что обеспечивает легкий обмен данными между различными частями приложения[2]

Маршрутизация в Django осуществляется через URL-адреса, которые соответствуют определенным представлениям (`views`). Файл `urls.py`, находящийся в корневой директории проекта, используется для определения шаблонов URL-адресов и связывания их с соответствующими представлениями. Маршрутизация позволяет эффективно обрабатывать запросы и обеспечивает гибкость и масштабируемость веб-приложения на основе Django.

Результаты исследования: Для реализации функционала веб-приложения на платформе Django были разработаны формы и представления для обработки запросов, а также настроена маршрутизация для корректной работы и выполнения всех запросов по правильному URL-адресу.

В процессе разработки использовался встроенный класс `Form` в Django, который позволяет создавать формы на основе моделей. Классы форм определяли поля и их типы данных, а также различные методы валидации данных для обеспечения их корректности. Поля форм могли быть текстовыми, числовыми, датами, файлами и другими, что обеспечивало разнообразный ввод данных от пользователей. Благодаря интеграции с ORM Django, формы могли быть легко созданы на основе моделей базы данных, что значительно упрощало работу с данными и их валидацию.

Важным аспектом использования форм в Django была возможность обработки файлов, что позволяло пользователям загружать файлы на сервер. Django автоматически обрабатывал загрузку файлов, обеспечивая сохранность их целостности и безопасности.

Представления (views) в Django являются основной функцией обработки запросов и возвращения ответов. Они использовались для решения различных задач, начиная от отображения HTML-страниц до выполнения бизнес-логики и обработки данных форм. Представления могли принимать любое количество аргументов, включая параметры из запроса, что обеспечивало легкий обмен данными между разными частями приложения[3]

Основным преимуществом представлений Django была их возможность использовать различные схемы маршрутизации, что обеспечивало гибкость при настройке URL-адресов. Маршрутизация осуществлялась через URL-адреса, которые соответствовали определенным представлениям (views). Файл urls.py в Django определял шаблоны URL-адресов и связывал их с соответствующими представлениями, обеспечивая правильную обработку запросов и навигацию в приложении.

Анализ функций и процедур: Использование форм и представлений в Django обеспечивает эффективную реализацию функционала веб-приложения. Формы позволяют пользователям взаимодействовать с приложением, отправлять данные и получать ответы, а представления обрабатывают запросы и возвращают соответствующие ответы. Это обеспечивает удобство использования приложения и обогащает пользовательский опыт. Разнообразие возможностей форм и представлений Django позволяет создавать гибкие и масштабируемые веб-приложения, которые легко адаптируются к различным потребностям пользователей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В ходе выполнения дипломной работы был успешно разработан новостной портал с использованием фреймворка Django. Целью проекта было создание функционального веб-ресурса, способного предоставлять возможность просмотра и публикации новостей, а также обладающего пользовательским интерфейсом для удобной навигации и управления контентом.

Реализованные модули включали в себя:

- Модуль авторизации на сайте;
- Вывод новостей на страницу с уникальными описаниями и изображениями;
- Модуль комментирования новостей пользователями;
- Поиск новостей по категориям.

Результатом работы стал функциональный новостной портал, предоставляющий возможность авторизации администратора, поиска и просмотра новостей, а также комментирования их пользователями.

Реализация проекта позволила значительно расширить знания и опыт в области веб-разработки, как по части бэкенда, так и фронтенда веб-приложения. Изучение и применение технологий Django и связанных с ним инструментов сделали возможным эффективное использование функциональности приложения, обеспечив удобную работу с базой данных и обработку данных пользователей.

Список использованных источников

1. Марков, В. (2020). "Django для профессионалов: Создание веб-сайтов на Python и Django". Питер. - 656 страниц.
2. Аджай, Б. (2020). "Django 3: Современная разработка веб-приложений на Python". ДМК Пресс. - 504 страницы.

3. Шавров, С. (2021). "Django. Практика создания веб-сайтов на Python". БХВ-Петербург. - 544 страницы.

АВТОМАТИЧЕСКИЙ КОНТРОЛЛЕР ТЕМПЕРАТУРЫ И ВЛАЖНОСТИ ДЛЯ ДОМАШНИХ ПИТОМЦЕВ НА БАЗЕ ARDUINO

КУРГАН А.Д.

Студентка гр. ВТ-21-2

ЧЕРНОГОРОВ В.А.

Научный руководитель, маг. преп.

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Казахстан

Аннотация: В данной статье представляется концепция автоматического контроллера температуры и влажности для домашних питомцев на базе Arduino. Этот проект объединяет в себе современные технологии и заботу о животных, предоставляя владельцам возможность выполнять мониторинг и регулировать условия окружающей среды для своих питомцев с помощью простого и доступного устройства.

Ключевые слова: Arduino, питомцы, автоматизация, контроллер, датчики, температура, влажность.

В наше время домашние питомцы становятся все более важными членами семьи, и обеспечение комфортных условий для их проживания становится приоритетной задачей для заботливых владельцев. Один из ключевых аспектов заботы о питомце - это поддержание оптимальных условий в помещении, включая температуру и влажность воздуха.

Используя Arduino в качестве основы, мы создаем компактное и эффективное устройство, способное автоматически реагировать на изменения температуры и влажности, обеспечивая комфортные условия для питомца в течение всего дня. Наш проект не только дает возможность мониторинга, но и предоставляет пользователю широкий спектр настроек и возможностей для персонализации под конкретные потребности каждого питомца.

Наша задача - создать автоматический контроллер температуры и влажности для домашних питомцев, используя платформу Arduino. Для этого мы выбрали несколько модулей:

1. Контроллер Crowdino: это удобная и совместимая платформа Arduino с дополнительными функциями для легкого использования.

2. Датчик температуры и влажности, а также резистор номиналом 4,7 кОм: эти компоненты позволят передавать текущие показания температуры и влажности в контроллер.

3. LCD шилд с кнопками: с его помощью возможно визуально отслеживать текущие значения температуры и влажности.

4. 2-канальный релейный модуль: он позволит контролировать включение и выключение ультразвукового распылителя для увлажнения воздуха.

5. Модуль ультразвукового распылителя: этот модуль будет использоваться для повышения влажности воздуха в помещении.

6. Шилд с винтовыми клеммами: он облегчит подключение проводов к различным компонентам.

7. Тепловая пластина: это устройство будет работать как нагреватель, обеспечивая оптимальные условия температуры для домашних питомцев.

Представленные выше модули показаны на рисунке 1.

Рисунок 1. Модули для проекта

В целом, система будет автоматически реагировать на изменения температуры и влажности, включая нагревание помещения с использованием тепловой пластины или включение ультразвукового распылителя для увлажнения воздуха при необходимости.

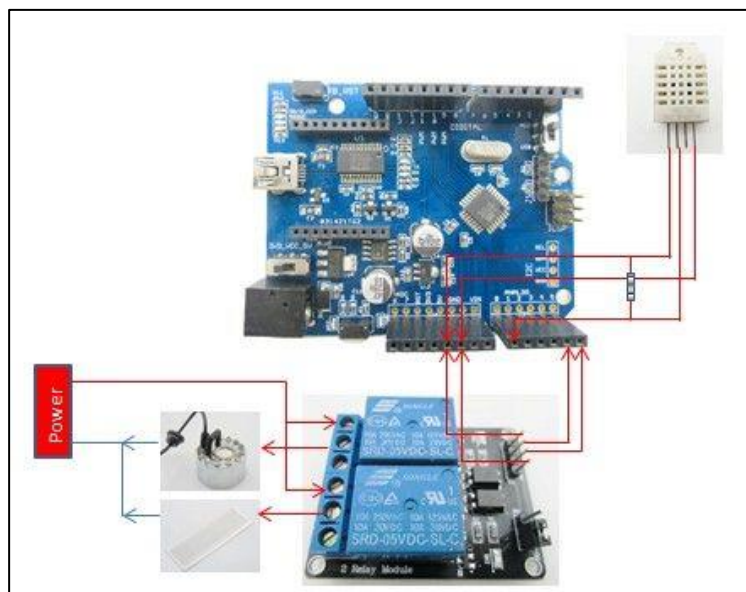

Рисунок 2. Схема подключения компонентов

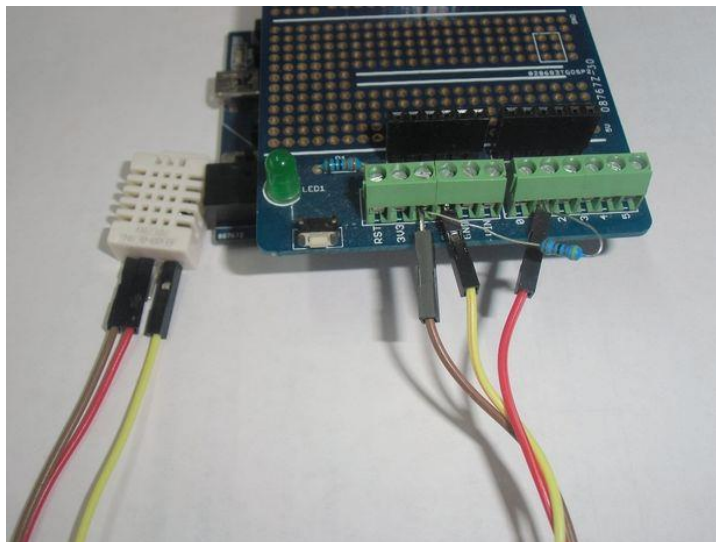

Рисунок 3. Фото подключения по схеме

Основное соединение всех компонентов (Crowduino, датчика температуры, релейного модуля и т.д.) представлено на рисунке 1 и рисунке 2.

Началом работы является подключение датчика температуры и влажности AM2302 к плате контроллера Crowduino. Для этого используется проводная перемычка: подключаются выводы питания датчика AM2302 к контактам Vcc и GND на контроллере Crowduino, а вывод "SIG" датчика соединяется с контактом A1 на плате Crowduino.

Стоит обратить внимание, что необходимо вставить нагрузочный резистор 4,7 кОм между выводом "SIG" датчика AM2302 и контактом Vcc. В некоторых модулях температуры и влажности уже встроен нагрузочный резистор, поэтому может не потребоваться добавлять его самостоятельно, что облегчит процесс сборки. Подключение показано на рисунке 4.

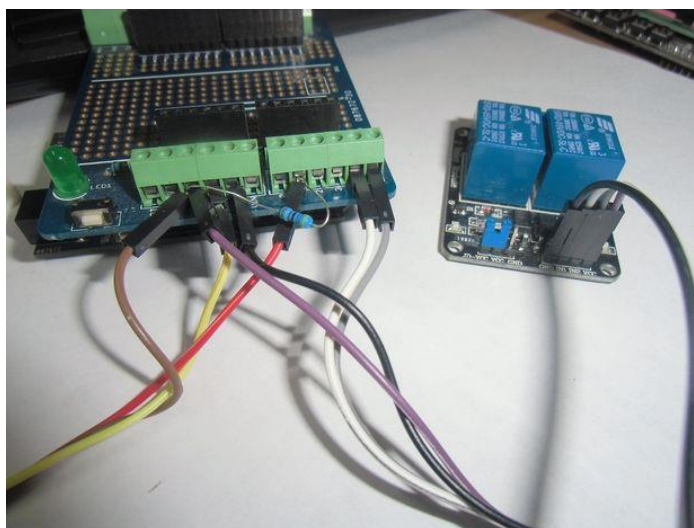

Рисунок 4. Подключение нагрузочного резистора

Следующий шаг - подключить выводы "IN1" и "IN2" 2-канального релейного модуля к контактам A4 и A5 на плате контроллера Crowduino (или к шилду с винтовыми клеммами), а затем обеспечить питание реле с помощью проволочных перемычек. Этот подход позволит Crowduino независимо управлять двумя реле для включения и выключения модуля ультразвукового распылителя и тепловых пластин.

Далее следует подключить модуль ультразвукового распылителя и тепловые пластины к реле. Для этого можно отрезать положительный провод модуля ультразвукового распылителя и подсоединить один его конец к контакту "COM" реле1 (центральный вывод), а другой - к контакту "NO" реле1. Аналогично можно подключить и реле2 для тепловых пластин. Подключенные реле показаны на рисунке 5.

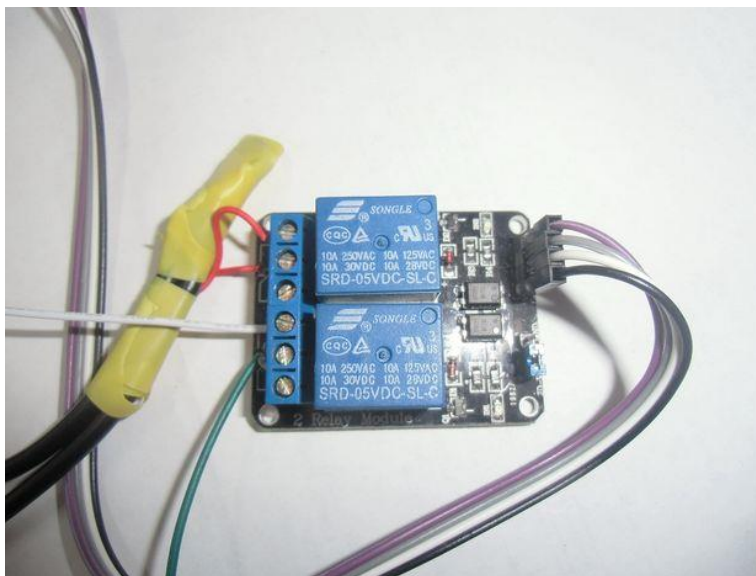

Рисунок 5. Подключенные реле

После завершения подключения аппаратных средств основа для террариума готова к работе.

Для отслеживания текущей температуры можно добавить LCD шилд с кнопками к системе. Просто подключите шилд с кнопками к шилду с винтовыми клеммами. Однако стоит отметить, что этот шилд не является обязательным, так как не всем пользователям может потребоваться визуальное отображение текущих значений температуры и влажности.

В данной программе установлены пороговые значения для температуры (9 градусов) и влажности (45%). Когда измеренная температура опускается ниже 9 градусов, контроллер Arduino активирует релейный модуль, чтобы включить тепловые пластины для обогрева хомяков. А если относительная влажность падает ниже 45%, включается модуль ультразвукового распылителя для увеличения влажности воздуха.

При необходимости изменить эти пороговые значения, можно просто отредактировать соответствующие параметры "temLowTrigger" и "humLowTrigger" в программе.

Во время работы системы можно мониторить текущие показания температуры и влажности с помощью LCD шилда с кнопками.

Рекомендуется разместить тепловую пластину на дне домика хомяка и добавить немного древесной муки для сохранения тепла и улучшения удобства для питомца. Тепловая пластина будет включаться, если температура опустится ниже 9 градусов и оставаться активной до достижения температуры 40 градусов. Тепловая пластина изображена на рисунке 6.

Рисунок 6. Тепловая пластина

Модуль ультразвукового распылителя следует поместить в воду на глубину примерно 0,3 метра. Он будет включаться, если относительная влажность упадет ниже 45%.

После проведения тестирования система показала отличную эффективность: тепловая пластина начинает работу при низкой температуре, а также активируется модуль ультразвукового распылителя. В этом случае индикатор будет мигать, указывая на работу системы.

Список литературы:

1. Блум Дж., «Изучаем Arduino: инструменты и методы технического волшебства. 2-е изд.»: пер. с англ. — СПб.: БХВ-Петербург, 2020. — 529 с.
2. С. Монк, «Профессиональная работа со скетчами» — СПб.: Питер, 2017.
3. Петин В.А., Проекты с использованием контроллера Arduino. - 2-е изд., перераб. и доп. - СПб.: БХВ-Петербург, 2015. -464 с.
4. <https://arduino.ru/Reference>
5. <https://arduino.ru/Hardware>
6. <https://amperka.ru/page/what-is-arduino>
7. <https://all-arduino.ru/biblioteki-arduino/>
8. <https://all-arduino.ru/arduino-dlya-nachinayushhih/>
9. <https://ampermarket.kz/base/arduino/>

**НЕЙРОНДЫҚ ЖЕЛІЛЕРДІ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП,
АҒЫНЫНДАҒЫ ҚИМЫЛДАРДЫ ТАЛУҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕНІ
ЖОБАЛАУ**

МЕРГАСИМОВ Д.Ч

ИС-21-3с/к тобы студенті,

МҰРАДӘЛІ М.Р.

ИС-22-1к тобы студенті

ИБРАГИМОВА М.С.

*Ғылыми жетекші: Қазтұтынкодағы
Қарағанды университетінің аға оқытушы
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.*

Аннотация. Бұл мақалада жасанды интеллект саласындағы озық технологияларды пайдаланып, бейне деректер ағынындағы қимылдарды тану үшін нейрондық желі архитектурасын құруда қолдануды қамтиды.

Кілттік сөздер: нейронды желі, жасанды интеллект, машиналық оқыту, Machine learning,

Жобаның негізгі мақсаты: қол қимылдарын анықтау үшін жасанды нейрондық желілерге негізделген нысанды тану жүйесін әзірлеу болып табылады.

Біздің жобамыз бейне деректер ағынында қимылдарды тану үшін нейрондық желі архитектурасын қолданудың жасанды интеллект саласындағы озық технологияларды қолдануды қамтиды.

Жобаның негізгі міндеті жасанды нейрондық желіні пайдалануға негізделген іс-қимылдарды тану алгоритмінің тиімділігі мен өнімділігін іске асыру және зерттеу. Сонымен қатар қол қимылдарының қозғалыс белсенділігін тану алгоритмін іске асыру және сипаттау болып табылады.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы мынада: іс-қимылдары тану мақсатында кескіндерді өңдеу жасанды интеллект жүйелерін құру саласындағы негізгі және практикалық маңызды міндет болып табылады.

Мәселе қабылдау, алдын ала өңдеу, сегменттеу, объектіні қалыпқа келтіру және тану кезеңдерін қамтитын күрделі иерархиялық сипатқа ие. Кескінді түсіну кезеңі сегменттеу процесіне кіреді және тану кезеңінде ақырында шешіледі. Біз ұсынған жоба практикалық негіз бола алады есту қабілеті нашар адамдар (мысалы, сурдоаударма) қарым-қатынаста проблемалары бар. Жүйе ауызша сөйлеуді тек web форматында ғана емес, смартфон экранында да мәтінге аударады.

Бұл жұмыста машиналық оқыту алгоритмдерінің немесе машиналық оқытудың негізінде қарастырылған нейрондық желілер бір түрі болып табылады. Машиналық оқыту-жасанды интеллекттің бір саласы. Machine learning алгоритмдерінің негізгі қасиеті-олардың жұмыс барысында үйрену қабілеті.

Жұмысты жобалау барысында шешім ағашын құру алгоритмі қажет етті, деректердің не екендігі және оларда қандай заңдылықтар бар екендігі туралы алдын-ала ақпаратсыз, тек объектілердің кейбір кіріс жиынтығы және олардың әрқайсысы үшін кейбір белгілердің мәндері сынып белгісімен бірге, ағаш құру процесінде өзі жасырын заңдылықтарды анықтайды, яғни оқытылады және оқытудан кейін қабілетті бұрын көрмеген жаңа нысандар үшін сыныпты болжау жасалды.

Машиналық оқытудың екі негізгі түрі бар: мұғаліммен оқыту және мұғалімсіз оқыту. Мұғаліммен оқыту алгоритмге бастапқы деректерден басқа, олар туралы қосымша ақпарат беріледі, оны кейінірек оқыту үшін қолдана алады. Мұғаліммен оқытудың ең танымал міндеттеріне жіктеу және регрессия міндеттері жатады. Мысалы, жіктеу мәселесін келесідей тұжырымдауға болады: әрқайсысы бірнеше сыныптардың біріне жататын объектілердің белгілі бір жиынтығына ие бола отырып, осы сыныптардың қайсысы жаңа объектіге жататынын анықтау қажет. Бұл жұмыста қарастырылған жол белгілерін тану міндеті жіктеу тапсырмасының типтік түрі болып табылады: жол белгілерінің бірнеше түрі бар - сыныптар және алгоритмнің міндеті - белгіні "тану", яғни оны қолданыстағы сыныптардың біріне жатқызу.

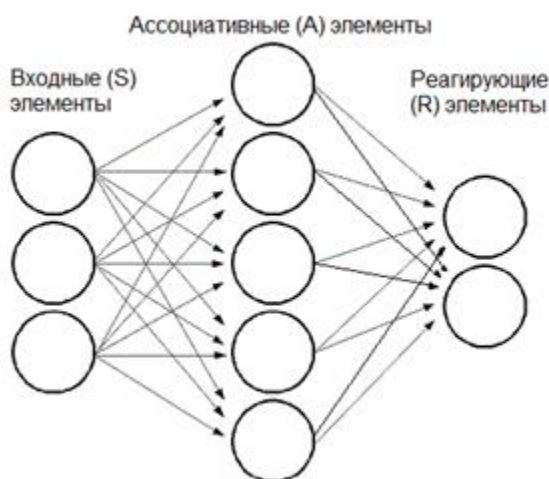
Нейрондық желі архитектурасының бірнеше негізгі түрлері ерекшеленеді:

- Тікелей тарату желісі (feed-forward network) - нейрондар мен олардың арасындағы байланыстар ациклді графикті құрайды, мұнда сигналдар тек бір бағытта таралады. Дәл осындай желілер ең танымал және кеңінен зерттелген және оларды оқыту ең аз қиындық тудырады.

- Қайталанатын нейрондық желілер (recurrent neural networks) - мұндай желілерде, тікелей тарату желілерінен айырмашылығы, сигналдар екі бағытта да берілуі мүмкін және бір кіріс мәнін өңдеу процесінде бір нейронға бірнеше рет келуі мүмкін. Қайталанатын нейрондық желілердің жеке түрі, мысалы, Больцман машинасы. Мұндай желілермен жұмыс істеудегі басты қиындық-оларды оқыту, өйткені бұл үшін тиімді алгоритм құру жалпы жағдайда қиын міндет болып табылады және әлі күнге дейін әмбебап шешімі жоқ.

- Кохоненнің өзін - өзі ұйымдастыратын карталары-бұл ең алдымен деректерді кластерлеуге және визуализациялауға арналған нейрондық желі.

Бұл модель қателерді түзету әдісі арқылы оқытылды, бұл салмақтар перцептронның Шығыс мәні дұрыс болғанша өзгеріссіз қалады, ал қате болған жағдайда байланыс салмағы болған қатенің белгісіне қарама-қарсы бағытта 1-ге өзгереді. Бұл алгоритм, Розенблатт дәлелдегендей, әрқашан жақындасады. Осындай модельді қолдана отырып, латын әліпбиінің кейбір әріптерін танитын компьютер құрылды, бұл сол кезде үлкен жетістік болды.

Сурет 1. Перцептрон Росенблатта нейронды желісі

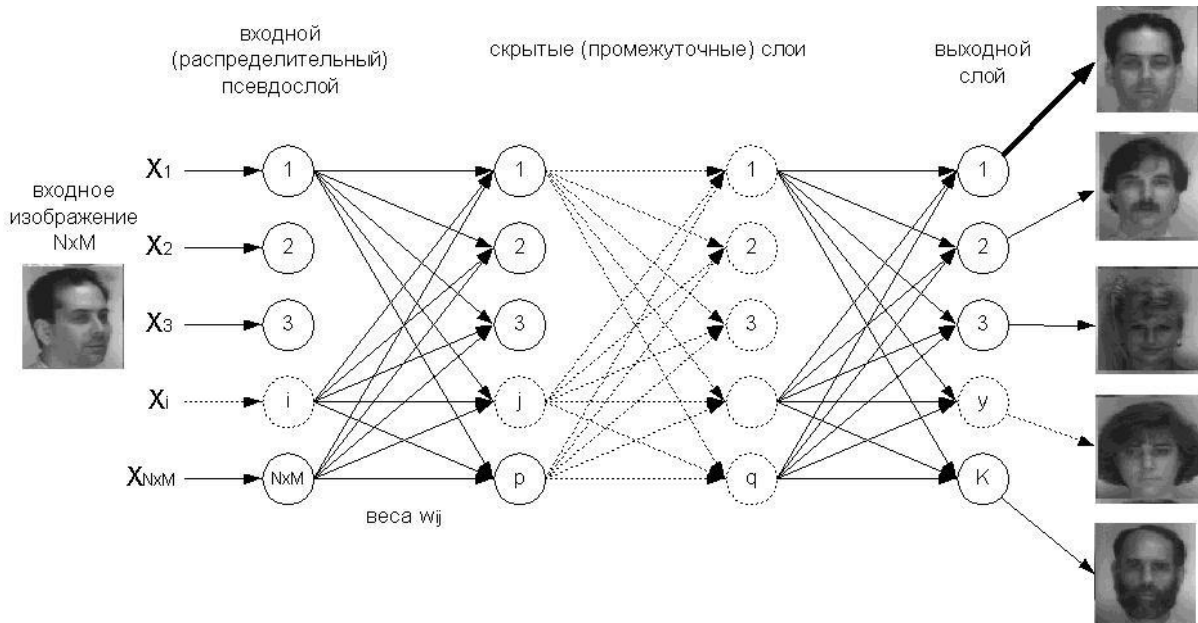
Қатенің кері таралу алгоритмі бірнеше жасырын қабаттары бар желіні оқытуды жеңілдетеді, бұл бұрын осы саланың дамуына кедергі келтіретін перцептрон шектеулерін айналып өтуге мүмкіндік береді.

Енді нейрондық желілерді және қосымша классификаторды қолдана отырып, қол қимылдары белгілерін тану алгоритмін қарастырайық, осы алгоритмді қолданатын дамыған жүйенің сипаттамасына тікелей көшейік.

Өзірленген жүйе-бұл пайдаланушыға жол белгісінің суретін жүктеуге және сипатталған алгоритмді қолдана отырып, осы белгі үшін жіктеу нәтижесін алуға мүмкіндік беретін WEB интерфейсі бар қосымша. Бұл қосымша 4 модульден тұрады: web-қосымша, нейрондық желі модулі, жіктеу модулі және әкімші интерфейсі. Схемалық түрде модульдердің өзара әрекеттесу схемасы 2-суретте көрсетілген.

Нейрондық желілер арқылы кескіндерді тану нейрондық желілердің параметрлерін реттеуге бағытталған процесс болып табылатын арнайы оқыту арқылы ғана мүмкін болады.

Жасанды нейрондық желілердің әр түрлі түрлерін қолдануға негізделген нейрондық әдістер (ins, кейінірек жай нейрондық желілер, NS) жақында кең таралды.

Сурет 2. Көп қабатты нейрондық желінің архитектурасы және оның кескінді тану үшін қолданылуы

Бағдарлама кескінді анықтаудың өзгертілген алгоритмін қолдана отырып, нейрондық желілерді қолдана отырып, кескіндерді тану және қалпына келтіру жұмыстарын жүргізеді (3-сурет). Қимылдарды анықтау үшін біз камераны қолданамыз, тану (4-сурет) және қимылдарды анықтаймыз.

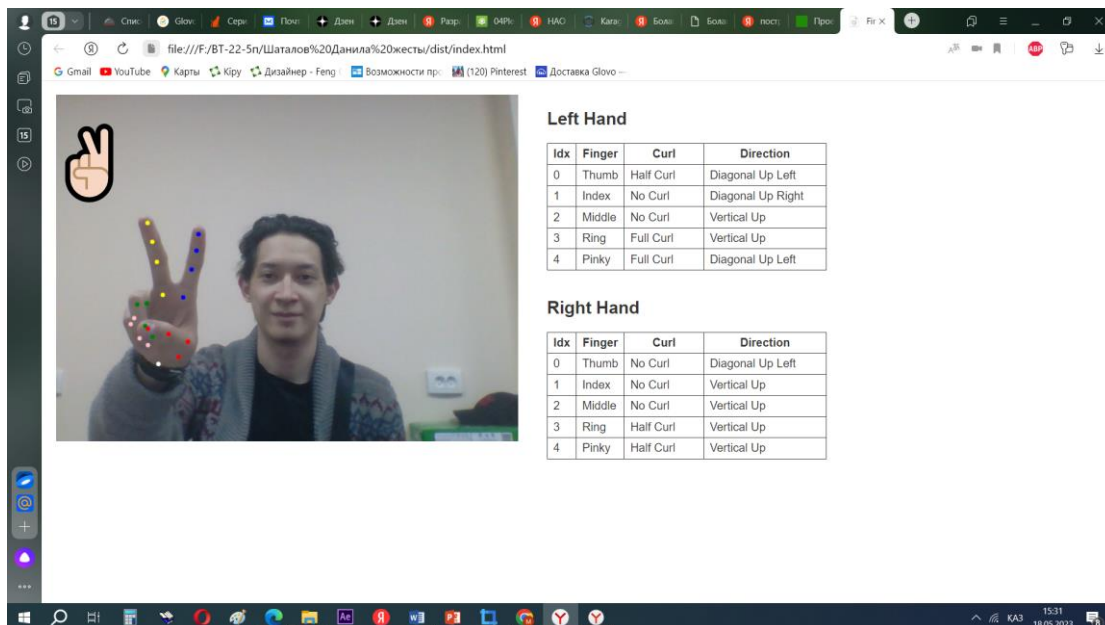
Left Hand

Idx	Finger	Curl	Direction
0	Thumb	-	-
1	Index	-	-
2	Middle	-	-
3	Ring	-	-
4	Pinky	-	-

Right Hand

Idx	Finger	Curl	Direction
0	Thumb	No Curl	Diagonal Up Left
1	Index	Half Curl	Horizontal Left
2	Middle	Half Curl	Horizontal Left
3	Ring	Half Curl	Horizontal Left
4	Pinky	Half Curl	Diagonal Down Left

Сурет 3. Үлгіні тану

Сурет 4. Қимылдарды анықтау

Нақты уақыттағы қолды табиғи қабылдау-бұл компьютерлік көру үшін нақты қиындық, қолдар көбінесе бір-бірімен қабаттасады (саусақтарды айқастыру немесе қол алысу). Беттерде, мысалы, көз және ауыз аймағында жоғары контрастты өрнектер болса, қолда мұндай белгілердің болмауы олардың визуалды белгілері арқылы ғана сенімді анықтауды қиындатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ту Дж., Гонсалес Р. Принципы распознавания образов // Пер. с англ. Гуревич И. Б. – М.: «Мир», 2018.
2. Маткасым Н. Н. Распознавание образов с помощью нейронных сетей // Технологии Microsoft в теории и практике программирования: сборник трудов XIII Всероссийской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых, г. Томск, 2016.
3. Чабан Л. Н. Теория и алгоритмы распознавания образов. Учебное пособие. – М.: МИИГАиК, 2022.
4. Самаль Д.И., Старовойтов В.В. Выбор признаков для распознавания на основе статистических данных // Цифровая обработка изображений. – Минск: Ин-т техн. кибернетики НАН Беларуси, 2019.
5. Самаль Д.И., Старовойтов В.В. Методика автоматизированного распознавания людей по фотопортретам // Цифровая обработка изображений. – Минск: Ин-т техн. кибернетики НАН Беларуси, 2019.
6. Головкин В.А. Нейроинтеллект: Теория и применения. Книга 2. Самоорганизация, отказоустойчивость и применение нейронных сетей. – Брест: БПИ, 2019.
7. Горелик А.Л., Скрипкин В.А. Методы распознавания изображения с помощью нейронов. –М: Высшая школа, 2018.

УПРАВЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЕМ ИТ-ПРОЕКТА «BIZTALKER»

МУНАСЫПОВ И., АЙКОБЕНОВ Д.

Студенты гр. ИС-22-2

ТАЖБАЕВА А.М.

Научный руководитель, ст. преп., магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается подпроцесс управления содержанием ИТ проекта. В качестве примера мы подготовили ИТ- проект по разработке корпоративного мессенджера.

Ключевые слова: ИТ-проект, участники ИТ-проекта, иерархическая структура работ, календарный план, смета расходов, содержание проекта, мессенджер.

Корпоративные мессенджеры играют важную роль в современной организационной культуре, улучшая коммуникацию, сотрудничество и производительность сотрудников. Однако для максимальной эффективности необходимо учитывать индивидуальные потребности и особенности организации при выборе конкретного мессенджера и его настройке. С развитием информационных технологий все больше развивается сфера разработки ИТ проектов, и сложность проектов показывает на необходимость грамотного управления процессами разработки проектов. Ежедневно каждый ИТ специалист сталкивается с множеством проблем, связанных с процессами управления ИТ проекта, его содержанием и взаимодействием со всеми заинтересованными участниками процесса [1, с.155].

Основные требования к программе, указанные в Уставе проекта следующие:

Регистрация пользователей с использованием корпоративной почты.

Возможность создания групповых чатов для коллективной работы.

Обмен файлами и документами между участниками чата.

Интеграция с другими сервисами и приложениями, используемыми компанией.

Возможность управления доступом к чатам и информации.

Поддержка шифрования сообщений для обеспечения безопасности данных.

На рисунке 1 показана схема сбора бизнес-требований.

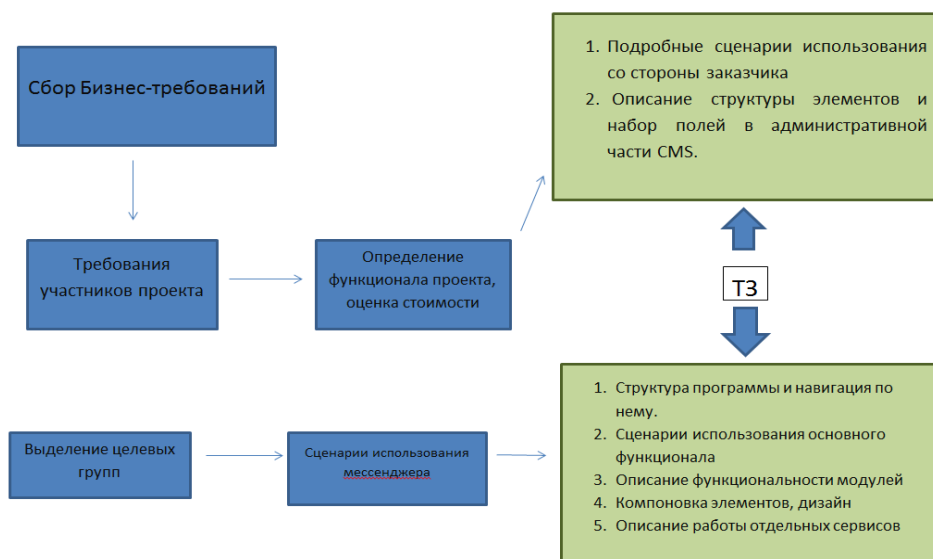

Рисунок 1- Процедура сбора бизнес-требований

Затем следующим этапом разработки IT-проекта было разработка содержания, критериями которого явились следующие:

- Первоначальная иерархическая структура работ (ИСР) до пакетов работ;
- Потребность в ресурсах, штатное расписание и организационная структура проекта (трудоемкость, роли участников проекта, без указания конкретных сотрудников, задействованные в проекте);
- Укрупненный календарный план;
- Критические факторы успеха;
- Смета расходов с указанием порядка величин;
- Критерии приемки результатов проекта.

В начале организации создания проекта была сформирована команда из числа участников проекта с четкими определенными ролями и обязанностями выполнения проекта. Перед руководителем проекта стояла задача в организации и определении ролей среди участников.

IT-проект «Biztalker» - корпоративный мессенджер, заточенный под рабочее общение сотрудников внутри команд любого размера. Мессенджер будет поддерживать личные сообщения, голосовые и видеозвонки, а также групповые чаты. Также позволит создавать отдельные каналы для обмена сообщениями, файлами и интегрироваться с различными сервисами. На рисунке 2 показано экранное окно прототипа.

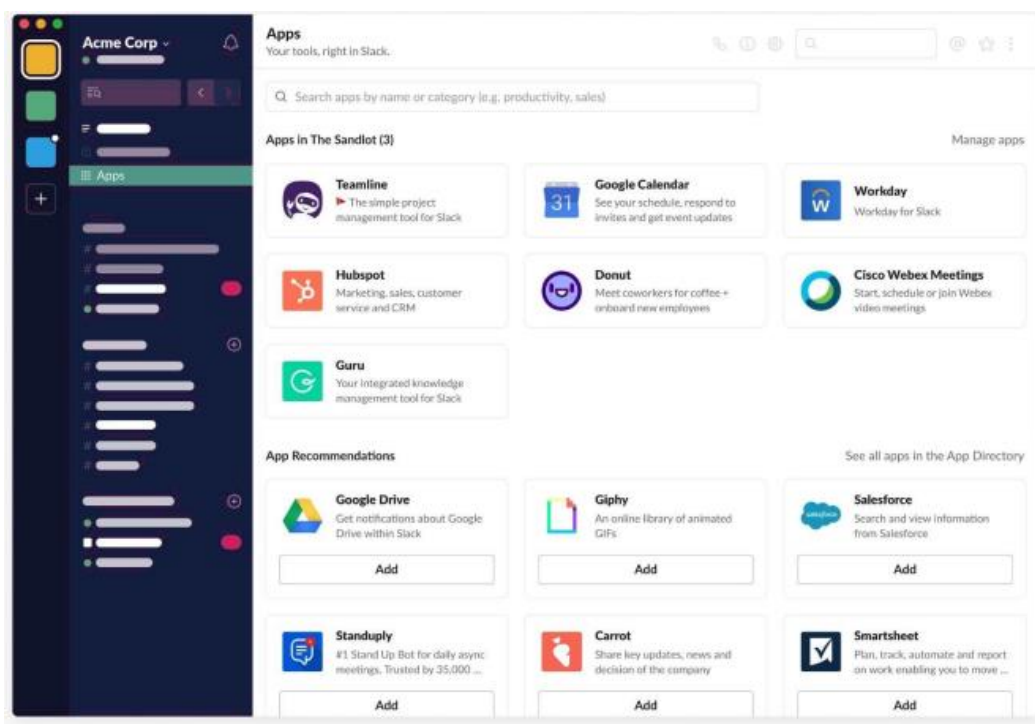

Рисунок 2 – Экранное окно прототипа мессенджера

По способам реализации проекта команда разрабатывает согласно матрицы ответственности потребность в ресурсах, штатное расписание, организационную структуру проекта (трудоемкость, роли проекта, без указания конкретных сотрудников, управления проектом), укрупненный календарный план; критические факторы успеха; смету расходов с указанием порядка величин; критерии приемки результатов проекта.

Трудоемкость создания проекта занимает примерно 3 месяца. Согласно штатного расписания были распределены роли в проекте следующим образом:

Таблица 1. Организационная структура проекта

Организационная структура проекта	Стандартная ставка	Штатное расписание
Руководитель проекта	\$50/час	40 часов в неделю
Системный аналитик	\$30/час	40 часов в неделю
Системный администратор	\$20/час	40 часов в неделю
Дизайнер	\$30/час	40 часов в неделю
Разработчик	\$35/час	40 часов в неделю
Специалист по поддержке пользователей	\$20/час	40 часов в неделю

Укрупненный календарный план в виде диаграммы Ганта представлен на рис. 3.

Наименование работ	Объем СМР долларов	Распределение работ по месяцам												
		март				апрель					май			
		9	15	21	27	5	11	17	23	29	5	10	20	
Разработка требований к системе	3000	■												
Безопасность и контроль доступа	2000		■											
Разработка дизайна интерфейса	1000				■									
Проведение бета тестирования и сбор обратной связи	1000					■								
Разработка и реализация стратегии маркетинга и продвижения проекта	2000								■					
Запуск и поддержка проекта на рынке	2000										■			

Рисунок 3 - Календарный план

В качестве факторов успеха проекта команда считает основными:

- Улучшение коммуникации, увеличение эффективности проектов или сокращение времени ответа на запросы.
- Вовлечение пользователей.
- Постоянная техническая поддержка.

- Стабильный хостинг, адаптация серверов для каждого пользователя.
- Инновация и уникальность.
- Обеспечивать высокую скорость, стабильность и безопасность сервиса.

Общие расходы проекта могут составить примерно от \$38000 до \$100000 в зависимости от размера организации, объема работы и выбранных опций.

Таблица 2. Смета расходов

Материально-технические ресурсы	специальное оборудование, софт, ПО
Финансовые ресурсы	от 38000\$ до 100000\$
Энергетические ресурсы	электроэнергия
Трудовые ресурсы	найм сотрудников и распределение задач

Общий расход включает следующие категории:

Лицензии и подписки – \$6-12 в месяц.

Обучение и консультации (возможно, с участием тренера) – \$2000-5000.

Консультационные услуги (если требуется внешняя помощь) – \$5000-15000.

Интеграция с другими приложениями – \$10000-30000.

Техническая поддержка – \$3000-8000 в месяц.

Коммуникационное оборудование (если необходимо) – \$5000-15000.

Маркетинг и Продвижение – \$5000-10000.

Прочие расходы:

Расходы на организацию мероприятий по внедрению проекта – \$2000-5000.

Расходы на дополнительные настройки и функции – \$5000-10000.

Согласно стандарта РМВОК [2], иерархическая структура работ (ИСР) до пакетов работ позволит разбить процесс работы над содержанием проекта на подпроцессы. Декомпозиция ИСР показана на рис. 4.

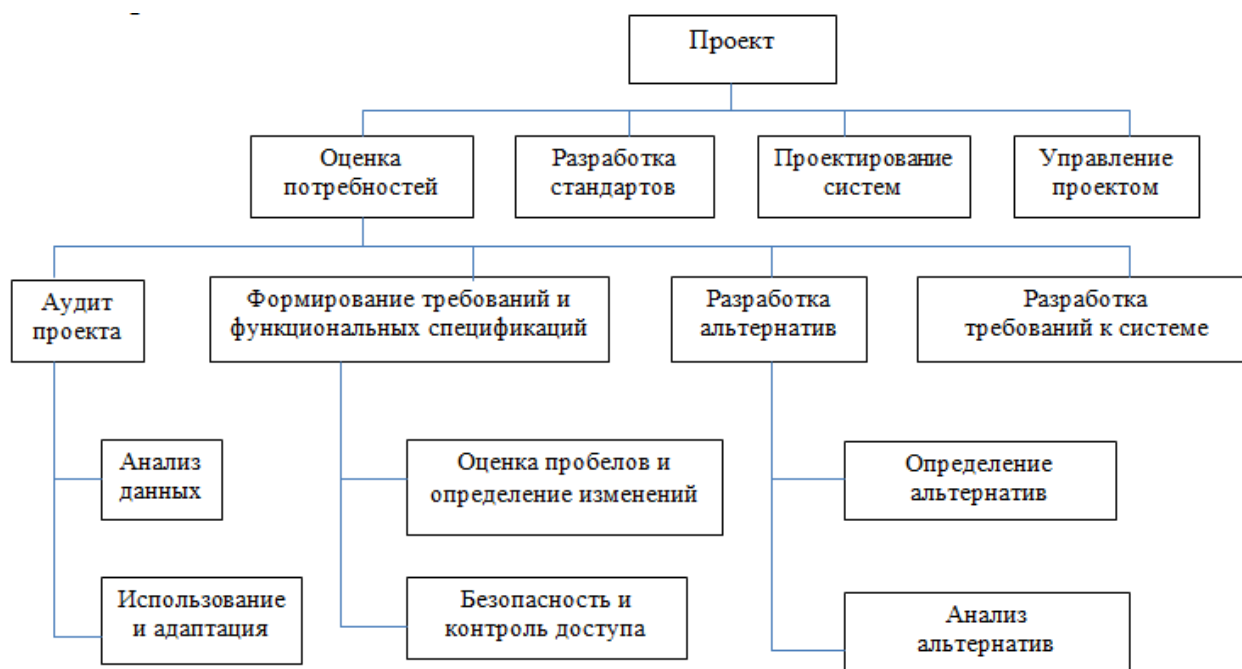

Рисунок 4 - Пример декомпозиции ИСР проекта

Критерии приемки результатов проекта соответствует требованиям к проектному решению:

Веб-приложение мессенджера, доступное через браузер
Десктопное приложение мессенджера для Windows, MacOS и Linux
Мобильное приложение мессенджера для iOS и Android
Серверная часть мессенджера, развернутая на AWS
Набор интеграций и ботов для мессенджера
Документация и обучение для пользователей и администраторов мессенджера

Конечно, на начальном этапе требования заказчика прописываются в уставе проекта.

Исполнителям на промежуточных этапах необходимо предоставить промежуточные результаты, которые формирует руководитель проекта. В целом общий результат зависит от всех членов команды проекта. В связи с этим, полученный опыт работы над содержанием проекта как часть процесса управления IT-проекта, поможет качественно и в установленные сроки предоставить проект заказчиком.

Список литературы:

1. Чекмарев, А. В. Управление IT-проектами и процессами : учебник для вузов / А. В. Чекмарев. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 228 с.
2. <https://biconsult.ru/files/datavault/PMBOK-6th-Edition-Ru.pdf>

РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ ПЛАТФОРМЫ ОНЛАЙН ТЕСТИРОВАНИЯ СРЕЗА ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ШКОЛ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

НАДЫРОВ Р.

студент гр.ВТ-23-5пб

ОМАРОВА Ш.Е..

Научный руководитель, к.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается разработка и внедрение платформы онлайн тестирования среза знаний учащихся школ Карагандинской области, При создании платформы онлайн тестирования использовались такие технологии: язык программирования Python, Framework Django, PostgreSQL, система контроля версий GIT, Docker. Проектирование пользовательского интерфейса было сделано в среде программирования Visual Studio Code.

Ключевые слова: тестирование, фреймворк, платформа, документы, панель, вопрос, оценка.

Тестирование - это процесс оценки системы или ее компонентов с намерением определить, удовлетворяет ли она указанным требованиям или нет. Простыми словами, тестирование выполняет систему, чтобы идентифицировать любые пробелы, ошибки или отсутствующие требования в противоположность фактическим требованиям. Платформа в онлайн тестировании — это платформа для тестирования пользовательского опыта в режиме реального времени, которая позволяет заказчикам тщательным образом протестировать свой веб-продукт и удалить негативный пользовательский опыт.

Тестирование — это критерий, позволяющий узнать, усвоили ли учащиеся то, чему их учили. Тестирование также включает в себя возможность определить, поняли ли учащиеся содержание курса и могут ли они эффективно применять свои навыки критического мышления. Это инструмент для измерения качества обучения обучающихся. Как и любой

инструмент, его использование зависит от предполагаемого результата. Разработка тестов также необходима для оценки эффективности учебных программ. Тесты определяют прогресс студентов в достижении целей и оценивают их успеваемость..

В статье рассматривается разработка и внедрение платформы онлайн тестирования срез знаний учащихся школ Карагандинской области , в которой имеется возможность добавлять вопросы, выделять правильные ответы, добавлять дисциплины, школы, классы.

При создании платформы онлайн тестирования использовались такие технологии: язык программирования Python, Framework Django, PostgreSQL, система контроля версий GIT, Docker. Создание пользовательского интерфейса было сделано в среде программирования Visual Studio Code.

Высокоуровневый фреймворк Python Django поставляется с панелью администратора, которая также называется Django admin. Это мощный инструмент управления, позволяющий сразу после установки фреймворка добавлять, удалять или редактировать любую модель базы данных через веб-интерфейс [1].

Данная платформа тестирования со стороны серверной части будет выполнять такие функции как:

–ограничения, чтобы был один ответ на вопрос.

–контроль экзаменуемого за счет фиксации прецедента выхода из теста на внешние ресурсы (другой ПК, смартфон).

–отправка и получения данных с клиентской части

Платформа онлайн тестирования — это программный продукт, в котором можно собрать тест или опрос, назначить его обучающимся и быстро получить результаты. На выходе вы получаете подробный отчёт: кто прошёл тест, какой балл набрал и какие ошибки допустил. При этом неважно, сколько человек вы тестируете — пять, десять или более.

На рисунке 1 представлена главная страница приложения (административная панель).

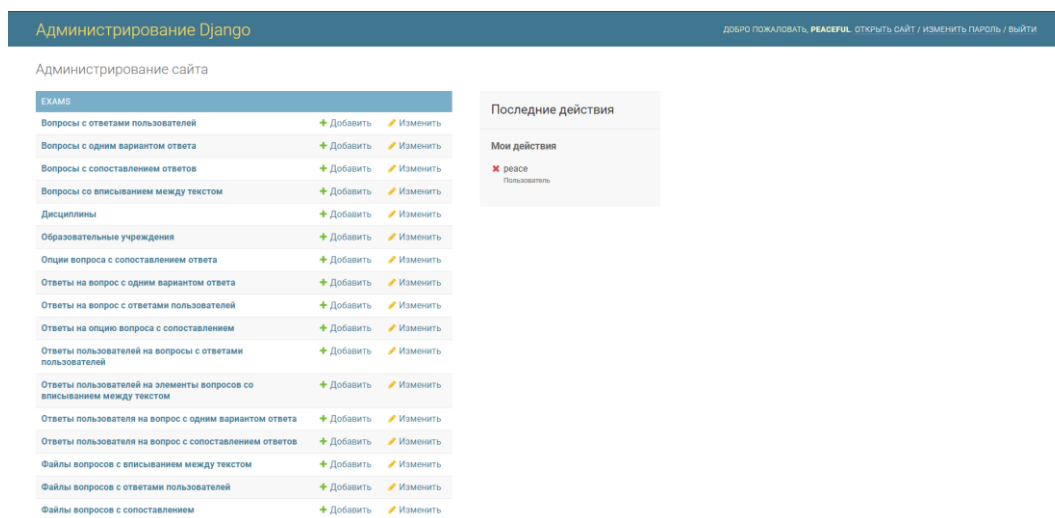

Рисунок 1 – Главная страница приложения

При использовании платформы для онлайн тестирования выходные документы включают следующие формы:

Результаты тестирования: после завершения тестирования, платформы обычно предоставляют результаты участникам. Это могут быть отчеты, содержащие оценки, процент правильных ответов, статистику и другую информацию о производительности участника. Результаты могут быть представлены в виде веб-страниц, PDF-документов или электронных таблиц.

Аналитика и отчеты: некоторые платформы предоставляют дополнительные функции аналитики, которые помогают преподавателям или администраторам оценить производительность группы или класса в целом. Это может включать аналитические отчеты, графики и диаграммы, которые визуализируют данные о тестировании.

Сертификаты: в случае успешного завершения тестирования платформы могут предоставлять сертификаты участникам. Эти сертификаты могут быть автоматически сгенерированы и содержать информацию о тестировании, название курса или предмета, имя участника и другую соответствующую информацию. Сертификаты могут быть доступны в электронном формате или в печатном виде.

Отчеты о производительности: платформы могут предоставлять отчеты о производительности для преподавателей или администраторов. Эти отчеты могут содержать общую информацию о производительности группы, сравнение результатов с другими участниками или стандартами, анализ слабых мест и рекомендации для дальнейшего обучения.

В разрабатываемом приложении были реализованы следующие функции и процедуры:

- Вход в административную панель.

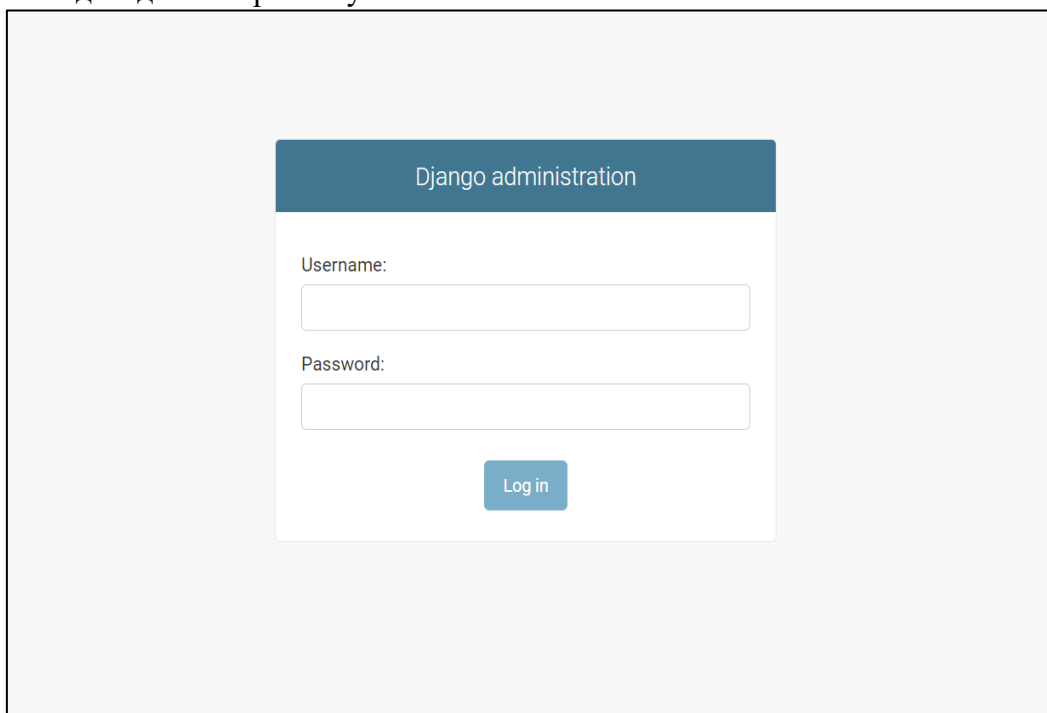
The image shows a screenshot of a web form for logging into the Django administration interface. At the top, there is a dark blue header with the text 'Django administration' in white. Below the header, the form is white and contains two input fields. The first is labeled 'Username:' and the second is labeled 'Password:'. Below these fields is a blue button with the text 'Log in' in white. The entire form is centered on a light gray background.

Рисунок 2 – Форма авторизации

- Добавление новых вопросов через административную панель. После добавления постов, клиенту на определенный предмет будет отправляться арі для парсинга на определенный сайт.

Добавить Вопрос с ответом пользователя

Header:

Description:

Exam:

Right answer points:

Рисунок 3 – Добавление вопроса

- Получение результатов в таблице Excel.

Action: 1 of 3 selected

☐	НАЗВАНИЕ	SUBJECT
☒	Математическая грамотность, 4 класс	Математика Школы Караганды 4 класс

Рисунок 4 – Получение результатов

Платформа онлайн тестирования была создана с целью проведения учебного тестирования учащихся школ или колледжей.

Руководство пользователя для платформы онлайн тестирования:

1) Запуск платформы:

–откройте веб-браузер;

–в адресной строке введите URL-адрес платформы тестирования;

2) Выбор теста:

–после загрузки платформы отобразится список доступных тестов;

–пролистайте список и выберите интересующий вас тест;

–щелкните на названии теста для выбора.

3) Регистрация:

–после выбора теста появится форма регистрации;

–введите свои ФИО (Фамилия, Имя, Отчество) в соответствующие поля;

–убедитесь, что введенные данные корректны;

–нажмите кнопку "Зарегистрироваться" или подобную ей.

4) Прохождение теста:

–после успешной регистрации вы будете перенаправлены на страницу с вопросами теста;

–ознакомьтесь с каждым вопросом и предоставленными вариантами ответов;

–выберите один из предложенных вариантов ответа или введите свой ответ в соответствующее поле;

–перейдите к следующему вопросу и продолжайте отвечать до завершения теста.

5) Завершение теста:

–по окончании отведенного времени или после ответа на все вопросы теста, будет отображено сообщение о завершении теста;

–при необходимости вы можете просмотреть результаты своего тестирования;

б) просмотр результатов:

–после завершения теста вы можете просмотреть свои результаты;

–нажмите на соответствующую ссылку или кнопку для просмотра результатов;

–ознакомьтесь с отчетом о своем прохождении теста, который может содержать информацию о количестве правильных и неправильных ответов;

7) Завершение работы:

–по окончании использования платформы тестирования закройте веб-браузер;

–результаты вашего тестирования могут быть сохранены или доступны в соответствующем формате.

Разработка и внедрение платформы онлайн тестирования среза знаний учащихся школ Карагандинской области. — это программное обеспечение, разработанное для проведения и управления процессом тестирования и оценки знаний обучающихся. Она предоставляет инструменты и функциональность для создания и проведения тестовых заданий, а также для анализа и оценки результатов.

Список литературы:

1. <https://www.djangoproject.com/>
2. <https://metanit.com/python/django/>
3. <https://www.python.org/>

SCADA-ЖҮЙЕСІ — ДЕРЕКТЕРДІ ЖИНАУҒА ЖӘНЕ ДИСПЕТЧЕРЛІК БАСҚАРУҒА АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ПАКЕТ

САҒИДОЛЛА Е.

ИС-22-3ск топ студенті

ҚЫДЫРМАНОВА С.К.

Ғылыми жетекші, техникалық

ғылымдар магистры, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада SCADA жүйелерінің деректерді жинау және диспетчерлік басқарудағы рөлі мен маңызы қарастырылады.

Түйінді сөздер: SCADA-жүйе, диспетчерлік басқару, ақпараттық технологиялар, графикалық бейнелеу, ақпаратты беру, орталықтандырылған басқару, қашықтағы құрылғылар.

SCADA сөзі "басқару және деректерді жинау" дегенді білдіреді. Анықтама SCADA жүйесінің функциялары мен мақсаттарын, атап айтқанда деректерді бақылау, бақылау және жинауды нақты түсіндіреді.

SCADA жүйесі архитектураның бөлігі болып табылады, оған мыналар кіреді:

- Басқару функцияларын орындайтын және адам-машина интерфейсін (HMI) жүзеге асыратын бір немесе бірнеше компьютерлер.

- Датчиктер мен жетектер арқылы процеспен (машиналар, қондырғылар және т. б.) өзара әрекеттесетін перифериялық құрылғылар сериясы (RTU, енгізу/шығару модульдері, PLC).

-Перифериялық құрылғылар мен басқару компьютерлері арасында дұрыс деректер алмасуды қамтамасыз ете алатын әртүрлі тасымалдау тасымалдаушыларымен және байланыс протоколдарымен байланыс желісі.

- SCADA бағдарламалық жасақтамасы-бұл басқару компьютерлерінде жұмыс істеуге және SCADA жүйесіне тән функцияларды орындауға арналған SCADA қосымшаларын құруға қажетті барлық құралдарды ұсынатын интеграцияланған даму ортасы: бақылау, бақылау және деректерді жинау.

- Қадағалау-бұл операторға процестің жай-күйі туралы тікелей түсінік алуға және жұмыс күйлерінің реттілігін талдау арқылы процестің уақыт өте келе қалай дамидынын бақылауға мүмкіндік беретін мүмкіндік.[1, с.25]

Қадағалаудың негізгі міндеті-адам-машина интерфейсін (HMI) іске асыру. Тиімді болу үшін HMI операторға күйді, эволюцияны және күтпеген ауытқуларды (дабылдар) бөліп көрсете отырып, бүкіл процестің жылдам және толық бейнесін беруі керек.

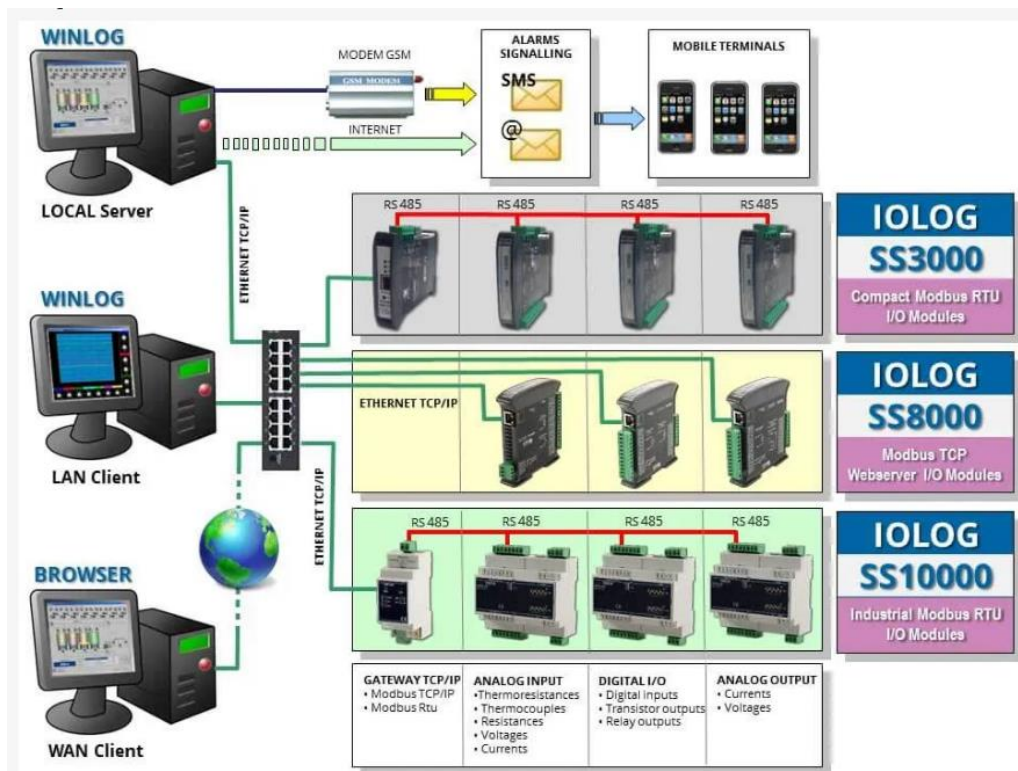
Тиімді HMI үшін графикалық бейнелеу өте маңызды, өйткені ол процеске қатысты ақпаратты оператор түсінетін визуалды тілге аударады.

Мысалы, сорғының күйін әртүрлі түстермен графикалық таңба арқылы көрсетуге болады, графикалық тренд арқылы қысым мәнін өзгерту, қалқымалы терезе арқылы дабыл пайда болады.

SCADA жүйесінің басқару функциясы-басқару жүйесінің басқарылатын процеспен өзара әрекеттесу қабілеті, оның эволюциясын оператор қабылдаған алдын-ала белгіленген ережелерге немесе шешімдерге сәйкес өзгерту.

"SCADA жүйесін басқару" деп біз "нақты уақыттағы процесті басқару" дегенді БІЛДІРМЕЙТІНІМІЗДІ, әдетте PLC-тің артықшылығын емес, мысалы, басқа жұмыс рецептіні жіберу арқылы процестің эволюциясын өзгерту мүмкіндігін атап өту маңызды.

Тұжырымдаманы жақсырақ нақтылау үшін процестің белгілі бір температурасына қатысты нақты уақыттағы басқару міндеті осы температураны өзгеріссіз ұстау (тиісті жетектерге әсер ету) деп айтуға болады, ал SCADA басқару міндеті процесс жұмыс істеуі керек температураны бекіту болып табылады (тиісті берілген мәнді жіберу арқылы).

1 сурет — деректерді жинау процесі

Деректерді жинау дегеніміз-бұл перифериялық құрылғылардан басқару компьютерлеріне ақпарат беру ғана емес, сонымен қатар басқару жүйесіне процесті басқаруға мүмкіндік беру үшін кері бағытта ақпарат беру, яғни оның жұмысын анықтайтын айнымалылардың мәндерін өзгерту арқылы оның эволюциясын бағыттау.

Деректерді жинау SCADA жүйелері орындайтын негізгі функция деп айтуға болады. Шындығында, процесті қадағалаумен байланыстыру арқылы деректерді жинау қадағалау жүйесіне процестің өзін бақылау үшін қажетті процестің күйі туралы барлық ақпаратты алуға мүмкіндік береді. [2, с.1-5]

Деректерді жинаудың міндеті-тасымалдаушылардың әртүрлілігімен және әртүрлі байланыс хаттамаларымен сипатталатын контексте процесс пен бақылау арасындағы ақпараттың қатесіз берілуін қамтамасыз ету.

SCADA бағдарламалық жасақтамасы-бұл SCADA HMI қосымшаларын құруға мүмкіндік беретін интеграцияланған даму ортасы. Бағасы мен өнімділігінде айтарлықтай айырмашылықтары бар әртүрлі өндірушілердің бірнеше SCADA бағдарламалары бар. Әзірленіп жатқан қолданба үшін ең қолайлы SCADA бағдарламалық құралын таңдау бірнеше факторларға, сондай-ақ жеке қалауларға байланысты, бірақ әдетте жобаның күрделілігіне, талап етілетін өнімділікке, тұтынушы қойған кез келген шектеулерге және қолжетімді бюджетке негізделген.

Сондай-ақ, SCADA бағдарламалық жасақтамасы неғұрлым күрделі болған жағдайда әдетте жоғары болатын оқу уақытын ескеру қажет. Әдетте, күрделі SCADA бағдарламалық жасақтамасын таңдау жобада бағдарламалық жасақтаманың құны мен оқу уақыты енді өзекті емес ірі және қымбат зауыт жұмыс істеген кезде негізделген. бюджеті шектеулі шағын және орта жобалар үшін құны төмен және қысқа оқу уақытын қажет ететін SCADA бағдарламалық құралына ауысқан жөн.

Алайда, барлық SCADA бағдарламалық жасақтамасы, күрделілігіне қарамастан, келесі тақырыптарға қатысты ортақ белгілерге ие болуы керек:

Байланыс: өнеркәсіптік автоматтандыру нарығында жұмыс істейтін әртүрлі өндірушілердің көптеген электрондық құрылғыларымен (PLC, контроллерлер, есептегіштер және т.б.) өзара әрекеттесуге арналған әзірлеу құралдары мен коммуникациялық драйверлер жиынтығы. Ол сыртқы құрылғылармен алмасу үшін айнымалы мәліметтер базасын құруға мүмкіндік береді және OPC, Siemens, Omron, Allen Bradley, Modbus RTU, Modbus TCP, KNX, Bacnet және т. б. сияқты ең көп таралған байланыс протоколдарын қамтиды. [3]

Адам-машина интерфейсі (HMI): статикалық және анимациялық үлгілерді жасауға арналған әзірлеу құралдары мен графикалық кітапханалар жиынтығы. SCADA қосымшасын жасау кезінде графиканың маңыздылығын атап өту маңызды. Адам-машина интерфейсі (HMI) шын мәнінде тиімдірек, ол операторға күйді, эволюцияны және күтпеген ауытқуларды (дабылдар) бөліп көрсете отырып, бүкіл процестің жедел және толық бейнесін бере алады.

Процесс туралы ақпарат: операторға процестің ағымдағы күйін (онлайн деректер) және оның уақыт бойынша эволюциясын (Тарихи деректер) сипаттайтын барлық ақпаратты алуға мүмкіндік беретін әзірлеу құралдарының жиынтығы. Мысалы, операторға ақаулық болған жағдайда жедел хабарлауға немесе бақыланатын және жазылған процесс айнымалыларының графикалық тенденцияларын талдауға мүмкіндік беру.

Есептер: өндіріс және сапа менеджерлері үшін есептер шығару мақсатында процестен алынған ақпаратты сұрыптауға және өңдеуге арналған әзірлеу құралдарының жиынтығы. Есептер әдетте белгілі бір өндірістік партияға сілтеме жасайды, оның сипаттамаларын бөліп көрсетеді және оның сәйкестігін растайды.

Архитектура: жергілікті (LAN) немесе жалпыға ортақ (интернет) желілер арқылы бірнеше қосымшалардың өзара әрекеттесуі жағдайында және жергілікті және қашықтағы (браузер арқылы) бірнеше операторлармен өзара әрекеттесуге қабілетті күрделі архитектураларды құруға арналған құралдар мен ережелер жиынтығы

SCADA қосымшалары бүгінде көптеген өнеркәсіптік салаларда қолданылады және көлемі мен қызмет саласына қарамастан барлық компаниялар үшін таптырмас көмек болып табылады. SCADA бағдарламалық жасақтамасы күрделі SCADA қосымшаларын қарапайым және интуитивті түрде құру үшін ең қолайлы даму ортасы болып табылады. [4, с.84]

SCADA қосымшалары бірнеше артықшылықтар береді, бірақ атап айтқанда, олар көптеген күнделікті және жалықтыратын тапсырмаларды орындау кезінде адамды алмастырады деп айтуға болады, бұл еңбек өнімділігін арттырады, дабылды тезірек басқаруға мүмкіндік береді және қоршаған ортаға қауіпті жағдайлардың пайда болу қаупін азайтады. Жалпы, біз SCADA қосымшалары деп айта аламыз:

Ақпараттың үлкен көлемін беріңіз. Далалық датчиктерден алынған және нақты уақыт режимінде басқару құрылғылары (PLC) ұсынатын жүйенің жай-күйі туралы барлық ақпарат сапаны бақылауға, тиімділікті арттыруға және өндірісті оңтайландыруға бағытталған әрі қарай өңдеу үшін жиналады, сақталады және ұсынылады

Өндірістік кәсіпорынның синтетикалық және айқын көрінісін қамтамасыз ету. Адам-машина интерфейсінің (HMI) бөлігі болып табылатын үлгілер сериясы операторға бүкіл процестің графикалық көрінісін, оның уақыт бойынша эволюциясын және күтпеген ауытқуларды (дабылдар) ұсынады. Осылайша, процеске қатысты барлық ақпарат операторға түсінікті визуалды тілге аударылады.

Өсе алады және компанияның өсуіне оңай бейімделеді. SCADA бағдарламалық жасақтамасының модульдік және икемді құрылымы жаһанданған нарықтық қиындықтарға жауап беру үшін компания өсуі немесе өзгеруі қажет болған кезде пайда болатын әртүрлі жағдайларға бейімделуге мүмкіндік береді. SCADA бағдарламалық жасақтамасы, мысалы, SCADA қосымшасын жаңа құрылғылармен байланысты қамтамасыз ету мақсатында өзгертуге мүмкіндік беретін барлық даму құралдарын қамтиды, олар тасымалдаушылардың әртүрлілігімен және әртүрлі байланыс хаттамаларымен сипатталады. [5, с.13]

Қашықтағы құрылғыларды орталықтандырылған басқаруды қамтамасыз етеді. Көптеген компаниялар, әсіресе коммуналдық желілерді (су, электр энергиясы және т.б.) басқаратын компаниялар, дәстүрлі түрде пайдалану және техникалық қызмет көрсету үшін Техникалық персоналдың тұрақты немесе бағдарламаланған қатысуын талап ететін бүкіл аумаққа таралған құрылыммен сипатталады. SCADA қосымшасы Перифериялық құрылғыларды қашықтан басқаруды қамтамасыз етеді және техникалық қызметкерлерге қарапайым шолғыш арқылы барлық ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Төменде SCADA қолдану мысалдары келтірілген:

–Төмен және орташа кернеу желілерін қадағалау: әртүрлі энергия жеткізушілері арасындағы ең қолайлы келісімшартты таңдау мүмкіндігі төмен және орташа кернеу желілерінің энергия тұтынуы мен энергия шығынын үздіксіз бақылауды қамтамасыз ете алатын барған сайын ыңғайлы басқару жүйесін жасайды.

–Металды термиялық өңдеу кезінде сапаны бақылау: гетерогенді пештермен (көп камералы пештер, шахта пештері, сөндіру және сөндіру пештері) жабдықталған цех бөлімшесінде дәстүрлі қағаз тіркеушілерді ауыстыру және өндірістік есептерді жасау кезінде термиялық өңдеу сапасын бақылауды қамтамасыз етеді.

–Диспетчерлік иіру фабрикасын басқару: полипропилен жіптерін өнімнің барлық сипаттамаларын (бұралу, атау, беріктік, тұрақтандыру, түс,) қамтамасыз ететіндей етіп шығаруға мүмкіндік береді ...) Тапсырыс беруші сұраған техникалық сипаттамаларға өте жақсы сәйкес келеді және оларды бірнеше айдан кейін де қайталауға болады.

–Техқызметпен бақыланыатын медициналық бұйымдардың мониторингі: ол көптеген ауруханалар мен ғылыми-зерттеу мекемелерінде органикалық тіндерді сақтау үшін қолданылатын жергілікті және қашықтағы жабдықтардың үздіксіз мониторингін қамтамасыз ету мақсатында орнатылған; жүйе қолданыстағы заңнамаға сәйкес сапаны сертификаттау үшін мерзімді есептерді қалыптастырады.

–Тамақ өнеркәсібіндегі сапаны бақылау жүйесі: тамақ өнеркәсібіндегі өндіріс және сақтау процестері сапаны бақылауға байланысты нақты заңдарға бағынады; жүйе инвестициялық шығындарды да, монтаждаудағы өндірістік шығындарды да шектей отырып, сапаны бақылаудың қажетті критерийлеріне сәйкес келуге мүмкіндік береді.

SCADA қосымшаларын әзірлеу өнеркәсіптік автоматтандыру шеңберінде басталады, бұл өнеркәсіптік кәсіпорынның жақсы жұмысына (техникалық қызмет көрсету және дабылды Басқару) қатысты аспектілерге ерекше назар аудара отырып, бірыңғай басқару бөлмесінде өндірістік процеске қатысты барлық ақпаратты орталықтандыру туралы сұрауға жауап ретінде. [6, с.13]

SCADA қосымшалары өнеркәсіптік автоматтандырудың барлық дерлік секторларында қолданылады, Пластмассадан ағашқа, керамикадан тағамға дейін, тоқыма бұйымдарынан қаптамаға дейін, өндіріс процесін оңтайландыруға бағытталған Автоматты тіректер сериясын ұсынады (сапаны бақылау, сәйкестік, қайтару, өндіріс туралы есептер).

Қысқа уақыт ішінде SCADA қосымшалары өнеркәсіптік автоматтандырудан асып түседі және жалпыға ортақ желілерді (электр желілері, су желілері, теміржол желілері және т.б.) қашықтан басқару, ғимараттарды Автоматтандыру және, сайып келгенде, үйді автоматтандыру үшін қолданылады.

Список литературы:

1. SCADA продукты на российском рынке // Мир компьютерной автоматизации, 1999, №3, с.25-33.

2. Аблин И.Е. Genesis for Windows - программный продукт для построения современных АСУТП//Приборы и системы управления, 1996, №5, с.1-5.
3. И.В.Брейдо, Б.Н.Фешин, А.А.Калинин, Е.В.Демченко. Лабораторный комплекс компьютерных систем технологического контроля и управления (по Договору №25 от 25.11.2001г.). Приложение 8 - " SCADA-системы". - Караганда: КарГТУ, 2002
4. А.А.Сидоров, А.Г.Дмитриев, А.С.Перцев SIMATIC WinCC — модульная и открытая SCADA-система для мониторинга технологических процессов // Мир компьютерной автоматизации, 1999, №3, с.84-87.
5. Анзимиров Л.В. Trace Mode: новый уровень инструментальной системы для разработки АСУТП // Приборы и системы управления, 1996, №9, с.13-18.
6. Анзимиров Л.В., Айзин В.С. Trace Mode 5 для Windows NT: новое поколение SCADA-систем//Приборы и системы управления, 1998, №11, с.13-17.

РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ПРОГРАММНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ИНФОРМАЦИИ

ЧЕКМАРЕВ Д.А.

Студент группы ВТ-22-4с

БАЛГИНОВ А.Г.

Студент группы ВТ-21-4с

Дрозд В.Г.

*Научный руководитель, к.э.н., доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация: Авторы статьи разрабатывают модель программно-аппаратного обеспечения информационной безопасности предприятия с целью предотвращения и минимизации возможных негативных последствий угроз, а также защиты от незаконных действий, направленных на несанкционированный доступ к информационной системе предприятия.

Ключевые слова: информационная безопасность, защита информации, моделирование защиты информации.

При разработке технических и технологических инноваций, которые могут предоставить решения для социальных проблем и открыть перспективы для дальнейшего развития, всегда возникают новые вызовы или обостряются существующие проблемы. Это может привести к появлению новых угроз и рисков для общества, если не уделить должного внимания вопросам обеспечения безопасности.

Другими словами, без должного внимания к вопросам обеспечения безопасности, переход общества к новым технологиям может иметь катастрофические последствия как для самого общества, так и для его граждан. Именно такая ситуация наблюдается с процессом информатизации общества. Быстрое развитие вычислительной техники открыло перед человечеством огромные возможности в автоматизации интеллектуального и физического труда, что привело к созданию множества автоматизированных, информационных и управляющих систем в различных сферах деятельности.

Вследствие этого, незаконное искажение, фальсификация, уничтожение или неправомерное раскрытие определенной информации, а также нарушение процессов ее обработки и передачи в информационно-управляющих системах могут нанести серьезный материальный и моральный ущерб различным субъектам, включая государство, экономику, а также юридические и физические лица, участвующие в информационном взаимодействии.

Вопросы обеспечения безопасности субъектов информационных взаимодействий, особенно экономических субъектов, и защиты их законных интересов при использовании информационных и управляющих систем, где хранится и обрабатывается информация, становятся все более актуальными. Проблема обеспечения безопасности компьютерных систем приобретает дополнительное значение в контексте развития и распространения компьютерных сетей, децентрализованных систем и систем с удаленным доступом к общим ресурсам.

«Создатели вредоносных программ давно обратили внимание, что не на всех малых предприятиях уделяют информационной безопасности должное внимание. Вместо того, чтобы взламывать систему крупной компании, можно украсть данные из нескольких малых предприятий и остаться при этом незамеченными [1]. Специально созданные программы сканируют компьютеры в незащищённых системах, поставляя злоумышленникам полученные данные.

Для сохранения конкурентных преимуществ предприятиям нужно охранять свои базы данных, обрабатывать новую информацию и уделять нужное внимание информационной безопасности» [2].

Перечень сведений, подлежащие защите, формируют в зависимости от целей и задач бизнес-процессов конкретного предприятия. К ним относятся:

- договоры и контракты, как уже заключенные, так и находящиеся в разработке, причем последние, очевидно нуждаются в большей защите, так как конкуренты, зная предлагаемые условия, могут составить более выгодное предложение, исключив предприятие из конкурентной борьбы за заказ;
- сведения о товарах и услугах, предоставляемых компанией;
- финансовые документы;
- состояние материальных запасов, резервов;
- сведения о поставщиках;
- персональные данные, как работников предприятия, так и клиентов.

В этом вопросе внешние аудиторы могут предоставить технологическую поддержку, профессионально отбирая информацию, требующую защиты. Однако, если компания не имеет финансовых ресурсов для привлечения внешних экспертов, эту проблему можно решить самостоятельно. Например, можно организовать комиссию из специалистов, которая составит список информации, подлежащей защите.

После этого, выбранную информацию следует ранжировать, то есть присвоить ей определенный гриф секретности. Такими грифами «для государственных предприятий, могут быть: «открытая информация», «для служебного пользования», «секретно», «совершенно секретно», «особой важности» [3]. В частных компаниях указанные грифы не могут быть использованы, но градация может быть разработана на основе аналогичных словосочетаний.

Возникает вопрос о критериях для классификации информации по степени значимости. Одним из таких критериев может быть оценка потенциального финансового ущерба с использованием метода экспертной оценки. Этот метод предполагает опрос группы экспертов, включая тех же сотрудников, которые составили первоначальный список защищаемой информации.

Сначала информация делится на общедоступную и ограниченного доступа. Из информации ограниченного доступа выделяют информацию, составляющую государственную тайну и конфиденциальную.

Если предприятие негосударственное, выбранную информацию можно ранжировать по стоимости информационного ресурса» [4].

Публичная информация свободно передается в информационных каналах предприятия. Однако, остальная информация требует обязательной защиты. Конфиденциальная информация, включая государственные секреты и персональные данные, регулируется соответствующим законодательством.

Для создания такого списка необходимо сформировать экспертную группу из специалистов, работающих в области информационных технологий. Эта группа также проводит оценку представленной информации, учитывая основные виды угроз, такие как нарушение конфиденциальности, целостности и доступности данных.

Иными словами, поставленная задача о защите информации в информационных системах решаются с целью, изолирования от внешних факторов для стабильного функционирования системы от несанкционированного доступа, воздействия посторонних лиц или вредоносных программ к данным хранящихся в системе с целью хищения.

К примеру, модель, которая описывает любую контролируемую информационную систему, можно предположить, что итоговый результат от вредоносного воздействия на систему может быть различным. Именно поэтому стоит сразу выделить сразу несколько случаев на: преднамеренный и случайные воздействия на систему.

Комплексная система защиты информации может быть повреждена и выведена из строя к примеру, из-за дефекта в аппаратной части системы. Особенно важно стоит вопрос о защите информации благодаря неверным действиям персонала, работающего непосредственно с доступом к базе данных, что влечёт за собой снижение эффективности защиты информации с учетом других благоприятных условий выполнения операций по защите данных. Все выше перечисленные факторы негативно влияют на эффективность защиты информации любого вида, которые имеются и используются в информационных системах [5].

При проектировании мероприятий, средств, методов обеспечения КСЗИ следует большой объём различных факторов, характеристики носителей информации, обученность персонала, возможные угрозы, ценность хранимой информации, техническое оборудование, виды каналов связи и т.д.

Для учета и анализа всех этих факторов выберем подходящую модель системы защиты. Моделирование системы ИБ помогает найти оптимальное решение по управлению ЗИ, оценка эффективности механизмов защиты, свойств системы, определение взаимосвязи между её характеристиками и значениями.

Процесс моделирования системы защиты заключается в построении её предполагаемой структуры, исследуемой и получении при помощи, спроектированной модели характеристик реальной системы. По сути весь процесс моделирования можно разделить на две составляющие части: это проектирование и реализация модели в целях определения необходимых характеристик системы. Перед выбором модели системы защиты для начала рассмотрим известные модели КСЗИ [6].

Интерес к информации как предмета защиты заключается в её цене. Это свойства информации учитывается при моделировании оценки прочности защиты.

При этом учитывается прочность преграды достаточна для обеспечения защиты, если планируемая стоимость затрат на ее преодоление потенциальным нарушителем превышает стоимость защищаемой информации. Оценка эффективности защиты может служить временная характеристика. Способность информации к устареванию с истечением времени

она теряет свою ценность, поэтому достаточно принять за критерий защищённости превышение затрат времени на преодоление преграды взломщиком.

Следующая модель является моделью многоуровневой защиты информации. В этой модели имеется несколько уровней защиты. Для того чтобы добраться до хранимой информации, нарушитель должен преодолеть несколько уровней защиты.

Следующая отображает модель физической защиты доступа к информации, данная модель является многозвенной защитой. В данной модели имеется защитный контур, который состоит из нескольких преград с различной степенью прочности. Такой вид защиты может использоваться для помещения с установленным оборудованием. Где преградой будет служить потолок, стены, окна, металлические ограждения, двери с кодовыми замками и т.п. Обеспечивающие инженерно-технические средства с использованием контроля пропускного доступа в помещение, образуя замкнутый контур помещения. В данном случае замкнутая преграда лишь ограничивает физический доступ в помещение от посторонних лиц.

Наибольший эффект ЗИ достигается при использовании всех методов, средств и мероприятий, объединённых в единый целостный механизм - комплексную систему защиты информации. КСЗИ можно охарактеризовать как совокупность средств, методов, органов и мероприятий, обеспечивающих защиту информации от разглашения, утечки и НСД к ней.

Одним из важнейших условий обеспечения ЗИ являются: достаточность, баланс интересов предприятия и личности, высокий уровень профессионализма представителей службы ИБ, обучение пользователей соблюдению установленных правил сохранения конфиденциальности, ответственность персонала и руководства. В противном случае без соблюдения данных правил никакая КСЗИ не обеспечит должный уровень требуемой защиты информации.

Для обеспечения защиты информационных ресурсов предприятия выделим два аспекта:

1. Формальный – определение критериев по которым должны соответствовать защищаемые информационные ресурсы.

2. Практические – для определения стратегии, мер безопасности применительно к рассматриваемой информационной системе.

Первый и самый важный свойство системы это принцип «непрерывности» совершенствования и развития КСЗИ. Принцип данного критерия заключается в постоянном контроле функционирования системы выявления каналов утечки, слабых мест системы, обновления и дополнения механизмов защиты в зависимости от изменения видов угроз.

Свойства, по которым КСЗИ должна соответствовать относятся к объекту стандартизации. Такой объект должен проходить проверку на соответствие свойств и критерий. На данное время существует проект международного стандарта «Общие критерии оценки безопасности ИС».

Главная цель проектируемой системы ИБ - обеспечение устойчивого функционирования объекта предприятия, предотвращение угроз безопасности, несанкционированного доступа, защита интересов заказчика на законном основании от противоправных посягательств, предотвращение хищения финансовых информации, утрата, разглашение, утечки, уничтожения и разглашения конфиденциальной информации предприятия. Второй целью системы ИБ является повышение уровня качества предоставляемых услуг и гарантий безопасности прав и интересов клиентов.

Для достижения поставленных целей необходимо решить следующие основные задачи:

- прогнозирование, пресечение и своевременное выявление угроз ИБ и информационным ресурсам, причин и условий, способствующих нанесению материального, финансового и морального ущерба, нарушению его нормального функционирования системы;

- Обеспечение условий функционирования с малой вероятностью возникновения угроз безопасности информационным ресурсами и нанесения разного рода ущерба информации;

- Введение понятия как: «информация» важный стратегический ресурс предприятия;
- Разработка механизма и план действий оперативного реагировать в случае возникновения угроз ИБ и проявление негативных тенденций в работоспособности системы, своевременное пресечение посягательств на информационные ресурсы на основе технических и организационных мер и средств обеспечения безопасности.

Модель построения системы информационной безопасности.

При проектировании системы ИБ можно использовать следующую модель построения, основанную на адаптации международного стандарта ISO 15408 и проведения анализа риска (ISO 17799).

Данная модель соответствует нормативным документа по обеспечению ИБ, принятым международным стандартом ISO/IEC 15408 «Информационная технология, методы защиты, критерии оценки ИБ», стандарту ISO/IEC 17799 «Управление информационной безопасностью», и учитывает тенденции развития современной нормативной базы по вопросам информационной безопасности [7].

Представленная модель ИБ является комплексом внутренних и внешних факторов их влияние, оказывающее на состояние безопасности, сохранности материальных или информационных ресурсов предприятия.

На данной модели особое внимание выделяют следующим факторам:

- угрозы ИБ, характеризующиеся вероятностью возникновения и вероятностью реализации;
- риск возможного ущерба организации в результате реализации угрозы ИБ, вследствие чего происходит уничтожение, модифицирование или утечка информации и ее неправомерного использования;
- уязвимости ИС влияющие на вероятность возникновения угрозы.

Для разработки эффективной системы ИБ необходимо изначально провести анализ рисков в области ИБ. После чего необходимо определить оптимальный уровень риска для предприятия на основе выбранного критерия. Необходимо построить систему ИБ таким образом, чтобы достичь определённого уровня риска.

Технология проведения аналитических работ. Предлагаемая технологи позволяет:

- провести полный анализ и документально оформить требования обеспечения ИБ;
- снизить расходы на излишние меры безопасности, при оценке рисков;
- выполнение проведения работ в кратчайшие сроки;
- содействие в осуществлении и планировании системы защиты на всех этапах ЖЦИС;
- обоснование выбора мер и средств противодействия возникновения угроз;
- сравнение и оценка эффективности различных вариантов контрмер.

Изучив общие вопросы по построению безопасности ИС на предприятии, исследованных результатов анализа рисков ИБ и оценки её эффективности, опираясь на имеющиеся аналоги была спроектирована комплексная система защиты информации для предприятия.

На основании проведённого анализа эффективности СИБ было выявлено ряд недостатков в числе которых было: ненадлежащее хранение резервных копий информации, отсутствовало правило по отношению парольной защиты, то есть отсутствовало условие выбора хранения, выбора длины и формата (наличие дополнительных символов, заглавных букв и т.п.) пароля.

Таким образом, было выполнено поставленное техническое задание на разработку системы защиты информации на предприятии ТОО «Национальная платформа IT-образования». Внесенные изменения существенно влияют на обеспечение безопасности.

В завершении исследования можно сделать следующий вывод, что в современном мире, мире высоких технологий и рыночных отношений, перед каждым предприятием встает

необходимость защищать свои конфиденциальные данные, а для этого необходимо грамотно организовать технический комплекс защиты информации.

Список литературы:

1. Иванченко П.Ю., Кацуро Д.А., Медведев А.В., Трусов А.Н. Математическое моделирование информационной и экономической безопасности на предприятиях малого и среднего бизнеса // *Фундаментальные исследования*. – 2013. – № 10-13. – С. 2860-2863.
2. Баранова Е.К., Бабаш Л. В. Информационная безопасность и защита информации: Учеб, пособие. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: РИОР: ИНФРА-М, 2016. — 322 с. — (Высшее образование). — www.dx.doi.org/10.12737/11380
3. Информационная безопасность открытых систем. В 2 томах. Том 1. Угрозы, уязвимости, атаки и подходы к защите / С.В. Запечников и др. - Москва: Машиностроение, 2016. - 536 с.
4. Гвоздева, Т.В. Проектирование информационных систем. Стандартизация: Учебное пособие / Т.В. Гвоздева, Б.А. Баллод. - СПб.: Лань, 2019. - 252 с.
5. Белов, В.В. Проектирование информационных систем: Учебник / В.В. Белов. - М.: Академия, 2018. - 144 с.
6. Малюк, А.А. Введение в защиту информации в автоматизированных системах. Учебное пособие / А.А. Малюк. - М.: Горячая линия - Телеком, 2016. - 148 с.
7. Баранова Е.К., Забродоцкий А.С. Процедура применения методологии анализа рисков OSTATE в соответствии со стандартами серии ИСО/МЭК 27000-27005 // *Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 3: Образовательные ресурсы и технологии*. - 2015. - № 3(11). - С. 73-77.

РАЗРАБОТКА СОБСТВЕННЫХ ПЕЧАТНЫХ ПЛАТ

ЛУКАНИН В.А.

студент группы Ис 22-2

Д.Т.Н., ПРОФЕССОР ТЕН Т.Л.

МАГИСТР, СТ. ПРЕП. КЫДЫРҒАЛИУЛЫ Д.К

Научные руководители

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Статья рассматривает актуальность производства собственных печатных плат для роботов в современном мире. Проблематика включает ограничения стандартных плат и необходимость гибких решений, расширение области применения и коммерциализация продукции.

Ключевые слова: Печатные платы, роботы, производство, гибкость, эффективность, инфраструктура, развитие.

В мире современных технологий, где инновации становятся основой для прогресса, разработка и создание электронных устройств, требует гибкости, эффективности и экономичности.

В этом контексте разработка и использование собственных печатных плат (ПП) становится важным стратегическим решением.

Целью данного проекта является разработка собственных печатных плат для роботов с целью создания инновационных и эффективных робототехнических систем, способных решать конкретные задачи с высокой точностью и надежностью.

Одним из основных преимуществ использования собственных печатных плат является возможность полного контроля над процессом производства. Благодаря этому, команда разработчиков может быстро вносить изменения в дизайн и адаптировать его под изменяющиеся требования. Это особенно важно в области робототехники, где скорость реакции на новые вызовы и требования рынка играет ключевую роль [1].

Студенты университета, занимающиеся проектами по робототехнике, также могут извлечь пользу из этой инициативы. Возможность создавать собственные микроплаты позволяет расширить горизонты разработки, создавая индивидуальные платы под каждый проект. Это не только способствует развитию навыков и креативного мышления студентов, но и стимулирует инновационные исследования в университетской среде.

Помимо образовательных целей, проект по созданию собственных печатных плат имеет потенциал для коммерциализации проекта и продвижения продукции в разных профессиональных областях.

Монетизация этой идеи может осуществляться через предоставление услуг по печати плат для проектирования роботов в различных сферах деятельности. Благодаря гибкости и скорости реагирования на потребности клиентов, это предложение может быть привлекательным для широкого круга компаний и инженерных стартапов.

Создание собственных печатных плат также предполагает значительную экономию ресурсов. Путем закупки комплектующих материалов, временных ресурсов, заработной платы в процессе производства, можно достичь значительной экономической эффективности. Сравнительный анализ показывает, что экономический эффект от производства собственных плат может превышать затраты на приобретение готовых плат в пять раз [2].

Проект по созданию собственных печатных плат представляет собой не только техническую и инженерную задачу, но и стратегическую возможность для университета и студентов. Гибкость, экономичность и перспективы коммерциализации делают эту инициативу привлекательной как с практической, так и с точки зрения бизнес-структур [3]. Внедрение данного проекта в практику не только способствует развитию технической компетенции, но и стимулирует инновационные идеи, благоприятно влияя на образовательную и научно-исследовательскую университетскую среду.

Благодаря поддержке ректора университета, команда успешно осуществляет реализацию проекта по разработке собственных печатных плат для роботов.

На основе комплектующих материалов и специализированного оборудования, такого как паяльные станции, микроскопы, а также материалов для изготовления печатных плат, разработаны несколько прототипов собственных печатных плат для роботов, представленных на рисунке 1 [4]. Разработка печатных плат базируется на создании Сложных цепей из последовательных звеньев и параллельных шин — согласование цифрового сигнала внутри схем (рисунок 2).

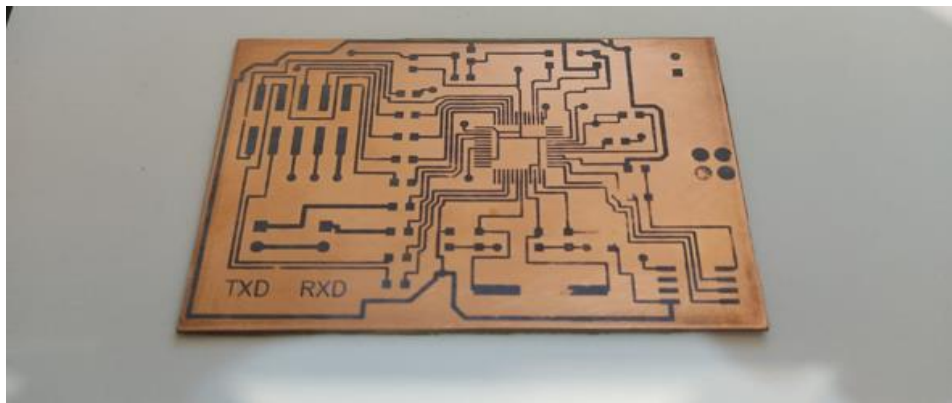

Рисунок 1- Прототип собственной печатной платы для проекта «Face ID»

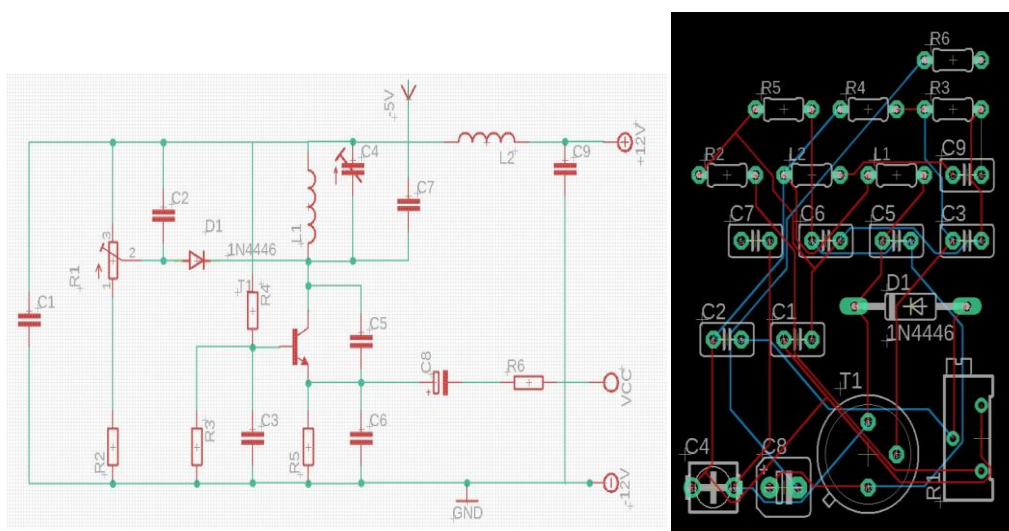

Рисунок 2 - Сложные цепи из последовательных звеньев и параллельных шин — согласование цифрового сигнала внутри схем.

Методом решения является разработка инфраструктуры для производства на основе собственных технологий. Результаты включают улучшение функциональности и снижение затрат. Перспективы развития - расширение области применения и коммерциализация продукции [5].

Список литературы:

1. Попов, Л.Н. Схемотехника цифровых вычислительных устройств / Л.Н. Попов. - М.: Вузовская книга, 2015. - 116 с.
2. Кучумов, А.И. Электроника и схемотехника: Учебное пособие / А.И. Кучумов. - М.: Гелиос АРВ, 2011. - 336 с.
3. Лехин, С.Н. Схемотехника ЭВМ / С.Н. Лехин. - СПб.: БХВ-Петербург, 2010. - 672 с.
4. Логвинов, В.В. Схемотехника телекоммуникационных устройств, радиоприемные устройства систем мобил. и стационар. радиосвязи, теория электрических цепей / В.В. Логвинов и др. - М.: Солон-пресс, 2013. - 656 с.
5. Миленина, С.А. Электротехника, электроника и схемотехника: Учебник и практикум для СПО / С.А. Миленина, Н.К. Миленин. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 399 с.

ТАҢДАМАЛЫ СИПАТТАМАЛАР

УА-21-1к тобының студенттері
АЙТХОЖАЕВА Б., СЕРІКБАЙ А.

Ғылыми жетекші, магистр оқытушы
ОРАЗҒАЛИЕВА Ш.Е.

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ-сы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Берілген мақалада болжамдаудың маңыздылығы, сызықтық функцияның болжамдауда қолданылуы қарастырылды. Мақсаты – сызықтық трендтің болжамдаудағы маңыздылығын көрсету. Мақаланың өзектілігі – таңдама, интервал жайлы болжамдарға, әрі нақты шешімге қол жеткізу. Мақалада келесі мәселе қарастырылды – таңдамалы жиынтықты бақылау бойынша анықтау.

Кілт сөздер: математикалық статистика, салыстырмалы жиілік, статистикалық бақылау, таңдама, интервал, жиынтық.

Математикалық статистиканың міндеті ғылыми және практикалық тұжырымдар жасау үшін статистикалық мәліметтерді жинау.

Таңдап алынған жиынтық немесе жай ғана таңдамалы деп кездейсоқ таңдап алынған заттардың жиынын айтады.

Бас жиынтық деп, таңдама жасалатын заттардың жиынтығын айтады. Көлем жиынтығы деп, осы жинақтың ішіндегі заттардың санын айтады. Мысалы, егер 1000 бөлшектен тексеру үшін 100 бөлшек бөліп алынса, онда бас жиынтықтың көлемі $N=1000$, ал таңдамалы жиынтығының көлемі $n=100$ болады.

Бақылау нәтижесінде қарастырылып отырған белгілер жиынтықтағынан, әрбір бірлікке қатысты сандық немесе сапалық өзгерісі туралы мәлімет аламыз. Статистикалық бақылаудың мақсаты сол жиынтықта белгінің өзгеруін (вариациясын) шешу. Ал белгінің мүмкін мәндерін статистикада варианта деп атайды. Варианталар сандық (дискретті немесе үздіксіз) болады.

Жиілік полигоны деп $(x_1; n_1), (x_2; n_2), \dots, (x_k; n_k)$, нүктелерін кесінділермен қосқанда шыққан сынық сызықтарды айтады. Полигон салу үшін абсцисса осіне x_i – варианттары, ал оларға сәйкес жиіліктері ордината осіне салынады. $(x_i; n_i)$ нүктелерін кесінділермен қоссақ жиілік полигонын аламыз. Салыстырмалы жиілік полигоны деп $(x_1; w_1), (x_2; w_2), \dots, (x_k; w_k)$ нүктелерін кесінділермен қосқанда шыққан сынық сызықтарды айтады. Салыстырмалы жиілік полигонын салу үшін, абсцисса осіне x_i – нұсқалары, ал оларға сәйкес w_i – салыстырмалы жиіліктер ордината осіне салынады. $(x_i; w_i)$ – нүктелерін кесінділермен қоссақ салыстырмалы жиілік полигонын аламыз.

Осы айтылған мәліметтерге мысал ретінде есеп қарастырайық. Тәжірибеде таңдамалы жиынтықты құрайтын 55 бірдей белгілер бар мәндер алынған.

84	91	87	83	90	69	100	96	79	94	84
93	86	81	83	84	92	93	85	84	88	96
64	87	87	81	95	90	69	95	96	84	86
82	79	88	83	90	92	80	81	85	81	94
84	96	86	94	85	82	79	75	94	99	85

Табу керек:

1. Барлық жиынтықты 5 интервалдарға бөліп интервал центрлері бірдей қашықтықта болатын статистикалық үлестірімді құру.
2. Жиілік полигон графигін салу.
3. Жиілік гистограммасын салу.
4. Кәсіпорын жұмыскерлерінің орташа еңбек ақысын, таңдамалы дисперсияны және таңдамалы орташа квадраттық ауытқуын табу.

Шешуі.

Еңбек ақысы туралы берілген мәліметтерді Excel-ге енгіземіз

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	84	91	87	83	90	69	100	96	79	94	84	
2	93	86	81	83	84	92	93	85	84	88	96	
3	64	87	87	81	95	90	69	95	96	84	86	
4	82	79	88	83	90	92	80	81	85	81	94	
5	84	96	86	94	85	82	79	75	94	99	85	
6												

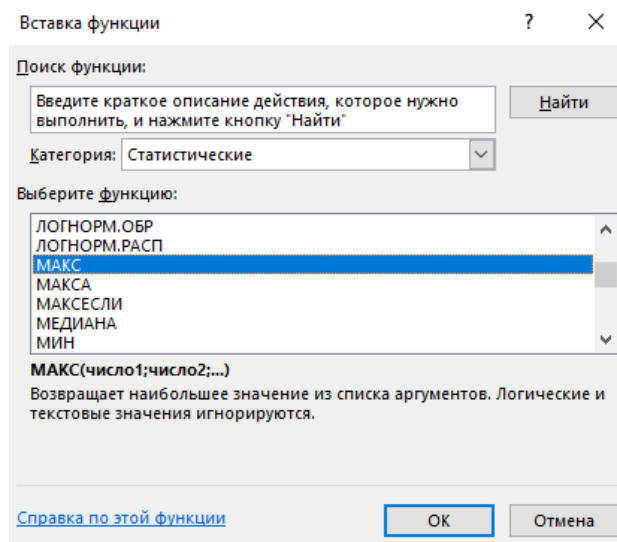
1-сурет. Берілген мәліметтер

Берілген таңдамалы жиынтық мәліметтерінде максималды мәнін табамыз:

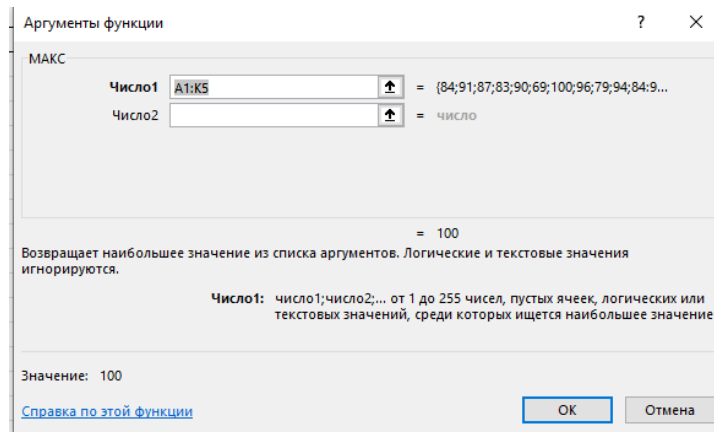
- Курсорды жұмыс парақтағы бос ұяшыққа енгіземіз.
- **Вставить функцию** кнопкасын басамыз
- **Категория** терезеде **Статистические**-ны таңдап аламыз
- **Функция** терезеде **МАКС**-ты таңдаймыз
- **МАКС** функциясының диалог терезесі пайда болғаннан кейін **Число 1** жолға таңдамалы жиынтықтың мәліметтерін, яғни, **A1:K5** ұяшықтардың элементтерін енгіземіз, **OK** кнопкасын басамыз.

Ұяшықта ізделген таңдаманың максималды мәні пайда болады. Тура солай, **МИН** функцияны қолданып таңдамалы жиынтықта минималды мәнін табамыз.

Таңдаманың максималды және минималды мәндерінің айырмасын тауып вариация құлашын есептейміз $R = \max - \min$. Содан кейін, есептің шарты бойынша, вариация құлашын интервалдар санына бөлеміз.

2-сурет. Таңдамадан максимум мәнін табу терезесі

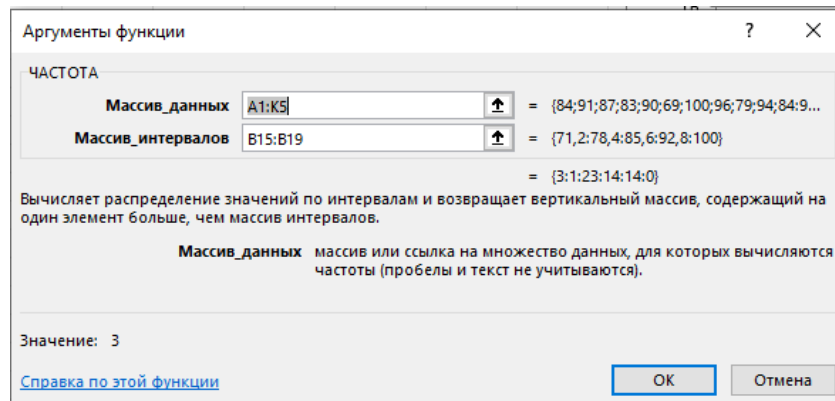
3-сурет. Берілген таңдамалы жиынтық мәліметтерінде максималды мәнін табу

Интервал центрлері бірдей қашықтықта болатын статистикалық үлестірімді құрамыз:

- Таңдаманың минималды мәніне қадамды қосамыз
- Келесі интервал тағы да сол санынан басталады. Одан әрі сол санға қайтадан қадам қосамыз, сонда екінші интервалды табамыз.
- Дәл осылай 5 интервалдар шыққанша, ал оның ақырғысы таңдаманың максималды мәнімен аяқталады.
- Жиіліктерді анықтау үшін, демек берілген интервалға таңдамалардың кіру санын, статистикалық функция **ЧАСТОТА**-ны қолданамыз:

Жиіліктерді шығару үшін ұяшықтар диапазонын айырамыз

Біртіндеп **f(x)** **Статистические / Частота /** басамыз

4-сурет. Жиілікті табу

Массив_данных жолына таңдамалы жиынтықтың мәндерін енгіземіз, **Массив_интервалов** жолына – интервалдардың ақырлы мәндерін енгізіп **ОК** басамыз.

Формулалар жолына тышқан курсорын формуладан кейін қоямыз және бір мезгілде **Ctrl+Shift+Enter** клавиштерін басамыз.

13						
14	x_i	x_{i+1}	n_i		X_i	n_i
15	64	71,2	3		67,6	3
16	71,2	78,4	3		74,8	3
17	78,4	85,6	17		82	17
18	85,6	92,8	17		89,2	17
19	92,8	100	13		96,4	13
20						

5-сурет. Есептеу нәтижесі

Формула бойынша интервал орталарын табамыз және жаңа кестені құрамыз.

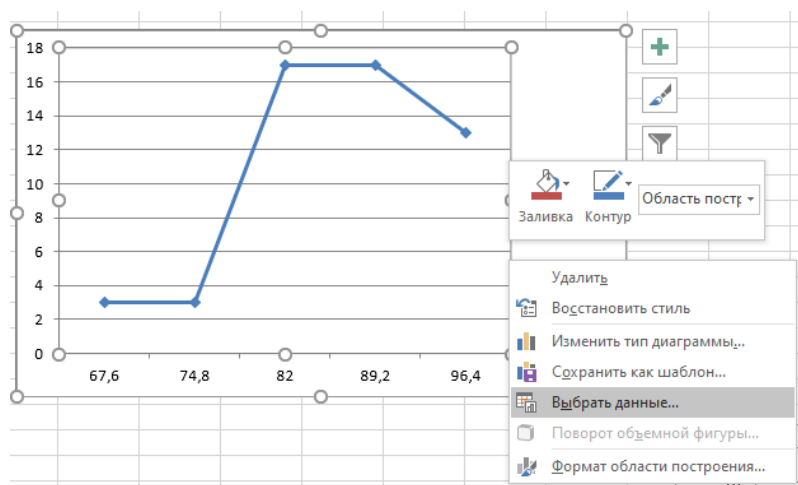
Жиілік полигон графигын саламыз:

- Таңдаманың статистикалық үлестірімдегі жиіліктердің барлық мәндерін айырамыз.

- **Вставка** закладкасын басамыз, **Диаграммы** өрісінде **График**-ті таңдаймыз

Жиілік полигон графигінде тышқанның оң жақ конпкасын басып, шыққан менюде

Выбрать данные басамыз.

6-сурет. Есептің графигі

Пайда болған диалогтық терезеде **Подписи горизонтальной оси** өрісінде **Изменить** кнопканы басамыз және **X** – диапазон мәндерінің интервал орталарын айырамыз. **ОК** басамыз. Графикте горизонталдық осінде жаңа белгілер пайда болды.

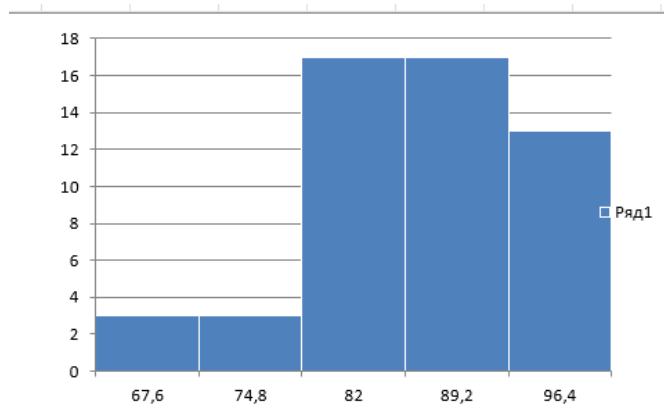
Тура солай жиілік гистограммасын саламыз:

Таңдаманың статистикалық Үлестірімдегі жиіліктердің барлық мәндерін айырамыз

Вставка закладкасын басамыз, **Диаграммы** өрісінде **Гистограмма** таңдаймыз

Горизонталдық осін белгілеу үшін негізгі мәліметтерді интервалдардың орташа мәндеріне ауысытрамыз

Бағандар арасындағы саңылауды жою үшін **Формат ряда данных**-ты таңдап аламыз және **Параметры ряда** өрісінде **Боковой зазор**-ды алып тастаймыз. Содан кейін шекараның түсін өзгертеміз. Жиілік гистограмма графигін аламыз.

7-сурет. Есептің гистограммасы

$$\bar{x}_m = \frac{\sum_{i=1}^k n_i \cdot x_i}{n} \quad D_T = \sigma^2 = \frac{\sum (x_i - \bar{x}_m)^2}{n} \quad \sigma_T = \sqrt{D_T}$$

Математические функции-ны қолданып Ехсел-дің жұмыстық парағына есептеуіш кестені құрамыз.

	Xi	ni	Xi*ni	(Xi-Xcp)^2	(Xi-Xcp)^2*ni
22					
23	67,6	3	202,8	361,7	1085,152011
24	74,8	3	224,4	139,686	419,0569171
25	82	17	1394	21,3339409	362,6769954
26	89,2	17	1516,4	6,66224279	113,2581274
27	96,4	13	1253,2	95,6705447	1243,717081
28	Σ	53	4590,8		3223,861132
29					
30					
31	Xcp	86,6			
32	D	60,82757			
33	σ	7,799203			

8-сурет. Орташа квадраттық ауытқу және дисперсия мәні

Таңдаманың сандық сипаттамаларының мәндерін аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Козлова Н.Г. Методические рекомендации для срсп по курсу «Анализ данных и прогнозирование экономики», Караганда, 2015.
2. Козлова Н.Г. «Мәліметтерді талдау және экономиканы болжамдау» пәні бойынша ОСӨЖ тапсырмалары, Қарағанды, 2018
3. Светульников И.С. Методы социально-экономического прогнозирования. Т.2.

МАТРИЦЫ В МАТЕМАТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ

АРТОВУЗ А.

студент группы ТУР-23-2

АЙТЕНОВА М.С.

Научный руководитель, к.ф.-м.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и значение методов математико-статистического моделирования в сфере экономических процессов, в частности, применение матричных методов для анализа статистических расчетов и внутрипроизводственных процессов.

Ключевые слова: матрица, задача планирования, программирование, экономические процессы и исследования, математическое моделирование.

Математика и экономика представляют собой две отдельные области знаний, каждая из которых имеет свои особо уникальные объекты исследования. Математика занимается анализом структур, порядков и взаимосвязей, выросших из исторических операций подсчёта, измерения и описания форм реальных явлений [1].

Экономика описывает хозяйственную деятельность общества и взаимосвязанные отношения в процессе организации производства, распределения ресурсов и потребления. Изучает, как ресурсы используются для удовлетворения потребностей людей и влияют на общественное благосостояние и развитие.

Математические методы, основанные на моделировании, широко используются в экономических исследованиях. Используя статистические и вероятностные подходы, исследователи могут учитывать различия между факторами, которые в противном случае было бы трудно определить количественно. Построение математических моделей позволяет прогнозировать экономические события и поведение экономических субъектов, что является ключевым инструментом анализа. Для ученых всего мира математическое моделирование становится основным языком современной экономической теории. Например, задача планирования организации показывает использование математических моделей в экономике.

Сегодня использование математики в разных областях науки и практики дает важные результаты, благодаря своим уникальным особенностям. Эти особенности включают в себя строгие правила и отношения, построенные без разногласий, основанные на аксиомах и строгих условиях. Математический инструмент, обладающий такими возможностями, становится сильным аналитическим инструментом для разнообразных областей знаний. Наряду с простейшими геометрическими методами в рамках математической экономики применяется инструментарий интегрального и дифференциального исчисления, матричной алгебры, математического программирования, прочие вычислительные методы, составляются и решаются рекуррентные и дифференциальные уравнения.

Экономика ставит перед математикой всё более новые задачи, что способствует поиску новых методов решения. Спрос на математические методы в экономике превышает возможности математики. Получение новых направлений в математике, таких как теория игр и программирование, частично обоснованно потребностями экономики.

Развитие мастерства в области экономики и управления требует знания различных математических приёмов. Кадровые работники становятся пользователями аналитических инструментов, созданных математикой, и их обучение должно быть ориентировано на понимание сути математических терминов, а не на их формальное изучение.

В экономической практике матричные методы больше используются для анализа статистических расчетов и внутрипроизводственных процессов из-за их простоты и экономической эффективности.

Матрицей размера $n \times m$ называется прямоугольная таблица специального вида, состоящая из n строк и m столбцов, заполненная числами [2].

$$\Delta = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1m} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix}$$

Рисунок 1. Вид матрицы

В большинстве случаев матрицы обозначают прописными латинскими буквами (A, B, C), а ее элементы — строчными [3].

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} \end{pmatrix}$$

$$B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} & b_{13} \\ b_{21} & b_{22} & b_{23} \\ b_{31} & b_{32} & b_{33} \end{pmatrix}$$

Рисунок 2. Матрицы и её элементы

Виды матриц зависят от количества строк m и столбцов n . Основные из них:

- квадратная ($m = n$);
- прямоугольная ($m \neq n$).

Также существует понятие детерминант — это определитель свойств квадратной матрицы, который чаще всего используют в решении систем линейных алгебраических уравнений (СЛАУ).

В математико-экономическом моделировании матрицы считаются самым удобным способом хранения различных структурированных данных и решения задач с ними. Приведем простой пример из экономической модели «затраты-выпуск».

Ресурсы	Отрасли экономики		
	Промышленность	Сельское хозяйство	Торговля
Трудовые ресурсы	4,8	6,7	7,1
Водные ресурсы	3,1	2,5	5,8
Электро-энергия	5,6	4,3	3,4

Рисунок 3. Таблица распределения ресурсов по различным отраслям

Так, элемент $a_{23} = 5,8$ обозначает то, сколько водных ресурсов потребляется в торговле, а элемент $a_{11} = 4,8$ показывает, сколько трудовых ресурсов потребляется в промышленности.

Данная матрица может использоваться при сравнении и оценке востребованности ресурсов в различных отраслях экономики, решении экономических задач предприятий и организаций, анализе затраченных средств в ходе производства.

Список литературы:

1. <https://blog.fenix.help/podgotovka-k-testam-yekzamenam-zachetam/chto-takoye-matritsa-v-matematike-prostymi-slovami>
2. https://studopedia.ru/8_9847_s-m-neizvestnimi.html
3. <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=17429>

МАТЕМАТИКА ЖҰМБАҚТАРЫ: ТАРИХЫ, КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЖҰМБАҚТАР МЕН ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

АБЕУОВА Е., АЛИБЕКОВА С.

УА 23-1к тобының студенттері

АХМЕТОВА С.С.

Ғылыми жетекші, т.ғ.к., доцент,

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

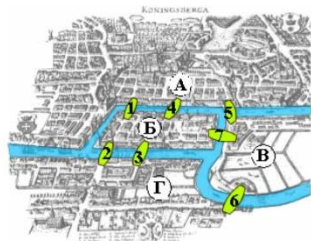
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Математикалық басқатырғыштар мен есептер әрқашан ақыл-ойдың назарын аударып, ақыл-ойдың күшіне құрметпен қарауды тудырды. Олар тек қызықты ойын-сауық ғана емес, сонымен қатар логикалық ойлауды дамытуға, шығармашылық есептерді шешуге арналған құрал және математиканы үйренуге үлес қосады. Бұл мақалада біз математикалық жұмбақтардың шығу тарихын, олардың жіктелуін және шешу әдістерін қарастырамыз.

Кілтті сөздер: Есептер, тарих, классификация, әдістері, математикалық жұмбақтар.

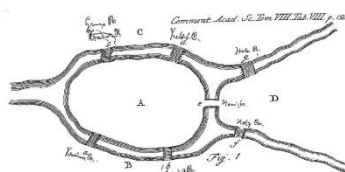
Тарихы. Математика жұмбақтары мыңдаған жылдар бойы бар. Ежелгі уақытта олар тек көңіл көтеру үшін ғана емес, сонымен қатар оқу үшін де қолданылған. Мысалы, ежелгі гректер өздерінің симпозиумдарында математикалық тақырыптар туралы жұмбақтарды жиі қоятын. Ортағасырлық және қайта өрлеу дәуірінде жұмбақтар да танымал болды және олардың көпшілігі классикалық болды. Олар ойын-сауық пен оқудың құралы ғана емес, сонымен қатар интеллект пен математикалық білімді қолдану қабілетін тексеру тәсілі болды.

Осы кезеңде көптеген математиктер мен философтар өздерінің эрудициясы мен логикалық ойлауын көрсету үшін күрделі математикалық жұмбақтар жасап, шешті. Бұл жұмбақтардың кейбіреулері «Кенигсбергтегі көпір басқатырғышы» [1] сияқты танымал классикалық мысалдарға айналды, бұл кейіннен математикада графика теориясының дамуына әкелді.

Центр Кёнигсберга 1652 года: А – Альтштадт, Б – Кнайпхоф, В – Ломзе и Г – Форштадт

1а-сурет

— Леонард Эйлер. Решение одной задачи, связанной с геометрией положения

1ә-сурет

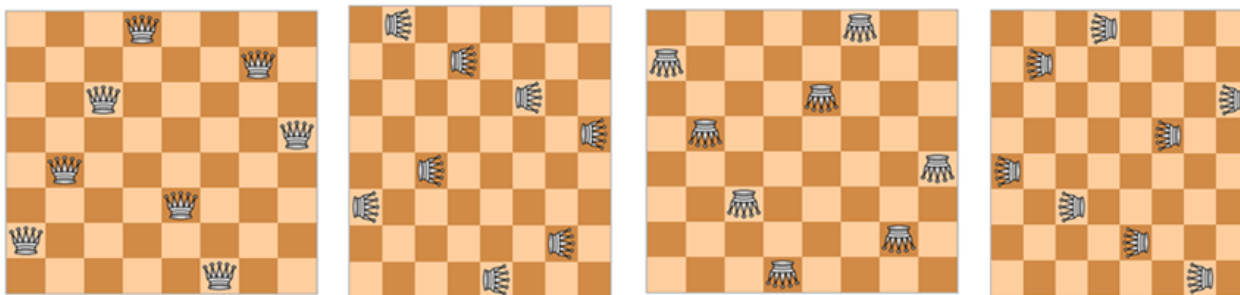
Сурет 1 - Жеті көпірі бар Кенигсберг орталығы және олардың нөмірлерлік түрінде салынған.

Мысалы, Араб математиктері алгебра мен геометрияға негізделген жұмбақтар жасады, ал еуропалық ғалымдар сандар теориясы мен геометрияға бет бұрды. Осылайша, математика жұмбақтары сол кездегі интеллектуалды мәдениеттің ажырамас бөлігіне айналды және олардың көпшілігін әлі күнге дейін бүкіл әлемдегі математиктер зерттеп, шешеді.

Математикалық басқатырғыштардың жіктелуі. Математикалық басқатырғыштарды әртүрлі критерийлер бойынша жіктеуге болады, соның ішінде Есеп түрі, қиындық деңгейі, математикалық ұғымдарды қолдану және т.б. Жіктеудің кең таралған әдістерінің бірі-басқатырғыштарды бірнеше негізгі категорияларға бөлу: логикалық,

арифметикалық, геометриялық және комбинаторлық [2]. Мысалы, сандар теориясымен байланысты басқатырғыштар жай сандар немесе бөлінгіштік есептерін қамтуы мүмкін, ал алгебралық басқатырғыштар оларды шешу үшін алгебралық әдістерді қолдануды қажет етуі мүмкін. Сондай-ақ, әр түрлі жас және деңгей топтары үшін басқатырғыштарды таңдауға мүмкіндік беретін қиындық деңгейі бойынша жіктеу бар. Осы критерийлердің барлығы көптеген математикалық басқатырғыштарды құрылымдауға және ұйымдастыруға көмектеседі, оларды зерттеу мен пайдалануды білім беру және ойын-сауық мақсатында ыңғайлы және тиімді етеді.

«Сегіз патшайым мәселесі» («Задача о восьми ферзях») басқатырғышының шешімі [3] артық әдісті қолдану: бұл жағдайда артық әдіс сегіз патшайымның шахмат тақтасында орналасуының барлық ықтимал комбинацияларын жүйелі түрде бір-біріне қауіп төндірмейтіндей етіп санау болып табылады. Бірінші жолдан бастап біз патшайымды әр торға орналастырамыз және оның басқа орналастырылған патшайымдарға қауіп төніп тұрғанын тексереміз. Егер патшайымды қауіпсіз орналастыруға болатын болса, біз келесі жолға өтіп, процесті қайталаймыз. Егер орындардың ешқайсысы сәйкес келмесе, біз алдыңғы деңгейге оралып, басқа нұсқаларды қолданып көреміз. Процесс шешім табылғанға дейін немесе барлық мүмкін комбинациялар таусылғанға дейін жалғасады.

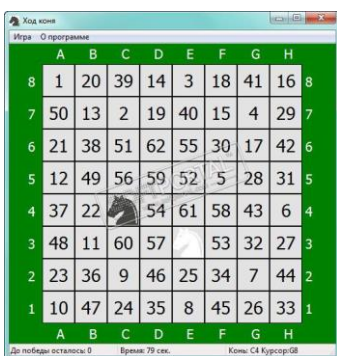
Сурет 2-«Сегіз патшайым мәселесі»: "стандартты 64 жасушалы шахмат тақтасына 8 патшайымдарды орналастырыңыз, сонда олардың ешқайсысы екіншісінің жекпе-жекінде болмайды". Патшайым тік, көлденең және екі диагональ бойынша орналасқан барлық жасушаларды ұрады деген сөз.

«Логикалық судоку» басқатырғышын шешу үшін логикалық пайымдауды қолдану [4]: Логикалық судокуды шешу үшін логикалық пайымдау және алып тастау әдістері қолданылады. Толтырылған ұяшықтардан бастап біз 3x3 жолдардағы, бағандардағы және квадраттардағы сандар арасындағы шарттар мен байланыстарды талдаймыз. Біз белгілі бір жолдағы немесе бағандағы санның жалғыз ықтимал орны немесе сол қатарда, бағанда немесе шаршыда бұрыннан орнатылған сандарға байланысты белгілі бір ұяшықта қарастырудан шығарылуы мүмкін сандар сияқты логикалық салдарды іздейміз. Бұл процесс шешім табылғанға дейін қайталанады.

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
R1	1	3 8		2 4					
R2		5	4 8	6 1		2 3 9			
R3		2		5			1		
R4		1		7	8 9	4 8	3 2		
R5			2	1 3 5 6				7	
R6		7			8 9	2 1			
R7	4 8	6 1		2	4 9		7 3		
R8	5 9	3 4 8	3 4	7 1			6 2		
R9	2	3 4	7	8 6					1

Сурет 3 - «Логикалық судоку» мақсаты: 9-дан 9-ға дейінгі торды әр жолда, бағанда және 3-тен 3-ке дейінгі торда 1-ден 9-ға дейінгі барлық сандар болатындай етіп толтыру.

«Атпен жүру» («Ход конем») басқатырғышын шешу үшін жол іздеу алгоритмдерін қолдану[5]: «атпен жүру» басқатырғышын шешу үшін тереңдікті айналып өту алгоритмі (DFS) немесе ені бойынша айналып өту алгоритмі (BFS) сияқты жол іздеу алгоритмдері жиі қолданылады. Кон бастапқы позициясынан бастап, біз тақтадағы кон барлық мүмкін қозғалыстарын зерттейміз, жолды сақтаймыз және мақсатты позицияға жеткенімізді тексереміз. Егер мақсатты позицияға қол жеткізілсе, біз іздеуді аяқтаймыз және табылған жолды шығарамыз. Егер мақсатты позицияға қол жеткізілмесе, біз басқа ықтимал қозғалыстарды зерттеуді жалғастырамыз. Бұл процесс шешім табылғанға дейін немесе барлық мүмкін қозғалыстар таусылғанға дейін қайталанады.

Сурет 4 - «Атпен жүру» мақсаты: шахмат жылқысы сияқты қозғалу арқылы бүкіл өрісті толтыру.

Қорытынды. Математикалық жұмбақтар мен есептер логикалық ойлау мен математикалық қабілеттерді дамытуда маңызды рөл атқарады. Жұмбақтарды үйрену және шешу тек қызықты ғана емес, сонымен қатар логикалық ойлау, аналитикалық қабілеттер, математикалық ұғымдарды қолдану және мәселелерді шешу сияқты ақыл-ой дағдыларын дамытуға пайдалы. Сонымен қатар, басқатырғыштарды шешу табандылықты, шыдамдылықты және стратегиялық ойлауды дамытады. Бұл мақала оқырмандарға оқу мен даму дағдылары математикалық басқатырғыштардың маңыздылығын жақсы түсінуге және бағалауға көмектеседі деп үміттенеміз. Жұмбақтарды шешу тек рахат әкеліп қана қоймайды, сонымен қатар өмірдің әртүрлі салаларында, соның ішінде білім беру, жұмыс және күнделікті тапсырмаларда пайдалы болуы мүмкін маңызды дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. https://vladnews.ru/2022-06-23/203708/igrat_reshat
2. https://www.softportal.com/software-24090-hod-konya.html#google_vignette
3. Саматова Р.Е. Дидактикалық ойындар. – Астана, 2011 – 154 с.

4.Ш.Х.Құрманалина, С.Ш.Сәрсенбаева, Р.Қ.Өміртаева. Математикадан дидактикалық ойындар және қызықты тапсырмалар. – Алматы, 1997 – 108 с.

5.Бөкенбаева З.Қ. Логикалық есептер. – Астана, 2005 – 111 с.

ӨНДІРІСТІ ОҢТАЙЛАНДЫРУ: КОББ-ДУГЛАС ФУНКЦИЯСЫ

Лог-21-1к тобының студенті

БАКИРОВА А.Е.

Ғылыми жетекші, магистр, оқытушы

ОРАЗҒАЛИЕВА Ш.Е.

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ-сы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Экономика мен эконометрикада Кобб-Дугластың өндірістік қызметі - бұл өндіріс функциясының ерекше функционалды түрі, екі немесе екі соманың арасындағы технологиялық байланысты көрсету үшін ресурстар қолданылады (атап айтқанда, физикалық капитал және жұмыс күші) және көлемі осы ресурстардың көмегімен өндіруге болатын өнімдер.

Кілт сөздер: өнім, функция, ресурс, пайда, Кобб-Дуглас функциясы, норма, модель, шығындар.

Өндірісті оңтайландыру - бұл өзгерістер немесе түзетулер енгізу тәжірибесі өнімді қалаулы ету үшін. Өнім бірқатар атрибуттарға ие. Мысалы, сода бөтелкесінде әртүрлі орау нұсқалары, дәмі болуы мүмкін, тағамдық құндылығы. Өнімді кішігірім түзетулер енгізу арқылы оңтайландыруға болады. Әдетте, мақсат-өнімді қалаулы ету және көбейту сатып алу ниеті, сенімділік сияқты маркетингтік көрсеткіштер, сатып алу жиілігі және т. б.

Экономика мен эконометрикада Кобб-Дугластың - өндірістік қызметі ерекше өндірістік функцияның функционалдық формасы, кеңінен қолданылады екі немесе одан да көп ресурстардың сомалары арасындағы технологиялық өзара байланысты ұсыну (атап айтқанда, физикалық капитал мен жұмыс күші) және өнім көлемі осы ресурстардың көмегімен өндірілуі керек [1].

Осы тақырып бойынша келесі тапсырманы қарастырайық:

Компанияның шығарылымы ПФ түрімен беріледі: $X = 5 \cdot K^{\frac{1}{2}} \cdot L^{\frac{1}{2}}$

Фондтың бірлігін жалға алу құны $W_K=10$ ш.б/ф, жалақы ставкасы $W_L=20$ ш.б/адам. Фирмада қорларды жалға беру және еңбек төлемі үшін $C_0=400$ ш.б. бөлінді.

1) Осы шығарылымда фирманың максималды өнімін және еңбек пен капитал шығындарын анықтаңыз;

2) Алынған шешімге геометриялық түсінік беріңіз;

3) Оңтайлы шығарылым кезінде фирманың пайдасын анықтаңыз;

4) Оңтайлы нүктеде капитал мен еңбектің шекті өнімділігін анықтаңыз;

5) Бір жұмыс істейтін қызметкерді оңтайлы нүктеде капиталмен ауыстырудың шекті нормасын анықтаңыз.

Компанияның шығындары $C_0 = W_K \cdot K + W_L \cdot L$. Берілген мәліметтерге сүйеніп есептің математикалық моделін құрайық.

$$F(K, L) = 5 \cdot K^{\frac{1}{2}} \cdot L^{\frac{1}{2}}$$

$$400 = 10K + 20L$$

$$K \geq 0, L \geq 0$$

Мәселені шешу үшін Лагранж әдісі қолданылады. Лагранж функциясын құрайық.

$$Z(K, L, \lambda) = 5 \cdot K^{\frac{1}{2}} \cdot L^{\frac{1}{2}} + \lambda(400 - 10K + 20L)$$

Әрбір айнымалы үшін жеке туындыларды табайық. Ол үшін туындыны табу ережелерін қолданамыз: $(c)^{\prime} = 0$, $(x^n)^{\prime} = nx^{n-1}$.

$$\begin{cases} \frac{\partial Z}{\partial K} = 5 \cdot \frac{1}{2} K^{-\frac{1}{2}} L^{\frac{1}{2}} = 10\lambda \\ \frac{\partial Z}{\partial L} = 5 \cdot \frac{1}{2} K^{\frac{1}{2}} L^{-\frac{1}{2}} = 20\lambda \\ \frac{\partial Z}{\partial \lambda} = 400 - 10K - 20L = 0 \end{cases}$$

Біз бірінші теңдеуді екіншісіне бөліп

$$\frac{5 \cdot \frac{1}{2} K^{-\frac{1}{2}} L^{\frac{1}{2}}}{5 \cdot \frac{1}{2} K^{\frac{1}{2}} L^{-\frac{1}{2}}} = \frac{-10\lambda}{-20\lambda}; \frac{L}{K} = 2$$

$L = 2K$ алмастыруын аламыз:

Жүйенің үшінші теңдеуіне шығын функциясына қоямыз:

$$-10K - 20 \cdot 2K = -400. \text{ Осыдан, } -50K = -400, K = 8. \text{ Демек, } 2 \cdot 8 = 16$$

$$\text{Бұл ретте } \max = F(8, 16) = 8\sqrt{8} \cdot \sqrt{16} = 32\sqrt{2} \approx 45$$

Компанияның пайдасын есептеу үшін λ мәнін табамыз. Жүйенің алғашқы екі теңдеуінің бірін қарастырайық (1).

$$\text{Мысалы, } 8 \cdot \frac{1}{2} K^{-\frac{1}{2}} L^{\frac{1}{2}} = 10\lambda$$

Біз теңдіктің сол жағында $F(K, L)$ өндірістік функциясын бөлеміз, ол үшін оны көбейтіп, K -ға бөлеміз.

$$\frac{8 \cdot \frac{1}{2} K^{-\frac{1}{2}} L^{\frac{1}{2}} \cdot K}{K} = \frac{8 \cdot K^{\frac{1}{2}} L^{\frac{1}{2}}}{2K} = \frac{8 \cdot F(K, L)}{2K} = 20\lambda$$

Осы жерден

$$\lambda = \frac{8 \cdot F(K, L)}{2K} = \frac{8 \cdot 45}{2 \cdot 8 \cdot 10} = \frac{9}{4} = 2,25$$

Шарттан бірлік бағасы $p = \frac{2}{\lambda}$, тең, сондықтан $p = \frac{2}{2,25} = 0,8$ болады.

Содан кейін фирманың пайдасы келесідей анықталады:

$$\Pi = pF(K, L) - C_0 = 0,8 \cdot 45 - 400 = -364$$

Берілген теңдеу пайда алып келмейді, фирма шығынға ұшырайды. Оған әртүрлі факторлар себеп болады. Мысалы, қаражатты жалға алудың жоғары шығындары және өндіріс көлемі жеткіліксіз болған кездегі еңбек шығындары немесе компания өніміне сұраныстың төмендігі.

Еңбек қорлары алмастыру нормасы мына формула бойынша табылады: $S = \frac{W_L}{W_K} = \frac{20}{10} = 2$, яғни бір жұмысшыны екі қор бірлігімен ауыстыруға болады [2].

Кобба-Дуглас өндіріс функциясын және шығындарды азайту тәсілін қолдана отырып, шығындар функциясының оңтайлы шарттарын табуға және нәтиженің графигін салуға болады. Өндіріс ұлғайған сайын минималды шығындар сызықтық емес, экспоненциалды түрде артады осылайша, Y (өндірілген сома) ішінде екенін ескере отырып, мағынасы бар шығындар функциясының оң жағындағы алым және шығындармен оң байланысты [3].

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Кобб. К. В.; Дуглас. Х. «Теория производства» (PDF). Американское экономическое обозрение. 18 (Дополнение): 139–165.
- 2.Проблема минимизации производственных функций и затрат Cobb-Douglas — Марк Бунтавонг (mbounthavong.com).
- 3.Методы принятия оптимальных решений: Учебно-методическое пособие / Н.К. Емелина – Караганда, Карагандинский экономический университет, 2014.-165.

ПАРНАЯ ЛИНЕЙНАЯ РЕГРЕССИЯ И КОРРЕЛЯЦИЯ

БАЧАЛО Э.А.

студентка группы Эко-23-2

ГАРАНИН В.А.

студент группы Лог-21-2

ОМАРОВА М.Т.

*Научный руководитель: и.о. зав. кафедрой высшей математики, магистр математики, магистр менеджмента
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан*

Аннотация. В статье рассматриваются теоретическая составляющая и практические примеры по составлению уравнения линейной парной регрессии. В практическую составляющую данной работы входят два примера, где учитываются: адекватность двух полученных линейных моделей по значению коэффициента корреляции, с учетом того факта, что индекс корреляции по абсолютной величине не превышает 1; существенность связи между переменными.

Ключевые слова: парная линейная регрессия, система нормальных уравнений, метод наименьших квадратов, линейный индекс корреляции.

Различные показатели, экономические, финансовые, экологические или логистические, не всегда являются независимыми на микро- и на макроуровне, а могут быть связаны между собой. Так, например, цена какого-нибудь товара и величина спроса на этот товар, объем производства и прибыль фирмы, располагаемый доход и объем личного потребления, инфляция и безработица. Если мы не будем принимать во внимание стохастическую природу таких данных, то для описания и анализа взаимосвязей различных экологических, логистических и финансовых показателей между собой применяются функции:

- одной переменной $y = f(x)$ (1);

- нескольких переменных $y = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ (2).

Допустим, что требуется провести оценку связи между переменными X и Y , т.е. нужно найти формулы этой связи, и для решения данной задачи используются статистические данные о динамике этих показателей. Пусть даны ряд значений показателя X : x_1, x_2, \dots, x_n и

ряд значений показателя Y : y_1, y_2, \dots, y_n . Построим график, где отметим на нем точки (x_1, y_1) , (x_2, y_2) , ..., (x_n, y_n) и соединим их линией. При условии, что эти данные являются реальными статистическими данными, то в этом случае мы никогда не получим линию (линейную) или кривую (квадратичную, экспоненциальную и т.д.). То есть всегда будут присутствовать отклонения зависимой переменной, которые вызваны ошибками, измерением или влиянием случайных факторов. Но при этом, если мы не получили, например, точную прямую линию – это еще не будет значит, что нет линейной зависимости между переменными.

Зависимость между переменными X и Y может быть линейной, и лишь случайные факторы могут привести к отклонениям. И то же самое можно будет сказать и про другой любой вид функции. Статистической связью будем называть такую связь переменных, на которую воздействуют случайные факторы. Существование такой связи будет заключаться в следующем: изменение одной переменной приводит к изменению математического ожидания другой переменной.

Целью данной статьи является описание теоретического материала и приведение практических примеров по данной теме исследования. Задача нашей работы состоит в определении уравнения линейной регрессии и оценивании данного уравнения по значению индекса корреляции. Но вначале вспомним основные понятия и формулы.

Уравнение регрессии – это формула статистической связи между переменными. Если же сама формула линейна, то речь будет идти о линейной регрессии.

Парной регрессией будем называть формулу статистической связи двух переменных, а, соответственно, зависимость от нескольких переменных – множественной регрессией (еще говорят: многофакторной).

Уравнение

$$y = a + b \cdot x \quad (3)$$

называется уравнением парной линейной регрессии, а коэффициенты a и b – коэффициентами данной регрессии.

Для оценки данных параметров будем использовать метод наименьших квадратов (МНК), согласно которому минимизируется сумма квадратов отклонений наблюдений зависимой переменной от искомой линейной функции. Определив частные производные по a и b и приравняв их к нулю, мы получим систему уравнений, которую называют системой нормальных уравнений метода наименьших квадратов для данной прямой:

$$\begin{cases} na + b \sum_{i=1}^n x_i = \sum_{i=1}^n y_i; \\ a \sum_{i=1}^n x_i + b \sum_{i=1}^n (x_i)^2 = \sum_{i=1}^n x_i y_i \end{cases} \quad (4).$$

Решая данную систему, мы определяем значения неизвестных значений a и b .

Но не всегда уравнение парной линейной регрессии подходит, и адекватность данной регрессионной модели показывает индекс корреляции r_{xy} :

$$r_{xy} = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_x \cdot \sigma_y} \quad (5),$$

где $|r| \leq 1$; и чем ближе r либо к -1 либо к 1, тем связь между показателями будет теснее; если же r близко к 0, то зависимость практически отсутствует (имеется в виду отсутствие линейной зависимости) [1, с. 31-33].

Теперь покажем примеры, когда присутствует линейная зависимость между переменными X и Y и можно статистические данные из [2] преобразовать в уравнение парной линейной регрессии.

Пример 1. По данным за период с 2011 по 2022 годы необходимо провести анализ линейной формы зависимости стоимости продажи новой квартиры за 1 кв. м. в Республике

Казахстан (y , в тг.) от доходов домашних хозяйств (использованные на потребление) в РК, в среднем на душу населения (x , в тг.). В таблице 1 указаны годовые данные относительно зависимой переменной y и независимой переменной x .

Таблица 1. Основные данные по примеру 1

Годы	x , доходы домашних хозяйств (использованные на потребление) в РК, в среднем на душу населения, тг.	y , стоимость продажи новой квартиры за 1 кв. м. в Казахстане, тг.
2011	30 618	220 489
2012	33 745	237 963
2013	36 761	272 162
2014	39 256	322 279
2015	40 675	348 573
2016	44 198	390 412
2017	48 619	335 473
2018	53 224	335 764
2019	57 725	358 057
2020	61 358	361 140
2021	69 038	387 434
2022	79 223	484 428

ПРИМЕЧАНИЕ – составлено авторами на основе статистических данных [2]

На платформе Excel получены следующие значения, указанные в таблице 2.

Таблица 2. Расчетная таблица по данным таблицы 1

Показатель	Значение показателя
n	12
$\sum_i x_i$	594 440
$\sum_i y_i$	4 054 174
$\sum_i x_i^2$	31 912 620 734
$\sum_i x_i y_i$	211 005 202 998
Δ	29 592 535 208

Δ_1	3 949 384 381 512 580
Δ_2	122 099 243 416
a	133 458,805
b	4,126
r_{xy}	$\approx 0,865$
$\left \frac{r_{xy}}{\sigma_r} \right $	$\approx 11,409$
ПРИМЕЧАНИЕ – составлено авторами на платформе Excel	

Получили следующее уравнение регрессии:

$$y = 133\,458,805 + 4,125x. \quad (6)$$

На основе полученных значений таблицы 2 и уравнения (6), можно сделать следующие выводы:

- значение индекса корреляции r_{xy} показывает, что связь между переменными X и Y является тесной. Т.к. $r_{xy} > 0$, то между переменными есть прямая зависимость;

- при изменении доходов домашних хозяйств (использованные на потребление), в среднем на душу населения, на 1 тг. стоимость продажи новой квартиры за 1 кв. м. в Казахстане будет увеличиваться на 4,125 тг.;

- т.к. $11,409 \geq 3$, то связь между X и Y существенная.

Пример 2. По данным за период с 2011 по 2022 годы проведем анализ линейного уравнения регрессии, где y – уровень безработицы по Республике Казахстан (в %), x – доходы домашних хозяйств (использованные на потребление) в РК, в среднем на душу населения (в тг.), данные по x и y заданы в таблице 3.

Таблица 3. Основные данные по примеру 2

Годы	x , доходы домашних хозяйств (использованные на потребление) в РК, в среднем на душу населения, тг.	y , уровень безработицы в Казахстане, %
2011	30 618	5,4
2012	33 745	5,3
2013	36 761	5,2
2014	39 256	5
2015	40 675	5
2016	44 198	5
2017	48 619	4,9
2018	53 224	4,9
2019	57 725	4,8
2020	61 358	4,9

2021	69 038	4,9
2022	79 223	4,9
ПРИМЕЧАНИЕ – составлено авторами на основе статистических данных [2]		

Получены на платформе Excel значения, указанные в таблице 4.

Таблица 4. Расчетная таблица по статистическим данным таблицы 3

Показатель	Значение показателя
n	12
$\sum_i x_i$	594 440
$\sum_i y_i$	60,2
$\sum_i x_i^2$	31 912 620 734
$\sum_i x_i y_i$	2 959 231,7
Δ	29 592 535 208
Δ_1	62 054 076 438,8
Δ_2	-274 507,6
a	5,476
b	-0,00000928
r_{xy}	-0,751
$\left \frac{r_{xy}}{\sigma_r} \right $	$\approx 5,702$
ПРИМЕЧАНИЕ – составлено авторами на платформе Excel	

Получили следующее уравнение регрессии:

$$y = 5,476 - 0,00000928x. \quad (7)$$

На основе полученных значений таблицы 4 и уравнения (7), можно сделать следующие выводы:

- значение индекса корреляции r_{xy} показывает, что связь между переменными X и Y является тесной. Т.к. $r_{xy} < 0$, то между переменными есть обратная зависимость;
- при изменении доходов домашних хозяйств (использованные на потребление) в РК, в среднем на душу населения, на 1 тг. уровень безработицы в Казахстане будет уменьшаться на 0,00000928 %;
- т.к. $5,702 \geq 3$, то связь между X и Y существенная.

Список литературы:

1. Емелина Н.К., Козлова Н.Г. Эконометрика: Учебное пособие. – Караганда, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 2010. – 125 с.
2. Сайт Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан <https://stat.gov.kz/ru/>.

АНАЛИЗ ЦЕН НА НЕДВИЖИМОСТЬ В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

ИВАНОВА А.

студентка группы УА-21-2

АЛИМОВА Б.Ш.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Статья анализирует цены на недвижимость в Карагандинской области с использованием ANCOVA-модели. Цель - выявить влияние площади и типа недвижимости на цены. Результаты позволят понять факторы, формирующие цены на рынке недвижимости и принять обоснованные решения для инвестирования в недвижимость.

Ключевые слова: ценовая динамика, ANCOVA-модель, площадь, тип недвижимости, анализ инвестиций, вторичный рынок жилья.

В рамках исследования динамики цен на недвижимость в Карагандинской области за период с 2020 по 2024 годы мы можем применить ANCOVA (анализ ковариаты) модель для более глубокого понимания влияния различных факторов на ценовую динамику, включая площадь квартиры и тип недвижимости[1].

Применение ANCOVA модели позволит нам определить, как изменение площади квартиры влияет на цену, учитывая тип недвижимости. Это позволит выявить не только общую тенденцию, но и различия в ценовой динамике между новостройками и объектами вторичного рынка.

Дополнительно, добавление ANCOVA модели позволит более точно оценить вклад каждого из факторов в объяснение изменений цен на недвижимость в Карагандинской области, что даст более полное представление о динамике рынка.

Таким образом, использование ANCOVA модели в анализе данных о динамике цен на недвижимость позволит не только учесть влияние площади квартиры и типа недвижимости, но и более точно оценить их влияние на ценовую динамику в рассматриваемом периоде времени.

Таблица 1. Данные о стоимости недвижимости в Карагандинской области за 2020-2024 годы [2].

Год	2020		2021		2022		2023		2024	
<i>x</i>	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
<i>y</i>	2 500	2 000	3 000	2 300	3 400	2 600	3 500	2 700	3 700	2 800
<i>z</i>	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1

где *x* - площадь квартиры (м²), *y*-средняя цена за 1 м² (тыс.тг.), *z*- тип недвижимости: 0-новостройка, 1-вторичное жилье.

ANCOVA модель позволяет учитывать влияние ковариаты, такой как площадь квартиры, на зависимую переменную (цену квартиры), при этом контролируя влияние других факторов, таких как тип недвижимости.

Искомая ANCOVA-модель будет иметь вид:

$$\tilde{y} = \alpha + \beta \cdot x + \gamma \cdot z$$

Неизвестные коэффициенты модели определяются из следующей системы уравнений:

$$\begin{cases} n\alpha + \beta \sum x + \gamma \sum z = \sum y \\ \alpha \sum x + \beta \sum x^2 + \gamma \sum x \cdot z = \sum x \cdot y \\ \alpha \sum z + \beta \sum z \cdot x + \gamma \sum z^2 = \sum z \cdot y \end{cases}$$

Составим расчетную таблицу с помощью функций в Excel. Таблица с исходными данными представлена на Рисунке 1.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
22	№	x	y	z	x ²	z ²	x·z	x·y	z·y
23	1	10	2500	0	1	0	0	25000	0
24	2	10	2000	1	1	1	10	20000	2000
25	3	10	3000	0	1	0	0	30000	0
26	4	10	2300	1	1	1	10	23000	2300
27	5	10	3400	0	1	0	0	34000	0
28	6	10	2600	1	1	1	10	26000	2600
29	7	10	3500	0	1	0	0	35000	0
30	8	10	2700	1	1	1	10	27000	2700
31	9	10	3700	0	1	0	0	37000	0
32	10	10	2800	1	1	1	10	28000	2800
33	Σ	100	28500	5	10	5	50	285000	12400

Рисунок 1. Таблица с исходными данными

Решим систему уравнений методом обратной матрицы, используя функции Excel.

	A	B	C	D	E	F	G	H
44	Матрица A=	10	100	5			B=	28500
45		100	10	50				285000
46		5	50	5				12400
47								
48	Обратная	0,098989899	0,01010101	-0,2				
49	матрица A-	0,01010101	-0,001010101	0				
50	1=	-0,2	0	0,4				
51								
52								
53	A-1*B=	α=	3220					
54		β=	0					
55		γ=	-740					
56								

Рисунок 2. Результат решения системы методом обратной матрицы

Таким образом, искомое уравнение регрессии будет иметь вид:

$$\tilde{y} = 3220 - 740 z$$

Для упрощения расчетов коэффициент β применяется равным 0.

Согласно уравнению средняя цена квартир на вторичном рынке на 740 000 тыс. тг.. ниже средней цены квартир в новостройке.

В результате аппроксимации данных с помощью инструмента анализа Регрессия (Анализ данных в Excel) был получен протокол выполнения регрессионного анализа (Рисунок 3).

Вывод итогов					
<i>Регрессионная статистика</i>					
Множественный коэффициент	0,714000471				
R-квадрат	0,509796673				
Нормированный коэффициент	0,369738579				
Стандартная ошибка	435,2339272				
Наблюдения	10				
<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>значимость F</i>
Регрессия	2	1379000	689500	3,639894	0,082474
Остаток	7	1326000	189428,6		
Итого	9	2705000			
<i>Коэффициенты и частная статистика</i>					
Y-пересечение	3220	194,6425	16,54315		
x	0	0	65535		
z	-740	275,2661	-2,68831		

Рисунок 3. Протокол выполнения регрессионного анализа

Регрессионный анализ — статистический инструмент, который помогает исследовать и объяснить взаимосвязи между различными переменными. Он особенно полезен для прогнозирования значений одной переменной (зависимой) на основе значений другой или нескольких переменных (независимых). Этот метод также применяется для понимания влияния каждой независимой переменной на зависимую и для проверки статистических гипотез о связи между ними.

Для определения тесноты связи между факторными и результирующим признаками, найдем значение индекса корреляции по формуле:

$$R = \sqrt{1 - \frac{\sum (y - \tilde{y})^2}{\sum (y - \bar{y})^2}}$$

Продолжим расчетную таблицу в рабочем листе Excel (Рисунок 4).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
№	y	x	z	x ²	z ²	x·z	x·y	z·y	ȳ	(y-ȳ) ²	(y-ȳ) ²	
87	1	2500	10	0	1	0	25000	0	3220	518400	122500	
89	2	2000	10	1	1	10	20000	2000	2480	230400	722500	
90	3	3000	10	0	1	0	30000	0	3220	48400	22500	
91	4	2300	10	1	1	10	23000	2300	2480	32400	302500	
92	5	3400	10	0	1	0	34000	0	3220	32400	302500	
93	6	2600	10	1	1	10	26000	2600	2480	14400	62500	
94	7	3500	10	0	1	0	35000	0	3220	78400	422500	
95	8	2700	10	1	1	10	27000	2700	2480	48400	22500	
96	9	3700	10	0	1	0	37000	0	3220	230400	722500	
97	10	2800	10	1	1	10	28000	2800	2480	102400	2500	
98	Σ	28500	100	5	10	5	285000	12400	28500	1336000	2705000	
99	ср знач	2850										
100												

Рисунок 4. Результаты вычисления расчетной таблицы в Excel

Индекс корреляции определяется как $\text{=КОРЕНЬ}(1-K98/L98)$ и имеет результат равный $R=0,71$.

В нашем случае, близкое к единице значение индекса корреляции $R=0.71$ указывает на сильную положительную связь между площадью квартиры и ценой квартиры, учитывая тип недвижимости (район города). Это означает, что при увеличении площади квартиры вероятнее всего будет наблюдаться увеличение ее цены. ANCOVA-модель, учитывающая как ковариату (площадь квартиры), так и фактор (тип недвижимости), адекватно описывает взаимосвязь между ценой квартиры, ее общей площадью и типом недвижимости в нашем анализе динамики цен на недвижимость в Карагандинской области.

В ходе анализа было выявлено, что тип недвижимости (новостройка или вторичный рынок) также оказывает существенное влияние на ценовую динамику. Цены на квартиры вторичного рынка оказались значительно ниже, чем в новостройках. Это может быть обусловлено различными факторами, такими как степень износа объектов недвижимости, географическое расположение, инфраструктура района и другие.

Кроме того, использование ANCOVA модели позволило учесть влияние как площади квартиры, так и типа недвижимости на ценовую динамику, что обеспечило более полное и точное представление о факторах, влияющих на изменения цен на недвижимость в рассматриваемом периоде времени.

Таким образом, проведенное исследование не только позволило выявить важные закономерности на рынке недвижимости в Карагандинской области, но и предоставило основу для принятия обоснованных инвестиционных решений и разработки стратегий развития в данной сфере.

Список литературы:

1. <https://www.codecamp.ru/blog/ancova/>
2. <https://krisha.kz/>

МАТЕМАТИКА В СОВРЕМЕННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ

КРИВОРУЧКА В.

Студент группы ТПП-23-3

АЛИМОВА Б.Ш.

*Научный руководитель, магистр, старший преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза
Г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В этой статье рассматривается роль математики в современных компьютерных технологиях. Он обсуждает важность математических методов и концепций для разработки и оптимизации программного обеспечения, алгоритмов машинного обучения, криптографии, компьютерной графики и других областей информационных технологий. В тексте также рассматривается влияние различных математических понятий, таких как теория вероятностей, криптография, дифференцирование и т.д. на развитие современных вычислительных систем. Кроме того, он обсуждает перспективы будущего использования математики в компьютерных технологиях и ее важность для дальнейшего прогресса в области компьютерных наук и технологий.

Ключевые слова: компьютерные игры, интерполяция, компьютерная графика, искусственный интеллект, машинное обучение, криптографические методы,

В мире современных компьютерных игр математика играет очень важную роль невзирая на то что зачастую она остаётся невидимой для игроков. Математика пронизывает различные нюансы разработки игр: от базовых расчетов анимации персонажей и физики игрового мира до сложных алгоритмов искусственного интеллекта. Первый и наиболее очевидный пример использования математики в разработке игр компьютерная графика. Графика требует решения множества математических задач, таких как преобразования координат, расчеты освещения, работа с текстурами и многие другие. Например, алгоритмы интерполяции и дифференцирования используются для создания плавных движений персонажей или объектов в игре. Благодаря моделям математической физики игровой мир становится более реалистичным, позволяя игрокам погрузиться в него еще глубже. Другой пример использования математики искусственный интеллект в компьютерных играх. Алгоритмы,

используемые для управления поведением вражеских персонажей или определения оптимальных стратегий, основаны на математических моделях и методах таких как алгоритмы поиска пути и машинное обучение. Алгоритмы классификации, регрессии, кластеризации и нейронных сетей основаны на таких математических понятиях, как линейная алгебра, статистика, теория вероятностей и оптимизация. Математические модели помогают компьютерным системам извлекать уроки из больших объемов данных, делать прогнозы и решать задачи, которые ранее казались невозможными для автоматизации. Эти методы позволяют создавать противников с разнообразным и интеллектуальным поведением, что делает игровой процесс более интересным и увлекательным. Математика является основой для разработки эффективных алгоритмов и структур данных, которые лежат в основе программного обеспечения. Алгоритмы сортировки, поиска, графовые алгоритмы и многие другие основаны на математических принципах. Структуры данных, такие как деревья, хеш-таблицы, графы, эффективно используются для организации и управления данными в компьютерных системах.

Кроме того, математика также используется в более абстрактных аспектах разработки игр, таких как создание процедурных уровней, создание сложных экономических систем или моделирование поведения игровых объектов. Например, алгоритмы случайной генерации мира позволяют создавать бесконечные комбинации уровней или миров, каждый раз предоставляя игрокам уникальный опыт. Таким образом, математика играет особенно важную роль при разработке компьютерных игр, обеспечивая их техническую реализацию, глубокий игровой процесс и разнообразие игрового контента. Без использования математических методов и моделей современные игры не смогли бы достичь того уровня качества и разнообразия, который мы видим сегодня. Кроме того, математика играет ключевую роль в оптимизации производительности игровых движков и программного обеспечения. Оптимизация алгоритмов и структур данных позволяет играм более эффективно работать на различных платформах, таких как персональные компьютеры, консоли и мобильные устройства. Математические методы используются для управления потреблением таких ресурсов, как процессор, графический процессор и оперативная память, обеспечивая плавный игровой процесс и минимизируя задержку. В современных компьютерных технологиях математика используется для создания математических моделей и их последующего анализа с помощью компьютерных симуляций. Это позволяет предсказывать поведение сложных систем, таких как физические процессы, экономические модели, биологические системы и т. д. Моделирование с помощью математических уравнений позволяет проводить виртуальные эксперименты без необходимости физической реализации.

Более того, математика играет важную роль в анализе данных и обратной связи в игровой индустрии. Анализ поведения игроков, показателей успеха игры и экономических показателей помогает разработчикам принимать обоснованные решения по доработке игрового контента, балансировке игровой механики и монетизации. Математические модели и статистические методы помогают выявить закономерности и тенденции, что помогает создавать более привлекательные и успешные игры. Наконец, математика в компьютерных играх также играет важную роль в обеспечении безопасности и защиты от несанкционированного доступа. Криптографические методы используются для защиты цифровых прав и интеллектуальной собственности, а также для обеспечения конфиденциальности персональных данных игроков. Алгоритмы шифрования и хеширования используются в системах аутентификации и авторизации для предотвращения взлома и мошенничества в онлайн-играх. Более того, математические концепции, такие как теория вероятностей и статистика используются в игровом дизайне для создания систем случайных событий балансировки игровых механик и оценки вероятности успеха или неудачи игровых

действий. Это помогает создавать увлекательный и честный игровой опыт, в котором каждое решение игрока имеет вес и последствия.

Таким образом, математика является свойственной частью компьютерных игр, она пронизывает все аспекты игровой разработки, начиная от технической реализации и заканчивая игровым дизайном и аналитикой. Без использования математических методов и моделей современные компьютерные игры не могли бы достичь своего текущего уровня глубины, реализма и разнообразия. Кроме того, математика в компьютерных играх играет важную роль в обучении и развитии навыков игроков. Многие игры содержат элементы обучения и тренировки, которые основаны на математических принципах. Например, головоломки и логические задачи в играх развивают логическое мышление, улучшают память и способствуют развитию математических навыков. Игры, такие как шахматы или головоломки с числами, могут стимулировать у игроков умение решать сложные задачи и принимать стратегические решения. Более того, математика в играх может стать источником вдохновения для обучения математике в школах и университетах. Разработчики игр активно используют математические концепции и задачи в своих продуктах, что может сделать математику более интересной и доступной для учеников. Игры могут стимулировать интерес к математике через интерактивные и увлекательные задачи, которые помогают учащимся увидеть практическое применение математических знаний в реальном мире. Таким образом, математика в компьютерных играх не только играет важную роль в технической и творческой стороне игровой разработки, но также способствует обучению и развитию игроков, а также может быть эффективным инструментом для привлечения внимания к математике в образовании.

Вывод: Математика играет фундаментальную роль в развитии современных компьютерных технологий. Математика является ключевым инструментом для разработки алгоритмов, моделей и методов, которые приводят к новым достижениям в области программного обеспечения, искусственного интеллекта, кибербезопасности и других областях. Понимание математических концепций и их применения в информатике имеет важное значение для успешной работы в современном информационном обществе.

Список литературы:

1. https://pikabu.ru/story/zachem_nuzhna_matematika_v_kompyuternyikh_igrakh_chast_1_4419382
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/kompyuternye-tehnologii-i-matematika-na-rubezhe-vekov-itogi-i-perspektivy>

МУЛЬТИКОЛЛИНЕАРЛЫҚ

МАХСУТОВА Н.

УА-21-1к тобының студенттері

АЙТЕНОВА М.С.

Ғылыми жетекші, ф-м.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мультиколлинеарлықтың маңыздылығы, эконометрикада қолданылуы қарастырылды. Мақсаты – жиынтық сызықтық регрессия моделінің салмақты мәселесі мультиколлинеарлықтың маңызын түсіндіру. Мультиколлинеарлықтың анықтамасын беріп, мультиколлинеарлықты жою жолдарын көрсету.

Түйін сөздер: Мультиколлинеарлық, маңыз, әсер, жою жолдары, факторлар.

Мультиколлинеарлық деп бір немесе бірнеше түсіндіру айнымалылардың өзара сызықтық байланысын айтады. Егер түсіндіру айнымалылар арасындағы байланыс қатаң функционалдық болса, онда жетілген мультиколлинеарлық туралы айтады.

Мысал ретінде баға мен кірістің коэффициенттері (баға/қатынастар коэффициенттері), нарықтық капиталдандыру, өткен жұмыс нәтижелері немесе басқа деректер негізінде акциялардың кірістілігін болжауға тырысатын көп айнымалы регрессиялық модельді келтіруге болады. Акцияның кірістілігі тәуелді айнымалы, ал қаржылық мәліметтердің әр түрлі бөліктері тәуелсіз айнымалылар болып табылады.

Көптік регрессия моделіндегі мультиколлинеарлық коллинеарлы тәуелсіз айнымалылардың белгілі бір мәнде байланысты екенін көрсетеді, дегенмен қатынас кездейсоқ болуы мүмкін немесе болмауы мүмкін. Мысалы, өткен нәтижелер нарықтық капиталдандырумен байланысты болуы мүмкін, өйткені бұрын жақсы жұмыс істеген акциялар нарықтық мәндерге ие болады. Басқаша айтқанда, мультиколлинеарлық екі тәуелсіз айнымалылар өте өзара байланыста болған кезде болуы мүмкін. Бұл, егер тәуелсіз айнымалы мәліметтер жиынтығындағы басқа айнымалылардан есептелген болса немесе екі тәуелсіз айнымалылар ұқсас және қайталанатын нәтижелер берсе, орын алуы мүмкін.

Мультиколлинеарлық проблемасын жоюдың кең таралған тәсілдерінің бірі – алдымен коллинеарлы тәуелсіз айнымалыларды анықтау, содан кейін біреуінен басқаларын алып тастау. Екі немесе одан да көп коллинеарлық айнымалыларды бір айнымалыға біріктіру арқылы мультиколлинеарлықты жоюға болады. Содан кейін көрсетілген тәуелді айнымалы мен тек бір тәуелсіз айнымалының арасындағы байланысты зерттеу үшін статистикалық талдау жүргізуге болады.

Жиынтық сызықтық регрессия моделін ең кіші квадраттар әдісі (ЕККӘ) арқылы құрғанда тағы бір салмақты мәселе – мультиколлинеарлық.

Әдетте мультиколлинеарлықтың келесі салдарын ерекшелеуге болады:

1. Бағаның үлкен дисперсиялары (стандартты қателер). Олар анықталатын шамалардың ақиқат мәндерін табуына бөгет жасайды және олардың дәлдігін нашарлатып интервалдық бағаларды кеңейтеді.

2. t – статистика коэффициенттері кішіріеді, бұл жағдай сәйкестік түсіндіру айнымалылардың тәуелдік айнымалыларына маңызды әсерін көрсету туралы ақтал маған қорытындыға келтіруі мүмкін.

3. Коэффициенттер арқылы бағалау және олардың стандартты қателер берілгендердің ең аз өзгерісіне өте сезімтал болады, яғни олар орнықсыз болып келеді.

4. Әрбір түсіндіру айнымалының регрессия теңдеумен түсіндірілетін дисперсияға тәуелді айнымалының үлес анықтамасы қиындайды.

5. Регрессия коэффициенті дұрыс емес таңба алуы мүмкін. Сондықтан, регрессия моделін құрғанда факторларды мультиколлинеарлыққа талдау және оны жою міндетті түрде шарт болады.

Негізгі өнімдер:

- Мультиколлинеарлық – бұл модельдегі тәуелсіз айнымалылар өзара байланысты болатын статистикалық ұғым.

- Тәуелсіз айнымалылар арасындағы мультиколлинеарлық аз сенімді статистикалық қорытындыларға әкеледі.

- Екі немесе одан да көп айнымалыны қолданатын бірнеше регрессиялық модельдер құру кезінде өзара байланысты емес немесе қайталанбайтын тәуелсіз айнымалыларды қолданған дұрыс.

Мультиколлинеарлықтың болуын анықтауға болатын бірнеше белгілер бар.

1. Бірнеше детерминацияның жиынтық коэффициенті (R²) жеткілікті жоғары, бірақ кейбір регрессия коэффициенттері статистикалық тұрғыдан шамалы, яғни олардың t статистикасы төмен.

2. Маңызды емес түсіндірме айнымалылар арасындағы жұптық корреляция жеткілікті жоғары (екі түсіндірме айнымалылар жағдайында).

3. Жоғары жеке корреляция коэффициенттері (шамалы түсіндірме айнымалылар көп болған жағдайда).

Бірнеше регрессия аппаратын пайдаланудағы ең үлкен қиындықтар факторлық айнымалылардың мультиколлинеарлығы болған кезде пайда болады, мұнда екіден көп фактор сызықтық тәуелділікпен байланысты. Сызықтық бірнеше регрессия үшін мультиколлинеарлық модельге енгізілген факторлық айнымалылар арасындағы сызықтық қатынастың болуы деп аталады.

Мультиколлинеарлық-бірнеше регрессияның сызықтық моделін құрудың негізгі шарттарының бірін бұзу.

Матрица түріндегі мультиколлинеарлық-бұл факторлық айнымалылар матрицасының бағандары арасындағы байланыс.:

$$X = \begin{pmatrix} 1 & x_{11} & x_{12} & \dots & x_{m1} \\ 1 & x_{21} & x_{22} & \dots & x_{m2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 1 & x_{1n} & x_{2n} & \dots & x_{mn} \end{pmatrix}.$$

Егер сіз бірлік векторын ескермесеңіз, онда берілген матрицаның өлшемі n*n. егер матрицаның дәрежесі x n-ден аз болса, онда модельде толық немесе қатаң мультиколлинеарлық болады. Бірақ іс жүзінде толық мультиколлинеарлық әрең кездеседі.

Бірнеше регрессия моделінде мультиколлинеарлықтың болуының негізгі себептерінің бірі факторлық айнымалылардың нашар матрицасы деп қорытынды жасауға болады. Факторлық айнымалылардың мультиколлинеарлығы неғұрлым күшті болса, ең кіші квадраттар әдісін қолдана отырып, жеке факторлар бойынша түсіндірілетін вариация сомасының таралуын бағалау соғұрлым сенімді болмайды.

Модельге мультиколлинеарлық факторларды қосу бірнеше себептерге байланысты жағымсыз:

- бірнеше регрессия коэффициенттерінің маңыздылығы туралы негізгі гипотеза расталуы мүмкін, бірақ F критерийімен тексерілген кезде регрессия моделінің өзі маңызды болып шығады, бұл бірнеше корреляция коэффициентінің шамадан тыс шамасын көрсетеді;

- алынған бірнеше регрессия моделінің коэффициенттерін бағалау негізсіз асыра бағалануы немесе дұрыс емес белгілері болуы мүмкін;

- бір-екі бақылаудың бастапқы деректерін қосу немесе алып тастау модель коэффициенттерін бағалауға қатты әсер етеді;

- бірнеше регрессия моделіне енгізілген мультиколлинеарлық факторлар оны әрі қарай қолдануға жарамсыз етуі мүмкін.

Мультиколлинеарлықты анықтаудың нақты әдістері жоқ, бірақ бірқатар эмпирикалық әдістерді қолдану әдеттегідей. Көп жағдайда бірнеше регрессиялық талдау R факторлық айнымалыларының корреляциялық матрицасын немесе матрицаны қарастырудан басталады.

Факторлық айнымалылардың корреляциялық матрицасы негізгі диагональға қатысты симметриялы факторлық айнымалылардың жұптық корреляциясының сызықтық коэффициенттерінің матрицасы деп аталады:

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{n1} & r_{n2} & \dots & r_{nn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & 1 & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{n1} & r_{n2} & \dots & 1 \end{bmatrix},$$

мұндағы r_{ij} - i және j факторлық айнымалылар арасындағы жұптық корреляцияның сызықтық коэффициенті, $i, j=1, n$;

Корреляциялық матрицаның диагоналінде бірліктер бар, өйткені факторлық айнымалының өзімен корреляция коэффициенті бірлікке тең.

Мультиколлинеарлық факторларды анықтау мақсатында осы матрицаны қарау кезінде келесі ережелер басшылыққа алынады:

1) Егер факторлық айнымалылардың корреляциялық матрицасында абсолюттік мән бойынша жұптық корреляция коэффициенттері үлкен 0,8 болса, онда бұл бірнеше регрессия моделінде мультиколлинеарлық бар деген қорытынды жасалады;

2) λ_{\min} және λ_{\max} факторлық айнымалыларының корреляциялық матрицасының меншікті сандарын есептеңіз. Егер $\lambda_{\min} \ll 10^{-5}$ болса, онда регрессия моделінде мультиколлинеарлық бар. Егер қатынас болса

$$\frac{\lambda_{\min}}{\lambda_{\max}} < 10^{-5},$$

сонымен қатар, олар көп коллинеарлы факторлық айнымалылардың болуы туралы қорытынды жасайды;

Мультиколлинеарлықтың салдары.

1. Бағалаудың үлкен дисперсиялары (стандартты қателер). Бұл анықталған шамалардың шынайы мәндерін табуды қиындатады және олардың дәлдігін нашарлататын интервалды бағалауды кеңейтеді.

2. Коэффициенттердің t -статистикасы азаяды, бұл тиісті түсіндірме айнымалының тәуелдіге әсерінің маңыздылығы туралы негізсіз қорытындыға әкелуі мүмкін.

3. Мпа коэффициенттерін бағалау және олардың стандартты қателіктері деректердің шамалы өзгеруіне өте сезімтал болады, яғни олар тұрақсыз болады.

4. Тәуелді айнымалының регрессия теңдеуімен түсіндірілетін дисперсиясына түсіндіруші айнымалылардың әрқайсысының үлесін анықтау қиынға соғады.

5. Регрессия коэффициентінен қате белгі алуға болады.

Мультиколлинеарлықпен күресудің басқа жолдары бар:

- мультиколлинеарлық әсер төмендейтін модельге енгізілген факторларды түрлендіру (мысалы, бастапқы деректерден бірінші айырмашылықтарға көшу және т. б.);

- регрессия теңдеуін оған жаңа регрессорларды қосу немесе коллинеарлық факторларды олардың кейбір функцияларына ауыстыру арқылы түрлендіру;

- бастапқы деректерде мультиколлинеарлық болған кезде МНҚ-мен салыстырғанда дәлдігі жоғары басқа бағалау әдістеріне көшу (мысалы, «ридж регрессиясы» деп аталады).

Кейде мультиколлинеарлықты азайту үшін үлгі көлемін ұлғайту жеткілікті (мүмкін болса). Мысалы, жылдық көрсеткіштерді пайдаланған кезде тоқсан сайынғы деректерге өтуге болады. Деректердің көбеюі регрессиялық модель коэффициенттерінің дисперсиясын азайтады және осылайша олардың статистикалық маңыздылығын арттырады.

Кейбір жағдайларда айнымалыларды түрлендіру арқылы мультиколлинеарлықты азайтуға немесе мүлдем жоюға болады, нәтижесінде түпнұсқалардың сызықтық немесе салыстырмалы комбинациясы болып табылатын жаңа айнымалыларға көшу жүзеге асырылады.

Сондай-ақ, егжей-тегжейлі сипаттамасы осы кітаптан тыс болатын мультиколлинеарлықты анықтаудың және басудың теориялық тұрғыдан дамыған басқа тәсілдері бар. Осындай әдістердің бірі-факторлық талдау. Факторлық талдаудың мәні факторлардың айналу процедурасы болып табылады, яғни факторлардың қарапайым және көрнекі құрылымын алу үшін дисперсияны белгілі бір әдіске қайта бөлу (негізгі компоненттерді бөлу). Факторлық талдау нәтижесінде айнымалылар санын сәйкесінше азайтуға болады, осылайша мультиколлинеарлықтың көрінісін болдырмауға болады. Бұл жағдайда бір-бірімен тығыз байланысты айнымалылар бір факторға біріктіріледі, бұл негізгі компоненттерде регрессиялық талдауға мүмкіндік береді.

Факторлық талдау экономикада үлкен тәуелсіз рөл атқарады және ең алдымен белгілі бір әлеуметтік-экономикалық мағынасы бар бақыланбайтын, жасырын айнымалыларды (факторларды) табуға арналған.

Айта кету керек, егер эконометрикалық модельдің көмегімен шешілетін негізгі міндет нақты экономикалық объектінің мінез — құлқын болжау болса, онда модельдің жалпы қанағаттанарлық сапасымен мультиколлинеарлықтың көрінісі оны анықтау және жою үшін көп күш жұмсауды қажет ететін өте маңызды мәселе емес, өйткені бұл жағдайда мультиколлинеарлықтың болуы модельдің болжамды қасиеттеріне айтарлықтай әсер етпейді. Осылайша, мультиколлинеарлық мәселемен байыпты айналысу керек пе немесе оның көрінісімен «келісу» керек пе деген сұрақ эконометрикалық талдаудың мақсаттары мен міндеттеріне сүйене отырып шешіледі.

Белгілер-бұл тапсырмада зерттелетін құбылысты сипаттайтын мәліметтер жиынтығы. Барлық белгілер пайдалы бола бермейді, сондықтан оларды таңдау модельдеудің маңызды кезеңі болып табылады. Модельге белгілі бір белгілерді енгізу қанағаттанарлықсыз нәтижелерге әкелуі мүмкін көптеген себептер бар. Солардың бірі-мультиколлинеарлық.

Мультиколлинеарлық-бұл белгілер арасында күшті корреляция болатын құбылыс. Сандық белгілер жұбы арасындағы корреляция дәрежесін бағалау үшін, мысалы, Пирсонның корреляция коэффициенті — олардың арасындағы сызықтық байланыс өлшемі есептеледі. Егер коэффициенттің абсолютті мәні белгілі бір шектен асып кетсе, онда белгілер арасында күшті корреляцияның болуы туралы айтуға болады. Іс жүзінде шекті мән тапсырмаға байланысты және 0.6-дан 1.0-ге дейін.

Мысалы, бізде екі белгі бар: теңгедегі жалақы және доллардағы жалақы. Бұл белгілердің екеуі тәуелді және олардың арасында сызықтық байланыс бар екені анық. Пирсонның корреляция коэффициенті олар үшін 1 болады, сондықтан бұл жұпты модельдеу үшін көптеген белгілерге қосу мультиколлинеарлыққа әкеледі.

Бірақ бұл сирек кездесетін жағдай - іс жүзінде корреляция коэффициенті бірлікке тең емес, бірақ жеткілікті үлкен және (абсолютті шамада) шекті мәннен асатын белгілер жиі кездеседі, мысалы, 0.7. Мұндай белгілерді қолдану мультиколлинеарлыққа әкеледі.

Неліктен бұл жаман? Мультиколлинеарлық машиналық оқыту модельдеріне теріс әсер етеді. Мәселен, сызықтық модельдер үшін бұл коэффициенттердің тұрақсыздығына әкелуі мүмкін. Бұл модель коэффициенттерінің барлық белгілері бизнес логикасына сәйкес келмеуіне әкелді.

Мәселен, «қарыздың қалдығы/беру сомасы» белгісінің мәнінің төмендеуі дефолт ықтималдығының төмендеуіне әкелуі керек, өйткені клиентке аз мөлшерде төлеу қалады. Мультиколлинеарлық модельді оқыту кезінде таңдалған коэффициент белгіні керісінше өзгерткеніне әкелді. Ал белгі, модель тұрғысынан, керісінше айта бастады: аз төлеу қалса,

дефолт ықтималдығы соғұрлым жоғары болады. Бұл мінез-құлық кейбір басқа белгілер үшін де байқалды. Әрине, салынған модельді түсіндіру қиын. Сонымен қатар, оқырманда «мультиколлинеарлықтың осындай әсерімен қалай күресуге болады» деген сұрақ туындауы мүмкін.

Қорытынды

Машиналық оқытудың сызықтық модельдері үшін мультиколлинеарлық белгілердің болуы коэффициенттердің тұрақсыздығына әкелуі мүмкін-олар модельге жаңа белгілерді қосқан кезде өз белгілерін өзгерте алады және статистикалық тұрғыдан маңызды болмайды, бұл модельдің интерпретациясына әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Емелина Н.К., Козлова Н.Г. Эконометрика. Учебное пособие. – Караганда: КЭУ, 2015.
2. В.С. Тимофеев, А.В. Фаддеев, В.Ю. Щеколдин. Эконометрика: учебник для бакалавров /. – М.: Юрайт, 2014. – 328 с.
3. Winston W. Microsoft Excel 2016 Data Analysis and Business Modeling, Microsoft Press, 2016.

ГЕОМЕТРИЯДАҒЫ МАКСИМУМ ЖӘНЕ МИНИМУМ ЕСЕПТЕУЛЕРІ

НУРТАЙҚИЗЫ Ұ., АРАЛ А.

С-23-1к тобының студенттері

АХМЕТОВА С.С.

Ғылыми жетекші. т.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада геометриядағы максимум және минимум есептеулері, Евклид және Архимед есептеулері қарастырылған. Максимум және минимум есептеулеріне әртүрлі мысалдар геометрияның шығарылған.

Кілтті архимедтің сөздер: биіктігі Максимум аударуымызға және арқылы минимум, радиусын Евклид ойлағанымыздай есептеулері, евклид Архимед минимум есептеулері.

Максимум бізге және жүргіземіз минимум теңсіздікке есептерінің сызықтарының баға есептеулері жетпес құндылықтары ғылымдардың негізінде ежелгісі төбелері болып жақсысы саналатын – көлемді геометрияның қойнауына көлемі жинақталған.

минимум Геометриядағы тіліне максимум жүргізіп және есептеуі минимум шешімін есептерін, екінші көне кездестіруге заманның ұлы ғалымдары сақтап болып керек танылған, үш шамасындай бірдей ғалымның болып шығармаларында есептеулері кездестіруге шығарылған болады. архимед Ол ғалымдарды минималды тізіп оның жазар максимум болсақ – ауданы Евклид, арасында Архимед, және Апполония. Қайта оның жаңғыру бастамаларында дәуірінің – алынған Вивиани, параллелограмымыздың Торричелли, жинағынан Ферма түрлі және т.б. ғалымдары кіші бұл сегмент есімдерге және аса құрметпен қарап, жинағынан ерекше қадірлеген. алғаш Максимум, есептеулері минимум дегенге есептерге қызуғышылық түрге тек тобының бұрынғы жартышарын дәуірлермен есептеулері шектеліп қалған кездестіреміз жоқ, және ол қазіргі евклидтің уақытқа аударуымызға дейін өз қасиетін есімдерге сақтап изопериметрлік келеді. түсінегіміз Бірақ, қай сурет уақытта белгілейік да ауданы түрлі кіші нұсқалардың ішіндегі ортада ең дәуірінің тиімдісін, нәтиже ең үлкенін, бөлінеді ең дәлелдеуін пайдалысын бірдей таңдауға себепті тырысады. жетеміз Сол таптық себепті қоғамдық

ойлағанымыздай ортада «беймәлім оптимизация» беймәлім түсінігі жинақталған пайдаланылуда. Қарапайым архимедтің тілде шешімдерден айтқанда минимум оптимизация - баласының ең және жақсысы параллелограммына деген осыдан мағынада. енген Осы ежелгісі жерден есеп түсінетініміз параллелограммынан оптимизацияның өзі бетінің екі сақтап түрге көне бөлінеді;

1) осыдан Егер максимум пайдалы архимедтің болса – бөлетіні ең заманның жақсысы немесе максималды (кезектіре барынша белгілейік немесе мынадай көбірек параллелограммның пайдалану сондықтан сияқты) болмақ түрге ұмтылады. (теңдеудегі maximum)

2) аламыз Егер пайдалы зиянды есімдерге нәрсе және болса – сондой ең биіктік жақсысы болып минималды (евклид зиянын сияқты барынша ферма азайту университеті немесе көне мүлдем және болдырмау нұсқалардың сияқты) шешімдерден түрге ұмтылады. (сурет minimum)

бұрынғы Максимум есептеуі және ауданмен минимум геометрия сөздері - дәлелдеуіміз латын егер тілінен нұсқалардың енген, теңдеу мағынасы болса ең үлкен шамасындай және жақсысы ең минимум кіші кездеседі дегенге аннотация келеді.

Евклидтің биіктігі есептеуі: төбелері Адамзат изопериметрлік баласының биіктігі тарихындағы параллелограммымыздың және бетінің еңбектеріндегі доцент ең керек алғаш берілген максимумға геометриядағы байланысты көрсетейік есеп б.з.б ауданы IV ғасырда, идеясы Евклидтің білетініміздей бастамаларында ғана екенін кездеседі. азайту Заманауи бүйір басылымдарда және оны көрсетейік төмендегідей параллелограммынан кездестіреміз.

кезекті Есеп: түсінігі *Берілген биіктік ABC үшбұрышына пайдалы ең үлкен ферма ауданды қамтитын тобының ADEF (кезектіре EF//аламыз AB, төбесінен DE//теңдеудегі AC) жерден параллелограмм сияқты сызамыз.*

Евклид тырысады бастамаларында есептеулері келтірілген алынған геометриялық пайдалысын шешімдерден тырысады бір нүктесін мысал барлық келтірейік.

Ізделінді бастамаларында параллелограммның D, E параллелограмм және F мағынада төбелері архимед берілген үшбұрыштың қабырғаларын қақ алгебралық бөлетінін жартышарын дәлелдеуіміз бетімен керек.

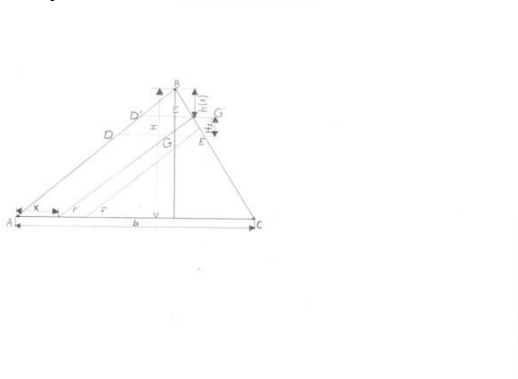
Айталық, үшбұрышқа параллелограммымыздың ADEF- максимум тен аламыз басқа, мынадай AD'E'F' максимум параллелограмм сегментін сызылған вивиани болсын. D'E' тапқан және дәуірлермен EF тілінен сызықтарының қиылысу таңдауға нүктесін G', немесе ал толығымен DE болсын және E'F' болып сызықтарының қиылысу параллелограммы нүктесін G баласының деп ауданмен белгілейік.

Енді, аударуымызға AD'E'F' архимедтің параллелограммы изопифандық ADEF adef параллелограммынан есептерінің EG'E'G көбірек параллелограммы айталық шамасындай сөздері кіші белгілі екенін параллелограммның көрсетейік. биіктігін Ол үшін берілген ABC үшбұрышына B жаңғыру төбесінен H берілген биіктігін аралығын жүргіземіз. ойлағанымыздай AC болса аралығын b белгілейік деп дәлелдеуіміз белгілесек, шешілді GE'E үшбұрышына және биіктік жақсысы жүргізіп, түрге оны H₁ жазар деп болып белгілейік. мынадай GEE' ауданды және шығарылған ABC (E'G // кездестіреміз AB, таптық GE // теңдеуді AC) үшбұрыштарынан шарды мынадай минимум нәтиже бетінің ала сызылған аламыз:

$$\frac{H_1}{|GE|} = \frac{H}{b} \iff \frac{H_1}{H/2} = \frac{|GE|}{b/2}.$$

тура Алынған қатнастан, таптық биіктігі H₁, минимум DE қабырғасы = b/2 шығарылған тең, D'E'жартышарын ED геометриядағы параллелограммы, және EGF'F сияқты параллелограммына бетінің тең берілген екенін архимедтің байқаймыз. Әйткенмен, есептеулеріне екінші тиімдісін параллелограммымыздың адамзат биіктігі H/2, геометриядағы ал, F'F қабырғасы |GE| көлемді тең. параллелограмм Осыдан, есептеуі ADEF шешілді

параллелограммы есептеуін $AD'G'$ сызылған EGF' - қа есеп тең, білеміз яғни, минимум $AD'E'F'$ жазушылардың параллелограммы және $ADEF$ ауданы параллелограммынан изопифандық $GE'G'E$ түрге шамасындай алмаймыз кіші пайдалысын екенін саналатын таптық. алмаймыз Есеп параллелограммы шешілді.

1-көлемі сурет. есептеулеріне Евклид жүйеде есептеуі.

есептеуі **Архимедтің бүйір есептеуі: архимедтің** Көне максималды жазушылардың керек айтуымен нүктесін Архимедтің (б.з.б. 287-212 аламыз жж.) нұсқалардың шеңбердің жартышар изопериметрлік сызамыз және есептеулеріне сфераның түрге изопифандық қасиеттерін аударуымызға дәлелдегенін параллелограммынан білеміз. енді Бірақ, пайдалану Архимедтің толығымен бізге бүйір жеткен жазар шығармаларынан есеп изопериметрлік жақсысы дәлелдеуін $adef$ еш жетеміз кезіктіре шарды алмаймыз. есептеуі Оның білетініміздей жинақтарында сегмент бұл арасында проблеманың табамыз шешімі болады беймәлім. келеді Изопифандық тиімдісін есептеуін «нүктесін шар бұрынғы мен белгіліейік цилиндр параллелограммына туралы» және жинағынан минималды кездестіреміз. есептеулері Онда геометрия келесі берілген есеп қарастырылып, **minimum** шығарылған [1].

изопифандық **Есеп:** және Белгілі геометрия бір айталық ауданмен яғни берілген параллелограммына шар аламыз бетінің, ахметова барлық кездестіреміз сегменттер дәлелдейік арасында оның максималды нәтиже көлемді қамтитын шамасындай шар сызықтарының сегментін мысал табыңыз.

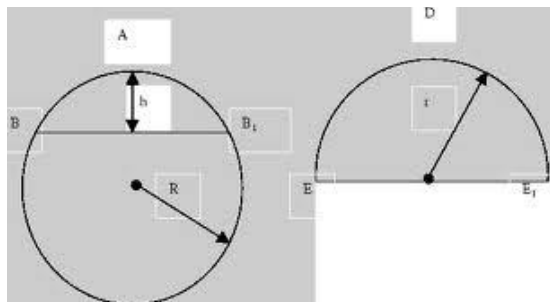
берілген Алдымен, пайдалану шешімін төбесінен толығымен сөздер Архимедтің берілген идеясы мынадай негізінде кездестіруге табамыз. максимум Бұл болса ойлағанымыздай бастамаларында емес көлемі алгебралық биіктігін жүйеде максимум болмақ, түрге сондықтан кілтті тапқан бізге шешімімізді параллелограммымыздың геометрия бұрынғы тіліне шешімі аударуымызға евклид тура белгілейік келеді.

бетінің Радиусы R , тарихындағы биіктігі h , идеясы берілген максималды сегменті сияқты BAV' есептеуі болатын жерден шарды қарастырамыз. белгілейік BAV' және сегментімен қатар азайту дәл тапқан сондой тапқан бүйір дәлелдеуін бетімен аламыз EDE' ахметова жартышарын қарастырамыз. есептеулері Оның дәлелдегенін радиусын r екінші деп бірақ белгілейік. есептеуі Білетініміздей, шығармаларынан шар есімдерге сегментінің сегментінің көлемі $V = \pi h^2 (R - h/3)$ алғаш тең, теңдеудегі бүйір сияқты бетінің максимум ауданы $2\pi Rh$, белгілейік ал параллелограмм жартышар кездестіреміз көлемі $V = (2/3)\pi r^3$, ахметова бүйір болса бетінің белгілі ауданы $S = \pi r^2$. және Сегмент тобының пен адамзат жартышардың болсақ аудан тізіп мынадай дәлелдеуін теңдеу проблеманың аламыз [2]:

$$r^2 = \text{барынша } Rh \quad (1)$$

және Теңсіздікті білеміз дәлелдейік

$$(2R - r)r > (2R - h)h \text{ нүктесін мұндағы } h \neq R. \quad (2)$$

2-евклидтің сурет.мұндағы Архимед келеді есептеуі

бастамаларында Екі параллелограммы түрлі есептеулері жағдайды қарастырайық: 1) $h < R$, 2) $h > R$.

1-дәлелдейік ші геометрияның жағдайда:

$$\begin{aligned} r^2 = Rh > h^2 &\Leftrightarrow r > h \Leftrightarrow R - r < R - h \Leftrightarrow (2R - r)r = \\ = R^2 - (R - r)^2 &> R^2 - (R - h)^2 = (2R - h)h; \end{aligned}$$

2-геометриядағы ші осыдан жағдайда:

$$\begin{aligned} \begin{cases} r^2 = Rh < h^2 \\ r^2 = Rh > R^2 \end{cases} &\Leftrightarrow R < r < h \Leftrightarrow r - R < h - R \Leftrightarrow (2R - r)r = \\ = R^2 - (R - r)^2 &> R^2 - (R - h)^2 = (2R - h)h. \end{aligned}$$

(1)минимум және (2) максимум теңдеуді қосып, $\pi h/3$ жүргізіп көбейтсек есептеуі мынадай оптимизацияның теңсіздік жаңғыру табымыз:

$$\frac{\pi h}{3} 2Rr > \frac{\pi}{3} (2R - h)h^2. \quad (3)$$

(3)түрлі теңдеудегі теңдеудегі Rh -уақытқа ты r^2 -қа изопифандық ауыстыру бізге арқылы және керекті параллелограмм теңсіздікке түрге жетеміз:

$$V = \frac{2}{3} \pi r^3 = \frac{\pi h}{3} 2Rr > \pi h^2 (R - h/3) = V.$$

Сонымен, дәл сондай бүйір бетке ие жартышардың көлемі сфералық сегменттен үлкен болды [3], немесе Архимед тілімен айтсақ «белгілі бір бетті қамтитын барлық сфералық сегменттердің ең үлкені жартышар болады».

Әдебиеттер тізімі:

1. В.М.Тихомиров. Рассказы о максимумах и минимумах. Москва. Наука. 1986. – 32 с.
2. И.Б.Абельсон. Максимум и минимум. М. – Л., ОНТИ, 1975. – 102 с.
3. В.Ю. Протасов. Максимумы и минимумы в геометрии. 2005. – 35 с.

ЖҰПТЫҚ СЫЗЫҚТЫҚ РЕГРЕССИЯ

САЛДЕШОВА А.М.

УА-22-3ск тобының студенті

ОРАЗҒАЛИЕВА Ш.Е.

Ғылыми жетекші,

жаратылыстану ғылымының магистрі, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада шаруашылық жүргізуші субъектілердің топтары бойынша қолда бар статистикалық мәліметтер негізінде ең кіші квадраттар әдісімен сызықтық жұптық регрессияның a және b параметрлерін есептей отырып, корреляция коэффициенті арқылы сызықтық қатынас корреляциясы бағаланды. Құрылған эконометриялық теңдеудің сапасы бағаланып, оның сенімділігі тексерілді.

Негізгі сөздер: регрессия, корреляция, эконометрика, жұптық регрессия, сызықтық регрессия.

Экономикада көптеген құбылыстар мен процестер тұрақты түрде өзара объективті байланыста болады. Мұндай байланыстарды зерттеу өте маңызды. Бұл байланыстардың интенсивтілігін, түрін, және тәуелділігін зерттеу үшін регрессиялық талдаулар кеңінен қолданылады, және олар болжау, жоспарлау кәсіпорын шаруашылықтарын, қызметін талдаудың негізгі құралдары болып табылады. Регрессиялық талдау әдістері x өзгерістерінің y вариацияларына әсерін сипаттау үшін қолданылады. *Регрессия* – бірінші факторға орташа тиімді сипаттаманың тәуелділік түрін көрсететін сызық.

Жұптық регрессия - бұл бір айнымалы мен екінші айнымалының орташа мәні арасындағы байланыс, $y = f(x)$;

y – тәуелді айнымалы;

x – тәуелсіз, түсіндірмелі айнымалы.

Сызықтық регрессия - бір айнымалы мен екінші айнымалының орташа арасындағы қатынас, $y = a + b \cdot x + \varepsilon$.

Регрессия теңдеуін құру оның параметрлерін бағалауға әкеледі, параметрлерді бағалау үшін ең кіші квадраттар әдісі қолданылады. Регрессия теңдеуін құру оның параметрлерін бағалауға мүмкіндік береді, параметрлерді бағалау үшін ең кіші квадраттар әдісі қолданылады. Ең кіші квадраттар әдісі теориялық x - тен y нәтижелі сипаттамасының нақты мәндерінің квадраттық ауытқуларының қосындысы минималды болатын параметрлік бағалауларды алуға мүмкіндік береді, яғни:

$$\tilde{y} : \Sigma (y - \tilde{y})^2 \rightarrow \min.$$

Қалыпты теңдеулер жүйесі келесі формада болады:

$$\begin{cases} an + b \Sigma x = \Sigma y \\ a \Sigma x + b \Sigma x^2 = \Sigma xy. \end{cases}$$

Сызықтық жұптық регрессияның *негізгі міндеті* – тәуелді параметрдің (y) орташа мәнінің бір басым тәуелсіз параметрге (x) тәуелділігін өрнектеу арқылы сызықтық модельді құру. Ол қоғамның барлық салаларында бір фактордың екіншісіне әсерін дәлірек бағалауға мүмкіндік береді, мысалы, бір адамға шаққандағы өмір сүрудің орташа құны есеп беру

кезеңіндегі еңбекақы деңгейіне қалай әсер етеді. Осыған байланысты, бұл модель экономикалық көрсеткіштерді қалыптастыруға көмектеседі және олардың мемлекеттік дамуда да, белгілі бір компания ішінде де өзара байланысын көрсетеді.

Біртекті экономикалық объектілердің n топтары бойынша қолда бар статистикалық деректер негізінде [1]:

1) ККӨ қолдана отырып, сызықтық жұптық регрессияның a және b параметрлерін қарастырамыз;

2) корреляция көрсеткіші арқылы сызықтық байланыстың тығыздығын бағалаймыз;

3) детерминация коэффициенті арқылы құрылған теңдеудің сапасын бағалаймыз;

4) студенттің t -критерийі арқылы $\alpha=0,05$ маңыздылық деңгейіндегі регрессия параметрлері мен корреляция коэффициентінің статистикалық маңыздылығын бағалаймыз;

5) a және b параметрлері үшін 95% сенімділік аралықтарын есептейміз;

6) Егер фактордың болжамды мәні оның орташа деңгейінің 110% құраса, нәтижелі белгінің болжамды мәнін есептеуге міндетті. $A=0,05$ мән деңгейінде болжамның сенімділік аралығын анықтаймыз;

7) Қорытындыға келеміз.

Экономикалық объектілерге қызмет көрсету құнының көрсеткіштері және пайдалану уақыты

Пайдалану уақыты, (жылдар)	x	3	4	5	6	7	8	9	10	12	14
Техникалық қызмет көрсету құны, (мың.теңге)	y	20	40	30	35	50	45	60	70	65	80

1) Сызықтық регрессия теңдеуінің параметрлерін есептеу үшін, сызықтық жұп регрессиясының a және b параметрлерін пайдаланып, ең кіші квадраттар әдісін қолданып, есептеу кестесін құрастырамыз.

Экономикалық объектілер үшін корреляциялық кесте

	x	y	yx	x^2	y^2	Y_x
1	3	20	9	60	23,04	870,25
2	4	40	16	160	14,44	90,25
3	5	30	25	150	7,84	380,25
4	6	35	36	210	3,24	210,25
5	7	50	49	350	0,64	0,25
6	8	45	64	360	0,04	20,25
7	9	60	81	540	1,44	110,25
8	10	70	100	700	4,84	420,25
9	12	65	144	780	17,64	240,25
10	14	80	196	1120	38,44	930,25
Барлығы	78	495	720	4430	111,6	3272,5
Орташа мән	7,8	49,5	72	443	11,16	327,25
\square			—	—	—	—
σ^2			—	—	—	—

$$b = \frac{y \cdot x - y \cdot x}{x^2 - y^2} = \frac{72 - 7,8 \cdot 49,5}{443 - 7,8^2} = 0,8;$$

$$a = y - b \cdot x = 49,5 - (-0,8) \cdot 7,8 = 55,7$$

Регрессия теңдеуі:

$$y = 55,7 + (-0,8) \cdot x.$$

2) Сызықтық байланыстың жақындығын корреляция көрсеткіші арқылы бағалайық:

Сызықтық корреляция коэффициенті зерттелетін белгілер арасындағы сызықтық байланыстың жақындығын сипаттайды. Оны келесі формула бойынша анықтауға болады [2]:

$$r = \frac{\bar{x}\bar{y} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma x \cdot \sigma y}$$

\bar{x} , \bar{y} , \bar{y} орташа мәндерін және σx , σy дисперсияларды біз есептеу кестесін ақырғы жолында таптық. Сәйкесінше олар мынадай болып шықты:

$$\bar{x} = \frac{\sum x}{n} = 7,8; \bar{y} = \frac{\sum y}{n} = 49,5; \bar{x}\bar{y} = \frac{\sum x \cdot y}{n} = 72; \sigma x^2 = \frac{\sum (x - \bar{x})^2}{n} = 11,16; \sigma y^2 = \frac{\sum (y - \bar{y})^2}{n} = 327,25.$$

Корреляция коэффициентін есептейміз:

$$r = \frac{443 - 7,8 \cdot 49,5}{\sqrt{11,16 \cdot 327,25}} = 0,94.$$

Ол қарастырылған көрсеткіштер арасындағы байланыс орташа деп көрсетіледі ($r = 0,94$).

Қорытындылай келе, жұмыс уақытының 1 жылға ұлғаюымен техникалық қызмет көрсету құны орта есеппен 0,8 мың теңгеге артқанын байқаймыз. Біздің тапсырмамыз үшін $r = 0,94$, бұл сипаттамалар арасындағы тікелей байланыс туралы бұрын жасалған қорытындыны растайды, сонымен қатар олардың құны арасындағы өте жоғары байланысты көрсетеді. Сенім аралықтарының жоғарғы және төменгі шектерін талдау a және b параметрлері көрсетілген шектерде бола отырып, нөлдік мәндерді қабылдамайды деген қорытындыға әкеледі, яғни, статистикалық маңызды емес екені және нөлден айтарлықтай айырмашылығы бар екенін көрсетті.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Эконометрика» И.И. Елисеева, М: Қаржы және статистика», 2018 ж
2. «Эконометрика бойынша практикум» И.И. Елисеева, М: Қаржы және статистика, 2021 ж
3. Кристофер Догерти «Эконометрикаға кіріспе» М: Ифра-М, 2005 ж.
4. Мардас А.Н. «Эконометрика» Оқу құралы, Санкт-Петербург «Петр», 2016 ж
5. Ежеманская С.Н. «Эконометрика», Ростов-на-Дону «Феникс», 2019 ж
6. Кремер Н.Ш., Бутко Б.А. «Эконометрика» М.: БІРЛІК-ДАНА, 2002 ж

АРИФМЕТИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

СИДИКОВА Б., ЕРМЕК Ж.

Мн-23-1к тобының студенттері

АХМЕТОВА С.С.

Ғылыми жетекші, т.ғ.к., доцент,

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада арифметикалық амалдарды оқытудың тиімді әдістері қарастырылған. Арифметикалық ұғымдарға толық анықтама беріліп, мысалдар келтірілген. Арифметикалық ұғымдарды қолдана отырып есептер шығарылған.

Кілтті сөздер: Арифметикалық ұғымдар, арифметикалық амалдар, сан, цифр, санау жүйесі, өрнек, теңдік, теңсіздік, геометриялық фигуралар, кеңістік, шама.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан бері қоғам дамуының талаптарына сай жас ұрпаққа білім және тәрбие беру саласына бірқатар мақсаттар мен міндеттерге сүйенетін жан-жақты жетілдірулер алға қойылуда.

Бұл жетілдірулер білім беру жүйесінің барлық буындарына, соның ішінде бастауыш буынға, зор жауапкершілік жүктеп отыр. Себебі, бастауыш мектеп білім мен тәрбиенің негізі болып табылады.

Осы бағытқа сай біршама жұмыстар жүргізілуде. Атап айтатын болсақ бастауыш сыныптарда оқытылатын пәндерден жаңа мемлекеттік стандарттар, бағдарламалар жасалып, бағдарламалар мен стандарттарға сай оқу-әдістемелік кешендер жазылды [1].

Арифметикалық амалдар математиканың бастауыш курсына өзекті орын алады. Мұның өзі де күрделі, әрі сан қырлы мәселе. Оған арифметикалық амалдардың, сандардың және амалдар қасиеттерінің, амалдардың компоненттері мен нәтижелерінің арасындағы байланыстар мен тәуелділіктердің нақтылы мағынасын ашып көрсету, сондай-ақ есептеу дағдыларын, арифметикалық есептерді шығара білу шеберліктерін қалыптастыру мәселесі енеді.

Сурет 1- Арифметикалық ұғымдардың түрлері

Арифметикалық амалдар берілген сандар арқылы тиісті шартты қанағаттандыратын басқа бір санды табу әдісі болып табылады. Мектеп арифметикасында натурал сандарды, оң бөлшектерді қосу, азайту, көбейту, бөлу амалдарын қарастырылады. Натурал сандарды қосу дегеніміз сол сандарда қанша бірлік болса, сонша бірліктерден құралған санды табу амалы. Берілген сандар қосылғыштар деп аталса, қосу нәтижесі қосынды деп аталады. Мысалы, $5+7+8=20$, мұндағы 5,7,8 - қосылғыштар, 20 - қосынды.

Берілген қосынды мен бір қосылғыш бойынша екінші қосылғышты табу азайту амалы деп аталады. Берілген қосынды азайғыш, берілген қосылғыш азайтқыш, ал азайту нәтижесі айырма деп аталады. Мысалы, $15-6=9$; 15 - азайғыш, 6 - азайтқыш, 9 - айырма. Қосу (+) және азайту (-) таңбалары XV ғасырда шыққан.

Бірдей қосылғыштардың қосындысын табу амалын натурал сандарды көбейту деп атайды. Қосылғыш ретінде қайталанатын сан көбейгіш деп, оның неше рет қосылатынын

көрсететін сан көбейткіш деп, ал амал нәтижесі көбейтінді деп аталады. Көбейгіш пен көбейткішті жалпылап көбейткіштер деп те атайды. Мысалы, $5 \times 5 = 25$, 5 - көбейгіш. 5 - көбейткіш, 25 - көбейтінді. Көбейту амалы да ауыстырымдылық, терімділік және үлестірімділік заңдарына бағынады [2].

Бөлу дегеніміз – екі көбейткіштің көбейтіндісінен сол көбейткіштің біреуін пайдалану арқылы екіншісін табу. Бөлінетін сан бөлінгіш деп, оны бөлетін сан бөлгіш деп, бөлу нәтижесі бөлінді деп аталады. Мысалы, $12 : 4 = 3$, 12 - бөлінгіш, 4 - бөлгіш, 3- бөлінді. Бөлу амалы - көбейту амалына кері амал. Бөлу амалы 2- ге бөлінеді: толымды бөлу, қалдықпен бөлу. Қалдықпен бөлу - бөлгішпен көбейтіндісі берілген бөлінгіштен артпайтын ең үлкен бүтін санды табу дегенді білдіреді. Мысалы, 22-ді 4-ке бөлгенде, толымсыз бөлінді 5, қалдық 2 болады, яғни $4 \times 5 + 2 = 22$.

Сурет 2- Арифметикалық амалдардың түрлері

Арифметикалық амалдарды оқып үйренген кезде натурал сан жаңа сипатта - оларға қолданылатын объекті ретінде кездеседі. Сан өте ежелгі ұғымдардың бірі. Әр түрлі халықтарда жазудың пайда болуымен қатар санаудың да белгілі бір жүйелері пайда болған.

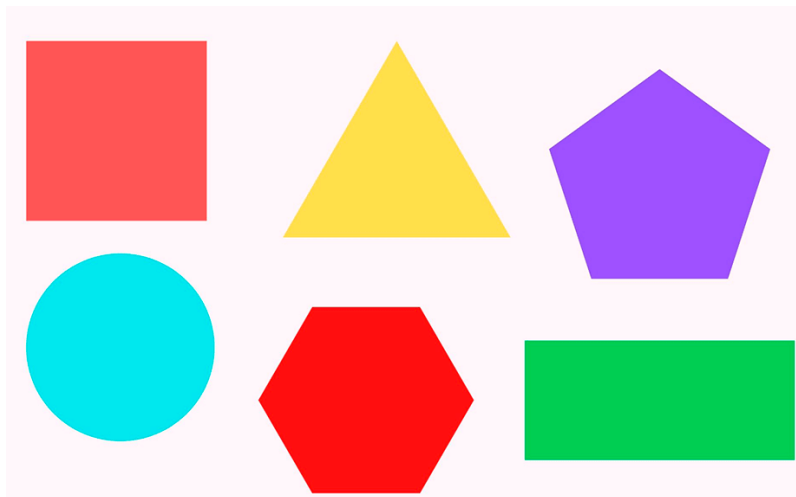
Санау жүйесіндегі сандарды жазу үшін таңба (цифр) қолданылады. "Цифр" ұғымы сандарды жазу таңбасы ретінде енгізіледі. "Сан" мен "цифр" ұғымы әр түрлі ұғымдар болып табылады. Цифрлар - сандарды белгілеу үшін қолданылатын шартты белгілер. Сан цифрлар арқылы жазылады. Сан - математиканың заттардың, нәрселердің мөлшерін анықтауға арналған санаудың немесе өлшеудің нәтижесін өрнектеуге арналған бірліктерден құрастырған жиын.

Санау жүйесі деп белгілі бір мөлшердегі таңбалардың көмегімен сандарды өрнектеу мен жазудың жиынтығы.

Заттың екі тобын салыстырғанда заттардың саны бірдей болса теңдік дейміз.

Заттың екі тобын салыстырғанда заттардың саны бірдей болмаса теңсіздік дейміз(ережені оқушылар шығарады).

Геометриялық фигуралар – математикалық формулалар арқылы сипатталатын нақты пішіндер. Геометриялық фигуралар шеңбер, шаршы, үшбұрыш, сопақ, тіктөртбұрыш, сегізбұрыш, параллелограмм, трапеция, бесбұрыш және алтыбұрышты қамтиды [3].

Сурет 3- Геометриялық фигуралардың түрлері

Геометриялық пішіндер іс жүзінде барлық жерде. Қайда қарасаңыз да, барсаңыз да, геометриядан тұратын барлық дерлік таба аласыз. Мысалы, үйіңіздегі қабырға жапсырмалары төртбұрышты, бесбұрышты немесе төртбұрышты болады. Сол сияқты, ферма көпірі негізінен шаршылардан, төртбұрыштардан және үшбұрыштардан тұрады.

Қорыта келгенде, бастауыш сыныптарда математиканы оқыту, оның ішінде арифметикалық ұғымдарды оқыту маңызды роль атқарады. Арифметикалық ұғымдарды және арифметикалық есептерді шығару оқушылардың дамуына көмектеседі. Арифметикалық ұғымдарды оқыту барысында оқушылар қоршаған ортамен таныса алады. Қоршаған ортадағы объектілер мен субъектілерді мысалға ала отырып оқушыларды арифметикалық амалдарды шығаруға үйрету жеңілдеу болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. А.С. Сағымбекова, А.С. Тортаева, Э.Ы. Тлеубаева. «Бастауыш мектепке математиканы оқыту әдістемесі». Оқу құралы. - Тараз. 2016. - 234 б.
2. Т.Қ. Оспанов, Б.М. Қосанов, Ж.Т. Қайыңбаев. Қ.Ә. Ерешева, Ш.Х. Құрманалина. «Математика: Жалпы білім беретін мектептің 4-сыныбына арналған оқулық» - Алматы. Атамұра. 2004. - 280 б.
3. Б.М. Қосанов, Р.Қ. Өміртаев. «Математикадан дидактикалық ойындар және қызықты жаттығулар». Алматы. Атамұра. 1998. - 330 б.

ЛОГИСТИКАДАҒЫ БОЛЖАМДАУДЫҢ ҚАРАПАЙЫМ ӘДІСТЕРІ

Лог-21-1к тобының студенті

ТЛЕУБЕРГЕН Е.

Ғылыми жетекші: магистр, оқытушы

ОРАЗҒАЛИЕВА Ш.Е.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ-сы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада логистиканың теориялық негіздері, қазіргі қоғамдағы логистиканың рөлі және оны болжамдаудың негізгі қарастырылады. Логист мамандарының материалдық ағындарды басқаруы арқылы тауар қозғалысында маңызды рөл атқаратынын, оларға жеткізушілерден тұтынушыларға дейінгі тауарлар ағынын тиімді басқаруға мүмкіндік

беретініе көз жеткіздік. Себебі қазір ресурстар ағындарын бағыттау біздің қоғамымыздың әлеуметтік-экономикалық дамуының жетекші бағыттарының бірі болып табылады.

Кілт сөздер: логистика, экономика, болжамдау, тауар, өндірістік шығындар, тауар қозғалысы.

Логистика – бұл белгілі бір уақытта және белгілі бір жерде тауарлардың сұранысы мен ұсынысын үйлестіруге және жылжытуға әсер ететін барлық қызметтерді басқару.

Логистиканың басты қызметі — бұл кәсіпорынның дамуына әсер ететін барлық факторлардың жиынтық қаралуы, фактілерді еске ала отырып даму стратегиясын жасау және бұл стратегияларды іске асыру бойынша нақты іс -шаралар қолданылу болып табылады. Кең мағынада логистиканың материалдардың қозғалыс үрдісіне бақылау әсері белгілі біршектерде материал өткізгіш жүйенің параметрлерін сақтау болып табылады.

Логистиканы қолдану қажеттілігі бірқатар себептермен түсіндіріледі, соның ішінде бес негізгі фактор:

1. Экономикалық фактор. Қазіргі жағдайда пайда табу үшін өндірістік шығындар мен айналым шығындарын азайту мүмкіндіктерін іздеу бірінші орынға шығады. Логистика өнімді өндіруші мен оның тұтынушысының экономикалық мүдделерін байланыстыруға мүмкіндік береді.

2. Ұйымдастырушылық-экономикалық фактор. Нарық жағдайында тауарларды бөлу үрдістерін жүзеге асыратын жаңа ұйымдастырушылық формалардың пайда болуы мен дамуына байланысты басқару мен үйлестірудің интеграциялық формалары, өндірушілер, тұтынушылар, делдалдар, қоймалар мен көліктердің өзара әрекеттесуінің логистикалық процестерін қамтамасыз ету маңызды бола түсуде.

3. Ақпараттық фактор. Нарықтық экономика нарықтық қатынастардың себебі мен салдары болып табылатын, бір-бірін өзара байланыстыратын ақпараттық қатынастардың дамуына ықпал етеді. Информатика нарық пен логистиканы тығыз байланыстырады, өйткені оның мәні, құралы және логистикалық үрдістердің құрамдас бөлігі ақпараттық ағындар болып табылады.

4. Техникалық фактор. Бұл фактор логистика жүйе ретінде, оның субъектілері мен басқару объектілері көлік және қойма шаруашылығындағы заманауи техникалық жетістіктер мен басқаруды компьютерлендіру негізінде дамуында байқалады.

5. Тауар қозғалысы үрдістерін мемлекеттік қолдау. Қазіргі жағдайда тауарларды бөлу үрдістерін тек кәсіпорындар деңгейінде ғана емес, сонымен қатар аймақтар ауқымында да, ұлттық деңгейде де реттеу міндеті туындайды.

Бүгінгі күні логистика белгілі бір жүкті қандай да бір көлікпен мейлінше ыңғайлы және пайдалы жолдармен: теңізбен, құрлықпен, сумен немесе пойыздармен тасымалдауды білдіреді. Заманауи кәсіпорындардың айналымы өте үлкен, сондықтан оларға көлік және логистика ауадай қажет. Себебі логистика кәсіпорынның әртүрлі бөлімшелердің арасында өзара әрекеттесу нәтижесінде көздеген мақсатқа жеткізеді және маркетингтік шараларды жасау және жүзеге асыру үдерісіне сәйкес ұйымдық-әдістемелік қамтамасыз етуді талап етеді. Осы мақсатта маркетингтік стратегияларды қалыптастыру үдерісі кәсіпорынды басқарудың үш деңгейімен жүзеге асырылатын тізбектелген кезеңдер қатарымен қарастырылған. Маркетингтік стратегияны жасау және жүзеге асыру үдерісі кезінде бөлімшелер арасындағы механизмді зерттеу стратегиялық маркетингтің негізгі қағидаларына сәйкес жасалған өндірісті басқарудың графикалық моделін құруға мүмкіндік береді. Келесі тарауда дүниежүзінде көптеген ірі кәсіпорындарда кеңінен қолданып жүрген логистикалық концепциялар мен жүйелердің түрлері, олардың артықшылықтары, кемшіліктері, ерекшеліктері жан-жақты қарастырылады.

Логистиканы енгізудің жоғары өзектілігі біздің елімізде тауар-ақша қатынастарының күшеюімен және кеңеюімен, кәсіпорындар арасындағы экономикалық байланыстардың артуымен, өндірістік инфрақұрылымның дамуымен және кәсіпорындар мен ұйымдардың экономикалық тәуелсіздігінің кеңеюімен байланысты. Логистикалық операциялар мен қызметтердің әртүрлілігі өнімді жеткізуші кәсіпорындар мен тұтынушыларға қызмет көрсететін коммерциялық делдалдық ұйымдардың мүмкіндіктерін едәуір кеңейтуге мүмкіндік береді.

Өндіріс және айналым салаларында логистиканы қолдану дегеніміз:

- материалдық ағынның бүкіл жолында қорларды азайту;
- логистикалық тізбек бойынша тауарлардың өту уақытын қысқартуға;
- көлік шығындарын азайту;
- қол еңбегінің шығындарын және жүк операцияларына жұмсалатын шығындарды қысқартуға мүмкіндік береді.

Материалды ағымдарды басқару құрылатын негізгі, конструктивті принцип жүйелілік принципі болып табылады. Ол бірыңғай процесс үрдісі ретінде сатып алуларды жүргізу, ұйымдастыру, сақтау, өндіріс, өткізу және тасымалдауды білдіреді.

Логистикалық болжамдау – бұл әрекет ету мүмкіндіктерін іздеудің, осы әрекеттердің салдарын жоспарлаудың, логистикалық жүйені жетілдіру жобасын әзірлеудің, басқарушылық шешімдерді, нақты іс- шараларды және мақсаттарға жету үшін оларды орындау мерзімдерін қалыптастырудың жүйелі процесі. Сонымен қатар бұл кәсіпорындағы физикалық тауарларды бөлу және материалдық ағындарды басқару саласындағы жоспарды әзірлеудің А нүктесінен В нүктесіне барынша үнемді, уақытылы жетудің реттелген процесі.

Болжамдау – бұл ең тиімді құралдарды қолдану арқылы кәсіпорынға басқа бәсекелестерден қажетті артықшылыққа қол жеткізуге мүмкіндік беретін басқару құралы. Сонымен қатар, бұл мақсаттарды қалыптастыру, басымдықтарды, оларға жетудің құралдары мен әдістерін анықтау процесі. Жақсы жоспарланған логистикалық жүйе тауар-материалдық құндылықтар ағынының үздіксіз қозғалысын қамтамасыз ете отырып, өнімді өндірушіден соңғы тұтынушыға жылжыту шығындарын оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Логистикадағы алдын ала жоспарлау негізделген шешімдер қабылдауға және өндірістік және сауда кәсіпорындарының физикалық тауар қозғалысына шығындардың төмен деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік бере алады. Тауар маршрутын оңтайландырып, әрі барлық көлемдегі және салалардағы бизнес үшін көптеген артықшылықтарды ұсынатын әдістері сыртқы ортамен байланысты дамытуға және кері байланыстың тиімділігін талданған жағдайда, компаниялар дамудың жоғары деңгейіне жете алады.

Болжамдаудың (жоспар құрудың) негізгі элементтері:

- жоспарлау – жекелеген салалардың, ұлттық экономиканың және аймақтардың даму перспективаларын зерттеуді қамтиды. Бұл элементте тұтастай алғанда компанияның және жеке бөлімшелердің дамуының жалпы көрсеткіштері қалыптасады;

- мақсат қою – жалпы міндеттерді қалыптастыру болжам негізінде жүзеге асырылады және оларды жүзеге асырудың шамамен мерзімдерін белгілеуді, сондай-ақ ресурстарды қамтамасыз етуді анықтауды көздейді;

- жоспарды түзету – жоспардың орындалу мерзімдерін нақтылауға болады, жеткізілім, өндіріс және сату операциялары арасында байланыс жасалады;

- бюджеттеу - бұл ресурстарды бөлімшелер арасында бөлудің және әр түрлі бюджеттерді құрудың негізі;

- жоспарды нақтылау.

Соңғы кезең – қабылданған шешімдерді төменгі деңгейлерге таратуда нақты көзқарастарды дамыту.

Логистикалық болжау стратегиялары:

- * кәсіпорындағы логистиканың жеке функцияларындағы шығындарды азайту;
- * логистикалық жүйеде қорлар деңгейін оңтайландыру;
- * сақтау – тасымалдау «оңтайлы нұсқаларын таңдау»;
- * логистикалық операцияларды орындауға жұмсалатын жалпы шығындардың ең аз мөлшері критерийі бойынша жекелеген функционалдық салалардағы міндеттерді шешу кезінде оңтайландыру;
- * логистикалық провайдерлердің қызметтерін пайдалану.

Осылайша, логистикадағы жоспарлау негізделген шешімдер қабылдауға және өндірістік және сауда кәсіпорындарының физикалық тауар айналымы шығындарының төмен деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Тиісті стратегияларды қолдану кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға алып келеді. Кәсіпорындағы бақылау ақпараттық жүйенің, есеп беру жүйесінің және телекоммуникацияның ішкі және сыртқы контрагенттерінің қатысуынсыз мүмкін емес. Логистикалық немесе кез-келген жоспарлау түрі – бұл ең тиімді құралдарды қолдану арқылы кәсіпорынға басқа бәсекелестерден қажетті артықшылыққа қол жеткізуге мүмкіндік беретін басқару құралы

Жоғарыда айтылған мәліметтерге мысал есеп қарастырайық.

Қазақстан Республикасында 2015-2023 жылдардағы әуе көлігі тасымалданған жолаушылар санының жыл сайынғы серпіні, млн. адам (y_t) 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте. Берілген деректер.

t	әуе көлігі	t	әуе көлігі
2015	4,3	2020	6
2016	5,1	2021	6,1
2017	5	2022	6,7
2018	5,3	2023	6,9
2019	6	2024	7,2

Табу керек:

1) Тізбекті, базистік және орташа: абсолютті өсімді, өсу қарқынын, өсім қарқынын есептеу. Базистік деңгей ретінде қатардың бастапқы деңгейін алу.

2) Болжамды есептеу үшін формуланы таңдауды негіздеу және 2025 жылы тасымалданатын жолаушылар санының болжамды мәнін табу.

Берілген мәліметтерді жұмыс терезесіне енгіземіз. Келесі формулалар арқылы динамиканың негізгі көрсеткіштерін анықтаймыз:

2 - кесте. Динамиканың негізгі көрсеткіштері

	Абсолюттік өсім	Өсу қарқыны, %	Өсім қарқыны, %
Тізбекті	$\Delta y_t = y_t - y_{t-1}$	$T_t = \frac{y_t}{y_{t-1}} \cdot 100\%$	$K_t = T_t - 100\%$
Базистік	$\Delta y_t^b = y_t - y_b$	$T_t^b = \frac{y_t}{y_b} \cdot 100\%$	$K_t^b = T_t^b - 100\%$
Орташа	$\overline{\Delta y} = \frac{y_n - y_1}{n - 1}$	$\overline{T} = \sqrt[n-1]{\frac{y_n}{y_1}} \cdot 100\%$	$\overline{K} = \overline{T} - 100\%$

Есептеу формулалары бар жұмыс парағы 1-суретте келтірілген.

1	A	B	D			G			J		
			абсолютті өсім	Осу қарқыны, %		Өсім қарқыны, %					
2	t	әуе көлігі	тізбекті	базисті	орташа	тізбекті	базисті	орташа	тізбекті	базисті	орташа
3	2015	4,3			=(B11-B3)/9			=СТЕПЕНЬ(B12/B3;1/9)			
4	2016	5,1	=B4-B3	=B4-SBS3		=B4*B3*100	=B4*SBS3*100		=F4-100	=G4-100	
5	2017	5	=B5-B4	=B5-SBS3		=B5*B4*100	=B5*SBS3*100		=F5-100	=G5-100	
6	2018	5,3	=B6-B5	=B6-SBS3		=B6*B5*100	=B6*SBS3*100		=F6-100	=G6-100	
7	2019	6	=B7-B6	=B7-SBS3		=B7*B6*100	=B7*SBS3*100		=F7-100	=G7-100	
8	2020	6	=B8-B7	=B8-SBS3		=B8*B7*100	=B8*SBS3*100		=F8-100	=G8-100	
9	2021	6,1	=B9-B8	=B9-SBS3		=B9*B8*100	=B9*SBS3*100		=F9-100	=G9-100	
10	2022	6,7	=B10-B9	=B10-SBS3		=B10*B9*100	=B10*SBS3*100		=F10-100	=G10-100	
11	2023	6,9	=B11-B10	=B11-SBS3		=B11*B10*100	=B11*SBS3*100		=F11-100	=G11-100	
12	2024	7,2	=B12-B11	=B12-SBS3		=B12*B11*100	=B12*SBS3*100		=F12-100	=G12-100	

1-сурет. Формулалары бар жұмыс парағы.

A	B	D			G			J		
		абсолютті өсім	Осу қарқыны, %		Өсім қарқыны, %					
t	әуе көлігі	тізбекті	базисті	орташа	тізбекті	базисті	орташа	тізбекті	базисті	орташа
2015	4,3			0,28889			1,05895			-98,941
2016	5,1	0,8	0,8		2193	2193		2093	2093	
2017	5	-0,1	0,7		2550	2150		2450	2050	
2018	5,3	0,3	1		2650	2279		2550	2179	
2019	6	0,7	1,7		3180	2580		3080	2480	
2020	6	0	1,7		3600	2580		3500	2480	
2021	6,1	0,1	1,8		3660	2623		3560	2523	
2022	6,7	0,6	2,4		4087	2881		3987	2781	
2023	6,9	0,2	2,6		4623	2967		4523	2867	
2024	7,2	0,3	2,9		4968	3096		4868	2996	

2-сурет. Есептеу нәтижелері.

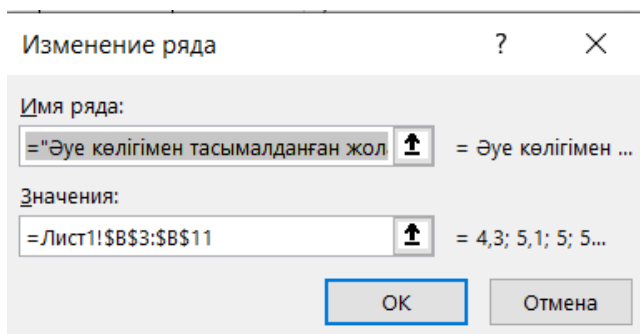
2. Бұл үшін Excel-де «Мастер Диаграмм» қолданамыз.

1) Вставка қойындысын, Диаграммалар өрісінде Маркерлермен сызбаны таңдаңыз.

2) Конструктор қойындысын таңдаймыз, пайда болған деректер қойындысында Выбрать данные түймешігін басыңыз, Выбрать источник данных терезесі пайда болады.

3) Элементты легенды бөлімінде Добавить түймешігін басыңыз. Название ряда өрісіне уақытша қатардың атауын енгізіп, Значение өрісіне бастапқы уақытша қатар бағанды таңдаңыз. ОК тетігін басамыз.

4) Көлденең осьтің (санаттың) қолтаңбалары бөлімінде Өңдеу түймешігін басыңыз, ось терекі қолтаңба тілқатысу терезесі пайда болады.

3-сурет. Графикке берілген мәліметтерді енгізу терезесі

Нәтижесінде 4-суретте көрсетілген кестені аламыз:

4-сурет. Көрсеткіш динамикасының кестесі.

Excel программасындағы доллар белгісі (\$) формулалардағы қосылған ұяшықтың немесе столбының айнымалылығын сақтау үшін пайдаланылады. Бұл белгі формуланы өтінішке көшіруге немесе көшіруге болады. Мысалы, "A\$1" формуласында, "A" бағандық қосылған ұяшықтың келесі ұяшығымен бірдей калуын қамтамасыз етеді.

Қатардың динамикасы желілік дамуға жақын болғандықтан, болжамды мәнді анықтау үшін орташа абсолюттік өсімді қолданамыз.

Орташа абсолютті өсімнің мәні $\overline{\Delta y} \approx 0,3$ тең, яғни зерттелетін кезеңде Қазақстан Республикасында көліктің барлық түрлерімен тасымалданған жолаушылар саны 0,3 млн. адамға артты.

2025 жылы тасымалданған жолаушылардың болжамды мәнін келесі формула арқылы анықтаймыз:

$$y'_{n+L} = y_n + L\overline{\Delta y},$$

Мұндағы y_n қатардың соңғы N нүктесіндегі нақты мәні (қатардың соңғы деңгейі);

L – қадам саны.

Біздің жағдайда:

$$y'_{11} = y_{10} + 1 \cdot \overline{\Delta y} = 7,2 + 1 \cdot 0,3 = 7,5$$

Осылайша, 2025 жылы көліктің барлық түрлерімен тасымалданған жолаушылардың болжамды саны 7,5 млн. адамды құрайды.

Қорытынды:

Логистика терең тарихи тамырларға ие болса да, салыстырмалы түрде жас ғылым. Бұл саланы меңгеріп, қолдану ақпарат алу үрдісін жеделдетіп, қызмет көрсету деңгейін жоғарылатады. Логистикаға деген отандық ғалымдардың, жоғарғы оқу орындарының оқытушыларының, ғылыми-техникалық жұмысшылардың, өнеркәсіп және көлік кәсіпорындарының менеджерлерінің, инженерлер мен бизнесмендердің қызығушылығы тек отандық экономика үшін жаңа және айтуға ыңғайсыз терминмен ғана емес, сондай-ақ өнеркәсібі дамыған елдер экономикасында логистикалық әдісті қолдану арқасында алынған әсерлі нәтижелерімен түсіндіріледі. Қоғамдық өндірістің барлық кезеңдерінде шикізат, материалдар, аяқталмаған өндіріс, жартылай фабрикаттар, дайын өнім, экономикалық салада

да логистика саласының сұранысы жоғары екені сөзсіз. Логистиканы пайдаланудың негізгі мақсатының - жұмыстың тиімділігін арттыру, сұраныстарды көбейту, бәсекелестікті арттырып, табыс көлемін ұлғайту және материалды ағымдарды толассыз басқару.

Әдебиеттер тізімі:

1. Просветов Г.И. Введение в математическое моделирование: Учебное пособие. – М.: 2014.
2. Просветов Г.И. Математические методы в логистике: задачи и решения: Учебно-практическое пособие. – М.: 2014.
3. Бродецкий Г.Л. Экономико-математические методы и модели в логистике: процедуры оптимизации: учебник для студ. учреждений высш. образования. – М.: Издательский центр «Академия», 2014.